ЕЗИК, ТЕОРИЯ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Юбилеен сборник
в чест на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова

Институт за български език

BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE
"PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN"

LANGUAGE, THEORY, INTERPRETATIONS

FESTSCHRIFT
IN HONOR OF PROF. D.SC. STEFANA DIMITROVA

Edited by Encho Tilev

Sofia • 2025
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК
„ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“

ЕЗИК, ТЕОРИЯ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Юбилеен сборник
в чест на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова

Под научната редакция
на доц. д-р Енчо Тилев

София • 2025

Институт за български език
„Проф. Любомир Андрейчин“

СЪСТАВИТЕЛИ:
ДОЦ. Д-Р ЕНЧО ТИЛЕВ, ГЛ. АС. Д-Р ХРИСТИНА КУКОВА

COMPILERS:
ASSOC. PROF. DR. ENCHO TILEV, SENIOR ASSIST. PROF. DR. HRISTINA KUKOVA

НАУЧЕН РЕДАКТОР/EDITOR:
ДОЦ. Д-Р ЕНЧО ТИЛЕВ/ASSOC. PROF. DR. ENCHO TILEV

Изданието е съвместна инициатива на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките и Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“.

Рецензенти:
проф. д.ф.н. Максим Стаменов, *Българска академия на науките*
доц. д-р Атанаска Тошева, *Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“*
доц. д-р Донка Мангачева, *Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

Редактори на текстовете на чужд език:
гл. ас. д-р Владимир Филипов (*английски език*), доц. д-р Димитрина Костадинова-Хамзе (*полски език*), доц. д-р Енчо Тилев (*немски и руски език*), гл. ас. д-р Христина Кукова (*руски език*), д-р Полина Табакова (*испански език*), докт. Радостина Лилова (*френски език*)

Адрес: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките, бул. „Шипченски проход“ 52, блок 17, София 1113
България, +359 2/872 23 02
Авторските права на статиите остават собственост на авторите. Публикациите в сборника се разпространяват под лицензa Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0): http://creativecommons.Org/licenses/by/4.0

Editorial address: Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
Bulgarian Academy of Sciences, 52 Shipchenski Prohod Blvd., bl. 17, Sofia 1113
Bulgaria, +359 2/872 23 02
Copyright of each paper stays with the respective authors. The works in the volume are licensed under a Creative Commons Attribution 4.0. International Licence (CC BY 4.0): http://creativecommons.Org/licenses/by/4.0

© Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН, 2025
© Валентина Ангелова, дизайнер на корицата
Енчо Тилев, предпечатна подготовка

ISBN 978-619-90884-9-4 (print)
ISBN 978-619-7835-00-7 (online)

СЪДЪРЖАНИЕ

Проф. д.ф.н. Стефана Димитрова на 90 години 11

Малка разходка из дебрите на теоретичната лингвистика 15
Стефана Димитрова

Бегли спомени за юбилярката проф. д.ф.н. Стефана Димитрова 24
Христо Стаменов

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЯ

Асиметричният плурицентризъм на испанския език: фонетика и фонология 32
Милена Маринкова

Some Considerations of Intonational Analysis 39
Vladimir Phillipov

ЛЕКСИКАЛНА СЕМАНТИКА, ФРАЗЕОЛОГИЯ, ТЕРМИНОЛОГИЯ

Структура на семантичното поле на съществуването в българския, чешкия и руския език 49
Маргарита Младенова

Lexical Iconicity: the Nature of Eventmemes in Bulgarian 60
Alexandra Bagasheva

Метонимия, метафора и сравнение: сходства, разлики и взаимодействие 74
Боряна Кючукова-Петринска

Значение и употреби на думата язък *в „Записките“ на Захарий Стоянов* 85
Максим Стаменов

Нецензурна и табуирана лексика в японския език 100
Нако Стефанов

Глагольные неологизмы в дискурсе информационных технологий в современном русском языке 108
Десислава-Девора Атанасова

Zur lexikalischen Vielfalt in der digitalen Städtewerbung – am Beispiel der Homepages von Ingolstadt und Veliko Tarnovo 116
Milena Ivanova

К вопросу о языковой форме многокомпонентных терминов-словосочетаний в современном болгарском и русском языках 133
Кристияна Симеонова

За някои представители на конструираните категории сред термините от областта на икономиката 141
Екатерина Петкова

МОРФОЛОГИЯ, СЛОВООБРАЗУВАНЕ, ФУНКЦИОНАЛНА ГРАМАТИКА

Морфология – морфосемантика – морфопрагматика 154
Евгения Вучева

По въпроса за дължината на думата в българския език 168
Стоян Буров

Граматичната категория време в древните индоевропейски езици, съотнесена с митологичните темпорални модели (триелементен структурен модел) 179
Борислав Попов

Дубитатив, недостоверност и съмнение 193
Красимира Алексова

Bulgarian Aspect in the Context of the Theories of Aspect 204
Светла Коева

О переводных аналогах болгарского имперфекта от глаголов совершенного вида в русском языке 220
Красимира Чакырова

Към въпроса за перфектните (сложни) глаголни форми в испанския език 229
Полина Табакова

Полемиката за падежа през 50-те години на XX век в България 247
Енчо Тилев

Морфоструктура на личните местоимения 269
Десислава Димитрова

Наблюдения върху морфоструктурата на формите от типа бил писал *и* бил пишел 277
Васил Стаменов

Периферийни средства за изразяване на определеност в съвременния български език 284
Ирена Русева

Квазиядро на функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български език 298
Олга Моллова Чапърова

Свободно възпроизведената непряка реч в българския език (в съпоставка с berichtete Rede *в немския език)* 308
Лилия Бурова

ЛИНГВИСТИКА НА ТЕКСТА, СТИЛИСТИКА, ПРАГМАТИКА

Многоликият метатекст в рускоезичната лингвистична традиция 332
Донка Мангачева

Моделиране на езиков вариант за достъпна комуникация въз основа на медийната практика 344
Андреана Ефтимова

Лингвистические и теоретико-литературные алгоритмы имплицитности авторского текста (на материале художественных произведений А. Чехова и П. Вежинова) 361
Надежда Лекомцева, Неля Иванова

Понятие „нулевая партикула“ 378
Илия Солтиров

Въвеждащи едносъставни безсказуемни изречения в новинарските заглавия 386
Силвия Коева

Politeness Strategies in Spanish: Compliments and Requests in Conversation 399
Zheni Koleva

La forma escrita del lenguaje diplomático 409
Daniela Vitanova

За някои жанрови и структурни особености на описателното есе на английски език 420
Гергана Кушева

ТЕОРИЯ НА ЕЗИКА, КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА, ПСИХОЛИНГВИСТИКА

Съдебна лингвистика: пресечна точка между езика и правото 427
Дияна Янкова

Лингвистическая персонология и фоноскопическая экспертиза 439
Димитр Попов, Велка Попова

What is 'Discourse Analysis': Meta-Analysis of Current Conceptualizations of the Field 456
Nelly TINCHEVA

Разновидностите и модалностите на усвояването на език в съвременна перспектива: опит за концептуален поглед 473
Живка КОЛЕВА-ЗЛАТЕВА

Феноменът съчетаемост: теоретични аспекти 489
Ирина ГЕОРГИЕВА

Ergon и енергизация 498
Тенчо ДЕРЕКЮВЛИЕВ

СЕМИОТИКА, ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯ, ОНОМАСТИКА

За отварянето на знаковите системи и безкрайния семиозис 523
Милена ПОПОВА

Semiotics of Colors: A Complicated Territory 534
Mony ALMALECH

Митологеми (и митове), архетипи, кенотипи, прототипни ситуации, еталони, стереотипи и символи в полето на лингвокултурологията (с някои примери от иберороманското езиково-културно пространство) 547
Вера КИРКОВА

A/Stéréotypie des relations homme-femme (dans les proverbes polonais et bulgares) 560
Dimitrina HAMZÉ

Актуалните компоненти на концептите „смях“ и „усмивка“ (асоциативно-вербални характеристики) 571
Елка ПЕТРОВА

Визуалният елемент в креолизирания текст – ключова роля или второстепенен елемент 579
Кристиана КОЛЕВА

Frog and Cranberries 596
Hristiyana SLAVOVA

Context, Metaphors and Narratives: An Analysis of Bolsonaro's Inauguration Speech 611
Henrique CARLOS DORES

Образът на виното. От проблем на превода към въпроси около манипулирането на имиджа 620
Весела ГЕНОВА

Двойните лични имена в трудовете по българска антропонимия до 1990 г. 633
Рада Левкова

ИСТОРИЯ НА ЕЗИКА, ДИАЛЕКТИ, КОДИФИКАЦИЯ

O historii i rozwoju prasłowiańskiego słowa žena *w bułgarszczyźnie i polszczyźnie na tle języków słowiańskich* 640
Joanna Satoła-Staśkowiak

Българските евангелски преводи през Възраждането и руските издания 649
Диана Иванова

Библейските цитати в „Азбука гражданская“ и „Юности честное зерцало“ 659
Таня Нейчева

Славянобългарският език в езиковата ситуация на Българското възраждане (структурно-функционален статус и развитие) 673
Атанаска Тошева

Българският правопис като конкуренция на концепции и модели (80 години от отечественофронтовската правописна реформа) 682
Владислав Миланов

Употребата на предлози в Словото на пророк Даниил за Второто пришествие от Райковския дамаскин, препис от текст на Йоаким Кърчовски 696
Георги Митринов

Мизийският езиков ареал в България във фокуса на славистиката и балканистиката 708
Красимира Колева

МЕТОДИКА НА (ЧУЖДО)ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Как схващанията на Стефана Димитрова за езиковата демагогия подпомагат критичното използване на изкуствен интелект (ИИ) в образованието 718
Татяна Ангелова

Емоционално-смисловият подход в усвояването на чуждия език 729
Милена Стойкова

Взаимодействие между форма и значение и изучаването на английски език 740
Росен Стоичков

За явлението рекурсивност в шведското композиционно словообразуване в контекста на чуждоезиковото обучение 750
Елена Стойнева-Николова

Современные подходы в обучении синтаксису русского языка 759
Надежда Стойкова

ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА, ПРЕВОД

Психологически и културологични подходи към Българското възраждане (някои съображения) 770
Румяна Дамянова

Живототворчески модели в художествения натюрел на Владислав Ходасевич 780
Зоя Иванова

Allégorie et symbole dans Le voyage d'Octavio *de Miguel Bonnefoy : limites de l'interprétation* 789
Pavlina Ribarova

Номинация, предикация и художествено-естетическа функция на словото в текста на приказката „Майчина сълза“ от Ангел Каралийчев 798
Руси Русев

Родно, чуждо, извънземно или неведомото чуждо и невъзможната другост в „Балкански синдром“ 806
Станка Петрова-Христова

Неизвестное об известном: болгарские переводчики в ретроспективе 819
Милена Калудова

Аудиовизуальный перевод – лингвистические и технические особенности (на материале сериала „Любопытная Варвара“ – 2012 г.) 833
Ирена Петрова

TABULA GRATULATORIA 844

ПРОФ. Д.Ф.Н. СТЕФАНА ДИМИТРОВА НА 90 ГОДИНИ

През 2025 г. академичната общност в България чества значим юбилей – 90 години от рождението на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова, учен със световна известност и теоретик в областта на лингвистиката с широк принос в различни научни направления.

За проф. Стефана Димитрова е писано и много, и малко, но едва ли написаното може да пресъздаде в пълнота образа на учения и човека. Стефана Димитрова е рядко съчетание на изследователска строгост и дълбока чувствителност към човешкия опит и към финитe нюанси на езиковата реалност. В трудовете ѝ се открояват едновременно широкият лингвистичен хоризонт на европейски хуманитарист и прецизната школовка на изследовател, който ни убеждава с биографията си, че езиковедът не може да бъде затворен в границите на своя свят, защото езикът е преди всичко човешки акт, резултат от живото взаимодействие между когницията, социалната среда и културната памет.

Сърцевината на научното творчество на Стефана Димитрова поразява с изключителната си широта и тематично многообразие. Сред най-значимите ѝ трудове се откроява монографията *Текст и подтекст* (1984), в която разглежда пресупозициите в руския дискурс – книга, превърнала се в основополагащо изследване както у нас, така и в чужбина. *Лингвистична относителност* (1989) въвежда в българското езикознание сложния въпрос за езиковите универсалии и за общото и различното в езиците и в системната им организация, а с този проблем е неразривно свързана и създадената от Стефана Димитрова теория за системността и антисистемността като движещи сили в езиковата еволюция. На тази теория е посветена издадената в Съединените американски щати монография *Исключения в русском языке* (1994). В центъра на изследователския ѝ интерес са също така и проблемите на езиковото съзнание, езиковата демагогия и прагматиката. Книгите *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова* (2022) и *Лингвистичен роман. My Way* (2025) разкриват образа на учен, който непрестанно търси нови пътища за осмисляне на езика.

Богатото творчество на проф. Стефана Димитрова, създавано в продължение на повече от 70 години, не е обикновен корпус от академични трудове – то е само по себе си еталон, школа, традиция, последователно развивана през годините в Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ при Българската академия на науките, в университетските аудитории на Софийския, Пловдивския, Шуменския, Великотърновския университет, в университетите в Гьотинген и Лодз, както и в някои от най-значимите лингвистични

центрове в Европа и Америка. Особено впечатляваща е способността на проф. Димитрова да интегрира класическия славистичен фундамент с най-новите постижения на световната лингвистика. Не по-малко важен е и международният контекст на нейното творчество: публикации в престижни издания, участия в световни форуми, активни контакти с едни от най-ярките представители на хуманитаристиката на отминалия век и на нашето съвремие. Стефана Димитрова не просто пренася европейските идеи в български контекст – тя съдейства за тяхното разгръщане и критична интерпретация.

Юбилейният сборник, посветен на 90-годишнината на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова, обединява научни приноси, които очертават мащаба на една изключителна фигура в българската лингвистика, и е не просто жест на признателност, а свидетелство за дълга и плодотворна научна биография, в която отделните трудове изграждат цялостния образ на учен иноватор сред теоретиците на съвременното българско езикознание.

Тематичният обхват на този том в голяма степен отразява широтата на научните интереси на юбилярката. Тук намират място изследвания по теория на езика, когнитивна лингвистика, психолингвистика, текстолингвистика, морфология, литература и културология. Това многообразие не е случайно: то разкрива хоризонта на българската наука днес – хоризонт, оформян в значителна степен под въздействието на идеите, развивани и отстоявани от проф. Стефана Димитрова през десетилетията. Визионерският поглед е осезаем още в изследването, с което се открива сборникът – „Малка разходка из дебрите на теоретичната лингвистика“. В него Стефана Димитрова формулира своите възгледи за еволюцията на езиковедските идеи, за връзките между отделните направления и за прехода към една нова лингвистична парадигма, поставяща в центъра говорещия човек. Текстът е свидетелство за способността на Стефана Димитрова да мисли за езика и лингвистиката в тяхната непрестанна динамика – като процес, в който езикът и науката за езика непрекъснато пренаписват собствените си граници.

Този сборник е доказателство и за удивителната способност на проф. Стефана Димитрова да вдъхновява – с пример, с дума, с интелектуална щедрост. Много от авторите тук говорят за този изключителен синтез на духовна извисеност и човечност, съчетани с неподправена доброжелателност и неизчерпаема посветеност на науката. Това особено ярко личи от споделеното в раздела *Tabula gratulatoria*, който по своеобразен начин добавя щрихи към образа на учения и човека Стефана Димитрова.

Със своята всеотдайна работа, със задълбочените си изследвания, със способността да създава и развива научни общности проф. д.ф.н. Стефана Димитрова се нарежда сред онези учени, които оставят трайна следа не само с книгите си, но и в благодарната памет на поколения филолози. Юбилейният сборник е нашият знак на признателност към нейното изключително дело. Дълбоко убедени сме, че текстовете, включени тук, продължават научния диалог,

започнат от проф. Димитрова – диалога за езика като вселена, като културен код, като огледало на разума и на човешката душевност.

С уважение, признателност и най-искрени пожелания посвещаваме този том на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова – изключителен учен, учител и вдъхновител с ярко присъствие в световната лингвистика.

От съставителите

МАЛКА РАЗХОДКА ИЗ ДЕБРИТЕ НА ТЕОРЕТИЧНАТА ЛИНГВИСТИКА

СТЕФАНА ДИМИТРОВА
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

A STROLL THROUGH THE WOODS OF THEORETICAL LINGUISTICS

STEFANA DIMITROVA
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE “PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN”
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article examines the clashes between the latest approaches to the study of language and some traditional methods. The redirection of attention from the linguistic material to the speaking person is shown. The complex process of linguistics emerging from its centuries-old hermeticity and its connections with other human sciences is discussed.

Keywords: evolution of linguistic ideas, structuralism, post-structuralism, psychologization, and pragmatization of meaning, lexical level vs. grammatical organization

Човешкият език е учудващо сложна система. (...)
Езикът е „огледало на разума“, но в по-дълбок и
релевантен смисъл. Той е продукт на човешкия интелект,
който от своя страна се създава отново у всеки индивид
с помощта на операции, извършващи се далеч от пределите,
достъпни за волята или съзнанието.

Ноам Чомски

Отдавна е отминало времето, когато въпроси като „Коя наука е възникнала най-рано?“ или „Коя наука е най-сложна?“ са звучали актуално и сериозно. А често повтаряното от езиковедите твърдение, че лингвистиката е наука на науките, по-скоро ласкае самолюбието ни и стимулира определяне-

то на мястото на езикознанието в сложния комплекс от науки за човека. Сега пред нас стои строго формулираната задача да очертаем границите на нашия обект на изследване, за което е необходимо да определим точно понятието *език* и да набележим адекватните методи за неговото описание. В литературата се срещат много различни определения на отделните езици и на човешкия език въобще, но нито едно от тях не е признато за изчерпателно и общоприето. По този повод Емил Бенвенист пише: „Лингвистите вече разбират, че езикът е сложен комплекс от специфични свойства и той трябва да бъде описван с помощта на методи, които предстои да бъдат създадени. Свойствата на езика са толкова своеобразни, че всъщност може да се твърди, че той има не една, а няколко структури, всяка от които може да бъде основа за възникване на отделна цялостна лингвистика“ (Бенвенист/Benvenist 1974, 45).

Всеки, който се е занимавал с лингвистика, знае, че отначало се започва с наблюдение на отделни езикови факти и процеси, че изводите са плахи и неуверени и затова е нужна опора на някакви съществуващи вече и достатъчно авторитетни теории или поне хипотези. Всъщност апробацията на собствените изводи с помощта на чужди теории е закономерна процедура в лингвистичната работа, но все пак с годините човек става по-убеден в правотата и точността на собствените си констатации и това му дава смелост да набелязва един след друг нови и нови обекти на наблюдение и по-решително за избира подходите за тяхното осмисляне и дескрипция. И което е най-важно, да се стреми към адекватното им обяснение. Разбира се, всеки от нас има знания и убеждения, оформили се под прякото влияние на неговите учители и наставници, и в това отношение аз се чувствам като галеничка на съдбата, защото ме е учил един от най-великите умове на епохата – професор Звегинцев. А той самият не се стесняваше да признае, че някои негови убеждения намират подкрепа в разсъжденията на други учени, формулирани от тях едновременно с него, а понякога и преди него. Така за сложността на езика и за трудността да се намери неговата адекватна дефиниция той често се опираше на Ноам Чомски и по-точно на убеждението му, че сложността на човешкия интелект не може да се разкрие напълно, ако не се изследва устройството на човешкия език от гледна точка на неговата специфична сложност (вж. Звегинцев/Zvegintsev 1996, 51 – 56, 68 – 80). Според професор Звегинцев една от най-големите заслуги на Чомски е насочването на лингвистиката към решаването на редица принципиално важни задачи, в това число и на въпроса за архитектониката на езиковата структура: „Човешкият език е поразително сложна система. (...) Изучавайки особеностите на естествените езици, на тяхната структура, организация и употреба, ние можем да се надяваме да постигнем разбиране на специфичните характеристики на човешкия интелект. Можем да се надяваме да научим нещо за човешката природа, при това нещо съществено, ако наистина човешките мислителни способности са не само отличителна, но и най-важна характеристика на чо-

вешкия род. Нещо повече, напълно логично е да се предполага, че изучаването на това специфично човешко постижение – способността да говорим на човешки език и да го разбираме – може да се използва като модел за проникване в други области на човешката компетенция и дейност, които не са толкова достъпни за пряко наблюдение“ (Chomsky 1976, 4 – 5).

За пряко наблюдение не е достъпен и езикът. Но превърнат в реч, той става много по-достъпен. Това не значи, че при изследването на езиковата реалност не възникват редица заблуди и не прозвучават неверни твърдения. Затова не буди съмнение фактът, че историята на научните изследвания и развитието на науката не са синонимични понятия; историята на научните парадигми може да върви зигзагообразно, спираловидно или по други траектории, но то е перспективно само ако се опира на координатната система *време – пространство* и ако отчита ролята на говорещия човек. Всеки лингвист си има няколко основни теми, към които се връща през целия си изследователски път. И колкото по-дълъг е пътят му, толкова по-възможно е той да се отказва от отделни свои възгледи или цели теми, да влиза в спор сам със себе си, дълго и понякога мъчително да се намира в режим на автокорекция. Но така или иначе отговорността пред съвременното състояние на нашата наука задължава изследователя да помни за характерното за последните няколко десетилетия пренасочване на вниманието от езиковия материал към езиковата личност, към говорещия човек.

Основите теми на моя живот са пресупозициите на дискурса и лингвистичният релативизъм. Те са свързани както с въпроса за сложността и многообразието на езиковите структури, така и с обратното влияние на езика върху мисленето и поведението на хората. Обръщам се към тях редовно в случаите, когато имат връзка с другите разработвани от мен теми, с цел да покажа, че те имат пряко отношение към въпроса за творческата функция на езика и към онази негова роля, която Вилхелм фон Хумболт нарича превръщане на света в мисли (Verwandlung der Welt in Gedanken). За изясняването на тази роля има голямо значение избраният от изследователя ракурс на наблюдение. Изследвайки ролята на ракурса, стигнах до феноменологията на Едмунд Хусерл, в която намирам най-задълбочените разсъждения за нагласите на човешкия мозък. И така някак неочаквано ми стана ясно, че лексицентричната граматика е породена от нагласата на мозъка да наблюдава преди всичко явления с очертани граници. Изясних си и защо моят учител не симпатизираше особено на тази граматика, защо той проявяваше интерес повече към явленията с размити граници, станали предмет на описание в така наречената *fuzzy grammar* – защото именно в нея се заражда вниманието към релационните мрежи, обхващащи езиковите явления. Без тяхното изследване би била невъзможна появата на структуралните школи и на генеративизма във всичките му разновидности.

Друга важна идея, която ме е ръководила в езиковедската ми практика, е убеждението, че езиковата реалност е винаги по-богата от схемите на изсле-

дователите. Нито една изследователска схема не може да обхване целостта на езиковата система, която е свързана с преливните процеси във функционирането на всички езикови равнища. Получава се така, че размитите категории се доразмиват с помощта на самия репертоар от езикови средства. И съвсем не е случаен фактът, че непарадигматичната граматика, създадена от Татяна Михайловна Николаева (Николаева/Nikolaeva 2008), доказва, че стабилността на граматичния строй не означава неподвижност, а само това, че той бавно се променя. Бавната промяна на езиковите системи намира своето отражение във векторното развитие на много лингвистични теми, например темата за категориите – тя е вечна, защото самите категории са в постоянна динамика. Пред очите ни се извършва смяна на идеалните проекти в езикознанието, защото неговият обект – езикът, е саморегулираща се и самообучаваща се система. Ако си послужим с думите на Ревека Михайловна Фрумкина (вж. Фрумкина/Frumkina 1975), всеки нов въпрос в лингвистиката е породен от нейното самосъзнание.

Сега едва ли някой се съмнява, че лингвистиката е по дефиниция до определена степен субективна наука. В същото време познавателните нагласи и решения на изследователя правят така, че експериментът да не може да не бъде извънсубектен, защото всяка лингвистична парадигма е базирана на специфичен набор от евристики, т.е. в този смисъл експериментът има и обективни характеристики. Не предизвиква спор и убеждението, че противопоставянето на лингвистичното и нелингвистичното знание не е релевантно, защото в противен случай не бихме могли да си обясним неуниверсалността, компромисния характер на разбирането в комуникацията. Вниманието към всичко субективно в езиковото общуване съвсем естествено лично мен ме насочи към разработката на проблемите, свързани с идиолекта и манталитета на говорещия човек.

И идиолектът, и манталитетът имат когнитивни характеристики. Те получават линейна езикова манифестация в различни прагматични ситуации. Именно тогава, при прехода към линейно езиково изразяване, нелинейните когнитивни структури се редуцират и така слушателят на текстовото съобщение получава възможност да насочва имплицитната част от изказа на говорещия по свой начин. Обикновеният човек при разбирането използва догадки, а специалистът го превръща в експеримент. Много често този експеримент има за цел изясняването на начина, по който говорещият поднася на слушащия каузалните отношения, свързани с предмета на разговора. Това насочване на изследователското внимание е продиктувано от убеждението, че интерпретацията на каузалните отношения е една от най-съществените черти на манталитета.

Изследването на идиолекта и на манталитета стана наистина възможно след появата на лингвистиката на текста, тази теоретично обоснована реакция срещу работата с отделните тухлички на езика. Някъде до средата на миналия век текстът не се признаваше от много лингвисти за висше езиково

равнище и в съответствие с това – за обект на специална наука. Появата на лингвистиката на текста доказа, че измененията в научните парадигми са изменения във фундаменталните за предшестващите периоди интерпретации. А измененията в интерпретативната зона на една наука винаги са свързани с терминологичната инерция в нея. Що се отнася до лингвистиката, терминологичните промени, настъпили след появата на лингвистиката на текста, са свързани не толкова с ревизия на концептуалния апарат, колкото с промяна в стила на оперирane с базовите научни концепти. Особено се изостри противопоставянето на понятията *структура* и *система*, което беше постепенно и тихомълком подготвяно от изследването на аморфните езици от групата америнд (American Indian Languages), на езиците, изградени от разчлененото единство на две несъгласувани части – топик и коментар (например чжуански език, в който топикът – основната част на изречението – може да бъде изразена с всяка част на речта, а коментарът поднася допълнителна семантична информация за нея), и на редица екзотични островни езици, за описанието на които съществуващата терминология все още се оказва напълно неподходяща и безпомощна. И може би тази безпомощност се оказа един от стимулите разликата между *структура* и *система* да се определи по-точно, като системата се свързва с качествата единство и повърхнинност, а структурата – с членение и дълбинност. Това убеждение се засили особено след откриването на група африкански езици, чиито фонетични особености условно се обозначават с немския термин *Klicklaute* (аз ги наричам *прещракващи звукове*); техните фонетични системи се характеризират с особена свързаност и консервативност, а в структурните им релации се откриват силно членими дълбинни пластове.

В изследването на езика още от древни времена по един или друг начин се говори за свойството дихотомичност. Но последните разработки, свързани с лингвистичната прагматика, недвусмислено показват, че с издигането нагоре по езиковите равнища дихотомичният принцип избледнява. Това се доказва и от пренасочването на изследването на лингвистичните единици от отношенията в системата и структурата към функционирането им в дискурса. Това не е смяна на обекта, а на модуса на описанието, това е пренасочване на вниманието към синтагматиката на смисловите единици, което означава, че езикът започва да се разбира не като подредено множество елементи, а като контекстно зависими необлигаторни модели за използването им. Така се стига до отказ от някои постулати на структурализма. Заговорва се за кризисен период за структуралните парадигми. Относително силното братство на структуралистите започва да се разпада и много от тях си набелязват свой път за отдалечаване от общите платформи. В това отношение е особено показателно желанието на Ноам Чомски за преодоляване на структурализма в рамките на самия структурализъм.

За постструктуралния период е характерна разработката на въпроса за отражението на познанието и самопознанието в езика. Тази разработка е

свързана с парадигмалното развитие на лингвистиката, оформило една нова концептуална триада: *номинация – предикация – егореференция*. Номинацията предполага процедурно разглеждане на познавателния процес с помощта на езика, егореференцията е свързана със самопознанието и саморефлексията, а предикацията – с най-субективната зона на човека, наречена *възможен свят*. Тези понятия не се приемат еднакво възторжено от всички учени, напротив, те ги тласкат към терминологични спорове и колебания, породени от сблъсъка на екзактното и метафоричното човешко мислене. Така се очертават различни авторски терминологични идиолекти, породени от безспорния факт, че езикът е една формална система, съдържаща в себе си собствената си интерпретация. С други думи, езикът се описва с език, езикът е сам на себе си метаезик.

Метаезиковите свойства на живите езици са различни. При превръщането на дълбинните структури в повърхнинни различните езици използват специфични, отличаващи се в количествено и качествено отношение вътрешноезикови трансформации и проявяват различна степен на експлицитност на значението. Но едно е общо за всички тях: семантичната структура винаги е по-дълбинна от синтактичната. И още нещо: лексикалната субстанция и граматичната организация на всички езици се намират в контрадикция на базата *отвореност* vs. *затвореност*. По друг начин това може да се нарече *иновативизъм* vs. *консервативизъм*. И ако приемем, че все пак – но само условно! – може да се говори за център и периферия в езиковото устройство, ще трябва да признаем, че иновативните явления се зараждат именно в периферията, а това на мен ми говори, че в нея има някаква еволюционна програма, обезпечаваща *некотролируемото взаимодействие* (*uncontrolled interaction*) между стандартните правила и центробежните сили, действащи в рамките на една и съща езикова система. Центробежните сили предизвикват *бифуркации* в системата, каскадите от бифуркации се превръщат във *флуктуации* и тогава говорим за *дисипативните свойства* на системата. *Дисипацията* е свързана и с редукционните процеси, които най-често се зараждат в разговорната реч, и в този смисъл тя се превръща в своеобразен коректив на книжовната норма.

Всички явления, свързани с промените в езиковите системи, отначало се разглеждат от гледна точка на породилите ги причини и поддържащите ги фактори, а после – от гледна точка на тяхната текстообразуваща роля и стилистичната им стойност, т.е. прагматично. И това е обяснимо, защото всеки анализ така или иначе е ориентиран към определен тип *резултативен продукт*. Тази насоченост на анализа ме накара да се разграничa от лингвистите, които абсолютно игнорират въпроса за *текстовия фрагмент*, защото аз се интересувам от типа текст, в който може или не може да се появи дадена предикативна единица. Това води до семантичната интерпретация на изследвания текст, а във всяка семантична интерпретация има елементи на моделиране. Моделирането по същество е някакво обобщение. Моите наблюдения

ми дадоха възможност да предложа използването на опозицията *взаимозаменяемост – несъвместимост* на изреченията при моделирането на текстовите фрагменти. Същата опозиция се оказа полезна и операционално оправдана при разглеждането на *интродуктивните изречения*. Тя се оказа подходяща и за изследването на онзи аспект на текста, който е свързан с *аргументацията* – това е изследване и очертаване на *две гледни точки на говорещия*. И за едната, и за другата аргументът се отъждествява с текста, променящ модела на света на реципиента. Всяка реализирана в изказ пропозиция има аргументационна отпратка, която от своя страна е безспорен признак на контекстуално включване.

В съвременната лингвистика двете гледни точки на говорещия се превърнаха в *научен сюжет*, който се проблематизира паралелно с *прагматизацията* и *психологизацията на значението*. А най-важното тук според мен е това, че двата подхода към значението изваждат семантиката от нейната доскорошна херметичност и редуцират отделни моменти на хипертрофия в семантичния анализ.

Сега за всички е ясно, че езикът е свързан не с реалния, а с проектирания в човешкото съзнание свят. Това положение е основната причина в последно време все повече лингвисти да поглеждат към контенсивните описания на езиците и особено към *контенсивната типология*, която има ключово значение за разбирането на постоянното балансиране на езика между подредения характер на мисленето и хаоса на житейските ситуации. При наблюдението на този сложен и многоаспектен процес се очертават ясно двата аспекта на езика – *аналоговият* и *логически ориентираният*. Така се фиксират две концептуални картини на света, съответно от първи и втори ред, т.е. аналогова (обективна) и логически ориентирана (субективна). Аз започнах да използвам тези понятия при изследването на детската реч и според предварителните ми впечатления тяхното съотношение коренно се различава от това при възрастните носители на езика.

Когато един обект се сегментира максимално, описанието му се прецизира и възможностите за адекватното му обяснение се увеличават. В същото време сегментацията на обекта и превръщането му в множество отделни предмети показва неговата реална сложност и поставя пред науката нови задачи за по-диференцираното му моделиране и интерпретиране. Затова новите подходи към езиковата дескрипция правят едновременно лингвистиката, от една страна, по-точна и адекватна, а от друга – по-безсилна пред езиковата стихия, тъй като след извеждането на всеки езиков закон или дори микроправило изведнъж, като изневиделица, излиза едно голямо *но* и изследването започва отново. Дълго си мислех, че това е само мое впечатление и се съмнявах дали не греша. Но ето че и други лингвисти мислят по подобен начин: „Езикът е сложен. Всеки инструмент, предназначен за извършване на едно непредвидимо разнообразие от социални, лични и интелектуални действия, трябва да бъде сложен и колкото по-сложен е, толкова по-добре. Като

ползватели на езика ние можем само да изпитваме чувство на благодарност към потенциално безкрайното многообразие от езикови изрази. Но тази сложност може да предизвика у изследователите на езика по-скоро отчаяние, отколкото благодарност; тя е главното препятствие по пътя на онези, които се стремят към обективно познание на това какво всъщност е езикът и как функционира той. Би трябвало да се съмняваме, че такова сложно и променливо образувание може да бъде укротено от каквато и да било научна теория“ (Miller, Johnson-Laird 1976, 690).

За преодоляването на трудностите, възникващи неизбежно в лингвистичната работа, отделните учени предлагат различни подходи. Владимир Андреевич Звегинцев предлага преди всичко разграничаването на *два обекта – езика* и *езиците*, които според него са два несъвпадащи предмета на изследване (Звегинцев/Zvegintsev 1996, 19 – 20). Освен това той се съгласява с Емил Бенвенист, че езикът е както предмет на лингвистиката, така и на всички науки за човека, защото е свързващото звено, обединяващо психическия и обществено-културния живот, и в същото време е средство за общуване и взаимодействие. На основата на триадата *език – култура – човешка личност* би могла да бъде създадена друга лингвистика. Затова езикът може да бъде достъпен за наблюдение предмет на онази лингвистика, която изследва неговата речева реализация, и в същото време предмет на другата лингвистика, която се занимава с механизмите, пораждащи изказите, и с механизмите, осигуряващи тяхното разбиране. Създаването на два и повече видове лингвистика се разбира от повечето учени като преодоляване на онази херметичност, с която доскоро се отличаваше нашата наука и в която я обвиняваше така страстно Луи Йелмслев: „Езикът се интерпретираше като организъм, управляван от фонетични закони, действащи със слепотата на естествени сили. На тази основа беше създадена онази форма на лингвистиката, която с пълно право би могла да се смята за най-точния вид хуманитарна образованост, но която, от друга страна, игнорираше лингвистичното съдържание и следователно човешкия фактор“ (Hjelmslev 1959, 89).

Вниманието, с което съвременната лингвистика се отнася към човешкия фактор, създава комфортни условия за изследването на ролята на езика в процеса на познанието, защото именно той – Езикът с главна буква – изпълнява в този процес три основни функции – той е единственото средство за *дискредитация, обективизация и интерпретация* на знанията. Така езикът изгражда средата, в която се позиционират всички видове духовна и интелектуална човешка дейност.

Литература

Бенвенист, Э., 1974. *Общая лингвистика.* Москва: Прогресс.

Николаева, Т. М., 2008. *Непарадигматическая лингвистика (История блуждающих частиц).* Москва: Языки славянских культур. ISBN 5-9551-0231-1.

Фрумкина, Р. М., 1975. *Вероятность элементов текста и прогноз в речевой деятельности*. Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Москва.

REFERENCES

Benvenist, E., 1974. *Obshhaya lingvistika*. Moskva: Progress.

Chomsky, N., 1976. *Reflections on Language.* London.

Frumkina, R. M., 1975. *Veroyatnost' elementov teksta i prognoz v rechevoj deyatel'nosti*. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskih nauk. Moskva.

Hjelmslev, L., 1959. The Content Form of Language as a Social Factor. *Essais linguistiques*. Copenhague.

Miller, G., Johnson-Laird, Ph., 1976. *Language and Perception.* Cambridge, Massachusets: Belknap Press of Harvard University Press.

Nikolaeva, T. M., 2008. *Neparadigmaticheskaya lingvistika (Istoriya blushdayushhih chastic)*. Moskva: Yazyki slavyanskih kul'tur. ISBN 5-9551-0231-1.

ПРОФ. Д.Ф.Н. СТЕФАНА ДИМИТРОВА
Българска академия на науките
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Секция по общо и съпоставително езикознание
София, България
E-mail: stediru@abv.bg

PROF. D.SC. STEFANA DIMITROVA
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Department of General and Contrastive Linguistics
Sofia, Bulgaria
E-mail: stediru@abv.bg

Бегли спомени за юбилярката проф. д.ф.н. Стефана Димитрова

Христо Стаменов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
София, България

Random Reminiscences about Professor Dr. Stefana Dimitrova

Christo Stamenov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria

Abstract: This brief essay is a tribute to Prof. Dr. Stefana Dimitrova on the occasion of her 90th birthday. Its aim is to add to the portrait of an eminent Bulgarian linguist through the author’s personal reminiscences about some of the events and places where their paths have met and recalling some facts of her biography.
Keywords: Stefana Dimitrova, Bulgarian linguistics, portraits of linguists, memoir

Научните постижения и професионалният път в различните научни институции, където е работила проф. д.ф.н. Стефана Димитрова, са вече описвани (виж например Стаменов, Панчев/Stamenov, Panchev 2019, 9 – 12) и ще продължават да бъдат коментирани от други. По повод на нейния забележителен юбилей – деветдесет години от рождението ѝ, тук предлагам на читателя тези бегли, както вече ги нарекох, и неподредени, фрагментарни спомени за юбилярката, които ще добавят, надявам се, един поглед към нея от чисто човешки ъгъл.

Ще се върна най-напред към края на 60-те и началото на 70-те години на миналия век, когато завършвах следването си по специалността английска филология в Софийския университет и правех първите си стъпки като хоноруван асистент, за да си припомня как гледах тогава на езиковеди като Стефана Димитрова и по-възрастните от нея, предимно българисти и слависти. Гледах на тях с огромно уважение и дори страхопочитание от позицията си на начинаещ преподавател в по-периферната в страната ни сфера на английското езикознание. (Като приписвам на англицистиката у нас някаква периферност тогава, не отричам и някои отделни изключения.) Проф. Ст.

Димитрова е само осем години по-възрастна от мене, но като се вглеждам в биографията ѝ, виждам, че през 1953 г., когато съм бил само десетгодишен, тя вече е била студентка във Филологическия факултет на Московския университет. А преднината далеч не е само в годините. Постепенно с времето, с придобиването на някакъв скромен опит и плахо самочувствие, започнах да се сближавам с хора като Ст. Димитрова и да се чувствам по-комфортно в тяхното присъствие. За това е допринасяло и тяхното отношение. Но и досега, въпреки взаимната близост и симпатии, а защо не и приятелство, затвърдили се между нас с годините, с проф. Димитрова си говорим на *Вие*. Това отдавам не толкова на взаимното уважение, колкото на нейния тип възпитание и стил, в които виждам някакъв естествен аристократизъм.

Ще започна с едно извинение и опит за оправдание. За разлика от юбилярката, която между другото се слави и със силната си, точна и услужлива памет – нещо, което много ѝ помага да бъде такъв добър оратор, аз никога не съм имал такава памет и още като дете не обичах да уча наизуст. Но въпреки това реших да почета този забележителен неин юбилей тъкмо със спомени. Това значи, че със сигурност имам впечатления от нея и спомени, които ни свързват и които бих искал да споделя.

Ще тръгна от един дребен факт, отбелязан в нейната мемоарна книга *Подлог, сказуемо, допълнение*… (Димитрова/Dimitrova 2004, 62). Там тя съобщава, че тъкмо от едно мое обаждане по телефона е научила тъжната вест за преждевременната смърт на уважавания от всички ни проф. Андрей Данчев на 16 януари 1996 г. Това означава, че по онова време ние с проф. Димитрова вече сме принадлежали към една общност у нас от хора езиковеди и аз съм почувствал нуждата да споделя с нея нещо важно… Прелиствайки тази книга, сега си припомням за хората, събитията и местата, които са част от общите ни спомени. В тази книга, в която спомените са организирани по отделните личности, описани в нея, една от първите глави е посветена на руската англицистка проф. Есфир Медникова (Димитрова/Dimitrova 2004, 15 – 18). В нея се говори и за гостуването на руската професорка (близка на проф. Димитрова още от обучението ѝ в Москва) през 80-те години в Катедрата по англицистика към Софийския университет. Като все още млад асистент в катедрата по онова време аз естествено участвах в интересните срещи и разговори с гостенката от Московския университет и досега имам ярък спомен от пламналите в светлината на слънцето разноцветни гори по пътя към Рилския манастир, където имах приятното задължения да я заведа в един хубав есенен ден. Така спомените на проф. Ст. Димитрова и моите, така да се каже, се срещат и допълват.

В същата книга има раздел и за проф. Жана Молхова, моят пръв пряк учител в английското езикознание, и за колегата и приятеля Андрей Данчев (Димитрова/Dimitrova 2004, 60 – 64). Там става дума и за някои други англицисти. Това показва особената близост на Ст. Димитрова с англицистиката у нас, която продължава и досега. Руска възпитаничка, в същото време тя е

силно повлияна и от американското езикознание, към което я насочва още нейният, по собствените ѝ думи, „пръв и единствен учител по езикознание“ – проф. В. А. Звегинцев, и с което е имала възможност да се запознае от първа ръка по време на престоя и работата си в САЩ по-късно.

Ако трябва да потърся някои от нещата, които сближават Ст. Димитрова и Ж. Молхова, на първо място ще посоча тяхната отвореност към новото, толерантността им и интереса към различното мнение. Във времето, когато руско-славистичните и англо-американските езиковедски школи бяха много разделени и общуваха трудно и асиметрично, двете професорки работеха за тяхното свързване и съчетаване, тръгвайки едната от руската традиция, а другата – от американската, и търсеха истината, несъобразявайки се с официалните доктрини. (Това представяне на нещата може да е доста огрубено и опростено, но струва ми се, че в него има доста истина.) По-нататък във времето, чак и досега, проф. Ст. Димитрова не е преставала да подпомага по всякакви начини с участие в научни съвети, рецензиране и пр. много хора от по-младото поколение англицисти у нас. Освен това е водила и продължава да води лекционни курсове в магистърски програми на Катедрата по англицистика в Софийския университет. Неведнъж сме се срещали с нея в междучасията в семинарните зали в централната част на Ректората, предавали сме си един на друг едни и същи групи студенти, обсъждали сме ги и сме обменяли мисли по един или друг въпрос.

Вече бях научил по някакъв начин, че Ст. Димитрова е дъщеря на писателя Петър Димитров-Рудар. Ровейки се из архива на баща ми – Илия Волен, също писател, попаднах на една открита поздравителна картичка от П. Димитров-Рудар до баща ми. Вече дори не си спомням точно по какъв повод е написана тя, вероятно поздравления за успеха на повестта „Йов“ или нещо такова. Сега не мога сам да проверя това, защото картичката вече не е у мене. Дадох я на дъщеря му – Стефана. Тя най-вероятно помни, а и сигурно пази картичката, вече преминала в архива на Рудар. Тогава се зарадвах на този факт, който по някакъв начин ни сближава със Ст. Димитрова, и разбира се, го споделих с нея. Такава беше и нейната реакция тогава.

Друг един дребен факт, потвърждаващ клишето „светът е малък“, е откритието, съвсем неотдавна, че и двамата имаме някаква връзка с журналиста, писателя и краеведа Христо Пацов (да не се бърка с един друг писател – Йото Пацов, също родом от с. Ъглен и негов син). Бях цитирал една от книгите на Хр. Пацов в моя предговор на книгата *Между любовта и литературата* с писмата на баща ми до майка ми (тогава негова бъдеща съпруга) през 30-те години на 20. век, където действието се развива до голяма степен на фона на село Ъглен. Ст. Димитрова уважи с присъствието си представянето на тази книга в клуб „Яйцето“ в Софийския университет през май 2025 г. Оказа се, че Ст. Димитрова е била много близка с Хр. Пацов и съпругата му през периода, когато те живееха и работеха в София.

При едно от посещенията на проф. В. А. Звегинцев в София, вълнуващо събитие за езиковедите у нас, които го познаваха като автор, след като лекцията му в една от аудиториите на Софийския университет завърши (243-а, ако не се лъжа), приближих се към катедрата и поднесох последната му книга *Предложение и его отношение к языку и речи* за автограф. Той пое книгата, попита ме за името ми и започна да пише. За мое огромно притеснение, тогава видях, че това за него представлява голямо усилие, тъй като очевидно имаше сериозно затруднение в движението на ръката си. Нищо не можех да направя и само изчаках той бавно да допише автографа. Ето какво ми написа той тогава: „На добрую память Х. Стаменову. В. Звегинцев“. Към това аз после добавих датата 21.10.1976. Много по-късно, когато споделих тази случка със Ст. Димитрова, от нея научих, че това е последствие от участието на проф. Звегинцев във войната.

Като стана дума за езиковедска литература на руски език, нека да припомня, колко важна беше тя за осведомеността на езиковедите у нас в периода преди 1989 г. Тогава имаше изобилие на такива книги, които можеха да се купят съвсем евтино в руските книжарници. Това донякъде компенсираше затвореността и ограничеността на времето. В библиотеката ми има немалко класически произведения на европейското и американското езикознание в отлични академични издания на руски език. Особено полезна беше многотомната поредица *Новое в лингвистике*, по-късно с уточненото заглавие *Новое в зарубежной лингвистике*, в което се представяха в руски превод новостите и постиженията на световното езикознание. В том XV на това престижно издание, посветен на съвременната чуждестранна русистика, в раздела върху комуникативните и прагматични аспекти на езика е включена статията на проф. Ст. Димитрова „Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на материале русского языка)“ (Димитрова/Dimitrova 1985). Да припомним и това, че една нейна важна книга – *Исключения в русском языке* (Димитрова/Dimitrova 1994), е издадена пък в Америка от Slavica Publishers.

През 2019 г. по повод на моята 75-годишнина проф. Ст. Димитрова ме изненада с появата на нейна юбилейна статия за моята скромна личност, излязла във в-к *Пловдивски университет* (вж. Димитрова/Dimitrova 2019). Читателят може би ще се запита защо пък тъкмо в „изданието за наука, образование и култура“ на Пловдивския университет. Обяснението е следното: Пловдивският университет е още едно от местата, където пътищата ни с проф. Ст. Димитрова са се срещали и пресичали. Това се дължи на едно явление, характерно за нашата действителност във втората половина на миналия век и продължаващо, макар и не толкова интензивно, и досега. Ще го нарека *академичното номадство*. Тогава се появяваха нови университети, нови катедри и специалности, въвеждаха се нови дисциплини и лекционни курсове. Това трудно можеше да стане без чужда помощ и без масовото гастролиране на преподаватели и специалисти от едни университети и институ-

ции в други. Тази практика е била и повод за критични коментари и вероятно тя си има и своите слаби страни. От друга страна, науката не може да се развива без обмен на знания и идеи, без общуване и неограничени контакти. Тази практика е обогатявала в еднаква степен и приемащите университети, и гостуващите преподаватели. Възможно е, освен идеалистичните подбуди, да е имало значение и материалното стимулиране и дори материалната принуда във времето, когато преподавателските заплати съвсем не бяха високи, но това в никакъв случай не е било водещият фактор. Та преподавали сме и ние със Ст. Димитрова, всеки своите дисциплини, и в Пловдивския, а и в някои други университети. Така аз съм имал привилегията да се срещам в Пловдив или на път за Пловдив в ранния сутрешен влак или в автобуса с хора като Ст. Димитрова, Тодор Бояджиев, Йордан Пенчев, Иван Кънчев, Хачик Хачикян, а от „местните“ е достатъчно да спомена само Иван Куцаров, а в моя случай и англицистите – братята Христо и Михаил Грънчарови... В Пловдив Ст. Димитрова със сигурност е оставила своя забележима следа. Там тя е обучавала студенти и докторанти и има свои ученици и последователи. Чудесно доказателство за това е книгата *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*, съставена от нейните ученици Енчо Тилев и Тенчо Дерекювлиев (Димитрова, Тилев, Дерекювлиев/Dimitrova, Tilev, Derekyuvliev 2022). С такъв тип книга, представляваща запис на лекции и разговори на някого, много малко хора могат да се похвалят. Тази книга, както и мемоарната книга *Подлог, сказуемо, допълнение...* (Димитрова/Dimitrova 2004) и някои други публикации на проф. Димитрова, разкриват едно друго нейно качество – склонността ѝ към саморефлексия.

Реших да погледна в личната си библиотеки книгите на Ст. Димитрова, които се намират там. Ето кои заглавия намерих, подредени по реда на издаването им: *Текст и подтекст. Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс* (1984), *Лингвистична относителност* (1989), *Езиково съзнание* (1998), *Езикова демагогия* (1999), *Език и манталитет* (2004), *Подлог, сказуемо, допълнение...* (2004), *Език и идиолект* (2006), *Лингвистична прагматика* (2009). Това, разбира се, далеч не е пълният списък на нейните книги, но той дава представа за обхвата и значимостта на тематиката, която е занимавала проф. Ст. Димитрова. Почти всички тези книги в моята библиотека са с автограф, с някакво доброжелателно посвещение от авторката. Ще цитирам само един от по-ранните автографи – този на книгата *Лингвистична относителност*. Правя го, защото той дава някаква представа за характера на авторката му: „На Христо Стаменов с уважение и с надежда за продължителни творчески контакти, приятни разговори и лингвистично разбирателство. С. Димитрова. 8/ VIII-89“.

Когато обмислях какво бих могъл да напиша за Ст. Димитрова, се замислих и за това как да го кажа така, че читателят да не си помисли: виж го този, уж пише за Ст. Димитрова, а постоянно говори за себе си. Не съм сигурен дали съм успял да избегна такова обвинение и ако съм виновен в такъв грях,

моля читателя за извинение. Моето оправдание е, че това са *моите* лични впечатления от Ст. Димитрова, които описват *моите* спомени от контактите ми с нея.

Където и да съм срещал проф. Стефана Димитрова – в аудиториите или фоайетата на Софийския или Пловдивския университет, в заседателните зали на Института за български език при БАН, в редакцията на сп. „Съпоставително езикознание“, на научни конференции или публични защити, тя винаги е била приветлива и отзивчива, любезна, словоохотлива и много осведомена. Такава е моята представа за нея.

Не са много хората, които посрещат деветдесети рожден ден с толкова бистър ум, безупречна памет и запазена работоспособност като проф. Стефана Димитрова и което е още по-важно – с толкова много свършена работа и признание за постигнатото. Поздравления и най-добри пожелания! Многая лета!

Литература

Димитрова, Ст., 1984. *Текст и подтекст. Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс*. София: Наука и изкуство.

Димитрова, Ст., 1985. Актуализация предложения и ее зависимость от представления говорящего о степени осведомленности адресата (на материале русского языка). В: Земская, Е. А., Булыгина, Т. В., Кибрик, А. Е. (ред.). *Новое в зарубежной лингвистике*, выпуск XV, с. 535 – 545. Москва: Прогресс.

Димитрова, Ст., 1989. *Лингвистична относителност.* София: Наука и изкуство.

Димитрова, Ст., 1994. *Исключения в русском языке.* Columbus, Ohio: Slavica Publishers. ISBN 0-89357-248-9.

Димитрова, Ст. (ред.), 1998. *Езиково съзнание.* София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0238-8.

Димитрова, Ст., 1999. *Езикова демагогия.* София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0246-9.

Димитрова, Ст., 2004. *Подлог, сказуемо, допълнение...* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 954-524-438-0.

Димитрова, Ст., и др., 2004. *Език и манталитет*. София: Военно издателство. ISBN 954-509-278-5.

Димитрова, Ст., и др., 2006. *Език и идиолект*. София: Военно издателство. ISBN 954-509-362-5.

Димитрова, Ст., 2009. *Лингвистична прагматика.* София: Велес. ISBN 978-954-302-025-6.

Димитрова, Ст., 2019. За малките думи и големите хора. Доц. д-р Христо Стаменов на 75 години. *Пловдивски университет. Издание за образование, наука и култура*, год. XXXVI, № 10, с. 17. ISSN 2815-4592.

Димитрова, Ст., Тилев, Е., Дерекювлиев, Т., 2022. *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-563-4.

Звегинцев, В. А., 1976. *Предложение и его отношение к языку и речи.* Москва: Издательство Московского университета.

Стаменов, М., Панчев, И. (ред.), 2016. *Актуални проблеми на съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хонорис кауза Стефана Димитрова*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-872-0.

REFERENCES

Dimitrova, St. (ed.), 1998. *Ezikovo saznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian]. ISBN 954-02-0238-8.

Dimitrova, St., 1984. *Tekst i podtekst. Nablyudeniya nad presupozitsiite v ruskiya diskurs*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Dimitrova, St., 1985. Aktualizatsiya predlozheniya i ee zavisimost' ot predstavleniya govoryashhego o stepeni osvedomlennosti adresata (na materiale russkogo yazyka). In: Zemskaya, E. A., Bulygina, T. V., Kibrik, A. E. (eds.). *Novoe v zarubezhnoj lingvistike*, vol. XV, pp. 535 – 545. Moskva: Progress [in Russian].

Dimitrova, St., 1989. *Lingvistichna otnositelnost*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Dimitrova, St., 1994. *Isklyuchenia v russkom yazyke*. Columbus, Ohio: Slavica Publishers [in Russian]. ISBN 0-89357-248-9.

Dimitrova, St., 1999. *Ezikova demagogiya*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian]. ISBN 954-02-0246-9.

Dimitrova, St., 2004. *Podlog, skazuemo, dopalnenie...* Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian]. ISBN 954-524-438-0.

Dimitrova, St., 2009. *Lingvistichna pragmatika*. Sofia: Veles [in Bulgarian]. ISBN 978-954-302-025-6.

Dimitrova, St., 2019. Za malkite dumi i golemite hora. Dots. d-r Hristo Stamenov na 75 godini. *Plovdivski universitet. Izdanie za obrazovanie, nauka i kultura*, vol. XXXVI, № 10, p. 17 [in Bulgarian]. ISSN 2815-4592.

Dimitrova, St., et al., 2004. *Ezik i mantalitet*. Sofia: Voenno izdatelstvo [in Bulgarian]. ISBN 954-509-278-5.

Dimitrova, St., et al., 2006. *Ezik i idiolekt*. Sofia: Voenno izdatelstvo [in Bulgarian]. ISBN 954-509-362-5.

Dimitrova, St., Tilev, E., Derekyuvliev, T., 2022. *Vselenata na ezika. Dialozi s profesor Stefana Dimitrova*. Plovdiv: Makros [in Bulgarian]. ISBN 978-954-561-563-4.

Stamenov, M., Panchev, I. (eds.), 2016. *Aktualni problemi na savremennata lingvistika. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. d-r honoris kauza Stefana*

Dimitrova. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-322-872-0.

Zvegintsev, V. A., 1976. *Predlozhenie i ego otnoshenie k yazyku i rechi*. Moskva: Izdatel’stvo Moskovskogo universiteta [in Russian].

ДОЦ. Д-Р ХРИСТО СТАМЕНОВ
ORCID ID: 0000-0001-5762-9350
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по англицистика и американистика
София, България
E-mail: chstamenov@abv.bg
stamenov@uni-sofia.bg

ASSOC. PROF. CHRISTO STAMENOV, PHD
ORCID ID: 0000-0001-5762-9350
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of English and American Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: chstamenov@abv.bg
stamenov@uni-sofia.bg

ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЯ

АСИМЕТРИЧНИЯТ ПЛУРИЦЕНТРИЗЪМ НА ИСПАНСКИЯ ЕЗИК: ФОНЕТИКА И ФОНОЛОГИЯ

МИЛЕНА МАРИНКОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

THE ASYMMETRIC PLURICENTRISM OF THE SPANISH LANGUAGE: PHONETICS AND PHONOLOGY

MILENA MARINKOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The object of this study is the sound level of the Spanish language through the prism of its polycentrism. The subject of the analysis is the diasystem of the Spanish segments and suprasegments in the functional plan of *language type*, *system*, *norm*, and *speech* in synchrony and diachrony. The aim of this work is to systematize the prerequisites leading to the emergence of phonetic and phonological differences between the Hispano-Romance geolects, in a comparative aspect with other polycentric languages. The task of this article is to describe the Spanish phonemes and prosodemes through the relations between the center and the periphery, and their internal variability. The conclusions fit into the theory of pluricentric languages from the perspective of phonetics and phonology, and the asymmetry between dominant and dominated variants of the global Spanish language.
Keywords: polycentrism, linguistic variation, Spanish phonetics, Spanish phonology

Теорията за плурицентричните езици насочва нашето внимание към няколко съществени въпроса, с които могат да бъдат описани макросоциолингвистичните реалности в език, простиращ се върху мащабни географски ширини[1]. Първо, бихме разгледали опозицията по оста *полицентризъм*/*моноцентризъм*, определяща стандарта в езици, които са официални в една или в повече страни (вж. Стюарт/Stewart 1968, цит. в: Пьол/Pöll 2012,

[1] Статията е вдъхновена от идеите, изразени чрез диалога за езика и лингвистиката в тяхната непрестанност, и от многоизмерното присъствие на проф. Стефана Димитрова в семиозиса на лингвистиката (Димитрова, Тилев, Дерекювлиев/Dimitrova, Tilev, Derekyuvliev 2022).

31). На второ място, бихме изучили тенденцията към диверсификация и кодификация на езиковите норми на пренесен на друг континент език, неговото обозначаване като *национален език* и наличието на вътрешна диглосия в определени държави (вж. Швайцер и Степанов/Švejcer & Stepanov 1981, цит. в: Пьол/Pöll 2012, 32). На трето място, бихме се съсредоточили върху асиметрията между доминиращи и доминирани варианти, които определят поведението на техните носители, както и разпространението на норми, отличаващи се от традиционните (вж. Клайн/Clyne 1993, цит. в: Пьол/Pöll 2012, 32). На четвърто място, бихме анализирали понятието *плурицентричен функционализъм*, за да се опитаме да дефинираме различните степени на асиметрия между отделните езици (Пьол/Pöll 2012, 31 – 33). На пето място, бихме се задълбочили върху прехода от плурицентризъм към многоезичие (Лопес Гарсия/López García 2010, 373).

В съпоставителен аспект с други полицентрични езици, като английския, френския, португалския и немския, в испанския плурицентризмът се измерва въз основа на равновесието между центробежните и центростремителните сили на центъра и на периферията, на наличието на институция, която съблюдава неговите ортологични и ортоепични норми, и на дефинирането на понятието *паниспанска норма*, способна да покрие цялото испаноезично пространство, без да фаворизира центъра или периферията.

Испанската академична традиция се възприема като моноцентрична, доближавайки се до френския езиков модел, и привилегирова севернокастилските говори, но виталността на южноиспанските диалекти и на регионалните норми в отвъдморските територии поставя под въпрос тази парадигма, като налага плурицентричен модел с четири основни ядра: Мадрид, Буенос Айрес, Мексико и Богота (Лопес Гарсия/López García 2010, 373; Пьол/Pöll 2012, 31 – 42).

Еволюцията на звуковото равнище на испанския език носи белезите на отделните му исторически етапи. Субстратът на автохтонните езици и на езиците на завоеванията и колониите от предримската епоха оказва влияние върху сегментите и супрасегментите на латинския език в Хиспания по дихотомните признаци *архаизъм* (Бетика) и *иновация* (Тараконенсис). Утвърждаването на езика на римляните като суперстрат най-ясно е илюстрирано чрез историята на градовете Кастро де Коаня (Астурия), Комплутум (Мадрид) и Гадес (Андалусия), в които според преобладаващото население се налагат разнообразни езикови модели, като в отделни градове билингвизмът се съхранява в продължение на дълъг период от време. През визиготската фаза настъпва нов етап от развоя на романските езици, на Иберийския полуостров се обособяват системите от изоглоси, които бележат разликите между източния и западния му диалектен континуум. Мосарабската фаза е третият етап на билингвизъм в испанската история, привнесъл адстрата на арабския език, който оставя траен отпечатък върху южноиспанските говори и задълбочава

различите по оста акролект/базилект, селски и градски говори (вж. Маринкова/Marinkova 2024).

Утвърждаването на кастилския като национален език настъпва през XIII в. при управлението на Алфонсо X Мъдрия. Историографията отбелязва, че през този етап съществуват три основни ортологични норми, чиито центрове са Бургос, Толедо и Севиля. Нормата на Бургос е била считана за най-консервативната и за прототип на северните испански говори, толедската се е възприемала като най-престижната, тъй като е отразявала и повечето иновации, а севилската е пренесена на Канарските острови и в отвъдморските територии[1].

Друг важен етап в историята и диалектологията на испанския език бележи разпространението на сефарадските говори по земите на Балканския полуостров, Северна Африка и Мала Азия, пренесли неговото звучене от различни области на Испания в края на XV век.

Интерференцията на каталонския, на галисийския и на езика на баските (еушкера)[2] върху кастилския, считан за стандарт на европейския вариант на испански език, представлява изследователски интерес от перспективата на понятията *исторически* и *функционален* език (вж. Кънчев/Kanchev 2019), както и на диглосията (вж. Моутон/Mouton 1994).

Акцентното многообразие на испанския език в неговите латиноамерикански ареали произтича от контактите му с множество европейски езици през колониалната епоха и от интерференцията на америнд. В ареала на Южния конус и Рио де ла Плата влиянието на италианския език е най-осезаемо върху интонационните модели на аржентинския изказ. Гуаранският тупийски език е със статус на съофициален език в Парагвай и оказва силно влияние върху парагвайската регионална произносителна норма. В отделни зони на Уругвай подсистемата на вокализма и консонантизма са повлияни от сегментните и супрасегментните характеристики на португалския език поради тяхната близост до Бразилия. Аймарският индиански език оказва силно влияние върху чилийското произношение, а в андския ареал най-отчетливи са разликите между ортологичните норми на високопланинските местности (*tierras altas*), низините (*tierras bajas*) и Амазония, силна е и етнолингвистичната интерференция на кечуаския индиански език. В отделни държави, като Колумбия, настъпва допълнителна диференциация между говорите от крайбрежните зони (*costeño*) на Карибско море и на Тихия океан. В ареала на Карибския басейн и на Антилските острови към фонетиката и фонологията

[1] Западните андалуски говори, преходният териториален диалект на Канарските острови и регионалектите на испанския език в Латинска Америка традиционно се обозначават с термина *атлантически вариант на испанския език* (Каталан/Catalán 1958).

[2] В българската езиковедска традиция наименованията на езиковите семейства, групи и подгрупи нямат еднородна транскрипция. В много случаи открихме дублетни форми, поради което решихме да възприемем номенклатурата на Китова-Василева/Kitova-Vasileva 2012.

на испанския език се добавя преносът на определени африкански езици от времето на колониализма. В Мезоамерика, Централна и Северна Америка се открояват фонотактичните особености на нàуатл, на астеко-таноанските и на маянските езици, както и на други американски езици, като сапотекски, мистекски, тотонаски, уастекски, отомиски и тараскански.

В Северна Африка и в Западна Сахара звуковото равнище на испанския език е в контакт с френския и арабския език, което води до интерферентни изменения в резултат на междуезиковите контакти. Регионалните особености на испанското произношение в Субсахарска Африка са предмет на анализ в светлината на многоезичието, териториалната фрагментация и диастратичните разлики (вж. Липски/Lipski 2005; Молина/Molina 2006).

В Индийско-Тихоокеанския регион, по-специално на Филипинските острови, испанският е в контакт с тагалския и с английския език, а на остров Гуам и на Марианските острови – с езика чаморо от австронезийската група. Тристагодишната история на испанския език по тези географски ширини обаче не е достатъчна, за да го превърне в лингва франка.

В плана на синхронията и диахронията диференциалните признаци на антропофоничните звукове в испанския език могат да бъдат установени в конфронтативен аспект с други сродни и несродни езици (вж. Жечев/Zhechev 2015), откояващ процесите на лениция, палатализация, йотизация и глоталализация, както и отсъствието на определени сегменти в неговата фонетико-фонологична система.

Акустичният субсегментен признак [± напрегнат] (вж. Буров/Burov 2016) заличава фонологичните разлики между дълги и кратки гласни в латинския език в Хиспания, довежда до сливането на определени ударени гласни и до темброви изменения на някои неударени гласни. Испанският вокализъм се преструктурира и от монофтонгирането на латинските дифтонги, а вокалната метафония предизвиква множество мутации през различни етапи от неговата история. Елизията на претоничните и на посттоничните гласни променя структурата на испанската сричка, заличаването на хиатуса фонологизира глайдовете, обособяват се възходящи и низходящи дифтонги.

Синхронните редувания на вибриращите звена във вокалната подсистема на испанските исторически диалекти могат да се обобщят по следния начин: (1) Под влиянието на съседния галисийски език в астуро-леонския диалект се запазват низходящите дифтонги [e̯i̯] и [o̯u̯]. (2) Парагогата на гласната /e/ в краесловието, която е характерна за астуро-леонския и наваро-арагонския диалект, също е плод на контактите на тези диалекти със съседните им романски езици – галисийски и каталонски. (3) За разлика от кастилския диалект, в астуро-леонския гласната /ɔ/ дифтонгира както в отворен, така и в затворен тип сричка[1]. (4) Запазва се архаичната тенденция за образуване на

[1] В кастилския диалект и в съвременния испански език иновацията се изразява в това, че тази гласна дифтонгира само в отворена сричка.

суфикса <-illo> с възходящия дифтонг [je]: *<iello>. (5) В наваро-арагонския диалект гласната /u/ системно обозначава съществителни имена от мъжки род. (6) При дифтонгите, които са производни на гласните /ɛ/ и /ɔ/, е налице полиморфизъм.

В подсистемата на консонантизма синхронните алтернации придобиват следните измерения: (1) В архаичните диалекти сонорните алвеолни съгласни /n/ и /l/ палатализират в началословието: /n/ ~ /ɲ/; /l/ ~ /ʎ/[1]. (2) В отделни андалуски поддиалекти, както и в повечето регионални норми на испанския език в Латинска Америка, настъпва дефонологизация на опозицията между интерденталния и алвеолния фрикатив /θ/ и /s/ – явление, което е известно като *seseo*. (3) Усилването на сричковата граница чрез протетичния сегмент /g/, добавен към възходящия дифтонг [we] в началословието, е белег за диастратични разлики в определени испански микро- и макродиалекти. (4) Йеизмът, който се изразява в дефонологизация на опозицията между проходната палатална съгласна /ʝ/ и латералния апроксимант /ʎ/, води своето начало от старокастилските и новокастилските поддиалекти, впоследствие е пренесена в толедската норма, а в Севиля се утвърждава като иновация, преминала по-късно и в граничния диалект на Канарските острови, както и в регионалектите на испанския език в Латинска Америка. (5) Андалуският диалект се отличава от правоговорните норми на съвременния испански език и с частичната неутрализация на диференциалните признаци на ликвидните съгласни /l/ и /ɾ/, която потенциално би могла да доведе до промени в морфонологичните особености на вербалната му парадигма. (6) Полиморфизмът на съскавата съгласна /s/ е характерен за множество испански геолекти и различните ѝ артикулаторни особености са белег за диатопични, диастратични и диафазични разлики.

В заключение бихме могли да откроим, че плурицентризмът на испанския език поставя множество предизвикателства пред изследователите, обучаемите и обучителите, свързани с неравновесните отношения между центъра и периферията, както и с разнообразните му диатопични разлики. Овладяването на стандарта и на регионалните произносителни норми, а също и разпознаването на диглосията в определени зони, оказват въздействие върху други лингвистични и екстралингвистични аспекти, като киноиндустрията и книгоиздаването, в които е необходимо да се извършва локализация при дублажа на филми и при превода на художествени произведения, предназначени за съответния географски регион.

Вариететът би следвало да се разглежда и като предпоставка за единството на испанския език, способна да го консолидира чрез процесите на стандартизация и кодификация, както и чрез културно-исторически, политически

[1] Този звуков процес се свързва и с влиянието на каталонския език върху част от испанския диалектен континуум.

и обществени дела, които не биха допуснали да се превърне в анизоцентричен език[1], от който да се обособяват нови национални езици.

Литература

Буров, И., 2016. Дисперсия, трансфонологизации и верижни мутации при структурирането на някои романски вокални системи. В: Веселинов, Д. (ред.). *Филологията – класическа и нова*, с. 156 – 167. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4082-9.

Димитрова, С., Тилев, Е., Дерекювлиев, Т., 2022. *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-563-4.

Жечев, Г., 2015. *Аспекти на палатализациите: романски и славянски фонологични процеси*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3915-1.

Китова-Василева, М., 2012. *За изворите на науката за езика (От Древността до края на Ренесанса)*. София: ИК „Колибри“. ISBN 978-954-529-982-7.

Маринкова, М., 2024. *Фонетика и фонология на говорните звукове в глобалния испански език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-5959-3.

References

Burov, I., 2016. Dispersia, transfonologizatsii i verizhni mutatsii pri strukturiraneto na nyakoi romanski vokalni sistemi. In: Veselinov, D. (ed.). *Filologiyata – klasicheska i nova*, pp. 156 – 167. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-4082-9.

Catalán, D., 1958. Génesis del español atlántico: ondas varias a través del océano. *Revista de Historia Canaria*, 123-124, pp. 233-242. La Laguna de Tenerife (Islas Canarias): Universidad de La Laguna [in Spanish]. ISSN 0213-9472.

Dimitrova, S., Tilev, E., Derekyuvliev, T., 2022. *The Universe of Language. Dialogues with Professor Stefana Dimitrova*. Plovdiv: Macros [in Bulgarian]. ISBN 978-954-561-563-4.

Kanchev, I., 2019. Las cuatro lenguas de España. In: Panteva, T., Mitkova, A., Mollov, P., Kiuchukova-Petrinska, B., Marinkova, M., Tasev, Kr., Chergova, V. (eds.). *La lengua y la literatura: encuentros, desafíos, influencias. 55 años de Filología hispánica en la Universidad de Sofía San Clemente de Ohrid*, pp. 221 – 225. Sofía: Editorial Universitaria San Clemente de Ohrid [in Spanish]. ISBN 978-954-07-4597-8.

Kitova-Vasileva, M., 2012. *Za izvorite na naukata za ezika (Ot Drevnostta do kraya na Renesansa)*. Sofia: Colibri Ed. [in Bulgarian]. ISBN 978-954-529-982-7.

[1] С този термин се обозначава език, който притежава няколко нормативни центъра, неравностойни и неподлежащи на сравняване помежду си (Лопес Гарсия/López García 2010, 374).

Lipski, J., 2005. El español en el mundo: Frutos del último siglo de contactos lingüísticos. In: Luis A. Ortiz López y Manel Lacorte (eds.), *Contactos y contextos lingüísticos. El español en los Estados Unidos y en contacto con otras lenguas*, pp. 29 – 53. Madrid: Lingüística Iberoamericana [in Spanish]. ISBN 84-8489-197-6.

López García, Á., 2010. El aragonés como lengua anisocéntrica. En: Rosa María Castañer Martín, Vicente Lagüéns Gracia (coord.). *De moneda nunca usada: Estudios dedicados a José Mª Enguita Utrilla*, pp. 373 – 383. Zaragoza: Instituto Fernando El Católico, CSIC [in Spanish]. ISBN 978-84-9910-591-8.

Marinkova, M., 2024. *Fonetika i fonologia na govornite zvukove v globalnia ispanski ezik*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-5959-3.

Molina, I., 2006. El español en Guinea Ecuatorial: aspectos sociolingüísticos. *Sociolingüística del español*, pp. 1 – 17. Madrid: Liceus [in Spanish]. ISBN 84-9822-364-4.

Mouton, P., 1994. *Lenguas y dialectos de España*. Madrid: Arco Libros [in Spanish]. ISBN 978-84-7635-164-2.

Pöll, B., 2012. Situaciones pluricéntricas en comparación: el español frente a otras lenguas pluricéntricas. In: Lebsanft, Fr., Mihatsch, W., Polzin-Haumann, C. (eds.). *Lengua y Sociedad en el Mundo Hispánico. El español, ¿desde las variedades a la lengua pluricéntrica?*, vol. 30, pp. 29 – 45. Madrid: Vervuert [in Spanish]. ISBN 978-3-95487-021-9 (E-Book).

Zhechev, G., 2015. *Aspekti na palatalizatsiite: romanski i slavyanski fonologichni protsesi*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-3915-1.

ДОЦ. Д-Р МИЛЕНА МАРИНКОВА
Web of Science Researcher ID: AAM-3306-2021
ORCID ID: 0000-0003-1206-1196
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по испанистика
София, България
E-mail: m.marinkova@uni-sofia.bg

ASSOC. PROF. MILENA MARINKOVA, PHD
Web of Science Researcher ID: AAM-3306-2021
ORCID ID: 0000-0003-1206-1196
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Spanish Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: m.marinkova@uni-sofia.bg

SOME CONSIDERATIONS OF INTONATIONAL ANALYSIS

VLADIMIR PHILLIPOV
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The paper focuses on the functioning of intonation across the three planes of language: the information-processing plane, the literal plane, and the mythic plane (cf. Sampson 1999). The illumination of the language mechanisms are conveyed analogously in terms of the arduous peregrinations of the biblical Ahasuerus: the first part of the analysis sheds light on how intonation functions to create the effect of emphasis by means of phonosemantic devices, semantically manifested as litote or hyperbole. The second part provides instances and offers an explanation as to how intonation can act as a case marker, i.e. an intonation morpheme travelling from phonology via morphology to syntax. Ultimately, the process completes at the mythic, pragmatic plane wherein it becomes a social convention.
Keywords: intonation, emphasis, case, case marker, planes of language

Probably, more and more –
with the advancement of technology –
the words will turn merely into background noise.

A happy augury in Bulgarian media, June 1925.[1]

Introduction

The 20th c. English phonetician Roger Kingdon (1891 – 1984) introduced an apt metaphor of intonation stylistically echoing a centuries-old dogmatic dichotomy set up by the Cappadoccian Fathers (4th c. AD) between ὑποστασις (essence, substance) and ὀυσία (essence, nature) with reference to Christology, and the 19th c. Hegellian philosophical paradigm of spirit (Geist) and body (Korp):

> Intonation is the soul of a language while the pronunciation of its sounds is its body, and the recording of it in writing and printing gives a very imperfect picture of the body and hardly hints at the existence of the soul (Kingdon 1959, xiii).

[1] The quotation is from *As Years Went By Weekly* [Минаха години] № 25, 23 June 2025. The article is entitled *Language While Supplies Last* [Език до изчерпване на количествата]. The Bulgarian original runs as follows: „Вероятно все повече и повече – с напредването на технологиите думите ще стават просто шумов фон". All translations into English – unless otherwise indicated – are mine – VP.

The elucidation of the concept at issue worded in everyday English is put forward in O'Connor and Arnold (1973 [1961], 2):

> English speakers are able to make a good deal of allowance for imperfect sound-making, but being for the most part unaware of the far reaching effects of intonation in their language, they are much less able to make the same allowance for mistakenly used tunes.

Herein lie the roots of the proverbial nebulosity of intonation, ultimately boiling down to the domain of science it belongs to: the gamut of intonation in communication is located along a cline of two extremes running between the attitudinal function and the grammatical function; the former falls under psychology, the latter forms part and parcel of linguistics. The two functions are in a special dialectical relationship of hyponymy to each other whereby all cases of grammatical importance of intonation are also of attitudinal relevance, but not all cases of attitudinal functions present exponents of grammatical function. In the recent decades, with the general trend of obliterating the distinction between the hyphenated subdisciplines of linguistics and their gaining the status of interdisciplinary subjects, there has emerged a growing tendency to incorporate the study of attitudes into linguistics, thus making the distinction between the analyses of the afore-mentioned functions extremely flimsy.

The very nature of the cline presupposes the absence of spatial and temporal restrictions which, in its turn, seems to violate the discrete nature of the linguistic sign and makes the implementation of the axiomatic 'all-or-none principle' well-nigh impossible. The result was that in works on intonation in the former half of the 20th c. the role of gradience was hardly touched on at all, hence the thoughtful remark of Pike: "There are an infinite variety of degrees of exclamatory stress. Rather than forming separate contrasting elements, with separate meanings, however, they are in GRADATION" (Pike 1945, 85). Moreover, as Ladd aptly adds, "Either an intonational phenomenon is there or it isn't [all-or-none]; but if it is there, it can be a little or a lot" (Ladd 1980, 109). The methodological quandary that intonation presents the scholar with is rooted in the inherent complexity of the amalgam of its quantitatively gradient acoustic components: pitch, loudness, and duration. A possible way out is to treat each type of exponent autonomously[1], bearing in mind a theoretical postulate propounded by Bolinger (1972, 644):

The distribution of sentence accents [which, extrapolated displays a reliable picture of pitch movement – VP] is not determined by syntactic structure but by semantic and emotional highlighting. Syntax is relevant indirectly in that some structures are more likely to be highlighted than others. But a description along these lines can only be in statistical terms. Accents should not be mashed down to

[1] The term 'autonomous' is used to mean "sufficiently autonomous to be easily researched in relative isolation. By 'relative' we intend to convey the idea that ultimately there exists no phenomenon completely independent of the totality" (Sampson 1999, 4).

the level of stresses, which are lexical abstractions… Whether one tries to set up prosodic rules for syntax or syntactic rules for prosody, the result is the same: two domains are confused which should be kept apart.

Intonation: A Brief Peregrination from Phonosemantics to Cognitive Semantics

The principle that intonation depends on syntax has a long history and, within the European cultural milieu, it goes back to the Alexandrian school of philology (3rd – 1st c. BC). However, it is hardly a problem to invalidate the tenet: not only is intonation not determined by syntax only but can also easily function on all linguistic levels/ planes, its presence invariably palpably felt. This is why in Phillipov (2012) I referred to it as Ahasuerus, the wandering Jew of linguistic analysis.

As a point of departure I shall start with the phonetics/ phonology level[1], or within Sampson's framework – the information-processing plane. It is the expression of what Hegel terms the apperception and perception levels of mental activity. The discussion that follows focuses on emphasis, a communicative phenomenon, which is at the intersection of psychology and linguistics. Pike's famous dictum that "Phonetics gathers raw material. Phonemics [i.e. phonology – VP] cooks it" points to the fact that substance is resorted to if it can turn functional. It is worth trying to shed light on the application of substance to functional exponence of emphasis, or, to put it the other way round, how language is applied to experience.

[1] Following the generative cognitive trend of the time, the theoretical approach of Gloria Sampson's three planes of language shall be adopted (cf. Sampson 1999). The framework consists of (1) a biologically-based *information-processing plane*, which forms the basis of syntax and has no semantic content; (2) the *literal plane*, which has only indeterminate semantic content and the phenomenon investigated on this plane is the sentence viewed as a linguistic construction; and (3) the *mythic plane*, which "reduces the sentence from being a sum of Saussurean signs to being merely a signifier. This signifier-sentence has as its signified a concept that is an actualization of a state of affairs in the social construction that philosophers call *world.* The phenomenon investigated on this plane is called the *utterance* or the *text*… The mythic plane embodies the attitudes, beliefs, and knowledge generated by members of social institutions. Whereas language on the literal plane is natural, in the sense that its cause is a genetically given, species-specific faculty which parses and generates inputs and outputs, language on the mythic plane is inherently social and its signs are motivated and given meaning not by individuals but by communities of people… Mind can never be reduced to brain because brains are individual entities located in space and time in a material *universe*, whereas mind is a socially distributed entity in what philosophers call the *world"* (Sampson 1999, 3). The physical entities are spatio-temporal, hence are concrete, and are accounted for in terms of the world, whereas there are things which exist but do not belong to the physical universe. In this vein of reasoning, Sampson points out that "[w]hile a people, a phonation, and a book are all located in space and time, a language, a distinctive feature, a phoneme, and a story are non-spatial and atemporal. Linguists and semioticians study the latter, not the former" (Sampson 1999, 6).

It will illustrate how from the perception/ apperception level the literal plane is arrived at by means of the operation of learning.

The illustration comes from F. Scott Fitzgerald's classic *The Great Gatsby* (1925), a novel set in the Jazz Age, as Scott Fitzgerald himself ingeniously named the period. The excerpt is from Chapter One where Nick Carraway, the voice of both the novel and the novelist, is introduced to Daisy and Miss Baker by Daisy's husband, Tom Buchanan. The quotation includes some of the preceding and some of the following text in order to provide the relevant context[1]:

> The younger of the two was a stranger to me…
> The other girl, Daisy, made an attempt to rise – she leaned slightly forward with a conscientious expression – then she laughed, an absurd, charming little laugh, and I laughed too and came forward into the room.
> (1) "I'm p-paralyzed with happiness."
>
> She laughed again, as if she had something very witty, and held my hand for a moment, looking up into my face, promising that there was no one in the world she so much wanted to see. That was a way she had. She hinted in a murmur that the surname of the balancing girl was Baker. (I've heard it said that Daisy's murmur was only to make people lean toward her, an irrelevant criticism that she made it no less charming).
> The Bulgarian and the Russian versions read respectively as follows:
> (2) П-парализирана съм от щастие.
> 'P-paralyzed-fem. am from happiness'
> (3) На м-меня от радости столбняк нашел.
> 'To m-me from happiness shudder found'

All three versions, (1), (2), and (3), employ intonation whereby the prominent word, the nucleus – 'p-paralyzed', 'п-парализирана' ('p-paralyzed-fem.), and 'м-меня' (to m-me), respectively – is intensified through a perturbation exaggeration (an apperceptive device) of the prominence-lending F_0. Yet, in this case, and in general, with emphasis for intensity[2], pitch cannot be regarded as the essential

[1] The English version follows Fitzgerald, F. Scott (1991) *The Great Gatsby: The Authorized Text.* Scribner Paperback Fiction. New York. The Bulgarian text is from Фицджералд, Ф. Скот (1966) *Великият Гетсби.* Народна култура. София. Translated from English by Nelly Dospevska. The Russian text is from Фицджералд, Ф. Скот (1977) *Избранные произведения в трех томах*. Том 1. Художественная литература. Москва. Translated from English by E. Kalashnikovaya.

[2] Coleman distinguishes between two types of emphasis termed *emphasis for prominence* and *emphasis for intensity.* "The first kind of emphasis may be defined as that manner of utterance which marks any word or phrase as of greater prominence than its neighbours… The other kind… may be defined as that of manner of utterance which imparts an added degree of intensity to some part of the idea represented by a word" (Coleman 1914, 11). The ultimate effect is – as Ščerba (1963, 132) puts it – conveying an immediate emotion (an apperceptive mechanism) rather than a manifestation of the communicative intention of the speaker.

characteristic of intensifying expressions. Increased duration of a segment of the respective word initial syllable onsets that lengthens the respective consonants creates both according to the author and the translators the total or – as in the case of Russian – the partial effect of what is expected by Daisy's 'positive' exaggeration. In English, and specifically in American English since the Jazz Age, the effect is achieved by lengthening the syllable consonantal onsets, most often of stressed/ accented syllables. The inadequacy of both the Bulgarian and Russian renditions, comes from the literal transpositioning of the linguistic pattern from English. In Bulgarian and in Russian the effect of emphasis is more frequently conveyed by lengthening the vowel peaks since neither language utilizes functionally the phonological tense/ lax (long/ short) opposition, and the most natural equivalence, which functions on the literal plane, would be vowel lengthening. On the mythic plane, the semantic effect of lengthening is either *prosodic litote* or *prosodic hyperbole*, depending on the context. Thus, the Bulgarian dynamic equivalent to the English (1) should read as:

(4) Парализи-ирана съм от щастие!

The Russian version (3), apart from consonant lengthening, resorts to a lexical device and uses a phraseological unit, or idiomatic expression as it is commonly termed informally in the American linguistic tradition. The phraseological unit itself is emphatic, and, combined with prosodic lengthening and a higher F_0 excursion, lends the effect of competing motivation (cf. Haiman 1985, 167 ff.), the stylistic effect being unnecessarily affected tautology. Broadly speaking, if the figure of speech of *synechdoche* is taken in its etymological meaning, namely 'accepting a part as responsible for the whole ('*pars pro toto*'), or vice versa ('*totum pro parte*')', then (1), (2), and (3) can be viewed as exponents of synechdochic semantic relations operating on the level of text/ utterance, i.e. on the mythic level.

The Case for Case … of Intonation

On April 13 – 15, 1967, at a symposium held at the University of Texas, Austin, on the topic of Universals in Linguistic Theory the late Charles J. Fillmore (1929 – 2014) launched the *Case for Case* trend in linguistics [Fillmore 1968], and the ingenious pun became the starting point of a number of offspring 'case' theories that have exerted stimulating influence in linguistics. The three dots in the title are to signal a suspension point meant to create the trivial effect of the unexpectedness of *intonation* as a postmodifier in a position of low transitional probability.

Two simple conversational exchanges (5) and (6) are meant to illustrate a grammatical function of intonation.

(5) A1: Bill could ask a friend.[1]
B1: \Who? (= Which friend could Bill ask?)
(6) A2: Bill could ask a friend.
B2: /Who? (= Who did you say could ask a friend?)

[1] (5) and (6) are from Wells (2006, 17).

The structure of both exchanges is syntactically identical (Agent – Experiencer), yet in the deep semantic structure the statements of A are ambiguous. In (5), B1 acts as the typical 'well-informed and impartial spectator'[1] and uses a fall to inquire about the unmarked focus. In (6), B2 may not have heard the name of the Agent and is, in fact, asking about information intended by A2 as old, but the rise in B2's question brings the figure to the foreground, i.e. since the question radically changes the figure, it becomes marked, the markedness being manifested by relative prominence (i.e. a rise). Indeed, B2 is using an echo-question that is stylistically marked compared to B1. Thus, B1 and B2 restructure in retrospect A1 and A2, respectively, both in terms of the topic/ focus articulation and stylistically.

The two different signs, being the exponents of two different tones, differ in more than one way. Moreover, since intonation in B2 restructures the case relations in A2, i.e. it empties for the time being the original Experiencer 'a friend' from any degree of Communicative Dynamism, 'Bill', being the most likely answering move, becomes a Patient; therefore, the resulting interpretation is 'Bill will undergo the process of asking'.

Intonation, thus, persists in displaying a Janus-like behaviour consistently: the signifier operates on the concrete level but the interpretant, in the Peircean term, functions on a 'Chinese box structure' logic up to the level of discourse in a process of constant rankshifting of units. Language, thus, by means of intonational mechanisms, performs the phenomenon of fluctuation (cf. Molhova 1981).

Which is the lowest level intonation can display fluctuation on? Indeed, it is the word, but then one-word utterances are trivial unless used for exemplification or teaching purposes (e.g. in a dictation exercise). Intonation becomes a challenge for analysis when it is the exponent of grammatical relations, and, although such phenomena are usually "around the edge of language", as Bolinger metaphorically puts it, their effect is borne out in categories that are exponents of a core grammatical category such as case.

In German, for example, intonation can function as a grammatical morpheme for the realization of the category of case, e.g.:

(7) Herr Müller schickte dir das Buch und nicht Anna.
[*lit.* Mr Müller sent you this book and not Anna.]

Lyons suggests an algebraic test of establishing the status of a morpheme through analogy based on the premise that, "there is nothing in the definition of

[1] The term as such was originally coined by Adam Smith in his first published book *The Theory of Moral Sentiments (1759).* The point Smith elaborates is that both the spectator and I judge the actions and feelings of another, but as a preliminary step, I have to first imagine what actions I would take, were I in the agent's shoes. In this respect, linguistics is not just a scientific discipline; it also incorporates a moral appraisal, the latter associated with the mythical plane.

the morpheme to imply that it must always be an identifiable segment of the word of which it is a constituent" (Lyons 1968, 182). (7) is presented in its two different readings, (7a) and (7b):

(7a) Herr ***Müller***[1] schickte dir das Buch und nicht Anna.
['Mr Müller sent you this book, not Anna.']
(7b) Herr Müller schickte ***dir*** das Buch und nicht Anna.86
['Mr Müller sent this book to you, not to Anna.']

(7a) and (7b) are presented in a simplified formulaic fashion as (8a) and (8b), respectively, whereby the abbreviations of the case marker labels are indicated, being grammatical variables, and the lexical forms they are associated with are left out, being constants:

(8a) S8a = {Nom + Finite Verb + Dat + Acc + Conj + Neg + Nom}
(8b) S8b = {Nom + Finite Verb + Dat + Acc + Conj + Neg + Dat}

Algebraically, (8a) holds true also for (9):

(9) Herr Müller schickte dir das Buch und nicht die Mutter.
[Mr Müller sent you this book, not the mother.]

Likewise, (8b) holds true also for (10):

(10) Herr Müller schickte dir das Buch und nicht der Mutter.

(7a) and (7b) are identical in terms of segmentally bound forms; (9) and (10) differ in terms of grammatical forms: ***die Mutter*** in (9) is a Nom Sg, Fem, Common Noun, whereas in (10) ***der Mutter*** is a Dat Sg, Fem, Common Noun. The difference between (7a) and (7b) is related to the position of the nucleus, i.e. the system of tonicity. If the formulae of (8a) and (8b) are taken into account, then it must be accepted that the difference in the semantic case structure brings about a difference in intonation of a very deterministic character, i.e. the latter is always a realization of a case morpheme, *mutatis mutandis* it is a sign.

(7) is not a mere *hapax* in the grammatical system of German, nor is German one of the rare languages that a phenomenon of this kind can occur in. (11) illustrates a similar case:

(11) Ich schenke das Bild der Tochter deiner Freundin.
['I present the picture to/ of the daughter of/ to your friend.']

(11) is ambiguous. If the nucleus is associated with ***der Tochter***, an indirect

[1] The bold types indicate a nuclear accent on the word.

object, then intonation, i.e. the pitch movement, is an exponent of the dative case, and ***deiner Freundin***, a postmodifier and a genitive form of the former. In this case there will also be a pause between the first IP *Ich schenke das Buch* and the second IP *der Tochter deiner Freundin.* Alternatively, if *der Tochter* is a postmodifier, hence a genitive form, of the direct object *das Bild*, then the nucleus in the second IP is associated with the dative form *deiner Freundin.* (11) exemplifies syncretism of case forms, disambiguation being manifested by intonation systems: in this case tonicity and tonality.

It is evident that the competing mechanism is invariably at work in language. However, intonation is not a mere competing mechanism, for in (7) and (11) it competes with a zero marker; in this case it is an instance of what A. M. Peshkovskij referred to as *"the compensatory law" of intonation,* which – in this case implicitly contrasted with English – is meant interlingually, i.e. typologically[1]:

The clearer a syntactic meaning is realized with purely grammatical means, the weaker will be its intonational manifestation (till its complete disappearance); and vice versa, the stronger the intonational manifestation, the weaker will be the grammatical one (till its complete disappearance) (Peshkovskij, 1959, 181)[2].

Thus far, I have argued that intonation can be personified as Ahasuerus, the wandering Jew: just like him it floats above language and anchors at a certain phonological domain (in II the exaggerated perturbation of pitch, duration, and loudness at the information-processing plane of language), or at the domain of syntax (in III the grammatical category of case on the literal plane), getting rid of what is metaphorically termed *the Cheshire cat's syndrome*. While being on its semantic voyage, intonation seems to be guided by a mysterious yet the trustworthiest of all lighthouse keepers, "the hidden memory of language" [„скрытая память языка"] as Nikolaeva (2013) posited language entities being the result of what seems to have been once originary insights by human beings.

Envoi

The present paper started with a truly dystopic motto; what followed illustrated how intonation can still steer the ship of human language to a haven. The mechanisms and devices are primary, in terms of linguistic evolution even primitive, yet they have their foundation on one inherent characteristic intonation possesses to a

[1] With reference to Russian, Nikolaeva (1975) proves that *interlingually* it is not always valid. A similar position is taken by Dimitrova in (Dimitrova (ed.) (2009, 254) when the principles of the law are applied solely to teaching in a Bulgarian language environment.

[2] Чем яснее выражено какое-либо синтаксическое значение чисто грамматическими средствами, тем слабее может быть его интонационное выражение (вплоть до полного исчезновения), и наоборот, чем сильнее интонационное выражение, тем слабее может быть грамматическое (тоже до полного исчезновения).

remarkable extent – its all pervasiveness in language. Be it noted that, paradoxically enough, it is present even when we read silently.

In the **Introduction** I referred to both theology and philosophy, and in the course of the exposition the former seems to have been left out. Yet it is there that we can come across one of the most felicitous analogies of the intonation-language interface: this is the concept of *perichoresis* ('περιχώρησις') as expounded by St John Damascene (c. 675 – 749). In his fundamental work on Orthodox theology *The Fountain of Knowledge* he defines the former dynamically as the mutual indwelling or interpenetration of the persons of the Trinity; any clefting or severance amounts to outright heresy. In a similar vein, intonation is ubiquitous on all language planes both temporally and syntagmatically, a faithful *ancilla* always ready to lend a helping hand when the impoverished language structure needs it.

REFERENCES

Bolinger, D., 1972. Accent is predictable (if you're a mind reader). *Language,* vol. 48, no.3, pp. 633 – 644.

Coleman, H. G., 1914. Intonation and Emphasis. *Miscellanea Phonetica 1,* pp. 6 – 26. London: Association phonétique internationale.

Fillmore, C. F., 1968. The case for case. In: Bach, E. and F.T. Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory,* pp. 1 – 90. New York: Holt, Rinehart & Winston, Inc. ISBN 978-0-039-10077-3.

Haiman, J., 1985. *Natural Syntax. Iconicity and Erosion.* Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-31981-2.

Kingdon, R. 1958. *English Intonation Practice.* London: Longman, Green & Co.

Ladd, D. R., 1980. *The Structure of Intonational Meaning. Evidence from English.* Bloomington: Indiana University Press. ISBN 978-0-253-05128-8.

Molhova, J., 1981. The phenomenon fluctuation in English. *Philologia,* vol. 8 – 9, pp. 47 – 56. Sofia.

Nikolaeva, T. M., 2013. *Lingvistika. Izbrannoe.* Moscow: Yazyki slayanskoy kul'tury. [in Russian].

O'Connor, J. D., Arnold, G. F., 1973 [1961]. *Intonation of Colloquial English. A Practical Handbook.* London: Longman.

Peshkovskij, A. M., 1959. *Izbrannye trudy.* Moscow: Yazyki slavyanskoy kul'tury [in Russian]. ISBN 978-5-9551-0609-0.

Phillipov, V., 2012. The status of intonation in a level approach in the organization of language. In: Paunović, T., Čubrović, B. (eds.). *Exploring English Phonetics,* pp. 119 – 131. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing. ISBN (13) 978-1-4438-3515-2.

Pike, K. L., 1945. *The Intonation of American English.* Ann Arbor: The University of Michigan Press.

Sampson, G., 1999. The three planes of language. *Language Sciences,* vol. 21, no. 1, pp. 1 – 30. ISSN 0388-0001.

Ščerba, L. V., 1963. *Fonetika frantsuzskogo yazyka.* Moscow: Vyshaya shkola [in Russian].

Wells, J. C., 2006. *English Intonation: An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13 978-0-521-68380-7.

SENIOR ASSIST. PROF. VLADIMIR PHILLIPOV, PHD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Contemporary Philology
Department of English and American Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: vphillipov1147@gmail.com

ЛЕКСИКАЛНА СЕМАНТИКА, ФРАЗЕОЛОГИЯ, ТЕРМИНОЛОГИЯ

СТРУКТУРА НА СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА СЪЩЕСТВУВАНЕТО В БЪЛГАРСКИЯ, ЧЕШКИЯ И РУСКИЯ ЕЗИК[1]

МАРГАРИТА МЛАДЕНОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

THE STRUCTURE OF THE SEMANTIC FIELD OF EXISTENCE IN BULGARIAN, CZECH, AND RUSSIAN

MARGARITA MLADENOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The paper deals with the predicate lexicon semantics in the field of existence and its structure in three Slavic languages. The historical transformations in this field in Bulgarian are discussed also. Members of the field are 179 verbs at least. Their internal relations are studied through componential analysis and their structure is presented as consisting of an absolute nucleus, two extensions of the nucleus, a proper part, and a periphery of the semantic field. A microfield of animacy is also abstracted and situated as part of all the sections of the semantic field of existence from the nucleus to the periphery. The main conclusion is that the nucleus must be a verb with a simple structure and only one seme in the sememe. The structure of the semantic field in the three Slavic languages is similar, but its occupation by concrete verbs is different.

Keywords: existence, a semantic field of the predicate lexicon, possessivity, Bulgarian, Czech, Russian, Old Bulgarian, Old Church Slavonic

В настоящата работа искам да представя методическата рамка на изследване, което продължава във времето и за което дължа благодарност на нашата юбилярка проф. Стефана Димитрова. Преди доста години тя ме насърчи да работя в областта на лексикалната семантика именно по този начин и с това

[1] Настоящият текст беше представен в резюме на руски език на XVII Международен конгрес на славистите в Париж (24 – 30 август 2025 г.). Резюмето е достъпно на интернет страницата на Конгреса (mks-paris.sciencesconf.org/data/pages/Linguistique_OK_1.pdf раздел 1.6.1, с. 10 – 14). Тук е включен разширен вариант на текста с акцент върху теоретичните резултати и някои практически наблюдения в областта на разглежданата тема.

стана част от моето изследване на семантичното поле на притежанието (Младенова/Mladenova 2018), а след това и на съществуването, върху което продължавам да работя. С това искам да поднеса своето огромно БЛАГОДАРЯ за компетентната препоръка, която продължава да ми дава сили в този тип изследвания и се надявам да даде още нови и интересни резултати.

1. Методиката на изследването е разработена въз основа на теорията за семантичните полета в областта на лексикалната семантика, ориентирана към предикатната лексика, преобладаващо глаголна, която изразява определен кръг значения. Отправна точка е представата, че лексиката има свои организиращи принципи, също както граматичната страна на езиковата система. От гледна точка на продуктора на текста подборът на езикови средства за изразяване на определено значение се извършва въз основа на лексикалната семантика с оглед на семантичния потенциал на отделните лексикални единици. В такъв смисъл лексико-семантичните полета съществуват обективно в езиковото съзнание на носителите на съответния език и представят естествен източник на езикови средства за изразяване на съответните значения, градирани според интензитета на изразяваното значение и вътрешните синонимно-антонимни отношения.

Приема се представата, че при многозначните думи, каквито са преобладаващо най-старинните лексикални единици, често функциониращи с паралелни глаголни и именни образувания от един и същи корен, различните значения са техни лексико-семантични варианти (Уфимцева/Ufimtseva 1974, Бояджиев/Bojadžiev 2000), възникващи в резултат от развитието на действителността и на човешкото мислене. Тази идея е продуктивна, тъй като позволява отделните лексико-семантични варианти да се разглеждат самостоятелно и да бъдат изследвани като членове на различни лексико-семантични полета, без да се губи представата за тяхното лексикално единство. Интересен резултат от изследването на посесивното лексико-семантично поле върху материал от четири синхронни среза в развитието на българския, чешкия и руския език (Младенова/Mladenova 2018) е наблюдението, че собствено структурата на полето в трите езика, представители на трите групи славянски езици, е сходна, т.е. мисловната основа на структурата се развива паралелно в тях, но запълването на отделните части на полето с конкретни лексикални единици значително се различава при трите разгледани езика. Това наблюдение се потвърждава и от анализа на материала от екзистенциалното лексико-семантично поле.

Основен метод на конкретното изследване при всяка отделна словоупотреба е компонентният анализ, при който се използва в общи линии основният инструментариум на семиотиката, като семантиката на всяка лексикална единица се разглежда като резултат от взаимодействието на различни семантични съставящи (семи), образуващи значението на всеки от лексико-семантичните варианти (семеми) на съответната дума (Бородина, Гак/Borodina, Gak 1979, 10 – 11). Тъй като обект на интерес е значението на всяка от

разглежданите семеми, изследването се провежда върху материал почерпан от непосредствени употреби на лексикалните единици в текст, като се вземат предвид отделните нюанси, възникващи в конкретния контекст и прагматичните условия на съответната употреба. Това се налага от факта, че подборът на думите като изразно средство за определена семантика се извършва всеки път в определени прагматични условия и точно те стават причина за възникването на нови значения (Димитрова/Dimitrova 2009, 218 – 220) не само при номинацията на нови явления от действителността (обикновено с имена и именни групи), но и при начините за подбор на предикат за съответното съдържание (най-често с глаголна лексика), които са източник на семасиологични промени във функционирането им.

Един от резултатите на досегашната работа върху двете семантични полета – посесивното и екзистенциалното – е констатацията, че при конструирането, или по-скоро при разкриването на структурата на семантичното поле, доколкото то обективно съществува, е важно като ядро на полето да бъде поставена лексикална единица с проста семантична структура, т.е. с една съставяща сема в семемата. Позволявам си да уточня процеса на избор на ядро на семантичното поле, защото далеч не всяка дума (в нашето изследване най-често глагол или предикативно име) образува собствено семантично поле, в което да се организират множество други думи със сходна семантика и в което те участват със своя вътрешно йерархизирана структура. Обективна основа за това откриваме в представите на носителите на съответните езици, при които търсенето на дадена семантика дава наблюдаем сходен резултат обикновено именно в такава лексема с проста семантична структура. Това най-често се проявява в метаезикови текстове, където стремежът към точност и дефиниране на значения естествено поражда употреба на едно или няколко езикови средства с проста семантична структура (срв. напр. Апресян/Apresyan 1962, където няколко глагола от посесивното семантично поле – *дать, взять* и др. – се дефинират с помощта на ядрения за полето глагол *иметь*: ‘каузировать кого-то иметь’, ‘каузировать кого-то перестать иметь’ и т.н.). Причина за това е обстоятелството, че усложнената семантична структура с наличие на повече съставящи семи отслабва позицията на единствената семаядро, като усложнената семантика може да се разложи на няколко съставящи, които се повтарят при повече от един предикатен израз. Нещо повече, определени семи могат да се появяват в няколко различни семантични полета. Например каузативната сема присъства в значителни по обем групи глаголни лексеми и от двете изследвани досега семантични полета – посесивното и екзистенциалното, а според предварителните проучвания – и в полето на глаголите за движение и на тези за положение в пространството. В такъв смисъл тя е повече или по-малко универсална. Важна роля за определяне ядрото на семантичното поле играе и количественият показател – високата честота на употреба определя интензивността, с която езиковият усет на носителите на езика се обръща към дадена лексикална единица като средство за

изразяване на съответното значение. Това личи особено ясно при съпоставка между основните глаголи изразители на желаното съдържание и техните по един или друг начин специализирани синоними, които имат много по-ниска честота на употреба.

Ако се върнем към представата за лексико-семантични варианти (ЛСВ) на многозначните думи, тя естествено поражда въпроса какви и колко могат да бъдат ЛСВ на най-широко разпространените глаголи. Досегашното изследване показа, че при глаголите от двете анализирани семантични полета съществуват четири типа ЛСВ. Първият $ЛСВ_1$ е основният, който дефинира не само ядрения глагол, но и цялото семантично поле, като съответства на наличието на основната сема за полето. При нейно отсъствие лексемата, която не притежава тази сема, не може да се смята за част от семантичното поле, което тя характеризира. Например при екзистенциалното семантично поле отсъствието на екзистенциалната сема ‘съществуване’ е решаващ показател за това, че съответният глагол не е част от това поле. Втори $ЛСВ_2$ характеризира многозначните глаголи, най-често от ядрото на полето, които могат да участват и в други семантични полета. Например българският глагол *имам*, който е ядрен за посесивното семантично поле със своя $ЛСВ_1$, в процеса на историческото си развитие образува $ЛСВ_2$. Чрез него той навлиза в екзистенциалното семантично поле, и то в абсолютното му ядро (с формата за 3 л. ед.ч. *има*, независимо от лицето и числото на подлога, в нарушение на правилата за граматично съгласуване). Като трети тип ($ЛСВ_3$) отделяме възможността за възникване на граматикализирани значения в най-широкия смисъл на този термин, т.е. не само като синтактични съчетания, но и с възникване на допълнителни модални значения, които се отличават от чисто граматичните, но имат допирни точки с тях, най-вече по формалната способност да образуват съставни сказуеми. И накрая като оформен самостоятелен $ЛСВ_4$ разглеждаме универсалната способност на лексиката от всички семантични полета да образува фразеологични съчетания, в които предикатната лексика може да участва с някой от първите си три ЛСВ, или, при възникването на идиоми, да изглежда напълно немотивирана от разгледаните дотук ЛСВ.

2. Досегашното изследване на двете семантични полета – посесивното и екзистенциалното – показа тяхната продължителна, включително историческа семантична близост, както и участието в тях на голямо количество лексикални единици, всяка от които обогатява основното значение с редица разнообразни обстоятелства. Част от тях са вградени в основното лексикално значение на глагола, други възникват в рамките на синтактичните съчетания в различни дискурсни условия. Така например глаголи като б. *изгоря, изпепеля* (някого, нещо) съдържат екзистенциална, каузативна и фазова сема, обединени в семемата ‘каузирам край на съществуването’, но освен тези три в основното им значение е вградена семата ‘огнена стихия’, която им е органично присъща. Подобно е положението с българския глагол *удавя* (някого), където обаче наблюдаваме различна четвърта сема в семемата, освен екзистен-

циалната, каузативната и фазовата – това е ‘водна стихия’, която е вградена в семемата, а към тях се добавя и семата ‘одушевеност (на обекта)’. По-различно е положението при глагола б. *вижда се*, чийто ЛСВ$_1$ означава просто възможност да се види, т.е. наличие на оптическа и модална сема в рамките на основното му значение в лексико-семантично поле на глаголите за сетивни възприятия, но той развива и ЛСВ$_2$, екзистенциален, при който благодарение на дискурсните условия възниква, освен оптическата и модалната, още и екзистенциална сема и тя го класифицира в периферията на екзистенциалното семантично поле. Анализът показа, че количеството на глаголите, влизащи във всяко от двете разглеждани тук семантични полета – посесивното и екзистенциалното, е значително (в зависимост от обема и стилизацията на текста от 53 – 265 различни глаголи със специфичен за всеки текст брой употреби).

3. Един от главните изводи от изследването е свързан с определянето на главния ядрен глагол в семантичното поле на съществуването. Във връзка с казаното по-горе за избора на ядрен глагол с една съставяща сема в семемата – екзистенциалната – установяваме, че в трите разглеждани езика се наблюдават значителни различия. Така в старобългарския език функцията на ядрен глагол за полето се изпълнява от бъти, в който най-ярко се откроява именно екзистенциалната функция на основната сема. Това се доказва от разгледания езиков материал от т. I на Супрасълския сборник (Супр.) по изданието на Й. Заимов и М. Капалдо (Заимов, Капалдо/Zaimov, Capaldo 1982), където той е употребен в 1123 случая, от които значението ‘съществуване’, без да се изразяват допълнителни обстоятелства (т.е. абсолютно ядро на полето), се наблюдава в 132 употреби (10,79 %). Точно с тази функция в абсолютното ядро българският език претърпява развитие, като в новобългарските текстове абсолютното ядро вече се заема изцяло от глагола *има* в 3 л. ед.ч., като единствен формален показател за това, че имаме работа с новия ЛСВ$_2$, остава формалната му неизменяемост по лице и число, определяща и синтактичното му управление при запазване на изменението по време. По-сложна остава в българския език картината в първото разширение на ядрото на полето (с изразена локализация), където присъстват глаголите *съм* и *има* със строго съблюдавано правило за дистрибуцията им – при определеност на подлога се употребява форма от глагола *съм* (напр. *Книгата **е** на масата*), а при неопределеност на подлога – *има* (напр. *На масата **има** книга*). За разлика от българския, в чешкия език се запазва състоянието, познато от старобългарските паметници, като и абсолютното, и разширеното ядро на семантичното поле се заема изцяло от глагола *být* ‘съм’ (напр. ***Jsou** takové případy*. *Na stole **je** kniha*). В руския език наблюдаваме по-различно състояние – съществуването без допълнителни обстоятелства се изразява с формата за 3 л. ед.ч. на глагола р. *быть* ‘съм’ – *есть* (напр. *Есть такие люди*), независимо от лицето и числото на подлога, подобно на формалната отлика при българското *има*. В разширеното ядро обаче (с включена локализация) играе роля глаголната категория

време. В минало и бъдеще време се използва глаголът р. *быть*, докато в сегашно време предикацията се сигнализира само от присъствието на обстоятелство за място в изречението (напр. *Она здесь* ‘Тя е тук’, но *Мы там* ***будем*** ‘Ние ще бъдем там’).

Сходно с положението в руския наблюдаваме в старобългарския език, където съществуване може да се изрази и безглаголно, но количеството на такива употреби е много по-малко, отколкото с употреба на глагола бъıти (в нашия материал са представени само 35 случая). Що се отнася до глагола бъıти, в старобългарски вече е оформена широката палитра от функции, които разглеждаме като негови лексико-семантични варианти – екзистенциални, посесивни, модални + граматикализирани, и фразеологични. Преобладават случаите на граматикализираните ($ЛСВ_3$) – 64,51% от всички употреби в нашия материал, което свидетелства за интензивното развитие на граматичните функции на бъıти именно като спомагателен глагол още в предписмената епоха. Наблюдаваното състояние съответства на мнението на К. Леман (Lehmann 2002, 11), според което граматикализацията е развитие на нови значения в пряка зависимост от прагматичните условия и обусловената от тях честота на употреба.

3. Ориентацията към по-стари периоди от развитието на трите изследвани езика разкрива историческата възможност за недиференцирано изразяване на посесивно и екзистенциално значение, която в процеса на развитието им постепенно отмира и в наше време може да се наблюдава само във фразеологични съчетания. Основен признак на това недиференцирано посесивно-екзистенциално значение е съчетанието на глагол (р. *быть*, ч. *být* и стб. бъıти) с дат. пад. на субекта и именит. пад. на съществуващата субстанция-посесум: стб. дастъ ѥмоу гь богъ столъ давъıда отьца ѥго и **цѣсарьствоу ѥго не бѫдетъ конь’ца**·(Заимов, Капалдо/Zaimov, Capaldo 1982, 495). На този тип изказ обръща внимание Н. Савицки (Savický 2005): ѥсть ли отпоускъ из Цариграда богатъıрѣмъ. Той се запазва и в съвременния руски език във фразеологизма р. *Бранить есть кому, кормить некому*, както и в съвременния чешки: *Коти není rady, tomu není pomoci*. Този тип изказ е най-яркото доказателство за историческата близост между посесивното и екзистенциалното семантично поле. Конструкцията може да се смята и за изчезналото свързващо звено между различните видове съвременни употреби на дателния падеж, сред които е и притежателната, понякога смятана за иновация, изместваща родителния падеж от посесивната му функция. Недиференцираното изразяване на притежание и съществуване, оформяно с дат. пад. при старобългарския глагол бъıти и неговите съвременни наследници, е твърде старинно и този факт противоречи на схващането за притежателния дат. пад. като балканско нововъведение. Най-малко за старобългарския език, както и за руския и чешкия език като част съответно от източнославянската и западнославянската група езици, това се оказва редовна старинна форма за изразяване на съществуване във връзка с определен субект. Тя се отнася към ядрото и на екзистенциално-

то, и на посесивното семантично поле именно поради своята недиференцираност.

На представената по-долу Фиг. 1 може да се проследи структурата на екзистенциалното семантично поле с централното разположение на ядрото и на двете части на неговото разширение в екзистенциалното семантично поле. В разширенията са представени предикати с по две съставящи в семемата – основната екзистенциална + локативна (I разширение) или екзистенциална + друга втора сема (II разширение), освен локативната, често това е каузативна сема, времева и др. В разглежданите три славянски езика, включително старобългарския, сходната структура на семантичното поле на съществуването е заета от различни глаголи или предикатни изрази. Освен абсолютното ядро на полето и двете му разширения на схемата е отразена и неядрената същинска част на полето. Там не присъства само периферията на екзистенциалното семантично поле, където се включват значителен брой глаголи от различни други семантични полета, като семантичното поле на глаголите за движение, за положение в пространството, на притежанието, на запълване на пространство, за сетивни възприятия и др. (срв. също Иванова/Ivanova 1978). При някои от тях се наблюдава голям брой съставящи семи в семемата, но главната причина да ги разглеждаме като периферия е фактът, че екзистенциалната сема при тях се актуализира главно чрез синтактичната съчетаемост, а не е вградена в основната семантика на всеки от глаголите.

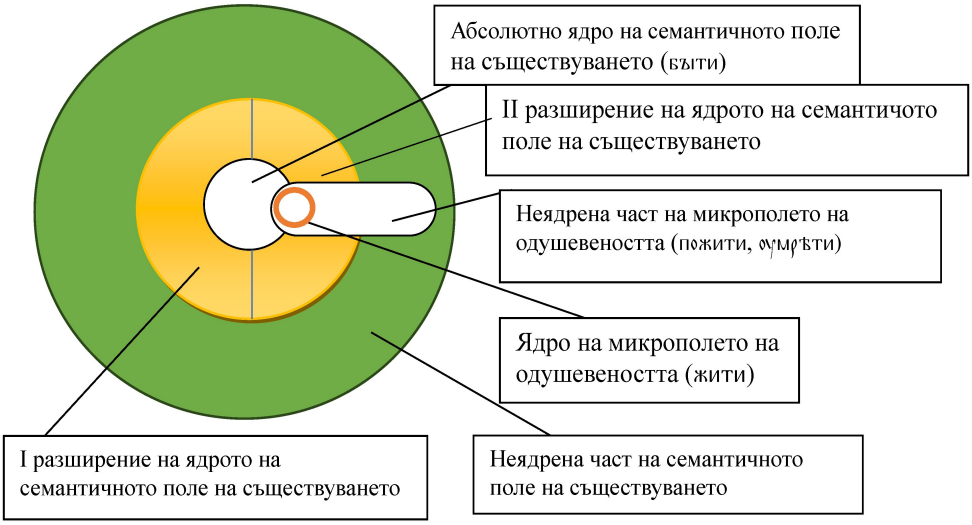

Фиг. 1. Схема на структурата на семантичното поле на съществуването (без периферията) в Супр.

4. На схемата се откроява самостоятелното микрополе на одушевеността, към което отнасяме глаголите със семантико-синтактично ограничена съче-

таемост – само с подлози, обозначаващи живо същество. Самостоятелно ядро на микрополето на одушевеността е глаголът жити, който влиза в синонимни отношения с ядрения за цялото екзистенциално семантично поле глагол бъти (сь тѣми хоштевѣ бъıти· съ тѣми желаѥвѣ жити ѩ҆ꙗоу да бъı о҆бꙗѣлъ лютѣ́йшѧ и́ нечловѣчьнѣ́йшѧ, Заимов, Капалдо/Zaimov, Capaldo 1982, 445), както и други глаголи, които трябва да се разглеждат като специализирани. Например в съвременния български език при употребите с ядрено екзистенциално значение, ако нямат достатъчно еднозначен контекст, обикновено значението се уточнява чрез синоним – б. *има* (*съществува*) – както се вижда образуван от един от корените на бъıти. В случаите на употреби от първото разширение на ядрото, когато се изразява и локализация – б. *има* (*намира се*). Като цяло синонимията е представена във всички семантични полета, защото тя е характерна за повечето лексикални средства от най-древни времена. Освен това в изследваните семантични полета (притежателното и екзистенциалното) ясно се отделят микрополетата, характеризирани от присъствието на специфична сема (в полето на съществуването микрополето се определя от семата ‘одушевеност’), която е присъща на цяла група глаголи и ги отделя като относително обособена част на полето. В притежателното семантично поле се отделят даже две микрополета – на глаголите за търговски операции (б. *търгувам*, *купя/купувам*, *продам/продавам* и т.н.) и на посегателствата срещу чужда собственост (*крада/откраднa*, *обера*/*обирам*, *грабя*/*ограбя* и т.н.).

5. Формалната диференциация, която наблюдаваме в ядрото на посесивното и екзистенциалното семантично поле при появата на нов лексико-семантичен вариант (в ново семантично поле), не е задължителна и неизбежна особеност на нововъзникналия ЛСВ. При глагола б. *имам* (притежателен в $ЛСВ_1$) в процеса на обособяване на новото екзистенциално значение ($ЛСВ_2$), както видяхме, се употребява само формата за 3 л. ед. ч., независимо от лицето и числото на подлога (ср. б. *Там <u>има</u> много хора* – р. *Там много людей*), но се запазва темпоралната характеристика (б. *Там имаше/имало/ще има много хора* – р. *Там было/будет много людей*). Подобно формално ограничение се открива и при р. *есть*: *есть такие люди*, но *были/будут такие люди*, а също за р. *иметь*, при което израз на екзистенциалния $ЛСВ_2$ е възвратната форма за 3 л. ед.ч. – *имеется*. Взаимодействието между ядрените глаголи на семантичните полета на съществуването и притежанието протича по сходен начин, макар че в съвременните книжовни езици те значително се различават по стилистичната си характеристика. Формалното различие от изходния ЛСВ обаче е особеност предимно на ядрените глаголи, докато при много от останалите представители на двете семантични полета формална разлика при развитието на нов ЛСВ не е задължително да възникне. Така в чешкия език дори при екзистенциалното значение на глагола ч. *mít* ‘имам’ няма разлика в сравнение с редовните притежателни употреби на глагола (срв. ч. *Dnes máme pěkné počasí* ‘Днес

времето е хубаво' и *My máme nové auto* 'Ние имаме нова кола'). Понякога формалното различие се свежда до възвратна форма на глагола, както го виждаме при руския глагол *иметь*, чиято възвратна форма в 3 л. ед.ч. – р. *имеется* – е ядрена за екзистенциалното семантично поле.

6. В заключение може да се каже, че с помощта на компонентен анализ се открива значително количество глаголи, способни да изразяват екзистенциално значение, но в качеството на ядро на екзистенциалното семантично поле в историческа перспектива изпъква глаголът бъıти 'съм', чиято семема първоначално е изградена от единствената сема 'съществуване'. Това е особеност не само на славянските езици, може да се смята, че тя е характерна за цялата група на индоевропейските езици, а и за екзотични езици (срв. Бенвенист/Benveniste 1974, 204 – 208). За ранните периоди от развитието на езиците откриваме и недиференцирано изразяване едновременно на съществуване и притежание, което в онези фази от развитието им запазва свое специфично средство за изразяване на това значение – съчетанието между глагола бъıти и дателен падеж на посесора. Резултатите от представения тук анализ потвърждават предложената от Е. Бенвенист хипотеза, че в древните езици изразяването с помощта на глаголи от типа на б. *съм* е свързано с вътрешни същностни отношения, докато с помощта на глаголи от типа на б. *има* са се изразявали по-скоро външни взаимовръзки. Процесът на историческото развитие обхваща редица взаимодействия между екзистенциалното и посесивното семантично поле, включително граматикализацията на ядрения екзистенциален и ядрения посесивен глагол при изразяване на сложни темпорални отношения от типа на тези при индоевропейския перфект. Това се потвърждава и от нашия материал, където не само двата ядрени глагола, но и други представители на екзистенциалното и на посесивното семантично поле проявяват склонност да образуват съставни сказуеми, като изпълняват функцията на спомагателния глагол в тях във всеки от разглежданите три езика. Съвременното състояние на тези глаголи показва, че и взаимодействието на двете семантични полета е исторически обусловено и продължава в процеса на самостоятелното им развитие.

Литература

Апресян, Ю. Д., 1962. *Экспериментальное исследование семантики русского глагола*. Москва, Наука. 250 с.

Бенвенист, Э., 1974. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс.

Бородина, М. А., Гак, В. Г., 1979. *К типологии и методике историко-семантических исследований*. Ленинград: Наука.

Бояджиев, Т., 1999. Бояджиев, Т. Фонетика, Лексикология и фразеология, Словообразуване. В: Бояджиев, Т., Куцаров, И., Пенчев, Й. *Съвременен български език. Фонетика, лексикология, словообразуване, морфология, синтаксис*. София: Петър Берон – Изток-запад. ISBN 954-321-070-5; ISBN 954-402-036-5.

Георгиев, И., 1983. Изреченията с екзистенциално значение в българския и руския език. *Съпоставително езикознание*, т. VIII, № 1, с. 4 – 14. ISSN 0204-8701.

Димитрова, Ст., 2009. *Лингвистична прагматика*. София: Велес. ISBN 978-954-302-025-6.

Заимов, Й., Капалдо, М., 1982. *Супрасълски или Ретков сборник в два тома*. Й. Заимов. Увод и коментар на старобългарския текст. М. Капалдо. Подбор и коментар на гръцкия текст. Т. 1. София: БАН.

Иванова, К., 1978. Българските глаголни лексеми с екзистенциална семантика и тяхното отношение към граматиката. *Български език*, № 3, с. 224 – 228. ISSN 0005-4283.

Младенова, М., 2018. *Семантика на притежателните глаголи в българския, чешкия и руския език*. София, УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-619-7433-12-8 print; ISBN 978-619-7433-13-5 (pdf).

Уфимцева, А. А., 1974. *Типы словесных знаков*. Москва: Наука.

REFERENCES

Apresyan, Yu. D., 1962. *Eksperimental'noe issledovanie semantiki russkogo glagola*. Moskva: Nauka.

Benveniste, E., 1974. *Obščaja lingvistika*. Moskva: Progress.

Bojadžiev, T., 1999. Fonetika, leksikologiya i frazeologiya, slovoobrazuvane. In: Bojadžiev, T., Kutsarov, I., Penčev, J. *Săvremenen bălgarski ezik. Fonetika, leksikologiya i frazeologiya, slovoobrazuvane, morfologiya, sintaksis*. Sofia: Petăr Beron – Iztok-Zapad. ISBN 954-321-070-5; ISBN 954-402-036-5.

Borodina, M. A., Gak, V. G., 1979. *K tipologii i metodike istoriko-semantičeskix issledovanij*. Leningrad: Nauka.

Dimitrova, St., 2009. *Lingvistična pragmatika*. Sofia: Veles. ISBN 978-954-302-025-6.

Georgiev, I., 1983. Izrečenijata s ekzistencialno značenie v bălgarskiya i ruskiya ezik. *Sapostavitelno ezikoznanie*, vol. VIII, № 1, pp. 4 – 14. ISSN 0204-8701.

Ivanova, K., 1978. Bălgarskite glagolni leksemi s ekzistentsialna semantika i tyahnoto otnošenie kăm gramatikata. *Bălgarski ezik*, № 3, pp. 224 – 228. ISSN 0005-4283.

Lehmann, C., 2002. *Thoughts on grammaticalisation*. Erfurt: ASSidUE. ISSN 1612-0612.

Mladenova, M., 2018. *Semantika na pritežatelnite glagoli v bălgarskiya, češkiya i ruskiya ezik*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 978-619-7433-12-8 print; ISBN 978-619-7433-13-5 (pdf).

Savický, N. P., 2005. Existenciální věty v historické perspektivě: osudy indoevropského *es-. *Slovo a slovesnost*, 66, № 4, с. 261 – 269. ISSN 0037-7031.

Ufimtseva, A. A., 1974. *Tipy slovesnyh znakov*. Moskva: Nauka.

Zaimov, J., Capaldo, M., 1982. *Suprasălski ili Retkov sbornik v dva toma*. J. Zaimov. Uvod i komentar na starobălgarskiya tekst. M. Capaldo. Podbor i komentar na grătskiya tekst. Vol. 1. Sofia: BAN.

ПРОФ. Д.Ф.Н. МАРГАРИТА МЛАДЕНОВА
ORCID ID 0000-0003-2431-7531
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Катедра по славянско езикознание
София, България
E-mail: margo@slav.uni-sofia.bg

PROF. D.SC. MARGARITA MLADENOVA
ORCID ID 0000-0003-2431-7531
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Slavic Studies
Department of Slavic Linguistics
Sofia, Bulgaria
E-mail: margo@slav.uni-sofia.bg

LEXICAL ICONICITY: THE NATURE OF EVENTMEMES IN BULGARIAN

ALEXANDRA BAGASHEVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The current chapter has two objectives: (i) argue the non-indexicality of ideophones in Bulgarian (counter Nikitina 2012) and (ii) attempt a bit of terminological house cleaning within the Bulgarian analytical tradition in relation to the heterogenous class of interjections and developments in ideophone studies in other analytical traditions. It is argued, on the basis of analyzing a number of eventive[1] ideophones in Bulgarian (extracted from the works of Kovatcheva 2012, 2014), that there is a viable class in Bulgarian that may most opportunely be termed eventmemes and be recognized as ideophones, different from interjections and from onomatopoeias. The former differentiation is based on function, while the latter on the type of iconicity and the role of conceptual metonymy. The high cue validity properties of the class are identified and the non-indexicality of its members is strongly argued for.

Keywords: iconicity, indexicality, ideophones, interjections, intersective and subsective gradience

In the ongoing debate as to the universality of ideophones, Bulgarian as an Indo-European language, belongs to a group of "languages [that] generally are ideophonically impoverished" (Nuckolls 2004, 132). While according to Voeltz & Kilian-Hatz (2001, 3) "it is... reasonable to assume that ideophones exist in all languages of the world: They are a universal category", many scholars believe that Standard Average European is ideophonically impoverished or at least, as Creissels (2001, 75) claims, ideophones do "not correspond to any of the categories traditionally recognized in descriptions of European languages".

This opens up a research space both at the level of language description and at the level of linguistic terminology. In what follows I will pursue both lines, trying to answer the following research questions: (i) can we identify non-onomatopoeic ideophones in Bulgarian on the basis of reliable criteria that will constitute high cue validity properties for establishing a prototypical space for such a category and (ii) can there be a way for clearer terminological demarcation or a compromise in

[1] The terms eventive ideophones and participatory eventmemes are used interchangeably. The latter term is a coinage, aimed at explicitly naming a class of iconic lexemes, variously and confusingly termed in the relevant literature. The meme part is intended to emphasize the non-indexicality of the lexemes under study.

classificatory criteria that will present a more transparent picture in what are still considered peripheral part-of-speech categories such as interjections and ideophones (Dingemanse 2023a, b). The ensuing discussion is based on a sample of 120 lexemes that were analyzed for the purposes of establishing the category's high cue validity properties (as interpreted by Rosch and Mervis 1975). The dataset was extracted from the publications of Kovatcheva (2012, 2014), BG jargon online dictionary, a book of Bulgarian folk tales and the specialized literature.

To illustrate the discussed phenomenon, below a sample set is presented from the corpus compiled by Kovatcheva (2104, 190 – 191),

"*drâp* < dârpam/ drâpvam/ drâpna[1] (also reflexive + se) 'pull'
zavrâz < zavârzvam/ zavârža (also reflexive + se), cf. vârzvam 'tie, tie up'
kac < kacam/ kacna 'land (after flying)'
klâv < kâlva / klâvvam/ klâvna 'peck'
mig(*-mig*) < migam/ migna/ migvam 'blink'
muš < mušvam/ mušna/ muškam (also reflexive + se) 'insert'
otvor < otvaryam/ otvorya 'open'
primâk < primâkvam/ primâkna 'draw nearer', cf. mâkna 'carry'
šmug < šmugvam se/ šmugna se 'quick movement away'
štip < štipja / štipvam/ štipna 'pinch'
vrât < vârtja / vrâtvam/ vrâtna (also reflexive + se) 'turn'
xvâr < xvârča / xvrâkvam/ xvrâkna/ xvârkam 'fly'"

These lexical items Kovatcheva (2012, 2014) identifies as deverbal ideophones, distinct from onomatopoeic ideophones and as mimetic, iconic but word-formationally derived lexemes that do not belong within the verbal paradigm, although paradigmaticity is strongly implicated in their derivation.

Surprisingly, the semiotic and semantic (though not their syntactic features and distribution) properties of these lexemes fully correspond to Noss's (2001, 268) description of ideophones in languages extremely rich in ideophones, such as Gbaya and Sotho, "In Gbaya expression, ideophones 'show' what the speaker has seen or experienced. They enable the audience to participate 'in a happening', as Daniel Kunene has written about Southern Sotho ideophones (1978, 12)".

To verify the ideophonic status of such lexemes in Bulgarian, it is advisable to establish the criterial properties of ideophones as a language-specific and as a comparative category (on the concept of comparative categories, see Haspelmath 2010). A suitable summary of the properties of ideophones as a descriptive category and a comparative concept is provided in Dingemanse (2017, 364 – 365). Below a summary with a number of omissions of the set of these properties is provided[2].

[1] The alternatives marked by '/' are aspectual (perfective and imperfective) variants of the same verbal lexeme in Bulgarian.

[2] Wherever quotation marks appear in the summary, they indicate direct quotations from Dingemanse (2017, 364 – 365).

Ideophones are "MARKED" in the sense that they stand out from other words in various ways among which "special word forms, susceptibility to expressive morphology, relative syntactic independence, and in actual use, foregrounded prosody". Ideophones are WORDS in the sense that they are conventionalized items in the linguistic system. "Ideophones DEPICT, that is, they employ a mode of representation that invites people to experience them as iconic performances rather than as arbitrary descriptions."

The only addition necessary to complete the description of ideophones relates to the fact that ideophones display cross-modal iconicity, since they depict perceptual knowledge that derives from diverse and holistic sensory perception of the environment and the body (Ahnler and Zlatev 2010) and are based on mimetic (= imitative action) schemas (Zlatev 2005, 2007, 2014).

To illustrate the nature of the Bulgarian lexemes and their non-onomatopoeic properties, two examples from the internet are analyzed below.

Пляс-пляс педалите! Пляс-пляс педалите! Водно колело![1]
Plyas-plyas pedalite! Plyas-plyas pedalite! Vodno kolelo!
*Splash-splash pedal.*PL.the*! Splash-splash pedal.* PL.the*! Water bike!*
Врът, врът, педалите, селскооо колело... Въздух, идилия, свиркай си, ля, ля, ля[2]*...*
Vrât, vrât, pedalite selskooo kolelo … Vâzduh, idiliya, svirkay si, lya, lya, lya…
*Screech, screech pedal.*PL.the *village bike… Air, idyl, whistle on, nay, na-na…*

In the first example, from a popular Bulgarian song, the reduplicated *plyas-plyas* form is classified as a sound-imitating (i.e., onomatopoaeic) interjection. The second is also recognized as an interjection but it is not identified as sound-imitating. Besides this difference (which is of significant import in relation to differentiating onomatopoeia from other sensorial depictive lexemes), the environment is different (water vs. air) and, last but not least, the nature of the depiction is different. In the first example the semantics (on the semantics of onomatopoeias and ideophones, see Van Hoey et al. 2023, Van Hoey 2022, 2025) is associated with the noise heard when an object gets in contact with water. The imagic mapping between sound in nature and language-shaped sound sequence renders the iconic, onomatopoeic properties of the lexeme. In the second example any sound-sound mapping is missing. For a more fine-grained analysis, one can resort to the motion semantic grid as a "first attempt to provide the necessary tools to build up a semantic typological classification for motion ideophones" (Ibarretxe-Antuñano, 2019, 146). The grid comprises 7 first-level semantic components: "(1) figure, (2) ground, (3) path, (4) motion, (5) manner, (6) cause, and (7) event extension (i.e.,

[1] The text has been retrieved from https://textove.com/dzhendema-vodno-kolelo-tekst
[2] The text has been retrieved from https://www.facebook.com/reel/773693048357330

aspect), 26 second-level components and 121 third-level subcomponents". Its application as an analytical lens in our case, leads to the establishment of the most significant differences between the two iconic lexical items, presented in Table 1. The descriptors used in the left-most column combine the most relevant components and subcomponents, irrespective of their level and apply to the specific contextual meaning of the lexemes (both of which can be used with significant parameter switches in different contexts).

Table 1. Differences between *plyas* and *vrât* within the motion semantic grid

Parameter	*plyas*	*Vrât*
Figure (size)	An object manageable by human force or machine-manipulation. Attached to a bigger object.	An object manageable by human force or machine-manipulation. Attached to a bigger object.
Ground Type (kind of matter)	**Water. Change of ground implied (an object getting into water). Contact with surface.** No further physical characteristics (size, shape, specific location).	**Air.** No further physical characteristics (size, shape, specific location).
Path	**Specifies the surface contact of the figure with the water.**	**Circular.**
Motion	Both translational and locomotive motion. **Implication for consistent noise emission.**	Both translational and locomotive motion. **No implications for noise emission.**
Manner	Specific body positions required for performing motion.	Specific body positions required for performing motion
Cause	Usually human force applied.	Usually human force applied.
Event extension	No inherent. Reduplication implies repetitive motion, continued activity.	No inherent. Reduplication implies repetitive motion, continued activity.

As becomes evident from the table, the two iconic lexemes differ most notably in relation to ground and path. Probably, the combination of these features accounts for the imagic – sound-sound mapping in the first case and the lack of such in the second.

Having established the viability of non-onomatopoeic ideophones in Bulgarian, we now turn to metalinguistic reasons for the non-recognition or the meagre recognition of ideophones in Bulgarian.

In the Bulgarian analytic tradition, only one author, to the best of my knowledge, mentions ideophones – Kovatcheva (Kovatcheva 2012, 2014); all other authors studying the set of lexical items discussed here identify them as different types of interjections. Бояджиев и др./Boyadzhiev et al. (1999, 362) identi-

fy the following types of interjections, "i. exclamatory: *eh, brey, lele;* ii. instigating: *alo, tpru, vân;* iii. **onomatopoeic: *muu, trak, cap, bum, plyas***". A subset from the last group forms the set of lexical items under analysis here. In Nitsolova's account (2008, 486), the following types of interjections are found in Bulgarian, "i. expressive: *eh, tyuh, olele;* ii. **descriptive verbal: *buh, plyas, skrâc, lap*;** iii. **onomatopoeic*: ha-ha, bum, tryas***; iv. directive: *hayde, na, eto, diy*, *tpru*. As is self-evident from the labels, a differentiation is already established between onomatopoeias and non-onomatopoeic ideophones (although the provided examples do not reflect the theoretical division). Georgiev (1991, 131 – 135) recognizes the following types, "i. emotive: i.a. unconditioned (automatic sound reflexes): *o-ho! hi-hi-hi;* i.b. volitional (evaluative – for approval, surprise, displeasure): *wow, au, bravo;* i.c. phatic (establishing contact): *alo*; and i.d. imperative: *diiy, kâš, čiba; ii.a.* ***onomatopoeic emulative: opa, brr, dzârr****; ii.b.* ***depictive emulative: drân-drân, drus, hop***". A tendency can be traced for a persistent theoretical differentiation between onomatopoeic and non-onomatopoeic interjections, to which Maldžieva (2021, 240) adds a further syntactic distinction, which, as will be seen later, is among the set of high cue validity properties of the group of lexemes under study. She recognizes "1) onomatopoeic interjections; 2) **predicative interjections**; 3) ad-vocative interjections; 4) non-predicative interjections".

A natural follow up question is why all these types are thrown into the interjection waste-basket (for the tendency in various analytical traditions to use the interjection label for the classification of various items difficult to classify, see Cuenca 2000, Velmezova 2011, among others). The answer for Bulgarian is exoticity. It is extremely difficult and time-consuming to cull such lexemes from available corpora for Bulgarian, as they are predominantly used in oral narratives. Meanwhile, language-specific descriptive grammars use exotic terms for these iconic lexemes. But the Bulgarian language is not exotic enough to evoke interest for extensive research. Thus, linguistic non-exoticity and metalinguistic exoticity account for the lack of sufficient research on lexical iconicity within the space of the comparative concept ideophone in the Bulgarian language. The reason why they have been neglected in typological and crosslinguistic studies are that both are considered marginal categories (e.g., Ameka 1992, Dingemanse 2023a,b). The confusion between the two classes stems from the fact that both occupy the showing/doing end of the saying-showing continuum (Wharton 2003) and the proximity engenders an area of overlap. Among the reasons for the subsumption of such lexemes under interjections is the prevalent understanding of interjections, summarized in Dingemanse (2023b, 477). Interjections (i) "are monolexemic lexical items"; (ii) "typically make up an utterance" and (iii) are not "utterance fragments that arise from ellipsis, from discourse particles that typically attach to larger wholes, and from lexicalized depictions like **onomatopoeia** and **ideophones**". Obviously none of the criteria is conspicuous or strong enough to set these categories apart. This applies especially to (iii), which is not valid in Bulgarian, where non-onomatopoeic interjections can stand alone as utterances, but could also be

fully integrated into syntactic structures (as is evident from the two examples above where both lexemes *plyas* and *vrât* take arguments and function as the only verbal elements in the respective predications).

It is probably the latter property that can be held accountable for the metalinguistic exoticity surrounding the lexical set under study. The properties of these lexical items set them apart as a special type of mimetics, which have been dubbed *ištiktukai* (Jablonskis 1922 sections 282–283 [1957, 353]), among various other exotic terms.

The words I am discussing have been found viable in Lithuanian (Danylenko 2015; Wälchli 2015), Russian (Nikitina 2012), Latvian (Danylenko 2015), Bulgarian (Kovatcheva 2012, 2014) and have been variously termed: deverbals (Karskij 2006, 58), ištiktukai (Jablonskis 1922 sections 282–283 [1957, 353]), verbal interjections (Šaxmatov 1941, 472), predicative or verbal particles (Potebnja 1941, 189), eventives (Andersen 2009), verboids (Nikitina 2012), deverbal ideophones (Kovatcheva 2012, 2014); onomatopoeic particles (Danylenko 2015, 522) / descriptive verbal interjections (Nitsolova 2008, 486); onomatopoeic interjections (Boyadzhiev et al. 1999, 362); depictive emulative interjections (Georgiev 1991, 131 – 135); predicative interjections (Maldžieva 2021, 240).

If we have to summarise the commonly shared features of the lexemes so diversely termed, we can use Danylenko's summative description, "[…] prototypical onomatopoeic particles are "extracted" from the corresponding [onomatopoeic] verbs and, second, […] the subsequent lexicalization of such particles in Lithuanian and East Slavic depends on different procedurals (Aktionsarten) as encoded in the base onomatopoeic verbs" (Danylenko 2015, 523).

All of these lexical items can be used instead of the predicator from which they are word-formationally derived and inherit its argument structure. There is in all four Balto-Slavic languages (Bulgarian, Latvian, Lithuanian, and Russian) the possibility of coordination with a predicate headed by a fully inflected predicator (without any tense or aspect restrictions).

They occupy the fifth step in the Lexical Iconicity Hierarchy as defined by Akita (2013, 332), "animal mimicry > innovative (e.g., kabooooom) > voice-phon(omimic) (e.g., bowwow) > noise-phon(omimic) (e.g., slam) > **phen(omimic) (e.g., zigzag)** > psych(omimic) (e.g., hoQ 'relieved' (Japanese)) > non-SSWs (e.g., tree)" in a supposedly ideophonically impoverished language.

To summarize the two lines developed so far, in Table 2 the outstanding properties of each of the identified classes are presented.

Table 2 A summative table of the properties of the identified categories

	Onomatopoeias	Interjections	Verboids	Ideophones
Core definition	Words imitating real-world sounds	Standalone expressions conveying	Verb-based forms that do not fully inflect	Vivid, sensory depiction words that evoke an

		emotion, reaction, or interactional signal	like canonical verbs	idea through iconicity rather than through description / naming
Typical function	Name a specific sound or represent a sound source	Express affect, manage discourse, attract attention	Can convey action or process meaning with manner or other sensory associations	Depict sensory imagery (visual, auditory, tactile, motion, etc.)
Form	Phonology mimics the acoustic quality of a situation / event / referent	Short, often prosodically marked (pitch, length, stress)	Derived from verbs (that may be sound-symbolic roots). Reduplicative continuity / repetition	Often phonologically marked (reduplication, unusual syllable patterns, lengthening)
Grammatical status	Usually special marked forms	Syntactically independent; outside sentence grammar	Can be fully integrated as non-inflected predicators	Often independent forms, but flexible in sentence position. Can be fully integrated.
Examples	*dzâr, plok, dzân-dzân*	*alo, be, ehey*	*plyuv, târkul, obuv*	i.onomatopoeic ideophones *meow*; ii. deverbal ideophones – *pâlzuk* pâlzya / plâzna ‘crawl’

Faced with the splitter-lumper dilemma, one asks whether these terms constitute contextual or overlapping synonyms or whether any valid hyponymic relations can be established among them. In my opinion, the conceptual content of the terms reveals that the two categories of interjection and ideophone display intersective gradience, where “[intersective gradience] involves two form class categories a and b, and obtains where there exists a set g of elements characterized by a subset of a-like properties and a subset of b-like properties. When there is gradience between two categories a and b we will say that these classes ‘converge’ by virtue of the fact that there exist elements which display properties of both categories. Given this definition, we can view IG as a kind of ‘intercategorial resemblance’. […] The inter- section is between g and the full set of a-like properties, and between g and the full set of b-like properties” (Aarts 2007, 79). The terms onomatopoeia, verboid and ideophone are, on the other hand, in hyponymic relations and reflect the property of subsective gradience, which “is the phenomenon whereby a particular set of elements displays a categorial shading in prototypicality from a central core to a more peripheral boundary. We can contrast Subsective

Gradience with Intersective Gradience; whereas with Subsective Gradience elements from only one category are involved, with Intersective Gradience there are two categories on a cline" (Aarts 2007, 97). In Figure 1 the relations among the terms are diagrammatically represented.

Figure 1 The intersective and subsective gradience between the relevant categories

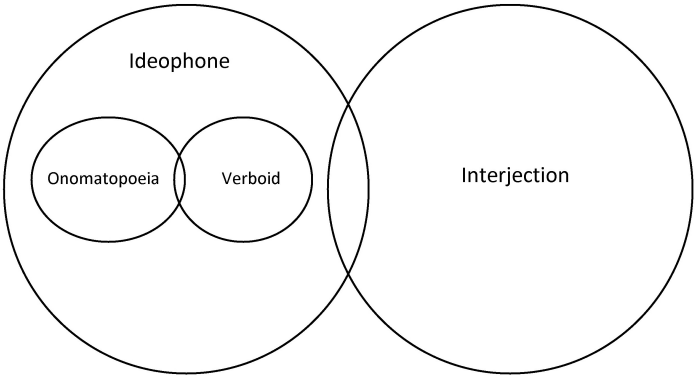

The most highly distinguishing property between interjections and ideophones, which sets up two distinct prototypes is the set of their functions. According to Dingemnase (2023, 477) interjections are sequential interactional, while ideophones are depictive-dramaturgical. A more detailed demarcation is provided by Meinard (2015, 167; emphasis added) "isolated onomatopoeias [=ideophones] focus on **an object of conceptualization** and fulfil the **referential function** of language whereas interjections focus on the **modus**, **the subject of conceptualization**, and fulfil the conative, phatic or expressive functions of language".

To identify the core or prototype of the specific ideophones in Bulgarian discussed here, it would be wisest to enumerate their category high cue validity properties. The "notion of 'cue validity' plays an important role: features that are frequently associated with a particular category, but not with any other category, serve as better predictors of category membership (have higher cue validity) than features that are more frequently associated with other categories" (Rosch 1978, 29).

The set of category high cue validity properties of what I would like to call participatory eventmemes in Bulgarian can be summarised in the following list (the list is compiled by extracting the recurrent properties of these lexemes described in (Andersen 2009; Danylenko 2015; Kovatcheva 2012, 2014; Nikitina 2012; Maldžieva 2021; Wälchli 2015):

non-combination with irrealis;

used instead of a predicator inheriting its argument structure and possibility of coordination with a predicate headed by a fully inflected predicator (without any tense or aspect restrictions);

necessarily verb-derived or at least paradigmaticlly derived – even if the verb etymologically might be ononomatopoeia-based, the mimetic-schema based ideophone is derived from the verb (secondarily);
grammaticalization of full reduplication to encode event number (repetition, continuation);
lack of compound verb constructions with *do* and *say*;
can constitute standalone predications;
derived from volitional activities not from perception verbs: **zâr < zârna, zârvam; *gled < gledam but poglež pogleždam, pogledna*;
a tendency to be derived from semantically semelfactive verbs: **bliž < bliža but bliz blizvam, blizna.*

The set of these distinct properties can be further elaborated to sharpen the contrast with the co-hyponymic onomatopoeic ideophones. The dimensions and values of the contrast are summarised in Table 3.

Table 3 The contrast between onomatopoeic and participatory eventmemes

	Type of iconicity	Derivational properties	Syntactc properties
Onomatopoeias	monomodal, primary imagistic iconicity - "an acoustic imitation of acoustic phenomena" (Flaksman 2019, 378),	sound imitative "monemes: simple, underived, uninflected, and conventionalized words" (Körtvélyessy and Štekauer 2024, 3)	performative quotes; can be introduced by the verbs *do* and *say*
Participatory eventmemes	cross modal, mimetic schema-based iconicity driven by conceptual metonymy	always derived via cross-formation (Haspelmath & Sims 2010, 50) within a word-formation paradigm (Plag 2003, Booij 2008)	either independent predications or predicators inheriting the argument structure of their associated verb

Within the space of the comparative concept *ideophone* (Dingemanse 2019), Balto-Slavic languages seem to have come up with a converging solution to "the generic problem of depicting sensory imagery in words" (Dingemanse 2017, 365) – a word-formation pattern based conceptually on mimetic schemas defined as highly iconic, holistic representations of action concepts (Zlatev 2005, 317) and formally on paradigmatic word-formation as defined by Haspelmath & Sims (2010, 167), Plag (2003, 189). The result is a set of participatory eventmemes in Lithuanian (Danylenko 2105; Wälchli 2015), Russian (Nikitina 2012), Latvian (Danylenko 2015), and Bulgarian (Kovatcheva 2012, 2014).

Criticism can be levelled at the introduction of yet another exotic term, i.e., participatory eventmemes, but it is aimed at dispelling the misinterpretation of these lexemes as displaying indexical properties, as claimed by Nikitina (2012, 165). Admittedly, they do not encode general concepts, but neither do they point "directly to particular instances of events". Rather they invite the listener to sensorily participate in the narrated event which is not a specific one as in precedent lexis (see Кузмова/Kuzmova 2021) but typified. In other words, they function as replicative memes – conceptualized via a cognitive metonymic shift within an evoked and enacted mimetic schema. These claims are further supported by the iconic treadmill hypothesis (Flaksman 2017, 39), where "occasional" *iconization* is recognized. The only modification needed is the recognition that it is not occasional, but rather regular iconization that characterizes participatory eventmemes in Balto-Slavic. This iconization is achieved via stripping systematic properties as described by Dingemanse et al. (2015). Such iconization helps maintain the tradeoff between arbitrariness, iconicity and systematicity in a perpetuum mobile mode.

REFERENCES

Aarts, B., 2004. Modeling Linguistic Gradience. *Studies in Language* vol. 28, № 1, pp. 1 – 49. https://doi.org/10.1075/sl.28.1.02aar. ISSN 0378-4177.

Aarts, B., 2007. *Syntactic Gradience. The Nature of Grammatical Indeterminacy*. Oxford: Oxford University Press. ISBN 9780199219261.

Ahlner, F. and Zlatev, J., 2010. Cross-modal iconicity: A cognitive semiotic approach to sound symbolism. *Sign Systems Studies* vol. 38, № 1, pp. 298 – 348. https://doi.org/10.12697/SSS.2010.38.1-4.11 . ISSN 1736-7409.

Akita, K., 2013. The lexical iconicity hierarchy and its grammatical correlates. In: Lars, E., Fischer, O., and Ljungberg, Ch. (Eds.), *Iconic Investigations*, pp. 331 – 349. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN-13 978-902-72-43485.

Ameka, F., 1992. Interjections: The universal yet neglected part of speech. *Journal of Pragmatics*, vol. 18, pp. 101 – l18. [viewed 14 September 2025]. Available from: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/037821669290048G.

Andersen, H. 2009. Reduplication in Slavic and Baltic: Loss and renewal. *Morphology* vol. 19, pp. 113 – 134. DOI 10.1007/s11525-009-9137-6. ISSN 1871-5656

BG jargon: https://www.bgjargon.com/

Booij, G., 2008. Paradigmatic morphology. In: Fradin, B. (Ed.), *La Raison Morphologique: Hommage à la Mémoire de Danielle Corbin*, pp. 29 – 37. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN-13 978-9027231376.

Boyadzhiev, T., Kucarov, I., and Penčev, J., 1999. *Modern Bulgarian. Sofia: Petâr Beron.*

Creissels, D., 2001. Setswana ideophones as uninflected predicative lexemes. In: Voeltz, E. and Kilian-Hatz, Ch. (Eds.), *Ideophones*, pp. 75 – 85. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN 1-58811-019-2.

Cuenca, M. J., 2000. Defining the indefinable? Interjections. *Syntaxis* vol. 3, pp. 29 – 44. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://core.ac.uk/download/pdf/60640426.pdf.

Danylenko, A., 2015. The chicken or the egg? Onomatopoeic particles and verbs in Baltic and Slavic. In: Arkadiev, P., Holvoet, A., and Wiemer, B. (Eds.), *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics.* pp. 523 – 542. Berlin – Boston: Walter de Gruyter. ISBN 978-3-11-034376-2.

Dingemanse, M., 2017. Expressiveness and system integration: On the typology of ideophones, with special reference to Siwu. *STUF – Language Typology and Universals* vol. 70, № 2, pp. 363 – 384. https://doi.org/10.1515/stuf-2017-0018. ISSN 1867-8319.

Dingemanse, M., 2019. "Ideophone" as a comparative concept. In: Akita, K. and Pardeshi, P. (Eds.). *Ideophones, Mimetics and Expressives* (Iconicity in Language and Literature, ILL 16), pp. 13 – 33. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN 978-90-272-0311-3.

Dingemanse, M., 2023a. Ideophones. In van Lier, E. (Ed.). *The Oxford Handbook of Word Classes*, pp. 466 – 476. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-885288-9.

Dingemanse, M., 2023b. Interjections. In van Lier, E. (Ed.). *The Oxford Handbook of Word Classes*, pp. 477 – 491. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-885288-9.

Dingemanse, M., Blasi, D. E., Lupyan, G., Morten H. Christiansen, M., and Monaghan, P., 2015. Arbitrariness, iconicity and systematicity in language. *Trends in Cognitive Sciences* vol. 19, № 10, pp. 603 – 615. DOI: 10.1016/j.tics.2015.07.013 . ISSN 1879-307X.

Flaksman, M., 2019. Classification of sound-imitative words in Icelandic language. *Information – Communication – Society Conference Papers*, pp. 378 – 382. St. Petersburg: SPbSEU 'LETI' Publishing.

Flaksman, M., 2017. Iconic treadmill hypothesis – The reasons behind continuous onomatopoeic coinage. In: Bauer, M., Zirker, A., Fischer, O., and Ljungberg, Ch. (eds.), *Dimensions of Iconicity*, pp. 20 – 40. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. (epub edition). e-Book ISBN 9789027265180.

Georgiev, S., 1991. *Bulgarian Morphology*. Veliko Târnovo: Abagar.

Haspelmath, M., 2010. Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. *Language* vol. 86, № 3, pp. 663 – 687. https://www.jstor.org/stable/40961695. ISSN 0097-8507.

Haspelmath, M. and Sims, D. A., 2010. *Understanding Morphology*. London: Hodder and Stoughton. ISBN 9780340950012.

Ibarretxe-Antuñano, I., 2019. Towards a semantic typological classification of motion ideophones: The motion semantic grid. In Akita, K. and Prashant P.

(Eds.). *Ideophones, Mimetics And Expressives*, pp. 137 – 166. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN 978 90 272 03113.

Jablonskis, J., 1922. *Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika [A Lithuanian grammar by Rugiškių Jonas]. 2nd ed. Kaunas, Vilnius "Švyturio" bendrovės leidinys.* [In Jablonskis, Jonas (1957). *Rinktiniai raštai [Collected writings]* T. I, pp. 183 – 433. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.]

Karskij, E. F., 2006. *Belorusy. Vol. 2: Jazyk belorusskogo naroda.* Minsk: Belaruskaja Ėncyklapedyja.

Keizer, E., 2023. Word classes and gradience. In: van Lier, E. (Ed.). *Oxford Handbook of Word Classes*, pp. 178 – 195. Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-885288-9.

Koch, P., 1999. On the Cognitive Bases of Metonymy and Certain Types of Word Formation. In: Panther, K.-U. and Radden, G. (Eds.). *Metonymy in Language and Thought*, pp. 139 – 168. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. e-Book ISBN 9789027299376.

Kovatcheva, M., 2012. Mimesis and spontaneous spoken language. *Annuaire de l'université de Sofia "St. Kliment Ohridski", Faculté des lettres classiques et modernes* vol. 105, pp. 5 – 46. ISSN 0204-9600.

Kovatcheva, M., 2014. An unrecognized class of words in Bulgarian and their word-formation. *The Italian Journal of Linguistics* vol. 26, № 2, pp. 183 – 208. ISSN 2499-8125 (online).

Körtvélyessy, L. and Štekauer, P., 2024. Introduction: Why onomatopoeia. In: Körtvélyessy, L. and Štekauer, P. (Eds.). *Onomatopoeia in the World's Languages: A Comparative Handbook*, pp. 1 – 22. Berlin – Boston: Walter de Gruyter. eBook ISBN 9783111053226.

Kuzmova, M., 2021. On the issue of phraseological unities with precedent properties in Bulgarian. *Bulgarian Language*, vol. 68, № 2, pp. 93 – 107. https://doi.org/10.47810/BL.68.21.02.08. eISSN 2603-3372.

Maldžieva, V., 2021. Syntactic structures, constituted by interjections in Bulgarian. In: Banasiak, J. L., Kiklewicz, A., Mazurkiewicz-Sułkowska, J. (Eds.). *Języki słowiańskie dziś: w kręgu kategorii, struktur i procesów*, pp. 239 – 255. „Prace Slawistyczne. Slavica", vol. 150. WUŁ–IS PAN, Łódź–Warszawa.

Meinard, M. E. M., 2105. Distinguishing onomatopoeias from interjections. *Journal of Pragmatics* vol. 76, pp. 150 – 168. 10.1016/j.pragma.2014.11.011. ISSN 1879-1387.

Nikitina, T., 2012. Russian verboids: A case study in expressive vocabulary. *Linguistics* vol. 50, № 2, pp. 165 – 189. https://doi.org/10.1515/ling-2012-0007. eISSN 1613-396X.

Nitsolova, R., 2008. *Bâlgarska Gramatika. Morfologija*. Sofia: "St. Kliment Ohridski" University Press. ISBN 9789540756448.

Noss, Ph., 2001. Ideas, Phones and Gbaya Verbal Art. In: Voeltz, E. and Kilian-Hatz, Ch. (Eds.). *Ideophones*, pp. 241 – 255. Amsterdam – Philadelpia: John Benjamins. ISBN 9789027229465.

Nuckolls, J., B. 2004. To be or not to be ideophonically impoverished. *Texas Linguistic Forum* vol. 47, pp. 131 – 142. [viewed 15 September 2025]. Available from https://asol.ling.utexas.edu/salsa/proceedings/2003/nuckolls.pdf.

Plag, I., 2003. *Word-Formation in English*. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN-13 978-0521819596.

Potebnja, A. A., 1941. *Iz zapisok po russkoj grammatike [From the notes on the Russian grammar]*. Vol. 4. Moscow, Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

Rosch, E. 1978. Principles of categorization. In Rosch, E. and Lloyd, B. (Eds.). *Cognition and Categorization*, pp. 27 – 48. Mahwah, NJ: Erlbaum. ISBN 9781032633275.

Rosch, E., Mervis, C.B., 1975. Family resemblances: studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* vol. 7, № 4, pp. 573 – 605. https://doi.org/10.1016/0010-0285(75)90024-9. Online ISSN 1095-5623.

Šaxmatov, A., 1941. *Sintaksis russkogo jazyka [The syntax of Russian]*. Leningrad: Učpedgiz.

Van Hoey, T., 2022. A semantic map for ideophones. OSF preprints. [viewed 14 September 2025]. Available from: https://osf.io/preprints/osf/muhpd.

Van Hoey, T., 2025. Waddling, Wandering and Waving: Literary Chinese Ideophones and the Motion Semantic Grid. *Cognitive Semantics*, vol. 11, pp. 1 – 29. doi:10.1163/23526416-bja10075. ISSN 2352-6416 (online).

Van Hoey, T., Thompson, Al., Do, Y., and Dingemanse, M., 2023. Iconicity in ideophones: Guessing, memorizing, and reassessing. *Cognitive Science* vol. 47, № 4, e13268. Online ISSN 1551-6709.

Velmezova, E., 2011. Interjections: An insurmountable problem of structural linguistics? The case of early Soviet structuralism. In: Hassler, G. (Ed.). *History of Linguistics 2008. Selected papers from the eleventh International Conference on the History of the Language Sciences (ICHoLS XI), 28 August – 2 September 2008, Potsdam*, pp. 425 – 433. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins. https://doi.org/10.1075/sihols.115. ISBN 9789027246066.

Wälchli, B., 2015. Ištiktukai "eventives" – The Baltic precursors of ideophones and why they remain unknown in typology. In: Arkadiev, P., Holvoet, A., and Wiemer, B. (Eds.), *Contemporary Approaches to Baltic Linguistics*, pp. 491 – 522. Berlin – Boston: Walter de Gruyter. ISBN 978-3-11-034376-2.

Wharton, T., 2003. Interjections, language, and the 'showing/saying' continuum. *Pragmatics and Cognition* vol. 11, № 1, pp. 39 – 91. ISSN 0929-0907.

Zlatev, J., 2005. What's in a schema? Bodily mimesis and the grounding of language. In: Hampe, B. (Ed.). *From Perception to Meaning: Image Schemas in Cognitive Linguistics*. pp. 313 – 342. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 9783110183115.

Zlatev, J., 2007. Embodiment, language and mimesis. In: Ziemke, T., Zlatev, J. and Roslyn, F. (Eds.). *Body, Language and Mind. Vol. 1: Embodiment*, pp. 297 – 337. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 9783110193275.

Zlatev, J., 2014. Bodily Mimesis and the Transition to Speech. In: Pina, M. & Gontier, N. (Eds.). *The Evolution of Social Communication in Primates: A Multidisciplinary Approach* vol. 1, pp. 165 – 178. Springer. ISBN 978-3-319-02668-8.

PROF. ALEXANDRA BAGASHEVA, PHD
Scopus Author ID: 57188476900
Web of Science Researcher ID: T-2058-2019
ORCID ID: 0000-0003-3492-1919
Sofia University "St. Kliment Ohrdiski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of English and American Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: bagasheva@uni-sofia.bg

МЕТОНИМИЯ, МЕТАФОРА И СРАВНЕНИЕ: СХОДСТВА, РАЗЛИКИ И ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ

БОРЯНА КЮЧУКОВА-ПЕТРИНСКА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

METONYMY, METAPHOR, AND SIMILE: SIMILARITIES, DIFFERENCES, AND INTERACTION

BORIANA KIUCHUKOVA-PETRINSKA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article reviews some issues related to metonymy, metaphor, and simile. It outlines the similarities and differences between them at universal (conceptual) and linguistic (historical) levels. At the universal level, all three represent a cognitive mechanism and a conceptual phenomenon, all three are abstract schemes grouping specific linguistic realizations, and all three are instruments of indirect designation. The main difference is that metaphor and simile, implying a relationship of similarity, operate between two conceptual spheres, while metonymy, implying a relationship of proximity, operates within the same sphere. The close connection between metaphor and simile at the conceptual level explains why the same prototype image can be realized in language as a metaphor or a simile. The interaction between the three phenomena is observed at both levels. The most productive interaction is between conceptual metaphor and conceptual metonymy as metonymy often acts as a link between our bodily experience and metaphor.

Keywords: metonymy, metaphor, simile, universal level, linguistic level

1. Сходства и разлики между метонимия, метафора и сравнение

1.1. Метонимията, метафората и сравнението на универсално равнище

Метонимията, метафората и сравнението са сходни явления, доколкото и трите се определят като:

(1) вид когнитивен механизъм и концептуален феномен;

(2) абстрактни схеми, които се реализират в езика като метонимични и метафорични изрази и устойчиви сравнения (УС);

(3) механизми на обозначението.

На това равнище между тях може да се очертаят следните различия:

(1) Метафората представлява начин за възприемане на една същност посредством друга и първичната ѝ функция е да улесни разбирането на по-абстрактната същност. Метонимията, от своя страна, ни предоставя ментален или когнитивен достъп до дадена същност цел чрез друга изходна същност и основната ѝ функция е референтна, макар да осигурява и разбиране (Lakoff, Johnson 1980, 36, 39).

(2) При метафората и сравнението между понятията от двете сфери съществува отношение на сходство, или аналогия (Soriano 2012, 99 – 102, 119; Gentner, Bowdle 2008). За разлика от тях, при метонимията става въпрос за отношение на близост. Според В. Н. Телия (Телия/Teliâ 1988), докато метонимията и синекдохата[1] са по-„реалистични", тъй като оперират въз основа на действително отношение на близост, то метафората оперира въз основа на образно-асоциативно подобие.

(3) Метонимията оперира в рамките на една и съща сфера, или идеализиран когнитивен модел[2] (Паси/Pasi 1983, 48; Lakoff 1987; Barcelona 2000a; 2012, 124, 126; Kövecses 2008, 381; 2010, 173; Cuenca, Hilferty 2011, 111), докато метафората и сравнението оперират между две различни сфери. Това позволява да се открояят разликите между трите процеса – метонимията асоциира две концептуално близки същности, които принадлежат на една и съща сфера; метафората и сравнението асоциират две сходни, аналогични същности, които принадлежат на две различни концептуални сфери. Или, по думите на И. Паси (Паси/Pasi 1983, 51):

> Ако сравнението и метафората съпоставят, а понякога претендират да сливат различни сфери, реалности, дадености и т. н., метонимията и синекдохата, пренасяйки, съпоставят, а понякога претендират да сливат компоненти (свойства или части), принадлежащи на една и съща сфера, реалност, даденост.

Това структурно различие е в основата на една важна разлика между тях: метонимията е предимно референциален механизъм, чрез който отпращаме към една имплицитна структура посредством друга. За разлика от метонимията, метафората и сравнението са процеси на аналогия, чрез които възприемаме понятие от една сфера посредством понятие от друга сфера.

---

[1] В когнитивната лингвистика не се прави разграничение между метонимия и синекдоха. Синекдохата се смята за подклас на метонимията, за която е характерно отношението ЧАСТ-ЦЯЛО (вж. напр. Lakoff, Johnson 1980, 36; 2006, 12 – 13; Radden, Kövecses 2007; Cuenca, Hilferty 2011, 110; Barcelona 2012).

[2] Понятието *идеализиран когнитивен модел* (ИКМ) е въведено от Лейкъф (Lakoff 1987, 68 – 76) в книгата *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. ИКМ представляват структури, благодарение на които организираме познанието си. Те отразяват виждането и знанието ни за света и са културно определени.

(4) Образът, лежащ в основата на сравнението, се поражда по аналогия (А е като Б), а при метафората този образ се опира на идентификацията (А е Б) (Ullmann 1973, 213, цит. по Mellado Blanco 2012, 6).

(5) Докато при сравнението се запазва пълната самостоятелност на двете сравними реалности, то при метафората тези самостоятелни същности се сливат и изглеждат като едно неразчленимо цяло (Паси/Pasi 1983, 24 – 25).

(6) И метонимията, и метафората, и сравнението (в някои случаи[1]) представляват механизми на непряко обозначение. Метонимичното обозначение е референциално, а метафоричното – асоциативно. Б. Потие (Pottier 1933, 121 – 124) различава четири типа обозначение, които разполага върху една ос, наречена „онимична“, като мястото на всеки тип обозначение се определя от степента на отдалечеността му от буквалното значение. Така, ОРТОНИМИЯТА представлява пряко обозначение; МЕТОНИМИЯТА е първата степен на непряко обозначение, основаващо се на някаква референциална връзка; при МЕТАФОРАТА непрякото обозначение се базира на въображението, т.е. на концептуална асоциация; при ПЕРОНИМИЯТА непрякото обозначение се основава на перифразата. Тоест според Потие общото между метонимията и метафората е, че и двете представляват непряко обозначение; разликата се състои в това, че представляват различни степени на непряко обозначение, като при метонимията то се основава на някаква референциална връзка, а при метафората – на някаква концептуална асоциация. Според Е. Вучева (Vucheva 2014, 92 – 93) при сравнението са налице две единици, които се комбинират по силата на референциална асоциация, като по този начин се установява концептуална идентичност между различни обозначени обекти от извънезиковата действителност. За разлика от метафората, която замества едно обичайно обозначение с друго, по-малко обичайно, при сравнението участват и двете обозначения.

1.2. Метонимията, метафората и сравнението на езиково равнище

Според редица автори полисемията се основава предимно на метафората и метонимията като езикови механизми[2]. По думите на З. Ковечеш (Kövecses 2010, 251), „в много случаи са налице системни метафорични и метонимични връзки между два смисъла на една дума“[3] (вж. също Ibarretxe-Antuñano, Valenzuela 2012, 26). И метафората, и метонимията са преди всичко механизми на първична или вторична номинация, но между тях съществуват и разлики: докато при метафората става въпрос за две съвсем отделни понятия, между които се установява *качествена* връзка на сходство по някакъв доловим или

[1] Когато се експлицира даден признак на прототипа на сравнението, обозначението е пряко: ***червен*** *като домат*; когато се използва само наименованието на прототипа като заместител (а това заместване представлява вид метонимия) на най-характерен и лесно разпознаваем негов признак, обозначението е непряко: *стана като домат*.

[2] Твърдението се отнася за т.нар. избледнели, или мъртви, метафори и метонимии, какъвто е случаят с *крак* на маса, български *език*.

[3] Преводът на цитатите е мой. – Бел. авт., Б. К.-П.

приписан признак, при метонимията двете понятия се намират в *количествено* или *релационно* отношение (Пернишка/Pernishka 2013, 236).

Между метафората и сравнението съществува отношение на близост, което е посочено от редица автори (Кювлиева/Kyuvlieva 1982, 57 – 58; Nenkova 2008; 2014, 127 – 137; Mellado Blanco 2012; Кръстева/Krasteva 2018, 22 и др.[1]). Според К. Мелядо Бланко (Mellado Blanco 2012, 6) не е възможно метафората и сравнението да бъдат строго разграничени, тъй като и двата тропа възникват въз основа на един и същи образ, но при компаративната структура уподобяването между два обекта е експлицитно: исп. *piel tan blanca como la nieve* (букв. *кожа толкова бяла като сняг*), докато при метафората е имплицитно, исп. *piel de nieve* (букв. *кожа от сняг*).

Това се потвърждава от някои изследвания върху фразеологичните сравнения. Кювлиева (Кювлиева/Kyuvlieva 1982, 57 – 58) установява, че в резултат на семантичната кондензация някои традиционни сравнения са се разрушили като структура, дефразеологизирали са се и са се превърнали в метафори: *глупав като гъска* ‘много глупав’ мотивира преносното значение на *гъска*. Сходно виждане споделя Мелядо Бланко (Mellado Blanco 2012, 23), която установява, че някои испански УС се намират в етап на преход към метафора: исп *estar como un palillo* (букв. *като клечка съм) → estar palillo* (букв. *клечка съм*) ‘много съм слаб’. Фактът, че образът, лежащ в основата на сравнението, се поражда по аналогия, а образът при метафората се опира на идентификацията, означава, според авторката, че при метафората благодарение на семантичната кондензация експресивната сила се проявява в по-голяма степен, отколкото при сравнението (Mellado Blanco 2012, 6).

Разсъждавайки върху трансформацията на сравнението в метафора, Паси (Паси/Pasi 1983, 23) отбелязва:

> Всяко сравнение е ембрионална метафора, а всяка метафора преформирано сравнение. Но премахването на частичката за сравнение в метафората не е просто граматическа или само стилистическа операция. Преходът на сравнението в метафора вече изразява един по-дълбок и същностен смислов процес.

Заслужава внимание и фактът, че в отделните езици един и същи образ може да се реализира на езиково равнище като метафора или като сравнение – доказателство за това предоставя анализът на Мелядо Бланко върху обширен корпус от УС в немския и испанския език. Авторката установява (Mellado Blanco 2012, 6), че при фразеологизми с едно и също значение в немски преобладават сравненията, а в испански – метафорите, напр. нем. *wie auf Eiern gehen* (букв. *ходя като върху яйца*) и исп. *ir pisando huevos* (букв. *ходя стъпвайки върху яйца*) ‘вървя много бавно’.

[1] За по-подробен преглед на мненията по този въпрос вж. Nenkova 2008; 2014, 127 – 137.

Бихме могли да изразим хипотезата, че това преливане от УС към метафори се дължи именно на близостта на метафората и сравнението като концептуални механизми. Но дали един и същи образ прототип ще се реализира в даден език като сравнение, или като метафора зависи и от силата на асоциативно-прагматичната връзка между признака на сравнението и сравняваща част, тоест от степента на близост между понятията от изходната сфера и сферата цел за представителите на дадена културно-езикова общност. Напр. в *тъп като галош* ‘много тъп, глупав’ е налице висока степен на силата на асоциативно-прагматична връзка между понятията *тъп* и *галош* и затова сравнението може да доведе до метафора – *галош* ‘глупав, тъп човек’. За разлика от посочения пример, в *глупав като шаран* има слаба връзка между двете понятия и преливане от УС към метафора не се наблюдава (освен в жаргонния език).

2. Взаимодействие между метонимия, метафора и сравнение на концептуално и езиково равнище

Според А. Барселона (Barcelona 2000a) взаимодействието между метафора и метонимия може да се сведе до два основни типа: (1) взаимодействие на чисто концептуално ниво; (2) взаимодействие на езиково равнище.

2.1. Взаимодействие на концептуално (универсално) равнище

При този вид взаимодействие са възможни както метонимична концептуална мотивация на метафората, така и метафорична концептуална мотивация на метонимията (Barcelona 2000a).

Барселона (Barcelona 2000b цит. по Barcelona 2012, 134) изказва хипотезата, че „*всяка* концептуална метафора е задължително мотивирана от една или повече метонимии“. Пример за този тип взаимодействие (Barcelona 2000a) е метафората ТЪГАТА Е ДОЛУ/ЩАСТИЕТО Е ГОРЕ, където едно поведенческо следствие от тъгата/щастието се използва вместо съответната емоция. Като пример за втория тип взаимодействие (пак там) се дава изразът англ. She *caught the Minister's ear* and persuaded him to accept her plan ‘Тя *привлече вниманието* (букв. Тя хвана *ухото*) на министъра и го убеди да приеме плана ѝ’[1], в който са налице конкретни реализации на метафората ВНИМАНИЕТО Е (ОБИКНОВЕНО ДВИЖЕЩ СЕ) ФИЗИЧЕСКИ ОБЕКТ и на метонимията ЧАСТ ОТ ТЯЛОТО ВМЕСТО (НАЧИН НА) ФУНКЦИОНИРАНЕ, която на специфично ниво може да се формулира като УХО ВМЕСТО ВНИМАНИЕ. Авторът смята, че едва след като вниманието (чрез метафорично картиране) става сфера цел, е възможно в рамките на сферата цел да се осъществи метонимично картиране, в което *ухо* се употребява вместо *внимание* с типичната си функция *чуване*.

[1] Приведеният от Барселона пример е заимстван от Goossens, L., 1990. Metaphtonymy: The interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. *Cognitive Linguistics*, № 1 – 3, pp. 323 – 340.

Според Ковечеш (Kövecses 2012, глава 12) някои метонимични отношения формират основата на много метафори. Напр. изходната сфера на концептуалната метафора ГНЕВЪТ Е ТОПЛИНА възниква от метонимичното отношение СЛЕДСТВИЕ ВМЕСТО ПРИЧИНА. Телесната топлина, предизвикана от гнева, може да се разглежда като метонимия – ТЕЛЕСНА ТОПЛИНА ВМЕСТО ГНЯВ. Така се получава следната верига от концептуализации: ГНЕВЪТ ПОРАЖДА ТЕЛЕСНА ТОПЛИНА (метонимия), ТЕЛЕСНАТА ТОПЛИНА става ТОПЛИНА (обобщение), ТОПЛИНАТА служи за разбиране на ГНЕВА (метафора). Метафората ГНЕВЪТ Е ТОПЛИНА представлява случай, при който изходната сфера на топлината възниква от сферата цел на гнева посредством метонимичен процес.

И. Пенадес Мартинес (Penadés Martínez 2010, 83; 2012, 228 – 229) също твърди, че между метафората и метонимията съществува връзка не само защото са сходни явления – с идентични и различаващи се характеристики, но и защото си взаимодействат при създаването на езикови изрази, които поради това може да се разглеждат като резултат от действието и на метафората, и на метонимията. Авторката (Penadés Martínez 2010; 2012, 226 – 233) подкрепя това твърдение с резултатите от анализа на редица конкретни соматични фразеологизми. Напр. в исп. *lengua de doble filo* (букв. език с две остриета) ‘язвителен човек’, ‘човек, който говори лошо за другите’ се реализира метафората ХОРАТА СА ПРЕДМЕТИ (на специфично ниво ХОРАТА, КОИТО ГОВОРЯТ ЛОШО ЗА ДРУГИТЕ, СА ОРЪЖИЯ). В основата на тази метафора стоят две метонимии: ЧАСТ ВМЕСТО ЦЯЛО (на специфично ниво ЕЗИК ВМЕСТО ЧОВЕК) и ИНСТРУМЕНТ ВМЕСТО ДЕЙСТВИЕ (на специфично ниво ЕЗИК ВМЕСТО ГОВОРЯ) (Penadés Martínez 2012, 228 – 229).

Н. Ю (Yu 2008, 249) посочва, че метонимията много често е връзката между телесен опит и метафора в процеса на картиране между конкретен опит и абстрактни понятия. Тази връзка може да се онагледи схематично по следния начин: телесен опит → метонимия → метафора → абстрактни понятия.

Г. Радън (Radden 2003) възприема идеята за съществуването на континуум метафора-метонимия и разглежда въпроса за метафорите, в чиято основа стои метонимия. Според автора основните източници, които водят до създаването на метонимично базирани метафори, са следните: (а) общо основаване на опита на изходната сфера и сферата цел, дължащо се на корелация или комплементарност; (б) прагматиката на речевата ситуация, която поражда разговорни импликатури; (в) таксономичната структура на дадени категории; (г) културни модели.

(а) Всеки две същности, събития или сфери, свързани по силата на опита, са концептуално близки и образуват метонимична връзка. Метонимичните връзки може да доведат до възникването на метонимия и евентуално на метафора. Пример за метонимично базирана метафора, дължаща се на корелация, е ПОВЕЧЕ Е ГОРЕ, при която наблюдаваме съответствие между концепту-

алната сфера на количеството (сферата цел) и концептуалната сфера на вертикалното измерение (изходната сфера).

(б) Вторият важен метонимичен източник на метафора е процесът на разговорните импликатури. Пример за имплицирано притежание е метафората ПРИТЕЖАВАНЕТО Е ДЪРЖАНЕ (*Той държи властта*), базирана на метонимията ДЪРЖАНЕ ВМЕСТО ПРИТЕЖАВАНЕ.

(в) Връзката между дадена категория и нейните членове е често използвана при метонимията. Една категория в своята цялост може да се използва вместо отделен неин член и обратното – един член на дадена категория може да се използва вместо категорията като цяло. Така, категорията *хапче* може да се използва вместо *противозачатъчно*, един от открояващите се членове на категорията, а *аспирин*, един открояващ се член на категорията *таблетка за облекчаване на болка*, да се употреби вместо цялата категория.

(г) Културните и народните, или наивни, модели са важни за познанието ни, тъй като те свързват кохерентно и обясняват различни явления от света, като по този начин правят допустими нови връзки, които може да се експлоатират от метонимията и метафората. Така, някои физиологични реакции от дадена емоция оформят метафоричното ни разбиране за тази емоция. Според Лейкъф (Lakoff 1987, 382) „народната теория“ за физиологичните последствия от гнева е повишаването на телесната температура и тази метонимична връзка стои в основата на метафората ГНЕВЪТ Е ТОПЛИНА.

Въз основа на изследване на емоционалните концепти Ковечеш (Kövecses 2010, гл. 8) стига до извода, че тяхната концептуална структура се състои от четири елемента: концептуални метафори, концептуални метонимии, свързани понятия и когнитивни модели. Според него именно когнитивните модели са концептуалните репрезентации на емоции като гняв, любов, страх, щастие, а всяко едно от тези абстрактни понятия може да бъде представено концептуално от един или няколко когнитивни модела, които са прототипни за тази емоция и които се състоят от концептуални метафори, концептуални метонимии и свързани концепти. Последните са закрепени за дадено понятие и представляват негови съставни части; такива присъщи концепти по отношение на концепта ЩАСТИЕ са напр. ЗАДОВОЛСТВО, УДОВОЛСТВИЕ, ХАРМОНИЯ. Авторът смята, че присъщите свързани концепти функционират като концептуални метонимии от типа ЧАСТ ВМЕСТО ЦЯЛО, тъй като споменаването на един тях отпраща към концепта, от който той е част.

Както е видно, взаимодействието между метафора и метонимия е във фокуса на редица изследователи, но малцина са тези, които се спират на въпроса за взаимодействието между метафора и сравнение; метонимия и сравнение; метафора, метонимия и сравнение. Мелядо Бланко (Mellado Blanco 2012, 15) твърди, че в УС може да има и метафора, и метонимия. Като пример може да се приведат следните български фразеологизми: *като смок пия* (сравнение и метафора) ‘извънредно много, ненаситно пия (пиянствам)’; *като без ръце съм* (сравнение и метонимия) ‘затруднен в работата си; безпо-

мощен'; *трепери ми сърцето като на пиле* (сравнение, метонимия и метафора) 'много съм изплашен, много се страхувам'.

2.2. Взаимодействие на езиково равнище

Според Барселона (Barcelona 2000a) е възможна появата на метонимия и метафора в един и същи езиков израз, без това да предполага концептуална зависимост между двете явления. Тоест метафората и метонимията може да присъстват в един и същи езиков израз, но това не означава, че те са концептуално мотивирани една от друга; те просто са съвместими. Авторът илюстрира това твърдение с изречението *Сандвичът с шунка* започна да *ръмжи*. Тук метонимията е КОНСУМИРАНИ СТОКИ ВМЕСТО КЛИЕНТ, а метафората – ХОРАТА СА ЖИВОТНИ, която може да се представи на специфично равнище като ГНЕВНОТО ПОВЕДЕНИЕ Е ПОВЕДЕНИЕ НА АГРЕСИВНО ЖИВОТНО[1].

3. Заключение

На универсално равнище се очертават три основни прилики между метонимия, метафора и сравнение – и трите представляват когнитивен механизъм и концептуално явление; и трите са абстрактни схеми, които групират конкретни езикови реализации; и трите са инструменти на непряко обозначение. Основната разлика между тях се свежда до това, че метафората и сравнението благодарение на аналогията и сходството оперират между две различни сфери, докато метонимията, предполагаща отношение на близост, оперира в рамките на една и съща концептуална сфера.

В качеството си на езикови механизми метонимията, метафората и сравнението са потенциални източници на полисемия. Установената тясна връзка между метафора и сравнение на концептуално равнище обяснява защо един и същи образ прототип може да се реализира в езика като метафора или сравнение, като тази реализация зависи от силата на прагматичната връзка между двете концептуални сфери.

Взаимодействието между метафора, метонимия и сравнение се наблюдава на концептуално и на езиково равнище. Най-продуктивното взаимодействие е между концептуална метафора и концептуална метонимия. В редица случаи метонимията се явява свързващо звено между телесния ни опит и метафората. Създаването на метонимично базирани метафори се дължи най-вече на: (а) общото основаване на опита на изходната сфера и сферата цел; (б) разговорните импликатури; (в) таксономичната структура на някои категории и (г) културните модели.

Литература

Кръстева, Ж., 2018. *Устойчиви сравнения в българския и френския език. Лингвистични и лингвокултурологични аспекти*. София: УИ „Св. Климент Охридски". ISBN 978-954-07-4368-4.

[1] Формулирането на тази специфична метафора е на Лейкъф (Lakoff 1987, 393).

Кювлиева, В., 1982. Прояви на семантична кондензация при някои традиционни (устойчиви) сравнения. *Език и литература*, № 5, с. 55 – 60. ISSN 0324-127.

Паси, И., 1983. *Метафората*. София: Наука и изкуство.

Пернишка Е., 2013. Лексикална семантика. Структурно-семантични особености на българската лексика. В: Пернишка, Е., Крумова-Цветкова, Л. (ред.). *Българска лексикология и фразеология,* т. 1, с. 395 – 592. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-322-702-0.

Телия, В. Н., 1988. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. В: Серебренников, Б. А. (отв. ред.). *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира*, с. 173 – 204. Москва: Наука. ISBN 5-02-010880-4.

REFERENCES

Barcelona, A., 2000a. Introduction: The cognitive theory of metaphor and metonymy. In: Barcelona, A. (Ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*, pp. 1 – 28. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 3-11-016303-9.

Barcelona, A., 2000b. On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. In: Barcelona, A. (Ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads. A Cognitive Perspective*, pp. 31 – 58. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 3-11-016303-9.

Barcelona, A., 2012. La metonimia conceptual. In: Ibarretxe-Antuñano, I., Valenzuela, J. (Dirs.). *Lingüística cognitiva*, pp. 123 – 146. Barcelona: Anthropos. ISBN 978-84-15260-37-0.

Cuenca, M. J., Hilferty, J., 2011. *Introducción a la lingüística cognitiva*. Barcelona: Ariel. ISBN 978-84-344-8234-0.

Gentner, D., Bowdle, B., 2008. Metaphor as Structure-Mapping. In: Gibbs, R. W. (Ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, pp. 109 – 128. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-60086-6.

Ibarretxe-Antuñano, I., Valenzuela, J., 2012. Lingüística cognitiva: origen, principios y tendencias. In: Ibarretxe-Antuñano, I., Valenzuela, J. (Dirs.). *Lingüística cognitiva*, pp. 13 – 38. Barcelona: Anthropos. ISBN 978-84-15260-37-0.

Kövecses, Z., 2008. Metaphor and emotion. In: Gibbs, R. W. (Ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, pp. 380 – 396. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-60086-6.

Kövecses, Z., 2010. *Metaphor. A Practical Introduction.* Oxford – New York: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-537494-0.

Krasteva, Zh, 2018. *Ustoychivi sravneniya v balgarskiya i frenskiya ezik. Lingvistichni i lingvokulturologichni aspekti*. Sofia: UI “Sv. Kliment Ohridski”. [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-4368-4.

Kyuvlieva, V. 1982. Proyavi na semantichna kondenzatsiya pri nyakoi traditsionni (ustoychivi) sravneniya. *Ezik i literatura*, № 5, pp. 55 – 60 [in Bulgarian]. ISSN 0324-127.

Lakoff, G. and M. Johnson, 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 0-226-46801-1.

Lakoff, G., 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind.* Chicago and London: University of Chicago Press. ISBN 0-226-46804-6.

Mellado Blanco, C., 2012. Las comparaciones fijas en alemán y español: algunos apuntes contrastivos en torno a la imagen. *Lingüística en la red*, [online] X, monográfico [viewed 23 June 2018]. Available from: http://www.linred.es/monograficos_pdf/LR_monografico10-articulo1.pdf. ISSN 1697-0780.

Nenkova, V., 2008. La comparación, la metáfora y la metonimia: recursos principales para la creación de las unidades fraseológicas. In: Álvarez de la Granja, M. (Ed.). *Lenguaje figurado y motivación*, pp. 19 – 28. Frankfurt am Main: Peter Lang. ISBN 978-3-631-57419-5.

Nenkova, V., 2014. *Fraseología contrastiva español-búlgaro: problemas de traducción.* Plovdiv: Editorial Universitaria Paisij Hilendarski. ISBN 978-954-423- 990-9.

Pasi, I., 1983. *Metaforata*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Penadés Martínez, I., 2010. La teoría cognitiva de la metonimia a la luz de locuciones nominales somáticas *RSEL*, 40/2, pp. 75 – 94. ISSN 0210-1874.

Penadés Martínez, I., 2012. *Gramática y semántica de las locuciones.* Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá. ISBN 978-84-15595-2.

Pernishka, E., 2013. Leksikalna semantika. Strukturno-semantichni osobenosti na balgarskata leksika. In: Pernishka, E., Krumova-Tsvetkova, L. (Eds.). *Balgarska leksikologiya i frazeologiya,* vol. 1. Sofia: Izdatelstvo na BAN Prof. "Marin Drinov", UI "Sv. Kliment Ohridski", pp. 395 – 592 [in Bulgarian]. ISBN 978-954-322-702-0.

Pottier, B., 1993. *Semántica general*. Gredos: Madrid. ISBN 10: 8424916247 / ISBN 13: 9788424916244.

Radden, G., 2003. How metonymic are metaphors. In: Dirven, R., Pöring, R. (Eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, pp. 407 – 434. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 3-11-017374-3; ISBN 978-3-11-017374-1.

Radden, G., Kövecses, Z., 2007. Towards a theory of metonymy. In: Panther, K.-U., Radden, G. (Eds.). *Metonymy in language and thought*, pp. 17 – 59. Ámsterdam: John Benjamins. ISSN 1387-6724.

Soriano, C., 2012. La metáfora conceptual. In: Ibarretxe-Antuñano, I., Valenzuela, J. (Dirs.). *Lingüística cognitiva*, pp. 97 – 121. Barcelona: Anthropos. ISBN 978-84-15260-37-0.

Teliâ, V. N., 1988. Metaforizatsiâ i ee rol' v sozdanii âzykovoj kartiny mira. In: Serebrennikov, B. A. (Ed.). *Rol' čelovečeskogo faktora v âzyke. Âzyk i kartina mira*, pp. 173 – 204. Moskva: Nauka [In Russian]. ISBN 5-02-010880-4.

Ullmann, S., 1973. *Lenguaje y estilo*. Madrid: Aguilar. ISBN 10: 8403120338.

Vucheva, E., 2014. *Estilística del español actual. Teoría y práctica del estilo.* Valencia: Tirant Humanidades. ISBN 978-84-16062-22-5.

Yu, N., 2008. Metaphor from Body and Culture. In: Gibbs, R. W. (Ed.). *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, pp. 247 – 261. New York: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-60086-6.

ДОЦ. Д-Р БОРЯНА КЮЧУКОВА-ПЕТРИНСКА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Испанистика“
София, България
E-mail: kjuchukova@uni-sofia.bg

ASSOC. PROF. BORIANA KIUCHUKOVA-PETRINSKA, PHD
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Hispanic Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: kjuchukova@uni-sofia.bg

Значение и употреби на думата *язък* в „Записките“ на Захарий Стоянов

Максим Стаменов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
София, България

Meaning and Uses of the Word *Yazak* in the "Journal" of Zahariy Stoyanov

Maxim Stamenov
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria

Abstract: The word *язък* is used a total of 13 times in the text of *Journal on the Bulgarian Uprisings* by Zahariy Stoyanov. The proposed article will analyze each individual occurrence of this word and draw conclusions on this basis about its semantic potential in order to arrive at its adequate interpretation in the respective context, as well as a comparison of what the difference in each individual case is between its generalized meaning, as we establish it as a result of the sum of uses, and each one on its own. This result can be reached on the basis of an appropriate differential analysis. The Bulgarian lexicographic tradition of interpreting *язък* in the available monolingual and bilingual Bulgarian dictionaries will be used as a reference point for comparison.

Keywords: language and style of Zahariy Stoyanov, meaning and use of Turkish loans in Bulgarian, uses of native vs. borrowed adverbs and interjections in Bulgarian, ways of appropriation of borrowed narrative techniques

1. Значение на *язък*

На български **язък** се употребява като наречие и междуметие, както се вижда от неговото речниково гнездо в тълковни речници.[1] Проблем обаче се оказва това, че във всеки от тях идентификацията по линия на част на речта е ексклузивна, т.е. или наречие, или междуметие, или въобще не се тематизира. Впечатлява и начинът на тълкуване на тази дума:

язък *нар*. Горко, горкана, жално; жаль, как жаль. *Язък за масрафа* Жално

[1] Всички турцизми в текста са маркирани в получерен шрифт.

за масрафа, напусто отиде масрафът. *Язък стана за човека* Горкият човек, какво стана с него! *Язък за момчето, че изгоря момичето* (Геров/Gerov 1975).

язък *нареч. тур. разг.* Жалко. *Нà сега, нека види какъв е бил! Язък за богатството му, язък за рода му*. Йовков. *Погребението завърши – Язък за човечеца – изохка една бабичка*. Г. Караславов. (РБЕ/RBE 1977 –).

язък *междум., разг.* За израз на съжаление; жалко (БТР/BTR 1994).

язък *нареч., разг.* Жалко. *Язък за труда ми!* (Буров/Burov 2000).

язък *междум., разг.* Жалко. *Гласят „Софарма“ за дойна крава на здравната каса, но язък за кравата* (Банкер, бр. 17, 2000); *Слага топката на главата на Гонзо, въх… но той бие над вратата. Язък!* (24 часа, бр. 211, 2000) (Кръстева/Krasteva 2003).

язък *разг.* Жалко (Милев и др./Milev et al. 2007).

Както се вижда, **язък** има за синоним на български единствено *жалко*, ако изключим Геров/Gerov (1975). При директна съпоставка между двете думи проличава, че съотнасянето на **язък** и *жалко* по форма и съдържание е достатъчно условно, както се вижда от тълкуването на *жалко* в РБЕ/RBE (1977 –), което за разлика от турската заемка се разглежда като полисемна дума:

жалко *нареч.*

1. По жалък начин. *Изпод купището жалко се измъкнал подир малко, цял във прах и с пот облян, злополучний Мързелан*. А. Разцветников, ОНН, 372.

2. Като сказ. опред. а) С гл. *съм* и *ставам* в 3 л. ед. при лич. местоим. в дат. и обикн. с предл. *за*. Означава, че от някого се изпитва жал, мъка, съжаление за нещо или някого; жално, мъчно, тъжно, болно. *Толкова други души днес станаха плячка на лъжепророците и на дявола. Но най ми е жалко за твоята невеста*. Ив. Вазов, Съч. XIII, 105 – 106.

● Като възклицание. – *Ти няма ли да дойдеш? – попита го тя и в гласа ѝ той откри съжаление … – Жалко – каза тя – така хубаво щяхме да си побъбрим из пътя!* Ив. Мартинов, ДТ, 32. 3. *остар*. Жално (в 1 знач.).

В значение 1 и 2 на българското наречие не можем да направим замяна на родната дума със заемката, например **Но най ми е язък за твоята невеста* е явно аномално. **Язък** и *жалко* изглеждат взаимнозаменяеми само във функцията им на „възклицания“, т.е. като междуметия. При по-внимателно вглеждане обаче констатираме известно разминаване в начина им на употреба и по тази линия. Да разгледаме следните два примера:

(1) – Ти няма ли да дойдеш? – попита го тя и в гласа ѝ той откри съжаление ... – *Жалко* – каза тя – така хубаво щяхме да си побъбрим из пътя!

(2) ?– Ти няма ли да дойдеш? – попита го тя и в гласа ѝ той откри съжаление … – **Язък** – каза тя – така хубаво щяхме да си побъбрим из пътя!

Разминаването между тях с оглед на алтернативната употреба на **язък** и *жалко* е най-малко по две линии. **Язък** се използва преди всичко за пропусната възможност, полза и т.н., но не и за предполагаема, хипотетична или

проецирана в бъдещето (както това е маркирано в пример 2 с *?*). **Язък** се използва и по-експресивно, т.е. очакването е, че турцизмът се възкликва, докато *жалко* може и да се възкликне, и да се каже. В (2) неконгруентността на семантична основа се увеличава поради използването на патетичното **язък** и начина на неговото изричане, формулирано чрез „каза“, вместо очакваното „възкликна“. Не че подобна употреба е невъзможна или няма да бъде разбрана, но тя няма да бъде напълно подходяща на мястото, на което е употребена. Пълна заменяемост между **язък** и *жалко* имаме само в изрази като ***язък****/жалко за X*. Такава заменяемост обаче не е налице в другата конструкция, в която би могло най-често да се очаква те да се появят като синоними, ако в подчиненото изречение глаголът е в бъдеще време: *Жалко*/****язък****, че няма да дойдеш*.

2. Употреби на *язък* в „Записките“

Най-показателните примери на използване на думата **язък**, които срещаме в българската литературна традиция, дължим на Христо Ботев, Захарий Стоянов и Алеко Константинов, които според проф. Александър Балабанов (Балабанов/Balabanov 1939) са и авторите, най-надарени с „творческа мощ“ в нея към времето на написване на цитираната статия. Измежду посочените автори употребите в „Записките“ на Захарий Стоянов са с особено впечатляващ семантичен и прагматичен потенциал и затова заслужават да бъдат представени и анализирани всички (те са общо 13 на брой), още повече че на тях никога не е било обръщано специално внимание, а да не говорим за опит за по-детайлно и задълбочено осмисляне на функциите на тези употреби. Те са следните:[1]

(3) Той, водачът ни [говедар, който води дружината на войводата Бенковски в планината след поражението на въстанието; М. С.], чак сега можал да разбере що сме за хора и като следваше с голямо любопитство да изглежда кръстовете на **калпаците** ни и левовете, които не бяха паднали още, обади се простодушно:

– Както разбирам аз и от думите ви, и от носията ви, вие **амуджалар** (чичовци, или пък господиновци), никак не приличате да сте някои **зарарлия** хора, като че за наше добро да сте тръгнали. **Язък**, че това ние не можахме да разберем още вчера, ами ви взехме трите бели **меджидии**, които, ако да не бях оставил на татя, щях да ви ги върна...

Какво да кажеш за добрия човек! Две прости думици, но нали съгряват полуубитите сърца – чинат милиони (Стоянов/Stoyanov 1977, 560).

(4) Мрачната балканска нощ се захлупи вече с всичкото свое величие на ужас и страхотия. Потерята захвана да се връща вече към селото Грънчарските колиби, думите: „**Язък**, отървахме **комитата**“, се произнасяха от мнозина. Скоро утихна всичката околност, гробна тишина настана,

[1] Примерите се предлагат според реда на тяхната поява в книгата.

която се нарушаваше само от хучението на стария Балкан и от лаението на селските кучета, които показваха по-вярно от барометър, че в селото има движение (Стоянов/Stoyanov 1977, 653 – 654).

(5) Тия нямаха доказателства да опровергаят моя разказ, но мъчно им се видеше да приемат за чиста **пара** казаното от мен. За да им отвлека вниманието на друга страна, аз се впуснах в други подробности, които за тях именно съставляваха интересно забавление. Казах им, че в Тракия, когато се подали **черкезите** и **башибозуците**, до 2 милиона момичета се нахвърляли в Марица. **Агите** изпуснаха едно **язък** из дълбините на сърцето си.

– Хич младо **гяурско** момиче, червено като ягода, струва ли се **зян**? – питаха тия един другиго. – Аз да бях там например – прибави старецът **башибозук**, – щях да взема 5-6 от тях, като им ушия по едни червени гащи и метна по една **ферджа** на главите им – животът ми щеше да се продължи още 50 години (Стоянов/Stoyanov 1977, 667).

(6) Вижда се работата, че **агите** са възхитиха и окуражиха от благоговението на троянските жители, които срещахме почти на всяка стъпка. По тая причина тия ме накараха да запея песен **комитаджийска**, от най-**баша**. Аз се покорих след ничтожно съпротивление. Когато викнах да запея, два пищова от страна на **агите** изгърмяха на въздуха и едно ***гел кефим гел*** се изтръгна от косматите гърди на **Пехливана**. Находящите се из лозята и така уплашени троянчени вирнаха глави. Тия не можаха да си обяснят турска сватба ли върви из лозята, или **комита** се кара.

– **Язък**! Защо не взехме от селото някой **гайдарджия** или тъпанарин – каза Мустан **чауш**, който така също тържествуваше (Стоянов/Stoyanov 1977, 675).

(7) – Чудни хора бяха тия апостоли наистина. **Язък**, че се не познаваш с никого от тях– продължи той [Ботю Иванов, родом от Карлово; М. С.]. – За малко едно време в селото Синджирлий нямаше човек, който да не знае от тая работа, т. е. че напролет ще да се колят турци. Всеки продаваше мило и драго да си купи нож и пушка. Аз, колкото **парици** бях турил настрана, пръснах ги надоле-нагоре, а из **дюгенчето** ми скоро захванаха да играят мишките на билярдо с бобовите зърна (Стоянов/Stoyanov 1977, 708).

(8) От друга страна, колкото повече наближавахме Ловеч, колкото повече се мръкваше, толкова по-лошо ставаше моето положение. Обесените ми надолу ръце, заключени в тежките клапи, бяха се надули като **самуни**. Трябваше още да ги дигам час по час, за да се браня от мухите. Цървулите ми, които не можаха да ми послужат, отдавна висяха привързани на кръста ми. Моите неволи се разбираха напълно и от **башибозуците**, но за престъпление се считаше да ми развържат ръцете сред пътя. Един турчин, търговец, който бе ходил да купува ягнета по селата и който ни достигна по пътя, още по-человеколюбив се показа. След като поиска

позволение от водачите ни, приближи се с коня си до мене да ме разпита за едно, за друго, да се запознай, както казваше, с тия хора **комити**, за които толкова слушал да се говори, а не бил виждал още. Тия негови разпитвания бяха твърде умни и меки, като че милостта му да беше кореспондентин. Често той повтаряше да казва „**язък**“, като гледаше отеклите ми ръце и боси крака (Стоянов/Stoyanov 1977, 727).

(9) – Колко **гроша** получаваше в месец, когато беше телеграф – питат турците.
– Хиляда – отговаря Каблешков.
– Бре-е-ей? – се чува по целия затвор.
– Ами баща ти колко говеда имаше? – попитат пак любопитните.
– Триста и повече – казва той.
– Тю, и още тръгнал да прави **комитаджилък** по Балкана – повтарят **агите**.
– **Язък** за младините му – повтаряха други, след като свършеше той, и всеки си отиваше на мястото.
– Ако бях един **паша**, освободил бих тоя българин – заключаваше трети (Стоянов/Stoyanov 1977, 749).

(10) През нощта **пашата** бил на „**кеф**“, попът и **чорбаджиите** били там. Рано заранта почукал някой на поповата пътна врата. То било **заптие**, вика го – попът да отиде при **пашата** колкото е възможно по-скоро.
– **Язък**, попе, за моите хвалби, нищо няма да излезе, твоето момче [Каблешков; М. С.] – кажи бог да го прости! – казал пашата. – Нашите свинари **заптии** толкова я свършиха. Виках те да ти кажа да му прибереш тялото (Стоянов/Stoyanov 1977, 761).

(11) Неговата [на Руско Роба; М. С.] вина, положението му в обществото и причините да посети „парцала“ били следующите: бил овчар в едно село на чужда врата. Нападнали го няколко **башибозуци**, смазали го с бой и му откарали стадото, а после го набедили, че с очите си видели, като давал хляб на **комитите**. На въпроса, защо е мълчал досега, отговори, че толкова се бил уплашил и не помнел себе си от бой, щото чак като огладнял, дошел на себе си.
– А бе, **айол**, ами защо си не кажеш така, ами се показа такъв **инат**, което разсърди **агите**? Ние не сме ли хора, да разберем кой е кривият, кой е правият? **Язък**, сам си направи – каза един помак на събудения (Стоянов/Stoyanov 1977, 775).

(12) Той, **каймакаминът**, още с няколко души **ефендета**, чакаше на крака пред конака на стълбите, гдето ние му се представихме боси, със **синджирите** на вратовете, парадно. Той беше облечен твърде спретнато, с европейски дрехи, и изгледваше да е интелигентен човек.
– Откъде сте вие? – ни попита той на турски.
– **Кими** от Русчук, **кими** от Търново, сбирщина сме – превари, та отговори Савата.

Каймакаминът не се задоволи с този отговор, но всинца ни попита наотделно кой откъде е, где е хванат и от Влашко ли е минал. Аз, за да не би да стане някоя погрешка, почнах да долагам, че не съм от Влашко: но той махна с ръката си да мълча и прибави:

– **Язък** за младините ви!

Това „**язък**“ твърде много ни смути, цяла нощ го коментирахме, да не би **каймакаминът** да разбира с туй, че нашата работа е свършена вече (Стоянов/Stoyanov 1977, 800).

(13) В долния **кат** на училището имало до двеста души скрити мъже, жени и деца, които кръвниците от много бързина, се вижда работата, не можли да намерят. Но да не помислите, че простият случай ги е запазил от смъртта? Не, читателю! Тия се отървали от **ятагана**, били лишени от лекото действие на куршума, но изгорели живи, като червей в гнило дърво, в долния **кат** на училището, защото **башибозуците** на тръгвание запалили от четирите страни това здание! Техните писъци и вопли от ужасна мъка били чути след малко от зверовете, които разбрали, че направили една грешка по невнимание, не в отношение към участта на двестете жертви; но че не можли да ги оберат от по-напред, което обстоятелство съставлявало истинската загуба на тия Биконсфилдови братя.

– **Язък**! Отидоха напусто толкова дрехи, а може би и **пари** – казали тия с турско хладнокръвие и тръгнали към вратата на черковата, без да удостоят даже с присъствието си жертвеника на двестете мъченици (Стоянов/Stoyanov 1977, 927).

(14) – Я погледнете, **аркадашлар**, каква хубава черноока **гяурка** сме направили **зян** тая нощ по невнимание! – говорел друг един **башибозук**, като подигал с края на пушката си полите на една седемнайсетгодишна мома, на която хубавата главица била разсечена на две половини и изтеклият мозък из черепа се виждал размесен с дългите й коси.

– **Язък** – избърборили няколко **чалми**, като че разговорът ставал не за заклана мома, а за стъпкването или изпасването на един **карък** чесън от добитъка (Стоянов/Stoyanov 1977, 932).

Приведените примери са 12, а употребите – 13, тъй като в (12) думата се повтаря два пъти, като във втория случай става въпрос на цитиране на предходна употреба в пряка реч непосредствено преди това. Във всеки пример е приведено не просто изречението, в което се открива съответната употреба, а и ориентация за наративния епизод, в рамките на който тя намира своето подходящо за случая тълкуване.

Пример (3) е от том II на „Записките“. Всички други са от т. III. **Язък** не се появява никъде в текста, преди да започнат митарствата на автора след разгрома на въстанието в Стара планина и в османските затвори, както и при разказа за клането в Батак. С други думи, в приведените епизоди се оказват представени на първо място някои особености на междуезиковия и мулти-

културния диалог между българи, турци, помаци и роми в местата за задържане, през които минава авторът Захарий Стоянов след неговото залавяне след Априлското въстание.

За сравнение, най-близкият и практически ексклузивен синоним на **язък** – *жалко* – не се открива в „Записките“, а единствено от името на съставителя на т. III на творбата Димитър Петков: „Жалко е, че покойният не можа да довърши трети том цял“ (Стоянов/Stoyanov 1977, 681).

3. Разкази, преразкази, небивалици

Стоянов често е бил обвиняван, че в своите разкази и преразкази е смесвал историческата истина със свои художествени преиначавания и измислици.[1] Обръщано е било внимание и на повествователната техника на Стоянов, която е била оприличавана и в положителен, но най-вече в отрицателен смисъл с редене на **масали**. Потвърждение в тази посока намираме в пример (5), където от името на разказвача се казва, че **агите**, които слушат неговата небивалица за милионите български момичета, които се хвърлили в Марица, за да не попаднат в техните ръце: „**Агите** изпуснаха едно **язък** из дълбините на сърцето си“. Патосът на този епизод се заключава в обстоятелството, че заловеният апостол на свободата се опитва по този начин да ги залъже и по този начин отклони от въпроса какво е правил в горите по това смутно време след края на Априлското въстание. Както проличава от разказа по-нататък, **агите** може поради определени причини и искрено да са съжалили за съдбата на българските девойки, но това не им е попречило да не повярват за други случки от представената от **комитата** Джендо Джедев фантастична история какво е правил вдън гори тилилейски по време на Априлското въстание (Стоянов/Stoyanov 1977, 667 – 668).

Стоянов е бил обвиняван, че в уж историческата си проза включва епизоди, които явно са съчинени, а не просто преразказани от това, което той е видял или чул от други свидетели на описваните събития. При това те са не просто измислени от него, но и разказани според **масалджийски тертип**. Тази особеност на повествователната му техника отбелязва проф. Александър Балабанов, а преди него – Иван Вазов.[2] Един такъв случай, за който З.

[1] Вж. например предговора на акад. Михаил Арнаудов в изданието на спомените на Никола Обретенов (Обретенов/Obretenov 1983), когато тълкува версиите на Захарий Стоянов и Никола Обретенов за смъртта на Ботев.

[2] Балабанов пише по въпроса следното: „З. Стоянов е прост, често крайно наивен, словоохотлив, масалджия, героите са му най-бедните и най-пренебрегнатите хора на обществото... [Но при все това; М. С.] И да не си позволяват някои мъдрословци да се подсмиват на това съпоставяне [с Тукидид; М. С.], да си правят евтини шеги: това казвам аз, който познавам Тукидида и цялата негова работа, както и средствата му, познавам го лично, а те само са чували за него през плета“ (Балабанов/Balabanov 1940, 4). Така излиза, че Стоянов е **масалджия**, но не пада по-долу от Тукидид по

Стоянов сам си признава, е небивалицата, която той представя на **заптиета-та**, при които е бил заведен като заловен **комита** в Балкана.

4. *Язък*, употребено като наречие и междуметие

В нашата селекция от примери **язък** е употребено като междуметие в (4), (5), (6), (8), (11), (13) и (14). Между тях налице е градация с оглед на характера и интензивността на изразяваната емоция. Скалата има за основа изразяването на съжаление – искрено или притворно, – за да стигне до кресчендо, например в (13) в разминаването между трагедията на живите горящи хора в сградата на училището и съжалението от страна на башибозука, че са пропуснали да ги оберат, преди да ги убият.

Известен проблем в разграничаването между междуметни и наречни употреби представляват примери, в които **язък** се използва като междуметие, но се инкорпорира в структурата на изречение, както това е в (11) – „**Язък**, сам си направи“, или във (4) – „**Язък**, отървахме **комитата**“. Проблемът е, че междуметието не просто се позиционира в лявата му периферия, но и излиза извън неговия контур. Че **язък** не се вписва еднозначно в лявата периферия на изречението, проличава от възможността той да бъде премес-тен в дясната периферия на съответната изреченска структура, както това е в: (15) Отървахме комитата, **язък**.

своята културна значимост като историк. Парадоксът в случая е търсен интенционално.

Много преди Балабанов Иван Вазов изразява подобно мнение, но използва вместо **масалджия** преводния евфемизъм *духовит дърдорко*: „Със Захария Стоянов случайно бях се запознал в Пловдив в 1884 г., мисля. Той жестоко ме нападаше в Южна България, органа на „казьонните“, но повече по партизанска омраза. Тогава го считах само за един духовит дърдорко, който изобилва с пословици и фрази, взети от речника на простолюдието – във всеки случай далеч не за велик стилист“ (Делчев, Султанов/Delchev, Sultanov 1967, 652 – 653). В случая е имплицирано противополагане между *духовит дърдорко* (= **масалджия**) и *велик стилист*, като се предполага, че последният би трябвало да пише на възвишени теми по възвишен начин, което обаче автоматически би трябвало да изключи „речника на простолюдието“. С други думи, Вазов по някакъв начин констатира, но не предлага решение на вътрешно противоречивия въпрос как **масалджия** би могъл да стане/бъде велик стилист. В действителност той не стига до най-съществено в случая предизвикателство – как с помощта на наративи, изглеждащи като **масали**, може да се осмисля и разказва историческата истина по начин, който съчетава предложената от Вазов (Вазов/Vazov 1979) в „Под игото“ възвишена патетика на Радините вълнения и трагедията на революционния порив на Бойчо Огнянов с разгърнатата от същия автор в „Чичовци“ (Вазов/Vazov 2004) комично-присмехулна „галерия от типове и нрави български в турско време“. Това, което изглежда невъзможно в поетиката на Вазов, намира пълнокръвна реализация при Захарий Стоянов с помощта на възприетата от него **масалджийска** техника на повествование.

Употребата в края на изказването позволява правенето на по-голяма пауза при изказ и така още повече увеличава усещането за независимостта в граматично отношение между констатация и коментар към нея. Това пък, от своя страна, дава по-големи възможности да се изрази емоция и отношение:
(16) Отървахме **комитата**. **Язък**!!!

На фона на възможностите за междуметна употреба констатираме, че **язък** се използва като наречие и е съпоставим с *жалко* в конструкциите ***язък*** *че X* и ***язък*** *за X*. Че **язък** съхранява някаква самостойност в първата от тях, проличава от възможността между двете му съставки да се вметне обръщението *поле*, както това е в (10). Но това става на фона на неутрализацията на разликите в изразяваното значение на емоционално-афективна основа. Обратната страна на медала е, че е неприемливо на български да се изразява с **язък** висока степен на искрено съжаление за съществено събитие:
(17) ***язък** за закланата мома
(18) ***язък**, че заклаха хубавата мома
(19) **язък** за изпотъпкания от добитъка **карък** чесън
(20) **язък**, че отидоха напусто толкова дрехи, а може би и **пари**

В (17) и (18) неприемливостта им стъпва върху начина на изразяване на съжаление и неизмеримата загуба на човешки живот. За сравнение такава съизмеримост между съжаление и загуба е налице в (19) и (20).

Измежду примерите ни обаче има и такива, които ни навеждат на идеята, че **язък** като междуметие и **язък, че**, където то се употребява като наречие, може да се използват и по взаимно заменим начин, както това е в (21) и (22):
(21) **Язък**, отървахме **комитата**.
(22) **Язък**, че отървахме **комитата**.
(23) ***Жалко**, отървахме **комитата**.
(24) ***Жалко**, че отървахме **комитата**.

Неприемливостта на (23) и (24) спрямо (21) и (22) стъпва на очакването, че съжаление по такъв повод би могъл да изрази **заптие** или **башибозук**, съответно с **язък**, но не и българин, т.е. на базата на семантична несъотносимост от гледна точка на субекта на преживяването.

Както можем да констатираме, **язък** започва да се употребява съпоставимо с наречието *жалко* при две условия. Първо, за сметка на занижаване на степента на експресивност на залаганото значение. И второ, за сметка на включването на **язък** в конструкции от типа на ***язък****, че X* или ***язък*** *за X*.

5. *Язък* в разказ и преразказ, във възпроизведена и конструирана пряка реч

„Записките“ представляват „разказ на очевидци“, а това означава, че в него са интегрирани разкази на очевидеца и участника Захарий Стоянов, както и преразкази от негова страна на разказите на други участници в съби-

тията, за които става въпрос. В рамките както на разказите, така и на преразказите **язък** се появява в пряка реч или преразказана пряка реч. От своя страна, във всеки от посочените модуси пряката реч може да е възпроизведена, тъй както е била запомнена, или да е била конструирана от автора, за да направи повествованието си реалистично. Всяка от тези алтернативи предлага различни възможности за реализация на семантичния потенциал на **язък**. Така например, ако става въпрос за пряката реч в (10), практически сигурно е, че това е фикция, т.е. Стоянов си го е измислил този диалог, тъй като не само че сам той не е бил свидетел на хипотетичната случка, но и едва ли българин свидетел би могъл да му я разкаже от свое име дословно. По подобен начин разговорите в (13) и (14) са представени като такива, които се провеждат между башибозуци, а нямаме сведения Стоянов да е използвал за информатори турци въобще и **башибозуци** в частност, за да напише той така и останалата недовършена глава за Баташкото клане. Авторът при това сам се е погрижил да маркира, че репликите не би трябвало да се възприемат като дословни, а като хипотетични, тъй като използва за представянето на съответните събития ренаратив.

Някои други употреби на **язък** най-вероятно са директни „цитати“, т.е. Стоянов ги привежда като запомнени дословно или в близки до оригинала реплики на някогашни свои събеседници. Твърде подходящ пример в тази насока е (12), при който **паша** казва на заловените комити, между които е и сам Джендо, „**Язък** за младините ви“. В този случай Джендо превежда на български казаната най-вероятно на турски реплика на **пашата**. Като аргумент в това отношение може да се приведе и предходна реплика на Савата „**Кими** от Русчук, **кими** от…“, която също най-вероятно е била казана на турски. При подобни преводи на изказвания Стоянов възприема стратегията да ги препредава на български, като запази максимално тяхната форма и съдържание, включително привличането на съвпадащи покрай заемането думи в двата езика. Това е още една особеност, която трябва да се взема предвид – тази на имплицирания междуезиков и междукултурен диалог между турци и българи по време на въстанието, при което се стъпва на съотносимост спрямо несъотносимост на приписваните значения в културно отношение.

6. От гротескни към кощунствени употреби на *язък*

Стоянов използва **язък** в (13), за да подчертае в най-висока степен характера на клането в Батак, когато употребата на **язък** приравнява убийството „по невнимание“ на 17-годишна мома по време на масовото клане предната нощ с „изпасването на един **карък** чесън“. Второто би било подходяща ситуация да се употреби **язък**, но не и първото, а това от само себе си задава перспективата по какъв начин се отнася **башибозука** към своите деяния по време на клането.

Не по-малко кощунствена е употребата на **язък** в (14), когато **башибозукът** жали за изгубената плячка, когато разбира, че в подпаленото от тях здание се крият до двеста души, които те са осъдили по този начин на най-мъчителна смърт.

В подобна насока е и употребата в пример (10). От една страна, това е „жалене“ от страна на османски **паша** за самоубилия се Каблешков. Това жалене е на фона на снощното му безгрижно настроение да е „на кеф“. От друга страна, той жали за Каблешков най-вече заради това, че покрай смъртта му губи възможността да разпитва **комитата** и евентуално да го принуди да направи самопризнания. Така че „жаленето“ е фалшиво и крайно омаловажаващо с оглед на събитието. В крайна сметка той най-много съжалява и по този повод се ядосва за това, че неговите **заптиета** не са могли да предотвратят смъртта на Каблешков, който преди това е заявил, че иска да се лиши сам от живота, тъй като се страхува, че по време на разпитите, „свързани с мъки“, може по неволя да издаде някого.

7. *Язък* за изразяване на искрено съжаление, но за какво?

Чистосърдечно съжаление с помощта на **язък** имаме в пример (3), където водачът говедар го изразява по повод взетите от него от страна на въстаниците три бели **меджидии** за извършване на услуга, тъй като той и баща му не са съумели вчера да осъзнаят що за хора са Бенковски и хората от неговата дружина. Стоянов сам ни насочва, че тази употреба е с характера да „сгрее полуубитите сърца“ и затова „чини милиони“. Във възпроизведената реплика на говедарчето прави впечатление не само корелативната разговорна конструкция ***язък*** *че – ами*, но и хонорифичното **амуджалар** за „господиновци“, т.е. *господа*. Твърде вероятно е тази реплика да е била запаметена от Стоянов и възпроизведена дословно поради посочената от самия него причина – че е способна да сгрее „полуубити сърца“.

Искрено е и съжалението в (7), което Ботю Иванов от Карлово изразява пред разказвача – че не е имал случая да се срещне лице в лице с апостол на свободата. Съжалението изразява и отношението на изказващия се доколко „чудни хора“ са били хората, които са се заели с подобна мисия. В този случай имаме и забавен момент, доколкото изразеното от Ботю съжаление е отправено към апостол на свободата, когото той не припознава като такъв. От този епизод проличава най-непредвзето как са били възприемани апостолите преди и по време на въстанието от своите най-предани последователи бунтовници.

Чистосърдечно съжаление имаме засвидетелствано и при употребите от страна на носителите на турски като роден език, но поучително е в какви контексти става това. В (4) това е съжаление, че башибозуците са изпуснали **комитата**, когото са преследвали и биха убили или хванали в плен, ако имаха тази възможност. Специално място в градация за употребите на **язък** по тази линия са за сметка на начина на третиране и на участта на **комитите** в

османските места за задържане. В (6) милозлив турчин търговец съпреживява на Джендо за начина, по който той е окован, така че ръцете му са се били подули като **самуни**. В (11) помак поучава Руско Роба, че сам той и никой друг нему е виновен и трябва да съжалява за боя, който той е изял заради това, че е мълчал, докато са го били няколко дена. Подобно е отношението и на **каймакамин** в (12), който изразява съжаление за изгубените младини на заловените **комити**, но остава с убеждението, че това си е случило, защото са се захванали да се бунтуват срещу Османската империя, т.е. те сами са си виновни за погубването на младините си. **Комитите**, от своя страна, тълкуват това **язък**, което цитират, като съжаление, че в най-скоро време ще трябва да си понесат наказанието във вид на обесване. С други думи, употребата на турцизма се тълкува като симптоматична за най-тежки възможни сетнини за тях, тъй като са изразени от висш османски служител на реда – околийски управител.

В два случая имаме силно впечатляващи употреби на **язък** по адрес на съдбата на Тодор Каблешков в османските затвори. В (10) **паша** съжалява за самоубийството му. Но и в този случай, както е и в (11), имаме основания да приемем, че това не е чистосърдечно съжаление, което стъпва на съпреживяване, а по-скоро е с оглед на възможностите с различни мъки да изтръгне от заловения **комита** информация за други участници във въстанието. В (9), от своя страна, става въпрос за своеобразно съжаление за Каблешков от страна на **агите** в затвора на базата на констатацията колко хубаво би могъл да прекара живота си като син на заможни родители и с богато заплатена професия, ако не се беше захванал с **комитаджилък**. Разминаването стъпва на обстоятелството, че турците дори и най-хипотетично не могат да си представят какво може да накара младеж с такова потекло да се захване да събаря непоклатимата в техните представи Османска империя.

Стигаме най-сетне до най-впечатляващите употреби на интересуващата ни дума. В (6) заптиетата, които водят пленения **комита** Джендо, чистосърдечно съжаляват, че не са се сетили да наемат **гайдарджия** или тъпанарин и под техен съпровод да минат през лозята и влязат в град Троян по най-тържествения начин, който те могат да си представят. В следващите два примера регистрираме най-гротескните до кощунствени употреби на **язък** в „Записките“, както вече стана въпрос по-горе, но тук те ще бъдат изтълкувани от гледна точка на искреност на тяхната проява. В (13) **башибозуците** жалят, че са пропуснали да ограбят двестате жертви от Батак, преди да ги убият. В (14) имаме не по-малко драстичен случай, при който се съжалява омаловажително за заклана през нощта мома, все едно че става въпрос за изтъпкването на леха чесън от добитъка. Може да се каже, че при няколко употреби (в примери 6, 8, 10, 13 и 14) най-ярко проличава потенциалът за вътрешна противоречивост между емоция и неин стимул, заложен в **язък**. Разграниченията в начина на употреба на заемката са с оглед на обекта на съжаление, който ни обрисува по подходящ начин и неговия субект.

8. Заключение

Захарий Стоянов е авторът в българската литература и култура, който съумява да разпознае, опише и осмисли по дефинитивен начин основните събития и личности в периода между 1870 и 1885 г. на българската история. Той е „летописецът“ (ако използваме конвенционалния термин от школските читанки) на най-знаменателното историческо събитие в новото летоброене на българската идентичност – Априлското въстание. Той първи пише животоописанията на Васил Левски (биографичен очерк, публикуван през 1883 г.) и Христо Ботев (романизирана биография, публикувана през 1888 г.) и по този начин ги въвежда в националния пантеон през 80-те години на 19. век, когато те са били или малко известни, или дори отричани в българското общество (Стоянов/Stoyanov 1980). Той е и този, който по уникален начин представя най-славното историческо събитие след Освобождението – Съединението на България – в своето произведение „Чардафон Великий“ (Стоянов/Stoyanov 1887). Може да изглежда, че на това равнище на обобщение на неговото място като деец на българската култура начините му на употреба на думата **язък** изглеждат маргинален детайл, но когато става въпрос за патос, той може и намира проява от тематична насоченост на цели произведения до използването на отделно изразно средство на лексикално равнище. Съотносимостта им се гарантира от безпогрешния усет за значение на Захарий Стоянов – било на равнище историческо събитие или личност, било за начин на употреба на дадена дума.

Литература

Балабанов, Ал., 1939. Захари Стоянов – класик на българската проза. *Литературен глас,* 27.09.1939, год. XII, № 442, 1 – 6.

Балабанов, Ал., 1940. Един класик на българската проза. В: З. Стоянов. *Записки по българските въстания. 1870-1876. Разкази на очевидец*. София: Книгоиздателство Игнатов, с. 3 – 14.

БТР, 1994. Андрейчин, Л. и др. *Български тълковен речник*. 4-то изд, допълнено от Д. Попов. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0156-X.

Буров, Ст., и др., 2000. *Тълковен речник на българския език*. Велико Търново: Gaberoff. ISBN 954-9607-13-5.

Вазов, И., 1979. *Под игото*. София: Български писател.

Вазов, И., 2004. *Чичовци. Галерия от типове и нрави български от турско време*. София: Дамян Яков. ISBN 954-5272-45-7.

Геров, Н., 1975. *Речник на българския език*. Т. I – VI. София: Български писател, (1895 – 1908).

Делчев, Б., Султанов, С. (ред.), 1967. *Петко Р. Славейков, Любен Каравелов, Христо Ботев, Захари Стоянов в спомените на съвременниците си*. София: Български писател.

Кръстева, В., 2003. *Тълковен речник на турцизмите в българския език*. София: Скорпио. ISBN 954-792-115-0.

Милев, Ал., и др., 2007. *Речник на чуждите думи в българския език*. 5-о изд. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0263-9.

Обретенов, Н., 1983. *Спомени за българските въстания*. София: Издателство на Отечествения фронт.

РБЕ, 1977 –. *Речник на българския език*. София: Издателство на БАН. <https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/>

РСБКЕ, 1959. *Речник на съвременния български книжовен език*. Под ред. на Ст. Романски. Т. I – III. София: Издателство на БАН, 1955 – 1959.

Стоянов, З., 1887. *Чардафон Великий (биографическа скица в профил)*. Русе: Печатница на Н. Л. Каравелова и С-ие.

Стоянов, З., 1977. *Записки по българските въстания.* [*Разказ на очевидци. 1870 – 1876*. Т. I – III]. София: Български писател (1884, 1887, 1892).

Стоянов, З., 1980. *Васил Левски (Дяконът). Черти от живота му; Четите в България на Филип Тотя, Хаджи Димитра и Стефан Караджа (1867 – 1868); Христо Ботйов. Опит за биография*. София: Издателство на БЗНС (1884, 1885, 1888).

REFERENCES

Balabanov, Al., 1939. Zahari Stoyanov – klasik na balgarskata proza. *Literaturen glas*, 27.09.1939, XII, № 442, pp. 1 – 6.

Balabanov, Al., 1940. Edin klasik na balgarskata proza. In: Z. Stoyanov. *Zapiski po balgarskite vastaniya. 1870 – 1876. Razkazi na ochevidets*. Sofia: Knigoizdatelstvo Ignatov, pp. 3 – 14.

BTR, 1994. Andreychin, L. i dr. *Balgarski talkoven rechnik*. 4-to izd., dopalneno or D. Popov. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0156-X.

Burov, St., et al., 2000. *Talkoven rechnik na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Gaberoff. ISBN 954-9607-13-5.

Delchev, B., Sultanov, S. (eds.), 1967. *Petko R. Slaveykov, Lyuben Karavelov, Hristo Botev Zahari Stoyanov v spomenite na savremennitsite si*. Sofia: Balgarski pisatel.

Gerov, N., 1975. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Vol. I – VI. Sofia: Balgarski pisatel (1895 – 1908).

Krasteva, V., 2003. *Talkoven rechnik na turtsizmite v balgarskiya ezik*. Sofia: Skorpio. ISBN 954-792-115-0.

Milev, Al., et al., 2007. *Rechnik na chuzhdite dumi v balgarskiya ezik*. 5-o izd. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0263-9.

Obretenov, N., 1983. *Spomeni za balgarskite vastaniya*. Sofia: Izdatelstvo na Otechestveniya front.

RBE, 1977 –. *Rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/.

RSBKE, 1959. *Rechnik na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. St. Romanski (ed.). Vol. I – III. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Stoyanov, Z., 1887. *Chardafon Velikiy (biograficheska skitsa v profil)*. Ruse: Pechatnitsa na N. L. Karavelova i S-ie.

Stoyanov, Z., 1977. *Zapiski po balgarskite vastaniya*. [*Razkaz na ochevidtsi. 1870 – 1876*. Vol. I – III]. Sofia: Balgarski pisatel (1884, 1887, 1892).

Stoyanov, Z., 1980. *Vasil Levski (Dyakonat). Cherti ot zhivota mu; Chetite v Balgaria na Filip Totya, Hadzhi Dimitra i Stefan Karadzha (1867 – 1868); Hristo Botyov. Opit za biografiya*. Sofia: Izdatelstvo na BZNS (1884, 1885, 1888).

Vazov, I., 1979. *Pod igoto*. Sofia: Balgarski pisatel.

Vazov, I., 2004. *Chichovtsi. Galeriya ot tipove i nravi balgarski ot tursko vreme*. Sofia: Damyan Yakov. ISBN 954-5272-45-7.

ПРОФ. Д.Ф.Н. МАКСИМ СТАМЕНОВ
Scopus Author ID: 6506932942
Web of Science Researcher ID: OBO-0025-2025
ORCID ID: 0000-0003-4907-533X
Българска академия на науките
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
София, България
E-mail: maxstam@bas.bg

PROF. D.SC. MAXIM STAMENOV
Scopus Author ID: 6506932942
Web of Science Researcher ID: OBO-0025-2025
ORCID ID: 0000-0003-4907-533X
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
Sofia, Bulgaria
E-mail: maxstam@bas.bg

НЕЦЕНЗУРНА И ТАБУИРАНА ЛЕКСИКА В ЯПОНСКИЯ ЕЗИК

НАКО СТЕФАНОВ
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

UNCENSORED AND TABOOED VOCABULARY IN THE JAPANESE LANGUAGE

NAKO STEFANOV
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: Obscene or non-normative vocabulary (obscene words, obscene language, degraded language – from English /Obscene, Vulgarity/: comes from Latin – obscenus, i.e. indecent, disgusting, unacceptable) represents an important segment of the vocabulary of various languages. They represent an interesting linguistic phenomenon, actively present in colloquial speech, and recently increasingly often in literary works. The so-called “хиго” (卑語), i.e. “swearing lexica” or “obscene words”, is an inseparable part of the Japanese language. A strict ban on the public use of obscene language should be imposed. This in no way means that such a type of language should be excluded, removed from the task of being the subject of scientific research and knowledge. This is precisely the task of the given piece of research – getting acquainted with obscene vocabulary of the Japanese language.

Keywords: obscene language, “higo” – 卑語 in the Japanese language, indecent segment of the vocabulary, uncensored and tabooed vocabulary

Въведение

Нецензурната или ненормативната лексика (нецензурни думи, нецензурен език, обезценен език – от английски език *obscene, vulgarity* ‘неприличен, мръсен, безсрамна реч’, който от своя страна идва от лат. *obscenus* ‘неприличен, отвратителен, неприемлив’) представлява важен сегмент от речника на различни езици.

Този сегмент включва най-грубите (нецензурни, неприлични, гнусни) изрази, често изразяващи спонтанна словесна реакция към неочаквана (обикновено неприятна) ситуация. Същите представляват интересен езиков феномен, присъстващ активно в разговорната реч, а в последно време все по-

често и в литературни произведения и нерядко съпроводен със силна емоционалност. Възниква в силно емоционална среда или самото използване на такава лексика предизвиква емоции.

Така наречената *хиго* (卑語, ひご), т.е. ругателна реч, псувня, попържня, присъства в японския език и представлява вулгаризми/нецензурни думи, които по своя произход са смятани за „селска реч“ или „простонародна/вулгарна реч“.

Нужно е да се отбележи, че трябва да бъде наложена твърда забрана за публично използване на нецензурното слово. Особено категорична е тази забрана в случая с писмената форма на горния тип лексика. Но нецензурната, ненормативната, неприличната, табуираната лексика представлява неизбежен, безалтернативен дял от езиковото богатство на всеки един език. Едновременно с това е безспорно, че тази част от езика, както в случая на отделната личност, така и при различните обществени групи, както и в обществото като цяло, следва да бъде контролирана и ограничавана.

Това в никакъв случай не означава подобен тип език да бъде изключен, да бъде изваден от задачата да бъде обект на научно изследване и познание. Именно това е задачата на дадения материал – запознаването с вулгарната лексика в японския език.

Ненормативна реч – определение, функции и класификация на нецензурния език

Нецензурната, ненормативната или още „вулгарната реч“ се определя като обиден или неприличен език. Думата, която най-много се свързва с вербалната форма на вулгарност, е „проклятие“. Има обаче много подраздели на вулгарните думи.

Според дефиницията, дадена в Оксфордския речник, „обидният, грубият или шокиращият език“ е „свързан със секса по начин, който повечето хора намират за обиден“[1]. Друго дефиниция на тази реч я определя като „обидна, груба или шокираща, обикновено защото е твърде очевидно свързана със секс“[2].

Речникът Merriam-Webster дава следното тълкуване на „нецензурния език“: 1) Отвратителен за сетивата; 2а) Противен на морала или добродетелта, по-специално създаден да подбужда към похот или разврат; 2б) Съдържа или е език, който се смята за табу при употреба в учтива реч, т.е. употреба на нецензурни текстове/нецензурна литература: отблъскващо поради грубо пренебрегване на моралните или етичните принципи[3].

[1] https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/american_english/obscene [посетено на 15 август 2025].

[2] https://dictionary.cambridge.org/example/english/obscene-language [посетено на 15 август 2025].

[3] https://www.merriam-webster.com/dictionary/obscene [посетено на 15 август 2025].

Следва да се говори за следните функции на нецензурни думи в речта (Ljung, Magnus 2011):

- Повишаване на емоционалността на речта;
- Преодоляване на психологически стрес;
- Обида, унижение на адресата на речта;
- Демонстрация на непринуденост, независимост на говорещия;
- Демонстрация на презрение към системата от забрани;
- Демонстрация на принадлежността на говорещия към определена група;
- Други.

Съществуват различни класификации на ненормативната лексика, която е силно повлияна както от различията между езиците, така и от социално-културната специфика на различните народи и етноси.

Една от класификациите разпределя „ключовите термини на нецензурната лексика“ в три групи:

1. Обозначаване на мъжки и женски полови органи и обозначаване на полов акт;
2. Прехвърляне на значението на гениталиите и на половия акт на човек като обект на именуване;
3. Заимствания от „културната реч“, използвани в умишлено груба форма, например *педераст, кондом* (Чернышев/Chernyshov 1992, 80).

Според друга класификация може да се говори за два типа такава реч:

1. Ругатни/псувни – обиди, обидни думи;
2. Нецензурната лексика – най-грубите вулгарни изрази, думи табу.

Основната характеристика, която неразривно свързва тези две лексикални групи, е емоционално-експресивна реакция на неочаквани и неприятни събития, думи, действия и т.н. (Мокиенко/Mokienko 1994).

В европейските езици и култури може да се говори за два основни типа нецензурен речник:

1. „Анално-екскрементен“ тип лексика („шайсе култура“). Това е нецензурната лексика в чешки, немски, английски, френски;
2. „Сексуален“ тип реч (секс култура), характерна за руската, сръбската, хърватската, българската и други „нецензурно-експресивни“ лексикални системи (Ibid).

Изследовател като Стивън Пинкър предлага следната класификация (Pinker 2007):

1. Обидни ругатни;
2. Катарзисни ругатни;
3. Дисфемистични ругатни;
4. Емфатични ругатни;
5. Идиоматични ругатни.

Нецензурната реч в японския език

Японското общество, култура и език не е изключение от другите страни и народи във връзка с наличието на слой от неприлична и табуирана реч. Несъмнено тази реч в Страната на изгряващото слънце има своите особености предвид използваните думи и изрази, ако правим сравнение например с европейските езици. Във функционален план няма значими различия в използването на този тип лексика, но не така стоят нещата при класификацията ѝ. Тя не прилича на познатите ни аналози по класификация на съответната табуирана терминология. Някои използвани думи могат да изглеждат доста странни в качеството на нецензурна реч за носителите на европейски езици.

В японския език нецензурната реч се обозначава с термин хиго – 卑語(ひご). На български език се превежда като „ругателна реч“, „псувня“ или „попържня“, но и просто „обида“. Използва се и друг термин – 猥褻 /вайсецу/, което се превежда като непристойна реч, т.е. реч, изразяваща презрение, обиди и думи, които предават гняв.

В японския език табуираната реч се класифицира в следните категории:

- Свързана с човешките гениталии: мъжки – /珍宝/ ちんぽ /чинпо/, ちんちん/чинчин/, ちんぽこ/чинпоко/, きんたま/кинтама/; женски – まんこ /манко/, おめこ/омеко/, (九州の一部などで /в някои части на Кюшу/) ぼぼ /бобо/;
- Свързана с полов акт: 犯す /окасу/, こます /комасу/, いてこます /итекомасу/, かまをほる /кама–о хору/;
- Свързана със задните части: けつ /кецу/;
- Свързана с отпадни продукти на човешкото тяло: くそ/кусо/, うんこ/унко/, しっこ /шикко/;
- Свързана със социални отношения: 逝ってよし /итте йоши/, えた /ета/, 非人/хинин/, 部落 /бураку/, 厨奸 /криатан/.

Освен това има много думи, които също се третират като ругатни: плешивец /禿, ハゲ/хаге/; ням /唖, оши/; пъпна херния /でべそ/дебесо/ и т. н. (水野太貴/ Mizuno Taiki 2025).

Ругатни 卑語 /хиго/ и обиди 猥褻 /вайсецу/[1]			
№	**Ругателна дума и четене на бълг. ез.**	**Значение**	**Обяснение/коментар**
1.	馬鹿 - ばか /Бака/	Глупак	Обща обидна дума, която се използва често. Спорно е дали е ругатня, но в японския език определено е обидна.

[1] Цит. по (1)Nario, Juan. “Japanese Swear Words, in https://www.languagetrainers.com/blog/japanese-swear-words-say-bad-words-japanese/ [viewed 10 April 2025];
(2) Japanese Swear Words You Totally Should(n't) Use in https://migaku.com/blog/japanese/japanese-swears [viewed 12 April 2025].

2.	うざい /Удзай/	Досадник	Може да означава и шумен, което е дразнещо за японците, тъй като повечето граждани обикновено са затворени в себе си. „Удзай“ с дълго *и* накрая (т.е. Удзаии) означава „толкова е досаден“.
3.	わるがき /варугаки/	Пикльо/а	Обидна дума за дете или по-млад от употребяващия обидата.
4.	ぶす /бусу/	Грозница	Обида за жена, девойка или момиче, възприема се като ругатня.
5.	奴 /Яцу/	Момче	Въпреки официалния превод „момче“ в определен контекст в японския език и култура това е ругатня. Думата *момче* има и негативна конотация, която се използва като снизходителен начин да поставите друг човек под вашето ниво.
6.	畜生 – ちくしょう /чикушьо:/ – двуточието предава дължина на гласния звук	О, мамка му!	1. Това не е насочено към някого, а се използва, когато забравите ключовете си в колата, закъснеете за среща, ударите си пръста и т.н.; 2. Този израз може да се използва и в случаи, когато казвате „По дяволите!“. Но невинаги се използва в негативни ситуации. Не е необичайно да се използва, когато се случи нещо радващо, което впечатлява. Тогава може да се преведе като „О, страхотно!“.
7.	どけ! /доке!/	Махай се от пътя ми!	Използва се „доке“, за да уведомите хората предварително, че се опитвате да ги избегнете и да ви освободят бързо място да минете.
8.	くそくらえ /кусо курае/	Яж г**на!	Изразът е ясен сам по себе си!
9.	馬鹿野郎 /Бакаяро:!/	Глупак! Идиот!	Изразът е по-силен от просто „глупак“!
10.	しんじまえ /шинджимае/	букв. Умри! Пукни!	Ако не можете да постигнете споразумение или решение и си казвате: „Ах, върви по дяволите!“. И може да го преведете по този начин.
11.	くそ /Кусо/	букв. / г**но/	Използва се по много начини в зависимост от конкретната ситуация, което не съвпада с прякото значение. Кусо е почесто срещаният начин да се каже „г**но“ или „е*и се“ в сравнение с „чикушьо:“ (№ 6). И подобно на „чикушьо:“, това е универсална дума.
12.	ふざけるな /фудзакеру на/	Не ми се мешай!	Фразата ふざけるな (фудзакеру на) произлиза от ふざける (фудзакеру), което означава „да се забавляваш“. Добавянето на な (на) я превръща в категорична заповед да не се забавляваш. Тази фраза

			може да се преведе като „Спри да се забавляваш“ или по-грубо „Спри бе!“.
13.	アホ /Ахо/	Идиот	Думата „aho“ означава „идиот“. Този термин е близък до „бака“ – „глупак“. Разликата е в регионалната употреба: „ахо“ е по-често срещан в района на Кансай, където значението варира от симпатичен до обиден. „Бака“ е по-популярен в региона Канто.
14.	お前 /Омае/	Ей, ти!	„Омае“ е директен и често груб начин да се каже „ти“ на японски. Характерен е за мъжкия говор често срещан в доминирани от мъже, конфронтационни диалози във филми. Някога е имал по-почтителен статус, но днес обикновено се възприема като агресивен или прекалено фамилиарен. Най-добре е да избягвате употребата на този термин освен ако не сте добре запознати с японските социални нюанси.
15.	野郎 /яро:/	Идиот/ Копеле	Често пъти тази обида се комбинира с „бака“ и се получава 馬鹿野郎 „бакаяро:“ като доста силна обида: „глупак“, „келеш“.
16.	クズ男 /кудзу отоко/	Загубеняк/ негодник	Обида за мъже, които лъжат, изневеряват и мошеничат.
17.	てめえ /темее/	Ей, ти бе!	Най-грубо и обидно обръщение към някого
18.	クソジジ /кусо джиджи/	Старо копеле	Обидно и грубо обръщение към възрастен мъж
19.	アバズレ /абадзуре/	Кучка	Силно обидно обръщение или споменаване на жена
20.	ババア /баба:/	Стара вещица	Силно обидно обръщение или споменаване на възрастна жена. Понякога се използва още по-остър израз クソババ /кунбаба/.
21.	やりまん /яриман/	Уличница/ К**ва	Силно обидно наименование на жена с леко поведение
22.	屁こき /хекоки/	Пръдливец	Без коментар!

Вместо заключение

Както става ясно от дадената по-горе таблица категорията, нецензурна и табуирана лексика в японския език, подобна на ситуацията в редица други езици, се отличава със своето разнообразие.

Следва да се отбележи, че прегледът и оценката на термините дават възможност да направим извод, че те се отличават със значително по-ниско равнище на, нека да използваме този термин – „перверзност“. Това не означава,

че използваната неприлична реч е по-малко експресивна и не предизвиква при пряко или непряко обръщение по-малко силни негативни емоции.

Изучаването на непристойната лексика от студентите японисти, както и от различни академични изследователи, следва да бъде неотделима част от обучението на японски език. Но тук определено трябва да присъства по един строг начин самодициплиращият принцип „Да се знае, но да не се използва“.

Литература

Мокиенко, В. М., 1994. Русская бранная лексика: цензурное и нецензурное. *Русистика*, № 1/2, с. 37.

Стефанов, Н. С., 2020. *Социолингвистика на японския език.* Електронен учебник, Power Point формат, 12 лекции. София.

Чернышев, А. В., 1992. *Современная советская мифология*. Тверь.

References

Chernyshev, A. V., 1992. *Sovremennaya sovietskaya mifologiya*. Tver’ [in Russian].

Japanese Swear Words You Totally Should(n’t) Use in https://migaku.com/blog/japanese/japanese-swears [viewed 12 April 2025].

Ljung, M., 2011. *Swearing: A Cross-Cultural Linguistic Study*. Palgrave Macmillan. doi: 10.1057/9780230292376. ISBN 978-0-230-57631-5.

Mokienko, V. M., 1994. *Russkaya brannaya leksika: cenzurnoe i necenzurnoe.* Rusistika, № 1/2 [in Russian].

Nario, J. Japanese Swear Words: How to Say Bad Words in Japanese in https://www. languagetrainers.com/blog/japanese-swear-words-say-bad-words-japanese/ [viewed 10 April 2025].

Pinker, St., 2007. *The Stuff of Thought*. Viking Press. ISBN 978-0-670-06327-7.

Stefanov, N. S., 2020. *Sotsiolingvistika na yaponskiya ezik.* Elektronen uchebnik, Power Point format, 12 lektsii. Sofia [in Bulgarian].

放送禁止用語一覧（2010.01.13版） [List of words banned from broadcasting (01/13/2010 ver.)] (PDF) (in Japanese). [viewed 20 April 2025]

"言論・表現の自由はどこに… …「放送禁止用語」の厳しすぎる自主規" [What about freedom of speech and expression...? The very strict self-limitations of the "hōsō kinshi yōgo"]. ORICON NEWS (in Japanese). [viewed 20 April 2025]

Проф. д.ф.н. Нако Стефанов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Африканистика и Индо-тихоокеански изследвания“
E-mail: nako54@abv.bg

PROF. D.SC. NAKO STEFANOV
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of African and Indo-Pacific Studies
E-mail: nako54@abv.bg

ГЛАГОЛЬНЫЕ НЕОЛОГИЗМЫ В ДИСКУРСЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

ДЕСИСЛАВА-ДЕВОРА АТАНАСОВА
СОФИЙСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. СВЯТОГО КЛИМЕНТА ОХРИДСКОГО
СОФИЯ, БОЛГАРИЯ

VERBAL NEOLOGISMS IN THE DISCOURSE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN MODERN RUSSIAN LANGUAGE

DESISLAVA-DEVORA ATANASOVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This text is based on my PhD dissertation, which explores the word-formation potential of borrowings in professional IT jargon in the Russian language. Herein I examine semantic neologisms in the IT sphere of Russian. The aim of the study is to establish its dynamics, comparing it with lexical neology in other spheres of the Russian language and in other languages. One of the tasks is to compile an electronic dictionary. The empirical material is taken from Russian language corpora. It also contains personally recorded words and expressions. The list is open, as new words and new meanings continue to appear.

Keywords: modern Russian language, verbal neologisms, IT field, word formation, native words, loanwords

Неологизация языка может происходить как в результате заимствования слов, так и за счет внутренних ресурсов языка – образования новых лексем по существующим деривационным моделям. Глагольные неологизмы в дискурсе информационных технологий либо образованы от английских заимствований (например, *троллить* 'провоцировать, чаще всего в интернете' < to troll), либо адаптированы или переосмыслены из других частей речи (напр. *донатить* < сущ. донат 'пожертвование', которое само по себе является заимствованием), либо калькированы (*гуглить* < Google), а также существующие домашние слова начинают использоваться в новых значениях (*пожен<u>и</u>ть* 'сделать так, чтобы что-то одно соответствовало чему-то другому': *Админ поженил соединение между устройствами*. Эти слова обозначают

новые действия и явления в цифровой среде и отражают влияние технологий на повседневную жизнь.

Глагольные неологизмы в дискурсе IT-сферы помогают точно и быстро описывать новые явления и процессы, которые возникают в результате стремительного развития технологий. Они делают язык более гибким и позволяют отражать изменения в культуре и обществе. Использование этих слов свидетельствует об активном влиянии английского языка на русский и о происходящих лингвистических процессах в цифровую эпоху.

Текст связан с моей диссертацией, в которой я исследую словообразовательный потенциал заимствований в профессиональном IT-жаргоне русского языка.

Заимствования – это иностранные слова, которыми обозначаются новые понятия и явления реальности, для которых в принимающем языке нет слов, например в IT-сфере: *блокчейн*, *браузер*, *драйвер*, *интернет*, *скриншот*, *чат-бот*.

Профессиональный жаргон/сленг/профессиональный говор/профессиональный диалект/профессиолект/сленг – это набор слов и выражений, используемых в данной профессии. Они могут быть общепринятыми, но в профессиональном жаргоне их семантика приобретает особые нюансы.

IT/ИТ-сфера – это мир информационных технологий (*Information technology*) – группа технологий, предназначенных для сбора, обработки, хранения, обмена, создания и распространения текстово-информационной, графической, звуковой, онлайн-информации с использованием для этой цели устройств на основе микроэлектроники, компьютеров, принтеров, сканеров, а также мобильной и телекоммуникационной техники (Longley 1985). В специализированной литературе встречаются также синонимы информационная и инфраструктурная наука и технологии, информационные и коммуникационные технологии, информационные системы, высокие технологии, вычислительная техника, база данных.

IT-сфера имеет свой жаргон/компьютерный профессиолект/сленг в IT-сфере/сленг айтишника, чья специальная лексика активно проникает в общенародный язык. Например, этапы и процессы в болгарском языке хорошо описаны (Кирова/Kirova 2002).

В этом профессиональном языке преобладают заимствованные слова и словосочетания. В сфере информационных технологий, как и ожидалось, доминирует английский язык. Большая часть жаргонной лексики представляет собой англицизмы или переводы/кальки английских терминов. В то же время появление новых понятий приводит к возникновению новых значений домашних слов или старых заимствований. Это явление широко распространено и далеко выходит за пределы IT-сферы.

Значение домашнего слова расширяется, обновляется и иногда нагружается необычными на первый взгляд значениями, которые вне контекста про-

фессиональной сферы остаются неясными и создают проблемы при коммуникации, нарушают наш общий культурный код.

Здесь я рассматриваю семантические неологизмы в IT-сфере русского языка. Учитывая ограничения по объему, я представляю это явление в обобщенном виде и иллюстрирую его часто встречающимися примерами.

Цель исследования – описать семантические неологизмы в IT-сфере русского языка и установить динамику в ней, сравнить с лексической неологией в других сферах русского языка и в других языках.

Одной из задач является составление электронного словаря (русско-русского и русско-болгарского), который не будет узкоспециализированным, а будет иметь более широкое применение. В лексикографической практике периодически появляются словари неологизмов в литературных языках, но специализированная лексика в сфере IT в них представлена в небольшом объеме, например, для болгарского языка см. три издания Словаря новых слов и значений в болгарском языке, включающих неологию от последнего десятилетия XX века до конца первого десятилетия XXI века (Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2001; Пернишка, Благоева, Колковска/Pernishka, Blagoeva, Kolkovska 2010; Благоева, Колковска и др./Pernishka, Kolkovska et. al. 2021). В российской лексикографической практике ограниченное количество слов и словосочетаний, характерных для IT-сферы, обычно встречается в онлайн-словарях неофициального характера (Словарь айтишника/Slovar' aytishnika 2019; Понимаем сленг программистов/Ponimaem sleng programmistov 2019; Словарь молодежного сленга/Slovar' molodezhnogo slenga 2023).

Эмпирический материал взят из корпусов русского языка. Он содержит также лично записанные слова и выражения. Список является открытым, поскольку новые слова и новые значения продолжают появляться.

При исследовании семантических неологизмов я применяю структурно-семантический подход, при котором внимание сосредоточено на новых значениях как элементах семантической структуры многозначных лексических единиц, в сочетании с когнитивными элементами с учетом отраженной в семантических неологизмах новой концептуализации действительности (Касабов/Kasabov 2013, 249 – 250).

Традиционные и современные (корпусные) лексикографические подходы позволяют наблюдать за частотностью словоформ и сопоставлять их с данными из различных синхронных срезов, чтобы проследить динамику в неологии и соотношение *центр ~ периферия*.

Как известно, лексическая неология, как правило, динамична и состоит из единиц с различными перспективами при их установлении в лексической системе. Хронологический критерий актуален для наиболее распространенных неологизмов в IT- сфере, которые утверждаются в качестве полноценных языковых единиц в ряде языков и признаются частью международной лексики, например: *данные*, *диск*, *доступ*, *электронный*, *интернет*,

карта памяти, компакт-диск, компьютер, компьютерный, компьютерная игра/сеть/программа, онлайн, пользователь, сайт, система, программное обеспечение, веб-услуги, устройство, файл и др.

Среди них нетрудно выделить заимствования и новые значения отечественных слов. В этот список попадает и большое количество глаголов, которые часто используются в неформальном общении между IT-специалистами.

Здесь я рассматриваю два типа глаголов в русском языке:

1. Домашние слова с новым лексическим значением (семантические неологизмы).

2. Паронимы исконно русских слов, полученные в результате заимствования из технического английского языка.

Естественно, что семантические неологизмы заимствуются и интегрируются в язык более плавно и незаметно, чем новозаимствованные иностранные слова, потому что, с одной стороны, они привязываются к домашнему слову или старому заимствованию, форма которых знакома говорящим, не привлекает их внимания и не представляет трудностей для усвоения, а, с другой, – к известным старым значениям слова присоединяются, добавляются новые значения.

1. Домашние глаголы с новым лексическим значением:

1.1. Глаголы (в основном с префиксами) **с одним новым значением**:

выкатить – вывести приложение/программу/сайт в открытый доступ для всех пользователей: *Админ выкатил новую версию сайта*.

зал<u>и</u>ть – загрузить файлы на сервер/сайт или закачать информацию в базу данных/файлообменник: *Инструкция: Как залить файлы на сервер.*

запил<u>и</u>ть – создать/сделать/выложить что-либо, добавить какую-то функциональность: *Айтишник запилил новую функцию программы.*

накат<u>и</u>ть – внести изменения, развернуть, опубликовать новую рабочую версию приложения: *Он накатил новую версию инсталятора поверх старой.*

полет<u>е</u>ть // слет<u>е</u>ть – удалиться, перестать корректно работать/функционировать (относится к программам, драйверам, сайтам и т.д.): *Новая программа полетела.*

проре<u>з</u>ать – добавить в интерфейс ПО (‘программное обеспечение’)/приложения/дополнительный объект/элемент, который не был предусмотрен ранее стандартным решением. Вместе с тем добавить его обработку в программный код, а также в соответствующую таблицу базы данных: *Инженер прорезал в интерфейс ПО/приложения.*

прош<u>и</u>ть // перепрош<u>и</u>ть – изменить прошивку, т.е отредактировать программный код устройства: Специалист прошил информацию в ПЗУ (ROM).

руг<u>а</u>ться – в отношении ПО/приложений: выдача уведомлений/сообщений об ошибках в коде, предупреждения и т.д.: *Ругаться на комп полезно для здоровья.*

сносить – удалять, деактивировать, стирать имеющиеся настройки, деинсталлировать ПО: *Программист успел сносить программное обеспечение.*

тиснуть – сделать клик по кнопке/ссылке/иконке и т.д.: *Стажер случайно тиснул по другой ссылке.*

убить – тереть/удалить что-либо, напр. приложение, эту версию сайта: *Админ убил старое приложение.*

1.2. Глаголы с общей этимологией и одинаковым новым значением:

виснуть, зависать // вешаться – состояние, при котором компьютер или конкретная программа/приложение не отвечает на команды и запросы пользователя: *У меня тут какая-то программа вчера битый час висла, а сегодня опять.*

слететь // слететься, слетаться – в отношении компьютерного ПО: ситуация, когда установленные ранее настройки/параметры внезапно и незапланированно стерлись или подверглись изменению. Иногда имеют в виду резкое прекращение работы программы/приложения: *Программа слетела* с *патента, что делать?*.

1.3. Синонимичные глаголы с одним новым значением:

пилить // жечь – производить запись каких-либо файлов на диск (CD-R, CD-RW, DVD-R, DVD-RW): *жечь* (болванку).

1.4. Глаголы с большим количеством новых значений:

лечить – развивает три новых значений:

1) проверять и спасать компьютер от вирусных программ: *Как лечить компьютер от вирусов?*

2) фиксить // пофиксить (исправлять) баги, обычно самым наипростейшим способом, по принципу временного латания дыр: *Надо пофиксить баги и функционала движка сайта, пофиксить движок.*

3) применять лекарство (кряк) к платной программе, крякнуть // крэкнуть: *Техник крякнул взломанную программу // игру.*

2. Паронимы домашних слов, полученных в результате заимствования из английского языка:

краситься // украшать ~ *крэшиться* (< англ. crush ‘сжимать’) – рушить, разрушать программное обеспечение путём взлома; о программном обеспечении, которое работает с перебоями: *Новая версия приложения постоянно крэшиться*.

откатать ~ *откатить* (< англ. rollback ‘откат’) – отменить изменения, вернуться к прошлой версии: *Как откатить обновление Windows 10 через командную строку*;

уменьшить, уменьшить ~ *меншить* (< англ. mention ‘упоминание; ссылка’) – упоминание имени другого пользователя в чатах/группах/соцсетях с целью привлечь его внимание к диалогу или же предоставить прямую ссылку на него для удобства поиска другими участниками беседы: *Меншни меня, когда будет готово* ‘упомяни меня, когда будет готово’;

ш<u>а</u>рить // **зашарить ~ *ш<u>е</u>рить*** (< англ. share ‘делиться’):

1) хорошо понимать, отлично разбираться в чём-либо: *Мы шарим документы для совместной работы*;

2) давать другим доступ к чему-то, обычно к определенным папкам, файлам, хранилищам: *Я могу зашарить этот файл с тобой через Google Drive*;

3) префигированный глагол *зашарить* используется как антоним к расшарить со значением ‘запретить в настройках оси доступ к какому-либо ресурсу (файлу, папке, диску) для пользователей других компьютеров локальной или глобальной сети’: *Шеф зашарил доступ до своего компьютера (добавил инфу о том где прочел, дату прочтения, личную оценку)*.

4) найти лазейку, схитрить: *Админ всю музыку зашарил.*

Потенциал исследования

Важным аспектом исследуемых глаголов является их словообразование. Заимствованные глаголы адаптируются к системе словоизменения и формообразованию в современном русском языке. Уровень морфологической адаптации высокий. Формы в парадигмах заполняются постепенно. Сопутствующая фонетическая адаптация представляет собой как транслитерацию (*шарить*), так и транскрипцию англоязычного корня (*шерить*, *крэшить*).

Язык IT-сферы является сложным лингвистическим явлением. При проникновении и взаимодействии различных слоев лексики в языке разнообразных групп потребителей происходят словообразовательные процессы на разных языковых уровнях. Этот профессиолект является элементом субкультуры высокостатусной социальной группы, диктующей моду в языке и правила языковой игры. Социолингвистические маркеры, такие как урбанизация, высшее образование, занятость в сфере услуг и информационных технологий, личная финансовая обеспеченность, позволяющая повышать квалификацию и мобильность, влияют на динамику в этом специфическом дискурсе.

Изучение этих глаголов имеет и важный прикладной аспект. Перспективным для коммуникации в этой важной, экономически мощной и влияющей на процессы в публичном секторе все более глобализирующегося мира сфере и для эффективности ее взаимосвязанности является вопрос о методике преподавания и изучения языка IT-коммуникации как междисциплинарной научной и прикладной научной области, разработки речевых стратегий и кодификации неологизмов, число которых постоянно растет. Существует большая потребность в словаре этого профессиолекта, а также в электронных и свободно доступных ресурсах, которые могут дополняться.

Очень важным и неотложным является вопрос об адекватности этих словоформ в лексикографии и переводческой практике с помощью автоматического перевода, чтобы они не превратились в своеобразный «троянский конь» иностранного влияния.

Литература

Благоева, Д., Колковска, С. и кол., 2021. *Речник на новите думи в българския език (от първите две десетилетия на XXI век)*. София: Наука и изкуство. ISBN 978-954-02-0351-5.

Касабов, Ив., 2013. *Българска лексикология и фразеология. Том 3. Проблеми на общата лексикология*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-672-6.

Кирова, Л., 2002. Еволюцията на българската компютърна терминология и компютърен жаргон. *Електронно списание LiterNet*, 28.02.2002, № 2 (27). Доступно на: https://liternet.bg/publish3/lkirova/evolution.htm (10.10.2025).

Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С., 2001. *Речник на новите думи и значения в българския език (от 1990 до 2000 г.)*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0272-8.

Пернишка, Е., Благоева, Д., Колковска, С., 2010. *Речник на новите думи и значения в българския език (от края на XX и първото десетилетие на XXI в.)*. София: Наука и изкуство.

Словарь айтишника, 2019. *Словарь айтишника*. Доступен на: https://habr.com/ru/companies/wrike/articles/475558/ (10.10.2025).

Словарь молодежного сленга, 2023. *Словарь молодежного сленга*. Доступен на: https://zvukibukvy.ru/slang/ (10.10.2025).

Понимаем сленг программистов, 2019. *Понимаем сленг программистов: мини-словарь для начинающих разработчиков*. Доступен на: https://ru.hexlet.io/blog/posts/ponimaem-sleng-programmistov-mini-slovar-dlya-nachinayuschih-razrabotchikov (10.10.2025).

References

Blagoeva, D., Kolkovska, S. i kol., 2021. *Rechnik na novite dumi v balgarskiya ezik (ot parvite dve desetiletiya na XXI vek)*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 978-954-02-0351-5.

Kasabov, Iv., 2013. *Balgarska leksikologiya i frazeologiya. Vol. 3. Problemi na obshtata leksikologia*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“. ISBN 978-954-322-672-6.

Kirova, L., 2002. Evolyutsiyata na balgarskata kompyutarna terminologiya i kompyutaren zhargon. *Elektronno spisanie LiterNet*, 28.02.2002, № 2 (27). Available at: https://liternet.bg/publish3/lkirova/evolution.htm (10.10.2025).

Longley, D., 1985. *Dictionary of information technology*. London: Macmillan. Available at: archive.org/details/dictionaryofinfo2ndelong_i6q7 (10.10.2025).

Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S., 2001. *Rechnik na novite dumi i znachenia v balgarskiya ezik (ot 1990 do 2000 g.)*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0272-8.

Pernishka, E., Blagoeva, D., Kolkovska, S., 2010. *Rechnik na novite dumi i znacheniya v balgarskiya ezik (ot kraya na XX i parvoto desetiletie na XXI v.)*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Ponimaem sleng programmistov, 2019. *Ponimaem sleng programmistov: mini-slovar' dlya nachinayushchih razrabotchikov*. Available at: https://ru.hexlet.io/blog/posts/ponimaem-sleng-programmistov-mini-slovar-dlya-nachinayuschih-razrabotchikov (10.10.2025).

Slovar' aytishnika, 2019. *Slovary aytishnika*. Available at: https://habr.com/ru/companies/wrike/articles/475558/ (10.10.2025).

Slovar' molodezhnogo slenga, 2023. *Slovar' molodezhnogo slenga*. Available at: https://zvukibukvy.ru/slang/ (10.10.2025).

ДОКТОРАНТ ДЕСИСЛАВА-ДЕВОРА АТАНАСОВА
ORCID ID: 0009-0006-9436-0411
Софийский университет им. Святого Климента Охридского
Факультет славянских филологий
Кафедра русского языка
София, Болгария
E-mail: desiii_1992@abv.bg

DESISLAVA-DEVORA ATANASOVA, PHD STUDENT
ORCID ID: 0009-0006-9436-0411
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Slavic Philology
Department of Russian Language
Sofia, Bulgaria
E-mail: desiii_1992@abv.bg

ZUR LEXIKALISCHEN VIELFALT IN DER DIGITALEN STÄDTEWERBUNG – AM BEISPIEL DER HOMEPAGES VON INGOLSTADT UND VELIKO TARNOVO

MILENA IVANOVA
HLL. KYRILL-UND-METHOD-UNIVERSITÄT
VELIKO TARNOVO, BULGARIEN

ON LEXICAL DIVERSITY IN DIGITAL DESTINATION ADVERTISING – USING THE EXAMPLE OF THE HOMEPAGES OF INGOLSTADT AND VELIKO TARNOVO

MILENA IVANOVA
ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO
VELIKO TARNOVO, BULGARIA

Abstract: The study examines lexical diversity in digital city promotion based on the homepages of Ingolstadt and Veliko Tarnovo, focusing on how linguistic means contribute to the stylization of cities as tourist products. The notion of lexical diversity is understood not solely in quantitative terms but, functionally, as the range and promotional potential of lexical choices. Methodologically, a contrastive analysis of subtext types (orientation, sightseeing, background, and advisory texts) is conducted by extracting relevant lexical units. Findings indicate that lexical diversity is primarily determined by the function of the respective subtexts. Referential vocabulary dominates, conveying historical, cultural, and social knowledge while serving as a marker of identity. The German corpus additionally includes phatic-expressive elements aimed at direct audience engagement. Specialized terminology and loanwords highlight cultural interconnections, historical depth, and exclusivity. Overall, lexical variation emerges as a key strategy: it not only informs and shapes city images but also fulfills emotional, appellative, and aesthetic functions, enhancing the cities' attractiveness as destinations.

Keywords: Destination advertising, city homepages, lexical diversity, Bulgarian, German

1. Einleitung

Mit der rasanten Entwicklung des digitalen Zeitalters sind für die Touristen, die nach einem Urlaubsziel im Internet suchen, neue Möglichkeiten entstanden. Sie bedienen sich nicht nur verschiedener Suchmaschinen, sozialer Medien und Bewertungsportale, sondern sie besuchen auch die Homepages der potenziellen

Reisedestinationen, da diese die touristischen Orte mit all ihren Attraktivitäten (Geschichte, Natur, Kultur, Tradition, Sport u.a.) in anschaulicher, komprimierter und leicht rezipierbarer Form präsentieren und als „gezielte Destinationswerbung" (Held 2019[1]) angenommen werden können.

Das Ziel des vorliegenden Beitrags ist, die lexikalische Vielfalt in der digitalen deutschen und bulgarischen Städtewerbung am Beispiel der Homepages von Ingolstadt und Veliko Tarnovo zu untersuchen, um zu illustrieren, wie diese Städte durch lexikalische Mittel zum touristischen Produkt stilisiert werden können. Die vorliegende Untersuchung gilt als eine exemplarische Untersuchung ohne jeglichen Anspruch auf Ausführlichkeit.

Der Begriff der „lexikalischen Vielfalt" ist in der Forschungsliteratur nicht eindeutig definiert und wird daher unterschiedlich verwendet. Einige Forscher beziehen den Terminus lediglich auf den Diversitätsaspekt (vgl. Engber 1995, Read 2000), andere dagegen wie Vanhove et al. (2019) und Jarvis (2013) benutzen ihn, um sich auf die Menge, den Umfang und die Vielfalt des in einem Text vorkommenden Vokabulars zu beziehen. Weiterhin wird die lexikalische Vielfalt als Wortschatzvarianz bezeichnet (vgl. Bonvin et al. 2018, 137), die auch den Gebrauch seltener oder fachspezifischer Begriffe sowie die lexikalische Dichte berücksichtigt (vgl. Malvern 2008, 3). Die vorliegende Arbeit bedient sich des Begriffs, nicht um die lexikalische Dichte (den Anteil der Substantive, der Verben, der Adjektive, der Adverbien) bzw. die Anzahl der unterschiedlichen Wörter in den Bausteinen der verglichenen Städtehomepages zu messen, sondern um die Bandbreite der verwendeten lexikalischen Einheiten und Ausdrücke bzw. ihr Potenzial als Werbemittel aufzudecken.

Wie bekannt ist sprachliche Varianz ein wesentliches Stilmittel zur Gestaltung ansprechender und wirkungsvoller Texte, da sie die ästhetische Qualität bzw. die Ausdruckskraft einer Aussage verstärken können (vgl. Földes 2023, 6). Auch die Städtehomepages enthalten touristische Rubriken als Subtextsorten, die die Aufmerksamkeit und das Interesse der Nutzer durch visuelle und textuelle Elemente erregen und ihren Bedürfnissen und Wünschen gerecht werden. Um die Korrelation zwischen Subtextsorten und verwendeten lexikalischen Elementen mit werbendem Wirkungseffekt nachweisen zu können, werden zunächst die lexikalischen Einheiten aus den touristenorientierten Rubriken der Homepages von Ingolstadt und Veliko Tarnovo exzerpiert und in Anlehnung an Fandrych, Thurmair (2011) vier Subtextsorten zugeordnet. Dann werden sie hinsichtlich ihrer Funktion und Fachsprachlichkeit analysiert. Durch die so konzipierte kontrastive Herangehens-

[1] Held, G., 2019. *Destinationswerbung. Zur Image-Konstruktion von touristischen Räumen durch multimodale Inszenierung von Identitätsmarkern*.
https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/tw-2019-0008/html?srsltid=AfmBOopJhZlhcyxK83Td7huHWBUKOl6YeC0l40BWSQq00IJZZyxN_XDg

weise können die kulturbedingten Akzente bei der Präsentation und der Wahrnehmung der beworbenen Reisestädte zum Vorschein kommen.

2. Zum Begriff „Destinationswerbung“

Die Destinationswerbung setzt sich zum Ziel einen geo- und topographischen Raum mit all seinen Tourismuseinrichtungen und Dienstleistungen als touristische Destination zu werben, was mit Idealisierung, Emotionalisierung und Hervorhebung der Einmaligkeit des zu vermarktenden Orts einhergeht (vgl. Held 2019, Steinecke 2001).

Nach Held (2019) ist die Destinationswerbung „eine multimodale Kontakttextsorte, bei der alle Teil-Modes, Bildcode und Sprachcode, zur zentralen Verbildlichung des Raumes beitragen. Sie stellen semiotische Gesamtprodukte dar, deren Komposition der Bausteine ein Zusammenspiel der Modes ergibt, welche das Bild vom Raum sowohl mit einer semantischen Botschaft versieht als auch eine pragmatische Konstellation evoziert. Grundanliegen ist dabei, den Raum symbolisch als Wunschbild zu präsentieren, ihn also – buchstäblich – zum Traum zu machen.“ Deswegen gilt die Destinationswerbung als „gezielte Image-Werbung“. Die Konstruktion des touristischen Images basiert auf den sogenannten Identitätsmarkern, die „den materiellen und kulturellen Gegebenheiten des Raums entnommen sind, gleichsam historischen Wert haben und so ‚biographische‘ Charakteristika in emblematische verwandeln“ (Held 2019).

Bei der Visualisierung des touristischen Raums als attraktiven Urlaubsziels können alle möglichen technologischen Mittel Anwendung finden (vgl. Held 2019). Daher werden die Städte auf ihren Homepages durch ansprechende Bilder und emphatische Formulierungen als kulturhistorische Objekte mit Unterhaltungswert dargestellt. Einer der wesentlichsten Identitätsmarker ist jedoch die Sprache, die „in der Destinationswerbung auf mehrfacher Ebene symbolisch beansprucht wird – einerseits in Namen, Bezeichnungen und Attributen, andererseits durch direktes Zitieren oder indirektes Wiedergeben von typischen Aussprüchen, Phrasen und Wörtern sowie spezifischen Aussprache- oder Stilformen. Sprache hat demnach Shibboleth-Funktion, d. h. sie evoziert, charakterisiert, repräsentiert und reproduziert den Raum ‚buchstäblich’“ (Held 2019). Dies wird auch durch die Ergebnisse aus der durchgeführten Analyse bestätigt.

3. Die Homepages von Ingolstadt und Veliko Tarnovo

Ingolstadt und Veliko Tarnovo sind zwei geschichtsträchtige Städte. Ingolstadt liegt in Süddeutschland und Veliko Tarnovo in Zentralbulgarien. Ihre Entwicklung als Städte weist viele Parallele auf, weshalb sie zum Gegenstand der vorliegenden Untersuchung gewählt wurden. Historisch gesehen, reicht ihre Geschichte weit bis ins Mittelalter zurück. Ingolstadt war die Residenzstadt von Ludwig VII., dem Gebarteten, Herzog von Bayern-Ingolstadt (1414 – 1447), und eine der Hauptstädte

der bayerischen Teilherzogtümer[1]. Veliko Tarnovo war die Hauptstadt des zweiten Bulgarischen Reichs (1185 – 1396). Sie „entwickelte sich zu einem wichtigen kulturellen, politischen und religiösen Mittelpunkt des bulgarischen Feudalstaates[2]“. Die beiden Städte waren eigenständige Festungsstädte, deren Ruinen auch heute noch viele Touristen anziehen. Sie sind faszinierende Flussstädte, wo man großartige Aussichten genießen kann. Ingolstadt ist malerisch an der Donau gelegen und der Fluss Jantra mäandert durch die Landschaft von Veliko Tarnovo. Weitere Berührungspunkte bestehen darin, dass sie führende Universitätsstädte sind. Ingolstadt war „Sitz der ersten bayerischen Landesuniversität, die 1472 von Herzog Ludwig dem Reichen von Niederbayern mit päpstlicher Genehmigung gegründet wurde[3]“. Als Nachfolger der „vom Tarnower Patriarchen Theodosios während der Zeit des Zaren Iwan Alexander gegründeten Hochschule für Schriftgelehrte und Geistliche“ gilt die Hll.-Kyrill-und-Method-Universität[4]. Interessant ist ferner die Tatsache, dass in den beiden Städten seit alten Zeiten Bier produziert wird. Schon 1516 hat der Herzog Willhelm IV. das erste Reinheitsgebot für Bier in Ingolstadt erlassen. Von der frühen Neuzeit bis ins 19. Jahrhundert hinein gab es in Ingolstadt bis zu 30 Brauereien[5]. 1887 wurde die erste Brauerei in Veliko Tarnovo von Artur Wilser gegründet, welche heutzutage unter dem Namen Boliarka weltweit bekannt ist[6].

All diese Gegebenheiten nehmen ihren ehrenhaften Platz auf den Homepages der Städte ein. Sie enthalten Rubriken mit Schlagzeilen, die den Informationsuchenden eine erste Orientierung verschaffen. Die Gestaltung der verglichenen Homepages ist jedoch unterschiedlich. Da in der vorliegenden Arbeit die lexikalische Vielfalt in den Rubriken näher betrachtet werden soll, wird hier auf einen ausführlichen Kommentar der Prinzipien zu ihrer Gestaltung und Gliederung verzichtet.

Die Titelseite[7] von Ingolstadt enthält 7 Rubriken („Rathaus“, „Leben“, „Kultur“, „Karriere“, „Wirtschaft“, „Gäste“, „Service“). Durch die Rubrik „Gäste“ werden die Seitenbenutzer auf eine touristische Plattform weitergeleitet. Diese Plattform wirkt als gezielte Stadtwerbung, da sie den Ort mithilfe von vielfältigen Fotos, Überschriften und ineinander verwobenen Subtexten zu einer marktgerechten Wettbewerbseinheit aufbaut bzw. ihn als begehrte Destination lanciert. Im Unterschied dazu verfügt die Stadt Veliko Tarnovo über keine eigene Werbeplattform, auf die man über die Homepage der Stadt gelangen kann. Auf ihrer offiziellen Seite sind 5 Hauptrubriken zu finden – „Градът“ (die Stadt), „Общински съ-

[1] Vgl. https://de.wikipedia.org/wiki/Ingolstadt
[2] Vgl. https://de.wikipedia.org/wiki/Weliko_Tarnowo
[3] Vgl. https://www.ingolstadt.de/Kultur/Bildung-Wissenschaft/Hochschulen-Forschung/
[4] Vgl. https://de.wikipedia.org/wiki/Schule_von_Tarnowo#Literatur_und_Sprache
[5] https://www.ingolstadt.de/stadtmuseum/scheuerer/ausstell/bgm-bier-03.htm
[6] https://dasbierdesabends.de/balkansko-svetlo/
[7] https://www.ingolstadt.de

вет“ (Gemeinderat), „Администрация“ (Administration), „Култура и туризъм“ (Kultur und Tourismus), „Е-община“ (E-Gemeinde). Die Rubriken „Die Stadt“ und „Kultur und Tourismus“ sind auf potenzielle Gäste der Stadt ausgerichtet. Die erste Rubrik bietet Links mit allgemeinen Informationen zu Geschichte, Bevölkerung, Wirtschaftsentwicklung und Partnerstädten an. Die zweite Rubrik enthält eine kurze Darstellung der markanten kulturhistorischen Sehenswürdigkeiten und Naturgegebenheiten der Stadt, die in der textuellen Beschreibung als hervorgehobene Wörter erscheinen bzw. als Hypertexte[1] eingeblendet werden, und 17 weitere Hyperlinks mit Subtexten, die auf verschiedene für die Touristen relevante Themen Wert legen. Unterschiede zwischen den verglichenen Homepages bestehen in der Platzierung und dem Bildangebot der einzelnen Rubriken, sowie in ihrer Textlänge. In den bulgarischen Rubriken wird auf mehr Text und Hypertext gesetzt und in den deutschen auf Bilder und darin eingebaute Schlagzeilen als Blickfänger. Umfangreiche Texte kommen bei der Darstellung der Geschichte von Ingolstadt und ihrer Highlights und Museen bzw. bei den schriftlich dargelegten Stadtführungen und Rundgängen vor, die auch als Flyer herunterzuladen sind.

Die folgende Tabelle illustriert die thematische Rangordnung der Rubriken:

Rubriken auf der Homepage von Ingolstadt[2]	Rubriken auf der Homepage von Veliko Tarnovo[3]
1. Stadttouren 2. Sehenswürdigkeiten 3. Reisetipps 4. Fahrrad fahren 5. Museen 6. Restaurants & Hotels 7. Shopping 8. Veranstaltungen 9. Naturerlebnis 10. Adventszeit 11. Freizeitspaß 12. Hochschulen 13. Tourist Information 14. Audio-Guide	1. Забележителности (Sehenswürdigkeiten) 2. Културно наследство (Kulturerbe) 3. Културни институции (Kulturinstitutionen) 4. Културни събития (Kulturveranstaltungen) 5. Фестивали, събори и изложения (Festivals, Dorffeste und Ausstellungen) 6. Календар на културните събития (Kalender der Kulturveranstaltungen) 7. Екотуризъм (Ökotourismus) 8. Маршрути (Reiserouten) 9. Дигитална изложба (Digitale Ausstellung) 10. Къде да отседна? (Wo kann ich übernachten?) 11. Хотелиерство и ресторантьорст-

[1] https://klexikon.zum.de/wiki/Benutzer:Ulrich/Hypertext

[2] https://newcityplatform.de/

[3] https://www.veliko-tarnovo.bg/bg/kultura-i-turizm/

	во (Hotellerie und Gastronomie) 12. Стратегия за развитие на културата в Община Велико Търново 2020 – 2030 година (Strategie zur Entwicklung der Kultur in der Gemeinde Veliko Tarnovo 2020 – 2030) 13. Програма „Изкуство и култура Велико Търново“ (Programm „Kunst und Kultur Veliko Tarnovo“) 14. Проект „Ретроспекция на културните събития във Велико Търново (1969 – 1989 г.)“ (Projekt „Retrospektion der Kulturveranstaltungen in Veliko Tarnovo (1969 – 1989) 15. Туристически Информационен Център „Царевград Търнов“ (Touristeninformation „Zarenstadt Tarnov“) 16. Ключ за Велико Търново (Schlüssel für Veliko Tarnovo) 17. Велико Търново 2019 – кандидат за Европейска столица на културата (Veliko Tarnovo 2019 – Kandidat für Kulturhauptstadt Europas 2019)

Es springt ins Auge, dass die Anzahl und die Art der Rubriken unterschiedlich sind. Da die bulgarischen Rubriken 4, 5, 6, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17 die Projekttätigkeit und die Entwicklungsstrategien der Gemeinde Veliko Tarnovo im Bereich der Kunst und der Kultur widerspiegeln bzw. vergangene Kulturveranstaltungen in Form von Protokollen, Berichten, Informationsheften (auch als PDF-Datei vorhanden) oder nicht mehr aktuelle Aufzählungen von kulturellen Ereignissen darstellen, werden sie von der nachfolgenden Analyse ausgeschlossen. Außer Acht bleiben ebenfalls die Rubriken zu den Übernachtungsmöglichkeiten. Obwohl der bulgarische Link aktiv ist, funktioniert er nicht, und es fehlt die nötige Information dazu. Information zu Unterkunft und Shopping in Ingolstadt kann dagegen durch Hyperlinks aufgerufen werden. Allerdings sind die Touristen auf Selbstrecherche im Internet durch Googeln angewiesen. Die bulgarische Rubrik mit der Nummer 11 gibt Auskunft über die normative Basis zur Unterbringung und Verpflegung der Touristen in Veliko Tarnovo und ist damit irrelevant für die Bedürfnisse der Reisenden. Als rein administrative Texte widersprechen die oben erwähnten Subtexte der touristischen Perspektive, dennoch zeichnen sie sich durch Fachsprach-

lichkeit auf der lexikalischen Ebene aus, auf der grammatischen beobachtet man wieder die für die Behördensprache bzw. für die normativen Texte typischen passivischen Strukturen, Partizipialkonstruktionen und Formulierungen mit deontischer Bedeutung.

Interessant ist, dass die Homepages der Städte Rubriken anbieten, durch die die Touristen die Sehenswürdigkeiten von Ingolstadt audio-visuell erleben (vgl. Nummer 14) oder mehr über repräsentative Persönlichkeiten, wichtige kulturelle Ereignisse, Feste und Bräuche bei der Besichtigung der digitalen Ausstellung von Veliko Tarnovo erfahren können (vgl. Nummer 9). Diese Rubriken werden wegen der Medienart nicht in die Analyse aufgenommen. Alle weiteren Rubriken haben thematische Gemeinsamkeiten. Unterschiede sind bei ihrer Betitelung und Gruppierung festzustellen. Die deutschen Rubriken akzentuieren auf die Unterhaltung, auf den Genuss und das pure Erlebnis von Kultur und Geschichte, weswegen sie explizit als einzelne Optionen angeführt worden sind (vgl. 1, 2, 3, 4, 5, 8, 9, 10, 11, 12). Die Benennungen der bulgarischen Rubriken (vgl. 1, 2, 3, 7, 8) korrespondieren mit den deutschen Sachverhalten oder sie implizieren sie mit. Der Akzent liegt aber auf dem historischen Kulturerbe, worauf die Stadt ganz stolz ist. Daher nehmen die angegebenen Reisetipps und Touren immer Bezug auf die Geschichte der Stadt und ihrer Umgebung. Lustwandeln, Unterhaltung und Geschichteerleben gehen Hand in Hand, was seinen Ausdruck in der verwendeten Lexik findet.

4. Die lexikalischen Einheiten im Vergleich

Die praktische Handhabbarkeit der Informationsfülle auf den Städtehomepages sowie ihre leichte Zugänglichkeit lässt sie als moderne Alternative des Reiseführers bezeichnen. Parallele können gezogen werden hinsichtlich ihrer Bildhaftigkeit und der zur Auswahl stehenden Informationsmenge, die den Anforderungen eines heterogenen Publikums als Adressatengruppe entsprechen muss. „Um diesen besser gerecht zu werden, bestehen Reiseführer aus verschiedenen Subtextsorten, die in Bezug auf die Art des angebotenen Wissens und die Themen spezialisiert sind und auch unterschiedliche Textfunktionen aufweisen (Fandrych, Thurmair 2011, 53)“. Das trifft ebenso auf die Städtehomepages zu. Fandrych, Thurmair (Fandrych, Thurmair 2011, 53 – 54) unterscheiden zwischen Orientierungs-, Besichtigungs-, Hintergrund- und Ratgebertexten. „Die Orientierungstexte dienen der globalen Übersicht und können werbenden Charakter haben bzw. mit emotionalen Wertungen verbunden sein. Sie sind eine Mischung aus konstatierend-assertierender und bewertender Textfunktion. Die Besichtigungstexte sind durch eine Verbindung von Wissensvermittlung und Handlungsangebot charakterisiert. Objekte und Räume werden ausführlich beschrieben, was konstatierend-wissensbereitstellend oder auch narrativ erfolgt. Die Hintergrundtexte bieten vertiefendes Wissen zu bestimmten historischen, kulturellen, gesellschaftlichen oder anderen als relevant gesetzten Themen. Die Ratgebertexte haben eine anweisende, instruktive Funktion. Die Handlungsempfehlungen beziehen sich auf verschiedene praktische Kon-

texte. Die vier Subtextsorten können relativ deutlich makrostrukturell voneinander getrennt oder auch stärker vermischt auftreten", was aus der nachfolgenden Darstellung der Analyseergebnisse ersichtlich ist. Die Verteilung der lexikalischen Einheiten innerhalb der oben umrissenen Subtextsorten hängt mit ihrer phatischen, referenziellen, appellativen und expressiven Funktion zusammen[1]. Ihr Gebrauch zielt auf Beeinflussung und Lenkung der Seitenbenutzer ab, deswegen überwiegen auf den Titelseiten Orientierungs- und Ratgebertexte mit allgemeinsprachlichen Ausdrücken, es kommen aber auch umgangssprachliche Formen vor, die eine gemütliche bzw. gastfreundliche Atmosphäre suggerieren. Fachspezifische Ausdrücke, Fremdwörter sowie veraltete Lexik und Realia sind für die Besichtigungs- und die Hintergrundtexte charakteristisch, die sehr oft ineinander greifen. Innerhalb dieser zwei Subtexte werden die lexikalischen Einheiten in Anlehnung an die Realienklassifikation von Florin und Vlahov[2] weiter differenziert, da sie als Identitätsmarker (vgl. Held 2019) auf konkrete für den Raum typische Gegenstände, Erscheinungen, Personen und Begriffe referieren und durch die entsprechende Epoche geprägt sind. Als Überlieferungen aus alten Zeiten lassen sie in den Rezipienten lebhafte Bilder entstehen, durch die sie sich in die Vergangenheit hineinversetzen und die Geschichte wahrhaft erleben können. In diesem Sinne können sie als Blickfänger dienen und auch Werbeeffekt haben.

4.1. Lexikalische Einheiten in den Orientierungstexten

Zu diesen Texten gehören Überschriften, Zitate, Slogans oder kurze Texte als eine erste Orientierung. Durch die verwendete Lexik wird eine dem Reiseziel gegenüber positive Grundeinstellung erzeugt bzw. diese verstärkt, vgl.:

a) allgemeinsprachliche Lexik mit emotionaler Werbewirkung

dt. *Leben im Herzen Bayerns, gestalten im Wandel, die grüne Stadt an der Donau*

bg. *Като гледам този невероятен град, си мисля, че това е сън, видение измама на очите* (Иван Вазов)

(Wenn ich diese unglaubliche Stadt sehe, denke ich, dass dies ein Traum ist, eine Täuschung für die Augen (Ivan Vasov)

b) mundartliche Ausdrücke mit implizitem Werbeappell

dt. *Hier stinkt 's gewaltig*
Kumm, geh ma Kripperl schaugn
Do bin i dahoam

Die angeführten Beispiele zeichnen sich durch Expressivität und Emotionalität aus und zielen darauf ab, die Touristen zum Besuch der Städte aufzufordern. Der

[1] Mehr zu den Sprachfunktionen nach Roman Jakobson sieh:
https://teachsam.de/deutsch/d_lingu/pragm/pragm_kom_3_5.htm

[2] Sieh Florin, Vlahov. *Neprevodimoto v prevoda*, 1969.
https://www.translatorslair.com/files/Neprevodimoto-v-prevoda-realii-Vlahov-Florin.pdf.

gezielte Einsatz von mundartlichen Ausdrücken im Deutschen entspricht den Grundprinzipien der Werbung, durch Auffälligkeit und Originalität die Aufmerksamkeit und das Interesse der Kunden zu erregen. Somit realisieren die lexikalischen Elemente gleichzeitig ihre phatische, expressive und appellative Funktion.

4.2. Lexikalische Einheiten in den Besichtigungstexten

Das gesichtete Material zeigt, dass dieselben lexikalischen Einheiten bei der Beschreibung der Besichtigungsobjekte (der einzelnen Sehenswürdigkeiten) bzw. bei der Darstellung von Touren und Routen auch als Hintergrundtexte auftreten können. Die Hintergrundtexte ähneln dann einem Lexikonartikel, in dem enzyklopädisches Wissen vermittelt wird. Diese Darstellungsweise findet sich vor allem in den bulgarischen Rubriken „Sehenswürdigkeiten", „Kulturerbe" und „Kultureinrichtungen". Die umfangreichste Gruppe bilden die fachspezifischen bzw. die als fachspezifisch markierten lexikalischen Einheiten. Vereinzelt werden umgangssprachliche, lateinische und veraltete Formen gebraucht, die die Einmaligkeit, die Größe und die Entwicklung der Städte zu bedeutenden kulturellen, Industrie- und Bildungszentren hervorheben bzw. für Auffälligkeit als Werbestrategie sorgen:

a) umgangssprachliche Wendungen

dt. *alles rund ums Auto*

b) lateinische Wendungen

dt. *via universitatis, De hortus medico botanicus*

bg. *Magna civitas Trinovo*

c) veraltete Städtebezeichnungen

dt. *Schanz* (Bezeichnung für Ingolstadt)

bg. *Търновград (Tarnovstadt), Тернава (Ternava), Царевград Търнов (Zarenstadt Tarnov), Великият град Триново (die große Stadt Trinovo)*

d) fachspezifische Lexik bzw. allgemeinsprachliche Lexik, die als fachspezifisch markiert ist:

- aus dem Bereich der Architektur – Bezeichnungen für Architekturstile, Gebäude- und Festungsbau, Außen- und Innenausstattung

dt. *spätgotischer Münster, Dachstuhl der Pfarrkirche, Wandelaltar, Deckenfresko, spätbarocker Prachtbau, gotischer Pfeifturm, Kreuztor, Bollwerk, Göpel, Reduit, klassizistische Landesfestung, Stadttor, Mauern, Türme, Tore, Schloss, Stadtmauer, Kanonenhalle, Geschützgießerei, Hauptwall, Kaserne, Fassaden, Reiterfigur, bastionäre Festung, Ziegelmauerwerk, Vorwerk, Fronte, Festungsgraben, Festungsanlagen, Treppengiebelgebäude, Landständehaus, Satteldach, Kapelle, Brau-und Mälzereianlagen, Rokokofassaden, Grabkirche, Hochaltar, Pfründerhaus, Freilichtmuseum, barocker Uhrturm, Wachturm, Pedellhaus, Dachgestühl, Festungsgemäuer, Bürgerhaus, Renaissanse-Giebel, Wandrelief, mittelalterliche Doppeltoranlage aus rotem Backstein, Giebelhäuser, Rathaus im Neurenaissansestil, Franziskanerbasilika, Festungsgang, Deckengemälde, Stadtbefestigung, Dachkonstruktion – Zeugnis der Zimmermannskunst des 15. Jhs.*

bg. *крепост (Festung), дворец (Schloss), църква на двореца (Schlosskirche), храм (Gotteshaus), възрожденски къщи (Wiedergeburtshäuser), следосвобожденски къщи (Häuser, die nach der Befreiung Bulgariens gebaut worden sind), къщи музеи (Museumshäuser), римски и ранновизантийски селища (Никополис ад Иструм) (römische und frühbyzantinische Siedlungen (Nikopolis ad Istrum)), Патриаршески манастир (Patriarchenkloster), порта (Tor), кули (Türme), казармени постройки (Kasernenbauten), крепостна стена (Festungsmauer), фасади (Fassaden), кула камбанария (Kirchturm), вътрешен двор (Innenhof), килии на монаси (Mönchzellen), скрипторий (Scriptorium), базилика (Basilika), джамия (Moschee), стенопис (Wandmalerei), иконостас (Ikonostase), метох (kleines Kloster), дюкян (Handwerkerladen), вестибюл (Vestibül), тухлени облицовки с фигурки (Mauerwerk mit Figuren), ханове (Gasthof), чаршия (Handwerkerstraße), турски конак (türkischer Konak – Verwaltungsgebäude), Патриаршия (Patriarchenkomplex), дервентджийско селище (Siedlung von Derwendschi – Wachtruppen), тюрбе (Türbe – muslimische Grabstätte (Mausoleum), медресе (Medresse – Lehreinrichtung), килийни училища (Zellenschulen), къщи крепости (Festungshaus), каменни зидове (Steinmauern), еркер (Erker), первази и фризове с растителни орнаменти (Sockelleisten und Friese mit Pflanzenornamenten), дърворезба (Holzschnitzerei), бяла щукатура (Stuckmörtel), стълбища (Treppenhäuser), параклис (Kapelle), аркада (Arkade), олтар (Altar), апсида (Apsis), наос (Naos), притвор (Narthex), екзонарктика (Exonarthex), конха (Konche), ниша (Wandnische), купол (Kuppel), свод (Gewölbe), люнети (Lünette), пандантиви (Pendentifkuppel), гредоред (Gebälk, Balkendecke), цокъл (Sockel), протезис (Prothesis), диаконикон (Diakonikon), чардак с кьошк (Tschardak mit Kiosk – Veranda), пиластри (Pilaster), стрехи (Vordach), мавританска и романска архитектура (Maurischer und romanischer Stil), дребноборжуазни къщи (Kleinbürgerhäuser), минаре (Minarett), фронтони (Giebeldreieck), атики (Attika), текета (Tekke – Rückzugsort), град крепост (Festungsstadt), трикорабна базилика (dreischiffige Basilika), подвижен мост (Zugbrücke), цитадела (Zitadelle).*

Es ist ersichtlich, dass viele der bulgarischen Beispiele Turzismen sind, die auf die Epoche der osmanischen Herrschaft verweisen, oder Begriffe aus dem Lateinischen und Griechischen, die in den Besichtigungstexten bei der ausführlichen Beschreibung der Errichtung und Ausstattung der bulgarischen Kirchen eingesetzt werden. Sie zeichnen sich durch einen relativ hohen Informationsgrad aus. Dieses Wortgut ist für den alltäglichen Umgang ungeläufig und wirkt eher befremdend. Aus touristischer Perspektive gesehen ist das irrelevant. Von Interesse wäre dies nur für Touristen mit Fachkenntnissen oder Vorwissen in diesem Fachbereich. Die deutschen Objekte werden nicht so detailliert beschrieben und die unnötige Fachsprachlichkeit wird den Touristen erspart.

- aus dem Militärbereich – Bezeichnungen für Besatzungstruppen und Verteidigungswerke

dt. *Garnison, Bastion, Kasematte, Bastei, Poterne (aus dem Französischen)*

bg. *османски орди (osmanische Horden), български опълченци и воеводи (bulgarische Freiheitskämpfer)*

- Pflanzenbezeichnungen

dt. *Gerste, Hopfen, Johanniskraut, Tollkirsche, Oregano, Thymian*

- Bezeichnungen für Wirtschaftszweige

dt. *Brauwesen, Braubetrieb, Braugewerbe*

bg. *джелепчийство (Viehhandel), лозарство (Weinbau), бубарство (Seidenraupenzucht)*

- Bezeichnungen für kulturelle Institutionen

dt. *Landesuniversität, Kolleg, Reitschule, Technische Hochschule*

bg. *народно читалище (Kulturhaus), университет (Universität)*

- Epochen- und Kriegsbezeichnungen

dt. *Brozenzeit, Weltkrieg, Französiche Revolution*

bg. *Първа световна война (Erster Weltkrieg), Втора световна война (Zweiter Weltkrieg), Балканска война (Balkankrieg), Сръбско-българска война (Serbisch-Bulgarischer Krieg), Руско-турска война (Russisch-Türkischer Krieg), Ренесанс (Renaissance), барок (Barock), сецесион (Sezession), Романтизъм (Romantik), модернизъм (Moderne), неокласицизъм (Neuklassizismus), неоренесанс (Neorenaissance), неолит (Jungsteinzeit), каменно-медна епоха (Kupfersteinzeit), желязна епоха (Eisenzeit), бронзова епоха (Bronzezeit)*

- Bezeichnungen für Religionen

bg. *християнство (Christentum), ислям (Islam), източно православие (Das ostorthodoxe Christentum)*

- geografische Bezeichnungen

dt. *Paris*

bg. *Балкани (Balkan), Балкански полуостров (Balkanhalbinsel), Дунавска равнина (Die Donauebene), Стара планина (Balkangebirge), Константинопол (Konstantinopel), Рим (Rom), Париж (Paris), Българско царство (Das Bulgarische Reich), Османска империя (Das Osmanische Reich), Римска империя (Das Römische Reich), Византийска империя (Das Byzantinische Reich)*

- Bezeichnungen für ethnische Gruppen

bg. *турци (Türken), гърци (Griechen), италианци (Italiener), генуезци (Genueser), арменци (Armenier), евреи (Juden), мохамедани (Mohammedaner), мюсюлмани (Muslime)*

- Bezeichnungen für Kirchengegenstände

dt. *Monstranz*

bg. *църковна утвар (liturgische Kirchengeräte)*

- Bezeichnungen für unbelebte Natur (bei der Darstellung der Ökotouren, die

die Touristen zu abenteuerlichen Erlebnissen in naturbelassener Umgebung verführen)

bg. *карстови кухини (Karsthöhle), пещери (Höhle), водоскоци (Wasserfälle), каньони (Schluchten), водопади (Wasserfälle), водна травертинова каскада с прагове и басейнчета (Wasserkaskade aus Travertin mit Schwellen und Becken), поточета (Bächlein), екопътеки (Ökopfade), конни пътеки (Reitwege), скалист провлак (felsige Landenge), варовикови скали (Kalksteinfelsen), варовик (Kalkstein)*

- Bezeichnungen für Sportaktivitäten und Freizeitgestaltung

dt. *Radeln, Joggen, Radfahren, Trekking*

bg. *пещерен туризъм (Höhlentourismus), скално катерене (Felsenklettern), велосипедизъм (Radfahren), къмпингуване (Camping), конен пикник (Pferdepicknick), разходка с файтон или шейна (Kutschen- oder Schlittenfahrt), еко трекинг (Öko-Trekking), езда (Reiten)*

- Bezeichnungen für belebte Natur (metaphorische Ausdrücke im Deutschen)

dt. *Grüngürtel, die Glacis – eine grüne Lunge mit Bäumen und Wiesen, Auwälder, Eichenwald, Anatomiegarten – eine zauberhafte grüne Oase, Kräutergarten*

bg. *розови полета (Rosenfelder), долината на розите (Das Rosental)*

- Namen (Eigen- und Spitznamen) von Wissenschaftlern, Schriftstellern, Architekten, Baumeistern, Patriarchen, Zaren und Herzogen, die zur kulturhistorischen Entwicklung der Städte beigetragen haben:

dt. *Lechner, Marie Luise Fleißer, Cosmas Damian Asam, Brecht, Feuchtwagner, Ludwig der Gebartete*

bg. *Калоян (Zar Kalojan), Иван Асен (Zar Ivan Asen), Петър (Zar Peter), Асен (Zar Asen), Петко Рачев Славейков (der Schriftsteller Petko Ratschev Slavejkov), Емилиян Станев (der Schriftsteller Emilijan Stanev), Евтимий Търновски (der Patriarch Euthymios von Tarnovo), Колю Фичето (der Baumeister Kolju Fitscheto)*

- Berufs- und Amtsbezeichnungen, die Tätigkeitsbereiche signifizieren wie Wissenschaft, Bildung, Medizin, Architektur, Militär und Kirchenverwaltung

dt. *Stahlbildhauer, Schriftstellerin, Schriftsteller, Artilleristen, Soldaten, Kavaliere, Offiziere, Bildhauerin, Malerin, Professor für Anatomie und Chirurgie, Astronomen, Stadtpfeifer, Hofarchitekt*

bg. *патриарх (Patriarch), писател (Schriftsteller), митрополит (Metropolit), йерарх (hoher Priester mit Bischofswürde), архидякон (Archidiakon), католически архиепископ (katholischer Erzbischof)*

- historische und kirchliche Titelbezeichnungen, die auf die Verwaltung der Städte und ihre politischen und religiösen Beziehungen zu anderen Reichen verweisen

dt. *Herzog, Graf, Fürst, Prälat, bayerischer Prinz, Kurfürst, Feldherr der katholischen Liga*

bg. *болярин (Bojar, Boljar – Adeliger), деспот кир (Теодор Комнин) (Theo-*

doros Komnenos Dukas), хан Омуртаг (Khan Omurtag), хан Крум (Khan Krum), цар (Zar), везир (Vesir), султан (Sultan), епископ (Bischof), паша (Pascha), княз (Knjas – Fürst), бей (Bey, Beg), император Траян (Imperator Traianus), севаст Георги Глава (Sebastos Georgi Glava – aristokratischer Titel), кардинал Лъв (Kardenal Leo)

- Bezeichnungen für Stämme, die von der Völkerwanderung bzw. von den Kriegen der einzelnen Stämme um eigene Territorien zeugen:

bg. *траки (Thraker), славяни (Slawen), прабългари (Protobulgaren), даки (Daker), авари (Awaren), печенеги (Petschenegen), узи (Usen – türkisches Volk), кумани (Kumanen), латини (Latiner)*

- Bezeichnungen für territoriale Einheiten und Ortschaften (Im Bulgarischen werden ganz gezielt Turzismen gebraucht, um der Lebensweise in der Stadt und ihrer Verwaltung während der langjährigen Herrschaft der Osmanen Nachdruck zu verleihen. Das gilt auch für die nachstehende Gruppe von Urkundenbezeichnungen.)

dt. *Herzogtum, Herzogskasten (herzogischer Palast der mittelalterlichen Burganlage)*

bg. *вакъф (Waqf – fromme Stiftung), митрополия (Diözese), завие с медресе и имарет (eine Tekke, auch zāwiya genannt, mit Medresse (Schule) und Imaret (öffentliche Küche)*

- Urkundenbezeichnungen

bg. *султански ферман (Ferman – Erlass des Sultans), берат (Berat – osmanisches Dekret des Sultans)*

- Bezeichnungen für Ordensgemeinschaften (Die religiöse Abhängigkeit und der große Einfluss der römisch-katholischen Kirche finden ihren Ausdruck in den vielfältigen Bewegungen, die heute noch Anhänger haben und als Orden auch weltweit aktiv sind.)

dt. *Zisterzienser, Jesuiten, Calvinisten, Illuminaten, Franziskaner, Augustinereremiten*

- Bezeichnungen für Museenexponate (Waffen, medizinische Werkzeuge, archäologische Artefakte, die das Leben der Menschen durch die Jahre, den medizinischen Fortschritt bzw. das Streben nach Freiheit und Unabhängigkeit symbolisieren)

dt. *Zinnfiguren, Amputationssäge (um 1700), Zahnwurzelheber (um 1800), Kanone*

bg. *Калоянов пръстен печат (Siegelring von Kalojan), меч (Schwert), пушка (Flinte), пистолет (Pistole), револвер (Revolver), картечница (Maschinengewehr), амфори (Amphora), керамични фрагменти от съдове (Keramikscherben), оловни печати на византийски сановници (Bleisiegel byzantinischer Würdenträger)*

- türkische Bezeichnungen für Räubergruppen und militärische Truppen aus der Zeit der osmanischen Herrschaft in Bulgarien

bg. *кърджалии (Kirdzhalii – Bergräuber-Bande), румелийски акънджии*

(*Akindschi von Rumelien – unbesoldete Reitertruppe von Rumelien)*

- Bezeichnungen für Unterrichtsfächer, die die Entwicklung bzw. die Abgrenzung der einzelnen Wissenschaftszweige schon in der Frühzeit anzeigen:

dt. *Botanik, Anatomie, Chemie, Physik, Philosophie, Theologie*

Aus den angeführten Beispielen wird deutlich, dass in manchen Untergruppen bestimmte Bezeichnungen der materiellen und immateriellen Wirklichkeit in der einen oder der anderen Sprache fehlen. Das erklärt sich mit der unterschiedlichen politischen und religiösen Entwicklung der verglichenen Städte als Vertreter von zwei Kulturen, deren Leben in allen gesellschaftlichen Sphären eben durch den Gebrauch kulturspezifischer Lexik wiedergegeben wird. Die kulturbedingte Lexik fungiert in diesem Sinne als Spiegel der einzelnen Zeitabschnitte von ihrer Geschichte. In diesem Fall erfüllen die lexikalischen Einheiten ihre referenzielle Funktion. Sie benennen und referieren zugleich auf bestimmte Entitäten als Repräsentanten altertümlicher Zeiten. Als Kulturvermittler implizieren sie einen indirekten Werbeappell an den Rezipienten, mit dem Unbekannten in Berührung zu kommen, Gegenwart und Vergangenheit in Verbindung zu setzen.

4.3. Lexikalische Einheiten in den Ratgebertexten

Die Ratgebertexte sind in den untersuchten Rubriken auf den Städtehomepages nicht so stark vertreten, ausgenommen der Rubrik „Touristische Information“. Die Rubriken „Unterkunft“, „Verpflegung“, „Shopping“ und „Kulturveranstaltungen“ sind nur auf der Homepage von Ingolstadt zu sehen, wie schon oben erklärt wurde. Das Informationsangebot wird mithilfe von Hyperlinks gesichert. Dabei sind die verwendeten Sprachformen allgemein verständlich und lebensnah. Sie versuchen verschiedene Zielgruppen anzusprechen. Aus diesem Grund erscheinen neben den allgemeinsprachlichen auch umgangssprachliche Ausdrücke und feste Wortverbindungen. Der Gebrauch von Anglizismen beschränkt sich jedoch auf Lexeme, die für die Alltagssprache üblich bzw. leicht zu decodieren sind. Die englischen Wörter signalisieren in diesem Fall nicht nur Modernität, sondern sie lenken die Aufmerksamkeit der Rezipienten auf konkrete Sachverhalte mit dem Ziel, sie zum Handeln anzuregen, vgl.:

a) umgangssprachliche Ausdrücke

dt. im Kalender *stöbern*

b) feste Wortverbindungen

dt. *für Jung und Alt, für Groß und Klein*

c) Anglizismen

dt. *Location, kulturelle Events, Shopping, Online-Suche, Funarena, KidsTime, FamilyTime, Playland, Jumptown*

Die angeführten Beispiele sollen die Lexik in den deutschen Rubriken illustrieren, da im bulgarischen Korpus wegen mangelnder Information keine Belege gefunden wurden. Weitere Beispiele für allgemeinsprachliche Lexik werden

hier nicht gegeben. Es wird vielmehr auf ihre Kombination mit bestimmten grammatischen Mitteln (infiniten bzw. imperativischen Verbformen oder modal-passivischen Konstruktionen) hingewiesen, wodurch Empfehlungen bzw. Aufforderungen mit Werbecharakter zum Ausdruck gebracht werden, wie etwa: „*Hier im Kalender stöbern*, „*Erleben Sie unsere Genussstadt…*“, „*Es gibt immer was zu entdecken!*“, „*Mit der Katholischen Universität Eichstätt-Ingolstadt und der Technischen Hochschule Ingolstadt gestalten wir die Zukunft*“. Die intendierte Wirkung kann auch implizit ausgedrückt werden, wie im letzten Fall.

5. Fazit

Die Analyseergebnisse zeigen, dass die lexikalische Vielfalt auf den Städtehomepages, die als digitale Städtewerbung in dieser Untersuchung betrachtet werden, durch die Funktion der einzelnen Subtextsorten bedingt ist. Der Akzent fällt dabei auf die Informationsvermittlung und die Imagebildung der Städte als wichtigste Werbestrategie. Im Analysekorpus finden sich daher vorwiegend lexikalische Einheiten mit referenzieller Funktion, die als Identitätsmarker und Vermittler von kulturellem Wissen fungieren und einen relativ hohen Grad an Fachsprachlichkeit aufweisen (besonders im bulgarischen Korpus).

Auffällige bzw. originelle Ausdrücke aus der Umgangssprache oder aus den Mundarten sind eher eine Seltenheit und wurden nur im deutschen Korpus belegt. Sie werden mit dem Ziel verwendet, die potenziellen Touristen direkt anzusprechen, und wirken in diesem Fall einladend. So erfüllen sie gleichzeitig ihre phatische, expressive und appellative Funktion.

Der Einsatz türkischen (nur im bulgarischen Korpus belegt), lateinischen, griechischen und französischen Wortguts verweist ebenfalls auf die Geschichte der Städte, auf ihre Wechselbeziehungen mit anderen Kulturen oder auf die Religiosität der Bevölkerung und die damit verbundenen Traditionen. Der Gebrauch vom Fremdwortgut und Fachwortschatz zielt aber auch darauf ab, den Wunsch bei den Rezipienten zu provozieren, die Andersartigkeit des beworbenen Reiseorts unmittelbar zu erleben. All das schafft die Voraussetzung dafür, dass die Funktionen der ermittelten lexikalischen Einheiten in den deutschen und bulgarischen Subtexten auch gemischt auftreten. So dienen die Wörter und Wendungen in den Orientierungstexten dem Kontaktherstellen bzw. dem Interessewecken, in den Besichtigungs- und den Hintergrundtexten der Benennung bzw. der näheren Beschreibung verschiedener Naturgegebenheiten (Monumenten, Institutionen, Ereignissen und Produkten) sowie der Benennung repräsentativer Menschen und ihrer Schöpfungen (Kunst- und Bauwerke u.a.). Sie fordern zum Handeln, zum Mitmachen auf, vor allem in den Orientierungstexten mit implizit werbendem Charakter oder in den Besichtigungs- und Ratgebertexten mit einem expliziten oder impliziten Handlungsangebot. Expressive und emotional beladene Lexik erscheint in den Orientierungs- und Besichtigungstexten, um beim Rezipienten positive Einstellungen auszulösen. Der Gebrauch von kulturbedingter Lexik in den Besichtigungs- und Hintergrundtexten verstärkt weiterhin den Gesamteindruck von den Städten.

Ferner wird damit ihre Exklusivität hervorgehoben, was zu ihrer Aufwertung als begehrte Destinationen führt.

LITERATURVERZEICHNIS

Bonvin, A., Vanhove, J., Berthele, R., & Lambelet, A., 2018. Die Entwicklung von produktiven lexikalischen Kompetenzen bei Schüler(innen) mit portugiesischem Migrationshintergrund in der Schweiz. *Zeitschrift für Interkulturellen Fremdsprachenunterricht, Didaktik und Methodik im Bereich Deutsch als Fremdsprache*, № 1, S. 135 – 148, ISSN 1205-6545 (Online).

Engber, C. A., 1995. The relationship of lexical proficiency to the quality of ESL compositions. *Journal of Second Language Writing*, 4 (2), pp. 139 – 155, ISSN 1873-1422 (Online). [viewed 15 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1016/1060- 3743(95)90004-7

Fandrych, Chr., Thurmair, M, **2011**. *Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht.* Tübingen: Stauffenburg Verlag, ISBN 978-3-86057-195-8.

Florin, S., Vlahov, S., 1969. *Neprevodimoto v prevoda* (*Непреводимото в превода*). [viewed 15 September 2025]. Available from: https://www.translatorslair.com/files/Neprevodimoto-v-prevoda-realii-Vlahov-Florin.pdf

Földes, Cs., 2023. *Lexikalische Variation: Ein Problemaufriss*. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://www.foeldes.eu/sites/default/files/Lexikalische_Variation_2023.pdf

Held, G., 2019. *Destinationswerbung. Zur Image-Konstruktion von touristischen Räumen durch multimodale Inszenierung von Identitätsmarkern*. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/tw-2019-0008/html?srsltid=AfmBOopJhZlhcyxK83Td7huHWBUKOl6YeC0l40BWSQq00IJZZyxN_XDg

Jarvis, S., 2013. Capturing the Diversity in Lexical Diversity: Lexical Diversity. *Language Learning*, 63, pp. 87 – 106, ISSN 1467-9922 (Online), ISSN 0023-8333 (Print). [viewed 15 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1111/j.1467-9922.2012.00739.x

Malvern, D., 2008. Lexical diversity and language development: Quantification and assessment. Palgrave Macmillan, ISBN 9781403902320.

Read, J. A. S., 2000. *Assessing vocabulary*. Cambridge University Press, ISBN-10. 0521627419.

Steinecke, A., 2001. Erlebniswelten und Inszenierungen im Tourismus: Die Thematisierung des touristischen Raumes. In: Kreilkampf, E. et. al. (Hrsg.). *Gemachter oder gelebter Tourismus? Destinationsmanagement und Tourismuspolitik*, S. 67 – 74. Wien: Linde Verlag. ISBN 3707301443.

Vanhove, J., Bonvin, A., Lambelet, A., & Berthele, R., 2019. *Predicting perceptions of the lexical richness of short French, German, and Portuguese*

texts using text-based indices. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://www.researchgate.net/publication/330337868_Predicting_perceptions_of_the_lexical_richness_of_short_French_German_and_Portuguese_texts_using_text-based_indices_accepted_for_publication

INTERNETQUELLEN

https://de.wikipedia.org/wiki/Ingolstadt
https://de.wikipedia.org/wiki/Weliko_Tarnowo
https://www.ingolstadt.de/Kultur/Bildung-Wissenschaft/Hochschulen-Forschung/
https://de.wikipedia.org/wiki/Schule_von_Tarnowo#Literatur_und_Sprache
https://www.ingolstadt.de/stadtmuseum/scheuerer/ausstell/bgm-bier-03.htm
https://dasbierdesabends.de/balkansko-svetlo/
https://www.ingolstadt.de
https://teachsam.de/deutsch/d_lingu/pragm/pragm_kom_3_5.htm
https://newcityplatform.de/
https://www.veliko-tarnovo.bg/bg/kultura-i-turizm/
https://klexikon.zum.de/wiki/Benutzer:Ulrich/Hypertext

OBERASSISTENTIN DR. MILENA IVANOVA
Universität „Hll. Kyrill und Method“
Philologische Fakultät
Institut für Germanistik und Niederlandistik
Veliko Turnovo, Bulgarien
E-mail: m.shopova@ts.uni-vt.bg

SENIOR ASSIST. PROF. MILENA IVANOVA, PHD
University of Veliko Tarnovo St. Cyril and St. Methodius
Faculty of Modern Languages
Department of German and Dutch Studies
Veliko Turnovo, Bulgaria
E-mail: m.shopova@ts.uni-vt.bg

К ВОПРОСУ О ЯЗЫКОВОЙ ФОРМЕ МНОГОКОМПОНЕНТНЫХ ТЕРМИНОВ-СЛОВОСОЧЕТАНИЙ В СОВРЕМЕННОМ БОЛГАРСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

КРИСТИЯНА СИМЕОНОВА
ИНСТИТУТ БОЛГАРСКОГО ЯЗЫКА ИМ. ПРОФ. ЛЮБОМИРА АНДРЕЙЧИНА
БОЛГАРСКАЯ АКАДЕМИЯ НАУК
СОФИЯ, БОЛГАРИЯ

TO THE QUESTION OF THE LINGUISTIC FORM OF MULTI-COMPONENT TERMS OF WORD COMBINATIONS IN MODERN BULGARIAN AND RUSSIAN

KRISTIYANA SIMEONOVA
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE "PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN"
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This article is devoted to the multi-component word combinations of terms in the Bulgarian and Russian languages, the number of which is enormous today. It mainly examines their formal structure and the syntactic relations between their components. Some similarities and differences between the two languages are indicated and a number of examples are given. There are two main conclusions. Firstly, the number of terms of word combinations is very large in both languages. Secondly, the multi-component terms of word combinations with or without a preposition in both Bulgarian and Russian are distinguished by their comparatively long form. An excessively long form significantly complicates communication and makes the sentences in which these terms are used too long and unclear.

Keywords: term formation, term phrase, formal-structural model, comparative terminology

I. Введение

О терминах и терминологии сегодня говорят все больше и больше. Вопросы терминологии постепенно начинают становиться одними из наиболее актуальных и особенно важных для современного языкознания. Сегодня они представляют интерес не только для лингвистов и специалистов отдельных научных и профессиональных областей, но и для общества в целом. Это свя-

зано с тем, что терминологический аппарат является ключевым элементом для каждой науки, для каждой профессии, для каждой сферы человеческой деятельности вообще. Функционирование и осуществление любой человеческой деятельности сегодня невозможны без наличия четкого, точного и строго определенного набора терминов, на который возлагаются две основные функции: отражение знаний и обеспечение научного и профессионального общения и взаимопонимания специалистов.

Общеизвестен факт, что сегодня термины становятся все более активной лексикой не только в языке соответствующих наук, специальностей и профессиональных сфер деятельности, но и в коммуникативных действиях всего общества. Каждая терминологическая система функционально самостоятельна, но функционирует уже не как замкнутая и обособленная система, а функционирует в рамках общей системы данного языка, т.е. термин сегодня имеет и коммуникативное измерение, связанное с его употреблением в речи.

II. Цель и методы исследования

Целью данной статьи является рассмотрение формальной структуры многокомпонентных терминов-словосочетаний, а также и ситаксической связи между их компонентами в некоторых науках. Этот вопрос очень важен для создания точной лингвистической формы терминов. Нахождение наиболее точного языкового выражения научного понятия – очень важная и очень сложная деятельность, требующая как профессиональной, так и лингвистической подготовки.

Почему я обратилась к этой теме? Это произошло по двум причинам. Во-первых, количество многокомпонентных терминов-словосочетаний сегодня огромно в разных областях знаний и оно растет все больше и больше. Роль многокомпонентной терминологии повышается. Одной из причин тому является то, что многокомпонентные термины-словосочетания наиболее полно и наиболее точно отражают все стороны данного понятия. Полнота их формы ясно и точно охватывает все стороны понятий и явлений. Во-вторых, этот вопрос становится все более актуальным как в болгарском, так и в русском терминоведении. Кроме того, он представляет интерес для специалистов отдельных наук и профессиональных сфер деятельности.

Цель данного исследования объективно подразумевает применение синхронного подхода, который изучает и описывает определенные языковые явления только в определенный конкретный период их существования (в данном случае современный период). Основными используемыми методами являются метод научного описания и метод сопоставительного анализа.

III. Изложение

Термины-словосочетания представляют собой соединения двух, трех или более полных слов и представляют семантическое, грамматическое и именное единство. С одной стороны, словосочетания состоят из отдельных слов,

каждое из которых сохраняет свою лексико-грамматическую и лексико-семантическую независимость, поэтому вся комбинация имеет значение, вытекающее из значения отдельных слов и взаимосвязи между ними. С другой стороны, вся фраза как единое целое становится названием одного понятия из научной или профессиональной области и имеет другое значение, которое дается научным определением. Термины-словосочетания имеют постоянный лексический состав и постоянный порядок слов. Здесь будут рассмотрены многокомпонентные терминологические словосочетания. Я хочу сделать следующее уточнение. В современной терминологии нет единства в вопросе, какие именно термины-словосочетания являются многокомпонентными. Проблема в трехкомпонентных. Одни исследователи выделяют их в отдельную группу, а другие включают их в число многокомпонентных. На мой взгляд, трехкомпонентные – это отдельная группа, а многокомпонентные – это термины, имеющие как минимум четыре или более полнозначных лексических единиц.

Чтобы иметь возможность выполнять свои функции, термины должны отвечать определенным требованиям современной терминологической теории. Одним из таких требований является требование краткости. Это значит, что языковая форма термина должна быть как можно короче. Однако к требованию краткости следует подходить двояко. С одной стороны, короткие термины значительно облегчают процесс общения, особенно процесс устной коммуникации. Краткость формы очень важна, так как нагромождение слов мешает пониманию текста и выражению мысли, а хороший научный текст должен быть понятным. С другой стороны, не следует во что бы то ни стало стремиться к краткости, поскольку длинная и многословная языковая форма наиболее полно, точно и ясно выражает суть названного понятия.

Разумеется, что в случае многокомпонентных терминов-словосочетаний требование краткости языковой формы не может быть выполнено. Тогда возникает вопрос, где находится баланс между требованием краткости и полноты информации и может ли он вообще существовать. Как известно, термины-словосочетания делятся на две большие группы: с предлогом и без предлога. Начнем с беспредложных. Напр.: болг. *основни противоерозионни почвоукрепващи дейности* и рус. *основные противоэрозионные почвоукрепляющие деятельности*; болг. *фитогенни биотични екологични фактори* и рус. *фитогенные биотические экологические факторы* (термины из области экологии); болг. *държавна социалистическа общонародна собственост* и рус. *государственная социалистическая общенародная собственность*; болг. *антиколониално организирано националноосвободително движение* и рус. *антиколониальное организованное национально-освободительное движение* (термины из области общественно-политической лексики); болг. *неразглобяем радиално-опорен сачмен лагер* и рус. *неразборный радиально-упорный шарикоподшипник*; рус. *эффективная эксплуатация современного оборудования* и болг. *ефективна експлоатация на съвременно оборудване*;

рус. *структура топливного баланса электроэнергетики* и болг. *структура на горивния баланс на електроенергетиката*; рус. *технологии энергосбережения электрических систем* и болг. *енергоспестяващи технологии за електрически системи* (термины из области техники).

Многокомпонентные сочетания с предлогами: из области общественно-политической лексики: болг. *американски път на развитие на капитализма в селското стопанство*; *мироопазващи операции на Организацията на обединените нации*; *закон за непрекъснато повишаване на производителността на труда* и др.; рус. *американский путь развития капитализма в сельском хозяйстве*; *миротворческие операции Организации Объединенных Наций*; *закон о непрерывном повышении производительности труда* и др.; из области экологии: болг. *антропогенно замърсяване на околната среда*; *изкуствено възстановяване на природни ресурси*; *биологичен контрол на нефтени разливи*; *периодични колебания в числеността на популациите*; *регулиране на числеността на популациите*; *условия за съществуване на организмите*; *рекултивация за подобряване на ландшафта*; *зелено предприемачество за устойчиво развитие*; *методи за изследване в екологията*; *охрана на въздуха, почвите и водите*; *световна стратегия за опазване на природат*; *комплексни мерки за опазване на околната среда* и др.; в русском языке большинство из перечисленных словосочетаний беспредложные: *антропогенное загрязнение окружающей среды*; *искусственное восстановление природных ресурсов*; *биологический контроль разливов нефти*; *периодические колебания численности популяции*; *регулирование численности популяции*; *условия существования организмов*; *зеленое предпринимательство для устойчивого развития*; *методы исследования в области экологии*; *защита воздуха, почвы и воды*; *глобальная стратегия сохранения природы*; *комплексные меры по охране окружающей среды* и др.; из области техники: болг. *електропроводни линии с постоянен и променлив ток* и рус. *линии электропередачи постоянного и переменного тока*; болг. *стационарни и преносими информационни управляващи системи* и рус. *стационарные и портативные системы управления информацией*; болг. *подвижен пръстен на търкалящ се лагер* и рус. *подвижное кольцо подшипника качения* и др.

На базе приведенных примеров можно обобщить следующее: 1. Многокомпонентные термины-словосочетания обычно образуются на базе двухкомпонентных сочетаний путем добавления существительного или прилагательного. Употребление предлогов и союзов способствует установлению связей между компонентами; 2. Как говорит Владимир Моисеевич Лейчик, идеальной структурой термина можно назвать такую структуру, в которой связи между терминоэлементами выражают логические связи между понятиями (Лейчик/Leychik 2006, 52). Однако в практике это происходит не всегда; 3. Обычно отдельные компоненты, составляющие многокомпонентные сочетания, связаны отношениями подчинения. Они имеют один главный, опорный член и несколько зависимых членов.

Как для терминологов, так и для специалистов отдельных наук и профессиональных областей было бы очень удобно, если бы можно было выразить как можно больше признаков, свойств и характерных черт понятий и явлений минимальным количеством слов. Однако на практике это реализовать невозможно. Это приводит к противоречию между полной формой, несущей полноту и точность информации, и коммуникативным удобством. Отсюда логично вытекает вопрос: где же баланс, и можно ли его вообще найти? И каким образом можно сократить полную форму? Например, форму термина *комплекс мер по эффективной защите населения от оружия массового поражения* невозможно сократить без ущерба содержанию, поскольку этот термин означает комплекс четко определенных последовательных мероприятий, которые проводятся в четко определенном и описанном в военной науке порядке, начиная с оповещения населения и заканчивая сложнейшими мероприятиями по противорадиационной дезактивации. Нет сомнения, что длинная и многословная языковая форма наиболее полно, точно и всесторонне выражает сущность именуемого понятия. Это объясняется тем, что в процессе терминологической номинации в нее вкладывается максимально возможное количество номинативных признаков, а под *номинативными признаками* понимаются *признаки, отраженные в самом названии*. Напр., наиболее существенные признаки понятия отражены в названии термина *основные противоэрозионные мероприятия по укреплению почв*. В названии присутствуют три номинативных признака: указание только на основные и наиболее необходимые технические мероприятия по укреплению и мелиорации, их направленность на борьбу с эрозией и цель – улучшение состояния почв. Другой пример из области экологии: *физико-химическая очистка сточных вод методом фильтрации*. Здесь также можно выделить несколько важных номинативных признаков: что будет очищено (сточные воды), как это будет сделано – очистка будет осуществляться при использовании определенных физико-химических явлений и физико-химических методов, разработанных на их основе, а также дополнительное уточнение *фильтрация.* Это уточнение существенно и не может быть удалено из общей лингвистической формы, поскольку существует также термин *физико-химическая очистка сточных вод методом флотации*, при котором используется специальное оборудование, называемое *флотационными аппаратами*. Короче говоря, если мы сократим термин только до *физико-химической очистки сточных вод,* пострадают точность, ясность и конкретность.

Несмотря на полноту и исчерпывающую информацию, которую несут многокомпонентные термины-словосочетания, и отражение в них достаточного количества номинативных признаков, многие специалисты выступают за сокращение их языковой формы.

Наиболее часто используемый метод сокращения – это синтактико-семантическая конденсация, при которой получается более короткое словосочетание с меньшим количеством компонентов, чем исходное, при этом обе

фразы функционируют как синонимы. Например, из *светового излучения ядерного взрыва* получается *световой импульс*; из *степени ядерного радиоактивного заражения – степень радиации.* Другой способ – так называемый *эллипсис*, то есть опущение слов, которые легко можно понять (главным образом, логически). Это позволяет избежать чрезмерно длинных языковых конструкций, особенно в устной речи специалистов. Приведем следующий пример. В лингвистике вместо длинного словосочетания *числовая форма существительных мужского рода* используется только словосочетание *числовая форма*, поскольку остальное подразумевается.

Для сокращения языковой формы все чаще используется аббревиация, которая сегодня занимает значительное место как в современных болгарском и русском языках, так и в других языках. Реальной основой ее все более полного утверждения и распространения является внутриязыковая тенденция к экономии языковых средств, стремление к краткости, сжатости и динамичности выражения.

IV. Выводы

1. В обоих языках количество терминов-словосочетаний очень велико. Валерия Петровна Даниленко пишет: „Термины-словосочетания по количеству занимают одно из первых мест почти в любой отраслевой терминологии. Этот традиционный способ создания специальных наименований в словообразовании современной русской терминологической лексики также занимает ведущее место. Терминам-словосочетаниям отдается предпочтение в силу того, что они способны с наибольшей полнотой отразить необходимые отличительные признаки именуемого понятия“ (Даниленко/Danilenko 1977, 131 – 132).

Поэтому вопросы о лингвистических особенностях, о формировании и функционировании терминов-словосочетаний в языке, а также поиск и установление их оптимальной лингвистической формы все чаще привлекают внимание терминологов и в Болгарии, и в России.

2. Во многих областях знаний сокращается использование однословных терминов и возрастает роль многокомпонентной терминологии. Сегодня на практике становится все труднее соблюдать требование краткости термина. Одной из главных причин тому является тот факт, что в настоящее время наука развивается очень быстрыми темпами. В ходе интенсивного развития науки и познавательной деятельности людей постоянно возникают новые понятия, которые как обобщенное отражение действительности в сознании людей отражают полученные новые знания. Потребности современного общества в науке очень велики. Этот факт обуславливает развитие и обновление средств научной коммуникации и появление большого пласта новой специальной лексики. С. В. Гринев-Гриневич отмечает, что в результате бурного развития науки и научного знания сегодня мы наблюдаем так называемый *терминологический взрыв.* Под этим понятием он понимает резкое увеличение числа новых терминов (Гринев-Гриневич/Grinev-Grinevich 2008,

6). Значительная часть этих новых терминов являются составными, некоторые из них многокомпонентными. Однословные и краткие термины не всегда способны номинировать и охватить весь комплекс характеристик и свойств понятий, явлений, процессов и т. д. Поэтому роль многокомпонентной терминологии сегодня существенно возрастает, и это заметно во многих областях знания. Это нарастание объясняется тем фактом, что существует необходимость в номинации сложных составных понятий по мере познания их сущности и открытия новых сторон изучаемых явлений, и обуславливается необходимостью обозначать более сложные предметы и явления. Многокомпонентные сочетания содержат достаточно большой объем информации. Поэтому они являются удобным, удачным и подходящим способом обозначения очень сложных понятий.

3. Многокомпонентные термины-словосочетания с предлогом или без предлога как в болгарском, так и в русском языке отличаются сравнительно длинной формой. Чрезмерно длинная форма значительно затрудняет общение и делает предложения, в которых используются эти термины, слишком длинными и неясными. Многокомпонентные словосочетания коммуникативно неудобны из-за относительно большой длины формы. Однако, к его сокращению следует подходить очень осторожно ввиду полноты и достоверности информации. Благодаря сложной многокомпонентной структуре осуществляется оптимальная номинация специального понятия, которое мотивируется необходимым и значительным количеством соответствующих признаков.

4. Количественно в русском языке беспредложных словосочетаний больше, чем в болгарском. Это связано с тем, что русский язык синтетический, с богато развитой падежной системой, а болгарский – язык аналитический, в котором падежей нет. Падежные конструкции в русском языке обычно заменяются предлогами в болгарском языке, т.е. употребление предлогов в структуре словосочетаний в болгарском языке обусловлено прежде всего отсутствием падежной системы.

5. Значительная часть многокомпонентных терминосочетаний характеризуется семантической однозначностью, чего нельзя сказать о многих однословных терминах.

V. Заключение

Сравнительные терминологические исследования являются важной частью современной терминологии, потому что они предлагают нам красочную палитру многих любопытных и нерешенных проблем. Эти проблемы открыты для будущих исследований, с помощью которых картина этих исследований может постоянно дополняться и обогащаться. Сопоставительное терминоведение причастно к решению не только собственно теоретических проблем отдельных языков, но и к тому, что полученные в процессе сопоставительного анализа результаты имеют важное прикладное значение.

Литература

Гринев-Гриневич, С. В., 2008. *Терминоведение*. Москва: Академия. ISBN 978-5-7695-4951-9.

Даниленко, В. П., 1977. *Русская терминология. Опыт лингвистического описания*. Москва: Наука.

Лейчик, В. М., 2006. *Терминоведение. Предмет, методы, структура*. Москва: КомКнига. ISBN 5-484-00304-0.

References

Danilenko, V. P., 1977. *Russkaya terminologiya. Opyt lingvisticheskogo opisaniya.* Moskva: Nauka [in Russian].

Grinev-Grinevich, S. V., 2008. *Terminovedenie*. Moskva: Akademiya [in Russian]. ISBN 978-5-7695-4951-9.

Leychik, V. M., 2006. *Terminovedenie. Predmet, metody, struktura*. Moskva: KomKniga [in Russian]. ISBN 5-484-00304-0.

Доц. д-р Кристияна Симеонова
ORCID ID: 0000-0002-9161-853X
Болгарская академия наук
Институт болгарского языка
Секция терминологии и терминографии
София 1113, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17
София, Болгария
E-mail: krisi1@mail.bg

Assoc. Prof. Kristiyana Simeonova, PhD
ORCID ID: 0000-0002-9161-853X
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Bulgarian Language
Department of Terminology
52 Shipchenski prohod, Bl. 17, 1113 Sofia
Sofia, Bulgaria
E-mail: krisi1@mail.bg

ЗА НЯКОИ ПРЕДСТАВИТЕЛИ НА КОНСТРУИРАНИТЕ КАТЕГОРИИ СРЕД ТЕРМИНИТЕ ОТ ОБЛАСТТА НА ИКОНОМИКАТА

ЕКАТЕРИНА ПЕТКОВА
ИНСТИТУТ ЗА БЪЛГАРСКИ ЕЗИК „ПРОФ. ЛЮБОМИР АНДРЕЙЧИН“
БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

ABOUT SEVERAL REPRESENTATIVES OF THE CONSTRUCTED CATEGORIES AMONG THE TERMS FROM THE FIELD OF ECONOMICS

EKATERINA PETKOVA
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE "PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN"
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article examines three groups of terms from the field of economics from the point of view of their location following M. Popova's typology of the conceptual-semantic categories. On the highest level of abstraction in this classification, on the basis of the feature [±existence in reality], ontological and constructed concepts are distinguished. At the next levels of generalization, these two types of concepts are divided into different sub-types on the basis of their differentiation by definite features, such as [±autonomy of the existence], [±discreteness], [±countability], [±change], [±limitation in time], etc. The analysis of the examined terms shows that they belong to the theoretical and operational sub-types of the constructed categories. Arguments for their association with these sub-types of concepts are explicated. Generalized and concrete values of the ontological categories that lie at roots of these constructed terms are ascertained.

Keywords: term, terminological meaning, ontological category, constructed category, economics

Увод

В тази статия обект на внимание са някои термини от областта на икономиката, които се изследват от гледна точка на тяхната категориална принадлежност, т.е. през призмата на разположението им спрямо елементите на обоснованата от М. Попова структурна класификация на понятийно-

семантичните категории на терминологията (Попова/Popova 2001/2002; 2012, 138 – 148).

Досега в българското терминознание понятийният апарат на икономиката е разглеждан в ограничен брой трудове. Сред тях трябва да се спомене изследването на С. Колковска върху проявите на интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология (Колковска/Kolkovska 2006). В него интернационалните терминологични единици са анализирани и разграничени според степента на формалното им сходство с изходните единици в езика източник, като са отбелязани също начините за интеграцията им в приемащия език, а тенденцията към запазване на националната специфика е илюстрирана чрез отчетливо обособени групи, представящи видовете домашни икономически термини, семантичните неологизми, начините за адаптация на новите икономически понятия и за интеграцията им към словообразователната и лексикалната система на българския език (Колковска/Kolkovska 2006). Чуждите терминологични единици от областта на икономиката, функциониращи в българския език, са изследвани в съпоставителен план (съответно с унгарски и руски език) от М. Дамянова (Дамянова/Damyanova 2004) и Р. Стоянова (Стоянова/Stoyanova 2020, 2022). Подробно изследване на терминологията в областта на маркетинга в словообразувателен, формално-структурен и семантичен аспект е направено от А. Христова (Христова/Hristova 2023). Доколкото ни е известно, икономическата терминология не е била анализирана досега в интересуващия ни тук аспект.

Теоретична рамка на изследването

Отправна точка на изследването е гореспоменатата структурна класификация на понятийно-семантичните категории на терминологията, построена от М. Попова чрез противопоставянето им според внимателно подбрани и подходящо формулирани разграничителни признаци. Въз основа на първия признак – [±съществуване в действителността] – на най-високо равнище на абстракция в нея се разполагат онтологичните и конструираните категории. На следващите нива по признака [±самостоятелност на съществуването] онтологичните се делят на същностни/предметни и признакови, а конструираните – съответно на теоретични и операторни. По-нататък същностните онтологични категории според признака [±дискретност] се делят на ‘предмети’ и ‘вещества’, според [±жив] на ‘животно/човек’ и ‘предмет’ и т.н. Признаковите онтологични категории, казано най-обобщено, включват значенията ‘характеристика’, ‘действие/дейност’, ‘състояние’, ‘явление’ и др. Тяхната подялба се основава върху различни комбинации на признаците [±промяна], [±ограниченост във времето], [±локализираност във времето], [±броимост/изчислимост] и др. (Попова/Popova 2001/2002; 2012, 138 – 148).

Цел на изследването е да се направи анализ на избраните групи термини с оглед на техния логически статус на най-високо равнище на абстракция,

т.е. те да бъдат отнесени към един от двата главни вида значения според типологията на М. Попова (Попова/Popova 2001/2002; 2012, 138 – 148) – към онтологичните или конструираните понятийно-семантични категории, характеризиращи се съответно с положителна и отрицателна стойност по признака [±съществуване в битието]; да бъде установена стойността им по признака [±самостоятелност на съществуването]; да бъдат посочени онтологичните категории, които лежат в тяхната основа. За целта при предварителния анализ на термините са използвани методът на компонентния анализ и методът на падежната граматика, а също процедурата за разлагане на значението на Л. Е. Пшеничная (Пшеничная/Pshenichnaya 1967). Източник на материала за изследването е *Терминологичният енциклопедичен речник по икономически науки*.

• Термини, означаващи парични агрегати

Първата група понятия се състои от т.нар. *парични агрегати*, представляващи ‘компоненти на паричната маса[1], условно обособени според тяхната степен на ликвидност от централната банка на дадена страна с цел измерване на общото количество пари в националната икономика’ (ТРИк/TRIk 2020, 247). Това са *паричната база*, *тесните пари*, *квазипарите* и *широките пари*.

В съдържанието на термина *парична маса* се открива пояснение, че под него трябва да се разбира „цялото количество пари, което е налично под някаква форма (в обращение, в депозити до поискване, в различни видове влогове, ценни книжа и др.) в дадена национална икономика в определен период от време“ (ТРИк/TRIk 2020, 246). Може да се отчете, че в рамките на това понятие се съвместяват намиращи се на различни места и в различни форми парични средства, които се възприемат условно като цялост. Тяхното наличие в действителността не се оспорва тук. Според нас обаче понятието *парична маса* не означава предметна същност, реално съществуваща в действителността, а теоретична същност, създадена в човешкия ум, за да служи за определени цели, напр. за наблюдение и контролиране на инфлацията и др. В основата на така формираното теоретично понятие лежи онтологичната категория ‘предмет’, която на следващото ниво на обобщеност има стойност ‘парични средства’ или ‘финансови активи’, а на още по-ниско равнище на абстракция се характеризира с конкретни стойности ‘пари’, ‘депозити’, ‘ценни книжа’ и др.

Отбелязаното за този термин важи и за термините, означаващи негови съставни части, срв.:

ПАРИ В ОБРАЩЕНИЕ. 1. Всички пари – банкноти и монети, които се намират извън касите на централната банка. ■ Това са парите в търговските

[1] Тук се има предвид първото значение на термина *парична маса*, а именно ‘общата сума на парите, които са налице в оборота на дадена икономика през определен период от време’ (ТРИк/TRIk 2020, 354).

банки, спестовните каси, застрахователните дружества, пощите, предприятията и другите организации, както и в населението. 2. Вж. парична база (ТРИк/TRIk 2020, 244).

ПАРИЧНА БАЗА (M_0); пари в обращение 2. Първата част от паричната маса (в 1. зн.), която съдържа всички пари в обращение. ■ Това е цялото намиращо се извън банките количество монети и банкноти, с които всички стопански субекти в страната разполагат в наличност (ТРИк/TRIk 2020, 246).

ТЕСНИ ПАРИ (M_1); парична маса 2. Втората част от паричната маса (1. зн.), представляваща паричен агрегат, в който влизат: 1) паричната база (M_0) и 2) намиращите се на безсрочни влогове в банките средства на домакинствата и предприятията. ■ […] включва финансовите активи, с които техните притежатели могат да разполагат и да използват за разплащане незабавно във всеки един момент (ТРИк/TRIk 2020, 354).

КВАЗИПАРИ (M_2). Третата част от паричната маса (1. зн.), представляваща паричен агрегат, в който влизат: 1) тесните пари (M_1) и 2) срочните влогове и депозити до 2 години. […] (ТРИк/TRIk 2020, 143 – 144).

ШИРОКИ ПАРИ (M_3). Четвъртата част от паричната маса (1. зн.), представляваща паричен агрегат, в който влизат 1) квазипарите (M_2) и 2) сделките с ценни книжа, депозитните сертификати на банките и държавните ценни книжа. […] (ТРИк/TRIk 2020, 408).

Както от приведените дефиниции, така и от следващата графика (фиг. 1) може да се заключи, че всеки следващ от изброените видове парични агрегати включва предходните и се разширява с допълнителни компоненти. Критерият, по който те се различават помежду си, се състои в степента на тяхната ликвидност, т.е. във възможността да бъдат използвани като платежно средство в максимално кратки срокове.

Понятията, означени с тези термини, имат вторично съществуване – не в битието, а в човешкия ум. Първично съществуване (в действителността) имат само обектите, които лежат в основата на тези понятия. Като основен аргумент, достатъчен за определянето на тези понятия като теоретични, може да послужи фактът, че те са условно обособени. Това потвърждава схващането, че тяхното съществуване се позиционира не в действителността, а в човешкия ум, в теорията и методологията на науката. Изброените понятия за парични агрегати са въведени в теорията на икономиката поради значимостта на наличното количество пари в дадена страна за нейната икономическа стабилност и развитие. Целта на обособяването на тези компоненти е чрез регулиране на съотношенията между тях да се контролира и управлява по необходимите начини цялата разполагаема съвкупност от парични средства в дадена държава.

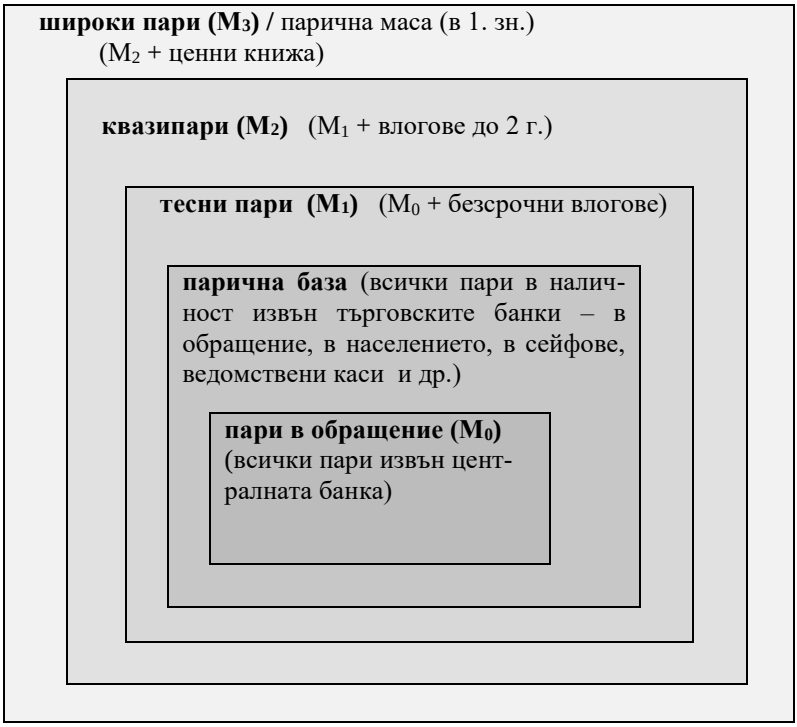

Фиг. 1. Парична маса – елементи/съставни части

В основата на разгледаните теоретични конструирани понятия за парични агрегати лежи същностната онтологична категория ‘предмет’ (със стойност ‘пари’ на по-конкретно равнище на абстракция и със стойности ‘монети’, ‘банкноти’, ‘влогове’, ‘ценни книжа’ и др. на най-ниско ниво на абстракция).

• Термини, означаващи икономически школи или направления

Дефиницията на термина *школа в икономиката* е ‘система от общи идеи за явленията, процесите, методите и моделите в икономиката като наука и практика, носители на които са групи от специалисти в съответните области’ (ТРИк/TRIk 2020, 408). В *Терминологичния енциклопедичен речник по икономически науки* са описани следните основни школи на икономическата теория в съдържателен и исторически план, за които тук ще приведем само най-важните данни от тяхното значение: *стопанско учение на схоластиците*, представляващо ‘елементи на икономическа теория, засягащи въпросите за справедливата цена и незаслужената печалба, за лихвата и за частната собственост, които се проявяват в средновековна Европа във философското направление схоластика’ (ТРИк/TRIk 2020, 340 – 341); *меркантилизъм*, „чиято основна идея е, че народното стопанство трябва да създава богатството на

държавата“ (ТРИк/TRIk 2020, 199); *физиократизъм*, чиито представители „пренасочват вниманието от обращението на стоки към производството […], приемат, че само трудът в селското стопанство е производителен и носи печалба (принаден продукт), за пръв път прилагат теоретичен анализ и математически изчисления към икономиката“ (ТРИк/TRIk 2020, 379); *класическа политическа икономия*, според която „в предметната област на икономиката се включват въпроси като икономическото развитие на обществото, пазарното стопанство, печалбата, рентата, разделението на труда, участието на държавата“ (ТРИк/TRIk 2020, 145); *марксизъм*, „чиито идеи са фокусирани върху капиталистическия начин на производство, експлоатацията на труда от капитала, конфликта между притежателите на средствата за производство и производителите на благата“ (ТРИк/TRIk 2020, 183); *неокласическа школа*, която „включва в предметната област на икономиката въпроси като субективната оценка на индивидите за полезността на благата, ефективно разпределение на ограничените ресурси, уравновесяване на търсенето и предлагането“ (ТРИк/TRIk 2020, 212); *кейнсианство* (с неговия синоним *регулативизъм*), според който „пазарът не прави икономическата система саморегулираща се, тъй като самият той е нестабилен, затова е необходима регулиращата роля на държавата“ (ТРИк/TRIk 2020, 144); *монетаризъм*, който „отхвърля ролята на държавата като регулатор на икономиката и приема основната роля на пазара при разпределението на ресурсите и благата“ (ТРИк/TRIk 2020, 203).

Както може да се установи от приведените базови данни от значенията на тези термини, отделните теоретични икономически школи се основават върху различни схващания за водещата роля на определени фактори за развитието на икономиката, за начините на разпределение на благата, за необходимостта от прилагане на регулаторни мерки от страна на държавата, за дела на държавните разходи в брутния вътрешен продукт, за необходимия размер на данъците и др. Накратко, критерият, по който изброените школи се различават, са разбиранията на техните представители за движещите сили на икономическото развитие, т.е. идеите, около които те се обединяват. Независимо от конкретните различия, за всички термини за икономически школи може да се потвърди, че означените с тях понятия нямат първично съществуване в действителността, а само вторично съществуване – те са създадени от човешкия ум и присъстват само в теорията на науката, т.е. принадлежат към групата на теоретичните конструирани понятия, формирани върху основата на същностната онтологична категория ‘предмет’, в случая с конкретна стойност ‘група лица’.

• Термини, означаващи коефициенти

Третата група термини, които ще бъдат разгледани, се състои от някои коефициенти и показатели, използвани за измерване и характеризиране на състоянието на различни макроикономически параметри.

Терминът *паритет на покупателната способност* означава ‘коефициент, с помощта на който се уеднаквява стойността на макроикономически показатели на различни държави с цел заличаване на относителните разлики и сравнение между тях’ (ТРИк/TRIk 2020, 245). В съдържанието на термина се открива разяснението, че това е теоретично конструиран, изчислен по определен начин и приет в ЕС и по света валутен курс, чрез който стойността на дадена макроикономическа величина се превръща от дадена национална валута в СПС (стандарт на покупателната способност) (пак там). От обобщената стойност на архисемата ‘коефициент’ (т.е. число), изразена и като ‘валутен курс’ (т.е. отново някаква числова стойност) може да се съди, че става въпрос за операторно конструирано понятие, което не се отличава със съществуване в действителността, от една страна, и което не се отличава със самостоятелно съществуване (подобно на признаковите онтологични категории), от друга страна.

При термина *коефициент на заетост* със значение ‘показател за икономическата активност на населението, измерващ съотношението между броя на заетите лица и числеността на трудоспособното население’ (ТРИк/TRIk 2020, 146) също става въпрос за операторно конструирано понятие. Операторните конструирани значения, подобно на признаковите онтологични значения, нямат самостоятелно съществуване, а се изявяват единствено в ролята на характеристики на същностни/предметни значения (онтологични или конструирани, и по-точно теоретични), като определят техни свойства, действия, състояния, отношения и под. В случая като доказателство за операторната природа на разглежданото понятие може да се приеме родовият признак в неговата дефиниция – ‘показател’, а също и обстоятелството, че въпросният показател се изразява в проценти (където ‘процент’ е една стотна *част*[1] от цялото). Обектът на измерване, изразяван чрез този показател, има конкретна стойност ‘съотношение’, като при това тук става въпрос за съотношение между две (отново) условно обособени групи от предметни същности. В основата на понятието лежат признаковите (характеризиращи се с несамостоятелно съществуване) онтологични категории ‘количество (брой)’ и ‘отношение’.

Казаното за разгледаното по-горе понятие важи изцяло и за следващата група термини. Архисемата в техните значения ‘коефициент’ ги отнася към конструираните категории (които не съществуват в действителността, а само в човешкия ум), от една страна, и показва тяхната несамостоятелна природа (което ги сближава с признаковите онтологични категории), от друга страна.

[1] Понятието *част* също е конструирано (не съществува в действителността, а е създадено от човешкия ум), от една страна, и операторно (подобно на признаковите онтологични няма самостоятелна природа, а съществува само като признак, свойство, състояние и др. на предметна онтологична или на теоретична конструирана категория), от друга страна.

Комбинацията от техните стойности по признаците [±съществуване в битието] и [±самостоятелност на съществуването] ги причислява към операторните категории. Срв.: *коефициент на заетост в средствата за настаняване*, означаващ ‘съотношението между броя на заетите легла и общия брой на леглата в средствата за настаняване (ТРИк/TRIk 2020, 146), чието значение на най-високо равнище на абстракция може да се изрази като ‘отношение между количествени характеристики на предмети’; *коефициент на интензивност на туристическите пътувания*, означаващ ‘отношението на броя на извършените туристически пътувания за определен период време към броя на населението, което се обхваща от туристическите статистики’ (ТРИк/TRIk 2020, 146-147) – или, изразено в обобщен вид, ‘отношение между количествени характеристики’; *еластичност на търсенето спрямо дохода* ‘коефициентът на отношението между процентното изменение в количеството на търсенето и процентното изменение в дохода’ (ТРИк/TRIk 2020, 95) – отново ‘отношение между количествени характеристики’; *ценова еластичност на предлагането* ‘коефициент на отношението между процентното изменение на предлагането и процентното изменение на цената’ (ТРИк/TRIk 2020, 400) – изразено в най-генерализиран вид като ‘отношение между количествени характеристики’ (в случая между количеството предлагана стока от даден вид и нейната цена). Може да се обобщи, че в основата на тези понятия лежат отново признаковите онтологични категории ‘количество’ и ‘отношение’.

Терминът *ценова еластичност на търсенето* означава ‘коефициентът на отношението между изразената в проценти промяна в търсенето на дадена стока и изразената в проценти промяна в цената на тази стока’ (ТРИк/TRIk 2020, 400). Както може да се установи, двете явления (промяната в търсенето на дадена стока и промяната в нейната цена) се случват в действителността отделно едно от друг. Тяхното взаимно обвързване и обединяване в определена зависимост е вторично, тъй като е резултат от дейността на човешкия ум. Главната онтологична категория, върху основата на която е образувано това операторно конструирано понятие, е признаковата категория ‘отношение’.

Терминът *мултипликатор на инвестициите* (със синоними *инвестиционен мултипликатор, мултипликатор на държавните разходи, фискален мултипликатор*) означава ‘числов коефициент, който показва в каква степен в условия на икономическа криза доходите се увеличават или намаляват в зависимост от нарастването или намаляването на автономните инвестиции’ (ТРИк/TRIk 2020, 207). Значението му може да се парафразира и обобщи като ‘съотношение между размера на доходите и размера на автономните инвестиции, изразено чрез някаква числова стойност’. В основата на понятието са признаковите онтологични категории ‘отношение’ и ‘количество’.

При *акселератор на инвестициите* ‘числов коефициент, измерващ съотношението между прираста на националния доход и на съвкупното търсене

на потребителски стоки и услуги, от една страна, и прираста на индуцираните инвестиции, от друга страна' (ТРИк/TRIk 2020, 28) значението на термина може да се изрази обобщено като 'съотношение между количествено променящи се макроикономически показатели, изразено в числова стойност'. В неговата основа се намират отново признаковите онтологични категории 'отношение' и 'количество'.

Сред разглежданите тук може да се обърне внимание и на три термина, които имат една и съща родова сема (с конкретна стойност 'показател за измерване на икономическия растеж'). Първият от тях е *коефициент на нарастване* '[…], изразяващ отношението на стойността на даден макроикономически параметър (напр. националния доход) в разглеждания период към стойността му, измерена в определен базисен период' (ТРИк/TRIk 2020, 147). В обобщен вид неговото значение може да се изрази като 'отношение между количествени характеристики (стойности)'. Следващите два термина съдържат в дефинициите си горния термин и се основават върху него, срв.:

темп на нарастване/темп на растеж	*темп на прираст*
'[…], равняващ се на *коефициента на нарастване* на даден макроикономически параметър (напр. националния доход) в разглеждания период,	
умножен по 100%.	от който са приспаднати 100%.

Както се вижда, последните два термина съвпадат помежду си с голяма част от значенията си, а се разграничават по това дали коефициентът на нарастване се умножава или от него се изваждат 100%. Независимо от приликите и разликите помежду им може да се каже, че зад понятията, означени с тези термини, не стоят съществуващи в действителността обекти, свойства или явления. При тях става въпрос за изкуствено създадени, конструирани от човешкия ум категории. По-конкретно те се причисляват към операторните конструирани значения, тъй като не се отличават със самостоятелност на съществуването, а служат за измерване и характеризиране на различни макроикономически променливи величини. В основата на тези операторни термини лежат признаковите (характеризиращи се с несамостоятелно съществуване) онтологични категории 'количество' и 'отношение'.

Изводи

От направения анализ може да се обобщи, че разгледаните групи термини (парични агрегати, икономически школи и коефициенти/показатели) имат както общи, така и разграничаващи ги характеристики. Сходството между тях се състои в еднаквата им (отрицателна) стойност по признака [±съществуване в битието]. Това означава, че всички те спадат не към онтологичните, а към конструираните категории. Различието между тях се отнася до тяхната автономност: по признака [±самостоятелност на съществуването] групата на паричните агрегати и тази на икономическите школи се отличават с

положителна стойност, а групата на коефициентите – с отрицателна стойност. Това означава, че първите две групи принадлежат към теоретичните конструирани категории (съответстващи на предметните онтологични), а третата се отнася към операторните конструирани категории (съответстващи на признаковите онтологични).

Паричните агрегати и школите имат в основата си същностни (предметни) онтологични категории: ‘предмет’ (с конкретна стойност ‘множества от предмети – парични средства’) – при термините за парични агрегати); също ‘предмет’ (но с конкретна стойност ‘група лица’) – при термините за икономически школи и направления. Коефициентите имат в основата си признаковите онтологични категории ‘количество’ и ‘отношение’, като конкретните стойности на родовите семи в техните значения са следните: ‘валутен курс’, т.е. някакво число при *паритет на покупателната способност*; ‘процент’ (т.е. част от нещо) и ‘съотношение’ при *коефициент на заетост*; ‘съотношение’ (тук ‘отношение между количествени характеристики’) при останалите разгледани термини.

Понятията от първите две групи (за парични агрегати и икономически школи) се причисляват към теоретичните конструирани категории, тъй като имат самостоятелно съществуване, т.е. съответстват на същностните (предметните) онтологични категории.

Термините от третата група (за коефициенти и др. показатели) принадлежат към операторните конструирани понятия, които не съществуват в действителността и нямат самостоятелна природа. Съответстващите им признакови онтологични категории (също с несамостоятелно съществуване, но проявяващи се в действителността) имат за функция да характеризират свойства, признаци, състояния, отношения, действия на предметните онтологични категории. От своя страна, операторните конструирани категории най-често служат за изразяване на отношения между самостоятелните (предметни онтологични и теоретични конструирани) категории, в някои случаи за организирането/подреждането им (напр. *група*, *клас*, *раздел* и др.), за изразяване на съотношения между техни характеристики (като тук разгледаните коефициенти) и др.

Анализът на тези три групи и наблюденията върху редица други икономически термини показват, че понятийният апарат на науката за стопанските отношения заслужава внимание и може да предостави ценен материал за изследване на различните видове понятия, специално въведени и използвани за формирането на теорията на тази научна област и за организиране на знанието в нея.

Литература

Дамянова, М., 2004. Чужди лексикални елементи в икономическата терминологична подсистема на унгарския и българския език. В: Найденова, Й.,

И. Маркова, Л. Лесничкова (ред.). *Унгаристиката в България. Език, история, литература*, с. 82 – 104. София: Боян Пенев. ISBN 945-8712-33-4.

Колковска, С., 2006. Тенденциите към интернационализация и национализация в новата българска икономическа терминология. В: Пернишка, Е., М. Божилова, П. Костадинова, А. Пачев (ред.). *Националният език в условията на чужди влияния и глобализация*, с. 190 – 212. София: СУБ. ISBN 954-8329-83-2.

Попова, М., 2001/2002. Понятийно-семантичните категории на терминологията. *Български език*, № 2, с. 22 – 32. ISSN 0005-4283.

Попова, М., 2012. *Теория на терминологията*. Велико Търново: Знак ’94. ISBN 978-954-8305-25-9.

Пшеничная, Л., 1967. Представление значения термина в информационно-поисковой системе Института кибернетики АН УССР. Построение семантического дерева определений терминов. *Научно-техническая информация, сер. 2, Информационные процесы и системы*, № 8, с. 12 – 16. ISSN 0548-0027.

Стоянова, Р., 2020. Терминологични фразеологични калки в най-новата българска и руска икономическа терминология. В: Мичева, В., Д. Благоева, М. Витанова, М. Цибранска, С. Колковска, Т. Александрова (ред.). *Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ (София, 2020), том 1*, с. 173 – 181. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISSN 2683-118X.

Стоянова, Р., 2022. Виды заимствований в болгарской и русской экономической терминологии. В: *Тезисы докладов 50-й Международной научной филологической конференции имени Людмилы Алексеевны Вербицкой*, с. 578 – 579. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета.
https://api.dspace.spbu.ru/server/api/core/bitstreams/46d14223-8a1c-4963-836b-c734ac41124a/content [05.09.2025].

ТРИк, 2020. Попова, М., А. Христова, Б. Попов, Д. Лесневска, Е. Петкова, Кр. Симеонова, М. Михайлова-Паланска, Ст. Мицева. *Терминологичен енциклопедичен речник по икономически науки*. София: Скала Принт. ISBN 978-619-91129-7-7.

Христова, А., 2023. Лингвистичен анализ на термините в областта на маркетинга. В: *Студии по терминология*, с. 39 – 80. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-619-245-320-6.

REFERENCES

Damyanova, M., 2004. Chuzhdi leksikalni elementi v ikonomicheskata terminologichna podsistema na ungarskia i balgarskia ezik. In: Naydenova, Y., I. Markova, L. Lesnichkova (eds.). *Ungaristikata v Bulgaria. Ezik, istoria, literatura*, pp. 82 – 104. Sofia: Boyan Penev [in Bulgarian]. ISBN 945-8712-33-4.

Hristova, A., 2023. Lingvistichen analiz na terminite v oblastta na marketinga. In: *Studii po terminologia*, pp. 39 – 80. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian]. ISBN 978-619-245-320-6.

Kolkovska, S., 2006. Tendentsiite kam internatsionalizatsia i natsionalizatsia v novata balgarska ikonomicheska terminologia. In: Pernishka, E., M. Bozhilova, P. Kostadinova, A. Pachev (eds.). *Natsionalniyat ezik v usloviyata na chuzhdi vliyania i globalizatsia*, pp. 190 – 212. Sofia: SUB [in Bulgarian]. ISBN 954-8329-83-2.

Popova, M., 2001/2002. Ponyatiyno-semantichnite kategorii na terminologiyata. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 22 – 32 [in Bulgarian]. ISSN 0005-4283.

Popova, M., 2012. *Teoria na terminologiyata*. Veliko Tarnovo: Znak ’94 [in Bulgarian]. ISBN 978-954-8305-25-9.

Pshenichnaya, L., 1967. Predstavlenie znacheniya termina v informacionno-poiskovoj sisteme Instituta kibernetiki AN USSR. Postroenie semanticheskogo dereva opredelenij terminov. *Nauchno-tehnicheskaya informacia, ser. 2, Informatsionnye protsesy i sistemy*, № 8, pp. 12 – 16 [in Russian]. ISSN 0548-0027.

Stoyanova, R., 2020. Terminologichni frazeologichni kalki v nay-novata balgarska i ruska ikonomicheska terminologia. In: Micheva, V., D. Blagoeva, M. Vitanova, M. Tsibranska, S. Kolkovska, T. Aleksandrova (eds.). *Dokladi ot Mezhdunarodnata godishna konferentsia na Instituta za balgarski ezik „Prof. Lyubomir Andreychin“ (Sofia, 2020)*, vol. 1, pp. 173 – 181. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov“. ISSN 2683-118X.

Stoyanova, R., 2022. Vidy zaimstvovanij v bolgarskoj i russkoj ekonomicheskoj terminologii. In: *Tezisy dokladov 50-j Mezhdunarodnoj nauchnoj filologicheskoj konferentsii imeni Lyudmily Alekseevny Verbickoj*, pp. 578 – 579. Sankt-Peterburg: Izdatel’stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian]. https://api.dspace.spbu.ru/server/api/core/bitstreams/46d14223-8a1c-4963-836b-c734ac41124a/content [05.09.2025].

TRIk, 2020. Popova, M., A. Hristova, B. Popov, D. Lesnevska, E. Petkova, Kr. Simeonova, M. Mihaylova-Palanska, St. Mitseva. *Terminologichen entsiklopedichen rechnik po ikonomicheski nauki*. Sofia: Skala Print [in Bulgarian]. ISBN 978-619-91129-7-7.

Гл. ас. д-р Екатерина Петкова
Web of Science Researcher ID: D-4819-2019
ORCID ID: 0000-0003-1792-6742
Българска академия на науките
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Секция по терминология и терминография
София, България
E-mail: e.petkova@ibl.bas.bg

ASSIST. PROF. EKATERINA PETKOVA, PhD
Web of Science Researcher ID: D-4819-2019
ORCID ID: 0000-0003-1792-6742
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Department of Terminology and Terminography
Sofia, Bulgaria
E-mail: e.petkova@ibl.bas.bg

МОРФОЛОГИЯ, СЛОВООБРАЗУВАНЕ, ФУНКЦИОНАЛНА ГРАМАТИКА

МОРФОЛОГИЯ – МОРФОСЕМАНТИКА – МОРФОПРАГМАТИКА

ЕВГЕНИЯ ВУЧЕВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

MORPHOLOGY – MORPHOSEMANTICS – MORPHOPRAGMATICS

EUGENIA VUCHEVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This piece of research applies a semasiological approach to describe the morphological level within the linguistic system. The adopted perspective extends beyond formal (inflectional and derivational) Morphology, upgrades functional (categorial) Morphosemantics, unfolding to Morphopragmatics, and presenting the possible pragmatic-stylistic values of linguistic units and their grammatical categories in specific communicative situations.

Keywords: Morphology, Morphosemantics, Morphopragmatics, morpheme, grammeme, categoreme

Заглавието би могло да наведе на някои асоциации с идеите на Платон, Декарт, Универсалната граматика на Пор-Роаял, В. фон Хумболт (Humboldt 2000), А. Потебня (Потебня/Potebnya 1990) и безспорните постижения на лингвистиката през XX век. Би могло да се съотнесе и с тридялбата на семиозиса, започнала от тривиума *логика*, *граматика* и *реторика* и придобила класическото звучене *семантика*, *синтактика* и *прагматика*, формулирано на основата на семиотичните теории на Ч. Пърс (Peirce 1931 – 1958) и Ч. Морис (Morris 1938). Би могло да се разгледа и като проекция на концепцията за функционалната перспектива на изречението на учените от Пражката лингвистична школа, която по същество разкрива възможността за семантично, езиково и функционално членение на речевите формации[1]. Отнесена към

[1] Николаева (Николаева/Nikolaeva 1978, 11, бел. 2) посочва като един от аспектите на теорията за актуалното членение на изречението, които се оказват продуктивни за развитието на лингвистиката на текста, троичния подход към синтактичната семантика, а именно: равнището на граматическата структура на изречението, равнището

морфологичните единици, тази теория би могла да се окаже продуктивна, за да се обособят равнищата на граматичния, на семантичния и на функционалния план, в който може да се разположи описанието на морфологичните категории. Но най-вече заглавието е показателно за посоката на морфологичния анализ, следваща семасиологичния подход за обяснение на езиковите явления: от формата към съдържанието, а оттам и към функцията. Това е и разбирането ми за всеобхватния и непротиворечив характер на семантико-функционалната перспектива, което изповядвам в заниманията си по морфология и стилистика на испанския език вече близо 40 години.

Морфология

Няма спор, че морфологията, както показва етимологията ѝ (гр. μορφο, морфо = 'форма' и λογία, логия = 'наука'), е наука за формата. Следва да се запитаме обаче дали изучава всички езикови форми и кои форми изучава – на думата, или на изречението. За да отговорим правилно на този въпрос, трябва да направим две уточнения: 1) всички материални компоненти в езика притежават форма и тя има прозодични или графични граници, като последните при думата са интервалите, а при изречението главната буква и точката, т.е. от гледна точка на сегментирането на речта думата е основната морфологична единица; 2) като езикова форма, зад всяка дума стои някакво съдържание – лексикално, граматично или операционално (при т.нар. служебни думи), което предполага определено функционално поведение. С други думи, описанието на формалните, семантичните и функционалните аспекти на думата задава предмета на морфологията като наука, изучаваща формата от гледна точка на съответното съдържание, което винаги е свързано с изпълняването на определена функция. За да определим обхвата и границите на морфологията, трябва да решим дали тя е наука, която изучава формата, или наука, която се занимава със съдържанието на езиковия знак. Първият вариант би отвел към означаващото (Сосюр/Saussure 1916), повърхнинната структура (Chomsky 1957), втората артикулация (Martinet 1974), плана на изразяването (Hjelmslev 1974); вторият би насочил съответно към означаемото, дълбинната структура, първата артикулация или плана на съдържанието. Доктрината на Л. Йелмслев дава надеждно решение на поставената дилема. Датският лингвист прецизира дихотомията на Сосюр *означаващо/означаемо* в езиковия знак и я пренася върху езика като отношение между план на изразяването и план на съдържанието, изградени върху допълнителната двудялба *форма/субстанция*, като по този начин предлага единна концепция, която схематично илюстрира мястото на морфологията в езиковата теория като наука за формата, разположена в плана на съдържанието:

на семантичната структура на изречението и равнището на актуалната организация на изказването, т.е. на актуалното му членение.

		ОСНОВНА ЕДИНИЦА		НАУКА
ЕЗИК (езиков знак при Сосюр)	ПЛАН НА ИЗРАЗЯВАНЕТО (означаващо при Сосюр; повърхнинна структура при Чомски); втора артикулация при Мартине	ФОРМА	*Фонема*	ФОНОЛОГИЯ
		СУБСТАНЦИЯ	*Звук*	ФОНЕТИКА
	ПЛАН НА СЪДЪРЖАНИЕТО (означаемо при Сосюр; дълбинна структура при Чомски); първа артикулация при Мартине	ФОРМА	*Морфема*	МОРФОЛОГИЯ
		СУБСТАНЦИЯ	*Сема*	ЛЕКСИКОЛОГИЯ

Именно на тази основа може да се разгледат морфемите като най-малките езикови единици, носители на определено значение[1] – лексикално, граматично или операционално. Упоменатата дефиниция най-точно посочва мястото на морфемата в структурата на езиковата система и отговаря най-пълно на функционално-семантичната ѝ специфика. Схемата онагледява също, че макар и да са обособени като относително самостойни, лингвистичните равнища са взаимосвързани и участват по специфичен начин в комплексната йерархична организация на езиковата система. Видно е, че морфологичното равнище се пресича с фонологичното (фонемите участват в строежа на морфемите като означаващо), лексикалното (лексикалните морфеми са ядрената част на пълнозначните думи) и синтактичното (думите функционират в състава на изречението). И още – че именно думата като езикова формация е пресечната точка, събирателният фокус на всички лингвистични равнища. Разграничаването им позволява да се представи тяхното място в мрежата от взаимозависимости и да се обясни функционалното поведение на съответните езикови единици. Защото всяко равнище е съставено от единиците на по-ниско-стоящото равнище и същевременно участва в структурата на следващото по-високо равнище и обратно – единиците от дадено по-високостоящо равнище се разчленяват на единици от непосредственото по-ниско равнище. Така фонемите се комбинират, за да формират морфемите, последните участват в строежа на думите, те влизат в състава на синтагмите, а оттам – и на изречението. В обратен ред изречението се разчленява на синтагми, думи, морфеми и фонеми. Или, най-малките и специфични единици за всяко рав-

[1] Да припомним, че според Якобсон (Jakobson 1963, 163) терминът морфема, предложен от Бодуен де Куртене (Бодуэн де Куртенэ/Baudouin de Courtenay 1963, 100 – 101, 249) през 80-те години на 19. в. за означаване на „най-малката езикова единица със собствено значение“, неделима морфологично и семасиологично, е възприет в славистиката и американистиката и използван от Блумфийлд (Bloomfield 1926, 155 – 156) за определяне на морфемата като минимална значеща форма, която не може да се разчлени на по-малки значещи единици.

нище са тези, които не е възможно да се разчленят, без да се премине към по-нискостоящо равнище[1]. Това означава, че всяка единица притежава определено съдържание и изпълнява конкретна функция в езиковата структура от по-горен ред.

В речта обаче езиковата система не се разчленява по равнища и отделни структури, т.е. реалната взаимозависимост между тях налага въпросите от всяко равнище да се разглеждат в съответствие с интегралното функциониране на езика. Дори в теоретично отношение е много трудно и почти невъзможно да се поставят строги граници между морфология и лексикология, от една страна, и морфология и синтаксис, от друга, нито да се пренебрегне органичната им взаимообусловеност в езиковата система. Посочените корелации очертават посоките, в които трябва да се обособи предметът на морфологията. „Формознанието“ отвежда традиционно към строежа на думата, т.е. към формалния аспект на езика, но разграничаването на съставящите я морфеми от гледна точка на значението внася семантичния елемент, върху който почива определянето на морфемата като най-малката съдържателна езикова единица[2].

Морфосемантика

Безспорно е, че семантичният елемент е предопределящ за дефинирането на морфемата по няколко причини.

На първо място, той е диференциращ при семантичната класификация на морфемите най-общо като форми с лексикално и форми с граматично значение, или лексеми и грамеми.

На второ място, разграничителната му функция се разгъва по оста на граматичното значение, за да отличи по функция словообразуващите и формообразуващите грамеми.

Първите са факултативни форманти (афикси) и модифицират съдържанието на лексемата, като участват в образуването на производни думи и в този смисъл се разполагат в пресечната зона между морфология и лексикология. Описанието им може да се постави в две рамки – дистрибутивна и функционална. По дистрибутивен критерий – според мястото, което заемат спрямо лексемата – се класифицират като префикси, суфикси, инфикси и интерфикси. Но същевременно към тези деривативни грамеми може да се подходи и от функционална гледна точка в зависимост от това как участват в словообразу-

[1] Срв. Бодуен де Куртене (Бодуэн де Куртенэ/Baudouin de Courtenay 1963, 198) и Бенвенист (Benveniste 1966, 126 – 127): „Формата на дадена езикова единица се определя като способността ѝ да се разчлени на конституенти от по-ниско равнище. Съдържанието на дадена езикова единица се определя като способността ѝ да се интегрира в единица от по-високо равнище“.

[2] Срв. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008, 11): „Морфемата е най-малкият несамостоен езиков знак със значение, който по-нататък е неделим на семантични единици“.

ването: при някои от тях се запазва категориалното значение на думата (*раждам – прераждам, картина – картинка, очи – очища, смешен – смешничък, любопитен – прелюбопитен*); при други то се променя (*раждам – роден, смях – смешен – смея се, щастие – щастлив – ощастливявам*).

Формообразуващите грамеми (флексии) са конститутивни форманти, заемащи винаги крайна позиция в строежа на думите, и са маркери за граматичните им значения – род, число, лице, време, наклонение, залог и пр. Тъй като изразяват различни граматични категории, може да се определят от функционална гледна точка като категоризатори, напр. номинални (род, число, степен на прилагателните имена, член) и вербални (време, наклонение и пр.)

На трето място, или от гледна точка на относителната си автономия в речта, грамемите се подразделят на две групи: свободни и свързани форми (Блумфийлд/Bloomfield 1926, 155; 1933: §10.1). Според този синтактико-формален критерий зависимите грамеми са формообразуващи или словообразуващи форманти, прикрепени към лексемата. Независимите грамеми са формално самостоятелни думи с инструментално значение (предлози, съюзи и т.нар. частици), осигуряващи кохерентността на речта. По съдържание те не се отличават от свързаните грамеми, а само по структурите и равнищата, в които участват – думата (на морфологично равнище) или изречението (на синтактично равнище)[1].

На четвърто място, семантичният елемент насочва към функционалното поведение на частите на речта, т.е. към категориалната матрица, в която са конституирани лексемите – като съществително, прилагателно, глагол или наречие[2]. Разграничението между лексикално и категориално значение, датиращо от втората половина на XIII в. и поставено в центъра на научните занимания на модистите, почива изцяло върху семантични основи. Търсейки единен принцип в организацията на реалния, менталния и вербалния свят, модистите обръщат огромно внимание на modi significandi, или начините на съществуване на значението, с което – по думите на Лайънс (Lyons 1977, 15) – „превръщат граматиката във философска теория за частите на речта и специфичните им модуси на значение“.

Терминът *modi significandi* е приложим и към двата компонента в значението на пълнозначните думи – лексикален и категориален. Лексикалното значение във всеки конкретен език се отнася до езиковото структуриране на извънезиковата действителност, а категориалното – до начина, по който е осъществено (или „интерпретирано“ езиково) това структуриране. Категориалните значения са „различни езикови функции“ (Звегинцев/Zvegintsev 1957: 105), „форми, в които се организира лексикалното значение“ (Косериу/Cose-

[1] Напр. членът в българския език е зависима грамема, в романските езици той е свободна, т.е. морфемна дума; функционално те не се различават, но актуализиращата им функция се разгръща съответно на морфологично или на синтактично равнище.
[2] За повече подробности вж. Vucheva 2020, 84 − 94.

riu 1978: 56). Следствията от посочените функционално-семантични разграничения са няколко. Напр. едно и също лексикално значение може да бъде организирано функционално в различни категориални матрици (категориална омонимия): *син* (съществително име) / *син* (прилагателно име), *почва* (съществително име) / *почва* (глагол); може да се наблюдават и случаи на лексикална омонимия с еднакво категориално значение – съществителни имена: *бал* (увеселение) / *бал* (сбор на оценки) / *бал* (единица за измерване на степента на сила на някои природни явления), *вила* (къща) / *вила* (земеделски инструмент), *чин* (учебна мебел) / *чин* (степен в служебното положение), *коса* (косми на главата) / *коса* (земеделски инструмент); прилагателни имена: *меден* (приготвен с мед) / *меден* (който съдържа метала мед), *пръстен* (пръстов) / *пръстен* (направен от пръст), *спорен* (полемичен) / *спорен* (успешен), *забавен* (увлекателен) / *забавен* (бавен, просрочен); глаголи: *бавя* (забавям) / *бавя* (занимавам, гледам дете), *забивам* (започвам да бия) / *забивам* (пробождам, пробивам); наречия: *до скоро* (до скорошна среща) / *доскоро* (допреди), *на път* (по време на пътуване) / *напът* (в процес на), *под ръка* (хващам някого така / *подръка* (на наблизо); морфемни думи: *да* (частица за потвърждение) / *да* (подбудителна частица) / *да* (съюз) и т.н. Категориалните рамки, в които може да съществува лексикалното значение, са определящи по отношение на функционалния статус на думите като „части на речта“, а оттам – и на функционалните им роли в структурата на изречението. На посоченото отношение може да се погледне и в обратна посока – от категориалната матрица към съдържанието: *радост, тъга, уважение, успех* имат едно и също категориално значение на съществителни имена, но се различават по лексикалното си съдържание. Казаното дотук сочи, че морфологията изучава категориалното значение, което е свързано, от една страна, с лексикалното съдържание, тъй като организира формално лексикалната субстанция, а от друга, със синтактичното значение, защото всички езикови единици са ориентирани към изпълнението на определени функции в изречението, „зададени“ им от категориалните матрици на съществително име, прилагателно име, глагол или наречие[1].

Същевременно терминът *категориално значение* позволява да си обясним „значението“ на деиктичните форми, или т.нар. местоимения. По природа те са само матрици, функционални категоризатори, които представят формата на структуриране на извънезиковата действителност, без да организират определено лексикално съдържание извън конкретната си употреба в

[1] Срв. Кацнелсон, който защитава една от най-категоричните позиции по отношение на предопределеността на категориалното значение от функциите, които изпълнява думата в изречението, заявявайки, че „всички пълнозначни думи и граматически елементи предварително са ориентирани със своите значения към изречението“, като извън него „те са само потенциални единици, с помощта на които се строят изречения“ (Кацнельсон/Katsnel’son 1986, 149).

речта. Тези проформи, наречени от Косериу (Coseriu 1978, 133) „категоремни думи“, от чисто лексикална гледна точка са само форми, които се запълват с лексикално съдържание единствено в рамките на дадена комуникативна ситуация. Но като проформи, категоремите могат да функционират в речта като про-съществителни имена (*аз, онзи, това, кой*), про-прилагателни имена (*мой, такъв, какъв, някакъв*), про-глаголи (*правя*) и про-наречия (*тук, сега, така, толкова*). Въпреки че не организират в езиковата система конкретно извънезиково съдържание, в анализа на речта те може да се третират като указатели за всяка от четирите категориални функции.

Ролята на категориалното значение при формализацията на езиковото съдържание извежда на преден план един строго лингвистичен критерий, чиято значимост може да се разглежда в няколко посоки. Първо, доказва, че този строго лингвистичен компонент участва в самото конституиране на лексикалното съдържание под формата на съществително име, прилагателно име, глагол или наречие – категориалните матрици, в които се поставя лексикалната субстанция. Това означава, че лингвистичният компонент е определящ по отношение на функционалния статус на частите на речта, което навежда на заключението, че категориалните стойности на лексикалното значение са и негови функционални характеристики. Второ, при пълнозначните думи лексикалното и категориалното значение са неделими, т.е. лексикалната субстанция не може да съществува, без да се постави в определена категориална матрица. Трето, категориалното значение се съотнася както с лексикалния, така и с граматичния строеж на езика и използването му в речевата дейност. То се проявява не само на равнището на лексемата (думата), но и в езиковите формации, които имат функционално поведение на съществителни имена, прилагателни имена или наречия (напр. подчинените подложни, допълнителни, определителни и обстоятелствени изречения в състава на сложно съставното изречение), което потвърждава функционалния характер на категориалното значение. Иначе казано, категориалните матрици насочват към определено функционално поведение, напр. всяка езикова структура, която притежава характеристиките на съществително име (съществително, местоимение, номинална синтагма, подложно изречение), може да бъде подлог, пряко или непряко допълнение, несъгласувано определение, сказуемно определение, обстоятелствено пояснение.

От изложеното следва, че при определянето на частите на речта е необходимо да се следват едновременно формални, съдържателни и функционални критерии, като последните два имат първостепенно значение. Включването на семантико-функционалния критерий при изучаването на морфологичните единици позволява да се отчетат съдържанията и функциите, присъщи на всяка езикова форма, което в един по-широк план би осветлило основната характеристика на езика като знакова система – нейната не само формална, а най-вече функционално-съдържателна структура. Отнесено към морфологията, изведеното следствие сочи, че по своя предмет на изследване – форми,

зад които стоят семантични функции – морфологията е формална, структурно-съдържателна и функционална наука.

Морфопрагматика

Морфопрагматичните стойности на езиковите единици зависят от функционалната организация на морфологичното равнище, разгъната по съответните морфосемантични структури с морфемни и категориални значения[1], които я конституират.

На първо място, като се има предвид, че инвентарът от граматични морфеми е с ограничена и затворена структура, самите грамеми не биха могли да се анализират изолирано от прагматична гледна точка, а като част от формациите, в които участват. Конституиращите свързани грамеми за род[2] и число на съществителното име, макар и в рядката си ненормативна употреба, привнасят прагматико-стилистични краски в разговорни словосъчетания при неформално общуване, напр. *пара́* (*без пукната пара́*; *бие ме пара́та*), *око* (*набито око*; *без да ми мигне окото*), *мустак* (*говоря под мустак*). Някои словообразуващи форманти, като *архи-*, *мега-*, *супер-*, *ултра-*, *хипер-*, характерни най-вече за младежкия сленг, изразяват абсолютна превъзходна степен[3], а други са подчертано разговорни, напр. *-ва-* (*гримирвам*, *форматирвам*, *принтирвам*, *прожектирвам*).

Морфемните думи (свободни морфеми), наричани не без основание прагматични частици (*абе*, *ами*, *бе*, *бре*, *де*, *леле* и др.), наред с експресивните междуметия (*ах*, *ех*, *ох*, *ей*, *о*, *у*, *уф*, *хм* и пр.) имат своята роля в устната реч като маркери за различни емоции – изненада, учудване, съжаление, нетърпение, недоверие, раздразнение, досада, ирония и т.н. Някои от тях се използват за интензификация (*ама че*, *ех че*, *ей че*, *бре че*, *и то*) и квантификация (*хич*, *едва*, *поне*) (Ницолова/Nitsolova 2008, 479 − 480).

На второ място, категоремните думи (местоимения) също имат своите специфични прагматико-стилистични функции. При личните местоимения те се свеждат до някои транспозиции: *ти* с обобщено значение (= човек); *ние* за изразяване на скромност (= *аз*), емпатия или ирония (= *ти*, *вие* – *Как сме днес?* / *Хайде, обидихме се сега!*); *той*, *тя* (= *ти*) или при самоназоваване (= *аз*) с

[1] Краткото представяне на морфопрагматичните функции се основава на наблюденията ми в контрастивен план върху сходни явления в испанския език, които в някои случаи се припокриват, а в други не.

[2] При формообразуващите грамеми за род ненормативните употреби са трудно осъществими, тъй като те са „споени“ за лексемата и като такива я превръщат в номинална категория. Срв. Потие (Pottier 1970, 166), който счита рода за номинален категоризатор („категоризиращ флективен формант“), а числото за флективен формант, или суфикс за съгласуване, т.е. несвързан с лексемата и принадлежащ към краесловните елементи, неприсъщи на категорията, но използвани по синтактични причини, факт, обясняващ краесловната им позиция при словообразуването.

[3] За повече подробности вж. Цонев/Tsonev 2020, 153 – 158.

подигравка, ирония или дистанцираност; *то* с неутрализираща функция за род (= дете); т.нар. етичен дателен падеж на кратката форма на възвратното лично местоимение *си* с фокус върху интереса или удоволствието от дадено действие (*Седя си спокойно / Да си изядеш закуската*! / *Изпи си кафето*). В разговорната реч притежателните местоимения обозначават всичко, което се отнася до съответното лице – *Моят* (съпруг) *замина; Твоите* (деца) *учат ли?*; *Нашите* (родители) *са вкъщи*; *Моята* (история) *няма край*; *Неговото* (всичко) *на нищо не прилича*.

Вторият член в двойките показателни местоимения *този − тоя*, *тази − тая*, *тези − тия*, *това − онова*, *онзи − оня*, *онази − оная*, *онези − ония* изразяват по-скоро пренебрежително отношение (*Тоя не е наред*; *Говори ли с оная?*). Използвани пред собствени имена или одушевени предмети, показателните местоимения за близост може да се натоварят с различни прагматични стойности – възхищение, пренебрежение, ирония и др. (*Тоя Пешо бил голям умник!*; *Хич да не виждам това куче!*).

Показателните местоимения *такъв*, *толкова*, *така* и *тъй* се използват като интензификатори (Ницолова/Nitsolova 2008, 179 − 180), като *такъв* в постпозиция подсилва отрицателни качества (*такъв оратор*; *безделник такъв*; *толкова дни и нощи*; *Да ги нямаме такива!*). С въпросителните местоимения във възклицателни изречения интензификацията е по-силна от изразената с относителните и показателните местоимения (Ницолова/Nitsolova 2008, 194 − 196): срв.: *Какъвто е подлец – Такъв подлец – Какъв подлец!*. Неопределителното местоимение *един* изразява неодобрително отношение (*Той е един учен… Приказва ги едни…*). Подобна оценка може да се даде и с обобщителното местоимение всякакъв в мн. ч. (*Приказва ги всякакви*; *Търсят го всякакви*).

На трето място, грамемите не биха могли да са самостоен обект на анализ, а по-скоро се третират според приноса си към прагматичния ефект от употребата на съответните езикови единици. Освен това, като маркери на редица морфологични и морфосинтактични категории, те формално представят опозитивните отношения, на които се основават тези категории, и възможностите за неутрализация – основен принцип за определяне на прагматико-стилистичните им употреби.

Прагматичните следствия от функционалната природа на умалителните и уголемителните грамеми, изразяващи съответно намален и увеличен размер, са налице с използването им извън квантифициращото им езиково значение, т.е. с преминаване от количествената характеристика към качествена оценка[1]. С умалителните имена[2] може да се изрази, от една страна, обич, симпатия, интерес и т.н. (*татенце*, *кафенце*), а от друга – укор, пренебрежение и др. (*синче*, *докторче*, *приятелче*). При суспендирането на квантификацията се

[1] За повече подробности вж. Vucheva 1999; 2014, 182 – 202.
[2] Dressler, Merlini Barbaresi, 1994.

показва възхищение (*Мерцедесът е чудесна количка*; *Виличката се намира в борова гора*), ирония (*Гледай ти каква количка са купили на дъщеричката по случай дипломирането!*) или се интензифицира дадено качество (*самичък, страхливичък*), понякога в противоположна посока (*Много си бил умничък!*). Уголемителните имена не функционират изцяло лишени от квантитативната си семантика. Независимо от това те могат да интензифицират стойности на възхищение (*работяга, смелчага, финяга*) или пренебрежение (*ръчища, очища, женище*). При това, отнесена към характеристики на лица, интензификацията транскатегоризира качеството, като го превръща в съществително име: *нов – новак* (съвсем нов в начинанието); *смел – смелчак* (много смел човек); *фин – финяга* (изключително фин човек).

Прагматико-стилистичните употреби на темпоралните единици зависят от възможността им за транспозиция в други функционално-семантични зони, където в темпорално отношение се конкурират със съответната темпорална единица, но в смислово отношение привнасят от системното си значение, за да изразят едно по-наситено съдържание в определен контекст. Тази възможност е зададена от организацията на темпоралната система на опозитивен принцип.

Така презенсът си съперничи с миналите времена, за да изведе по значимост някое действие, да му придаде нагледност и живост или да покаже емоционално отношение към него; в зоната на бъдещето изразява по-голяма сигурност и категоричност; в конкуренция с императива показва заповедта като извършващо се действие, за да подчертае безусловния ѝ характер.

Контрастната транспозицията на аориста в зоната на бъдещето представя действието като вече осъществено, за да акцентира върху неизбежността му (*Ако разбере, свърши се…*).

Транспозитивните употреби на футурум в зоната на презенса изразяват възможност, вероятност (*така ще е = така ще да е*), несъгласие и възмущение (*той ще ме учи как…*); в синонимните си отношения с императив подсилва безусловността на заповедта или добавя известна условност под формата на молба-покана (*Ти ще кажеш*; *Вие ще решите*).

Имперфектът се използва в зоната на презенса за изразяване на учтивост и деликатност, но също и за отправяне на укор, когато визира определен пропуск от страна на събеседника (*Можеше/трябваше да ме предупредиш*); като синоним на футурум претерити или кондиционал за контрафактивно действие подчертава волята и готовността на говорещия да осъществи дадено намерение (*Какво щеше да правиш/ би правил, ако беше милионер? – Отивах на околосветско пътешествие*).

Подобно на аориста, перфектът също може да навлезе в зоната на футурум, за да акцентира върху сигурността в реализацията на бъдещо действие (*Още малко усилие и си решил задачата*); като синоним на футурум претерити *да* + перфект внася нотка на увереност в бъдещо контрафактивно действие (*вече да съм забравил това = щях да забравя това*).

В зоната на аориста или перфекта с плусквамперфект може да се покаже скромност и дискретност (*Бях Ви помолил*) или укор в по-деликатна форма с конструкцията *да* + плускамперфект (*Да беше казал…*); в зоната на презенса изразява съжаление за пропусната възможност за извършването на определено действие (*Да бях излязъл на разходка*) или желание да се случи определено действие (*Да беше заваляло*).

Футурум претерити в зоната на аориста може да представи като неизбежни последствията от познат развой на минали събития (*Един ден щеше да съжалява…*).

Транспозицията на кондиционала в зоната на презенса с употребата на модални глаголи изразява учтивост (*бих искал*; *бих желал*) или укор към събеседника (*би могъл да ме предупредиш*); в конкуренция с футурум подчертава хипотетичността на действието (*бих казал = ще кажа*) или смекчава категоричността на съвети и препоръки (*би било по-разумно да…*).

В заключение, следваната перспектива, простираща се отвъд формалната (флективна и деривационна) морфология, надгражда функционалната (категориална) морфосемантика, за да се разгърне към различните прагматико-стилистични възможности на езиковите единици и техните граматични категории в конкретни ситуации на общуване. Изследването на проявите им в социален контекст неизбежно ги поставя в плоскост, различна от езиковата система – там, където на преден план излиза комуникативната функция на езика. А тя не се свежда само до предаване на информация. Вербалното поведение на комуникантите е преди всичко контекстуализирано социално поведение, което произтича от конкретни мотиви и решава специфични задачи. И тук се откроява ролята на морфопрагматиката при създаването на конкретния речев продукт, който, поставен в сложната мрежа от езикови, когнитивни, ситуационни, психологически и социални координати, може да се интерпретира като целенасочено създаден знак, притежаващ качеството да бъде „знак за нещо, за някого и някъде“ (Пятигорский/Pyatigorskij 1996, 30). Вложеният смисъл (означаемото на комуникативния знак), изразен с езикови средства, се определя като смисъл, или речево (комуникативно) значение, за разлика от езиковото значение, или като ситуационно (прагматично) значение, за разлика от абстрактното съдържание на езиковите категории. В обратен ред това означава, че морфологията, морфосемантиката и морфопрагматиката участват в поетапното изграждане на комуникативния знак (конкретния изказ) с определен смисъл, адресиран към участниците в дадена комуникативна ситуация.

Литература

Бодуэн де Куртенэ, И. А., 1963. *Избранные труды по общему языкознанию.* Т. II. Москва: Издательство Академии наук СССР.

Звегинцев, В. А., 1957. *Семасиология*. Москва: Издательство Московского университета.

Кацнельсон, С. Д., 1986. О грамматической семантике. В: Десницкая, А. В. (отв. ред.). *Общее и типологическое языкознание*, с. 145 − 152. Ленинград: Наука. Достъпен на: http://www.philology.ru/linguistics1/katsnelson-86.htm [прегледан на 18/07/2025].

Николаева, Т. М., 1978. Лингвистика текста. Современное состояние и перспективы. В: Николаева, Т. М. (ред.). *Новое в зарубежной лингвистике*, вып. 8, с. 5 − 39. Москва: Прогресс.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.

Потебня, А. А., 1990. *Теоретическая поэтика*. Москва: Высшая школа. ISBN 5-06-0008444.

Пятигорский, А. М., 1996. *Избранные труды*. Москва: Языки русской культуры. ISBN 5-88766-028-7.

Хумболт, В. фон, 2000. Гумбольдт, В. фон. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс. ISBN 5-01-004661-X.

Цонев, Р., 2020. Някои начини за изразяване на абсолютната превъзходна степен за сравнение в българските интернет форуми. *Български език, Приложение*, т. 67, с. 147 − 165. Print ISSN 0005-4283, Online ISSN 2603-3372, doi 10.7546/BL.LXVI.20.PR.09.

REFERENCES

Baudouin de Courtenay, J. A., 1963. *Izbrannye trudy po obshhemu yazykoznaniyu*. Vol. II. Moskva: Izdatel’stvo Akademii nauk SSSR [in Russian].

Benveniste, É., 1966. *Problèmes de linguistique générale*. Paris: Gallimard. ISBN 978-2070293384.

Bloomfield, L., 1926. A Set of Postulates for the Science of Language. *Language*, vol. 2, № 3, pp. 153 − 164. Available from: https://doi.org/10.2307/408741 [viewed 28/07/2025].

Bloomfield, L., 1933. *Language*. New York: Henry Holt. ISBN 978-0030048852.

Chomsky, N., 1957. *Syntactic Structures*. The Hague: Mouton. ISBN 3-11-017279-8.

Coseriu, E., 1978. *Gramática, semántica, universales*. Madrid: Gredos. ISBN 8424907736.

Dressler, W., Merlini Barbaresi, L., 1994. *Morphopragmatics. Diminutives and intensifiers in Italian, German, and other languages*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter. ISBN 3-11-014041-1.

Hjelmslev, L., 1974. *Prolegómenos a una teoría del lenguaje*. Madrid: Gredos. ISBN 978-8424905811.

Humboldt, V. von, 2000. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Progress [in Russian].

Jakobson, R., 1963. *Essais de linguistique générale*. Vol. 1, *Les Fondations Du Langage*. Paris: Minuit. ISBN 9782707300430.

Katsnel'son, S. D., 1986. O gramaticheskoj semantike. In: Desnitskaya, A. V. (Ed.). *Obshhee i tipologicheskoe yazykoznanie*, pp. 145 − 152. Leningrad: Nauka [in Russian]. Available from: http://www.philology.ru/linguistics1/katsnelson-86.htm [viewed 18/07/2025].

Lyons, J. 1977. *Introducción a la lingüística teórica*. Barcelona: Teide. ISBN 978-8430773084.

Martinet, A., 1974. *Elementos de lingüística general.* Madrid: Gredos. ISBN 84-249-1137-7.

Morris, Ch., 1938. Foundations of the theory of signs. In: Neurath, O. (Ed.). *International Encyclopedia of United Sciences*. Vol. I – II, pp. 1 − 59. Chicago: University of Chicago Press. ISBN 978-0226575773.

Nikolaeva, T. M., 1978. Lingvistika teksta. Sovremennoe sostoyanie i perspektivy. In: Nikolaeva, T. M. (Ed.). *Novoe v zarubezhnoj lingvistike*, vol. 8, pp. 5 – 39. Moskva: Progress [in Russian].

Nitsolova, R. 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-2738-7.

Peirce, Ch. S., 1931 – 1958. *Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Vols. 1 – 6 edited by Charles Hartshorne and Paul Weiss. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1931 – 1935. Vols. 7 – 8 edited by Arthur W. Burks. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958. ISBN 978-0674138001.

Potebnya, A. A., 1990. *Teoreticheskaja poetika*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian]. ISBN 5-06-0008444.

Pottier, B., 1970. *Lingüística moderna y filología hispánica*. Madrid: Gredos. ISBN 9788424903275

Pyatigorskij, A. M., 1996. *Izbrannye trudy*. Moskva: Yazyki russkoi kul'tury [in Russian]. ISBN 5-88766-028-7.

Saussure, F. de, [1916], 1965. *Curso de lingüística general*. Buenos Aires: Losada. ISBN 978-9500361088.

Tsonev, R., 2020. Niakoi nachini za izraziavane na absolyutna prevazhodna stepen za sravnenie v balgarskite internet forumi. *Bulgarian Language*, *Supplement*, vol. 67, pp. 147 – 165. Print ISSN 0005-4283, Online ISSN 2603-3372, doi 10.7546/BL.LXVI.20.PR.09.

Vucheva, E., 1999. Semántica y estilística de los diminutivos y los aumentativos (I; II). *Foreign Language Teaching*, № 4, pp. 3 – 13; № 5, pp. 3 – 11. ISSN 0205-1834.

Vucheva, E., 2014. *Estilística del español actual. Teoría y práctica del estilo*. Valencia: Tirant Humanidades. ISBN 978-84-16062-22-5.

Vucheva, E., 2020. *Morfología del español actual. Del sistema al discurso*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. ISBN 978-954-07-4988-4.

Zvegintsev, V. A., 1957. *Semasiologia*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta [in Russian].

ПРОФ. Д.Ф.Н. ЕВГЕНИЯ ВУЧЕВА
ORCID ID: 0000-0001-8526-0888
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Испанистика“
София, България
E-mail: evucheva@gmail.com

PROF. D.SC. EUGENIA VUCHEVA
ORCID ID: 0000-0001-8526-0888
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Hispanic Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: evucheva@gmail.com

По въпроса за дължината на думата в българския език

Стоян Буров
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, България

On the Question of Word Length in the Bulgarian Language

Stoyan Burov
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: The question of word length in the Bulgarian language is investigated in comparison with other Slavic and non-Slavic languages. The hypothesis is tested that the smaller the average word length, the more analytical a language is; the longer the average word length, the more synthetic a language is. Experimental data confirm the existence of a correlation between word length and the degree of syntheticism-analyticism in the Bulgarian language.

Keywords: word length in number of letters, degree of syntheticism-analyticism, experimental data, theoretical and practical application of the study

За целите на лингвистичната типология измервания на дължината на думата в различните езици могат да се правят в брой морфеми, в брой срички, в брой букви („лексиметризация“), в брой звукове („фонометризация“). Термините *лексиметризация* и *фонометризация* се въвеждат в употреба от Надежда Котова и Мирослав Янакиев (Котова, Янакиев/Kotova, Yanakiev 1978, 3 – 15).

Подлагам на проверка следната хипотеза: колкото по-малка е средната дължина на думата, толкова един език е по-аналитичен; колкото по-голяма е средната дължина на думата, толкова един език е по-синтетичен. Трябва да се имат предвид обаче и някои предупреждения относно дължината на думата: в областта на изразяването на граматическите значения дали езикът е от флективен, или аглутинативен тип; каква е способността на езика да инкорпорира думите в думи-словосъчетания и думи-изречения; каква е способ-

ността на езика да образува сложни думи; каква е степента на развитие на афиксалното словообразуване (Герджиков/Gerdzhikov 1983, 48).

Важен въпрос са също така нар. „правописни шумове“, т.е. как влияят графичните и правописните особености на различните езици при съпоставка на глотометрически данни (Котова, Янакиев/Kotova, Yanakiev 1978, 4 – 7). Няколко примера: съвременната българска графична система е сравнително „икономична“ – с 30 букви се означават 45 звука, буквата *щ* означава два звука, също и буквите *я* и *ю* в определени позиции; единствено малкият ер няма звукова стойност. В други езици за определени звукове се използват по-често буквени съчетания, напр. *ш* в англ. се отбелязва с *sh*, а в немски – с *sch*; *ч* – в англ. *ch*, в немски – *tsch*. Куриозен факт представлява транслитерацията на руската буква *щ*, която на немски се транслитерира със седем букви – *schtsch*.

Разбира се, особеностите на графичната система имат значение относно дължината на думата в брой букви, но като цяло не трябва да се преувеличава тяхната стойност. За да сравним каква е дължината на думата в брой букви според съвременната графична система на българския език и графичната система, използвана до 1945 г., взехме проба от 1000 думи от разказа на Елин Пелин „Ветрената мелница“[1]. Същата дължина от 1000 думи сравнихме с текста, който се издава по съвременния български правопис, в нашия случай това е текстът, публикуван в интернет източника chitanka.info/text/5301. Резултатите са следните: по стария правопис текстът от 1000 думи съдържа 5162 букви, т.е. средната дължина на думата е 5,16 букви; по новия правопис същият текст съдържа 4986 букви, т.е. 4,99 букви на 1 дума. Разликата (5162 – 4986) е 176 букви, т.е. думата по стария правопис е по-дълга средно с по 0,18 букви.

Основната разлика идва от краесловните ерове на думите, завършващи на съгласна, чието отбелязване е задължително според правописа до 1945 г.

Веднага след 9 септември 1944 г. Владимир Георгиев, който се изявява като основен идеолог на правописната реформа, влязла в сила от февруари 1945 г., публикува серия от кратки популистки материали, в които се опитва да обоснове нуждата от „опростяване“ на Марин-Дриновия правопис, с който, макар и с различни модификации, си служат българите вече в продължение на 70 години. На 25 септември 1944 г. той публикува вестникарска бележка под заглавие „Народно правителство – народен правопис“, в която се казва: „У нас трябва да бъде въведен незабавно опростеният, разумен, целесъобразен и практичен народен правопис“ (Георгиев/Georgiev 1944б), с което се придава политически привкус на „апела“ за радикална промяна на правописната система. Вярно е, че и дотогава неколкократно изявени български езиковеди и други културни дейци са поставяли въпроса за правописни про-

[1] За пръв път този разказ под заглавие „Вѣтърната мелница“ е публикуван в сп. *Летописи,* III (1902), № 11, с. 256 – 260.

мени, вкл. за отпадането на краесловните ерове, но невинаги все пак зад това стоят политически мотиви, пък дори и да стоят, не са били толкова директно политически мотивирани.

В една от вестникарските бележки, публикувана на 21 септември 1944 г., авторът се опитва да обоснове необходимостта от правописна реформа с финансови съображения: „Колко струва ер-голям на България“, т.е. с колко се оскъпява книгата заради традиционното писане на краесловните ерове без звукова стойност (Георгиев/Georgiev 1944a). Ето и самата бележка:

ЕТО ВИ ЕДНО МНЕНИЕ

Колко струва ерь-голѣмъ на България?

Вземете коя и да е книга. Пребройте 100 реда и пресмѣтнете, колко пѫти се срѣща въ тия 100 реда ъ и ь, които не се произнасятъ. Ще установите, че на всѣки 100 реда се падатъ срѣдно 3 и пол. реда безгласни ъ и ь — следователно 3 и пол. на сто.

Университетската печатница набира годишно около 1000 коли, 3 и пол. на сто отъ тия 1000 коли е 35. Значи, ако наберете безгласнитѣ ъ и ь отъ тия 1000 коли, тѣ ще съставятъ единъ внушителенъ томъ отъ около 35 коли или 560 страници. Какво страхотно пилѣене на трудъ, хартия и време!

Една печатна кола струва днесъ около 5,000 лв. Университетътъ плаща следователно годишно около 175,000 лв. за непотрѣбнитѣ ерове. Какво разхищение на държавната пара!

Въ България се печатятъ годишно нѣколко десетки хиляди коли. Много повече се пише ржкописно или на пишуща машина. Следователно нашето народно стопанство губи годишно повече отъ 50 милиона лв. за съвършено непотрѣбния ерь голѣмъ въ края на думитѣ.

Разумно ли е да държимъ още тоя прескѫпъ безгласенъ белегъ?

Проф. Вл. Георгиевъ

23 години отъ смъртьта на Иванъ Вазовъ

Утре, 22 септември, се навършватъ 23 години отъ смъртьта на народния поетъ Иванъ Вазовъ. По този случай, утре, въ 11 ч.

Данните на Вл. Георгиев сочат, че с около 3,5 на сто се увеличават редовете заради краесловните ерове. В известен смисъл обаче това е второстепенен въпрос, по-важният въпрос е, че с правописната реформа, извършена в периода от октомври 1944 до февруари 1945 г., включваща почти без изменение вече направените императивни предложения от Вл. Георгиев, между които е и премахването на писането на краесловните ерове, е безвъзвратно нарушена многогодишна традиция в услуга на политическата конюнктура, а графичната ни система в много голяма степен става и си остава „обезбългарена“.

Но да се върнем на въпроса за корелацията между дължината на думата и степента на синтетизъм – аналитизъм. Къде е българският език в това отношение и вярно ли е, че в граматическата му система е налице „тясна кооперация“ на синтетични и аналитични черти (Маслов/Maslov 1981, 9)? Относно неравномерното развитие от синтетизъм към аналитизъм на различните части от езика авторът заявява, че в типологично отношение съвременната бъл-

гарска граматика представлява картина на своеобразно съединение на черти на няколко различни и дори противоположни структурни типа. Последователният аналитизъм в сферата на изразяването на синтактичните връзки на съществителните имена се съчетава с широко използване на чисто синтетични форми в системата на глагола; обилни черти на класическия флективно-фузионен тип се съвместяват с повече или по-малко явни аглутинативни тенденции; в много частни подсистеми на граматичния строй и дори в отделни конструкции и морфеми разнородни типологични характеристики се преплитат по един или друг начин, създавайки понякога неочаквани комбинации (Маслов/Maslov 1971, 181 – 182). Съвременният български език се характеризира с висока степен на словоизменителни способности и формално разнообразие въпреки атрофията на словоизменителността, която, както пише Ив. Леков, е обща славянска тенденция (Леков/Lekov 1958, 123). Ето някои от поважните свидетелства за запазените словоизменителни качества: (1) Формоизменение на прилагателните имена и на другите думи, изпълняващи функция на прилагателни (местоимения, числителни, причастия), наложено от изискването за съгласуване с определяемото по род и число; (2) Висока честота на употреба на синтетичните форми на няколко глаголни времена (сегашно, аорист, имперфект) и тяхното формално разнообразие в изменението им по лице и число; (3) Употреба на формите за сегашно време в състава на бъдеще и бъдеще в миналото; (4) Разнообразие от глаголни флексии и основи (три в сегашно време, десет или дори дванайсет в аорист и няколко в имперфект); (5) Замяна на инфинитива с *да*-конструкция, в която се употребява спрегнат глагол; (6) Формоизменение на спомагателните глаголи *съм* и *ща* (*щях*, *щеше* и т.н.), изменение на причастията в състава на сложните глаголни форми по род и число; (7) Статус на определителния член като постфиксална морфема (т.е. като част от синтетичната дума) и неговото изменение по форма в зависимост от рода и числото; (8) Разнообразие от флексии при образуването на формите за множествено число на съществителните имена (срещу почти пълното еднообразие в това отношение в английски език).

Определителният член удължава думата независимо от начина на измерване. В текста думите с определителни членове са около 15%. Според Сидер Флорин в текстове на английски и немски език определителните членове са около 13 – 14% (Флорин/Florin 1981, 19). Според Иван Леков в текста членуваните думи са около 4,5% (Леков/Lekov 1964, 52), което се опровергава от моите изчисления за българския език и е в съответствие с данните на Сидер Флорин за процента на определителните членове в текстове на английски и немски език.

Ив. Леков лансира тезата, че като компенсация за удължаването на думата чрез увеличаване броя на нейните срички в българския език вследствие на развоя на аналитизма е засилена употребата на кратки думи, каквито са едносричните предлози. Това авторът нарича тенденция към „равновесие в системата“ (Леков/Lekov 1964, 55).

Сидер Флорин изчислява средна дължина на думата в художествен текст на български език от 2,09 срички срещу 1,34 в английски, 1,61 в немски, 1,9 във френски, 2,10 в чешки, 2,50 в руски (Флорин/Florin 1981, 17). Както може са се заключи, в това отношение българският език е по-близо до чешки и руски, отколкото до английски и немски. По-точно е да се каже, че българският език се намира между френския и чешкия език.

В по-ранна своя публикация той привежда данни на Густав Хердан (от 1956) относно средната дължина на думата в срички в художествен текст на английски, немски и руски, допълнени с неговите изчисления за българския език – данни, които малко се различават от данните в публикацията му през 1981 г.: англ. – средна дължина в брой срички 1,27; немски – 1,74; руски – 2,24; бълг. – 2,21 (Флорин/Florin 1979, 319). И от тези данни може да се направи извод, че дължината на думата в българския език е по-близка до дължината на думата в руския език, отколкото от немския и още повече от английския език.

В единица текст броят на думите е обратно пропорционален на тяхната дължина, т.е. колкото го-голяма е дължината на думата, толкова по-малко на брой са думите в единица текст. Сидер Флорин привежда следните данни: в англ. 1000 думи художествен текст (поезия) при превод на немски стават 896 думи; на руски – 709; на бълг. 677 (Флорин/Florin 1981, 15).

език	**брой думи**	**брой срички**	**ранг според дължината**
англ.	1000	1353	1
немски	896	1377	2
руски	709	1420	4
бълг.	677	1379	3

Моите измервания доказват това по отношение на руски текст от 1000 думи и неговия преводен еквивалент на български език. Данните са от разказа на Иван Бунин „Грамматика любви“[1], превод Георги Жечев, публикуван в книгата със същото заглавие, изд. на „Радуга“ – Москва, и „Народна култура“ – София (1988, с. 110 – 119), и от повестта на Николай В. Гогол „Шинель“ (https://ilibrary.ru/text/980/p.1/index.html), превод Константин Константинов (Н. В. Гогол. Повести. София: Народна култура, 1969, с. 124 – 127).

Иван Бунин „Граматика на любовта“ – срещу 1000 думи руски текст са налице 1167 думи в преводния еквивалент на български език.

Н. В. Гогол „Шинел“ – срещу 1000 думи руски текст са налице 1069 думи в преводния еквивалент на български език.

Или средно съотношение руски – български 1:1,12 (на една единица текст в руски съответстват 1,12 единици текст в български). В брой срички

[1] https://ilibrary.ru/text/1054/p.1/index.html

дължината на думата би била съответно 2500 срички в руски срещу 2341 срички в български. Вижда се, че независимо от това, че българският преведен еквивалент е по-дълъг в брой думи, той остава по-къс в брой срички от руския текст. Следователно българският текст ще заеме и по-малко място при писане (независимо от структурата на сричката).

Увеличението на броя на думите в българския текст в сравнение с руския текст по всяка вероятност се дължи на няколко основни причини: по-голяма употреба на предлози в български (145 предложни употреби в „Граматика на любовта“ срещу 110 в руския текст, т.е. 30 предложни употреби повече в български (Буров/Burov 2021: 224); употреба на възвратноместоименните частици *се* и *си* като клитики в български в сравнение с руски, където *-сь* и *-ся* са част от формата, а не отделни думи – в българските текстове възвратноместоименните частици са средно 3,10%; висока честотност на композираните глаголни форми, в които значително място заемат спомагателните глаголи и частиците.

През 2013 г. под мое ръководство бяха извършени статистически наблюдения относно дължината на думата в брой букви в българския език в съпоставка с някои от славянските езици (руски, полски, словашки, сръбски). Наблюденията бяха възложени като курсови работи на студенти по българска и славянска филология.[1] Резултатите от наблюденията се изнасят за първи път.

Преди да представим резултатите от експериментите, да кажем нещо повече за измерването на думата в брой букви.

Начинът на измерване на дължината на думата върху основата на писмени текстове изцяло се споделя от авторите на сборника „Статистико-комбинаторное моделирование языков“, под ред. на Николай Дмитриевич Андреев (Москва, 1965) (вж. Андреев/Andreev 1965, 19). В две от публикуваните статии се привеждат и данни за българския език, вж. Федулова/Fedulova 1965, 110 – 115, и Мартыненко/Martynenko 1965, 327 – 339.

М. Янакиев дава следните данни относно средната дължина на думата в художествен текст: англ. – 4,4 букви, българ. – 4,8, руски – 5 (Янакиев/Yanakiev 1977, 147), т.е. средната дължина на българската дума е по-близо до руския, отколкото до английския език.

Данните от нашия експеримент показват следната средна дължина на думата в художествен текст в български и в още четири славянски езика: сръбски, словашки, руски, полски:

[1] В експеримента взеха участие Валя Андреева, Надежда Заякова, Петранка Орлинова, Роза Кисьова, Силвия Донкова, Стефка Делчева, Христина Христова, Цветелина Даскалова, Екатерина Субботина (българска филология), Марина Братанова, Венелина Божилова, Красимира Герчева, Преслава Петкова (славянска филология – полски език), Боряна Поповска, Пламен Иванов (славянска филология – словашки език), Пламена Тодорова (славянска филология – сръбски и хърватски език).

Художествен стил

български	сръбски	словашки	руски	полски
4,65	4,75	4,82	5,03	5,60

Между петте славянски езика българският има най-малката средна дължина на думата, в този смисъл според нашите данни българският стои по-близо до английския, отколкото до останалите славянски езици, включени в експеримента. Може да се направи аналогия и между степента на синтетизъм/аналитизъм на посочените езици и дължината на думата.

Експериментът показа също така, че в съвременния художествен стил дължината на думата е по-малка в сравнение с художествения стил от първата половина на XX век:

Съвременен художествен стил
Георги Мишев – 4,66 букви
Георги Господинов – 4,50 букви

Художествен стил първа половина на XX век
Елин Пелин – 4,77 – 4,90 букви
Йордан Йовков – 4,28 – 4,81 букви

Буди интерес фактът, че според нашите данни думата в художественото творчество на Елин Пелин, общо взето, има по-голяма дължина от думата в произведенията на Йордан Йовков. Данните се основават на измервания на дължината на думата в брой букви в проби от по 1000 думи в повестта „Гераците“ и разказа „Напаст божия“ от Елин Пелин и в цикъла „Старопланински легенди“ от Йордан Йовков.

Както можеше да се очаква, средната дължина на думата от художествения стил е по-малка в сравнение с публицистичния, административния и научнопопулярния стил.

Български език
художествен стил 4,65
публицистичен 5,30
административен 5,75
научнопопулярен 5,87

Данните се основават на проби от по 1000 думи от следните източници: публицистичен стил – в-к „Капитал“, административен стил – Закон за авторското право и сродните му права, научнопопулярен стил – Енциклопедия „История на България“, т. 3. Втора българска държава. Според М. Янакиев средната дължина на думата в публицистичния стил на българския език е

около 5,9, в унгарски – 6,5, в немски – 6,6 (Янакиев/Yanakiev 1977, 147). От експеримента имаме данни и за дължината на думата от научнопопулярния стил в полски и словашки език: в словашки – 6,43, в полски – 6,54.

Експериментът не включва проби от текстове, принадлежащи на разговорния стил. Според М. Янакиев в записан разговорен текст средната дължина на думата е 3,9 – 4,3 букви (Янакиев/Yanakiev 1977, 148). По данни от ранговия списък на Цв. Николова в първите по честотност 100 думи преобладават едно- и двусричните думи: 44 еднозрични, 54 двусрични и 2 трисрични (*работа, някакъв*) (Николова/Nikolova 1987, 211 – 213). При два предлога (*в* и *с*) и при консонантизация на *е* в *й* (спом. глагол в 3 л. ед.ч.) не се образуват срички. Нека се има предвид и че в устната разговорна реч много от думите се употребяват съкратени, вкл. двусричните: [ся] вм. *сега*, [ма] вм. *ама*, [къв] вм. *какъв,* [кво] и дори [ко] вм. *какво* и пр.

И така, картината на средната дължина на думата в брой букви по видове текстове на български език е следната:

разговорен стил – 3,9 до 4,3 (по Янакиев)
художествен стил – 4,65
публицистичен – 5,30
административен – 5,75
научнопопулярен – 5,87

Най-малка дължина има думата в разговорния стил, най-голяма – в научнопопулярния стил.

Експерименталните данни, до които сме стигнали, потвърждават наличието на корелация между дължината на думата и степента на синтетизъм – аналитизъм на българския език. Ако приемем, че английският език е „образец“ за аналитизъм, а руският – „образец“ за синтетизъм, по признака „дължина на думата“ българският език заема средищно място в тройката *английски – български – руски език* независимо от това как се измерва тя – в морфеми, срички или букви. По мои изчисления думата в съвременния български художествен текст (в проби от Георги Мишев. *Селянинът с колелото*. София: Български писател, 1985) има средно 1,88 морфеми. По данни на *Большой энциклопедический словарь. Языкознание* (Москва, 2000) средната дължина на думата в английския език е 1,78 морфеми, а в руския език – 2,4 морфеми.

език	*морфеми*	*срички*	*букви*
английски	1,78	1,34	4,4
български	1,88	2,09	4,65
руски	2,4	2,5	5,03

При измерването на степента на синтетизъм – аналитизъм критерият „дължина на думата“ не трябва да се абсолютизира, но следва да се има

предвид с всички уговорки, които могат да бъдат направени относно спецификата на съответния език и неговата графична система. В този смисъл измерването на дължината на думата не опровергава известния критерий на Г. Герджиков, нито пък критерият на Герджиков може да опровергае или отхвърли като непригодни или самоцелни експерименталните данни за дължината на думата. Двата критерия взаимно се допълват и потвърждават.

Общо взето, данните за дължината на думата в българския език като критерий за степента на неговия синтетизъм – аналитизъм потвърждават и наблюденията, направени по интуитивно-умозрителен път. След различните становища кое граматическо явление е проява на аналитизъм или на аналитична тенденция, критерият „дължина на думата“ може да служи като тест за потвърждаване или отхвърляне на дадена теза.

Измерването на дължината на думата има значение не само за отчитане на степента на синтетизъм – аналитизъм на езика. Още в 1964 г. Иван Леков пише, че въпросът за дължината на думата има не само теоретично значение като един от обектите на съвременната езикова типология, но и практическо приложение като обект на математическата лингвистика и машинния превод (Леков/Lekov 1964, 49 – 55). Сидер Флорин допълва, че проучването на дължината на думата има значение не само за теорията на превода, но и за практиката на превода, напр. на филми – чрез субтитри или при дублаж, а също при синхронен устен превод, в други дикторски текстове и пр. (Флорин/Florin 1981, 12 – 30). Данните за дължината на думата в българския език в съпоставка с други езици имат емпирична стойност както за изследването му в типологичен аспект, така и за целите на компютърната лингвистика, машинния превод, компютърно подпомогнатия превод, теорията и практиката на устния и писмения превод и др.

Литература

Андреев, Н. Д., 1965. Методы статистико-комбинаторного анализа языка в действии и в перспективе. В: Н. Д. Андреев (ред.). *Статистико-комбинаторное моделирование языков*, с. 19. Москва – Ленинград: Наука.

Буров, Ст., 2021. *Лингвистични хоризонти. Избрани трудове*. Велико Търново: ИВИС. ISBN 978-619-205-169-3.

Георгиев, Вл., 1944а. Колко струва ер-голям на България? *Дъга – 6 часа вечерта*, I, № 4, 21 септември 1944.

Георгиев, Вл., 1944б. Народно правителство – народен правопис. *Дъга – 6 часа вечерта*, I, № 8, 25 септември 1944.

Герджиков, Г., 1983. Тенденцията към аналитизъм – определение, метод на измерване, причини, следствия. *Съпоставително езикознание*, VIII, № 5, с. 46 – 55. ISSN 0204-8701.

Котова, Н., Янакиев, М., 1978. Глотометрията експлицира основите на съпоставителната лингвистика. *Съпоставително езикознание*, III, № 3, с. 3 – 15. ISSN 0204-8701.

Леков, Ив., 1958. *Общност и многообразие в граматическия строй на славянските езици*. София: Издание на Българската академия на науките.

Леков, Ив., 1964. Дължина на думата в българския и полския език. *Prace Filologiczne*, t. XVIII, cz. 2, S. 49 – 55.

Мартыненко, Г. Я., 1965. Некоторые статистические наблюдения на материале болгарского языка. В: Н. Д. Андреев (ред.). *Статистико-комбинаторное моделирование языков*, с. 327 – 339. Москва – Ленинград: Наука.

Маслов, Ю. С., 1971. Членные формы болгарского литературного языка с точки зрения лингвистической типологии. В: Е. В. Чешко (отв. ред.). *Исследования по славянскому языкознанию*, с. 181 – 188. Москва: Наука.

Маслов, Ю. С., 1981. Към типологическата характеристика на българския език. Сфера на морфологическата типология. *Език и литература*, XXXVI, № 5, с. 6 – 9. ISSN 0324-1270.

Николова, Цв., 1981. *Честотен речник на българската разговорна реч*. София: Наука и изкуство.

Федулова, Н. И., 1965. Выделение первого морфологического типа в болгарском языке. В: Н. Д. Андреев (ред.). *Статистико-комбинаторное моделирование языков*, с. 110 – 115. Москва – Ленинград: Наука.

Флорин, С., 1979. Средната дължина на българската дума. *Български език*, XXIX, № 4, с. 317 – 320. ISSN 0005-4283.

Флорин, С., 1981. Дължина на думата в английския, немския, руския и българския език. *Съпоставително езикознание*, VI, № 2, с. 12 – 30. ISSN 0204-8701.

Янакиев, М., 1977. *Стилистиката и езиковото обучение*. София: Народна просвета.

REFERENCES

Andreev, N. D., 1965. Metody statistiko-kombinatornogo analiza yazyka v deystvii i v perspektive. In: N. D. Andreev (red.). *Statistiko-kombinatornoe modelirovanie yazykov*, pp. 19. Moskva – Leningrad: Nauka.

Burov, St., 2021. *Lingvistichni horizonti. Izbrani trudove*. Veliko Tarnovo: IVIS. ISBN 978-619-205-169-3.

Fedulova, N. I., 1965. Vydelenie pervogo morfologicheskogo tipa v bolgarskom yazyke. In: N. D. Andreev (red.). *Statistiko-kombinatornoe modelirovanie yazykov*, pp. 110 – 115. Moskva – Leningrad: Nauka.

Florin, S., 1979. Srednata dalzhina na balgarskata duma. *Balgarski ezik*, XXIX, № 4, pp. 317 – 320. ISSN 0005-4283.

Florin, S., 1981. Dalzhina na dumata v angliyskiya, nemskiya, ruskiya i balgarskiya ezik. *Sapostavitelno ezikoznanie*, VI, № 2, pp. 12 – 30. ISSN 0204-8701.

Georgiev, Vl., 1944a. Kolko struva er-golyam na Bulgaria? *Daga – 6 chasa vecherta*, I, № 4, 21 septemvri 1944.

Georgiev, Vl., 1944b. Narodno pravitelstvo – naroden pravopis. *Daga – 6 chasa vecherta*, I, № 8, 25 septemvri 1944.

Gerdzhikov, G., 1983. Tendentsiyata kam analitizam – opredelenie, metod na izmervane, prichini, sledstvia. *Sapostavitelno ezikoznanie*, VIII, № 5, pp. 46 – 55. ISSN 0204-8701.

Kotova, N., Yanakiev, M., 1978. Glotometriyata eksplitsira osnovite na sapostavitelnata lingvistika. *Sapostavitelno ezikoznanie*, III, № 3, pp. 3 – 15. ISSN 0204-8701.

Lekov, Iv., 1958. *Obshtnost i mnogoobrazie v gramaticheskiya stroy na slavyanskite ezitsi*. Sofia: Izdanie na Balgarskata akademia na naukite.

Lekov, Iv., 1964. Dalzhina na dumata v balgarskiya i polskiya ezik. *Prace Filologiczne*, vol. XVIII, № 2, pp. 49 – 55.

Martynenko, G. Ya., 1965. Nekotorye statisticheskie nablyudeniya na materiale bolgarskogo yazyka. In: N. D. Andreev (ed.). *Statistiko-kombinatornoe modelirovanie yazykov*, pp. 327 – 339. Moskva – Leningrad: Nauka.

Maslov, Yu. S., 1971. Chlennye formy bolgarskogo literaturnogo yazyka s tochki zreniya lingvisticheskoj tipologii. In: E. V. Cheshko (ed.). *Issledovaniya po slavyanskomu yazykoznaniyu*, pp. 181 – 188. Moskva: Nauka.

Maslov, Yu. S., 1981. Kam tipologicheskata harakteristika na balgarskiya ezik. Sfera na morfologicheskata tipologiya. *Ezik i literatura*, XXXVI, № 5, pp. 6 – 9. ISSN 0324-1270.

Nikolova, Tsv., 1981. *Chestoten rechnik na balgarskata razgovorna rech*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Yanakiev, M., 1977. *Stilistikata i ezikovoto obuchenie*. Sofia: Narodna prosveta.

ПРОФ. Д.Ф.Н. СТОЯН БУРОВ
ORCID ID: 0009-0008-0508-9215
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Филологически факултет
Катедра по съвременен български език
Велико Търново, България
E-mail: stobur@abv.bg

PROF. D.SC. STOYAN BUROV
ORCID ID: 0009-0008-0508-9215
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Faculty of Philology
Department of Modern Bulgarian Language
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: stobur@abv.bg

ГРАМАТИЧНАТА КАТЕГОРИЯ *ВРЕМЕ* В ДРЕВНИТЕ ИНДОЕВРОПЕЙСКИ ЕЗИЦИ, СЪОТНЕСЕНА С МИТОЛОГИЧНИТЕ ТЕМПОРАЛНИ МОДЕЛИ (ТРИЕЛЕМЕНТЕН СТРУКТУРЕН МОДЕЛ)

БОРИСЛАВ ПОПОВ
ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
БЛАГОЕВГРАД, БЪЛГАРИЯ

THE GRAMMATICAL CATEGORY *TENSE* IN THE ANCIENT INDO-EUROPEAN LANGUAGES IN RELATION TO THE MYTHOLOGICAL TEMPORAL MODELS (THREE-ELEMENT STRUCTURAL MODEL)

BORISLAV POPOV
SOUTH-WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI"
BLAGOEVGRAD, BULGARIA

Abstract: The research presents one of the structural models within the theory of three-element structures. It brings to the fore and explains the origin of the grammatical category *tense* in the Indo-European proto-language exploring the correspondence between the conceptual (natural, ontological) triad of time and the three-element grammatical system consisting of the basic verb tenses. The projections of the linear temporal model and of the other mythological models onto the category *tense*, as it was formed, have been uncovered and motivated. The lack of clear distinction between past, present and future tense in some of the mythological models discussed and, respectively, in the mindset of the ancient Indo-Europeans is to be probably attributed to the indissociability (the noncomposability) of the verb stems at some earlier stage of the protolanguage. The paper also establishes that in the mythological consciousness and in the languages of the ancient Indo-Europeans the awareness, transformation and differentiation of the individual conceptual components from the notions of time took place in parallel.

Keywords: grammatical category of *tense*, temporal models, mythological temporal models, Indo-European proto-language, ancient Indo-European languages, a three-element structural model

1. **Въведение.** В настоящото изследване ще бъде обяснен произходът на граматичната категория 'време' в индоевропейския праезик и в древните ин-

доевропейски езици, като ще бъде разгледано съответствието на понятийната (естествената) триада на времето с триелементната граматична система, съдържаща основните глаголни времена. Тук ще се опитам да разкрия връзката между конструкцията на граматичната категория ‘време’ и тази на други извънезикови (понятийни) системи, а също и да покажа по какъв начин в индоевропейската темпорална система се проектират митологичните представи и човешкото познание за света. Това проучване е част от разработената помащабна теория за триелементния структурен модел в някои индоевропейски езикови системи, в митологията и човешкото познание за света (вж. Попов/Popov 2019; Попов/Popov 2020).

2. **Модел на огледалото.** Идеята, че структурата на езика отразява структурата на света, се открива още в разсъжденията на някои древногръцки философи – Аристотел и стоиците. Средновековните схоластици през XIII в. се опитват в търсенето на изходни универсални причини да изведат граматичните категории от категориите на логиката, епистемологията и метафизиката, отнасяйки ги към едни и същи общи принципи и представяйки езика като „огледало“, отразяващо реалността, която стои в основата на физичните явления (Lyons 1972, 227, 14 – 15). Отражението на външния свят в човешкото съзнание е един сложен процес и едва ли може да се открие прост и точен начин, за да се обяснят различните явления и многообразните отношения между тях. Затова и според Ото Йесперсен няма пълно съответствие между външните (понятийните) и граматичните категории. Но пък тези извънезикови (понятийни) категории често се оказват до голяма степен универсални за различните езици, въпреки че се проектират по различен начин в тях (вж. Есперсен/Espersen 1958, 44 – 45). Настоящото изследване няма за цел да се движи по пътя на универсалната граматика. Идеята е да се разкрият взаимнопораждащите се структури между понятийните (извънезикови – митологични и познавателни) системи и езиковата система при формирането на триелементната граматична система ‘време’ в определен период от развитието на индоевропейските езици. Фокусът е насочен към търсенето на причините за създаването на такава триелементна система в ранните индоевропейски езици.

3. **Триадата на времето, съотнесена с трите основни глаголни времена в късния индоевропейски праезик и в ранните индоевропейски езици.** Разделянето на **времето** в митологията и в човешките представи според линейния темпорален модел по хоризонталата на темпоралната ос на **три компонента** (**минало**, **настояще**, **бъдеще**) е отразено съответно в **трите основни глаголни времена** (според абстрактното триделно измерение на граматичното време) в индоевропейските езици (**минало**, **сегашно**, **бъдеще**). Още александрийският граматик Дионисий Тракийски (II в. пр. Хр.) разграничава три времена (сегашно, минало и бъдеще) в гръцкия език, към които обаче прибавя четири „разновидности“ на миналото време и още три, наречени от него „сродства“ на тези разновидности с останалите времена.

Оформянето на категорията време с нейните три основни глаголни времена в късния индоевропейски праезик и в ранния етап от развитието на индоевропейските езици е било един дълъг и сложен процес, при който в митологичната и в езиковата система паралелно са протичали осъзнаването, трансформацията, обединяването и разграничаването на отделни компоненти от представите за времето и на отделни елементи от системата на глагола. Тук ще бъде разгледано формирането на трите основни глаголни времена според абстрактното триделно измерение на граматичното време и ще бъдат разкрити структурните връзки и съответствия с митологичните времеви модели.

Реконструирането на глаголната система и на системата на глаголните времена са едни от най-проблемните въпроси в индоевропеистиката. Относно вербалната категория има две схващания – едното е, че тя може да се реконструира за индоевропейския праезик, макар и да е изчезнала в някои негови клонове, а другото е, че тази категория се е формирала по-късно в различни древни езици (вж. Clackson 2007, 118). А. Мейе напр. отбелязва, че в индоевропейския праезик са съществували само флективни разлики между сегашно, минало неопределено (перфект) и минало свършено (аорист) време. По-късно в глаголните основи на редица езици (келтски, италийски и др.) се развива категорията време и тя се превръща в доминиращ елемент при тяхното спрежение (Мейе/Meillet 1954, 86 – 87).

Още през 20-те години на XX век някои изследователи (Й. Курилович, Л. Рену и др.) предполагат съществуването в праезика на древна индоевропейска презентно-аористна форма, наречена по-късно от Е. Швицер „примитив“. Тя е запазена като дълбок архаизъм в индоиранските езици (във ведийски и авестийски), функционирайки като инюнктив, и е образувана чрез непосредствено присъединяване към сегашната или аористната основа на вторичните окончания; тази форма обаче е изчезнала във всички други езици, включително и в хетски (вж. Kuryłowicz 1927, 164 – 166; Renou 1928, 63 – 80). Инюнктивът е глагол без аугмент и без презентна деиктична частица *-*i* , а граматическото му значение е обяснено от К. Хофман като спомен за събитие (Hoffmann 1967, 351). Тук най-архаичната опозиция във вербалната система е между т. нар. „примитив“ – най-древната агентивна форма (в която са се съдържали първоначално в неразчленен вид презенса и аориста), от една страна, и статива (съдържащ перфекта), от друга (вж. Schwyzer 1939, 591, 645). Й. Курилович предполага, че първичният стативен глагол е бил всъщност отглаголно име или отглаголно наречие, поради което първичният перфект не се е включвал във времева опозиция (Kuryłowicz 1964, 62). Най-първичната хипотетична агентивна глаголна форма – примитивът, е единственият представител на глаголите, означаващи активни действия – на нея се противопоставя само формата на глаголите за състояния (стативът), която е предшественик на перфекта и на средния залог, но това противопоставяне е имало по-скоро диатезен характер (вж. Тронский/Tronskij 1967, 93 – 94).

За индоевропейската праезикова глаголна система може да се реконструира споменатата първоначална опозиция между активни и неактивни (инертни) глаголни основи, но тогава още не е съществувало противопоставянето по време – инфект (незавършено (непрекратено) действие) и перфект (завършено (прекратено) действие), което впоследствие наследило тази най-архаична опозиция. С първичните инфектни основи са били означавани активно продължаващи незавършени действия, докато перфектните основи са се отнасяли към състояния, мисловни процеси, сетивно възприемане и към претеритност (неактивно отношение на агента към действието в момента на говоренето) (Добрев/Dobrev 1982, 88, 90 – 91, 102 – 103).

Примитивът като най-древна и първична форма на глаголите за действия предшества всички видово-времеви и модални диференциации. Чрез добавянето на **-i* към индоевропейските окончания за 1, 2, 3 л. ед. ч. и 3 л. мн. ч. **-m, *-s, *-t, -nt* (т. нар. „вторични окончания“) > **-mi, *-si, *-ti, -nti* (т. нар. „първични окончания“) се образува форма, съществуваща успоредно с примитива, която впоследствие започва да функционира като презенс, и тогава се появява опозицията между презентните и инюнктивните форми. По-късно първичната инфектна форма (с неразширено вторично окончание) е получила претеритно (непрезентно) значение (вж. Тронский/Tronskij 1967, 94; Добрев/Dobrev 1982, 108, 146). Разликата между двете форми обаче е по-скоро модална, отколкото времева – презентните форми означават наличното сегашно време, като добавянето на елемента **-i* е насочвало към наличност на действието; дифузните инюнктивни форми функционират в един по-широк спектър – в областта на неналичното, която съдържа постоянното, панхроничното, миналото и недействителното, съществуващо само в пожеланията и във въображението, т.е. означава минали действия, но и сегашни действия, извършващи се постоянно и без времеви ограничения, а също така загатва и идеята за бъдещи действия. Така към презентната форма се закрепва значението за постоянно действие, въз основа на което се създава категорията сегашно време. Впоследствие инюнктивът е заменен от претерита (имперфектен или аористен), към който се закрепва значението за минало време (вж. Тронский/Tronskij 1967, 94 – 95). Тъй като в някакъв момент в представите на древните индоевропейци глаголното действие е станало немислимо без понятие за време, в примитива отчетливо са се противопоставили презенс и претерит. Предполага се, че в тази зараждаща се опозиция морфологично и семантично маркирано е било сегашното време, докато претеритното време е означавало не точно минало действие, а по-скоро е посочвало, че е било извършено някакво действие. Разделянето на примитива на презенс и аорист явно се е случило впоследствие (Красухин/Krasuhin 2005, 4).

Опозицията между презентната (сегашната) и аористната основа е стара, но предположението на редица изследователи, че те са произлезли от една обща парадигма (споменатия по-горе примитив), се основава на конкретни причини – и двете основи притежават едни и същи окончания за лице (персо-

нални) в индоевропейския праезик, а сегашното време и аористът могат да се образуват чрез директно прикрепване на окончанията към корена; липсата на аорист в анатолийските езици също е факт в подкрепа на тази хипотеза (вж. Strunk 1994). Посочени са и конкретни езикови факти в някои от езиците, напр. в гръцки и индоирански презентната (сегашната) основа може да се разпознае само в случаите, когато се използват първични окончания, които не се употребяват в перфектно-аористните (претеритните) форми, докато аористната основа се идентифицира посредством опозицията ѝ със сегашната основа. Като пример могат да се сравнят следните две реконструкции: от една страна – ие. **d^{h}eh$_{1}$-t* ‘(той, тя) поставя, слага’, гр. (диал.) ἑθῆ, санскр. *ádhāt,* армен. *ed*, а от друга – ие. **h$_{2}$weh$_{1}$-t* ‘(той, тя) духа, вее’, гр. ἄυῆσι, санскр. *vāti*. Индоевропейската глаголна форма **h$_{2}$weh$_{1}$-t* ‘(той, тя) духа, вее’ се реконструира като презентна основа, тъй като към нея могат да се поставят първични окончания в гръцки и санскрит, докато ие. основа **d^{h}eh$_{1}$-t* ‘(той, тя) поставя, слага’ се реконструира като аористна основа, понеже не се реализира с първични окончания и е в опозиция със съответните презентни основи в гръцки, санскрит и арменски – срв. гр. τίθῆσι, санскр. *dádhāti*, арм. *dnê*. Не е ясно кога точно се е зародило представеното разграничение между двете основи – възможно е това да се е случило още в праезика, с оглед на предполагаемите следи от специфично аористни форми в някои анатолийски езици, но също така е вероятно това да се е случило и по-късно (вж. Strunk 1994, 419 – 422; Clackson 2007, 133, 138). Противопоставянето между презентни и аористни основи се среща в гръцки, индоирански, арменски и в славянските езици, а следи от аористни корени се откриват в латински, староирландски и литовски. Едно от обстоятелствата, свидетелстващо за вторично разграничение между презенса и аориста, е фактът, че една и съща основа в различни езици може да се отнася към различни глаголни времена, срв. гръцката аористна форма ἐγένετο ‘станах, създадох се, случих се’ и староиндийската имперфектна форма *ajanata*; аористната форма в гр. ἔδακον ‘ухапах’ и имперфектната форма в санскр. *adaśat* (Красухин/Krasuhin 2005, 26 – 27).

Сегашната основа на глагола може да се съчетава и с първични, и с вторични окончания, докато към аористната основа могат да се прикрепват само посочените вторични окончания (вж. Meillet 1908, 81). Ако обаче няма разлика между окончанията или между формите на презентната и аористната основа, тогава разграничаването между двете основи обикновено се обяснява чрез лексикалния вид на корена. Много от глаголните корени означават събития и процеси, предвиждащи крайна точка на действието или състоянието, и тези корени, наречени „телични“ (перфектни), се определят като аористни, напр. ие. **d^{h}eh$_{1}$-t* ‘поставям, слагам’, **deh$_{3}$-* ‘давам’, **g^{w}erh$_{3}$-* ‘гълтам, поглъщам’, **mer-* ‘умирам’ и пр. Други глаголни корени означават събития и процеси, които не предполагат крайна точка на действието или състоянието, като тези корени, наречени „ателични“ (инфектни), обикновено са презент-

ни, напр. ие. **$h_2$weh$_1$-t* ‘духам, вея’ **b^heh$_2$-* ‘говоря’, **$h_1$ey-* ‘отивам; вървя’, **ses-* ‘спя’ и пр. (Strunk 1994, 422 – 430; Clackson 2007, 133 – 135).

При повечето древни индоевропейски езици се наблюдава противопоставяне между основите за сегашно и минало време, представено от категорията претерит, в която са се били слели древните аорист и перфект. Само в индоиранските езици и в гръцки се открива разграничение между три вида основи – презентни (сегашни), аористни и перфектни, като там няма специални окончания за перфекта (Красухин/Krasuhin 2005, 4). Вероятно в тези езици се е съхранило такова разграничение, което изглежда е изчезнало в другите индоевропейски клонове. Показателен за това е фактът, че в латински, готски и в други индоевропейски езици формите, които са образувани от сегашните основи, са идентични на тези в гръцки и санскрит, напр. лат. *agō* ‘(аз) карам’, *sīdō* ‘(аз) сядам’ са формирани по същия начин, както съответните им гръцки и санскритски форми, произхождащи от индоевропейските основи **$h_2$eg’-* (гр. αγ- и санскр. *aj-*) и **si-sd-* (гр. χιζδ- и санскр. *sīḍ-*). Също така в тези езици има съответствие и при образуването на перфекта, напр. формите на перфекта в латински съответстват на тези в гръцки и санскрит, образувани от аористна или от перфектна основа, напр. лат. *uēx-* е перфектна основа на лат. *uehō* ‘(аз) карам’, възникнала от ие. **weg^h-s-* (суфигирана форма), от която са образувани аористните форми в гръцки и санскрит (гр. αυεξ-, санскр. *vakṣ-*); лат. *cecin-* е перфектната (редуплицирана) основа на лат. *canō* ‘(аз) пея’, формирана по същия начин както от редуплицираната индоевропейска основа **de-dork’-* ‘(аз) виждам’ са образувани съответните гръцки и санскритски форми в перфекта (гр. δε-δορκ-, санскр. *da-darś-*) (Clackson 2007, 118 – 119; срв. Watkins 1962, 10 – 48). Предполага се, че в редица езици (латинския, готския, келтските, балтийските, славянските, арменския) системата от три основи се е разпаднала и се е извършило сливане на перфекта, аориста и имперфекта в нови претеритни форми, което обаче се е случило независимо в отделните езици (Clackson 2007, 121 – 122).

От друга страна, е важно да се отбележи по-особеният статус на перфекта – презентната и аористната основа са маркирани от перфектната основа, която е морфологично различна, а вероятно е съществувала и семантична разлика. Така например в гръцкия език ясно се забелязва разликата между презентната и аористната основа, като сегашната основа е в несвършен вид, а аористната – в свършен вид. Докато перфектът основно означава определено състояние (състоянието на субекта), което е резултат от действието, описано в другите времена, напр. формата за перфект в гр. τέθνῆκε, означаваща ‘(той) е умрял’, и формите в презенс θνῆισκει ‘(той) умира’, в имперфект ἔθνῆισκε ‘(той) умираше’ и в аорист ἔθανε ‘(той) умря’ (Clackson 2007, 120 – 121).

В хетския език има само две времена – сегашно и минало (претерит индикатив), маркирани с различни окончания, но се приема, че поради сериозни промени в глаголната система, резултат от субстратни влияния, този език не е съхранил по-древно глаголно състояние, каквото може да се открие в

индоиранските езици или в гръцкия език (вж. Тронский/Tronskij 1967, 85 – 86, 96). Според едната от двете основни хипотези (относно сериозните разлики между глаголните системи на хетския и на другите древни индоевропейски езици) в предисторията на анатолийските езици е имало загуба или сливане на вербални категории, в резултат на което тези езици се различават от използвания при реконструкциите на праезковата глаголна система гръкоарийски модел. Другото алтернативно предположение е, че системата на глагола в индоевропейския праезик първоначално е притежавала по-малко категории, отколкото се смяташе досега, а в някои езици (индоирански и гръцки) са се формирали нови времена и наклонения (срв. Jasanoff 2003, 8 – 15; Clackson 2007, 129 – 130).

В древните индоевропейски езици са липсвали специални форми за бъдеще време, което не се вмества в опозицията на видовите основи и морфологично е представено като придатък на системата. Неговото образуване е различно при различните индоевропейски клонове – в едни случаи е с елемента *-*s*-, но тук при отделните групи езици се среща разнообразие от форми, които не могат да се отнесат към някаква обща праформа; а в други случаи бъдеще време се образува без елемента *-*s*- (Тронский/Tronskij 1967, 92). В санскрит и в гръцки за образуване на бъдеще време се използват афикси, съдържащи маркера *-*s*- – срв. гр. δέρξομαι ‘ще виждам’ (от δέρκομαι ‘виждам’) и санскр. *drakṣyáti* ‘(той) ще вижда’ от ие. корен ***derk’* ‘виждам’; гр. δώσω, санскр. *dāsyāmi* ‘ще дам’. Формите им обаче не са идентични с другите езици, където бъдеще време или е образувано по съвсем различен начин (в латински и арменски), или при някои от тях (балтийските – срв. лит. *dúosiu* ‘ще дам’, и някои келтски езици) има известни формални сходства със санскрит и гръцки, или пък при други езици (германските и славянските езици) неминалите индикативни (изявителни) или модални форми се употребяват за описване на бъдещи събития. Всички бъдещи форми, използващи маркера *-*s*-, са вторични по произход, тъй като чрез този афикс се образуват сегашни основи с дезидеративно (желателно) значение. Поради това не би могло да се реконструира бъдеще време за индоевропейския праезик (Clackson 2007, 119; срв. Watkins 1962, 97 – 105; Добрев/Dobrev 1982, 109 – 110, 112). Ив. Добрев е на мнение, че суфиксът -*s*-, използван при именните форми, е характеризирал и глаголните форми на жреческите предсказания, поради което първоначално в езика на жреците са възникнали и са се развили дезидеративни (желателни) форми, а от тях впоследствие е произлязло сигматичното бъдеще време (Добрев/Dobrev 1982, 112).

Въпреки липсата на специални форми за бъдеще време в древните индоевропейски езици, И. М. Тронски смята, че като обективна понятийна категория това време предполага развити представи за закономерностите на света и времето. Ако такива представи липсват, то бъдещето е в сферата на човешките очаквания, пожелания, предположения и пр. и тогава за изразяването му са използвани модални категории. Така в древните индоевропейски езици

бъдещите времена възникват като преосмислени форми на наклонението или производни от тях и първоначално не са имали преобладаващо темпорален характер. Не може да се проектира бъдеще време към общото индоевропейско състояние – липсва единна праформа, тъй като, както видяхме, различните форми на това време са се развили самостоятелно в отделните индоевропейски клонове или ареали (Тронский/Tronskij 1967, 92 – 93). Поради специфичния си произход бъдеще време е представяно от редица автори като отчасти модална категория, а следходността се отнася и към категорията наклонение, и към категорията време (вж. Layons 1972, 327 – 329; Китова/Kitova 2013, 5 – 6). Бъдеще време се съдържа в по-общата от него т. нар. „темпорална следходност“, която е свързана с абстрактното триделно измерение на граматичното (езиковото) време (Китова/Kitova 2013, 7).

В старобългарския език, подобно на другите древни индоевропейски езици, няма специални форми за изразяване на бъдеще време, но са използвани два начина за представяне на бъдещо действие. Единият начин е чрез прости презентни форми предимно на глаголите от свършен вид и по-рядко на тези от несвършен вид. А другият е свързан с употребата на сложни (аналитични) конструкции, които се реализират по два начина: посредством съчетаване на някой от глаголите имамь ‘имам, притежавам; (с модална отсянка) имам намерение, предстои ми, трябва’, хощѫ ‘искам, желая; (с модална отсянка) трябва’ и начьнѫ ‘започна, начена’ в сегашно време с инфинитива на съответния глагол от свършен или несвършен вид (напр. имамь бьрати, хощѫ бьрати, начьнѫ бьрати ‘ще бера, ще събирам’); или чрез съчетание на спомагателния глагол бъıти във формата си бѫдѫ с причастие – минало деятелно или сегашно деятелно причастие (напр. бѫдѫ глаголалъ ‘ще бъда казал’) (ГСтБЕ/GStbE 1991, 258 – 259, 301, 303, 307 – 308). За означаване на бъдещи действия в старобългарския език много по-разпространени са презентните форми, докато сложните описателни конструкции все още са в зачатъчно състояние. С обособяването на бъдеще време като граматична категория в българския език някои от тези аналитични конструкции са се развили във форми за бъдеще време (вж. Иванова-Мирчева/Ivanova-Mircheva 1962, 4 – 11). При аналитичните конструкции носител на лексикалното значение е инфинитивът на съответния глагол, а значението за бъдещо действие се изразява от спомагателния глагол. Тези спомагателни глаголи все още не са били напълно граматикализирани и в тях са били запазени различни модални отсенки – на желание, необходимост, възможност, начинателност, принудителност, намерение и др., които са реликти от първоначално доминиращото модално значение за желание или необходимост от извършването на съответното действие в бъдеще (ГСтбЕ/GStbE 1991, 303 – 305).

Вероятно причината за липсата на форми за бъдеще време в един ранен предисторически период на езиците се корени в неясните представи на архаичния човек за бъдещето, което смътно се осъзнава, като най-вече се асоциира с някакви желания, намерения, очаквания и предположения. За разлика от

развитите цивилизации, при племената от родовообщинния строй поради по-примитивното стопанство планирането на бъдещи действия в повечето случаи е твърде краткосрочно – обикновено се отнася към следващия ден или следващите няколко дни. Отражение на реликти от такъв тип древни неясни представи е и образуването на бъдеще време при редици индоевропейски езици чрез формите за сегашно време на глаголите или чрез аналитични конструкции, в които един от елементите в описателното съчетание е глагол най-често със значение ‘искам, желая’ – срв. в старобългарския език такъв елемент е глаголът хощѫ, инф. хотѣти ‘искам, желая’, или имамь ‘имам, притежавам; (с модална отсянка) имам намерение, предстои ми, трябва’. Може да се предположи, че възникването на бъдеще време в древните индоевропейски езици е свързано и с използвания от жреците „свещен език“ (за „свещения език на боговете“ вж. Мифы/Mify 1988, 328, 591; York 1993, 237 – 238; Popov 2016, 30 – 31) с неговите молитви, благословии, клетви и предсказания, в чиито сакрални формули чрез определени желания, пожелания и предсказания се проектират бъдещи действия.

4. **Митологични темпорални модели.** Моделът на огледалото е съотносим с n-мерната структурна мрежа на пространствено-времевия континуум на Вселената, където времето не съществува като линейна величина. Този пространствено-времеви синкретизъм е описан като една от специфичните особености на митологичното съзнание (Мелетински/Meletinski 1995, 226). Според митологичното мислене могат да се обособят три темпорални модела, различни от линейния – мрежовиден, кръгъл и спираловиден, като и трите са съотносими един с друг. Отделните елементи, изграждащи системата на мрежата в пространството, всъщност са пресечни точки на митологичната събитийност във времето, а връзките между тях образуват структура, която се забелязва при функциониране на системата, изразено чрез невидимото движение във времето. Движението е невидимо, защото миналото, настоящето и бъдещето се съдържат едновременно във всяка от пресечните точки, т.е. във всеки елемент от системата.

М. Елиаде стига до идеята, че макар и за митологичното съзнание митичното време (епохата на първотворенията), предшестващо емпиричното време, отдавна да е отминало, то циклично се завръща и се преповтаря през определен период чрез ритуала, възобновявайки сакралното време и унищожавайки текущото време. Така животът на архаичния човек е едно непрестанно повторение – всичко, което той върши, вече се е случило преди него и е било извършено от богове или герои (вж. Елиаде/Eliade 1995, 430 – 453; Мифы/Mify 1987, 252 – 253), а ще се случва и след него. Затова миналото, настоящето и бъдещето, присъствайки във всяка точка от мрежата, могат да оказват въздействие върху отделните елементи от различни посоки, свързвайки ги с невидими нишки. А пътят на митологичното време в митологичното пространство се проектира именно чрез нишките, което обаче не означава, че времето се движи по тях. Сакралното време е статично, а не текущо –

то не тече в пространството, по-скоро архаичният човек се движи или влиза в него, когато извършва определен ритуал, възобновявайки така нещо първосътворено. Сакралното време може да се изобрази като окръжност – тя започва и завършва със себе си (какъвто напр. при египтяните е кръгът, описан от свещената кобра), докато текущото (профанното) време има спираловидна форма, в която свързаните помежду си отворени окръжности представят отделните годишни цикли. Когато една точка от такъв отворен кръг е моментът, в който се извършва конкретен ритуал, то на същото място от следващия отворен кръг в митологичното *времепространство* (пространствено-времевия континуум) се проектира същият ритуал. Прототип на ритуала е съответното първотворение или първотворческо действие, извършено от бога демиург или от героя, но то се случва само веднъж в съответната точка от затворената окръжност на сакралното време. Това обяснява защо за древния човек времето не съществува като линейна величина – времето не се движи, а той се движи във времето, което е едновременно във всяка точка от мрежата, и усещането му е, че **всичко ще се е случвало сега*. Ирационалният пространствено-времеви синкретизъм в митологичното мислене може рационално да бъде обяснен и чрез създадената от А. Айнщайн обща теория на относителността, в която е обоснован моделът на пространствено-времевия континуум във Вселената, където е възможно движение назад и напред във времето.

Всички явления от действителността се случват в т. нар. „абсолютно време“, което се изразява относително в езика, като моментът на говорене свързва абсолютното с относителното време (Тилев/Tilev 2021, 40), затова, въпреки многото варианти за категоризация, най-приложим за граматичната категоризацията на времето в езика изглежда линейният темпорален модел с неговата еднопосочна ос, разделяща реалното време на три компонента (вж. Есперсен/Espersen 1958, 297 – 306; Lyons 1972, 322 – 323). Рационалните човешки представи отдавна се основават на линейния модел, който в някакъв период е съществувал едновременно с другите темпорални митологични модели, като в него е заложена физичната (естествената) особеност на времето. Той също е древен митологичен модел – открива се още в египетската митология (където линейната концепция за времето е отразена в триадата от божества – Озирис се свързва с вчерашния ден, Хор – с днешния, а Ра – с утрешния ден), може да се наблюдава в Стария завет и в редица индоевропейски митологични системи (индийска, иранска, гръцка и др.). Вероятно той произхожда от един друг митологичен модел, също с линеен характер, изграден от опозицията между „началното (сакралното) време“ и „емпиричното (текущото) време“, който обаче впоследствие се трансформира в цикличен модел (вж. Мифы/Mify 1987, 253), като линейният модел всъщност представлява опростен линеен вариант на цикличния модел, лишен от цикличност.

Но триелементният линеен модел изглежда до голяма степен нефункционален и нерелевантен за обяснение на ранното състояние на формиращата се

категория време у древните индоевропейци. Представените по-горе особености на темпоралните митологични модели могат донякъде да дадат обяснение защо категорията време с нейните три основни глаголни времена (според абстрактното триделно измерение на граматичното време) не се среща в индоевропейския праезик, а започва да се формира в най-ранния етап от развитието на индоевропейските езици. **Липсата на ясно разграничение между минало, настояще и бъдеще в разгледаните митологични модели, респ. в съзнанието на древните индоевропейци, вероятно има отношение към неразчленимостта на времевите основи на глагола и липсата на граматично изразяване на времето в един по-ранен етап на праезика.** Показателни за това са: представената по-горе хипотеза за произхода на презентната (сегашната) и аористната основа от една обща парадигма – примитива; първоначалната липса на противопоставяне по време – най-ранната опозиция е между активни и неактивни (инертни) глаголни основи; категорията претерит (в която са били слети древните аорист и перфект); липсата на специални форми за бъдеще време в древните индоевропейски езици. **Явно с постепенното налагане на триелементния линеен темпорален модел (и с изместването на другите митологични темпорални модели на заден план) паралелно в съзнанието и в езиците на древните индоевропейци са протичали осъзнаването, трансформацията и разграничаването на отделните понятийни компоненти от представите за времето, което е рефлектирало и при оформянето на категорията време с нейните три основни глаголни времена.**

5. **Заключение.** Както се забелязва, в разгледаната морфологична темпорална система бинарният модел е съществувал в един по-ранен етап – по времето на индоевропейското единство, а също и в хетския език (най-стария писмено засвидетелстван индоевропейски език). Впоследствие, по времето на ранните индоевропейски диалекти, този модел постепенно се е трансформирал в троичен, което се забелязва в системите на редица древни индоевропейски езици.

И тук стигаме до въпроса – доколко митологичните вярвания и представите за света на древните индоевропейци са оказали влияние върху формирането на граматичната категория ‘време’? Почти невъзможно е да се установи кога се зараждат споменатите типове представи и да се направят конкретни хронологични съпоставки с посочените трансформации, възникнали в темпоралните граматични системи на древните индоевропейски езици. Тази неяснота е обусловена от факта, че разгледаните митологични модели са възникнали в предисторически времена, когато не са съществували писмени свидетелства за езика, а формирането на категорията ‘време’ през този период може да се обясни единствено чрез представените по-горе хипотези и реконструкции на общото праезиково състояние. **Затова мисля, че съответствието на понятийната (естествената) триада на времето с триелементната темпорална граматична система, може да се обясни с дълбоките взаимо-**

действия и взаимното влияние между митология, човешко познание и език, които са свързани помежду си чрез взаимнопораждащи се структури. Така изложената тук хипотеза, съобразена с модела на огледалото, предполага, че в основата на установеното в изследването съответствие е заложен общ триелементен архетипен модел.

Литература

ГСтбЕ, 1991. Дуриданов, Ив. (гл. ред.). *Граматика на старобългарския език*. София: Издателство на БАН.

Добрев, Ив., 1982. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство.

Елиаде, М., 1995. *Трактат по история на религиите*. София: Лик.

Есперсен, О., 1958. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы.

Иванова-Мирчева, Д., 1962. *Развой на бъдеще време (futurum) в българския език от X до XVIII в*. София: Издателство на БАН.

Китова, М., 2013. *Граматични и лексикално-синтактични средства за изразяване на темпорална следходност*. Варна: LiterNet.

Красухин, К. Г., 2005. Аспекты и времена праиндоевропейского глагола (часть I). *Вопросы языкознания*, № 6, с. 3 – 30.

Мейе, А., 1954. *Сравнительный метод в историческом языкознании*. Москва: Издательство иностранной литературы.

Мелетински, Е., 1995. *Поетика на мита*. София: Христо Ботев.

Мифы, 1987, 1988. Токарев, С. А. (отв. ред.). *Мифы народов мира. Энциклопедия*. Т. 1 – 1987, т. 2 – 1988. Москва: Советская Энциклопедия.

Попов, Б., 2019. Трехэлементная структурная модель в индоевропейских языковых системах, в мифологии и человеческом познании. In: Dudziak, A. at al (eds.). *The Indo-European legacy in language and culture. Selected issues*. Olsztyn: Widawnitctwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, pp. 91 – 107.

Попов, Б., 2020. Триелементен структурен модел в някои индоевропейски граматични системи като проекция на митологичните представи и човешкото познание за света (по отношение и на старобългарския език). *Български език. Приложение. Шести форум „Българска граматика“*, с. 46 – 62.

Тилев, Е., 2021. Времето като абстракция – аспекти и проблеми на темпоралността в лингвистичните изследвания. *Български език и литература*, № 1, с. 36 – 48.

Тронский, И. М., 1967. *Общеиндоевропейское языковое состояние (Вопросы реконструкции)*. Ленинград: Наука.

References

Clackson, J., 2007. *Indo-European Linguistics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dobrev, Iv., 1982. *Starobalgarska gramatika. Teoriya na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Eliade, M., 1995. *Traktat po istoriya na religiite*. Sofia: Lik [in Bulgarian].

Espersen, O., 1958. *Filosofija grammatiki*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury [in Russian].

GStbE, 1991. Duridanov, Iv. (ed.). *Gramatika na starobalgarskiya ezik.* Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

Hoffmann, K., 1967. *Der Injunktiv im Veda*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Ivanova-Mircheva, D., 1962. *Razvoy na badeshte vreme (futurum) v balgarskiya ezik ot X do XVIII v*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

Jasanoff, J. H., 2003. *Hittite and the Indo-European Verb*. Oxford: Oxford University Press.

Kitova, M., 2013. *Gramatichni i leksikalno-sintaktichni sredstva za izrazyavane na temporalna sledhodnost*. Varna: LiterNet [in Bulgarian].

Krasuhin, K. G., 2005. Aspekty i vremena praindoevropeyskogo glagola (chasty I). *Voprosy yazykoznaniya*, № 6, pp. 3 – 30 [in Russian].

Kuryłowicz, J., 1927. Injonctif et subjonctif dans les Gāthās de l'Avesta. *Rocznik Orientalistyczny, T. III*. Polska Akademia Nauk, pp. 164 – 179.

Kuryłowicz, J., 1964. *The inflectional categories of indoeuropean*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Lyons, J., 1972. *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meillet, A., 1908. Sur l'aoriste sigmatique. In: *Mélanges de linguistique offerts à M. Ferdinand de Saussure*. Paris: Champion, pp. 81–106.

Meillet, M., 1954. *Sravnitel'nyj metod v istoricheskom jazykoznanii*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury [in Russian].

Meletinski, E., 1995. *Poetika na mita*. Sofia: Hristo Botev [in Bulgarian].

Mify, 1987, 1988. Tokarev, S. A. (ed.). *Mify narodov mira. Enciklopedija.* T. 1–1987, t. 2–1988. Moskva: Sovetskaja Enciklopedija [in Russian].

Popov, B., 2016. *The mystery of god's names. The code hidden inside*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.

Popov, B., 2019. Trehelementnaya strukturnaya model' v indoevropeyskih yazykovyh sistemah, v mifologii i chelovecheskom poznanii. In: Dudziak, A. at al (eds.). *The Indo-European legacy in language and culture. Selected issues*. Olsztyn: Widawnitctwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, pp. 91 – 107 [in Russian].

Popov, B., 2020. Trielementen strukturen model v nyakoi indoevropeyski gramatichni sistemi kato proektsiya na mitologichnite predstavi i choveshkoto poznanie za sveta (po otnoshenie i na starobalgarskiya ezik). *Balgarski ezik. Prilozhenie. Shesti forum „Balgarska gramatika"*, pp. 46 – 62 [in Bulgarian].

Renou, L., 1928. Les forms dites d'injonktif dans le Rgveda. In: *Étrennes de linguistique offertes par quelques amis à Émile Benveniste*. Contributor A.

Meillet., Paris: P. Geuthner, pp. 63–80.

Schwyzer, E., 1939. *Griechische Grammatik, Bd. I: Allgemeiner Teil, Lautlehre, Wortbildung, Flexion*. München: C. H. Beck.

Strunk, Kl., 1994. Relative Chronology and the Indo-European Verb-System: The Case of the Present- and Aorist-Stems. *Journal of Indo-European Studies*, № 22, p. 417–433.

Tilev, E., 2021. Vremeto kato abstraktsiya – aspekti i problemi na temporalnostta v lingvistichnite izsledvaniya. *Balgarski ezik i literatura*, № 1, pp. 36 – 48 [in Bulgarian].

Tronskij, *I. M.*, 1967. *Obshheindoevropejskoe jazykovoe sostojanie (Voprosy rekonstrukcii)*. Leningrad: Nauka [in Russian].

Watkins, C., 1962. *Indo-European Origins of the Celtic Verb I. The Sigmatic Aorist*. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies.

York, M., 1993. Toward a Proto-Indo-European vocabulary of the sacred. *Word*, vol. 44, № 2, pp. 235 – 254.

ДОЦ. Д-Р БОРИСЛАВ ПОПОВ
Югозападен университет „Неофит Рилски“
Филологически факултет
Катедра по български език
Благоевград, България
E-mail: meristaf@abv.bg

ASSOC. PROF. BORISLAV POPOV, PHD
South-West University “Neofit Rilski”
Faculty of Philology
Department of Bulgarian language
Blagoevgrad, Bulgaria
E-mail: meristaf@abv.bg

ДУБИТАТИВ, НЕДОСТОВЕРНОСТ И СЪМНЕНИЕ

КРАСИМИРА АЛЕКСОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

DUBITATIVE, UNRELIABILITY, AND DOUBT

KRASIMIRA ALEKSOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article explores various perspectives on the semantic scope and nature of the concepts of veracity, non-veridicality, doubt, and truthfulness. Both philosophical and linguistic views on these concepts are presented and compared. The primary aim is to clarify the semantic scope of the dubitative in contemporary Bulgarian, understood as one of the three indirect evidentials within the four-member grammatical category of evidentiality through the analysis of these concepts. According to the view advocated here, the meaning of the dubitative can be effectively interpreted as the speaker’s reservation toward another’s utterance. This notion of reservation encompasses a broader field than mere distrust or doubt – ranging from mild suspicion, slight doubt and hesitation to categorical, even ironic or sarcastic, rejection of the veracity and/or reliability of the reported statement.

Keywords: dubitative, unreliability, doubt, mistrust, evidentiality

Благодарности: Това изследване е финансирано от Европейския съюз – NextGenerationEU, чрез Националния план за възстановяване и устойчивост на Република България, проект SUMMIT BG-RRP-2.004-0008-C01.

1. Въведение

Дубитативът, или недоверчивите глаголни форми, напр. *бил учел*, *бил учил*, *щял бил да учи*, *щял бил да е учил*, *бил се измил, щял бил да се измие, щял бил да е/бъде наказан* и т.н., не е бил обект на засилен изследователски интерес в историята на българистичната лингвистика, въпреки че намира място в трудове, посветени на преизказването. Обектът на настоящото изследване – понятията *недостоверност* и *съмнение* и връзката им с семантиката на дубитатива, насочва към концентриране върху тези две понятия, а не върху различията между гледните точки за дубитатива и неговия граматически статус, тъй като това предполага друг самостоятелен текст (вж. напр. прегледа у Алексова/Aleksova 2023).

Терминът *недоверчиви форми* е един от относително подходящите в българското езикознание, тъй като отразява същностен признак в семантиката на глаголните форми от типа *четял бил*, *чел бил*, *щял бил да чете* и т.н. – недоверието на говорещия към предаваната чужда информация. Когато се дефинира семантиката на дубитатива в съвременния български език, се използват най-често именно понятия като *недоверие*, *съмнение* и *недостоверност* и др. Затова основната цел на настоящата работа са изясняването и анализът на посочените две понятия, което е необходимо във връзка с дефинирането на значението на дубитативните глаголни форми в съвременния български език.

2. Недоверие

На първо място следва да се уточни, че недоверието може да има два различни обекта, когато се разглежда от позиция на изказването на говорещия/пишещия: първо, недоверие, съмнение към информацията в него и нейната достоверност, което е недоверие в собствените знания, второ – недоверие, съмнение към чуждо изказване във връзка с достоверността на информацията в него, вкл. недоверие към съкомуникатора (вж. и Ковш/Kovsh 2007, 5, 28). Тези два обекта оформят две микрополета в сферата на недоверието, които биха могли да бъдат както поотделно, така и съвместно граматикализирани. В съвременния български език граматикализирано е само второто микрополе – недоверие, резервираност към чуждо изказване. Намерените единични примери с изказано с дубитативни форми недоверчиво отношение към собствено първично изказване (при което се реализира имплицитна оценка за лъжливостта на собственото предходно изказване), напр. *И му казах, че* ***съм щял бил да ходя*** *на парти с други приятели*; *Съобщих им, че другите* ***щели били да*** *ги* ***подкрепят*** и др., проблематизира семантиката на дубитатива в нашия език – дали да бъде прието по-общото значение, включващо както недоверието към собствените знания, така и резервираност, недоверие към чуждо първично изказване, или да се приеме по-тясното значение – недоверие към несобствено предходно изказване (свое или чуждо). Възприемането на широкото виждане предполага и по-широко представяне не само на семантиката на дубитатива, но и на ренаратива – дали се предава не само чуждо, но и собствено първично изказване. В настоящата работа приемаме тясното виждане за семантиката на ренаратива и дубитатива – предаване на чуждо изказване. Това предполага, че употреби на ренаратива и дубитатива с препредаване на собствено предходно изказване с недоверие, съмнение, резервираност представляват граматически транспозиции. Широкото виждане също е възможно, въпрос на авторова позиция, която обаче според нас е неприемлива, тъй като включва и транспонирани употреби.

Необходимо е да бъде направено едно уточнение. Дубитативността, разбирана като изразяване на епистемична невъзможност или съмнение (вж. и Плунгян/Plungyan 2011), не трябва да се изравнява с дубитатива като грама-

тикализирано средство – първо, защото лексикални единици, интонационни и паралингвистични средства също функционират като дубитативни показатели; второ, защото дубитативът има по-тясна семантика, ограничена от конкретния обект на съмнението/недоверието като вид оценка – препредаваното от актуалния говорещ съобщение. Ако има езици, които граматикализират съмнението, недоверието (епистемичната невъзможност), независимо от източника на информацията и достъпа до нея, то в тях дубитативът би бил субкатегориално значение наред с пробабилитива и асертива (вж. Плунгян/Plungyan 2003).

За изясняване на понятието недоверие е целесъобразно да бъдат разгледани някои психологически и философски виждания за него. Недоверието се изследва по-рядко от доверието и често се дефинира именно във връзка с него. Недоверието се определя като отношение, възникващо в интеракцията. То може да се описва като свойство на личността и като компонент от комуникативния процес (вж. у Ковш/Kovsh 2007, 5).

В различните теории доверието се представя като „очакване, нагласа, отношение, състояние, чувство, процес на социален обмен и предаване на информация и други значими блага, личностно и групово свойство и т.н.“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 30). Най-често обаче доверието се разглежда в рамките на когнитивните процеси като „осъзнаване от човека на собствената му уязвимост или риск, възникващ в резултат на неопределеността на мотивите, намеренията и очакваните действия на хората, от които той зависи“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 30).

Според „Станфордска енциклопедия по философия“[1] доверието изисква да приемем известна степен на уязвимост (риск) поради възможност от предателство, да разчитаме на другите (съкомуникатора) да бъдат компетентни да направят онова, което искаме да им доверим, да разчитаме, че те ще имат желанието да го направят. Затова доверието се дефинира като „отношение, което имаме към хората, на които се надяваме, че ще бъдат надеждни“. А това означава, че страните в интеракцията трябва да бъдат в отношение, което да позволява доверие, а и също така да бъдат надеждни, за да бъде доверието обосновано. В Енциклопедията се подчертава, че съществуват теории за доверието, базирани на мотиви и небазирани на мотиви.

Първият вид теории се интересуват от личния мотив за надеждността – наличието на добронамереност, морална почтеност, добродетел. Надеждните хора са мотивирани от собствен интерес за поддържане на връзката със съкомуникатора. Друг тип теории обвързват надеждността с добрата воля на довереника. Човек, който е достоен за доверие, действа от добра воля спрямо доверителя. Не всички автори обаче приемат това виждане (вж. критиките в

[1] https://plato-stanford-edu.translate.goog/entries/trust/?_x_tr_sl=auto&_x_tr_tl=bg&_x_tr_hl=bg&_x_tr_pto=wapp

„Станфордска енциклопедия по философия“). Друг тип виждания разработват въпроса за надеждността във връзка с добрата воля – довереникът, достоен за доверието, би действал от добра воля към доверителя. Критиките към тази теория са множество и предизвикват редакции, свързани с твърдението, че добрата воля е формирана и от споделени ценности, норми или интереси, които правят хората надеждни за нас. Друга част от теориите се обръщат към надеждността на доверителя на базата на морален ангажимент, почтеност, задължение или добродетел. Задължителното наличие на морален мотив също се оспорва. Ключово в тези мнения е виждането, че доверителните отношения се основават на нравствени норми и задължения.

Съществуват и теории, които не се основават на мотивацията – била тя добра воля или морален ангажимент. Те залагат върху очакванията на доверителя, т.е. на неговата позиция към довереника, който трябва да бъде отговорен за действията си, т.е. доверявайки се, ние държим хората отговорни и очакваме те да действат както трябва (т.е. според нормата). Довереникът трябва да направи нещо, защото някой разчита на него да реагира по подходящ начин на причината за доверяването (вж. повече в „Станфордска енциклопедия по философия“).

Както се вижда, няма единна и всеобщоприета дефиниция за доверието, но съществуват общи позиции, свързани с това, че доверителят трябва да приеме възможността от предателство, че довереникът трябва да е компетентен и да желае да направи очакваното от него при доверяваното и да има желание да го направи поради нагласи, които споделят; освен това доверителят трябва да може да разчита на довереника („Станфордска енциклопедия по философия“).

Наличието на подобни компоненти в дефиницията на доверието може да се открие във виждането, че доверието е нравствено отношение – „това е съобщаване на интимни мисли и чувства или извършване на действия на основата на убедеността и предположението, че поведението на този, на когото се доверяваме, няма да противоречи на моралната норма за добро и конкретните интереси на доверяващия“ (Янчев/Yanchev 1968, 102). Както подчертава Леонова, множество автори свързват доверието с „1) действия въз основа на очаквания, свързани с риск, 2) очакване на безопасна и благоприятна ответна реакция на другия, 3) очакване за честност в поведението на другите, 4) очакване за предсказуемост, надеждност, отзивчивост, 5) грижа за благосъстоянието на другия човек, увереност в потвърждаването на очакванията и доброжелателността на другия“ (Леонова/Leonova 2015, 36). Купрейченко говори за първоначална и зряла форма на доверието, като първата форма е „емоционално-позитивно отношение, интерес и откритост на субекта по отношение на партньора“, а зрялото доверие включва и „готовност да се прояви добра воля в отношенията с партньора, и след това следва очакване за справедливо и честно отношение“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 55) (за още вж. Скрипкина/Skripkina 2000).

Въпреки че често доверието и недоверието се разглеждат в опозиция, в много от вижданията се подчертава, че недоверието не е просто липса на доверие, т.е. че това не са контрарни понятия. Това не отрича факта, че доверието и недоверието са взаимно изключващи се. В „Станфордската енциклопедия по философия“ се подчертава, че недоверието е не просто неразчитане на някого. Изтъква се фактът, че не могат да се пренесат виждания за доверието върху недоверието, напр. не може да се каже, че недоверието е свързано с очакване за лоша/недобра воля, тъй като може да не вярваме на някого, защото е небрежен, а не защото има лоша воля. Понякога се подчертава, че недоверието е неразчитане плюс вярата, че лицето, на което не се доверяваме, ще направи това, което ние не разчитаме на него („Станфордска енциклопедия по философия“.

Някои изследователи изказват виждането, че недоверието е вяра, че другите няма да действат справедливо. Недоверието се обвързва и с нормативността като нормативно очакване за реакцията на дадено лице. Недоверието се свързва при някои учени с разбирането за довереника като злонамерен, некомпетентен или непочтен, поради което не може да се вярва и разчита на този човек (вж. повече в „Станфордска енциклопедия по философия“.

Тези разсъждения, свързани с довереника, обосновават наличието на случаи, в които говорещият/пишещият използва дубитатив поради антипатия, ненавист, неодобрение, съмнение, очакване за недобра воля, липса на доверие и други субективни негативни чувства към самия автор на първичното изказване, което препредава, а и оттам към всяко негово изказване или действие, напр. *Той е непочтен човек – **щял бил да съдейства**, не му вярвайте*.

Доверието и недоверието се характеризират според някои автори с наличието на няколко компонента: емоционален, рационален и волеви (според други – емоционално-оценъчен и когнитивен). О. Ковш обобщава различни виждания, като сочи, че емоционално-оценъчният компонент включва оценка на ситуацията, собствените възможности и последствията от поведението, докато когнитивният елемент предполага прогноза за последствията от предполагаемата постъпка. Волевият компонент е свързан с осъзнатостта на проявленията на доверието/недоверието (Ковш/Kovsh 2007, 19, вж. и у Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 56). Леонова също открива наличието на компоненти на доверието: рационален (увереност, че доверителят е способен да изпълни приетите задължения, т.е. свързан е с неговите компетентности) и емоционален (свързан с гама от емоции, бележещи вътрешния свят) (Леонова/Leonova 2015, 37). Купрейченко подчертава, че доверието е сложно, многомерно психологическо явление с емоционален и мотивационен компонент (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 31), като по-нататък авторката пише за наличието на когнитивен, емоционален и конативен компонент (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 32).

Недоверието, също като доверието, възниква в ситуация на неопределеност, уязвимост, отсъствие на контрол. Вярата, увереността, контролът, раз-

читането предшестват формирането на истинско доверие (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 44). Недоверието се свързва с феномени като неприязън, враждебност, непредсказуемост, ненадеждност, предателство и др. То се възприема като състояние, в което искреността и честността на човека се подлагат на съмнение (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 91). Недоверието според Купрейченко включва: „осъзнаване на рисковете; чувство за опасност, страх в съчетание с негативни емоционални оценки на партньора и възможните резултати от взаимодействието; бдителност и напрегнатост, а така също готовност да се прекрати контактът, да се отвърне на агресията или да се прояви предварителна враждебност – да се нанесе „превантивен удар“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 96).

В онлайн версията на „Речник на българския език“ недоверието се дефинира като: „1. Отсъствие, липса на доверие, увереност в искреността, добрите намерения, честността на някого. […] 2. Съмнение във верността, истинността на нещо […] 3. Липса на увереност, убеденост в качествата, възможностите или способностите на някого или нещо. […] 4. *Полит*. Неодобрение на действията или политиката на правителство, партия, обществена групировка или на упълномощено лице, представител, обикн. изразено чрез гласуване.[1]

Според Купрейченко недоверието е психологическо отношение и взаимоотношение между партньорите, възникващо въз основа на съпоставка на оценки, нагласи, представи и очаквания (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 80). То е социално-психологически, културно и исторически обусловено. Недоверието включва следните основни елементи: „осъзнаване на рисковете; чувство за опасност, страх в съчетание с негативни емоционални оценки на партньора и възможните резултати от взаимодействието; внимание и напрежение, а също така готовност да се прекрати контактът, да се отговори на агресията или да се прояви изпреварваща враждебност“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 57). Авторката извежда категориите *истинско* или *искрено* недоверие, свързано с опасения от злонамерена, негативна оценка и готовност да се прекрати контактът (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 66). *Собствено недоверие* авторката нарича „обоснована, проверена, достатъчно обективна оценка на лицата и обектите от обкръжаващия свят като предизвикващи недоверие (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 66 – 67). Общочовешкото/генерализираното недоверие изпълнява според Купрейченко функциите „самосъхранение, обособяване, обезпечаване на автономното развитие и съществуването на индивидуалния или груповия субект“ (Купрейченко/Kuprejchenko 2008, 73 – 74). Не трябва да се забравя, че недоверието може да възникне на базата на предразсъдъци и предубеждения към отделни лица, групи, общности.

От лингвистична гледна точка доверието се приема като „ориентация към комуникативно партньорство, което предполага уважение към събеседника,

[1] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/недоверие (17.04.2022 г.).

съблюдаване на принципите на кооперация, готовност към максимално широк обмен на мнения; недоверието – това е ориентация към негативна интерпретация на действията на събеседника, което влече след себе си отсъствие на взаиморазбиране между партньорите, непредсказуемост и неадекватност на реакциите на комуникаторите, забавяне или пълно прекратяване на процеса на комуникация“ (Ковш/Kovsh 2007, 13).

Доверието и недоверието се представят като свързани с понятия като *съмнение*, *увереност*, *истина*, *лъжа* и др.

3. Съмнение

Недоверието може да има допирни точки със съмнението, макар че не са припокриващи се понятия. В онлайн версията на „Речник на българския език“ съмнението се дефинира като: „1. Неувереност дали нещо е така, както се казва, изглежда и под., или другояче. […] 2. Предположение, допускане на нещо лошо или непочтено за някого. […] 3. Мъчителни мисли и вълнения на неуверен в нещо човек“[1]. Съмнението се дефинира като универсално свойство на човешкото мислене, това е „операция на ментално равнище, която е характерна за мислещия, чувстващия, говорещия субект“ (Нагорный/Nagornyj 2012, 23). В същото време обаче то е културоспецифично и се изразява с различни средства в езиците. Според Ревякина съмнението е „субективно, личностно оцветена оценка на събитие или явление“ и указва недостоверност на пропозицията, т.е. то е квалификация за недостоверността/достоверността на съобщаваното (Ревякина/Revyakina 2008, 43). Това определя съмнението като част от значенията на семантичната област *проблематична достоверност*. Именно затова съмнението е свързано и с дубитатива – чрез недоверчивите глаголни форми в българския език се изразява и съмнение в достоверността на препредаваната чужда информация.

Ревякина формулира съмнението по следния начин „субектът (S) оценява (ratio) една ситуация, положение на нещата (Obj) в даден момент от гледна точка на възможността и вероятността за осъществяването на основание на наличните сведения: S – ratio – Obj. Всяко съмнение – това е мисъл за възможното несъответствие на факта с действителното положение“ (Ревякина/Revyakina 2008, 44).

Съмнението се разглежда и като част от епистемичната модалност и се определя като „състояние на неувереност на говорещия в истинността, достоверността на пропозицията, основано на недостатъчност на знанията на субекта на речта (говорещия) за предмета на речта (за съдържанието на пропозицията)“ (Гоголина/Gogolina 2002, 24).

Тъй като с дубитатива се изразява резервираност, съмнение, недоверие към истинността на информацията в чуждото предавано изказване, необходимо е да се обърнем и към проблема за истината и истинността. В езикозна-

[1] https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/съмнение/

нието истината е свързана със съответствието на пропозиционалното съдържание на изказването с действителността. Според И. Б. Шатуновски са необходими най-малко две условия: „1. говорещият е длъжен да знае, че има място в действителността, т.е. да има вярно отражение на реалността – условие за правилност; 2) говорещият е длъжен да говори това, което мисли (знае) – условие за искреност“ (Шатуновский/Shatunovski 1991, 31, цит. по Ковш/Kovsh 2007, 20). Следователно съмнението може да е свързано с компетентността на събеседника и неговите умствени способности, с неговата искреност и правдивост. При разглеждането на употребите на дубитатива се разкриват именно тези основания за съмнението и породеното от него недоверие или към автора на предаваното чуждо изказване, или към достоверността, надеждността на информацията в изказването му, или пък към искреността му.

Ако несъответствието *дума : свят* според В. Тодорова се дефинира като неистина, а съответствието *дума : свят* – истина, то съответствието между дума и ум представлява искреност, а несъответствието между тях – неискреност или лъжа. За разлика от тези отношения съответствието между преднамереното внушение у слушателя и менталното състояние на говорещия може да се дефинира като откровеност, а обратното – като заблуда (вж. Тодорова/Todorova 2022, 18 – 19). Тук споменаваме разликата между неистинността и неискреността, тъй като те са обвързани с възникването на изказването с дубитатив – говорещият/пишещият употребява недоверчивите глаголни форми и поради собствената оценка или за неистинност на чуждото изказване, или за неискреност на неговия автор.

4. Кратко заключение

Анализите на философски и езиковедски виждания за доверието, недоверието, съмнението и истинността дават основание да се каже, че всяко от тези понятия е в пряка семантична обвързаност не само със значението на дубитатива в съвременния български език, но и с мотивите на говорещия да употреби в изказването си недоверчиви глаголни форми. Виждането, което застъпваме, разглежда недоверието и съмнението по отношение на изразяваната от дубитатива семантика като елементи от по-широкото понятие *резервираност* на актуалния говорещ/пишещ към достоверността на информацията в предаваното чуждо изказване. Това понятие обхваща по-успешно широкото семантично поле на реализации на дубитативните глаголни форми в съвременния български език: леко или по-силно съмнение в истинността, достоверността, надеждността на предаваната информация в чуждото изказване или пък съмнение, неверие, недоверие и под. към искреността, моралността, компетентността на автора на първичното изказване; негативно отношение към автора на изказването и оттам към информацията в неговата реч (макар че би могла да бъде достоверна); неодобрение на действието/събитието/факта, съдържащи се в чуждото съобщение; неодобрение към

несобственото изказване поради ненавременността на действието, невъзможността за неговата реализация, неадекватността на подобни действия, неефективността на действието, фиксирано в чуждото изказване и под., категорично отхвърляне на истинността на чуждата информация, иронично, а дори и саркастично отношение към чуждото изказване и неговата достоверност и надеждност, а и мн. др., които не биха могли да бъдат изчерпани поради многообразието на комуникативните ситуации и целите на говорещия/пишещия.

Литература

Алексова, Кр., 2023. *Дубитативът в съвременния български език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN (online): 978-619-7433-68-5, ISBN 978-619-7433-68-5.

Гоголина, Т. В., 2002. Функционально-семантическое поле сомнительности как фрагмент языковой картины мира. В: Колесникова, С. М. и др. (ред.). *Проблемы современного синтаксиса: теория и практика: межвузовский сборник научных трудов*, с. 23 – 28. Москва: Международная академия наук педагогического образования. ISBN 5-901985-01-X.

Ковш, О. А., 2007. *Вербальные средства выражения недоверия в диалогическом общении (на материале болгарского языка).* Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.03. – славянские языки. Минск (рукопись).

Купрейченко, А. Б., 2008. *Психология доверия и недоверия*. Москва: Издательство „Институт психологии РАН“. ISBN 978-5-9270-0126-2.

Леонова, И. Ю., 2015. Доверие: понятие, виды и функции. *Вестник Удмуртского университета,* т. 25, вып. 2, с. 34 – 41. ISSN 2413-2411.

Нагорный, И. А., 2012. Ситуация сомнения и специфика ее репрезентации в русском языке. *Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия Гуманитарные науки*, № 12 (131), вып. 14, с. 23 – 28. ISSN 2075-4574.

Плунгян, В. А., 2003. *Общая морфология*. *Введение в проблематику*. Москва: Едиториал УРСС. ISBN 978-5-397-02683-3.

Плунгян, В. А., 2011. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира*. Москва: Российский гуманитарный университет. ISBN 978-5-7281-1122-1.

Ревякина, А. В., 2008. Способы выражения сомнения в русском языке (на материале повести Г. А. Вайнера «Бес в ребро» (1990). *Веснік Беларускага дзяржаўнага універсітэта*. Сер. 4, № 2, с. 43 – 46. ISSN 2308-9180.

Скрипкина, Т. П., 2000. *Психология доверия*. Москва: Academia. ISBN 5-7695-0647-4.

Тодорова, В., 2022. *Логически модели за предаването на източника на информацията в естествените езици.* Дисертация за придобиване на обра-

зователната и научна степен „доктор“. София, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, (ръкопис).

Шатуновский, И. Б., 1991. «Правда», «истина», «искренность», «правильность» и «ложь» как показатели соответствия/несоответствия содержания предложения мысли и действительности. В: Арутюнова, Н. Д. и др. (ред.). *Логический анализ языка. Культурные концепты*, с. 31–38. Москва: Наука. ISBN 5-02-022055-8.

Янчев, Я., 1968. *Доверието като етическа категория*. София: Наука и изкуство.

REFERENCES

Aleksova, Kr., 2023. *Dubitativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN (online): 978-619-7433-68-5, ISBN 978-619-7433-68-5.

Gogolina, T. V., 2002. Funkcional'no-semanticheskoe pole somnitel'nosti kak fragment yazykovoj kartiny mira. In: Kolesnikova, S. M. et al. (eds.). *Problemy sovremennogo sintaksisa: teoriya i praktika: mezhvuzovskij sbornik nauchnyh trudov*, pp. 23 – 28. Moskva: Mezhdunarodnaya akademiya nauk pedagogicheskogo obrazovaniya [in Russian]. ISBN 5-901985-01-X.

Kovsh, O. A., 2007. *Verbal'nye sredstva vyrazheniya nedoveriya v dialogicheskom obshhenii (na materiale bolgarskogo yazyka)*. Dissertaciya na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskih nauk po special'nosti 10.02.03. – Slavyanskie yazyki. Minsk (rukopis') [in Russian].

Kuprejchenko, A. B., 2008. *Psihologija doverija i nedoverija*. Moskva: Izdatel'stvo „Institut psihologii RAN“ [in Russian]. ISBN 978-5-9270-0126-2.

Leonova, I. Ju., 2015. Doverie: ponjatie, vidy i funkcii. *Vestnik Udmurtskogo universiteta*, vol. 25, № 2, pp. 34 – 41 [in Russian]. ISSN 2413-2411.

Nagornyj, I. A., 2012. Situaciya somneniya i specifika ee reprezentacii v russkom yazyke. *Nauchnye vedomosti Belgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Gumanitarnye nauki*, № 12 (131), vol. 14, pp. 23 – 28. ISSN 2075-4574.

Plungyan, V. A., 2003. *Obshhaya morfologiya. Vvedenie v problematiku*. Moskva: Editorial URSS [in Russian]. ISBN 978-5-397-02683-3.

Plungyan, V. A., 2011. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira*. Moskva: Rossijskij gumanitarnyj universitet [in Russian]. ISBN 978-5-7281-1122-1.

Revyakina, A. V., 2008. Sposoby vyrazheniya somneniya v russkom yazyke (na materiale povesti G. A. Vajnera «Bes v rebro» (1990). *Vesnik Belaruskaga dzjarzhaŭnaga universitjeta*. Ser. 4, № 2, pp. 43 – 46 [in Russian]. ISSN 2308-9180.

Shatunovskij, I. B., 1991. «Pravda», «istina», «iskrennost'», «pravil'nost'» i «lozh'» kak pokazateli sootvetstviya/nesootvetstviya soderzhaniya predlozheniya mysli i dejstvitel'nosti. In: Arutyunova, N. D. et al. (eds.). *Logicheskij ana-*

liz yazyka. Kul'turnye koncepty, pp. 31 – 38. Moskva: Nauka [in Russian]. ISBN 5-02-022055-8.

Skripkina, T. P., 2000. *Psihologija doverija*. Moskva: Academia [in Russian]. ISBN 5-7695-0647-4.

Todorova, V., 2022. *Logicheski modeli za predavaneto na iztochnika na informatsiyata v estestvenite ezitsi*. Disertatsia za pridobivane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor“. Sofia, Sofiyski universitet „Sv. Kliment Ohridski“ (rakopis) [in Bulgarian].

Yanchev, Ya., 1968. *Doverieto kato eticheska kategoria*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

ПРОФ. Д.Н. КРАСИМИРА АЛЕКСОВА
Scopus Author ID: 57204922360
ORCID ID: 0000-0003-3205-9958
Web of Science Researcher ID: AAA-9132-2021
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Катедра по български език
София, България
Имейл: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

PROF. D.SC. KRASIMIRA ALEKSOVA
Scopus Author ID: 57204922360
ORCID ID: 0000-0003-3205-9958
Web of Science Researcher ID: AAA-9132-2021
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Slavic Studies
Department of Bulgarian Language
Sofia, Bulgaria
E-mail: krasimira_aleksova@slav.uni-sofia.bg

BULGARIAN ASPECT IN THE CONTEXT OF THE THEORIES OF ASPECT

SVETLA KOEVA
INSTITUTE FOR BULGARIAN LANGUAGE "PROF. LYUBOMIR ANDREYCHIN"
BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The paper proposes a four-level ontology of aspectuality, with aspect as the umbrella term, comprising: (1) lexical aspect (inner aspect, Aktionsart), which can be derivationally non-transparent; (2) derivational aspect (a type of lexical aspect formed regularly through derivation, as with verb aspect in the Slavic languages); (3) grammatical aspect, expressed inflectionally at the morphological level and typically within tense systems, as in the progressive in English; and 4) compositional aspect (outer aspect, viewpoint aspect), where aspectual meaning is constructed at the clause or verb phrase level, as in English, and in many cases in Bulgarian. Bulgarian verb aspect is briefly presented, and verbs are classified into aspectual classes based on whether they are imperfective or perfective, as well as the means and paths of derivation. Finally, general distinguishing features for the global manifestation of aspect at the four levels are proposed: intervality and terminativity.

Keywords: eventuality types, Aktionsart, derivational aspect, grammatical aspect, compositional aspect

Acknowledgments: The present study is carried out within the project O*ntology of Activity Predicates – Linguistic Modelling with a Focus on Bulgarian* funded by the Bulgarian National Science Fund, Grant Agreement No KP–06–H80/9 from 8.12.2023.

I. Introduction

Aspect is widely discussed from various perspectives and within different theoretical frameworks across many languages. This has led to ambiguous terminology and, more importantly, to numerous mismatched and sometimes controversial statements. The aim of this paper is threefold:

• to propose a four-level ontology of aspectuality (with aspect as the umbrella term), comprising: (1) lexical aspect (inner aspect, Aktionsart), which can be derivationally non-transparent; (2) derivational aspect (a type of lexical aspect formed regularly through derivation, as with verb aspect in Slavic languages); (3) grammatical aspect, which is expressed inflectionally at the morphological level, usually within tense systems, as with the progressive in English; and (4) compositional aspect (outer aspect, viewpoint), where the aspectual meaning is constructed at the clause or verb phrase level, as in many cases

in English and in some cases in Bulgarian. The four cases are illustrated by examples 1 to 4.

• to discuss Bulgarian verb aspect, referred to here as derivational aspect (vid na glagola), from the perspective of the four-level aspectual system;

• to offer common distinguishing features for the global manifestation of aspect at the four levels and to relate them to some of the various terms used.

1.	*Иван*	*ще*	***чете***.		lexical aspect
	Ivan	will	read-IPFV-3P-SG		
	'Ivan will read.'				
2.	*Иван*	*ще*	***прочете***	*книгата*.	derivational (lexical) aspect
	Ivan	will	read-PFV-3P-SG	book-the	
	'Ivan will read the book.'				
3.	*Иван*	***е***	***чел***.		grammatical aspect
	Ivan	be--3P-SG	read-PST-PTCP.		
	'Ivan has read.'				
4.	*Иван*	***е***	***чел***	***книгата***.	compositional aspect
	Ivan	be--3P-SG	read-PST-PTCP	book-the	
	'Ivan has read the book.'				

Thus, the global category of aspect is considered a lexical-grammatical category (lexical, morphological, and syntactic) that expresses events either as a homogeneous, non-interval continuum or as interval-based structures, the latter classified as terminative or non-terminative. The Bulgarian grammatical tradition also regards the Bulgarian derivational aspect as a lexical-grammatical category, but for different reasons.

II. Lexical aspect

Carlotta Rothstein, among others, notes that "lexical aspect, sometimes called *Aktionsart*, and corresponding to Smith's[1] situation aspect, covers distinctions between properties of event types denoted by verbal expressions, which linguists have tried to capture by classifying verbs into verb classes" (Rothstein 2004, 1).

Aktionsart, a German term introduced by Agrell (1908), denotes various 'kinds of action', such as terminative, resultative, delimitative, perdurative, iterative, semelfactive, attenuative, and augmentative (Filip 2011, 1187). The concept of *Aktionsart* can be related to the category 'manner of the verb action' (nachin na glagolnoto deystvie), introduced in Bulgarian grammar (Ivanova 1983, 282 – 288). The manners of the verb action are semantically and derivationally grouped verbs, linked by semantic similarity based on the way the action unfolds (Ivanova 1983, 283). For example, verbs indicating the beginning of an action, such as *нагазвам*-IPFV; *нагазя*-PFV 'wade' and *прохождам*-IPFV; *проходя*-PFV 'start walking', and verbs denoting the completion of an action in its final phase, such as

[1] Smith, Carlotta S. (1991). *The parameter of aspect*. Dordrecht: Kluwer.

домазвам-IPFV; *домажа*-PFV ‘finish painting’ and *дочертавам*-IPFV; *дочертая*-PFV ‘finish drawing’. Generally, the manner of the verb action refers to the locative coordination, direction, or intensity of an action. More than 50 manners of verb action have been identified in Bulgarian (Ivanova 1983, 283). The semantic nature of the grouping is mainly determined by the derivational means – prefixes and suffixes – by which different verbs are formed and their combinations with the word roots.

Lexical aspect, also known as **situation aspect** or **inner aspect**, refers to the classification of verbs according to the type of situation or eventuality they describe. The four aspectual verb classes defined by Vendler (1957) are: states, activities, accomplishments, and achievements.

States are static (non-dynamic), durative, and atelic, lacking a definite endpoint. These situations remain uniform throughout their duration and have no inherent conclusion. Examples in Bulgarian include: *помня* ‘remember’, *мразя* ‘hate’, *живея в* ‘live’.

Activities are dynamic, durative, and atelic. Like states, they are homogeneous, with each temporal segment containing the same ongoing action, but they inherently involve motion or transformation. Examples in Bulgarian include: *плувам* ‘swim’, *режа* ‘cut’, *пия* ‘drink’.

Accomplishments are dynamic, durative, and telic. Unlike the previous categories, they are not homogeneous, featuring an initial activity phase that culminates in a change of state. Examples in Bulgarian include: *да напиша писмо* ‘write a letter’, *да сваря зеленчуци* ‘cook vegetables’, *да изям ябълка* ‘eat an apple’.

Achievements are dynamic, instantaneous (non-durative), and telic. These non-homogeneous situations occur as punctual transitions at a single moment. Examples in Bulgarian include: *да мигна* ‘blink’, *да счупя чашата* ‘break the cup’, *да сръбна* ‘sip’.

Vendler distinguishes activities and accomplishments from achievements and states by noting that only the former two can appear in the progressive aspect in English. This distinction relates to the presence or absence of a set terminal point. Activities, which lack such a terminal point, “go on in time in a homogeneous way; any part of the process is of the same nature as the whole” (Vendler 1957: 146). Accomplishments are non-homogeneous because they “proceed toward a terminus which is logically necessary to their being what they are” (Vendler 1957, 146). States and achievements, by comparison, are associated with temporal instants rather than durations: achievements “occur at a single moment, while states last for a period of time” (Vendler 1957, 147). From another angle, “the concept of activities calls for periods of time that are not unique or definite; accomplishments, on the other hand, imply the notion of unique and definite time periods. In an analogous way, while achievements involve unique and definite time instants, states involve time instants in an indefinite and non-unique sense” (Vendler 157, 149).

Carlson divided predicates into two groups: properties of objects (**individual-level** properties) and properties of intervals (**stage-level** properties). The distinction is primarily applied to states: individual-level states are true at any time and express permanent or inherent properties of an object (e.g. *She knows French*), whereas stage-level states hold only during a specific time interval and denote temporary or transitory conditions (e.g. *She sleeps*) (Carlson 1980, 105 – 107).

Dowty classified situation types as states, activities, accomplishments, and achievements, based on the following semantic features: **momentary** versus **interval**, **change** versus **no change**, **definite** versus **indefinite change**, **singular** versus **complex change**, and agentive versus non-agentive (Dowty 1979, 163 – 184). Dowty's interval predicates mostly correspond to Carlson's stage-level predicates, although some individual-level states, such as *know* and *love*, are also interval predicates in Dowty's framework. Momentary predicates, which correspond to achievements, are classified as stage-level but not interval predicates. Activities, accomplishments, and achievements all involve change over time, but differ in the type of change entailed. Activities, such as *run* or *walk*, describe ongoing processes and entail an indefinite change of state; any change in the object's location or condition suffices for the sentence to be true. In contrast, accomplishment predicates, such as *The ball moved six feet*, entail a definite change of state: the object undergoes a specific displacement or reaches a specific endpoint. Achievements, like 'recognise' or 'arrive', denote punctual events corresponding to a singular change. Accomplishments in Dowty's framework are complex change predicates, while achievements are singular change predicates.

Smith (1991, 49 – 53) defines aspectual classes in terms of the temporal properties of **dynamism**, **durativity**, and **telicity**, and demonstrates the existence of a fifth situation type, which she calls **semelfactives**. Verbs such as *jump* and *knock* are often used to describe a repeated (iterative) event involving a series of individual occurrences and can be interpreted as atelic events. Semelfactives describe a single punctual event or a series of punctual events, but do not involve a change of state; they are therefore atelic. They can be regarded as a special subtype of activity predicates, characterised as dynamic and atelic.

In brief, l**exical aspect** distinguishes groups of verbs based on features that describe how an action is performed or completed, or the type of situation involved. According to Filip (2012, 721), "lexical aspect is a semantic category that concerns properties of eventualities (in the sense of Bach, 1981[1]) expressed by verbs. In the most general terms, the properties in question have to do with the presence of some end, limit or boundary in the lexical structure of certain classes of verbs and its lack in others". The concept of an end (limit or boundary), which divides lexical aspect into telic and atelic, is closely related to two other especially relevant concepts: **change of state** and **temporal extent**.

[1] Bach, E. 1981. On Time, Tense, and Aspect: An Essay in English Metaphysics. In: Cole, P. (Ed.). *Radical Pragmatics*, pp. 63 – 81. New York: Academic Press.

There are suggestions, for example, by Mourelatos that the function of perfective and imperfective morphology in verbal aspect is to reflect, or at least parallel, the aspectual classes of predicates (Mourelatos 1978, 194 – 195). The parallelism has been taken to justify the assumption of a single, possibly universal, conceptual dimension along which phenomena belonging to both grammatical aspect (i.e. perfective and imperfective) and aspectual classes can be analysed.

III. Derivational aspect

In Bulgarian, lexical aspect is overtly marked morphologically, through derivation. It is widely accepted that this is not the case in English; however, many English phrasal verbs express meanings corresponding to perfective verbs in Slavic languages, including Bulgarian. Although derivation is the grammaticalised means of expressing different lexical aspects in Bulgarian, the system is not straightforward. There are imperfective and perfective verbs without affixes; prefixed perfective verbs formed from imperfective verbs; prefixed imperfective verbs formed from imperfective verbs; imperfective verbs derived from perfective verbs with suffixes; perfective verbs derived in this way; and imperfective verbs formed with suffixes from prefixed perfective verbs. To complicate matters further, in many cases the direction of derivation is unclear. Thus, the derivational means and pathways in Bulgarian are highly diverse, and numerous groups can be identified.

Bulgarian aspect is generally considered a **lexicogrammatical** category, as verbs with different aspects are treated as distinct lexical units formed through word formation (Andreychin 1944, 137, 193; Kutsarov 2007, 546; Nitsolova 2008, 247, and others).

It is also widely accepted that the main semantic opposition in the Bulgarian verb aspect system is **completeness** versus **incompleteness**, with the unmarked member expressing processuality (Kutsarov 2007, 551). The feature of completeness is interpreted as follows: verbs in the perfective aspect represent the action as fully executed, regardless of its temporal location, duration, or whether it occurs once or multiple times (Ivanova 1983, 257).

Many definitions have been proposed for the category of verb aspect in Bulgarian, as in other Slavic languages. We adopt the traditional view that derivational aspect in Bulgarian is a lexicogrammatical category, as Bulgarian has a developed system of word-formation affixes for creating verbs in perfective and imperfective forms. The word-formation meaning interacts with the original lexical meaning of the source verb to produce a new lexical and aspectual meaning. However, in some cases, the derivational affixes only formally mark the verb as imperfective or perfective, while the actual lexical aspect expressed is the opposite.

Some groups of Bulgarian imperfective verbs, defined by derivational aspect and type of word formation, can express either a state or an activity. Similarly, some groups of Bulgarian perfective verbs, also defined by derivational aspect and type of word formation, can express either an accomplishment or an achievement.

In many cases, the same group can include both state and activity verbs, or both accomplishment and achievement verbs, with the distinction depending on the lexical meaning of the verbs. There are also groups of imperfective verbs, which, depending on the context, can express either an activity or an accomplishment, or an activity or an achievement.

The classification of imperfective verbs into **states** and **activities** depends on their inherent semantic properties (stative versus dynamic). In Bulgarian, **states** are rendered by some primary imperfective verbs (verbs without a prefix or suffix): *горчи*‘ is bitter’, *зная*‘ know’; some imperfective verbs formed with prefixes from primary imperfective verbs: *принадлежа*‘ belong’; verbs with the suffix *-н-* ‘-n-’ from Old Bulgarian roots: *мръз**на*‘ am cold’; or verbs with imperfective suffixes *-а-*, *-е-*, *-ув-*, *-ств-* ‘-a-, -e-, -uv-, -stv-’, and others, derived from nouns or adjectives: *студ**ува**м* ‘am cold’, *млад**ея*** ‘look young’ (Koeva 2021, 141 – 142).

The clear relationship between the derivational aspect and aspectual classes such as activities, accomplishments, and achievements, as well as cases where the interpretation of these classes depends on context, has already been briefly described (Koeva 2025). They are presented below in accordance with the proposed description.

Activities include some primary imperfective verbs (verbs without a prefix or suffix): *пия* ‘drink’, *ям* ‘eat’; verbs with the suffix *-н-* ‘-n-’ from Old Bulgarian roots: *кис**на*** ‘soak’, *плак**на*** ‘rinse’; and verbs with the imperfective suffixes *-а-*, (-‘*а*-), *-е-*, *-ув-*, *-ств-*, *-ов-* ‘-a-, (-‘a-), -e-, -uv-, -stv-, -ov-’, and others, derived from nouns or adjectives: *обяд**ва**м* ‘have lunch’, *вечер**я**м* ‘dine’.

Perfective verbs include a small number of non-derivative (primary) verbs (*дам* ‘give’) and verbs formed from imperfective or perfective verbs by adding prefixes (***из**пека* ‘bake up’ from *пека* ‘bake’, ***пре**пържа* ‘fry up’ from *пържа* ‘fry’). These are categorised as **accomplishments** or **achievements** according to their lexical meaning, depending on whether the verbs describe a durative or momentary event. Perfective verbs formed from imperfective verbs by adding the suffix *-н-* ‘-n-’ (*бодна* ‘prick up’ from *бода* ‘prick’, *кип**на*** ‘seethe up’ from *кипя* ‘seethe’) are only **achievements**.

Imperfective verbs (secondary imperfective verbs), derived from perfective verbs with the suffixes *-а-* (-‘*а*-), *-ва-*, *-ава-* (-‘*ава*-), *-ува-* ‘-a- (-‘a-), -va-, -ava- (-‘ava-), -uva-’, can be categorised into different situation types depending on the derivational steps.

Imperfective verbs formed with suffixes from primary perfective verbs (without a prefix or suffix) – for example, *давам* ‘give’ from *дам* ‘give’, *купувам* ‘buy’ from *купя* ‘buy’, *раждам* ‘give birth’ from *родя* ‘give birth’ – and imperfective verbs (secondary imperfectives) derived with suffixes from prefixed perfective verbs can be **activities** or **accomplishments**/**achievements**, depending on the lexical meaning of the verb. **Activities** can also function as **accomplishments** or **achievements** depending on the context in which they are used.

Suffixed prefixed imperfective verbs, which are part of the tetrad: primary perfective – suffixed imperfective – prefixed perfective – suffixed prefixed imperfective, are **activities**, as they can be considered directly derived from the suffixed imperfective verb and have therefore inherited its properties: *платя* 'pay', *плащам* 'am paying', *изплатя* 'pay off', ***изплащам*** 'am paying off'. Imperfective verbs that are part of the tetrad: primary imperfective – suffixed perfective – prefixed perfective – suffixed prefixed imperfective, can be **accomplishments** or **achievements** depending on their lexical meaning. They derive directly from the prefixed perfective verb.

So-called biaspectual verbs, which are interpreted compositionally in context as perfective or imperfective, are imperfective in form. They express **activities** or **accomplishments** depending on the context, or are verbs that are neutral for aspect at the lexical and derivational levels. We consider these verbs aspectless at the lexical and derivational levels, and it has been shown that aspect in such cases can only be assigned compositionally (Kabakchiev 2020, 118 – 121).

The relationship between derivational aspect and lexical aspect has long been established. It is generally stated that imperfective verbs denote states and activities, while perfective verbs denote accomplishments and achievements. Based on previous research, this is considered the traditional approach to lexical aspect in Russian (Braginsky and Rothstein 2008, 8). Several studies have briefly demonstrated the relationship between Bulgarian derivational aspect and the distribution of verbs among eventuality types (Nitsolova 2008, 248; Charalozova 2009; Rangelov 2017; Koeva 2021; Koeva 2022; Koeva 2025, and others). Conversely, there is a strong tendency to explain aspect compositionally, following Verkuyl (1972, 1993, 2022), based mainly on languages lacking derivational aspect.

IV. Grammatical aspect

Although grammatical aspect is sometimes referred to as what we call derivational aspect here, many researchers associate grammatical aspect with grammaticalised oppositions, which linguists usually place within tense systems; for example, the progressive and non-progressive tenses in English and some other languages. The English progressive roughly corresponds to the imperfective aspect in Bulgarian, while the English non-progressive roughly corresponds to the Bulgarian perfective aspect. In our approach, grammatical aspect refers to the contribution that certain temporal categories make to the verb's lexical aspect.

Two aspect constructions in English are commonly identified at the grammatical level and are traditionally referred to as tenses: the **perfective** and the **progressive**. The perfective is used when an action is viewed as complete, while the progressive refers to actions in progress (Biber et al. 1999, 458 – 469).

Grammatical aspect is closely related to lexical aspect, and the linguistic patterns used to distinguish aspectual classes in English often rely on the progressive. For example, one linguistic test states that *state predicates do not have progressive forms in English, whereas activities and accomplishments do* (Dowty 1979, 60).

For achievements, progressive forms can be used under certain conditions. Verbs used in the progressive in English are usually translated into Bulgarian with imperfective verbs in the present, imperfect, and future tenses, which correspond to the English present, past, and future progressive (rarely otherwise).

It is also assumed that the difference between the Bulgarian imperfect tense and the aorist tense is aspectual (in the broad sense), not temporal (Maslov 1959, 165), as it is based on differences in how the development of the action is expressed rather than on its relation to the moment of speaking.

The correlations between Bulgarian imperfect and aspect tenses and imperfective and perfective verbs have been examined to some extent (Verkuyl 2008, 231 – 252; Pitsch 2025). The aspectual meaning of **continuity** is inherent in the present and imperfect tenses in Bulgarian, as well as in imperfective verbs (Marovska 2016, 156 – 157). Therefore, imperfective verbs are typically used in the present and imperfect tenses. In rare cases, perfective verbs in Bulgarian can be used in the imperfect tense. The aorist implies **discontinuity** and is usually used with perfective verbs, while the aorist of imperfective verbs is used to express limited processivity (Marovska 2016, 176). The use of perfective and imperfective verbs in perfect (resultative) tenses further complicates the interaction between the different levels of aspectuality. Here, we indicate only that grammatical aspect is relevant for Bulgarian, without attempting to characterise it semantically or grammatically.

Roughly speaking, grammatical aspect is considered a grammatical category when expressed through verbal inflectional morphology, while Aktionsart is a lexical category because it is expressed through the lexical meanings of verbs and through derivational morphology. In Bulgarian, a perfective or imperfective verb is often sufficient to distinguish between an activity and an accomplishment, whereas in English, grammatical categories such as progressive tenses and, in many cases, context, always play a role.

V. Compositional aspect

The compositional aspect generally refers to the correlation between the argument structure of a given predicate and the actual lexical and grammatical realisation of the arguments, through which the final aspectual meaning of the verb phrase (VP), or the entire clause, is established.

Many researchers (Verkuyl 1972; 1993; 2022; Krifka 1989; Rothstein 2004, and others) have argued that Vendler's classification is relevant not at the level of the verb, but at the level of the verb phrase, and they have discussed additional properties by which the meanings of the aspectual classes are composed.

Some verbs are ambiguous in lexical aspect; they can be interpreted as either activity (atelic) or accomplishment (telic) verbs depending on context. Such verbs provide strong evidence for a VP analysis of telicity. It has been argued that, in English, the aspectual value of these predicates depends on whether the noun phrase (NP) is cumulative or quantized (Krifka 1989, 75). Predicates with cumula-

tive NPs (bare plurals, mass nouns) yield an atelic interpretation, e.g. *Mary ate apples for five minutes*. Predicates with quantised NPs (singular, definite, or quantificational) yield a telic interpretation, e.g. *Mary ate three apples in five minutes*.

Verkuyl explains that the aspectual class of a sentence is constructed compositionally from the lexical aspect of the verb, the semantic properties of its arguments (subject and object), and the way these elements combine syntactically. According to Verkuyl (1993), the aspectual class of a sentence is compositionally derived from the verb's lexical properties and the quantisation of its arguments, particularly through the features ±ADD TO (whether the verb denotes an event that "adds to" a temporal interval) and ±SQA (specified quantity of argument). The presence of a compositional aspect in Bulgarian has already been explained (Kabakchiev 2020).

In summary, lexical aspect is regarded as a property of verb phrases and depends compositionally on the verb and its arguments. Aspectual classes are defined by aspectual features and behave differently in different contexts. Various theories use different sets of features and propose different classifications.

VI. The Complex Notion of Aspect

One of the most frequently cited definitions of aspect is "different ways of viewing the internal temporal constituency of a situation" (Comrie 1976, 3). The literature presents a wide range of definitions of aspect, leading to uncertainty about the precise scope of the term. In particular, aspect refers to several distinct linguistic phenomena, described here as lexical, derivational, grammatical, and compositional aspect.

As Brinton (1988, 1) notes, "if one recognises the dual nature of the aspectual category, identifies the variety and pervasiveness of aspectual forms, and comes to understand their specific contribution to aspectual meaning, the study of aspect in English is possible". Here, we extend this insight to the study of Bulgarian aspect as well.

As early as 1924, Jespersen summarised four ways in which aspect may be expressed: "(1) the ordinary meaning of the verb itself, (2) the occasional meaning of the verb as occasioned by context or situation, (3) a derivative suffix, and (4) a tense-form" (Jespersen 1924, 286). On this basis, Jespersen proposed a system of aspectual distinctions, each of which may be present in different languages. These include the temporal opposition between aorist and imperfect, the contrast between conclusive and non-conclusive verbs, the distinction between durative or permanent and punctual or transitory situations, the opposition between finished and unfinished actions, the difference between single and repeated or habitual events, the contrast between stability and change, and the distinction between situations that imply a result and those that do not (Jespersen 1924, 287 – 288).

Verkuyl states that "Aktionsart and aspect are the same until there is evidence to the contrary, aspectuality being the term to cover the two traditional terms" (Verkuyl 1999, 125). Furthermore, "aspectuality can be seen as a unified pheno-

menon concerning certain properties of temporal structuring by natural language, for which languages have developed different strategies to encode it in their morphology or syntax" (Verkuyl 1999, 126).

Accordingly, we assume that aspectual meaning may be encoded in various ways, and not all are realised in every language or within a single language. Further, we consider productive the approach in which the distinctive features are regarded as privative rather than equipollent, allowing members of one class to express the meaning of the other under certain conditions.

It has already been explained (Olsen 1994) that some researchers attribute aspect to differences in equipollent semantic features, dividing verbs into classes based on these features, often using Vendler's four categories: state, activity, accomplishment, and achievement. Others propose that aspect is structural, since adverbials and verb complements can change the aspectual class, as in the works of Verkuyl (1972; 1993; 2022). However, a third approach suggests that the observed range of compositional effects can be described monotonically, without special compositional or structural rules, by analysing the aspectual features as privative oppositions (Olsen 1994, 363).In this approach, by treating features such as **telic**, **dynamic**, and **durative** as privative oppositions, Olsen claims that both a restricted range of compositional possibilities and a broader range of pragmatic implicatures associated with unmarked members are permitted.

We also propose a description of aspectuality using privative oppositions; however, we use two oppositions instead of the usually accepted three. All six eventuality types in question – states, stage-level states, activities, accomplishments, achievements, and semelfactives – can be described within the framework of **intervality**, with the positive member being interval eventuality and the unmarked member being non-interval eventuality. Within the group of eventuality types positively marked for intervals, we identify the opposition of **terminativity**, with the positive member being terminative, and the unmarked member being non-terminative.

Following Dowty (1979, 139 – 184) and others, an event can be analysed as an **interval** – an occurrence that extends over a measurable duration. Some eventualities are temporally extended and internally structured, occupying a span of time regardless of its length. In contrast, some eventualities, although they have ends in practice, are not associated with the notion of a temporal end.

In aspectual semantics, **terminativity** refers to whether an eventuality inherently reaches an endpoint. It is used here as a privative feature: either the event moves towards (and reaches) a natural, inherent endpoint that is part of its meaning (lexical, derivational, grammatical, or compositional), or it does not. Horrocks and Stavrou (2010, 289 – 290) introduced a distinction between verbs that are lexically terminative and those that are non-terminative. For example, *melt* is terminative as the process it denotes has a built-in endpoint (the moment when an affected object can melt no more), while *wash* is non-terminative, as the activity may continue indefinitely (an affected object can, in principle, be washed for ev-

er). The observation that terminative verbs appear only in telic predicates, while non-terminative verbs may appear in either class, is used in the compositional analysis of aspect (Verkuyl 1972; 1993; 2022, and others). For example, *washed the car in ten minutes* is telic, whereas *washed the car all day* is atelic. This compositional interpretation produces a telic predicate but does not alter the lexical status of *wash* as non-terminative.

We accept two basic privative oppositions: **intervality**, with a marked member—(predicates with) **interval structure** – and **terminativity**, with a marked member – **open-ended** (predicates). The eventuality types expressed by Bulgarian imperfective verbs and marked with the positive feature can, under certain conditions (context, expressed temporal categories, compositionally built meaning), express the meaning of the unmarked member. The distribution of positively marked features for the six eventuality types (states, stage-level states, activities, accomplishments, achievements, and semelfactives) is presented in Table 1 and Table 2 (separately for imperfective and perfective verbs).

	intervality		**terminativity**	
	no interval structure	**interval structure**	**terminative**	**open-ended**
states	+	–		
stage-level states		+		
activities		+		+
accomplishments		+	+	–
achievements		+	+	–
semelfactives		+		+

Table 1. The distribution of the oppositions of intervality and terminativity among six eventuality types expressed by **Bulgarian imperfective verbs.**

All five eventuality types except states are marked as predicates with an interval structure, regardless of whether they are durative or momentary, however all can potentially express states with the meaning ‘having the property of’.

5.	*Детето*	*седи*	*на*	*стола*.	(stage-level state)
	child-the	sit-IPFV-3P-SG	on	chair-the	
	‘The child sits on the chair.’				

6. *Детето вече седи на стола само.* (state)
child-the now sit-IPFV-3P-SG on chair-the by-himself
'The child now sits on the chair by himself.' (The child is able to sit on the chair.)
7. *Старецът куца към къщата.* (activity)
old-man-the limp-IPFV-3P-SG towards house-the
'The old man limps towards the house.'
8. *Старецът куца.* (state)
old-man-the limp-IPFV-3P-SG
'The old man limps.' (The old man is lame.)
9. *Той изкачва върха за един час.* (accomplishment)
he climb-IPFV-3P-SG peak-the in one hour
'He climbs the peak in an hour.'
10. *Той вече изкачва върха сам.* (state)
He now climb-IPFV-3P-SG peak-the alone.
'He now climbs the peak alone.' (He is able to climb the peak by himself.)
11. *Момчето пресича улицата.* (achievement)
boy-the cross-IPFV-3P-SG street-the
'The boy crosses the street.'
12. *Момчето вече пресича улицата само.* (state)
boy-the now cross-IPFV-3P-SG street-the by-himself
'The boy now crosses the street by himself.' (The boy is able to cross the street by himself.)
13. *Момичето подскача на един крак.* (semelfactive)
girl-the hop-IPFV-3P-SG on one leg
'The girl hops on one leg.'
14. *Момичето вече подскача само.* (state)
girl-the now hop-IPFV-3P-SG on-her-own
'The girl now hops on her own.' (The girl is able to hop.)

Two of the four eventuality types positively marked as open-ended can express the meanings of terminative eventuality types: activities can function as either accomplishments or achievements, depending on the nature of the event expressed and certain conditions, while semelfactives may express a single, non-repetitive achievement under certain conditions.

15. *Момчето изпива водата бавно.* (activity)
boy-the drink-up-IPFV-3P-SG water-the slowly.
'The boy slowly drinks up the water.'
16. *Момчето изпива една чаша вода*
boy-the drink-up-IPFV-3P-SG one glass water
за една минута. (accomplishment)
in one minute
'The boy drinks a glass of water in one minute.'
17. *Рибарят приближава брега от часове.* (activity)
fisherman-the approach-IPFV-3P-SG shore-the for hours.
'The fisherman approaches the shore for hours.'
18. *Рибарят приближава брега за минута.* (achievement)
fisherman-the approach-IPFV-3P-SG shore-the for hours.

'The fisherman approaches the shore in a minute.'

19. *Момчето* *примигва* *няколко* *пъти*. (semelfactive)
boy-the blink-IPFV-3P-SG several times
'The boy blinks several times.'

20. *Момчето* *примигва* *един* *път*. (achievement)
boy-the blink-IPFV-3P-SG one time
'The boy blinks once.'

What is observed is transposition, a reduction of oppositions in which the marked member is used instead of the unmarked one. In this case, predicates with interval-based structure express eventualities without distinguishing intervals, while open-ended predicates express terminative events. Perfective verbs in Bulgarian have limited distribution among the eventuality types: they can express only accomplishments and achievements, as presupposed by their perfective derivational meaning.

	intervality		**terminativity**	
	no interval structure	**interval structure**	**terminative**	**open-ended**
accomplishments	**–**	**+**	+	**–**
achievements	–	**+**	+	**–**

Table 2. The distribution of the oppositions of intervality and terminativity among two eventuality types expressed by **Bulgarian perfective verbs.**

The transposition of oppositions is not permitted with perfective verbs, which can also be explained by the perfective derivational meaning, as it contradicts both structures in which the intervals cannot be recognised, and those that do not presuppose a termination.

VII. Conclusion

We distinguish between lexical and derivational aspect, noting that the latter is also lexical, to highlight the difference between the Bulgarian verbal system and the verb systems of other languages such as English, Dutch and Italian. Additionally, we argue for a global category of aspect, which includes compositional, grammatical, derivational, and lexical aspect, and is expressed through two privative oppositions: **intervality** and **terminativity**. Transpositions between marked members of these oppositions are possible only with imperfective verbs in Bulgarian: under certain conditions, predicates with interval structure can express states

or the ability to do something, and under certain conditions, open-ended predicates can express terminative events. Perfective verbs show limited distribution across eventuality types (accomplishments and achievements) and do not permit transpositions.

In the presented approach, aspect is expressed through a complex system, with the lexical level as the lowest. In some languages, the derivational and grammatical levels may be absent; in languages, such as Bulgarian, all four levels are manifested, although not with every verb.

The categorisation of Bulgarian verbs into eventuality types is generally based on their lexical meaning and their word formation as perfective or imperfective verbs. There are several groups of verbs, some of which correspond to an eventuality type regardless of context and the temporal categories expressed. For other groups of verbs, however, the categorisation remains ambiguous, as their assignment to a certain eventuality type can only be clarified by context.

It is generally accepted that in Bulgarian and English, grammatical aspect acts cumulatively with the context of the verb phrase or sentence, and the final aspectual interpretation is formed gradually. The upper levels – grammatical and compositional aspect – may add further layers of interpretation, which are not the subject of this study.

The observations and generalisations about the Bulgarian language presented here are part of a more extensive study, and further development may lead to changes in the initial theses and classifications. However, we share the view that linguists may revise some of their positions and engage in self-critique. (Dimitrova 2025, 12).

REFERENCES

Andreychin, L., 1944. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Knigoizdatelstvo Hemus.

Biber, D., S. Johansson, G. Leech, S. Conrad, E. Finegan, 2021. *Grammar of Spoken and Written English*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Brinton, L. J., 1988. *The Development of English Aspectual Systems: Aspectualizers and Post-Verbal Particles.* Cambridge / New York / New Rochelle / Melbourne / Sydney: Cambridge University Press.

Braginsky P. and S. Rothstein, 2008. Vendlerian Classes and the Russian Aspectual System. *Journal of Slavic Linguistics*, vol. 16/1, pp. 3 – 55.

Charalozova, K., 2009. Desemantizatsiya na glagolnite predstavki i otrazhenieto y varhu temporalnata paradigma na glagolite. In: *Problemi na gramatichnata sistema na balgarskiya ezik – glagol*, pp. 139 – 182. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Carlson, G. N., 1980. *Reference to kinds in English*. New York: Garland.

Comrie, B., 1976. *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dimitrova, S., 2025. *Linguistic Novel. My Way*. Plovdiv: Makros.

Dowty, D., 1979. *Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ*. Dordrecht: Reidel.

Filip, H., 2011. Aspectual class and Aktionsart. In: Maienborn, C., K. von Heusinger, P. Portner (eds.). *Semantics*, pp. 1186 – 1217. Berlin / New York: de Gruyter.

Filip, H., 2012. Lexical Aspect. In: Binnick, R. I. (ed.). *The Oxford Handbook of Tense and Aspect*. Oxford Handbooks (2012; online edn, Oxford Academic, 18 Sept. 2012).

Horrocks, G. and M. Stavrou, 2010. Morphological aspect and the distribution of cognate objects across language. In: M. Rappaport Hovav, E. Doron and I. Sichel (eds.). *Lexical semantics, syntax, and event structure*, pp. 284 – 308. Oxford: Oxford University Press.

Ivanova. K., 1983. Vid na glagola. In: *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 2. Morfologiya*, pp. 258 – 287. Sofia: Izdatelstvo na Balgarskata akademiya na naukata.

Jespersen, O., 1924. *The Philosophy of Grammar*. London: George Allen & Unwin Ltd.

Kabakchiev, K. 2020. Two Major Manifestations of Compositional Aspect in Bulgarian. *Studia Philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 39/1, pp. 115 – 125.

Koeva, S., 2021. Predikati za sastoyanie: svoystva i lingvistichni testove. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, № 10, pp. 137 – 157.

Koeva, S., 2022. Semantichna klasifikaciya na predikatite za sastoyanie v balgarski. *Bulgarian language. Suplement*, vol. 69, pp. 367 – 389.

Koeva, S., 2025. Vidat na glagola v balgarski v konteksta na situacionnite tipove. *Orbis Linguarum*, vol. 23, № 3, pp. 22 – 30.

Krifka, M., 1989. Nominal Reference, Temporal Constitution and Quantification in Event Semantics. In: Bartsch, R., J. van Benthem, P. van Emde Boas (eds.). *Semantics and Contextual Expression*, pp. 75 – 116. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Kutsarov, I., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo "Paisii Hilendarski".

Marovska, V., 2016. Leksikalno-gramatichnata kategoriya vid na glagola. In: *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet "Paisii Hilendarski". Filologiya*, vol. 54, 1A, pp. 155 – 192.

Maslov, J. S., 1959. Glagol'nyj vid v sovremennom bolgarskom literaturnom jazyke. In: *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo jazyka*, pp. 157 – 312. Moskva: AN SSSR.

Mourelatos, A., 1978. Events, Processes, and States. *Linguistics and Philosophy*, 2, pp. 415 – 434.

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morphologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".

Pitsch, H., 2025. Aspect Architecture in Bulgarian: Morphology and Semantics. *Languages*, 10(5), 91.

Olsen, M. B., 1994. The Semantics and Pragmatics of Lexical Aspect Features. *Studies in the Linguistic Sciences*, 24, pp. 361 – 375.

Rangelov, S., 2017. Verbal Aspectuality and Situation Types in Bulgarian: Preliminary Observations. *Rhetoric and Communications*, 31.

Rothstein, S., 2004. *Structuring Events: A Study in the Semantics of Lexical Aspect*. Malden, USA: Blackwell Publishing.

Smith, C. S., 1991. *The Parameter of Aspect*. Dordrecht: Kluwer.

Vendler, Z., 1957. Verbs and Times. *Philosophical Review*, 56, pp. 143 – 160.

Verkuyl, H., 1972. *On the Compositional Nature of the Aspects*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.

Verkuyl, H., 1993. *A Theory of Aspectuality: the Interaction between Temporal and Atemporal Structure* (Cambridge Studies in Linguistics 64). Cambridge: Cambridge University Press.

Verkuyl H., 1999. Tense, Aspect and Aspectual Composition. In: Dimitrova-Vulchanova, M., L. Hellan (eds.). *Topics in South Slavic Syntax and Semantics*, pp. 125 – 162. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Verkuyl, H., 2008. *Binary Tense*. CSLI Lecture Notes, vol. 187. Stanford, CA: CSLI Publications.

Verkuyl, H., 2022. *The Compositional Nature of Tense, Mood and Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

PROF. SVETLA KOEVA, PHD
Scopus Author ID: 23090522300
Web of Science Researcher ID: FFE-8635-2022
ORCID ID: 0000-0001-5947-8736
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Sofia, Bulgaria
E-mail: svetla@dcl.bas.bg

О ПЕРЕВОДНЫХ АНАЛОГАХ БОЛГАРСКОГО ИМПЕРФЕКТА ОТ ГЛАГОЛОВ СОВЕРШЕННОГО ВИДА В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

КРАСИМИРА ЧАКЫРОВА
ПЛОВДИВСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ПАИСИЯ ХИЛЕНДАРСКОГО
ПЛОВДИВ, БОЛГАРИЯ

ON THE TRANSLATION EQUIVALENTS OF THE BULGARIAN PERFECTIVE IMPERFECT IN RUSSIAN LANGUAGE

KRASIMIRA CHAKAROVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The problem of the functional and semantic analogues of the Bulgarian perfective imperfect in Modern Russian is the focus of this paper. Different views are presented of the nature of the verb form in question and of the characteristic features in the use in the sentence structure. The main goal is to look for an answer to the question of what the translation strategies in choosing the successful translational equivalent are regardless of the lack of imperfectum in Russian. A conclusion is reached that contemporary Russian has a whole palette of linguistic means for the expression of the Bulgarian perfective imperfect. The most common equivalents are derivative verbs of the imperfective aspect (i.e. the iteratives), which are also actively used in Bulgarian as exact functional equivalents of the analysed forms.

Keywords: imperfect, aspect, perfective verbs, imperfective verbs, iterative verbs, Bulgarian, Russian, translation

Настоящее исследование посвящено вопросу о функционально-семантических аналогах болгарского имперфекта от глаголов совершенного вида в современном русском языке. Основная цель – поиск ответа на вопрос о том, каких стратегий придерживаются переводчики при выборе удачного переводческого эквивалента, несмотря на отсутствие имперфекта в русском языке.

Как мы отмечали в предыдущих публикациях (см. Чакырова/Chakarova 2003, Чакырова/Chakarova 2013, Чакырова/Chakarova 2025), перфективный имперфект (И) в болгарском языке – это специфическая «противоречивая» глагольная форма, которая не употребляется в автономных предложениях, а выступает преимущественно в полипредикативных («кратно-соотноситель-

ных»[1]) конструкциях (сложноподчиненных предложениях с придаточным обстоятельственным, с условным компонентом и т. д.[2]), занимая позицию в придаточном предложении – ср.: *Щом* ***удареше*** *патриаршеската камбана, вкупом забиваха и клепалата отвред* (Е. Станев); *След като* ***прочетях*** *утрин молитвата на коленичилите клетници* [...] *тръгвах по билото* (А. Дончев); *Всеки път, когато* ***излезехме*** *на поляната, виждахме напред и вдясно плочите* (А. Дончев); *Щом ми* ***дойдеше*** *наум да се върна, помислях за тебе* (С. Загорчинов); *Когато Петър се* ***напиеше****, той говореше в кръчмата пред всички* (Елин Пелин) и др. (но ∗*Той* ***напишеше*** *писмо*).

Такая позиционная обязательность объясняется свойством формы совершенного вида (СВ), на которое указывают некоторые аспектологи, а именно, её секвентностью (свойство выражать связь с последующим или предшествующим действием), понимаемой как частный функциональный признак, а не как инвариантное значение – ср. у И. В. Киреевского: «Вы не можете сказать: „Бывало, я пойду к его двери“, и этим кончить. Вам непременно надобно прибавить другой глагол, с которым глагол *подойду* будет взаимно относиться [...]» (Киреевский/Kireevskij 1861, 105 – 106). Именно перспектива, которая выходит за пределы совершенного действия, требует, предполагает и предписывает вербализацию дальнейших действий, эксплицируемых глаголами как несовершенного, так и совершенного вида.

Добавим, что начальная позиция И от глаголов СВ в приведенных примерах может быть объяснена как секвентностью перфектива, так и относительностью И. Между действиями в плане прошедшего реализуются специфические таксисные отношения, причем в роли соотносительного ориентира выступает не аорист, а перфектив, то есть имеет место видо-временная транспозиция.

Немаловажен также вопрос о семантике перфективного имперфекта. В лингвистике распространено мнение, что в таких случаях эксплицируется только значение множественности – ср., например, у Ю. С. Маслова: «…имперфект совершенного вида используется *всегда* (курсив мой, К. Ч.) только в одном „кратно-перфективном“ значении, т.е. в значении многократного действия, представленного в совершенном виде, и именно в порядке «экземплификации» этого многократного действия, его показа на конкретном примере отдельного, целостного акта» (Маслов/Maslov 1959, 270 – 271). Такой вывод кажется обоснованным, поскольку он исходит из час-

[1] Подробнее о природе кратно-соотносительных конструкций см.: Кюльмоя/Kyul'-moya 1983.

[2] Хотя и значительно реже, формы рассматриваемого типа встречаются в сложносочиненных синтаксических конструкциях, таких как*: …там, дето либе хубаво / черни си очи* ***вдигнеше*** */ и с оназ тиха усмивка / в скръбно ги сърце* ***впиеше*** (Хр. Ботев).

тотности упомянутых употреблений[1], но, на наш взгляд, он настораживающе категоричен. Например, если рассмотреть предложение *Ако **стигнеше** навреме, **щеше да успее** да вземе бързия влак за Бургас* (Крумова/Krumova 1994, 133), то мы убедимся, что выраженная в нём ситуация – единичная. Причина тому, на наш взгляд, заключается в специфике самого предложения (в аподозисе использованы глаголы СВ, т.е. конструкция не может быть понята как кратно-соотносительная). Повторительность будет эксплицироваться только в тех случаях, когда глагольная форма в главном предложении будет образована от имперфектива (НСВ) или итеративного[2] глагола – ср.: *Щом кумът **разтегнеше** кръга и **размахнеше** кърпата над главата си, мъжете се **изпъваха** като струни* (Г. Караславов), как и в приведённых выше примерах. Иными словами, в приведённых примерах многократность выражена синтаксически.

Однако нельзя не отметить, что вербализация отдельных ситуаций с участием перфективного имперфекта наблюдается крайне редко – ср.: *Султана слушаше мълчаливо и като дочака една малка пауза, докато Николица си **поемеше** дъх, каза с твърд глас* […] (Д. Талев); *Но тя съзна изведнъж, че сега монахът вярваше твърдо в тая несъществуваща добродетел, че в тоя момент нищо не би го отвратило повече от личността ѝ, нищо не би попречило повече на бъдещите ѝ планове, ако **потвърдеше** лъжата на Джек, на Клара, на Мюрие…*(Д. Димов)*; Глупавата сантименталност, в която бе изпаднал, се дължеше сигурно на бездействието му от забавянето на телеграмата. **Да пристигнеше**[3] веднъж тази дяволска телеграма!* (Д. Димов). В остальных извлеченных примерах реализуется неактуальная повторительность типа: всегда, когда определённое действие заканчивается, с ним соотносится второе действие (чаще всего постпозитивное во временном отношении, но в некоторых случаях одновременное). Это особый случай выражения таксисных отношений, который реализуется только в неактуальном плане и именно поэтому глагол СВ может выполнить функцию аориста как ориентира для относительного И.

В функциональном отношении перфективный И не употребляется активно[4]. Носители языка часто затрудняются «распознать» его как нормативную

[1] Мы не склонны принять противоположную точку зрения, согласно которой формы имперфекта и настоящего времени глаголов СВ крайне редко называют множество событий (Крумова/Krumova 1994, 131 – 133).

[2] По нашему мнению, вид глагола в болгарском представляет собой трехчленную категорию (несовершенный вид – совершенный вид – итератив), сформировавшуюся в результате сложных взаимодействий частных функционально-семантических полей в сфере аспектуальности (см. Чакырова/Chakarova 2025).

[3] Здесь употреблена относительная повелительная форма глагола СВ, при помощи которой выражается желание говорящего совершить единичное действие (см.: Станков/Stankov 1966, 135).

[4] Подробнее об этом – см. Чакырова/Chakarova 2013.

грамматическую форму[1]. Его низкая частотность обусловлена тем, что в тех же синтаксических условиях он может быть свободно заменен итеративным И (маркированным как значением полноты, так и повторительности) – ср.: *Когато Петър **се напиеше**, той отиваше в кръчмата при всички* = *Когато Петър **се напиваше**, той отиваше в кръчмата при всички*. Второе предложение полностью дублирует первое, но, в отличие от него, симметрично в структурном отношении и воспринимается носителями языка как более естественное.

Далее в изложении мы кратко рассмотрим основные способы перевода болгарского перфективного И на русский язык. Мы выбрали сравнение с русским языком не случайно. С одной стороны, это язык с глагольным видом, который, в отличие от болгарского, вербализует аспектуальные отношения преимущественно через оппозицию СВ ~ НСВ (грамматические итеративы в русском языке не имеют парадигматического характера). С другой стороны, в системе русского глагола отсутствует И, не грамматикализовано и само значение относительности[2]. Следовательно, в данном случае речь идёт не просто об описании различных переводческих стратегий, а о наблюдениях над средствами функционально-семантической «компенсации», имеющимися в русском языке.

1) Наибольшее количество примеров – это те, в которых болгарский перфективный И переводится на русский язык при помощи глагола НСВ (чаще всего производного) в прошедшем времени – ср.: *И още много стари и неизменни неща имаше, но хората забравяха за тях и когато **станеше** дума за нещо старо и отколешно, говореха или за тополата в Белизненската махала, или за дяда Руся Сапунджията* (ЙЙ) (*И много еще древнего, неизменного было вокруг, да люди не думали о таких вещах, а когда **заходила** речь о чем-нибудь старом, давнишнем, называли тополь в Белизненском околотке либо дедушку Руси Мыловара*); *И когато някой ден дохождаше и **изприкажеше** всичко на Ганаила, струваше ѝ се, че са я ограбили* (ЙЙ) (*А когда через несколько дней приходила к Ганаиле и **выкладывала** ей все, у нее было такое чувство, будто ее ограбили*); *Той виждаше нейните следи из двора и в плевнята, дори ги търсеше, и се радваше, когато **забележеше** нещо, както се радваше всяка вечер, като видеше на чардака шарената черга – с плахо доволство, че не го пъдят* (ДТ) (*Она всюду оставляла следы своих рук – во дворе, в сарае, он видел их, даже искал и радовался, когда **примечал** что-*

[1] Дефинировать перфективный И – серьезная проблема и при преподавании болгарского языка как иностранного, поскольку в соответствующих учебниках и методических пособиях информация о нем скудна. Приходится рассчитывать в основном на работу с примерами, на распознавание его в контексте при помощи препозитивных ключевых слов.

[2] Относительность – это маркированное значение в рамках морфологической глагольной категории таксиса (см. Куцаров/Kutsarov 2007, 255).

нибудь новое, так же, как радовался каждый вечер пестрому одеялу на балконе, доволный, что его не гонят); *Щом двамата старци* ***се приберяха*** *в стаята си, Клинче отиваше да махне желязната кука на портата* […] (ДТ) (*Как только старики хозяева* ***укладивались*** *спать, Клинче шел к воротам и сбрасывал железный крюк с калитки*); *Само привечер, когато слънцето* ***залезнеше*** *и вечерните сенки се удължаваха и когато към мръсните бакалнички се отправяха мълчаливи жени* […]*, по улиците минаваха конни патрули от цивилната гвардия…* (ДД) (*И только к вечеру, когда солнце* ***заходило*** *и вытягивались вечерние тени, когда к грязным лавчонкам направлялись молчаливые женщины* […], *по улицам проезжали конные патрули…*); *…когато се* ***случеше*** *да излезе из града или някъде вън от града — ходеше сам* […] (ДТ) (*И когда* ***выходил*** *на улицу или отправлялся за город, то всегда шел один*) и др.

Примечательно то, что во всех приведённых выше примерах И от глагола СВ используется в кратно-соотносительных конструкциях, то есть с многократным значением. Это во многом предопределило выбор переводного аналога: как известно, в русском языке глаголы НСВ выражают неопределённость, что позволяет им реализовывать как дуративную (процессуальную), так и повторительную семантику.

2) Удачными аналогами перфективного И выступают и некоторые русские неличные формы (действительные причастия прошедшего времени и деепричастия) СВ или НСВ – ср.: *А те, майсторите и калфите, като го* ***видеха*** *по-свободен и да се заглежда в работата им, посрещаха го със зли очи* […] (ДТ) (*Мастера и подмастерья,* ***увидев****, что он приглядывается к их работе, встречали его злобными взглядами и насмешками*); *И като си* ***помислеше****, че често о. Амфилохий беше го посочвал за пример в умерено ядене и пиене, той се усмихваше – зла и непривична усмивка в неговото вечно навъсено лице* (ЙЙ) (*И* ***вспоминая****, что отец Амфилохий постоянно ставит в пример его умеренность в пище и питье, улыбался: неожиданная злая улыбка появлялась на его вечно пасмурном лице*); *Като* ***се прибереше*** *в килията си, където никой не можеше да го види, той първом си дояждаше добре със скритото ядене, което държеше под ключ* (ЙЙ) (***Очутившись*** *у себя в келье, где никто не мог его видеть, он первым делом насыщался спрятанной пищей, которую держал под замком*) и др.

3) Интерес вызывают примеры, в которых как аналог И в русском языке используются формы так называемого повторительного будущего простого времени – ср.: *Ако някъде се* ***съберяха*** *двама или трима, разменяха набързо по някоя дума и се разделяха* (ЙЙ) (***Встретятся*** *где двое-трое,* ***обменяются*** *на ходу несколькими словами – и врозь*); *Ако някой се* ***спреше*** *и се* ***заглеждаше*** *нататък, щеше да забележи, че тук-там из горите пламват кратки огньове – издигне се някъде тънка струйка дим и секне* (ЙЙ); *А* ***остано-***

вишься, ***обернешься*** *назад*[1] *– увидишь там и сям вспыхвающие среди леса огни; подымется кое-где тонкая струя дыма и оборвется*).

4) Наш анализ показал, что болгарский И от глаголов СВ успешно переводится на русский язык и посредством конструкции «*стоило* + инфинитив СВ» – ср.: *Когато Лазар* ***отвореше*** *уста да каже нещо, толкова млад още, всички млъкваха да го слушат* (ДТ) (***Стоило*** *Лазару* ***открыть*** *рот и произнести слово, как все забывали про его молодость, сразу умолкали и обращались в слух*); *Но ако човек* ***надникнеше*** *в предградията Чамбери, Саламанка и Чамартин, в комунистическите квартали зад Браво Муридьо и около Сиудад Университариа, щеше да види защо испанците бяха изгонили последния Алфонс…* (ДД) (*Но* ***стоило заглянуть*** *в предместья Чамбери, Саламанку и Чамартин, в коммунистические кварталы за Браво-Мурильо и вокруг Сьюдад-Университариа, чтобы понять, почему испанцы прогнали последнего Альфонса…*); […] *днес, като* ***започнеше*** *някой от свещениците да пее на гръцки, надигаше се глух ропот* (ДТ) (*Но в этот день* ***стоило*** *священнику* ***запеть*** *по-гречески, как в церкви поднимался глухой ропот*) и др.

5) Обращает на себя внимание тот факт, что в некоторых случаях, когда болгарский перфективный И участвует в кратно-соотносительных конструкциях, в качестве переводного аналога предпочтение отдается русской кратно-соотносительной конструкции, т.е. достигается полная синтаксическая аналогия – ср.: *Тая страшна вест изплаши всички и както ставаше и при друга напаст – когато се* ***зададяха*** *кърджалии или се повдигаше сефер и война, – мъжете се насъбраха на Черковното кафене* […] (ЙЙ) (*Эта страшная весть испугала всех и, как при всякой напасти –* ***появятся*** (СВ) *ли кырджалии, начнется ли военный поход, мужчины* ***собирались*** (СВ) *в церковной кофейне* […]); *Колкото и да беше шумна веселбата и колкото вино да се* ***изпиеше***, *гостите не оставаха много късно през нощта* […] (ДТ) (*Как бы шумно ни веселились, сколько бы вина не* ***выпили*** (СВ)*, гости не* ***оставались*** (НСВ) *допоздна*); *И където* ***минеше***, *след него се надигаше неясен шепот ту в плаха, ту в радостна тревога* (ДТ) (*И где бы он ни* ***прошел*** (СВ)*, всюду за ним* ***поднимался*** (НСВ) *тихий, неясный шепот, в котором сквозили то испуг, то радостная тревога*) и др.

6) Есть также предложения, в которых И от глагола СВ в повторительном значении переводится на русский язык формой повелительного наклонения, принимающей участие в сложной обобщенно-личной конструкции типа «повелительное наклонение + простое будущее время». При помощи нее не только передается значение повторительности, но и достигается экспрессивный эффект – ср.: *Едни и същи си оставаха планините наоколо, поляните по Добромерица и по Боцур, канарите и долищата в Гръмовец, където, ако някой* ***извикаше***, *ехото повтаряше гласа му до седем пъти подред* (ЙЙ) (*Все*

[1] Здесь переводчик добился дополнительной наглядности, трансформируя предложение в обобщенно-личное.

те же были горы вокруг, поляны по Добромерице и Боцуру, скалы и овраги в Громовце, где только ***крикни*** *–* ***услышишь*** *семикратный отголосок в ответ*).

7) В ходе анализа были также обнаружены примеры описательного перевода повторительного И от глаголов СВ – ср.: *И който* ***дойдеше****, най-напред питаше за Инджже, него искаше да види* (ЙЙ) (*И кажый приезжавший первым долгом спрашивал Инджже, его хотел видеть*); *Стоян Глаушев винаги се радваше, когато* ***се явеше*** *случай да каже истинското си име* […] (ДТ) (*Стоян Глаушев всегда радовался случаю назвать себя именем своего крестьянского рода* […]); *И преди той да разбере шегува ли се тя или не, видя я току пред себе си, виждаше мъха на бялото и лице, червените ѝ устни и когато го* ***погледнеше****, очите ѝ го заливаха с мека и сладка светлина* (ЙЙ) (*И прежде чем он сообразил, шутит она или всерьез, она уже была совсем рядом, и он увидел пушок на ее белом лице, алые губы, и при каждом ее взгляде его обдавало мягким, ласковым светом ее глаз*) и др. Здесь многократность эксплицируется при помощи лексических модификаторов типа *всегда*, *каждый* и др.

8) В редких случаях, когда И от глагола СВ употреблен в значении единичности, он переводится на русский язык глаголом СВ – ср.: *Но тя съзна изведнъж, че сега монахът вярваше твърдо в тая несъществуваща добродетел, че в тоя момент нищо не би го отвратило повече от личността ѝ, нищо не би попречило повече на бъдещите ѝ планове, ако* ***потвърдеше*** *лъжата на Джек, на Клара, на Мюрие…*(ДД) (*…ничто не нанесло бы большего вреда ее планам, чем если бы она* ***подтвердила*** *ложь Джека, Клары, Мюрье…*); *Глупавата сантименталност, в която бе изпаднал, се дължеше сигурно на бездействието му от забавянето на телеграмата. Да* ***пристигнеше*** *веднъж тази дяволска телеграма!* (ДД) (*Глупая сентиментальность, в которую он впал, вероятно, вызвана бездельем из-за отсутствия телеграммы.* ***Пришла бы*** *наконец эта чертова телеграмма*!).

В заключение можно обобщить, что приведенный здесь обзор убедительно иллюстрирует практическую и прикладную значимость сопоставительных функционально-семантических исследований. Из этого следует, что современный русский язык располагает целой палитрой языковых средств для передачи значения болгарского перфективного И. Наиболее распространенными аналогами являются производные глаголы НСВ (т.е. итеративы), которые, как выяснилось, активно используются и в болгарском языке как точные функциональные соответствия И от глаголов СВ. Примечательно также, что в большинстве случаев, когда И от глагола СВ выступает с повторительной семантикой, в русском переводе ему соответствуют кратно-соотносительные конструкции, то есть, несмотря на морфологическую асимметрию между двумя языками, найден удачный синтаксический аналог исходного значения.

Литература

Киреевский, И. В., 1861. *Полное собрание сочинений Ивана Васильевича Киреевского*. Т. 1. Москва : А. И. Кошелев.

Крумова, Л., 1994. Семантичната категория количество (Увод, II част, Заключение). В: *Българо-полска съпоставителна граматика*. Т. 3. *Семантичните категории количество и степен*, с. 9 – 178. София: АИ „Марин Дринов“. ISBN 9789544303065.

Куцаров, И., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 9789544233761.

Кюлмоя, И. П., 1983. О понятии кратно-соотносительных конструкций и их признаках. В: М. А. Шелякин (отв. ред.). *Грамматические и лексико-семантические проблемы описания языка*, с. 58 – 70. Тарту: Издательство Тартуского университета.

Маслов, Ю. С., 1959. Глагольный вид в современном болгарском литературном языке. С. Б. Бернщейн (ред.). *Вопросы грамматики болгарского литературного языка*, с. 157 – 312. Москва: Издательство Академии наук СССР.

Станков, В., 1966. *Имперфектът в съвременния български книжовен език*. София: Издателство на БАН.

Чакырова, К., 2003. *Аспектуалност и количество*. Велико Търново: Фабер. ISBN 954-775-208-1.

Чакырова, К., 2013. Към въпроса за съчетаването на имперфекта с глаголните видове в съвременния български език. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски”*, т. 51, кн. 1, сб. Б, с. 161 – 171. ISSN 0861-0029.

Чакырова, К., 2025. *Категорията вид на глагола в съвременния български език.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски. ISBN 978-619-281-013-9.

References

Chakarova, К., 2003. *Aspektualnost i kolichestvo.* Veliko Tarnovo: Faber. ISBN 954-775-208-1.

Chakarova, К., 2013. Kam vaprosa za sachetavaneto na imperfekta s glagolnite vidove v savremenniya balgarski ezik. *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet “Paisii Hilendarski”*, vol. 51, book 1, part B, pp. 161 – 171. ISSN 0861-0029.

Chakarova, К., 2025. *Kategoriyata vid na glagola v savremenniya balgarski ezik.* Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”. ISBN 978-619-281-013-9.

Kireevskij, I. V., 1861. *Polnoe sobranie sochinenij Ivana Vasil’evicha Kireevskogo*. Vol. 1. Moskva: A. I. Koshelev.

Krumova, L., 1994. Semantichnata kategoriya kolichestvo (Uvod, II chast, Zaklyuchenie) In: *Balgaro-polska sapostavitelna gramatika*. Vol. 3. *Semantichnite kategorii kolichestvo i stepen*, pp. 9 – 178. Sofia: AI “Marin Drinov”. ISBN 9789544303065.

Kutsarov, I., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.* Plovdiv: UI "Paisii Hilendarski". ISBN 9789544233761.

Kyul'moya, I. P., 1983. O ponyatii kratno-sootnositel'nyh konstruktsij i ih priznakov. In: M. A. Shelyakin (EIC). *Grammaticheskie i leksiko-semanticheskie problem opisaniya yazyka*, pp. 58 – 70. Tartu: Izdatel'stvo Tartuskogo universiteta.

Maslov, Yu. S., 1959. Glagol'nyj vid v sovremennom bolgarskom literaturnom yazyke. In: S. B. Bernshteyn (ed.). *Voprosy grammatiki bolgarskogo literaturnogo yazyka*, pp. 157 – 312. Moskva: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR.

Stankov, V., 1966. *Imperfektat v savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

ПЕРЕВОДНЫЕ ИСТОЧНИКИ ИЛЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРИАЛА

ДД – Димов, Д. 1963. *Осужденные души*. Москва: Художественная литература (переводчик Т. Рузская).

ЙЙ – Йовков, Й. 1998. *Старопланинские легенды*. София: Захарий Стоянов (переводчик М. Михелевич).

ДТ – Талев, Д. 1970. *Железный светильник*. Москва: Художественная литература (переводчик Н. Попов).

ПРОФ. Д-Р КРАСИМИРА ЧАКЫРОВА
ORCID ID: ORCID 0000-0001-8909-1874
Пловдивский университет им. Паисия Хилендарского
Филологический факультет
Кафедра болгарского языка
Пловдив, Болгария
E-mail: krasian@uni-plovdiv.bg

PROF. KRASIMIRA CHAKAROVA, PHD
ORCID ID: ORCID 0000-0001-8909-1874
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Bulgarian Language
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: krasian@uni-plovdiv.bg

КЪМ ВЪПРОСА ЗА ПЕРФЕКТНИТЕ (СЛОЖНИ) ГЛАГОЛНИ ФОРМИ В ИСПАНСКИЯ ЕЗИК

ПОЛИНА ТАБАКОВА
СРЕДНО УЧИЛИЩЕ „СВЕТИ ПАТРИАРХ ЕВТИМИЙ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

ON THE QUESTION OF PERFECT (COMPOUND) VERB FORMS IN SPANISH

POLINA TABAKOVA
SECONDARY SCHOOL SAINT PATRIARCH EVTIMIY
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The article investigates the diachronic development, semantic scope, and grammatical categorization of perfect verb forms in Spanish. It engages with established models of grammaticalization (cf. Harris, Bybee et al.) and claims that emergent contextual values, such as evidential and modal functions, are systematically layered upon the resultative core. Particular attention is devoted to the interaction of perfect forms with major grammatical domains, including tense, aspect, and voice. Considerations are presented regarding the nature of the meanings of resultativity, retrospectivity, and anteriority. While previous accounts have often described the Spanish perfect in terms of anteriority, the present analysis advanced argues that its functional reorientation is more accurately characterized as the expression of retrospectivity, thereby extending its interpretive range beyond the purely resultative. Consequently, its primary contribution is temporal, with aspectual nuances relegated to secondary status. The study concludes that Spanish perfect forms exhibit a high degree of semantic complexity and contextual variability, constituting overlapping zones of temporality, aspectuality, and modality, and thus are best conceptualized within the framework of fluid or fuzzy grammatical boundaries.

Keywords: perfect verb forms, Spanish language, anteriority, retrospectivity, resultativity, modality, tense-aspect interaction

Перфектните (сложни) глаголни форми имат специфичен развой и проявление в испанския език. Възникването[1], развитието и употребите им не са идентични в отделните езици, а дори и в различните варианти на един и същ

[1] За различните теории за произхода на перфектните глаголни форми вж. Bybee et al. 1994.

език. Функционирането на сложните глаголни форми може да се определи като разнородно и посочването на инвариантно значение в даден език представлява нелека задача. В настоящото изложение ще бъдат представени различни гледища и размисли по въпроса за функционално-семантичното съдържание на перфектните (сложни) глаголни форми в съвременния испански език, което би могло да обогати граматичната литература по този спорен въпрос на българския език.

В повечето езици перфектното значение се изразява чрез перифрастични средства (спомагателен глагол *имам/съм* + *минало причастие*), какъвто е случаят с испанския и българския език, но не е изключено то да се изразява и посредством частица морфема (например в йорубския език, в който *ti* е маркер за перфектност със значение *вече*) (Booij et al. 2004, 1185). Що се отнася до причисляването на испанските перфектни глаголни форми към т.нар. морфологична парадигма (простите глаголни форми) или към т.нар. аналитична парадигма на испанския глагол (глаголните перифрастични конструкции), според някои специалисти перфектните форми следва да се причислят към морфологичната парадигма (NGLE 2009, 1678, §23.1) поради по-високата им степен на морфологизация в сравнение с останалите перифрастични конструкции, формиращи аналитичната парадигма (Миткова/Mitkova 2008, 21), и поради функционалното единство на тези форми, което се доказва от невъзможността за независима комутация на елементите (Rojo, Veiga 1999, 2869). Възприемат се като аналитични форми с висока степен на граматикализация.

Проблемите, свързани с функционално-семантичната природа на перфектните глаголни форми в испанския език, се свеждат до техните темпорални, аспектуални и/или модални стойности. Според изходната теоретична база на различните школи и подходи, които боравят със собствени терминологични апарати, на споменатите форми се приписва разнородно съдържание (напр. предварителност, предходност, перфективност, перфектност, резултативност, (не)континуативност, терминативност, евиденциалност и др.). За отбелязване е, че и по отношение на испанския глагол групата на перфектните глаголни форми се тълкува от някои езиковеди като таксисна категория (Цеплинская/Tseplinskaya 2016, 49). Популярно твърдение гласи, че една от особеностите на романските езици спрямо латинския език е възникването на перифрастични глаголни конструкции за изразяване на предходност (Carrasco Gutiérez 2008, 14), образувани в испански от спомагателния глагол *haber* + *причастие*, които по традиция се приемат за *глаголни времена*.

Ако отправим поглед в диахрония към двата известни модела, описващи пътищата на граматикализация на романските перфектни глаголни форми – този на М. Харис (Harris 1982) и този на Дж. Байби, Р. Перкинс и У. Палюка (Bybee et al. 1994), можем да проследим как категорията е еволюирала във времето. Моделът на Дж. Байби, Р. Перкинс и У. Палюка (Bybee et al. 1994) е съставен на базата на по-обширно типологично проучване, но за нас предс-

тавлява интерес само тази част от схемата, свързана с глаголите *съм/имам* (англ. *be/have*).

Стадий	**Значение**
Стадий I	резултативно състояние от предходно действие
Стадий II	дуративен или повторителен аспектуален контекст
Стадий III	минало действие, свързано с настоящето
Стадий IV	претерит или аорист

Таблица 1. Стадии на романските перфектни форми
(Harris 1982, по модела на Laca 2009, 359)

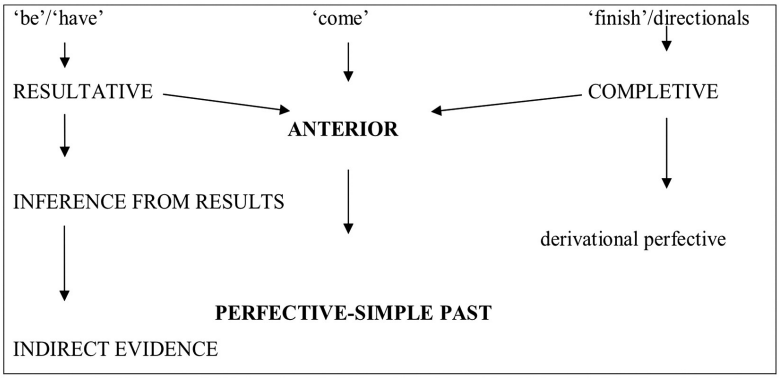

Фигура 1. Пътища на развитие на перфектните форми
(Bybee et al. 1994, 105, по Laca 2009, 359)

До интересни изводи достига Б. Лака, която анализира и сравнява двата модела (Laca 2009), като посочва, че те представят сходни етапи и използваните понятия за именуването на стадиите биха могли да се уеднаквят, макар че във втората схема липсва кореспондиращ етап на стадий II от първата схема, който да отговаря на т.нар. универсални употреби[1] на перфектните форми. От друга страна, в модела на М. Харис не е посочен етап, отговарящ на употребите на перфектните форми с евиденциални стойности. Изследователката поставя акцент върху често неглижирания въпрос за интерпретацията на последователността на стадиите, по-конкретно – дали с преминаването

[1] Това е само едно от наименованията на употребите на перфектните форми в неперфективни ситуации, определяни още като континуативни (вж. Martínez-Atienza 2008, 206; NGLE 2009, 1726, §23.7ñ) и перфект за постоянна ситуация (англ. *perfect of Persistent situation*) (Comrie 1976; Dahl 1985, 132).

в следващ стадий предходните стойности биват заместени от нови, или към предишните се добавят нови контекстуални стойности (Laca 2009, 360). Изтъква се, че емпиричните данни за синхронната употреба на перфектните глаголни форми свидетелстват, че поемането по определен път на развитие (у авторката – граматикализация – б. м., П. Т.) не изтрива непременно предходните етапи. Случва се така, че завоювайки нови стойности, предишните значения продължават да съществуват, но вече не са единствени, губят своя задължителен и ексклузивен характер (Laca 2009, 360 – 361).

Става ясно, че посочените етапи може да се приемат за съвременни контекстуални употреби, като за пример се посочва случаят със съвременния френски перфект, за който, макар да се смята, че е стигнал до последния стадий (изразяването на аористно значение) в дискурса и е изместил простия претерит (*passé simple*), той все пак може в определен контекст да изрази всяка стойност, характерна за предходните стадии на развитие (Laca 2009, 360 – 361). Сходно мнение изказва С. Аспиасу, според която развитието на перфекта в испанския език на полуострова отговаря на посоченото в модела на Дж. Байби, Р. Перкинс и У. Палюка (Bybee et al. 1994): аспектуалност => темпоралност => модалност, но при всички случаи тази еволюция трябва да се интерпретира като акумулационен процес, а не като субституционен, т.е. перфектните глаголни форми разширяват своите експресивни възможности, без да губят първичните си стойности (Azpiazu 2014, 28).

От представените модели е видно, че **резултативността** е изходното значение, характерно за перфектните глаголни форми. Резултативът представя състояние, което предполага предходно действие. Именно по наличието на втория компонент той се разграничава от статива, който може да представи естествено състояние без оглед на предходното действие (Маслов/Maslov 1983, 7). Ст. Стойчев обособява няколко групи чешки изследователи според отношението им към резултативността – такива, които смятат, че: 1) резултативът се отнася към категорията време; 2) резултативът се отнася към категорията аспект; 3) резултативът се отнася към категорията залог и 4) резултативът представлява автономна морфосинтактична категория. Мнението на автора се доближава до последната постановка, но той възприема т.нар. категория резултативно състояние по-скоро като по-обхватна морфосинтактична категория, отколкото като самостоятелна морфосинтактична категория (Стойчев/Stoychev 2019, 150 – 156). Според нас причината резултативността да се определя като аспектуален признак е, че резултатът се интерпретира като част от фазовостта – фазата на приключване на действието, която може да се представи с подкатегориите завършеност и резултативност (Чергова/Chergova 2016, 119). Ю. Цеплинская посочва, че съчетанието между значението лимитативност и крайната фаза на действието (терминативността) дава значението завършеност, а резултативността представлява успешното завършване на ситуацията (Цеплинская/Tseplinskaya 2016, 29). Според А. Миткова изразните средства на резултативността в испанския език са периф-

растичните конструкции, образувани с *verba denominativa* и причастие (конструкциите със спомагателни глаголи *tener, estar, llevar, ir, venir, andar, dejar, quedar, traer, acabar, terminar, seguir, continuar* + минало причастие), като „причастието само по себе си означава състояние като резултат от действие, затова и в състава на конструкцията то изначално е носител на значението резултативност“ (Миткова/Mitkova 2008, 221). Въпреки наличието на причастие в конструкцията *haber + причастие* испанистката не причислява тези глаголни форми към категорията резултативност в цитираното изследване (Миткова/Mitkova 2008, 221 – 227).

Учените, които не отнасят резултативността към аспектуалността, я определят като по-тясно свързана с времето (Мелчук/Melchuk 2015, 72 – 74), защото фокусът пада върху локализацията на определено съдържание на времевата ос (Ницолова/Nitsolova 2008, 268), срв. напр.:

> Наред с отношенията на предходност, съвременност и следходност (бъдност) може да бъдат изразявани в някои езици по-специални отсенки, като резултативност по отношение на даден ориентационен момент (напр. българското минало неопределено време: *донесъл съм, застанал е*) […] (Андрейчин и кол./Andreychin et al. 2020, 208 – 209).

Към темпоралната интерпретация на резултативността насочва обстоятелството, че ако „самото понятие предел поставя аспектуалната ситуация (аспектуалните стойности на изказването) в пограничната зона между протичането и приключването на състоянието на нещата“ (Чергова/Chergova 2016, 119), то достигането на предела на глаголната ситуация вече предполага състояние, което се намира извън интервала на ситуацията и следователно няма отношение към вътрешното протичане на действието. Така резултатът като състояние излиза от рамките на фазовостта, представяйки ситуацията след последната фаза на завършването. Склонни сме да смятаме, че ако резултативността все пак се включва в обхвата на обширното семантично съдържание на функционално-семантичната категория (ФСК) аспектуалност, то тя следва да се обособява като подкатегория отделно от фазовостта и от лимитативността (вж. напр. Миткова/Mitkova 2008).

Формите, образувани от *haber + минало причастие*, не изчерпват семантиката си с експликацията на резултативно съдържание, а на неговата база се развиват допълнителни семи, които най-общо могат да се обединят под знаменателя на значението перфектност, благодарение на които функционират в зоната на интерференция между функционално-семантичното поле (ФСП) на аспектуалността, ФСП на темпоралността и ФСП на модалността.[1]

Струва ни се, че испанските перфектни форми не губят етимологичната си обвързаност с резултативното значение, а именно то се явява **свързващо-**

[1] Ето защо заслужават внимание посочените от Ю. С. Маслов разлики между резултатива и перфекта (Маслов/Maslov 1983, 12 – 13).

то звено с редица други семантични категории – на първо място с категорията глаголно време, но също и с категориите лимитативност, евиденциалност и др. (Мелчук/Melchuk 2015), което предопределя различните възможни пътища на езиков развой на перфектните глаголни форми и осигурява необходимия потенциал за тяхната контекстуална реализация.

И. Мелчук посочва, че най-тясна е връзката на резултатива с категорията време, и то по-точно с миналото време (предходността – б. м., П. Т.), защото всеки резултат предполага наличие на предходно събитие, като в тази връзка се проявява тенденцията „резултативът да се възприема като минало време и в хода на езиковата еволюция често се превръща в такова време“ (Мелчук/Melchuk 2015, 72). Перфектните глаголни форми се явяват начална или междинна точка на различни пътища на граматикализация, като един от тях е именно този, при който перфектът се превръща в претерит (Booij et al. 2004, 1186). В западната лингвистична литература явлението се нарича *aoristic drift* (исп. *deriva aorística*) и в някои романски езици има отчетлив характер.[1] Испанският перфект също функционира като аорист в някои езикови варианти (Боливия, Северозападна Аржентина, части от Парагвай и Перу) (вж. напр. [1][2]), което според нас се дължи на общата посока на семантична еволюция от статичност към акционалност на аналитичния новоевропейски перфект, която се изразява с формулата: обозначаване на състояние => обозначаване на действие, причинило състоянието => обозначаване на действие (Маслов/Maslov 1983, 46).

> [1] Luisa **ha llegado** a esta ciudad hace tres años. Превод: Луиса **е пристигнала**/**пристигна** в този град преди три години (примерът е от NGLE 2009, 1736, 23.8p).

Запазването на функционалното противопоставяне между аорист (А) (*canté*) и перфект (П) (*he cantado*) в испанския език обаче има отношение към въпроса за т.нар. преход на първичното значение (резултативност) към темпоралното значение предходност (ретроспективност – б. м., П. Т.) в семантиката на П. Според С. Аспиасу изместването на испанския аорист (А) (у ав-

[1] В италианския език например сложните глаголни форми (итал. *passato prossimo/perfetto composto*) почти са изместили синтетичната форма за минало време (итал. *passato remoto/perfetto semplice*), а във френския език латинската резултативна конструкция също е еволюирала в аналитично минало, лишено от резултативна семантика (фр. *passé indéfini/passé composé*).

[2] Според съвременната официална книжовна норма на испанския език подобно изречение би се определило като неграматично, доколкото адвербиалното съчетание *hace tres años* изисква употребата на аорист (pretérito indefinido), или глаголна форма, ориентирана към минал момент (ММ). В това отношение испанският аорист (*canté*) се различава от българския и португалския аорист, който може да се комбинира с адвербиали от сферата на неминалото.

торката – *pretérito*) от перфекта (П) (у авторката – *pre-presente*), т.е. заличаването на перфектните стойности за сметка на претериталните, би било възможно само в случай че П загуби вектора на едновременността в своята семантика.[1] Проучванията на С. Аспиасу показват, че поне в испанския език на полуострова двете глаголни форми продължават да бъдат функционално неидентични (Azpiazu 2014, 27). Основателно звучат и думите на Уртадо Гонсалес, според която за момента не може да се предвиди заместването на едната форма от другата по начина, по който това се е случило в други езици (Hurtado González 1998, 62). Следователно от гледна точка на съвременния етап на развитие на испанския език не би било коректно да се заключи, че е налице категоричното преминаване на перфектните глаголни форми към сферата на миналото, а по-скоро вследствие на процеса на преход на първичното аспектуално съдържание към акционалността перфектните форми в синхронен аспект навлизат в темпоралната система чрез вторичната перспектива[2], като съчетават темпорално значение (ретроспективност спрямо съответната проста глаголна форма) с вторични аспектуални семи.

Резултативността се свързва с категорията аспект (със значението перфективност), доколкото резултатът предполага наличието на „(успешно) извършено – „резултативно“ – действие“, като се изтъква, че резултативът лесно преминава в перфектив, и така се обяснява връзката между понятията перфект и перфектив (Мелчук/Melchuk 2015, 72), които в лингвистиката нерядко се смесват поради близката им семантика. И двете семантични зони показват отношение към понятието резултат, но по различен начин: при перфектността резултатът може да се осмисли квалификативно под формата на придобит опит от предходна ситуация, който се актуализира като състояние в определен момент, докато при перфектива резултатът е прагматично идентифицируем. Би могло да се каже, че резултатът при перфектива се проявява под формата на допълнителното значение достигнат предел, или постигната цел на действието (ефективност). Като аргумент в полза на разграничаването на перфект и перфектив О. Дал отбелязва, че ако перфектът изразяваше перфективност, нямаше да може да се комбинира с прогресив, какъвто е случаят в редица езици (вж. напр. в английския език: *I have been sleeping*) (Dahl 1985, 139), в това число и в испанския език (вж. [2]). Същото би могло да се каже и за испанския аорист, който успешно се комбинира с континуативната конструкция, така че приписването на значението перфек-

[1] Авторката коментира, че векторът на едновременността може да се интерпретира и като актуалност (неотносителност – б. м., П. Т.) (Azpiazu 2014, 27).

[2] По думите на Е. Вучева перспективата е измерение, което позволява глаголното действие да бъде ситуирано директно или индиректно с дадена референтна точка, като в плана на актуалността референтната точка е презенс (*canto*), а в плана на неактуалността това е имперфект (*cantaba*) (Vucheva 2020a, 278, вж. също Coseriu 1996, 93 – 96).

тивност към системните му функции не е коректно (вж. [3]).

> [2] Todos estos días **he estado soñando** con que durmiéramos juntas […]. Превод: През всички изминали дни си мечтаех как ще спим заедно […] (MVL/МВЛ).
>
> [3] Por allí pasaron entre muchos otros los hermanos Vicario, y **estuvieron bebiendo** con nosotros y **cantando** con Santiago Nasar cinco horas antes de matarlo. Превод: Оттам с мнозина други минаха и братята Викарио; те **пиха** с нас и **пяха** със Сантяго Насар пет часа, преди да го убият (GGM – CUMA/ГГМ – ХЕПС).

Връзката на резултативността с евиденциалността[1] (със семата несвидетелственост – б. м., П. Т.) се обуславя от факта, че „наличието на наблюдаем резултат предполага съществуването на събитие, на което говорещият е могъл и да не бъде свидетел“ (Мелчук/Melchuk 2015, 73). В някои варианти на испанския език (например в Еквадор, Боливия, Перу, Аржентина) вероятно под влиянието на съседни езици като кечуа, аймара, гуарани, в които значението свидетелственост се изразява морфологично, перфектните форми могат да се използват в несвидетелски контекст (вж. напр. Bermúdez 2005). По наше виждане обаче става дума за различни стратегии за изразяване на евиденциални стойности, защото за испанския език не може да се говори за граматикализация на нови значения на базата на перфектното, а по-скоро за контекстуални реализации на перфектното значение.[2] Релацията резултативност ~ евиденциалност може да се анализира и от обратната перспектива – възможността с перфектните форми да се предава свидетелска информация (вж. NGLE 2009, 1733, § 23.8m).

Предвид това, че резултатът засяга най-често обекта, семантичната връзка със залога се изразява в това, че „резултативните форми често се образуват от пасивни форми или пасивните форми се образуват от резултативни“ (Мелчук/Melchuk 2015, 75).

Според К. Боуллал за **перфектните глаголни форми в испанския език** едновременно са релевантни характеристиките предходност (исп. *anterioridad*) и терминативност, или лимитативност (Boullal 2006, 164), но като преобладаващо в испанистиката може да се посочи мнението, че перфектните форми изцяло са се ориентирали към изразяването на значението предходност (исп. *anterioridad*) (García Fernández 2008; Миткова/Mitkova 2008: 30 –

[1] По въпроса за семантичната връзка между евиденциалността (по-конкретно т.нар. *non-firsthand evidential*) и резултативните форми вж. Bybee et al. 1994, 95 – 97; Comrie 1976, 110.

[2] В българския език например на базата на категорията на перфекта са се граматикализирали допълнителни значения, свързвани с характеристиките преизказност (*пишел*) и конклузивност (*пишел е*), които имат генеалогична връзка с резултативността.

31; NGLE 2009, 1677, 23.1i). Посочва се, че:

> от резултативното значение на старата латинска перифраза е бил извлечен един аспектуален признак – терминативността или комплексността на събитието, т.е. неговата перфективност […]. Последващ процес на граматикализация преобразува терминативното значение (т.е. признака 'перфективност') в предходност, което позволява *haber* да се използва с всякакъв тип глаголи, не само с тези, които изразяват ограничени или прекратими действия (NGLE 2009, 1677, 23.1i).

Според А. Миткова формите от типа на *habeo scriptum* престават да означават състояние в резултат на предходно действие и започват да означават чисто минало време (Миткова/Mitkova 2008, 30 – 31), като се наблюдава „преминаване на преден план на значението, което в един начален етап е било вторично (темпоралното – б. м., П. Т.), а предишното първично значение на перфективен аспект преминава на втори план" (Миткова/Mitkova, пак там). От тази постановка следва, че значението на сложните глаголни форми в съвременния испански език е темпорално – предходността, върху която може да се наслагват вторични аспектуални стойности, произхождащи от нея, като например значението терминативност[1]. Отбелязва се, че „перфектната група като цяло се характеризира с темпоралната семантика *предходност*, която включва и указание за различни степени на релевантност (актуалност) на последствията от действието" (Миткова/Mitkova 2008: 252).

Споменатият процес по преминаване от статалност към акционалност според нас дава по-точно описание на прехода, който според Испанската кралска академия следва етапите резултативност => терминативност/перфективност => предходност (NGLE 2009, 1677, 23.1i), но не може да се абстрахираме от факта, че до голяма степен акционалното или статалното значение зависи от начина на действие на глагола (исп. *modo de acción,* нем. *Aktionsart*). И. Кънчев отбелязва, че „сложните глаголни форми в испанския език не са по значение резултативни както в българския език, а темпорални"

[1] По наше виждане вторичният характер на терминативността в семантиката на перфектните форми (Миткова/Mitkova 2008, 251; Vucheva 2020a, 309) се свързва с контекстуалната ѝ зависимост. В примери от типа на *Siempre me ha gustado la cerveza* (бълг. *Винаги съм обичал бирата*), при които се проявява континуативната семантика на ситуацията (вж. NGLE 2009, 1726, 23.7ñ) и идеята за приключване на глаголната ситуация не е релевантна. Освен това, ако аористът (*canté*), чието системно значение е предходността, се приема за неутрална по отношение на изразяването на терминативност (фактическа глаголна форма) (Coseriu 1996, Миткова/Mitkova 2008: 250 – 251), възниква въпросът защо това да не е валидно и за ретроспективните глаголни форми от вторичната перспектива, ако на тях се приписва същото значение (предходност) (Миткова/Mitkova 2008: 251 – 252). Отговорът на този въпрос според нас трябва да се търси в разграничаването на значенията предходност и ретроспективност.

(Кънчев/Kanchev 2000, 60). От тази позиция перфектните форми в испанския език изразяват непосредствено предходно действие спрямо действието на съответната проста форма без оглед на резултата, а опозицията между перфектни и неперфектни форми е с темпорален характер, защото се базира на значенията предходност ~ непредходност (Кънчев/Kanchev 2000, 60). Става ясно, че според испаниста сложните форми са носители и на аспектуално значение, тъй като „всяка предходност в такива случаи предполага и свършено действие“ (Кънчев/Kanchev 2000, 60).

Би могло да се предположи, че в общолингвистичен план еволюционният процес на съдържанието на перфектната група води до появата на разнообразни значения (напр. изразяване на ретроспективност, предходност, перфективност и др.) и се отразява по различен начин на всяка перфектна форма според собствения ѝ семантичен заряд (лексикален и граматичен). Безспорно е, че перфектните глаголни форми участват в изграждането на темпоралните отношения в испанския език, но от системна гледна точка да се приравнява значението перфектност с това на предходността, не ни се струва коректно.

За отбелязване е, че от принципа на А. И. Смирницки (Смирницкий/Smirnitskiy 1959, 9), според който в една словоформа не могат да се съчетават две грамеми от една и съща морфологична категория, произтича, че перфектните глаголни форми са носители на друго значение, различно от пряко темпоралното (едновременност, предходност и следходност), тъй като в тяхната структура (когато не се намират в инфинитивна форма) е налице морфема за предходност, едновременност или следходност. Въпреки това от функционална гледна точка е допустимо формалното маркиране с две различни морфеми да не предполага непременно наличието на две категориални значения поради възможността от настъпване на езикови промени, които изпреварват формалните промени.

От гледна точка на концепцията на Е. Косериу за системата на испанския глагол (Coseriu 1996) темпоралният маркер на спомагателния глагол *haber* разполага съответната перфектна глаголна форма във функционално-семантичната зона на нейния прост корелат (в епохата на едновременността, предходността или следходността), като спрямо епохата се разгръща ретроспективното съдържание на конструкцията (*haber* + *минало причастие*). Еволюцията на аспектуалното съдържание към акционалността сякаш води до разширяване на спектъра на първичната перспектива с нови нюанси на темпоралността. Перфектната форма „се закача“ към съответната проста форма от първичната перспектива посредством таксисни процедури (отношение на една глаголна ситуация към друга глаголна ситуация в един и същи ориентационен момент), като изразява вид темпорално отношение спрямо нея (в този случай ретроспективност в епохите на едновременността/предходността/следходността).

Е. Вучева изтъква, че сложните глаголни форми са пресечна точка на темпоралността, аспектуалността и модалността – с уточнението, че „при

миналите времена се пресичат категориите *темпоралност* и *аспектуалност*“ (Вучева/Vucheva 2020b, 30), като пресичането между категориите разкрива техните взаимозависимости във функционално отношение (Вучева/Vucheva 2020b, 32). В същия смисъл В. Чергова коментира общата характеристика на перфектните форми в португалския език, като изтъква, че се отличават с темпорално и аспектуално значение и участват едновременно в темпоралната и в аспектуалната парадигма на перифрастичните конструкции (в подкатегорията резултат) (Чергова/Chergova 2016, 201), което е обяснимо предвид етимологичната им характеристика. Особената семантична натовареност на т.нар. вторична перспектива се дължи на това, че „съчетава в себе си темпорални характеристики за глаголно време и таксис, към които надгражда аспектуални значения в ретроспективността и модални значения в проспективността“ (Чергова/Chergova 2016, 101 – 102).[1]

В споменатото по-горе изследване на Е. Вучева, в което се съпоставят няколко езика, се посочва като обща черта между българския и романските езици това, че перфектните времена изразяват значението резултативност:

> Спомагателните глаголи *съм* (lat. *sum*)/*имам* (lat. *habēre, tenēre*) в миналите времена проявяват своите лексикални значения *състояние*/*притежание*, като към тях се привнася аспектуалното съдържание на минало свършено деятелно причастие. Като следствие от посоченото взаимодействие съответните глаголни конструкции придобиват резултативен характер, който би могъл да се представи схематично с формулата *пасив/посесив* + *минало причастие* → *резултатив* и да се проследи в сложните форми на минало време (Вучева/Vucheva 2020b, 32).

Един от основните изводи гласи, че съпоставяните перифрастични темпорални форми изразяват състояние, съотнесено с идеята за притежание, разбирано по Бенвенист, но най-вече, че от формално-семантична гледна точка са свързани с аспектуалната категория резултат (<притежание) (Вучева/Vucheva 2020b, 38). В заключителната характеристика на сложните глаголни форми в испанския и българския език се изтъква, че не е от значение дали ще се приеме като основа лексикалното значение (състояние – принадлежност/притежание), или аспектуалното съдържание (пасив/посесив), но в двата случая доминиращият показател е резултативният характер на действието (Вучева/Vucheva 2020b, 34).

За перфектните, пасивните и резултативните форми е характерно **ретроспективното** представяне на глаголната ситуация, срв.: „[…] тук не става въпрос за „вътрешния“ предел на глаголното значение, обусловен от фазовата му структура и семантична композиция, а за неговия „външен предел“,

[1] Това явление се обяснява чрез корелациите между семантичните категории, чиито значения и функции се пресичат и си взаимодействат в определени области на съдържанието (Бондарко и кол./Bondarko et al. 1987, 28).

определен от автономната темпорална точка на ретроспективна референция“ (Маслов/Maslov 1983, 61). Значението ретроспективност е свързано с изходното значение резултативност при миналото причастие на перфектната конструкция, но и не по-малко зависимо от темпоралната грамема (едновременност, предходност или следходност) на спомагателния глагол. Следователно смятаме, че ретроспективното значение не следва да се идентифицира с предходността, защото то може да се прояви в трите темпорални епохи – на предходността (*hube cantado*), на едновременността (*he cantado*) и на следходността (*habré cantado*). Темпоралната грамема предходност може да се обвърже с т.нар. *капсулована миналост* (Чергова/Chergova 2016, 179), защото експлицира ситуация, откъсната от момента на говоренето (МГ), докато за ретроспективността откъсването от МГ не е задължително (срв. случая на перфекта). Смятаме, че разликата между предходността и ретроспективността в испанския език се проявява по отношение на темпоралната точка, която служи за референция. За предходността референцията е МГ, докато при ретроспективните форми референцията се задава от съответната проста глаголна форма и от нейната перспектива ситуацията се определя като ретроспективна[1]. Перфектните форми не предполагат непременно връзка със затворен темпорален интервал, защото темпоралната им маркираност обхваща референцията, от която действието се отмерва (друг е въпросът дали самата референция не е маркирана с предходност)[2]. Поддържаме становището, че формите, маркирани с предходност и/или ретроспективност, нямат морфологичен маркер за перфективност и може да участват както в перфективни ситуации, така и в неперфективни ситуации при комбинация с нетелични предикати (вж. напр. [4]).

> [4] Seguía siendo así, aun después de que el cuerpo empezó a mandarle las primeras señales de alarma, porque siempre **había tenido** la salud de piedra de los enfermizos. Превод: Продължаваше да се държи така дори и след като тялото започна да му изпраща първите сигнали за тревога – на него, който винаги **бе имал** желязното здраве на болнавите (GGM – EATC/ГГМ – ЛПВХ).

Според Е. Косериу и неговите последователи (Coseriu 1996; Митко-

[1] По повод различието между испанските аорист (*canté*) и перфект (*he cantado*) Гарсия Йерба изтъква, че употребата на едното или другото глаголно време не зависи от това дали ефектите от действието са очевидни, или не, а по-скоро от това дали развитието на действието се смята за произведено в рамките на отворена (перфект), или затворена времева единица (аорист) (García Yerba 1989, 173).

[2] Според нас глаголната форма антериор (*hube cantado*) е показателна в това отношение, защото нейната референция – аорист (*canté*), е маркирана с предходност, от което възниква и редундантността на споменатата перфектна глаголна форма във функционално отношение, но съчетанието между ретроспективност и предходност задава нови семантични нюанси, които заслужават внимание.

ва/Mitkova 2008 и др.) за сложните глаголни форми от ретроспективната вторична перспектива е характерен вторичен ефект от темпоралното значение – терминативност. По думите на Е. Вучева сложните глаголни форми „посочват завършек (исп. *término* – б. м., П. Т.), т.е. представляват пресечна точка на темпорални (предходност) и аспектуални (терминативност) характеристики“ (Vucheva 2020a, 309). Приемаме, че става дума за аспектуална стойност, която съжителства с функционалните темпорални стойности, производна е на темпоралната перспектива и следователно има вторичен контекстуален характер, зависим до голяма степен от лексикалната семантика на глаголния предикат.

Значението на перфектните форми има абстрактен характер и изменя съдържанието си в зависимост от комбинацията с начина на действие на глагола и цялостния семантичен контекст на предиката. В този смисъл като контекстуални аспектуални стойности биха могли да се интерпретират различните реализации на перфектното значение веднъж с експлициран резултат от предходна ситуация (вж. [5]), а в други случаи, при които конкуренцията между резултативната и ретроспективната семантика се решава в полза на втората (вж. [6], където акцентът пада върху началната фаза на ситуацията). Перфектността се реализира по специфичен начин и при употребите от типа на т.нар. текуща релевантност (англ. *current relevance*) (вж. Comrie 1976), при които връзката между миналата ситуация и сегашния момент се възприема като по-абстрактна (Booij et al. 2004, 1177) – срв. с т.нар. универсални/континуативни употреби (вж. [7][1]), за чиято аспектуална интерпретация основна роля играе лексикалното значение на модификаторите, съпътстващи глаголния предикат:

> [5] A las 3 el chico ya **ha cogido** el autobús. Превод: В 3 ч. момчето вече **е хванало** автобуса.
>
> [6] El chico **ha cogido** el autobús a las 3. Превод: Момчето **хвана/е хванало** автобуса в 3 ч.
>
> [7] Siempre me **han gustado** los camarones. Превод: Винаги **съм обичал** скаридите.

Може да се обобщи, че възможността за изразяване на минали ситуации чрез перфектните глаголни форми в испанския език се дължи на тяхната специфика – те представят ситуацията като ретроспективна спрямо съответ-

[1] По наше мнение в подобни примери ситуацията следва да се интерпретира като имперфективна, което може да се посочи и като аргумент в полза на твърдението, че значението перфектност не трябва да се идентифицира с признака перфективност. Наблюдава се наличие на предходно състояние, което продължава поне до момента на говоренето (а може би и след това), като перфектността може да получи и квалификативна интерпретация (напр. *Аз съм любител на скаридите*).

ната проста глаголна форма. Да вземем за пример индикативната парадигма, където сложните форми в плана на актуалността могат да се определят по следния начин: *he cantado* – ретроспективност в епохата на едновременността, *habré cantado* – ретроспективност в епохата на следходността, *hube cantado* – ретроспективност в епохата на предходността. В индикативната неактуална парадигма: *había cantado* – ретроспективност в епохата на едновременността, *habría cantado* – ретроспективност в епохата на следходността, *hubiera cantado*$_1$[1] – ретроспективност в епохата на предходността.

В нормата и дискурса на испанския език перфектните ретроспективни глаголни форми се възприемат по-скоро като акционални, отколкото като статални, т.е. акцентът най-често пада върху самата предходна ситуация. Въпреки това смятаме за основателно мнението, че с преминаването към следващ етап на развитие към първичното значение се надграждат нови стойности (Laca 2009, Azpiazu 2014). Така например стандартните резултативни употреби, аористичните употреби, универсалните употреби или употребите на перфектните глаголни форми в евиденциален контекст може да се разглеждат като прояви на различни контекстуални значения в испанския език. Аспектуалните стойности се определят като вторични, производни на вторичната ретроспективна перспектива и/или контекстуално обусловени.

В този ред на мисли е валидно следствието от прилагането на принципа за относителната хронология в езика на Ян Бодуен де Куртене: „механизмът на езика, неговият състав и строй в определен момент от времето е продукт на цялата му история, съвкупност от предишните му състояния и източник на бъдещите изменения в него“ (Кръстев/Krastev 2018, 72). Струва ни се, че в общолингвистичен план перфектните глаголни форми биха могли да се разглеждат като понятие с размити граници, вписващо се в обхвата на т.нар. *fuzzy grammar* (Димитрова, Тилев, Дерекювлиев/Dimitrova, Tilev, Derekyuvliev 2022, 43 – 44, 109).

Литература

Андрейчин и кол., 2020. Андрейчин, Л., Попов, К., Стоянов, Ст. *Граматика на българския език*. София: Просвета. ISBN 978-954-01-4100-8.

Бондарко и кол., 1987. *Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность и таксис*. Ленинград: Наука. ISBN-13 978-5-9710-4700-1.

Вучева, Е., 2020б. Сложните форми на глаголните времена – пресечна точка на темпоралност, аспектуалност и модалност (по наблюдения върху бъл-

[1] Тази позиция морфологично и етимологично се заема от глаголната форма *hubiera cantado*, но основно функционира с модално съдържание в системата на конюнктива. Конюнктивната парадигма е редуцирана, защото се наблюдава темпорален синкретизъм в плана на актуалността и неактуалността.

гарския и романските езици). *Съпоставително езикознание*, год. XLV, № 2, с. 30 – 41. ISSN 0204-8701.

Димитрова, Ст., Тилев, Е., Дерекювлиев, Т., 2022. *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова.* Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-563-4.

Кръстев, Н., 2018. *Същност и универсални характеристики на името и глагола*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4519-0.

Кънчев, И., 2000. *Испански език за всеки (практическа морфология)*. София: Колибри. ISBN 954-529-166-4.

Маслов, Ю. С., 1983. Результатив, перфект и глагольны вид. В: Недялков, Вл. (ред.). *Типология результативных конструкций (результатив, статив, пассив, перфект)*, с. 41 – 53. Ленинград: Наука.

Мелчук, И. А., 2015. *Курс по обща морфология. Част втора: Морфологични значения.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3892-5.

Миткова, А., 2008. *Функционално-семантичната категория аспектуалност в съвременния испански език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2569-7.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.

Смирницкий, А. И., 1959. *Морфология английского языка*. Москва: Издательство литературы на иностранных языках.

Стойчев, Ст., 2019. *Българският релатив и чешкият език или за съвременния български морфологичен релатив и неговите функционални еквиваленти в съвременния чешки език*. София: Силует. ISBN 978-619-194-054-7.

Цеплинская, Ю., 2016. *Введение в испанскую аспектологию: Учебное пособие.* Москва: МПГУ. ISBN 978-5-4263-0411-6.

Чергова, В., 2016. *Категориална организация на подсистемата на португалския индикатив*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4087-4.

REFERENCES

Alarcos, E., 2000. *Gramática de la lengua española.* Madrid: Espasa-Calpe. ISBN 978-842-397-922-6.

Andreychin et al., 2020. Andreychin, L., Popov, K., Stoyanov, St. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta. ISBN 978-954-01-4100-8.

Azpiazu, S., 2013. Antepresente y pretérito en el español peninsular: revisión de la norma a partir de las evidencias empíricas. *Anuario de Estudios Filológicos*, vol. XXXVI, pp. 19 – 31. ISSN 0210-8178.

Bermúdez, F., 2005. *Evidencialidad. La codificación lingüística del punto de vista* [online], tesis doctoral, Universidad de Estocolmo, 2005, [Viewed 2 September 2025], Available from: http://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2:199511.

Bondarko et al., 1987. *Teoriya funkcional'noj grammatiki: vvedenie, aspektual'nost', vremennaya lokalizovannost' i taksis.* Leningrad: Nauka. ISBN-13: 978-5-9710-4700-1.

Booij et al., 2004. Booij, G., Lehmann, C., Mudgan, J., Skopeteas, S. *Morphology: An International Handbook on Inflection and Word-Formation*, vol. 2. Berlin – New York: De Gruyter. ISBN-10: 3-11-017278-X.

Boullal, K., 2006. *El sistema verbal del español (con especial atención al uso de los tiempos)*. Granada: Universidad de Granada. ISBN-13: 978-84-338-4100-1.

Bybee et al., 1994. Bybee, J., Perkins, R., Pagliuca W. *The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World.* Chicago – London: The University of Chicago Press. ISBN 0-226-08665-8.

Carrasco Gutiérrez, A., 2008. Los tiempos compuestos del español: formación, interpretación y sintaxis. In: Carrasco Gutiérrez, A. (Ed.). *Tiempos compuestos y formas verbales complejas*, pp. 13 – 64. Madrid: Iberoamericana Editorial Vervuert. ISBN 978-84-8489-369-1.

Chergova, V., 2016. *Kategorialna organizatsiya na podsistemata na portugalskiya indikativ*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-4087-4.

Comrie, B., 1976. *Aspect*. United Kingdom: Cambridge University Press. ISBN 0-521-29045-7.

Coseriu, E., 1996. *El sistema verbal románico*. México: Siglo Veintiuno Editores. ISBN 968-23-1957-9.

Dahl, Ö., 1985. *Tense and aspect systems*. New York: Basil Blackwell. ISBN 0-631-141-14-6.

Dietrich, W., 1983. *El aspecto verbal perifrástico en las lenguas románicas*. Madrid: Gredos. ISBN 84-249-0905-4.

Dimitrova, St., Tilev, E., Derekyuvliev, T., 2022. *Vselenata na ezika. Dialozi s profesor Stefana Dimitrova*. Plovdiv: Makros. ISBN 978-954-561-563-4.

García Fernández, L., 2008. Pretérito pluscuamperfecto y pretérito anterior. In: Carrasco Gutiérrez, A. (Ed.). *Tiempos compuestos y formas verbales complejas*, pp. 359 – 400. Madrid: Iberoamericana Editorial Vervuert. ISBN 978-84-8489-369-1.

García Yerba, V., 1989. *Teoría y práctica de la traducción.* Madrid: Editorial Gredos, S. A. ISBN 84-249-0940-2.

Harris, M., 1982. The 'past simple' and the 'present perfect' in Romance. In: Nigel Vincent & Martin B. Harris (Eds.). *Studies in the Romance verb. Essays offered to Joe Cremona on the occasion of his 60th birthday*, pp. 42 – 70. London: Croom Helm. ISBN-13: 978-0709926023.

Hurtado González, S., 1998. El perfecto simple y el perfecto compuesto en el español actual: estado de la cuestión. *Epos: Revista de filología*, 1998, № 14, pp. 51 – 67. ISSN 0213-201X.

Kanchev, I., 2000. *Ispanski ezik za vseki (prakticheska morfologiya)*. Sofia: Kolibri. ISBN 954-529-166-4.

Krastev, N., 2018. *Sashtnost i universalni harakteristiki na imeto i glagola*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-4519-0.

Martínez-Atienza, M., 2008. Dos formas de oposición en el ámbito románico entre el pretérito perfecto compuesto y el pretérito perfecto simple. In: Carrasco Gutiérrez, A. (Ed.). *Tiempos compuestos y formas verbales complejas*, pp. 203 – 229. Madrid: Vervuert Verla. ISBN 978-84-8489-369-1.

Maslov, Yu. S., 1983. Rezul'tativ, perfekt i glagol'nyj vid. In: Nedyalkov, Vl. (Ed.). *Tipologiya rezul'tativnyh konstrukcij (rezul'tativ, stativ, passiv, perfekt)*, pp. 41 – 53. Leningrad: Nauka.

Melchuk, I. A., 2015. *Kurs po obshta morfologiya. Chast vtora: Morfologichni znacheniya.* Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-3892-5.

Mitkova, A., 2008. *Funktsionalno-semantichnata kategoriya aspektualnost v savremenniya ispanski ezik*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-2569-7.

NGLE, 2009. *Nueva gramática española, Morfología. Sintaxis I*. Madrid: Editorial Espasa Libros. ISBN-13: 978-84-670-3245-1.

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-2738-7.

Laca, B., 2009. Acerca de los perfectos en las variedades ibero-americanas. In: Sanchez Miret, F. (Ed.). *Romanística sin complejos. Homenaje a Carmen Pensado*, pp. 357 – 380. Berna: Peter Lang. ISBN 978-3-03911-648-5.

Rojo, G., Veiga, A., 1999. El tiempo verbal. Los tiempos simples. In: Bosque, I., Demonte, V. (eds.). *Gramática descriptiva de la lengua española*. *Vol. 2*, pp. 2867 – 2934. Madrid: Espasa Calpe, S. A. ISBN-13: 978-84-239-7919-6.

Smirnitskiy, A. I., 1959. *Morfologiya anglijskogo yazyka*. Moskva: Izdatel'stvo literatury na inostrannyh yazykah.

Stoychev, St., 2019. *Balgarskiyat relativ i cheshkiyat ezik ili za savremenniya balgarski morfologichen relativ i negovite funktsionalni ekvivalenti v savremenniya cheshki ezik*. Sofia: Siluet. ISBN 978-619-194-054-7.

Tseplinskaya, Yu., 2016. *Vvedenie v ispanskuyu aspektologiyu: Uchebnoe posobie*. Moskva: MPGU. ISBN 978-5-4263-0411-6.

Vucheva, E., 2020a. *Morfología del español actual. Del sistema al discurso*. Sofía: EU "Sv. Kliment Ohridski". ISBN-13: 978-954-07-4988-4.

Vucheva, E., 2020b. Slozhnite formi na glagolnite vremena – presechna tochka na temporalnost, aspektualnost i modalnost (po nablyudeniya varhu balgarskiya i romanskite ezitsi). *Sapostavitelno ezikoznanie*, vol. XLV, № 2, pp. 30 – 41. ISSN 0204-8701.

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

GGM – CUMA/ГГМ – ХЕПС: Gabriel García Márquez. *Crónica de una muerte anunciada*. Barcelona: Seix Barral, S. A., 1983. [Габриел Гарсия Маркес. *Хроника на една предизвестена смърт.* Преводач: Емилия Юлзари. София: Лъчезар Минчев, 2016.]

MVL/МВЛ: Mario Vargas Llosa. *Cinco esquinas*. Editor digital: Titivillus (ePub base r1.2), 2016. [Марио Варгас Льоса. *Квартал Петте кьошета*. Превод: Емилия Юлзари, София: ИК „Колибри“, 2017.]

Д-р Полина Табакова
Средно училище „Свети Патриарх Евтимий“
Пловдив, България
E-mail: p.tabakova94@gmail.com

Polina Tabakova, PhD
Secondary school Saint Patriarch Evtimiy
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: p.tabakova94@gmail.com

Полемиката за падежа през 50-те години на XX век в България

Енчо Тилев
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив, България

The Disputes over the Category of Case in the 1950s in Bulgaria

Encho Tilev
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The present study is dedicated to an interesting moment in the history of Bulgarian linguistics – the dispute over the essence of the grammatical category of case in the modern Bulgarian language. The view expressed by Alexander Teodorov-Balan that in Bulgarian, as in any other languages, there are certain case relations, was not shared by most of his contemporaries. Therefore, numerous articles refuting the opinion advocated by Prof. Balan have been published on the pages of Bulgarian linguistic journals. It can be concluded that Balan remains largely misunderstood, although only a decade later, in the USA, the case grammar of C. Fillmore, which is very close to Balan's views, revolutionized linguistics.

Keywords: history of Linguistics, Alexander Teodorov-Balan, category of case, case grammar

1. Увод

В езикознанието има множество проблеми при описанието на граматичните системи на славянските езици, които остават твърде спорни и днес. Тук несъмнено може да бъдат посочени глаголните категории *вид* и *залог*, а от именните – падежът. На дескрипцията на тази именна категория е посветено и настоящото изследване.

Сложната организация на казуалната система се обуславя от факта, че падежът е не просто категория със синтактична реализация, подобно на останалите морфологични категории, но той съществува на синтактично равнище, в рамките на словосъчетанието и съответно на изречението като основна единица на речта. За експликацията на релациите между единиците, съставящи словосъчетанието, е налице ограничен набор от морфологични

показатели, съвпадащи формално в определени случаи, т.е. възниква омонимия на флексиите, неутрализираща се на синтагматично равнище. Омонимията на флексиите и дори омоформията в голяма част от субстантивната парадигма са явления, засвидетелствани в много от древните езици, и имат място и в старобългарски. Различни проблеми на казуалността са обсъждани и в българското езикознание, но те имат отношение преди всичко към въпроса за наличието на морфологично изразени падежи в съвременния български език.

Българите в пределите на Османската империя забавят своето развитие поради падането под османско робство, но успяват да съхранят езика си и да го обогатят значително, като в продължение на почти хилядолетие (от периода на старобългарския до съвременния български) той претърпява значителни промени. Свидетелство за това е не само преходът от синтетизъм към аналитизъм в сферата на имената, но и наличието на други явления в именната и глаголната морфология, които го отличават съществено от останалите славянски езици. В последните две столетия много идеи у българските граматици са възприети по вече утвърдени образци от Запад или Изток, но прилагането на определени модели дава своите плодове. Внедряването на лингвистични идеи още от края на XVIII век и по-нататък става най-често чрез трудовете, издадени в Русия и донесени по българските земи. Така книжовният български език се формира под влияние и на църковнославянския, и на руския език, а тяхна основа в най-ранните езиковедски трудове е античната гръцка и римска филологическа мисъл.

Българското езикознание остава в голяма степен отдалечено от проблемите на казуалността и това е обяснимо предвид факта, че в синхрония морфологично изразени падежи в български няма. Въпреки че във всички граматични трудове до 1940-те години на XX век падежът присъства в описанието на именните класове думи, съмнението за реалното съществуване на категорията се прокрадва още в средата на XIX век. Чак през 1950-те години по-остро е поставен въпросът за същността на дадената абстракция, когато на Ал. Теодоров-Балан, разбиращ категорията като криптотип, а не като фенотип, се противопоставят голяма част от езиковедите от онзи период.

2. Възгледите на Александър Теодоров-Балан за падежа: предистория на полемиката

Александър Теодоров-Балан заема особено място в историята на лингвистиката. От една страна, той е автор на множество научни трудове в различни области, но от друга, създаденото от него творчество и до днес прави впечатление със своеобразната си терминология. Вероятно именно тя е причината за не съвсем широката обществена популярност на трудовете на Ал. Теодоров-Балан и нерядко се превръща в източник на неразбиране дори от страна на съвременниците му.

Сред ранните трудове на Балан следва да се посочи „Българска граматика“ от 1898 г. С нея авторът прави опит да състави ново пособие, в което да бъдат преодолени недостатъците на досегашните граматики, и разработва труда си не подражателски, а в духа на лингвистичното си образование, получено в чужбина. Показателен е фактът, че разделът „Граматика“ е съставен от две части – „Изречение“ и „Думи в изреченията“, като втората част разглежда частите на речта. Това насочва към класовете думи като морфологични единици със синтактична перспектива.

Балан дефинира падежа така: „Отношението, въ каквото стои или се пада едно сѫществително име спрѣмо отдѣлни части отъ изречението, се нарича падежъ; а формата, която приима то заради това отношение, се казва падежна форма“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898, 91). Това определение в същността си повтаря застъпените в другите граматични трудове от епохата и Балан отделя познатите четири грамеми – именителен, звателен, винителен и дателен, като дава кратки пояснения за отделните грамеми въз основа на познатите вече въпроси. За отбелязване е важното твърдение, че в новобългарския език старобългарският родителен, винителен, творителен и местен падеж са се слели в „единъ новъ общъ винителенъ падежъ“, към който по-късно преминава дателният (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898, 93). За целта активна роля играят „особните формални думи“ (предлозите). Като изтъква различни възможности за преобразуване на члена, Ал. Теодоров-Балан стига до извода, че се получава обща форма за именителния, дателния и винителния: „Тя е обща падежна форма, подъ която се сливатъ три разни падежа; затуй се казва още, че тя е форма за единъ *общи падежъ* (casus generalis)“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898, 96). В множествено число, както посочва ученият, именителните форми са станали общи за всички падежи. Това виждане на Балан за падежната система в новобългарски заема важно място поради иновативността си. Трябва да се обърне внимание на следното твърдение:

> „Когато опрѣдѣляме падежното отношение на сѫществителнитѣ имена отъ тритѣ рода и въ двѣтѣ числа спрѣмо отдѣлни части отъ изречението, ние го означаваме винѫги съ именителенъ, звателенъ, винителенъ или дателенъ падежъ; а когато означаваме формата за всѣко отъ тия падежни отношения, казваме, че тя е именителна, звателна, винителна, дателна, или обща винителна (за вин. и дат. пад. у мѫжкитѣ сѫществителни въ ед. ч.), или обща падежна форма (именителна форма за имен., вин. и дат. пад. у всички сѫществителни и въ двѣтѣ числа).“
>
> (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898, 99)

В това твърдение прозира развитата по-късно идея за разликата между падежни отношения и падежни форми.

Интересът към въпроса за падежите в български език остава и в по-късните трудове на Балан. „Нова българска граматика“ излиза през 1940 г. и

в нея е направен опит за цялостно описание на граматиката на съвременния български език. Първоначално замислена като втора част на „Българска граматика“ (1930), „Нова българска граматика“ излиза едва след 10 години, което дава възможност на автора ѝ да се запознае със създадените в този период граматични трудове. Въпреки това и в този свой труд Балан препотвърждава същата теза за падежа.

Според учения падежът е „относбата, въ каквато се пада, или се поставя едно име заради службата си въ речь. За всѣкой падежъ името се вежде въ речь подъ единъ или подъ другъ обликъ“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 43). И тук падежите се схващат като отношения на думите и се прави разлика между падежно отношение, падеж и падежна форма (у Балан – *облик*). С оглед на това е важно уточнението, че „именителенъ обликъ служи и за винителенъ падежъ“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 45). Балан дава следния пример: *Бия презъ зима лисици за кожухъ*, в който *лисици* стои във винителен падеж, тъй като е пряко допълнение в изречението, а „всички относби, въ които стоятъ имена за прѣкъ подрокъ[1] и за обсказъ[2], са винителни“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 44). При това е отбелязано, че формите на винителния съвпадат с именителните.

За отбелязване е и виждането на Балан за дателния падеж като „цялостен израз“, в който предлогът *на* е престанал да бъде същински предлог и се е превърнал във „формаленъ, обликовъ предлогъ“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 45). Съчетанията от типа *на мама* нарича *падежен израз* и приема тази форма за съставна. Особено важно е заключението, че: „Обликътъ на името въ дателенъ падеженъ изразъ е сѫщият именителенъ, какъвто е и во винителенъ падежъ. Именителенъ облик влиза въ дателенъ падеженъ изразъ и служи за дателенъ падежъ“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 45). Подобни случаи на заместване на форми на един падеж с форми на друг се откриват и при родителния, където „родителни относби“ се изразяват чрез „дателни облици“ (вж. Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 46 – 47).

В „Нова българска граматика“ Ал. Теодоров-Балан поддържа изразеното от самия него схващане, че именителната форма има функцията да експлицира различни падежни отношения, поради което той става „общи падеженъ обликъ (лат. casus generalis), ала отъ това не се заличаватъ особнитѣ падежни относби“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940, 48).

3. Полемиката за падежа през 50-те години на XX век

В началото на петдесетте години на XX век Любомир Андрейчин публикува статията си „Към въпроса за аналитичния характер на съвременния бъл-

[1] Пряко допълнение – бел. моя, Е. Т.

[2] Обстоятелствено пояснение – бел. моя, Е. Т.

гарски език“, с която поставя началото на дискусия, продължила няколко години в българското езикознание. Въпреки че даденото изследване излиза през 1952 г. в списание „Български език“, в него ученият разглежда предимно възгледите на Ал. Теодоров-Балан, отразени в „Нова българска граматика“ и в „Нова българска граматика за всякого“. Самият Балан не скрива учудването си от факта, че дванадесет години след излизането на неговата граматика теорията му за падежа предизвиква такъв интерес и е обект на силна критика от страна на младото поколение лингвисти. С цел последователното представяне и анализиране на различните гледни точки по проблема за падежите в съвременния български език по-нататък твърденията на отделните езиковеди ще бъдат представени в хронологичен ред според обнародването им в научните издания.

В статията „Към въпроса за аналитичния характер на съвременния български език“ Л. Андрейчин разглежда проблема за прехода от синтетизъм към аналитизъм в българския език и отбелязва, че в български, за разлика от другите славянски езици и от старобългарски, синтактичните отношения на съществителните спрямо останалите думи в изречението се експлицират без падежни окончания. Поради това предлозите означават както определени отношения между думите, така и отношения на синтактична подчиненост (непряко допълнение, обстоятелство, определение и др.) (Андрейчин/Andreychin 1952a, 21). С това българският език се противопоставя на останалите славянски езици, където различните синтактични и семантични връзки в изречението се изразяват с помощта на падежни форми. Андрейчин приема, че падежите, от една страна, служат като показатели на синтактичните връзки на субстантивите, а от друга, в рамките на изречението казуалните форми експлицират и „диференцирани смислови отношения, които показват конкретната смислова връзка на съществителното с друга дума (глагол, друго съществително), напр. предназначение (*учителю*), принадлежност (*слова учителя*), задружност (*с учителем*)“ (Андрейчин/Andreychin 1952a, 21). Тук релевантни са предлозите, които според учения играят най-вече лексикално-семантична роля и са подчинени на падежните форми – главния маркер на синтактичните отношения на субстантивите в изречението.

В разглежданата статия Андрейчин се отрича от споделяното по-рано от него в „Основна българска граматика“ схващане, че аналитичните езици се отличават с по-съвършено устройство и че преходът към аналитизъм е признак за по-абстрактно мислене у носителите на дадения език. Тук ученият приема, че аналитизмът или синтетизмът в езика е „по-скоро технически въпрос, свързан с начина на оформяне на изречението“ (Андрейчин/Andreychin 1952a, 23), и аналитизмът на съвременния български език е резултат от действието на вътрешните закони на неговото развитие. Л. Андрейчин отбелязва съществуването на падежни остатъци от старобългарски (при формите на личните местоимения във винителен и дателен падеж напр.), като изтъква отпадането на пълните дателни форми от типа на *нему, ней, нам* за сметка на

кратките *му*, *ù*, *ни*, отличаващи се с регулярност на употребата. Във връзка с това по-нататък изрично подчертава, че при съществителните имена в съвременния език не се употребяват падежни форми. Това твърдение е валидно и за описваните по-рано акузативни или дателни форми от типа на *Ивана* или *Ивану*, които според Андрейчин отпадат по естествен път, а за вторите дори твърди, че никога не са били редовно употребявани в новобългарски (Андрейчин/Andreychin 1952a, 25). Единствено за звателните форми е отбелязано трайното им място в български, което може да се обясни с това, че те не изразяват синтактични отношения.

По-нататък Л. Андрейчин подлага на остра критика падежната теория на Балан, който различава падежна форма и падежно отношение. Андрейчин приема, че Балан разглежда твърде абстрактно падежите, като допуска съществуването на универсални или понятийни категории в езика, без да се взема предвид наличието или отсъствието на граматични форми, експлициращи дадените значения (Андрейчин/Andreychin 1952a, 28). Неведнъж и в следващите полемични изказвания по въпроса за падежите Балан е упрекван, че се влияе от падежната система на старобългарския език и от някои остатъци от падежи в диалектите. Също така Л. Андрейчин отхвърля възможността предлозите *на* и *от*, които Балан схваща като граматикализирани, да се разглеждат като „обликови“ предлози в съвременния български език: „Ясно е, че схващането на Ал. Теодоров-Балан за съществуването на „формални“ покрай нормалните предлози в български език не е изградено върху вътрешните критерии на съвременния език, а е резултат от прилагане на външни критерии (приемане на исторически съществували категории за реални и днес, придаване на универсален характер на тези категории, а вероятно и прокарване на някои необосновани аналогии с други случаи в езика)“ (Андрейчин/Andreychin 1952a, 30).

Любомир Андрейчин не споделя и идеята за наличието на падежни отношения в езика, обосновавайки се с отсъствието на формални експликатори на тези релации, които могат да бъдат разглеждани в морфолого-семантичен план (като смислови връзки) и в синтактичен план (като синтактични отношения изобщо). Ако падежите в руски се разглеждат главно в морфолого-семантичен аспект, то според Л. Андрейчин в определенията на Ал. Теодоров-Балан за падежите в български се наблюдава отчитане и на двата критерия – семантичния и синтактичния. Поради това тук не следва да се говори и за двата типа абстракции, а само за части на изречението, т.е. за синтактични отношения, но не и за падежни. В синтетичните езици, от друга страна, синтактичните функции и семантичните релации на субстантивите в изречението се изразяват морфологично, което дава основание в тях да се говори за падежни отношения (Андрейчин/Andreychin 1952a, 33). И обобщава: „Всичко това показва, че докато при синтетичните езици се налага да се говори за падежни категории в отделен план, който не съвпада направо с плана на синтактичните отношения, при аналитичен език като българския няма осно-

вания да се говори за падежни категории или падежни отношения, а само за синтактични и смислови отношения в изречението. Така падежът се явява не абстрактна и универсална категория, а конкретна форма на съществителното в даден език със своя характерна семантика и синтактична употреба“ (Андрейчин/Andreychin 1952а, 34). В по-късни дискусии ученият уточнява, че синтактичните отношения са крайни абстракции, в сравнение с които падежните отношения са по-малко абстрактни и се изразяват по морфологичен или фразеологичен път, поради което в последния случай не следва да се наричат „падежни“ (вж. Попов/Popov 1953, 81 – 82).

Подобно несъгласие Андрейчин изразява и в студията си „Въпросът за националната самобитност на езика“ (Андрейчин/Andreychin 1952б).

В „Известия на Института за български език“ през 1952 г. са отпечатани няколко доклада, изнесени на научна сесия в Българската академия на науките, където е разгледан въпросът за аналитизма в съвременния български език. **Константин Попов** обяснява прехода към аналитизъм с екстралингвистични фактори – преди всичко с етническо смесване и кръстосване – и отхвърля тезата на Л. Милетич, че даденото явление се е развило вследствие на смесването на носовките и звуковото изравняване на падежните форми (Попов/Popov 1952, 182). Попов също не приема тезата на Балан за наличието на падежни отношения в езика и смята, че съществителното „се намира в различни отношения спрямо другите думи в изречението, но тези отношения са преди всичко граматични отношения, синтактични отношения, отношения в изречението – подлог, определение, допълнение и пр., а не падежни“ (Попов/Popov 1952, 184). Ученият, както и Л. Андрейчин, обвинява Балан във взиране в историята на българския език, при което не отчита фактите на съвременната реч. Според К. Попов падежните остатъци в диалектите са свидетелство за вече отминал етап в еволюцията на езика. И все пак той отбелязва и запазването на звателните форми, които не са „типичен падеж“, тъй като не изразяват синтактични отношения. Във връзка с това К. Попов заявява, че не са налице основания за обособяването на категорията *падеж* в съвременния език поради липсата специализирани експликатори на дадената семантика. Изследователят прави паралел с немски, където видът на глагола не се е граматикализирал и даденото значение се изразява описателно, поради което не може да се говори за наличието на категорията *вид* в немски.

Попов подчертава: „В основата на всяка граматична абстракция лежи логическа абстракция и все пак граматичната абстракция има свои специфични форми и разновидности“ (Попов/Popov 1952, 186). В падежните системи вижда резултат от абстрахиращата работа на мисленето и допуска, че те са плод на по-широко обобщение, след като релациите между имената могат да бъдат обхванати от няколко падежа. Това дава основание на учения да приеме, че в съвременния български език при съществителните имена няма падежи и падежни отношения, а са налице единствено граматични отношения, изразявани в рамките на изречението чрез подлога, сказуемото, определени-

ето, приложението и обстоятелственото пояснение. Тези релации са синтактични, те не се свързват с морфологичната техника и не се изразяват с нейна помощ (Попов/Popov 1952, 186).

Константин Попов отхвърля и теорията на Ал. Теодоров-Балан за същинските и формалните предлози, приемайки, че с оглед на съвременното състояние на езика това делене на предлозите не е целесъобразно, и заявява, че за падежни форми може да се говори само при личните местоимения, тъй като при останалите прономинални разреди аналитичните форми в почти всички случаи са изместили синтетичните.

Йордан Заимов посочва среднобългарския като период на значителни фонетични промени, когато се заменят носовките, изчезва **ъı** и се изравняват много падежни завършеци, което води до възникването на падежна омонимия (Заимов/Zaimov 1952, 189). Наченките на аналитизма според учения трябва да се търсят след III век, когато започва разселването на славяните от европейската им прародина, и след нахлуването на южните славяни на Балканския полуостров, което започва преди VI век.

В обобщаващ текст[1], който репрезентира други изказвания по време на научната сесия, е представена теза на **Стефан Илчев**, според когото „да се отрича каквато и да е падежна категория е най-малко пресилено и прибързано“ (ИИБЕ/IIBE 1952, 235). Основание той открива в активната употреба на звателната форма. С изказването си ученият се противопоставя на идеята за липсата на падежи в новобългарски, изразена от Л. Андрейчин, но не става ясно дали възприема гледната точка на Балан.

Тома Томов и **Кирил Бабов** също смятат за неправилно схващането на Л. Андрейчин, че в българския език няма падежи, и приемат съществуването им в живия език.

Стайко Кабасанов обръща внимание на обстоятелството, че в централните родопски говори има запазени живи форми за дателен и винителен падеж при роднински имена, както и при личните местоимения. В книжовния език казуални форми липсват, с изключение на вокатива, който „няма синтактично значение на падеж, а е форма за обращение“ (ИИБЕ/IIBE 1952, 241). Поради това ученият приема, че за пълен аналитизъм може да се говори най-вече при субстантивите и по-малко при местоименията.

В „Граматиката като наука и нейната практическа роля“ Л. Андрейчин отново обвързва наличието на дадена категория със съществуването на набор от форми: „Неправилно е да се допуска съществуване на някакви граматически категории в даден език, без да са свързани те с реално съществуващи в наличната езикова система формални показатели или отношения“ (Андрейчин/Andreychin 1953, 301). И тук Андрейчин смята, че Балан раз-

[1] Поради факта, че не е посочен автор на обзорния текст, цитирането по-горе се осъществява по страници. По-подробно вж. *Известия на Института за български език*, кн. II, 1952, с. 235 – 245.

глежда граматичните категории като паралелни на логическите или като тяхно отражение.

През март 1954 г. в Института за български език при БАН се провежда обсъждане на доклада на Ал. Теодоров-Балан „Българско склонение“, в който ученият по-подробно излага теорията си за падежа. Очевидно дискутираният проблем привлича вниманието на българистите и в четирите заседания своето мнение изказват К. Мирчев, Цв. Тодоров, Д. Дечев, Вл. Георгиев, И. Хаджов, И. Дуриданов, Б. Симеонов, К. Попов, Ст. Стойков, И. Леков, Н. Дилевски, М. Янакиев, М. Джананова и Е. Главнюков.[1]

Докладът „Българско склонение“ е публикуван в първия брой на сп. „Български език“ за 1954 г. и тук **Александър Теодоров-Балан** дефинира склонението като „менитба на имената по облици“, като уточнява, че системата не се ограничава нито в броя на формите, нито в тяхната структура и семантика (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 40). Определението на понятието *склонение* се оказва важно с оглед на по-нататъшната дискусия, в която повечето български езиковеди разбират под склонение единствено изменението на именните класове думи по падежи. Очевидно Ал. Теодоров-Балан се придържа към по-широкото разбиране на термина – като словоизменение на имената въобще – и тази употреба остава валидна до днес.

И в този свой труд Ал. Теодоров-Балан прави разлика между *падежна форма* (у него „падежен облик“) и *падежно отношение* („падежна относба“). Разграничаването на двете понятия е от първостепенно значение за правилното разбиране на падежната теория на учения и самият Балан посочва: „от сама „падежна о т н о с б а“ в реч дума „падеж“ е минала и въз „о б л и к“ на име, с който бива изразявана относбата – минала по някаква синекдоха из синтаксата в склонението“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 41). В смесването на тези две лингвистични величини с нееднаква степен на абстрактност се поражда и спорът между учените и неприемането на възгледите на Балан от страна на неговите ученици и колеги.

Балан назовава синтетичните падежни форми *простопадежни* (такива са старобългарските в голямата си част), докато аналитичните новобългарски форми нарича *съставнопадежни*. Това му дава основание да заяви, че падежните отношения в речта не се променят, разликата е единствено в експликацията им, срв.: „Старобългарското склонение е простопадежно. Преходът от него към новобългарското е оставил и в това подирното падежни дири, каквито и днес го шарят и боравят между новите способи за израз на падежни относби. Тия относби логически съществуват, изпъкват в речта на всякой човешки език; без тях не е възможно обществено разбиране; и тъкмо за тяхното разбиране са творени и се творят способи за израз, ако и нееднакви у всякой език“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 41). В новобългарското склонение според Балан флексиите са показатели за рода, числото и

[1] Резюме на обсъжданията вж. у Георгиева/Georgieva 1954.

определеността (той употребява термина *положение*, възприет по-късно и от Ив. Куцаров), но те служат и за означаване на падежите, без да има специални окончания за това. Ученият приема, че в съвременния български са се развили „помагални словесни способи“ за експликация на казуалната семантика, сред които първостепенна роля играят предлозите. Именно по отношение на някои предлози Ал. Теодоров-Балан приема, че в определени форми те са се десемантизирали и „са станали елементи обликови (формови, формални, морфоложки), с характер на представки; там те престаят да са същински предлози“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 48).

Според Балан съвременното склонение на имената обхваща както новите форми (прости и съставни), така и запазилите се стари форми и смята, че не може да се говори за превъзходство на седемпадежната старобългарска именна система пред системите на езици с по-малко казуални грамеми. Очевидно той не споделя и идеята на Л. Андрейчин за по-голямото съвършенство на аналитичните езици в сравнение със синтетичните. За отбелязване е особено важната констатация за същността на падежните форми и падежните отношения: формите Балан причислява към морфологичните категории[1], а падежните отношения – към категориите на синтаксиса. И особено важно: „облиците за израз на падежни относби са формация послешна. Някогашни синтетични (флективни) езици, развили в себе си до днес аналитични черти в помалка или поголяма мяра, доказват, че синтаксата е, която налага способи за израз на падежни относби; тя е, която поражда морфологията. „Падежи“, сир. падежни облици може да изчезнат, ала падежни относби – не; те са постулат на мисълта; инак мисленето би се забъркало и изказването не би се разбрало“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 47). От цитираното твърдение може да се заключи, че формата е вторична по отношение на семантиката, както и че синтаксисът има примарна роля пред морфологията. По същността си това изказване е близко до заявеното две десетилетия покъсно от Талми Гивон, че днешната морфология е вчерашният синтаксис.

За отбелязване е също така, че тук Ал. Теодоров-Балан се отказва от възприетия в по-ранните си трудове термин *casus generalis*. Това обяснява с факта, че няма общи падежни отношения нито в действителността, нито в мисленето, поради което терминът *общ падеж* се оказва ирелевантен.

В съвременния български Балан отделя пет способа за изразяване на падежните отношения, а самите „относби“ в синхрон с традицията нарича *именителна*, *звателна*, *винителна*, *дателна* и *родителна*. Творителната и местната в старобългарски са започнали да се изразяват чрез други способи в новобългарски, а при дателната и родителната не са запазени простите форми (т.е. синтетичните), поради което за тях са се развили съставни форми. Именно в тази употреба Балан приема, че предлозите *на* и *от* „са вече упраз-

[1] Тук ученият вероятно употребява в по-широк смисъл понятието *категория*.

нени от онова значение, каквото имат в съчетания с имена заради други синтаксови служби“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 47 – 48). Именителната, звателната и винителната относба се изразяват с помощта на „прости облици“, като формите за номинатива и акузатива обикновено са еднакви, а тези за вокатива са особени „по строй и по синтакса“. В схематичен вид системата на българското склонение е представена така:

(Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 49).

По-нататък в студията Ал. Теодоров-Балан отговаря на критиката на Л. Андрейчин и съвсем обективно оценява възгледа си за падежа като „новаторски“ и претеоретичен за нашето езикознание“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 50). Тук авторът посочва, че склонението на имената в новобългарски не е откъснато от старобългарското словоизменение и става дума единствено за промяна в начина на експликация на дадените значения: „сменен е един формово „простопадежен“ принцип с друг формово „съставнопадежен“, ала не „безпадежен“, като се има пред вид, че в същност „падеж“ [...] е изразена „сама синтаксова относба“ между представи за същини и за вършене от същини и със същини“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 50). Във връзка с това той приема, че падежната форма се разглежда като словесен знак не в морфологията, а в синтаксиса.

Винителните, дателните и родителните отношения Ал. Теодоров-Балан разглежда като универсални и смята, че може да се отделят и други падежни отношения, но „те ще са вече подробности, издънки около речените три всеобщи относби [...]. Подробностите, издънките са все от л о к а л е н, т е м п о р а л е н и м о д а л е н характер“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 52). По-подробно са разгледани словосъчетанията от типа *чаша вода*, *изгрев слънце*, при които ученият открива родителна относба, както и случаите на употреба на старите форми за винителен падеж при мъжките собствени имена. При последните Балан изказва остра критика към Л. Андрейчин и другите езиковеди, оспорващи употребата на дадените форми в речта, което обяснява с „фобия“ спрямо архаичните склонитбени форми.

Във връзка със звателния падеж изтъква, че наистина няма основания да се говори за „звателна падежна относба“, тъй като такава относба има „в

нашето м и с л е н е, в нашето н а с т р о е н и е, и тя е е т и ч н а“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 59), но все пак има звателни форми.

В заключение Ал. Теодоров-Балан още веднъж потвърждава схващането си: „във всяка човешка реч има падежни относби и способи за израз на тия относби“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954a, 61).

В дискусиите върху доклада на Балан **Кирил Мирчев** споделя тезата на Л. Андрейчин за липсата на падежи в съвременния български. Това е мотивирано с факта, че в речта се откриват единствено остатъци от старото склонение, но никъде не е налице редовна употреба на дори един от косвените падежи в старобългарски, поради което няма основания да се говори за склонение на имената в новобългарски. Мирчев се противопоставя и на възгледите на Ст. Младенов, според когото категорията *падеж* в новобългарски е жива, и оценява възгледите му като неправилни, а Ал. Теодоров-Балан упреква в заличаване на различията между старобългарския и новобългарския и заради убеждението, че падежите в новобългарски продължават да съществуват, както в старобългарски (Мирчев/Mirchev 1954, 62). Поради това заявява: „Моето твърдо убеждение е, че позициите, на които застава проф. Балан, за да докаже, че в съвременния български език съществува склонение, са неправилни. Като отрича падежа като обособена морфологична категория, а го разглежда само откъм значение, като логична категория, проф. Балан застава на много хлъзгава почва“ (Мирчев/Mirchev 1954, 63).

Кирил Мирчев не споделя и тезата на Ал. Теодоров-Балан за аналитичните форми в новобългарски като сложни падежни форми, въпреки че те заместват семантично падежите от старобългарския език. Несъгласието му е породено от факта, че в съвременния език липсват морфологични показатели, каквито е имало в старобългарски, поради което в изрази от типа *на масата* извън контекста е трудно да се определи за какъв вид падежно отношение става дума. Следва да се признае, че в някои пунктове критиката на К. Мирчев не е неоснователна, но основното неразбиране на падежната теория на Балан по-скоро произтича от приравняването на понятията *падежна форма* и *падежно отношение* и строгото разглеждане на падежа единствено като морфологична абстракция.

Димитър Дечев също отхвърля тезата на Балан за наличието на падежи, като обвързва присъствието на дадената категория с флективно изменение, каквото в съвременния български език според него липсва. Единствено при местоименията има падежи. От друга страна, поради засилената употреба на предлозите в езиците от аналитичния строй като български учението за падежите трябва да се замени с учение за значенията на предлозите (Дечев/Dechev 1954, 145).

Иван Дуриданов посочва, че в българското езикознание съществуват две съществено различни определения на падежа: при първото категорията е свързана с морфологичните форми на субстантивите като показатели на отношенията между думите в изречението, а второто определение разглежда

падежа изобщо като отношение на името в изречението, без оглед на средствата за изразяване на това значение. Застъпници на второто схващане са Ст. Младенов, Ст. Попвасилев и Ал. Теодоров-Балан, като според Дуриданов Балан не дава убедителна мотивация на по-широкото разбиране за падежа. Тъй като Балан го дефинира едва ли не като универсална езикова категория, подобно определение „не дава възможност да се установят онези падежни категории, които са действително присъщи на даден език“ (Дуриданов/Duridanov 1954, 146). При това според Дуриданов Балан не успява да се абстрахира от синтактичните функции на имената при определянето на падежа и прилаганият логико-синтактичен критерий не дава възможност да бъдат изведени различията между морфологичните категории.

Теорията на Ал. Теодоров-Балан е неприемлива за Дуриданов и поради факта, че според нея падежът е непроменлива категория, което „напомня антиисторизма и универсализма на някои отживели времето си школи в езикознанието“ (Дуриданов/Duridanov 1954, 147). Той предпочита да се придържа към традиционното морфологично разбиране на разглежданата категория и смята, че разширяването на понятието *падеж* е нецелесъобразно с оглед на терминологията. Във връзка с това той предлага отношенията на имената към другите части на изречението да се наричат *синтактично-именни отношения*, които могат да се изразяват синтетично и аналитично. Ученият не приема и тезата за граматикализацията на някои предлози, тъй като този процес досега не е довел до възникването на нови падежни форми.

Активно в дискусията се включва и **Борис Симеонов**, който обвинява в безрезултатност и изопачаване на научната истина картезианците, а също Н. Я. Мар и И. И. Мешчанинов за техните възгледи за понятийните категории. За неправилно разбиране на съотношението между логическите и граматичните категории е критикуван и Ал. Теодоров-Балан.

Борис Симеонов упреква Балан, че не взема под внимание историческия развой на езика и не отчита промените, които са следствие от езиковата еволюция. Това дава основание на Б. Симеонов да заяви, че новобългарският език няма падежи и не е основателно да се говори за наличието на тази категория само заради запазените остатъци от падежни форми. Паралел прави с двойственото число, от което също са останали отделни форми, но тази грамема не се отделя от никого в съвременното езикознание (Симеонов/Simeonov 1954, 152).

Друг недостатък на падежната теория на Балан според Б. Симеонов е разширяването на обема на понятието *падеж* и приравняването му до понятието *синтактични отношения*. Симеонов разглежда падежните отношения само като частен случай на синтактичните отношения и приема, че с отмирането на падежите, като носители на дадените отношения, отмират и самите падежни отношения. И още: „Например падежните отношения и падежите изчезват от нашия език по силата на новите структурни особености в езика и по силата на същите се появяват нови начини, като носители на нови отно-

шения“ (Симеонов/Simeonov 1954, 153). Даденото твърдение вероятно може да се оспори, като се има предвид, че конструкцията *на + съществително име* в посесивно значение и родителният падеж изразяват едни и същи отношения, независимо че в първия случай става дума за отпадане на предишното синтетично падежно изразяване и по логиката на Б. Симеонов – за изчезване на даденото падежно отношение. Тук следва да се говори по-скоро за преобразуване на начините на експликация, а не за загуба на едни отношения и за поява на други, нови.

Подобно на останалите езиковеди, Б. Симеонов също обвинява Ал. Теодоров-Балан в абсолютизиране на падежните отношения и в отъждествяване на логическите и граматичните категории, като първите според Симеонов не са предмет на езикознанието и на граматиката, а на логиката. В заключение авторът акцентира върху националната самобитност и спецификите на всеки език и подчертава, че падежните отношения са ограничени по обсег и време и са подвластни на вътрешните закони на развитие на езика.

Иван Хаджов също прави изказване по време на дискусията, упреква Балан в твърде голяма абстрактност при дефинирането на падежа и заявява, че думи, като *представи, същини* и *вършене,* означават извънезиково съдържание, а не граматично. Падежът според И. Хаджов е само езиково явление и може да бъде изразяван единствено с езикови средства: „Падежът е граматическа форма на името; той се вмества като формално значение в него, тъй като името е дума. А последната е неразкъсно единство (синтеза) от членоразделен звук и значение (= съдържание в широк смисъл на думата)“ (Хаджов/Hadzhov 1954, 160).

Освен това, Хаджов отбелязва, че аналитизмът трябва изначално да е присъствал в езика, за да може по-късно да се развие в такава степен, и вероятно се е проявявал и по-рано. Падежната омонимичност също разколебава синтетизма и според учения Балан поставя знак за равенство между старобългарското синтетично изразяване и аналитичните съответствия на тези форми в съвременния български език. Едновременно с това Балан опростява системата, заявявайки, че най-важните отношения са само три – винително, дателно и родително.

Хаджов също обръща внимание на необходимостта от формално изразяване на казуалната семантика, но все пак подчертава, че като граматична категория, падежът се определя синтактично, а отношението между старобългарските синтетични форми и новобългарското аналитично изразяване е отношение на съответствие, а не на изравняване и заместване (Хаджов/Hadzhov 1954, 166).

В статията „Граматични разногласия (Разяснения и възражения)“ **Ал. Теодоров-Балан** отговаря на критиците на падежната му теория, отбелязвайки, че даденото от него определение не противоречи на вече установеното в науката, а само дава възможност да се говори за падежно отношение като синтактична категория, от една страна, и за падеж като морфологична категория,

от друга. За по-голяма яснота ученият още веднъж дефинира двете абстракции: „Падеж е синтаксова категория; вън от синтаксата няма падеж, както няма и подмет (подлог), който е също така синтаксова категория. О б л и к за израз на падеж е едно, а п а д е ж в мисленето е друго. Падежът е относба. Научно разглеждане на падежа желае да именува тая разлика, за да не се бъркат падежен облик и падежна относба“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954б, 204). Падежните отношения са логическа категория според Балан, а падежното изразяване е граматичната категория, която експлицира логическата. Поради това логическите категории са универсални. Може да се твърди, че в разсъжденията си Ал. Теодоров-Балан предхожда не само Ч. Филмор и неговата падежна граматика, но и функционалната граматика на А. В. Бондарко, като приема, че „има „смислова категория“ и без „граматична форма“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1954б, 213).

Съвсем справедливо Ал. Теодоров-Балан оборва схващането на опонентите си, че склонението на имената означава единствено изменение по падеж, допълвайки, че то съдържа и показатели на категорията *положение*.

Иван Леков застава отчасти на страната на Балан в този научен диспут, припомняйки разбирането на падежната категория от В. Вунд като универсална във всички езици, но с различно изразяване (само синтетично, с предложни конструкции или словоредно). Особено важен е фактът, на който изследователят обръща внимание: „Противниците [...], които са склонни да виждат в падежа главно неговата форма, обратно – подценяват значението на общочовешкия характер на съждението, на логиката в нейното отношение към граматиката и с това пренебрегват падежните отношения, откъсват ги произволно от граматиката, като ги отнасят напълно към логиката, стесняват техния обсег в областта само на морфологията. С други думи, докато първите са на път да абсолютизират значението, вторите не съзнават, че абсолютизират формата“ (Леков/Lekov 1954, 244). И допълва, че падежът, подобно на останалите категории, е единство на форма и значение.

За Леков Ал. Теодоров-Балан няма основание да говори за склонение само въз основа на запазените падежни отношения, но не споделя и виждането на противниците му, които приемат, че граматичните значения не могат да приемат нови форми. Падежните отношения в български според Леков могат да намерят нови форми, каквото е аналитичното изразяване, а подобни примери се откриват и при спрежението на глагола. За отбелязване е дефинитивното твърдение: „Падежът като форма и значение принадлежи на морфологията и на синтаксиса. Той показва единство на структурните области на езика, въпреки тяхната относителна самостойност“ (Леков/Lekov 1954, 245). Според Леков мненията на участниците в дискусията не се различават значително по своята същност и несъгласието е породено по-скоро от терминологичните разногласия.

Николай Дилевски също се включва в дискусията, като отбелязва липсата на единство в разбирането на падежа и припомня, че античните грама-

тици разбират категорията преди всичко като промяна на флексията. Такова схващане е залегнало и в първото граматично съчинение – „О восьми частях слова“, като то има трайно място в граматиките от по-късните периоди. Дилевски подчертава, че първоначалната дефиниция, дадена в античните трудове, е релевантна с оглед на двата флективни класически езика, в които отношенията между думите са се маркирали именно посредством окончанията. Освен това: ако на падежните форми се припише статус на маркери на определени отношения, без да се уточни предварително понятието *падежна форма*, е необходимо да се приеме, че падеж „съществува в езиците на всички народи, достигнали минимална степен на абстракция в мисленето“ (Дилевски/Dilevski 1955, 34). Представите за връзките между предметите са еднакви за всички индивиди, но степента на граматична абстракция и начините на експликация на дадените представи са различни. Ако се приеме традиционната дефиниция на падежа, в аналитичните езици не следва да се говори за наличието на тази категория, защото в тях липсва това „отклонение“ от основната форма на думата, както и специализирани морфеми за изразяването на дадените отношения.

Дилевски подлага на съмнение и равнопоставеността в структурно отношение на синтетичните форми с предлог в синтетичните езици и на предложните конструкции в аналитичните езици. В първия случай според учения става дума за доуточняване на значението, а във втория – в аналитичните езици – предлогът определя значението: „в падежа той [предлогът – бел. моя, Е. Т.] е предимно уточнител, в предложното съчетание – определител, индекс на отношението“ (Дилевски/Dilevski 1955, 36). И допълва, че езиковите средства за изразяване на отношенията са морфологични, а в аналитичните езици – синтактични. Също така отхвърля мнението на Ал. Теодоров-Балан за граматикализацията на предлозите, тъй като този процес не е завършил. Употребата на термина *падеж* в аналитичните езици не е оправдана, поради което съчетанията от предлог и име може да се нарекат „предложно-именни съчетания“. Така ще се разграничи падежът, който е морфологична категория, от синтактичната категория на предложно-именното съчетание, характерна за езиците от аналитичен строй.

Езиковедът **Цветан Тодоров** отправя упрек към Ал. Теодоров-Балан в замяна на граматичните категории с логически и приема, че граматиката има за предмет словоизменението и словосъчетанията, а не процесите на мисленето и обвързаните с него логически категории. Освен това, според Цв. Тодоров Балан пренася граматични абстракции от един език в друг и в теорията си за падежа не се придържа към конкретно-исторически подход (Тодоров/Todorov 1955, 118 – 119). Тези слабости на научната постановка на Балан според изследователя водят дотам, че той „поставя равенство между „падеж“ и „падежна относба“, която в същност е смисловата връзка между име и глагол или между име и име и е присъща на всички езици, защото идва от самата действителност или от нашето мислене, той стига до положението

неволно да внушава явно погрешната мисъл, че всички езици, дори и така наречените аморфни езици, имали „падежи“, та следва и те да познават „склонение“ на имената“ (Тодоров/Todorov 1955, 121). Очевидно Цв. Тодоров и много други учени от онзи период не могат да си представят категорията *падеж* като абстракция, необвързана с морфологична форма. Донякъде парадоксално, но Цв. Тодоров укорява Балан и за отказа му от понятието *общ падеж*, като Тодоров едва ли не смята за необходимо да се говори на наличието на общопадежна форма: „И тук ще трябва да припомним, че в езиковедската литература се говори за падежен синкретизъм, т. е. за изразяване на разните синтактични отношения с една единствена падежна форма като краен резултат на развитието от синтетизъм към аналитизъм“ (Тодоров/Todorov 1955, 122). От посочения цитат става ясно, че Цв. Тодоров не оспорва необходимостта от наличието на casus generalis, но ученият потвърждава схващането си за липсата на склонение в съвременния български език, тъй като не съществуват граматикализирани средства за изразяване само на синтактични отношения.

Н. Иванова приема за неоснователно схващането на Балан за падежа като отношение, тъй като синтактичните отношения между думите са значително повече от формите на падежите и дадените отношения в голямата си степен се изразяват чрез едни и същи падежни форми. При това формата според Н. Иванова е основното съдържание на термина *падеж*, докато падежът като синтактична категория е вторично понятие, което е резултат от връзката между службата на думите в изречението и падежната форма, с която те са означени (Иванова/Ivanova 1955, 125). Авторката критикува Балан и за изключването на номинатива и вокатива от системата с отношения, въпреки че ги разглежда като част от падежната парадигма. За Н. Иванова падежът не съществува в езици, където няма и не е имало падежни форми, и за наличието на тази абстракция може да се говори само там, където има падежна флексия.

В статията „За някои „граматични разногласия“ **Л. Андрейчин** отговаря на критиката на Ал. Теодоров-Балан за не съвсем ясната употреба на понятията *граматична категория*, *смислова категория* и *логическа категория* и представя схващането си за граматичните категории като единство на форма и значение. Според Андрейчин смисловите и логическите категории не са явления от един и същ порядък и приема като по-уместна употребата на термина *смислова категория*, тъй като той „по-ясно говори, че имаме работа със съдържание на езикови форми тъкмо от гледище на езикознанието. Смислови категории, изразявани с граматическите средства на един език, могат да бъдат изразявани и по описателен път в други езици и могат да бъдат наричани „категории“ дотолкова, доколкото са отчетливо формулирани и често срещани в практиката“ (Андрейчин/Andreychin 1955, 223). И допълва: „Ако приложим тези разсъждения към категорията „падеж“, ще кажем, че отделните падежи (а не категорията падеж изобщо, която не бива да се поставя

наравно или успоредно с частната категория минало предварително време) са граматически категории в руски език, но на тях в нашето мислене, осъществено в българската граматична система, съответствуват логически отношения, които могат да бъдат определени направо като пространствени, темпорални, притежателни, финални и пр., или като субектни, обектни, атрибутивни и пр. Тези отношения стават „падеж“ (граматическа категория), когато станат съдържание на определени форми от словоизменението на съществителните имена, т. е. когато станат предмет на граматическо изразяване. [...] значението на руския дателен падеж, напр. *человеку*, за нас е само логическо отношение (отношение на „предназначение“), а не „дателен падеж“ като граматическа категория“ (Андрейчин/Andreychin 1955, 223 – 224).

Георги Михайлов също не споделя тезата на Балан за номинатива като падеж, неизразяващ падежни отношения, и задава въпроса как е възможно номинативът като носител на действието да не влиза в системата на падежните отношения в изречението (Михайлов/Mihaylov 1955, 341). Михайлов смята, че аналитичното изразяване с помощта на предлози, което първоначално е подпомагало падежа, впоследствие довежда до процеса на разпадане на категорията. Приемането на падежната теория на Ал. Теодоров-Балан би довело до заличаване на границите между флективните и аналитичните езици, до излизане от областта на граматиката и навлизане в логиката. Това според Михайлов ще размие границите между науката и ще превърне граматиката в неточна наука. Вследствие на представените разсъждения е направено заключението, че за падежи и падежни отношения в български не може да се говори, независимо че са налице остатъци от падежни форми (в по-голяма степен в диалектите).

През 1956 г. **Ал. Теодоров-Балан** внася още някои уточнения със статията си „Менитбата на имена в българската граматика“, където представя по-подробно границите на понятието *склонение*. Ученият отбелязва, че много често флексията се схваща единствено като маркер на падежната семантика и се забравя за синкретизма ѝ, и приема като правилно по-широкото разбиране за склонението като изменение на имената въобще. Поради по-тясното разбиране на термина според Балан в българското езикознание се отхвърля възможността да съществува склонение (вж. Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1956, 131). По-нататък в изложението си Балан отново излага тезите си и отговаря на част от критичните бележки на своите колеги, а също така и описва начините за морфологично изразяване на останалите субстантивни категории.

4. Заключение

Тази дискусия е вероятно единствената в българското езикознание, която се разгаря с такава сила. Въпреки това от изложените мнения по-скоро може да се заключи, че противниците на застъпваната от Ал. Теодоров-Балан теза не разбират в пълнота схващанията му, и в критиката си вероятно са повлия-

ни от социално-философските възгледи в обществото, наложени в България след 1944 г. Подобна полемика, макар и на други теми, се открива и в Съветския съюз (вж. свързаната с учението на Н. Я. Мар например). Може да се твърди, че първопричините за неразбирането на предложеното от Балан схващане следва да се търсят в тълкуването на някои основни лингвистични термини, като *склонение* и *словоизменение* например, които са релевантни за еднозначното разглеждане на дадената абстракция. Въпреки значителния брой изследвания, дискутиращи въпроса за прехода от синтетизъм към аналитизъм в зоната на имената в български, нашето езикознание все още е длъжник в дескрипцията на падежа като абстракция от най-висше равнище.

Литература

Андрейчин, Л., 1952а. Към въпроса за аналитичния характер на съвременния български език. *Български език*, № 1 – 2, с. 20 – 35. ISSN 0005-4283.

Андрейчин, Л., 1952б. Въпросът за националната самобитност на езика. *Известия на Института за български език*, кн. II, с. 29 – 54. ISSN 0323-9934.

Андрейчин, Л., 1953. Граматиката като наука и нейната практическа роля. *Български език*, № 4, с. 293 – 308. ISSN 0005-4283.

Андрейчин, Л., 1955. За някои „граматични разногласия“. *Български език*, № 3, с. 220 – 227. ISSN 0005-4283.

Георгиева, Е., 1954. Обсъждане доклада на акад. А. Т.-Балан „Българско склонение“. *Български език*, № 1, с. 104 – 105. ISSN 0005-4283.

Дечев, Д., 1954. За склонението на имената в българския език. *Български език*, № 2, с. 144 – 145. ISSN 0005-4283.

Дилевски, Н. М., 1955. Съществуват ли падежи в съвременния български език? *Български език*, № 1, с. 31 – 38. ISSN 0005-4283.

Дуриданов, Ив., 1954. Понятието падеж и въпросът за българското „склонение“. *Български език*, № 4, с. 145 – 150. ISSN 0005-4283.

Заимов, Й., 1952. За наченките на аналитизма в български език. *Известия на Института за български език*, кн. II, с. 188 – 190. ISSN 0323-9934.

Иванова, Н., 1955. Същност на падежа. *Български език*, № 2, с. 124 – 126. ISSN 0005-4283.

ИИБЕ, 1952. Съдържание на останалите изказвания. *Известия на Института за български език*, кн. II, с. 235 – 245. ISSN 0323-9934.

Леков, Ив., 1954. По някои основни въпроси във връзка с труда на Ал. Теодоров-Балан „Българско склонение“. *Български език*, № 3, с. 244 – 246. ISSN 0005-4283.

Мирчев, К., 1954. По въпроса за склонението в български език. *Български език*, № 1, с. 61 – 64. ISSN 0005-4283.

Михайлов, Г., 1955. Към въпроса за съществуването на падежи в български език. *Български език*, № 4, с. 336 – 342. ISSN 0005-4283.

Попов, К., 1952. За аналитичния характер на българския език. *Известия на Института за български език*, кн. II, с. 182 – 187. ISSN 0323-9934.

Попов, К., 1953. Научна сесия по езикознание във Филологическия факултет. *Български език*, № 1, с. 81 – 82. ISSN 0005-4283.

Симеонов, Б., 1954. Към въпроса за категориите на мисленето и езика и тяхното отношение. *Български език*, № 2, с. 150 – 158. ISSN 0005-4283.

Теодоров-Балан, А., 1898. *Българска граматика за долнитѣ класове на срѣдни училища*. Пловдив: Д. В. Манчовъ.

Теодоров-Балан, А., 1940. *Нова българска граматика*. София: Т. Ф. Чипев.

Теодоров-Балан, А., 1954а. Българско склонение. *Български език*, № 1, с. 40 – 61. ISSN 0005-4283.

Теодоров-Балан, А., 1954б. Граматични разногласия (разяснения и възражения). *Български език*, № 3, с. 203 – 219. ISSN 0005-4283.

Теодоров-Балан, А., 1956. Менитбата на имена в българската граматика. *Български език*, № 2, с. 130 – 147. ISSN 0005-4283.

Тодоров, Цв., 1955. По въпроса за склонението на имената в съвременния български книжовен език. *Български език*, № 2, с. 118 – 124. ISSN 0005-4283.

Хаджов, Ив., 1954. Към въпроса за склонението в днешния книжовен български език (Бележки върху „Българско склонение“ от акад. А. Т.-Балан). *Български език*, № 2, с. 158 – 167. ISSN 0005-4283.

REFERENCES

Andreychin, L., 1952a. Kam vaprosa za analitichniya harakter na savremenniya balgarski ezik. *Balgarski ezik*, № 1 – 2, pp. 20 – 35. ISSN 0005-4283.

Andreychin, L., 1952b. Vaprosat za natsionalnata samobitnost na ezika. *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, № II, pp. 29 – 54. ISSN 0323-9934.

Andreychin, L., 1953. Gramatikata kato nauka i neynata prakticheska rolya. *Balgarski ezik*, № 4, pp. 293 – 308. ISSN 0005-4283.

Andreychin, L., 1955. Za nyakoi „gramatichni raznoglasiya“. *Balgarski ezik*, № 3, pp. 220 – 227. ISSN 0005-4283.

Dechev, D., 1954. Za sklonenieto na imenata v balgarskiya ezik. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 144 – 145. ISSN 0005-4283.

Dilevski, N. M., 1955. Sashtestvuvat li padezhi v savremenniya balgarski ezik? *Balgarski ezik*, № 1, pp. 31 – 38. ISSN 0005-4283.

Duridanov, Iv., 1954. Ponyatieto padezh i vaprosat za balgarskoto „sklonenie“. *Balgarski ezik*, № 4, pp. 145 – 150. ISSN 0005-4283.

Georgieva, E., 1954. Obsazhdane doklada na akad. A. T.-Balan „Balgarsko sklonenie“. *Balgarski ezik*, № 1, pp. 104 – 105. ISSN 0005-4283.

Hadzhov, Iv., 1954. Kam vaprosa za sklonenieto v dneshniya knizhoven balgarski ezik (Belezhki varhu „Balgarsko sklonenie“ ot akad. A. T.-Balan). *Balgarski ezik*, № 2, pp. 158 – 167. ISSN 0005-4283.

IIBE, 1952. Sadarzhanie na ostanalite izkazvaniya. *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, № II, pp. 235 – 245. ISSN 0323-9934.

Ivanova, N., 1955. Sashtnost na padezha. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 124 – 126. ISSN 0005-4283.

Lekov, Iv., 1954. Po nyakoi osnovni vaprosi vav vrazka s truda na Al. Teodorov-Balan „Balgarsko sklonenie“. *Balgarski ezik*, № 3, pp. 244 – 246. ISSN 0005-4283.

Mihaylov, G., 1955. Kam vaprosa za sashtestvuvaneto na padezhi v balgarski ezik. *Balgarski ezik*, № 4, pp. 336 – 342. ISSN 0005-4283.

Mirchev, K., 1954. Po vaprosa za sklonenieto v balgarski ezik. *Balgarski ezik*, № 1, pp. 61 – 64. ISSN 0005-4283.

Popov, K., 1952. Za analitichniya harakter na balgarskiya ezik. *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, № II, pp. 182 – 187. ISSN 0323-9934.

Popov, K., 1953. Nauchna sesiya po ezikoznanie vav Filologicheskiya fakultet. *Balgarski ezik*, № 1, pp. 81 – 82. ISSN 0005-4283.

Simeonov, B., 1954. Kam vaprosa za kategoriite na misleneto i ezika i tyahnoto otnoshenie. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 150 – 158. ISSN 0005-4283.

Teodorov-Balan, A., 1898. *Balgarska gramatika za dolnite klasove na sredni uchilishta*. Plovdiv: D. V. Manchov.

Teodorov-Balan, A., 1940. *Nova balgarska gramatika*. Sofia: T. F. Chipev.

Teodorov-Balan, A., 1954a. Balgarsko sklonenie. *Balgarski ezik*, № 1, pp. 40 – 61. ISSN 0005-4283.

Teodorov-Balan, A., 1954b. Gramatichni raznoglasiya (razyasneniya i vazrazheniya). *Balgarski ezik*, № 3, pp. 203 – 219. ISSN 0005-4283.

Teodorov-Balan, A., 1956. Menitbata na imena v balgarskata gramatika. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 130 – 147. ISSN 0005-4283.

Todorov, Tsv., 1955. Po vaprosa za sklonenieto na imenata v savremenniya balgarski knizhoven ezik. *Balgarski ezik*, № 2, pp. 118 – 124. ISSN 0005-4283.

Zaimov, Y., 1952. Za nachenkite na analitizma v balgarski ezik. *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, № II, pp. 188 – 190. ISSN 0323-9934.

ДОЦ. Д-Р ЕНЧО ТИЛЕВ
Scopus Author ID: 57221782467
Web of Science Researcher ID: AAV-7461-2021
ORCID ID: 0000-0003-4200-2402
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по руска филология
Пловдив, Болгария
E-mail: e.tilev@uni-plovdiv.bg

ASSOC. PROF. ENCHO TILEV, PHD
Scopus Author ID: 57221782467

Web of Science Researcher ID: AAV-7461-2021
ORCID ID: 0000-0003-4200-2402
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: e.tilev@uni-plovdiv.bg

МОРФОСТРУКТУРА НА ЛИЧНИТЕ МЕСТОИМЕНИЯ

ДЕСИСЛАВА ДИМИТРОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE MORPHOLOGICAL STRUCTURE OF PERSONAL PRONOUNS

DESISLAVA DIMITROVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The aim of the study is to present models for the morpheme segmentation of personal pronouns by describing the specifics of the inflections and suffixes that take part in their formation. One of the principal objectives of this study is to examine the means by which the grammatical meanings of personal pronouns are explicated – both morphologically and lexico-grammatically – with the aim of determining the status of the morphemes that constitute them. Attention should also be directed to the historical development of pronouns, as the presence of certain morphemes within their structure is closely connected with the origin and evolution of personal pronouns. The descriptive method is employed in the analysis of roots, inflectional endings, suffixes, refixes, and all other segments that form the morphological structure of personal pronouns.

Keywords: word formation; morpheme structure; possessive pronouns; demonstrative pronouns; Bulgarian language

Обект на изследване са персоналните прономинални форми в съвременния български език с оглед на морфоструктурата им. Поради факта, че местоименията са разнороден лексемен клас, дефинирането на инвариантната им семантика е една неосъществима задача. Неоднотипността в структурно отношение на местоименните форми също се оказва пречка за изучаването им като хомогенен лексемен клас. Във връзка с посочените обстоятелства всички български местоимения са обстойно изследвани (вж. Ницолова/Nitsolova 1986; Илиева/Ilieva 2004). Тъй като на морфемния строеж не е обръщано специално внимание, целта на настоящото изследване е именно такава: да представи морфоструктурата на българските лични местоимения. Изборът на темата е повлиян и от обстоятелството, че персоналните прономинални форми се отличават сред другите местоимения „с най-голяма честота в речта“ (Пашов/Pashov 1989, 84).

Една от основните ни задачи е да разгледаме начините на експликация на граматичните значения на личните местоимения – морфологични и лексикално-граматични, а целта е установяването на статута на морфемите, които изграждат персоналните прономинални форми. Наличието на някои от коментираните морфеми в състава на местоименията, от друга страна, са във връзка с произхода и развитието на персоналните прономинални форми. С описателния метод си служим при разглеждането на корените, флексиите, суфиксите, рефиксите[1] и всички сегменти, формиращи морфемния строеж на разглежданите местоимения.

Съвсем в началото се налага да направим някои уточнения с оглед на терминологията, използвана в настоящото изследване. За дефинирането на морфемния статут на част от местоименията (например *аз*, *ми* и т.н.) сме си послужили с термините **свободни** и **свързани морфеми**. Когато една морфема се употребява като дума (*ти*), то тогава дума и морфема се препокриват. И. Кръпова посочва, че „[с]вободни морфеми са тези, кото могат да се употребяват и самостоятелно, докато свързаните морфеми са винаги част от думата“ (Кръпова/Krapova 2000, 113). Несъмнено тази постановка е приложима и към морфоструктурата на местоименията. Например *аз* и *му* са свободни морфеми, а *-не* е свързана морфема (*не-**го**, не-я*). Част от корените на личните местоимения са свободни морфеми, тъй като са едновременно и едноморфемни лексеми (*аз, ти, мен, теб, нас, вас, тях*; както и всички кратки форми на винителния и дателния падеж). Други корени са свързани поради невъзможността да се употребят самостоятелно (двата корена ***не***- и ***т***-/***то***- за третоличните форми в единствено число, тъй като облигаторно се свързват с родово различителните морфеми, срв.: ***не***-*го*, ***не***-*я*, ***то***-*й*, ***т***-*я*, ***т***-*о)*. Налага се да направим и друго уточнение: че местоименните свободни морфеми (*аз, ти, ми, им* и т.н.) се отличават от свободните корени морфеми на съществителните, прилагателните и числителните имена, тъй като прономиналните свободни морфеми не могат да бъдат заети за деривационния процес (с някои изключения от типа на *азбука* и др. под.). Срв.: *им* и *ти*, от една страна, и *зъб* и *пет (зъбен, петчасов),* от друга. Казаното до момента поражда въпроса дали прономиналните свободни морфеми имат лексикално (евентуално денотативно) значение, или нямат. Допускаме, че притежават самостойно граматично значение, след като за тях са типични лексикално-граматични категории, напр. категорията лице – *аз, ти, той.*

Ако приемем, че имат лексикално значение, кодирано в морфемата корен, а тя, от своя страна, индикира паралелно лицето, число, падежа, то в такъв случай бихме могли да отговорим положително на поставения от Кр.

[1] Термина *рефикс* сме заели от В. Вътов (вж. Вътов/Vatov 1993) за назоваване на възвратните местоименни частици ***се*** и ***си***. Авторът използва понятието в по-тесен смисъл: рефиксът според него е морфема, която е част от възвратните глаголи, срв.: *усмихвам **се***.

Алексова въпрос дали „[и]ма кумулативни[1] морфеми, чието означаващо е комбинация от лексикални и граматични значения“ (Алексова/Aleksova 2012, 76). Със сигурност в рамките на глаголната лексика се откриват такива примери. Например в първоличната форма на глагола *гон-я* морфемата, позиционирана след корена, е едновременно суфикс за образуване на глаголи (т.е. деривационна морфема, отнасяща се към т.нар. лексикални морфеми – вж. Куцаров/Kutsarov 2007) и флексия за 1. л. (т.е. релационна морфема, носеща граматичното значение *първо лице*).

Кр. Алексова дава пример, като се позовава на М. Лазарова, с глагола *опит-а-м*, в който морфемата *-а-* е разчетена като „граматичен суфикс за спрежение и словообразувателна морфема“ (Лазарова, цит. по Алексова/Aleksova 2012, 84). Морфемите, индикиращи спреженията обаче, приемаме за тип класификационни, а не граматични морфеми, така че по-уместни според нас биха били примери от типа на *гон-я*, *лов-я* и т.н., в които морфемата има словообразувателна функция и паралелно с нея е формален маркер за *първо лице*.

„Може да бъде посочен и друг моносемантичен (некумулативен афикс) в СГС в СБЕ – флексията ***-и*** (*нов-и, направил-и, вървящ-и, ходил-и*), изразяваща грамемата мн.ч. (с диференциатор ‚плуралност‘ при прилагателните, някои местоимения и причастия – т.е. при форми, които в семантично отношение носят адективност). Причината обаче за моносемантичността е различна – взаимодействието между доминираща и доминирана категория, довело до пълна парадигматична неутрализация на рода в рамките на множествено число“ (Алексова/Aleksova 2012, 78).

Очевидно при личните местоимения *аз* и *ти* лексикалното значение се припокрива със семантиката на граматичното значение *лице,* изразявано по лексикално-граматичен път. Срв. посочените в Речника на българския език значения на местоимението *аз*: 1. Употребява се от лицето, което говори, за да означи себе си; 2. Със знач. на същ. ср. Собствената личност (https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/%D0%B0%D0%B7/). Налично е трето значение, но то е свързано с названието на буквата *а* в старобългарската азбука. Не бихме могли да изключим и възможността значението да се проявява редундантно – веднъж денотативно и втори път – по лексикално-граматичен път (чрез наличието на редове форми в рамките на лексикално-граматичната категория лице на личните местоимения (1. *аз,* 2. *ти,* 3. *той (т-я/т-о*). Тъй като лексикално-граматичният начин на изразяване включва основата на думата, най-прецизно би било персоналната семантика да се разглежда като неделима цялост, изразявана от свободните морфеми корени.

[1] Моносемантични (некумулативни морфеми) са морфемите, за които е характерно, че един граматичен признак се сигнализира от един граматичен афикс. Полисемантични (кумулативни морфеми) са морфемите, които изразяват няколко граматични значения посредством един линейно членим афикс (вж. Плунгян/Plungyan 2003).

Най-съществен белег на личните местоимения е именно фактът, че те притежават лексикално-граматична категория лице, която не е морфологична, защото няма словоизменителен характер. Срв.: *гледа-М* и *гледа-Ш* (където *-М* и *-Ш* са флексии за 1. и 2. л.) и *аз – ти*; *ние – вие* (липсват граматични морфеми, индикиращи лицето, изразяването е посредством основата).

Личните местоимения за трето лице са образувани по различен начин в сравнение с първоличните и второличните, което според В. Маровска „е показателно за немаркираността им по лице. Третоличните местоимения са образувани от показателното местоимение *тъ, та, то*, в множествено число – *те*, а винителната и дателната форма – от анафоричното местоимение с протетичното **n* (Маровска/Marovska 2023, 49). По-нататък изследователката посочва и различната функция на третоличните в сравнение с първо- и второличните местоимения. Местоименията за 1. и 2. л. не се отличават със заместваща функция, каквато е присъща на местоименията за 3. лице.

Всъщност именно това ни навежда на мисълта, че местоименията морфеми *аз* и *ти* бихме могли да определим като кумулативни, бележещи едновременно лексикално и граматични значения, докато третоличните местоимения имат един вид самостойно граматично значение – определеност, асимилирало лексикалното, тъй като функцията е заместваща/посочваща, и се носи от корена, докато родовите морфеми в тези местоимения имат моносемантичен характер, тъй като бележат единствено рода. Не приемаме тези морфеми за кумулативни, т.е. индикиращи и числото, защото единственото число е немаркирано, от което следва, че липсва формален показател.

Факт е, че третоличните форми се открояват по изразяването на рода (в рамките на именителните форми категорията е морфологична) – *то-й, т-я, т-о.* В м.р. крайната морфема има характер на родов завършек (типичен за съществителните, срв.: *ча-й, геро-й* и др.), а не на флексия, тъй като мъжкият род е немаркиран. От друга страна, *-я /'a/* и *-о* са със статут на флексии за ж.р. и за ср.р. Винителните и дателните форми изразяват рода по лексикално-граматичен път, като в тях прозират десемантизирани падежни флексии (квазифлексии). Падежното противопоставяне при личните местоимения е суплетивно (*той – него, тя – нея*), от една страна, и аналитично в съвременния език, от друга (чрез наличието/отсъствието на предлога *на*, срв.: *него – на него, нея – на нея*)[1]. Кратките форми изразяват рода по лексикално-граматичен път, те са десемантизирани флексии за падеж, срв.: *ко-го – го, ко-му – му, не-й – ѝ, не-я – я*.

Относно категорията число на личните местоимения обикновено се твърди, че има лексикално-граматичен характер, тъй като са налични отделни лексеми за ед. и мн.ч., а не форми на една и съща лексема. „Противопоставя-

[11] Отношение по въпроса за падежните форми при местоименията взема Е. Тилев в монографията си „Повърхнинният падеж в руския език: валентности и потенции“ (Тилев/Tilev 2025, 86).

нията единствено число – множествено число в рамките на трето лице именителен падеж от типа *той – те; тя – те; то – те* ги квалифицираме като морфологични, а не суплетивни“ (Куцаров/Kutsarov 2022, 245). От друга страна, в 1. и 2. л. категорията число има лексикално-граматично изразяване. Срв.: *аз – ние, ти – вие*. Прави впечатление обаче, че плуралните лексеми съдържат крайна морфема -Е (*ниЕ, виЕ*). Именно по тази морфема се разграничават именителните пълни форми от винително-родителните и дателните кратки форми за 1. и 2. л., мн.ч. Морфемата *-Е* повтаря информацията за число, която вече веднъж е експлицирана по лексикално-граматичен път. И. Харалмпиев посочва, че замяната на *м* с *н* в местоимението за 1. л., мн.ч. **мъı** е станала под влияние на косвените падежи **насъ, намъ, нами**. Крайната гласна *-е* в *ние* според Вл. Георгиев е резултат от преразлагане на синтагмата **мъı єсмъ** (вж. Харалампиев/Haralampiev 2001, 108). Второличната форма **въı** се е променила до *вие* по същите причини. Позовавайки се на произхода на морфемата *-Е* (от *смЕ*), ще я опишем като квазифлексия за мн.ч.

В таблицата по-долу е представен морфемният строеж на pronomina personalia.

ЛИЧНИ МЕСТОИМЕНИЯ				
Именителен падеж	**Винителен падеж (= В/Р)**		**Дателен падеж**	
	пълни	кратки форми	пълни	кратки форми
аз – корен (свободна морфема)	**мен(е)** – корен	**ме** – корен	**на мен(е)** – предлог + корен	**ми** – корен
ти – корен	**теб(е)** – корен	**те** – корен	**на теб(е)** – предлог + корен	**ти** – корен
то-й/т-о – корен + родов завършек/ корен + флексия за ср.р.	**нег-о** – корен + родов завършек (част от квазифлексия за падеж – ***-го***)	**го** – корен	**на нег-о** – предлог + корен + родов завършек	**му** – корен
т-я – корен + флексия за ж.р.	**не-я** + корен + родов завършек (съвпада с падежната квазифлексия)	**я** – корен	**на не-я** – предлог + корен + родов завършек	**ѝ** – корен
ни-е – корен + квазифлексия за мн.ч.	**нас** – корен	**ни** – корен	**на нас** – предлог + корен	**ни** – корен
ви-е – корен + квазифлексия за мн.ч.	**вас** – корен	**ви** – корен	**на вас** – предлог + корен	**ви** – корен

т-е – корен + флексия за мн.ч.	**тях** – корен	**ги** – корен	**на тях** – предлог + корен	**им** – корен

Според П. Пашов възвратното лично местоимение *себе си* има само една пълна форма и не се мени вече и по падеж (освен по род и по число). Лингвистът отбелязва, че същата форма се използва и с предлози – *на себе си*, *от себе си, със себе си* (Пашов/Pashov 1989, 90). Във връзка с традицията ще представим двете форми – *себе си* и *на себе си*. Кратките форми са две (също като при личните местоимения) – за пряко допълнение (*се*), срв.: *Аз се наказвам*; и за непряко (*си*), срв.: *Налагам си наказание* (Пашов/Pashov 1989, 90 – 91). *Се* и *си* са свободни морфеми рефикси. Термина *рефикс*, както бе отбелязано и в самото начало, сме заели от В. Вътов, като го използваме в широк смисъл, а не в тесния, който му придава неговият автор. Ще уточним, че падежното изразяване между двата рефикса има суплетивен характер.

ВЪЗВРАТНИ ЛИЧНИ МЕСТОИМЕНИЯ	
Пълни форми	**Кратки форми**
<u>В/Р падеж</u> *себе си* – корен + рефикс	*се* – корен рефикс (свободна морфема)
<u>Дателен падеж</u> *на себе си* – предлог + корен + рефикс	*си* – корен рефикс (свободна морфема)

От осъществените наблюдения достигнахме до извода, че определено най-много специфики в морфемния строеж се отличават личните местоимения. Това е свързано с процеса на формиране на групата на персоналните прономинални форми. В старобългарския език е имало форми само за 1. и 2. л. Поради настъпилите промени двете старобългарски форми за мн.ч. (**мъı** и **въı**) в СБЕ имат допълнителна морфема *-е* (*ниЕ* и *виЕ*), по която не само се отличават от кратките форми за В/Р и дателния падеж, но и дублират информацията за множествено число, която веднъж вече се носи по лексикално-граматичен път от самите коренови морфеми. Морфемата *-е* в *ни-е* и *ви-е* сме означили като квазифлексия за мн.ч.

Формите за трето лице са се образували по-късно от формите на старото показателно местоимение. С оглед на произхода на третоличните местоимения е логично изменението по *род* (посредством флексиите *-я* и *-о*) в ед.ч.

Морфологично изразяване на число е присъщо само в рамките на трето лице. Срв.: *т-я – т-е* (корен + флексия за мн.ч.). В 1. и 2. л. изразяването на число е лексикално-граматично (*аз – ние*).

В прономиналната система все още има морфеми с неизяснен статут. Как следва да се опише предлогът в структурата на дателните падежни форми (*на нея, на него)*? Дали при морфемната сегментация следва да бъде игнориран,

тъй като след разпадането на падежната система се формират синтактични образувания (а не форми), които заместват падежните флексии, или да се осмисли като аналитична форма, която е част от системата на личните местоимения?

Литература

Алексова, К., 2012. Отношението граматично значение: граматичен суфикс в синтетичната глаголна словоформа в съвременния български език. *Езикът на времето. Сборник с доклади по случай 70-годишния юбилей на проф. д.ф.н. Иван Куцаров,* с. 75 – 92. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-954-423-797-4.

Вътов, В., 1992. *Основен курс по съвременен български език. Част първа. Фонетика. Графика и правопис. Морфемика. Словообразуване.* Велико Търново: Аста.

Гешев, В., 2022. *История на българския език.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-619-7433-60-9.

Илиева, М., 2004. *Българинът в своите местоимения.* Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 954-524-403-8.

Кръпова, И., 2000. *Лекции по езикознание.* Пловдив: Сема 2001. ISBN 954-8833-28-X.

Куцаров, И., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-954-423-376-1.

Куцаров, К., 2022. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта.* София: ИК „Колибри“. ISBN 978-619-02-1031-3.

Маровска, В., 2023. *Особености на граматикализацията в българския език.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-619-202-911-1.

Ницолова, Р., 1986. *Българските местоимения.* София: Наука и изкуство.

Пашов, П., 1989. *Практическа българска граматика.* София: Народна просвета.

Плунгян, В., 2003. *Общая морфология. Введение в проблематику.* Изд. 2-е, исправленное. Москва: Едиториал УРСС. ISBN 5-88417-023-9.

Тилев, Е., 2025. *Повърхнинният падеж в руския език: валентности и потенции.* Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-639-6.

Харалампиев, И., 2001. *Историческа граматика на българския език.* Велико Търново: Faber. ISBN 978-954-775-064-7.

References

Aleksova, K., 2012. Otnoshenieto gramatichno znachenie: gramatichen sufiks v sintetichnata glagolna slovoforma v savremenniya balgarski ezik. In: *Ezikat na vremeto. Sbornik s dokladi po sluchay 70-godishniya yubiley na prof. d.f.n. Ivan Kutsarov,* pp. 75 – 92. Plovdiv: UI “Paisii Hilendarski”. ISBN 978-954-423-797-4.

Geshev, V., 2022. *Istoriya na balgarskiya ezik.* Sofia: UI "Sv. Kliment Ohridksi" [in Bulgarian]. ISBN 978-619-7433-60-9.

Haralampiev, I., 2001. *Istoricheska gramatika na balgarsiya ezik.* Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian]. ISBN 978-954-775-064-7.

Ilieva, M., 2004. *Balgarinat v svoite mestoimeniya.* Veliko Tarnovo: UI "Sv. sv. Kiril I Metodii" [in Bulgarian]. ISBN 954-524-403-8.

Krapova, I., 2000. *Lektsii po ezikoznanie.* Plovdiv: Sema 2001 [in Bulgarian]. ISBN 954-8833-28-X.

Kutsarov, I., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya.* Plovdiv: UI "Paisii Hilendarski" [in Bulgarian]. ISBN 978-954-423-376-1.

Kutsarov, K., 2022. *Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta.* Sofia: Kolibri [in Bulgarian]. ISBN 978-619-02-1031-3.

Marovska, V., 2023. *Osobenosti na gramatikalizatsiyata v balgarskiya ezik.* Plovdiv: UI "Paisii Hilendarski" [in Bulgarian]. ISBN 978-619-202-911-1.

Nitsolova, R., 1986. *Balgarskite mestoimeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Pashov, P., 1989. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: Narodna prosveta [in Bulgarian].

Plungyan, Vl., 2003. *Obshtaya morfologiya. Vvedenie v problematiku. Izd. 2-e, ispravlennoe.* Moskva: Editorial URSS [in Russian]. ISBN 5-88417-023-9.

Tilev, E., 2025. *Povarhninniyat padezh v ruskiya ezik: valentnosti i potentsii.* Plovdiv: Makros [in Bulgarian]. ISBN 978-954-561-639-6.

Vatov, V., 1992. *Osnoven kurs po savremenen balgarski ezik. Chast parva. Fonetika. Grafika i pravopis. Morfemika. Slovoobrazuvane.* Veliko Tarnovo: Asta [in Bulgarian].

Гл. ас. д-р Десислава Димитрова
ORCID ID: 0000-0002-6341-3377
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски"
Филологически факултет
Катедра по български език
Пловдив, България
E-mail: desislava_dimitrova@uni-plovdiv.bg

Senior Assist. Prof. Desislava Dimitrova, PhD
ORCID ID: 0000-0002-6341-3377
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Bulgarian Language
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: desislava_dimitrova@uni-plovdiv.bg

НАБЛЮДЕНИЯ ВЪРХУ МОРФОСТРУКТУРАТА НА ФОРМИТЕ ОТ ТИПА *БИЛ ПИСАЛ* И *БИЛ ПИШЕЛ*

ВАСИЛ СТАМЕНОВ
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛИАЛ „ЛЮБЕН КАРАВЕЛОВ“
КЪРДЖАЛИ, БЪЛГАРИЯ

OBSERVATIONS ON THE MORPHOSTRUCTURE OF FORMS SUCH AS *BIL PISAL* AND *BIL PISHEL*

VASIL STAMENOV
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
BRANCH “LYUBEN KARAVELOV”
KARDZHALI, BULGARIA

Abstract: The article examines the question of whether, due to the coincidence between the aorist and the imperfect participles of the verb “to be”, the -L inflection in “bil” can function both as a resultative and as a reported marker. The study emphasizes on forms such as “bil pisal” and “bil pishel”. Hypotheses are put forward as to why there are constraints on the use of forms like “bil pishel” in a resultative context.
Keywords: grammatical meaning, resultativity, renarrativity, relativity, inferential modality

Обект на изследване в настоящата статия е формалното изразяване на граматикализираните значения относителност, резултативност, преизказност и умозаключителна модалност в състава на формите от типа *бил писал* и *бил пишел*.

При анализа на езиковите факти последователно се придържаме към тезата, че в съвременния български език всяко от четирите споменати значения се изразява на равнището на словоформата (вж. Куцаров/Kutsarov 2007, 176 – 177). Маркер на относителността е имперфектната флексия -Е-, -А- / -’А: *четЕше*, *плетЯл* и др. Резултат от действие сигнализират тези вербални граматични образувания, които съдържат актуализирана чрез морфемите -Л-, -Н- или -Т- гласна на аористната основа: *разказаЛ е*, *беше разказаЛ*, *ще е разказаЛ, удареН е* и др. Ренаративните форми притежават една допълнителна морфема -Л- (омоним на резултативния маркер -Л) в съпоставка с из-

ходните непреизказни форми, срв. *копаеше ~ копаеЛ*; *беше копал ~ биЛ копал* и др. Отличителна черта на умозаключителните форми е комбинацията от морфемата -Л- (омоним на резултативния и преизказния маркер -Л) и спомагателния глагол *съм*, който се запазва в трите лица в единствено и множествено число: *плетяЛ Е, биЛ Е плел* и др. (вж. Куцаров/Kutsarov 2007, 255, 250, 307, 288). Тъй като съществуват различни гледни точки за семантиката, изразявана от анализираните форми, е необходимо да поясним, че се придържаме към следното изходно тълкуване: *щял да е пристигнал* – сложна глаголна форма за бъдеще време, относителна, преизказна, резултативна, изявително наклонение и т.н.; *бил пишел*[1] – сложна глаголна форма за сегашно време, относителна, преизказна, нерезултативна, умозаключително наклонение и т.н.

Интересът ни към темата е следствие от известния факт, че в съвременния български език *бил* е омонимно граматично образувание, което функционира както като минало (свършено) деятелно причастие на глагола „съм“, така и като негова преизказна форма. Двузначността се дължи на съвпадението между аористната и имперфектната основа на *съм*, настъпило в диахронен план. От съвременна гледна точка ни се струва, че е важно да се разгледа въпросът дали в състава на аналитичните вербални форми от типа *бил пишел* причастието *бил* би могло да се тълкува двояко: 1) като структурен елемент, изразяващ значението преизказност в рамките на цялата словоформа; 2) като резултативен маркер, защото от формална гледна точка морфемата -Л- актуализира аористната основа -И-. Второто теоретичното допускане се основава не само на съвпадението между аористната и имперфектната основа на *съм*, но и на възможността мястото на преизказната морфема -Л- в част от други форми, изразяващи следходност, да се променя, като от спомагателния глагол *щял* преминава в пълнозначния глагол, срв. *щяЛ да търси* и *ще търсеЛ*: *Абушев **щял да търси** над 130 000 лева от ЦСКА* (https://prosport.bg/news); *Той вече обяви, че ще се кандидатира за кмет, но като независим, а не от партията си „Либерален алианс“ и **ще търсел** подкрепа от други политически сили* (https://dnesplus.bg/).

Основната цел на анализа е да провери дали в определен контекст формите от типа *бил пишел* се употребяват като резултативни граматични образувания, еднакви по значение с *бил писал*. Изпълнението на тази задача би позволило да се направят някои наблюдения, свързани с разпределението на граматичната информация в аналитичната словоформа. Задълбочените изследвания на Г. Герджиков, разкриващи причините за неравномерния преход към аналитизъм в различните звена на езиковата система, показват, че създаването на сложни форми е следствие от стремежа към разтоварване на флек-

[1] Не споделяме тезата на К. Кабакчиев, че в съвременния български език в състава на перфектните форми може да участва т.нар. минало несвършено деятелно причастие (вж. Кабакчиев/Kabakchiev 2021).

сията в синтетичната словоформа от огромното количество граматична информация, което тя изразява (Герджиков/Gerdzhikov 1987). И. Куцаров отбелязва, че в състава на формите от вида *бил писал* „причастието *бил* също функционира като минало несвършено деятелно причастие“ (Куцаров/Kutsarov 2007, 313). Тъй като -АЛ в *бил писал* сигнализира резултат от действие[1], в словоформите от този вид *бил* може да се тълкува единствено като преизказен маркер. Съществуващата в езиковата система граматична омонимия между резултативното и преизказното значение на *бил* се разрешава в състава на самата словоформа, без да е необходим лексикален контекст. Граматичните морфеми, изразяващи значения от различни морфологични категории, се разполагат в определена последователност, а тяхната взаимна свързаност позволява информацията, носена от цялата словоформа, да бъде разчетена правилно.

И. Куцаров определя граматичните образувания от типа *бил пишел* като ренаративни умозаключителни форми за сегашно време[2], като уточнява, че в състава им няма резултативна морфема. Авторът подчертава факта, че морфемата -Л тук отново сигнализира вторичност на изказването (вж. Куцаров/Kutsarov 2007, 319). Корелативната опозиция между *пишел е* и *бил пишел* според И. Куцаров илюстрира различие само по признаците преизказност : непреизказност. Поради тази причина е логично формите, образувани по модела *бил* + така нареченото минало несвършено деятелно причастие[3], да се приемат за нерезултативни. Ако се направи теоретичното допускане, че заради формалната двузначност на *бил* формите от вида *бил пишел* в определен контекст могат да функционират като резултативни, броят на композираните вербални форми, чието тълкуване зависи от употребата им в речта, би нараснал още повече. Известно е, че сред граматичните форми, изразяващи абсолютна предходност или зависим таксис, съществуват омонимни образувания: *писал е* – резултативно сегашно време, изявително наклонение и *писал е* – умозаключителна форма за минало време, нерезултативна (вж. Куцаров/Kutsarov 1994); *бил писал* – сегашно относително резултативно време, преизказна форма, изявително наклонение и *бил писал* – минало време, преизказна форма, умозаключително наклонение. Поради тази причина би било логично да се очаква, че в езиковата система ще се появи механизъм, ограничаващ създаването на още омонимни форми, както и тенденция към стес-

[1] При конклузивния аорист този маркер по съвместителство изразява умозаключителност.

[2] Различна гледна точка представят Г. Герджиков (Герджиков/Gerdzhikov 1984), Р. Ницолова (Ницолова/Nitsolova 2008), К. Алексова (Алексова/Aleksova 2023) и други автори.

[3] Приемаме тезата на Н. Костов (Костов/Kostov 1939), К. Куцаров (Куцаров/Kutsarov, K. 2022) и други изследователи, че лексемите от типа *ходел*, *мислел*, *търсел* и др. не са причастия, а преизказни глаголни форми.

няване на семантиката на граматични образувания, които могат да изразяват различни значения. Според нас следствие от втория стремеж е установяването на преизказната флексия -Л в причастието *бил* в състава на глаголните форми, изразяващи минало време или относителност. Доказателство за това е липсата на примери, в които формите от вида *бил пишел* се съчетават с периферийни резултативни модификатори. Опитът ни да открием подобни конструкции в Българския национален корпус показа, че не се срещат изречения, в които анализираните форми се съчетават с темпоралното наречие *вече*, макар че те не биха били категоричен аргумент в подкрепа на тезата за изразявано резултативно значение, защото в съвременния български език съществува тенденция аористното причастие в състава на аналитичните глаголни форми да бъде заместено с т.нар. минало несвършено деятелно причастие (вж. Абазова/Abazova 2017; Алексова, Ласкова, Апостолова, Сивилова, Москова/Aleksova, Laskova, Apostolova, Sivilova, Moskova 2025). Посигурен критерий за проверка сякаш са изречения, в които са използвани периферийните модификатори *тъкмо*, *едва* и др., срв. с кодифицираните резултативни форми от вида *беше писал*, които са често срещани в подобен контекст: *Дъждът тъкмо* ***беше измил*** *плочките на площада и такова чудно сутрешно слънце* ***беше напекло****, че ни се наложи с Ташо Колев от Jeremy? да се направим на истински рок звезди и невъзпитано да останем със слънчевите си очила* (https://licata.bg/interview/tasho-kolev-za-jeremy-i-koncertite-na-mars/). Действията, изразени в главното и подчиненото изречение, са съотносителни. От значение е и свършеният вид на основите, от които са образувани резултативните форми *беше измил* и *беше напекло*. Той предполага, че след постигането на резултат от действията, които са достигнали целта си, разказът може да продължи напред.

По-нататък ще разгледаме няколко примера, в които са използвани резултативни форми, образувани от глаголи от първо и второ спрежение. Целта ни е да представим словоформи, при които няма съвпадение между миналото деятелно причастие, от една страна, и т.нар. имперфектно причастие, от друга.

Ако изхождаме от теоретичното допускане, че спомагателният глагол *бил* е способен да изразява както преизказност, така и резултативност, а ренаративната флексия -Л може да заеме позиция в състава на пълнозначния глагол при аналитичните форми, примерът *Той тъкмо* ***беше приключил*** *с работата си и* ***беше започнал*** *внимателно да се спуска на пода, когато един глас зад него почти го накара да загуби равновесие* (http://search.dcl.bas.bg/) би трябвало да е допустимо да се преизкаже по два начина:

1) *Той тъкмо* ***бил приключил*** *с работата си и* ***бил започнал*** *внимателно да се спуска на пода, когато един глас зад него почти го накарал да загуби равновесие.*

2) **Той тъкмо* ***бил приключел*** *с работата си и* ***бил започнел*** *внимателно да се спуска на пода, когато един глас зад него почти го накарал да загуби равновесие.*

При кодифицирания вариант *бил приключил* резултативната морфема -Л не променя мястото си в словоформата. Преизказната морфема -Л се добавя към спомагателния глагол след отстраняването на -ШЕ – аломорф на свидетелската флексия -Х-. Тъй като не успяхме да открием примери, в които формите от вида *бил приключел* са използвани в резултативен контекст, смятаме, че езиковата система ограничава тяхната семантика единствено до ренаративни корелати на относителното умозаключително сегашно време: *мислел е : бил мислел*. Поради тази причина второто трансформирано изречение би следвало да се приеме за неправилно.

В заключение ще отбележим, че формите от вида *бил пишел* в съвременния български език не функционират като резултативни граматични образувания, еднакви по значение с *бил писал*. Важен извод, който би могъл да бъде формулиран, е, че в състава на аналитичните вербални словоформи *бил* функционира като структурен елемент, чиято роля е да изразява относителност и преизказност. Към него при необходимост се добавят родовите флексии -А, -О или плуралната морфема -И. Заложената в езиковата система възможност за съществуването на омонимни форми: 1) *бил пишел* – относително умозаключително сегашно време, преизказна форма и 2) *бил пишел* – относително резултативно сегашно време, преизказна форма, се оказва нереализирана, като семантиката на *бил пишел* се ограничава само до първото посочено тълкуване. Причините за това могат да бъдат различни. Би могло да се предположи, че езиковата система се опитва да ограничи нарастването на словоформите, чието тълкуване зависи от контекста, защото вече съществуват омонимни форми, маркирани със значенията абсолютна предходност или зависим таксис: *писал е* и *писал е*; *бил писал* и *бил писал*. Разполагането на граматичните морфеми в точно определена последователност може да се приеме и като аргумент в подкрепа на тезата, че граматикализацията на значенията относителност, преизказност, резултативност и умозаключителна модалност в съвременния български език е напълно завършен процес.

Литература

Абазова, Ст., 2017. *Аорист и имперфект в българския език днес*. София: Парадигма. ISBN 978-954-326-330-1.

Алексова, Кр., 2023. *Дубитативът в съвременния български език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-619-7433-68-5.

Алексова, Кр., Ласкова, Л., Апостолова, Д., Сивилова, Я., Москова, М., 2025. Замяната на имперфектното от аористното причастие в съвременния български език в лингводидактологичен аспект. *Чуждоезиково обучение*, т. 52, № 1, с. 16 – 31. ISSN 0205–1834.

Герджиков, Г., 1984. *Преизказването на глаголното действие в българския език*. София: Наука и изкуство.

Герджиков, Г., 1987. Неравномерният ход на развоя към аналитизъм в различните звена на системата и неговите причини. В: Иванова-Мирчева, Д.

(ред.). *Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Том 2. История на българския език*, с. 32 – 41. София: Издателство на БАН.

Кабакчиев, К., 2021. Нова концепция за българския сегашен перфект: изпълнява структурни функции, изразява несвидетелственост. *Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis*, том 40/3, с. 207 – 218. ISSN 2534-918X.

Костов, Н., 1939. *Българска граматика*. София: Казанлъшка долина.

Куцаров, Ив., 1994. *Едно екзотично наклонение на българския глагол*. София: УИ „Св. Климент Охридски".

Куцаров, Ив., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски". ISBN 978-954-423-376-1.

Куцаров, К., 2022. *Българските лексемни класове и учението за частите на речта*. София: Колибри. ISBN 978-619-02-1031-3.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: УИ „Св. Климент Охридски". ISBN 978-954-07-5644-8.

REFERENCES

Abazova, St., 2017. *Aorist i imperfekt v balgarskia ezik dnes*. Sofia: Paradigma [in Bulgarian]. ISBN 978-954-326-330-1.

Aleksova, Kr., 2023. *Dubitativat v savremennia balgarski ezik*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian]. ISBN 978-619-7433-68-5.

Aleksova, Kr., Laskova, L., Apostolova, D., Sivilova, Ya., Moskova, M., 2025. Zamyanata na imperfektnoto ot aoristnoto prichastie v savremennia balgarski ezik v lingvodidaktologichen aspekt. *Chuzhdoezikovo obuchenie*, vol. 52, № 1, pp. 16 – 31 [in Bulgarian]. ISSN 0205–1834.

Gerdzhikov, G., 1984. *Preizkazvaneto na glagolnoto deystvie v balgarskia ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Gerdzhikov, G., 1987. Neravnomerniyat hod na razvoya kam analitizam v razlichnite zvena na sistemata i negovite prichini. In: Ivanova-Mircheva, D. (ed.). *Vtori mezhdunaroden kongres po balgaristika. Dokladi. Vol. 2. Istoria na balgarskia ezik*, pp. 32 – 41. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

Kabakchiev, K., 2021. Nova kontseptsia za balgarskia segashen perfekt: izpalnyava strukturni funktsii, izrazyava nesvidetelstvenost. *Studia philologica Universitatis Velikotarnovensis*, vol. 40/3, pp. 207 – 218 [in Bulgarian]. ISSN 2534-918X.

Kostov, N., 1939. *Balgarska gramatika*. Sofia: Kazanlashka dolina [in Bulgarian].

Kutsarov, Iv., 1994. *Edno ekzotichno naklonenie na balgarskia glagol*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian].

Kutsarov, Iv., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskia ezik. Morfologia*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski" [in Bulgarian]. ISBN 978-954-423-376-1.

Kutsarov, K., 2022. *Balgarskite leksemni klasove i uchenieto za chastite na rechta*. Sofia: Kolibri [in Bulgarian]. ISBN 978-619-02-1031-3.

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-5644-8.

АС. Д-Р ВАСИЛ СТАМЕНОВ
ORCID ID: 0009-0004-7480-5917
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филиал „Любен Каравелов“
Кърджали, България
E-mail: v.stamenov@uni-plovdiv.bg

ASSIST. PROF. VASIL STAMENOV, PHD
ORCID ID: 0009-0004-7480-5917
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Branch Lyuben Karavelov
Kardzhali, Bulgaria
E-mail: v.stamenov@uni-plovdiv.bg

ПЕРИФЕРИЙНИ СРЕДСТВА ЗА ИЗРАЗЯВАНЕ НА ОПРЕДЕЛЕНОСТ В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ИРЕНА РУСЕВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

PERIPHERAL MEANS FOR EXPRESSING DEFINITENESS IN CONTEMPORARY BULGARIAN LANGUAGE

IRENA RUSEVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The present study examines the periphery of the microfield of definiteness in the contemporary Bulgarian language. Its aim is to describe and analyze the non-core modifiers of definiteness and their role within the grammatical system. The theoretical approach is based on A. V. Bondarko's concept of functional-semantic fields: a given meaning can be realized both through grammatical and non-grammatical means. The results show that the periphery of the studied microfield encompasses a rich set of non-core resources that enrich the semantic potential of the nucleus and contribute to a more thorough expression of the determinative meaning.

Keywords: definiteness, functional-semantic grammar, microfield, periphery, non-core modifiers

Обект на настоящото изследване е периферията на микрополето на *определеността* в рамките на съвременния български език. **Целта** е не само да бъдат описани различните неядрени средства за изразяване на значението *определеност*, но и да се анализира тяхната роля по отношение на граматичната система. Тъй като предметът на изследване налага да бъдат проучени и систематизирани както граматичните, така и неграматичните езикови модификатори на определеността в нашия език, теоретичният базис е основан на концепцията на А. В. Бондарко за функционално-семантичните полета, според която дадено значение може да бъде изразявано както от максимално специализирани граматични средства (морфологични и синтактични), така и от неграматични средства – фонетични (вкл. и акцентологични), словообразувателни, лексикални, фразеологични, които в редица случаи се съчетават помежду си, за да изразят по-пълноценно съответното значение.

Микрополето на *определеността* (заедно с микрополето на *неопределеността*) се разполага във функционално-семантичното поле (ФСП) на *детерминативността*, като в структурно отношение функционално-семантичната категория (ФСК) *детерминативност* се изгражда върху привативната опозиция *детерминираност ~ недетерминираност* [1] (Чакърова/Chakarova 2025). Ядро на *детерминативността* е морфологичната категория (МК) *положение* (*определеност ~ неопределеност*), чийто маркиран член е грамемата *определеност*, която „сигнализира за определено, познато, конкретно, уточнено явление (същина, признак, наименование на действие, количество или поредно място в количеството)“ (Куцаров/Kutsarov 1985, 160). С други думи, семантичното съдържание на МК *положение* се определя от отношението на обектите от заобикалящата ни действителност (реална и въображаема) към конкретността (Чакърова/Chakarova 2025).

Според част от изследователите маркираният член в категорията – *определеността* – се реализира в три семантични варианта – **индивидуална определеност**, **количествена определеност** и **генерична определеност**, като общото значение на конкретност присъства и в трите, но тяхното разграничаване се проявява в спецификата на употребата им в различни контекстови ситуации (вж. Граматика/Gramatika 1999; също Куцаров/Kutsarov 1997; Маровска/Marovska 2013). В описателен план действително може да се говори за три семантични реализации на членната морфема, но от позицията на функционално-семантичния подход смятаме, че по-убедителни са аргументите за периферийния характер на **количествената** и **генеричната определеност**. Трябва да подчертаем, че традиционната описателна интерпретация и функционално-семантичната не се изключват напълно, а взаимно се допълват – описателната граматика очертава констатираните семантични употреби, докато функционално-семантичната теория ги подрежда в микрополе с ядро и периферия. С оглед на целите на настоящото изследване и избрания теоретичен базис тук приемаме, че същинско ядро на микрополето на *определеността* е **индивидуалната определеност**, а **количествената** и **генеричната определеност** са вторични и контекстуално обусловени проявления, които функционират в периферията на изследваното микрополе (вж. Куцаров/Kutsarov 1985, 159, 168; Зидарова/Zidarova 2017, 27, 55). Мотивите за това са, че от трите разновидности единствено **индивидуалната определеност** се проявява системно и независимо от контекста и граматичното време (вж. по-нататък в изложението), докато **количествената** и **генеричната употреба** на членната морфема се реализират в специфични контекстови условия, при които морфологичният показател „се прехвърля“ във функционално-семантичните полета на количествеността и генеричността.

Количествената определеност проявява функционална обвързаност преди всичко с количествената семантика, а не с определеността. При този

[1] Терминът е на К. Чакърова.

тип употреби членната морфема сигнализира не познатост или конкретност на означаваното явление, а цялата съвкупност от представители на даден клас (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 116). Това дава основание количествената определеност да бъде интерпретирана не като елемент от ядрото, а като периферийно проявление на определеността (вж. Куцаров/Kutsarov 1985, 168). Напр.: *Ще добавя още, че* ***колегите*** *от нашия институт ме посрещнаха изключително сърдечно* (Е. Манов); ***Рудокопите*** *от Глайвиц,* ***студентите*** *от Москва,* ***селяните*** *от Тоскана,* ***планинците*** *от Алпите,* ***войниците*** *от Хановер,* ***фабричните работници*** *от Манчестер – целият свят ликуваше заедно с* ***българите*** (Ц. Родев).

Генеричната определеност също не се отнася до конкретен референт, а обозначава характеристики, общи за всички представители на даден вид (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 117). При този тип употреба на членната морфема най-естествената и системна реализация е в *сегашно време*, тъй като именно то в общото си значение изразява липса на данни за разновременност или едновременност на действието с изказването, което обуславя способността на *презенс* да изразява общовалидни факти (Граматика/Gramatika 1999, 386; също Станков/Stankov 1969, 9). Генеричната определеност позволява формулирането на обобщени твърдения и характеристики, отнасящи се за всички представители на даден вид, при което членуваната форма не идентифицира конкретен референт, а „всички обекти, които се мислят в обема на означеното с името понятие“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 117). Тъй като този вид определеност не изразява специфичната за ядрото семантика (обектът се разглежда не като индивидуално идентифициран елемент, а като представител на целия тип или клас), генеричната определеност следва да се отнесе към периферията на микрополето на определеността. Напр.: *О, Господи! Какво нещо е* ***човекът****! Какво безумие е* ***човекът****!* (В. Люцканова); ***Мечката*** *е всеядно животно* (сп. „Лов и риболов“); … *но без него не може, както* ***птицата*** *не може без въздух, а* ***рибата*** *без вода* (А. Стойнев)[1].

Формален показател на *определеността* са членните морфеми, които се различават за трите рода и двете числа (за **м.р.** *-ът,-ъ/ят, -я*; за **ж.р.** *-та*; за **ср.р.** *-то*; за **мн.ч.** *-те, -та*). В съвременния български език определителният член е задпоставен и изпълнява ролята на групов определител, т.е. винаги заема позиция при първото определение в структурата на именната фраза (вж. Чакърова/Chakarova 2025).

Що се отнася до периферията на микрополето на *определеността*, може да се посочи, че тя се отличава с висока степен на наситеност и включва редица средства, които допълват и разширяват експлицираното от ядрото гра-

[1] От гледна точка на функционално-семантичната теория на А. В. Бондарко както **количествената**, така и **генеричната определеност** са класически случаи на несъщински употреби на ядрен показател, който се „отклонява“ и модифицира други значения като количественост и родовост.

матично значение[1]. Според И. Куцаров някои от най-типичните периферийни модификатори на определеността са **показателните местоимения, притежателните местоимения, някои членувани прилагателни имена и причастия, собствените лични и нелични съществителни имена, количествената** и **генеричната определеност**, а от синтактичните модификатори авторът посочва **словореда** (Куцаров/Kutsarov 1985, 166 – 168). Както ще видим обаче, освен лексикални и синтактични средства, периферията на разглежданото микрополе може да съдържа и акцентологични модификатори, както и членове на морфологични категории в несобствена функция (вж. Чакърова/Chakarova 2025).

В следващите редове ще разгледаме въпросните периферийни модификатори в микрополето на определеността, които ще бъдат класифицирани в няколко подгрупи в зависимост от принадлежността им към различните равнища на езиковата система, както и степента на тяхната активност и специализация. Изхождаме от схващането, че колкото по-интензивно даден периферен модификатор реализира своята функция в микрополето на определеността, толкова по-близо се намира той до ядрото.

1. Фонетични средства за изразяване на определеност в съвременния български език

1.1. Към фонетичните способи за изразяване на определеност може да се отнесат **интонацията**, **логическото ударение** и **интонационните паузи** (Чакърова/Chakarova 2025), които функционират като вторично, а не като основно граматическо средство (какъвто е членът). Чрез въпросните фонетични средства може да се подсили или да се сигнализира степента на определеност, макар че те сами рядко могат да изразяват детерминативна семантика без подкрепата на допълнителни маркери в конкретния комуникативен контекст. Така например в изречение от типа на: „*Искам кубче*“, обектът е неопределен, докато при прозодично подчертаване (чрез по-силно ударение, удължаване на гласната или промяна във височината на тембъра) говорещият може да сигнализира за конкретен, специфичен обект, известен на участниците в комуникацията. Това е особено характерно за речта на малките деца, които още не са усвоили граматичните правила на езика. В изказвания като: *Искам кубчеее!*; *Дай гавничка!* (с удължено и експресивно произнасяне, често придружено от жест или посочване с поглед) вм. *Искам* ***кубчето****!; Дай ми* ***възглавничката****!,* липсва граматичен маркер за определеност, но говорещото лице интонационно маркира, че става дума за точно определено кубче или възглавница, познати на детето и събеседника.

[1] Повече за типологията на функционално-семантичните полета вж. Чакърова/Chakarova 2017б.

2. Словообразувателни средства за изразяване на определеност в съвременния български език

К. Чакърова отнася към този тип средства суфикса ***-то***, който участва в деривацията на относителни местоимения в съвременния български език. Авторката подчертава, че този суфикс е семантично и морфологично свързан с определителния член, като общата им функция се проявява в маркирането на референтна определеност на означавания обект (Чакърова/Chakarova 2025)[1]. Напр.: *Протегна ръка,* ***която*** *неудържимо трепереше, и докосна студената, гладка повърхност* (= ***Ръката*** *неудържимо трепереше*) (Л. Дилов).

Като периферен модификатор на количествеността и генеричността в съвременния български език могат да функционират и префиксоидите ***вся-*** и ***все-***, с чиято помощ се образуват обобщителните местоимения, както и самите обобщителни местоимения (част от които са наследени от старобългарския: **вьсѣкъ** – *всеки*, **вьсѣка** – *всяка*, **вьсѣко** – *всяко*), които заместват в генерализиран план названията на явленията (вж. Чакърова/Chakarova 2025; Граматика/Gramatika 1999, 341; ГСБКЕ/GSBKE 1983a, 206). Напр.: ***Всеки*** *живее единствено заради себе си. Колкото и да е тъжно, това е истината* (Т. Костадинов); *Като* ***всяка*** *голяма сила, тя си има и своя слабост* […] (Н. Станд); *Усети скърцането на прояденото от* ***всякакви*** *гадини дървено легло и скочи на пода* (А. Стойкова) и др. под.

3. Лексикални средства за изразяване на определеност в съвременния български език

В. Зидарова отбелязва, че, за разлика от членната морфема (която функционира като ядрено средство), лексикалните детерминатори са „доста спорни и недостатъчно добре изучени“ (Зидарова/Zidarova 2017, 40) – пропуск, който можем да обясним с факта, че традиционните описателни изследвания са насочени предимно към граматичните сигнализатори на детерминативност. Както ще видим, периферийното микрополе на *определеността* в рамките на ФСП на *детерминативността* се отличава с впечатляващо многообразие от начини за изразяване на ядреното значение.

3.1. Едни от най-типичните лексикални периферийни модификатори за определеност са **показателните местоимения за близки лица и нелица:** *този (тоя, *тоз), тази (тая, *таз), това (туй), тези (тия, *тез)*; **показателните местоимения за отдалечени лица и нелица:** *онзи (оня), онази (оная, *оназ), онова (онуй), онези (ония, *онез)*; **показателните местоимения за признаци на близки лица и нелица:** *такъв, такава* (**такваз/и*), *такова* (**таквоз/и*), *такива* (**таквиз/и*), и **показателните местоимения за признаци на отдалечени лица и нелица:** *онакъв, онакава* (**онакваз/и*), *онакова*

[1] Тук авторката се солидализира с И. Куцаров, който, от своя страна, препраща към съчинение на И. Гълъбов (вж. Куцаров/Kutsarov 1985, 163).

(**онаквоз/и*), *онакива* (**онаквиз/и*)[1]. Към тази група могат да бъдат отнесени и местоименните показателни наречия *тук*, *там*, *тогава*, *оттогава*, *дотогава*, *така* и др. под. (вж. Чакърова/Chakarova 2025). Връзката между определителния член и показателните местоимения в българския език е добре установена. В съвременния български книжовен език определителният член произхожда от старобългарското местоимение **тъ, ть, то** в слаба (клитична) позиция, напр.: **чловѣкъ тъ** (*човекът*), **жена та** (*жената*), **чѧдо то** (*чедото*), като граматикализацията му води до превръщането на старото показателно местоимение в морфологичен маркер на определеност (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 117). Поради това показателните местоимения притежават способността самостоятелно да конкретизират обектите и техните признаци, което е обусловено от тяхната функция на деиктични единици, насочващи вниманието на реципиента към вече упоменати в предходния контекст лица, предмети или характеристики. Аналогична функция изпълняват и показателните местоименни наречия (вж. Чакърова/Chakarova 2025). Напр.: *Стори му се, че* ***тази*** *жена би изпъквала между испанките като стоманен кинжал сред куп от пъстри безобидни ветрила* (Д. Димов); *Всичко* ***тук*** *около него ставаше* ***така*** *тихо,* ***така*** *безшумно и* ***така*** *неприличащо на неговата крещяща Америка* (Л. Дилов); *И мислех си* ***тогава****, като я гледах как се милуваше тя со слънцето: дали не сам бог предвестта на свойто сетнешно решение ни дава?* (П. Славейков) и др.

3.2. Относителни местоимения

Относителните местоимения изпълняват функцията на свързващи елементи между подчиненото и главното изречение, като едновременно с това могат да функционират като заместители на имена или местоимения, употребени в главното изречение. Относителните местоимения се образуват от въпросителните с помощта на ***-то****: кой – кой-****то****, коя – коя-****то****, кое – кое-****то*** и пр. (Граматика/Gramatika 1999, 338; ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 202), като суфиксът ***-то*** е генетично свързан с анафоричното показателно местоимение, от което произлиза и определителната членна морфома в съвременния български език (вж. **3.1.**). К. Чакърова отбелязва, че в случаите, когато въвеждат подчинени подложни изречения, относителните местоимения функционират като единствен детерминатор в структурата на изказването (Чакърова/Chakarova 2025). Напр.: – ***Който*** *трай, този, който сам не смей, ще бъде роб до гроб…* (П. Славейков); *Тежко му,* ***който*** *се на чуждо слънце грей!* (П. Славейков).

3.3. Притежателни местоимения

Като периферийни определителни модификатори могат да функционират и **притежателните местоимения** (*мой*, *моя*, *мое*, *мои*, *твой*, *твоя*, *твое*, *твои*, *негов*, *негова*, *негово*, *негови*, *неин*, *нейна*, *нейно*, *нейни* и т.н.), както и кратките им форми (*ми*, *ти*, *му*, *ѝ*, *ни*, *ви*, *им*). Притежателните местоимения

[1] Местоименията, посочени в скоби със знака * (напр.: **таквоз*, **онаквоз*), се характеризират с разговорен стилистичен оттенък (вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 199).

се отнасят към обект, чийто собственик е референтно установен или, с други думи, „те отделят даденото явление от редица подобни явления, т.е. сигнализират неговата известност“ (Куцаров/Kutsarov 1985, 167). Пълните форми почти винаги се употребяват членувани или в комбинация с други определителни модификатори, срв.: *Като на всички кварталски деца и **моите** крака се покриха с многобройни рани и пришки* (П. Вежинов); *Подлост, истинска подлост бяха **тези мои** думи!* (П. Вежинов). Поради това може да се счита, че кратките форми представляват „същинските“ оператори в полето на детерминацията, макар че нерядко те също се съчетават с други средства за изразяване на референтна определеност (Чакърова/Chakarova 2025; също Съпоставителна граматика/Sapostavitelna gramatika 1990, 75), срв.: *– Майка **ни** всяка вечер го молеше да те запази* (В. Мутафчиева) и ***Очите ми**, широко разтворени, търсят* (О. Сапарев).

3.4. Лични местоимения

Личните местоимения (*аз, ти, той, тя, то, ние, вие, те*) са: „[д]уми, с които могат да се заместват названия на лица, предмети и всякакви други същини“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 191). Смятаме, че тяхното място може да бъде локализирано в периферията на функционално-семантичното микрополе на определеността, тъй като те винаги са определени, т.е. конкретни. В исторически план третоличните местоимения *той, тя, то, те* произлизат от старобългарското показателно местоимение **тъ** (ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 191; Ницолова/Nitsolova 2008, 147). При тях референтът обикновено се въвежда чрез предходния текст, докато референтът на местоименията от първо и второ лице се определя в рамките на самия речеви акт (Ницолова/Nitsolova 2008, 149). Пълните падежни форми на личните местоимения са самостойни части на речта и могат да се употребяват независимо в изречението, докато кратките са клитики и не могат да се използват самостоятелно (Ницолова/Nitsolova 2008, 151). Въпреки това и пълните, и кратките форми могат да придобиват референтна или прагматична конкретизация в контекста. Напр.: *А **ние го** забравихме – и само пустинята плаче за онзи, който **я** най-много обичаше* (Н. Райнов); *Пристигам тъкмо навреме, защото децата току-що са дошли. Бях забравил за **тях**, но **те** не са **ни** забравили* (Б. Райнов).

3.5. Възвратни местоимения

Възвратно-личните местоимения (винителен падеж – *себе си* (пълна форма)/*се* (кратка форма); дателен падеж – *на себе си* (пълна форма)/*си* (кратка форма) заместват личните местоимения в косвените падежи, а **възвратните притежателни местоимения** (*свой, своя, свое, свои* (пълна форма)*/си* (кратка форма) се използват вместо обикновените притежателни местоимения, когато притежателят съвпада с подлога в изречението (Куцаров/Kutsarov 1997, 55). Макар да не функционират като граматични маркери на определеност в системен план, те, подобно на личните и притежателните местоимения, конкретизират референта в речевия акт чрез анафорична връзка с подлога. Поради това могат да бъдат отнесени към групата на лексикал-

ните периферийни модификатори на определеността в българския език. Срв.: *Венел се усмихна* ***на себе си*** (Н. Станд); *Щом усиля* ***своя*** *ход, вие бърчите лица. Срамота!* (Н. Вапцаров).

3.6. Във функция на неядрени модификатори на определеността могат да бъдат използвани и някои **прилагателни имена и причастия**, които се употребяват предимно членувани (напр.: *същия*, *самия*, *посочения*, *споменатия*, *въпросния* и др. под.) и които вземат ролята на определители на известни в комуникативния акт обекти (Куцаров/Kutsarov 1985, 167; също Чакърова/Chakarova 2025), напр.: *Поглъщаме хищно и лакомо. Винаги някак между другото. Любовта си преживяваме по* ***същия*** *начин* (сп. „Егоист“); *Извади от чантата си тефтерче, внимателно преповтори написания в него адрес, намери го сравнително лесно на картата* […] *Докато приближаваше до* ***въпросния*** *адрес, я обзе чувство на несигурност и страх* (Л. Коен); *Правите го сега, когато по думите на* ***самата*** *авторка съм бил „угаснала парламентарна звезда“* (в-к „Демокрация“, бр. 21/2002).

3.7. Към лексикалните периферийни модификатори на определеността спадат и **собствените лични имена и прозвища, названията на някои географски обекти**, както и **имената на фолклорни** и **митологични създания**. И. Куцаров отбелязва, че поради своята уникалност въпросните именувани обекти са определени (Куцаров/Kutsarov 1985, 168; също Чакърова/Chakarova 2025). Напр.: *Предлагам две решения по проблема на* ***Иван****, а именно по какъв път да тръгне* (сп. „Егоист); *Върнали се* ***Баба Меца*** *и* ***Ежко Бежко****. Гледат – медът изяден* (Ран Босилек). В някои случаи определеността се подсилва чрез съчетание с други периферийни модификатори, напр.: *Добро момиче била* ***тази Мария****, божа кравица* (В. Друмев); *Алкивиад посочи на Марин* ***въпросния Ерхард*** *– човек възрастен, но стегнат и много забързан* (В. Мутафчиева).

3.8. Роднински названия в ед.ч.

Роднинските названия в ед.ч. функционират като периферийни модификатори в микрополето на определеността, тъй като се отнасят до конкретен индивид. Съществителните имена *мама*, *тате*, *майка*, *татко*, с които говорещият назовава родителите си, са винаги нечленувани, докато *баба*, *дядо*, *леля*, *вуйчо*, *стрина*, *чичо*, *вуйна*, *бате*, *така* и др. под., с които се именуват собствените роднини, обикновено са в неопределена форма, но членуването им също е възможно при нужда от допълнителна конкретизация. Роднинските названия могат да се употребяват както самостоятелно (напр: *мама*, *татко*, *баба*, *дядо* и др.), така и в съчетание с кратките форми на притежателните и възвратно притежателните местоимения, напр.: *майка ми, баба им, вуйчо му, внукът ѝ* и др. под. Когато тези съществителни са придружени от съгласувано определение или пълна форма на притежателно или възвратно притежателно местоимение, определението винаги се членува (вж. ГСБКЕ/GSBKE 1983а, 127; Ницолова/Nitsolova 2008, 96; също Съпоставителна грамати-

ка/Sapostavitelna gramatika 1990, 74), напр.: ***моята*** *майка*, ***скъпата*** *ни баба*, ***любимият*** *им вуйчо* и др. под.

4. Морфологични средства в „несобствена“ функция, изразяващи значението определеност

Както беше отбелязано, ядреният морфологичен експликатор на определеността е членната морфема. Наред с нея в ролята на модификатори могат да се употребяват и отделни членове на морфологични категории, използвани в „несобствена“ функция, които се разполагат в периферията на изследваното микрополе. Става дума за такива морфологични средства, които се използват със своя допълнителна (несъщинска) функция. Още в самото начало е необходимо да се уточни, че посочените модификатори не действат еднотипно – някои проявяват по-висока степен на активност от други, но общата им характеристика е, че тяхната реализация е обусловена от контекстовите условия.

4.1. Темпорални глаголни форми

К. Чакърова отбелязва, че при употребата на някои времена (напр. *презенс, аорист* и *имперфект*) именно темпоралната форма диференцира типа определеност (генерична определеност или едностранна индивидуална определеност), напр.:

1) *Заекът* ***ядѐ*** *трева* и *Един заек* ***яде*** *трева* (***презенс***) (двустранна/едностранна индивидуална определеност, но и генерична определеност).

2) *Заекът* ***ядеше*** *трева* и *Един заек* ***ядеше*** *трева* (***имперфект***) (двустранна/едностранна индивидуална определеност).

3) *Един заек* ***яде*** *трева* (***аорист***) (двустранна/едностранна индивидуална определеност)[1].

С други думи, изборът на темпорална форма е пряко свързан с изразяването на определеност. При употреба на *презенс*, независимо дали подлогът е членуван, или е съчетан с формите ***един***, ***-а***, ***-о***, ***-и***, той може принципно да обозначава *генерична определеност*. При *аорист*, *имперфект* или друга свидетелска форма обаче изразяването на генерична определеност е невъзможно, като в тези случаи се реализира единствено *индивидуална определеност* (Чакърова/Chakarova 2025; също Съпоставителна граматика/Sapostavitelna gramatika 1990, 159 – 162).

4.2. ЛГК вид на глагола

Когато глаголът в изречението е от свършен вид, допълнението обикновено е членувано. Това е свързано с факта, че свършеният вид изразява не само *цялостност на действието*, но и ***конкретност***[2], *еднократност*, *ефективност* (Чакърова/Chakarova 2025). Неграматично звучат изречения от типа: **Аз* ***взех*** *дете от градина*; **Иван* ***счупи*** *лаптоп*. Ако обаче видът е несвършен или допълнението е членувано или съчетано с лексемата *един* или с

[1] Примерите са на К. Чакърова (Чакърова/Chakarova 2025).

[2] Почернянето е мое – бел. авт., И. Р.

показателно местоимение, то изречението става напълно граматично (Чакърова/Chakarova 2025; също Чакърова/Chakarova 2017a). Напр.: *Аз взех **детето/едно дете/това дете** от градина*; *Иван счупи **лаптопа/един/този** лаптоп.*

4.3. Факултативно членувани съществителни собствени имена

В периферията на микрополето на определеността се разполагат и факултативно членуваните географски названия в м.р., ед.ч. от типа на *Дунавът, Искърът* и др. под. при които членуването е излишно, тъй като денотатът е обозначен чрез собственото име. В тази група могат да се причислят и членуваните съществителни собствени от общ род (*Миметo*, *Лилито*), които се противопоставят на неопределените звателни форми (*Миме, Лили*). Тук спадат и собствени имена от типа на *Марията* и *Иванът*, при които членуването не изпълнява граматическа, а по-скоро стилистична функция, свързана с изразяване на силно оценъчно или експресивно отношение към означавания обект (вж. Ницолова/Nitsolova 2008, 98).

4.4. Нулева флексия за определеност

В художествената литература по стилистични причини понякога се среща употреба на нечленувани вместо членувани форми (Ницолова/Nitsolova 2008, 103), напр.: ***Слънце** не беше заседнало още, когато стигнахме в Бълван* (З. Стоянов); *Кога агнетата блееха за майките си, черна се **земя** тресеше. Кога овцете блееха за агнетата си, синьо се **небе** цепеше – плачеше овчарят* (А. Дончев).

Що се отнася до устойчиви словосъчетания от типа на *отивам на работа, връщам се от училище*, в тях нулевият член не означава конкретно място или обект, а има „по-отвлечено значение“ – изразява се действие, дейност или мястото, където се извършва съответната дейност (ГСБКЕ/GSBKE 1983a, 139).

5. Синтактични модификатори за изразяване на определеност в съвременния български език

5.1. Към синтактичните модификатори в периферията на определеността И. Куцаров причислява **словореда** (Куцаров/Kutsarov 1985, 168). Началната позиция в изречението често е семантично маркирана, тъй като актуализира референта преди останалите членове на изказването, и може да подчертае както познатостта на обекта, така и неговата тематична значимост в структурата на пропозицията. Макар да не е системен граматичен маркер на определеност, словоредът функционира като допълнителен (вторичен) детерминативен механизъм, който допълва лексикалните и морфологичните средства, срв.: *Вчера видях **Иван*** и ***Иван** видях вчера* (= именно **Иван**, а не друг)*; Купих **книгата** от една будка и **Книгата** купих от една будка* (= именно **книгата**, а не нещо друго).

5.2. Местоименна реприза

Удвояването на обекта с клитичните форми на личните местоимения (т. нар. местоименна реприза) е надежден маркер за определеност, тъй като в

българския език „задължително условие е прякото или непрякото допълнение, което се удвоява, да означава определен (качествено или количествено) предмет или специфичен (specific) предмет, отделен вече от множеството на еднородните с него предмети в дадената речева ситуация“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 152). Напр.: ***Татко го*** *изпратили да учи в пловдивската семинария, но дядо не можел редовно да плаща таксите* (К. Зяпков); *Напротив, оказва се, че* ***нея я*** *няма, ей така просто я няма, изчезнала е* (С. Дончева).

5.3. Наличие на експлицитно изразен подлог – подлогът и сказуемото се разглеждат като главни части на изречението не само в синтактичен, но и в логико-семантичен аспект. Те се свързват посредством предикативна връзка и реализират основните компоненти на смисловата структура (ГСБКЕ/GSBKE 1983б, 114). В ГСБКЕ 1983б е отбелязано, че „когато подлогът е абстрактен, цялото изречение става абстрактно“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983б, 117), а „поставянето на подлог снема неопределеността на действието […]“ (ГСБКЕ/GSBKE 1983б, 83). С други думи, подлогът може да обозначава вече познат референт, като по този начин представя действието като свързано с конкретен субект. Тази прагматична функция се наблюдава особено ясно при противопоставяне на изречения с експлициран и неексплициран подлог[1]. Срв.: *Говорили ли сте с някой друг по този въпрос? – попита журналистът. – Да.* ***И ми казват това*** […] (сп. „Фантастични истории“) и ***Някои колеги*** *пък ми казват Чудомир Петров* (Чудомир).

В заключение можем да обобщим, че периферията на микрополето на определеността се отличава с комплексен и разнороден състав от езикови средства, реализиращи се на различни равнища на езиковата система и обхващащи акцентологични маркери, словообразувателни експликатори, лексикални модификатори, морфологични средства в „несобствена“ функция, както и синтактични показатели. В граматичен и прагматичен аспект изследваните оператори илюстрират широкия функционален потенциал на съвременния български език, като значително обогатяват семантичните възможности на ядрото и допринасят за по-пълноценното и гъвкаво изразяване на детерминативното значение. И макар да сме се опитали да представим голямото многообразие от периферийни средства в рамките на анализираното микрополе, настоящата работа не претендира за абсолютна изчерпателност. Всяко бъдещо проучване по темата би могло единствено да разшири и задълбочи очертаните тук наблюдения и изводи, както и да спомогне за по-пълното изясняване на способите за изразяване на определеност в съвременния български език.

[1] К. Чакърова също отбелязва, че едно от синтактичните периферийни средства за изразяване на *неопределеност* в съвременния български език е изпускането на подлога при неопределено-личните изречения, обобщаването на информацията за подлога при обобщено-личните и липсата на данни за вършителя при безличните изречения (Чакърова/Chakarova 2025).

Литература

Бондарко, А. В., 2001. *Принципы функциональной грамматики и вопросы аспектологии*. Москва: Эдиториал УРСС. ISBN 5-8360-0236-3.

ГСБКЕ, 1983а. Иванова, К., П. Пашов, В. Станков (ред.). *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 2. Морфология*. София: Издателство на БАН.

ГСБКЕ, 1983б. Попов, К., Е. Георгиева, Й. Пенчев (ред.). *Граматика на съвременния български книжовен език. Т. 3. Синтаксис.* София: Издателство на БАН.

Зидарова, В., 2017. *Семантика и прагматика на детерминацията в българския език. Автореферат на дисертационен труд за присъждане на научната степен „доктор на филологическите науки“.* Пловдив. [online]. Available from: <https://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1393/2455840881337648275.pdf>. [viewed 1 October 2025].

Куцаров, И., 1985. *Очерк по функционално-семантична граматика на българския език.* Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“.

Куцаров, И., 1997. *Лекции по българска морфология.* Пловдив: Пловдивско университетско издателство. ISBN 954-423-123-4

Маровска, В., 2013. *Референция и реферирane в света на езика.* Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-954-423-858-2.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.

Станков, В., 1969. *Българските глаголни времена.* София: Наука и изкуство.

Съпоставителна граматика, 1990. Косеска-Тошева, В., Г. Гаргов. *Българополска съпоставителна граматика. Т. 2. Семантичната категория определеност/неопределеност.* София: Издателство на БАН.

Чакърова, К., 2009. *Императивът в съвременния български език.* Пловдив: Пигмалион. ISBN 978-954-9402-30-8.

Чакърова, К., 2017а. Семантико-функционална характеристика на българските перфективи. В: С. Коева, П. Бъркалова (съст.). *Доклади от Юбилейната научна сесия „Съвременни тенденции в езиковедските изследвания“, посветена на 85 години от рождението на проф. д.ф.н. Йордан Пенчев, 10 – 11 ноември 2016 г.*, с. 82 – 99. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-917-8.

Чакърова, К., 2017б. Към въпроса за типологията на функционално-семантичните полета в съвременния български език. *Български език и литература*, т. 59, № 4, с. 425 – 432. ISSN 0323–9519.

Чакърова, К., 2025. *Лекции по функционално-семантична граматика на съвременния български език.* Ръкопис.

REFERENCES

Bondarko, A. V., 2001. *Principy funkcional'noj grammatiki i voprosy aspektologii*. Moskva: Editorial URSS. ISBN 5-8360-0236-3.

Chakarova, K., 2009. *Imperativat v savremenniya balgarski ezik*. Plovdiv: Pigmalion. ISBN 978-954-9402-30-8.

Chakarova, K., 2017a. Semantiko-funktsionalna harakteristika na balgarskite perfektivi. In: Koeva, S., Barkalova, P. (eds.). *Dokladi ot Yubileynata nauchna sesiya „Savremenni tendentsii v ezikovedskite izsledvaniya", posvetena na 85 godini ot rozhdenieto na prof. d.f.n. Yordan Penchev, 10 – 11 noemvri 2016 g.*, pp. 82 – 99. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov". ISBN 978-954-322-917-8.

Chakarova, K., 2017b. Kam vaprosa za tipologiyata na funktsionalno-semantichnite poleta v savremennia balgarski ezik. *Balgarski ezik i literatura*, vol. 59, № 4, pp. 425 – 432. ISSN 0323–9519.

Chakarova, K., 2025. *Lektsii po funktsionalno-semantichna gramatika na savremenniya balgarski ezik*. Rakopis.

GSBKE, 1983a. Ivanova, K., P. Pashov, V. Stankov (eds.). *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 2. Morfologiya*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

GSBKE, 1983b. Popov, K., E. Georgieva, Y. Penchev (eds.). *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 3. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Kutsarov, I., 1985. *Ocherk po funktsionalno-semantichna gramatika na balgarskiya ezik*. Plovdiv: PU „Paisiy Hilendarski".

Kutsarov, I., 1997. *Lektsii po balgarska morfologiya*. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. ISBN 954-423-123-4.

Marovska, V., 2013. *Referentsiya i referirane v sveta na ezika*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski". ISBN 978-954-423-858-2.

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-2738-7.

Sapostavitelna gramatika, 1990. Koseska-Tosheva, V., G. Gargov. *Balgaropolska sapostavitelna gramatika. Vol. 2. Semantichnata kategoria opredelenost/neopredelenost*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Stankov, V., 1969. *Balgarskite glagolni vremena*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Zidarova, V., 2017. *Semantika i pragmatika na determinatsiyata v balgarskiya ezik*. Avtoreferat na disertatsionen trud za prisazhdane na nauchnata stepen „doktor na filologicheskite nauki". Plovdiv. [online]. Available from: <https://procedures.uni-plovdiv.bg/docs/procedure/1393/2455840881337648275.pdf>. [viewed 1 October 2025].

ЕКСЦЕРПИРАНИ ИЗТОЧНИЦИ

Български национален корпус: [online]. Available from: <http://search.dcl.bas.bg/>. [viewed 1 October 2025].

EXCERPTED SOURCES

Balgarski natsionalen korpus: [online]. Available from: <http://search.dcl.bas.bg/>. [viewed 1 October 2025].

АС. Д-Р ИРЕНА РУСЕВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по български език
Пловдив, България
E-mail: i_ruseva@uni-plovdiv.bg

ASSIST. PROF. IRENA RUSEVA, PHD
Universiti of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Bulgarian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: i_ruseva@uni-plovdiv.bg

КВАЗИЯДРО НА ФУНКЦИОНАЛНО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА ЛОКАТИВНОСТТА В СЪВРЕМЕННИЯ БЪЛГАРСКИ ЕЗИК

ОЛГА МОЛЛОВА ЧАПЪРОВА
УНИВЕРСИТЕТ ПО ХРАНИТЕЛНИ ТЕХНОЛОГИИ
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

QUASI-CORE OF THE FUNCTIONAL-SEMANTIC FIELD OF LOCATIVITY IN CONTEMPORARY BULGARIAN

OLGA MOLLOVA CHAPAROVA
UNIVERSITY OF FOOD TECHNOLOGIES
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: Space is a key factor in human existence: it shapes our perception of the world and our place in it. And although the spatial relations between humans and their surrounding reality are remarkably similar, the linguistic means of expressing them in each individual language are diverse and specific, forming a linguistic picture of the world that is unique to a given ethnic community. Our main goal in this study is to present a classification scheme of the means of expressing spatial relations that occupy a place in what we have defined as a specific quasi-axis of the functional-semantic field of locativity; to present their functioning, supporting our conclusions with convincing and diverse illustrative material.

Keywords: Functional-semantic category, functional-semantic field, quasi-core of the functional-semantic field of locativity, spatial (locative) adverbs

Основната цел в настоящото изследване е да представим класификационната схема на средствата за изразяване на пространствени отношения, които заемат място в определеното от нас като специфично квазиядро на функционално-семантичното поле на локативността; да опишем функционирането им, подкрепяйки изводите си с убедителен, разнообразен илюстративен материал.

Независимо от споровете относно структурата на функционално-семантичното поле (ФСП) на генеричността[1], можем да приемем априори, че дори когато в дадено поле липсва същинско ядро, не е невъзможно да се определи

[1] Вж. Моллова Чапърова/Mollova Chaparova 2023).

периферията, която дори и частично да обслужва полето извън ядрената зона.

Очаквано възниква въпросът: възможно ли е в съвременния български език, който не притежава категория падеж, да се говори за съществуването на квазиядро на ФСП на локативността? И дали е основателно например адвербиалните средства за изразяване на пространствени отношения да запълват именно тази част от ФСП на локативността?

Според нас има основание за обособяването на квазиядро в състава на локативността в съвременния български език, в което се включват адвербиалните локативни експликатори (ЛЕ)[1].

Важно е да отбележим, че в настоящата разработка се солидаризираме с едно от основните разбирания на И. Куцаров за ФСК, а именно с постановката, че във всяка такава категория наречията[2] (както и частиците) са основни изразни средства *от полевата периферия*, тъй като са неграматични по своята природа (вж. Куцаров/Kutsarov 2007), за разлика от същинските ядрени експликатори (= членове на морфологични или лексикално-граматични категории), които имат граматична природа. Акцентът е поставен върху факта, че от всички периферийни ЛЕ в безядреното поле на локативността в съвременния български език адвербиалните средства се оказват най-специализираните. Това, както и други обстоятелства[3], ни дават основание **да говорим за наличие на квазиядро в българския език**.

П. Пашов например пише, че е „излишно“ да търсим „вкаменели“ падежни форми, когато говорим за падежни остатъци в съвременния български език. Те са останали неизменяеми и сега изпълняват функцията на наречия. За местен падеж авторът дава следните примери: „*долу, горе, зиме, утре, вкъщи* и др.“ (Пашов/Pashov 1989, 68)[4]. Старата падежна флексия в състава на цитираните лексикални единици се е лексикализирала и функционира

[1] Въведен от нас термин, вж. Моллова Чапърова/Mollova Chaparova 2023, 6 – 7.

[2] Някои от местоименните наречия (напр. *къде, където* и др.) изпълняват функциите на „съюзни думи в сложно изречение“ (Куцаров/Kutsarova 2007, 128).

[3] Вж. Моллова Чапърова/Mollova Chaparova 2023.

[4] Необходимо е да направим една съществена бележка, отнасяща се до наречието *долу*: „Наречията горко, долу и съществителните огън, ужас, глупости, позор, слава, срам, хвала в междуметна употреба съдържат твърде силен емоционално-експресивен заряд, но все още не са загубили характера си на наречия или на съществителни имена. Освен това емоционалната им натовареност е пряко свързана с лексикалното им значение. Те се използуват за изразяване само на точно определено чувство или волева подбуда и в това отношение се отличават до известна степен от същинските междуметия, голяма част от които са многозначни. Поради тези причини няма достатъчно основания да се твърди, че посочените по-горе съществителни и наречия са се превърнали в междуметия. По-уместно е да се говори за междуметната им употреба в рамките на лексикално-граматическата категория, към която принадлежат“ (Граматика/Gramatika 1983, 471 – 476).

като адвербиален суфикс, срв. *нагоре*, *наземи*, *отгоре*, *надолу*, *отдолу* и др. Според П. Пашов от съвременна гледна точка става дума за словообразуване.

Към примерите за „вкаменелости“ се отнасят само пространствените наречия, срв.:

*Далече **долу** градът представляваше маса пушек и пара*[1]*. Прозорците **горе** светят.*

*Цири трябваше да се върне **вкъщи**.*

Не споделяме категоричността на това твърдение, тъй като от етимологична гледна точка в случая става дума именно за падежни „вкаменолости“, още повече, че по-нататък в своята „Практическа българска граматика“ авторът си противоречи, срв.: „От стари (наричат се и „вкаменели“) падежни форми на съществителни имена са се получили значителен брой наречия, напр. *горе*, *долу*, *утре*, *лете* (от стар местен падеж); *гърбом*, *кръгом*, *денем*, *нощем* (от стар творителен падеж); *днес*, *нощес*, *зимъс*, *лятос*, *вечер* (от стар винителен падеж) и *довечера*, *снощи*, *отръки*, *отстрани* (от стар родителен падеж с предлог)“ (Пашов/Pashov 1989, 184).

Пример за стар родителен падеж с предлог, изразяващ конкретно положение, е наречието *отстрани*: *Стоят и гледат **отстрани***; *Сега се мъча да си представя как съм изглеждал **отстрани** тогава, какво е било на душата ми?* и др.

Логично е да се предположи, че образуването на адвербиални лексеми чрез предпоставен предлог може да се разглежда като своеобразна компенсация на изгубения граматически локатив. Всеизвестно е, че употребата на местния падеж без предлог „още в старобългарски е рядкост и се конкурира с други падежи или с групи от падежна форма + предлог“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 141).

Друга специфична особеност на българските пространствени наречия е свързана с това, че при част от тях паралелно с експликацията на семантиката **неопределено пространство** (срв.: *Ще пътувам **до някъде** с кола, а после ще продължа пеша*; *Възможно е да ни отведе **до някъде***; *Или да ти помогна да стигнеш **до някъде***? и др.) се реализира и значението **степен на признака** (промяната се отразява и графично – чрез слято писане), срв.: *Песента му **донякъде** ми хареса*; *Беше **донякъде** притеснен обаче*; *Усилията ѝ подействаха **донякъде***.

Значението ***степен на признака*** се изразява и от пространственото наречие *дотам*, срв. *Някой умен, но не **дотам** умен, че те да могат да се възползват*; *Не вярвам да си **дотам** наивен*. Други наречия от разглежданата група обаче (напр. *отнякъде*) изразяват единствено пространствени отношения, срв.: *Витоша е близо, но дебне ли спасение **отнякъде**...*; *Но все пак трябва-*

[1] Тук и до края на изследването ексцерпираният илюстративен материал е от Българския национален корпус с изключение на обговорените примери от художествената литература.

ше да започне ***отнякъде****, нали?*; *Музиката се просмукваше* ***отнякъде***.

В съвременния български език се наблюдава висока деривационна активност при локативните наречия: *тук – оттук, там – оттам, натам, тук-там, оттук-оттам; къде – откъде*, *накъде*, *закъде*, *навсякъде*, *отвсякъде*, *еди-къде си*, *къде да е*, *където и да е*, *някъде*, *нанякъде*, *донякъде*, *отнякъде* и др.

Всяка от производните лексеми в съвременния български език изразява различни нюанси на пространственото значение: *Най-важното е да се знае:* ***къде****, колко и как може*; *Искам да знам* ***откъде*** *идва, кой го е изпратил тук*; ***Накъде*** *отиваше, не знаеше*; ***Закъде*** *бързате толкова?*; *Огънят бушуваше* ***навсякъде***; ***Отвсякъде*** *другаде мълчанието беше оглушително*; […] *трябвало да се явя лично* ***еди-къде си*** *при еди-кого си*; *И да се махат,* ***къде да е****, само по-далеч от това свирепо племе*; ***Където и да е*** *той и в което и време да е, аз също трябва да съм там*; *Трябва да е* ***някъде*** *около теб*; *Пътищата водят* ***нанякъде***; *Ще пояздим заедно* ***донякъде***; ***Отнякъде*** *долетя весел глас*.

Разглеждайки видовете адвербиални единици в съвременния български език, И. Куцаров отбелязва: „Наречията от съществителни имена са неголяма група и представляват стари вкаменели падежни форми“ (Куцаров/Kutsarov 2007, 130). Примерите за прости наречия от съществителни имена в местен падеж, които дава авторът, са: *зиме*, *лете*, *утре*, *горе*, *долу*, *вкъщи*, *пролети*, *есени* и пр. (Куцаров/Kutsarov 2007, 130). В състава на сложните наречия, образувани от предлози и прости наречия, разглежда примери като *отдолу*, *нагоре* и пр.

С оглед на произхода им, И. Куцаров отделя т.нар. непроизводни наречия от съвременна гледна точка като *вън, вътре, там* и пр. Срв.:

Из мрачината ходил до късно ***вън*** *града и мълком дълго бродил след туй по улици, през тихата тъма той мина и се спре при старата чешма…;*

… първо международните, а едва след това тези ***вътре*** *в страната;*

Бил съм ***там****. / Пуснете го да отиде* ***там*** *където никому не ще навреди.*

В последните два примера наречието *там* представя както статична, така и динамична ситуация. В първия пример с тази лексема се обозначава конкретно място, където субектът е бил в състояние на покой, а във второто изречение *там* маркира крайната точка на насочено движение. При прибавяне на предлог в позиция на префикс обаче производните наречия изразяват само посока: *Двете се запътиха точно* ***натам***; ***Оттам*** *идва и реката*; *Какво те води* ***насам****?*; *Ето как пътуваха* ***затам*** *от Петербург или от Москва*.

Представени в синтезиран вид, основните локативни наречия в описанието на И. Куцаров са: *долу*, *горе*, *надолу*, *нагоре*, *напред*, *назад*, *наоколо*, *отляво*, *наляво*, *надясно*, *близо*, *далеко*, *далече*, *вредом*, *наземи*, *напреки*, *дома*, *къде*, *где*, *тука*, *там*, *където*, *гдето*, *някъде*, *еди-къде*, *еди-къде си*, *никъде*, *всякъде* и др. (Куцаров/Kutsarov 2007, 132). Представяме илюстративни при-

мери[1] за тяхното функциониране, срв.:

*В далечината **вдясно** е Удово, малко **по-наляво** – Калъчково, **долу** в ниското – Струмица, при процепа на планинския пръстен е Гевгели, а на хвърлея **оттам** – Дойран, езерото не се вижда;*

*…и дронът… се издигна **нависоко**, много **нависоко**;*

*Качвате се на манастира, който е над селото, „Св. Георги“ се казва. Продължавате по пътя **нагоре** и след два завоя от дясната страна, ако видите малка къща с голяма градина и овошки отпред, значи сте пристигнали.*

*Застанах, **където** ми посочи, огледах отново **наляво**, **надясно**, **нагоре** и **надолу** и се почувствах много глупаво.* – много често се срещат изреждане на всичките посоки на едно място;

*Не си спомням колко време бе минало, но **отвън** започваше да се смрачава;*

*По самото било няма френски и английски постове, като нашите са в ниското, но **отсам**;*

*Не е **далеч**, по пътя за Гевгели, ей **натам**, о**ттатък** баира;*

*… да се спуска все по-бавно **надолу** към този странен връх, който не изглеждаше много висок;*

*... наблюдаваме тези сенки на хора, помъкнали целия си свят на гърбовете и влачещи го **подире** с празни погледи;*

*… здрасти, здравейте, отговаряше тя някак **встрани** и забързано отминаваше;*

*Извиках по-силно **назад** към тъмния коридор, в дъното на който бледнееше светлина;*

*… кацна врана, гракна унило и изчезна и тя **нанякъде**; **Досами** краката ми в отворената кутия;*

*Някакво дишане се чуваше **досами** вратата;*

*Дъхът образува облачета **току** пред лицето.*

Наречието *досами* и наречието *току* се употребяват в еквивалентни ситуации, тъй като изразяват сходна семантика. Силно впечатление прави и фреквентността на подобен тип архаични наречия, първото от които не е включено в *Официален правописен речник на българския език* от 2012 г.

По-често обаче в ексцерпираните художествени произведения наблюдаваме тенденцията да се смесват значенията на наречията, изразяващи статика или динамика, нерядко да се взаимозаменят. В съвременното състояние на българския език се наблюдава унифициране при употребата им: *Един ден влезна, едва оди. Седна точно **тук**, **дека*** (стат.) *ти седиш*, срв.: *А вие **дека*** (динам.) *сте тръгнали? – На война отиваме.*

[1] Примерите са от „Дневникът на Дебелянов. Синият бележник“ (2021) на Роман Хаджикосев.

Важно е да отбележим, че като единствената неизменяема, но самостойна част на речта, наречията могат да изпълняват функцията както на обстоятелствено пояснение, така и на несъгласувано определение, напр. *разходка пеша, къщата отсреща* (Пашов/Pashov 1989, 184).

Интерес представлява и въпросът за възможността пространствените наречия да се променят в граматично отношение. Повечето от локативните адвербиали в нашия език могат да се степенуват, напр. *по-горе*, *най-долу*, *по-натам*, *най-отсам*, *по-нататък*, *най-отпред* и мн. др. Срв.:

Ако отборите имат взаимни победи помежду си, победителят се определя с посочените ***по-горе*** *показатели – от 1 до 6*;

Далече-далече, ***най-долу*** *в града, часовникът на църквата започна да отмерва единайсет*;

Точно това беше мястото, или може би малко ***по-натам***;

Най-отсам *беше зелената маса на планините*;

По-нататък *сигурно щяха да излязат на някой градски площад, с приличен хан наблизо*;

Той щеше да е ***най-отпред****, за да поздрави новия си съюзник*.

В граматичните описания на българския език е обособена група на наречията, образувани от местоимения, т.е. група на местоименните наречия. Немалко учени ги разглеждат като подгрупа на местоименията (вж. Маслов/Maslov 1981, Ницолова/Nitsolova 1986 и др.). В инвентара от местоимения Р. Ницолова обособява специална група „местоимения, означаващи място – *тук*, *там*, *насам и нататък* (посока), *къде*, *где*, *някъде*, *нейде*, *никъде*, *нигде*, *нийде*, *всякъде*, *навсякъде*, *където* и др.“ (Ницолова/Nitsolova 1986, 31)[1]. Според нас обаче е по-правилно подобни лексеми да се определят като местоименни наречия. Локативните местоименни наречия могат да бъдат разделени на няколко групи:

1. Показателни местоименни наречия за място – *тука (тук)*, *там*, *тук-там*, *насам*, *натам*, *нататък*, *оттук*, *оттам*, *отсам*, *оттатък*, *дотук* и др. Тяхната фреквентност в езиковата практика е много висока, срв.:

На това не му е ***тука*** *мястото;* ***Тук*** *се чувствам като у дома си; Домът е* ***там****, където е сърцето;*

Тук *всяко място е бивше друго; … мама … зайче, ето тук, сочи на жилетката си горе вдясно, канинхен шие мама… ще бягаме, тати – немец, немец, ще убият него…* („Времеубежище“, Георги Господинов)[2];

За първи път, откакто бях ***там****, се смути, като че ли излезе от унеса си и ме погледна* (*„Естествен роман“,* Георги Господинов);

Апендиксът е отдясно. Няма какво да ви боли ***там*** *в ляво. Как така ня-*

[1] Тук включваме само примерите, означаващи място (вж. Ницолова/Nitsolova 1986, 31).

[2] При представяне на илюстративните примери са запазени оригиналният правопис и пунктуацията.

ма? Така. ***Там*** *няма нищо. А мен точно това нищо ме боли* („Физика на тъгата“, Георги Господинов);

Всички двигатели на пълна мощност, измъкни ни ***оттук***;

Махни се ***оттук****. Иди да гледаш бързеи и си проясни ума*;

Оттам *излезе Сибил. Наистина беше Сибил. И гласът беше същият, и очите, и стойката*;

Здрави стояха само грубите каменни зидове. Изоставена ферма, но не и пуста. ***Оттам*** *долитаха гневни викове*;

При затворите имаше стълбище, рядко използвано. ***Натам*** *го поведоха краката му. Стъпалата бяха стръмни и опасни*;

Бавно закрачи ***натам****. В коридорите и залите на Вечния домицил цареше хаос*;

Ядеше корени и изсъхнали плодове, останали ***тук-там*** *по диворастящите овошки* („Глина“, Виктория Бешлийска);

Оттук-оттам *беше подочул, че става дума за грандиозен космически експеримент – напоследък криеха всичко от него, стария боец* („Пътят към Сиракуза“, Алек Попов) и др.

2. Въпросителни местоименни наречия за място – *къде*, *где*, *де*, *накъде*, *откъде*, *отгде (отде)*, *докъде*;

Не знаех ***къде*** *другаде да отида;*

А там, ***где*** *някога пееха горички, сега се простират само сечища и бодливи храсталаци;*

Зове за помощ, ала ***де*** *я?*

3. Относителни местоименни наречия за място – *където*, *гдето*, *дето*, *накъдето*, *откъдето (отгдето*, *отдето)*, *докъдето*:

Мястото, ***където*** *тя живее;*

Но излиза, че и ***гдето*** *корени да пуснеш ти, хляб корав е, все горчи с чуждата ръка изпечен;*

А, и яде гъсениците, ***дето*** *се въдят в зелето…*

4. Неопределителни местоименни наречия за място – *някъде (си)*, *негде (си)*, *нейде (си)*, *отнякъде*, *отнякъде си*, *нанякъде*, *нанякъде си*, *донякъде*, *еди-къде*, *еди-къде си*, *еди-откъде*, *еди-откъде си*;

Това място все ***някъде*** *свършва;*

Далеко ***негде*** *в жълтия прахоляк на късното лято се виждаха три фабрични комина като три великански свещи, забодени в равнината;*

Нейде *в тъмното падна крехък есенен лист.*

5. Отрицателни местоименни наречия за място – *никъде*, *нигде*, *нийде*, *наникъде*, *отникъде (отнигде)*;

Никъде *не ходи сам, освен ако нямаш друг избор;*

Нигде *го нямало – изведнъж изчезнал, такъв великан, изчезнал като мишка в дупка.* ;

Нийде *няма дървета като в онзи край.*

6. Обобщителни местоименни наречия за място – *всякъде* (*всъде*), *отвся-*

къде (*отвсъде*), *навсякъде* (*навсъде*), *къде да е*, *накъде да е*, *откъде да е* и др.[1]:

Спрях се, без да мисля, застанах неподвижен и се загледах пред мене, в далечината, наблизо, ***всякъде*** *наоколо.*

Друг български лингвист – Ст. Георгиев – представя следната класификация на наречията за място, които се обобщават на база значение за локализация на действието, изказано от глагола, срв: „Много глаголи съдържат признака място, който предполага синтагматичен израз със съответно обстоятелствено пояснение, включително и с наречие. Локалността не е признак на действието, а е негова отнесеност към обстоятелствата на извършване, външни по отношение на неговата природа“ (Георгиев/Georgiev 1996, 86). Класовете (по типове локална ориентация) авторът определя по следния начин: „За локална отнесеност според ***хоризонтална ориентация*** (почерн. е мое – О. М.) с предно и обратно пространство с разновидност странично пространство. Със значение за предно пространство са наречията *напред*, *отпред*, *напреде*. Значение за обратно пространство имат наречията *отзад*, *отподире*, *назад*, *надире*, *отдире*, *изотзад*, *наназад*. Странично пространство означават наречията *встрани*, *отстрани*, *отдясно*, *отляво*, *настрана*, *наляво*, *надясно*.

За локална отнесеност според ***вертикална ориентация*** са наречия, означаващи горно или ниско пространство: *горе*, *отгоре*, *свише*, *нависоко*, *възбог*, *нанагоре и долу*, *отдолу*, *ниско*, *нанадолу*. Общото пространство, на съвпадението, се покрива с границите на предмета и се свързва с признака затвореност, ограниченост – обемна или повърхностна, или с фиксиране спрямо мястото на разположение: *вътре*, *извън*, *отвътре*, *навътре*, *посред*, *насред*, *дълбоко*, *надълбоко*, *редом*, *наравно*.

За ***дистантност*** са наречията *близо* и *далеч*, *тук* и *там*, *близко, наблизко*, *надалеч*, *надалеко*, *оттатък*, *някъде*, *нататък*, *другаде*, *отдалеч*, *издалеко*, *отвъд*.

За ***близка локализация*** са наречията с признаците контактност, съвпадение, включване: *вън*, *извън*, *навън*, *навънка*, *около*, *наоколо*, *изоколо*, *насреща*, *отсреща*, *насам*, *отсам*, *нанасам*, *тук*.

По други признаци локалните наречия могат да бъдат за посочност/непосочност: *отвътре*, *извътре*, *навън*, *нататък*, *встрани*; за финалност/нефиналност: *долу*, *надолу*, *горе*, *нагоре*, *вън* и *навън*; за фиксираност/нефиксираност, които са малко на брой: *дома, у дома*. Наречията за място могат да придобият преносно значение с признака качество“ (Георгиев/Georgiev 1996, 86 – 87).

В заключение: всеобхватният и изчерпателен анализ на адвербиалните ЛЕ в съвременния български език, подкрепен с разнообразен илюстративен

[1] Подробно за класификацията на местоименните наречия вж. също Куцаров/Kutsarov 2007, 131.

материал, както и от описаните различни гледни точки на водещи специалисти в българската лингвистика с изследвания по разглежданата тема, ни дава основание да обобщим:

1. Съществуват основателни причини за обособяването на квазиядро в състава на българската локативност;

2. Адвербиалните ЛЕ запълват квазиядрото;

3. Описаната максимално изчерпателно периферия[1] в съвременния български език потвърждава основателността на твърдението ни за определяне на квазиядро.

4. Фреквентността на употребите, наблюдавана в ексцерпирания материал безспорно представлява фундамент за гореизложените твърдения.

Литература

Георгиев, Ст., 1996. *Морфология на българския книжовен език.* Велико Търново: Абагар. ISBN 954-427-019-1.

Куцаров, И., 2007. *Теоретична граматика на българския език. Морфология.* Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-954-423-376-1.

Маслов, Ю. С., 1981. *Грамматика болгарского языка*. Москва: Высшая школа.

Моллова Чапърова, О., 2023. *Функционално-семантичното поле на локативността в съвременния български и руски език*. Дисертационен труд за присъждане на образователната и научна степен „доктор“. Пловдив.

Ницолова, Р., 1986. *Българските местоимения*. София: Наука и изкуство.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 9789540727387.

Пашов, П., 1989. *Практическа българска граматика.* София: Народна просвета.

References

Georgiev, St., 1996. *Morfologiya na balgarskiya knizhoven ezik*. Veliko Tarnovo: Abagar [in Bulgarian]. ISBN 954-427-019-1.

Kutsarov, I., 2007. *Teoretichna gramatika na balgarskiya ezik. Morfologiya*. Plovdiv: Universitetsko izdatelstvo „Paisiy Hilendarski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-423-376-1.

Maslov, Yu. S., 1981. *Grammatika bolgarskogo yazyka*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

Mollova Chaparova, O., 2023. *Funktsionalno-semantichnoto pole na lokativnostta v savremenniya balgarski i ruski ezik*. Disertatsionen trud za prisazhdane na obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor”. Plovdiv [in Bulgarian].

[1] Вж. Моллова Чапърова/Mollova Chaparova 2023.

Nitsolova, R., 1986. *Balgarskite mestoimeniya*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 9789540727387.

Pashov, P., 1989. *Prakticheska balgarska gramatika*. Sofia: Narodna prosveta [in Bulgarian].

СТ. ПРЕП. Д-Р ОЛГА МОЛЛОВА ЧАПЪРОВА
Университет по хранителни технологии
Департамент по езиково обучение, физическо възпитание и спорт
Център по езиково обучение
Пловдив, България
E-mail: o_chaparova@uft-plovdiv.bg

ASSIST. PROF. OLGA MOLLOVA CHAPAROVA, PHD
University of Food Technologies
Department of Language Training, Physical Education and Sports
Language Training Center
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: o_chaparova@uft-plovdiv.bg

СВОБОДНО ВЪЗПРОИЗВЕДЕНАТА НЕПРЯКА РЕЧ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК (В СЪПОСТАВКА С *BERICHTETE REDE*[1] В НЕМСКИЯ ЕЗИК)

ЛИЛИЯ БУРОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

FREE INDIRECT SPEECH IN BULGARIAN (COMPARED WITH *BERICHTETE REDE* IN GERMAN)

LILIA BUROVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article examines the issue of free indirect speech in the Bulgarian language as a variant of indirect speech, thereby filling a gap in the study of the reproduced speech in Bulgarian linguistics. The used illustrative material belongs to two contemporary writers – Georgi Gospodinov and Daniel Kehlmann, whose works have been translated into both languages, which facilitates the comparison between Bulgarian and German. Criteria are given for distinguishing between free indirect speech and free indirect thought and authorial speech.

Keywords: reproduced speech, indirect speech, free indirect speech in Bulgarian, berichtete Rede in German

1. Какво е свободно възпроизведена непряка реч?

Според Л. Андрейчин, когато пряката реч съдържа повече изречения, в трансформираната непряка реч обикновено се свързват като подчинени към съединителното изречение[2] само първите едно-две, а останалите се променят

[1] Има голям терминологичен разнобой в изследванията по темата между българската и чуждестранната лингвистика, както и в рамките на самата българска и чуждестранна лингвистика. В тази работа сме подбрали следната българска и немска терминология относно възпроизведената реч и нейните видове: авторска реч – Autorenrede; възпроизведена реч – Redewiedergabe; пряка реч – direkte Rede; полупряка реч – erlebte Rede; непряка реч – indirekte Rede; свободно възпроизведена непряка реч – berichtete Rede.

[2] Според Л. Андрейчин, който въвежда термина *съединително изречение*, това са авторовите думи, които придружават възпроизведената пряка реч. В непряката реч

граматично само по лице (Андрейчин/Andreychin 1944, 543).

Авторът привежда следния пример:

Пряка реч

– *Съгласен съм* – отговори той. – *Още утре ще започнем работа. Ще работим с всички сили. Ако работата не върви бързо, ще намерим и други помощници.*

Непряка реч

Той отговори, че е съгласен и (че) още утре ще започнат работа. *Ще работят с всички сили. Ако работата не върви бързо, ще намерят и други помощници* (Андрейчин/Andreychin 1944, 543).

Понеже второто и третото изречение от трансформираната пряка реч в непряка са самостойни, а не подчинени допълнителни изречения, те могат да се разглеждат като вариант на вида непряка реч, който ще наричаме *свободно възпроизведена непряка реч*.

Подобен тип реч, свързана с употребата на дубитатив, се разглежда от Кр. Алексова под името *директно (пряко) възпроизведена реч* (Алексова/Aleksova 2015, 347 – 354; Алексова/Aleksova 2023, 252 – 261). Според авторката това е отделен подтип възпроизведена реч, която според степента на промяна на субстратното изказване се намира между цитираната (т.е. пряката – бел. моя, Л. Б.) и непряката реч. Привеждат се следните аргументи: липса на въвеждащо съединително изречение с глагол за речева дейност, промяна на евиденциалните характеристики на глагола и на неговото лице и число, свързани с референтността (Алексова/Aleksova 2023, 256). По-нататък авторката пише, че директно възпроизведената реч с дубитатив (или с ренаратив) е често наблюдаван тип възпроизведена реч, предпочита се пред непряката реч поради речева икономия и заради възможността с дубитативните форми да се изрази резервираност към достоверността на субстратното изказване (Алексова/Aleksova 2023, 257). Според степента на „чуждост“ на възпроизведената реч Кр. Алексова прави следната класификация: цитирана (пряка – бел. моя, Л. Б.) реч – директно възпроизведена реч – полупряка реч – непряка реч (Алексова/Aleksova 2023, 260). Пряката реч е с най-висока степен, а непряката реч – с най-ниска степен на експлицитност на възпроизведеното субстратно изказване. Особена заслуга на Кр. Алексова е, че за пръв път в българската лингвистика се въвежда този подтип възпроизведена реч.

Нашата схема по степен на „чуждост“ на възпроизведената реч има следния вид: *пряка реч – полупряка реч – свободно възпроизведена непряка реч – непряка реч*. При запазване на тридялбата *пряка реч – полупряка реч – непряка реч* свободно възпроизведената непряка реч трябва да се разглежда като вариант на непряката реч с елипса на въвеждащите авторски думи. Тъй като

съединителното изречение става главно, а чуждата реч – подчинено допълнително изречение.

свободно възпроизведената непряка реч се намира между полупряката и непряката реч, е наложително да се потърсят ясни критерии за разграничаването ѝ особено от полупряката реч, а и от авторските думи.

И така, без да отричаме правото на Кр. Алексова да въвежда и употребява термина директно (пряко) възпроизведена реч, според нас терминът свободно възпроизведена непряка реч отразява по-добре същността на този вид реч, която при това смятаме за вариант на непряката реч, а не за отделен подтип възпроизведена реч наравно с пряката, полупряката и непряката реч. Ще се придържаме към становището, че има два вида непряка реч: въведена с подчинено изречение непряка реч и свободно възпроизведена непряка реч, оформена със самостойни изречения. В английския език се използват термините *indirect speech* или *reported speech* ‘непряка реч’ и *free indirect speech* ‘свободна непряка реч’, в немски – *indirekte Rede* ‘непряка реч’ и *berichtete Rede* ‘реферирана реч’.

В таблица 1 представяме континуума на основните категории на възпроизведената реч в немския и българския език според степента им на „чуждост“.[1]

Таблица 1

Deutsch	**Direkte Rede**	**Erlebte Rede**	**Berichtete Rede**	**Indirekte Rede im engeren Sinn**
	Hüte dich, sagte der Pastor.	[Es dauerte so lange, daß Gauß es kaum mehr glauben mochte.] *Niemand konnte so langsam denken!*	[Forster nickte.] *Mancher wolle das. Und jeder bereue es später.*	*Der Kapitän fragte, ob er ein guter Schwimmer sei.*
Български	**Пряка реч**	**Полупряка реч**	**Свободно възпроизведена непряка реч**	**Непряка реч**
	Пази се, рече пасторът.	[Чете така дълго, че Гаус вече не издържаше.] *Никой не би могъл да мисли чак пък толкова бавно!*	[Форстер кимна.] *Имало такива, дето искат. После всички съжалявали.*	*Капитанът го попита дали е добър плувец.*

[1] В таблицата са използвани примери от романа на Даниел Келман „Die Vermessung der Welt“ (2007) и от неговия превод на български език – „Измерването на света“ (2008), направен от Жанина Драгостинова.

Л. Андрейчин представя следните възможности за връзка между непряка реч и преизказване (Андрейчин/Andreychin 1944, 298 – 299):

а) Непряката реч може да бъде както в индикатив, така и в ренаратив;

б) От непряката реч (в индикатив или ренаратив) може да се осъществява преход към самостойни изречения, в които се употребяват само ренаративни форми.

Андрейчин не дава друго име на тази „по-обширна преизказана реч“, нито пък се опитва да ѝ намери място сред видовете чужда реч. Да не забравяме, че и индикативната непряка реч може да бъде продължена със самостойни изречения също в индикатив. Така в българския език се обособяват два основни вида от така наречената от нас *свободно възпроизведена непряка реч*: (1) в индикатив като продължение на индикативната възпроизведена от автора непряка реч (вж. примера на Л. Андрейчин, цитиран по-горе) и (2) в ренаратив като продължение на индикативната [вж. пример 1] или на ренаративната [вж. пример 2] непряка реч, с която се създава контраст между индикативната възпроизведена от автора непряка реч и нейното продължение чрез самостойни изречения в ренаратив.

Ето примери от Георги Господинов като илюстрация на посоченото в (2):

[1] Хилде се усмихна и каза, че не подозирам колко съм прав **(непряка реч с индикативни глаголни форми)**. *Тази тенджера била първото и най-ценно нещо, което съсипаната немска държава раздала на семействата* **(свободно възпроизведена непряка реч с ренаративни глаголни форми)** (Георги Господинов, Времеубежище, стр. 97).

[1-D] Hilde lächelte und sagte, dass ich ja keine Ahnung hätte, wie recht ich habe **(непряка реч с конюнктивна глаголна форма)**. *Dieser Topf war der erste und kostbarste Gegenstand, den der darniederliegende deutsche Staat an die Familien verteilte* **(авторска реч)**. (Georgi Gospodinov, Zeitzuflucht, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 92)

[2] И един ден в редакцията се появи сравнително млада жена. Вдигна скандал, че вестникът се занимавал с личния ѝ живот **(непряка реч с ренаративна форма)**. *Тя не го четяла редовно, но една приятелка ѝ показала броевете с откъсите* **(свободно възпроизведена непряка реч с ренаративни форми)**, които пуснах. Твърдеше, че текстовете били от бившия ѝ мъж, който искал да я злепостави **(непряка реч с ренаративни форми)**. *И всичко в тях било с истинските имена, за което,* както ѝ била казала приятелката*, можела да ни съди* **(свободно възпроизведена непряка реч с ренаративни форми)** (Георги Господинов, Естествен роман, стр. 13).

[2-D] Und eines Tages erschien in der Redaktion eine relativ junge Frau. Sie beschwerte sich darüber, dass sich die Zeitung mit ihrem Privatleben beschäftige **(непряка реч с конюнктивна глаголна форма)**. *Sie lese sie zwar nicht regelmäßig, aber eine Freundin habe ihr die Ausgaben mit den Auszügen gezeigt* **(свободно възпроизведена непряка реч с конюнктивни форми)**, die ich abge-

druckt hatte. Sie behauptete, dass die Texte von ihrem Ex-Mann stammten, der sie bloßstellen wolle **(непряка реч с конюнктивни форми)**. *Und es seien überall die richtigen Namen genannt, wofür sie uns, so hätte es ihr die Freundin gesagt, verklagen könne* **(свободно възпроизведена непряка реч с конюнктивни форми)**. (Georgi Gospodinov, Natürlicher Roman, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 13)

Друг случай е, когато в рамките на самата непряка реч се редуват индикативни и ренаративни форми:

[3] [Тя] седеше, пиеше бавно най-дългото кафе и чакаше. Тайното ѝ намерение за женитба вече беше толкова явно. Всички мъже заобикаляха масата. *Веднъж се обади на пожар и каза, че положението е адски сериозно* **(непряка реч с индикативна глаголна форма)**, *баща ѝ бил много зле и искала да му представи някакъв мъж* **(непряка реч с ренаративни глаголни форми)**, *преди да си е отишъл. Само за случая, повтори тя*. (Георги Господинов, Физика на тъгата, стр. 128).

[3-D] Sie saß da, trank langsam den längsten Kaffee und wartete. Ihre heimlichen Heiratsabsichten waren schon so offensichtlich. Alle Männer machten einen Bogen um den Tisch. *Einmal läutete sie Sturm bei mir und sagte, die Lage sei verdammt ernst* **(непряка реч с конюнктивна глаголна форма)**, *ihrem Vater gehe es sehr schleht und sie wolle ihm irgendeinen Mann vorstellen* **(непряка реч с конюнктивни глаголни форми)**, *bevor er stirbt. Nur für alle Fälle, sagte sie*. (Georgi Gospodinov, Physik der Schwermut, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 126)

2. Какво е berichtete Rede в немския език?

За свободно възпроизведената непряка реч в немския език се използва терминът berichtete Rede (в превод реферирана или репортивна реч), която се разглежда като подвид на непряката реч. Макар и да се е наложил в специализираната граматическа литература, някои учени поставят термина в кавички или го употребяват с пояснението т.нар. berichtete Rede, с което обръщат внимание на неговата непрозрачност и неоднозначност. Според Йон Оле Аскедал, един от изявените изследователи на немската berichtete Rede, понятието влиза в употреба най-късно с излизането на граматиката „Grundzüge einer deutschen Grammatik“ (1981, 529) и се отнася до употребата на конюнктив I/II за маркиране на реферирана реч в синтагматично самостойни изречения, които за разлика от подчинените изречения с непряка реч не са непосредствено зависими от въвеждаща речта лексема (Askedal 2000, 181). В посочения от Аскедал пример вариантите (a) и (b) съдържат непряка реч, докато изречение (c) илюстрира типичната употреба на berichtete Rede, която най-често се появява след въведена непряка реч.

Der Mann sagte, (a) daß er schon genug Geld habe/(b) er habe schon genug Geld. (c) Seine Söhne seien auch zufrieden.

За по-голяма яснота ще приведем и кратката дефиниция на Metzler Lexikon Sprache за berichtete Rede: „Случай на непряката реч, в който няколко индиректно цитирани изказвания се дават последователно, без въвеждащият глагол за реч да бъде повторен. Маркирането на b.R. [berichtete Rede] става чрез употребата на конюнктивни форми“ (Metzler Lexikon Sprache 2000, 105).

3. За разликата между полупряката и свободно възпроизведената непряка реч

В своята „Българска граматика“ от 1999 г.[1] Петър Пашов е отделил място и на пряката, непряката и полупряката реч (Пашов/Pashov 1999, 448 – 452). Определенията му за пряката и непряката реч са в рамките на вече създадената българска традиция: „Пряката реч е чужда реч, предадена дословно, тоест както я е изговорило съответното лице, в същата граматическа форма, със същата интонация“, „Непряка (или косвена) реч имаме тогава, когато чуждата реч не се дава дословно, а се предава само смисълът ѝ, съдържанието ѝ“ (Пашов/Pashov 1999, 448 – 449). Полупряката реч е дефинирана като „особен вид реч, чрез която авторът предава думите, мислите и чувствата на друго лице, като си служи с изразни средства, присъщи на това лице“ (Пашов/Pashov 1999, 451). Граматически, продължава авторът, полупряката реч е оформена като непряка, тоест говорещото лице (авторът) предава от свое име мислите на чуждото лице, но лексикално и стилистически запазва особеностите на чуждата реч и в това отношение се доближава до пряката реч.

Може да се съди, че авторът не смята полупряката реч само за вътрешна реч (в нем. erlebte Rede ‘преживяна реч’), щом включва в нейното съдържание не само мисли и чувства (т.е. вътрешна реч), но и думи на друго лице. Това разбиране, което по принцип може да се срещне и у някои други автори, се онагледява със следния пример:

След това заговориха за наема. През време на разговора всеки откри по нещо от своя личен живот. Жената била вдовица и получавала малка пенсия. Помагала си с наема от стаята. Мъжът ѝ умрял преди няколко години. Имала женена дъщеря в провинцията и син в Америка, в Детройт. Непознатият каза, че работел в частно предприятие и че заплатата му не била голяма. Жената отстъпи. Добре, тя била съгласна да му даде стаята на по-ниска цена, стига той да ѝ плащал редовно. И сетне друго – дали господинът имал много познати и дали щели да му

[1] Най-напред тази граматика има две издания от 1989 и 1994 г. под заглавието „Практическа българска граматика“, а под заглавието „Българска граматика“, чието първо издание е от 1999 г., на което се позоваваме тук, книгата има общо четири преиздания, последното е от 2013 г.

идват често гости? Не, господинът живеел самотно и нямал никакви близки. От работа се прибирал вкъщи и бил тих като муха. Тя търсела точно такъв квартирант. И както обикновено се случва между съвсем нови хазаи и наематели, жената и непознатият почувстваха особено предразположение един към друг. Не желае ли господинът едно сладко? Господинът сви рамене и примигна някак смутено, но все пак изяде сладкото, разгледа и портрета на сина от Детройт и предплати стаята.

(Светослав Минков, вж. Пашов/Pashov 1999, 451)

Авторът свързва реализацията на полупряката реч с употреба на преизказни форми, както е в текста, които често са достатъчни да посочат, че се предава чужда реч. Важно е уточнението, че в непряката реч могат да се употребяват както преизказни, така и индикативни глаголни форми (Пашов/Pashov 1999, 451), което се онагледява със следната възможна трансформация:

Непознатият каза, че *работел* в частно предприятие и че заплатата му не *била* голяма. (**ренаративно сегашно време**) → Непознатият каза, че *работи* в частно предприятие и че заплатата му не *е* голяма. **(индикативно сегашно време)**

Тъй като отстояваме гледището, че полупряката реч е вътрешна реч, дефинираме горния текст не като полупряка реч, както смята Петър Пашов, а като свободно възпроизведена непряка реч, срв.:

Авторови думи
След това заговориха за наема. През време на разговора всеки откри по нещо от своя личен живот.

Свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив, подготвена в предходния контекст с авторовите думи
Жената била вдовица и получавала малка пенсия. Помагала си с наема от стаята. Мъжът ѝ умрял преди няколко години. Имала женена дъщеря в провинцията и син в Америка, в Детройт.

Непряка реч в ренаратив
Непознатият каза, че работел в частно предприятие и че заплатата му не била голяма.

Авторови думи
Жената отстъпи.

Свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив, следваща въведената непряка реч и авторовите думи
Добре, тя била съгласна да му даде стаята на по-ниска цена, стига той да ѝ плащал редовно. И сетне друго – дали господинът имал много познати и дали

щели да му идват често гости? Не, господинът живеел самотно и нямал никакви близки. От работа се прибирал вкъщи и бил тих като муха. Тя търсела точно такъв квартирант.

Авторови думи
И както обикновено се случва между съвсем нови хазаи и наематели, жената и непознатият почувстваха особено предразположение един към друг.

Пряка реч
Не желае ли господинът едно сладко?

Авторови думи
Господинът сви рамене и примигна някак смутено, но все пак изяде сладкото, разгледа и портрета на сина от Детройт и предплати стаята.

И тъй, каква е разликата между полупряката и свободно възпроизведената непряка реч? Най-общо казано, полупряката реч е вътрешна реч на героя, но възпроизведена от автора на повествуването, затова се оформя в трето лице, а свободно възпроизведената непряка реч е невъведена от автора непряка реч, която следва въведена непряка реч или е подготвена от предходния контекст, съдържащ обикновено авторови думи.

В главата за полупряката реч Радка Влахова прави следното важно заключение: „Вътрешната реч (т.е. полупряката реч – бел. моя, Л. Б.) се различава от външната посредством въвеждащия глагол. За разлика от външната реч, която е зависима от глагол за реч, вътрешната е зависима от глагол за ментална дейност – *мисля/помисля*, или от рефлексивна форма на глагола за реч – *казвам си, питам се*“ (Влахова/Vlahova 2000, 57; вж. същото и у Влахова/Vlahova 2001, 229). Като вземаме повод от това мнение, смятаме, че разграничението между свободно възпроизведената непряка реч и полупряката реч може да се тества и идентифицира чрез метаезиковите изрази ‘той/тя каза още / попита още / отговори още / и под. verba dicendi’ (свободно възпроизведена непряка реч) и ‘той/тя си каза / си помисли / си представи / си спомни / се попита и под.’ (полупряка реч), срв.:

[4]
Лекарят мисли дълго и накрая предложи рядка, може би изобретена в момента диагноза, която звучеше приблизително така: патологична емпатия или обсесивен емпатично-соматичен синдром.

Свободно възпроизведена непряка реч: ‘той каза още, че…’
Заболяването било изключително рядко и нелечимо, но пиковите моменти оставали в детството. С годините пристъпите ставали по-лесно контролируеми и губели най-острите си проявления, без да изчезват съвсем.
(Георги Господинов, Физика на тъгата, стр. 93.)

[4-D] Der Arzt dachte lange nach, und am Ende schlug er eine seltene, vielleicht genau in diesem Moment erfundene Diagnose vor, die ungefähr so klang: Pathologische Empathie oder Obsessives Empathisch-Somatisches Syndrom. *Die Erkrankung sei ausgesprochen selten und unheilbar, aber die stärksten Schübe fänden in der Kindheit statt. Mit den Jahren würden die Anfälle leichter kontrollierbar und verlören ihre schärfsten Ausprägungen, ohne gänzlich zu verschwinden* (**свободно възпроизведена непряка реч: 'той каза още, че…')** (Georgi Gospodinov, Physik der Schwermut, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 89)

[5]
Авторска реч
Вилцек замълча. Пабст отвори очи. Слънцето тъкмо се беше скрило зад планините на изток, небето трептеше тъмночервено.

Полупряка реч: 'той си помисли'
Беше изгубил целия си ден заради този злополучен филм, утре и вдругиден щеше да бъде същото; кой знае колко време още.
Авторска реч
Един от асистентите донесе чаша вода и две таблетки аспирин.
(Даниел Келман, Светлина и сянка, превод Жанина Драгостинова, стр. 222.)

[5-D] Wilzek schwieg. Pabst öffnete die Augen. Die Sonne war bereits hinter den Bergen im Osten verschwunden, der Himmel flackerte dunkelrot. *Den ganzen Tag hatte er versäumt über diesem unseligen Film, und morgen und übermorgen würde es genauso sein; wer mochte wissen, wie lange noch* (**полупряка реч 'той си помисли'**). Einer der Assistenten brachte ein Glas Wasser und zwei Aspirintabletten.
(Daniel Kehlmann, Lichtspiel, S. 263)

Говорим за тестване с метаезикови изрази, тъй като по принцип и свободно възпроизведената непряка реч, и полупряката реч (въпреки разните уговорки относно това, дали полупряката реч е въведена или невъведена) не се придружават от авторски думи, т.е. и двата вида реч са 'свободен' вид, срв. приблизителните английски еквиваленти: за свободно възпроизведената непряка реч – free indirect speech[1]; за полупряката реч – free indirect thought[2].

[1] „[...] the form in between ds [direct speech] and is [indirect speech] is called free indirect speech (fis). As its name implies, fis is normally thought of as a freer version of an ostensibly indirect form. Its most typical manifestation is one where, unlike is, the reporting clause is omitted, but where the tense and pronoun selection are those associated with is" (Leech, Short 2007, 260 – 261).
[2] „The fit [free indirect thought] version differs from that of dt [direct thought] by virtue of the back-shift of the tense and the conversion of the first-person pronoun to the third person (indirect features) and also by the absence of a reporting clause and the retention of the interrogative form and question mark (direct features)" (Leech, Short 2007, 271).

4. Видове свободно възпроизведена непряка реч

Има два основни вида свободно възпроизведена непряка реч според начина на нейното включване в текста: а) След въведена от автора с подчинено изречение непряка реч, т.е. свободно възпроизведената непряка реч е продължение на непряката реч, но оформена със самостойни изречения; б) Свободно възпроизведена непряка реч, която не следва въведена непряка реч, а се идентифицира като такава от контекста. Първият вид лесно се разпознава и е често срещан случай, докато при втория вид може да възникнат известни колебания дали това не е авторска или полупряка реч. Срв. следващите примери:

[6]
И тогава господин А. признава всичко. Как след ареста на господин Н. тя казала на мъжа си, че ще го напусне на секундата, ако не направи нещо за приятеля си. **(непряка реч в индикатив в рамките на свободно възпроизведената непряка реч в ренаратив)** Как си взела багажа и се изнесла на другия ден, как сама ходила по дирекциите. Как искала свиждане, но ѝ отговаряли, че затворникът отказва всякаква среща с нея. Как накрая стигнала и до господин А. Дошла една вечер в дома му и искала да говорят за господин Н. После го молела да ѝ каже къде е, да уреди свиждане. Била готова на всичко. **(свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив)** (Георги Господинов, Времеубежище, стр. 81).

[6-D] Und dann gesteht Hr. A. alles. Wie sie nach dem Arrest von Herrn N. zu ihrem Mann gesagt habe, dass sie ihn augenblicklich verlassen würde, wenn er nichts für seinen Freund tut. **(непряка реч в конюнктив и индикатив в рамките на свободно възпроизведената непряка реч в конюнктив)** Wie sie ihre Sachen gepackt habe und am nächsten Tag ausgezogen sei, wie sie allein in die Direktion gegangen sei. Wie sie eine Besuchererlaubnis verlangt habe, doch man ihr antwortete, dass der Gefangene jedes Treffen mit ihr verweigere. Wie sie am Ende auch zu Hr. A. gelangt sei **(свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив)**. Sie kam eines Abends in sein Haus und wollte mit ihm über Herrn N. sprechen. Danach bat sie ihn, ihr zu sagen, wo er war, einen Besuch zu arrangieren. Sie war zu allem bereit ... **(авторски думи)**. (Georgi Gospodinov, Zeitzuflucht, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 77 – 78)

[7]
След известно време Йержабек попита какво възнамеряват да правят днес милостивите господа. (**непряка реч в индикатив)** Би могъл да подготви автомобила. Излет до Грьосинг може би, пикник на хубавия Шлайнцбрунен? Жена му щяла да намаже филийки за сандвичи. **(свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив)** (Даниел Келман, Светлина и сянка, превод Жанина Драгостинова, стр. 125).

[7-D] Nach einer Weile fragte Jerzabek, was die gnädigen Herrschaften denn heute zu tun gedächten (**непряка реч в конюнктив).** Er könne das Auto instandsetzen. Ein Ausflug nach Grössing vielleicht, ein Picknick am schönen Schleinzbrunnen?

Seine Frau werde Brote schmieren! **(свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив)** (Daniel Kehlmann, Lichtspiel, S. 148).

[8]
Ааа, София, каза тя, София. (**пряка реч)** В такива ситуации трябваше деликатно да се приближа, да подхванем разговор, да съм готов да чуя историята, да я окуража да си спомни. Оказа се емигрантка от България, *баща ѝ бил немски инженер, оженил се за българка, живели в хубава къща с двор в някакво село до София, до планината…* не помнеше вече името. **(свободно възпроизведена непряка реч)** (Георги Господинов, Времеубежище, стр. 92).

[8-D] Aaah, Sofia, sagte sie, Sofia (**пряка реч).** In solchen Situationen musste ich mich taktvoll nähern, ein Gespräch mit ihr beginnen, bereit sein, die Geschichte zu hören, sie ermutigen, sich zu erinnern. Es stellte sich heraus, dass die aus Bulgarien emigriert war, *ihr Vater war ein deutscher Ingenieur gewesen, er heiratete eine Bulgarin, sie lebten in einem schönen Haus mit Garten in einem Dorf bei Sofia, nahe am Gebirge* ... sie konnte sich nicht mehr an den Namen erinnern **(авторска реч в индикатив).** (Georgi Gospodinov, Zeitzuflucht, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 87)

[9]
След два часа влязох в кабинета на лекарите, които трябваше да разчетат снимката, и усетих отдалеч зле прикритото им смущение. **(авторска реч в индикатив)** *Снимката не била сполучлива. Можело да е от апарата, стар бил. Всъщност им се случвало за първи път, абсолютно нищо не се виждало, тъмна черна плака.* **(свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив)** За мен това не е изненада. (Георги Господинов, Физика на тъгата, стр. 94).

[9-D] Zwei Stunden später betrat ich das Büro der Ärzte, die das Bild befunden sollten, und ich spürte schon aus der Ferne ihre schlecht verhohlene Verlegenheit **(авторска реч в индикатив).** *Das Bild sei nichts geworden. Es könne am Apparat liegen, er sei schon alt. Eigentlich passierte es ihnen zum ersten Mal, man sehe absolut nichts, eine dunkle, schwarze Fotoplatte* **(свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив)**. Für mich ist das keine Überraschung.
(Georgi Gospodinov, Physik der Schwermut, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 90)

5. Начини на изразяване на berichtete Rede и на свободно възпроизведената непряка реч

Посоченият по-горе пример от Светослав Минков, без последните няколко изречения, заимстван от граматиката на П. Пашов, преведен на немски език, е коментиран от Хилмар Валтер (Radeva (Hg) 2003, 149), срв.:

Danach begannen sie über die Miete zu reden. Während des Gesprächs legte jeder etwas aus seinem Privatleben offen. Die Frau *sei* Witwe und *erhielte* eine kleine Rente. Sie *behelfe* sich mit der Miete für das Zimmer ... Der Unbekannte sagte, er

arbeite in einem Privatbetrieb und sein Gehalt *sei* nicht hoch. Die Frau ging darauf ein. Gut, sie *sei* einverstanden, ihm das Zimmer zu einem niedrigeren Preis zu geben, wenn er nur regelmäßig *zahlen würde*. Und noch etwas: Ob der Herr viele Bekanntschaften *habe* und ob er viel Besuch *bekommen würde*. Nein, der Herr *lebe* allein und *habe* keinerlei nahen Bekannten und Verwandten.[1]

Позицията на Хилмар Валтер е следната:

а) В българските текстове с непряка реч употребата на ренаративни форми (подобно на немския конюнктив) е факултативна. Ренаративната форма, употребена в непряката реч, може да сигнализира по-голяма дистанция на говорещото лице към цитираното съдържание на чуждото изказване.

Ренаративната форма тук би могла да бъде употребена, когато авторът на непряката реч е на различно мнение от оригиналното говорещо лице:

Тя каза, че днес *щяло да има* пълнолуние.

б) В свободно възпроизведената непряка реч (нем. berichtete Rede – реферирана реч) употребата на ренаратива (както и тази на немския конюнктив) е задължителна, въпреки че в този случай целият откъс от текста е маркиран с въвеждащ речта глагол като чуждо изказване, т.е. в тоя пункт авторът се съгласява със становището на Л. Андрейчин, че употребата на ренаратива в българския текст е задължителна.

Следователно Х. Валтер не споделя становището на П. Пашов, че в този пример е налице полупряка реч (в немски – erlebte Rede).

В свободно възпроизведената непряка реч в български обаче – за разлика от berichtete Rede в немски, макар да преобладават случаите с предаването ѝ с ренаратив, ренаративът няма задължителен характер. Така срещу задължителния конюнктив в немски език в български може да се употреби индикатив, ренаратив, конклузив, дубитатив, т.е. налице е избор между всичките четири евиденциала.

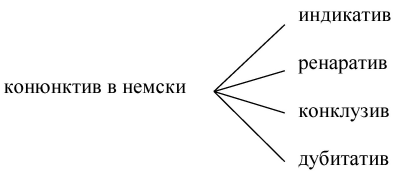

Михаела Москова представя в табличен вид анализ на възможните прагматични трансформации на пряката реч в непряка (Москова/Moskova 2019, 19 – 30). В плана на неминалото са налице два варианта:

– при трансформация на пряка реч в непряка индикативните сегашно време, минало неопределено време, бъдеще време и бъдеще предварително

[1] Курсивираните форми са според преводния оригинал.

време на глагола от пряката реч запазват същата индикативна темпорална ориентация в непряката реч, а се променят само по лице;

– при трансформация на пряка реч в непряка индикативните сегашно време, минало неопределено време, бъдеще време и бъдеще предварително време на глагола се изразяват с ренаративни форми на съответните глаголни времена.

Например:

– *Отивам* в града. → Той каза, че *отива* в града. (индикативно сегашно време → индикативно сегашно време)
– *Отивам* в града. → Той каза, че *отивал* в града. (индикативно сегашно време → ренаративно сегашно време)
– *Ще ходя* в града. → Той каза, че *ще ходи* в града. (индикативно бъдеще време → индикативно бъдеще време)
– *Ще ходя* в града. → Той каза, че *щял да ходи* в града. (индикативно бъдеще време → ренаративно бъдеще време)

Същото се отнася и за останалите глаголни времена от плана на неминалото.

В плана на миналото трансформациите имат следния вид:

– При трансформация на пряка реч в непряка индикативните аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото се изразяват с ренаративни форми на съответните глаголни времена;

– При трансформация на пряка реч в непряка индикативните аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото се изразяват с конклузивни форми на съответните глаголни времена.

Например:

Х: – Той *отиде* в града. → Х. каза, че той *отишъл* в града. (индикативен аорист → ренаративен аорист)
Х: – Той *отиде* в града. → Х. каза, че той *е отишъл* в града. (индикативен аорист → конклузивен аорист)
Х: – Той често *ходеше* в града. → Х. каза, че той често *ходел* в града. (индикативен имперфект → ренаративен имперфект)
Х: – Той често *ходеше* в града. → Х. каза, че той често *е ходел* в града. (индикативен имперфект → конклузивен имперфект)[1]

Същото се отнася и за останалите глаголни времена от плана на миналото при тяхната трансформация от пряка в непряка реч.

[1] С незначителни промени се използват примерите, които дава М. Москова в статията си.

Стефан Младенов в една своя статия от 1936 г. (вж. Младенов/Mladenov 1936, 209 – 213), в която издига проблематиката на пряката и непряката реч в ранг на „учение за пряката и непряката (косвена) реч“, формулира следния синтактичен *закон* за формата на глаголите в пряка и непряка реч: „А тоя закон е доста прост: вместо облик за минало свърш. определено[1] в пряка реч трябва в непряка реч да се постави облик за минало свърш. неопределено[2]; напр. *Ходих в града и си накупих разни неща*, но *Казах им, че съм ходил в града и съм си накупил разни неща* – лицето, което говори, е същото, времето и действието са същите, ала облиците са други, защото и речта е друга в двата случая“ (Младенов/Mladenov 1936, 212 – 213).

Въпросът обаче е в детайла – дали в 3 л. ед. и множ. ч. спомагателният глагол се запазва, или отсъства при осъществяване на трансформация от пряка в непряка реч с глаголни времена от плана на миналото. По наше мнение при конклузивните трансформации се реализира значението, което Р. Ницолова нарича „неумозаключително значение на конклузива“, за по-кратко можем да използваме термина „неконклузивен конклузив“. Ето как Р. Ницолова обяснява разликата между двете значения: „Ако говорещият не е бил свидетел на дадено събитие, обективно източникът на информация му може да бъде или умозаключение […] или чужда реч. Умозаключението като източник на информация се граматикализира от конклузива, а чуждата реч – от ренаратива. Възможно е обаче говорещият да прехвърли информацията, получена от чужда реч, в хранилището на собствените си знания, като маркира информацията само като опосредствана, несвидетелска. Тогава именно той използва неумозаключителния конклузив“ (Ницолова/Nitsolova 2008, 356). Изводът е, че при възпроизвеждане на чужда реч с глаголните времена от плана на миналото се реализира именно неконклузивният конклузив.

Изказаните наблюдения на М. Москова и Р. Ницолова важат не само за непряката реч, но и за свободно възпроизведената непряка реч.

И така, можем да обобщим, че при свободно възпроизведената непряка реч се срещат следните варианти на изразяване:

– глаголни времена в индикатив (това са глаголните времена от плана на неминалото);

– глаголни времена в ренаратив (това са глаголните времена от плана на неминалото и от плана на миналото, т.е. обхванати са всички глаголни времена);

– глаголни времена в дубитатив (същите глаголни времена както в ренаратив);

– глаголни времена в неконклузивен конклузив (това са глаголните времена от плана на миналото).

[1] Според съвременната терминология – аорист.

[2] Според съвременната терминология – перфект.

Примери:

– свободно възпроизведена непряка реч в индикатив

[10]
авторска реч
Три дена по-късно с изтръпнала ръка Хумболт описа резултатите от проучванията им.

свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив
Животните можели да разпръскват токови удари и без да бъдат докосвани. Ударът не произвеждал искри, електромерът не отчитал нищо, нямало отклонение и при магнитната игла, накратко казано, не се разпознавал по нищо, освен по болката, която предизвиквал. Хванеш ли змиорката с две ръце или пък задържиш ли я в едната, а в другата ако имаш парче метал, действието се засилвало.

свободно възпроизведена непряка реч в индикатив
Също така и ако двама души се уловят за ръце, като само единият от тях докосне змиорката. В този случай и двамата усещат удара в един и същ момент и с еднаква сила. Само предната част на змиорката е опасна, а самите животни имат защита срещу собствения си заряд. Ужасна е тази болка; така силна, че не разбираш какво точно се случва. Проявява се като изтръпване, объркване и световъртеж, едва след време почваш да я осъзнаваш и да се прояснява от спомените ти; струва ти се като нещо, което сякаш идва повече от външния свят, а не че е вътре в тялото ти.
(Даниел Келман, Измерването на света, превод Жанина Драгостинова, стр. 77.)

[10-D] Drei Tage später schrieb Humboldt mit tauber Hand die Ergebnisse ihrer Untersuchung nieder. Die Tiere konnten Schläge auch ohne Berührung verteilen. Der Schlag erzeugte keine Funken, keine Anzeige auf dem Elektrometer, auch keine Abweichung der Magnetnadel, kurz, er war an nichts zu erkennen als am Schmerz, den er zufügte. Faßte man den Aal mit beiden Händen oder hielt ihn in der einen Hand und in der anderen ein Stück Metall, so verstärkte sich die Wirkung. Ebenso, wenn zwei Menschen einander an den Händen faßten und nur einer von ihnen das Tier berührte. In diesem Fall fühlten beide den Schlag im gleichen Moment, mit gleicher Stärke. Nur die Vorderseite des Aals war gefährlich, die Aale selbst waren gegen die eigenen Entladungen immun. Und er war ungeheuerlich, der Schmerz; so stark, daß man nicht begriff, was mit einem vorging. Er kleidete sich ganz in Taubheit, Verwirrung und Schwindel, wurde einem erst mit Verzögerung bewußt und in der Erinnerung immer stärker; er kam einem vor wie etwas, das mehr der Außenwelt als dem eigenen Körper angehörte **(авторска реч в индикатив)**. (Daniel Kehlmann, Die Vermessung der Welt, S. 104)

– свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив

[11]
непряка реч в ренаратив
Всичко опитали, каза отец Зеа.[1]

свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив
В колониите било забранено да се записват измислени истории. Но хората били упорити, а пък и свещената сила на църквата също имала граници. Страната била такава. Питал се дали баронът не е срещал прочутия Ла Кондамин.

авторска реч
Хумболт поклати отрицателно глава.
(Даниел Келман, Измерването на света, превод Жанина Драгостинова, стр. 85.)

[11-D] Man habe alles versucht, sagte Pater Zea **(непряка реч в конюнктив)**. Erfundene Geschichten aufzuschreiben sei in allen Kolonien verboten. Aber die Leute seien hartnäckig, und auch die heilige Macht der Kirche kenne Grenzen. Es liege am Land. Er frage sich, ob der Baron noch dem berühmten La Condamine begegnet sei **(свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив)**. Humboldt schüttelte den Kopf. (Daniel Kehlmann, Die Vermessung der Welt, S. 114.)

– свободно възпроизведена реч в дубитатив

[12]
[Възрастен мъж, който се кара на келнерите в Пале Роял.]

Пряка реч
Точно този, каза отецът.

Свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив
Тук имало още някой и друг старец, които си спомняли за него.

(продължение) **Свободно възпроизведена непряка реч в дубитатив**
И една жена също, която била взела прахче от някакъв недобросъвестен лекар

(продължение) **Свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив**
и сега стареела, без да може да умре, ужасяваща гледка, между другото. Но нейните истории си заслужавало да бъдат чути.[2]

[1] Това е непряка, а не пряка реч, защото думите на отец Зеа, които са произнесени от самия него (като субстратно изказване) и се отнасят и за самия него (чрез включването на аза в ‘ние’), а не за трето лице, са преразказани от автора в ренаратив, трето лице. Ако беше пряка реч, репликата би била: *– Всичко опитахме, каза отец Зеа.* В романа „Измерването на света“ този повествувателен маниер на Даниел Келман е много характерен. Преводачката Жанина Драгостинова по правило в такива случаи превежда немския конюнктив с български ренаратив.
[2] В рамките на ренаративното изказване е вмъкнат дубитатив: *била взела*.

(Даниел Келман, Измерването на света, превод Жанина Драгостинова, стр. 85.)

[12-D] Ein alter Mann, der sich im Palais Royal mit den Kellnern gestritten habe. Genau der, sagte der Pater. *Hier gebe es noch den einen oder anderen Greis, der sich an ihn erinnere. Auch eine Frau, die vom Pulver eines schlechten Medizinmannes altere, ohne sterben zu können, ein furchtbarer Anblick übrigens. Ihre Geschichten seien hörenswert* **(свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив)**. (Daniel Kehlmann, Die Vermessung der Welt, S. 114–115.)

В художествените текстове твърде често се наблюдава паралелна употреба на ренаратив и дубитатив: с ренаратива се подчертава чуждият произход на речта, а с дубитатива се изказва и съмнение. Като се позовава на Валентин Станков (вж. напр. Станков/Stankov 1967, 330 – 344; Станков/Stankov 1969, 164 – 166), Р. Ницолова прави две особено важни уточнения: (1) така нар. неутралноизказни глаголни времена (сегашно време, перфект, бъдеще и по-рядко бъдеще предварително време), тъй като те не дават сведения за лична възприетост или за преизказност на действието, когато са в преизказна форма, предават не само несобствени съобщения, но и недоверие, резервираност; (2) с другата група времена – аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото, които като личноизказни времена, маркирани с признака ‘лична осведоменост на говорещото лице за изказваното от него действие’, при преизказване в непряката реч не означават резервираност, недоверие „освен в някои специални случаи“ (Ницолова/Nitsolova 1984, 98 – 99). Влиянието на контекста подпомага реализацията на двете основни функции (±резервираност) на ренаративните форми в непряката реч, както и тяхното разграничаване. Вероятно вместо +резервираност към несобственото съобщение посочената по-горе функция на ренаративните форми в полупряката реч е по-точно да се дефинира като +дистанцираност на автора на възпроизведеното от него съобщение, т.е. значението ±резервираност да се замени с ±дистанцираност. Така оставяме поле за реализацията на +резервираност на дубитативните форми. Срв.:

[13]

Авторска реч в ренаратив

Жената на възкръсналия продължила да ходи в черно. На нея той казал почти цялата истина. Просто прибавил към възрастта на спасилата го милосърдна унгарка още трийсетина години отгоре и всичко се наредило.

Свободно възпроизведена непряка реч в дубитатив

Унгарската старица го била лъгала за продължаващата война и немската блокада,

(продължение) **Свободно възпроизведена непряка реч в ренаратив**

защото майчиното ѝ сърце искало да замени с него, българския войник, изгубе-

ния си син на същата възраст.

(Георги Господинов, Физика на тъгата, стр. 50–51.)

[13-D] Die Frau des Wiederauferstandenen trägt weiterhin Schwarz. Ihr erzählt er fast die ganze Wahrheit. Er fügt einfach dem Alter der barmherzigen Ungarin, die ihn gerettet hat, noch gut dreißig Jahre hinzu, und alles ist in Ordnung **(авторска реч в индикатив)**. *Die ungarische Alte habe ihn über den weitergehenden Krieg und die deutsche Blockade belogen, weil ihr Mutterherz mit ihm, dem bulgarischen Soldaten, den verlorenen Sohn gleichen Alters ersetzen wollte* (**свободно възпроизведена непряка реч в конюнктив**).

(Georgi Gospodinov, Physik der Schwermut, aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann, S. 46.)

– свободно възпроизведена непряка реч в неконклузивен конклузив

[14]
Непряка реч в ренаратив
Не ставало дума за пътя, отговори Хумболт. А за принципа.

Авторска реч
Като наближиха столицата, небето сякаш се оцвети в сребърно. Дърветата постепенно взеха да изчезват.

Непряка реч в ренаратив:
Центърът на Испания не бил котловина, обясни Хумболт.

(продължение) **свободно възпроизведена непряка реч в неконклузивен конклузив**
Географите отново са се объркали.

(продължение) **свободно възпроизведена непряка реч в комбинация на ренаратив и конклузив**[1]
По-скоро бил високо плато и най-вероятно се е появил като остров сред праокеана.

(Даниел Келман, Измерването на света, превод Жанина Драгостинова, стр. 31)

[14-D] Um die Straße gehe es nicht, antwortete Humboldt. Es gehe ums Prinzip.
In der Nähe der Hauptstadt nahm das Tageslicht eine silbrige Tönung an. Bald gab es kaum noch Bäume. Die Mitte Spaniens sei kein Becken, erklärte Humboldt. *Die Geographen seien wieder einmal im Unrecht. Vielmehr sei sie ein Hochplateau und habe einst als Insel aus einem vorzeitlichen Meer geragt* (**свободно възпроизведе-**

[1] Р. Ницолова пише, че неумозаключителният конклузив и ренаративът често се срещат паралелно в текста поради наличието на общия признак ‘невъзприетост на действието’: *Дядо ми някога като учител **е играл** Иванко, а по-късно **станал** свещеник* (Ницолова/Nitsolova 2008, 356).

на непряка реч в конюнктив). (Daniel Kehlmann, Die Vermessung der Welt, S. 42)

6. Някои изводи

От приведените по-горе примери може да се направи кратка характеристика на начините на изразяване на авторската, непряката и свободно възпроизведената непряка реч в български и на Autorenrede, indirekte Rede и berichtete Rede в немски език.

В българския език авторската реч се реализира в индикатив – най-често, или в ренаратив, или в комбинация на индикатив с ренаратив. Като се позовава на Р. Мутафчиев, Г. Е. Филдер заключава, че в българския език са налице общо три наративни перспективи: „визуализираща“ („план на нагледността“), „реминисцентна“ („план на спомена“), която от своя страна се дели на „директно“ и „индиректно“ повествувание (Fielder 1995, 585). Във „визуализиращото“ повествувание участват сегашно историческо време, перфект, бъдеще и бъдеще предварително време, а в „реминисцентното“ – аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще време в миналото и бъдеще предварително в миналото. Когато повествуването е „директно“, глаголните времена са в индикатив, при „индиректно“ повествувание същите глаголни времена са в ренаратив. Както се отбеляза, „реминисцентното“ повествувание рядко е „чисто“, обикновено се употребява комбинация между „директно“ и „индиректно“ повествувание.

Според Л. Андрейчин в художественото творчество са възможни два основни начина на повествувание. В единия случай разказът има автобиографичен характер (в широкия смисъл на думата) (т.е. това е така нар. аз-повествувание) или се дава като пряка реч на някое друго, близко до събитията лице. В другия случай авторът се представя като странично лице спрямо нещата, за които разказва. Този случай на разказване, който се среща много по-често от първия, т.е. когато авторът се представя като странично лице спрямо разказваното, е установена „здраво“ в нашето художествено творчество практика авторът да си служи редовно с форми за пряко изказване (т.е. в индикатив) (вж. Андрейчин/Andreychin 1943, 1153 – 1164). Единствен само Любен Каравелов, пише авторът, измежду нашите писатели застава на „фактично“ становище и се поставя не в положение на автор, а само в положение на преразказвач на излаганите в повестите му случки. Л. Андрейчин отбелязва още следното: „Когато авторът изказва свои заключения, твърдения и обобщения […] формите *е, са* в 3 л. на миналите времена се запазват, тъй като в такъв случай съответните факти се установяват от самия автор, а не се преизказват“ (Андрейчин/Andreychin 1943, 1155), т.е. употребява се този начин на изказване, за който сега се използва съвременният термин конклузив.

Непряката реч се изразява както в индикатив, така и в ренаратив (дубитатив или неконклузивен конклузив). Свободно възпроизведената непряка реч

се реализира по правило в ренаратив (или в дубитатив и неконклузивен конклузив) и по изключение в индикатив. Налице са следните ограничения: 1. Индикатив в непряката реч и свободно възпроизведената непряка реч е възможен само при употреба на глаголните времена от плана на неминалото (т.е. така нар. неутралноизказни глаголни времена) – сегашно, перфект, бъдеще и бъдеще предварително време; 2. Непряката реч и свободно възпроизведената непряка реч при изразяване с глаголните времена от плана на миналото (т.е. така нар. личноизказни глаголни времена) – аорист, имперфект, плусквамперфект, бъдеще в миналото и бъдеще предварително в миналото, са възможни само в ренаратив или неконклузивен конклузив. Навсякъде, където е възможно изразяване с ренаратив, може да се употребят и дубитативни форми (самостоятелно или по-често в комбинация с ренаратив).

В немския език авторската реч (нем. Autorenrede) се изразява в индикатив, а основното разказно време в немскоезичната художествена литература е претеритум: времето, с което се разказва за минали събития, и времето, характерно за фикционалните разкази (Sandig 2008, 276, позовавайки се на Weinrich 2003, 219). Изолирани и без последователи остават случаите на употреба на конюнктив за цели литературни текстове, срв. например Андреас Майер в романа „Wäldchestag“ или Ернст Яндл в произведението „Aus der Fremde“ (Sandig 2008, 275).

В непряката реч (нем. indirekte Rede) в немския език по правило се употребяват конюнктивните форми, предимно формите на конюнктив I (които са образувани от сегашната основа на глагола), но също, както се изтъква, в заместваща функция, но често и просто като синонимен вариант и формите на конюнктив II (които са образувани от претериталната основа на глагола). Затова конюнктивът се смята за „нормалното наклонение“ на непряката реч в немския език. Посредством тези форми се сигнализира за „**пречупване** или отмяна на непосредствеността на интерпретативното съотнасяне на двата първоначални координата актуално говорещо лице и актуален свят“ (Zifonun et al. 1997, 1785; подчертаното е в оригинала). В непряката реч не само че не се изключва и употребата на индикатив, но много често, например в устната реч, той се предпочита. Индикативът означава, че говорещото лице се съгласява с твърдението ‘така, както p гласи, е, и аз казвам това’ (Zifonun et al. 1997, 1786). Количествени изследвания показват някои насоки и тенденции при употребата на различните наклонения: формите на конюнктив I се употребяват предимно в литературния език, както и в официалната комуникация. В белетристиката се забелязват разнопосочни предпочитания на наклонения в зависимост от жанровите и авторовите стилистични особености. Единствено в материалите на масмедиите, особено в новинарските текстове, се е наложила повсеместната употреба на конюнктивни форми (Zifonun et al. 1997, 1783 – 1784).

Berichtete Rede в немски се отличава от въведената непряка реч по няколко ясни признака: 1) Липса на въвеждаща речта лексема; 2) Изреченията са

синтактично независими, а не подчинени; 3) Задължителна е употребата на конюнктивни форми, които са единственият маркер за непряка реч. Към тези особености Херберт Пюц допълва, че berichtete Rede е налице не само ако в изреченията не се появява нов въвеждащ речта елемент, но дори и ако в съседния или в по-широкия контекст изобщо липсва подобен елемент (Pütz 1989, 194).

Заради тези нейни характеристики Ролф Тироф определя berichtete Rede като „едно изключително елегантно средство на възпроизведената реч, а и много икономично, тъй като е достатъчно един единствен път на едно място да се сигнализира кой говори: след това всяка конюнктивна форма автоматично се схваща като реферат на същото говорещо лице“ (Thieroff 2007, 218).

7. Заключение

Свободно възпроизведената непряка реч е често срещан вид непряка реч в художественото повествуване на български език. Налице са пълни съвпадения, но и различия с berichtete Rede при употребата ѝ в немския език. С формулирането на този вид непряка реч и с анализа на нейната същност и особености се елиминират възможните колебания дали тези случаи не са полупряка или авторска реч. Попълва се и една празнота в учението за възпроизведената реч в българската лингвистика. Приведеният илюстративен материал принадлежи на двама съвременни писатели – Георги Господинов и Даниел Келман, чиито произведения са преведени на двата езика, което улеснява съпоставката на възпроизведената реч в български и немски език. Би могло да се твърди, че широката употреба на свободно възпроизведената непряка реч и на berichtete Rede е една от важните характеристики на модерното повествувание.

Източници на илюстративния материал

на български език

Георги Господинов. *Естествен роман.* Седмо издание. Пловдив: Издателска къща Жанет 45, 2009. ISBN 978-954-491-575-9.

Георги Господинов. *Физика на тъгата*. Пловдив: Издателска къща Жанет 45, 2012. ISBN 978 954 491 761 6.

Георги Господинов. *Времеубежище.* Първо издание. Пловдив: Издателска къща Жанет 45, 2020. ISBN 978-619-186-562-8.

Даниел Келман. *Измерването на света*. Превела от немски Жанина Драгостинова. ИК „Колибри“, 2008. ISBN 978-954-529-586-7.

Даниел Келман. *Светлина и сянка*. Първо издание. Превела от немски Жанина Драгостинова. ИК „Колибри“, 2024. ISBN 978-619-02-1491-5.

на немски език

Daniel Kehlmann. *Lichtspiel*. Hamburg: Rowohlt, 2023. ISBN 978-3-498-00387-6.

Daniel Kehlmann. *Die Vermessung der Welt*. 36. Auflage. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2007. ISBN 978 3 498 03528 0.

Georgi Gospodinov. *Natürlicher Roman*. Aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann. Literaturverlag Droschl, 2007. ISBN 978-3-85420-728-3.

Georgi Gospodinov. *Physik der Schwermut*. Aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann. Literaturverlag Droschl, 2014. ISBN 978-3-85420-849-5.

Georgi Gospodinov. *Zeitzuflucht*. 2. Auflage. Aus dem Bulgarischen von Alexander Sitzmann. Berlin: Aufbau Taschenbuch, 2024. ISBN 978-3-7466-3996-3.

Литература

Алексова, Кр., 2015. Дубитативът в българския език и възпроизведената реч. В: Перчеклийски, Л. и др. (отг. ред.). *Лингвистиката: история, предизвикателства, перспективи. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. д-р Ив. Кочев*, с. 347 – 354. Благоевград: Университетско издателство „Неофит Рилски“. ISBN 978-954-00-0044-2.

Алексова, Кр., 2023. *Дубитативът в съвременния български език.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-619-7433-68-5.

Андрейчин, Л., 1943. За глаголните времена в художественото и научно повествуване. *Училищен преглед*, XLII, № 9 – 10, с. 1153 – 1164.

Андрейчин, Л., 1944. *Основна българска граматика.* София: Хемус.

Влахова, Р., 2000. *Монофонична и полифонична реч*. София: Сема РШ. ISBN 954-90591-3-8.

Влахова, Р., 2001. Полупряката реч в системата на конструкциите, съдържащи чуждо изказване. В: Коева, Св. (съст.). *Съвременни лингвистични теории,* с. 227 – 231. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. ISBN 954-423-225-7.

Младенов, Ст., 1936. Минало определено и минало неопределено време. *Родна реч*, № 5, с. 209 – 213.

Москова, М., 2019. Употреби на конклузива при предаване на чужда реч в подчинено изречение с глагол за предаване на чужда реч в главното. *Съвременна лингвистика*, № 2, с. 19 – 30. ISSN 2603-4425.

Ницолова, Р., 1984. *Прагматичен аспект на изречението в българския книжовен език.* София: Народна просвета.

Ницолова, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2738-7.

Пашов, П., 1999. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес. ISBN 954-459-653-4.

Станков, В., 1967. Категории на индикатива в съвременния български език. *Български език*, № 4, с. 330 – 344. ISSN 0005-4283.

Станков, В., 1969. *Българските глаголни времена*. София: Наука и изкуство.

REFERENCES

Aleksova, Kr., 2015. Dubitativat v balgarskiya ezik i vazproizvedenata rech. In: Perchekliyski. L., et al. (eds.). *Lingvistikata: istoriya, predizvikatelstva, perspektivi.* Sbornik v chest na 80-godishninata na prof. d-r Iv. Kochev, pp. 347 – 354. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „Neofit Rilski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-00-0044-2.

Aleksova, Kr., 2023. *Dubitativat v savremenniya balgarski ezik.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-619-7433-68-5.

Andreychin, L., 1943. Za glagolnite vremena v hudozhestvenoto i nauchno povestvuvane. *Uchilishten pregled*, vol. XLII, № 9 – 10, pp. 1153 – 1164.

Andreychin, L., 1944. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus [in Bulgarian].

Askedal, J., 2000. Satzartendifferenzierung und Sprecherwechsel in ‘berichteter Rede’. *Studia Neophilologica*, 72 (2), S. 181 – 189. http://dx.doi.org/10.1080/003932700458036.

Fielder, Gr., 1995. Narrative Perspective and the Bulgarian L-Participle. *The Slavic and East European Journal*, vol. 39, № 4, pp. 585 – 600. ISSN 0037-6752.

Leech, G., Short, M., 2007. *Style in Fiction. A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. Second edition. Edinburgh Gate: Pearson Education limited. ISBN 0582784093.

Metzler Lexikon Sprache, 2000. Herausgegeben von Helmut Glück. Elektronische Ausgabe der zweiten, überarbeiteten und erweiterten Auflage. Berlin: Directmedia.

Mladenov, St., 1936. Minalo opredeleno i minalo neopredeleno vreme. *Rodna rech*, № 5, pp. 209 – 213.

Moskova, M., 2019. Upotrebi na konkluziva pri predavane na chuzhda rech v podchineno izrechenie s glagol za predavane na chuzhda rech v glavnoto. *Savremenna lingvistika*, № 2, pp. 19 – 30. ISSN 2603-4425.

Nitsolova, R., 1984. *Pragmatichen aspekt na izrechenieto v balgarskiya knizhoven ezik.* Sofia: Narodna prosveta [in Bulgarian].

Nitsolova, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologiya*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-2738-7.

Pashov, P., 1999. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes [in Bulgarian]. ISBN 954-459-653-4.

Pütz, H., 1989. Referat – vor allem Berichtete Rede – im Deutschen und Norwegischen. In: Abraham, W., Janssen, Th. (Hg.). *Tempus – Aspekt – Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in den germanischen Sprachen*. Tübingen: Niemeyer, S. 183 – 223.

Radeva, V. (Hg), 2003. *Bulgarische Grammatik. Morphologisch-syntaktische Grundzüge*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.

Sandig, B., 2008. „Spannende Dialoge im Konjunktiv: Kehlmanns „Die Vermessung der Welt“. In: *Literaturstil – sprachwissenschaftlich*, S. 275 – 293. Heidelberg: Winter. ISBN 978-3-8253-5492-3.

Stankov, V., 1967. Kategorii na indikativa v savremenniya balgarski ezik. *Balgarski ezik*, № 4, pp. 330 – 344. ISSN 0005-4283.

Stankov, V., 1969. *Balgarskite glagolni vremena.* Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Thieroff, R., 2007. „Wer spricht? Über die Formen der Redewiedergabe im Deutschen.“ *Convivium. Germanistisches Jahrbuch Polen*, S. 207 – 226. https://doi.org/10.18778/2196-8403.2007.12

Vlahova, R., 2000. *Monofonichna i polifonichna rech*. Sofia: Sema RSh [in Bulgarian]. ISBN 954-90591-3-8.

Vlahova, R., 2001. Polupryakata rech v sistemata na konstruktsiite, sadarzhashti chuzhdo izkazvane. In: Koeva, Sv. (ed.). *Savremenni lingvistichni teorii*, pp. 227 – 231. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. ISBN 954-423-225-7.

Weinrich, H., 2003. *Textgrammatik der deutschen Sprache*. Mannheim. ISBN 348711741X.

Zifonun, G., Hoffmann, L., Strecker, Br., et alii., 1997. *Grammatik der deutschen Sprache*. Band 3. Berlin: De Gruyter. ISBN 3-11-014752-1.

Гл. ас. д-р Лилия Бурова
ORCID ID: 0009-0008-6068-1561
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по германистика и скандинавистика
София, България
E-mail: lburova@uni-sofia.bg

Senior Assist. Prof. Lilia Burova, PhD
ORCID ID: 0009-0008-6068-1561
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Languages
Department of German and Scandinavian Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: lburova@uni-sofia.bg

ЛИНГВИСТИКА НА ТЕКСТА, СТИЛИСТИКА, ПРАГМАТИКА

МНОГОЛИКИЯТ МЕТАТЕКСТ В РУСКОЕЗИЧНАТА ЛИНГВИСТИЧНА ТРАДИЦИЯ

ДОНКА МАНГАЧЕВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

THE MULTIFACETED METATEXT IN THE RUSSIAN LINGUISTIC TRADITION

DONKA MANGACHEVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The phenomenon of metatext occupies a lasting, yet somewhat unsettled and dimmed niche in the Russian linguistic tradition. After half a century of studies, this complex object remains multifarious and multifaceted; it is rationalised not only as a set of linguistic means fundamental to textual organization and meaning construction or as a guide for content interpretation, but also as a key to the conscious supervision over speech activity. The review presented herein tracks the development of the views on the nature and functionality of the text as framed in the Russian linguistic paradigm. It also outlines the dominant theoretical trends and ongoing debates, traces the main approaches and key conceptions, highlights the valuable achievements of hitherto research, and emphasises their applicability in current discourse analysis.
Keywords: metatext, Russian linguistic tradition, reflexion

Явлението *метатекст* заема дълговременно нишово място в съвременната рускоезична лингвистична традиция. Поради своя богат и до голяма степен загадъчен заряд то приковава погледите на специалисти от различни области – функционална семантика, текстолингвистика, когнитивистика, прагматика, жанров анализ, стилистика и др. След половин век проучвания този комплексен обект остава многолик и фасетиран – осмислян не само като набор от езикови средства за организиране и споряване на текста, като ориентир при тълкуване на съдържанието, но и като ключ към съзнателния надзор над речевата дейност. Към днешна дата по темата вече е натрупан голям обем от сведения – за съжаление, без общоприети тълкования на разнопо-

сочните разрези на езиковата материя и с изобилие от категорични отговори на вечно отворените въпроси. На този фон, вече с отстояние в годините, може да се направи равносметка, която да очертае състоянието на изградената до момента теория, да засече празните или спорните ниши в научното знание и да изтъкне ценните постижения от досегашните дирения. Такъв е и замисълът на предложения тук обзор. Той проследява развитието на възгледите за същността и функционирането на метатекста в рускоезичната лингвистична парадигма, трасира основните подходи и възловите постановки и поставя акцент върху тяхната приложимост в анализа на дискурса в наши дни.

Интересът към метатекста в рускоезичното езикознание не избухва рязко – податки по темата изникват още в средата на XX в., но тласък дава една посериозна и вдъхновена разработка (Вежбицка/Vežbicka 1978), добила гражданственост и престиж в „съветските“ изследователски среди. Тогава се налага самото название и съответното разбиране за явлението като „изказване на говорещия относно изказването му“[1], зад което стои интерпретативна дейност, свързана със собственото речево поведение, при определено дистанциране от съдържанието на произнасяното. Оттам нататък, според същата концепция, когато резултатът бъде опакован в словесна форма, се поражда „двутекст“. Повърхнинните показатели за извършените операции – „метатекстуалните нишки“, създават усещане за „чуждо тяло“, което обаче невинаги може да се отстрани с помощта на „семантични ножици“, без да се навреди на текста. В общи линии, това е рамка, в която се вмества базисното изказване – тя изяснява неговия „семантичен десен“, допълва неговия смисъл, допринася за текстосложението, осветлява хода на мисълта на говорещия, свидетелства за преломни етапи на преработване на информацията и т.н. (вж. Вежбицка/Vežbicka 1978).

От позициите на съвременната наука някои пунктове в емблематичната студия може да изглеждат несъвършени, но в нея всъщност е заложена водеща за периода и за самата авторка парадигма, не е заявена изчерпателност, нито са поднесени окончателни, генерални заключения, няма и развитие на тезата в други публикации. Този пръв най-общ план на обекта и съответно широката дефиниция донякъде предпоставят пъстротата от мнения и обяснения в бъдещето. Впечатляващото е, че е предугадена необходимостта от обстоен анализ на една уж куха, излишна, „пришита“ част от дискурсивната тъкан и са доловени много правилно някои нейни аспекти. Сред тях е например дистинктивният белег на метатекста на фона на останалия текст – референцията към определен фрагмент от речевото произведение или неговата цялост, както и функционирането на естествения език като метаезик. Изведен е и плеонастичният ефект от включването на метатекстуални елементи, т.е. дублирането с думи на фактически действия при сътворяване на самия текст.

[1] Преводът на всички цитирани в статията фрагменти е мой. – Бел. авт., Д. М.

В десетилетията нататък явлението, щрихирано от Вежбицка (1978), попада все по-често в полезрението на рускоезичната антропоцентрична лингвистика, ала се разработва разнопланово и сравнително несистематично и картината изглежда фрагментарна, с плаващи бели полета. Това се дължи донякъде на мястото, което се отстъпва на феномените, обозначавани като *метатекст* – в повечето случаи в периферията на научните изследвания (или дори отвъд нея), където те са бегло засегнати, грубо ситуирани и сурово очертани. Излишно е да се споменава, че „прочитът“ на особените речеви факти винаги е белязан от естеството на конкретната област, направление и избраната концептуално-методологична бленда. Отделно терминът *метатекст*, при нарасналата му популярност в общофилологически план, създава усложнения със своя разширяващ се многозначен спектър[1]. В лингвистичния апарат той и до днес няма единен, хомогенен, всепризнат пълнеж. Вариациите в тълкуването му от страна на по-известните рускоезични школи се свеждат до две основни тенденции.

В първия случай разбирането за метатекст следва плътно опорната представа на Енквист – създателя на термина (Enkvist 1975) – за „порции от текста, чиято задача е не да дават информация за самия предмет на обсъждане, а по-скоро да пояснят структурата на текста“ (Enkvist 1997). Определя се най-общо като градивен компонент на текста (вж. Андрющенко/Andrûšenko 1981; Николаева/Nikolaeva 1987; Рябцева/Râbceva 1994, 2005; Падучева/Padučeva 2010) със свързваща, организираща функция (вж. Гак/Gak 1994; Рябцева/Râbceva 1994; Шаймиев/Šajmiev 1996, 1996a; Черновол-Ткаченко & Пешкова/Černovol-Tkačenko & Peškova 2014), относим към комуникативния модус на изказването (вж. Шмелева/Šmelëva 1988, 30 – 33; Рябцева/Râbceva 1994, 83 – 89; Перфильева/Perfil'eva 2000, 2004, 2005, 2006; Савицкая/Savickaâ 2009).

През призмата на този по-умерен подход, който се придържа към руслото, проправено от Вежбицка (1978), метатекстът е „скелетът“[2] на текста, но може да бъде разгърнат и реализиран напълно или частично, вербално или невербално в зависимост от човешкия фактор – даденостите и свободния избор (езикова и текстова компетентност на говорещия, рефлексивни способности, склонност към съобразяване с интересите на адресата, потребност от себеразкриване или презастраховане срещу неправилна интерпретация)

[1] Ако в езикознанието той се използва традиционно в смисъл на „текст относно текста“ (вж. Ким/Kim 2004; Шумарина/Šumarina 2016, 37), в литературознанието и семиотиката стига до „текст в текста“ или „текст зад текста“ – подчинено на идеята на Лотман (1981; 1988, 56) за метанаратива като извънредно авторско повествование, в което прозира „вътрешен диалог със съществуващото произведение“ с цел разкриване на вложените в него послания (вж. Балабин/Balabin 2008).

[2] Това виждане за вътрешна опора, носеща конструкция на изложението или своеобразен композиционно команден център на текста („каркас“) също не е ново (вж. Лукин/Lukin 1999, 83; Падучева/Padučeva 2010, 411).

(вж. Перфильева/Perfil'eva 2000, 2006; Заврумов/Zavrumov 2014). По тази логика се говори за експлицитен метатекст (авторови ремарки) или имплицитен метатекст (напълно неизразен, латентен – на ниво подтекст или предаден с извънезикови средства). При всички положения сам по себе си метатекстът е неподатлив на интерпретация и анализ, тъй като е несамостоен и непълноценен речев продукт[1], който обаче се намира в диалогично комплементарно отношение с базисния текст. Предпоставка за появата му е рефлексията на говорещото лице – нарочният размисъл над собствените му ментални състояния и поведение (вж. Рябцева/Râbceva 1994, 89 – 92; Рябцева/Râbceva 2005, 456; Перфильева/Perfil'eva 2006, 44), в частност изчислението на понятността и прегледността на предаваната информация, а също и оценката на извършваната речева дейност (Кормилицына & Сиротинина/Kormilicyna & Sirotinina 2015, 46 – 47), на самия текст, неговия състав и семантика (в т.ч. изобразяваната действителност), комуникативно-прагматичен капацитет и т.н. (Заврумов/Zavrumov 2014). Споделянето на резултатите от тези процеси има подчертана ситуативна и междуличностна значимост. Смята се, че именно метатекстът актуализира „потенциалния“ текст и го адаптира към комуникативната ситуация (Перфильева/ Perfil'eva 2006, 23; Заврумов/Zavrumov 2014). Той спомага за активното взаимодействие с реципиента (Плеханова/Plehanova 2011, 137, 160 – 161), защото служи като инструкция за насочване на вниманието на ответната страна, за търсене, извличане и оптимално усвояване на дадени сведения (Апресян/Apresân 1995, 151; Шаймиев/Šajmiev 1996, 1996a), за подсигуряване на сполучливото тълкуване на посланията (Лукин/Lukin 1999, 80; Борботько/Borbot'ko 2011, 253, 258; Буров & Кулага/Burov & Kulaga 2012; Ахметбекова/Ahmetbekova 2014), както и за обезпечаване на координацията между комуникантите и хармонията в общуването (Кормилицына & Ерастова/Kormilicyna & Erastova 2000, 252; Иссерс/Issers 2008, 211 – 212; Перфильева/Perfil'eva 2006, 23).

Във втория случай схващането за метатекст е непространно, едва ли не точково свито. Явлението се разглежда като вторично образуване в текста, или компонент, ориентиран изрично към езиковия код, т.е. обект на коментар са подборът и ролята на отделни думи и изрази в речевия поток (Лъпон/Lâpon 1986, 54; Шмелева/Šmelëva 1988; Ростова/Rostova 2000, 60; Вепрева/Vepreva 2005; Иванов/Ivanov 2007; Резанова/Rezanova 2008; Голев/Golev 2009). За разлика от умерения подход, където метатекстът бива осмислен през призмата на диалогичните отношения между емитента и реципиента, тук на преден план са диалогичните отношения между говорещия

[1] Изключение прави Шаймиев (1996), според когото има два класа формации – *включен* (*инективен*) и *автономен* (*сепаративен*) метатекст. Първият обхваща оператори, вплетени в основния текст, а вторият е отделен конструкт, дистанциран от прототекста, но възникващ като реакция към него (въведение или предисловие, анотация, бележка под линия, отметка в полето и т.н.).

и словото – по виждането на Бахтин (1986). Метатекстът се дефинира като репрезентация и изява на метаезиковото съзнание – дял от езиковото съзнание (Андрусенко/Andrusenko 2011), във вид на „материализирано в изказването съждение“ за езика (Ростова/Rostova 2000, 55).

Привържениците на този по-екстремен подход се отдръпват от просторните възгледи на Вежбицка (1978) и твърдят, че да се търси метафункция всеки път, когато авторът на даден текст отбележи в него нещо относно самия него, е „нежелателно разширение на понятието *метафункция*“ (Ляпон/Lâpon 1986, 54). Според тях най-важната характеристика на метатекста е „ориентираност към езиковия код“ (Ростова/Rostova 2000, 60; Резанова/Rezanova 2008)[1]. Така разбират и наименованието *метатекст* – като „телескопичен сбор“ на съчетанието *метаезиков текст*, затова и припознават като негов референт единствено приложените изразни средства – конкретни думи или техни комбинации[2]. Очаквано те се фокусират изключително върху метаезиковата функция на естествения език и стигат до извода, че тя е производна на „егоцентризма и стремежа към организираност“, съответно води до „излишен порядък“ (Ляпон/Lâpon 1986, 48). Това настъпва при „раздвоение на оценяваното“ – когато обект на внимание е не само обозначаемото, но и словесната конфигурация (стилистична окраска и осезаеми стойности в речев план). Метатекстът онагледява, от една страна, „мисловна процедура, операция на умозаключение или емоционален импулс, а от друга – ситуация, акт, фиксиращ резултата от тази процедура“. Затова в строг смисъл той представлява „вербализация на контрола върху вербализацията“ (Ляпон/Lâpon 1986, 26, 54).

Съществена крачка напред при „екстремния“ подход е, че се прецизира схващането за метатекстуалната маса като за продукт на обмислено и опредметено самонаблюдение. Нейното интегриране в изказа е обвързано с „вътретекстова рефлексия“ (Ляпон/Lâpon 1986, 28), отразява резултата от осъзнаването на езиковата действителност и самата метаезикова дейност и е експликация на метаезиковото съзнание във вид на съждения относно езика (Ростова/Rostova 2000, 52; Вепрева/Vepreva 2005, 76). Реализацията на метатекста обаче има спорни граници – понякога въпросните сегменти не са ясно отделени от останалия текст, а са просто „разтворени“ в изложението и премахването им осакатява цялото съдържание (Вепрева/Vepreva 2005, 85).

Изследванията върху метатекста в руското езична лингвистика от втората половина на XX в. досега израстват постепенно, но бързо, в своята индивидуална и по традиция неповторима орбита. Първоначално се съсредоточават главно върху текстуалната роля на явлението за осигуряване на логическа

[1] В това виждане се заличава делението на (Enkvist 1975) между метаезиков и метатекстуален материал.

[2] Обратното на „умерения“ подход (Перфильева/Perfil'eva 2006), според който този частен аспект на речевата дейност е неподвластен на рефлексия.

подредба, смислова обвързаност, формална яснота, тематично развитие, цялостност и завършеност на речевото произведение. Постепенно на тази база се утвърждават по-сложни трактовки, засягащи разнообразни функционално-комуникативни, прагматични, когнитивни и психологически аспекти на езиковия конструкт и векторизиращи динамиката на междуличностното взаимодействие и решаващото, вездесъщо значение на инструментите на самопознанието.

Отликите между откроените тук „умерен“ и „екстремен“ подход към метатекста почиват на съответното им изходно възприятие за него като: 1) съвкупност от изрични (или недоизказани) пояснения относно структурата на текста, улесняващи взаимодействието между подателя и адресата, или 2) като коментар относно употребата на дадена единица в текста – резултат от взаимодействието между адресанта и езика през оптиката на собствения му изказ. Включването на подобни средства несъмнено е въпрос на комуникативна свобода, но когато е налице, неизменно подсказва за инициатива: 1) да се внесат яснота и ред в организацията на словесния продукт с цел доизясняване на субективния замисъл и канализиране на насрещната му интерпретация (както е при „умерения“ подход) или пък 2) да се установи ефективен контрол върху подбора на езикови средства и боравенето с техния изразен капацитет с цел усъвършенстване на формулировката и избистряне на принципните представи за езиковата система и нейните ресурси (при „екстремния“ подход).

Обрисуваните две линии се пресичат в позицията, че метатекстът разкрива необятна перспектива на текста, тъй като предоставя възможност за идентифициране и реконструкция на рефлексията на говорещия върху самото му речево поведение, и е в помощ на текущата интерсубектна интеракция. Въпросните паралелни разсъждения „изплуват“ повърхнинно в несамостойна (отражателна и принадена) „лента“ на текста – носител на привидно помаловажна информация и често, но не винаги механично отделим от останалото, от своето обкръжение. Полезен, доколкото указва как самият емитент проектира, възприема и преценява речта си и доколкото неговите индикации напътстват реципиента в тълкуването ѝ. Затова и се разглежда като въплъщение на определена, целенасочена, ментална и комуникативна дейност (в частност, като продукт на (мета)езиковото му съзнание), която свидетелства за нескончаемия скрит диалог между говорещия и самия изказ и/или подпомага реалния открит диалог със събеседника. Производството на метатекста се асоциира със стъпки и мерки по организиране на текста (осъзнат в цялост или с редукция до конкретен съставен елемент), по „изпипване“ на неговата форма, по рафиниране и подсилване на неговото въздействие и в по-малка или в никаква степен – с екстериоризирането на някакво отношение към предполагаемото му „обективно“ съдържание, огледално на извънезиковия свят. При тази споделена основа противоречието между двата подхода не изглежда толкова съществено или обезпокоително – те повече се допълват в

описанието на различни равнища и лица на един и същ дълбок феномен, при това с поразителна умозрителност и оригиналност. Безспорно полезна и приложима в анализа на дискурса е събирателната им стабилна теза за метатекста като специфичен слой в текста, запечатващ рефлексията върху езиковата употреба и нейния изменлив обхват по отношение на предмета на наблюдение и абстрахиране – от чистия код, през изграждането на словесния продукт до самия акт на общуване.

Литература

Андрусенко, Е., 2011. Функции метатекста в художественном тексте (на материале произведений В. Астафьева). *Сибирский филологический журнал*, № 1, с. 89 – 94. ISSN 0869-8619.

Андрющенко, Т., 1981. Метатекст и его роль в интерпретации текста. В: Е. Ф. Тарасов (ред.). *Проблемы организации речевого общения: сб. ст. с*. 127 – 150. Москва: Институт языкознания.

Апресян, Ю., 1995. *Избранные труды в двух томах. Том II: Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва Школа „Языки русской культуры“. ISBN 5-88766-045-7.

Ахметбекова, А., 2014. Метатекст: сущность и признаки. *Вестник КазНУ. Серия филологическая*. № 3 (149), с. 170 – 175. ISSN 1563-0323.

Балабин, В., 2008. Метатекстуальность и интертекстуальность в исследовании дискурса. *Вестник МГИМО Университета. Серия: Филология*, № 2, с. 77 – 82. ISSN 2071-8160.

Бахтин, М., 1986. *Эстетика словесного творчества*. Москва: Искусство.

Борботько, В., 2011. *Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике*. Москва: Либроком. ISBN 978-5-397-01802-9.

Буров, А., Кулага, О., 2012. Художественный текст и его метатекстовая составляющая в прозе. В: Набокова, В. *Известия Южного федерального университета. Филологические науки*, № 1, с. 169 – 178. ISSN 1995-0640.

Вежбицка, А., 1978. Метатекст в тексте. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8: Лингвистика текста*, с. 402 – 421. Москва: Прогресс.

Вепрева, И., 2005. *Языковая рефлексия в постсоветскую эпоху*. Москва: Олма-Пресс. ISBN 5-7584-0094-7.

Гак, В., 2003 [1994]. Речевые рефлексы с речевыми словами. В: Арутюнова, Н. & Спиридонова, Н. (ред.). *Логический анализ языка. Избранное. 1988 – 1995*, с. 519 – 524. Москва: Индрик.

Голев, Н., 2009. Обыденное метаязыковое сознание – онтологический и гносеологический феномен (к поискам «лингвогносеологем»). В: Голев, Н. (отв. ред.). *Обыденное метаязыковое сознание: онтологические и гносеологические аспекты: коллективная монография* (Ч. 1), с. 7 – 40. Кемерово, Барнаул: Издательство Алтайского университета. ISBN 9785790409172.

Заврумов, З., 2014. Ирония в лингвокультурологической парадигме: метатекст и интертекст. *Вестник Северо-Осетинского государственного уни-*

верситета им. К. Л. Хетагурова: Общественные науки, № 4, с. 473 – 476. ISSN 1994-7720.

Иванов, Н., 2007. Интертекст – метатекст: культура, дискурс, язык. В: Иванов, Н. (отв. ред.). *Языковые контексты: структура, коммуникация, дискурс. Материалы межвузовской научной конференции по актуальным проблемам языка и коммуникации, Военный университет 2007*, с. 43 – 50. Москва: Книга и бизнес.

Иссерс, О., 2008 [1999]. *Коммуникативные стратегии и тактики русской речи.* Москва: ЛКИ.

Ким, Х., 2004. Теория метатекста и формы ее появления в поэтике. *Acta Slavica Iaponica*, № 21, с. 202 – 213. ISSN 0288-3503.

Кормилицына, М., Ерастова, И., 2000. Коммуникативно-прагматические функции средств речевой рефлексии в общении. В: Мякшева, О. (отв. ред.). *Предложение и слово: Парадигматический, текстовый и коммуникативные аспекты: межвуз. сб. науч. тр.,* с. 252 – 257. Саратов: Педагогический институт Саратовского государственного университета им. Н. Г. Чернышевского/Сарат. пед. Университет.

Кормилицына, М., Сиротинина, О., 2015. *Язык СМИ: Учебное пособие*. Москва: Флинта.

Лотман, Ю., 1981. Текст в тексте. *Труды по знаковым системам. Вып*. № 14, с. 3 – 17. Тарту: Тартуский университет.

Лотман, Ю., 1988. *В школе поэтического слова: Пушкин. Лермонтов. Гоголь: Книга для учителя.* Москва: Просвещение. ISBN 5-09-000544-3.

Лукин, В., 1999. *Художественный текст. Основы лингвистической теории и элементы анализа.* Москва: Ось-89. ISBN 5-86894-279-5.

Ляпон, М., 1986. *Смысловая структура сложного предложения и текст. К типологии внутритекстовых отношении*. Москва: Наука.

Николаева, Т., 1987. Метатекст и его функции в тексте (на материале Мариинского Евангелия). В: Цивьян, Т. (отв. ред.). *Исследования по структуре текста*, с. 133 – 147. Москва: Наука.

Падучева, Е., 2010 [1996]. *Семантические исследования. Семантика времени и вида в русском языке. Семантика нарратива.* Москва: Языки славянской культуры.

Перфильева, Н., 2000. Вербальные и невербальные метапоказатели. В: Чувакин, А. (отв. ред.). *Человек – коммуникация – текст. Вып. 3: сб. ст*., с. 136 – 145. Барнаул: Алтайский государственный университет (АГУ).

Перфильева, Н., 2004. Вставки в аспекте дискурсивных категорий. *Žmogus ir žodis*, том 3, № 6, с. 27 – 35. ISSN 1392-8600.

Перфильева, Н., 2005. Интерпретация термина метатекст в лингвистике. *Вестник НГУ. Сер. История, филология,* том 4, № 4, с. 12 – 19. ISSN 1818-7919.

Перфильева, Н., 2006. *Метатекст в аспекте текстовых категорий.* Новосибирск: Новосибирский государственный педагогический университет

(Новосибирск: Немо Пресс). ISBN 5-85921-588-6.

Плеханова, Т., 2011. *Дискурс-анализ текста: пособие для студентов вузов.* Минск: ТетраСистемс. ISBN 9789755361146.

Резанова, З., 2008. Внутренняя форма слова как объект метаязыковой рефлексии в условиях чат-коммуникации. *Язык и культура*, № 1, с. 78 – 85. ISSN 1999-6195.

Ростова, А., 2000. *Метатекст как форма экспликации метаязыкового сознания (на материале русских говоров Сибири).* Томск: Издательство Томского университета. ISBN 5751111923.

Рябцева, Н., 1994. Коммуникативный модус и метаречь. В: Арутюнова, Н., Рябцева, Н. (отв. ред.). *Логический анализ языка. Язык речевых действий,* с. 82 – 92. Москва: Наука. ISBN 5-02-011227-5.

Рябцева, Н., 2005. *Язык и естественный интеллект.* Москва: Academia. ISBN 5-874444-224-3.

Савицкая, Л., 2009. О приеме зачеркивания как средстве метакатегориальной организации модусной перспективы высказывания (на материале интернет-дневников). *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*, том 6, № 2, с. 346 – 349. ISSN 1993-1778.

Черновол-Ткаченко, О., Пешкова, О., 2014. Особенности определения статуса метатекста в научном дискурсе. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*, изд. 8, № 1, с. 220 – 222. ISSN 2409-1154.

Шаймиев, В. А., 1996. Композиционно-синтаксические аспекти функционирования метатекста в тексте (на материале лингвистических текстов). *Русский текст. Русско-американский журнал по русской филологии*, том 4, с. 80 – 92.

Шаймиев, В., 1996а. Метатекст и некоторые его признаки. В: Ильенко, С. (ред.). *Лингвистический семинар. Язык как многомерное явление: сб. ст.,* с. 79 – 84. Санкт-Петербург, Бирск: РГТТУ.

Шмелёва, Т., 1988. *Семантический синтаксис. Текст лекций.* Красноярск: Красноярский университет. ISBN 5-230-08017-5.

Шумарина, М., 2016. *Язык в зеркале художественного текста. (Метаязыковая рефлексия в произведениях русской прозы)*. Москва: Флинта. ISBN 978-5-9765-1119-4.

REFERENCES[1]

Ahmetbekova, A., 2014. Metatekst: sušnost' i priznaki. *Vestnik KazNU. Seriâ filologičeskaâ*. № 3 (149), pp. 170 – 175. ISSN 1563-0323.

Andrusenko, E., 2011. Funkcii metateksta v hudožestvennom tekste (na materiale proizvedenij V. Astaf'eva). *Sibirskij filologičeskij žurnal*, № 1, pp. 89 – 94.

[1] Източниците на руски език са транслитерирани съгласно нормите на ГОСТ 7.79 А (ISO 9: 1995). – Бел. авт., Д. М.

ISSN 0869-8619.

Andrûŝenko, T., 1981. Metatekst i ego rol' v interpretacii teksta. In: E. F. Tarasov (Ed.). *Problemy organizacii rečevogo obŝeniâ: sb. st*. pp. 127 – 150. Moskva: Institut âzykoznaniâ.

Apresân, Û., 1995. *Izbrannye trudy v dvuh tomah. Tom II: Integral'noe opisanie âzyka i sistemnaâ leksikografiâ.* Moskva: Škola „Âzyki russkoj kul'tury“. ISBN 5-88766-045-7.

Bahtin, M., 1986. *Èstetika slovesnogo tvorčestva*. Moskva: Iskusstvo.

Balabin, V., 2008. Metatekstual'nost' i intertekstual'nost' v issledovanii diskursa. *Vestnik MGIMO Universiteta. Seriâ: Filologiâ*, № 2, pp. 77 – 82. ISSN 2071-8160.

Borbot'ko, V., 2011. *Principy formirovaniâ diskursa: Ot psiholingvistiki k lingvosinergetike*. Moskva: Librokom. ISBN 978-5-397-01802-9.

Burov, A., Kulaga, O., 2012. Hudožestvennyj tekst i ego metatekstovaâ sostavlâûŝaâ v proze. In: Nabokova, V. *Izvestiâ Ûžnogo federal'nogo universiteta. Filologičeskie nauki*, № 1, pp. 169 – 178. ISSN 1995-0640.

Černovol-Tkačenko, O., Peškova, O., 2014. Osobennosti opredeleniâ statusa metateksta v naučnom diskurse. *Naukovij visnik Mižnarodnogo gumanitarnogo universitetu. Ser.: Filologiâ*, izd. 8, № 1, pp. 220 – 222. ISSN 2409-1154.

Enkvist, N., 1975. *Tekstilingvistiikan Peruskäsitteitä (Basic Concepts in Text Linguistics)*. Helsinki: Gaudeamus.

Enkvist, N., 1997. Why we need contrastive rhetoric. *Alternation*, vol. 4, № 1, 188 – 206. ISSN 2519-5476

Gak, V., 2003[1994]. Rečevye refleksy s rečevymi slovami. In: Arutûnova, N. & Spiridonova, N. *Logičeskij analiz âzyka. Izbrannoe. 1988 – 1995*, pp. 519 – 524. Moskva: Indrik.

Golev, N., 2009. Obydennoe metaâzykovoe soznanie – ontologičeskij i gnoseologičeskij fenomen (k poiskam «lingvognoseologem»). In: Golev, N. (Ed.). *Obydennoe metaâzykovoe soznanie: ontologičeskie i gnoseologičeskie aspekty: kollektivnaâ monografiâ* (Č. 1), pp. 7 – 40. Kemerovo, Barnaul: Izdatel'stvo Altajskogo universiteta. ISBN 9785790409172.

Issers, O., 2008 [1999]. *Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj reči*. Moskva: LKI.

Ivanov, N., 2007. Intertekst – metatekst: kul'tura, diskurs, âzyk. In: Ivanov, N. (Ed*.). Âzykovye konteksty: struktura, kommunikaciâ, diskurs. Materialy mežvuzovskoj naučnoj konferencii po aktual'nym problemam âzyka i kommunikacii, Voennyj universitet 2007*, pp. 43 – 50. Moskva: Kniga i biznes.

Kim, H., 2004. Teoriâ metateksta i formy ee poâvleniâ v poetike. *Acta Slavica Iaponica*, № 21, pp. 202 – 213. ISSN 0288-3503.

Kormilicyna, M., Erastova, I., 2000. Kommunikativno-pragmatičeskie funkcii sredstv rečevoj refleksii v obŝenii. In: Mâkševa, O. (Ed.). *Predloženie i slovo: Paradigmatičeskij, tekstovyj i kommunikativnye aspekty: mežvuz. sb. nauč. tr.*,

pp. 252 – 257. Saratov: Pedagogičeskij institut Saratovskogo gosudarstvennogo universiteta im. N. G. Černyševskogo/Sarat. ped. Universitet.

Kormilicyna, M., Sirotinina, O., 2015. *Âzyk SMI: Učebnoe posobie*. Moskva: Flinta.

Lâpon, M., 1986. *Smyslovaâ struktura složnogo predloženiâ i tekst. K tipologii vnutritekstovyh otnošenii*. Moskva: Nauka.

Lotman, Û., 1981. Tekst v tekste. *Trudy po znakovym sistemam.* Vyp. № 14, pp. 3 – 17. Tartu: Tartuskij universitet.

Lotman, Û., 1988. *V škole poètičeskogo slova: Puškin. Lermontov. Gogol': Kniga dlâ učitelâ*. Moskva: Prosveŝenie. ISBN 5-09-000544-3.

Lukin, V., 1999. *Hudožestvennyj tekst. Osnovy lingvističeskoj teorii i èlementy analiza*. Moskva: Os'-89. ISBN 5-86894-279-5.

Nikolaeva, T., 1987. Metatekst i ego funkcii v tekste (na materiale Mariinskogo Evangeliâ). In: Civ'ân, T. (Ed.). *Issledovaniâ po strukture teksta*, pp. 133 – 147. Moskva: Nauka.

Padučeva, E., 2010 [1996]. *Semantičeskie issledovaniâ. Semantika vremeni i vida v russkom âzyke. Semantika narrativa*. Moskva: Âzyki slavânskoj kul'tury.

Perfil'eva, N., 2000. *Verbal'nye i neverbal'nye metapokazateli.* In: Čuvakin, A. (Ed.). *Čelovek – kommunikaciâ – tekst. Vyp. 3: sb. st.*, pp. 136 – 145. Barnaul: Altajskij gosudarstvennyj universitet (AGU).

Perfil'eva, N., 2004. Vstavki v aspekte diskursivnyh kategorij. *Žmogus ir žodis*, vol. 3, № 6, pp. 27 – 35. ISSN 1392-8600.

Perfil'eva, N., 2005. Interpretaciâ termina metatekst v lingvistike. *Vestnik NGU. Ser. Istoriâ, filologiâ*, vol. 4, № 4, pp. 12 – 19. ISSN 1818-7919.

Perfil'eva, N., 2006. *Metatekst v aspekte tekstovyh kategorij*. Novosibirsk: Novosibirskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet (Novosibirsk: Nemo Press). ISBN 5-85921-588-6.

Plehanova, T., 2011. *Diskurs-analiz teksta: posobie dlâ studentov vuzov*. Minsk: TetraSistems. ISBN 9789755361146.

Râbceva, N., 1994. Kommunikativnyj modus i metareč'. In: Arutûnova, N., Râbceva, N. (Ed.). *Logičeskij analiz âzyka. Âzyk rečevyh dejstvij*, pp. 82 – 92. Moskva: Nauka. ISBN 5-02-011227-5.

Râbceva, N., 2005. *Âzyk i estestvennyj intellekt*. Moskva: Academia. ISBN 5-02-011227-5.

Rezanova, Z., 2008. Vnutrennââ forma slova kak ob"ekt metaâzykovoj refleksii v usloviâh čat-kommunikacii. *Âzyk i kul'tura*, № 1, pp. 78 – 85. ISSN 1999-6195.

Rostova, A., 2000. *Metatekst kak forma èksplikacii metaâzykovogo soznaniâ (na materiale russkih govorov Sibiri)*. Tomsk: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta. ISBN 5751111923.

Šajmiev, V. A., 1996. Kompozicionno-sintaksičeskie aspekty funkcionirovaniâ metateksta v tekste (na materiale lingvističeskih tekstov). *Russkij tekst. Russko-amerikanskij žurnal po russkoj filologii*, vol. 4, pp. 80 – 92.

Šajmiev, V., 1996a. Metatekst i nekotorye ego priznaki. In: Il'enko, S. (Ed.). *Lingvističeskij seminar. Âzyk kak mnogomernoe âvlenie: sb. st.*, pp. 79 – 84. Sankt-Peterburg, Birsk: RGTTU.

Savickaâ, L., 2009. O prieme začerkivaniâ kak sredstve metakategorial'noj organizacii modusnoj perspektivy vyskazyvaniâ (na materiale internet-dnevnikov). *Vestnik Nižegorodskogo universiteta im. N. I. Lobačevskogo*, vol. 6, № 2, pp. 346 – 349. ISSN 1993-1778.

Šmelëva, T., 1988. *Semantičeskij sintaksis. Tekst lekcij*. Krasnoârsk: Krasnoârskij universitet. ISBN 5-230-08017-5.

Šumarina, M., 2016. *Âzyk v zerkale hudožestvennogo teksta. (Metaâzykovaâ refleksiâ v proizvedeniâh russkoj prozy)*. Moskva: Flinta. ISBN 978-5-9765-1119-4.

Vepreva, I., 2005. *Âz'kovaâ refleksiâ v postsovetskuû epohu*. Moskva: Olma-Press. ISBN 5-7584-0094-7.

Vežbicka, A., 1978. Metatekst v tekste. *Novoe v zarubežnoj lingvistike. Vyp. 8: Lingvistika teksta*, pp. 402 – 421. Moskva: Progress.

Zavrumov, Z., 2014. Ironiâ v lingvokul'turologičeskoj paradigme: metatekst i intertekst. *Vestnik Severo-Osetinskogo gosudarstvennogo universiteta im. K. L. Hetagurova: Obŝestvennye nauki*, № 4, pp. 473 – 476. ISSN 1994-7720.

ДОЦ. Д-Р ДОНКА МАНГАЧЕВА
Web of Science Researcher ID: X-1976-2019
ORCID ID: 0000-0002-1931-3715
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по испанистика
София, България
E-mail: mangacheva@uni-sofia.bg

ASSOC. PROF. DONKA MANGACHEVA, PHD
Web of Science Researcher ID: X-1976-2019
ORCID ID: 0000-0002-1931-3715
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Hispanic Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: mangacheva@uni-sofia.bg

МОДЕЛИРАНЕ НА ЕЗИКОВ ВАРИАНТ ЗА ДОСТЪПНА КОМУНИКАЦИЯ ВЪЗ ОСНОВА НА МЕДИЙНАТА ПРАКТИКА

АНДРЕАНА ЕФТИМОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

MODELING A LANGUAGE VARIANT FOR PLAIN COMMUNICATION BASED ON MEDIA PRACTICE

ANDREANA EFTIMOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article examines the theoretical understanding of the need for language tailoring that provides accessible communication. The problems on which the researchers are working are presented: the essence and peculiarities of the language varieties of the plain (PL) and easy (EL) language, their status in the context of the other language variants. The principles of adapting speech in PL and EL are derived and their application in writing guides prepared by media and institutions is discussed. A review of writing guides for general audiences in the media and in institutions shows that intuitively derived internal standards for accessible communication operate in practice. However, there is a lack of a consistent and unified description of strategies for making the language accessible to a wide audience. Therefore, the tailoring of PL and the preparation of descriptions and guidelines for the implementation of this language variety can, on the one hand, benefit from the results in the research of conversational and oral communication, and on the other hand, regulate the efforts to achieve accessible communication of the institutions and the media with citizens.

Keywords: language tailoring, plain language (PL), easy language (EL), accessible communication, writing guides

Благодарности: В статията са отразени резултатите от теоретично и емпирично изследване, проведено в рамките на проекта „Приспособяване на езика към медийната аудитория: теоретични постановки и практически усилия за конструирането на т.нар. „обикновен език“ (Plain Language)“. Проектът е с договор № 80-10-56 от 09.04.2024 г. и се осъществява благодарение на подкрепата на Фонд „Научни изследвания“ при СУ „Св. Климент Охридски“.

Проблемът за необходимостта от моделиране на езикови разновидности, осигуряващи достъпност на информацията за всякакви целеви групи, стои на

дневен ред в европейското общество, пред европейските институции и медии. Повдигането му е във връзка с основни ценности като правото на информация и на включване на всички граждани в комуникативните практики на съвременното общество.

Съвременните общества градят комуникативните си практики чрез езика: законодателство, религия, образование, наука, политика и т.н. Участниците във всяка една от тези социални дейности имат право на информация, социално включване и взаимодействие, независимо от степента на езиковите си умения и компетентност. За да се осигури възможност за общуване на всички граждани, се разработват езикови варианти, които да намалят комуникативните препятствия, неразбирателства и дори провали. Лингвистичното моделиране на достъпен език (ДЕ)[1] и лесен (ЛЕ) цели да направи комуникацията на властите, бизнеса и организациите с гражданите по-достъпна (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022, 194). В този смисъл напълно подкрепям становището, че ДЕ и ЛЕ не са изключителни явления, а представляват стремеж, типичен за всички комуникационни ситуации: да се гарантира, че получателят разбира съобщението по подходящ начин.

Проблеми пред лингвистичното моделиране с цел достъпност на речта

Адаптирането на езика с цел достъпна комуникация е процес, който се обозначава като моделиране (*tailoring* у Pierce-Grove 2016). В този процес на лингвистично приспособяване би следвало да се гарантира, че адресатите могат да разберат вложеното от адресанта съдържание. За тази цел говорещите съзнателно или несъзнателно анализират ситуацията на комуникативна асиметрия и се опитват да подберат най-подходящите езикови средства за балансиране на общуването.

Възможни са различни причини за провал на процеса на приспособяване на речта.

Първата група причини е свързана с характеристиките на адресанта: (1) авторът на текста може да вярва, че споделя достатъчно знания с публиката, и да не е наясно с езиковото ниво и познания на събеседника; (2) авторът на текста може да вярва, че професионалният подезик (напр. медицински или юридически) е единствено възможният за предаване на информация в съответната експертна област и че опростяването му ще изкриви съдържанието или ще урони авторитета и репрезентацията на експерта; (3) авторът на текс-

[1] Изборът на термина *достъпен език* е в резултат от дискусии на няколко конференции, където беше предложен и вариантът *обикновен език* като преводно съответствие на Plain Language. Авторитетни изследователи и журналисти като проф. Йовка Тишева и Венета Гаврилова предпочетоха термина *достъпен език*, определяйки го като по-адекватен на съдържанието, което се влага в него, и като по-ясен за използващите го.

та може да няма необходимите умения и познания за извършване на приспособяването на речта, може да не разпознава гледната точка на читателя; (4) авторът на текста може да е притиснат от времето и да няма желание да положи съответните усилия за приспособяване на речта си; (5) авторът на текста може да не припознава като своя задачата за приспособяване на речта, а само задължението да разпространи информация, която получателят има за задължение да разбере (обикновено се случва в институционалната комуникация) (според Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022).

Втората група причини е свързана с характеристиките на адресата, заради когото се извършва приспособяването на речта, гарантираща: (1) достъпност до определена група с недостатъчно развити езикови умения и компетентност или (2) достъпност, за да се разшири аудиторията. Примери за подобно приспособяване са обичайните форми на асиметрична комуникация, каквато е между възрастния и детето, разговорът с чужденец, детските книги, учебниците, популяризираните научни текстове. В изредените примери се открояват ситуации, които са повече или по-малко познати и изискват ясно разграничаване на спецификите на езиковите групи, от една страна, и на масовата аудитория, от друга страна.

Третата група причини е в недоизяснените въпроси за същността, структурата и особеностите на езиковите варианти – достъпен и лесен език, до които трябва да доведе опростяването на речта.

Все още се дискутира въпросът дали ДЕ и ЛЕ са езикови разновидности[1], или трябва да се наричат регистри (вж. Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). Не е лесно да се направи избор, при положение че например стандартният език е поставен от редица автори и в двете категории. Езиковата разновидност е форма на използване на езика, която може да се разграничи от другите разновидности по отношение на честотата на езикови характеристики като структура на речника, дължина и структура на изречението и под. Регистрите, от своя страна, са категории на ситуационни вариации (вж. по-подробно например Halliday 1978, 35; Ефтимова/Eftimova 2018, 27 – 28). Нито ДЕ, нито ЛЕ са ограничени до специални ситуации или предмети на общуването, като например правото или спорта. Поради тази причина Л. Лескела, А. Мустайоки и А. Пиел приемат, че е по-уместно типологизирането на ДЕ и ЛЕ като *езикови разновидности* (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022).

Не са изяснени и дефинициите и особеностите на ДЕ и ЛЕ. Съпоставката между двете езикови разновидности преминава през опити те да се разграничат. Според дефиницията на ДЕ (Plain Language) „една комуникация е на достъпен език, ако нейните формулировки, структура и дизайн са толко-

[1] Като синоним на термина *разновидност* тук ще се използва и терминът *вариант*, който се използва в социолингвистиката, за да означи формите на даден етнически език: стандарт, териториални и социални диалекти, регистри и др. (вж. по-подробно у Станчева/Stancheva 2018, 50).

ва ясни, че предвидените читатели могат лесно да намерят това, от което се нуждаят, да разберат какво намират, и да използват тази информация“ (IPLF 2010). Степента на приспособяване на текстовете зависи от целевия получател на съобщението, а неговите езикови способности се оценяват във всяка комуникативна ситуация. Обикновено създателите на текстове са експерти, които насочват съобщенията си към непрофесионални читатели – читатели, които нямат познания в същата област и поради това се затрудняват от специализираните подезици. ДЕ е нужен именно в такива случаи.

Дефиницията на ЛЕ (Easy Language) насочва към достъпна, лесна за намиране и възприемане информация, която да е съобразена със специалните комуникативни нужди на получателите – нужди, породени от сензорни увреждания, ниско образование, болест или миграция (Maaß 2019). Много образно е сравнението на ЛЕ с рампата за инвалидни колички, изградена до стълбите, чрез която се преодоляват препятствията[1].

Очевидно е, че става дума за две езикови разновидности, които имат общи характеристики. Това са: (1) модифицирани форми на стандартни езици, които имат за цел да улеснят четенето и разбирането на езика; (2) вариантите са адаптирана реч според възприемателния капацитет на реципиента; (3) вариантите са адаптирани по отношение на съдържание, лексика и структура, за да са по-четими и разбираеми, като се намалява информационното бреме и текстът се съкращава; (4) опростяването се прилага както към писмена, така и към устна реч.

Различията между двете разновидности са според някои изследователи в подхода към промяната на съдържанието. Модификациите на съдържанието в текстовете, създадени на лесен език, обикновено се извършват, като се използват две основни стратегии – добавяне (в т.ч. обяснения и разяснения) и съкращения (Bredel & Maaß 2016, 489 – 491, цит. по Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). В текстовете на ЛЕ много често се пропускат информационни единици заради намаления капацитет във възприемането и когнитивните трудности на адресатите. ДЕ не предвижда модификации на съдържанието, но понякога може да се пропусне информация, която е ненужна от гледна точка на

[1] Съществуват изследователски и образователни програми, разработващи принципите на лесния език: Forschungsstelle Leichte Sprache (ръководен от Christiane Maaß, Университет в Хилдесхайм, Германия); проектът Simply complex – Easy Language (ръководен от Silvia Hansen-Schirra, Arne Nagels и Walter Bisang, Университет Йоханес Гутенберг в Майнц, Германия); проектът Leichte Sprache im Arbeitsleben – LeiSA (ръководен от Бетина Бок, Университет в Лайпциг, Германия); проектът Einfach leicht verständlich (ръководен от Ан Парпан-Блазер и Габриела Антенер, Университет за приложни науки и изкуства, Северозападна Швейцария); проектът EASIT (Лесен достъп за обучение по социално включване), който включва пет държави (Германия, Италия, Словения, Испания, Швеция) и се ръководи от Анна Матамала (Universitat Autònoma de Barcelona, Каталуния).

читателя, може и да се добави съдържание, за да се увеличи разбираемостта на текста.

И двете разновидности се характеризират със силна ориентация към аудиторията, но имат различни референтни групи (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022, 202). Основната референтна група на ДЕ е широката публика. Нивото на трудност на текстовете би следвало да е това, което се използва в информационните медии. В тях не присъстват термини на специализираните подезици например (юридически, медицински и пр.). Всеки може да бъде потенциален потребител на достъпния език при определени обстоятелства, дори специалистите, когато не общуват в собствената си експертна област. Хората, които пък имат езикова бариера, не могат да се справят дори с текстовете на ДЕ. Те имат нужда от още по-сериозно приспособяване на речта, насочена към тях, в противоположна посока – превод от ДЕ, разбиран от широката публика, на ЛЕ, който е разбираем за по-малобройна аудитория с езикови бариери. Европейските страни се различават при определянето на целевата аудитория на лесния език. Тя може да включва хората с когнитивни увреждания; хората с обучителни затруднения, с неврокогнитивни разстройства или с функционална неграмотност; имигрантите; хората с нормални способности за комуникация и с нормални езикови умения, но попаднали в някои ситуации (производство по задържане, ориентиране в медицински досиета и инструкции за лечение и пр., както и при нарушено общо състояние – умора, болест, злополука). Допуска се дори, че всеки гражданин има право да избере дали иска информация на ДЕ, ЛЕ, или на стандартен език.

ДЕ и ЛЕ в контекста на другите езикови разновидности

ДЕ и ЛЕ не са изолирани острови, а имат тясна връзка с други езикови разновидности. Използвайки тази ефектна метафора, Лескела, Мустайоки и Пиел отчитат необходимостта тези два варианта да се поставят в по-широкия контекст на езиковите разновидности: „Подобен подход позволява да се изяснят техните различия, от една страна, и да се подчертае тяхната специфика като важни комуникативни инструменти в съвременното общество, от друга“ (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022, 195).

Подкрепям становището на тези, както и на други изследователи за необходимостта ДЕ и ЛЕ да бъдат разгледани в контекста на останалите езикови варианти и най-вече във връзка с езиковия стандарт, книжовноразговорната и медийната реч. Представително в това отношение е сравнението, направено от К. Линдхолм и У. Ванхатало (Lindholm, Vanhatalo 2021), между стандарта, ДЕ и ЛЕ, като се използват предходни изследвания върху тези езикови разновидности (Crystal 2011, PLAIN 2021).

	Стандарт	**Достъпен език**	**Лесен език**
Цел	Осигурява унифицирано средство за комуникация и институционализирана норма, която може да се използва например в официални документи или медии; престижна разновидност на езика.	Цели формулировката, структурата и дизайнът да са толкова ясни, че целевата аудитория да може лесно да намери това, от което се нуждае, да разбере какво намира и да използва тази информация.	Цели максимално разбиране на текстовете и равнопоставеност на взаимодействието.
Целева аудитория	Всички, понякога „от експерти за експерти“	Всички	Хора с различни езикови ограничения (напр. невробиологични причини, имигрантски произход, ниска грамотност)
Ниво на сложност	Естествено сложен, понякога много сложен	Търси прости думи, структури и конструкции, избягва професионалния жаргон.	Съзнателно и често силно опростен на всички нива: съдържание, граматика, лексика
Област на използване	Обществена комуникация, писмен текст и устна реч	Правни или административни текстове, официални документи	Информативни текстове, художествена и научна литература, новинарски текстове, също и устна комуникация
Правен статут	Основна позиция като официален език, често включен в законови разпоредби	В много държави законите налагат публичните агенции да използват достъпен език, за да увеличат достъпа до услуги.	Няма правен статут в повечето страни. Германия е изключение.
Лингвистичен статус	Под въпрос е дали стандартният език може да се смята за естествен вариант на родния език.	Не се говори/пише като роден език.	Не се говори/пише като роден език.
Продуценти	Цялото население	Основно власти, компании, организации	По-квалифицираната страна в ситуация на асиметрична комуникация

Таблица 1. Сравнение на характеристиките на кодифицирания стандартен език (Crystal 2011), достъпния език (PLAIN 2021) и лесния език (Lindholm, Vanhatalo 2021)

Сравнението, представено в табл. 1, поставя един съществен въпрос. По критерия *лингвистичен статус* съвсем очаквано се проблематизира казусът дали стандартният език може да се смята за естествен вариант на родния език. Обикновено представата за родния език се свързва с неговия кодифициран и официално признат вариант. Лескела, Мустайоки и Пиел напомнят, че необходимостта от кодифициран стандартен език (КСЕ) произтича от идеята за национална държава, като се позовават на твърдението, че „общият език позволява да се управляват и образоват гражданите, като се разпространява информация към тях по разбираем начин“ (Taylor 1990, Gal & Irvine 1995, цит. по Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022, 208). Те отчитат, че макар езико-

вият стандарт в повечето държави да е конструиран в близост с езиковата практика, той рядко се употребява от отделните индивиди в съответствие с кодифицираните норми. Очевидно е според тях, че КСЕ е по-скоро изкуствен модел или идеал, използван от образователните и от държавните институции изобщо. Изучаването на книжовните норми по време на училищното образование оставя траен отпечатък върху „лингвистичния“ ум на човека, проектиран в убеждението, че определени видове използване на езика са приемливи, а други – не, независимо от способността и желанието на говорещия да прилага книжовните норми. Затова Лескела, Мустайоки и Пиел предлагат реалната употреба на КСЕ да се обозначи като *често използван стандартен език* (ЧИСЕ), който обслужва най-вече образованието, обществените служби, работното място, медиите (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). Те смятат, че нормите на ЧИСЕ са ориентирани към комуникацията, и затова този вариант има потенциала да бъде широко достъпен поради често използваните и познати в публичния контекст фонетични, морфологични и синтактични норми. Затова ЧИСЕ е описан като неперсонализиран стандартен вариант, който се използва масово в обществото. В българската лингвистична традиция като че ли най-близо до това понятие е понятието за книжовноразговорна реч (вж. у Йосифова/Yosifova 1991, 43 – 53).

В същото време първата езикова разновидност, която децата научават от близкия си социален кръг, включва стандартни, но и нестандартни езикови норми. „За разлика от разновидностите, базирани на КСЕ, нормите, които регулират начина, по който хората говорят при тези обстоятелства, са колективни норми, които възникват главно спонтанно, без съзнателно планиране“ (Mustajoki 2017). Затова Лескела, Мустайоки и Пиел въвеждат термина *всекидневни езикови разновидности* (ВЕР), тъй като те се използват от много групи във всекидневната комуникация (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). В българската научна традиция най-подходящият еквивалент на ВЕР са понятията *интердиалект* (вж. у Ефтимова/Eftimova 2024) или *субстандарт* (вж. у Иванова/Ivanova 2013, 187 – 196).

Не без значение в контекста на езиковите разновидности са и *подезиците* (sublanguage). Подезиците в писмена форма обикновено следват граматичните норми на КСЕ, но са езикова разновидност, която е предназначена за ограничени потребителски групи, и се отличават от другите разновидности най-вече по своя речник. Става дума за специализираните езици, или т.нар. професиолектни варианти, които се проявяват в рамките на конкретни професии и се използват главно от заетите в тях професионалисти, напр. лекари, IT-специалисти или адвокати. Те са съществена част от образованието на специалиста. Използването на подезик е неизменна част от професионалната компетентност и идентичност на експерта като пълноправен член на определена професионална общност (напр. Blückert 2010, 294, цит. по Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). Когато обаче специализираната информация се насочи към широката аудитория, освен следването на нормите на ЧИСЕ, е необхо-

димо допълнително приспособяване на речта, за да бъде разбрано съдържанието на съобщението. Тогава е нужен ДЕ, чиито принципи и особености трябва да се усвоят от експертите обикновено чрез специално обучение. Постановките на Лескела, Мустайоки и Пиел, разяснени дотук, са систематизирани в Таблица 2 (вж. по-долу).

Таблицата отразява представата на изследователите за езикови разновидности, които се разполагат по вектора от по-сложна към по-проста езикова употреба, за да се осигури достъпна комуникация. В анализа си Лескела, Мустайоки и Пиел използват две измерения – „езикова и концептуална сложност срещу езикова и концептуална простота“ и „специфична аудитория срещу обща аудитория“, за да определят мястото на езиковите разновидности (Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022). Те посочват и важността на симетричната/асиметричната ситуация за определянето на нуждата от приспособяване на речта. В асиметрични ситуации, когато продуцентът на речта познава и използва по-сложни езикови разновидности, а получателят се затруднява при разбирането им, би следвало да се приложи приспособяване на речта, като се подбере подходящ езиков вариант. Ако е нужен ДЕ, адресантът трябва да използва ЧИСЕ, но в допълнително опростен вариант. Ако е нужен ЛЕ, адресантът би следвало да приспособи текста си по начин, който налага понякога радикални промени, за да може информацията да е достъпна за адресати с езикови бариери.

Таблица 2. Характеристики на пет езикови разновидности
(Leskelä, Mustajoki, Piehl 2022: 210)

	Всекидневни езикови разновидности (ВЕР)	**Често използван стандартен език (ЧИСЕ)**	**Подезици**	**Достъпен език (ДЕ)**	**Лесен език (ЛЕ)**
Съответствие със стандарти	Нонстандарти; появяват се спонтанно сред говорителите в колектива; интуитивно приспособяване към публиката, когато има очевидна нужда.	Базиран на КСЕ, но модифициран за действителна обща употреба в обществото; интуитивно приспособяване към публиката, когато има очевидна нужда.	Базиран на КСЕ, но модифициран за целите на конкретна професия или област	Базиран на КСЕ, но модифициран за подобряване на разбираемостта за основната част от населението (широката публика)	Базиран на КСЕ, но силно опростен за подобряване на разбираемостта за хора с езикови бариери
Количеството на вариация	Значителна вариация	Някакви вариации	Слаба вариация	Слаба вариация	Слаба вариация

Прояви на насоки и правила	Индиректно се проявява в комуникативни ситуации.	Индиректно се проявява в комуникативни ситуации.	Индиректно се проявява в комуникативни ситуации; писменото документиране на лексиката е обичайно.	Индиректно се проявява в комуникативни ситуации; ръководени от общи насоки; пътеводители с примери са често срещани.	Индиректно се проявява в комуникативни ситуации; ръководени от общи насоки и дори правила в някои езици.
Начин на усвояване	Научава се чрез наблюдение и имитация при взаимодействие с други хора.	Научава се чрез наблюдение и имитация и се преподава в образователни условия.	Научен чрез наблюдение и имитация и лексика, преподавана в образователните мрежи.	Научен чрез съзнателни усилия и обучение и чрез обратна връзка от целевата група.	Научен чрез съзнателно обучение и инструкции и чрез обратна връзка от целевата група.
Общи контексти на употреба	Използва се в лични ситуации от всички говорещи, главно в устна комуникация, както в симетрични, така и в асиметрични ситуации.	Използва се в обществени ситуации от различни категории автори, както в устна, така и в писмена комуникация, главно в симетрични ситуации.	Използва се от специалисти както в устната, така и в писмената им комуникация, в симетрични ситуации.	Използва се от специалисти и медии в комуникацията с граждани или клиенти, често с помощта на PL експерти, главно в писмена комуникация в асиметрични ситуации.	Използва се от специалисти в комуникациите с граждани и клиенти с езикови бариери, често с помощта на EL експерти, както в устна, така и в писмена комуникация в асиметрични ситуации.
Ориентация към нормата	Нормите са ориентирани към комуникацията.	Нормите са граматически ориентирани.	Нормите са както граматически, така и комуникационно ориентирани.	Нормите са както граматически, така и комуникационно ориентирани.	Нормите са както граматически, така и комуникационно ориентирани.

Стандарти за достъпна комуникация в медиите

Според резултатите на PIAAC между 4,9% и 27,7% от възрастните в страните, участващи в проучването, имат най-ниско ниво на грамотност (OECD Skills Outlook 2013, 23). Немалък брой са хората с различен тип затруднения, които се нуждаят от лесен език, чрез който да преодолеят информационните дефицити. Именно заради тези резултати в редица европейски страни е осъзната необходимостта от ясни правила за писане и говорене на ДЕ и ЛЕ. Скандинавските страни си сътрудничат в разработването на лесни за четене вестници. Препоръката университетските курсове, свързани с медиите, да включват темата за когнитивната достъпност и езиковото ѝ осигуряване, е основен акцент в разработките, посветени на лесния език в Португалия например (вж. Marques 2021).

Промените в моделите на журналистиката за потребителя стимулират пълноценния контакт с ползвателя на медийното съдържание. Променено е разбирането за журналистиката, „която вече не е центрирана около произ-

водството на новини, а е насочена към разбирането на информацията от аудиторията“ (Попова/Popova 2019). С формирането на нови варианти на медийно взаимодействие, наречени журналистика на участието, все по-лесно става наблюдението над езиковата компетентност на потребителите, защото те са ангажирани в процеса на създаване, обработване, разпространение и интерпретация на медийно съдържание. Този процес позволява на професионалните журналисти и копирайтъри интуитивно да изработят собствена представа за езиковата и концептуална простота на съобщенията, които се насочват към широката аудитория. Някои от тези интуитивни прозрения, оформени в професионалната работа, са отразени в редакторските политики на медиите.

Освен проучването на речевото поведение на потребителите, включващи се в производството на медийно съдържание, би следвало да се имат предвид и очакванията на аудиторията към журналистите в епохата на социалните медии и онлайн журналистиката. Емпирично социологическо изследване по проект № КП-06-Н65/9 от 12.12.2022 г. към ФНИ на МОН с извадка 1001 лица регистрира качествата, които трябва да притежават журналистите според потребителите на медийно съдържание. Сред изброените качества са простото и ясно говорене на разбираем език (вж. табл. 3 по-долу).

	Frequency	**Percent**	**Valid Percent**	**Cumulative Percent**
да говори просто и ясно	1	,1	,1	18,9
да говори ясно	4	,5	,5	19,4
да говорят на разбираем език	14	1,7	1,7	21,0
да говорят с факти	1	,1	,1	21,2
да говорят ясно	1	,1	,1	21,3
да говорят ясно и разбираемо	1	,1	,1	21,4

Таблица 3. Част от отговорите на въпроса:
„Посочете какви качества трябва да притежават журналистите в епохата на социалните медии и онлайн журналистиката?“[1]

Не е изненадващо в този смисъл, че обикновено в документите, които следват медиите, а и други институции, разпространяващи информация за гражданите, се заявява, че езикът „трябва да е ясен, разбираем и недвусмислен за възможно най-широка аудитория“ (Редакционни стандарти на БНР 2022, 53). В някои от вътрешните документи на медии и институции се формулират и конкретни препоръки, които свидетелстват за опитите текстовете да се приспособят и да са достъпни за широката аудитория.

Приспособяване на речта – принципи и приложението им в ръководства за писане

[1] Източник: https://journalismresearch.eu/service (посетен на 30.10.2024).

От представения теоретичен преглед обобщавам кои са основните принципи при конструирането на текстове на достъпен език:

1. Икономизация на речта;
2. Симплификация (лексикална, синтактична и др.) на речта;
3. Експликативност на речта.

До този момент в българската езикова практика като че ли няма единни правила за опростяване на писмената и устната реч, както и ясна идея какво е езиковото равнище на масовия адресат, според което да се приспособява речта при т.нар. ДЕ. Тук биха помогнали много индексите за изследване на четивността на текста според равнището на аудиторията (като например индексите на Гънинг и на Флеш-Кинкейд), които не са приспособени към българския език. Изследванията върху устната реч регистрират действието на изброените по-горе принципи, което доказва, че устната форма на изразяване е естественият терен на ВЕР и ЧИСЕ дори когато става дума за професионална комуникация. Въпреки всичко в публичната комуникация, където попадат и медиите, са необходими повече усилия за реализирането на ДЕ, който да приобщава максимално широка аудитория.

От редакционните ръководства на БНР, БТА и секция „Писмени преводи“ към Европейската комисия извеждам конкретни препоръки, които съответстват на трите принципа за приспособяване на текстовете, залегнали и в ДЕ, и в ЛЕ. Въз основа на тези препоръки би могло да се започне съставянето на списък с особености на ДЕ, който би следвало да ползват както медиите, така и институциите при съобщаването на специализирана информация и изобщо на информация.

1. Съкращаване на текста като съществена част от икономизацията на речта

1.1. Езиковата икономия се разбира най-вече като намеса в синтактичната структура на текста. В Етичния кодекс на БТА се препоръчва: „3.45. Простите изречения са предпочитани. Прекалената употреба на вметнати изрази и подчинени изречения трябва да се избягва.“ (Етичен кодекс на БТА, 11). В ръководството „Как да пишем ясно“ на секция „Писмени преводи“ към Европейската комисия е предложен пример за съкращаване на съобщението с цел по-висока достъпност:

	Крайният срок, който кандидатите трябва да спазят при подаване на заявленията си за участие, е 31 март 2012 г.
	Крайният срок за подаване на заявленията за участие е 31 март 2012 г.
	Краен срок за кандидатстване: 31 март 2012 г.

Таблица 4. Съкращаване при приспособяването на речта (Как да пишем…, 5).

1.2. В „Как да пишем…“ се посочва също, че е необходимо: (1) да се избягват изрази без връзка с основното съдържание, напр.: *Както е добре известно*; *Общоизвестно е, че...*; *По мое лично мнение*; *и така нататък*; *Както от гледна точка на А, така и от гледна точка на Б*; (2) дългите конструкции да се разделят на по-кратки изречения, като не се забравят свързващите думи *въпреки това, и така, обаче*, за да не се губи логиката на текста (Как да пишем…, 6). Препоръките за приспособяване на речта са конкретизирани например в таблицата, илюстрираща замяна на твърде дълги и тромави канцеларизми:

с оглед на факта, че	тъй като
определен брой	няколко
много от	повечето
в съответствие с	по
в рамките на	по
следователно, в резултат от това	затова
за целите на	за да
в случай на	ако
ако не става въпрос за това	ако не
засягащ, касаещ, свързан със	относно
по отношение на, във връзка със	за

Таблица 5. Препоръки за замяна на дълги конструкции с кратки предлози, съюзи и наречия (Как да пишем…, 6).

Очевидно е, че замяната на сложни конструкции с кратки думи (предлози, съюзи, наречия) не е достатъчна, за да се опрости писмената реч. Предложеният в таблицата по-кратък сложен съюз *тъй като* и предлогът *относно* са не по-малко затрудняващи разбирането на текста. Те също са особеност на административните текстове, чийто стил представлява препятствие за широката публика. Затова може да се обобщи, че икономизацията не води непременно до по-достъпна комуникация. За опростяването на изказа съдействат не само по-кратките изречения и думи, но и тяхната честотност, стилова характеристика в ЧИСЕ и съответно тяхната разпознаваемост от възможно най-широк кръг потребители на текста.

Икономизацията на речта чрез съкращаване на служебни части на текста е специфика на ДЕ, а при ЛЕ освен това се препоръчва и съкращаване на съдържателни единици.

2. Симплификации в текста

2.1. Като част от опростяването на текста се определят и стратегиите за

представянето на информацията в изречението. Примерите в „Как се пише…“ са показателни за корелацията място на информацията в изречението и разбираемостта му:

	Що се отнася до намаляване на таксите за роуминг, Комисията очерта няколко предложения.
	Комисията очерта няколко предложения за намаляване на таксите за роуминг.
	Вероятно забраната за тютюнопушене в ресторантите вече ще бъде въведена.
	Вероятно тютюнопушенето в ресторантите вече ще бъде забранено.

Таблица 6. Нормализиране на представянето на стара и нова информация (Как да пишем..., 7)

Във втория пример от долу нагоре в таблица 6 не е избегнат страдателният залог, който е смятан за затрудняващ разбирането.

2.2. Често указание за опростяване на текста е замяната на страдателния залог с деятелен. В Етичния кодекс на БТА е посочено, че: „3.46. Действителният залог е по-подходящ за агенционната информация“ (Етичен кодекс…, 11). Подходящ пример за ролята на деятелния залог в опростяването на текста е даден в наръчника на ЕК:

	От Европейския парламент бе дадена препоръка да се предприеме обмисляне от държавите членки на опростяване на процедурата.
	Европейският парламент даде препоръка на държавите членки да обмислят начини за опростяване на процедурата.
	Европейският парламент препоръча на държавите членки да обмислят как да опростят процедурата.

Таблица 7. Замяна на страдателен залог с деятелен при опростяването на текста (Как да пишем..., 9)

2.3. Опростяването на текста може да се извърши и чрез замяната на абстрактни думи и изрази с конкретни съществителни имена или глаголи.

Понякога вместо това … :	**... може да изберете това:**
оптимизиране на разходите за персонал	съкращаване
пренасочване към нови сфери на професионално развитие	преквалификация
възможности за работа	работни места
отрицателно развитие	упадък

инвестиране в човешки капитал *	— обучение (на служители) — усъвършенстване на уменията (на служителите) — обучение и образование

Таблица 8. Замяна на абстрактни с конкретни съществителни имена (Как да пишем..., 10)

2.4. Отпадането на професионалните термини и избягването на чуждиците се препоръчват в Етичния кодекс на БТА: „3.54. Колкото по-малко чуждици, толкова по-добре“ (Етичен кодекс…, 11). Примерите за чуждици, които професионалните преводачи от ЕК съветват да се избягват, са: *бадж* (вм. *служебна карта*, *пропуск*), *брийфвам* (вм. *информирам*), *бюро* (вм. *офис*, *кабинет*, *канцелария*), *реимбурсирам* (вм. *осребрявам*, *възстановявам средства*), *референтен документ* (вм. *документ за справка*), *референции* (вм. *източник на информация*, *исторически извор*), *спекулация* (вм. *предположение*), *такса* (вм. *данък*), *форма* (вм. *формуляр*).

2.5. В указанията към журналистите с оглед на по-добрата четивност се дават препоръки за изписването на числата, за уеднаквяването на транслитерирането на чужди думи и имена.

3. Експликативността на текста се изразява в обясненията и допълненията, които правят съдържанието по-прегледно за читателя.

3.1. Илюстрациите, графиките и таблиците вместо текст са много предпочитан вариант за приспособяване на текста към читателското равнище.

3.2. Обяснението на термините се препоръчва в инструкциите към журналистическите текстове. Напр. в Етичния кодекс на БТА параграф 3.55. гласи: „Термините трябва да се обясняват“, а параграф 3.56. започва с препоръката „Професионалните жаргони трябва да се избягват. […]“ (Етичен кодекс…, 11). Ако професионалните термини не могат да се избегнат, то е нужно да се даде тяхно примерно определение. Например терминът *комитология* означава „процедура, при която Комисията се консултира с комитети от експерти“.

3.3. Освен термините, пояснения се предполагат и при съобщаването на малко известни институции и организации, както и при използването на абревиатури на техните имена (Редакционни стандарти на БНР 2022, 54).

Прегледът на някои ръководства по писане за широката аудитория в медиите и в институциите показва, че в практиката действат интуитивно изведени вътрешни стандарти за достъпна комуникация. Липсва обаче последователно и единно описание на стратегиите за приобщаване на езика към широката аудитория. Затова моделирането на ДЕ и изготвянето на описания и ръководства за прилагане на тази езикова разновидност може, от една страна, да се възползва от резултатите в изследванията на разговорната и устната

комуникация, а от друга страна, да регулира усилията за постигане на достъпна комуникация на институциите и медиите с гражданите.

Литература

Ефтимова, А., 2018. *Регистри в журналистическия дискурс*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4401-8.

Ефтимова, А., 2024. *Медиен език и стил: теория и съвременни практики*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-5919-7.

Иванова, Д., 2013. Стандарт и субстандарт в българския език (между теорията и прагматиката). *Opera Slavica*, XXIII, № 4, с. 187 – 196.

Йосифова, Р., 1991. Място на книжовно-разговорната реч в системата на общонародния език. *Проблеми на българската разговорна реч*, с. 43 – 53. Велико Търново: УИ „Св. Кирил и Методий“.

Попова, М., 2019. От журналистика за потребителя към журналистика на потребителя. *Newmedia21.eu. Медиите на 21 век: Онлайн издание за изследвания, анализи, критика*, 19.01.2019, <https://newmedia21.eu/analizi/ot-zhurnalistika-za-potrebitelya-kam-zhurnalistika-na-potrebitelya/> [07.01.2024].

Станчева, Р., 2018. Дублетността – необходима и неизбежна. *Български език*, т. 65, № 3, с. 48 – 61. ISSN (online): 2603-3372, ISSN (print): 0005-4283. doi: 10.7546/BL.LXV.18.03.05.

References

Crystal, D., 2011. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden: Blackwell Publishing.

Eftimova, A., 2018. *Registri v zhurnalisticheskiya diskurs*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-4401-8.

Eftimova, A., 2024. *Medien ezik i stil: teoriya i savremenni praktiki*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-5919-7.

Halliday, M. A. K., 1978. *Language as Social Semiotic: the social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.

IPLF, 2010. *International Plain Language Federation. Plain Language Definitions*. <https://www.iplfederation.org/plain-language> [10.01.2024].

Ivanova, D., 2013. Standart i substandart v balgarskiya ezik (mezhdu teoriyata i pragmatikata). *Opera Slavica*, vol. XXIII, № 4, pp. 187 – 196 [in Bulgarian].

Leskelä, L., Mustajoki, A., Piehl, A., 2022. Easy and plain languages as special cases of linguistic tailoring and standard language varieties. *Nordic Journal of Linguistics*, vol. 45, Special Issue 2: Easy Language Research, pp. 194 – 213. DOI: https://doi.org/10.1017/S0332586522000142

Lindholm, C. (ed.), Vanhatalo, U. (ed.)., 2021. *Handbook of Easy Languages in Europe*. Berlin: Frank & Timme, ISBN 9783732907717, 9783732991945, 9783732991952. DOI 10.26530/20.500.12657/52628

Maaß, Ch., 2019. *Easy Language and beyond: How to maximize the accessibility of communication.* Invited Plenary Speech at the Klaara. Conference on Easy-

to-Read Language Research. Helsinki, Finland, 19 – 20 September 2019. <https://hilpub.uni-hildesheim.de/server/api/core/bitstreams/b4904fb4-5d77-43b0-9b35-1612b38233db/content> [10.01.2024].

Marques, S., 2021. Easy Language in Portugal. In: Lindholm, C., Vanhatalo, U. (eds.). *Handbook of Easy Languages in Europe*, Berlin: Frank&Timmeq. DOI 10.26530/20.500.12657/52628

Mustajoki, A., 2017. A. The issue of theorizing: Object-of-study and methodology. In: Weigand, E. (ed.). *Language and Dialogue: A Handbook of Key Issues in the Field*, pp. 234 – 250. New York: Routledge. <https://helda.helsinki.fi/handle/10138/297726> [10.01.2024]

OECD Skills Outlook, 2013. *First Results from the Survey of Adult Skills*, OECD Publishing. ISBN 978-92-64-20398-3 (print); ISBN 978-92-64-20425-6 (PDF). <http://dx.doi.org/10.1787/9789264204256-en> [10.01.2024].

Pierce-Grove, R., 2016. Conclusion: Making the new status quo: Social media in education. In: Greenhow,C., Sonnevend, J., Agur, C. (eds.). *Education and Social Media: Toward a Digital Future*, pp. 239 – 246. London: The MIT Press. ISBN 0262529041, 9780262529044.

PLAIN, 2021. *Plain Language Association International*. Web. 25 February 2021. <https://plainlanguagenetwork.org/> [10.01.2024].

Popova, M., 2019. Ot zhurnalistika za potrebitelya kam zhurnalistika na potrebitelya. *Newmedia21.eu. Mediite na 21 vek: Onlayn izdanie za izsledvania, analizi, kritika*, 19.01.2019, <https://newmedia21.eu/analizi/ot-zhurnalistika-za-potrebitelya-kam-zhurnalistika-na-potrebitelya/> [07.01.2024].

Stancheva, R., 2018. Dubletnostta – neobhodima i neizbezhna. *Balgarski ezik*, vol. 65, № 3, pp. 48 – 61 [in Bulgarian]. ISSN (online): 2603-3372, ISSN (print): 0005-4283. doi: 10.7546/BL.LXV.18.03.05.

Yosifova, R., 1991. Myasto na knizhovno-razgovornata rech v sistemata na obshtonarodniya ezik. *Problemi na balgarskata razgovorna rech*, pp. 43 – 53. Veliko Tarnovo: UI „Sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian].

ИЗТОЧНИЦИ ЗА АНАЛИЗА

Етичен кодекс на Българската телеграфна агенция. [Etichen kodeks na Balgarskata telegrafna agentsiya. 16.02.2022] <https://www.bta.bg/upload/25300/etichen_kodeks.pdf> [07.01.2024].

Как да пишем ясно. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2015. ISBN 978-92-79-46892-6. Doi: 10.2782/49574 [Kak da pishem yasno. Lyuksemburg: Sluzhba za publikatsii na Evropeyskiya sayuz, 2015. ISBN 978-92-79-46892-6. Doi: 10.2782/49574].

Редакционни стандарти на БНР, 2022. [Redaktsionni standarti na BNR, 2022. <https://bnr.bg/files/uploads/%D0%A0%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D0%BE%D0%BD%D0%BD%D0%B8%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8.pdf> [07.01.2024].

Използвани съкращения:

ДЕ – достъпен език
ЛЕ – лесен език
ВЕР – всекидневни езикови разновидности
КСЕ – кодифициран стандартен език
ЧИСЕ – често използван стандартен език

Проф. д.н. Андреана Ефтимова
Author ID (SCOPUS): 57200215804
Researcher ID (Web of Science): L-7416-2017
ORCID ID: 0000-0001-9232-7243
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по журналистика и масова комуникация
Катедра „Пресжурналистика и книгоиздаване“
София, България
E-mail: a.eftimova@uni-sofia.bg

Prof. D.Sc. Andreana Eftimova
Author ID (SCOPUS): 57200215804
Researcher ID (Web of Science): L-7416-2017
ORCID ID: 0000-0001-9232-7243
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Jouralism and Mass Communication
Department “Press Journalism and Book Publishing”
Sofia, Bulgaria
E-mail: a.eftimova@uni-sofia.bg

Лингвистические и теоретико-литературные алгоритмы имплицитности авторского текста (на материале художественных произведений А. Чехова и П. Вежинова)

Надежда Лекомцева
Всероссийское созидательное движение «Русский лад»
Ижевск, Россия

Неля Иванова
Бургасский государственный университет
им. проф. д-ра Асена Златарова
Бургас, Болгария

Linguistic and Theoretical-Literary Algorithms of Implicitness in Authorial Texts (Based on the Works of A. Chekhov and P. Vezhinov)

Nadezhda Lekomtseva
All-Russian Movement "Russkij Lad"
Izhevsk, Russia

Nelya Ivanova
Burgas State University "Prof. Dr. Asen Zlatarov"
Burgas, Bulgaria

Abstract: The article is devoted to issues of the theory of implicitness in literary texts, techniques for intentionally creating hidden meanings by authors, and the possibilities for readers to recognize these meanings. Using examples from works of prose (Chekhov's ironic stories and Vezhinov's philosophical novellas), the article demonstrates various forms of authorial modeling of subtext. From the perspective of expression in language, these forms can be lexical, morphological, phonetic, syntactic, compositional, intertextual, historical-symbolic, numerical, scientific, culturally coded, and of other types. Dispersed recurring elements in the text generate new meanings through subsequent extrapolation within the contextual surrounding. An author's ability to create a plot structure based on hidden meanings contributes to a deepening of the lyrical aspect

in prose and demonstrates the writer's level of mastery.
Keywords: implicity, literary texts, Anton Chekhov, Pavel Vezhinov

Проблема декодирования авторских художественных текстов давно привлекает внимание лингвистов и литературоведов разных стран. Именно поэтому в числе разнообразных приемов и способов расшифровки авторского сочинения немаловажная роль отводится выявлению и подробному исследованию *подтекста*, в отдельных случаях даже начинающего превалировать над эксплицитным содержанием произведений (например, при усилении лирического начала в повествовательном тексте). В тех случаях, когда, по высказыванию В. В. Виноградова, «прямые лексические значения слов перестают формировать внутреннее содержание речи» (Виноградов/Vinogradov 1955, 79), выявление, а затем выстраивание в определенную логическую цепочку элементов дистанцированного в пространстве текста повтора способствует раскрытию читателем имплицитного содержания произведения. Хотя подтекст и составляет потайной пласт содержания текста, но так или иначе, эксплицируясь в слове и предложении, он неизменно начинает принадлежать к категории «материализованного» ряда. Ставя вопрос о способах выражения имплицитности в языке, болгарский исследователь Ст. Димитрова отмечает, что пресуппозиции (в ее трактовке термин выступает синонимом имплицитной информации) являются «частью семантического компонента языка, той его частью, которая не имеет вербального образа, а скрывается за предложением и подразумевается слушающим или читающим данный текст» (Димитрова/Dimitrova 1984, 5). В области семантики текста Ст. Димитрова обнаруживает две полярно взаимосвязанные проблемы: с одной стороны, это когда *смысл текста* предстает в зеркале вербально выраженных компонентов, а с другой, когда *смысл подтекста* проступает через вербально невыраженные структуры. Анализируя детально виды пресуппозиций, различный «пресуппозитивный капацитет» ассерций, Ст. Димитрова пишет, что «пресуппозиции, охватывающие как сеть весь дискурс или его отдельные участки, являются доказательством того, что в языке есть не только знаковая субстанция, но и суперзнаковый уровень» (Димитрова/Dimitrova 2009, 83).

Мысль о том, что «имплицитность связана с меньшей степенью вербализации», звучит и у О. Кафковой, которая отмечает, что «имплицитные высказывания осмысляются при помощи контекста» (Кафкова/Kafkova 1979, 238). Несомненно, «невербализованость» неких скрытых явлений в художественном произведении заставляет помнить о формальном разделении текста на дискурс автора и дискурс героев (Корман/Korman 2006). И то, что не озвучено в одном, может найти вербализацию в параллельном дискурсе. Лингвоматериальная сторона пресуппозиционных проявлений отмечается И. Р. Гальпериным, подчеркивавшим, что «именно наблюдаемое… дает импульс вскрыть ненаблюдаемое» (Гальперин/Gal’perin 1981, 24). Здесь, пожалуй,

уместно согласиться с французским философом П. Рикером, который отмечал, что всякая структура значений имеет два смысла: «один – прямой, первичный, буквальный, означающий одновременно и другой – косвенный, вторичный, иносказательный, который может быть понят лишь через первый» (Рикер/Riker 1995, 18). Важная роль в создании дополнительного ореола в семантике слова и текста отводится метафоре (Арутюнова/Arutyunova 1999). Так или иначе, исследования лингвистов в области текстологии дают право говорить о намеренной запрограммированности подтекста самим автором.

Р. Харвег (Германия), О. Кафкова и Д. Брчакова (Чехия) выдвигают предположение о сложном взаимодействии и переплетении подтекстных элементов. По мнению О. Кафковой, «контекст – это не линейная последовательность языковых единиц в речи, а соотнесенность сегментов текста с другими сегментами текста» (Кафкова/Kafkova 1979, 237). С точки зрения Р. Харвега (Harweg 1968, 139) и Д. Брчаковой, «операция интегрирования содержаний создает один из аспектов контекста, в котором выражается отношение одних частей текста к другим его частям или к ситуации, в котором создается единство взаимосопоставленных элементов (miteinander, durcheinander)» (Брчакова/Brchakova 1979, 254).

Обобщая теоретические исследования лингвистов и литературоведов об имплицитности художественного явления, В. Хализев отмечает, что под подтекстом подразумевается «скрытый смысл высказывания, вытекающий из соотношения словесных значений с контекстом и особенно – речевой ситуацией» (Хализев/Halizev 1968, 830). Отсюда логично вытекает, что, рассматривая подтекст в художественном целом, каковым выступает произведение литературы, следует говорить о возможностях экспликации авторских импликатур в двух аспектах – *лингвистическом* и *литературоведческом*, т.е. на уровне формы и содержания. Лингвоматериальная сторона подтекста подчеркивается Т. Сильман: двухвершинность структуры подтекста, дистанцированность повтора, метафоризация в контекстуальном окружении (Сильман/Sil'man 1969, 84).

Собственно, в лингвистике подтекстные элементы могут быть выявлены уже на *фонологическом* и *морфологическом* уровнях, что подтверждается исследованиями А. Журавлева, И. Муханова (о соотношении звуковой партитуры с эмоциональным тоном произведения), Г. Винокура (о морфологических приемах создания неологизмов), М. Всеволодовой, З. Тураевой, Н. Ивановой (о стилистических фигурах на основе временных форм), Е. Борисовой (о транспозиции граммем). Гораздо шире возможности экспликации подтекста представлены **в *собственно лексических проявлениях и в словосочетаниях***. К этому ряду относятся: повторяющееся слово (перерастает в художественную деталь); ассоциативное сближение слов и образование единого тематического поля (библейские мотивы, античные традиции, фольклорная символика); оксюморонные словосочетания в заглавиях произведений; парафраз. Особую значимость в структурировании подтекста обретает ***син-***

***таксическая сторона* текста**. Действительно, уже любая грамматическая неточность, необычность, видоизмененность в словообразовании, согласовании (т.е. отход от языковой нормы) в структуре сложного синтаксического целого может засвидетельствовать появление подспудных мотивов в художественном сочинении.

Так, в произведениях **А. П. Чехова**, который, по мнению В. Набокова, «первым из писателей отвел подтексту важную роль в передаче конкретного смысла» (Набоков/Nabokov 1999), этот самый подтекст находит свою материализацию в лингвистических явлениях и обнаруживается на фонологическом, морфологическом, синтаксическом уровнях. Чехов добивается лексико-фонологического единства слова, играющего важную структурообразующую роль в подтексте. Скрыто-фонологической характеристикой могут обладать имя и фамилия героя – *Шумины* («Невеста»). В частности, в фамилии семейства главной героини этого рассказа сконцентрированы все звукоописательные характеристики окружающих ее людей: *вздохи* самой Наденьки, *ворчанье* ее бабушки, постоянные *жалобы* матери, *кашель* Саши, суетливость окружающего мира (сломанная *струна скрипки*, *наигранность речи* жениха, *смех поддразнивающих детей* и др.).

По законам морфологии строятся подтекстные элементы чеховских произведений, обнаруживаемые 1) в фамилиях героев: *Пришибеев*, *Шумины* (суффиксальный способ); *Великопольский* (сложение основ), 2) в каламбурах: *бонжурте*, *большинский роман*, *недурственно*, *«испортились запирательства, обвалилась застенчивость*» («Ионыч»). В сочетании с социальной характеристикой героя имя или фамилия в устах автора обретают ироническое, а иногда и откровенно грустное звучание. Зачастую этимология имени приводится в резкое несоответствие с социальным статусом героя, обращаясь в гиперболу с ироничным оттенком (*унтер Пришибеев*, *экзекутор Червяков*, *дьячок Вонмигласов*, *надзиратель Очумелов*, *помещик Египетский*, *коллежский асессор Племянников*).

На примере повести «Попрыгунья» (в переводе Н. Чакырлиевой на болгарский язык это звучит как «Лекомислената») мы обращаем внимание на явление соотношения художественной детали и устойчивых лейтмотивов чеховского текста в двуязычном пространстве, обнаруживая при этом значимые авторские детали, играющие важную роль в перспективе развития сюжетного действия. Оказывается, легкомысленная героиня вполне осознает, что она не просто забавная «попрыгунья» (как изначально нарекает ее в заглавии ироничный автор, играя в запрятанные смыслы с «проницательным читателем»), а ничтожная «*козявка*» (болг. «*дребна буболечка*» = «*мелкая букашка*»). Для психологической прозы XX столетия важно, что эта мысль, прописанная под пером автора, проносится в голове самой героини. Аналогичных деталей в произведении запрятано достаточно много. К примеру, доктора Дымова − хотя и женатого − всегда сопровождает холостяцкая трапеза. И эта тема, оказывается, намечается с первых строк повествования: о

самом женихе «*на свадьбе у Ольги Ивановны*» даже не упоминается (Чехов/Chekhov 1981, 110).

«Квантование» необходимых для восприятия имплицитного содержания текста элементов позволяет читателю уловить композиционно-смысловую константу текста, максимально приблизиться к авторскому замыслу. На языковом уровне формами такого «квантования», по мнению И. Арнольд (Арнольд/Arnol'd 1974), служат аккумуляция, выдвижение (сцепление, конвергенция, обманутое ожидание), иррадиация. Семантическое осложнение, аллюзия, развернутый в границах произведения подтекст способствуют импликации текста. На более детальном уровне шифровая комбинация создается при помощи звукописи (ассонансы и диссонансы), художественных тропов (метафора, метонимия, синекдоха, символ, сравнение), целостных художественных образов (литературный портрет, пейзажная зарисовка, описание интерьера и др.).

Сюжетообразующая роль подтекста отмечена Б. О. Корманом, видевшим в нем «разновидность объектного сюжета, единицы которого тяготеют к текстуальному совпадению, являясь лексическими и семантическими парадигмами» (Корман/Korman 2006, 325). В частности, ученым была предложена расширенная программа исследования подтекстных явлений: 1) Что собственно повторяется? 2) Каковы функции этого повторения? 3) Как взаимодействуют подтекстные элементы с окружением? 4) Каково расстояние между подтекстными элементами и каков содержательный эффект от изменения расстояния? 5) Какова субъектная ориентированность подтекстных элементов? (Корман/Korman 2006, 104).

Ответы на вопросы, поставленные Б. О. Корманом, постулируют мысль о том, что подтекст, представляя собой глубинное содержание авторского сочинения, соотносится с идеей художественного целого. И это вполне реально подтверждается высказыванием известного переводчика А. М. Финкеля, отмечавшего, что «содержание художественного произведения не сводится к простой сумме всех его подлежащих, сказуемых и второстепенных членов. Содержание – это не только то что сказано, но и то, что не сказано, что подразумевается, на что намекается, то есть не только текст, но и подтекст» (Айзеншток/Aizenshtok 1970, 115). В то же время А. М. Финкель отводит значительную роль собственно языковым явлениям литературного произведения: «так как подтекст вытекает из текста, таится в нем, то задача его прочтения – это задача не только литературная, но и лингвистическая: надо понять каждое слово оригинала во всех его значениях, созначениях и совокупностях значений в их связях, определить их место в целом…» (Айзеншток/Aizenshtok 1970, 115). Многочисленные исследования по литературе и ее взаимосвязях подтверждают интеллектуальную привлекательность художественных произведений, если в них существуют лингвистические и текстовые «загадки» (см., к примеру, работы Никольский /Nikol'skij 2001; Токарев/Tokarev 2002; Черашняя/Cherashnyaya 2005; Баевский/Baevskij 2001; Нартов, Леком-

цева/Nartov, Lekomtseva 2003 и др.).

Неоднократно к вопросам наличия подтекста в художественной литературе привлекался и болгарский читатель (Димитрова/Dimitrova 1984, 2009; Лекомцева, Иванова/Lekomtseva, Ivanova 2004). Принципам подтекстного построения подчинен сюжет **повести П. Вежинова «Барьер» («Бариерата», 1976)**. В произведении болгарского писателя изображен герой-музыкант, не способный преодолеть земное притяжение, перешагнуть барьер, отделяющий его от звездной выси, обрести подлинно творческое вдохновение. Представлено несовпадение духовных пространств главных героев повести – популярного среди окружающих композитора Антония Манева и его возлюбленной – фантасмагоричной девушки Доротеи, охарактеризованной автором как «*единственное человеческое существо, которому дано было летать*» (пер с болг. М. Тарасовой) / «*единственото човешко същество, което бе летяло»* (с. 96).

Заурядность считающегося общепризнанным талантом композитора Манева, которого «*называют одним из лучших создателей музыки для кино*» / «*минавам за най-добрия специалист по филмовата музика*» (с. 18), подчеркнута автором исподволь – при помощи контрастной художественной детали: ему предназначено сочинять музыку к художественному фильму о доярках. Этим, в частности, он во многом напоминает Адриана Леверкюна с его музыкальными опусами из романа Т. Манна «Доктор Фаустус».

С целью создания возвышенно-метафорического ореола вокруг необычной героини автор преднамеренно использует «орнитологическую» терминологию. В частности, у Доротеи удлиненный нос, походка – как у голубя или чайки: *«пристъпваше пред мен с малко странна походка – много лека и малко скована в същото време – като гълъб или като чайка, която предпазливо крачи по мокрия пясъчен бряг».* (с. 15). Маневу видится, что его новая знакомая, садясь на табуретку, «*опускается на краешек, как озябший воробей*» / «*всъщност не седна, а сякаш кацна там като зиморничаво врабче»* (с. 17). К его подаркам она относится «*естественно, словно голубь к рассыпанному вокруг пивного завода ячменю*» / «*приемаше всичко така естествено, както гълъбите приемат разпиляното край бившата фабрика ечемичено зърно»* (с. 32). Ее взгляд постоянно устремлен ввысь – к полету ласточек, к звездному или бездонно-синему небу. Доротею глубоко завораживает музыка П. И. Чайковского из «Лебединого озера». Чистота помыслов и возвышенность ее духа изображены в сцене полета героев над землей. Девушка говорит Маневу: «*Человек не может быть счастлив, если он этого не заслужил*» / « *Но човек не може да бъде щастлив, без да го е заслужил»* (с. 80). Она глубокомысленно предупреждает возлюбленного, что «*мы не можем взлететь, как птицы, когда захотим*» / «*Но то не е толкова просто, не можеш да го правиш като птиците – когато си искаш»* (с. 81). Гибель героини ассоциируется с неудачным полетом птицы: «*А что, если она нарочно сложила крылья?..*» / «*Може би нарочно е прибрала крилете си. А може*

внезапно и за себе си да е загубила сили и е полетяла в бездната» (с. 96). Полеты героев во сне и наяву представляют собой аллегорию возвышенного человеческого духа.

По контрасту с описанием Доротеи создаются характеристики других персонажей. В частности, автор широко использует образы-аллегории из животного мира. Облик отца ассоциируется у Доротеи с орлом в клетке. Ее дядя предстает в воображении девушки как тропическое животное опоссум. В какой-то момент читатель обнаруживает, что композитор Манев мыслит о себе, как о «*вороне, питающемся падалью*» / «*бях свикнал със сухата храна като гарван с мърша»* (с. 50). Он утверждает, что люди произошли от земноводных. В завсегдатаях ночных кафе и баров видит «*пиявок, которые за вечер могут высосать водки больше любого грузчика*» / «*малки хоботници, които смучат алкохол много по-добре от организираните хамали»* (с. 11). Выжидательная позиция бывшей жены Манева детально копируется ее домашней кошкой.

Для создания подтекстного ореола писатель использует особый стилистический прием. Внутренняя речь героев афористична. Чаще всего в афористических силлогизмах авторской иронии подвергается суетность окружающего мира: «*…даже острый кинжал одиночества не так страшен, как подвыпившая, шумная и скучная компания*» / «*… дори острият кинжал на самотата не е така страшен, като една леко пийнала, бъбрива и досадна компания»* (с. 9); «*Нет лучшего лекарства от душевных смут, чем бокал-другой хорошего вина*» / «*май че няма по-хубаво лекарство за душевни смутове от няколко чашки хубаво вино»* (с. 49); «*Нет женщины, которая хоть раз в жизни не совершила бы чего-то безрассудного и непоправимого*» / «*Няма жена на тоя свят, която поне веднъж през живота си да не направи нещо безумно и непоправимо»* (с. 16).

То и дело подчеркивается профессиональная несостоятельность героев повести. Отчим Доротеи, пожарник по специальности, «*за всю свою жизнь он не погасил ни одного пожара, самое большее – растоптал несколько окурков в коридорах того учреждения, где он работал*» / «*през целия си живот не беше угасил нито един пожар, най-много няколко фасове, които е размазал с пети по коридорите на учреждението»* (с. 67). Портной Жан, «*с таким вкусом одевавший других, совершенно не умел одеваться сам*» / «*тоя човек, който с такъв вкус обличаше другите, наистина не знаеше как да облече себе си»* (с. 9). Наделенной необычной фантазией и интуицией Доротее приходится работать то штамповщицей на заводе, то переписчицей нотных знаков. Известный в обществе музыкант Манев сочиняет банальную музыку для посредственного фильма на производственную тематику.

Мотив *барьера* пронизывает все повествование вежиновского текста, в том числе и его хронотопическое измерение. Исключительно зыбкой становится граница между «тогда» и «теперь» для самого героя: «*С того вечера, когда мы впервые встретились, прошло более года. Теперь она мертва…*» /

«От нашата първа вечер е изминала повече от година. Сега тя е мъртва и аз с ужас и дълбока мъка разбирам, че отново не помня лицето и, макар че толкова необикновени и странни неща станаха с нас» (с. 29). Осознание Маневым того, что ему не дано воспарить ни творчески, ни реально, усиливает трагическую тональность повествования: «*...Словно ее <Доротеи> не существовало, хотя в этом мире подобной ей не было…*» / «*...Все едно че не е била, че не е съществувала, макар че на тоя свят не е имало съществуване като нейното*» (с. 29). Реалистическое и фантасмагорическое в повести П. Вежинова «Барьер» настолько переплетено, что разобраться в хитросплетениях авторского сюжета читателю, несомненно, поможет подход к художественному произведению с позиций подтекстного анализа.

Значительный интерес с точки зрения стиля – а именно, наличия целенаправленно выстронного писателем подтекстного ореола и формирования словесно-событийных композиционных способов взаимодействия подтекстных линий представляет малоисследованная в болгарском и мировом литературоведении **повесть П. Вежинова «Измерения» («Измерения», 1982**). В его произведении автобиографического плана (похоже, по замыслу, ёмких набросков к большой семейной саге) название заглавия касается в первую очередь интерпретации философских категорий времени, пространства, нравственного/ безнравственного поведения людей в социуме, оказавшихся в эпицентре глобально-исторических (чужеземных нашествий, войн, защиты Отечества) и природных катаклизмов (сейсмических потрясений). Открыто апеллируя к «*внимательному читателю*» (пер. с болг. Л. Лихачевой)/ «*А има и нещо друго, което всеки внимателен читател непременно е забелязал*»[1], писатель уже с заглавия задаёт алгоритм дискуссионности, возможности альтернативных суждений и призывает своего неравнодушного читателя к совместным СОразмышлениям и ПОИСКУ ИСТИН в вопросах многовекового пребывания человека на «тверди земной». Главный герой повести «Измерения» – 57-летний Манол Гугов представлен в повести П. Вежинова как подлинный гражданин мира, человек гуманистических и материалистических взглядов. Он высокоэрудированный, успешный, исключительно ответственный в своих научных изысканиях болгарский учёный-химик. Увлечён биологией, медициной, физикой, географией, математикой, всемирной историей, философией (в частности, в своих суждениях ссылается на открытия М. Келдыша, Н. Бора, А. Эйнштейна). Интересуется астрономическими и космическими открытиями своих современников (в контексте его суждений появляются упоминания и о разреженной атмосфере на Марсе, и картины обратной, «тёмной» стороны Луны). Уверен, что «*всё в этом мире состоит из частиц или волн*» / *Както казват учените, всичко на този свят е съста-*

[1] Цитаты из повести „Измерения“ приводятся по электронному изданию: П. Вежинов. Избрани произведения в 4 тома, том 2. Повести: https://chitanka.info/text/25025-izmerenija.

вено от частици или вълни. Ко всему, он наделён природной интуицией (загодя ощущает возможность землетрясения). В студенческие времена во время Второй мировой войны имеет опыт работы санитаром в пригороде Софии.

Поставив перед собой цель осветить в произведении трагические события двухвековой истории своей страны, писатель П. Вежинов с первых страниц повести передаёт право повествования от первого лица своему герою – Манолу, который ведёт диалог с читателем от имени «Я» (рассказчика), что придаёт всему повествованию и летописанию с времён его детства сказительную достоверность, особую эмоциональность. При этом он обращается к воспоминаниям родных (бабушки Петры, дяди Лулчо Гугова) и вставляет их предания в свой рассказ. Так в структуре текста повести «Измерения» появляется сложный жанр «рассказов в рассказе», что порождает многоголосие текста в информационно-исторической части повести П. Вежинова.

Композиционно повесть «Измерения» имеет трёхчастную структуру. В центре повествования Манола-рассказчика – судьбы представителей их рода в трёх поколениях, оказывавшихся в исключительно трагических ситуациях в диапазоне целого столетия. Событийный ряд повести П. Вежинова фокусируется на трёх знаковых датах для жителей Балканского полуострова. Во-первых, на жестокой кровавой расправе турецких завоевателей над болгарскими патриотами, участниками Апрельского восстания 1876 года (согласно архивным документам, «*только в южной части Болгарии было убито свыше 30 тысяч человек, в том числе старики, женщины и дети. Также были сожжены 80, разрушены и разграблены 200 селений*»[1]. Во-вторых, на бомбёжке София 10 сентября 1944 года американскими самолётами и, в-третьих, на семибалльном землетрясении 1977 года с эпицентром в районе Вранча, Румыния.

Согласно замыслу П. Вежинова, каждое поколение характеризуется автором в едином алгоритме, сквозь призму воззрений и оценочных суждений героя-рассказчика Манола: то есть, путём осмысления и исследования (попыток «измерений») поведения героев повести, их социумной активности в пространстве и времени. Манол-рассказчик озабочен: «*Откуда я мог знать о том, чего никогда не было в моих ощущениях? Потом я понял, привык. Спокойно садился на придорожные камни, измерявшие неизмеримое*» / «*Откъде мога да знам неща, които никога не са били в сетивата ми? Но сетне разбрах и свикнах. Седях спокойно на крайпътните камъни, които измерваха неизмеримото*» («*неизмеримое*» / «*неизмеримото*» – здесь это авторская метафора безостановочно протекающего времени). В своих внутренних суждениях Манол открывает себе (и попутно читателю): «*Всё живое в этом мире знает и помнит своё прошлое, то есть содержит его в себе <…> / «Всичко, което съществува на тоя свят, знае и помни своето минало. А*

[1] https://ru.ruwiki.ru/wiki/Апрельское_восстание_(1876).

това означава, че го съдържа в себе си». Он находит, что чисто умозрительно в прошлое, событийно осуществившееся, запечатлённое в памяти, можно войти и выйти из него. Загадкой остаётся неведомое: *«А будущее? Что оно такое? <…> вероятная проекция нашего настоящего?» / «А бъдещето? Какво е то? <…> една възможна и вероятна проекция на нашето сегашно съществуване?*».

Одновременно рассказчик уверен, что «*Книга жизни написана раз и навсегда, и ничто не может изменить того, что в ней начертано*» / «*Книгата на живота е написана веднъж завинаги, нищо не може да отмени нейния ход*». И что хрупкое создание – человек, обладающий феноменом ПАМЯТИ – становится связующим звеном между предопределённым свыше прошлым и будущим человеческого рода. Вот и Манол-биохимик в мыслях своих, вспоминая бабушку Петру, представляющую «*три лика времени*», произносит: «*Если она – моё прошлое, то я – её будущее <…> Хотя её давно уже нет в живых» / «Ако тя е моето минало, аз до ден-днешен съм нейното бъдеще. <…> Независимо че е отдавна мъртва»*.

Трагически-временной диапазон сюжетного повествования тесно соотносится с мотивом обладания героями провидческих интуитивных свойств: бабушки Петры и Манола-учёного. На разных этапах истории их личностные способности призваны помочь осуществлению гуманистических задач: постараться уберечь от тотальной гибели свой род и национальное сообщество – как части человеческой цивилизации в целом. Так, следуя лозунгу апрельских повстанцев «Свобода или Смерть», начертанному на их знамени со Львом, откровенному варварству и дикости агрессоров-завоевателей болгары пытаются противопоставить человеческое достоинство – личное и коллективное (как залог выживания нации).

Трудность такого противостояния показана на примере горьких утрат: во время Апрельского восстания погибает дед Манол, глубокую черепную травму от удара прикладом ружья турецкого наёмника-черкеса получает бабушка Петра, решительно подхватившая из рук смертельно раненого супруга выпавшее оружие и продолжившая оборонять свой дом. Во время Второй мировой войны в хаосе американской бомбёжки жилых кварталов Софии на операционном столе погибает старший брат Манола – Йордан, без вести пропадает бабушка Петра (кстати, оба находились в больницах). О жестокой стихии Природы, возможности землетрясения, в 70-е годы XX столетия пытаются предупредить соотечественников учёный-биохимик Манол и его жена.

Размышляя над характерами героев повести «Измерения», П. Вежинов наделил их говорящими именами (в традициях классицизма). К своим 32-м годам Манол предстаёт на страницах повести как доброжелательный, жизнелюбивый, любознательный, охотно странствующий по отдалённым землям человек – «гражданин мира». А его фамилия Гугов (от болгарского «*гуг*» / «*орех*») таит в себе авторскую идею «крепкого орешка». Торгуя сельской

живностью, он всечастно подвергается опасностям. Тем не менее, Манол ироничен, насмешлив по отношению к врагам: он дерзко носит «купленный в лавочке» алый военный головной убор османов-завоевателей. А среди его оружейного арсенала – образцы наисовременного в мире на тот момент стрелкового оружия. Несомненно, он ощущает себя хозяином земли своей. Усадьба его – что неприступная крепость: ограждена высоким каменным забором. И в смертельно опасный час Апрельского восстания для отважного воина с ружьём действительно превращается в крепость с бойницами (Манол изнутри легко выбивает в этой стене три предусмотренных для бойниц камня).

В основе этимологии имени юной жены Манола Гугова Петры – «камень». И имя её вполне отражает твёрдость воли и характера. Подчёркивается, что она в восемнадцатилетнем возрасте привезена мужем из местечка Петрич. А в Панагюриште, где развёртывается кровавая трагедия жителей, имеется православная каменная церковь имён Петра и Павла. В надежде на спасение от османов в церкви пытаются скрыться женщины с детьми. Но кривые сабли турок и прямые мечи их наёмников-черкесов безжалостно рубят головы павших на колени в молитвах перед иконами безоружных женщин-болгарок. Православный храм намеренно превращается завоевателями-иноверцами в место казней и надругательства над женщинами.

В произведении П. Вежинова имеется важная деталь из биографии бабушки Петры: говорится, что она никогда не ходила в православную церковь. Возможно, она ещё с малых лет, оставшись сиротой по вине завоевателей, насмотрелась на все бесчинства «башибузуков», жила у кого-то в услужении и оттого научилась великолепно заваривать кофе и стрелять из оружия. Впрочем, исчисляя от Апрельского восстания 1876 года, когда Петре уже 18 лет, можно предполагать, что причиной её сиротства могли стать и два сильных землетрясения шести с половиной и четырёх с половиной баллов, произошедшие близ Софии во времена её младенчества – в 1858 и 1859 годах. Возможно, отсюда проистекает её природная интуиция, способность предвидеть неблагоприятные явления в окружающем мире, а также из её детских ощущений и наблюдений в социуме складывается способность остро предчувствовать неблагополучие в социальной жизни людей.

Как писатель середины XX века, П. Вежинов наряду с реалистическим методом использует в творчестве литературные достижения своего времени и предшествующих литературных эпох XX столетия: элементы неомифологизма, символизма, экспрессионизма, экзистенциализма. В данной повести П. Вежинов активно применяет приём динамично-кинематографического построения сюжетного действия в сочетании с «потоком сознания» героев и рассказчика, что помогает автору равнозначно сочетать эпически-повествовательное, драматическое и лирическое начала в монтировке текста. При этом автор ничуть не оставляет «внимательного читателя» усомниться в достоверности происходившего. За давностью лет сами воспоминания бабушки

Петры обретают мифологическую сакрализацию. Так, поведав внуку об исторических событиях, услышанных ею от более взрослых современников (скажем, дядюшки Лулчо Гугова), она может уверенно утверждать: «*Так было*!».

«Поток сознания» позволяет писателю озвучивать многообразие мыслей героев – зачастую противоречивых. Похоже, что именно такой литературный стиль (оставить право выбора действий и поступков за героем) порождает особый метод авторского повествования, сподвигая П. Вежинова широко использовать *приём сложно выстроенной развёрнутой антитезы*, который утончённо реализуется им, можно сказать, почти в каждом абзаце его произведения.

К примеру, Манол, передавая молодой жене двуствольный пистолет, завещает ей воспользоваться им, если его самого смертельно ранят. И чтобы не попасть в руки врагов, просит выполнить его последнюю волю: застрелить (добить) его и затем покончить Петре с собой, чтобы не дать черкесам-башибузукам возможности издеваться над ними. Предвидя разгром повстанцев 1877 года и вследствие того жестокие казни и надругательства от рук турецких завоевателей и их наёмников (такое на отчей земле болгар длится уже пять веков, с 1396 года), в трагический час персонально для каждого из героев, их семьи и нации в целом восемнадцатилетняя Петра, с горечью опуская взоры вниз и целуя руки любимого мужа, принимает из его рук оружие и смиренно соглашается исполнить жестокую волю супруга. Но вместо того, увидев в горячке боя смертельно раненого Манола, Петра, повинуясь инстинкту сохранения жизни (не только своей, но и ребёнка Манола, носимого в себе), по христианской заповеди отказывается от греха самоубийства. При этом, зная, что может быть убита чужеземцами, она сама решительно заступает к бойницам ограды и ещё в течение двух часов мужественно удерживает позиции – до тех пор, пока некто из коварных черкесов, перебравшись внутрь ограды, не ударяет Петру исподтишка сзади прикладом по голове с такой силой, что Петра сваливается в беспамятстве на землю, и враги принимают её за убитую и «малоинтересную» для них женщину. Лишь дядюшка Лулчо, с кем вместе Манол вырыл подземный ход для повстанцев во дворе дома-крепости, ближе к ночи спасает молодую вдову, перетаскивая её в потайное подземелье.

Манол, внук Манола, уже в 70-е годы XX столетия размышляя о том, почему дед Манол в трагической ситуации не воспользовался для спасения вырытым им в дровянике подземным укрытием, приходит к мысли, что тот «*сознательно пожертвовал жизнью. И не только своей, но и жизнью молодой жены <…>. Он держал в своих руках жизнь и смерть. Любовь и достоинство. Как ни сильна была любовь, он предпочел достоинство <…>. А в сущности оно, быть может, костяк человеческой нравственности*». / «*Да, напълно съзнателно. Държал е в ръцете си и живота, и смъртта. И любовта, и достойнството. Колкото и да е била силна любовта, той е пред-*

почел достойнството. <…> А всъщност това е може би костната система на човешката нравственост».

Действительно, для Манола быть нравственным означает находиться в неотрывной связи с судьбой народа: быть до конца со своим народом в радости, в трудностях и в горе. В повести «Измерения» читатели находят панораму типичной жизни болгар: как жители Панагюриште всем поселением веселятся на свадьбе Манола и Петры, как трудно живут в своём отечестве в условиях уже пятивекового турецкого ига и природных катаклизмов (землетрясений), как отважно (даже осознанно идя на смерть) сражаются с поработителями, как в содружестве с жителями других округов пытаются всем миром избавиться от ярма жестоких иноземных завоевателей («*Ничто не может нарушить естественного хода жизни. Есть что-то очень мудрое в этой бессознательной философии простых людей. Они не различают судьбу общую и судьбу личную. И никогда не ждут милостей от жизни. Все, что ожидаешь извне, нужно заслужить. И создать самому*»/ «*Има нещо много мъдро в тая неосъзната философия на обикновените хора. Те не могат да правят разлика между обща съдба и лична съдба. И никога не очакват милости от живота. Всичко, което очакваш отвън, трябва да го заслужиш. И сам да го създадеш*».

Таким образом, при намеренном воссоздании любым писателем подтекстного ореола в художественном сочинении **девербализация** со всеми ее лингвостилистическими нюансировками, надо полагать, входит в задачу автора. **Декодирование** же становится прерогативой читателя, пытающегося расшифровать запрограммированную автором комбинацию.

Литература

Айзеншток, И., 1970. А. М. Финкель – теоретик художественного перевода. В: К.И. Чуковский (гл. ред.). *Мастерство перевода, сборник седьмой*, с. 112 – 117. Москва: Советский писатель.

Арнольд, И. В., 1974. *Стилистика декодирования: Курс лекций*. Ленинград: Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена.

Арутюнова, Н. Д., 1999. *Язык и мир человека*. Москва: Языки русской культуры. ISBN 5-7859-0027-0.

Баевский, В. С., 2001. *Лингвистические, математические, семиотические и компьютерные модели в истории и теории литературы*. Москва: Языки славянской культуры. ISBN 5-7859-0229-X.

Борисова, Е. Г., 1999. Имплицитная информация на морфологическом уровне. В: *Имплицитность в языке и речи*, с. 15 – 29. Москва: Языки русской культуры. ISBN 5-7859-0033-5.

Брчакова, Д., 1979. О связности в устных коммуникатах. В: Г.А. Золотова (отв. ред.). *Синтаксис текста*, с. 248 – 262. Москва: Наука.

Вежинов, П., 1980. *Барьер*. Пер. М. Тарасовой. *Роман-газета*, № 8, с. 3 – 39.

Вежинов, П., 1982. *Бариерата. Белият гущер. Измерения*. София: Български писател.

Вежинов П., 1989. *Барьер. Измерения. Весы* / Пер. с болг. Москва: Художественная литература. ISBN 5-280-00667-X.

Виноградов, В. В., 1955. Итоги обсуждения вопросов стилистики. *Вопросы языкознания*, №1, с. 60 – 87.

Гальперин, И. Р., 1981. *Текст как объект лингвистического исследования*. Москва: Наука.

Димитрова, С., 1984. *Текст и подтекст: Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс.* София: Наука и изкуство.

Димитрова, С., 2009. *Лингвистична прагматика*. София: Велес. ISBN 978-954-302-025

Журавлев, А. П., 1974. *Фонетическое значение*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Иванова, Н. С., 2007. *Език и потенциалност (руско-български паралели*). Бургас: Либра скорп. ISBN 978-954-471-030-9

Кафкова, О., 1979. О роли контекста в разных типах коммуникатов. В: Г. А. Золотова (отв. ред.). *Синтаксис текста*, с. 236 − 247. Москва: Наука.

Корман, Б. О., 2006. *Теория литературы* / Е. А. Подшивалова, Н. А. Ремизова, Д. И. Черашняя, В. И. Чулков (ред.-сост.). Ижевск: Удмуртский государственный университет. Институт компьютерных исследований. ISBN 5-93972-516-3.

Лекомцева, Н. В., Иванова, Н. С., 2004. Имплицитната езикова информация и обучението по руски език като чужд. В: *Международна конференция „Езикът – средство за образование, наука и професионална реализация“*. Варна: Стено, с. 558 – 562. ISBN 954-449-203-8.

Набоков, В., 1999. *Лекции по русской литературе*. Москва: Независимая газета. ISBN 5-86712-025-2

Нартов, К. М., Лекомцева, Н. В., 2003. *Взаимосвязи отечественной и зарубежной литератур в школьном курсе.* Москва: Флинта, Наука. ISBN 5-89349-510-1, 5-02-010225-3.

Никольский, С. В., 2001. *Над страницами антиутопий К. Чапека и М. Булгакова (поэтика скрытых мотивов)*. Москва: Индрик. ISBN 5-85759-158-4

Рикер, П., 1995. *Конфликт интерпретаций: очерки о герменевтике*. Москва: Медиум. ISBN 5-85691-035-4.

Сильман, Т. И., 1969. Подтекст как лингвистическое явление. *Филологические науки*, № 1, с. 84 – 89.

Токарев, Д. В., 2002. *Курс на худшее: абсурд как категория текста у Даниила Хармса и Сэмюэля Беккета*. Москва: НЛО. ISBN 5-86793-172-2

Тураева, З. Я., 1979. *Категория времени: Время грамматическое и время художественное*. Москва: Высшая школа.

Хализев, В. Е., 1968. Подтекст. В: Алексей Сурков (гл. ред.). *Краткая литературная энциклопедия. Т. 8,* с. 829 – 830. Москва: Советская энциклопедия.

Черашняя, Д. И., 2004. *Поэтика Осипа Мандельштама: субъектный подход*. Ижевск: Институт компьютерных исследований.

Чехов, А. П., 1981. *Разкази и повести*. София: Народна култура.

REFERENCES

Ajzenshtok, I., 1970. A. M. Finkel' – teoretik hudozhestvennogo perevoda. In: Chukovskij, K. I. (ed.). *Masterstvo perevoda, sbornik sed'moj*, pp. 112 – 117. Moskva: Sovetskij pisatel'.

Arnol'd, I. V., 1974. *Stilistika dekodirovanija*: *Kurs lekcij*. Leningrad: Leningr. gos. ped. in-t im. A. I. Gercena.

Arutjunova, N. D., 1999. *Jazyk i mir cheloveka*. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury. ISBN 5-7859-0027-0.

Baevskij, V. S., 2001. *Lingvisticheskie, matematicheskie, semioticheskie i komp'juternye modeli v istorii i teorii literatury*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kul'tury. ISBN 5-7859-0229-X.

Borisova, E. G., 1999. Implicitnaja informacija na morfologicheskom urovne. In*: Implicitnost' v jazyke i rechi*, pp. 15 – 29. Moskva: Jazyki russkoj kul'tury. ISBN 5-7859-0033-5.

Brchakova, D., 1979. O svjaznosti v ustnyh kommunikatah. In: Zolotova, G. A. (ed.). *Sintaksis teksta*, pp. 248 – 262. Moskva: Nauka.

Dimitrova, S., 1984. *Tekst i podtekst: Nabljudenija nad presupoziciite v ruskija diskurs*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Dimitrova, S., 2009. *Lingvistichna pragmatika*. Sofia: Veles. ISBN 978-954-302-025.

Gal'perin, I. R., 1981. *Tekst kak ob*''*ekt lingvisticheskogo issledovanija*. Moskva: Nauka.

Halizev, V. E., 1968. Podtekst. In: Surkov, A. (ed.). *Kratkaja literaturnaja jenciklopedija*. Vol. 8, pp. 829 – 830. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija.

Harweg, R., 1979. *Pronomina und Textkonstitution*. München: Fink-Verlag.

Ivanova, N. S., 2007. *Ezik i potencialnost (rusko-balgarski paraleli*). Burgas: Libra skorp. ISBN 978-954-471-030-9

Kafkova, O., 1979. O roli konteksta v raznyh tipah kommunikatov. In: Zolotova, G. A. (ed.). *Sintaksis teksta*, pp. 236 − 247. Moskva: Nauka.

Korman, B. O., 2006. *Teorija literatury*. E. A. Podshivalova, N. A. Remizova, D. I. Cherashnyaya, V. I. Chulkov (eds.). Izhevsk: Udmurtskij gosudarstvennyj universitet. Institut komp'juternyh issledovanij. ISBN 5-93972-516-3.

Lekomceva, N. V., Ivanova, N. S., 2004. Implicitnata ezikova informacija i obuchenieto po ruski ezik kato chuzhd. In: *Mezhdunarodna konferencija „Ezikat – sredstvo za obrazovanie, nauka i profesionalna realizacija*", pp. 558 – 562. Varna: Steno. ISBN 954-449-203-8.

Nabokov, V., 1999. *Lekcii po russkoj literature*. Moskva: Nezavisimaja gazeta. ISBN 5-86712-025-2.

Nartov, K. M., Lekomceva, N. V., 2003. *Vzaimosvjazi otechestvennoj i zarubezh-*

noj literatur v shkol'nom kurse. Moskva: Flinta – Nauka. ISBN 5-89349-510-1, 5-02-010225-3.

Nikol'skij, S. V., 2001. *Nad stranicami antiutopij K. Chapeka i M. Bulgakova (pojetika skrytyh motivov).* Moskva: Indrik. ISBN 5-85759-158-4.

Riker, P., 1995. *Konflikt interpretacij: ocherki o germenevtike*. Moskva: Medium. ISBN 5-85691-035-4.

Sil'man, T. I., 1969. Podtekst kak lingvisticheskoe javlenie. *Filologicheskie nauki*, № 1, pp. 84 – 89.

Tokarev, D. V., 2002. *Kurs na hudshee: absurd kak kategorija teksta u Daniila Harmsa i Sjemjujelja Bekketa*. Moskva: NLO. ISBN 5-86793-172-2.

Turaeva, Z. Ja., 1979. *Kategorija vremeni: Vremja grammaticheskoe i vremja hudozhestvennoe*. Moskva: Vysshaja shkola.

Chehov, A. P., 1981. *Razkazi i povesti*. Sofia: Narodna kultura.

Cherashnjaja, D. I., 2004. *Pojetika Osipa Mandel'shtama: sub''ektnyj podhod*. Izhevsk: Institut komp'juternyh issledovanij.

Vezhinov, P., 1980. Bar'er. Per. M. Tarasovoj. *Roman-gazeta*, № 8, pp. 3 – 39.

Vezhinov, P., 1982. *Barierata. Beliyat gushter. Izmereniya.* Sofia: Balgarski pisatel.

Vezhinov P., 1989. *Bar'er. Izmerenija. Vesy* / Per. s bolg. Moskva: Hudozhestvennaja literatura. ISBN 5-280-00667-H.

Vinogradov, V. V., 1955. Itogi obsuzhdenija voprosov stilistiki. *Voprosy jazykoznanija*, № 1, pp. 60 – 87.

Zhuravlev, A. P., 1974. *Foneticheskoe znachenie*. Leningrad: Izdatel'stvo Leningradskogo universiteta.

ДОЦ. К.П.Н. НАДЕЖДА ВИТАЛЬЕВНА ЛЕКОМЦЕВА
Всероссийское созидательное движение „Русский лад"
Ижевск, Россия
E-mail: lnv2203@mail.ru

ПРОФ. Д-Р НЕЛЯ ИВАНОВА
Web of Science Researcher ID: DAAB-7992-2020
ORCID ID: 0000-0003-4741-4801
Бургасский государственный университет
им. проф. д-ра Асена Златарова
Бургас, Болгария
E-mail: nelya_ivanova@yahoo.com

ASSOC. PROF. NADEZHDA VITALIEVNA LEKOMTSEVA, PHD
All-Russian Movement "Russkij Lad"
Izhevsk, Russia
E-mail: lnv2203@mail.ru

PROF. NELYA IVANOVA, PHD
Web of Science Researcher ID DAAB-7992-2020
ORCID ID: 0000-0003-4741-4801
Burgas State University "Prof. Dr. Asen Zlatarov"
Burgas, Bulgaria
E-mail: nelya_ivanova@yahoo.com

Понятие „нулевая партикула“

Илия Солтиров
Гуманитарная гимназия имени Святых Кирилла и Мефодия
Пловдив, Болгария

The Concept of “Null Particle”

Iliya Soltirov
High School of Humanities “St. St. Cyril and Methodius”
Plovdiv, Bulgaria

Abstract: In the current paper the term “null particle” is used to denote the plethora of phraseological syntactic models whose semantics encompasses numerous pragmatic dimensions. The object of study are the Russian “stray” particles. The research purpose is to define the significance and the role of the “stray” particles in Russian. The “stray” particles are some kind of special morphemes that can combine with each other: *to+li+ko, na+da+li, i+li*. The ideas of the research can serve to set up a new scientific approach.
Keywords: “stray” particles, null particles, connotation, agglutination

Наряду со строгими морфологическими, синтаксическими и прагматическими законами, зависящими от структуры каждого языка, имеются еще нетаксономические механизмы, обусловленные особой мобильностью некоторых примарных единиц и не зависящие от более или менее случайных фактов современных языков. Продуктивность этих единиц (Т. М. Николаева называет их *партикулами*) характеризуется постоянной манерой функционирования, которая выражается в том, что некоторые единицы способны прилипать друг к другу. Таким образом на основе конвергентных механизмов создаются целые цепочки из партикульных комбинаций, элементы которых взаимосвязаны.

Вся проблема здесь заключается в том, что это прилипание иногда не фиксируется учеными, поскольку очень часто в предложении появляются непартикульные (таксономические) языковые единицы, которые отделяют одну партикулу от другой. Другими словами, наблюдается агглютинация в наиболее простых структурах, стремящаяся преодолеть антиномию между диахронией и синхронией, причем это прилипание может быть выражено нулевой партикулой. Всесторонний анализ нулевой партикулы будет спо-

собствовать более глубокому усвоению представлений о скрытых механизмах языковой комбинаторики и языковой селекции и об их научной верификации. Основной целью настоящего исследования является определение места имплицитных партикул в языковой системе, а также выявление их деривационного потенциала.

Следует отметить, что ярче всего нулевая партикула выделяется путем сопоставления двух родственных языков. В последние годы безоговорочно доминирует гипотеза, согласно которой сопоставительное изучение языков должно базироваться на порождающей модели генеративной грамматики Н. Хомского. Это означает, что схожие явления двух языков объединены в мозгу одним общим принципом.

Мы не будем претендовать на полноту правил, схем и научных суждений. Кроме того, следует заранее сообщить о том, что мы не будем подвергать теоретическому анализу понятие языкового нуля вообще, поскольку, с одной стороны, ученые давно рассматривают этот специфический языковой феномен и, с другой, данное понятие является довольно емким и охватывает разные стороны языковой дескрипции. Поэтому в пределах одной статьи невозможно полностью разобраться в специфике языкового нуля, к которому относятся в той или иной мере такие сложные эллиптические явления, как односоставные предложения, неполные предложения, нулевая морфема, беглые гласные, редукция гласных, фонетический эллипсис, языковая экономия, скрытая память языка, афазия и т.п. При манифестации этих явлений очень часто (но не всегда) прячется какая-то партикула, которая подчиняется строгим моделям. Исследование этих микропарадигм могло бы внести огромный вклад в лингвистику и привести к более эффективным и инновационным решениям.

Проблема внедрения нулевых партикул в определенную научную парадигму, то есть успешного сочетания их высокой потенциальной продуктивности и антропоцентрической устойчивости, требует комплексного подхода, включающего изучение этих единиц как синкретической саморегулирующейся системы.

Признаки нулевой партикулы

1. Нулевая партикула – это значимая часть партикульного комплекса, не обозначенная буквой или звуком и придающая высказыванию особые семантические оттенки. В таких ситуациях значимое отсутствие можно почувствовать, но нельзя увидеть, так как нулевая партикула не имеет материальной оболочки. Нужно подчеркнуть, что это реально существующие языковые единицы, хотя и недоступные непосредственному наблюдению. Поскольку эти единицы не находят места в научных разработках, они отнесены учеными к разным таксономическим группам. Разумеется, разница между нулевой партикулой, которая является авторской гипотезой, и теми общепринятыми терминами, которые уже давно стали достоянием науки (нулевая морфема,

беглые гласные, редукция гласных и др.), достаточно велика. Сравнение таксономических и нетаксономических единиц – это самый актуальный вопрос для понимания сущности и механизмов функционирования нулевых партикул и тем самым для объяснения многих глубинных языковых процессов.

2. Сразу отметим, что появление в речи нулевой партикулы, которая, как уже хорошо известно, считается прямым модификатором, связано с речевым замыслом или речевой волей говорящего. Партикулы создают парадигмы. Лингвистам хорошо известен тот факт, что парадигмы разных классов построены одними и теми же партикулами. Например, партикула *А* встречается и в разряде имен существительных (*ученикА*), и в разряде имен прилагательных (*красивА*), и в разряде имен числительных (*однА*), и в разряде местоимений (*онА*), и в разряде глаголов (*читаЯ*). Иногда окончание может быть нулевым (*рук, дел, женщин*). Во второй ситуации ученый имеет дело с нулевой партикулой. Употребление конкретной партикулы в конкретной ситуации определяется волей говорящего и отсылает нас к антропоцентрической сущности языка. Этот факт не ускользает от внимания Т. М. Николаевой, которая утверждает, что «за формированием парадигм стоит формирование мысли, ее движение, поскольку выбор флексии (а флексии и есть те же партикулы; как правило, те же в буквальном смысле) закрепляет правильное «определение» словоформы в пространстве языка и пространстве действительности. Кроме того, в компаративистике уже давно известен тот факт, что парадигмы разных таксономических классов часто формируются одними и теми же партикулами-флексиями, но воплощающими при этом разные категориальные установки. Это также говорит о том, что число партикул (флексий) изначально ограничено. А новые почему-то не возникают. И это при гигантском расширяющемся словаре знаменательных лексем» (Николаева/Nikolaeva 2008, 9 – 10).

3. Нулевая партикула имеет диффузный характер. Одна из главных трудностей исследования партикульного минисинтаксиса заключается в том, что его границы весьма расплывчаты. Тем не менее все партикулы подчиняются одному и тому же закону взаимного притяжения. Этот механизм заключается в том, что отдельные части партикульного комплекса ищут друг друга в контексте, чтобы создать более сложное семантическое единство. Такому закону свойственно притягивание партикул друг к другу. Изучение партикульного минисинтаксиса является перспективным научным направлением, хотя гипотеза о нем появилась еще в прошлом веке. Так, например, А. А. Зализняк утверждает, что „в древнерусском языке… существовал чрезвычайно четкий механизм функционирования энклитик, и его роль в построении фразы была весьма значительной“ и что именно этот механизм является „наиболее прямым отражением общеславянского состояния“ (Зализняк/Zaliznyak 2008, 4).

4. Функции нулевых партикул могут отличаться друг от друга в зависимости от специфики определенного высказывания, однако связь с категорией

определенности / неопределенности остается центральной точкой отсчета. Ядром этой категории можно считать бинарное противопоставление определенности / неопределенности; центром семантического поля определенности является конкретизация, а центром семантического поля неопределенности является генерализация. На периферии находятся такие логические понятия и категории, как: партитивность, посессивность, количество, отрицание, конъюнкция и др. Это заставляет нас прийти к выводу, что любая партикула имеет тесную связь с абстрактным и конкретным в диалектической логике, обращает наше внимание на асимметрический дуализм в языковой системе и позволяет говорящему наиболее эффективно представить концептуализируемое содержание.

5. Отличительной чертой нулевой партикулы является высокая степень синкретизма – совмещение ее дифференциальных, структурных и семантических признаков, совпадение формы и содержания.

6. Можно предположить, что первоначальные диффузные элементы расщепились на более конкретные части и вошли в разные таксономические описания. Поэтому сегодня можно говорить о нулевой морфеме, о беглых гласных, о редукции гласных и т.д., хотя в этих эллиптических явлениях наблюдаются какие-то общие модели, что является частью партикульного минисинтаксиса.

Языковая комбинаторика и языковая селекция

Начнем анализ с двойственной природы любого речевого акта. С одной стороны, каждое предложение несет в себе определенную смысловую нагрузку, которая напрямую зависит от воли говорящего. С другой стороны, существует какой-то языковой инвентарь, который не пополняется новыми членами и в той или иной степени ограничивает говорящего. Одна из наиболее распространенных структурных моделей этого механизма – это агглютинация или прилипание: *ка+къ, та+къ, та+къ+же, не+у+же+ли, не+къ+то, ни+къ+то*. Абсолютные партикулы (все они являются таковыми), присоединяясь к другим партикулам и образуя единый партикульный комплекс, могут испытывать качественную редукцию, например: ***не****+ко+го,* ***ни****+ко+го, да+****но****,* ***ну****+ка*. Во всех этих примерах мы имеем дело с одной той же партикулой, которая выступает в разных формах, не теряя тем самым своей идентичности. Узкая дистрибуция одной партикулы целиком входит в узкую дистрибуцию партикульного комплекса.

Исходя из вышесказанного становится ясно, что на первый план выходят языковая комбинаторика и языковая селекция.

1. Языковая комбинаторика – это составление комбинаций из нескольких партикул, объединенных определенными законами и направленных на достижение коммуникативной цели. Данный подход рассматривает систему партикул как ограниченную совокупность некоторых примарных элементов. В языке четко выстроена иерархия во всем: как в структурном отношении,

так и в функционально-семантическом. Структурную иерархию обозначают в виде конструктора – более крупные единицы образуются с помощью простых частичек *(нежели=не+же+ли; даже=да+же, уже=у+же).* Подобное явление иногда наблюдается и в рамках одного конкретного языка. Например, примарные элементы *да* и *же* в современном русском языке могут функционировать как в одном самостоятельном единстве *(Я не буду плакать,* ***даже*** *если ты уйдёшь)*, так и раздельно (***Да*** *иди* ***же*** *скорее!*). Языковое сращение в одних случаях фиксируется в словарях, в других случаях оно остается вне этих лексиконов. И в том, и в другом случае, однако, отдельные части ищут друг друга в контексте, чтобы создать семантическое единство.

Нулевая партикула ярче всего проступает при сопоставлении двух родственных языков, свидетельствуя тем самым, что существует некий механизм, который остается всегда неизменным и не зависит от структуры какого-то определенного языка или от воли говорящего.

2. Языковая селекция – это эволюция речи и мышления, направляемая волей говорящего. В отличие от комбинаторики, селекция связана со способностью говорящего выбирать из всего множества определенный набор языковых элементов. Этот выбор не подвластен каким-либо ограничениям, а является продуктом мыслительной деятельности, в котором представлены отражения общих свойств и качеств действительности.

Совокупность этих двух явлений характеризует лучшим способом механизм, благодаря которому создаются партикульные комплексы. Данный механизм выявляет партикульную идентичность исходного и производного, специфику минисинтаксиса.

Итак, мы незаметно коснулись вопроса о деиктических словах, к которым многие ученые причисляли партикулы. С. Д. Кацнельсон справедливо отмечает, что „основными признаками деиктических слов являются: 1. ситуативность, т. е. смысловая зависимость от ситуации речи, вне которой значение таких слов расплывчато и неясно; 2. эгоцентризм, т.е. постоянная отнесенность к субъекту речи; 3. субъективность: внешний объект выделяется не по его собственным признакам, независимым от говорящего лица, а по совершенно случайному для него признаку соотнесенности с говорящим лицом; 4. мгновенность и эфемерность актуального значения, меняющегося от одного случая употребления к другому“ (Кацнельсон/Katsnel’son 2011, 5 – 6). Ниже мы сосредоточимся именно на тех аспектах специфики нулевой партикулы, которые лежат в основе эгоцентризма.

Нулевая партикула в болгарском языке

Наибольшего внимания заслуживают партикульные комплексы *ка+то* и *ка+къ+то*, которые соответствуют русскому *ка+къ*. Для болгарского союза *ка+къ+то* характерно то, что он почти всегда появляется в сочетании с *та+ка+и*. Союз *ка+то* не предполагает такой необходимости (*Българите имат светли лица* ***като*** *руснаците*). Н. Котова и М. Янакиев совершенно

справедливо отмечают, что в первом случае „информатор абстрагируется от различия между сравниваемым предметом и тем его подобием, с которым он сравнивается“ (Котова, Янакиев/Kotova, Yanakiev 2001, 636). Во втором случае значимое отсутствие партикулы (нулевая партикула) наводит нас на мысль, что говорящий выделяет какой-то предмет из ряда однородных. Поскольку основным семантическим звеном всех партикул является указание на определенность или неопределенность, то можно предположить, что партикула *къ* выполняет ту же самую функцию и в других ситуациях. Особый вид определенности находим в суффиксе *-к-*, который обозначает лицо женского пола по отношению к профессии, принадлежности к национальности, месту жительства: *футболист**к**а, артист**к**а, серб**к**а*. В данной ситуации определенность заключается в том, что суффикс *-к-* противопоставляет женщину мужчине (*серб – серб**к**а*), тем самым данный элемент *къ* выделяет ее среди многих других женщин, лицо женского пола актуализируется в контексте, становится важным. Отсутствие этой партикулы в таких ситуациях отсылает нас к значению неопределенности.

Итак, в партикульном комплексе *ка+то* можно выделить нулевую партикулу, которая не входит в состав этого комплекса. Такая партикула, существующая самостоятельно или в каком-либо партикульном комплексе, проявляется в других формах, но уже обозначенная буквами. Сравним: *серб**к**а*. Нулевую партикулу можно выявить также при сравнении партикульных комплексов *ка+то* и *ка+**къ**+то*.

Нулевая партикула в русском языке

Наше понимание партикульного минисинтаксиса и нулевой партикулы связано с другой ситуацией, которая хорошо известна изучающим иностранный язык, но может быть представлена в нетрадиционной форме, а именно: сквозь призму теории партикул. Наглядно иллюстрируют наши рассуждения следующие примеры:

один объект/субъект	**два объекта/субъекта**
Я работаю в школе. Моя сестра тоже/также.	*Мы хорошо знаем русский язык. Также мы неплохо говорим по-английски.*
Настя и Вика едут на море. Саша тоже/также.	*Я изучаю испанский язык в университете, я также изучаю греческий язык самостоятельно.*

В этом случае имеются сочетания партикул, формальное отличие которых материализуется отсутствием вопросительной партикулы *къ* (*тоже=то+же; также=та+къ+же*). Отсутствие этой примарной единицы связано с наличием различных семантических отношений между значениями частиц, имеющих связь с категорией определенности/неопределенности, а

значит, и с теорией дейксиса. Комбинация партикул *также* используется, когда существуют два предмета. В данном контексте сочетания *тоже* и *также* взаимозаменяемы. При наличии одного подлежащего используется союз *также*. Партикула *къ* в этом случае выделяет один предмет из ряда однородных. Нулевая партикула, наоборот, допускает некую множественность, что отсылает нас к неопределенности. Эти невысказанные части суждения тесно связаны с понятием *интенции*, отсылают нас к какому-то определенному контексту и таким образом подтверждают сложную природу нулевого знака в целом.

Заключение

В заключение можно сделать вывод о том, что описание нулевой партикулы, в частности проблема ее сопоставительного изучения, является одной из приоритетных звеньев описания всего дискурса. Исследование показало, что наиболее адекватным решением при изучении партикул является использование одних и тех же моделей, по которым строится партикульное единство. Эти модели не позволяют безвозвратно исчезнуть партикулам, а, наоборот, поддерживают их развитие и создают благоприятные условия для их дистрибуции.

В процессе систематизации нулевых партикул можно идти разными путями. Все они в той или иной степени подвергаются воздействию интенции, в результате чего выходит на первый план антропоцентрическая специфика партикуляризации.

Литература

Зализняк, А. А., 2008. *Древнерусские энклитики*. Москва: Языки славянских культур.

Кацнельсон, С. Д., 2011. *Содержание слова, значение и обозначение*. Москва: Едиториал УРСС.

Котова, Н., Янакиев, М., 2001. *Грамматика болгарского языка для владеющих русским языком*. Москва: Издательство МГУ.

Николаева, Т., 2008. *Непарадигматическая лингвистика (История „блуждающих частиц“).* Москва: Языки славянских культур.

References

Katsnel’son, S. D., 2011. *Soderzhanie slova, znachenie i oboznachenie*. Moskva: Editorial URSS.

Kotova, N., Yanakiev, M., 2001. *Grammatika bolgarskogo yazyka dlya vladeyushhih russkim yazykom*. Moskva: Izdatel’stvo MGU.

Nikolaeva, T. M., 2008. *Neparadigmaticheskaya lingvistika (Istoriya* “*bluzhdayushtih chastits*”). Moskva: Yazyki slavjanskih kul’tur.

Zaliznyak, A. A., 2008. *Drevnerusskie enklitiki*. Moskva: Yazyki slavyanskih kul’tur.

Д-р Илия Солтиров
Гуманитарная гимназия имени Святых Кирилла и Мефодия
Пловдив, Болгария
E-mail: iliq_soltirov@abv.bg

Iliya Soltirov, PhD
High School of Humanities "St. St. Cyril and Methodius"
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: iliq_soltirov@abv.bg

ВЪВЕЖДАЩИ ЕДНОСЪСТАВНИ БЕЗСКАЗУЕМНИ ИЗРЕЧЕНИЯ В НОВИНАРСКИТЕ ЗАГЛАВИЯ

СИЛВИЯ КОЕВА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ВЕЛИКО ТЪРНОВО, БЪЛГАРИЯ

INTRODUCTORY NON-PREDICATE SENTENCES IN NEWS HEADLINES

SILVIYA KOEVA
ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO
VELIKO TARNOVO, BULGARIA

Abstract: The present study illustrates one of the contemporary techniques for attracting the attention of media audience, characteristic of the headlines of the most popular and reputable Bulgarian news websites. This refers to the use of introductory non-predicate sentences as a first part of the headline. The topics for which these syntactic structures are preferred are indicated in general terms. The analysis focuses on the selection of lexical means, some syntactic features, as well as the joint functioning of the introductory sentences with a following component of the headline, which is actually the carrier of the main fact of the news. Attention is also paid to the use of other similar introductory elements in headlines.

Keywords: non-predicate sentences, introductory sentences, news headlines, media language

Наблюденията върху езика на медиите имат особена значимост не само заради влиянието, което средствата за масова информация оказват върху речта на своята аудитория, но и заради техния потенциал да формират общественото мнение, да въздействат явно или скрито чрез разнообразни стратегии – от най-елементарните до изключително сложните и трудно осъзнавани от медийните потребители. Заглавията (или целите заглавни комплекси) на информационните медийни текстове са елементът, в който най-отчетливо се открояват актуалните тенденции, предпочитанията, които се налагат в употребата на изразните средства по отношение както на подбора им, така и на комбинирането им в по-сложни езикови механизми. При анализа на цялостните стратегии винаги е необходимо да се отчете и съдържанието на основния текст, а понякога и да се направи справка с това на други инфор-

мационни текстове, за да се обясни защо е предпочетено дадено езиково средство и с каква функция е натоварено.

Новините са най-голямата, най-представителната и най-значимата група сред информационните жанрове. Също така „**Новината**, благодарение на властта на телевизията (днес за тази власт претендира и интернет пространството – С. К.) вече взема надмощие над интерпретативните и публицистичните жанрове коментар и фичър“ (Борисова/Borisova 2011, 108). Ето защо езиковите особености, характерни за новинарските текстове, винаги са изследователски предмет с подчертана актуалност.

Целта на настоящото изследване е да илюстрира един от съвременните похвати за привличане на вниманието на медийната аудитория, характерен за заглавията на новините на най-популярните и приемани за по-сериозни български информационни сайтове (Nova.bg, Btvnovinite.bg, Fokus-news.net, Vesti.bg, Dariknews.bg). Има се предвид използването на въвеждащи едносъставни безсказуемни изречения в началото на основното заглавие. Посочват се най-общо темите, за чието представяне се предпочитат въпросните синтактични структури, анализират се подборът на лексикалните средства, някои синтактични особености, както и съвместното функциониране на въвеждащите изречения със следващия компонент от заглавието, който всъщност е носителят на главния факт на новината. Обръща се внимание на употребата на други подобни въвеждащи елементи в заглавията. Забелязаните особености са илюстрирани с 32 примера.

Употребата на въвеждащите едносъставни безсказуемни изречения (не само в заглавията, но дори в началото на същинските текстове) вече е една от характерните черти на новинарския стил, докато преди повече от 50 години Р. Русинов отбелязва: „… едносъставните изречения са стилистично ограничени – те се използуват главно в разговорния и художествения стил“ (Русинов/Rusinov 1972, 70), и допълва: „А що се отнася до публицистичния стил, тук употребата им е сравнително рядка и е в зависимост от жанра на публицистичното произведение и от индивидуалния стил на автора“ (Русинов/Rusinov 1972, 70 – 71). Анализираният езиков материал затвърждава промяната на това положение и оставя актуални и днес думите на Ж. Бояджиев: „Въпреки че са били обект на многобройни изследвания, описателните номинативни изречения продължават да бъдат благодатна област за дирене както в синтактичен, така и в стилистичен аспект“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 396).

Едносъставните прости изречения се реализират чрез извършване на предикация с помощта само на една главна изреченска част – подлогът или сказуемото, без изразяването на другата да е необходимо в по-широкия езиков контекст и без тя да се подразбира от ситуацията на общуването. „Единици на свързаната реч, които се състоят от един главен елемент (без пояснения или с пояснения), чиито лексико-граматични съчетателни свойства не изискват появата на другия главен елемент от предикативното ядро, за да изразят

относително завършена мисъл, се наричат едносъставни изречения“ (Недев/Nedev 1985, 12). Те се разделят в две големи подгрупи в зависимост от това коя от двете главни части е налична – 1. **безсказуемни** (наричани още **подложни**, **именни**, **номинативни**, **безсказуемно-подложни**) и 2. **безподложни** (наричани още **сказуемни**, **глаголни**, **сказуемно-безподложни** (вж. Бояджиев/Boyadzhiev 1980; Вътов/Vatov 2021, 156; ГСБКЕ/GSBKE 1994, 80 – 84; Недев/Nedev 1985; 1992, 206; Пашов/Pashov 2013, 305; Радева/Radeva 2015, 44, 47; Русинов/Rusinov 1972, 71; Стаменов/Stamenov 2023; Стоянов/Stoyanov 1979 и др.). В зависимост от това дали битийността, която се изразява чрез първата група, е придружена и от други функции и значения, се реализират **битийни**, **емоционално-оценъчни**, **тематични** и **назовни** подложни изречения. В зависимост от степента на определеност на вършителя на действието към втората група се отнасят **определеноличните**[1], **неопределеноличните**, **обобщеноличните** и **безличните** изречения. Към нея основателно и добре мотивирано Ст. Стоянов и И. Недев добавят **показателните** изречения (Стоянов/Stoyanov 1979, 24 – 26; Недев/Nedev 1985, 13, 134 – 146; Недев/Nedev 1992, 206, 219 – 221), които по-често се представят в групата на именните изречения, а в днешно време В. Вътов дори ги определя като трети тип едносъставни изречения (Вътов/Vatov 2021, 456).

Ж. Бояджиев извършва разделение на безсказуемните изречения по други три класификационни признака – според тяхната структура, според семантиката им и според това каква роля изпълняват в текста (Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 394). „В зависимост от функцията си в текста номинативните изречения биват въвеждащи (интродуктивни) и завършващи (конклузивни)“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 395). Езиковедът приема като най-сполучливо обяснение на ролята, с която първата разновидност е натоварена, това на Н. Арутюнова в „Предложение и его смысл“ (1978): „Интродуктивните изречения настойчиво изискват продължение. Отсъствието на продължение би излъгало очакванията на адресата, би оставило у него чувство на информативна незадоволеност“ (Арутюнова/Arutyunova 1976, цит. по Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 395). Те „… изразяват някаква най-обща мисъл или констатация, която намира естественото си развитие и продължение в следващите глаголни изречения“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 395).

По отношение на мястото на въвеждащите безсказуемни изречения в текстовата линейна структура Ж. Бояджиев уточнява, че обикновено стоят в

[1] Въпреки най-често прилаганото полуслято изписване на изброените термини тук се приема като най-логично слятото им изписване. В. Иванова, която посвещава езикова бележка на този проблем, разглеждайки употребите на термините *определенолични*, *неопределенолични* и *обобщенолични изречения*, както и на още четири други граматически термина, заема позиция, че слятото изписване на сложните прилагателни, назоваващи разновидностите на безподложните изречения, е по-ясно аргументирано (Иванова/Ivanova 2020, 308).

началото на текста или в началото на абзаца (Бояджиев/Boyadzhiev 1980, 359). Типично тяхно място в съвременния писмен новинарски дискурс е началото на заглавието. А очакваното развитие невинаги следва веднага и чрез глаголни изречения. Въвеждащите безсказуемни изречения в началото на новинарските заглавия също така не само запознават предварително медийния потребител с контекста, в който се е случило главното събитие, но и насочват вниманието му към нещо, което следва, подобно на катафоричните повърхнинни връзки в линейната структура на текста. Самите изречения обаче не могат да се определят като същински катафорични конектори, тъй като са цели структури, предаващи успешно собствена информация, макар и с очакване за допълнително разясняване. По-скоро в състава на част от тях като катафорично свързващо средство може да се приеме определен лексикален елемент – заради по-общото значение на съществително име в ролята на подлог във въвеждащото изречение и особено ако е придружено от оценъчно определение, будещо любопитство, то може да се усети като катафорична връзка – като създаване на очакване за конкретизиране на случката, подобно на прономиналната антиципация (срв. *Каква **предателка**! Повече няма да споделям с **Петя**.* = ***Тя** се оказа предателка! Повече няма да споделям с **Петя***). Цялостният антиципиращ ефект обаче се дължи най-вече на особеностите на употребените видове едносъставни изречения, на позицията, в която са поставени, както и на специфичната функция на текстовия елемент, в който се намират – заглавието.

Чрез разглеждания езиков механизъм медията има по-голяма възможност да даде субективна оценка на новината (с определения като *скандален*, *трагичен*, *потресаващ* и под. към подлога на изречението), което, макар да не е присъщо за качествените медии и за сериозното представяне на важните събития за деня, се наблюдава при поднасянето на новините в България заради предимно популярния им облик.

Моделът е особено характерен за заглавия, съобщаващи за измамни схеми и други престъпления. В тези случаи ясно се виждат предпочитанията към определена лексика – *схема*, *измама*, *измамен*, *мним* и др., най-вече във въвеждащото изречение, но и в последвалото основно съобщение: ***Измамна схема: Мним майстор завлече хора с хиляди левове*** (Vesti.bg, 21.02.2025 г.); ***Ало измама: 80-годишна пенсионерка даде над 22 хиляди лева на мним лекар*** (Dariknews.bg, 10.04.2025 г.).

Понякога началото на новината също започва с подобно въвеждащо едносъставно изречение, което забавя линейното развитие на дълбинната структура и не е приемано за типична черта на структурата на новините, тъй като се намалява ударната сила на началото им. Това говори за засиленото налагане на разглеждания механизъм, срв.: ***Нова схема за „ало“ измами: Жена преведе пари чрез QR код*** (Nova.bg, 29.04.2025 г.) *Нова схема за „ало“ измами. 33-годишна жена преведе 5000 лева чрез QR код, получен на електронната ѝ поща, съобщиха от полицията в Стара Загора*; ***Лукс под***

прицел: НАП проверява българи със скъпи коли и имоти (Vesti.bg, 5.05.2025 г.).

Освен за заглавия, свързани с измами, механизмът е характерен и при съобщаване за насилствени прояви: ***Живот в страх: Перничани се оплакват от тормоз на психично болен мъж*** (Nova.bg, 27.03.2025 г.); ***Тревога: НАТО вдигна германски изтребители след поява на руски разузнавателен самолет над Балтийско море*** (Btvnovinite.bg, 21.09.2025 г.).

При засягането на тази тема се срещат често лексемите *агресия* и *агресивен*: ***Брутална агресия в Пловдив: Четирима са със счупени ребра и синини след побой от непознати*** (Vesti.bg, 5.05.2025 г.); ***Удари и блъскане по автомобил: Как се стигна до поредния случай на агресия на пътя***[1] (Nova.bg, 28.02.2025 г.) *Сигнал за поредна агресия на пътя. Композиторът Минко Ламбов написа в социалните мрежи, че синът му Кирил е попаднал в опасна ситуация с агресивно поведение на шофьор.* Интересното в това заглавие е, че по-неконкретният смисъл се съдържа в словосъчетанието *поредния случай на агресия на пътя* от втория му компонент. Това доближава по функция въвеждащото битийно изречение до тематичните (заради контекстовата синонимия). „В някои случаи тематичното изречение се повтаря (със същата лексема или с неин синоним) в следващото го изречение. […] *Фрази, фрази, фрази! Думи*, зад които се потуляше жестокостта …“ (Недев/Nedev 1985, 180 – 181; по-подробно за тематичните безсказуемни изречения вж. Недев/Nedev 1985, 174 – 183).

Актуална е и употребата на въвеждащи безсказуемни изречения с лексемата *случай* в словосъчетания като *нов/пореден случай на X* с интензифицираща функция[2] или *скандален случай на X, нов скандал, скандал* и под.: ***Нов случай на жестокост към животно: Ветеринари се борят за живота на изтезавано куче*** (Nova.bg, 4.04.2025 г.); ***Скандален случай с непълнолетен зад волана: 15-годишен „лети“ с 260 км/ч по „Цариградско шосе“*** (Dariknews.bg, 4.04.2025 г.) *Пореден случай на непълнолетен зад волана. През нощта 15-годишен младеж, заедно с двама спътници – на 15 и 16 години, е шофирал кола с над 260 километра в час по столичния булевард*

[1] Въпреки оформянето на заглавието с косвен въпрос по структурните и езиковите си особености текстът принадлежи към жанра новина (разширена информация).

[2] Л. Крумова-Цветкова посочва като начин за изразяване на количествено значение за неопределено разделно множество без отклонение от някаква норма конструкции с лексикални квантификатори от типа *поредица от x, редица x, низ от x* (Крумова-Цветкова/Krumova-Tsvetkova 2007, 41 – 42). Но те, както и подобните на тях *пореден x, нов x* се срещат често с интензифицираща функция в много медийни заглавия (вж. Коева/Koeva 2016, 189 – 192). Дори да няма отклонение от количествените норми при описваните явления, се възприемат от носителите на езика като изразители на относително голямо количество и е възможно в определени ситуации да назовават множеството като твърде голямо (напр. при съобщаване на брой загинали, където и една „поредна жертва“ се оценява като твърде много).

„Цариградско шосе“; ***Скандал в Спешното: Медик посегна на 18-годишен пациент*** (Vesti.bg, 24.04.2025 г.).

Въвеждащите изречения от разглеждания тип отдавна са се затвърдили като уместни при представянето на новини за стихийни бедствия, затова са се превърнали в медийни клишета. Става дума за словосъчетанията *огнен ад* и *воден ад*, които бяха особено характерни за медийния език преди десетина години (вж. Коева/Koeva 2017, 308 – 309). Разбира се, употребяват се и днес, но понякога се заменят с други лексеми или словосъчетанието се разширява: ***Огнен гняв: Вулканът Левотоби Лаки-Лаки в Индонезия изригна няколко пъти*** (Vesti.bg, 22.09.2025 г.); ***Воден ад в Северозапада: Бедствено положение и огромни щети след пороите*** (Dariknews.bg, 28.04.2025 г.).

Моделът на новинарски заглавия с въвеждащи подложни изречения, но без характерен устойчив лексикален материал се среща и при представяне на други теми – политически новини с ниска степен на сензационност, новини с популярен и с по-развлекателен характер: ***Начало на есенната парламентарна сесия: Депутатите се върнаха в Народното събрание*** (Nova.bg, 3.09.2025 г.) *Старт на новия политически сезон. Депутатите се върнаха на работа в пленарната зала след 33-дневна ваканция. Заявките за есенната сесия на парламента вече са налице. ПП-ДБ като опозиция вече поставиха на масата пети вот на недоверие*; ***Изненадващ момент: Тръмп и Мъск един до друг на погребението на Чарли Кърк, стиснаха си ръцете*** (Vesti.bg, 22.09.2025 г.); ***Гордост за България: Националният ни отбор е на четвъртфинал на Световното по волейбол*** (Dariknews.bg, 22.09.2025 г.); ***Мразовит четвъртък: Слънце, студ и ниски температури*** (Vesti.bg, 20.02.2025 г.); ***Необичайна находка: Извадиха 15 тротинетки от водата край Морската гара във Варна*** (Nova.bg, 10.05.2025 г.).

Макар че от приложените примери ясно се вижда, че след двоеточието се предпочитат двусъставните изречения, в последните две заглавия главното съобщение е предадено също чрез едносъставни изречения – подложно битийно и сказуемно неопределенолично. Заради спецификата на текстовия елемент, в който са употребени, очакването, създадено от въвеждащите едносъставни изречения, невинаги се „потушава“ веднага от глаголни изречения.

Разглежданият модел на оформяне на съвременните новинарски заглавия се актуализира в толкова голяма степен, че понякога се прилага без оглед на логиката при поднасянето на фактите и употребеното на първа позиция едносъставно изречение само по форма, но не и по информативност отговаря на въвеждащите. Така се е получило при подредбата на изреченията в заглавния комплекс на Nova.bg от 26.03.2025 г., с която се нарушава илюстрираната досега логика: ***Банани с кокаин в Бургас: Една и съща фирма две години получава такава пратка.*** *На 21 март е открит пореден контейнер с наркотици*. Безсказуемното тематично изречение е само привидно въвеждащо, понеже съдържа главната новина. Двоеточието не сигнализира нито

причинно-следствена връзка, нито конкретизиране на по-общо представено предходното съдържание (вж. ОПРБЕ/OPRBE 2012, 87), а разяснява подробностите около разкриването на пратките с наркотици. Следходният елемент е по-подходящ за подзаглавие, като факт, взет от т. нар. бекграунд. Подзаглавието от своя страна може да се използва като надзаглавие или въвеждащ елемент (ако се премахне указанието за време), защото съобщава за събитието най-общо в сравнение с другите две изречения и е използвано типичното словосъчетание с *пореден*. Поставено под основното заглавие, създава двусмислица, като провокира размисъл върху това дали не става дума за друг тип пратка на наркотици.

В някои случаи може да се усети по-силно уточняване или причинно-следствена връзка, но отново първият елемент си остава основната новина и самостоятелно може да изпълни функцията на заглавие, а вторият разяснява второстепенни факти: ***Засилен контрол по пътищата заради Великден: Само на Цветница са хванати 400 нарушители на „Струма“*** (Btvnovinite.bg, 16.04.2025 г.).

Неуместно двоеточие под влияние на модела се открива и при употреба на едносъставното неопределенолично изречение от следващото заглавие: ***Описват щетите след пороя в Монтанско: Доброволци продължават да разчистват засегнатите къщи*** (Nova.bg, 02.05.2025 г.).

Стана ясно, че въвеждащите елементи са много характерни за оформлението на съвременните новинарски заглавия[1]. Затова могат да се срещнат и изречения със същата интродуктивна функция, които само на пръв поглед да приличат на едносъставните безсказуемни изречения. В „Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език“ И. Недев обособява подточка „Конструкции, които по структура съвпадат с именните изречения“ (Недев/Nedev 1985, 183 – 210). Описаните синтактични единици, съдържащи в състава си име, но нямащи изразено сказуемо, не се отличават с изразяване на битийност, а имат други свои специфики. Една част от тях само наподобяват безсказуемните изречения, но се възприемат като непълни, чието сказуемо лесно се осмисля: ***Правителството с предложение: Увеличение със 126 лв. на линията на бедност за следващата година*** (Fokus-news.net, 2.09.2025 г.). В конкретния случай по никакъв начин елементът *с предложение* не може да се разбере като несъгласувано определение, а трябва да изпълни функцията на непряко допълнение към неизразеното сказуемо (глаголната форма *излиза*). Тази структура се реализира и в основни заглавия (***Политиците с послания по повод 117 години от Независимостта на България*** (Vesti.bg, 22.09.2025 г.).

Началото на следващото заглавие съдържа формула за раздяла и може да се отнесе към изреченията за израз на поздрав и благопожелание, в които

[1] Друг материал е посветен на въвеждащите обстоятелствени пояснения (Коева/Koeva 2025).

нерядко присъства обръщение (Недев/Nedev 1985, 192): ***Сбогом, Сияна! Погребаха детето, загинало в тежка катастрофа. Фаталната отсечка все още не е обезопасена*** (Nova.bg, 3.04.2025 г.). А типичен пример е следният: ***Честит празник, българи: 117 години от обявяването на Независимостта на България*** (Dariknews.bg, 22.09.2025 г.).

И. Недев коментира и изречения за израз на заповед, команда, предупреждение за предстояща опасност: „… разглежданите конструкции не са именни изречения, а двусъставни или едносъставни определено-лични изречения с отстранено сказуемо, чиято незаета синтактична позиция се осмисля приблизително с глагол, имащ неекзистенциална семантика“ (Недев/Nedev 1985, 194). Те също може да послужат за въвеждащ елемент: ***Внимание, шофьори: Ограничения по АМ „Тракия“ за ремонтни дейности този уикенд*** (Dariknews.bg, 10.04.2025 г.); ***Внимание шофьори! Затварят за ремонт три участъка от АМ „Тракия“ в посока Бургас*** (Vesti.bg, 22.09.2025 г.).

Други въвеждащи едносъставни изречения, чиято употреба обаче се характеризира с по-слаба фреквентност, са безподложните неопределенолични изречения с форма на глагола сказуемо в трето лице множествено число. Те са особено характерни за оформяне на основните медийни заглавия – със или без въвеждащ елемент (напр. ***Откриха тяло на човек на екопътека „Невястата“ край Смолян*** (Vesti.bg, 22.09.2025 г.), но в примери като приведения по-долу само насочват вниманието към главното, което следва. Макар в немалко текстове вършителят на действието да се изяснява впоследствие, усещането за създаване на катафорична връзка при тях се дължи отново на съществително име в състава им или е слабо. Няма осезаема необходимост от уточняване на вършителя, за да се разбере изказаната мисъл. И. Недев пише за възможността неопределеността на вършителя да се неутрализира по-нататък в текста, но не квалифицира такива неопределенолични изречения като елиптични (Недев/Nedev 1985, 31). Срв.: ***Подготвят промяна: Личният картон става електронен*** (Dariknews.bg, 10.04.2025 г.).

Накрая ще се спомене, че въвеждащите едносъставни безсказуемни изречения са характерни и за оформлението на заглавия на друг тип медийни текстове, които нямат характер на новини, а принадлежат към анализите, коментарите, фичърите и др.: ***Вторият мандат на Доналд Тръмп: какво казват цифрите?*** (Nova.bg, 17.04.2025 г.); ***Равносметка на Черноморския туризъм: Летните резервации продължават и през октомври*** (Nova.bg, 22.09.2025 г.); ***Чупене на кости и нечовешка болка: Разказ на мъжа, който удължи ръста си оперативно*** (Nova.bg, 25.04.2025 г.).

От извършените наблюдения може да се направят следните изводи:

1. Въпреки че заглавията на най-разпространената форма на информационните текстове – новините, би трябвало да са по възможност кратки, точни и неоценъчни (като характерна черта на качествените медии), съвременните похвати при оформлението им твърде често допускат разширяването им с

допълнителни разясняващи елементи. Това прави заглавните комплекси от основно заглавие и подзаглавие по-обемни и по-информативни, както и нерядко по-въздействащи. Използването на по-сложни синтактични структури със стремеж за постигане на атрактивност в различна степен се налага като актуална тенденция при употребата на т.нар. език на медиите дори на посериозно приеманите информационни сайтове у нас. В днешно време не се следва непременно съображението, характерно за заглавията на агенционните информации, за което пише С. Терзиев: „То (заглавието – С. К.) трябва да бъде колкото може по-точно, да съдържа кондензирано новината и да бъде кратко – не повече от 5 – 6 думи“ (Терзиев/Terziev 2006, 373).

2. Вместо чрез директно поднасяне на най-важния факт авторите на съвременните български новинарски текстовете избират да информират поплавно, чрез въвеждащи елементи. С висока честота се открояват употребите на едносъставни безсказуемни изречения с въвеждаща функция в основното заглавие. Повечето от тях изразяват битийност в чист вид – имат за цел да съобщят за съществуването на даден факт, събитие, явление. Заради наличието на определения към подлога, изразени с оценъчни прилагателни имена, малка част от тях може да се определят като емоционално-оценъчни. Не са особено честотни и случаите, при които изречението е тематично.

3. Предпочитат се разширени въвеждащи изречения, включващи в състава си определения (най-често съгласувани, но и несъгласувани или комбинация от двата типа), а по-рядко са изградени само от неразширен подлог (*Тревога:…*) или се използват еднородни подлози (*Удари и блъскане по автомобил…*).

4. Главната изреченска част се изразява предимно чрез отглаголни или други абстрактни съществителни. С подбраните номинации се извършва инициална референция, която отпраща към извънезиковия обект твърде общо, но напрежението от неизвестността не се поддържа дълго, а поконкретното съдържание се представя след двоеточие. На тази позиция функцията на същинското медийно заглавие най-често се изпълнява от глаголно двусъставно изречение, но понякога може да следва още едно едносъставно изречение – безсказуемно или безподложно неопределенолично.

5. За високата възпроизводимост на езиковия модел в новинарския дискурс у нас говорят няколко явления:

5.1. Навярно неосъзнато се оформят като въвеждащи фрази (на първа позиция и последвани от двоеточие) едносъставни изречения, които са носители на главната новина, а следващото ги изречение разяснява допълнителните факти около случката, т.е. не разкрива съдържанието на по-общо предадена предходна информация.

5.2. Не е рядкост началото на същинския текст да започне също с едносъставно въвеждащо изречение (и често с пълно повторение на това в заглавието), което в известна степен забавя процеса на рецепцията на най-важната информация.

5.3. Наблюдават се и други разновидности на въвеждащи структури, сходни с анализираните едносъставни изречения.

6. При представянето на новини от определени тематични области са се наложили устойчиви модели, включващи определен тип лексикални елементи. Съобщенията за измами, за криминални прояви и извършено насилие, както и за природни бедствия се обвързват със запомнящи се словосъчетания от типа на *ало/телефонна* (и под.) *измама, мним X, скандален/нов/пореден случай на X, огнен/воден ад* и др. Като цяло обаче моделът се среща при най-разнородни теми и при други медийни жанрове.

7. Типичното двоеточие, сигнализиращо предстоящо конкретизиране, в някои заглавия се заменя със запетая и рядко – с удивителен знак.

Изясняването на функционирането на представения механизъм при оформлението на новинарските заглавия на едни от най-четените медийни сайтове у нас разкрива само една страна от съвременния облик на езика на медиите в България. Той несъмнено ще се изменя в отговор на изменящото се общество, а благодарение на нарастващия брой изследвания, посветени на особеностите му, новите тенденции ще се отчитат и анализират с по-голяма прецизност.

Литература

Борисова, Е., 2011. *Жанрове в медиите.* Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“. ISBN 978-954-577-429-4.

Бояджиев, Ж., 1980. Още веднъж за номинативните изречения. В: Чолакова, Кр. и др. (ред.). *Езиковедски проучвания в чест на академик Владимир Георгиев*, с. 393 – 397. София: Издателство на БАН.

Вътов, В., 2021. *Граматика на българския език*. Велико Търново: Знак ’94. ISBN 978-954-8305-70-9.

ГСБКЕ, 1994. Авторски колектив. *Граматика на съвременния български книжовен език. Том 3. Синтаксис*. София: Издателство на БАН. ISBN 954-430-180-1.

Иванова, В., 2020. За правописа на някои граматични термини. В: Буров, Ст. (отг. ред.). *Граматика на духа. Сборник в чест на доц. д-р Любка Стоичкова по случай нейната 70-годишнина*, с. 305 – 310. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 978-619-208-211-6.

Коева, С., 2017. *Манипулативен потенциал на средствата за квантификация в съвременния български език*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 978-619-208-121-8.

Коева, С., 2025. Словоредни особености на обстоятелствените пояснения в новинарските заглавия. *Български език и литература*, кн. 4, с. 500 – 515. ISSN 0323–9519 (Print), 1314–8516 (Online).

Крумова-Цветкова, Л., 2007. *Семантичната категория количество и нейното изразяване в българския език*. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-084-7.

Недев, И., 1985. *Едносъставните изречения в съвременния български книжовен език.* София: Наука и изкуство.

Недев, И., 1992. *Синтаксис на съвременния български книжовен език.* София: Бряг-принт. ISBN 954-799-009-9.

ОПРБЕ, 2012. Авторски колектив. *Официален правописен речник на българския език*. София: Просвета. ISBN 978-954-01-2701-9.

Пашов, П., 2013. *Българска граматика*. Пловдив: Хермес. ISBN 954-459-653-4.

Радева, П., 2015. *Записки по синтаксис на съвременния български книжовен език. Словосъчетание и просто изречение*. Велико Търново: УИ „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 978-619-208-025-9.

Русинов, Р., 1972. *Практическа стилистика. Просто изречение*. София: Народна просвета.

Стаменов, М., 2023. Едносъставни глаголни изречения, безлични глаголи, предикативи и форми на изразяване на субективност в българския език. *Български език, Приложение*, т. 70, с. 158 – 178. Print ISSN 0005-4283, Online ISSN 2603-3372.

Стоянов, Ст., 1979. Същност и тълкуване на безглаголните показателни изречения в българския език. В: Попов, К. (Съст.). *Помагало по български синтаксис*, с. 18 – 26. София: Наука и изкуство.

Терзиев, Св., 2006. *Агенционна журналистика. Същност на журналистическата информация и техника за писане на новини.* София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-2348-5; 978-954-07-2348-8.

REFERENCES

Borisova, E., 2011. *Zhanrove v mediite*. Shumen: UI „Episkop Konstantin Preslavski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-577-429-4.

Boyadzhiev, Zh., 1980. Oshte vednazh za nominativnite izrecheniya. In: Cholakova, Kr. et. al. (red.). *Ezikovedski prouchvaniya v chest na akademik Vladimir Georgiev*, pp. 393 – 397. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

GSBKE, 1994. Avtorski kolektiv. *Gramatika na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Vol. 3. Sintaksis*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian]. ISBN 954-430-180-1.

Ivanova, V., 2020. Za pravopisa na nyakoi gramatichni termini. In: Burov, St. (ed.). *Gramatika na duha. Sbornik v chest na dots. d-r Lyubka Stoichkova po sluchay neynata 70-godishnina*, pp. 305 – 310. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian]. ISBN 978-619-208-211-6.

Koeva, S., 2017. *Manipulativen potentsial na sredstvata za kvantifikatsiya v savremenniya balgarski ezik*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian]. ISBN 978-619-208-121-8.

Koeva, S., 2025. Slovoredni osobenosti na obstoyatelstvenite poyasneniya v novinarskite zaglaviya. *Balgarski ezik i literatura*, № 4, pp. 500 – 515. ISSN 0323–9519 (Print), 1314–8516 (Online).

Krumova-Tsvetkova, L., 2007. *Semantichnata kategoriya kolichestvo i neynoto izrazyavane v balgarskiya ezik*. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-322-084-7.

Nedev, I., 1985. *Ednosastavnite izrecheniya v savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Nedev, I., 1992. *Sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik*. Sofia: Bryag-print [in Bulgarian]. ISBN 954-799-009-9.

OPRBE, 2012. Avtorski kolektiv. *Ofitsialen pravopisen rechnik na balgarskiya ezik*. Sofia: Prosveta [in Bulgarian]. ISBN 978-954-01-2701-9.

Pashov, P., 2013. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Hermes [in Bulgarian]. ISBN 954-459-653-4.

Radeva, P., 2015. *Zapiski po sintaksis na savremenniya balgarski knizhoven ezik. Slovosachetanie i prosto izrechenie*. Veliko Tarnovo: UI „Sv. sv. Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian]. ISBN 978-619-208-025-9.

Rusinov, R., 1972. *Prakticheska stilistika. Prosto izrechenie*. Sofia: Narodna prosveta [in Bulgarian].

Stamenov, M., 2023. Ednosastavni glagolni izrecheniya, bezlichni glagoli, predikativi i formi na izrazyavane na subektivnost v balgarskiya ezik. *Balgarski ezik, Prilozhenie*, vol. 70, pp. 158 – 178 [in Bulgarian]. Print ISSN 0005-4283, Online ISSN 2603-3372.

Stoyanov, St., 1979. Sashtnost i talkuvane na bezglagolnite pokazatelni izrecheniya v balgarskiya ezik. In: Popov, K. (ed.). *Pomagalo po balgarski sintaksis*, pp. 18 – 26. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Terziev, Sv., 2006. *Agentsionna zhurnalistika. Sashtnost na zhurnalisticheskata informatsiya i tehnika za pisane na novini*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 954-07-2348-5; 978-954-07-2348-8.

Vatov, V., 2021. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Znak ’94 [in Bulgarian]. ISBN 978-954-8305-70-9.

Гл. ас. д-р Силвия Коева
Web of Science Researcher ID: OIT-8460-2025
ORCID ID: 0000-0002-8965-9332
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Филологически факултет
Катедра „Съвременен български език“
Велико Търново, България
E-mail: ssilvia_koeva@abv.bg
s.koeva@ts.uni-vt.bg

Senior Assist. Prof. Silviya Koeva, PhD
Web of Science Researcher ID: OIT-8460-2025
ORCID ID: 0000-0002-8965-9332
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

Faculty of Modern Languages
Department of Modern Bulgarian language
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: ssilvia_koeva@abv.bg
s.koeva@ts.uni-vt.bg

POLITENESS STRATEGIES IN SPANISH: COMPLIMENTS AND REQUESTS IN CONVERSATION

ZHENI KOLEVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This study explores politeness strategies in Spanish in two types of speech acts: collaborative acts, which promote social harmony, and competitive acts, which tend to involve face-threatening acts. The analysis draws on Spanish literary and drama dialogues, focusing on compliments and requests, and their responses as adjacency pairs; it examines how internal and external modifiers mitigate or intensify illocutionary force. Attention is also given to expansions that precede, delay, or follow the main act, shaping the interactional outcome. The findings show how different modifiers, combined with expansions, enable speakers to balance the maintenance of interpersonal relations with the assertion of individual goals across different communicative contexts.
Keywords: pragmatics, politeness strategies, speech acts, compliments, requests

The present study examines politeness strategies in two types of speech acts, as classified by G. Leech: collaborative speech acts, which are inherently polite, and competitive speech acts, which are essentially impolite and in conflict with politeness. The objective of the research is both to trace the internal and external modifiers employed across different types of speech acts and to explore the various forms of expansions that affect the illocutionary force of the utterance. The analysis is based on examples drawn from Spanish theatrical plays and literary works.

The theoretical framework of this study integrates several approaches to speech act analysis and politeness. It draws on Leech's (Leech 1983, 2014) classification of speech acts[1] in relation to politeness, which evaluates them according to the distribution of *cost* and *benefit* between speaker and hearer, as well as Brown and Levinson's model of politeness strategies (Brown & Levinson 1987).

For the analysis of the speech acts, the study employs the methodology for segmenting and codifying speech acts proposed by J. House and D. Kádár (2021).

[1] This classification also takes into account the types of goals involved: illocutionary and social. Based on these two types of criteria, the researcher identifies four types of speech acts (Leech 2014, 89): *collaborative* (neutral with regard to politeness), *convivial* (supporting politeness), *competitive* (contradicting politeness), and *conflictive* (incompatible with politeness).

Within this framework, a speech act is conceptualised as a combination of a *head act* and modifiers that either mitigate or intensify its illocutionary force. These modifiers may be internal or external. The latter can be syntactic or lexical. An example of a syntactic modifier is the sentence type, such as interrogative or declarative. A lexical modifier, on the other hand, may involve the use of adverbs that minimise the hearer's effort in fulfilling the speaker's request (*understaters*), for instance: "Could you lend me a little salt?" An example of an external modifier is the phrase "I would like to ask you something," which serves to draw the hearer's attention and prepare them for the subsequent utterance (*want statement*). The investigation of these various types of modifiers enables a more nuanced understanding of the structuring and functioning of politeness strategies in different types of speech acts.

The analysis focuses on two speech acts—*compliment–response to compliment* and *request–response to request*—conceptualised as adjacency pairs. The adjacency pair is a core concept in conversation analysis and is regarded as the basic unit of conversation. It consists of two turns produced by different speakers, placed in immediate sequence and logically connected (e.g., question–answer, greeting–greeting) (Sacks, Schegloff & Jefferson 1974; Schegloff 2007; Adams 1981).

The study also incorporates E. Schegloff's (2007) concept of *expansions*, which may occur before (pre-expansions), during (insert expansions), or after (post-expansions) the main adjacency pair (Schegloff 2007). Pre-expansions, for example, often serve to prepare the interlocutor and mitigate the risk of an unfavourable response. A question such as *"Are you busy tonight?"* can function as a prelude to an invitation, with the response *"Why are you asking?"* signalling the hearer's recognition of its preparatory function and encouraging the speaker to proceed with the invitation or suggestion. This type of analysis is particularly relevant to the present study, as the inclusion of the adjacency pair and its expansions enables a more in-depth examination of politeness strategies.

The first part of the analysis focuses on *collaborative speech acts*, with particular attention to compliments, which are inherently polite and characterised by politeness (Leech 2014). This category of speech acts also includes *expressions of gratitude and apologies*, which, like compliments, function to establish and maintain positive social relations. Compliments express admiration, signal solidarity, and serve as markers of respect and courtesy, while also helping to improve the relationship between the participants in communication. The use of politeness strategies in compliments is rather optional, yet their role in the construction of positive interpersonal relations is essential.

According to G. Leech, compliments and their responses illustrate two of his maxims of politeness: *the maxim of approbation* (M3), which encourages the attribution of a high evaluation to the qualities of the other (O), *and the maxim of modesty (*M4), which presupposes that the speaker (S) should downplay their own qualities (Leech 2014, 91). In this way, compliments contribute to the highlighting

of positive politeness, as they not only express admiration and approval, but also foster a sense of closeness and respect toward the other person.

Compliments are a common means for creating a sense of closeness and solidarity between interlocutors, which is why they are used in stereotypical communicative situations. According to A. del Río and M. Popova (del Río & Popova 2012, 39), this speech act usually occurs in communication between acquaintances and is often accompanied by greetings, which to some extent ritualises its use. In this context, the compliment is often employed immediately after the initial greeting, as the speakers comment on the appearance of their interlocutors. Such is the use of the compliment in the following example, which is expressed directly after the speakers meet:

1) *Bernarda. –¡Ay, qué grande está usted! –dijo desde el umbral–. ¡Si no se le conoce casi… ya es usted un hombre! (...) –Se le echa a faltar a usted en la casa, señorito –dijo bajando la mirada.*
Daniel. –Y yo te he echado a faltar a ti, Bernarda. Venga, dame un beso. (...)[1] *Te veo muy guapa hoy, y muy elegante. ¿Cómo es que te has decidido a venir a visitarnos?*

(Ruiz Zafón 2004, 119)

In the example, the compliment is accompanied by several expressions that enhance its illocutionary force. Firstly, the interjection *"Ay"*, which conveys the speaker's surprise and admiration. Secondly, the compliment itself is formulated with two exclamatory sentences, which reinforce its positive impact by emphasising both the interlocutor's physical change and the speaker's admiration. The use of the hyperbole *"si no se le conoce casi"* also contributes to and intensifies the compliment, while at the same time making it more expressive. In the following utterance, Bernarda continues to establish a positive tone of communication by pointing out that she has missed Daniel. In his response, Daniel reciprocates Bernarda's feelings, while at the same time returning the compliment and simultaneously redirecting the conversation by asking a question.

Apart from functioning as a stereotypical combination with an initial greeting in communication, compliments may also serve as a means of maintaining social relationships, as well as a reaction to previous words or actions on the part of the interlocutor, thereby contributing to the creation of positive communicative interaction. Such is the situation in the following example, in which the compliment appears as a reaction to the initial adjacency pair of *question–answer*.

2) *A. –¿Pero cuántos años tienes tú?*
B. –Treinta y uno.

[1] Ellipses indicate omissions from the original text; only the fragments relevant to the analysis have been retained.

A. –¡Treinta y uno, qué barbaridad!
(...)
A. –Pues no los aparentas –(...)–. Pero vamos, es que ni de coña, tío.
B. –Muchas gracias –sonrió.
A. –No hay de qué. Y ahora, favor por favor. ¿Te importaría cambiar de cinta? No aguanto al Bryan Ferry, no puedo con él, en serio, con todos esos aires de grandeza intelectual, y esa trascendencia que no es más que una cursilada, pura mariconería barata…

(Grandes 1994, 422).

In this sequence, the compliment functions as a response to the initial question. It is manifested with exclamatory sentences which convey the interlocutor's surprise, yet are also interpreted as a compliment, to which the interlocutor responds with an expression of gratitude. It should be noted that (A) perceives their own words as a favour through the act of paying the compliment and issues an indirect request to their interlocutor, supported by additional explanations. In this example, the compliment emerges as a reaction to the answer to the initially posed question, while at the same time serving as both a justification and a preparatory utterance for making a subsequent request. This shows how the very sequence reveals the dynamics of the conversation, in which the participants' strategies shift during the course of the dialogue depending on their goals.

In contrast to collaborative speech acts, which are primarily oriented towards maintaining social harmony, conflictive speech acts involve some degree of imposition on the hearer and may threaten their face. To preserve good relations in such situations, speakers resort to politeness strategies. Brown and Levinson (1987) identify four strategies, grounded in the assumption that communicative participants claim for themselves a public image (face) they seek to maintain. Because this face is inherently vulnerable, speakers attempt to mitigate potential threats through: (1) bald on-record strategies, (2) on-record strategies with positive politeness, (3) on-record strategies with negative politeness, (4) off-record (implicit) strategies, or, alternatively, (5) avoidance of the face-threatening act (Brown & Levinson 1987, 68 – 70).

The present study examines requests as a prototypical example of conflictive speech acts. Unlike compliments, which provide a benefit to the addressee, requests typically entail a benefit for the speaker while imposing a cost in terms of effort, time, or resources on the hearer. For this reason, politeness strategies become particularly relevant, functioning to balance social interaction: positive politeness appeals to cooperation and solidarity, while negative politeness safeguards the interlocutor's personal space. Consequently, requests may be realised either directly or indirectly, depending on the degree of mitigation required.

Having outlined the relevance of politeness strategies in requests, we now turn to an example where the speaker adopts a relatively direct approach, yet simultaneously employs several mitigating strategies:

3) *(1) –Hazme un favor, Rosita. Préstame tu cinta azul, esa que tenías puesta el sábado. Te la devolveré esta noche.*
La chiquilla asintió y se llevó un dedo a la boca misteriosamente. Luego, se perdió al fondo del pasillo y regresó poco después, caminando con sigilo.
(2) –Tómala – dijo.

(Vargas Llosa 2015, 108)

In this case, the request is formulated in the imperative form in both instances *hazme* and *préstame*. The opening phrase in utterance (1), *hazme un favor*, functions as a supportive speech act through which the speaker seeks to engage and prepare the interlocutor prior to issuing the request, thereby aiming to prevent a potential refusal. House and Kádár (2021) refer to such actions as "getting a pre-commitment." The illocutionary force of the speech act is further mitigated by the diminutive form of address *Rosita*, as well as by the promise *te la devolveré esta noche*, which Rue and Zhang (Rue & Zhang 2008) describe as a "cost minimiser." The response to the request is affirmative: *tómala*.

It is important to note that the conceptualisation of the request as a kind of favour—implying effort on the part of the speaker and benefit for the hearer—is frequently made explicit before the request itself is articulated, through expressions such as *hazme un favor / hágame un favor, ¿me haría/harías un (gran) favor?, tengo que pedirte/le un favor*, or *quería/quisiera pedirte/le un favor* (del Río & Popova 2012, 193). These expressions function as preparatory moves, signalling the necessity for the interlocutor to accept that the forthcoming action will entail some effort before the specific request is subsequently introduced.

In contrast to the previous example, the following exchange illustrates an indirect realisation of a request:

4) *A: –¿Quién va a ir a buscar a tu hijo Diego? Llega hoy. Y su madre está fuera.*
B: –¡Ay va! Se me había olvidado. ¿Te molestaría mucho ir tú? Es que yo, mira a esa hora tengo una firma en el notario.
A: –No te preocupes, yo no tengo firma en el notario. Iré yo.

(Rico-Godoy 1997, 64)

The request is expressed through an interrogative construction, functioning as an internal modifier (*syntactic downgrader*), whose open structure allows the hearer greater freedom in deciding whether to comply with the request. The use of the verbs *molestar* and *importar* in questions is characteristic of indirect strategies of negative politeness, by which the speaker signals that they do not wish to impose their will on the interlocutor's actions. In addition, internal modifiers include the use of past tense forms – the so-called *alejamiento de cortesía* – and the quantifier *mucho/muy*.

External modifiers operate in the form of phrases following the request, which

serve to provide justification or explanation. A typical example is the use of *es que*, a function House and Kádár (2021, 126) refer to as a "grounder." Of particular interest is the interlocutor's response, which not only indicates acceptance of the request but also further downplays the effort required, emphasising that the favour asked does not represent a significant inconvenience.

The use of indirect forms is common for conflictive speech acts, as they provide the hearer with the option to comply or not, rather than imposing the action as an obligation (Escandell Vidal 1996, 149). This is particularly important because requests may disrupt communicative cooperation, requiring effort on the part of the hearer and potentially intruding on their personal space. However, indirectly expressed requests also allow the interlocutor to respond to the literal meaning of the utterance and thereby ignore the request itself. In the following humorous dialogue, this strategy is repeated multiple times to create a comic effect[1]:

5) *(1) A: Perdona, ¿sabes si hay alguna panadería cerca de aquí?*
(2) B: Eh…sí.
(3) A: ¿Te importaría decirme dónde está?
(4) B: No, no me importaría.
(5) A: Pues, ¿por qué no me lo dices?
(6) B: Que sí, que sí, que yo te lo quiero decir.
(7) A: Bueno, entonces ¿por qué no me lo quieres decir?
(8) B: Que sí que quiero, ¡y dale!
(9) A: Pues dímelo.
(10) B: Si es que no me lo has preguntado.
(11) A: ¡Si te lo acabo de preguntar!
(12) B: No, no, me has preguntado que si quería decírtelo.
(13) A: Vale, vale. Tienes razón. Vamos a volver a empezar. ¿Dónde está la panadería?
(14) B: ¿Qué panadería?
(15) A: ¿Dónde está la panadería más cercana?
(16) B: ¿Pero la más cercana adónde?
(17) A: ¿Dónde está la panadería más cercana de aquí? ¿La panadería más cercana de nosotros ahora?
(18) B: Ah, esa panadería. Aquí, ¿no la ves?

The opening utterance of the dialogue may be interpreted as a pre-expansion, through which Speaker A checks whether their interlocutor B possesses the necessary information. In fact, this constitutes one of the felicity conditions for the successful performance of a question, a condition that can, in certain cases, substitute

[1] The scene is taken from the television programme *Splunge* (2005), which presents short sketches offering a humorous perspective on everyday situations. The show's title is derived from a Monty Python sketch (*Monty Python's Flying Circus*), in which a humorous explanation of the meaning of the word *splunge* is given as "neither good nor bad, nor an expression of indecision."

for the act itself. In this instance, however, the question functions as an indirect request for information. A comparable example is the use of the phrase *Do you have a watch?*, which is often employed instead of *What time is it?* The implicit content of the phrase *Do you know if there is a bakery nearby? (¿sabes si hay alguna panadería cerca de aquí?)* is *Can you tell me where there is a bakery nearby?* Since the interlocutor responds to the literal meaning of the question, the speaker is compelled to reformulate the request – still politely, but in clearer terms – using the verb *importar* in the *Condicional Simple*, a type of modifier characteristic of indirect negative politeness.

The interlocutor, however, deliberately continues to respond to the literal meaning of the subsequent utterances, thereby generating a humorous effect. It is important to note that the dialogue in question does not represent an authentic communicative exchange but rather forms part of a comic sketch, which vividly and convincingly illustrates the consequences of interpreting indirect speech acts literally.

From Schegloff's perspective, utterances (2) – (17) function as insert expansions, which delay the achievement of the communicative goal or serve to provide clarification, before the desired response is finally reached in utterance (18).

We shall now consider another example in which the speaker opts for an indirect strategy formulating the request as an appeal for permission. According to the Spanish researcher V. Alba de Diego, requests for permission differ from ordinary requests primarily in that, while in requests for help or a favour "the hearer is the one who performs the action described in the content," in requests for permission "the speaker (or the person on whose behalf the request is made) is the one who performs the action described in the propositional content of the sentence" (Alba de Diego 1996, 185). In other words, in a request for permission, the speaker seeks the hearer's consent in order to carry out an action for their own benefit.

The distinction between these two types of requests gives rise to different pragmatic strategies. A request for permission does not aim to burden the interlocutor with a specific action; rather, it anticipates their agreement or confirmation for an action that the speaker intends to undertake. In this way, it functions as a means of observing social norms and as an expression of respect for the interlocutor's autonomy and rights.

6) *(1) EL ODIOSO SEÑOR. ¿De qué color tiene usted las ligas, señorita?*
(2) PAULA. Azules.
(3) EL ODIOSO SEÑOR. ¿Azul claro o azul oscuro?
(4) PAULA. Azul oscuro.
(5) EL ODIOSO SEÑOR. (Sacando un par de ligas de un bolsillo.) ¿Me permite usted que le regale un par de azul claro? El elástico es del mejor. (Las estira y se las da.)
(6) PAULA. (Tomándolas.) Muchas gracias. ¿Para qué se ha molestado?
(7) EL ODIOSO SEÑOR. No vale la pena. En casa tengo más…
(Mihura 1986, 69 – 70)

The utterances preceding the request in question function as preparatory moves, necessary for clarifying specific details related to the forthcoming gift. Paula's response in turn (6) includes an expression of gratitude (*"Muchas gracias"*), followed by a rhetorical question, which constitutes a stereotypical social formula (*"¿Para qué se ha molestado?"*). Here, through the use of the verb *molestar*, Paula evaluates the effort involved in preparing the gift and presents it as something not obligatory, thereby protecting the social image of the interlocutor. The response in utterance (7) (*"No vale la pena. En casa tengo más…"*) continues this strategy of minimising the effort involved and displays modesty, reflecting mutual politeness and goodwill.

An interesting aspect of requests for permission is that they often function as markers of respect for the personal space of others. In situations where cultural norms or the context demand greater formality, a request for permission serves as a mechanism for maintaining politeness and preserving the social image. Unlike requests for help or a favour, requests for permission can function as supportive speech acts with a distinct communicative function. The following example illustrates this:

7) *PEREGRINA (Se acerca a él, sacando su pañuelo del pecho.) – ¿Me permite?...*
MARTÍN. – ¿Qué tengo?
PEREGRINA. – Nada…Una manchita roja aquí, en la sien. (Lo limpia amorosamente.)
MARTÍN (La mira un momento fascinado.) – Gracias.

(Casona 2004,121)

The expression *¿Me permite?* functions as a politeness strategy, reducing the risk of a negative reaction. Peregrina's action could have been perceived as an intrusion into the interlocutor's personal space had it not been accompanied by this question. Peregrina does not seek the speaker's permission in a conventional sense; rather, she poses the question simultaneously with the execution of the speech act. The synchrony is noteworthy: the speech act (the question) and the action occur at the same time, suggesting that the request is more ritualistic than genuine. It does not aim to obtain prior approval but rather facilitates a smooth transition to the action itself. Martín's response and reaction indicate that he interprets this gesture as an expression of care and affection, rather than as a genuine request for permission.

It is important to note that this study was organised around several key distinctions, including internal versus external modifiers, explicit versus implicit information, and main versus supportive speech acts. The analysis shows that the illocutionary force of a speech act can be modulated through both internal and external modifiers. Internal modifiers, which are lexical or syntactic, operate within the head act, while external modifiers are supportive moves that exist outside the head

act. These external modifiers often relate to the presuppositional basis of the head act, its felicity conditions, preparatory or motivational functions, or the mitigation of potential perlocutionary effects. Importantly, this study shows that politeness strategies extend beyond individual utterances, with interlocutors dynamically selecting means within a broader conversational context.

Compliments were found to play a multifaceted role in social interaction: they express admiration, reinforce social bonds, foster friendly relationships, and help maintain the addressee's social image. While politeness strategies are not always required in compliments, their impact can be enhanced using internal modifiers such as lexical intensifiers, positive comparisons, or other evaluative expressions. Requests, in contrast, rely heavily on politeness strategies due to their potential to threaten the hearer's face. Modifiers and expansions, whether introduced before, during, or after the main act, mitigate the imposition of these acts. Conflictive speech acts, which challenge the hearer's autonomy, require more careful deployment of these strategies than inherently polite acts, reflecting the delicate balancing of social relationships.

Finally, the study confirms that speech acts rarely function in isolation. Collaborative speech acts can operate as supportive moves for conflictive acts, and the interplay between main and supportive moves is highly context-dependent. This dynamic interaction proves that speakers' choices of politeness strategies are guided by social norms, communicative goals, and the unfolding nature of interaction, allowing for flexible and adaptive conversation management.

REFERENCES

Adams, K. L., 1981. Question/answer adjacency pairs in a performance appraisal interview. *Journal of Applied Communication Research*, vol. 9, no. 2, pp. 72 – 84. https://doi.org/10.1080/00909888109360292

Alba de Diego, V., 1994. La cortesía en las peticiones. In: *Problemas y métodos en la enseñanza del español como lengua extranjera: Actas del IV Congreso Internacional de ASELE*. Madrid: Sociedad General Española de Librería (SGEL), pp. 413 – 426.

Alba de Diego, V., 1996. La cortesía en la petición de permiso. In: *Tendencias actuales en la enseñanza del español como lengua extranjera I: Actas del V Congreso Internacional de ASELE*. Santander: Asociación para la Enseñanza del Español como Lengua Extranjera (ASELE), pp. 183 – 198.

Blum-Kulka, S., & Olshtain, E., 1984. Requests and apologies: A cross-cultural study of speech act realization patterns (CCSARP). *Applied Linguistics*, vol. 5, no. 3, pp. 196 – 213.

Blum-Kulka, S., House, J., & Kasper, G., 1989. *Cross-Cultural Pragmatics: Requests and Apologies*. Norwood, NJ: Ablex Publishing.

Brown, P., & Levinson, S. C., 1987. *Politeness: Some universals in language usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Del Río, A., & Popova, M., 2012. *A la hora de hablar*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo "Sv. Kliment Ohridski".

Escandell Vidal, M. V., 1995. Cortesía, fórmulas convencionales y estrategias indirectas. *Revista Española de Lingüística*, vol. 25, no. 1, pp. 31 – 66.

Escandell Vidal, M. V., 1996. *Introducción a la pragmática*. Barcelona: Ariel.

Escandell Vidal, M. V., 1998. Politeness: A relevant issue for relevance theory. *Revista Alicantina de Estudios Ingleses*, vol. 11, pp. 45 – 57.

Escandell Vidal, M. V., 2005. *La comunicación*. Madrid: Gredos.

House, J., & Kádár, D., 2021. *Cross-cultural pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Leech, G., 1983. *Principles of pragmatics*. New York: Longman.

Leech, G., 2014. *The pragmatics of politeness*. New York: Oxford University Press.

Rue, Y.-J., & Zhang, G., 2008. *Request strategies: A comparative study in English, German, and Korean*. Amsterdam: John Benjamins B.V.

Schegloff, E., 2007. *Sequence organization in interaction: A primer in conversation analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J., 1969. *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J., 1975. Indirect speech acts. In: P. Cole & J. Morgan (Eds.). *Syntax and semantics*, vol. 3: *Speech acts*. New York: Academic Press, pp. 59 – 82.

Sacks, H, Schegloff, E., Jefferson, G. A, 1974. Simplest Systematics for the Organization of Turn Taking in Conversation, *Language, 50*, 1974, pp. 696 – 735.

PRIMARY SOURCES

Grandes, A., 1994. *Malena es un nombre de tango*. Barcelona: Tusquets Editores.

Rico-Godoy, C., 1997. *Cómo ser una mujer y no morir en el intento*. Madrid: Temas de Hoy.

Ruiz Zafón, C., 2004. *La sombra del viento*. Barcelona: Planeta.

Vargas Llosa, M., 2015. *La ciudad y los perros*. Barcelona: Penguin Random House Grupo Editorial.

Mihura, M., 1986. *Tres sombreros de copa*. Madrid: Editorial Alhambra.

Casona, A., 2004. La dama del alba, *Flor de Leyendas, La sirena Varada, La dama del alba, La barca sin pescados.* México: Editorial Porrúa, pp.107–152.

Splunge – Spanish comedy show. [video online]. Viewed 20 March 2025. Available from: https://www.youtube.com/watch?v=H3xL9s8dyfk

ZHENI KOLEVA, PHD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Spanish Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: zhenikolleva@gmail.com

LA FORMA ESCRITA DEL LENGUAJE DIPLOMÁTICO

DANIELA VITANOVA
UNIVERSIDAD DE SOFÍA "SAN CLEMENTE DE OJRID"
SOFÍA, BULGARIA

THE WRITTEN FORM OF DIPLOMATIC LANGUAGE

DANIELA VITANOVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The purpose of this article is to examine the written form of diplomatic language. The study is based on M. A. K. Halliday's conception of register as a situational use of language, conditioned by the parameters of field, tone, and channel of communication. The written form of diplomatic communication is structured on the basis of the four paradigms that linguistically organize discourse: functional style; genres of written communication in diplomacy; linguistic register; and social relations between interlocutors. The analysis carried out sheds light on a subject that has been scarcely explored in linguistic research and demonstrates that written diplomatic language has a distinctive form of expression that merits more in-depth and detailed study.

Keywords: written form, diplomatic language, functional style, genres, register, social relations

Introducción

No cabe duda de que la comunicación es la quintaesencia de la diplomacia. Esta actividad profesional utiliza un lenguaje propio que, a pesar de mostrar aspectos comunes con el político, jurídico y el administrativo, representa unas características específicas. El canal de comunicación es una de las variables básicas que delimitan las peculiaridades de las dos manifestaciones del lenguaje diplomático, la escrita y la oral. Ambas modalidades comparten muchos aspectos comunes, pero también tienen sus rasgos característicos.

Delimitaciones metodológicas

En el presente artículo nos hemos planteado analizar el lenguaje diplomático en su forma escrita. A tal efecto, nos apoyaremos en las tres dimensiones −campo, tenor y modo− que M. A. K. Halliday establece como determinantes del texto. Utilizaremos sus postulados teóricos como guía metodológica para el análisis de la

comunicación diplomática. De acuerdo con la postura planteada (Halliday 1982, 43), el lenguaje no se realiza de forma aislada, sino siempre relacionado con algún escenario, con personas, actos y sucesos de los que proviene el significado de las cosas. Funciona en *contextos de situación* y, por tanto, explicar el lenguaje sin incluir la situación supone un resultado inútil. Los *contextos de situación* difieren entre sí por tres factores: lo que ocurre, los participantes y las funciones que desempeña el lenguaje. En opinión del mismo autor (Halliday 1982, 46), estas tres variables determinan el *registro* que, a su vez, constituye una forma de predicción del texto que se producirá. Tal predicción se vincula con los tres factores situacionales que Halliday (Halliday 1982, 48) establece:

- *Campo* (*contenido*): se refiere al marco institucional en que se produce el lenguaje y alude al tipo de acción social.

La lengua varía en función de la esfera de actividad del hablante, sus interlocutores y las circunstancias (*marco espacio-temporal*). Los temas tratados en la esfera de la diplomacia son siempre específicos (política, economía, derecho, etc.). Este factor incluye los propósitos que se persiguen: establecer canales de comunicación; negociar y establecer acuerdos; mantener un diálogo constructivo, etc. Dicho factor alude al estilo funcional.

- *Tenor del discurso* (la relación de papeles entre los participantes): se refiere a las personas, su identidad y posición.

Este factor deriva del tipo de relaciones interpersonales y remite a las dimensiones horizontales – *distancia*/*proximidad* y las verticales *jerarquía*/*solidaridad*. En la diplomacia, las relaciones son siempre formales entre profesionales (embajadores, cónsules, jefes de estado, ministros, etc.), lo cual afecta a los usos lingüísticos. Este nivel corresponde al registro de la lengua.

- *Modo* (*canal*): la lengua puede cambiar en función del canal de comunicación adoptado: *oral* o *escrito*.

La correspondencia diplomática, como su nombre lo indica, opta por el canal escrito, puesto que se trata de intercambio de documentos. Además, el factor *modo* se refiere a la organización simbólica del mensaje, es decir, al estilo.

Los paradigmas que estructuran la forma escrita del lenguaje diplomático

A continuación, nos aproximaremos a la forma escrita del lenguaje diplomático. Como todo acto de habla, esta variedad de lengua también se construye a base de cuatro paradigmas principales que organizan lingüísticamente el discurso: *estilo funcional*; *géneros de la comunicación escrita en la diplomacia*; *registro lingüístico*; *relaciones sociales entre los interlocutores*.

Estilo funcional

El intercambio de información, ideas y opiniones en que participa el ser humano es un fenómeno complejo que se realiza en diferentes esferas de la vida y que viene determinado, en los últimos años, por el auge de los medios de comunicación, los avances científico-técnicos, así como por los procesos sociales y políticos propios de cada estado. Con el desarrollo de la comunidad humana destacan y

se crean cinco formas de la conciencia social en los campos política, derecho, ciencia, arte y vida cotidiana, que determinan las esferas de comunicación y el funcionamiento de los medios lingüísticos en dichas esferas. Cada una de ellas se caracteriza por sus propias condiciones, objetivos e intenciones. De tal modo, el eslabón extralingüístico se compone de los siguientes elementos: forma de la conciencia social; esfera social de la actividad; función principal desempeñada por la lengua en la respectiva esfera o las tareas de la comunicación. Estas particularidades de la actividad comunicativa del hombre delimitan el uso específico de la lengua, es decir, utilizar determinadas unidades lingüísticas en unas formas textuales concretas (Titov 1991, 136). Así, el primer paradigma de las variables textuales es precisamente el estilístico-funcional que corresponde a la **variabilidad funcional** o **estilo funcional** que abarca las esferas socioculturales de la comunicación con los respectivos campos temáticos (Vucheva 2023, 18). Dicho paradigma corresponde al factor *campo* de Halliday.

Existe una unanimidad en que la variedad de los estilos funcionales de la lengua se debe a las múltiples esferas de la actividad humana. La mayoría de los estudiosos sostiene que a las cinco esferas sociales les corresponden cinco estilos funcionales fundamentales: estilo oficial y administrativo; estilo científico; estilo de la prensa y la publicidad; estilo literario o artístico; estilo coloquial. Dichas variedades representan unos conjuntos sistemáticamente ordenados y relativamente cerrados en cuanto al uso de los medios lingüísticos que funcionan en un determinado ámbito de la actividad social. Las normas de elección y combinación de unidades idiomáticas varían según los fines de la comunicación en la esfera correspondiente. Cada estilo funcional posee unos rasgos distintivos propios a nivel morfológico, léxico y sintáctico, cuyo uso permite conseguir los propósitos comunicativos. Para ilustrar, los términos son elementos imprescindibles de los lenguajes especiales, pero para dominar dicho lenguaje, no es suficiente conocer solo su nomenclatura terminológica. Es preciso manejar todo el repertorio de expresión, propio del respectivo estilo funcional.

Además, cada estilo funcional se divide en *subestilos* que representan las distintas esferas de comunicación. Esta ramificación se debe a la variedad de las situaciones en las que se realiza la comunicación. El objeto de estudio de la presente investigación corresponde, sin lugar a duda, al *estilo oficial*. Es esta la variedad de la lengua que tiene por objetivo regular y dirigir el comportamiento de los miembros de una comunidad social y las relaciones entre los estados, las instituciones y los ciudadanos, imponiendo o estableciendo leyes, códigos, documentos instructivos, dicho sea de otra manera, cumple la *función directiva* de la comunicación (Shishkova 1989, 75). Desde el punto de vista funcional, este estilo es el más cerrado y conservador y no permite elementos coloquiales ni literarios, sobre todo en su forma escrita.

Para los fines del artículo, dedicaremos nuestra atención al **estilo funcional diplomático** que representa una subvariedad del estilo oficial. Está destinado a las relaciones oficiales entre estados y se utiliza en documentos normativos en el ám-

bito de la legislación, la diplomacia y la administración. Dicho estilo es una *variedad funcional de la lengua* que *está en el cruce entre la variedad diastrática y la diáfásica*. Se caracteriza por una estabilidad social y por un núcleo invariable de expresiones unificadas. La uniformidad de los medios idiomáticos se debe a la objetividad que pretende el texto diplomático. Esta variedad de la lengua se identifica con los géneros de la documentación internacional: convenciones, convenios, acuerdos, tratados, notas, cartas credenciales, comunicados, memorándums, etc. y destaca por su claridad, formalidad y precisión.

El texto diplomático, propio del estilo funcional oficial, es un documento estrictamente definido, con una estructura y una semántica reguladas, que sirve para agilizar la comunicación entre los agentes diplomáticos. El alto grado de regulación y de formalidad de dicho texto determina su lugar en el sistema de tipos de texto funcionales, lo cual deriva de la especificidad de las relaciones normativas en la sociedad internacional, las organizaciones y las instituciones. La clasificación de los textos del ámbito diplomático contiene distintas modalidades que se realizan de acuerdo con la situación en que se encuentran los profesionales de la materia. Cabe subrayar que el grado de formalidad del estilo funcional diplomático es el más alto en comparación con los demás estilos funcionales. Por consiguiente, hace falta conocer a fondo los medios de la comunicación escrita para saber a cuál de ellos recurrir, qué técnicas y lenguaje utilizar con el objetivo de dirigirse adecuadamente al respectivo destinatario.

Otra cuestión relevante es la forma en que se realiza la lengua: *oral o escrita*. Los dos canales de comunicación presentan características bien diferenciadas: carácter preparado o espontáneo y canal directo o indirecto (Shishkova 1989, 77). La práctica diplomática, por pertenecer al ámbito altamente formal, prefiere la modalidad escrita (correspondencia oficial diplomática) para dejar constancia de la labor regular de las misiones y organizar la comunicación entre los estados. La forma escrita es un medio habitual, establecido como tal a lo largo de la historia, a pesar de que hoy en día se está alzando una tendencia cada vez más evidente de recurrir a la forma oral (discursos, conferencias, mensajes, etc.). Ambas formas de expresión no dejan de lado el afán de utilizar un lenguaje cuidado, acabado y elegante. Pero es la comunicación escrita la que destaca por una rigurosidad formal y está sometida a estrictas reglas generales y formas especiales.

En definitiva, la actividad diplomática escrita posee una forma peculiar de expresarse. Este carácter especial la distingue de las demás actividades profesionales y le confiere una identidad singular. Es oportuno aclarar también que los Ministerios de Asuntos Exteriores de los distintos países tienen un estilo propio, que, al mismo tiempo, no difiere sustancialmente del de los demás estados. Esto se debe a que cada estado pretende ser comprendido internacionalmente, por encima de sus culturas y valores (Jara Roncati 1984, 195).

Los géneros de la comunicación escrita en la diplomacia

El segundo paradigma en el que se coloca el propósito comunicativo según el

estilo funcional es la **variabilidad estructural** o de **género** (Vucheva 2023, 18). El concepto de género alude a los diferentes usos del lenguaje humano considerado este como actividad social. M. Bajtín (Bajtín 1982, 248 – 293) sostiene que el contenido temático, el estilo y la composición de un determinado género discursivo son el reflejo en el texto de las características de la situación comunicativa y, por tanto, de aquellas que servirán como pautas para el análisis de un determinado género. El autor define el discurso diplomático como un género discursivo secundario utilizado a escala internacional y que tiene dos dimensiones: el tema y la forma, ambos indisolublemente relacionados entre sí. Para V. Voloshinov (Voloshinov 1992, 48), la dimensión del tema comprende las relaciones entre el texto y su entorno, es decir, las condiciones de producción discursivas y extradiscursivas (institucionales). La dimensión temática aborda el *qué* de lo que se dice y la dimensión de la forma o la retórica, la manera o el *cómo* se dice.

Por su parte, A. Cros (Cros 2003, 40 – 41) considera que los géneros discursivos se pueden definir como formaciones de enunciados más o menos estables que pueden ser identificados por los hablantes y se producen en ámbitos convencionalizados (académicos, profesionales, etc.). En la diplomacia, mediante el uso de textos estandarizados se regulan las relaciones internacionales, se efectúa una comunicación inmediata y eficaz, se resuelven conflictos. Para tal fin, el lenguaje es siempre preciso, riguroso, explícito y objetivo. Podemos afirmar que los géneros diplomáticos son modelos estables que poseen sus tópicos y frases rituales que han sido impuestos por la tradición diplomática heredada, los hábitos profesionales y las costumbres socioculturales. Todo ello conforma unos contenidos específicos, una manera de exponer los hechos y una retórica que aparecen plasmados de forma inequívoca en cada realización textual del ámbito diplomático. A cada realización textual se suma un objetivo comunicativo o una función específica. Como resultado, se forman los géneros diplomáticos propios de la correspondencia oficial diplomática.

En este punto habrá que señalar que existe una estrecha relación entre género y registro como dos vertientes que vinculan la acción social y el lenguaje. Ello se debe a que las principales funciones que ejercen los géneros discursivos no pueden desvincularse de sus contextos particulares. A este respecto D. Cassany (Cassany 2008, 5) señala las tres funciones básicas de los géneros textuales que son aplicables también al lenguaje diplomático:

– *Cognitiva*. Construye y formaliza el conocimiento de una materia. En cada esfera profesional es de vital importancia dominar a fondo los temas que se van a tratar. En este sentido, el diplomático debe poseer una formación alta y multidisciplinar, con amplios conocimientos en distintas áreas para poder desempeñarse de manera exitosa.

– *Interpersonal*. Construye la identidad (la imagen) del autor, miembro de una comunidad. El estatus social (entendido en términos de posición y reconocimiento) de un miembro de la comunidad se refleja en el uso adecuado que hace de los géneros de su campo.

– *Social y gremial*. Contribuye a establecer el estatus de los miembros de la comunidad discursiva en la sociedad y en gran parte depende de factores socioculturales e históricos.

El ámbito profesional de la diplomacia, igual que las demás esferas de la vida, utiliza sus propios géneros textuales cuyos principales rasgos, según F. Hernández Paricio (Paricio 1996, 44 – 50), son:

– el *ámbito de uso* (en la concepción defendida aquí corresponde al estilo funcional) constituido por el marco físico en el que se produce la acción comunicativa concreta;

– la *intención comunicativa*, relacionada con las metas que el productor del texto persigue al construirlo y transmitirlo; este criterio posibilita las tipologías cuyo objetivo es persuadir, argumentar, informar, etc.

– el *tipo de lengua* que lo caracteriza y que es más bien un estado ideal que real.

El lenguaje diplomático dispone de géneros profesionales propios y reconocibles, como la nota verbal, el memorándum, el ultimátum, entre otros, que sirven para marcar los límites de esta variante de estilo funcional. Dichos géneros constituyen el arsenal textual de la comunicación diplomática escrita, cuya denominación más genérica es *correspondencia diplomática*. Es necesario indicar que toda la modalidad escrita de esta materia profesional está sometida a determinadas reglas generales y fórmulas especiales que la tradición y usos internacionales han hecho obligatorias y cuya estricta observación es indispensable para su manejo adecuado. Un ejemplo elocuente de ello es la recomendación de M. Morales Lama (Morales Lama 2012, 30): "toda comunicación se debe responder rigurosamente con igual tipo de nota que la recibida".

En la nomenclatura profesional, además del término **correspondencia diplomática**, se manejan otros dos términos: *vía diplomática* y *diplomacia epistolar* (*intercambio de cartas*). El término *vía diplomática* se refiere a que determinada gestión debe efectuarse a través de las misiones diplomáticas (la tramitación de documentos), de conformidad con los principios y normas establecidos en esta materia.

La correspondencia diplomática representa un sistema de medios para efectuar la política exterior de un estado. En este sistema, las *actas diplomáticas* o *medios de acción diplomática* desempeñan un papel crucial. Ambos términos se refieren a un mismo concepto y forman el esqueleto de la comunicación escrita a través de la cual una misión diplomática lleva a cabo la comunicación con los respectivos organismos o instituciones. De ahí que resulte especialmente importante que toda documentación se prepare y redacte con mucho cuidado y precisión para que se ajuste a las normas, observando minuciosamente todos los aspectos, tanto de fondo como los formales. En suma, los escritos de la correspondencia diplomática comparten unas características idiosincrásicas: redacción precisa, claridad, corrección ortográfica, uso adecuado de tratamientos, fórmulas de cortesía, términos y demás expresiones diplomáticas.

A continuación, resumimos los **géneros diplomáticos escritos** siguiendo las dos obras magistrales en el ámbito diplomático *La función diplomática* (Jara Roncati 1984) y *La Comunicación Diplomática en las Relaciones Internacionales* (Morales Lama 2012):

LOS GÉNEROS DIPLOMÁTICOS ESCRITOS	
Correspondencia con el Estado receptor	➢ Nota firmada o diplomática (tipos: circulares, colectivas, idénticas, coordinadas, particulares, reversales, de protesta) ➢ Nota verbal ➢ Memorándum ➢ Pro-memoria o aide-mémoire ➢ Ultimátum ➢ Comunicado ➢ Non paper
Correspondencia entre el Estado acreditante y sus Misiones diplomáticas	➢ Informes ➢ Oficios ➢ Comunicaciones ➢ Circulares ➢ Mensajes electrónicos
Correspondencia entre Jefes de Estado	➢ Cartas de Cancillería (Cartas Credenciales, Cartas de Retiro, Copias de Estilo) ➢ Cartas de Gabinete ➢ Cartas Autógrafas

Registro lingüístico

En tercer lugar, se sitúa el paradigma de la **variabilidad modal** o de **registro**, que abarca las modalidades lingüísticas en las que se presenta un género particular (Vucheva 2023, 19). El estilo funcional diplomático posee todas las características para estar situado dentro del registro formal, que suele considerarse solemne y ritualizado. Las situaciones en que se desenvuelve el discurso diplomático son de respeto, protocolares, exigen mayor formalidad y un registro elevado. Ello es válido tanto para la expresión escrita como para la oral que se rigen por un código estándar y unitario y unas normas rituales que no permiten variedades.

Es oportuno subrayar que el lenguaje profesional de la diplomacia es por antonomasia ritual y convencional. Sus textos poseen una estructura rígida, contienen fórmulas estandarizadas y de cortesía y se utilizan en la comunicación de más alto nivel entre los grupos profesionales de los diplomáticos.

Los dos factores importantes que distinguen el registro formal son la *relación que existe entre los interlocutores* (en dependencia de si el estatus social es igual o distinto) y el *contexto* en que estos se encuentran. Para ilustrar, en el campo de la diplomacia existe una relación jerarquizada entre los comunicantes y, al mismo tiempo, unas relaciones estrictamente profesionales que no permiten, de ninguna manera, subestimar la formalidad y la oficialidad en la comunicación. No es lo

mismo dirigirse a un embajador o a un jefe de estado que a un secretario de embajada o a un agregado. Por otro lado, cuando hablamos de comunicación escrita, existe, como hemos visto, una amplia variedad de géneros textuales cuyo uso se determina en función del contexto, es decir, de las circunstancias en que se produce el proceso comunicativo.

El lingüista E. Alcaraz Varó (Alcaraz Varó 2000, 23) se basa en la tradición lingüística inglesa para señalar que las lenguas de especialidad se equiparan con la noción de registro o variedad funcional. Tales variedades se distinguen por sus rasgos peculiares que las diferencian de las demás unidades lingüísticas. En este sentido, compartimos la postura de Alcaraz (Alcaraz Varó 2000, 23), quien define el registro como:

> Variedad de una lengua destinada a cumplir un fin comunicativo en un marco profesional o académico concreto. En esta variedad sobresale un conjunto de rasgos léxicos y gramaticales, que, por repetirse con frecuencia y regularidad, le confieren un cierto sentido de unidad diferenciada.

A base de los factores señalados podemos concluir que el lenguaje diplomático es un estilo funcional, cuyo campo de acción es el ámbito de las relaciones internacionales. La comunicación en este campo, en gran parte de su realización, se lleva a cabo por escrito, siguiendo unas estrictas normas protocolarias y un registro y forma reconocibles y estandarizados.

Relaciones sociales entre los interlocutores

En este punto cabe prestar atención al cuarto eslabón de la actividad comunicativa que comprende la **relación entre los interlocutores**, cuya consideración resulta primordial en el ámbito diplomático. La función interpersonal, es decir, el uso de la lengua para interactuar con otros, tiene que ver con las funciones social, expresiva y conativa del lenguaje. Dicha función está estrechamente vinculada al factor *tenor* de Halliday y abarca las relaciones sociales interpersonales, el estatus, el rol de los participantes, sus intenciones y actitudes.

En la diplomacia, obviamente, la interacción personal y el entendimiento mutuo son las claves para una comunicación eficaz. Siguiendo esta idea, podemos basarnos en la Teoría de la Relevancia de D. Sperber y D. Wilson (Sperber, Wilson 2004, 238), según la cual el emisor del mensaje persigue dos objetivos: transmitir un contenido concreto para que el receptor obtenga alguna información y ejercer influencia sobre este de modo que tome una decisión y se vea motivado a actuar influenciado por el contenido del mensaje. Así, el receptor procederá siguiendo el propósito esperado, ya que el mensaje ha sido transmitido de manera clara y organizada sin ambigüedades.

En lo que se refiere a las relaciones sociales entre los comunicantes, cuya actividad estamos analizando, vamos a aclarar que son personas que se dedican profesionalmente a la carrera diplomática y que operan en el ámbito de la política exterior. Las relaciones dentro de este grupo profesional son relativamente homogé-

neas (a pesar de representar distintos puestos en el marco de su profesión). Podemos definir esta categoría de profesionales como personas que han sido nombradas para desempeñar un cargo diplomático determinado y que se dedican a regular las relaciones interestatales. En este sentido, la comunicación puede limitarse tan solo a los integrantes del grupo (como es el caso de la comunicación diplomática escrita) o, en el caso de la diplomacia oral, el interlocutor puede ser un homólogo, pero también un destinatario distinto, una persona de rango superior o inferior e incluso un grupo de personas (en conferencias, asambleas, debates) de otros ámbitos o, muchas veces, el destinatario es toda una sociedad (mensajes de la Casa Real, de los presidentes hacia los ciudadanos, etc.). De hecho, el uso correcto de tratamientos y títulos honoríficos es una de las técnicas verbales más patentes en la diplomacia que refleja las relaciones sociales entre los actores.

El discurso diplomático destaca entre los demás discursos por la cortesía lingüística que busca armonizar la interacción entre los interlocutores. Sus posiciones pueden ser semejantes o dispares, pero el hecho de que se actúe en contextos altamente formalizados hace que esta cuestión se convierta en un conocimiento metapragmático teniendo en cuenta, por un lado, la relación que existe entre el contexto institucionalizado y el mensaje lingüístico que emiten los sujetos y, por otro lado, la conciencia y el autocontrol de las elecciones lingüísticas (el uso de un lenguaje apropiado). Es decir: "todos saben, en términos generales, que no pueden afectar la investidura del otro" (Arnoux y Bonnin 2012, 73). Sin embargo, no son pocos los casos en los que la cortesía choca con "el decir veraz" (ibid.). Lo diplomático supone una relación de respeto entre los estados, pero la idea de igualdad muchas veces resulta idealizada por la realidad geopolítica que pone de relieve los desequilibrios del poder que existen en el mundo. En este sentido, la retórica diplomática está estrechamente relacionada con la corrección política que busca corregir desigualdades mediante reglas de comportamiento y que se refiere, además, a la nueva cara de la diplomacia, el llamado *soft power* o *poder blando* basado en el diálogo y las negociaciones.

Como ya se ha especificado, en la diplomacia, en todo momento de la comunicación, los interlocutores deben mostrar consideración y acatar el protocolo. Las normas especiales de etiqueta y estima están estipuladas en la Convención de Viena sobre Relaciones Diplomáticas (1961) y establecen la precedencia de los representantes diplomáticos. El orden en la jerarquía y su observación garantiza el buen funcionamiento de las relaciones entre los estados y la correcta coordinación de todo acto público o privado que posea carácter formal. La columna vertebral del ceremonial (conjunto de normas y formalidades) es, de hecho, el sistema de precedencias. Por lo tanto, la falta de cumplimiento lleva a la aparición de malentendidos o enfrentamientos en eventos solemnes. El protocolo en las relaciones internacionales, en su calidad de *código comunicativo* (Sueldo y Grebliauskiene 2011, 77), fija unos márgenes muy rígidos en los que se sitúa la comunicación oficial diplomática, lo que corresponde plenamente al registro formal de la lengua. Los diferentes aspectos de la comunicación diplomática escrita podrían ser resumidos,

contemplando: 1) las circunstancias y los entornos institucionales en que se produce, 2) los temas que trata y los objetivos que persigue (es un lenguaje puramente intencional), 3) los géneros a través de los cuales se manifiesta verbalmente, 4) el registro altamente formalizado, 5) las relaciones interpersonales de los participantes situadas en las coordenadas distancia/proximidad y jerarquía/solidaridad en todo el proceso de la comunicación profesional y 6) el estilo, el último eslabón de la actividad lingüística, que se relaciona con el modo de realizar las estrategias comunicativas en los marcos de unas pautas prescritas y convencionales.

Conclusión

Para concluir, podemos definir el lenguaje diplomático como una subvariedad del estilo oficial que se caracteriza por un registro de alta formalidad. Se desarrolla en contextos estrechamente profesionales, en que las relaciones entre los interlocutores son jerarquizadas dentro del mismo ámbito. Dichas relaciones se llevan a cabo por medio de las actas diplomáticas o medios diplomáticos, que son los géneros propios de la comunicación diplomática escrita.

A partir de todas las consideraciones acerca del lenguaje diplomático escrito, se puede admitir que se trata de una modalidad de lenguaje de poder simbólico, reconocido por muchos especialistas como propio y exclusivo de este grupo de profesionales, que ha ido creando, con un propósito bien definido, determinadas frases y fórmulas rígidas, indispensables para comunicarse con propiedad en el terreno específico de la diplomacia.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Alcaraz Varó, E., 2000. *El inglés profesional y académico*. Madrid: Alianza Editorial. ISSN 1139-7941.

Arnoux, E. N. y J. Eduardo Bonnin, 2012. Entre la cortesía y el `decir verás´, entre la enunciación política y la profesional en Arnoux, comp., *Unasur y sus discursos. Integración regional, amenaza externa*, págs. 274 – 282. Buenos. Aires: Biblos, Malvinas. ISBN 9789507869945.

Bajtín, M. M., 1982. El problema de los géneros discursivos. *Estética de la creación verbal*, págs. 248 – 294. Siglo XXI, Madrid. ISBN 968-23-1111-x.

Cassany, D., 2008. Metodología para trabajar con géneros discursivos. En: *P. Salaburu Etxeberria, & I. Ugarteburu Gastañares, Espezialitate hizkerak eta terminologia III: espezialitate hizkeren didaktika eta komunikazioa,* págs. 9 – 24. Jornadas sobre lenguajes de especialidad y terminología. Bilbao: Universidad del País Vasco.

Cros, A., 2003. *Convencer en clase. Argumentación y discurso docente*. Barcelona: Ariel Lingüística. ISBN 84-344-8251-7.

Halliday, M., 1982. *El lenguaje como semiótica social*. *La interpretación social del lenguaje y del significado.* México: FCE (título original: *Language as Social Semiotic*. *The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Arnold, 1978; tr. esp. de Jorge Ferreiro Santana).

Hernández Paricio, F., 1996. *El texto (Materiales, para el estudio, análisis y comentarios de texto)*. Zaragoza: Egido Editorial. ISBN 9788489714076.

Jara Roncati, E., 1989. *La función diplomática.* Santiago de Chile: RIL Editores.

Morales Lama, M., 2012. *La comunicación diplomática en las relaciones internacionales*. Florida: Valletta Ediciones. ISBN 978-950-743-350-4.

Shishkova, T. N., 1989. *Estilística de la lengua española*. Minsk: Vysshaya shkola. ISBN 5339001903.

Sperber, D. y D. Wilson, 2004. La teoría de la relevancia. *Revista de Investigación Lingüística*, 7, págs. 233 – 283.

Sueldo, M. y B. Grebliauskienė, 2011. Esbozos del protocolo diplomático y su desarrollo en el tiempo bajo el prisma de la comunicación. *Papeles de Trabajo*, Nº 21, págs. 62 – 79. Centro de Estudios Interdisciplinarios en Etnolingüística y Antropología Socio-Cultural.

Titov, V., 1991. Estudio del estilo científico en español; bases metodológicas. *Estudios Humanísticos. Filología*, págs. 135 – 144.

Voloshinov, V. N., 1992. *El marxismo y la filosofía del lenguaje*. Madrid: Alianza Editorial.

Vucheva, E., 2023. Los niveles de variabilidad en el texto. *Lenguaje, hombre y sociedad*, págs. 18 – 26. Sofía: Editorial Universitaria San Clemente de Ojrid. ISBN 978-954-07-5894-7.

AS. PROF. DR. DANIELA VITANOVA
Scopus ID: 84059703
Web of Science ID: AAL-5460-2021
ORCID ID: 0000-0001-9293-1328
Universidad de Sofía "San Clemente de Ojrid"
Facultad de Filologías clásicas y modernas
Departamento de Lenguas Occidentales
Sofía, Bulgaria
Correo electrónico: d.vitanova@uni-sofia.bg
daniela.vitanova@gmail.com

ASSIST. PROF. DANIELA VITANOVA, PHD
Scopus ID: 84059703
Web of Science ID: AAL-5460-2021
ORCID ID: 0000-0001-9293-1328
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Western Languages
Sofia, Bulgaria
E-mail: d.vitanova@uni-sofia.bg
daniela.vitanova@gmail.com

За някои жанрови и структурни особености на описателното есе на английски език

Гергана Кушева
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Велико Търново, България

On Some Genre and Structural Features of the Descriptive Essay in English

Gergana Kusheva
St. Cyril and st. Methodius University of Veliko Tarnovo
Veliko Tarnovo, Bulgaria

Abstract: The paper examines the genre and structural characteristics of the descriptive essay. The two main types of descriptive essays analysed are – the subjective and the objective. A distinction is being drawn between the latter pair. The use of specific synonyms, adjectives and adverbs is highlighted. The typical structure of the descriptive essay is also being examined: introduction, body and conclusion. An analysis of an exemplary descriptive paragraph is conducted. All of the above strategies are examined in relation to the purpose of writing a descriptive essay, namely the creation of a memorable and impactful text.

Keywords: essay, descriptive, subjective, objective, genre, structure

Увод

Създаването на писмен текст на чужд език е сложен креативен процес, който изисква усвояването на специфични умения. Тъй като в английския език има различни типове есе, запознаването с жанровите и структурните специфики на всеки определен вид е от изключителна важност за създаването на структурно и езиково издържан текст. Ейбрамс дефинира есето като „кратко съчинение, в което се дискутира дадена тема, изразява се гледна точка или се постига убеждение“ (Abrams 1965, 82). Настоящото изложение се фокусира върху есето описание (дескриптивно есе), което е един от основните реторични модели на писане.

Обща характеристика и видове

При описателното есе се използват „детайли, за да се даде на читателя

една ясна и запаметяваща се представа за човек, място или обект“ (Kirszner, Mandell 2017, 277). Основните видове описание са субективно и обективно. При субективното описание авторът описва даден обект чрез своите чувства, а при обективното описание акцентът е върху представяне на обекта без емоции и субективна оценка.

И при двата вида описание централно място в текста заема водеща идея, спрямо която читателят съотнася детайлите, които присъстват в текста.

При обективното описание се представя точно външният вид на обекта, независимо от чувствата и възприятията на описващия. Този вид описание е фактологичен, като целта е да информира читателя, който не е видял със собствени очи описвания обект. Въпреки че в текста не са включени впечатления на автора, интересът на читателя може да бъде възбуден чрез достоверността и уменията, с които авторът описва това, което вижда. При обективното описание от важност е физическата гледна точка – време на деня, сезон, пространствено разположение на обекта (Madden 1988, 105).

Целта на обективното описание е да информира читателя, а при субективното описание се предизвика определена емоция. „Този вид описание ни кара повече да чувстваме, отколкото да наблюдаваме“ (Kane, Peters 1976, 258). Целта при субективно описание не е да информира, а да поражда определени чувства. При субективното описание детайлите, които се представят, са съотнесени към петте сетива: вкус, слух, зрение, обоняние и допир. При този вид описание комуникацията може да бъде постигната по два начина – индиректен и директен. При директния метод се описва определено чувство. При индиректния метод емоцията се проектира върху обекта чрез внимателен подбор на детайли, като по този начин се постига емоция, която ще породи у читателя реакция, подобна на тази на автора. От двата начина поефективният е индиректният. При субективното описание се прилагат и двата метода, като често централният метод е директният, а детайлите са представени чрез индиректния (Kane, Peters 1976, 258).

Разгледаните основни категории описание са взаимно допълващи се и авторът трябва да е добре запознат с тях и да ги използва умело при създаването на текста.

Често описанието и повествованието се използват заедно в даден текст. Чрез тях авторът разкрива това, което вижда и чувства. За разлика от наративното есе, където в основата на текста е представянето на някаква история, в дескриптивното есе в основата на текста е централната идея, която трябва да има силно въздействие върху читателя (Alexander 1965, 29). При повествование в текста се използва основно минало просто време, при описание преобладават глаголни форми в сегашно просто време.

Необходимо е да се направи разграничение между рефлективното есе и описателното есе. За разлика от дескриптивното есе, където целта е да се представи детайлно описание на даден предмет, човек или място, при рефлективното есе целта е да се опише лично преживяване и как то е повлияло

върху читателя. Л. Г. Александър разграничава два вида рефлективно есе – дескриптивно-рефлективно есе и абстрактно-рефлективно есе. При дескриптивно-рефлективното есе заглавието обикновено е само от една дума, например „Cities“. При абстрактно-дескриптивно есе заглавието също е от една дума, но тя най-често е абстрактно съществително име – например „Sunsets“. Заглавието може да има няколко интерпретации, които се разглеждат в изложението на текста. Основните методи на изграждане на изложението са описание, илюстрация и контраст (Alexander 1965, 83). Често се използват лични местоимения, думи, описващи чувства, и рефлективни глаголи.

ЕЗИКОВИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕСЕТО ОПИСАНИЕ

Описанието е ключов инструмент за разясняване на това, което виждаме в света (Langan, Winstanley 2014, 136). То може да бъде базирано на личните впечатления и преживявания на пишещия или да бъде чисто въображаемо. Дали читателят ще бъде заинтригуван, зависи от начина, по който са представени детайлите на описанието. Чрез акцентиране върху определени детайли на описанието читателят придобива по-ярка представа за описвания обект, като това спомага за изграждане на силна връзка между автора и читателя. Описаните детайли се визуализират по-лесно от читателя и остават за по-дълго време в неговото съзнание. Тези детайли се базират на правилната употреба на различни категории дескриптивни думи. Думи, описващи външен вид: *skinny, beautiful, chubby*; думи, описващи размер: *colossal, tiny;* думи, описващи вкус или мирис: *acrid, balmy, minty*; думи, описващи допир*: abrasive, feathery, gritty*; думи, описващи звуци: *blast, hush, chime*. Употребата на лексеми, означаващи цвят, е особено характерна за дескриптивното и рефлективното писане. Умелото боравене със синоними на думи за цвят спомага за развитие на уменията за креативно писане, което е неизменна част от писането на описателното есе. Примери за синоними на думи за цвят са: червен цвят: *coral, rose, ruby;* жълт: *buttercup, citron, gold*; оранжев: *apricot, carrot, tangerine*; лилав: *lavender, mauve, violet*; зелен: *emerald, lime, mint*; син: *azure, indigo, navy*; кафяв: *amber, hazel, tan*; черен: *ebony, jet, pitch*; сив: *charcoal, dove, silver*; бял: *ivory, milky, pearl* (Kress, Fry 2016, 406).

Когато се налага употребата на повече от едно прилагателно в дадено изречение, има точно определен ред, в който те се използват. На първо място се поставят оценъчни прилагателни, последвани от прилагателни за размер, възраст, форма, цвят, произход, материал. Препоръчително е да не се използват повече от три последователни прилагателни, тъй като прекомерната им употреба утежнява стила.

Въздействащо описание се постига и чрез употребата на наречия. Чрез тях може да се акцентира идея, която би останала незабелязана от читателя, да се създаде момент на напрежение преди въвеждането на интересен детайл или да се създаде контраст. Може да се използват както наречия, които се степенуват, така и наречия, неподлежащи на степенуване. Наречията често

се използват с глаголи, въвеждащи пряка реч, и употребата им е уместна, ако в дескриптивния текст има и повествование, базирано на диалог.

В изложението на дескриптивното есе трябва да се използва точен и конкретен език, изречения с разнообразна дължина, чрез която се постига ритмично звучене на текста.

СТРУКТУРНИ ОСОБЕНОСТИ

Заглавие

От особена важност е да разгледаме спецификите на оформяне на заглавието на есе описание. При дескриптивното есе обектът, който се описва, се посочва в самото заглавие, като въвеждането му става чрез различни лексикални и граматични начини.

Заглавието трябва да отговаря точно на зададената тема, да бъде кратко, ясно и недвусмислено. То трябва да предизвика интереса на читателя към прочита на целия текст. За предпочитане е в заглавията да не се използва игра на думи. По-сложните заглавия могат да бъдат разделени на две части чрез двоеточие или тире. Заглавието *The New French Cuisine: Less Trouble and Fewer Calories* насочва точно читателя към съдържанието на есето. Често този вид заглавия се предпочитат в есета, чиято цел е да информира читателя относно дадена тема (Hairston 1981, 85).

Обект на описание в дескриптивното есе може да бъде човек, предмет, място, спомен, събитие или опит. Най-често срещаният начин за оформяне на заглавие е чрез употребата на думата *Describe* в началото на заглавието, която пряко насочва пишещия към вида есе: *Describe a Beautiful Day, Describe a Person That You Admire.* Употреба на притежателното местоимение *my* или *your* и определение е друг от често срещаните начини за изписване на заглавие на анализирания вид есе: *My Dream House, My Favourite Place to Walk, Your First Day at School, Your Life in 20 Years*. Вариант на тази структурна особеност е употребата на превъзходна степен в началото на заглавието: *My best…, My first…, My longest…,* както и варианта *The most exciting..., The most beautiful…, The funniest....*

Други начини за написване на заглавие на дескриптивно есе включват: заглавия, състоящи се само от една дума – конкретно или абстрактно съществително име: *Walls, Hopes*; заглавия, съставени от две части: *Bulgaria – a Land of Beauty, Computers – Part of my Life*; употреба на герундий или инфинитив в началото на заглавието: *Being an Only Child*; *To be a Hollywood Star*; употреба на въпросителна дума: *How My Usual Day Looks Like, When I Visit my Neighbors, What is it Like to be a Teacher*. При формалното дескриптивно есе заглавието се състои от предлога *Of* или *On* и абстрактно или конкретно съществително име: *On Beauty, On Nature*. Наблюдават се и варианти с употребата на неопределителен член и определение: *A Great Day to Remember, A Stormy Night*, неопределителен член и съществително име: *A Place Worth Visiting*, както и определителен член и съществително име: *The Blizzard*.

Увод

Уводът на описателното есе трябва да привлича вниманието на читателя. При оформянето на текст описание началото трябва да включва обща представа за дадения обект. В уводния параграф може да бъде използван цитат, фигура на речта, анекдот. Най-често тезата е последното изречение на увода. Всички параграфи трябва да са свързани с тезата.

Тезата на експресивно есе описание е основното впечатление, което даден субект или обект оставят върху пишещия. Тезата разкрива емоциите, чувствата, наблюденията, които ще бъдат описани в есето.

Примерна теза на субективно есе описание може да бъде представена по следния начин: *The trip that was such a thrilling idea was, in reality, grueling days of bone-chilling wind and stinging rain* (Langan, Winstanley 2014, 140).

При обективното описание целта е не представяне на емоционално отношение спрямо описвания обект, а преглед на характеристиките на обекта. *Eight main areas represent important communities on Pelee and Middle Islands; the community types range from forests and savannas to alvars and wetlands* (пак там).

Изложение

В изложението на описателното есе обектът се разглежда в отделните си части, като детайлите, които се включват, трябва да бъдат внимателно подбрани. Най-често използваният начин за изграждане на параграф-описание е пространственият. При кратко описание може да бъдат включени само два или три важни детайла, докато по-дългото описание предполага включването на повече детайли в различни ситуации. И в двата случая обаче описанието трябва да бъде живо и въздействащо.

Детайлите може да бъдат организирани и по значимост, като при дескриптивните текстове най-важната информация се представя в края на текста.

Времевото организиране на информацията също може да бъде приложено при създаване на описателното есе. Детайлите по описанието са представени като последователно случващи се във времето (Anker 2010, 160).

Всяко от въвеждащите изречения трябва да е свързано с тезата на есето. Дължината на параграфите може да варира, като най-често един параграф се състои от 5 – 6 изречения. Между изреченията трябва да има свързващи думи, чрез които се постига плавност на изказа.

Заключение

В заключението на описателното есе авторът разяснява с какво описаната ситуация е значима. Разкрива се личното мнение на пишещия и в текста може да се включат фигури на речта – метафори, сравнения. По този начин заключителните редове на описанието се запечатват в съзнанието на четящия. При есето описание тезата може да бъде представена и в заключението, така то ще бъде най-силната част на съчинението. Възможна е употребата на

заключителни думи и фрази: *In conclusion, To conclude, It may be concluded that, What we learn from this experience is*.

Анализ на примерен параграф

Дескриптивният параграф може да бъде оформен по следния начин:

My most valuable possession is an old, slightly warped blond guitar – the first instrument I taught myself how to play. It's nothing fancy, just a Madeira folk guitar, all scuffed and scratched and fingerprinted. At the top is a bramble of copper-wound strings, each one hooked through the eye of a silver tuning key. The strings are stretched down a long, slim neck, its frets tarnished, the wood worn by years of fingers pressing chords and picking notes. The body of the Madeira is shaped like an enormous yellow pear, one that was slightly damaged in shipping. The blond wood has been chipped and gouged to gray, particularly where the pick guard fell off years ago. No, it's not a beautiful instrument, but it still lets me make music, and for that I will always treasure it (Burden 2024).

Параграфът започва с тематично изречение, състоящо се от две части, което посочва основната идея на параграфа: *My most valuable possession is an old, slightly warped blond guitar – the first instrument I taught myself how to play.* Параграфът се състои от седем изречения, които са подредени в логически ред: те включват описание на отделните части на китарата, като се започне от струните и се стигне до захабения материал на тялото на китарата. В описанието са използвани дескриптивни думи, които разкриват отношението на автора към описвания обект: *slightly warped blond, scuffed and scratched, copper-wound, tarnished, chipped, gouged*. Заключителното емфатично изречение отново подчертава емоционалното отношение на пишещия спрямо описвания предмет: *No, it's not a beautiful instrument, but it still lets me make music, and for that I will always treasure it.*

Заключение

Писането на дескриптивно есе на английски има своите специфики. То се характеризира с употребата на дескриптивни думи, оценъчни прилагателни и наречия. В структурно отношение дескриптивното есе спазва основния формат за писане на есе с ясно изразен увод, изложение и заключение. Наблюдава се разнообразие от начини за написване на заглавие. Формулирането на тезата зависи от вида описание – субективно или обективно. В заключението най-често се представя личното отношение на пишещия към описвания обект. Целта на употребата на посочените средства е да се създаде въздействащ текст, който ще остане задълго в съзнанието на читателя.

Литература/References

Abrams, M., 1965. *A Glossary of Literary Terms*. Cornel: Heinle & Heinle Thomson Learning. ISBN 0-15-505452-X.

Alexander, L. G., 1965. *Essay and Letter Writing*. Harlow: Longman House. ISBN 0-582-52303-6.

Anker, S., 2010. *Real Writing with Readings: Paragraphs and Essays for College, Work, and Everyday Life*. Boston: St. Martin's. ISBN 0-312-53904-5.

Burden, J. in Nordquist, R., 2024. *How to Write a Good Descriptive Paragraph*. Thought. Co. [viewed 15 July 2025]. Available from: https://www.thoughtco.com/model-descriptive-paragraphs-1690573.

Hairston, M., 1981. *Successful Writing: A Rhetoric for Advanced Composition*. W.W. Norton & Co. ISBN 0-393-95148-0.

Kane, T.& Peters, L., 1976. *Writing Prose: Techniques and Purposes*. New York: Oxford University Press. ISBN 0195020162.

Kirszner, L. & Mandell, S., 2017. *Focus on Writing: Paragraphs and Essays*. Boston: Bedford/St. Martin's. ISBN 978-1-319-035229-7.

Kress, J. & Fry, E., 2016. *The Reading Teacher's Book of Lists.* Jossey-Bass A Wiley Brand. ISBN 978-1-119-08105-0.

Langan, J. & Winstanley, S., 2014. *Essay Writing Skills with Readings*. Mc Graw –Hill Ryerson. ISBN 978-0-07-087730-6.

Madden, D., 1988. *Revising fiction: A Handbook for Writers*. New York: Plume Book. ISBN 045226088-4.

Гл. ас. д-р Гергана Кушева
ORCID ID: 0000-0002-9094-4210
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий"
Филологически факултет
Катедра „Англицистика и американистика"
Велико Търново, България
E-mail: g.kusheva@ts.uni-vt.bg

Senior Lecturer Gergana Kusheva, PhD
ORCID ID:0000-0002-9094-4210
St. Cyril and st. Methodius University of Veliko Tarnovo
Faculty of Modern Languages
Department of English and American Studies
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: g.kusheva@ts.uni-vt.bg

ТЕОРИЯ НА ЕЗИКА, КОГНИТИВНА ЛИНГВИСТИКА, ПСИХОЛИНГВИСТИКА

СЪДЕБНА ЛИНГВИСТИКА: ПРЕСЕЧНА ТОЧКА МЕЖДУ ЕЗИКА И ПРАВОТО

Дияна Янкова
Нов български университет
София, България

FORENSIC LINGUISTICS: THE INTERSECTION OF LANGUAGE AND LAW

Diana Yankova
New Bulgarian University
Sofia, Bulgaria

Abstract: Forensic linguistics is a specialized field at the intersection of language and law, focusing on the analysis of linguistic evidence in legal contexts. It emerged as a distinct discipline in the 1960s, when British linguist Jan Svartvik analyzed police transcripts – one of the earliest practical applications. Since then, the field has expanded to include authorship attribution, threat assessment, trademark disputes, and the interpretation of legal texts. Notable cases include the Unabomber investigation in the United States, where linguistic analysis of Ted Kaczynski's manifesto led to his capture. In the United Kingdom, the case of Derek Bentley highlighted the role of linguistic expertise in challenging the validity of a police confession, ultimately leading to a posthumous pardon. Across Europe, forensic linguistics has been applied in cases involving anonymous letters, hate speech, and the interpretation of witness statements.

In Bulgaria, forensic linguistics is also applied, although it is not yet fully institutionalized. Examples include the analysis of anonymous threat letters, linguistic expertise in defamation and insult cases, and profiling in phone threat investigations. In academic and expert practice, publications have addressed linguistic manipulation in media and legal contexts, as well as clarity in legislative texts. Thus, forensic linguistics proves to be useful not only internationally but also in the Bulgarian context – as a tool for uncovering the truth, ensuring linguistic justice, and contributing to more accurate judicial outcomes.

Keywords: Forensic linguistics, language and law, forensic law cases, misapplication of linguistic analysis

Съдебната лингвистика (или юридическата лингвистика) е интердисциплинарна област, която прилага методите и знанията на езикознанието към

правни текстове, съдебни процеси и езикови доказателства. Тя включва анализ на писмен и устен език с цел подпомагане на разследвания, съдебни процеси, авторство на текстове, разбиране на правни документи, както и езикови аспекти на свидетелски показания, полицейски разпити и заплахи. Съдебната лингвистика е сравнително млада, но динамично развиваща се научна област, която се намира на границата между езикознанието и правото. Изследва как езикът функционира в правния контекст и как езиковите структури могат да бъдат използвани за разрешаване на конкретни съдебни, криминални или административни казуси. В свят, в който комуникацията – писмена и устна – заема централно място в почти всички обществени сфери, нуждата от езикови експерти в правната система става все по-осезаема. В условията на съвременния свят, където думите често могат да решават съдби, анализът на езика в съдебен контекст придобива особено значение. В настоящата статия ще се разгледа същността на съдебната лингвистика, нейното развитие по света и състоянието ѝ в България.

Основната цел на съдебната лингвистика е да анализира и обяснява ролята на езика в съдебния процес и в юридическия контекст като цяло. Тя обхваща както теоретични, така и приложни аспекти, използвани в разследвания, съдебни дела, законодателство и преводи на правни текстове. Изследванията в областта на съдебната лингвистика включват прилагането на езикови методи за решаване на правни казуси, например доказване на авторство на анонимни текстове (заплахи, анонимни писма, интернет съобщения и др.), тълкуване на правни текстове и закони, оценка на достоверността на свидетелски показания, анализ на езиковата адекватност при полицейски разпити и договори, както и изясняване на двусмислени правни текстове. Специалистите в тази област – съдебни лингвисти, често работят като експерти в съдебни процеси. Съдебният лингвист може да бъде призован като експерт в съда, за да даде професионално мнение относно езикови доказателства, които могат да повлияят на изхода от едно дело.

Историческо развитие

Съдебната лингвистика започва да се оформя като самостоятелна дисциплина през втората половина на 20. век, най-напред в англоезичния свят. През последните десетилетия областта се разширява и институционализира – създават се специализирани програми в университети, международни асоциации и научни списания. В различни страни се прилагат различни подходи – напр. в САЩ се акцентира върху криминалистичния анализ (авторство на писма и заплахи), докато в Европа по-често се изследва езикът на правните текстове и комуникацията между институции и граждани.

В редица държави като САЩ, Великобритания, Австралия и Нидерландия, съдебните лингвисти участват активно в разследвания, включително и по високопрофилни криминални случаи, като помагат за разкриване на автори на писмени заплахи или за установяване на езикови манипулации в прав-

ни документи. Експертизата на съдебната лингвистика се използва както в наказателни производства, така и в гражданското право. Известни са случаи, в които именно езиков анализ е помогнал да се идентифицира престъпник или да се оспори съдебно решение (вж. по-долу за примери).

В началото на 60 – 70-те години на XX век съдебната лингвистика започва да се оформя като самостоятелна област и пионери като Свартвик и Шуй играят ключова роля. Шведският лингвист Ян Свартвик (Svartvik 1968) анализира и впоследствие описва в монография как при анализа си на показания в съда доказва, че убиецът на жената и дъщерята на Тимъти Еванс не е той самият, а хазяинът им. В САЩ съдебната лингвистика се развива активно и от Роджър Шуй, който публикува много изследвания в тази област (напр. Shuy 1993, 1997, 1998 и др.). Шуй е един от първите, които систематично прилагат езиков анализ при разпити и свидетелски показания в съдебната практика на САЩ. Той работи с реални случаи, в които лингвистичната експертиза се използва за тълкуване на значението на казаното, за откриване на манипулации или неясноти в диалога между полиция и заподозрян.

През този период започва и практическото използване на езиков анализ в криминални разследвания – например при анализ на анонимни заплашителни писма, проучване на телефонни разговори или идентифициране на езикови модели, характерни за конкретен индивид. Въпреки че тогава дисциплината все още не е официално установена, се поставят основите за бъдещото ѝ развитие.

През 80 и 90-те години на 20. век започва утвърждаването ѝ като научна област и тогава съдебната лингвистика започва да се институционализира. Създават се академични програми, катедри и изследователски центрове, посветени на приложната лингвистика и правото. Университети в Европа и Северна Америка започват да предлагат курсове по съдебна лингвистика, а броят на публикациите и научните трудове нараства.

През 1994 г. е основано списанието *Forensic Linguistics*, което по-късно приема името *International Journal of Speech, Language and the Law*. Това списание става водеща платформа за публикуване на изследвания в областта и допринася за утвърждаването на съдебната лингвистика като академична дисциплина. В този период лингвистите започват да участват като експерти в съдебни дела не само в англоезичните страни, но и в други юрисдикции, като изготвят експертизи относно смисъла на правни текстове, достъпността на езика за обвиняемите и други. Започва и по-често публикуване на монографии, свързани с тази област на лингвистиката (напр. Solan 1993, Tiersma 1999).

С навлизането в XXI век съдебната лингвистика се обогатява чрез нови технологии и методологии. Корпусната лингвистика – използването на големи бази от текстове за езиков анализ – се прилага за откриване на стилови и синтактични особености в анонимни или спорни текстове. Машинното обучение и изкуственият интелект се използват за автоматизиран стилометричен

анализ, който може да подпомогне идентифицирането на автор на определен текст. Развиват се и прецизни методи за лингвистична експертиза, свързана с авторство, разчитане на скрити значения в текстове, анализ на правни документи, както и тълкуване на клаузи в договори и законодателни актове. През този период се публикуват книги, които са основа на съдебната лингвистика (Gibbons 2003, Coulthard, Johnson 2007, Olsson 2008 [второ издание]), както и специализирани монографии (Cotterill 2003, Eades 2008, Rock 2007).

Особено значение придобиват теми като езикова справедливост, защита на правата на свидетелите и подсъдимите, нуждата от качествен превод и тълкуване в съдебна среда. Това включва и анализ на ситуации, в които лош превод може да доведе до несправедлив процес. Лингвистите допринасят за преодоляване на езикови бариери и предлагат решения за по-достъпна и справедлива комуникация в съдебната система.

Основните направления на езиковите изследвания

Основните насоки, в които езиковите изследвания могат да са от полза на съдебната лингвистика, са следните:

Анализ на авторство – използва се за идентифициране на автора на даден текст. Тук се прилагат езикови и стилистични методи за сравнение с известни образци. Анализът на авторството е статистическо изследване на лингвистичните и компютърните характеристики на писмените текстове и устната продукция на дадени индивиди. Целта е да се анализира самоличността или да се определи авторът на анонимен текст или речеви отрязък.

Език на свидетелски показания и разпити – анализира се дали въпросите, зададени на свидетели, са неутрални, или подвеждащи, както и как свидетелите разбират и формулират своите отговори. Това е особено важно при разпити на деца, уязвими групи или хора с различна езикова компетентност.

Правна терминология и езикът на законите – изучава се как езикът в законите може да бъде интерпретиран по различни начини. Целта е да се изяснят двусмислия и да се осигури яснота в юридическите текстове.

Анализ на езикови доказателства в съда – съдебният лингвист може да бъде назначен като експерт-свидетел, за да анализира текстови доказателства и да даде мнение за тяхната автентичност, значение или езикова манипулация.

Превод и интерпретация в съдебния контекст – прецизността на преводите на правни документи или съдебни заседания е критично важна. Съдебната лингвистика подпомага анализа и обучението на правни преводачи и тълковници.

За изследване в посочените по-горе контексти и цели съдебните лингвисти използват както качествени, така и количествени методи – стилометрия, корпусна лингвистика, семантичен анализ, прагматичен анализ, дискурсен анализ и др. Лингвистите често работят в сътрудничество с криминалисти,

психолози и юристи. Приложението на тяхната работа е в криминални разследвания (напр. идентификация на заплахи, клевети, фалшификати); при оспорване на договори или завещания; за установяване дали техните полицейски права или законови текстове са разбираеми; при подкрепа на защитата или обвинението със специфичен езиков анализ.

Международни казуси

Съдебната лингвистика е изиграла ключова роля в някои от най-интересните и обсъждани съдебни дела в света. Съдебните лингвисти са особено популярни в САЩ и ето няколко знакови случая, в които езиковият анализ е помогнал за разкриването на истини или за решаването на спорни съдебни въпроси:

САЩ, 1996 г.
Делото на Unabomber (Теодор Качински)

Случаят с Юнабомъра е един от най-продължителните и сложни случаи на вътрешен тероризъм в историята на Съединените щати. Той започва през 1978 г., когато серия ръчно изработени бомби са изпратени до университети и авиолинии. Атаките карат ФБР да даде на неизвестния извършител кодовото име „UNABOM“ – съкращение от „University and Airline Bomber“ (бомбаджия срещу университети и авиокомпании). В продължение на 17 години Юнабомърът води спорадична, но смъртоносна кампания, като поставя или изпраща 16 бомби, които убиват трима души и раняват над 20. Мишените му са внимателно подбрани, отразяващи неговата нарастваща омраза към модерните технологии, академичната система и индустриалното общество.

Въпреки усилията на разследващите органи, Юнабомърът дълго време успява да избегне разкриването. Прелом в разследването настъпва през 1995 г., когато ФБР и американското правителство взимат противоречивото решение да публикуват манифеста на Юнабомъра, съставен от 35 000 думи – „Индустриалното общество и неговото бъдеще“, във вестниците „Ню Йорк Таймс“ и „Уошингтън Поуст“. Манифестът, изпратен с предупреждение за нови атаки, ако не бъде отпечатан, представлява радикална критика на индустриализацията и технологичния напредък. В него се застъпва идеята за връщане към по-примитивен, прединдустриален начин на живот и се предупреждава за загубата на човешката свобода в условията на технологичното общество.

Публикуването на манифеста се оказва решаващ момент за разкриването на извършителя. Макар и рискована стъпка, тя позволява участието на широката общественост и създава възможност за прилагането на съдебнолингвистичен анализ. Благодарение на този дълъг текст езиковите експерти на ФБР успяват да идентифицират характерни особености в стила и езика на автора, сред които повтарящи се изрази, граматични конструкции и теми. Това се оказва своеобразен езиков отпечатък, който насочва разследването в нова посока.

Подходът на ФБР към анализа на манифеста е новаторски по обхват и методология. Екип от експертни лингвисти, ръководен от агент Джеймс Фицджералд, извършва задълбочен езиков анализ, който се оказва решаващ за създаването на лингвистичен профил на извършителя. Първо са разгледани избора на лексика и характерните изрази, като например предпочитанията към термини като „заместителни дейности“ и „свръхсоциализация“ (“surrogate activities” и “oversocialization”). Това помага за изграждането на уникален езиков отпечатък. След това лингвистите се съсредоточават върху синтактични модели, като например честото използване на изречения, започващи с „Ние“ и глагол в сегашно време. Отчетени са и специфични пунктуационни практики – двойни интервали след точка и използване на единични кавички, които впоследствие се оказват ключови за потвърждаването на авторството на Качински (за повече специфични езикови примери вж. Хит/Hitt 2012).

Може би най-важното е, че езиковият анализ разкрива ключови детайли за произхода и образованието на автора. Изтънчената лексика и сложните изреченски структури в манифеста подсказват високо ниво на образование, вероятно с напреднали знания в областта на науката или математиката. Честото използване на академичен жаргон и препратки към научни концепции допълнително потвърждават този извод (за подробна информация вж. Leonard et al. 2017).

Този случай подчертава силата на съдебната лингвистика като инструмент в криминалните разследвания. Манифестът на Юнабомъра не само разкрива мотивите и идеологията му, но и предоставя езикови следи, които позволяват на експертите да го идентифицират. Делото бележи повратна точка в използването на езиковия анализ при разкриване на престъпления и проправя пътя за по-широкото му приложение в правоприлагането и разузнаването. Това е един от най-известните примери за успешно прилагане на авторски стилов анализ. Лингвистичният анализ на манифеста на Качински довежда до идентификацията му чрез сравнителен стилометричен анализ с негови постари писания.

Великобритания: делото срещу Дерек Бентли (1953, посмъртно оневинен през 1998)

Дерек Бентли е екзекутиран през 1953 г. за убийството на полицай, извършено от негов съучастник, докато самият той не е стрелял. Присъдата му е отменена през 1998 г. след дълга кампания за изчистване на името му. Случаят се съсредоточава около обир, при който Бентли казал на съучастника си: „Let him have it!“, което било тълкувано като подбуждане да застреля полицая. Делото се превръща във фокусна точка на дебатите около смъртното наказание и тълкуването на съвместната отговорност в наказателното право.

Една студена януарска сутрин през 1953 г. Дерек Бентли, деветнадесетгодишен слабограмотен младеж, се оказва на грешното място, казва грешни-

те думи и е обесен за убийство, което не е извършил. При опит за обир няколко месеца по-рано полицай е застрелян фатално от шестнадесетгодишния приятел на Бентли – Кристофър Крейг, който по закон не може да бъде осъден на смърт поради непълнолетие. Дерек Бентли, който не е държал оръжието, е сметнат за виновен за престъплението. Ключовото доказателство се основава на двусмислено изказване, за което няма единомислие. Когато полицаите нареждат на Крейг да предаде оръжието, Бентли уж извикал: „Let him have it, Chris!“, след което Крейг застрелял полицая. Бил ли е Бентли съучастник в убийството, както твърди обвинението, като е подбудил Крейг да стреля?

Дори и Бентли наистина да е произнесъл тези думи, те очевидно са двусмислени. Те могат да носят зловещ смисъл – „Дай му го“ звучи като реплика от гангстерски филм. От друга страна, могат да означават съвсем друго – молба Крейг да предаде оръжието си на полицията (Watson 2016, 41). Дали тези думи значат буквално „дай му пистолета“, или косвено „застреляй го“?

Но как бихме могли да знаем какво точно е имал предвид Бентли, за когото се казва, че е бил „на границата на умствената изостаналост“? В съдебнолингвистичния анализ на случая, извършен от Малкъм Култард, са посочени две предварителни условия за вината на Бентли: трябва да се докаже, че той е знаел, че Крейг носи пистолет, и че го е подбудил да го използва. Според Култард доказателството, което окончателно е убедило съдията да осъди Бентли, е езиково – полицейската стенограма на показанията на Бентли. Една единствена дума сякаш накланя везните – определителният член. В своето изявление, въпреки че отрича да е знаел за оръжието, докато не било използвано, Бентли казал „Не знаех, че ще използва оръжие**то**“ на по-ранен, ключов момент от разказа. В обобщението си съдията обръща особено внимание на употребата на „оръжието“ вместо „оръжие“, което според него показва, че Бентли е знаел за пистолета през цялото време, а езикът му го е издал. Благодарение на този „грешен“ член, Бентли е счетен за „ненадежден свидетел“, който е имал предварително знание за оръжието и се е самоопровергал. Отнело само два дни на съдебните заседатели да решат съдбата му и на 28 януари 1953 г., след неуспешно обжалване, Дерек Бентли е екзекутиран без възможност за отмяна или отсрочка на смъртната присъда. Нещастният случай на Дерек Бентли остава едно от най-известните съдебни недоразумения във Великобритания и хвърля светлина върху това колко крехки могат да бъдат езиковите доказателства и колко податливи са на погрешни интерпретации – дори и от добронамерени хора. Но все пак той е един от последните мъже, осъдени на смърт във Великобритания.

Случаят предизвиква обществено възмущение и засилва дебата срещу смъртното наказание, като мнозина твърдят, че умствената възраст на Бентли и двусмислеността на думите му правят осъдителната присъда несправедлива. През април 1997 г. британската Комисия за преразглеждане на наказателни дела (Criminal Cases Review Commission) получава заявление за преразг-

леждане на присъдата. След разследване Комисията стига до заключението, че е допуснат сериозен пропуск – особено в обобщението на съдията, в което не се разглежда адекватно въпросът дали към момента на стрелбата все още е имало съвместно участие. Комисията смята, че обобщението на съдията не отговаря на изискванията за яснота и точност според закона и във връзка с конкретния случай, особено по отношение на указанията към съдебните заседатели за тежестта на доказване. Присъдата е препратена към Апелативния съд през ноември 1997 г., а през юли 1998 г. съдът отменя присъдата, позовавайки се на съдебна грешка.

Има ли някаква светла страна в тази мрачна история? Може би – в зависимост от гледната точка към смъртното наказание. Трайното усещане за несправедливост около екзекуцията на Дерек Бентли значително засилва обществената съпротива срещу смъртното наказание, което в крайна сметка довежда до неговото премахване във Великобритания през 1965 г.

Когато пак във Великобритания Джени Никол изчезва през 2005 г., лингвистичен анализ показва, че текстовите съобщения, изпратени от нейния телефон, вероятно не са написани от нея, а от бившия ѝ любовник Дейвид Ходжсън. Ходжсън е осъден за убийство, като лингвистичните доказателства изиграват важна роля в обвинението. В този случай отново професор Малкълм Култард успява да покаже, че съмнителните съобщения са стилистично близки до безспорно изпратените от Ходжсън – например липсата на интервал след цифрови съкращения в изрази като „go2shop“, за разлика от „ave 2 go“ в съобщенията на Никол. Трябва да се почертае, че доста често лингвистите анализират изключително кратки текстове, особено при телефонни съобщения, заплахи и др.

В останалата част от Европа съдебната лингвистика също намира приложение, макар и не толкова медийно разгласено, както в САЩ и Великобритания. Въпреки това има редица интересни случаи, в които езиковият анализ е изиграл важна роля. В Германия например Карл-Теодор цу Гутенберг подава оставка през март, след като признава за „сериозни грешки“ в своята дисертация от 2006 г., но отрича да е преписвал. Разследване на Университета в Байройт установява, че 39-годишният е нарушил стандартните изследователски практики. Очевидно е, че става въпрос за плагиатство. Гутенберг, който има титлата барон, бе един от най-популярните министри в кабинета на канцлера Ангела Меркел и бе сочен от някои за бъдещ лидер на Германия. Но след като професор от Бременския университета започва да преглежда неговия труд, възникват обвинения, че е преписал дума по дума откъс от вестникарска статия и е включил абзац от сайта на посолството на САЩ без цитиране. При по-нататъшно разглеждане се твърди, че над половината от дисертацията му от 475 страници съдържа големи части, взети от чужди източници, без да бъдат посочени. Скандалът доведе до това германските медии да го кръстят Барон Копи-Пейст, Барон цу Копиберг и Барон цу Гугълберг. В крайна сметка Гутенберг се оттегля от политиката.

Независимо от казусите, изброени дотук, които безспорно доказват значимостта и важността на лингвистичния анализ при разкриването на извършители на престъпления или оневиняване на заподозрени, се наблюдават случаи, в които езиковият анализ води до грешен извод и до неправомерни обвинения, костващи понякога името и кариерата на неоснователно осъдения. Такъв случай е небезизвестното дело от близкото минало, свързано с атаките с антракс в САЩ. Малко след терористичните атаки на 11 септември в пощенските пратки в САЩ започват да се появяват писма, съдържащи антракс. Петима американци загиват, а 17 се разболяват от това, което се превръща в най-тежката биологична атака в историята на САЩ. ФБР води продължително разследване, като проверява множество следи и заподозрени.

При антракс атаките от 2001 г. лингвистичният анализ е използван погрешно, за да се свържат определени лица с писмата – особено в случая със Стивън Хатфил, бивш изследовател от Института за изследвания на инфекциозни заболявания на американската армия (USAMRIID), който е несправедливо свързан с атаките въз основа на анализ на писма от същия период. Този анализ, извършен от Дон Фостър – професор по английска литература в колежа Васар, впоследствие е опроверган, а Хатфил – оправдан и обезщетен след съдебен процес. Фостър смята, че езикът в писмата съвпада със стила на писане на Хатфил, като заключенията му са публикувани в известни списания, което предизвиква обществено подозрение. Впоследствие Хатфил е оправдан, след като завежда дело срещу медиите, публикували твърденията на Фостър. ФБР насочва вниманието си и към Брус Айвинс, друг учен от USAMRIID, използвайки лингвистичен анализ като част от делото срещу него. От агенцията твърдят, че спорите от антракс в писмата са генетично свързани с уникални щамове, които Айвинс съхранява в лабораторията си. Разследването обаче е прекратено след самоубийството на Айвинс, без да се стигне до съдебен процес, а въпросите относно достоверността на научните и езиковите доказателства остават без отговор. По-късен доклад на Националния изследователски съвет заключва, че научните доказателства сами по себе си не са достатъчни, за да се направи категоричен извод, че Айвинс е извършителят.

Подобни казуси поставят въпроси относно надеждността на научните и езиковите доказателства. Случаят с антракс атаките подчертава риска от неправилно прилагане и прекомерно разчитане на лингвистичен анализ в криминални разследвания. Макар да е ценен инструмент, важно е да се признаят неговите ограничения и да не се правят окончателни заключения само въз основа на езикови данни.

Съдебната лингвистика в България

В България съдебната лингвистика не е още напълно развита като самостоятелна академична и професионална дисциплина, но има прояви и интерес

към нея. Някои езиковеди, преводачи и правни експерти започват да осъзнават значението на езиковия анализ при тълкуване на закони, при разбиране на свидетелски показания или оценка на езика в публичната администрация. Изследвания в тази област се срещат в рамките на приложната лингвистика, превода, правото и криминалистиката (напр. Ташев/Tashev 2007, Илиева/Ilieva 2013, 2014, Yankova 2008, 2013). Съществуват изолирани публикации и докторантски изследвания, които разглеждат езикови аспекти на правни текстове, експертизи на заплахи или анализ на свидетелски показания. Някои езиковеди и юристи проявяват интерес към интегриране на съдебнолингвистични методи в съдебната практика. Въпреки това към момента няма специализирани университетски програми или официална професионална квалификация по съдебна лингвистика в България, а съдебнолингвистичната експертиза все още не е стандартна практика в българската съдебна система.

Интересът към темата нараства особено с развитието на дигиталната комуникация, езиковите технологии и нуждата от експертни лингвистични оценки в съдебни и криминални дела. Възможностите за приложение са много – от превенция на езикови манипулации до подобряване на достъпа до правосъдие чрез по-ясен език в правната система.

Заключение

Развитието на съдебната лингвистика в България би могло да допринесе за по-справедлив и прозрачен съдебен процес. Това изисква сътрудничество между езиковеди, юристи и съдебни институции, както и създаване на специализирани обучителни програми. В епохата на дигитална комуникация и фалшиви новини, в която думите могат да бъдат доказателство, оръжие или защита, ролята на езиковите експерти в правната система е по-важна от всякога.

Съдебната лингвистика е мощен инструмент в ръцете на специалистите, които разбират силата на езика в правния контекст. Тя допринася за по-справедливо правосъдие, разкриване на истини и защита на правата на гражданите. За да се развие пълноценно и в България, е необходимо академично и институционално признание, както и сътрудничество между езиковеди и юристи. В свят, в който думите са средство за влияние, истината често зависи от това кой и как ги анализира.

Литература

Илиева, Л., 2013. *Преводачът и Темида*. София: Сиела. ISBN 978-954-28-1321-7.

Илиева, Л., 2014. *Проблеми на юридическия превод*. София: Сиела. ISBN 978-954-28-1457-3.

Ташев, Р., 2007. *Теория на тълкуването*. София: Сиби. ISBN 9789547304567.

REFERENCES

Cotterill, J., 2003. *Language and Power in Court: A Linguistic Analysis of the OJ Simpson Trial*. Basingstoke – New York: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230006010.

Coulthard, M., Johnson, A., 2007. *An Introduction to Forensic Linguistics: Language in Evidence*. London – New York: Routledge. ISBN 978-113-86-41716.

Eades, D., 2008. *Courtroom Talk and Neocolonial Control*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. ISBN 9783110204827.

Gibbons, J., 2003. *Forensic Linguistics: An Introduction to Language in the Justice System*. Oxford: Blackwell. ISBN 978-0-631-21247-8.

Hitt, J., 2012. Words on Trial. Can linguists solve crimes that stump the police? *New Yorker.* https://www.hofstra.edu/pdf/academics/colleges/hclas/flp/flp_-newsday_wordontrial.pdf

Ilieva, L., 2013. *Prevodachat i Temida*. Sofia: Siela. ISBN 978-954-28-1321-7.

Ilieva, L., 2014. *Problemi na yuridicheskiya prevod*. Sofia: Siela. ISBN 978-954-28-1457-3.

Leonard, R., Ford, J., Christensen, T., 2017. Forensic Linguistics: Applying the Science of Linguistics to Issues of the Law. *Hofstra Law Review*, Vol. 45, Iss. 3, Article 11. Available at:
https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol45/iss3/11 ISSN 00914029.

Olsson, J., 2008. *Forensic Linguistics*. New York: Continuum. ISBN 978-08-264-93088.

Rock, F., 2007. *Communicating Rights: The Language of Arrest and Detention*. Basingstoke – London: Palgrave Macmillan. ISBN 9780230013315.

Shuy, R., 1993. *Language Crimes: the Use and Abuse of Language Evidence in the Courtroom*. Cambridge MA: Blackwell. ISBN 9780631201533.

Shuy, R., 1997. Ten unanswered language questions about Miranda. *Forensic Linguistics*, 4, 2, pp. 175 – 195. ISSN 1350-1771.

Shuy, R., 1998. *The Language of Confession, Interrogation and Deception*. London: Sage. ISBN-10. 0761913467.

Solan, L. M., 1993. *The Language of Judges*. Chicago, IL: University of Chicago Press. ISBN-10. 0226767914.
http://dx.doi.org/10.7208/chicago/9780226767895.001.0001

Svartvik, J., 1968. *The Evans Statements: A Case for Forensic Linguistics*. Göteborg: University of Gothenburg Press.

Tashev, R., 2007. *Teoriya na talkuvaneto.* Sofia: Sibi. ISBN 9789547304567.

Tiersma, P. M., 1999. *Legal Language*. University of Chicago Press. ISBN 9780226803036.

Watson, G., 2016. Let him have it: the short, sad life of Derek Bentley. *The Journal of the New South Wales Bar Association*, pp. 40 – 43. ISSN 0817-0002.

Yankova, D., 2008. *Translation Issues in Approximating Legislation*. Sofia: St. Kliment Ohridsky University Press. ISBN 9789540727776.

Yankova, D., 2013. *Legal Englishes: The Discourse of Statutory Texts*. Sofia: St. Kliment Ohridsky University Press. ISBN 9789540734675.

Проф. д.ф.н. Дияна Янкова
Scopus Author ID: 25925582400
ORCID ID: 0000-0003-4524-882X
Нов български университет
Департамент по чужди езици и култури
София, България
E-mail: dyankova@nbu.bg

Prof. Diana Yankova, DLitt.
Scopus Author ID: 25925582400
ORCID ID: 0000-0003-4524-882X
New Bulgarian University
Department of Foreign Languages and Literatures
Sofia, Bulgaria
E-mail: dyankova@nbu.bg

Лингвистическая персонология и фоноскопическая экспертиза

Димитр Попов, Велка Попова
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского
Шумен, Болгария

Linguistic Personology and Phonoscopic Expertise

Dimitar Popov, Velka Popova
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Shumen, Bulgaria

Abstract: Linguistic personology through speech is a new theoretical and applied approach for characterising the speaker on the basis of his/ her voice transformation, used in the scientific field of forensic phonetics. The applied aspect of the approach consists in describing a speaker's physiognomic expressions and speech markers, and their anthropological characteristics, which allow researchers to present a speech profile of the respective person through two parameters: their personal identity and personal voice with its unique inherent features. The paper is an attempt to present linguistic personology through speech as an autonomous interdisciplinary research paradigm (at the intersection of psycholinguistics, sociolinguistics, anthropolinguistics, linguistic pragmatics, semiotics and phonostylistics), which studies a speaker's verbal behaviour and distinctive feautures of his or her personal identity signaled by personal voice expression and measured through linguistic (phonoscopic) expertise.

Keywords: Linguopersonology, phonoscopic expertise, speaker profile, voice expression, speaker identification, forensic phonetics, Linguistics

В настоящее время идея об антропоцентричности языка становится все более важной и имеет ключевое значение. В конце XX века языковеды начинают объединяться около мнения, что в лингвистической науке происходят коренные изменения, заключающиеся в том, что рассмотрение языка как независимой от человека самостоятельной системы переходит к описанию языка как антропологического феномена (Кубрякова/Kubryakova 1995). Осуществляется переориентация лингвистических исследований на основе новой антропоцентрической парадигмы. «В антропологической лингвистике сначала слышатся робкие, но постепенно все более уверенные мнения о том, что в поле зрения лингвистов центральное место должны занимать не струк-

турные характеристики языковых формаций, а говорящая личность» (Димитрова/Dimitrova 2016, 17).

Таким образом, язык, рассматриваемый как речь индивида, начинает осознаваться как многомерный объект исследования, потому что представление о нем могло бы эксплицироваться через его физическое Я, социальное Я, интеллектуальное Я, эмоциональное Я или речемыслительное Я, и каждый один из этих аспектов может быть показательным для определения типичной характерологии персонального речевого поведения данного человека. Именно такой подход для многоаспектного исследования введен одним из авторов настоящей статьи в недавно опубликованной монографии «Лингвистична персонология по говора. Превъплъщенията на гласа», где применяется методология лингвистической синергетики, так как синергетический подход дает возможность исследовать ингерентные характеристики человеческого голоса и их вариативность в речи данной личности или группы в зависимости от временных, географических и других факторов (Попов/Popov 2016, 12 – 15).

Интерес к тематике о человеческом факторе в языке и речи все больше и больше углубляется, находя конкретное выражение в исследованиях по прикладным наукам. Отдельные направления в современной прикладной лингвистике не делают исключения (развивается судебная фонетика, юрислингвистика, расследующая журналистика и др.).

Лингвоперсонология (от лат. *lingua* ‘язык’ и *persōna* ‘личность’) является прикладной языковедческой дисциплиной, объектом исследования которой является языковая личность. Термин *лингвистическая персонология* введен впервые русским лингвистом В. П. Нерознаком для обозначения новой научной дисциплины (Нерознак/Neroznak 1996).

Предметом изучения лингвоперсонологии являются различные аспекты описания и идентификации языковой личности, напр., разнообразие в качестве голоса и вокальная вариативность, экспрессии и коннотации в речи и тексте, специфическое фигуральное использование, типичные ошибки в устной и письменной речи, свидетельства о речевой патологии и другие персональные особенности.

Ключевое понятие *личность/персона* (от лат. *persōna* ‘маска актера, роль, личность, характер, типаж’) означает индивида, человека, который выполняет различные социальные роли в жизни (Goffman 1990; Личева и др./Licheva et al. 2012); маску или лицо, которыми человек представляет себя перед миром (Jung 1971); Альтер эго (от гр. ἄλλος ἐγώ, ἕτερος ἐγώ; от лат. alter ego – другое Я, второе Себя) – вторую наша сущность, «вторую природа» человека, «вторую самоличность» или персону, скрытую внутри личности (Weiner 2003).

Мысль о необходимости в синтезе гуманитарных наук в рамках некоторой специальной дисциплины (как персонология, например) впервые высказана князем Н. С. Трубецким, по мнению которого под личностью понимает-

ся «не только отдельный человек, но и народ». «Частные человеческие» проявления личности, а также и «многоликие ее проявления» характеризуются своими определенными состояниями или «индивидуациями» (Трубецкой/Trubetskoy 1927, 3 – 7). Философский термин *индивидуация* означает «характерное для данного индивида» и он известен еще из «Метафизики» Аристотеля (Аристотель 2006) как ουσία – (от гр. 'неделимость, субстанция, неделимая сущность'; позже в лат. *individuum* 'неделимый', *individuitātis* 'неделимость'). Вот почему В. Нерознак считает, что в рамках общей персонологии в науке о языке можно выделить в самостоятельное направление лингвистическую персонологию, которая исследует состояние языка (индивидуации), как частную человеческую языковую личность (идиолект личности), так и многоликую (полилектную) языковую личность – народ. По его мнению, в антропоцентрической системе происходит последовательная смена индивидуаций в каждой конкретной языковой личности.

В англоязычной лингвистике понятие лингвистической персонологии как новой науки проникает лишь в наши дни под влиянием русской лингвистики, имеющей уже известную историю и традиции. Совпадает мнение о том, что лингвоперсонология (англ. *linguopersonology*) является наукой для исследования «языковой личности« (англ. 'linguistic personality') – термин используется еще в начале XX века Й. Л. Вайсгербером (Вайсгербер/Vaisgerber 2004), однако, не дефинирован им, но позже хорошо описан и изучен Г. Богиным (Богин/Bogin 1984), Ю. Карауловым (Караулов/Karaulov 1987), М. Китайгородской и Н. Розановой (Китайгородская и др./Kitaygorodskaya et al. 1995), В. Нерознаком (Нерознак/Neroznak 1996), В. Г. Гаком (Гак/Gak 2001), В. Шаховским (Шаховский/Shahnarovskiy 2002), Е. В. Иванцовой (Иванцова/Ivantsova 2010) и др. Цель лингвоперсонологии – идентифицировать типологические языковые и культурные закономерности в коммуникативном поведении обобщенных персонажей – например, таких как «учитель в школе», «русский интеллектуал», «китайский (традиционный) целитель», «американский адвокат», «английский сноб» и т.д. (Klyukanov 2016, 35).

Однако, что касается попытки свести идею о лингвистической персонологии к конкретным ингерентным и атитудиальным характеристикам речи, то можно утверждать, что Э. Сепир является одним из пионеров лингвистики, который связывает ее с персонологией на базе собственных взглядов о речи. Он формулирует тезис о том, что «обычная речь выступает в качестве своеобразного потенциального символа социальной солидарности всех говорящих на данном языке», при чем, по его словам по одному или другому сленгу определяется «принадлежность говорящего к неорганизованной, но тем не менее психологически реальной группе» (Сепир/Sepir 1993, 231 – 232). Это дает ему основание констатировать, что «между признанным диалектом или целым языком и индивидуализированной речью отдельного человека обнаруживается некоторый тип языковой общности, которая редко является предметом рассмотрения лингвистов, но чрезвычайно важна для

социальной психологии» (Сепир/Sepir 1993, 232). В качестве предмета для анализа Э. Сепир предлагает исследовать живую человеческую речь и прокламирует идею о том, что речь (или точнее, речевое поведение) должна рассматриваться как черта личности.

При таком подходе внимание американского лингвиста в большей степени направлено на вопросы вариативности таких элементов языковой формы как голос, голосовая динамика, включающая интонацию, ритм, плавность речи, темп, силу звука. «Характерные качества голоса, фонетическая организация речи, быстрота и относительная четкость произношения, длина и строение предложений, характер и объем словаря, употребительность наукообразной лексики, способность слов откликаться на потребности социальной среды, и в частности ориентация речи на языковые привычки своих собеседников, – все это многочисленные комплексные показатели, характеризующие личность» (Сепир/Sepir 1993, 233). И именно эти особенности речи, по мнению Э. Сепира, проявляются в речевом поведении как характерные черты данной личности. Это и дает автору основание опубликовать еще в 1927 г. программную статью «Речь как черта личности» (Sapir 1927). Вывод, сделанный автором в указанном исследовании, заключается в том, что языковые навыки (от лат. *habitus* ‘свойство, склонность, отношение’) человека являются исключительно значимыми и выступают в качестве бессознательных индикаторов наиболее существенных черт его личности.

Несмотря на то что сам автор определяет свой подход скорее как интуитивный, несомненно, можно признать его проницательность профессионального наблюдателя и исследователя живой спонтанной речи. По его мнению, «в речевом поведении выделяется несколько различных уровней», среди которых человеческий голос является «самым низшим или наиболее базовым уровнем речи» (т.е. фонационное качество голоса в современной научной терминологии) и поскольку представляет собой «сложный пучок реакций», в самом общем смысле его можно рассматривать как «форму жеста» (Сепир/Sepir 1993, 287). И далее: «Голос обычно считается материей сугубо индивидуальной», но «наряду с индивидуальным, голос обладает также и некоторым социальным качеством» (Сепир/Sepir 1993, 288). И если попытаться из голоса извлечь фундаментальные черты личности, то необходимо разграничить социальный элемент от чисто личностного. Потому что голос в известном смысле является символическим показателем личности в целом. Именно в голосе индивида есть что-то показательное о его личности. На основе голоса можно многое понять и узнать что-то о человеке. В качестве второго речевого уровня Э. Сепир выделяет голосовую динамику, которая иллюстрирует представление о самом голосе плюс множество вариаций поведения, которые переплетаются с голосом и придают ему динамическое качество. К аспектам голосовой динамики Э. Сепир относит интонацию, ритм, относительную плавность/гладкость и темп речи, представление о которых в настоящее время обобщается термином речевая просодия. К третье-

му уровню в ходе анализа речи автор причисляет произношение во всей его целостности и более конкретно обособляет индивидуальные нюансы произношения, маркированные специфической окраской, а именно тембр, демонстрирующий качественные характеристики голоса. Четвертый речевой уровень представлен посредством лексики и словарного запаса, а они, как известно, связаны с предпочтениями, настроем и склонностью человека предпочитать или избегать использования определенных речевых единиц. Таким образом, все они в совокупности становятся отличительным признаком территориальной, статусной или профессиональной принадлежности индивида. В качестве пятого уровня для анализа речи Э. Сепир предлагает наблюдения над стилем. Он даже уточняет, что стиль реально представляет повседневную речь, которая характеризует как социальную группу, так и индивида, которые в совокупности иллюстрируются через голос, голосовую динамику, произношение, лексику и стиль. И на основании этих пяти речевых уровней формируются экспрессивные стереотипы человека.

В современной науке об интерпретации человека как личности в парадигме «индивид – личность – индивидуальность» человек рассматривается как проявление трех направлений: биогенетическое (темперамент, возраст, пол), социогенетическое (социальные роли, установки и ценностные ориентации) и персоногенетическое (самосознание и творчество, половая идентичность, мотивы, смысл жизни) (Психологический словарь/Psihologicheskij slovar' 1997, 175).

Феномен *языковая личность* утверждается как «многослойный и многокомпонентный набор языковых способностей, умений, готовности для осуществления речевых действий с различной степенью сложности, поступков, которые классифицируются, с одной стороны, по видам речевой деятельности, а, с другой, – по уровням языка, т.е. фонетика, грамматика и лексика» (Потапова и др./Potapova et al. 2006, 29).

В последние десятилетия количество научных исследований, посвященных изучению языковой личности, резко увеличилось. Ученые предлагают различные толкования этого понятия и дискутируют различные аспекты структуры и свойств лингвистической персональности. В широком смысле слова, лингвистическая персональность представляет собой абстрактную модель определенного количества носителей данного языка, а в узком смысле является систематизированной комбинацией языковых и речевых единиц, характерных для говорящего/пишущего. При этом необходимо отметить, что диапазон вариативности звукового плана выражения homo loquens (говорящего человека) несравнимо шире и богаче инвентаря графических средств и диакритики в письменной речи homo scribens (пишущего человека). И каждый индивид сам выбирает звуковые средства, опираясь на свои собственные «вкусовые рецепторы», формируюшие его повседневное «речевое меню». Таким образом, языковая личность проявляет стереотипные (дистинктивные) признаки своей социальной группы и осознает свою инди-

видуальную корпоративную принадлежность к ней. Детерминирующие признаки правильного диагностирования индивидуальной речи разделяются на два вида: собственно-языковые и внешние. Собственно-языковые признаки описания личности основываются, с одной стороны, на анализе формальных (фонетических, лексических, грамматических, стилистических и текстовых/дискурсивных) характеристик, основанных на стиле (в англоязычной терминологии *style-based features*), а, с другой, – на исследовании неформальных (содержательных, смысловых, мотивационных и др.) характеристик, основанных на содержании (они известны в англоязычной лингвистике как *content-based features*). Внешние детерминирующие признаки не могут быть объяснены без привлечения экстралингвистических факторов. К ним относятся признаки, связанные с социальными характеристиками личности, особенностями ее психики, ее гендерной идентичности и др. Ментальные, языковые и поведенческие особенности личности, ее национальность, идентичность и индивидуальность становятся объектом внимания все более современных исследований. Языковая личность и лингвистическая персональность ставятся в центр коммуникации как отражение собственного языкового опыта данного индивида, так и опыта всего человечества, выраженного посредством языка. Особое место в последнее время занимают исследования, целью которых является изучение авторской индивидуальности в определенном тексте или дискурсе; анализ идиолекта данной личности; параметры и особенности ее речевого поведения; специфика речевого репертуара говорящего; построение его речевого портрета, т.е. методика профилирования индивида по присущим ему языковым чертам. Совокупность всех этих признаков дает основание рассматривать индивидуальность речи как коннотативную знаковую систему (как коннотативную семиотику), при этом под коннотацией в данном случае необходимо понимать сочетание эмоционально-оценочных компонентов, сопровождающих денотативное значение в реальном речевом акте и влияющих на крайний смысл воспринимаемого высказывания (ср. Потапова и др./Potapova et al. 2006, 94).

Факторы, на основе которых происходит построение речевого портрета личности, имеют различную природу. Это, например, биолектные факторы (возраст и пол), социолектные (общественное положение, профессиональная принадлежность, образование, место рождения, образ жизни – городской или деревенский), символолектные (отношение к языку через сигналы – просодия и эмоции), этнолектные (маркеры этнической идентичности), сексолектные (маркеры гендерной идентичности) и политиколектные (маркеры, свидетельствующие о языковом пристрастии и о персональных взглядах). Для целей проведения фоноскопической экспертизы и для создания речевого портрета, как пишет Т. М. Николаева, нужно охарактеризовать не все уровни и факты языковой системы, отмеченные в речи портретируемого, а только «яркие диагностические пятна» (Николаева/Nikolaeva 1991, 73).

Актуальность тематики, связанной с вопросами лингвистической персо-

нологии речи, в частности привлекает внимание в связи с осуществлением различных практических целей и задач: идентифицирование говорящего лица по голосу и создание профиля его речевого поведения; распознавание идентичности человека по его голосу; диагностирование речевых нарушений, связанных с патологией речи по данным голоса; определение навыков и стиля произношения по манере говорения в норме и патологии; определение социально-демографических признаков (образование, занятие, профессия, место проживания, пол и др.) данной личности по голосу и пр.

Как известно, современная лингвистика вариативности (англ. *Variational Linguistics*, нем. *Varietätenlinguistik*) как часть социолингвистики в рамках прикладной лингвистики занимается многообразием форм и вариативностью в целом в сфере данного естественного языка и соответственно в идиолектах, пытаясь связать проявления речевой вариативности с внеязыковыми факторами, такими как возраст, пол/гендер или социальная/региональная принадлежность, и наблюдает за индивидуальными специфическими стилистическими изменениями и характерными особенностями в использовании речи. Вариетет (от англ. *variety* ‘разновидность, разнообразие, многообразие’) как форма экзистенции языка является обобщающим понятием, в которое вписываются все возможные субкоды; он является и общим термином для обозначения некоторой особенной когерентной языковой формы, при которой могут использоваться специфические экстралингвистические критерии для ее дефиниции как разновидность. Например, географически дефинированный вариетет известен как диалект, вариетет на социальной основе – как социолект, функциональный вариетет – как профессиональный язык, подъязык или жаргон, а ситуационный вариетет – как регистр (Bußmann 1990, 827). По этой логике и половой/гендерный вариетет может быть назван сексолектом (Потапова/Potapova 1999; Попов/Popov 2004; Попов/Popov 2007, 505). Таким образом, в духе вариативной лингвистики болгарский язык в целом может быть представлен обобщенно как некоторая абстракция в смысле диасистемы, построенной из вариететов, которые могут послужить для многоаспектного модельного описания языковой личности с целью ее лингвистического профилирования по речи. Таким образом, складывается мнение о том, что исследования, посвященные вариативности, опираются на использование и функционирование лектной вариативности (на наличие диалектных, социолектных, региолектных и любого другого вида особенностей), конкретные проявления которых находят физиономическое выражение при характеристике речи данного говорящего или пишущего индивида и способствуют созданию определенного речевого профиля, т.е. идентифицируется человеческий персональный легостилистический репертуар как тип поведенческого речевого акта. В американской вариативной лингвистике, которая занимается вопросами структурной гетерогенности (от англ. *structured heterogeneity*) и внутренне присущей вариабельностью (переменчивость, изменчивость – от англ. *inherent variability*) естественного языка,

центральное место занимает опорный термин *лект* (от гр. λέγω, λεκτος, λεκτόν ‘говорение, слово, выражение’) в смысле любого вида различаемого вариетета в языке и речи (региональный, социальный, локальный и пр.). В сложных словах (напр., социолект, диалект, идиолект) данный термин существует как базовый элемент, в то время как первые части выше указанных слов индексируют конкретный тип вариетета.

Для целей лингвистической персонологии было бы целесообразным принять следующую, хотя, вероятно, не совсем исчерпывающую терминологическую таксономию в качестве подходящей для характеристики языковой личности с учетом вариетета с точки зрения имеющегося своеобразия языковых средств:

1) Диалект (локальный, диатопический вариетет) – идентификация элементов местного говора;

2) Социолект (функциональный, диастратический вариетет) – идентификация элементов группового/корпоративного жаргона, сленга, профессионального говора; напр., использование молодежного говора могло бы свидетельствовать о поколении носителей языка (возрастной параметр);

3) Регистр (стилистический, ситуационный, диафазический вариетет) – идентификация физиономических элементов в стилистическом регистре коммуниканта в конкретной ситуации общения;

4) Региолект (ареальный вариетет) – идентификация элементов, свидетельствующих о принадлежности лица к определенному географическому району, т.е. наличие преобладающих элементов западноболгарского/восточноболгарского наречия;

5) Идиолект (индивидуальный вариетет) – идентификация элементов, свидетельствующих об уникальной коммуникативной индивидуальности в манере высказывания языковой личности;

6) Этнолект (этнический вариетет) – идентификация элементов в языке данной этнической группы;

7) Сексолект (гендерный и/или половой вариетет) – идентификация языковых элементов, сигнализирующих о принадлежности к биологическому полу и/или гендерной ориентации языковой личности;

8) Ксенолект (иностранный вариетет) (от гр. ξένος ‘чужой’ и λέγειν ‘способ высказывания’; в англ. *foreigner talk* ‘говор иностранца’) – идентификация иностранных элементов в речи и иностранного «акцента» в языке, который не является родным для говорящего, но является официальным для употребления в определенной стране (национально-языковая общность), т.е. отклонение от стандартного языка;

9) Политолект (политический вариетет) – идентификация элементов, которые могли бы быть связаны с отношением, персональными убеждениями, мировоззрением, пристрастием человека к определенному типу политического мышления;

10) Диахронический вариетет (исторический, генерационный вариетет) –

идентификация архаичных элементов, которые могут сигнализировать и о поколении автора речи (возрастная группа, к которой принадлежит);

11) Диамезический вариетет – идентификация типичных языковых элементов, присущих для канала (медиума) коммуникации – формы устной речи (напр., разговоры по телефону)/формы письменной речи (тексты), чье авторство приписывается определенному лицу;

12) Эндолект/экзолект – идентификация языка (говора) как родного или соответственно как иностранного для данной личности;

13) Орфологический вариетет (в области орфоэпии/орфографии) – идентификация нормативных (корректных, правильных) элементов и отклонений от нормы (неправильность, типичные речевые ошибки, проявления некорректности, гиперкорректность или типичные экспрессивные варианты в речи или в тексте определенного носителя языка (речи), свидетельствующие об его лингвистической компетентности и образовательном потенциале.

Приведенный выше список способствует охарактеризовать вариетет речевого репертуара личности, но скорее имеет указательный характер и остается открытым (не претендует на полноту), в связи с чем может дополняться.

Особенно важным является и вопрос о том, в каких языковых сферах наблюдаются формы вариетета и каким является режим их использования. В качестве подходящей иллюстрации таксономического представления и модели классификации вариативных явлений как персональная практика может быть использована многоступенчатая иерархическая модель болгарской речи, основанная на трихотомии стандарт, субстандарт и нонстандарт, представленная с учетом специфики вариетета высказывания в современном болгарском произношении (Попов/Popov 2005).

В персонологии при анализе звучащей речи такие величины как голос и идентичность являются особенно важными для исследования современной прикладной лингвистики, потому что они дают возможность для разработки ряда новых мультимедийных приложений в сфере высоких технологий (в системе, служащей для распознавания речи, для речевого синтеза, для трансформации текста в речь и наоборот). Таким образом на базе голосового интерфейса были предоставлены потребителям информации (людям) новые возможности для объективной идентификации голоса по речи (в судебной фонетике (от англ. *forensic phonetics*) при разработке так называемого голосового отпечатка (от англ. *voiceprint*) по аналогии отпечатков пальцев (от англ. *fingerprint*) как надежные солидные биометрические доказательства в криминалистике), и в целом – для создания персональных речевых портретов (профили говорящих лиц).

Устная речь (дискурс) предлагает богатое количество информации о характеристике коммуникации, так как, с одной стороны, сигнализирует о дискретной последовательности «дигитальной» информации, а, с другой стороны, вносит дополнительную информацию о говорящем лице, т.е. предоставляет «аналоговую» информацию. Вот почему в повседневном общении в

режиме ее реального употребления, а также независимо от формы речи (устная или письменная) замечаются следы различных персональных носителей речи, которые участвуют в коммуникативном процессе. В устной коммуникации эти следы наблюдаются не только на лексическом или синтаксическом уровне, но также и на фонетическом, например, в просодии – это качество голоса, но и в использованных говорящим вокальных различиях и др. Именно при использовании речи проявляется принадлежность данного голоса к определенной группе говорящих и одновременно с этим на фоне «общего хора» говорящих персон отличается его уникальность и индивидуальность. Для реципиента голос как выражение персональности является «визитной карточкой» данной личности (Eckert 1994, 1), то есть это «голосовой отпечаток» говорящего лица или симптом (признак) его идентификации, и не на последнем месте – знак его идентичности. Являясь не только индивидуальным, голос сам по себе уникален. Так же, как собственные отпечатки пальцев каждого человека, которые характеризуют его индивидуальность, так же и тембр способствует характеризовать персональность голоса. Само название тембр является психоакустической характеристикой голоса, в фонетике это эквивалент термину фонационный тип. По тембру, характерному говорящему, можно судить и об эмоциональном состоянии его речи.

Всеобщая характеристика речевого репертуара определенного говорящего индивида приводит к формированию речевого портрета индивидуального типа личности (ее социальной роли, отношения с другими, поведение). При этом стандартное использование языка является основным критерием, начальным уровнем (точкой отсчета), на базе которого измеряются все другие факты, относящиеся к регистру дифференциации личности.

Для целей одной фоноскопической экспертизы с учетом идентификации по голосу дискурс в качестве экспликации персонального коммуникативного поведения может быть представлен аудиально (акустично и транскрибирован) или аудиовизуально (как целое ситуативное коммуникативное событие, свидетельствующее о действиях и поступках говорящего лица в реальном времени с помощью специализированного мультимедийного софтуера).

Передающиеся через речевой сигнал специфические характеристики, присущие данной говорящей личности, могут информировать реципиента, дать ему возможность их описать и классифицировать говорящих по возрасту; по стилю произношения; по языку, на котором разговаривают, а также раскрыть их эмоции, даже определить их состояние здоровья и пр. Именно по таким имеющимся признакам слушающий может распознать говорящего, или другими словами, определенные персональные характеристики одного лица могут оказаться достаточно физиономическими, для того, чтобы была определена и верифицирована его идентичность.

Речевое портретирование (англ. *speaker profiling*) является уникальным исследованием для характеристики и типизации личности на основе присущего ей специфичного способа произнесения.

Для целей речевого портретирования говорящего (профилирование – от англ. *Speaker profiling*, нем. *Sprechererkennung*, рус. *портретирование говорящего*) необходима речевая проба (аудиозапись) незнакомого говорящего лица, на основе которой будет создан его индивидуальный речевой портрет. Синонимичными для такого вида деятельности являются термины голосовой анализ (от нем. *Stimmenanalyse*) и голосовое профилирование (от нем. *Stimmenprofiling*).

Для осуществления данных исследований необходимая полезная информация содержится в конкретных признаках речевого репертуара говорящего, которые свидетельствуют о его возрасте, поле, региональное происхождение, социальный статус и следы иностранного акцента в произношении. Следовательно, профилирование как акт демаскирования идентичности говорящего включает экстракты информации о данном индивиде в качестве анонимного совершителя, сделанные на основе инкриминированного речевого материала и сигнализирующие о его гендерной ориентации, возрасте, диалекте, а также и о признаках, связанных с его респираторными особенностями, его фонацией, артикуляцией, манерой ведения разговора и др. Наряду с этим, персональный акцентный признак индивида зависит также и от степени его образованности, как и от степени владения родным языком и даже от регионального языкового ареала, в котором он жил в течение последних нескольких лет. У говорящих лиц, которые выросли в условиях билингва, где один язык является официальным, а другой язык – родным, и используется преимущественно в домашних условиях, литературное официальное произношение в ряде случаев заметно нюансировано (более или менее) элементами неофициального для страны языка.

Экспертную оценку следовало бы делать на основании акустического и лингвистического анализа голосовых проб, а также и их перцепции, для того чтобы осуществить объективное выяснение совпадения данных.

В заключении, сказанное выше можно проиллюстрировать несколькими речевыми эксцерптами, акустические слуховые образы которых демонстрируют аудиовизуальное представление о гендерной дифференциации говорящих, голоса которых свидетельствуют об их сексуальной ориентации к группе мужчин, женщин и трансвеститов:

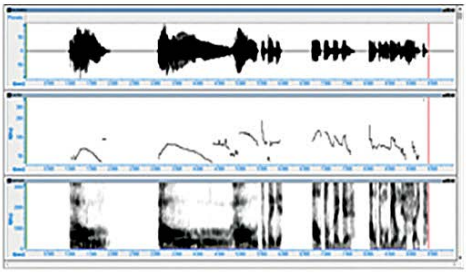

Фиг. 1. Мужской голос

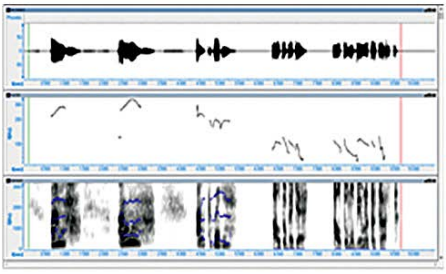

Фиг. 2. Женский голос

Контраст акустических параметров прослеживается совсем ясно по спектрам двух звуковых вещаний в записи болгарской рекламы автомобилей (www.auto.bg) – через экспрессию мужского голоса (Фиг. 1. Ау-ау, ауто бг – автомобильный сайт) и экспрессию женского голоса (Фиг. 2. Ау-ау, ауто бг – автомобильная страсть). Что касается специфики женского голоса, в целом он воспринимается как более высокий, чем мужской. Это связано с тем, что мужские голосовые связки толще и длиннее женских, а длина вокального тракта у женщин меньше, чем у мужчин. Среднее значение частоты женского базального тона примерно в два раза выше, чем у мужчин. В отношении проявления эмоций производит впечатление, что женщины оказываются более щедрыми при выражении голосовой экспрессии, чем мужчины.

Самой характерной чертой мужского гендерного сексолекта (Фиг. 1) является вибрация голоса в диапазоне низкого регистра при медленном темпе и удлинении гласных как выражение высочайшего удовольствия, в то время как в женском гендерном сексолекте (Фиг. 2) наблюдается напряженное пискливое произношение в высоком тональном диапазоне и увеличение скорости темпа – это индикация оргазма.

Определение сексолекта говорящего с транссексуальной ориентацией как характерный тип речевого «портрета» до недавнего времени никогда не был предметом внимания болгарской лингвистики. Первый опыт для описания этого специфического проявления в болгарском публичном речевом пространстве было сделано на базе наблюдений над болгарскими групповыми гендерными проявлениями, которые записаны, проанализированы и интерпретированы автором настоящей статьи в Лаборатории по прикладной лингвистике при Шуменском университете.

На Фиг. 3 представлен речевой «портрет» (акустический образ) голоса трансвестита − радиоведущего рекламной развлекательной передачи. Здесь, как это заметно, речевые пробы сегментированы и транскрибированы:

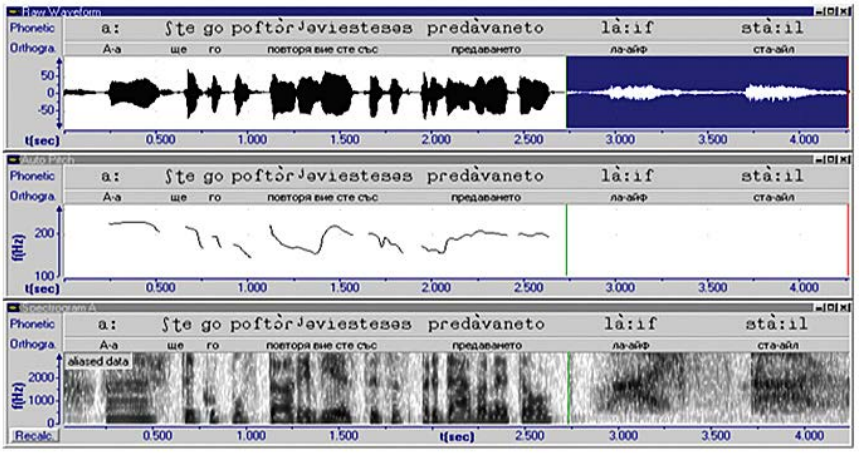

Фиг. 3. Гендерный сексолект трансвестита

При гендерном сексолекте трансвестита наблюдается комбинация фальцетной, придыхательной и шепотной фонации, которая ощущается доверительно, исповеднически. В стилистическом отношении общее впечатление от этого рекламного дискурса заключается в том, что придыхательная и шепотная фонация, как и расслабленный голос фальцета имеют такую коннотацию, чтобы реципиент чувствовал внимание, ласку и «мягкость» в голосовой окраске.

Необходимость в изучении фонетических характеристик болгарской речи, реализованных посредством наблюдения над голосами людей различного пола и различной гендерной идентичности, в настоящее время мотивируется практическими потребностями современного общества, и, прежде всего, необходимостью в разработке системы для автоматического распознавания синтеза звучащей речи. Человеческий голос формируется под влиянием физических и биологических факторов. Наряду с этим, различия в функционировании голосовых связок у мужчин и женщин могут быть вызваны также и вследствие ряда социальных причин. Значения голосового диапазона частоты основного тона у мужчин и у женщин в значительной степени совпадают. Это предоставляет индивиду разнообразные возможности с помощью голоса использовать различные вариации и даже элементы трансвестирования (использование речевой маски), в зависимости от условий коммуникации, эмоционального состояния говорящего, его отношение и убеждение в принадлежности к определенной гендерной группе и т. д. Половая стереотипизация поляризует голоса в самом общем понимании как мужские и женские, и это в принципе дает основание говорить о стереотипе доминирующей мужественности (физически развитая мускулатура, агрессивность, бесцеремонность) и о стереотипе доминирующей женственности (женская мягкость, толерантность, дружелюбность). Наличие транссексуальных голосов с присущим им бесспорным богатством фонационных коннотаций и колоритностью разрушают статус-кво традиционной дихотомии и дают основание сделать вывод о том, что ощущение голосового стереотипа в гендерном пространстве является скорее относительным, индивидуально персональным, контекстуально зависимым и его определение до сих пор все еще в некоторой степени размыто. Тем не менее, они раскрывают реальное представление о богатой широкой гамме возможных нюансов человеческого голоса, а голосовой отпечаток является биометрической визитной карточкой личности.

Распознавание голоса говорящего имеет большое значение не только в обычной повседневной жизни, но и в работе официальных и государственных учреждений. Все это синхронизировано с задачами, которые ставит перед собой национальная служба безопасности каждой страны. Данный вклад представляет собой первый профессиональный научный опыт создания теории методологии интегрированного многоаспектного исследования персональной человеческой речи, и ее цель – стать новой специализированной прикладной наукой – лингвистическая речевая персонология, которая

характеризует человеческую персональность на основе многоликих перевоплощений человеческого голоса.

Литература

Аристотель, 2006. *Метафизика*. Москва: Институт философии, теологии и истории св. Фомы.

Богин, Г. И., 1984. *Модель языковой личности в ее отношении к разновидностям текстов*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора филологических наук. Ленинград.

Вайсгербер, Й. Л., 2004. *Родной язык и формирование духа*. Москва: Едиториал УРСС.

Гак, В. Г., 2001. Язык как форма самовыражения народа. *Язык как средство трансляции культуры*. Москва: Наука. ISBN 5-02-011706-4.

Димитрова, С., 2016. По спиралата на лингвистичните идеи. В: Стаменов, М., Панчев, И. (ред.). *Актуални проблеми съвременната лингвистика. Юбилеен сборник в чест на проф. д.ф.н. д-р хон. кауза Стефана Димитрова*, с. 13 – 25. София: АИ «Марин Дринов». ISBN 978-954-322-872-0.

Иванцова, Е. В., 2010. *Лингвоперсонология: основы теории языковой личности.* Учебное пособие. Томска: Издательство Томского университета. ISBN 978-5-7511-1935-5.

Караулов, Ю. Н., 1987. *Русский язык и языковая личность*. Москва: Наука.

Китайгородская, М. В., Розанова, Н. Н., 1995. *Русский речевой портрет. Фонохрестоматия.* Москва: Наука.

Кубрякова, Е. С., 1995. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа). В: Степанов, Ю. С. (ред.). *Язык и наука конца XX века.* Москва: Институт языкознания РАН.

Личева, А., Дачева, Г., 2012. *Кратък речник на литературните и лингвистичните термини*. София: Колибри. ISBN 978-954-529-927-8.

Нерознак, В. П., 1996. Лингвистическая персонология: к определению статуса дисциплины. В: *Язык. Поэтика. Перевод. Сборник научных трудов*, с. 112 – 116. Москва: Московский государственный лингвистический университет.

Николаева, Т. М., 1991. «Социолингвистический портрет» и методы его описания. В: *Русский язык и современность. Проблемы и перспективы развития русистики*. Ч. 2, с. 73 – 75. Москва.

Потапова, Р. К., Потапов, В. В., 2006. *Язык, речь, личность.* Москва: Языки славянской культуры. ISBN 5-9551-0123-3.

Попов, Д., 2004. *Фоностилистика на дискурса*. Шумен: УИ «Епископ Константин Преславски». ISBN 954-577-199-2.

Попов, Д., 2005. Аспекти на българското произношение в сферите на стандарта, субстандарта и нонстандарта. В: Вачкова, К. (ред.). *Стандарт и субстандарт – диахронни и синхронни аспекти*, с. 191 – 204. Шумен: УИ «Епископ Константин Преславски». ISBN 954-577-337-5.

Попов, Д., 2007. Сексолектът като концепт на фонетичната гендерология (български речеви портрети). В: Виноградов, В. А. (отв. ред.). *Лингвистическая полифония. Сборник в честь юбилея профессора Р. К. Потапова*, с. 504 – 513. Москва: Языки славянских культур. ISBN 5-9551-0196-9.

Попов, Д., 2016. *Лингвистична персонология по говора. Превъплъщенията на гласа*. Шумен: УИ «Епископ Константин Преславски». ISBN 978-619-201-128-4.

Потапова, Р. К., 1999. Сексолект как составляющая экспертной фоноскопии в криминалистике. В: *Гендер: язык, культура, коммуникация. Материалы Первой Международной Конференции 25 – 26 ноября 1999*, с. 81 – 82. Москва.

Психологический словарь, 1997. *Психологический словарь*. Москва: Педагогика-пресс.

Сепир, Э, 1993. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Прогресс.

Трубецкой, Н. С., 1927. *К проблеме русского самопознания. Собрание статей.* Париж: Евразийское книгоиздательство.

Шаховский, В. И., 2002. Языковая личность в эмоциональной коммуникативной ситуации. *Филологические науки*, № 4, с. 59 – 67.

REFERENCES

Aristotel', 2006. *Metafizika*. Moskva: Institut filosofii, teologii i istorii sv. Fomy.

Bogin, G. I., 1984. *Model' yazykovoj lichnosti v ee otnoshenii k raznovidnostyam tekstov*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni doktora filologicheskih nauk. Leningrad.

Bußmann H., 1990. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner.

Dimitrova, S., 2016. Po spiralata na lingvistichnite idei. In: Stamenov, M., Panchev, I. (eds.). *Aktualni problemi savremennata lingvistika. Yubileen sbornik v chest na prof. d.f.n. d-r hon. kauza Stefana Dimitrova*, pp. 13 – 25. Sofia: AI „Marin Drinov". ISBN 978-954-322-872-0.

Eckert, H., Laver, J., 1994. *Menschen und ihre Stimmen: Aspekte der vokalen Kommunikation*. Weinheim: Beltz Psychologie Verlags Union.

Gak, V. G., 2001. *Yazyk kak forma samovyrazheniya naroda. Yazyk kak sredstvo translyacii kul'tury*. Moskva: Nauka. ISBN 5-02-011706-4.

Goffman, E., 1990. *Presentation of Self in Everyday Life*. London: Penguin.

Ivancova, E. V., 2010. *Lingvopersonologiya: osnovy teorii yazykovoj lichnosti. Uchebnoe posobie*. Tomska: Izdatel'stvo Tomskogo universiteta. ISBN 978-5-7511-1935-5.

Jung, C. G., 1971. Psychological Types. In: *Collected Works of C. G. Jung*, volume 6. Princeton University Press.

Karaulov, Yu. N., 1987. *Russkij yazyk i yazykovaya lichnost'*. Moskva: Nauka.

Kitajgorodskaya, M. V., Rozanova, N. N., 1995. *Russkij rechevoj portret. Fonohrestomatiya*. Moskva: Nauka.

Klyukanov, I. E., Leontovich, O. A., 2016. Russian Perspectives on Communication. In: Carbaugh, D. (ed.). *The Handbook of Communication in Cross-cultural Perspective*. Routledge.

Kubryakova, E. S., 1995. Evolyuciya lingvisticheskih idej vo vtoroj polovine XX veka (opyt paradigmal'nogo analiza). In: Stepanov, Yu. S. (ed.). *Yazyk i nauka konca XX veka*. Moskva: Institut yazykoznaniya RAN.

Licheva, A., Dacheva, G., 2012. *Kratak rechnik na literaturnite i lingvistichnite termini*. Sofia: Colibri. ISBN 978-954-529-927-8.

Neroznak, V. P., 1996. Lingvisticheskaya personologiya: k opredeleniyu statusa discipliny. In: *Yazyk. Poetika. Perevod. Sbornik nauchnyh trudov*, pp. 112 – 116. Moskva: Moskovskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet.

Nikolaeva, T. M., 1991. «Sociolingvisticheskij portret» i metody ego opisaniya. In: *Russkij yazyk i sovremennost'. Problemy i perspektivy razvitiya rusistiki*. Part 2, pp. 73 – 75. Moskva.

Popov, D., 2004. *Fonostilistika na diskursa*. Shumen: UI «Episkop Konstantin Preslavski». ISBN 954-577-199-2.

Popov, D., 2005. Aspekti na balgarskoto proiznoshenie v sferite na standarta, substandarta i nonstandarta. In: Vachkova, K. (ed.). *Standart i substandart – diahronni i sinhronni aspekti*, pp. 191 – 204. Shumen: UI «Episkop Konstantin Preslavski». ISBN 954-577-337-5.

Popov, D., 2007. Seksolektat kato koncept na fonetichnata genderologiya (balgarski rechevi portreti). In: Vinogradov, V. A. (ed.). *Lingvisticheskaya polifoniya. Sbornik v chest' yubileya professora R. K. Potapova*, pp. 504 – 513. Moskva: Yazyki slavyanskih kul'tur. ISBN 5-9551-0196-9.

Popov, D., 2016. *Lingvistichna personologiya po govora. Prevaplashteniyata na glasa*. Shumen: UI «Episkop Konstantin Preslavski». ISBN 978-619-201-128-4.

Potapova, P. K., Potapov, B. B., 2006. *Yazyk, rech', lichnost'*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury. ISBN 5-9551-0123-3.

Potapova, R. K., 1999. Seksolekt kak sostavlyayushchaya ekspertnoj fonoskopii v kriminalistike. In: *Gender: yazyk, kul'tura, kommunikaciya. Materialy Pervoj mezhdunarodnoj konferencii 25 – 26 noyabrya 1999*, pp. 81 – 82. Moskva.

Psihologicheskij slovar', 1997. *Psihologicheskij slovar'*. Moskva: Pedagogika-press.

Sapir, E., 1927. Speech as a Personality Trait. *American Journal of Sociology*, vol. 32, pp. 892 – 905.

Sepir, E, 1993. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu i kul'turologii*. Moskva: Progress.

Shahovskij, V. I., 2002. Yazykovaya lichnost' v emocional'noj kommunikativnoj situacii. *Filologicheskie nauki*, № 4, pp. 59 – 67.

Trubeckoj, N. S., 1927. *K probleme russkogo samopoznaniya. Sobranie statej*. Parizh: Evrazijskoe knigoizdatel'stvo.

Vajsgerber, J. L., 2004. *Rodnoj yazyk i formirovanie duha*. Moskva: Editorial URSS.

Weiner, I. B., Freedheim, D. K. (eds.), 2003. *Handbook of Psychology*. Hoboken, New Jersey: John Wiley and Sons, Inc.

ПРОФ. Д-Р ДИМИТР ПОПОВ
ORCID ID: 0000-0001-5998-6263
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского
Лаборатория прикладной лингвистики
Шумен, Болгария
E-mail: popostyle59@gmail.com

PROF. DIMITAR POPOV, PHD
ORCID ID: 0000-0001-5998-6263
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Laboratory of Applied linguistics
Shumen, Bulgaria
E-mail: popostyle59@gmail.com

ПРОФ. Д-Р ВЕЛКА ПОПОВА
ORCID ID: 0000-0001-6222-2416
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского
Лаборатория прикладной лингвистики
Шумен, Болгария
E-mail: popovavelka@gmail.com

PROF. VELKA POPOVA, PHD
ORCID ID: 0000-0001-6222-2416
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Laboratory of Applied linguistics
Shumen, Bulgaria
E-mail: popovavelka@gmail.com

WHAT IS 'DISCOURSE ANALYSIS': META-ANALYSIS OF CURRENT CONCEPTUALIZATIONS OF THE FIELD

NELLY TINCHEVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: Discourse Analysis (DA) is a research field which, over the past decades, has expanded to the extent that any approach to contextualized language use (e.g. Conversation Analysis, Critical Studies) can be subsumed under its heading. The last decade, however, has witnessed a reverse dynamic: Pragmatics and Applied Linguistics have tried to re-define their domains, and to overpower and subsume DA. Addressing this development, the paper offers a snapshot of current academic conceptualizations of what DA is by providing a meta-synthesis account of approaches considered to fall within the field. Next, meta-analysis of the data is conducted using a cognitive theoretical model, which includes conceptual metonymy, conceptual metaphor, and gestalt profiling shifts. The results confirm the potential of DA to keep expanding over other approaches to language-in-context.

Keywords: Discourse Analysis, meta analysis, conceptual metonymy and metaphor, gestalt profiling

Introduction. Object and Method of Investigation

In language-related studies, 'Discourse Analysis' (DA) was originally used by Harris (1952), after which research on discourse took root in sociology and anthropology (Angermuller et al., 2014). The DA of today emerged in the works of Sinclair and Coulthard (1975), in parallel with the then-declining Text Grammar and the then-flourishing Text Linguistics (Tincheva, 2022). Since then, DA has expanded to a degree where any approach to whole discourses or texts can be subsumed under its heading: Conversation Analysis, Pragmatics, Sociolinguistics, etc. can all be considered forms of DA. For the last decade, however, a reverse dynamic can also be observed: Pragmatics and Applied Linguistics have tried to re-define their domains, and to overpower and subsume DA (see, e.g., Yus, 2018; Schmitt & Rodgers, 2020). Addressing this development, the paper offers a snapshot of current scholarly interpretations of what DA is and provides a systematization of approaches currently considered to fall within DA.

The paper's main objective is to present an analysis of the thus summarized data, i.e. a meta-analysis of present-day scholarly conceptualizations of DA. To tackle said conceptualizations, the paper adopts a cognitive viewpoint. As the concept of DISCOURSE ANALYSIS is an abstract one, cognitive studies on figura-

tivity are seen as particularly relevant to the present investigation. As a consequence, the paper draws on a theoretical model used previously in studying the figurative nature of abstract concepts (Tincheva, 2022, 2023). The model involves the cognitive processes of conceptual metaphor (Lakoff & Johnson, 1999), conceptual metonymy (Dirven, 2002; Panther, 2022) and gestalt profiling shifts (Rubin, 1958), which are taken to operate in parallel, as an internally-coherent cluster.

Conceptual metaphor is considered an indispensable part of the model, as any abstract concept – in our case, DISCOURSE ANALYSIS (DA) – can only exist through conceptual metaphorization from non-abstract source domains. Conceptualizing an abstract notion, people inevitably draw on perceived resemblances (Ruiz de Mendoza, 2024)) between it and previously internalized non-abstract concepts (Lakoff & Johnson, 1999). Conceptual metonymy is also part of the model, as any metaphorization is argued to be preceded by a metonymization (Barcelona, 2003), while the amalgamation of the two cognitive processes (termed 'metaphtonymy' in Goossens, 1990) leads to the creation of a conceptual complex (Ruiz de Mendoza, 2020). DA is investigated here as such a conceptual complex.

By definition, conceptual metonymy operates when a conceptual element/domain is activated and highlighted within a larger conceptual element/domain (Barcelona, 2011). Thus, conceptual metonymy depends on scope variation, which occurs when one selects a smaller element out of a bigger conceptual structure and zooms onto that element. 'Selecting and zooming' render conceptual metonymy kindred to the gestalt-perception principle of 'profiling' (Tincheva, 2023). A general feature of cognition (Langacker, 2008: 58), profiling (Rubin, 1958) involves the abilities to (a) discern holistically one unit ('a gestalt') from another, and (b) distinguish between the gestalt as a figure and its background (see, e.g., Bloechle et al., 2018).

With respect to (a), as Figure 1 demonstrates, even isolated spots, when abiding by gestalt perception principles such as proximity in space and similarity in colour, can be perceived as a single holistic image:

Figure. 1 **A DOG gestalt** (Internet source 1)

With respect to (b), how profiling shifts operate on gestalts can be illustrated through the so-called Rubin's vase (1958). In Figure 2, a viewer needs to decide

whether to profile the white vase in the picture or to focus on the black faces in it. Processing the white and the black gestalts simultaneously is not cognitively possible for the human mind:

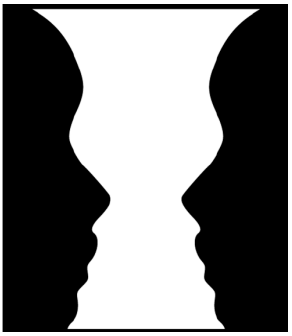

Figure 2 **Rubin's vase**

As a conceptual structure can function as a gestalt regardless of its size or internal structural complexity (Lakoff & Johnson, 1999), a single concept such as DISCOURSE or a whole network of concepts such as DA can both be seen as operating in accordance with gestalt principles. This paper investigates what conceptual content is included in the DA gestalt and how it operates through the simultaneous cognitive mechanisms of metaphtonymy and profiling.

Data Extraction and Systematization

The existence of a vast variety of interpretations of 'DA' is hardly a contentious fact. To minimize that variety, our investigation needed to filter academic sources on the topic through a quality-directed literature review. The meta-synthesis type of review was seen as suitable to that end as it aims to locate research of highest quality and is applied in systematizing theoretical premises (Atkins et al., 2008). Unlike a scoping review, which charts divergent viewpoints on a research question (Levac et al., 2010), a meta-synthesis review is applicable in characterizing and re-interpreting whole research domains (Grant & Booth, 2009).

The meta-synthesis literature review conducted for our purposes includes 396 sources from top publishers (e.g. Oxford University Press, Cambridge University Press, de Gruyter, John Benjamins, Routledge). In the synthesis phase, preference was given to publications from the last two decades and especially to those appearing within the last 5 years (e.g. Hyland et al., 2021; Xu & Taylor, 2021; Paltridge, 2021; Verschueren & Östman, 2022).

Qualitative content analysis (Krippendorff, 2019) was next conducted on our dataset sources. What transpires is that the majority of scholars avoid providing overt definitions of DA; instead, they employ indirect characterization through specifying investigative object(s), methodology and research procedures related to the scholarly domain. Another clue as to how a scholar conceptualizes DA is the

way they use 'DA' synonymously with, for instance, 'Discourse Studies' or 'Conversation Analysis'. Yet another clue can be found in Contents pages, where, rather typically, authors/editors first include a section on 'major approaches to discourse analysis' (see, e.g., Hanford and Gee, 2023) and then proceed with sections on topics/investigative objects characteristic of the domain (e.g. Narrativity, Genre and Register, Educational Applications; *ibid*.).

To align our investigation with these specifics of our literature sources, each of the DA sub-fields/branches thus isolated as prominent across the dataset will be presented below in terms of:

(a) its current central premises and investigative topics,

(b) its current overlap with other DA sub-fields/branches,

(c) its method(s) and research techniques.

Systematized Data

Discourse Studies

The analysis of our dataset reveals that the label of 'Discourse Studies' (DS) tends to be used synonymously with 'DA' and that it represents "an extremely heterogeneous field" (Angermuller et al., 2014: 1). The major variants of the approach are considered to be Critical Discourse Analysis (CDA) and its offshoot Critical Discourse Studies (CDS).

Across our sources, CDA is still seen as associated with the names of van Dijk (e.g. 2017, 2022), Fairclough (e.g. 1995, 2018) and Wodak (e.g. 2014), i.e. with the original proponents of CDA's three major sub-branches. As is well-known, the three sub-branches combine critique of social phenomena with explanations of how those phenomena come to be perpetuated through language. Van Dijk's branch is seen as sustained by its cognitive foundations, Fairclough's – by a systemic functional perspective combined with the premise that 'doing CDA' means performing social action, and Wodak's – by the historical aspect of power asymmetries, manipulation, inequality, etc. We also need to note van Dijk's re-naming his sub-branch from 'Socio-cognitive approach' (SCA) to 'Socio-cognitive Discourse Studies' (SCDS).

(a) In terms of key topics, modern-day DS typically analyzes the discourse of social media, the discourse of advertising, political discourse, etc. Earlier studies' investigative objects also lie within DS's current focus of attention: genre, narrative, multimodality, gender, race, identity, etc. Investigative objects recently accrued to the field (Machin, 2018; Georgakopoulou, 2020; Vásquez, 2022; Maci et al., 2023) include digital discourses, platformed interaction and infrastructures, digital communities and ideologies, fake news, genre bending, influencer culture, etc.

(b) In regard to its overlap with other DA branches, the SCDS version of CDA, through its premise of a cognitive interface between social structures and discourse structures (van Dijk, 2012, 2017, 2022), overlaps with Conceptual Metaphor Theory (CMT). The result is Critical Metaphor Analysis (CMA), which

harmonizes CMT, CDA, and Relevance-theoretical Pragmatics (Charteris-Black, 2004; Musolff, 2012).

(c) In terms of method, CDA is the only DA branch which assumes a critical, non-objective stand towards its investigative object. As of today, however, voices (e.g. Fairclough & Fairclough, 2018) have opposed the adoption of a left-wing outlook only and have favored the use of multiple political viewpoints.

In terms of data analyzed, modern-day DS can employ either qualitative or quantitative techniques, although its strong preference for qualitative analyses is still evident. The CMA sub-branch stands out with its employment of data-driven and corpus-analytical research techniques (e.g. Musolff, 2025).

The types of data analyzed vary from short excerpts to whole corpora, from oral and written to non-verbal (Angermuller et al., 2014).

Pragmatics

Pragmatics is seen across our literature sources as sharing investigative topics and research techniques with DS, which can frequently lead to the two being amalgamated into a single approach dealing with language-in-context. For that reason, 'Pragmatics' can also be found (in, e.g., Yus, 2018) as a cover label subsuming DA, Text Linguistics, Conversation Analysis, and (interactional) Sociolinguistics.

Modern-day Pragmatics, our dataset reveals, tends to be classified along two main parameters:

Gricean, post-Gricean, and neo-Gricean (see Jaszczolt, 2019)

cognitive (e.g. Kecskes, 2022; Wharton et al., 2022;) vs. non-cognitive (e.g. Huang, 2017).

In that, non-cognitive pragmatics is largely speaker-oriented, and cognitive pragmatics – hearer-oriented (Hansen & Terkourafi, 2023; Tincheva, 2025).

(a) In terms of key topics, modern-day Pragmatics is divided into wide-scope and narrow-scope pragmatics (Allan & Jaszczolt, 2012), or micro-pragmatics and macro-pragmatics (Cap, 2011). Speech acts, inference (entailment, presupposition, implicature), deixis, etc. are of key interest in micro-pragmatics, while macro-pragmatics is aligned with studies on cognition, culture and society.

(b) In regard to overlaps with other DA branches, modern-day pragmatics supports 'interfaces' (Allan & Jaszczolt, 2012) with semantics and morphology, and with studies on prosody, language change, information structure. Reference, anaphora and text coherence, typically associated with Text Linguistics, are also valid investigative pragmatic objects.

Pragmatics can also be seen merged with CDA (Wodak, 2007) and with Sociolinguistics (Holmes, 2018) so much so that Sociopragmatics (Kecskes, 2022) has become a must-adopt for cross-cultural and intercultural studies. The theoretical system behind the latter can be argued to also resemble van Dijk's SCDS (see **2.1**).

In its turn, Cognitive Pragmatics (Mazzone, 2018; Panther, 2022), through its investigative foci on contextualized uses of figurativity (i.e. conceptual metaph-

tonymy, irony, hyperbole, etc.) can be seen as overlapping with CMT.

(c) In terms of methodological preferences, modern-day Pragmatics is characterized by qualitative rather than quantitative research techniques, although its Relevance-theoretical branch (e.g. Wilson & Sperber, 2012) may employ quantitative data.

The types of data analyzed and the data collection procedures vary from introspectional and observational, through the experimental, to the atypical corpus-driven ones (see Jucker et al., 2018).

Applied Linguistics

Our dataset analysis reveals that, at present, the traditional understanding of 'Applied Linguistics' as synonymous with 'Language pedagogy' and 'Educational psychology' is frequently replaced by the use of a fresher synonym – 'Educational Linguistics' (e.g. Wei, 2011, 2021).

Moreover, 'Applied Linguistics' is now frequently proposed as a cover term for all language-related research of not 'purely theoretical' nature. It is argued to comprise 'major branches of applied linguistics' such as DA, Conversation Analysis, contrastive linguistics, stylistics, translation studies, studies on language acquisition, language literacy, language assessment, language planning, bilingualism, multilingualism, translanguaging, etc. (Wei, 2021). CMT, too, can be found named 'an Applied Linguistics branch' due to the applicability of its conclusions to pedagogic purposes (Boer, 2003). Applied Linguistics is also claimed to encompass Sociolinguistics and Conversation Analysis (e.g. Berns & Matsuda, 2006).

(c) In terms of methodological preferences, present-day Applied Linguistics employs both qualitative and quantitative research techniques, although it still displays a preference for qualitative ones.

The types of data used can be either observational or corpus-driven, with the corpus-driven type employed less frequently.

Conversation Analysis

(a) Conversation Analysis (CA), our dataset reveals, is still taken to investigate how members of a society manage to produce and recognize mutually intelligible social actions via everyday-talk practices. The CA/talk-in-interaction analysis may be contextualized against various institutional settings; still, the emphasis falls on the structural aspect of conversational organization in terms of turn-taking.

(b) CA studies adjacency pairs, repairs, conversation openings and closings, pauses and silences, eye gaze, gestures, etc., and, in this, it overlaps with Pragmatics (Levinson and Torreira, 2015; Weigand, 2017).

(c) Methodologically, CA advocates a descriptive standpoint and combines it with qualitative analysis. A rigid CA requirement is for inductive reasoning to be applied and collections of samples (i.e. audio/visual recordings) to be transcribed in detail.

Sociolinguistics

(a) In similarity to CA, Sociolinguistics emerged out of sociology and the approach still maintains a focus on how social parameters influence language use (Labov, 2006; Holmes, 2018). Key topics here are the effect of social variables (e.g., gender, age, ethnicity, level of education), languages in contact, high and low prestige varieties, cross-cultural communication (Ball et al., 2024).

(b) Although, in 1974, Goffman proposes a frame-based perspective on social structures be adopted, and, since 1975, Labov's experiments have emphasized the importance of cognition to language variation, it is only in the last decades that the 'inevitability of Cognitive Sociolinguistics' (Geeraerts, 2003: 31) has been recognized.

Cognitive Sociolinguistics (Kristiansen et al., 2022) focuses on the social 're-contextualization' of cognition, on the diversity of cultural conceptualizations, on perceptual dialectology, metaphor variation, etc. (Geeraerts et al., 2010). In that, this new sub-branch overlaps with van Dijk's SCDS and with the CMT-related Cultural Linguistics (see Sharifian, 2017).

(c) Methodologically, Sociolinguistics is carried out descriptively. Its current prominent research techniques are interviews and matched-guise tests.

In correlating social variables with linguistic features, Sociolinguistics relies on statistical, quantitative data, which can be either experimentally elicited or naturally occurring, but always non-idealized.

Sinclair and Coulthard's Discourse Analysis

(a) This DA branch is rooted in Sinclair and Coulthard's original 'Discourse Analysis' perspective (1975; also Tsui, 1994) and it displays a steady interest in the organization of structural segments which underly dialogic exchanges.

This form of DA differs from CA, which employs Pragmaticists' two-part structural analysis (i.e. analysis through adjacency pairs). Sinclair and Coulthard's DA opts for a three-part dialogic structural model based on classroom communication patterns (i.e. 'initiation' – 'response' – 'feedback/follow-up').

(b) The approach overlaps with CA and Pragmatics as far as all three can focus more on the structure of dialogue than on social structures.

(c) Methodologically, Sinclair and Coulthard's DA may also overlap with those two branches and their data (obtained through real-life recordings) are exclusively of the non-idealized type.

Additionally, Sinclair's Collins Cobuild project is seen across our dataset as a pre-cursor to modern-day quantitatively-conducted corpus linguistics.

Data Meta-Analysis

Applying our cognitive model (**1.** above) to the data, I will seek evidence of conceptual metaphorization, metonymization and gestalt profiling in scholars' conceptualizations of DA. Following the rationale in **2.**, I will first trace metaphtonymizations of DISCOURSE and then proceed to metaphtonymizations of

DA METHOD and RESEARCH PROCEDURES. In each sub-section below, I will first turn to the dataset sources themselves, and then draw on the data systematized in **3.** above.

DISCOURSE as DA's OBJECT OF ANALYSIS

Starting with DISCOURSE, we could first pay attention to metaphoric visualizations included in the literature. A highly-cited example across our dataset is van Dijk's (1998) triangle:

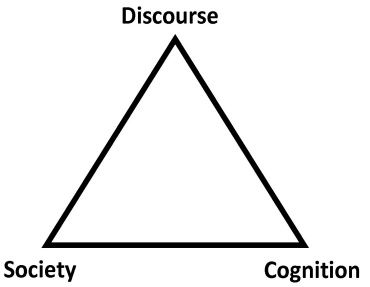

Figure 3 **Van Dijk's triangle** (in Lombardi, 2018)

In Figure 3, the concepts at the triangle's apexes (i.e. DISCOURSE, COGNITION and SOCIETY) stand at distances from each other and do not overlap. This interpretation is altered in van Dijk's more recent studies (e.g. 2017, 2022), where he defines the COGNITION element as 'an interface' (i.e. a place of overlap) between DISCOURSE and SOCIETY. However, his original 1998 metaphorization persists across our dataset; it even evolves in other researchers' works. For example, Hart (2008) adds directionality between the apexes and profiles the 'metaphor' apex against the background of the other two by using a different shape and color for it:

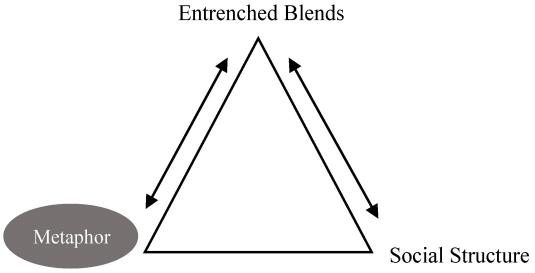

Figure 4. **Hart's triangle (2008)**

Another frequently-cited conceptualization is Fairclough's concentric squares (1989). In it, there is no distance between the conceptual elements and an element can include another. Figure 5 demonstrates how Fairclough metaphorizes TEXT as an OBJECT, and DISCOURSE – as a SPACE surrounding and including the OBJECT. DISCOURSE here is bigger and broader than TEXT:

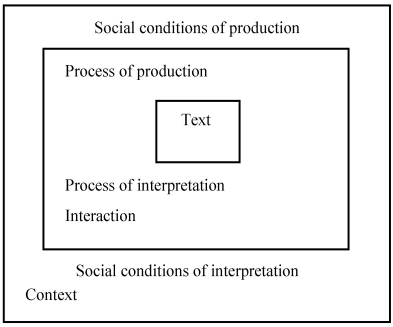

Figure 5 **Fairclough's squares (1989)**

Here, Fairclough also delineates two concentric DISCOURSE SPACES (i.e. INTERACTION and CONTEXT), both of which surround TEXT. This opens the possibility for metonymy and profiling to be enacted on INTERACTION and CONTEXT. In other words, according to this visualization, any DA branch can choose to focus either on the INTERACTION surrounding a TEXT, or on the SOCIAL CONTEXT surrounding a TEXT, and keep the other alternative in the background. Indeed, as demonstrated in **3.**, a DA branch can choose to profile INTERACTION (e.g. Pragmatics focuses on utterance interpretation; CA focuses on interactional conversation management) or to keep the SOCIAL CONTEXT profiled (e.g. CDA focuses on social inequality issues).

Our dataset also reveals that the two concentric squares (i.e. INTERACTION and CONTEXT) undergo conceptual changes across Fairclough's later works. In 1992, 'Interaction' becomes 'Discursive practice', while the largest square called CONTEXT (which in 1989 includes 'Social conditions of text production and interpretation') becomes 'Social practice':

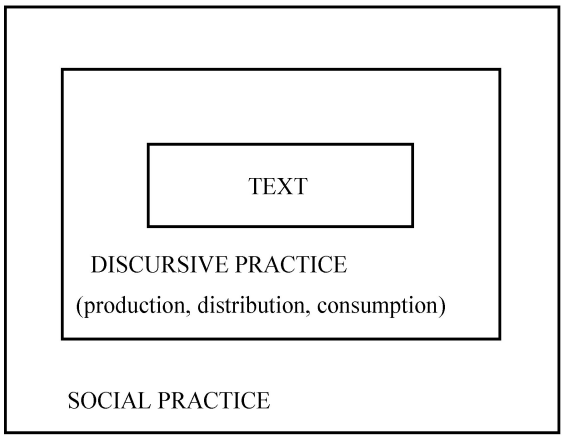

Figure 6 **Fairclough's squares (1992a)**

Still later, Fairclough (1995) changes 'Social practice' to 'Sociocultural practice', elaborating on differences among social, institutional and cultural aspects. Overall, the evolution in Fairclough's works seems to display increasingly sustained profiling of SOCIAL ACTIVITIES, while TEXT and DISCURSIVE PRACTICES remain more and more as background.

Variations of Fairclough's CONCENTRIC SQUARES are numerous in our dataset, with some visual metaphtonymizations merging them with van Dijk's TRIANGLE. Figure 7 depicts a blend between Fairclough's CONCENTRIC SPACES and van Dijk's notion of COGNITION as an INTERFACE:

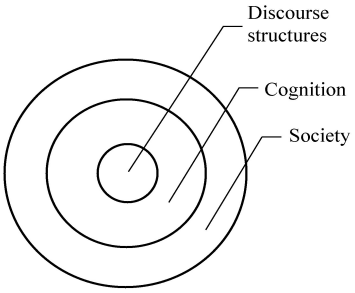

Figure 7 **Daghigh et al.'s concentric circles (2018)**

Figure 8 represents three concepts standing at distances from one another (as in van Dijk), at the same time employing Fairclough's (2014) CONTEXT as a separate element in DA:

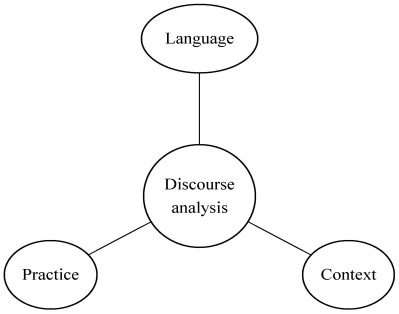

Figure 8 **Angermuller et al.'s triangle (2014)**

Clearly, all such figurative visualizations entail the possibility for profiling shifts to be enacted on any one of their elements, while the other elements, which still remain 'in the picture', are pushed as background.

Beyond such visualizations, our dataset demonstrates that Fairclough is not alone in positioning the notion of TEXT at the center of DISCOURSE and DA. Almost without exception, TEXT and DISCOURSE are discussed across our sources as definable in opposition to one another. In this, TEXT and DISCOURSE can be conceptualized as either static PRODUCT(S) or as dynamic PRO-

CESS(ES). In Fairclough's CONCENTRIC SPACES (1989), for example, TEXT is a static PRODUCT, and DISCOURSE – a dynamic (cognitive or social) PROCESS. In contrast, to CA (**3.4.** above) and to Sinclair and Coulthard's DA (**3.6.** above), DISCOURSE is PROCEDURAL but not in terms of cognitive or social processes; instead, it is believed to occur dynamically through one's sequencing conversational segments (i.e. structures).

If we apply the 'static vs. dynamic' scale to our data in **3.**, we can see:

approaches on which DISCOURSE represents (interpersonal) ACTIONS (e.g. Pragmatics),

approaches interpreting DISCOURSE as socio-cultural ACTIVITIES (e.g. Fairclough's CDA),

approaches interpreting DISCOURSE as socio-cognitive ACTIONS (e.g. SCDS),

approaches interpreting DISCOURSE as cognitive PROCESSES (e.g. Cognitive Pragmatics/ Relevance Theory).

Our dataset also displays non-prototypical metaphorizations of DISCOURSE. For example, Hanford and Gee (2023) see DISCOURSE as a DANCE, while Stockwell (2009) metaphorizes TEXT as BRANCHING OFF into DISCOURSE.

Overall, both typical and a-typical conceptualizations struggle in interpreting the dynamic end of the PRODUCT – PROCESS scale, which may not be surprising as figurative conceptualization starts from NON-ABSTRACT OBJECTS and maps their structure onto ABSTRACT PHENOMENA (see **1.** above).

4. 2. DA METHOD and RESEARCH PROCEDURES

Apart from visualizing his conceptualizations of DISCOURSE, Fairclough (1992b) also visualizes his conceptualization of DA. Figure 9 shows how he positions researchers' ANALYSIS outside the concentric DISCOURSE squares and how he does so in correspondence to each DISCOURSE-related SPACE/SQUARE:

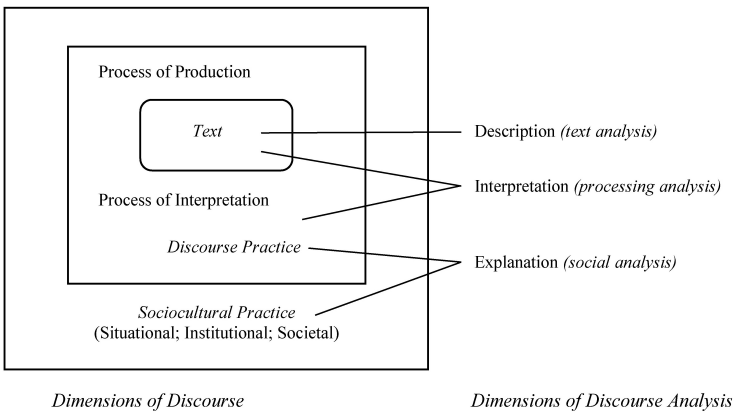

Figure 9 **Fairclough's Dimensions of DA (1992b)**

Arguably, the 'Description' element in Figure 9 corresponds to Text Linguistic analysis, which profiles TEXT (against the background of DISCOURSE) and DESCRIBES it. The 'Interpretation' element corresponds to Pragmatics (which profiles either PRAGMATIC FUNCTION or TURN-TAKING/ CONVERSATION STRUCTURE) or to CA (which profiles TURN-TAKING/CONVERSATION STRUCTURE), and both Pragmatics and CA INTERPRET language users' interaction. The 'Explanation' element corresponds to DS/CDA, which profiles SOCIAL STRUCTURES and SOCIAL FUNCTIONS and EXPLAINS how language functions in society. Arguably, this conceptualization of Fairclough's represents a confirmation that all approaches extracted from our dataset and listed in **3.** indeed belong 'within' DA.

To support such a generalization, a couple of dataset examples could be also mentioned here. Paltridge (2021) postulates two types of DA, namely textually-oriented DA and socially-oriented DA. From our perspective, when doing Paltridge's textually-oriented DA, a researcher can be argued to profile TEXT and to suppress SOCIAL PRACTICES as background. Doing Paltridge's socially-oriented DA, a researcher profiles SOCIAL PRACTICES and suppresses TEXT as background. Similarly, when Yus (2018) speaks of 'narrower' and 'broader' DA, he uses conceptual metonymy and, consequently, opens the possibility for profiling shifts to occur. In discussing 'narrow' (i.e. text-centered) DA, Yus profiles UTTERANCES as PRODUCTS. Discussing 'broader' DA, Yus suppresses 'narrow' DA to the background, and profiles SOCIO-COGNITIVE INTERACTIONS as prominent in his analysis. In other words, in the latter case, Yus profiles DISCOURSE PROCESSES and suppresses UTTERANCES as background.

Conclusion

Current scholarly conceptualizations of DA are dependent on how DISCOURSE is metaphtonymized within the respective scholarly branch. Several possibilities are evident throughout the literature:

(a) DISCOURSE can be conceptualized as a SPACE and, in such cases, it functions metonymically with TEXT, which, in its turn, is conceptualized as an OBJECT positioned at the center of DISCOURSE. In such cases, either DISCOURSE or TEXT can be profiled and analyzed, while the other one remains in the picture but is pushed as background;

(b) DISCOURSE can be conceptualized as A SEQUENCE OF CONVERSATIONAL SEGMENTS (i.e. TURNS or MOVES). In such cases, the SEGMENTS are typically profiled and analyzed against the background of INTERPERSONAL ACTIONS or INSTITUTIONAL PRACTICES;

(c) DISCOURSE can be conceptualized as SOCIAL STRUCTURES and ACTIONS, which can lead to TEXTUAL or LINGUISTIC UNITS being pushed as background in DA analysis;

(d) DISCOURSE can be conceptualized as COGNITIVE STRUCTURES or PROCESSES. Then it can be profiled and analyzed against the background of

either SOCIAL STRUCTURES or UTTERANCES.

In terms of method(s) and research techniques employed in DA, the current state is for qualitative analysis to prevail. However, quantitative DA methods tend to be preferred in two cases: when TEXT is profiled over DISCOURSE as in (a), and when COGNITIVE PROCESSES are profiled as in (d).

Last but not least, our analysis reveals a current tendency for COGNITIVE STRUCTURES to be profiled more frequently in DA as compared to two decades ago, with Cognitive Sociolinguistics and Cognitive Pragmatics quickly gaining ground. This tendency, from my perspective, confirms the potential of DA to keep expanding over other language-related approaches, in defiance of challenges from Applied Linguistics and Pragmatics.

REFERENCES

Allan, K. & Jaszczolt, K., 2012. *The Cambridge Handbook of Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Angermuller, J., Maingueneau, D. & Wodak, R., 2014. *The discourse studies reader. An introduction*. In: Angermuller, J.. Maingueneau, D., & Wodak, R. (Eds.). *The Discourse Studies Reader. Main Currents in Theory and Analysis*, pp. 16 – 36. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Atkins, S., Lewin, S. & Smith, H., 2008. Conducting a meta-ethnography of qualitative literature: Lessons learnt. *BMC Medical Research Methodology*, 8(21). Available from: https://doi.org/10.1186/1471-2288-8-21.

Ball, M., Mesthrie, R., & Meluzzi, C. (Eds.), 2024. *The Routledge Handbook of Sociolinguistics Around the World*. London: Routledge.

Barcelona, A., 2003. On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. In: Barcelona, A. (Ed.). *Metaphor and Metonymy at the Crossroads*, pp. 31 – 58. Berlin: Mouton de Gruyter.

Barcelona, A., 2011. Reviewing the properties and prototype structure of metonymy. In: Benczes, R., Barcelona, A., & de Mendoza Ibáñez, F. (Eds.). *Defining Metonymy in Cognitive Linguistics: Towards a consensus* view, pp. 7 – 57. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Berns, M. & Matsuda, P. K., 2006. Applied linguistics: Overview and history. In: Brown, K. (Ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, pp. 394 – 405. Oxford: Elsevier.

Bloechle, J., Huber, S., Klein, S., Bahnmueller, J., Moeller, K. & Rennig, J., 2018. Neuro-cognitive mechanisms of global gestalt perception in visual quantification. *NeuroImage*, 181, pp. 359 – 369.

Boers, F., 2003. Applied linguistics perspectives on cross-cultural variation in conceptual metaphor. *Metaphor and Symbol*, 18(4), pp. 231 – 238.

Canning, P., & Walker, B., 2024. *Discourse Analysis: A Practical Introduction*. London: Routledge.

Cap, P., 2011. Micropragmatics and macropragmatics. In: Bublitz, W. & Norrick, N. R. (Eds.). *Foundations of Pragmatics*, pp. 51 – 77. Berlin: De Gruyter.

Charteris-Black, J., 2004. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York: Palgrave.

Daghigh, A., Sanatifar, M. & Awang, R., 2018. Modeling van Dijk's ideological square in translation studies. *TRAlinea*, 20, art. 2290.

Dirven, R., 2002. Metonymy and metaphor: Different strategies of conceptualisation. In: Dirven, R. & Pörings, R. (Eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, pp. 75 – 112. Berlin: De Gruyter.

Fairclough, N., 1989. *Language and Power*. London: Longman.

Fairclough, N., 1992a. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.

Fairclough, N., 1992b. Discourse and text: Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse and Society*, 3(2), pp. 193 – 217.

Fairclough, N., 1995. *Critical Discourse Analysis*. London: Longman.

Fairclough, N. & Fairclough, I., 2018. A procedural approach to ethical critique in CDA. *Critical Discourse Studies. Special Issue: Ethics in Critical Discourse Studies*, 15(2), pp. 169 – 185.

Geeraerts, D., Kristiansen, G. & Peirsman, Y., (Eds.), 2010. *Advances in Cognitive Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter.

Georgakopoulou, A., 2020. Digital Discourse Analysis: Theoretical perspectives and methodological challenges. London: Bloomsbury.

Goffman, E., 1974. *Frame Analysis: An Essay on the Organization of Experience*. London: Harper & Row.

Goossens, L., 1990. Metaphtonymy: The Interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. In: Dirven, R. & Pörings, R. (Eds.). *Metaphor and Metonymy in Comparison and Contrast*, pp. 349 – 377. Berlin: Mouton de Gruyter.

Grant, M. J. & Booth, A., 2009. A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information and Libraries Journal*, 26(2), pp. 91 – 108.

Handford, M. & Gee, J. P. (eds.), 2023. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis*. London: Routledge.

Hansen, M. & Terkourafi, M., 2023. We Need to Talk about Hearer's Meaning!. *Journal of Pragmatics*, art. 2081, pp. 99 – 114.

Harris, Z., 1952. Discourse Analysis. *Language*, 28(1), pp. 1 – 30.

Hart, C., 2008. Analysing political discourse: Toward a cognitive approach. *Critical Discourse Studies*, 2(2), pp. 189 – 194.

Holmes, J., 2018. Sociolinguistics vs Pragmatics. Where does the boundary lie. In: Ilie, C. & Norrick, N. R. (Eds.). *Pragmatics and Its Interfaces*, pp. 11 – 32. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Huang, Y., (Ed.), 2017. *The Oxford Handbook of Pragmatics*. Oxford: Oxford University Press.

Hyland, K., Paltridge, B. & Wong, L. (Eds.), 2021. *Bloomsbury Companion to Discourse Analysis:* New York: Bloomsbury.

Jaszczolt, K. M., 2019. Rethinking being Gricean: New challenges for metaprag-

matics. *Journal of Pragmatics*, 145, pp. 15 – 24.

Jucker, A., Schneider, K.& Bublitz, W. (Eds.), 2018. *Methods in Pragmatics*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Kecskes, I., (Ed.), 2022. *The Cambridge Handbook of Intercultural Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Krippendorff, K., 2019. *Content analysis*. London: SAGE.

Kristiansen, G., Franco, K., de Pascale, S., Rosseel, L., & Zhang, W., 2022. *Cognitive sociolinguistics revisited*. Berlin: De Gruyter Mouton.

Labov, W., 2006. *The Social Stratification of English in New York City*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lakoff, G. & Johnson, M., 1999. *Philosophy in the Flesh*. London: Basic Books.

Langacker, R. W., 2008. *Cognitive Grammar: A basic introduction*. New York: Oxford University Press.

Levac, D., Colquhoun, H. & O'Brien, K., 2010. Scoping studies: Advancing the methodology. *Implementation Science*, 5, 69. Available from: https://doi.org/10.1186/1748-5908-5-69

Levinson, S. & Torreira, F., 2015. Timing in turn-taking and its implications for processing models of language. *Frontiers in Psychology*, 6, 731. Available from: doi:10.3389/fpsyg.2015.00731

Lombardi, D., 2018. *Critical Discourse Analysis of Online News Headlines*. Unpublished thesis. Available from: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1483958/FULLTEXT01.pdf

Machin, D., 2018. *Digital Discourse Analysis: New insights and challenges*. London: Routledge.

Maci, S. M., Demata, M., McGlashan, M., & Seargeant, P. (Eds.), 2023. The Routledge Handbook of Discourse and Disinformation. London: Routledge.

Mazzone, M., 2018. *Cognitive Pragmatics: Mindreading, Inferences, Consciousness*. Berlin: De Gruyter.

Musolff, A., 2012. The study of metaphor as part of critical discourse analysis. *Critical Discourse Studies*, 9(3), pp. 301 – 310.

Musolff, A., 2025. The Nation's soul and motherhood: Conceptualizations of the state as a body or person in Slavic L1-ELF responses. *Slavia Meridionalis*, 25, art. 3288.

Paltridge, B., 2021. *Discourse Analysis. An Introduction*. London: Bloomsbury.

Panther, K.-U., 2022. *Introduction to Cognitive Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.

Rubin, E., 1958. Figure and ground. In: Beardslee, D. C. & Wertheimer, M. (Eds.). *Readings in Perception*, pp. 194 – 203. Princeton, NJ: Van Nostrand.

Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J., 2020. Understanding figures of speech: Dependency relations and organizational patterns. *Language and Communication*, 71, pp. 16 – 38.

Ruiz de Mendoza Ibáñez, F. J., 2024. A re-examination of the role of similarity in conceptual metaphor. Co*gnitive Linguistic Studies*, 11(1), pp. 8 – 33.

Schmitt, H.-J. & Rodgers, M. P. (Eds.), 2020. *An Introduction to Applied Linguistics*. New York: Routledge.

Sharifian, F., 2017. *Cultural Linguistics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Sinclair, J. & Coulthard, M., 1975. *Towards an Analysis of Discourse*. Oxford: Oxford University Press.

Stockwell, P., 2009. *Texture. A Cognitive Aesthetics of Reading*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Tincheva, N., 2022. *University students' Text Linguistics*. Sofia: POLIS.

Tincheva, N., 2023. 'Narrative structure', 'rhetorical structure', 'text structure': A Conceptual Complex Meets Text- and Discourse-world Profiling Shifts. *English Text Construction*, 16(1), pp. 30 – 58. Available from: https://doi.org/10.1075/etc.21016.tin

Tincheva, N., 2025. Political language gaffes and the importance of Hearer's meaning. *Pragmatics and Society*, 16:3, pp. 357 – 379. Available from: https://doi.org/10.1075/ps.20072.tin

Tsui, A., 1994. *English Conversation*. Oxford: Oxford University Press.

van Dijk, T. A., 1998. *Ideology. A Multidisciplinary Approach*. London: Sage.

van Dijk, T. A., 2017. Socio-cognitive discourse studies. In: Flowerdew, J. & Richardson, J. *The Routledge Handbook of Critical Discourse*, pp. 26 – 44. London: Routledge.

van Dijk, T. A., 2022. *The Discourse, Cognition, Society Framework*. Available from: https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2022-The-discourse-cognition-society-framework.pdf

Vásquez, C., 2022. *Research Methods for Digital Discourse Analysis*. London: Bloomsbury Academic.

Verschueren, J. & Östman, J. (Eds.), 2022. *Handbook of Pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins.

Wei, L., (Ed.), 2011. *The Routledge Applied Linguistics Reader*. New York: Routledge.

Wei, L., 2021. Key concepts in applied linguistics. *Elia*, 21, pp. 163 – 177.

Weigand, E., 2017. *The Routledge Handbook of Language and Dialogue*. New York: Routledge.

Wharton, T. & de Saussure, L., 2022. *Pragmatics and Emotion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Wodak, R., 2007. Pragmatics and Critical Discourse Analysis. A cross-disciplinary inquiry. *Pragmatics and Cognition*, 15(1), pp. 203 – 225.

Wodak, R., 2014. Discourse-Historical Approach. In: Tracy, K. (Ed.). *International Encyclopedia of Language and Social Interaction*, pp. 275 – 287. Oxford: Elsevier.

Wilson, D. & Sperber, D., 2012. *Meaning and Relevance*. Cambridge: Cambridge University Press.

Xu, W. & Taylor, J. R., 2021. *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics*. London: Routledge.

Yus, F., 2018. The interface between Pragmatics and Internet-mediated communication. Applications, extensions and adjustments. In: Ilie, C. & Norrick, N. R. (Eds.). *Pragmatics and Its Interfaces*, pp. 267 – 290. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

PROF. D.SC. NELLY TINCHEVA
Scopus Author ID: 56806926200
Web of Science Researcher ID: AAH-9211-2019
ORCID ID: 0000-0001-7383-5939
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of English and American Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: tincheva@uni-sofia.bg

РАЗНОВИДНОСТИТЕ И МОДАЛНОСТИТЕ НА УСВОЯВАНЕТО НА ЕЗИК В СЪВРЕМЕННА ПЕРСПЕКТИВА: ОПИТ ЗА КОНЦЕПТУАЛЕН ПОГЛЕД

ЖИВКА КОЛЕВА-ЗЛАТЕВА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ВЕЛИКО ТЪРНОВО, БЪЛГАРИЯ
ФРАЙБУРГСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АЛБЕРТ ЛУДВИГ“
ФРАЙБУРГ, ГЕРМАНИЯ

VARIETIES AND MODALITIES OF LANGUAGE ACQUISITION FROM A CONTEMPORARY PERSPECTIVE: AN ATTEMPT AT A CONCEPTUAL VIEW

ZHIVKA KOLEVA-ZLATEVA
ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO
VELIKO TARNOVO, BULGARIA
ALBERT LUDWIG UNIVERSITY OF FREIBURG
FREIBURG, GERMANY

Abstract: The study presents a comparative analysis of the varieties of language acquisition: first and second language acquisition; language acquisition in typical and atypical individual development (for instance, in cases of autism spectrum disorders); and acquisition of spoken, signed, and tactually based languages (by deaf-blind individuals). The training of large language models, which has made significant progress in recent years, is also taken into consideration. Based on this comparative analysis, conclusions are drawn regarding the essential characteristics of language acquisition, including the circumstances, factors, preconditions, and content of the process itself.

Keywords: first language acquisition, second language acquisition, language acquisition in autism spectrum disorders, sign language acquisition, language acquisition by deaf-blind individuals, large language models

Въведение

Езикът и способността за неговото усвояване са най-значимите човешки феномени, които правят възможна човешката цивилизация като съвкупност от социални, културни, морално-етични, правни, научни, икономически и технологични постижения. Езикът, продукт на общуването и познавателната

дейност, се предава от поколение на поколение по естествен начин – чрез социализация и общуване, чрез естественото участие на детето в речевата практика на общността. Чрез езика се съхраняват и предават натрупаните знания за света, формираните ценности, културната идентичност. Именно способността за предаване и усвояване на езика е главното условие за неговото съществуване и функциониране, т. е. за неговия „живот“. За да бъдат подобре разбрани есенциалните характеристики на тази уникална способност, особено плодоносно може да бъде съпоставянето между разновидностите на езикоусвояването (според условията и реда на осъществяване) и на неговите модалности (според входящия канал). В рамките на кратко изследване, каквото е настоящото, този въпрос не може да бъде изчерпан, но могат да бъдат маркирани идеи, които впоследствие да бъдат развити в необходимата дълбочина и широта.

Критерии за разграничаване на проявленията на езикоусвояването

В психолингвистиката се утвърдиха следните критерии за разграничаване на проявленията на усвояването на език:

- ред на усвояване, а именно, усвояване като първи и непърви език (условно наричан „втори език“);
- усвояване при типично и атипично развитие на индивида;
- усвояване в различни модалности според канала за получаване на входящите езикови данни – усвояване на звуков език от чуващи, на жестов език от нечуващи, но виждащи, и на език на тактилна основа от незрящи нечуващи.

Тези разграничения очертават класическата рамка на психолингвистичните изследвания върху езикоусвояването. През последните години обаче обществеият и научният контекст се промениха с неочаквана бързина и направиха възможно бурното навлизане на изкуствения интелект в обществения живот. Разработените интелигентни асистенти, базирани на големи езикови модели (Large Language Models – LLM), наложиха още едно разграничение в рамките на усвояването на езика – усвояване от човек или от машина. Веднага трябва да отбележим, че по отношение на машините използването на термина *усвояване* е условно, тъй като при тях не става дума за същинско езикоусвояване, а преди всичко за развиване на способност за осъществяване на комуникация чрез „разбиране“ и генериране на реч въз основа на статистическо обучение върху огромни текстови масиви. Въпреки това сравнението е ценно, защото хвърля нова светлина върху усвояването на езика от човека.

Усвояване на първи и на втори език

По отношение на реда на усвояване очевиден е фактът, че първият език – който и да е той – при отсъствие на отклонения в развитието на детето винаги се усвоява успешно и за приблизително едно и също време. Речта на пет-

годишните деца е граматически правилна (особено във формално отношение) и включва базова лексика, необходима за ежедневното общуване. Усвоена е менталната граматика на езика, която дава възможност за пораждане и разбиране на безкраен брой правилно построени изречения. Единственото необходимо условие това да се случи е израстването на детето в социална среда и общуването. Усвояването на първия език изглежда лесен и до голяма степен автоматизиран процес.

Освен това при всички деца, независимо от усвоявания език, са различими етапите на гукането, бълболните думи, холофразата, двусловните изказвания, телеграфния стил. Различими са и общи оперативни принципи, които децата прилагат (разбира се, неосъзнато) при формиране на менталната граматика на усвоявания първи език, такива като: „Обръщай внимание на края на думата!“, „Избягвай изключенията!“, „Обръщай внимание на реда на думите и морфемите!“ и др. (Slobin 1973, 191, 197, 205). Тези закономерности свидетелстват за физиологична обусловеност – дяснохемисферно управление на ранните вокализации, служещи за комуникация (гукането, бълболните думи, холофразата), както и за предопределеност от работата на когнитивния и перцептивния апарат. Този извод кореспондира с хипотезата на Чомски за съществуването на вроден механизъм в човешкия мозък, отговорен за формирането на езиковата компетентност, наречен от него „устройство за усвояване на език“ (language-acquisition device – LAD) (Chomsky 1965, 32, 47, 53). И тъй като, въпреки ограниченото структурно многообразие на входящите езикови данни, децата успяват да формират способност за разбиране и пораждане на разнообразни езикови изказвания, ученият достига до идеята за съществуването и на вродена универсална граматика, съдържаща универсални принципи и параметри, които се „напасват“ в процеса на усвояване на езика от детето (Chomsky 1965, 6; 1988, 3 – 4), – идея, споделяна и от други лингвисти (White 2003; Parodi 2013; Wilson 2018). Научният концепт „универсална граматика“ се прилага и по отношение на втория език (вж. например Ellis 2003, 65 – 71; White 2003; Parodi 2013), макар че няма консенсус относно това дали възрастният, усвояващ втори език, има достъп и в каква степен до универсалната граматика в своя ум (вж. преглед на гледните точки в Wilson 2018, където е направен изводът, че все пак доминира мнението, че универсалната граматика оказва влияние върху усвояването и на втори език). Затова е уместно с оглед на граматиката да се говори не само за усвояване на езика, първи или втори, като нещо, което идва изцяло отвън, но и за формиране на езикова компетентност на базата на вродени, изначално заложени универсални принципи и параметри, които се задействат само в условия на комуникация, под въздействие на входящия език.

Успехът и лекотата на усвояване на първия език се обясняват и с факта, че потапянето на детето в езикова среда и общуването създават необходимите и достатъчни условия неврокогнитивните системи на мозъка въз основа на статистическия анализ на входящата реч да могат, образно казано, да си „взе-

мат“ съответните езикови знания, така че да бъде формирана лингвистичната компетентност. Тя, по думите на Чомски, включва три компонента – синтактичен, фонологичен и семантичен, и като неделима част на ума свързва звук със значение в произведената реч (Chomsky 1965, 3 – 9, 15 – 16; 2006, 103). И това не е целенасочена дейност – както за детето, така и за неговите родители и най-близко обкръжение. Водещо е общуването.

От изследванията на когнитивната наука и невронауката е известно, че подобно на всички останали знания, и езиковите знания се подразделят на два типа: процедурни – неосъзнати, автоматизирани знания за разбиране и образуване на последователности от елементи, и декларативни – осъзнати знания за факти, съхранявани и обработвани съответно в процедурната и декларативната памет. Към процедурните езикови знания се отнасят правилата на менталната граматика за регулярно образуване на йерархично организирани последователности – последователности от морфеми за образуване на словоформи, последователности от словоформи за образуване на фрази и изречения, последователности от изречения за образуване на текст. Тези правила се усвояват без обяснения, не се осъзнават от носителите на езика, които най-често не могат да ги формулират. Казано с други думи, не е задължително владеещите езика да владеят декларативните знания за неговата граматика.

Към декларативните знания се отнася менталният лексикон, включващ запаметени лексикални единици като арбитрарни знаци и запаметени граматически форми, които не се извеждат чрез регулярно действащите към момента правила. Това са експлицитни, осъзнати знания. Те се съхраняват в декларативната памет (вж. по-подробно за типологията на езиковите знания и неврокогнитивните системи, които ги обработват, Ullmann 2001; 2004; 2016; Hamrick et al. 2018).

За усвоените от децата процедурни знания и умението им да образуват чрез тях последователности недвусмислено свидетелстват случаите на грешно образувани последователности по действащи правила. Например, когато дете на 2 години и 10 месеца казва *Виж тези граж-ове* (с бавно изговаряне на последната словоформа, тъй като е нова за лексикона на детето) и самò се поправя – *гараж-и*, формата **гражове*, която не е усвоена от входящата реч, свидетелства за прилагане (и следователно за усвоеност) на правилото за образуване на форми за множествено число с окончание *-ове* при еднозрични словоформи в единствено число. Когато обаче детето коригира корена на думата, с двусричния корен вече свързва окончанието *-и*.

Такива детски примери, както и откритите оперативни принципи свидетелстват не само за имитативно усвояване на езика, но и за наличието на творческа компонента в процеса на езикоусвояване. Детето не възпроизвежда механично речевите образци, а активно участва в изграждането на езиковата система, извеждайки правила и закономерности от своя ограничен опит с езика.

Трябва да отбележим също, че усвояването на всеки един език с еднаква лекота и за едно и също време от децата по света опровергава всякакви спе-

кулации относно абсолютната, иманентната трудност на един или друг език и изобщо относно класирането на езиците по трудност. Трудността може да бъде само относителна и да се проявява при усвояването на даден език като втори. Тя се определя от различията в граматиките на първия (а също и на други, вече усвоени езици) и новия усвояван език, категоризиран като втори език. Това, че езиците с лекота се предават от поколение на поколение без специално обучение, без полагане на усилия, е предпоставка за тяхното съществуване. Всички те са продукт на човешки мозък, на човешки когнитивен и перцептивен апарат и не е възможно да се различават по трудност/лекота на усвояване. Както отбелязва Арчибалд, граматиките на всички езици могат да бъдат усвоени независимо от пълнотата на езиковия опит и качествата на паметта на усвояващия езика и именно поради тази причина те са осъществими, възможни (Archibald 1993, 54).

За разлика от първия език, усвояването на втори език невинаги е успешно. Той най-често се усвоява в класна стая в резултат на обучение. В този случай главна причина за неуспеха и неефективността на обучението може да бъде несъобразяването от страна на преподаващия с природата на преподаваните езикови знания и с възможностите на мозъка да ги усвои. Съществува риск всички езикови знания, в това число и граматическите, да бъдат преподавани преди всичко като осъзнати декларативни знания – чрез обяснения на правилата, а не чрез трениране (което е водещо за усвояването на процедурните знания изобщо). Усвоените по този начин граматически знания се съхраняват и обработват от декларативната памет и от само себе си не могат да се процедурализират – да преминат в процедурната памет и да заработят по автоматизиран начин при пораждането и разбирането на реч. Както отбелязват редица автори, експлицитните граматически знания (а те по своята природа са декларативни – бел. моя) могат само да подпомогнат усвояването на граматиката на езика, но не и да бъдат водещи в този процес (Krashen 1982, 15 – 20, 83; Ellis 1993, 91, 99; Truscott, Sharwood Smith 2011). Те могат да накарат усвояващия езика да обърне внимание на определени морфеми и начини на граматическо изразяване във входящата реч или, по думите на Крашън, да извърши мониторинг върху граматиката на своята реч, но само при наличие на време.

Сравнението между усвояването на първия и втория език с оглед на успешното протичане на процеса подкрепя виждането за неврокогнитивната типология на езиковите знания и за различните пътища на тяхното усвояване. И ако при усвояването на първия език необходимите условия за усвояване на различните типове езикови знания се създават по естествен начин, при преподаването на втори език е изключително важно те преднамерено да бъдат създавани, така че процедурните и декларативни знания да могат да бъдат поемани от съответните неврокогнитивни системи. С други думи, начинът на преподаване трябва да бъде съобразен с начина на усвояване. В противен случай възниква проблем с научимостта (learnability problem), която се опре-

деля от това какво, при какви условия и при какъв тип опит може или не може да бъде усвоено.

Усвояване на езика при типично и атипично развитие

Въз основа на сравнението между усвояването на езика при типично развитие и при наличие на отклонения в развитието също могат да се правят изводи за същностните характеристики на езикоусвояването. Както беше посочено и по-горе, фактите на детската реч при усвояване на първия език говорят за физиологична и когнитивна обусловеност на езикоусвояването. Естествено е при отклонения в съзряването и функционирането на висшата нервна система на детето да бъде засегнат един или друг аспект от неговото езиково развитие.

Нека вземем като пример разстройствата от аутистичния спектър (РАС), за които има основания да се смята, че са биологично и генетично обусловени (вж. преглед на литературата в Holanda et al. 2025). Те са отнасяни към групата на невроразвойните разстройства (neurodevelopmental disorders), представляващи поведенчески и когнитивни нарушения, възникващи в хода на развитието, и включват значителни затруднения в придобиването и изпълняването на специфични интелектуални, моторни, езикови или социални функции. Разстройствата от аутистичния спектър се характеризират с хетерогенен набор от симптоми с различна степен на проява, но на първо място, като най-характерни техни признаци са сочени постоянните дефицити в социалната комуникация и в социалното взаимодействие в различни контексти. Подчертава се и това, че РАС се диагностицират само когато тези дефицити са съпроводени и с ограничени по разнообразие, повтарящи се модели на поведение, интереси или дейности (American Psychiatric Association 2013, 31, 50; World Health Organization 2018).

Като се има предвид, че социализацията и общуването играят решаваща роля в усвояването на първия език, при биологично обусловени затруднения в комуникацията с голяма вероятност настъпват и затруднения в пълноценното овладяване на езика. Така дефицитите в езиковото развитие на деца с РАС дават възможност за детайлно вникване в биологично заложената социална обусловеност на усвояването на езика. Естествено е при посочените същностни характеристики на РАС да бъдат засегнати ключови социокогнитивни умения, важни за усвояването на езика. Такива са подражанието, съвместното внимание и теорията на ума. Чрез подражанието се копират от входящата реч думи и езикови модели (структури). Съвместното внимание играе решаваща роля за асоцииране на речевите вокализации от входящата реч с обектите и събитията, които те означават. Теорията на ума подпомага усвояването на езика, като позволява на детето да разбира намеренията, мислите и емоциите на другите, да вижда реферираните предмети и събития с чужди очи, да използва езика адекватно в различни социални ситуации. Наблюденията върху езиковото развитие на деца с РАС, при които са засегнати тези социо-

когнитивни умения, могат да допринесат за по-доброто разбиране на тяхната роля в усвояването на езика.

Например мащабно изследване на имитационните умения, обхващащо 177 деца с РАС и контролна група от 43 деца с типично развитие на възраст от 2 до 5 години, потвърждава наличието на ясно изразен дефицит в имитацията при 2-годишни деца с РАС, който постепенно намалява до 5-годишна възраст в резултат на обучение. Изследването потвърждава ролята на имитационните умения за когнитивните и езиковите умения и установява също така, че уменията за имитация в началото на обучението предсказват езиковите подобрения година по-късно в групата с РАС (Pittet et al. 2022). С други думи, те са важен ранен, биологично заложен предиктор на усвояването на езика.

Дефицитът в съвместното внимание е ранен индикатор за разстройствата от аутистичния спектър и ключов диагностичен критерий (American Psychiatric Association, 2013, 54). Съвместното внимание се разглежда като важен предиктор за езиковото развитие при аутизъм, даващ възможност да се предвиди езиковото развитие през следващ период (вж. например Mundy et al. 1990; Mundy, Newell 2007; Siller, Sigman 2008). Системно изследване на връзката между съвместното внимание и усвояването на езика при РАС, базирано на резултатите от 71 предходни публикации, достига до изводи, че съвместното внимание увеличава вероятността за усвояване на езика, особено на ранните етапи на езиково развитие, че то може да действа като „опорна точка“ за старта на речта. Отбелязва се също, че има деца с аутизъм, които усвояват език въпреки ниските нива на съвместно внимание, и че този „несоциално медииран език“ (*non-socially mediated language*) – или по-скоро усвоен езиков материал, невлизащ в употреба за общуване – заслужава понататъшно проучване (Kissine et al. 2023).

Наблюденията над познавателното и езиковото развитие на деца с типично развитие показват, че за тях ключова роля играе ранният интерактивен опит с носители на езика. При деца с РАС, за които по дефиниция съществува биологично обусловено препятствие за пълноценни интеракции с носители на езика, достъпът до подобен социално опосредстван езиков вход е затруднен. Усвоеният езиков материал, но не чрез общуване, а в резултат на целенасочен интерес към езика, обикновено в писмената му форма, в по-ниска степен е използван за пълноценно общуване и това е показателен факт. Нерядко при деца с РАС е констатирано явлението „хиперлексия“ (Atkin, Lorch 2006; Ostrolenk 2017), описано за първи път от Н. Силбърбърг и М. Силбърбърг като непропорционално висока способност за разпознаване на определени думи спрямо способността те да бъдат разбирани и употребявани за комуникация (Silberberg, N., Silberberg, M. 1967). Такива факти подкрепят разбирането, че социализацията и общуването са решаващ фактор за усвояването на първия език, за формирането на лингвистичната компетентност.

Към когнитивните характеристики на разстройствата от аутистичния спектър е отнесян и дефицитът в теорията на ума (Baron-Cohen et al. 1985). Както беше отбелязано, сред най-характерните прояви на РАС са дефицитите в социалното взаимодействие. Те се проявяват чрез оскъдни реципрочни взаимодействия, трудности при адаптиране на поведението към различни социални ситуации, при създаване и поддържане на контакти и др. (American Psychiatric Association 2013, 50). Смята се, че теорията на ума също е един от предикторите на социалното взаимодействие и представлява многоаспектен набор от умения, които невинаги са увредени в една и съща степен, но винаги дефицитите в теорията на ума са свързани с проблеми в социализацията на индивида (вж. Rosello et al. 2020). Тази хипотеза е потвърдена чрез двугодишно проследяване на социалното поведение на 106 деца с РАС, което емпирично доказва, че теорията на ума предсказва както реципрочното социално поведение, така и общото социално функциониране (Chiu et al. 2023). В такъв случай заради социалната обусловеност на усвояването на езика теорията на ума се явява предиктор и на речевата комуникация и езиковото развитие на децата. Тя е в основата и на развитието на прагматичната компетентност – на способността адекватно да се оценява и употребява езиковият изказ в социален контекст, във връзка с неговата уместност с оглед на ситуацията, събеседника и комуникативната цел.

Можем да обобщим, че последиците от дефицитите в разгледаните социокогнитивни умения при РАС показват колко важна е ролята на социалния фактор за усвояването на езика и това, че способността за социално усвояване на езика е биологично заложена.

Усвояване на езика в различни модалности

Чуващите усвояват звукови езици, нечуващите, но виждащи – жестови езици, а незрящите нечуващи – езици на тактилна основа. Така мозъкът адаптира обработването и усвояването на необходимата за комуникацията знакова система според наличния сетивен канал с най-добра функционалност. От своя страна, съпоставянето на различните модалности на езиковото усвояване също дава възможност за изясняване на есенциалните характеристики на този човешки феномен.

С обособяването на психолингвистиката като самостоятелна научна област, фокусирана върху биологичните и когнитивните основи на употребата и усвояването на езика, жестовата комуникация заслужено зае своето място в полето на научните изследвания. В тях специално внимание се отделя и на кросмодалния аспект на езиковото усвояване. Още с първите психолингвистични изследвания на жестовия език през 70-те години на XX век бяха направени следните изводи: времето, моделите и етапите на усвояване на звуков и жестов език са еднакви; и в двата случая може да бъде наблюдавана детска креативност; подобно на звуковия, и жестовият език като първи се усвоява по естествен начин, в резултат на социализация и общуване, без обучение и

поправяне на граматическите грешки от страна на родителите (Bonvillian et al. 1976, 216 – 219). Тази еднаквост свидетелства за наличието на универсални принципи на работа на неврокогнитивните системи на мозъка (независимо от модалността) при усвояване на език и за прилагането на едни и същи социокогнитивни умения. Потвърждава се идеята, че способността за усвояване на език е вродена и независима от канала за осъществяване на комуникация и езиково развитие.

Изследванията върху езиковото развитие на нечуващи деца дават възможност да бъде тествана и хипотезата за критичния период за усвояване на първия език. Тя е създадена въз основа на знанията за работата на мозъка при обработване на език и на ограничени наблюдения върху деца, получили късна възможност за усвояване на звуков език (Penfield, Roberts 1959; Lenneberg 1967). Единствената многобройна група деца със забавен достъп до първия език, върху които може да се тества хипотезата, са нечуващите деца на чуващи родители. Сравнението между степента на усвояване на жестовия език от децата, които са потопени в адекватна езикова среда от раждането си, и тези, които получават по-късен достъп до езика – съответно на възраст между 4 и 6 години, когато започват да посещават подходящо училище, или над 12 години – показва, че само децата от първата група усвояват жестовия език пълноценно, докато при другите две групи получилите достъп до езика по-рано го усвояват по-добре от получилите достъп по-късно (Newport 1990, 15 – 18). Следователно времето на достъп до първия език играе решаваща роля за езиковото развитие на индивида.

Още един важен извод може да се направи въз основа на наблюденията върху езиковото поведение на нечуващи деца, родени в семейства на чуващи. Преди да получат достъп до конвенционален жестов език, те започват да създават свой, домашен жестов език за общуване със семейството си (Goldin-Meadow, Feldman 1977). Налага се изводът, че в социална среда мозъкът, ако не получи достъп до език, създава език. На човешкия мозък е присъщо да бъде носител на език.

Освен това, въз основа на изследване на езиковото и познавателното развитие на деца, усвояващи звуков или жестов език (с нечуващи или чуващи родители), е установено, че езикът подпомага формирането на социокогнитивното умение „теория на ума“. Това е хипотеза, първоначално формулирана относно деца, усвояващи звуков език (Astington, Baird 2005), но само при нечуващи деца с чуващи родители, при които може да бъде наблюдавано забавяне на усвояването на конвенционален жестов език, тя е тествана, като е регистрирано забавяне на формирането на теорията на ума. Обратно, при нечуващи деца на нечуващи родители, потопени от раждането си в подходяща езикова среда, е установено, че развиват умението „теория на ума“ по същото време, както и чуващите деца, родени в семейства на чуващи (Schick et al. 2007). Това показва, че вродените умения, свързани с езиковото развитие на човека, се активират само в езикова среда.

Интересни изводи за езикоусвояването могат да се направят и въз основа на наблюденията върху придобиването на език и от деца, родени без слух и зрение или загубили тези сетива в ранна възраст. При тях единственият канал за достъп до езика е тактилният. Такъв е добре известният случай с Хелън Келър, която губи зрение и слух на около 19-месечна възраст и получава достъп до езика малко преди навършване на 7-годишна възраст благодарение на специализирано обучение. Трябва да отбележим, че за разлика от достъпа до език чрез слух или зрение, тактилният канал не осигурява такава възможност по естествен начин, без обучение. А не е възможен достъпът до език, тъй като съвместното внимание не може да сработи в ролята на ключов фактор за усвояване на език при отсъствие на дисталните сетива – зрение и слух. Решаващ момент в езиковото развитие на Хелън Келър е „откритието“ ѝ, получено чрез подходящо обучение по тактилен начин, че предметите имат имена, добре описано от нея самата в книгата „История на моя живот“ (Keller 1903, 22 – 24). Интересни лингвистични особености притежава ранната реч на Хелън Келър, за която може да се съди по нейните първи писма. Те показват креативност относно граматиката (*did give, did kiss, george arm*) и употребата на думите (*mother will make mildred new dress*), отсъствие на местоимения и телеграфен стил (*helen write anna*) и бързо езиково развитие (Keller 1903, 145 – 280). Бързият напредък в усвояването на езика от Хелън Келър може да се обясни с нейния предходен познавателен опит и с ролята му за езиковото развитие, а отбелязаните лингвистични особености на нейната реч свидетелстват за предопределеност от вътрешни фактори, тъй като това са особености, свойствени и на речта на децата, усвояващи езика в звуковата му форма. Налага се изводът, че ако има вход, мозъкът придобива език и активно участва в този процес.

Усвояване на езика от човек и машина

От ноември 2022 г., когато ChatGPT става публично достъпен, интелигентните асистенти, базирани на големи езикови модели (Large Language Models – LLM), трайно завладяват общественото внимание (Minaee et al. 2025) и започват интензивно да навлизат в различни сфери на обществения живот. В развитието на изкуствения интелект (ИИ), насочено към постигане на общ изкуствен интелект, подобен на човешкия, се отбелязва нов етап. Общуването между ИИ и човека, което включва и възможността за поставяне на задачи за изпълнение, вече е достъпно за всеки. То се осъществява чрез естествения език като основно средство за комуникация.

В резултат на тези промени към традиционните разновидности на усвояване на език, макар и в известна степен условно, може да се добави още една – усвояване на език от машина. Несъмнено съпоставката между усвояването на език от човека и обучението на големите езикови модели (което с оглед на резултата метафорично можем да наречем „усвояване на език от машина“) ще допринесе за по-доброто осветляване на природата на езикоусвояването.

И тъй като „изследователската област на LLM (макар и все още нова) се развива изключително бързо и в разнообразни направления“ (Minaee et al. 2025), изводите, които можем да направим към момента, е възможно да не са най-актуалните, но със сигурност не трябва да бъдат изпуснати базовите характеристики на обучението на LLM.

LLM са мащабни, предварително тренирани (обучени), статистически езикови модели, базирани на невронни мрежи. По своето същество те са предсказващи системи. Основният обучителен механизъм на LLM е статистическият, базиран на вероятности. Механизмът на „предсказване“ работи по следния начин: „при дадена подсказка (prompt) LLM извеждат най-вероятната следваща дума, добавят я към вече генерирания текст и повтарят процедурата, докато отговорът не бъде завършен“. LLM се научават да предсказват вероятността за следващата дума чрез трениране върху трилиони последователности, взети от текстове, достъпни онлайн. „Тъй като обучителните текстове са масивни, усвоената вероятностна дистрибуция би трябвало да отразява широк спектър от човешкия опит“ (Shapiro, Alspector 2024, i - ii). Това не е механично запаметяване на готови текстове, а откриване на вероятностни връзки и формиране на вероятностни структурни модели, които дават възможност за генериране на текстове.

Подобен механизъм на статистическа обработка на входящите езикови данни на различни езикови равнища работи и при усвояването на първия език (Romberg, Saffran 2010). Напълно естествено е усвояването на съчетаемостта на думи и конструкции да се базира на вероятностен принцип. Статистически механизъм на обработка на входящи езикови данни (с фокус върху статистическите зависимости между съседните речеви звукове) е регистриран експериментално още в ранна възраст, при 8-месечни бебетата, което свидетелства за неговата вродена обусловеност (“innately biased statistical learning mechanism”) (Saffran et al. 1996, 1928).

Веднага могат да се отбележат няколко съществени различия между статистическата обработка на входящите езикови данни при човека и при машината. Естествено, при машината не би могло да се говори за вроденост на механизма, а само за предсказващ вероятностен математически модел. При човека обаче явно става дума за вроден механизъм за статистическа обработка на входящите езикови данни. Тази идея се подкрепя от разбирането за наличие на вродено устройство за усвояване на езика (Language Acquisition Device – LAD), вроден невробиологичен фундамент на социокогнитивните умения.

Машината обработва огромни масиви от текстове (с мащабите на интернет пространството), докато детето – както беше вече отбелязано – има опит с устна реч с ограничено структурно разнообразие. Именно поради тази причина се допуска наличието на вродена универсална граматика с принципи и параметри, обща за всички езици, като знание, използвано от LAD при формиране на менталната граматика на усвоявания език (вж. по-горе).

Детският езиков опит е с устна реч, контекстно ситуирана. Опитът на LLM е с текстове, достъпни онлайн, и в по-голямата си част това са писмени текстове. LLM се обучават основно върху задачи за предсказване на последователности, извлечени от текстове. Детето усвоява езика чрез общуване.

На базата на статистически обученото предсказване на последователности при LLM се генерират изреченията като минимални единици на комуникацията. Значенията на думите в LLM се представят чрез вектори (embedings), които улавят семантичните и контекстуални връзки между различни думи и фрази в резултат на статистическата обработка на огромни корпуси текстове. Затова може да се говори за векторни представяния, генерирани от LLM (LLM-induced embeddings) (Mahajan et al. 2025). Моделите улавят вероятностните зависимости между думи и фрази, вместо да имат „декларативно“ знание за значението им. Статистическите езикови модели „виждат“ текста като последователност от думи и оценяват неговата вероятност като производна на вероятността на неговите думи (Minaee et al. 2025). Наблюденията върху текстовете, генерирани от интелигентни асистенти, базирани на LLM, показват, че вероятностно-статистическият принцип на обработка на езиковите данни дава като резултат възможност за произвеждане на текстове, които биха могли да бъдат продукт на формирана по естествен начин лингвистична компетентност. Без устна комуникация обаче, ситуирана в различен социален контекст, не може да бъде формирана прагматична компетентност, която участва във формирането на комуникативната компетентност. Затова на този етап от развитието на LLM неминуемо страда именно прагматичният аспект на генерираните текстове.

Заключение

Езиковото развитие е сложен процес, предполагащ усвояването на определени знания по определен начин, при наличие на определени способности и условия. Представените разсъждения върху разновидностите и модалностите на езикоусвояването не претендират за изчерпателност, но показват, че по пътя на сравнението между различните проявления на езикоусвояването е възможно постигането на по-детайлно вникване в обстоятелствата и съдържанието на този процес.

Литература/References

American Psychiatric Association, 2013. *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing. ISBN 978-0-89042-555-8

Archibald, J., 1993. Language learnability: an overview of the issues. *TESL Canada Journal*, vol. 11, no. 1, pp. 53 – 74. ISSN 1925-8917. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.18806/tesl.v11i1.625.

Astington, J., Baird, J. A., 2005. *Why Language Matters for a Theory of Mind*. New York: Oxford University Press. ISBN 978-0195159912.

Atkin, K., Lorch, M. P., 2006. Hyperlexia in a 4-year-old boy with Autistic Spectrum Disorder. *Journal of Neurolinguistics*, vol. 19, no 4, pp. 253 – 269. ISSN 0911-6044. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1016/j.jneuroling.2005.11.006.

Baron-Cohen, S., Leslie, A. M., Frith, U., 1985. Does the autistic child have a "theory of mind"? *Cognition*, 21 (1), pp. 37 – 46. ISSN 1873-7838. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1016/0010-0277(85)90022-8.

Bonvillian, J. D., Nelson, K. E., Charrow, V. R., 1976. Languages and language-related skills in deaf and hearing children. *Sign Language Studies*, vol. 12, pp. 211 – 250. ISSN 0302-1475 .http://www.jstor.org/stable/26203188.

Chiu, H. M., Chen. C. T., Tsai, C. H., Li, H. J., Wu, C. C., Huang, C. Y., Chen, K. L., 2023. Theory of mind predicts social interaction in children with autism spectrum disorder: A two-year follow-up study. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, vol. 53, no. 9, pp. 3659 – 3669. ISSN 0162-3257. [viewed 30 September 2025]. Available from: doi:10.1007/s10803-022-05662-4.

Chomsky, N., 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press. ISBN 978-0262030113.

Chomsky, N., 2006. *Language and Mind*. Cambridge University Press. ISBN 978-0-511-79122-2. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1017/CBO9780511791222.

Ellis, R., 1993. The structural syllabus and second language acquisition. *TESOL Quarterly*, vol. 27, no. 1, pp. 91 – 113. ISSN 0039-8322.

Ellis, R., 2003. *Second language acquisition*. Oxford Introductions to Language Study series. Oxford University Press. ISBN 9783110622980.

Goldin-Meadow, S., Feldman, H., 1977. The development of language-like communication without a language model. *Science*, vol. 197, pp. 401 – 403. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://www.science.org/doi/10.1126/science.877567.

Hamrick, P. et al., 2018. Child first language and adult second language are both tied to general-purpose learning systems. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, vol. 115, no. 7, pp. 1487 – 1492. ISSN 0027-8424. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://www.pnas.org/content/pnas/115/7/1487.full.pdf

Holanda et al., 2025. Neurobiological basis of autism spectrum disorder: mini review. *Frontiers in Psychology*, vol.16. ISSN 1664-1078. [viewed 30 September 2025]. Available from: doi: 10.3389/fpsyg.2025.1558081.

Keller, H., 1903. *The Story of My Life.* Ed. by J. A. Macy. New York: Doubleday, Page & Company.

Kissine, M., Saint-Denis, A., Mottron, L., 2023. Language acquisition can be truly atypical in autism: Beyond joint attention. *Neuroscience & Biobehavioral*

Reviews, vol. 153. ISSN 0149-7634. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2023.105384.

Krashen, S. D., 1982. *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Pergamon Press Inc. ISBN 978-0-08-028628-6.

Kumar, P., 2024. Large language models (LLMs): survey, technical frameworks, and future challenges. *Artificial Intelligence Review* vol. 57, article number 260. ISSN 1573-7462. [viewed 20 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1007/s10462-024-10888-y

Lenneberg, E. H., 1967. *Biological Foundations of Language*. New York: Wiley. ISBN 978-0-89874-700-3.

Mahajan, Y., Freestone, M., Aakur, S., Karmaker. S., 2025. Revisiting word embeddings in the LLM era. *arXiv:2502,19607*. 26 Feb 2025. ISSN2331-8422. [viewed 30 September 2025]. Available from: doi:10.1126/science.274.5294.1926.

Minaee, S., Mikolov, T., Nikzad, N., Chenaghlu, M.,.Socher, R., Amatriain, X., Gao, J., 2025. Large language models: a survey. *arXiv:2402.06196v3* [cs.CL] 23 Mar 2025. ISSN 2331-8422. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.48550/arXiv.2402.06196.

Mundy, P., Newell, L. 2007. Attention, joint attention, and social cognition. *Current Directions in Psychological Science*, vol. 16, no. 5. ISSN 1467-8721. [viewed 25 September 2025]. Available from: doi:10.1111/j.1467-8721.2007.00518.x.

Mundy, P., Sigman, M., Kasari, C. 1990. A longitudinal study of joint attention and language development in autistic children. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, vol. 20, no. 1, pp. 115 – 128. [viewed 25 September 2025]. Available from: doi:10.1007/BF02206861.

Newport, E. L., 1990. Maturational constraints on language learning. *Cognitive Science*, vol. 14, pp. 11 – 28. [viewed 25 September 2025]. Available from: doi:10.1207/s15516709cog1401_2

Ostrolenk, A. Forgeot d'Arc, B., Jelenic, P., Samson, F., Mottron, L., 2017. Hyperlexia: Systematic review, neurocognitive modelling, and outcome. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, vol. 79, pp. 134 – 149. ISSN 0149-7634. [viewed 25 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2017.04.029.

Parodi, T., 2013. Universal grammar and second language acquisition. In: Chapelle, C. A. (Ed.). *The Encyclopedia of Applied Linguistics* Blackwell Publishing Ltd. ISBN 978-1-4051-9843-1. [viewed 25 September 2025]. Available from: doi:10.1002/9781405198431.wbeal1235.

Penfield, W., Roberts, L., 1959. *Speech and Brain Mechanisms*. Princeton: Princeton University Press. ISBN: 978-0-691-08039-0.

Pittet I., Kojovic N., Franchini M., Schaer M., 2022. Trajectories of imitation skills in preschoolers with autism spectrum disorders. *Journal of Neurodevelopmental Disorders*. 14 (2). ISSN 1866-1955. [viewed 25 September 2025]. Available from: doi:10.1186/s11689-021-09412-y.

Romberg, A., R., Saffran, J., R., 2010. Statistical learning and language acquisition. 2010. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Cognitive Science*, vol. 1, no. 6, pp. 906 – 914. ISSN 1939-5086 [viewed 30 September 2025]. Available from: doi:10.1002/wcs.78.

Rosello, B., Berenguer, C., Baixauli, I., García, R., Miranda, A., 2020. Theory of mind profiles in children with autism spectrum disorder: adaptive/social skills and pragmatic competence. *Frontiers in Psychology*, vol. 11. ISSN 1664-1078. [viewed 30 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.567401.

Saffran, J., R., Aslin, R., N, Newport, E., L., 1996. Statistical learning by 8-month-old infants. *Science*, vol. 274, no. 5294, pp. 1926 – 1928. [viewed 30 September 2025]. Available from: doi:10.1126/science.274.5294.1926.

Schick, B., de Villiers, P., de Villiers, J., Hoffmeister, R., 2007. Language and theory of mind: A study of deaf children. *Child Development*, 78, pp. 376 – 396. [viewed 30 September 2025]. Available from: doi.org/10.1111/j.1467-8624.2007.01004.x

Shapiro, D., G., Alspector, J., 2024. *Grounded Introduction to Large Language Model and Generative AI Technology*. IDA document: 3002626. [viewed 20 September 2025]. Available from: https://www.ida.org/research-and-publications/publications/all/a/ag/a-grounded-introduction-to-large-language-model-and-generative-ai-technology

Silberberg, N. E., Silberberg, M. C., 1967. Hyperlexia – specific word recognition skills in young children. *Exceptional Children*, vol. 34, no. 1. [viewed 20 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1177/001440296703400106

Siller, M., Sigman, M., 2008. Modeling longitudinal change in the language abilities of children with autism: parent behaviors and child characteristics as predictors of change. *Developmental Psychology*, vol. 44, no. 6, pp. 1691 – 1704. ISSN 1939-0599. [viewed 20 September 2025]. Available from: https://doi.org/10.1037/a0013771.

Slobin, D., I., 1973. Cognitive prerequisites for the development of grammar. In: Ferguson, C. A., Slobin, D. I. (eds.). *Studies of Child Language Development*, pp. 175 – 208. New York, Holt, Rinehart and Winston. ISBN 0-03-077450-0.

Truscott, J., Sharwood Smith, M., 2011. Input, intake, and consciousness. *Studies in Second Language Acquisition*, vol. 33, pp. 497– 528. ISSN 02722631.

Ullman, M. T., 2001. The declarative/procedural model of lexicon and grammar. *Journal of Psycholinguistic Research*, vol. 30, no. 1, pp. 37 – 69. ISSN 1573-6555.

Ullman, M. T., 2004. Contributions of memory circuits to language: The declarative/procedural model. *Cognition*, 92 (1 – 2), pp. 231 – 270. ISSN 1873-7838.

Ullman, M. T., 2016. The declarative/procedural model: A neurobiological model of language learning, knowledge, and use. In: Hickok, G., Small, S. L. (Eds.).

Neurobiology of Language, pp. 953 – 968. San Diego etc.: Elsevier. ISBN 978-0-12-407862-8.

White, L., 2003. *Second Language Acquisition and Universal Grammar*. Cambridge etc.: Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-79647-7.

World Health Organization, 2018. *International Classification of Diseases for Mortality and Morbidity Statistics (11th Revision)*. [viewed 15 September 2025]. Available from: https://icd.who.int/en/

Проф. д.ф.н. Живка Колева-Златева
ORCID ID: 0000-0002-6261-1152
ResearcherID: I-4302-2015
Scopus Author ID: 57203546446
https://uni-vt.academia.edu/ZhivkaKolevaZlateva
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Катедра по обща лингвистика и старобългаристика
Велико Търново, България
Фрайбургски университет „Алберт Лудвиг“
Катедра по славистика
Фрайбург, Германия
E-mail: zhivka.zlateva@gmail.com

Prof. D.Sc. Zhivka Koleva-Zlateva
ORCID ID: 0000-0002-6261-1152
ResearcherID: I-4302-2015
Scopus Author ID: 57203546446
https://uni-vt.academia.edu/ZhivkaKolevaZlateva
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Department of General Linguistics and Old Bulgarian Studies
Veliko Tarnovo, Bulgaria
Albert Ludwig University of Freiburg
Department of Slavic Studies
Freiburg, Germany
E-mail: zhivka.zlateva@gmail.com

ФЕНОМЕНЪТ СЪЧЕТАЕМОСТ: ТЕОРЕТИЧНИ АСПЕКТИ

ИРИНА ГЕОРГИЕВА
НОВ БЪЛГАРСКИ УНИВЕРСИТЕТ
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

THE COMPATIBILITY PHENOMENON: THEORETICAL ASPECTS

IRINA GEORGIEVA
NEW BULGARIAN UNIVERSITY
SOFIA, BULGARIA

Abstract: One of the current problems of modern linguistics is the problem of word compatibility. The study of word compatibility is of interest not only to theoretical but also to applied linguistics, especially to linguodidactics, since the use of effective methodologies for targeted compatibility training is one of the key moments for the successful mastery and use of the vocabulary of any language. In the study of the semantic content of a word, a key moment is the analysis of its lexical compatibility, since the position of the word determines which of its inherent meanings is realized. Although the existing research on this linguistic phenomenon is extensive and covers most of its aspects, compatibility continues to be of great interest to both domestic and foreign linguists.

Keywords: compatibility, lexical compatibility, grammatical compatibility, syntactic compatibility, valence

Един от актуалните проблеми на съвременното езикознание е проблемът за съчетаемостта на думите. В структурата на езика това свойство представлява способност на езиковите единици да встъпват в синтагматични връзки, т.е. да образуват словосъчетания. Изследването на тяхната съчетаемост представлява интерес не само за теоретичната, но и за приложната лингвистика, особено за лингводидактиката, тъй като използването на ефективни методики за целенасочено обучение по съчетаемост е един от съществените моменти за успешното овладяване и употребата на лексиката на всеки език.

При анализа на съчетаемостта се сблъскваме както със синтактичната съчетаемост, която се изразява в граматичните свойства на думата (модели на синтактични зависимости), така и със семантичната структура на думата, която отразява типовете семантично взаимодействие на думите помежду им и условията за тяхното семантично вариране. В изследването на смисловото

съдържание на думата ключов момент е анализът на нейната лексикална съвместимост, тъй като позицията на думата определя кое от присъщите ѝ значения се реализира. Въпреки че съществуващите изследвания на това лингвистично явление са обширни и обхващат повечето му аспекти, съчетаемостта продължава да представлява голям интерес както за родните, така и за чуждестранните лингвисти.

Да се обърнем към изследователите, допринесли за развитието на дяла от лингвистиката, посветен на изучаването на съчетаемостта. „Съчетаемостта е свойството на езиковите единици да се съчетават при образуване на единици от по-високо равнище; едно от фундаменталните свойства на езиковите единици, отразяващо синтагматичните отношения между тях“ (Ярцева/Yarceva 1998, 483).

Според руския лингвист В. Д. Аракин съчетаемостта на думите се определя от няколко фактора – граматични, лексикални, семантични – и се изследва от теорията на словосъчетанието. **Граматичната съчетаемост** се определя от принадлежността на думите към частите на речта. Например в много езици подчиненото словосъчетание от два съществителни е единично; затова зависимото съществително най-често се стреми да премине в класа на прилагателните (“каменна стена”), или този стремеж се подпомага от морфологична промяна.

На **семантично равнище**, подобно на валентността, съчетаемостта се проявява като избирателност на лексемите*:* оказвам внимание, но не *оказвам интерес*. На това ниво съчетаемостта се определя от семантичното съгласуване – компонентите на съчетанието не трябва да притежават несъвпадащи семи. Например глаголи или прилагателни, обозначаващи определени свойства на живи същества, се комбинират с одушевени съществителни – *болен човек*, в противен случай настъпва изместване от нормата или един от компонентите подлежи на преосмисляне – *гузна съвест*, но не и *болна съвест*.

Под **лексикална съчетаемост** на думата В. Д. Аракин разбира конкретната реализация на нейната валентност в речта. Лингвистът подчертава, че съществуват няколко гледни точки по отношение на валентността и съчетаемостта, но той се придържа към разбирането за тях като „връзка между потенция и реализация“ (Аракин/Arakin 1972, 11). За да се определи типът лексикална съвместимост, е достатъчно да се анализира минимален отрязък от речта, състоящ се от две и повече думи. Моделите могат да са дву- или многокомпонентни, като постоянна величина е изследваната дума, а променлива – другият компонент, представян със съответните символи. Аракин дава за пример възможен модел на съчетаемост на съществителното *човек* по „признак на предмета“ , който е от вида А + човек; оттук следва, че изследваната дума може да се съчетава с прилагателни.

Създаването на семантично правилна комбинация изисква „наличие поне на една обща сема в съчетаващите се думи, която е свързващ семантичен компонент“ (Гак/Gak 1972, 379). Дадена лексема може да притежава опреде-

лен брой валентности за съчетаване с други думи, но в комбинация те встъпват само когато в семантичната си структура имат общи компоненти. Следователно лексикалната съвместимост е значим критерий при определяне и разграничаване както на значенията на полисемантична дума, така и на няколко близки по значение думи.

По мнението на А. И. Смирницки изследването на съчетаемостта в контекст, в речевата верига, може да бъде достоверен източник и обективен критерий за откриване на лексикално-семантичните варианти на думата, нейната лексикална валентност (Смирницки/Smirnitski 1998, 179). Широката комбинаторика на изследваната дума с широк кръг други думи дава възможност да се открие нейното номинативно значение. Например съчетаемостта на глагола *вземам* със съществителни, обозначаващи предмет, разкрива значенията ‘взимам’, ‘взема’, а съчетаемостта с лексикално-семантичен клас думи, обозначаващи транспортни средства, дава значението ‘качвам се (в превозно средство)’. Така можем да открои всички лексикално-семантични варианти, включени в смисловата структура на дадена дума.

Да разгледаме явлението съчетаемост в трудовете на Н. З. Котелова. Лингвистът дава следното определение за лексикална съвместимост: способност на думата като лексема да се съчетава с други думи (като лексеми), съвкупност от нейните лексикални валентности (Котелова/Kotelova 1975, 48). Разкриването на лексикалната съвместимост на думата предполага определен кръг от думи, с които тя може да се комбинира в речта, и на определени условия за реализиране на тези съчетания. Лексикалната съчетаемост е свързана със значението на думата, докато синтактичната съчетаемост – с нейната морфологична структура и с други свойства. **Синтактичната съчетаемост** е съвкупност от потенциално възможни синтактични връзки, с които думата разполага, и от условията за тяхната реализация, т.е. способността на думата като представител на определена част на речта да влиза във връзка с други думи.

Въпросът за съотношението между лексикалното значение на думата и нейната съчетаемост няма общоприето решение в лингвистиката. Н. З. Котелова предлага няколко варианта за решаването му: (1) една или друга комбинация е присъща не на самата дума, а на нейните конкретни лексикално-семантични варианти, поради което конкретното значение на думата е единица на описанието; (2) лексикалното значение на думата е самостоятелно, което се доказва с възможността на думата да притежава значение извън контекста (например в речник), от способността една дума да формира изречение (Котелова/Kotelova 1975, 50). Следователно най-приемливият начин за разглеждане на моделите на съчетаемост е през конкретното значение на думата в определена дистрибуция.

Този проблем е изследван и от А. А. Сазанова. Проучвайки лексикалната съвместимост на глаголите и глаголните съчетания със значение ‘обичам’ в руския и българския език, тя отстоява мнението за „съществуване на връзка

и взаимозависимост между парадигматичните и синтагматичните свойства на думата като езикова единица“ (Сазанова/Sazanova 1974, 3). Като се изхожда от това, в изследването е съчетан анализът на лексикалната съчетаемост на избраните глаголи с анализа на лингвистичните условия, в които е реализиран един или друг лексикално-семантичен вариант. Благодарение на това лингвистът получава възможност да проникне по-дълбоко в семантиката на всеки от глаголите и да определи характера на парадигматичните връзки.

Едно от основополагащите положения в изследването на А. А. Сазанова е двуаспектното членение на съдържателната страна на думата, обединяваща денотативното (номинативното) и сигнификативното значение. Чрез денотативното значение се реализира номинативната функция на думата – назоваване на предмети, явления, процеси и т.н. Протичащите във времето и пространството конкретни ситуации са денотати на глаголите. Така изречението *Обичам те* изразява „положение на нещата“ или състояние, определяно от наличието на два логически равноправни обекта, между които възниква определено отношение. Отношенията между обектите се определят от характера и свойствата на самите обекти или „участници“ в ситуацията. Сигнификативното значение реализира обобщаващата функция на думата и се съотнася с комплекс от признаци на предмети, явления и т.н. В зависимост от броя на обектите, въвлечени в действието, и начина, по който са характеризирани – каква е тяхната роля и какви отношения се установяват между тях в ситуацията – се променят денотативната корелация и съответно сигнификативният аспект на глагола. Така различната денотативна корелация, изразена в изреченията *Аз те обичам* и *Аз обичам литературата*, обуславя различен сигнификативен аспект: в първото – “изпитвам влечение към лице от другия пол” или “изпитвам симпатия, разположение, доброжелателност”, а във второто – “изпитвам удоволствие, наслада”.

Сигнификативният аспект може да бъде представен като съвкупност от определени компоненти, назовани с помощта на други думи, чието понятийно съдържание е по-ясно. Ето защо е целесъобразно да се сумират разнообразните тълкувания, представени в речниците. В разглежданото изследване са направени няколко извода относно глаголната съчетаемост. Първо, смисловата характеристика на глаголите, обичайно посочвана в речниците, не може да бъде призната за пълна и достоверна нито относно самите значения, нито относно степента на тяхната употреба. Второ, синонимни отношения могат да се установят по линията на два-три лексикално-семантични варианта, което позволява да се отделят няколко синонимни реда. Това обаче не дава основание да говорим за абсолютна тъждественост на глаголите вътре в реда, тъй като сходните лексикално-семантични варианти могат да се различават по наличие или отсъствие на допълнителен семантичен компонент.

Диференциален семантичен признак, позволяващ да се отличи един лексикално-семантичен вариант от друг, е различната денотативна корелация,

реализираща се чрез различно семантично съдържание на думите в позиция на обект. Например най-ефективният начин за изследване на българските глаголи е именно в словосъчетания, което се дължи на аналитичния строй на езика. Ако в езиците от флективен тип, какъвто е руският, думите могат да съществуват относително автономно благодарение на морфологични изменения (число, род, падеж и т.н.), то в българския език значението на думата се реализира чрез нейната дистрибуция. По този начин се осъществява разширяване или ограничаване на действието на глагола и неговата семантика.

Още от средата на XX век лингвистите извеждат на преден план именно словосъчетанието, което засилва интереса към изучаване на явлението валентност на глагола в граматиката. Лексикално-семантичните варианти на многозначната дума, встъпвайки във взаимодействие с определени групи думи, могат или да се актуализират, или да се неутрализират. Изразяването на някое значение на една и съща дума е задача не само на основната лексема, но и на определени компоненти на обкръжението. Те взаимодействат с лексемата и уточняват нейната семантика. В лингвистиката това явление е получило названието **валентност**.

Валентност (от лат. *Valentia* – "сила") - това е способността на думата да встъпва в синтактични връзки с други елементи (Ярцева/Yarceva 1998, 79). Иначе казано, „празните места" в значението на думата се запълват чрез присъединяването към нея на други думи. Прието е да се счита, че в руската лингвистика терминът е въведен от С. Д. Кацнелсон, чийто е значителния принос за оформянето на теорията за валентността и определянето на нейната същност. Той определя валентността като „свойство на думата да се реализира по определен начин в изречението и да влиза в определени комбинации с други думи" (Кацнелсон/Kacnelson 1987, 21). Лингвистът отнася валентността към синтактичния тип, обосновавайки тезата си с това, че думата притежава само определени синтактични възможности. Тези потенции са граматически обусловени и дават възможност тя да се употреби само в конкретно значение. Следва да се отбележи, че за това свойство на думата често се използва и терминът **съчетаемост**, като в трудовете на руски и чуждестранни лингвисти двата термина се преплитат.

Л. Тение – основоположникът на теорията на валентността – въвежда термина за обозначаване на съчетаемостта (само по отношение на глагола) и определя валентността като брой актанти, които глаголът може да присъединява. Трактува това явление като „разгръщане на глаголното ядро на изречението чрез зависимите от него участници-актанти" (Тение/Tenier 1988, 250). Семантични актанти, за които говори ученият, са субект (подлог), обект (допълнение) и адресат. Тение различава четири вида глаголи според способността им да имат актанти:

Безвалентни (авалентни) – глаголи без валентност. Те изразяват събития, протичащи без участието на актанти. Изречението „Вали" означава про-

цес, протичащ независимо от някого или нещо; определянето на актант е невъзможно;

Едновалентни – глаголи с един актант; често това са глаголи на състояние: „Мария вярва“, при които е трудно да си представим влияние върху друго лице/обект;

Двувалентни (преходни) – предават действие от един актант на друг: „Бръснарят бръсне мъжа“;

Тривалентни – включват глаголи на речта и даването: „Петър помоли Катя за химикалка“, където актантите са Петър, Катя, химикалка.

Съставът на възможните валентности е описан подробно и от Ю. Д. Апресян. Според него, за да се определи съставът на семантичните валентности на думата, е необходимо да се анализира обозначаваната от нея ситуация (Апресян/Apresyan 1995, 134). За разлика от Тение, Апресян допуска съществуването на четири- и петместни модели. Това се обуславя от различията в лексикалните системи на езиците. Например поради това, че лексиката на френския език е абстрактна, трудно е да се открие петвалентен глагол, докато в руската лексика са възможни и пет-, и шествалентни предикати. Да взема глагола ***арендовать*** (‘отдавам/вземам под наем’); той изисква пет актанта: субект (кой извършва действието), първи обект (какво се наема), контрагент (от кого), втори обект (при какви условия) и срок (за колко). Без тези актанти ситуацията се тълкува неправилно. Този тип е наречен **модел на управление**.

С определянето на типове и равнища на валентността се занимават М. Д. Степанова и Г. Хелбиг. Те предлагат да се разграничат два плана: **синтагматичен** – „валентност“ (с оглед на синтактичното значение), и **парадигматичен** – „диференциално значение“. Лексикално-семантичната структура на думата влиза в „диференциалното значение“ и се определя чрез компонентен анализ, докато валентността предполага задължително или възможно контекстуално обкръжение на думата, нейните връзки в контекста и различията между частите на речта на семантично и синтактично равнище (Stepanova 1978, 154). Те разграничават следните нива на валентността:

Логическа валентност – отразява явленията на действителността в съзнанието чрез логически предикат с една или няколко отворени позиции; има екстралингвистична езикова насоченост и отразява отношения между екстралингвистичните явления. Предикати с една позиция обикновено изразяват свойства на хора или предмети, а с две и повече – тяхното взаимодействие.

Семантична валентност – аргументите са думи от определени семантични класове (агенс – участник, извършващ действието; пациенс – обект и др.). Думите изискват контекстни партньори с конкретни семантични признаци и изключват неподходящи партньори; подборът се извършва въз основа на съвместимост/несъвместимост на признаците. Например глаголи, означаващи процес на говорене, изискват в качеството на субект одушевени лица

(хора), а при глаголи, които означават ‘виждане’, в качеството на обекти се явяват конкретни предмети.

Синтактична валентност – за тях са характерни аргументи, които представляват определена морфосинтактична структура (членове на изречението и части на речта в определена форма). Отворените позиции се запълват от облигаторни или факултативни актанти.

Валентност и съчетаемост

В изследванията на руския лингвист В. Д. Аракин потенциалната способност на думата избирателно да се съчетава с други думи в речта е отбелязана като важна и неотменима характеристика на думата; тя е обусловена от фактори, лежащи в лексикалната система на съответния език, и се отнася към **лексикалната валентност** (Аракин/Arakin 1972, 9). Например прилагателните *high* и *tall* значат ‘висок’. Според Аракин *tall* се съчетава с думи, обозначаващи ‘човек’, докато *high* (в значение ‘ръст’) обикновено няма такава способност.

За разлика от лексикалната валентност, **граматичната (синтактична) валентност** е обусловена от екстралингвистични отношения. Да разгледаме граматичната валентност V + N (глагол + съществително). Понеже този тип е много широк, би излязло, че всеки глагол (V) трябва да се съчетава с всяко съществително (N). От гледна точка на валентността съчетания като to call a friend (‘обаждам се на приятел’), to cook meat (‘готвя месо’), to call meat (‘обаждам се на месо’) и to cook a friend (‘сготвям приятел’) не биха изглеждали „невъзможни“. От гледна точка на **съчетаемостта** обаче последните две са недопустими. Глаголът *готвя* се съчетава със съществителни, които могат да се обединят в лексикално-семантичен разред по понятийно-категориален признак ‘храна’ (сандвич, риба, месо и пр.), докато обаждам се – с думи, обозначаващи хора (момиче, майка).

Обобщавайки казаното дотук, можем да направим извод, че всеки езиков компонент е динамичен обект и не може да съществува изолирано – той изисква взаимодействие с други компоненти на езика. Под **лексикална валентност** разбираме способността на думата да присъединява зависими думи от определени семантични класове в определена форма, а под **семантична валентност** – способността ѝ да взаимодейства с думи от определени граматични класове. Валентността на глагола са неговите потенциални способности да се съчетава с други думи – тя съществува в **езика**. Въплъщението ѝ в **речта** става чрез лексикалната и синтактичната съчетаемост. Следователно както семантичната, така и синтактичната валентност се включват в характеристиките на думата и влизат в лексикалната парадигматика.

При реализиране на комбинативните свойства лексикалните единици се разпределят, като се вземат предвид езиковите правила и норми. Лексикално-семантичните варианти на определените парадигматични класове, които образуват словосъчетания, встъпват в синтагматични отношения. Последни-

те изследвания в теорията на съчетаемостта показват, че тя е свързващото звено между синтагматиката и парадигматиката (Задорожнева/Zadorozhneva 2007, 13). Както бе отбелязано, явлението валентност принадлежи на лексикалната парадигматика. В същото време думата притежава способност да функционира като част от различни комбинации в речта. Всеки глагол разполага с определен брой лексикално-семантични варианти, които в съвкупност характеризират парадигматичното му значение. Всеки път се реализира даден лексикално-семантичен вариант, което на практика представлява синтагматичната стойност на думата, проявяваща се в лексикалната съвместимост. Следователно, определяйки съотношението между валентност и съчетаемост, можем да кажем: **валентността е явление на езика, а съчетаемостта – на речта**.

Литература

Апресян, Ю. Д., 1969. Синонимия и синонимы. *Вопросы языкознания*, № 4, с. 75 – 91. ISSN 0373-658X.

Апресян, Ю. Д., 1995. *Избранные труды. Том 1. Лексическая семантика*. Москва: Языки русской культуры. ISBN 5-88766-043-0.

Аракин, В. Д., 1972. О лексической сочетаемости. *К проблеме лексической сочетаемости*, с. 5 – 12. Москва: Типография МГПИ.

Гак, В. Г., 1972. К проблеме лексической синтагматики. *Проблемы структурной лингвистики*, с. 372 – 373. Москва: Наука.

Задорожнева, Е., 2007. *Сочетаемость компонентов антонимо-синонимических блоков: на материале существительных, прилагательных, наречий русского языка*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Волгоград.

Кацнелсон, С. Д., 1987. К понятию типов валентности. *Вопросы языкознания*, № 3, с. 20 – 32. ISSN 0373-658X.

Котелова, Н. З., 1975. *Значение слова и его сочетаемость*. Ленинград: Наука.

Сазанова, А. И., 1974. *Лексическая сочетаемость глаголов и глагольных сочетаний со значением «любить» в современном английском языке*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. Москва: МГПИ.

Смирницки, А., 1998. *Лексикология английского языка*. Москва: Омен. ISBN 5-89042-043-7.

Степанова М., Хельбиг Г., 1978. *Части речи и проблема валентности в современном немецком языке*. Москва: Высшая школа.

Теньер, Л. 1988. *Основы структурного синтаксиса*. Москва: Прогресс.

Ярцева, В. Н., 1998. *Большой энциклопедический словарь. Языкознание*. Москва: Большая Российская Энциклопедия.

REFERENCES

Apresyan, Yu. D., 1969. Sinonimiya i sinonimy. *Voprosy jazykoznanija*, № 4, pp. 75 – 91. ISSN 0373-658X.

Apresyan, Yu. D., 1995. *Izbrannye trudy. Vol. 1. Leksicheskaya semantika*. Moskva: Yazyki russkoj kul'tury [in Russian]. ISBN 5-88766-043-0.

Arakin, V. D., 1972. O leksicheskoj sochetaemosti. *K probleme leksicheskoj sochetaemosti*, pp. 5 – 12. Moskva: Tipografiya MGPI.

Gak, V. G., 1972. K probleme leksicheskoj sintagmatiki. *Problemy strukturnoj lingvistiki*, pp. 372 – 373. Moskva: Nauka.

Kacnelson, S. D., 1987. K ponyatiyu tipov valentnosti. *Voprosy jazykoznanija*, № 3, pp. 20 – 32. ISSN 0373-658X.

Kotelova, N. Z., 1975. *Znachenie slova i ego sochetaemost'*. Leningrad: Nauka [in Russian].

Sazanova, A., 1974. *Leksicheskaya sochetaemost' glagolov i glagol'nyh sochetanij so znacheniem «lyubit'» v sovremennom anglijskom yazyke*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskih nauk. Moskva: MGPI [in Russian].

Smirnicki, A. I., 1998. *Leksikologiya anglijskogo yazyka*. Moskva: Omen [in Russian]. ISBN 5-89042-043-7.

Stepanova M., Hel'big G., 1978. *Chasti rechi i problema valentnosti v sovremennom nemeckom yazyke*. Moskva: Vysshaya shkola [in Russian].

Tenier, L. 1988. *Osnovy strukturnogo sintaksisa*. Moskva: Progress [in Russian].

Yarceva, V. N., 1998. *Bol'shoj enciklopedicheskij slovar'. Yazykoznanie*. Moskva: Bol'shaya Rossijskaya Enciklopediya [in Russian].

Zadorozhneva, E., 2007. *Sochetaemost' komponentov antonimo-sinonimicheskih blokov: na materiale sushchestvitel'nyh, prilagatel'nyh, narechij russkogo yazyka*. Avtoreferat dissertacii na soiskanie uchenoj stepeni kandidata filologicheskih nauk. Volgograd [in Russian].

ДОЦ. Д-Р ИРИНА ГЕОРГИЕВА
Нов български университет
Департамент „Нова българистика"
София, България
E-mail: igeorgieva@nbu.bg

ASSOC. PROF. IRINA GEORGIEVA, PHD
New Bulgarian University
Department of New Bulgarian Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: igeorgieva@nbu.bg

ERGON И ЕНЕРГИЗАЦИЯ

ТЕНЧО ДЕРЕКЮВЛИЕВ
НЕЗАВИСИМ ИЗСЛЕДОВАТЕЛ
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

ERGON AND ENERGIZATION

TENCHO DEREKYUVLIEV
INDEPENDENT SCHOLAR
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The text interprets the linguistic concepts ergon and energeia. For the author, Humboldt's concept has a gradational character. The analyses are made in the aspect of communicative linguistics and in relation to the structural state. Emphasis is also placed on manifestations of interdependence at linguistic levels and the restatusization of components of morpheme concatenation. Functional correspondences of the ingredients of the subordinative vertical pragmatics – semantics – grammar, forming linear semantics, are brought out among the main propositions.

Keywords: ergon, energeia, context, discursive words, speech act

Диадите, утвърден теоретичен конструкт, своецентрично привличат към прочит, описание или интерпретация. Моделът ergon – energeia външно е диаден, но реално отразява триадна релация, тъй като третият му член – homo loquens, присъства и в двете измерения. Съвременната лингвистика съдържа навигацията: искаме ли да разбираме езика, следва да разбираме прагматиката, речевоактовото продуциране на семантичност – да разбираме това, което Ст. Димитрова назовава активно битие на думата (Димитрова/Dimitrova 2022).

Формулираното в теорията на дейксисната дескрипция, че изказът притежава зависеща изцяло от говорещия прагматична информация (Человеческий фактор/Chelovecheskij faktor 1992), извежда на авансцената корелацията ergon – energeia, основополагащ модел у Вилхелм фон Хумболт, и речевия смисъл, теоретично акцентен у А. В. Бондарко (Бондарко/Bondarko 2002). При речевия смисъл ролята на интерлокуторите е фундаментална, а детерминиращите нейни признаци са първостепенно съществени, тъй като рече-

вият смисъл е „свързан с информацията, предавана от говорещия и възприемана от адресата“ (Димитрова/Dimitrova 2004, 17). Въпросът за ergon – energeia зигзагообразно присъства в много от лингвотеоретичните текстове, като превърналата се в сентенционен тип Хумболтова фраза често се среща преобразувана контрадикторно спрямо прототипа *Sie selbst ist kein Werk (Ergon), sondern eine Tätigkeit (Energeia)*. Анализирано на общолингвистичен фон, се оказва, че смисълът на тази фраза е зависим от предхождащи я в максимално близкото ѝ обкръжение изречения. Освен това схващането за езика като energeia има неколкократни прояви в тезисите на Хумболт и фразата сентенция никак не е единствената в творчеството му. Контекстуалната интерпретация показва как значението, съдържащо се в ergon – energeia постановката, води началото си от тезиса за езика като едновременно постоянен и променлив, откъдето доминира и генетичната му дефиниция на възобновяваща се реалност (немско-английския паралел на контекста вж. у Trabant 2017)[1], а оттук вече логически произтича и възможността за градационно тълкуване. Мотива за градационност на дефиницията откриваме у Л. В. Погодин, като един от показателите за същността на езика е, че той представлява не толкова създание, колкото създаване (Погодин/Pogodin 1913). Касирер, интерпретирайки Хумболт, сочи: погледът към езика трябва да бъде повече като към energeia, отколкото като към ergon (Касирер/Kasirer 1996). В текста, по който е преводът, индикатор на заложения смисъл е влизащият във функцията на своеобразен декодер двукомпонентен дискурсивизатор „*rather than* – Language must be looked upon as an *energeia* rather than as an *ergon*. It is not a ready-made thing but a continuous process (...)“ (Cassirer 1944, 156). Корелативният подпласт в модела ergon – energeia е видим, като над корелативността надделява градационният семантизъм на фразата. Тълкуван в измерението на исторически продукт, езикът следва да получава изясняване откъм оформящите го фактори, а употребата му най-напред е целево ориентирана – приз-

[1] Die *Sprache*, in ihrem wirklichen Wesen aufgefaßt, ist etwas beständig und in jedem Augenblick *Vorübergehendes*. [...] Sie selbst ist kein Werk (*Ergon*), sondern eine Thätigkeit (*Energeia*). Ihre wahre Definition kann daher nur eine genetische sein. Sie ist nämlich die sich ewig wiederholende *Arbeit des Geistes*, den *articulirten Laut* zum Ausdruck des *Gedanken* zu machen. (GS VII: 45 – 46) и съответно [Language regarded in its real nature is permanently and at every moment a transitory thing. [...] In itself it is no product (*ergon*), but an activity (*energeia*). Its true definition can therefore only be a genetic one. For it is the ever-repeated work of the spirit of making the articulated sound capable of expressing thought. (Heath 49)] (Trabant 2017). И най-беглата съпоставка на преводни решения показва разлики в лексикалните употреби – така Language regarded in its real nature is permanently and at every moment a transitory thing от горния текст се среща и под формата Language, regarded in its real nature, is an enduring thing, and at every moment a *transitory* one (Humboldt 1988), съответно с употреби 'permanently' и 'an enduring thing' за beständig от оригинала.

нак, стоящ в основите на тезисите, издигнати от Пражкия лингвистичен кръжок (Heine 1997; Косериу/Koseriu 2001; Пражский/ Prazhskij 1967).

Двумодусността му е носена от макромодусите ergon и energeia, имащи трикомпонентно сегментиране: 1) единици, аналогии и правила за комбинаториката; 2) индивидуален говорен акт; 3) съвкупността от речеви актове, където първият компонент е репрезентант на ергона, у другите два – на енергея модуса, като никак не е случаен Хумболтовият апел да се разграничават единиците, аналогиите и правилата от речевоактовите употреби (Петков/Petkov 1971). Доминацията на енергея е изведена дори като първи ингредиент на фразата – „языкъ есть дѣятельность (ἐνέργεια), а не оконченое дѣло (ἔργον)“ (Гумбольдт/Gumbol'dt 1859, 40). Емфазисното моделиране категоризира, че той не е завършена работа, продукт или произведение, а динамична същност – не е „finished product, but action“ (Jespersen 1922), не е завършено действие, а повтаряща се ефективност, която продуцира артикулиран звук – изразител на мисъл (Шпет/Shpet 2006). Позицията на Хосе Ортега-и-Гасет е еднозначна – подходът към езика няма как да бъде като към нещо статично, създадено, а към реалност in statu nascendi – в състояние на зараждане (Ортега-и-Гасет/Ortega-i-Gaset 1993). Паралелът между испанския философ и Е. Бенвенист: „езикът се проявява чрез процеса на изказ, който винаги препраща към определена ситуация“ (Бенвенист/Benvenist 1993, 151), е очевиден, а двете позиции и ergon – energeia концепцията се релацират. Генетичната дефиниция е комбинаторна с динамичната концепция за пораждане (Erzeugung), деятелност (Tätigkeit), енергея (Energeia) (Рамишвили/Ramishvili 1984).

В статуса си на „завършен продукт“ езикът се проявява при единицата *дума*, която по отношение на изречението и речевата употреба е само ориентираща форма, и реализацията зависи изцяло от решенията на говорещия – потребител на езиковия знак (Гумбольдт/Gumbol'dt 1859). Вероятно именно този смисъл залага Хумболт, когато заявява *Sie selbst ist kein Werk (Ergon), sondern eine Thätigkeit (Energeia)*, а подвеждането при преводите и неволното изменение на протосмисъла идват от включения в скоби термин ergon за назоваване на продукт, произведение, при все че езикът е и ergon, и energeia – с доминация на втория макромодус[1]. Дори има основания да бъде приема-

[1] Надделяването на energeia Ив. Касабов представя като свръхдоминация на аспекта *дейност* (Касабов/Kasabov 2006). По отношение на лингвистиката процесите опредметяване и разпредметяване репрезентират „превръщане на речта в език и на езика в реч. В това непрекъснато създаване и пресъздаване езикът никога не се представя като завършен и статичен продукт. Той реално „функционира и съществува конкретно в речта“ като система от опредметена дейност под формата на съдържателни структури, способни да се разпредметяват в дейност за нови речеви актове. В този смисъл следва да се разглежда и мисълта на Хумболт: „езикът е Tätigkeit, а не Werk“. В обратния случай „езикът би наподобявал някаква вещ, която се износва, вместо да се възпроизвежда в комуникативния процес“ (Кънчев/Kanchev 1995, 25 – 26).

но, че energeia легитимира ergon, като това се потвърждава от следния израз у Касирер: „Думите и правилата, които според нашите обикновени представи изграждат един език, уверява Хумболт, съществуват реално единствено в акта на логически свързаната реч“ (Касирер/Kasirer 1996, 176). Енциклопедично Ст. Димитрова е извела, че именно у Хумболт философията на езика „за пръв път получава вид на завършена система“ (Димитрова/Dimitrova 1989, 28).

Притежаваното от езика външно битие е неговият граматичен строеж (Радченко/Radchenko 2001), като цяло – абстрактният език, за който Е. Косериу посочва, че носи статуса ergon, или езикът, който „се извежда от речта и се материализира в дадена граматика и речник“ (Косериу/Koseriu 1990, 247)[1]. „Езиковият ergon не е съвкупност от статични елементи, които се „износват“ в процеса на комуникацията, защото съдържа в себе си „под формата на продукт“ цялата динамика на онази сила, която го поражда, наречена energeia“ (Кънчев/Kanchev 1990, 18).

Полифонично сливане между ergon и energeia има в инструменталната функция на феномена *език*, явяващ се едномодусен спрямо мисълта, на която е изобразителен орган[2]. В контекста на съвременната прагматика този факт притежава особена значимост, тъй като тя „разглежда езика като инструмент

[1] Сходна с остатусяването на интеррелацията ergon – energeia у Хумболт е тълкувателската дефинировка на Гардънър, според когото езикът е нещо постоянно и надиндивидуално, а речта – променлива същност, зависеща от субективния фактор, с тази разлика, че Гардънър опозитира езика и речта (Звегинцев/Zvegintsev 1967).

[2] В рускоезичните преводи на Хумболт умозаключителната му фраза *Die Sprache ist das bildende Organ des Gedanken*, а чрез руските и в българоезична употреба, често е предавана като *Язык есть орган, образующий мысль/Езикът е орган, образуващ мисълта.* Тази преводна структурация е дискусионна, тъй като носи смислово изменение. Полупредикативната конструкция (обособената част) отразява значение, според което езикът образува мисълта, а всъщност езикът придава структурооформяне на мисълта. Хумболтовият текст в руски превод, излязъл 1859, гласи: „Языкъ есть орудіе образованія *мысли*“ (Хумболт/Gumbol’dt 1859, 48). Също и у Постовалова – „язык есть орудие образования мысли (das bildende Organ des Gedanken). (…) Язык есть необходимое завершение мысли“, тъй като чрез звука прави достъпна интелектуалната деятелност (Постовалова/Postovalova 1982). Конструкцията насочва към посесорен семантичен статус на изреченския компонент *мисъл* и това подсказва, че *мисълта* притежава езика в инструментална роля на изобразяващо средство, придаващо ѝ рецептивна опционалност. Освен това – *Звуковая форма есть выраженіе, создаваемое языкомъ для нашего мышленія* (Гумбольдт/Gumbol’dt 1859). В интерпретация върху Хумболт В. А. Звегинцев ясно е посочил – понятието предхожда думата, а нейната роля е формализираща спрямо него, като едновременно го затвърждава, срв. също – придобиващият израз в изказа езиководеятелностен акт е и мисловен (Звегинцев/Zvegintsev 1964, Звегинцев/Zvegintsev 1985). Езиковият израз придава обективност на понятието – маркира философската интерпретация върху Хумболтовия тезис за връзките *език – мислене, понятие – език* (Concise 1997).

за реализацията на определена целенасочена дейност на езиковата личност. Затова в нея се възражда интересът към инструменталните възможности на езика“ (Димитрова/Dimitrova 2001, 8).

И при активацията на ергон, и при продуцирането на разширяващите ергона единици векторът има посока от горе надолу, като традиционният модел „от звука към текста“ е производен на посочения вектор. „Командната позиция, която прагматиката заема практически по отношение на всички лингвистични дисциплини, е продиктувана от реалното положение във всички езикови системи – от факта, че езиковите равнища в процеса на комуникацията се намират в определени йерархични отношения, които са с обратна векторна ориентация спрямо посоката на линейното превръщане на езика в реч. Когато говорим, ние се движим в посока, определяна като от долу нагоре, т.е. с помощта на минималните градивни единици на речта – фонемните алофони, изграждаме последователности от морфеми, от морфемите – лексеми, от лексемите – словосъчетания, и т.н., до пораждане на текстови формации. Но самото изграждане на тези текстови формации се диктува от горе надолу, т.е. от определено комуникативно намерение, което се реализира чрез селекция на семантеми (…)“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 212). Двата вектора отразяват логическата линия *концептуализация – езиков израз*, макар че при това съотношение съществува и асиметризъм. Диахронно българският език неутрализира повърхнинните падежи, но падежните относби, по израза на Ал. Теодоров-Балан, функционират и категорията падеж е криптотип (вж. Тилев/Tilev 2025), а езиковата техника – аналитизирана.

С оглед на приведените в текста тук Хумболтови постановки има определена мотивираност именно у основоположника на лингвистиката да бъде визирана появата на прагматичното измерение – чрез процеса на енергизация и постоянното възпроизвеждане на езика, а дори и първоначална форма на идиолекта – чрез мотива, че езикът е резултат на човешката индивидуалност и се отразява в съвкупността от речевите актове (вж. и Петков/Petkov 1971). Дефинирането на прагматиката у Н. Д. Арутюнова (ЛЭС/LES 1990) като интегрираща езика в комуникативните ситуации идва в подкрепа на тази възможност. Тезисът, че езикът е непрестанно действие на духа върху артикулирания звук, за да бъде той превръщан в изразител на мисъл, задава посоки още в деветнайсетото столетие и по този начин в тезисите на Хумболт откриваме и теоретичния първоизвор на прагматиката – това се подразбира, ако бъдат съпоставени този тезис и иноватираната, трикомпонентна, дефиниция, направена от Морис (Morris 1946), осем години след първия формат, съдържащ прагматичното измерение като отразител на отношението *интерпретатор – знак*. Реновираната дефиниция преферира генезиса на знака, употребата на езиковите знакове и ефектите от нея. В този случай homo loquens, носител на познавателния акт и агенс в комуникацията, има фундаменталната функция да предопределя и езиковата форма на знака (Колшанский/Kolshanskij 1976), а „континуитетната природа на използването на езика

от човека е фиксирана точно и недвусмислено още от Вилхелм фон Хумболт в предложеното от него разглеждане на езика като *ergon* и *energeia*“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 180 – 181). Когато той говори за влиянието на духа върху звука, за да изразява мисъл, де факто това е процес на семантизация в идиоетнично езиково световиждане, стоящо сред генералните ингредиенти на Хумболтовата концепция, откъдето е трансферирано в различните ѝ модификации и основно в неохумболтианството, а такова положение кореспондира пряко с въпроса за значението (монографично темата за лингвистичната относителност вж. у Димитрова/Dimitrova 1989). В най-новия етап на лингвистиката релацията организация на мислите – асоцииране им със звукове е дефиниция на езика въобще, както извежда А. А. Кибрик из концепцията на У. Чейф (Кибрик/Kibrik 2023).

Фоничните единици (звуковете) в схващането на Чейф имат обслужваща роля спрямо езика. И ако това е роля на комуникационен канал, предаващ информация, постановката на автора (Chafe 2018) съдържа и един особено важен аспект – след като приема, че езикът започва с мисълта на говорещия и завършва с потенциалното въздействие върху мисълта на адресата, то тук владее изцяло прагмасемантично състояние с триадния модел *локуция – илокуция – перлокуция*.

В езикознанието тезисите на Абаев за езика като идеология и като техника са установени (Абаев/Abaev 2006), а съпоставянето им с Хумболтови положения подсказва да бъде търсена и тясна връзка с тях. У Хумболт сборът от езикови средства, използвани за целепостигането, е езикова техника, диференцирана на фонетична и интелектуална, като първият подтип е съсредоточен в деривацията и явления, като синонимията, а вторият – типично инфлексионален, като към него спадат репрезентации от типа на род на имената, дуалис, времето на глаголите (Гумбольдт/Gumbol’dt 1859).

И сега в уводнолингвистичната текстовост Сосюровото твърдение за арбитрарност на езиковия знак стои сред основните тезисни застъпвания и мимоходом се отминава виждането на Бенвенист (Бенвенист/Benvenist 1974) за вътрешната връзка в компонентите на знака. Бенвенистовата аргументация попада в обектива на лингвистичните анализи – така Пизани маркира постижението на френския езиковед, че знакът никак не е арбитрарен, има своята вътреезикова обусловеност. Говорим ли за произволно състояние, то е само по отношение на външния свят: в интелектуалната активност на говорещите единството на понятие и звукова форма е факт, тъй като понятието се генерира, базирано на звуковата форма, а тя е рецептивна за продуктора на речта, ако съответства на определено понятие (Звегинцев/Zvegintsev 1962). Вътреезиковата обусловеност на знака насочва към символния метод на изразяване, където функционира пропорционално съотнасящото се с езика и обозначавания предмет конкретно свойство, освен това – езикът отразява понятия за предметите, умът образува тези понятия самостоятелно при създаването на думата (Гумбольдт/Gumbol’dt 1859).

В унисон с развоя на лингвистичната теория, навлизането на прагматиката и все повече налагащия се поглед върху комуникативните аспекти на текста видим релеф придобива понятието *функторосфера* на процесуална динамизация с активното присъствие на дискурсивните думи. Функторосферата е много сходна с деиктичното поле на К. Бюлер, виждащ пълната интеррелация на деиктичното в езика (Бюлер/Byuler 1993).

Дискурсивната лексика „регулира дистрибуцията на семантичната информация в съдържателната структура на изказа и определя прочита му от страна на адресата“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 494). Назовавани в деминутивен метафоризъм „малки думички“, те принадлежат на макрокласа *функтори* и „допринасят за интерпретация на **изказванията** (utterances)“ (Пенчева/Pencheva 2011, 25).

Функторите са динамични партиципанти и при реализацията на некатегориалност и моделирането на речевия смисъл в параметрите на дискурса, където комбинаториката на категориално и некатегориално създава един вид хиперкатегориално. Това е възможно, тъй като между категориалните и некатегориалните значения като конституиращи елементи на езиковата система „не съществува рязка граница. Въз основа на категориалната семантика морфологичната форма влиза в определена система от форми и се противопоставя на другите членове на опозицията, но морфологичната форма може да изпълнява и периферни функции, които всъщност са некатегориалните значения. В други случаи границата между периферните и централните функции на формата е толкова относителна, че е трудно да се определи дали е налице категориално, или некатегориално значение“ (Тилев/Tilev 2020, 170).

Праизворът на дискурсивните единици е в класа думи, интегрирани от указателни корени, а широкодиапазонният семантизъм през хилядолетията на индоевропейската езикова история дистрибутира по различен начин тези елементи, релацията между които продължава независимо от контекстуализациите и придобиваната функционална специфика – посоката води към древния партикулен клас, чиито континуатори са с ключово значение за структурационно-комуникативната реализация на дискурса. Влизайки като „основен конструктор за образуване на думи от комуникативния фонд, те организират и регулират дискурса, благодарение на тях речта става по-ясна и по-точна при нейното възприемане от слушателя“. Местоименното потекло на тези единици „поддържа тясната им връзка с местоименията, частиците, съюзите, предлозите, клитиките и детерминативите. Партикулите се комбинират помежду си чрез строго регулиран кохезионен механизъм, който притежава отчетлива антропоцентрична специфика и има пряко отношение към дейксиса на каноничната ситуация, както и към наративния дейксис“. Паралелно те „образуват особен езиков клас и съставят целия комуникативен фонд на всекидневното общуване. Това е истинският строителен материал на дискурса, от който са се създавали различните първични служебни думи и

окончанията на изменяемите части на речта (...)“ (Солтиров/Soltirov 2015, 15, 181 – 182; 2023, 145). Първоличната прономинална форма, назоваваща говорещия, „се отнася към най-древния лексикален пласт. Тя кореспондира пряко с екзистенциалните опозиции аз ~ не-аз и свое ~ чуждо, които неминуемо намират отражение в езиковата картина на света“ (Тилев/Tilev 2021, 8). Реалността на *аз* е тотално речева (Манчев/Manchev 1993), а теоретичното положение, че деиктичните обозначения насочват изцяло към изказа като процес с характерната му единичност, може да се приема и за другото название на езика като деятелност и речевоактова конкретизация, потвърждаваща и генетичната му дефинировка, и ситуативната възобновяемост. При местоименията в индоевропейските езици диахронистите констатират един специфичен случай, породен от фактора честота на дискурсивна поява. По-високата фреквенция при местоименията „е спомогнала те да запазят до голяма степен формалната си старинност – близостта между класическите индоевропейски езици проличава много ясно именно при местоименията“ (Илчев/Ilchev 2018, 213). Функционалните думи, или функторите (тотално погрешно наричани непълнозначни), са особен тип диференциационни средства на езиковите структури – положение, върху което е акцентирал Д. Болинджър, като тази роля е присъща и на инфлексионалните морфеми. Освен това класовете на функционалните думи формират парадигми като дериват на характеризиращия ги плътен структуритет в областта на значението (Bolinger 1975).

Статусите *комуникатор* и *потенциален комуникатор*, опризнакостяващи *адресанта* и *адресата* в условията на дейксиса на каноничната ситуация, са различени сравнително рано в лингвистиката чрез подчертаните им речеви функции. Още в началото на миналия век у Богородицки присъстват процесите *кодиране* и *декодиране*: в комуникацията у речта на говорещия мисълта води до употребата на съответните думи, у адресата ситуацията е противоположна – той конструира собствени мисли въз основа на адресираното към него (Богородицкий/Bogoroditskij 1911). Именно функциите на говорещия и адресата осъществяват речевите актове, където факторът контекст предзадава проявите на некатегориалните значения (Тилев/Tilev 2015). Комуникативната функция, традиционно определяна като езикова, по-скоро е речевоактова – В. А. Карпов се позовава на В. А. Звегинцев, а самата речева дейност съдържа и индивидуалния речев акт, и сбора от речевите актове, влизащ под понятието *идиолект* (Карпов/Karpov 1992).

Нито граматиката, нито речникът се изменят самостоятелно, те никак не са селфимодификатори. Факт е, че фиксираният в граматиките и речниковия състав абстрактен език стои извън външни намеси, но реалният език е изменяем под влияние на историческите контексти, стратегийните решения на говорещите в акта на комуникацията и физическия речев аспект (Косериу/Koseriu 2001) – поредна легитимация на модификаторната роля на говорещите върху установените единици – лексикални и граматични, и целия сноп от модели на текстуалното им интегриране.

Насочвайки към хипотезите на Т. Гивон, В. А. Плунгян синтезно фокусира върху развоя на естествения език в линията на формализация като израз на прагматичните опозити чрез синтактични механизми и последвалата морфологизация, сред които попада и *днешната морфология е вчерашният синтаксис* – популярната фраза слоган на Гивон (Плунгян/Plungyan 2011). Въпросът за възникването на граматични категории вълнува лингвистите и значително по-рано – Мешчанинов в средата на трийсетте формулира, че „появата в езика на граматични категории свидетелства за идеологически натрупвания“ (вж. Пенчева/Pencheva 2006, 365).

Първото фундаментално действие на енергизацията е явлението *контекстуално включване на изречението*, имащо семантичен характер: „всеки текст, дори ограниченият до едно изречение, и всеки речев акт реално е продължение на цяла поредица от аргументации, съществуваща в съзнанието на комуникантите“ и „всяка реализирана в изказ пропозиция има аргументационна отпратка, която, от своя страна, е безспорен признак на контекстуално включване“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 361). Контекстът стои като облигаторна величина на езиковата реализация – „всяко изречение се изразява в определен (ситуативен или езиков) контекст“ – „изреченията никога не се изразяват в нулев контекст“ (Фатер/Fater 2002, 203).

Ергонът и енергизацията, като процесуално название на energeia, са патент на общата лингвистика, която – незнайно защо – в интродуктивния си формат на университетските родни конспекти вместо *увод в езикознанието* присъства главно като *увод в общото езикознание*[1], макар че *увод в общото езикознание* може да има толкова, колкото и примитивен език! В дадено през 2019 интервю Ст. Димитрова констатира и конкретизира необходимостта от потенциални изменения: 1. „Намирам, че тази дисциплина не е много чисто кристализирала в нашите университетски програми“; 2. „И което е най-парадоксално, почти нищо не се говори за Вилхелм фон Хумболт, създателя на общото езикознание“; 3. „Студентите трябва да получат представа за лингвистичните школи и направления (напр. за младограматиците, за Пражкия лингвистичен кръжец, за школата на Франц Боп по сравнително-историческо езикознание) и за „генералите“ на лингвистиката – Хумболт, Сосюр, Сапир, Якобсон, Чомски, Косериу и редица други, а така също за ролята на психологията като посредник между лингвистиката и всички други науки за човека“ (Димитрова/Dimitrova 2019, 148 – 149).

Общотеоретиколингвистично на макромодусите ergon и energeia съответстват *парадигматиката и синтагматиката*, участващи като субкомпоненти в трисъставните структури: *ergon – диахрония, парадигматика, абстрактен език* и *energeia – синхрония, синтагматика, дискурс*. Тезисът на Ив. Леков, че аналитизацията е въздействие на синтагматиката върху парадигматиката

[1] В случая енциклопедизмът на Ст. Младенов може би е изиграл роля с „Уводъ въ общото езикознание“ (1927) и „Уводъ во всеобщото езикознание“ (1943).

(Леков/Lekov 1972), следва да бъде слаган в тълкувателския обектив. Синтетизмът и аналитизмът са атрибутивни последици на синтетизацията и аналитизацията като процесуална реалност в битието на езика – реалност в енергея, формализираща се ергонно. С постановката за езика като energeia директно или индиректно би трябвало да свържем и твърдението на Якобсон за динамичност на реалната синхрония (Jakobson 1985). Отношението ergon – energeia е двупосочно, но превъзходството – енергейтическо: „Езикът и речта, макар и различни като продукт и дейност – в Хумболтовия смисъл на тези понятия, – не се противопоставят. Езиковата система не е друга реалност, а логическо построение на конкретните речеви актове – абстракция, обусловена от научната необходимост да се разкрие трайното и съществено в многообразната реч. От друга страна, последната е проява и реализация на определен език, съдържа този език, поражда неговите структури и ги усъвършенства в процеса на комуникацията“ (Кънчев/Kanchev 1995, 14 – 15).

Фактите на езика, преобразувани във факти на теорията, показват и субординация при равнищата, и интердепенденция. Субординативното, изразявано от последователна съподчиненост: единиците на всяко по-ниско ниво са дефинирани и определяни от функциите на по-високото ниво, и интердепендентното – от взаимната зависимост (вж. Звегинцев/Zvegintsev 1976), а Ст. Димитрова възприема това положение като един от присъстващите в изследователската ѝ функционалност принципи (Димитрова/Dimitrova 1994). Равнището на изказа е комуникативно равнище, равнището на думата – номинативно, но между тях съществува пряка свързаност (Колшанский/Kolshanskij 1984). В някои случаи фонологичното равнище детерминира структурно инфлексията – паралелно с афиксалната флексия инфлексионалната форма съдържа и умлаут. Такива резултати са честотни в немски, където моделите от типа das Buch – die Bücher пораждат въпросителни дали плуралното значение е маркирано трикратно – с афиксална флексия, с умлаутно изменение и чрез плуралния вариант на дефинитивния артикъл – т. нар. хиперхарактеризация (вж. Нефёдов/Nefyodov 2018). В неконкатенативния способ за плурализиране на значението се съдържа и въпросът за статуса и функционалността на вътрешната флексия. На важно положение поставя акцент Ст. Димитрова: „За немския умлаут (*Mutter – Mütter*), образуване на множествено число без постпозитивна добавка, можем несъмнено да кажем, че е вътрешна флексия. Но има ли качествата на вътрешна флексия, дали е само вътрешна флексия същият този умлаут в случаите с постпозитивен финал (*Huhn – Hühner*)?“ (Димитрова/Dimitrova 2022, 36). Появата на умлаута при съвременните немски плурални форми по-скоро е резултат от интердепенденцията на равнищата. Затова и немският умлаут при съществителните в плурал налага комбиниран, фонолого-морфологичен подход, тъй като се намесват признаците фонемна структура и морфемна среда (Касевич/Kasevich 2006). Умлаутното изменение е диахронно породено със синхронна фонологизираност, артикълът в плурал заема позиция по аналогия с установи-

лия се на принципа на фреквентността дефинитивен артикъл като показател на граматичния род на съществителното (Кацнельсон/Katsnel'son 1972). Такива структурации репрезентират историческата тенденция на *прелокация*, а прелоцирането на родовия показател е дериват на „все по-пълното генерализиране и граматикализиране на категорията 'род'" (Илчев/Ilchev 1983, 10). Активиращата лингвистични дискусии категория род на съществителното носи синкретизация на ергонно-енергейна същност: в плана на класификационното – историческа последица на класифициращи представи, сред които стожерно стои спиритуализацията на природното в синхрон с одушевените субекти. Есенцията на М. Алмалех: „граматическата категория род е денотативно адекватна само в случаите на половите одушевени същества. Всички останали случаи на наличие на род са от формално езиково естество" (Алмалех/Almaleh 2006, 301), валидира посоченото. В синтагматизацията родът реализира потенциала си като съгласувателен признак и чрез класификационно-синтагматичните конкретизации маркира валентността си с ергон сферата и енергея зоната.

Дериват на кондензацията на дискурса, граматикализацията/граматизацията, определяна като „най-всеобхватния и непрекъснато действащ тип езиково изменение" (Пенчева/Pencheva 2006, 411), има два главни субпроцеса – *аналогия* и *диференциация*, които „в езиците непрекъснато се извършват и се конкурират" и според персоналната констатация на Ст. Димитрова: „Историята на езикознанието показва, че от двата основни процеса „по-основен" е, ако може така да се каже, аналогията. Той е по-фреквентен от диференциацията, извършва се по-ритмично и по-бързо и неговите резултати са по-стабилни" (Димитрова/Dimitrova 2022, 194).

Като функционално средище на ергона може да бъде определен морфосинтаксисът – съдържател на активацията на езиковия знак в дискурсивните параметри и излизането от статикопарадигменото измерение и средностатистическата установеност на морфологичните форми и техните категориални значения. При разглеждането на категориалното и некатегориалното съдържание Е. Тилев дава тласък на важното схващане от сферата на функционално-семантичната граматика: „цялостната реализация на морфологичните форми и значения се осъществява именно на синтактично равнище. Това има предвид и А. В. Бондарко, когато твърди, че всяка морфологична категория притежава определена синтактична насоченост, синтактична перспектива" (Тилев/Tilev 2022, 39).

Тълкуването на Хумболт от Касирер във „Философия на символните форми" конкретизира, че „не отделната дума, а едва изречението е истинският носител на езиковия смисъл; защото едва в него се разкрива изначалната сила на *синтеза*" и върху него е базирано „всяко говорене, както и всяко разбиране". И посоката отново води към ergon – energeia концепцията: „Този цялостен възглед получава своя най-точен израз в известната формулировка на Хумболдт, че езикът не е дело (*ергон*), а дейност (*енергея*) и че следова-

телно неговото истинско определение може да бъде само генетично“ (Касирер/Kasirer 1998, 119)[1]. Последователно Ст. Димитрова отстоява тезиса, че „основна единица и на езика, и на речта е само изречението“ (Димитрова/Dimitrova 2022, 105). Върху това тя е акцентирала в различни свои текстове, и то още от първата половина на осемдесетте, когато развива постановката си за пресупозициите на дискурса: „... лингвистичният интерес към въпроса за пресупозициите все повече нараства. Сред факторите, стимулиращи този интерес, първо място заема осъзнаването на факта, че един от най-сложните въпроси на съвременната лингвистика е въпросът за изречението. При това този факт се осъзнава в периода, когато вече получи гласност и доста широко признание идеята, че не думата, а изречението е основната езикова единица. (…) Куайн заяви: „Единицата на комуникацията е изречението, а не думата“ (Димитрова/Dimitrova 1984, 19). „Текст и подтекст“ се оказва проектираща книга за бъдещето на българската текстолингвистика, след като е „възприета от лингвистичните среди като сигнал за началото на първите български текстолингвистични разработки“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 298), но това е националнопараметричното дефиниране на монографията. Нейната диференциационност в международнолингвистичен контекст е конкретизирана от Г. А. Золотова: „Книгата на Стефана Димитрова обобщава и подлага на оценка цял етап в едно от направленията на съвременната лингвистика, като задълбочава съществуващите представи за процеса на комуникацията и за ролята на пресупозициите в него. Тя ще допринесе за по-нататъшното развитие на комуникативния аспект в езикознанието“ (Золотова/Zolotova 1987, 88).

В лингвистичното нововремие М. Попова извежда отличителни признаци на лингвотеорията, където „ориентацията към комуникативния аспект на езика фокусира вниманието върху комуникативните езикови единици изказ и текст, при които намалява относителната тежест на формалните показатели за сметка на семантичните и прагматичните измерения на знака“. Също така изследването на експлицитната и имплицитната информация означава, че „езиковото съобщение се осмисля като индексален знак“, и в резултат на това е „налице индексална, а не конвенционална употреба на езиковия знак“ (Попова/Popova 2012, 53 – 54). Сегментацията, концептуализацията и категоризацията се явяват „три етапа на един сложен процес“ и „основни класификационни стъпки в съзнанието на говорещите“ (Димитрова/Dimitrova 2022, 121). Лингвистите установяват недоотчитане на функционалната предопределеност на езика – производен на речевата дейтелност, и прагмаусловията при езиковата употреба (Кибрик/Kibrik 1992). Между експлицитно-имплицитното измерение на речевия акт в постановката на Шародо и концепцията на Ст. Димитрова за *първи – втори семантичен план* има значителна

[1] В издадения през 2000 г. превод на „Философия на символните форми“ (изд. „Критика и хуманизъм“) пред понятието ergon стои *творение*.

кореспонденция. Експлицитното измерение на речевия акт е ергонно-енергейно – съдържа синтагматико-парадигматичните отношения на езиковите знакове, морфосинтактичните структури на значението са ориентирани към екстралингвистичната реалност и концептуализацията ѝ. При принадлежащото изцяло на модуса energeia имплицитно измерение фаворитни са речепродуцирането и интенцията у говорещите, тук езиковите знакове „не значат сами за себе си, а за дискурсивната цялост, която ги надхвърля“ (Вучева/Vucheva 2006, 106 – 107).

На полюса *първи – втори семантичен план* първият е „свързан с конкретното значение на речевата формация, произтичащо от закономерностите на комбинаториката на съдържателните единици. Вторият семантичен план е организиран по-сложно. Свързан е с първия, но и с осъзнатото или неосъзнатото добавяне към съдържателните му конфигурации на нови значения“ и носи специфичен тип дуализъм, притежавайки „семантични и прагматични измерения“ (Димитрова/Dimitrova 2004, 18; 2022, 67, вж. и Димитрова/Dimitrova 1998).

Модусът energeia обзема езика и в двата аспекта – синхрония и диахрония, и някак периферен е останал комуникативоцентричният тезис на В. Дорошевски, че историята на езика е история на речевите актове на неговите носители (Дорошевский/Doroshevskij 1973). „Вътрешната динамика на езика се управлява не просто от развитието на формите му, а главно от развитието на човешкото мислене и познание“ (Пенчева/Pencheva 2001, 14). Езиковата диахрония е диахронията на езиковата употреба в конкретните комуникационни прояви и произтеклите и произтичащи от тях структурационни резултати като абстрактен език. В този смисъл е и допускането ни, че историята на езика има основно прагматичен подпласт, а не структурационен – поредно потвърждение за производността на ергон от енергея.

Процесуалността е първоатрибут на комуникационното средство *език* още в неговата протоформа, когато организацията му е подчинена на прагмакода, словоредът е иконичен и има паралел в аранжимента на елементите в комуникативната ситуация. Преходът pragmatic mode – syntactic mode заема основополагаща позиция в анализите на Т. Гивон (Givon 2018) и последователите му, където съсредоточеността е върху граматико-синтактичните аспекти в значително ранния етап на езиковите системи, комуникативното равнище – център, homo loquens с основна функция, речевата (прагматико-кодовата) единица, синтактизирайки се, става езикова, и то в спецификите на етноезиковия идентитет. В повърхнинната структура действат продължаващи процеси на формализация и по-експлицитно кодиране, водещи до инфлексионалната морфология (Николаева/Nikolaeva 2013).

Изведените под влияние на Сосюр опозитивни двойки *език – реч, синхрония – диахрония, синтагматика – парадигматика* всъщност са триади, в центъра на които стои продукторът на речта. Рекомпозицията им в координатите на ergon – energeia модела отразява частичен асиметризъм, произти-

чащ от доминационната функция на енергейното – компонентите *език* и *парадигматика* се ергонни величини, докато *реч* и *синтагматика* стоят константно в енергея зоната. В условния равнобедрен тригълник, образуван от тези двойки, синхрония и диахрония заема върховата позиция, тъй като и двете понятия са динамични и имат взаимна детерминираност – контемпорарните активации на езиковите знакове, създадени диахронно, задават предпоставки за тяхното аугментиране – модификационен процес, базиран на вече съществуващи модели. Сред резултатите на аугментирането е и широкопараметричният процес на рестатусизация на ергонни единици, установим и диахронно – при измененията в статуса на конкатенативните елементи от морфоструктурата: като резултат от „закона за отварянето на сричката всички праславянски консонантни и сонантни окончания са изпаднали или пък са се разтворили във вокала на предходната наставка. Затова голяма част от старобългарските глаголни, именни и местоименни завършеци са всъщност стари наставки или пък произхождат от сливането на старата наставка със старото окончание“ (Добрев/Dobrev 1982, 57). Своеобразна рестатусизация (синхронно) има при разнопарадигмената принадлежност на мономорфопарадигматични единици в прагматична роля – квалификаторите *добре* и *по-добре* морфологично са конституенти в парадигмата на степените за сравнение, но дискурсивно регистрират опозитивни остойностявания (Димитрова/Dimitrova 2001a; 2025).

Хумболтовата двумодусност в ergon – energeia се отразява и в онези текстове, които регистрират контрапунктно отношение към подхода на Сосюр, опозитиращ единството език – реч, и издигащи като онтологична особеност на езика двумодусното му съществуване: модусът *система* – обобщените потенциални знакове и похватите на тяхната комбинаторика, и реализирането на тази система в непрекъснато повтарящия се процес, както той е наречен и от Бодуен де Куртене (Уфимцева/Ufimtseva 1976).

След като е припомнил, че според В. Дорошевски „най-съществените общолингвистични разсъждения на Сосюр се съдържали още в работите на В. фон Хумболт“[1], който е и от първите, разграничили езика от речта, Ж. Бояджиев посочва: „уязвим пункт в учението на Ф. дьо Сосюр е постановката на въпроса за езика като система. В стремежа си да представи езика като

[1] Германистът П. Петков посочва: „И наистина, щом като Хумболд разглежда езика като готов продукт (ергон), състоящ се от отделни единици и система от правила за тяхното свързване (анатомия на езика), и речева дейност (енергия), състояща се от отделния говорен акт и съвкупността от всички говорни актове (физиология на езика), Сосюровите понятия lange, parole и langage надали внасят нещо принципно ново в езикознанието. Нещо повече, Хумболдовото разбиране за езика е по-богато от Сосюровото, защото чрез понятието за вътрешната форма се разкрива една културно-исторически обусловена прагматическа компонента (…)“ (Петков/Petkov 1985, 96). В приведения цитат изписването на lange сигнализира за технически пропуск в langue.

едно сложно цяло, в което всичко е свързано, женевският професор е стигнал до една твърде „изчистена“ представа за системния характер на езика. В светлината на съвременните схващания в езика системното съжителства с асистемното (…)“ (Бояджиев/Boyadzhiev 1992, 24 – 26). Системността на езика е установена от Хумболт, а асистемността и антисистемата са опорни концептуални понятия в лингвоизследователската стратегия на Ст. Димитрова – *антисистемата* „съдържа информацията, че езикът може да се разглежда като система, като структура, която не съществува в чист вид, в която има зони с асистемен характер“, докато *асистемността* функционира като понятие, „свързано с онези явления от езиковата реалност, които противоречат на основните закони за построяване на езиковата структура в определен момент и създават *вибрационните точки* на структурата“, „резултативно състояние, породено от действието на центробежните антисистемни сили“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 240 – 241).

Триадната вертикала в теорията на Арутюнова *прагматика – семантика – граматика* с характеризиращите я доминации на семантиката върху граматиката и на прагматиката върху граматиката и семантиката дава функционални ориентири на съпоставка. На прагматиката съответстват съвкупността от речевите актове (Хумболт), ефектът от употребите на езиковите знакове (Морис), текстът и подтекстът (Ст. Димитрова), понятието (Йесперсен), контекстът и съобщението (Якобсон). В същата последователност на изследователския именослов – на семантиката съответстват индивидуалният говорен акт – употребата на езиковите знакове – активното битие на думата – функцията – контактът. По отношение на граматиката: речниково-граматичните единици, аналогиите и правилата за комбинаториката – произходът на езиковия знак – пасивното битие на думата – формата – кодът. В семантико-прагматичните слоеве на посочените нива както и в пряка свързаност със субективния фактор, респективно с речевия смисъл, стои вторият семантичен план.

Ергонно-енергейната концепция се установява като теоретична универсалия. Вътрешният и външният език в теорията на Чомски – физическият аспект на системата и нейната употреба, представляват „формализация на структуралните понятия *езикова система* и *езикова дейност*, които, от своя страна, са едно ехо на Хумболтовите *ergon* и *energeia*“ (Димитрова/Dimitrova 2025, 452).

Граматиката на изречението (с добавката, че следва да се взема предвид структурната/конструктивната схема) е лимитирана в параметрите на субектно-предикатна релация между компонентите на минималната езикова структура, докато граматиката на текста слага водеща макроструктурата на езика (Колшанский/Kolshanskij 1984). Енергейността стои в основата и на особено специфичната особеност – „всеки текст е открита система, към която винаги може да се добави нещо, независимо от това, дали добавката се приема от получателя за сполучлива или не“ (Димитрова/Dimitrova 1995, 12).

Homo loquens исторически и деятелностно установява притежателност. В теоретикопостановъчни формули са се превърнали позициите на Бенвенист за реализацията на субективността чрез прономена *аз* и че адресантът в речевия акт става присвоител на езика (Бенвенист/Benvenist 1974). Речевите употреби и контекстуализационните семантизации на ергонните средства придават първостепенно значение на прагматичните аспекти на речта – индикация на модела *моите отношения с моя език* (Димитрова/Dimitrova 2025, 34), допринасящи фундаментално за валидацията на езика като динамична същност и продуктов дериват на деятелността в речевоактовия активитет.

Литература

Абаев, В. И., 2006. *Статьи по теории и истории языкознания*. Москва: Институт востоковедения РАН – Наука. ISBN 5-02-034406-0.

Алмалех, М., 2006. *Цветът в Петокнижието*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-2342-6

Бенвенист, Э. 1974. *Общая лингвистика*. Москва: Прогресс.

Бенвенист, Е., 1993. *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство.

Богородицкий, В. А., 1911. *Лекціи по общему языковѣдѣнію*. Казань: Типолитографія Императорскаго Университета.

Бондарко, А. В., 2002. *Теория значения в системе функциональной грамматики. На материале русского языка*. Москва: Языки славянской культуры. ISBN 5-94457-021-0.

Бояджиев, Ж., 1992. Фердинанд дьо Сосюр и съвременната лингвистика. В: Сосюр, Фердинанд дьо. *Курс по обща лингвистика. Обнародван от Шарл Бай и Албер Сеше със сътрудничеството на Албер Ридлингер*, с. 7 – 28. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0051-2.

Бюлер, К., 1993. *Теория языка*. Москва: Прогресс. ISBN 5-01-001595-1.

Вучева, Е., 2006. *Един интегрален модел на речта: равнища, единици и категории. Поглед към лингвистиката на речта*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-2460-8.

Гумбольдт, В. ф., 1859. *Различіи организмов человеческого языка и о влиянія этого различия на умственное развитіе человеческого рода*. Санкт-Петербург: Въ типографіи Императорской академии наук.

Гумбольдт, В. ф., 1984. *Избранные труды по языкознанию*. Москва: Прогресс.

Димитрова, Ст., 1984. *Текст и подтекст. Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс*. София: Наука и изкуство.

Димитрова, Ст., 1989. *Лингвистична относителност*. София: Наука и изкуство.

Димитрова, Ст., 1994. *Исключения в русском языке*. USA: Ohio, Slavica Publishers, Inc. Columbus.

Димитрова, Ст., 1995. Проблеми на значението и текстови категории. В: Димитрова, Ст. (ред.). *Лингвистика на текста*, с. 9 – 46. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-259-X.

Димитрова, Ст. 1998. Втори семантичен план. *Славянска филология*, т. 22, с. 25 – 33. София: Анубис. ISBN 954-426-184-2.

Димитрова, Ст., 2001. *Предговор.* В: Димитрова, Ст. (ред.). *Българско езикознание*, т. 2. Прагматика на текста, с. 7 – 11. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-598-X.

Димитрова, Ст., 2001а. Към въпроса за изграждането на речеви формации в различни комуникативно-прагматични ситуации. В: Димитрова, Ст. (ред.). *Българско езикознание*, т. 2. Прагматика на текста, с. 12 – 52. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-598-X.

Димитрова, Ст., 2004. Език и манталитет (към въпроса за методологията на изследването). В: Димитрова, Ст. (ред.). *Език и манталитет*, с. 9 – 44. София: Военно издателство. ISBN 954-509-278-5.

Димитрова, Ст., 2019. Димитрова, Ст. Съвременната лингвистика е пренасочила интереса си към говорещия човек (интервю с проф. д.ф.н. Стефана Димитрова). *Съвременна лингвистика*, № 2, с. 145 – 151. ISSN 2603-4425.

Димитрова, Ст., 2022. Димитрова, Ст., Е. Тилев, Т. Дерекювлиев. *Вселената на езика. Диалози с професор Стефана Димитрова*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-563-4.

Димитрова, Ст., 2025. *Лингвистичен роман. My Way*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-674-7.

Добрев, Ив., 1982. *Старобългарска граматика. Теория на основите*. София: Наука и изкуство.

Дорошевский, В., 1973. *Элементы лексикологии и семиотики*. Москва: Прогресс.

Звегинцев, В. А., 1962. *Очерки по общему языкознанию*. Москва: Издательство Московского университета.

Есперсен, О., 1958. *Философия грамматики*. Москва: Издательство иностранной литературы.

Звегинцев, В. А., 1964. *История языкознания XIX – XX веков в очерках и извлечениях*. Москва: Просвещение.

Звегинцев, В. А., 1967. *Теоретическая и прикладная лингвистика*. Москва: Просвещение.

Звегинцев, В. А., 1976. *Предложение и его отношение к языку и речи*. Москва: Издательство Московского университета.

Звегинцев, В. А., 1985. Прагматика, семантика и естественный язык. *Съпоставително езикознание*, № 5, с. 39 – 52. ISSN 0204-8701.

Золотова, Г. А., 1987. Ст. Димитрова. Текст и подтекст. Наблюдения над пресупозициите в руския дискурс. *Съпоставително езикознание*, № 1, с. 86 – 88.

Илчев, П., 1983. Една тенденция в езиковия развой – прелокацията. *Език и литература*, № 6, с. 9 – 17. ISSN 0324-1270.

Илчев, П., 2018. *Статии по палеославистика*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-4347-9.

Карпов, В. А., 1992. *Язык как система*. Минск: Вышэйшая школа. ISBN 5-339-00540-9.

Касабов, Ив, 2006. *Граматика на семантиката*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-2291-8.

Касевич, В. Б., 2006. *Труды по языкознанию: в 2 томах*. Том 1. Санкт-Петербург: Филологический факультет СПбГУ. ISBN 5-8465-0242-3.

Касирер, Е., 1996. *Изследване на човека*. София: ГАЛ-ИКО.

Касирер, Е., 1998. *Философия на символичните форми*. Том 1. *Езикът*. София: Евразия. ISBN 954-628-018-6.

Касирер, Е., 2000. *Философия на символните форми*. Първа част. *Езикът*. София: Критика и хуманизъм. ISBN 954-587-064-8.

Кацнельсон, С. Д., 1972. *Типология языка и речевое мышление*. Ленинград: Наука.

Кибрик, А. Е., 1992. *Очерки по общим и прикладным вопросам языкознания (универсальное, типовое и специфичное в языке)*. Москва: Издательство Московского университета. ISBN 5-211-01538-X.

Кибрик, А. А., 2023. „Лингвистика, основанная на мышлении: как языки преобразуют мысли в звуки“. Итоговая книга У. Чейфа. *Вопросы языкознания*, № 4, с. 157 – 168. ISSN 0373-658X.

Колшанский, Г. В., 1976. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте. В: Ярцева, В. Н. (ред.). *Принципы и методы семантических исследований*, с. 5 – 31. Москва: Наука.

Колшанский, Г. В., 1984. *Коммуникативная функция и структура языка*. Москва: Наука.

Косериу, Е., 1990. *Лекции по общо езикознание*. София: Наука и изкуство.

Косериу, Е., 2001. *Синхрония, диахрония и история (проблема языкового изменения)*. Москва: Эдиториал УРСС. ISBN 5-8360-0258-4.

Кънчев, Ив., 1990. Приносът на Еухенио Косериу в съвременната лингвистика. В: Косериу, Е. *Лекции по общо езикознание*, с. 5 – 24. София: Наука и изкуство.

Кънчев, Ив., 1995. *Динамичният структурализъм в съвременното езикознание*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-0390-5.

Леков, Ив., 1972. *Особености на синтактичния тип на славянските езици*. София: БАН.

ЛЭС, 1990. *Лингвистический энциклопедический словарь*. Москва: Советская энциклопедия.

Манчев, Кр., 1993. За някои основни параметри в езиковия изказ. В: Бенвенист, Е. *Езикът и човекът*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0125-X.

Нефёдов, С. Т., 2018. *Теоретическая грамматика немецкого языка. Морфология*. Санкт-Петербург: Издательство Санкт-Петербургского государственного университета. ISBN 978-5-288-05824-0.

Николаева, Т. М., 2013. *Избранное*. Москва: Языки славянской культуры. ISBN 978-5-288-05824-0.

Ортега-и-Гасет, Х., 1993. *Есета в два тома*. Втори том, 1926 – 1953. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 957-07-0320-4.

Пенчева, М., 2001. *Човекът в езика. Езикът в човека*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-1547-4.

Пенчева, М., 2006. *Езикови универсалии и типология. От описание към обяснение*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-2350-7.

Пенчева, М., 2011. *Когнитивна лингвистика. Речник на понятията и термините*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3253-4.

Петков, П., 1971. В. ф. Хумболт и съвременната теория за междинния езиков свят. *Годишник на Софийския университет, Факултет по западни филологии*, том LXIV, 1, 1970, с. 111 – 203. София, 1971.

Петков, П., 1985. Вилхелм фон Хумболд. *Съпоставително езикознание*, № 3, с. 94 – 97. ISSN 0204-8701.

Плунгян, В. А., 2011. *Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира.* Москва: Российский государственный гуманитарный университет. ISBN 978-5-7281-1122-1.

Погодин, А. Л., 1913. *Вопросы теоріи и псхологіи творчества*. Томъ IV. *Языкъ, какъ творчество. „Психологическія и соціальныя основы творчества рѣчи“. Происхожденіе языка*. Изд.-ред. Б. Лезинъ. Харьковъ.

Попова, М., 2012. *Семантични и прагматични аспекти на синтактичните категории в съвременния испански език*. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-3326-5.

Постовалова, В. И., 1982. *Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта*. Москва: Наука.

Пражский, 1967. *Пражский лингвистический кружок: Сборник статей*. Москва: Прогресс.

Радченко, О. А., 2001. Лингвофилософские опыты В. фон Гумбольдта и постгумбольдтианство. *Вопросы языкознания*, № 3, с. 96 – 123. ISSN 0373-658X.

Рамишвили, Г. В., 1984. Вильгельм фон Гумбольдт – основоположник теоретического языкознания. В: Гумбольдт, Вильгельм фон. *Избранные труды по языкознанию*, с. 5 – 33. Москва: Прогресс.

Солтиров, Ил., 2015. Непарадигматични отношения в руската морфологична система. Дисертация за присъждане за образователната и научна степен „доктор“. Научен ръководител: проф. д.ф.н. Стефана Петрова Димитрова. Пловдив: ПУ „Паисий Хилендарски“.

Солтиров, Ил., 2023. Опит за прилагане на партикулната теория в часовете по руски език в българските училища. *Кроскултурна комуникация. Интердепартаментен сборник*, с. 143 – 155. София: Нов български университет – Аскони-издат. ISBN 978-954-383-150-0.

Тилев, Е., 2020. Категориалните и некатегориалните значения като конституиращи елементи на езиковата система. *Български език*, Приложе-

ние/Bulgarian Language, Supplement, с. 166 – 185. PISSN 0005-4283, eISSN 2603-3372.

Тилев, Е., 2021. За категориалните и некатегориалните значения на категорията *лице* при личните местоимения в руския език (в съпоставка с български). *Съпоставително езикознание*, № 4, с. 5 – 20. ISSN 0204-8701.

Тилев, Е., 2022. *Морфологична (не)категориалност*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-574-0.

Тилев, Е., 2025. *Повърхнинният падеж в руския език: валентности и потенции*. Пловдив: Макрос. ISBN 978-954-561-639-6.

Уфимцева, А. А., 1976. Семантический аспект языковых знаков. В: Ярцева, В. Н. (ред.). *Принципы и методы семантических исследований*, с. 31 – 46. Москва: Наука.

Фатер, Х., 2002. *Увод в езикознанието*. София: ИК „Труд“. ISBN 954-528-330-0.

Человеческий фактор, 1992. *Человеческий фактор в языке. Коммуникация, модальность, дейксис*. Отв. ред. Т. В. Булыгина, Российская Академия наук, Институт языкознания. Москва: Наука. ISBN 5- 02- 011120-1.

Шпет, Г. Г., 2006. *Внутреная форма слова: Этюды и вариации на темы Гумбольдта*. Москва: КомКнига. ISBN 5-484-00461-6.

Якобсон, Р. О., 1975. Лингвистика и поэтика. В: *Структурализм: „за“ и „против“. Сборник статей*, с. 193 – 230. Москва: Прогресс.

REFERENCES

Abaev, V. I., 2006. *Stat'i po teorii i istorii yazykoznaniya*. Moskva: Institut vostokovedeniya RAN – Nauka. ISBN 5-02-034406-0.

Almaleh, M., 2006. *Cvetat v Petoknizhieto*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“. ISBN 954-07-2342-6

Benvenist, E. 1974. *Obshchaya lingvistika*. Moskva: Progress.

Benvenist, E., 1993. *Ezikat i chovekat*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Bogorodickij, V. A., 1911. *Lekcii po obshchemu yazykovedeniyu*. Kazan': Tipolitografiya Imperatorskago Universiteta.

Bolinger, D., 1975. *Aspects of Language*. Harcourt Brace Jovanovic, inc.

Bondarko, A. V., 2002. *Teoriya znacheniya v sisteme funkcional'noj grammatiki. Na materiale russkogo yazyka*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury. ISBN 5-94457-021-0.

Boyadzhiev, Zh., 1992. Ferdinand dyo Sosyur i savremennata lingvistika. In: Sosyur, Ferdinand dyo. *Kurs po obshta lingvistika. Obnarodvan ot Sharl Bai i Alber Seshe sas satrudnichestvoto na Alber Ridlinger*, pp. 7 – 28. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0051-2.

Byuler, K., 1993. *Teoriya yazyka*. Moskva: Progress. ISBN 5-01-001595-1.

Cassirer, E., 1944. *An Essay on Man. An Introduction to a Philosophy of Human Culture*. New Haven: Yale University Press.

Chafe, W., 2018. *Thought-Based Linguistics: How Languages Turn Thoughts into Sounds*. Cambridge: Cambridge Univercity Press. ISBN 978-1-108-42117-1.

Chelovecheskij faktor, 1992. Che*lovecheskij faktor v yazyke. Kommunikaciya, modal'nost', dejksis*. T. V. Bulygina (ed.), Rossijskaya Akademiya nauk, Institut yazykoznaniya. Moskva: Nauka. ISBN 5- 02- 011120-1.

Concise, 1997. *Concise Encyclopedia of Philosophy of Language*. Edited by Peter V. Lamarque. Pergamon.

Dimitrova, St. 1998. Vtori semantichen plan. *Slavyanska filologiya*, vol. 22, pp. 25 – 33. Sofia: Anubis. ISBN 954-426-184-2.

Dimitrova, St., 1984. *Tekst i podtekst. Nablyudeniya nad presupozitsiite v ruskiya diskurs*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Dimitrova, St., 1989. *Lingvistichna otnositelnost*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Dimitrova, St., 1994. *Isklyucheniya v russkom yazyke*. USA: Ohio, Slavica Publishers, Inc. Columbus.

Dimitrova, St., 1995. Problemi na znachenieto i tekstovi kategorii. In: Dimitrova, St. (ed.). *Lingvistika na teksta*, pp. 9 – 46. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov". ISBN 954-430-259-X.

Dimitrova, St., 2001. Predgovor. In: Dimitrova, St. (ed.). *Balgarsko ezikoznanie*, vol. 2. *Pragmatika na teksta*, pp. 7 – 11. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov". ISBN 954-430-598-X.

Dimitrova, St., 2001a. Kam vaprosa za izgrazhdaneto na rechevi formatsii v razlichni komunikativno-pragmatichni situatsii. In: Dimitrova, St. (ed.). *Balgarsko ezikoznanie*, vol. 2. *Pragmatika na teksta*, pp. 12 – 52. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov". ISBN 954-430-598-X.

Dimitrova, St., 2004. Ezik i mantalitet (kam vaprosa za metodologiyata na izsledvaneto). In: Dimitrova, St. (ed.). *Ezik i mantalitet*, pp. 9 – 44. Sofia: Voenno izdatelstvo. ISBN 954-509-278-5.

Dimitrova, St., 2019. Dimitrova, St. Savremennata lingvistika e prenasochila interesa si kam govoreshtiya chovek (intervyu s prof. d.f.n. Stefana Dimitrova). *Savremenna lingvistika*, № 2, pp. 145 – 151. ISSN 2603-4425.

Dimitrova, St., 2022. Dimitrova, St., E. Tilev, T. Derekyuvliev. *Vselenata na ezika. Dialozi s profesor Stefana Dimitrova*. Plovdiv: Makros. ISBN 978-954-561-563-4.

Dimitrova, St., 2025. *Lingvistichen roman. My Way*. Plovdiv: Makros. ISBN 978-954-561-674-7.

Dobrev, Iv., 1982. *Starobalgarska gramatika. Teoriya na osnovite*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Doroshevskij, V., 1973. *Elementy leksikologii i semiotiki*. Moskva: Progress.

Espersen, O., 1958. *Filosofiya grammatiki*. Moskva: Izdatel'stvo inostrannoj literatury.

Fater, H., 2002. *Uvod v ezikoznanieto*. Sofia: IK „Trud". ISBN 954-528-330-0.

Givon. T., 2018. *On Understanding Grammar. Revised Edition*. Amsterdam / Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Gumbol'dt, V. f., 1859. *Razlichii organizmov chelovecheskogo yazyka i o vliyaniya etogo razlichiya na umstvennoe razvitie chelovecheskogo roda*. Sankt-Peterburg: V tipografii Imperatorskoj akademii nauk.

Gumbol'dt, V. f., 1984. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu*. Moskva: Progress.

Heine, B., 1997. *Cognitive foundations of grammar*. New York – Oxford: Oxford University Press. ISBN 0-19-510251-7.

Humboldt, W. v., 1988. *On Language*. New York – New Rochelle – Melbourne Sydney: Cambridge University Press. ISBN 0-521 25747 6.

Ilchev, P., 1983. Edna tendentsiya v ezikoviya razvoy – prelokaciyata. *Ezik i literatura*, № 6, pp. 9 – 17. ISSN 0324-1270.

Ilchev, P., 2018. *Statii po paleoslavistika*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-4347-9.

Jakobson, R., 1985. Sign and System of Language. A Reassessment of Saussure's Doctrine. In: Pomorska, K., Rudy, St. (eds.). *Verbal Art, Verbal Sign, Verbal Time*, pp. 28 – 33. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Jespersen, O., 1922. *Language: Its nature, development and origin*. London: George & Allen Unwin Ltd.

Kanchev, Iv., 1990. Prinosat na Euhenio Koseriu v savremennata lingvistika. In: Koseriu, E. *Lektsii po obshto ezikoznanie*, pp. 5 – 24. Sofia: Nauka i izkustvo.

Kanchev, Iv., 1995. *Dinamichniyat strukturalizam v savremennoto ezikoznanie*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 954-07-0390-5.

Karpov, V. A., 1992. *Yazyk kak sistema*. Minsk: Vyshejshaya shkola. ISBN 5-339-00540-9.

Kasabov, Iv, 2006. *Gramatika na semantikata*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 954-07-2291-8.

Kasevich, V. B., 2006. *Trudy po yazykoznaniyu*: v 2 tomah. Vol. 1. Sankt-Peterburg: Filologicheskij fakul'tet SPbGU. ISBN 5-8465-0242-3.

Kasirer, E., 1996. *Izsledvane na choveka*. Sofia: GAL-IKO.

Kasirer, E., 1998. *Filosofiya na simvolichnite formi*. Vol. 1. *Ezikat*. Sofia: Evraziya. ISBN 954-628-018-6.

Kasirer, E., 2000. *Filosofiya na simvolnite formi*. Part I. *Ezikat*. Sofia: Kritika i humanizam. ISBN 954-587-064-8.

Katsnel'son, S. D., 1972. *Tipologiya yazyka i rechevoe myshlenie*. Leningrad: Nauka.

Kibrik, A. A., 2023. „Lingvistika, osnovannaya na myshlenii: kak yazyki preobrazuyut mysli v zvuki". Itogovaya kniga U. Chejfa. *Voprosy yazykoznaniya*, № 4, pp. 157 – 168. ISSN 0373-658H.

Kibrik, A. E., 1992. *Ocherki po obshchim i prikladnym voprosam yazykoznaniya (universal'noe, tipovoe i specifichnoe v yazyke)*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta. ISBN 5-211-01538-H.

Kolshanskij, G. V., 1976. Nekotorye voprosy semantiki yazyka v gnoseologicheskom aspekte. In: Yarceva, V. N. (ed.). *Principy i metody semanticheskih issledovanij*, pp. 5 – 31. Moskva: Nauka.

Kolshanskij, G. V., 1984. *Kommunikativnaya funkciya i struktura yazyka*. Moskva: Nauka.

Koseriu, E., 1990. *Lekcii po obshto ezikoznanie*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Koseriu, E., 2001. *Sinhroniya, diahroniya i istoriya (problema yazykovogo izmeneniya)*. Moskva: Editorial URSS. ISBN 5-8360-0258-4.

Lekov, Iv., 1972. *Osobenosti na sintaktichniya tip na slavyanskite ezitsi*. Sofia: BAN.

LES, 1990. *Lingvisticheskij enciklopedicheskij slovar'*. Moskva: Sovetskaya enciklopediya.

Manchev, Kr., 1993. Za nyakoi osnovni parametri v ezikoviya izkaz. In: Benvenist, E. *Ezikat i chovekat*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0125-X.

Morris, C., 1946. *Signs, Language and Behavior*. New York: Prentice-Hall.

Nefyodov, S. T., 2018. *Teoreticheskaya grammatika nemeckogo yazyka. Morfologiya*. Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta. ISBN 978-5-288-05824-0.

Nikolaeva, T. M., 2013. *Izbrannoe*. Moskva: Yazyki slavyanskoj kul'tury. ISBN 978-5-288-05824-0.

Ortega-i-Gaset, H., 1993. *Eseta v dva toma*. Vtori tom, 1926 – 1953. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 957-07-0320-4.

Pencheva, M., 2001. *Chovekat v ezika. Ezikat v choveka*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 954-07-1547-4.

Pencheva, M., 2006. *Ezikovi universalii i tipologiya. Ot opisanie kam obyasnenie*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 954-07-2350-7.

Pencheva, M., 2011. *Kognitivna lingvistika. Rechnik na ponyatiyata i terminite*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-3253-4.

Petkov, P., 1971. V. f. Humbolt i savremennata teoriya za mezhdinniya ezikov svyat. *Godishnik na Sofiyskiya universitet, Fakultet po zapadni filologii*, vol. LXIV, 1, 1970, pp. 111 – 203. Sofia, 1971.

Petkov, P., 1985. Vilhelm fon Humbold. *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 3, pp. 94 – 97. ISSN 0204-8701.

Plungyan, V. A., 2011. *Vvedenie v grammaticheskuyu semantiku: grammaticheskie znacheniya i grammaticheskie sistemy yazykov mira*. Moskva: Rossijskij gosudarstvennyj gumanitarnyj universitet. ISBN 978-5-7281-1122-1.

Pogodin, A. L., 1913. *Voprosy teorii i psihologii tvorchestva*. Vol. IV. *Yazyk, kak tvorchestvo. „Psihologicheskiya i social'nyya osnovy tvorchestva rechi". Proiskhozhdenie yazyka*. Izd.-red. B. Lezin. Har'kov.

Popova, M., 2012. *Semantichni i pragmatichni aspekti na sintaktichnite kategorii v savremeninya ispanski ezik*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-3326-5.

Postovalova, V. I., 1982. *Yazyk kak deyatel'nost'. Opyt interpretacii koncepcii V. Gumbol'dta*. Moskva: Nauka.

Prazhskij, 1967. *Prazhskij lingvisticheskij kruzhok: Sbornik statej*. Moskva: Progress.

Radchenko, O. A., 2001. Lingvofilosofskie opyty V. fon Gumbol'dta i postgumbol'dtianstvo. *Voprosy yazykoznaniya*, № 3, pp. 96 – 123. ISSN 0373-658H.

Ramishvili, G. V., 1984. Vil'gel'm fon Gumbol'dt – osnovopolozhnik teoreticheskogo yazykoznaniya. In: Gumbol'dt, Vil'gel'm fon. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu*, pp. 5 – 33. Moskva: Progress.

Shpet, G. G., 2006. *Vnutrenaya forma slova: Etyudy i variacii na temy Gumbol'dta*. Moskva: KomKniga. ISBN 5-484-00461-6.

Soltirov, Il., 2015. *Neparadigmatichni otnosheniya v ruskata morfologichna sistema*. Disertatsiya za prisazhdane za obrazovatelnata i nauchna stepen „doktor". Nauchen rakovoditel: prof. d.f.n. Stefana Petrova Dimitrova. Plovdiv: PU „Paisiy Hilendarski".

Soltirov, Il., 2023. Opit za prilagane na partikulnata teoriya v chasovete po ruski ezik v balgarskite uchilishta. *Kroskulturna komunikatsiya. Interdepartamenten sbornik*, pp. 143 – 155. Sofia: Nov balgarski universitet – Askoni-izdat. ISBN 978-954-383-150-0.

Tilev, E., 2015. Non-categorial meanings of grammeme singular of a noun in the Russian and Bulgarian languages. *Science and Education. Materials of the VIII international research and practice conference, Munich, March 19th – 20th, 2015*, pp. 248 – 252. Publishing office Vela Verlag Waldkraiburg – Munich – Germany.

Tilev, E., 2020. Kategorialnite i nekategorialnite znacheniya kato konstituirashti elementi na ezikovata sistema. *Balgarski ezik, Prilozhenie/Bulgarian Language, Supplement*, pp. 166 – 185. PISSN 0005-4283, eISSN 2603-3372.

Tilev, E., 2021. Za kategorialnite i nekategorialnite znacheniya na kategoriyata *lice* pri lichnite mestoimeniya v ruskiya ezik (v sapostavka s balgarski). *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 4, pp. 5 – 20. ISSN 0204-8701.

Tilev, E., 2022. *Morfologichna (ne)kategorialnost*. Plovdiv: Makros. ISBN 978-954-561-574-0.

Tilev, E., 2025. *Povarhninniyat padezh v ruskiya ezik: valentnosti i potentsii*. Plovdiv: Makros. ISBN 978-954-561-639-6.

Trabant, J., 2017. Vanishing Worldviews. *Forum for Modern Language Studies*, Volume 53, Issue 1, pp. 21 – 34.

Ufimtseva, A. A., 1976. Semanticheskij aspekt yazykovyh znakov. In: Yarceva, V. N. (ed.). *Principy i metody semanticheskih issledovanij*, pp. 31 – 46. Moskva: Nauka.

Vucheva, E., 2006. *Edin integralen model na rechta: ravnishta, edinitsi i kategorii. Pogled kam lingvistikata na rechta*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 954-07-2460-8.

Yakobson, R. O., 1975. Lingvistika i poetika. In: *Strukturalizm: „za" i „protiv". Sbornik statej*, pp. 193 – 230. Moskva: Progress.

Zolotova, G. A., 1987. St. Dimitrova. Tekst i podtekst. Nablyudeniya nad presupozitsiite v ruskiya diskurs. *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 1, pp. 86 – 88.

Zvegintsev, V. A., 1962. Ocherki po obshchemu yazykoznaniyu. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.

Zvegintsev, V. A., 1964. *Istoriya yazykoznaniya XIX – XX vekov v ocherkah i izvlecheniyah*. Moskva: Prosveshchenie.

Zvegintsev, V. A., 1967. *Teoreticheskaya i prikladnaya lingvistika*. Moskva: Prosveshchenie.

Zvegintsev, V. A., 1976. *Predlozhenie i ego otnoshenie k yazyku i rechi*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta.

Zvegintsev, V. A., 1985. Pragmatika, semantika i estestvennyj yazyk. *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 5, pp. 39 – 52. ISSN 0204-8701.

ТЕНЧО ДЕРЕКЮВЛИЕВ
Независим изследовател
Пловдив, България
E-mail: derten@abv.bg

TENCHO DEREKYUVLIEV
Independent Scholar
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: derten@abv.bg

СЕМИОТИКА, ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯ, ОНОМАСТИКА

За отварянето на знаковите системи и безкрайния семиозис

Милена Попова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
София, България

On the Opening of Sign Systems and the Infinite Semiosis

Milena Popova
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria

Abstract: The aim of this article is to examine the functioning of selected verbal and visual sign systems as open works (in Umberto Eco’s sense). The openness of these systems—determined by the relevant role of the subject and the corresponding historical discourse—constitutes a key feature of prototypical semiosis, one that enhances the expressive potential of sign systems. The theoretical framework of the study draws upon C. S. Peirce’s definition of the sign and R. Barthes’s ideas concerning the functional semantics of the connotative sign. Central attention is also given to Y. Lotman’s concept of primary and secondary modelling systems and to their interaction within the semiosphere. The empirical material is drawn from the domains of language, fashion, and painting.

Keywords: semiosphere, semiosis, primary and secondary modelling systems, the open work, subjective agency, discourse, connotative signs

Целта на настоящата статия е да анализира функционирането на някои вербални и визуални знакови системи като отворени творби (по У. Еко). Именно отвореният характер на системите, обусловен от релевантната роля на субекта и съответния социокултурен дискурс, е ключова характеристика на прототипния семиозис, която допринася за обогатяването на експресивния потенциал на знаковите системи. Теоретичната рамка на изследването се определя от дефиницията на знака, разработена от Ч. С. Пърс, и от идеите на Р. Барт, свързани с функционалната семантика на конотативния знак. В центъра на вниманието е и концепцията на Ю. Лотман за първичните и вторич-

ните моделиращи системи, а също така за взаимодействието им в семиосферата. Емпиричният материал е от областта на езика, модата и живописта.

Теоретична рамка на изследването

Ч. С. Пърс вгражда понятието за интерпретация в самата същност на знака, като дефинира последния въз основа на триадата *репрезентамен – обект – интерпретанта* (Short 2007). Особен интерес за настоящата статия представлява и определението на Р. Барт за конотативния знак при изграждането на мита и свързаното с това разграничаване на т.нар. език обект (означаващото и означаемото от първото ниво) и т.нар. метаезик на второто ниво на знака. На това равнище езикът обект се превръща в означаващо и се свързва с ново означаемо (с определено митологично значение). За семиотичното тълкуване на второто ниво на знака няма значение дали това означаващо е вербално, или визуално послание (текст, картина, и др.). „Механизмът на генериране на смисъл в двата случая е аналогичен“ (Barthes 1972, 114 – 115). В този контекст М. Попова (Попова/Popova 2023, 331 – 332) сравнява понятието за конотативен знак с това за остензивен (интенционален) сигнал в рамките на инференциалния модел, формулиран от Д. Спърбър и Д. Уилсън в Теорията на релевантността (1986). Изследователката откроява някои сходни тенденции в начина им на функциониране. Интенционалният сигнал също може да бъде експлициран чрез различни семиотични кодове. Следва динамично взаимодействие на сигнала с комуникативния контекст и инференциална обработка на информацията в когнитивните репрезентации на адресата, в резултат на което се извежда смисълът на дадено съобщение.

Тук е важно да припомним идеята на Ю. Лотман относно естествения език като първична моделираща система, семиотичен модел, обуславящ структурирането на другите системи от конвенционални знаци, които се определят като вторични моделиращи системи (Лотман/Lotman 1998). Виднят семиотик също така застъпва тезата, че в реалното функциониране на системите в семиосферата всички те си взаимодействат в рамките на един семантичен континуум, а „разграничаването им е обусловено от евристична необходимост“ (Лотман/Lotman 2022, 4). Подробен анализ на онтологичните и епистемологичните измерения на семиозиса, взаимните влияния и взаимодействието на знаковите системи в глобалното семиотично пространство е осъществен от М. Попова (Попова/Popova 2016). За целите на настоящата статия е важно да откроим сходните тенденции в структурирането, функционирането и развитието на знаковите системи, които обуславят отворения характер на последните.

В по-нататъшното изложение ще се спрем на някои особености на семиотичното обозначаване. Й. Икегами (Ikegami 1991, 4 – 6) отделя особено внимание на сравнението между езиковата знакова система и знаковите системи в областта на изкуството. Разсъжденията му са свързани със смяната на фокуса и преориентацията на някои автори от лингвистика към семиотика, от

език към култура. Според японския изследовател в рамките на езика научният текст и поезията представляват два модела на семиотична репрезентация, които са диаметрално противоположни – функционирането на първия модел се определя от спазването на определени правила, докато това на втория зависи до голяма степен от субективния избор на твореца. Според автора във втория случай свободата на интерпретация е значителна и се приближава повече до същността на семиозиса. Икегами защитава тезата, че прототипният лингвистичен модел на семиотично обозначаване е свързан по-скоро с възможност за промяна на правилата, с креативност и интерпретация от страна на субекта, отколкото само с кодиране и декодиране на съобщението. Отделно изследователят коментира степента на влияние на контекста и граматичните правила в различни типове езици. Така например в японския език „граматичният субект често се пропуска, отсъстват категорията число при съществителните имена, сравнителната степен при прилагателните, граматичното лице при глагола и т.н., което обуславя значителната зависимост на този език от контекста при осъществяването на комуникативната му функция“ (Ikegami 1991, 6). Същевременно ученият отбелязва, че в японския език съществуват редица местоимения и сложна система от почетни титли и обръщения за маркиране на различни нива на учтивост в съответствие със социалния статус на събеседника, което обуславя високата степен на зависимост от комуникативния контекст. От друга страна, съществуват езици с помалка степен на зависимост от контекста (често свързвани с т. нар. Standard Average European), но с повече и по-строги правила. Въз основа на формулираните от М. Халидей три основни метафункции на езика Икегами отбелязва, че езиците с доминация на граматичните правила са фокусирани върху идеационната функция, докато в японския на преден план е изведена интерперсоналната функция. Според учения поезията, от една страна, и японският език, от друга, са релевантни модели за семиотично обозначаване, тъй като са по-близо до същността на семиозиса, която е пряко свързана с висока степен на субектна агентивност.

Тук обаче е необходимо да уточним, че с развитието на лингвистичната теория се налагат такива направления като прагматика, когнитивна лингвистика и др., в които се анализират инференциалните методи за предаване на информация, когнитивните измерения на семиозиса, влиянието на комуникативните знания и намерения на комуникантите при функционирането на езика. Това са концепции, отчитащи адекватно ключовата роля на субекта при производството и интерпретацията на съобщението. Теоретичните им постановки позволяват да се открояят и дефинират определени семантични и прагматични универсалии, за чието осъществяване се използват различни стратегии, различно съотношение на експлицитната и имплицитната информация, но това не променя ключовата роля на субекта в различните форми на функциониране на езика и възможността за креативни прояви.

В книгата си „Отворена творба“ (Eco 1989) У. Еко разглежда дейността

на субекта като предпоставка за обогатяване на експресивния потенциал на знаковите системи. В третата глава на този труд – „Отвореност, информация, комуникация“ (Eco 1989, 44 – 84), той отхвърля формулираната от Н. Винер класическа дефиниция на информацията, която я свързва с подреденост и порядък, и се ориентира към модерното определение на К. Шенън и У. Уивър, базирано на ентропията. От тази гледна точка Еко сравнява информационната ентропия в кинетиката на газовете, поезията и додекафоничната музика, като подчертава, че чрез отклонението от правилата на дадена система и внасянето в нея на нови модули на организация субектът създава условия за надграждането и отварянето ѝ, за възникването на нови значения и интерпретации. В продължение на тази теза М. Попова подчертава, че неограниченият семиозис „от една страна, дава възможност за развитие на самата знакова система, а от друга, обуславя творческата свобода, креативността и естетическата наслада на субекта в процеса на опознаването и обозначаването на света и на самия себе си“ (Попова/Popova 2023, 338).

Знаковите системи на езика, модата и живописта като „отворени творби“

Интересен пример за разгръщането на експресивния и креативния потенциал на езиковата система, а също така за възможността за нови прочити на езиковото съобщение е функционирането на хумора в комуникацията. Тук ще се спрем накратко на хумористичния ефект в анекдотите. От семиотична гледна точка последните експлицират различен механизъм на взаимодействие между текста и контекста. Това се дължи на т.нар. ефект на изненадата, който в повечето случаи се основава на следния алгоритъм: 1) поантата на анекдота е амбивалентна, има две възможни тълкувания; 2) едното от тях произтича логично от текста на анекдота и съответните пресупозиции; 3) независимо от това изборът пада върху по-неадекватното тълкуване спрямо контекста, за да се постигне хумористичен ефект. Нарушен е прагматичният принцип на релевантността. В този смисъл интерес представляват разсъжденията на философите Том Каткарт и Дан Клайн, автори на бестселъра „Платон и птицечовката влизат в бара... Ускорен курс по философия, илюстриран с вицове“. Авторите твърдят, че „конструкцията и финалът на вицовете и конструкцията и финалът на философските концепции са направени от един и същи материал. Те подлагат ума ни на сходни терзания. Това е така, защото философията и вицовете произтичат от един и същи вътрешен подтик – да объркат сетивата ни за действителното положение на нещата, да преобърнат световете ни с главата надолу и да изкарат наяве скрити, често неудобни истини за живота“ (Каткарт, Клайн/Cathcart, Klein 2007, 10).

Ще илюстрираме изложеното дотук с анализ на следния философски анекдот, разказан от тях и отразен в заглавието на следващата им книга – „Хайдегер и хипопотамът пристъпват през Перлените порти“ (Каткарт, Клайн/ Cathcart, Klein 2009, 234):

Хайдегер и хипопотамът стигат пред Перлените порти. Св. Петър им казва:
– Вижте, днес имаме само още едно свободно място. Затова който от вас двамата даде най-добър отговор на въпроса „Какъв е смисълът на живота?“, ще влезе вътре.
Хайдегер казва:
– Да мислим за Битието като такова, експлицитно изисква да изключим битието до степен, при която то се обосновава и интерпретира единствено от гледна точка на съществата и за съществата като тяхна обосновка, както е в цялата метафизика.
Но преди хипопотамът да е успял да изрече и една дума, св. Петър му казва:
– Днес е щастливият ти ден!

В този случай тънката самоирония на авторите по повод на смелото им начинание да използват философията (и вицовете), за да търсят смисъла на живота, смъртта и т.н., може да бъде осмислена адекватно само при наличието на определени фонови знания. Експлицитната част на текста на анекдота е върхът на айсберга. За правилното му тълкуване са необходими отлични познания в областта на религията и философията, без които някои от т. нар. остензивни сигнали ще останат неразбрани. Така например „перлените порти“ (всяка порта беше от един бисер) са символ на Небесното царство, в което намират спасение оцелелите след края на света (вж. Библия, Откр. 21: 21). „Бегемотът“ (превеждан също като хипопотам или веемот) е митично животно, споменато в Библията (вж. Библия, Иов 40: 10 – 27). Той е олицетворение на стихиите на природата, границите на човешкото разбиране, величието и силата на Бога. Що се отнася до философа М. Хайдегер, той е автор на фундаменталния труд „Битие и време“ (Хайдегер/Heidegger 2005), в който изследва смисъла на битието и смъртта като висша възможност и граница на живота. Идеите му имат влияние върху такива философски направления като екзистенциализъм, феноменология, херменевтика и др. Въз основа на указаните по-горе уточнения можем да предположим, че интерпретацията на вица е свързана с идеята на авторите, че познанието е безкрайно, че смисълът на живота е трудно постижим и надхвърля рамките на строгите дефиниции, но задаването на въпроси (дори ако те нямат окончателен отговор) е част от пътя към истината. Изборът на този виц за финал на книгата им е находчив и остроумен начин да помогнат на читателя да осмисли в дълбочина повода за нейното създаване.

Пример за субективната интерпретация на семиотичния потенциал на даден знак в различни социокултурни контексти е понятието за красота, онагледено в картините на класическите майстори. Неслучайно в телевизионната поредица и публикуваната по-късно едноименна книга „Начини на виждане“ (Ways of Seeing) авторът, Джон Бъргър, твърди, че това, което изобразяваме и виждаме в живописта, е обусловено от знанията ни, социалната среда и културния контекст (Berger 2008). Последните предопределят различни ти-

пове на осмисляне и интерпретация. От тази гледна точка изследователят анализира женската красота и разголеното женско тяло в картините на известни художници от Ренесанса до XIX век: *Венера Урбинска* на Тициан, *Венера пред огледалото* на Д. Веласкес и др. Според него женските образи в тези картини са представени като пасивни обекти на наблюдение, а не като самостоятелни субекти. Те са ориентирани към мъжкия поглед, изобразени са, за да бъдат гледани и харесвани от съпруга, художника, собственика на картината. Начинът на изображение отразява доминацията на мъжете в обществото в съответния исторически период.

Различен прочит на женската красота предлага У. Еко в книгата си „История на красотата“. Според учения в картините си „Пролет“ и „Раждането на Венера“ Ботичели е повлиян от идеите на Марсилио Фичино и флорентинската неоплатоническа школа, която се стреми да обедини в една цялостна система философия, религия и изкуство. В този смисъл женската красота е изобразена като символ на хармония и съвършенство, приближаващ ни към Бога (Еко/Eco 2006, 184). Бихме могли да добавим, че симптоматично е изображението на Венера в картината „Пролет“, където тя прилича повече на Дева Мария със строгите си одежди и ореола от клони над главата си. В „Раждането на Венера“ посланието на художника е различно – съвършената красота на чувствената богиня на любовта ни извисява до божественото.

Следващият пример за ролята на субекта в процеса на семиотично функциониране е от областта на модата. Това е концептуалната кампания „Халюцинация“ на Гучи от 2018 г. (Gomes, Malafaia, 2020). Известно е, че стилът на обличане може да маркира социален и финансов статус, естетически вкус и др., но в този случай знаковата система на модата се ситуира в един по-широк културен контекст въз основа на артистичното представяне, съпроводено с дигитални ефекти, на картини като „Офелия“ на Джон Еверет Миле, „Градината на земните удоволствия“ на Йеронимус Бош и редица други шедьоври на известни творци. По този начин емблематичната кампания успява да обедини изкуство, мода, дигитални технологии и др., в резултат на което надхвърля рамките на модния маркетинг и реклама, превръща се в културен феномен, културно преживяване. Задълбоченият анализ на тази оригинална кампания разкрива многопластови послания, свързани с актуалния прочит и осмислянето на такива опозиции като *класическо изкуство / модерно изкуство*; *непреходност / мимолетност*; *обективност / субективност*; *субективност / интерактивност* на семиотичните кодове и репрезентации.

Интересно е да се отбележи, че знаковият характер на модата може да се използва креативно и за формиране на нагласи, свързани със социална ангажираност и опазване на околната среда. В ерата на свръхпотребление и прекомерна консумация в някои модни кампании се включват апели за рециклиране, повторна употреба на дрехите и други етични практики (вж. Cervellon 2020). Носенето на подобен тип дрехи се възприема като знак за подкрепа на

зелени каузи и често маркира социален статус поради по-високата цена на етичната мода.

В последния пример от областта на модата ще анализираме т. нар. *Dark Academia естетика,* която е свързана с начина на обличане, характерен за Оксфорд, Кеймбридж и университетите от Бръшляновата лига, съчетаващ елегантност, мистерия и носталгия по миналото. На пръв поглед указаният стил, възникнал през 2010 г., маркира желание за принадлежност към определена общност, определен социален статус. Един по-дълбок прочит обаче ситуира тази мода в по-широк културен контекст, в рамките на една цяла субкултура, станала особено популярна в социалните мрежи по времето на ковид. Философските, литературните и историческите корени на даденото направление са свързани с древните езици, античната философия и изкуство, с идеите на Романтизма, екзистенциализма и др. (вж. Murray 2023). Идейното ядро се основава на култа към знанието, самопознанието, страданието и меланхолията, интелектуалните удоволствия и др. Духът на Dark Academia се формира от книги като „Портретът на Дориан Грей“ на О. Уайлд, „Франкенщайн“ на М. Шели, от филми като „Обществото на мъртвите поети“ и много други. Dark Academia създава идеализирана представа за университетското образование именно в сегашната епоха на дълбока трансформация и комерсиализация на образованието, които противоречат на този идеал (вж. Hopkins, Balloo, Ramos, Salmeron, Singh, Wilson 2024).

Накрая бихме искали да илюстрираме модела на функциониране на конотативния знак. За пример ще използваме известната фраза *Човекът не е самотен остров* (*No man is an island, entire of himself*), като анализираме употребата ѝ в различни знакови системи – вербални и визуални. Ще проследим как едно и също вербално послание, употребено в различни контексти и изнесено на второ ниво на знака, подлежи на различни интерпретации, превръща се в означаващо, изпълнено с нов смисъл.

Въпросната фраза е създадена от английския поет и проповедник Джон Дън след тежко боледуване, което го навежда на размисли за живота, смъртта и духовната солидарност между хората (Дън/Donne 2021). След оздравяването си той публикува разсъжденията си в поредица от медитации и молитви за здраве, болести и др. Заглавието на романа на Ъ. Хемингуей „За кого бие камбаната“ е заимствано от тази поредица, в частност, от Медитация XVII, в която фигурира и анализираната от нас фраза, включена от писателя в епиграфа на книгата. Трябва да отбележим, че за разлика от Дън, който осмисля състраданието, солидарността и моралната отговорност в контекста на божественото единство на хората, Хемингуей се фокусира върху необходимостта от отстояването на тези човешки ценности като контрапункт на разрушителната сила на войната.

През 1990 г. в Музея на изкуствата в Пори, Финландия (Pori Art Museum 1990), се организира изложба на млади кубински художници под наслов “No Man Is an Island – Young Cuban Art” с фокус върху взаимоотношенията на

индивида и общността, идентичността, солидарността и отговорността към другите. Тук креативният потенциал на фразата произтича от факта, че Куба все пак е остров, но въпреки това нейното изкуство и творци са дълбоко интегрирани в световните културни тенденции.

Анализираната от нас фраза е използвана и в британския филм „About a Boy“ от 2002 г., заснет по едноименната книга на Ник Хорнби. Хю Грант изпълнява ролята на главния герой – богат и егоцентричен млад мъж, който живее само за себе си, напълно доволен от хедонистката си самодостатъчност и независимост. В негова интерпретация фразата „No man is an island“ има неочакван край: *but I am bloody Ibiza* (‘Никой човек не е остров, но аз съм проклетата Ибиса’). Испанският остров Ибиса е популярна туристическа дестинация, синоним на приятно прекарване и забавления. Ето защо ироничната метафора и шеговитият тон убедително илюстрират жизнената философия на самовлюбения бохем. В крайна сметка обаче героят осъзнава необходимостта от човешка близост, съпричастност и емпатия, в резултат на което преформулира и преосмисля мъдрото послание на Дън по следния начин: „Всеки човек е остров. Но очевидно някои хора са част от островни вериги. Под повърхността на океана те всъщност са свързани“ (Every man is an island. But clearly some men are part of island chains. Below the surface of the ocean they are actually connected).

Посланието на английския поет от XVII век остава актуално и до днес, тъй като извежда на преден план универсални ценности, които са в основата на човешкото общуване независимо от допълнителните нюанси и конотации в различните прочити.

Изброените дотук примери илюстрират особеностите на функциониране на отделния знак и на знаковите системи като цяло, интерпретацията им в рамките на различни типове дискурси. Очевидно е, че пълноценното и адекватно тълкуване на семиотичните послания е невъзможно вън от социокултурния контекст. Това се отнася както за употребата на визуалните и вербалните кодове, така и за изследователските концепции, които анализират тази употреба. Именно такъв подход прилага Стефана Димитрова при подбора на критериите за оценка на метаезиковите концепции. Те трябва да са „свързани с основните елементи на координатната система на прагматиката Аз – Тук – Сега, т.е. с професионалното изясняване на личността и предишните научни интереси на водещия теоретик, с уточняването на мястото и времето на възникване на дадена версия и на ролята ѝ в научната еволюция на учения“ (Димитрова/Dimitrova 2009, 167).

В заключение можем да обобщим, че херменевтичният потенциал за отварянето на семиотичните системи е заложен в самата същност на семиозиса. Производството и интерпретацията на конотативните знаци на различните равнища на функционирането им зависят пряко от субекта, “homo significans”, а също така от релевантните параметри на контекста. Това позволява семиотичните и метасемиотичните послания да бъдат тълкувани като

„текст в текста“ (по Лотман), а също така да бъдат обект на безкраен семиозис в процеса на взаимодействието на системите в глобалното семиотично пространство. В духовното пространство на семиосферата субектът заема централно място в опита си да произвежда, тълкува и комбинира знаци в търсенето на смисъл.

Литература

Барт, Р., 1991. *Въображението на знака.* Прев. С. Борисова. София: Народна култура.

Димитрова, С., 2009. *Лингвистична прагматика.* София: Велес. ISBN 978-954-302-025-6.

Дън, Д., 2021. *За кого бие камбаната.* Прев. А. Шурбанов. София: Лист, 2021. ISBN 978-619-7596-63-2.

Еко, У., 2006. *История на красотата*. София: Кибеа. ISBN 978-954-474-4014.

Каткарт, Т., Клайн, Д., 2007. *Платон и птицечовката влизат в бара... Ускорен курс по философия, илюстриран с вицове.* София: Екслибрис. ISBN 978-954-8208-54-3.

Каткарт, Т., Клайн, Д., 2009. *Хайдегер и хипопотамът пристъпват през Перлените порти.* София: Екслибрис. ISBN 978-954-8208-67-3.

Лотман, Ю., 1998. *Култура и взрив.* Прев. Иван Тотоманов. София: Кралица Маб. ISBN 954-533-029-5.

Лотман, Ю., 2022. За семиосферата. [онлайн]. *еБиблиотека, Център за семиотични и културни изследвания.* [посетен на 10 октомври 2025]. Наличен на: cssc-bg.com/e-library/library-humanitas/semiotics/lotman-semiosphere

Попова, М., 2016. Прагматични аспекти на лингвистиката и семиотиката – генезис и археология на идеите. В: Стаменов, М., Панчев, И. (ред.). *Актуални проблеми на съвременната лингвистика*, с. 363 – 370. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 978-954-322-872-0.

Попова, М., 2023. Еволюцията и взаимодействието на знаковите системи в семиосферата (за градината на вечната пролет и граматиката на бала). В: Stefanov, V., Budakov, V., Avramova, G., Jetchev, G., Speed, T. (ред.). *Cross-Disciplinary and Cross-Cultural Awareness: Essays in Honor of Madeleine Danova*, pp. 329 – 339. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. ISBN 978-954-07-5681-9.

Хайдегер, М., 2005. *Битие и време.* Прев. Ц. Бояджиев. София: Изток–Запад. ISBN 954-321-174-4.

References

Barthes, R., 1972. Myth today. *Mythologies.* London: Cape. ISBN 978-0224006101.

Barthes, R., 1991. *Vaobrazhenieto na znaka.* Trans.. S. Borisova. Sofia: Narodna kultura.

Berger, J., 2008. *Ways of Seeing.* London: Penguin Books. ISBN 978-0-141-03579-6.

Carthcart, T., Klein, D., 2007. *Plato and a Platypus Walk into a Bar... Understanding Philosophy through Jokes.* Sofia: Exlibris. ISBN 978-954-8208-54-3.

Carthcart, T., Klein, D., 2009. *Heidegger and a Hippo Walk Through Those Pearly Gates.* Sofia: Exlibris. ISBN 978-954-8208-67-3.

Cervellon, M. C., 2020. Conspicuous Conservation: Using Semiotics to Understand Sustainable Luxury. *International Journal of Market Research*, 55 (5), pp. 695 – 717. [viewed 5 December 2020]. Available from: https://doi.org/10.2501/IJMR-2013-030

Dimitrova, S., 2009. *Lingvistichna pragmatika.* Sofia: Veles. ISBN 978-954-302-025-6.

Donne, J., 2021. *Za kogo bie kambanata.* Trans. A. Shurbanov. Sofia: List. ISBN 978-619-7596-63-2.

Eco, U., 1989. *The Open Work.* Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN-13 978-0674639768.

Eco, U., 2006. *Istoria na krasotata.* Sofia: Kibea. ISBN 978-954-474-4014.

Gomes, N., Malafaia, T., 2020. Ophelia and Neo-Victorian Readings: Cultural Analysis of Brand Narratives. *Anglo Saxonica*, 18 (1), 5. [viewed 1 December 2020]. Available from: https://doi.org/10.5334/as.2

Heidegger, M., 2005. *Bitie i vreme*.Trans. Ts. Boyadzhiev. Sofia: Iztok–Zapad. ISBN 954-321-174-4.

Hopkins, S., Balloo, K., Ramos, F., Salmeron, R., Singh, N., & Wilson, V. E., 2024. True encounters with the fictional university: collectively rewriting the script of filmic dark academia from the academic margins. *Culture and Organization*, 1 – 17. [viewed 20 December 2024]. Available from: https://tandfonline.com/doi/full/10.1080/14759551.2024.2394461?src=recsys

Ikegami, Y., 1991. Introduction: Semiotics and Culture. In: Ikegami, Y. (ed.). *Foundations of Semiotics*, Vol. 8, The Empire of Signs, Semiotic Essays on Japanese Culture, pp. 1 – 25. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. ISBN 90 272 3278 4.

Lotman, Y., 1998. *Kultura i vzriv.* Trans. Ivan Totomanov. Sofia: Kralitsa Mab. ISBN 954-533-029-5.

Lotman, Y., 2022. Za semiosferata. [online]. *eBiblioteka, Tsentar za semiotichni i kulturni izsledvania*. [viewed 10 October 2025]. Available from: https://cssc-bg.com/e-library/library-humanitas/semiotics/lotman-semiosphere

Murray, S., 2023. Dark Academia: Bookishness, Readerly Self-fashioning and the Digital Afterlife of Donna Tartt's The Secret History. *English Studies*, 104 (2), pp. 347 – 364. [viewed 10 December 2023]. Available from: https://doi.org/10.1080/0013838X.2023.2170596

Popova, M., 2016. Pragmatichni aspekti na lingvistikata i semiotikata – genezis i arheologia na ideite. In: Stamenov, M., Panchev, I. (eds.). *Aktualni problemi na*

savremennata lingvistika, pp. 363 – 370. Sofia: Izdatelstvo na BAN "Prof. Marin Drinov". ISBN 978-954-322-872-0.

Popova, M., 2023. Evoliutsiyata i vzaimodeistvieto na znakovite sistemi v semiosferata (za gradinata na vechnata prolet i gramatikata na bala). In: Stefanov, V., Budakov, V., Avramova, G., Jetchev, G., Speed, T. (eds.). *Cross-Disciplinary and Cross-Cultural Awareness: Essays in Honor of Madeleine Danova*, pp. 329 – 339. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press. ISBN 978-954-07-5681-9.

Pori Art Museum, 1990. No Man Is an Island – Young Cuban Art. [viewed 5 September 2025]. Available from: https://.poriartmuseum.fi/en/exhibition-archive/no-man-is-an-island-cuban-young-art/?utm_source=chatgpt.com

Short, T. L., 2007. *Peirce's Theory of Signs.* Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-0521843201.

Sperber, D., Wilson, D., 1986. *Relevance. Communication and Cognition.* Oxford: Basil Blackwell. ISBN-13: 9780631137573.

ПРОФ. Д-Р МИЛЕНА ПОПОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски"
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по испанистика
София, България
E-mail: m.popova@uni-sofia.bg

PROF. MILENA POPOVA, PHD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Spanish Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: m.popova@uni-sofia.bg

SEMIOTICS OF COLORS: A COMPLICATED TERRITORY

MONY ALMALECH
NEW BULGARIAN UNIVERSITY
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The paper explores the semiotics of colors, focusing on their role as a communicative system and their symbolic meanings. It examines the interface between verbal and visual color languages, cognitive limitations, and methodologies for analyzing color symbolism. While basic color terms (BCTs) like red, blue, and green are studied linguistically, their symbolic meanings (e.g., love, health, anger) are often overlooked. The idea of subconscious knowledge of prototypes and their cultural meanings is proposed.
Keywords: color, sign, culture, nature

1. Introduction

Every morning, when we open our eyes, we begin to see colors. The question is whether visual colors can be equivalent to the natural language communicative sign system. Yes, there are narrow areas like national flags and traffic lights where colors are a sign system. Are there other channels through which to communicate through color, and through which color – visual or verbal? The other important question is: when can we accept colors as a language?

The problem is complicated by the presence of basic color words/terms in natural languages, because it is possible to say, "pass me the blue shirt", and the wife to bring the green, when she is fluent in the same natural language, does not suffer from colorblindness, and is not about to divorce. The different reference factual of basic color terms have within a language (both synchronous and diachronic) and in a comparative perspective were noticed and described by the linguist Chafe (1970).

Through the World Color Survey (WCS), launched in 1970, the linguist Paul Kay examines lexemes that serve exclusively to denote color in natural languages.

The analysis is restricted to the basic color terms (BCT) – for example, red, blue, and green – while excluding lexical items such as sky, grass, blood, milk, flax, cherry, and comparable designations. Kay and his closest associates never use the "language of colors". In contrast, many followers who explored the BCTs in Indo-European languages have titled their articles "color language". Berlin and Kay's tradition claims that Basic Color Categories (foci colors) appear in natural languages as basic color terms. The final goal of WCS is to understand the verbal colors presented by basic color terms. This tradition does not deal with symbolic

(secondary) meanings such as love, hate, anger, health, luck, innocence, and so on.

The most serious critics of the Berlin and Kay (1969) tradition are anthropologists (Saunders 1993; Saunders and van Brakel 1993; 2002) reveal the symbolic (secondary) meanings of visual colors in different cultures and rituals using interviews. Before them, Turner (1966) established the symbolism (secondary meanings) of red, white, and black in Ndembu culture, e.g., white means "making strong or healthy, to be without bad luck or misfortune" (Turner 1966, 58).

Munsell (1905) based his Color Theory on the works of the German scientists von Helmholtz (1821 – 1894) and Hering (1834 – 1918), explaining color perception and sensation via anatomy, optics, and psychology. Both theories of the German scientists are recognized as equally true today. Munsell's color theory is focused on visual colors, but not as a sign system. This theory does not deal with the symbolic (secondary) meanings of visual colors, and is still a basic course for all visual artists.

A set of grammar categories in natural languages, such as parts of speech, time, gender, number, person, infinitive, imperative, qualitative and relative adjectives, etc., are not recognized as communicative categories for colors. Instead, the visual color language contains other categories: moral, ethical, aesthetic, and religious, requiring the context of time and space. The dependence of the meanings of visual color on time, place, and the essence of a given ritual, with its purposes, is confirmed by the analyses of the Romanian and Bulgarian Kalushar flags (Kligman 1988; Almalech 1996) and by many other ethnographic, folklore and anthropological studies.

My goal is to establish to what extent colors can be a language, a communicative system through their secondary meanings. It includes a scientific explanation of the secondary meanings of colors, that is, the revelation of the color sign system. The goal is complex and challenging because it needs data from different sciences.

2. The current situation – problems and solutions

2.1. Linguistic fascination with Basic Color Terms

The fallacy that only the Basic Color Term (BCT) means color has dominated the last 50 years. This is related to the authority of the structural tradition searching for universality in color categorization (Berlin and Kay 1969); (Kay and Maffi 1999). Other words can also designate color. These are the Terms for Prototypes (PT – sky, blood, all plants, etc.), the Rival Terms (RT – linen, cherry, sapphire, ruby, etc.) for prototypes, and the Terms for the Basic Feature of the Prototype (TBFP – clean for White, warm for Red, etc.). For the white, the prototypes are light, snow, and/or milk; the RT is linen; the TBFP is clean. All scholars, to one degree or another, mix the color words with the visual perception and sense of color. I insist that there be a definitive distinction between verbal and visual colors.

2.2. Visual fascination with Munsell's Color Theory

A further misconception is the assumption that the visual parameters of color – hue, saturation, and brightness – can be assimilated to the category of structural semantic features in the sense of Jakobson and Halle (1956), and that these parameters manifest themselves directly in the ideational, interpersonal, and textual functions of discourse (Kress and van Leeuwen 2002: 355; van Leeuwen 2011). From a systemic-functional perspective, this conflation is theoretically untenable, since it disregards the stratified organization of language and semiosis, where experiential, interpersonal, and textual meanings are mediated through culturally sedimented codes rather than raw perceptual data. In addition, gender-based variation in color naming underscores the instability of such a framework, rendering problematic any attempt to posit a coherent and universally applicable 'grammar of color' for society as a whole."

To combine the systematic functional linguistic methodology of Halliday (Halliday & Matthiessen 2004) and the distinctive features borrowed from structural Phonology applied to visual color is not a felicitous choice, because physical properties of colors are artificially brought into the domain of natural language, social and individual cultures, and tastes. Other authors backing this misconception are those associated with the visual arts, architecture, and fashion history in dress and painting. They hope that Munsell's color theory, based on the three visual properties of colors (hue, saturation, brightness) and the models for mixing colors (Red-Green-Blue, Cyan-Magenta-Yellow, Red-Yellow-Blue) could form the basis for color semiotics.

In folklore and religious rituals, we can search for visual language if we decode the logic and philosophy of a ritual. The philosophy of visual color provokes fully defined and motivated sensations and perceptions. Color language is characterized by the multivariate of each color. Polysemy is known from natural languages, where negative, positive, and neutral meanings are borne by the distinct sound substances-signs-words. In the visual language of color, negative, positive, and neutral meanings are represented by the unalterable substance – that of one visual color.

The aggravating factor is that color language operates with far fewer "lexemes" grouped under foci (best examples of green, red, blue, yellow, black, and white following Hering's opponent theory 1964 [1892]), unlike the hundreds of thousands of thousands of lexemes in natural language. The analysis of the color of the wedding veil (Almalech 1996) opens a line of inquiry into the semiotic status of visual color language. Advertising and marketing, as discursive formations, do not in themselves operate within moral, ethical, or religious categories. Such categories are mobilized only in isolated cases where individual advertisements appropriate and exploit tradition, producing content that is semiotically diminished in relation to the original and strategically recontextualized to capture attention (Almalech 2007, 2009, 2011). This process exemplifies the commodification of cultural codes, whereby symbolic resources are detached from their normative frameworks and redeployed within the logic of persuasion.

2.3. Cognitive limitations of color as a sign system

Each person has a biological antenna (acoustic apparatus) for transmitting verbal/audio signals and a biological antenna (auditory perception) for receiving audio signals. As for visual colors, each person has a biological antenna only for receiving visual signs (perceptions and sensations), but not a biological antenna for emitting (color "acoustic" apparatus) visual color signs. The color human's "speaking apparatus" is the technology for coloring objects, but it is not natural, nor biological.

Visual colors are speech, not language. Speech is the material body of the sign system. Language is a sign system in the brain. Humans do not have a biological apparatus to emit colors. For this reason, visual colors are an incomplete sign system.

2.4. Cultural history of colors

The series "The History of a Color" (Série Histoire d'une couleur), published by Seuil, Paris, and Princeton University Press (The History of a Color), contains seven volumes/colors. I agree with Amazon's opinion: "In this richly illustrated book, Michel Pastoureau, a celebrated authority on the history of colors, presents a fascinating visual, social, and cultural history of the color white in European Societies, from Antiquity to today (amazon.com)." The edition is Euro-centric and serves perfectly as a textbook, but there is no attempt to study colors as a sign system. The same refers to the six volumes of Bloomsbury Academics "A Cultural History of Color" (2021) series. "The Routledge Handbook of Philosophy of Colour (2021)" meets the title and transcends European centrism offering deeper content, e.g., the opinions of universalists and relativists on the categorization of color in natural language. These editions are a valuable handbook for students and scholars, but they do nothing regarding the semiotics of verbal and visual color in their complex unity.

3. The interface between verbal and visual color language. Methods in use

We are confronted with a semiotic and cognitive tension: the linearity of verbalized processing versus the simultaneity of visual processing. Any semiotics of color must therefore be grounded not only in cognitive science but also in an account of communicative plenitude that acknowledges the embodied and multimodal nature of meaning. Unlike speech sounds, which are anchored in a biologically evolved articulatory apparatus, human beings possess no equivalent physiological mechanism for the articulation of colors. As a result, visual colors function as a structurally constrained semiotic system, one that is non-isomorphic to linguistic coding. From a phenomenological perspective, this limitation underscores the gap between perceptual immediacy and symbolic mediation: color is lived as embodied sensation yet resists codification into discrete linguistic units. It is precisely this tension that Kress and van Leeuwen overlook in their multimodal framework, as they neither engage with Prototype Theory (Heider 1972; 1973) nor

with experimental methods such as the Word Association Test. The same omission characterizes Pastoureau's (2001) cultural history of color. What emerges, then, is the need for an integrated approach that situates color at the intersection of cognition, perception, and cultural memory, recognizing it as a semiotic resource whose meanings are contingent, negotiated, and historically sedimented.

The interface between verbal and visual color language is the prototype. We have prototypes for white, black, red, green, yellow, and blue, but not for mixed colors (brown, pink, purple, orange, gray). Prototypes are universal and have evolved into cultural units (Eco 1996 [1985]) in all cultures and languages.

The Kent-Rosanoff's Free Word Association Test (1910) is in the toolkit of every psychology/ psychiatry graduate. The test is defined as "the study of ideas". The test works with natural language, i.e., the verbal language of colors. It is used also in consumer research. The test was designed for all European countries, USA, and Australia. A number of comparisons have been made, known as Comparisons among Word Association Responses in English, French, German, and Italian (Rosenzweig 1961). The Bulgarian Norm of Free Word Association with stimulus BCTs (Almalech 2001; Almalech 2011) includes samples of two testings. The method was evaluated using test and repeat data sets from the 1984 Norm (Gerganov 1984) and the 1996 test from (Almalech 2001), following the original (1910) instructions. Data proves that prototypes are the most frequent verbal associations of the BCTs. The Norm shows that there is another main, very frequent association – Terms for Basic Feature of the Prototype (TBFP) besides color: *pure*, *clean* for White, *hot* for Red, *fresh* for Green, *space* for Blue, and Black *makes things invisible*. All responses to stimuli BCT are considered a verbal presentation of color as a cultural unit. The responses explicitly state the secondary meanings of colors.

The Bulgarian Norm of Free Word Associations with stimulus BCTs reveals grammar features of color language. One intriguing aspect of this grammar is its ability to account for oppositions and similarities within and across color categories. Within the same color family, there can be subtle oppositions or contrasts – the phenomenon of "intra-color antonymy." Conversely, colors from different families may share comparable cultural or emotional connotations, an idea referred to as "inter-color synonymy." Such relationships underscore that the "rules" of color usage are not fixed; rather, they are flexible and context-dependent, much like how grammar in natural languages can shift meaning based on phrasing or emphasis. Intra-color antonymy reveals the layered complexity of color as a semiotic resource. It shows that within one apparently unified color, there can exist a spectrum of meanings that conflict or complement each other, all shaped by perceptual variations and contextual influences. This approach not only deepens our understanding of how colors function as a language but also bridges the gap between visual perception and cultural symbolism.

Unlike fixed grammatical rules in some linguistic systems, the grammar of color language is inherently dynamic, adapting to cultural contexts, historical mo-

ments, and individual experiences. In one context, the same hue, modified by different levels of brightness or saturation, might evoke contrasting emotions or symbolize entirely different cultural ideas. This fluidity mirrors the way syntactic structures in language can change meaning based on the surrounding context, thereby challenging scholars to think of color not as a static sign but as a living, evolving mode of communication.

4. Mutual elements of visual and verbal color languages

The color and the other main feature of the prototype are the basis of the cultural unit of color. They motivate the secondary (non-color) meanings of color, such as *love, hate, innocence, sin, righteousness, luck, health, funeral, tears, sadness, elegance, formality*, etc. All of them are Norm word (verbal) associations of the BCTs. These secondary meanings represent the human concepts and feelings that color can signify. Those concepts and feelings are not related to the influence of interior or exterior colors on human psychology. In the depths of the secondary meanings of verbal color lie personal, diverse visual impressions of the prototype. Nonverbal consciousness and the subconscious express both the prototype and the cultural units in verbal associations.

Umberto Eco's (1996 [1985]) term "cultural unit of color" includes both verbal and visual color (Almalech 2017b; 2021). The universal prototype becomes a cultural unit and part of rites of passage such as weddings and funerals. On the territory of Eurasia, the wedding code has remained unchanged for millennia. For a wedding, the traditional code is a red veil, which the Romans called a *flammeum*, red or yellow shoes (sandals), a white shirt, gold, and a green bouquet (Dana 1919). In these cases, we must recognize that there is a visual language of colors. It is most natural that in this language, there is Synchrony and Diachrony. There have been historical changes in the wedding dress. White became the predominant color after the second half of the 19th century. The reason – Queen Victoria and a postcard, on which she is depicted in a white dress, imitating her wedding. To this day, the traditional red, white, green and gold colors are used in rural areas of India, China, Bulgaria, and other countries of the European Union. The love of tradition offers a modern version of the traditional code. Thus, we come to the social aspect of visual colors, their Synchrony and Diachrony.

In 1990, Wierzbicka presented the interface between color prototypes and the B&K tradition. Anthropologists are the fiercest critics of the Berlin & Kay method. Their criticism takes into account various cultural, social, and cognitive differences between peoples and their natural languages. Wierzbicka, as a linguist became popular due to her Theory of semantic primitives.

5. To examine verbal colors *via* visual color

I applied Luscher's Color test (2001) to literary characters in a project at the Institute for Bulgarian language. How can you use a method based on visual color for verbal colors? In the late seventies, my M.A. thesis was dedicated to the work

of the Bulgarian writer Emiliyan Stanev – a writer with a rich palette of words for color. Fifteen years later, after carefully perusing Stanev's books, I compiled direct and indirect color characteristics. The indirect characteristic (interiors and exteriors) is treated as the first choice, and the direct one (description of thought and physics) as the second choice. The results confirm the hypothesis that the verbal color system in the novel repeats the textual information about the characters. This happens through the cognitive interface, which implants in the verbal text the visual prototypes and their secondary meanings. The ability of a writer to generate color characteristics does not determine whether a writer is good. Some authors don't use colors. Other authors are using colors, but the colors change over the years. For example, the early Dostoevsky most often used gray and pink. The late Dostoevsky used a lot of yellow. Solovyov (1979) believes that this is due to the progression of epilepsy and compares Dostoevsky to Van Gogh, when in the artist's later paintings, yellow is abundant.

6. Solutions

The objects of my study encompass two distinct semiotic domains: on the one hand, the biblical text and Bulgarian novels, which articulate the verbal language of colors; and on the other, traditional folk costumes and advertisements, which embody the visual language of colors. Taken together, these corpora allow for an exploration of color as a multimodal semiotic resource, situated at the intersection of linguistic, cultural, and perceptual systems.

An important place in the approach is the adoption of different classes of words that can signify a basic color category. The basic color terms are contextually independent. Prototype terms, Prototype rival terms, and Terms for one Basic Feature of the Prototype are context-dependent, e.g. purity for White, warmth for Red, freshness for Green. Together they form the verbal language of colors, in which I look for symbolic (secondary) meanings, e.g., the meanings of white 'blameless', 'the right way', 'righteous' in the Bible. These meanings have nothing to do with the visual hue, saturation, brightness, but with the Prototype basic feature – pure, clean. My approach requires that color prototypes and Prototype basic feature (e.g. pure, clean) be placed at the heart of color symbolism in a routine, unchanging text such as the Bible.

The next element of my approach is to treat the translation of the sacred text as a scale of evaluation. There are a number of phenomena such as inter-linguistic symmetry, asymmetry and dissymmetry. This means that there are linguistic facts from the Semitic language Hebrew that cannot be translated into an Indo-European language. Von Humboldt's terms *inner form* of the word and the *worldview* (Weltanschauung) (linguistic picture of the world) are useful here. Worldview should be understood as the original Humboldt's terms, but not as the interpretation of the Sapir-Whorf hypothesis, see Underhill 2009. The inner form of the word for separate colors is different for Hebrew *vis-à-vis* the Indo-European languages, therefore the worldview is different. In Hebrew, the root of the Basic Term Red [adòm]

derives the words for the prototype *blood* [dam], for *man* [adàm], and *ground* [adamà], the proper names *Adam*, and *Edom* (Almalech 2018a). This means a hermeneutic aspect of color language, that is, a study achieving a better understanding of the original content of the Bible. Other phenomena are the semiotic osmosis and rhizome (Almalech 2023).

Semiotic osmosis flows between Hebrew words and the corresponding terms in translations. It passes *via* the vehicle of the prototypes, their most typical features, and the process of somaticizing. Most of the English translations of Job 30:28, starting with the King James Version, give *go about in gloom* or *go about mourning* for Hebrew *go about blackened* [kodèr]. For green color, the osmosis is stronger. It flows between Hebrew TBFP and BCT in translations. Hebrew words *fresh* [raanàn] and *fresh* [av] appear in 12 cases as Basic Color Term *green* in many languages. At Genesis 30:37 Hebrew *moist* [lah] is translated often with BCT *green*. Details and many examples see in Almalech 2017a for green and 2018b for black. Semiotic osmosis proceeds not through synesthesia (white-warm, black-cold), but through the cognitive relationships of the Prototype (darkness) with the BCT (black) or the Basic Feature of the Prototype (fresh, moist) with the BCT (green).

Semiotic osmosis is a cognitive phenomenon while isotopy, from a structural semantic view, describes the coherence and homogeneity of texts. Semiotic osmosis allows the realization of symmetry from Hebrew to the Indo-European languages in black color. The predominant symbolic meanings of darkness are constant. They ensure coherence and cohesion concerning the symbolism of black in the text of the Old Testament. The symbolic meanings of darkness permeate translations. It is an isotopy, both textual and cultural.

The Rhizome (in terms of Deleuze, G. and F. Guattari (1980 [2004]) is in the Hebrew text. In Hebrew, the root of the basic term red [adòm] produces the words for the prototype blood [dam], for man [adàm], for the earth [adamà], and the proper names Adam, Edom. They are bound in one logic of the inner form in Hebrew (Almalech 2023). The red Hebrew rhizome is untranslatable. In addition to being an example of inter-linguistic dyssymmetry, this "red" Rhizome makes Lotman's (1994) idea of Text within the Text useful. The "red" rhizome exists alongside hierarchical structures for other colors in the Hebrew Bible. All metatextual links binding the members of the red Hebrew rhizome into a logical chain remain untranslatable. This fact is a hermeneutic problem.

The biblical text, as a verbal language of Colors, offers antonyms for the color red. In Isaiah 1: 18, red is a sign of sin: "Come now, let us reason together, says the Lord. Though your sins are like scarlet, they shall be as white as snow; though they are red [adòm] as crimson, they shall be like wool." 1 Samuel 16:12 describes the beauty of David with the BCT red [adòm] translated as ruddy in English: "[…] He was ruddy, with a fine appearance and handsome features […]." Bulgarian translations accommodate this to *рус* ("blond").

The strong association of the basic color term with the prototype and with the basic feature of the prototype is revealed through the Free Word-Associations Test

in the verbal association norm. The norm reveals language consciousness and subconscious.

In the linguistic subconscious, there is a stable relationship of the prototype with the basic color term, as well as the semanticization of colors with concepts from culture and emotions. The search for meanings of colors in the socio-cultural territory cannot be without the linguistic and cultural subconscious because it is a factor based on prototypes. The prototypes work on the approximation between visual and verbal language, as well as the differences between biblical and other texts. Folklore visual culture, as well as contemporary advertising culture, cannot be a decisive criterion for Hebrew and translated texts.

The method works successfully in the analysis of novels. Direct (thoughts and appearance) and indirect (interiors and exteriors) color characteristics of the characters are produced. The color characteristics in the novels are subjected to the Lüscher color test. The Direct is the second choice, and the indirect is the first choice of Lüscher. The test confirmed the hypothesis that individual writers build rich color characteristics that subconsciously repeat the information and parameters of literary characters. The application of Lüscher's visual test to literary characters (through the two color characteristics corresponding to the first and second choices) is the first time. This was possible with a computerized version of the test.

The method is linguistically-semiotic with the development of all types of words that denote color. The free word-association test is linguistic, but it clarifies the interface between verbal and visual – prototypes and their basic feature (e.g. purity for white), as well as their secondary meanings, e.g., *love, hate, anger* for Red, *freshness, life, tranquility, poison, health* for Green.

Last but not least, the interdisciplinary method successfully works to decipher the manipulative mechanisms of marketing and advertising, see "Rebranding the Marlboro with Colors" (Almalech 2019), for black and white, and in advertising (Almalech 2009).

7. Conclusions

There are cognitive limitations of colors as a sign system. There is no chance for people to communicate with visual colors in the legal sphere, in the court, and in parliament. The visual colors are highly symbolic in religious rituals and in rituals of passage. Verbal color language is hard to explore because different kinds of words can signify color. Both visual and verbal color languages depend on context, situation, and the philosophy of the visual or text conventions narrative. Although very slowly, visual symbols are subject to change on a diachronic plane. The verbal language of colors is fixed in sacred texts such as the Bible. Translations of the Bible reveal inter-linguistic symmetry, asymmetry, and dyssymmetry. The study revealed the link between verbal and visual color symbolism. These are the color and some typical features of prototypes. The knowledge of colors and the basic properties of the prototype are universals, which allow communication at an

unconscious level. It is the color and properties of the prototype that underlie the semantics of colors in cultures.

The semiotic osmosis is an original finding of the process by which signs, meanings, and cultural features "diffuse" across linguistic or semiotic boundaries to achieve functional equivalence.

The grammar of color language has its own set of rules, structures, and potentials for meaning-making. This framework deepens our understanding of visual communication by drawing parallels with traditional language, illustrating how limited basic elements can, through systematic variation and context, produce a rich and complex semiotic system. This approach integrates both the sensory experience and the cultural connotations that emerge as we assign names and associations to these percepts.

My approach to color theory represents a decidedly unique departure from traditional models. Instead of focusing primarily on the physical or perceptual properties of color – as is common in classical models which explore color as a function of light wavelengths or modern optical theories – I situate color within a semiotic framework, emphasizing the structured and culturally loaded nature of color as a communicative system.

REFERENCES

Almalech, M., 1996. *Balkan Folk Color Language. Significance of Color in Balkan Folklore – Marriage and Burial*. Sofia: Sofia University "St. Kliment Ohridski" Press. ISBN 9540708230.

Almalech, M., 2001. *Tsvyat i slovo: Psiholingvistichni i pragmatichni aspekti*. Sofia: Akademichno izdatelstvo "Prof. Marin Drinov" [in Bulgarian].

Almalech, M., 2007. Paradise does Not Smell of Jam of Flowers. In: Azarova, Veronika (ed.). *12-th Early Fall School in Semiotics. Semiotic, image, and narration*. vol. XII, EFSS`2006, pp. 7 – 32. Sofia: New Bulgarian University Press, Southeast European Center for Semiotic Studies. ISBN 9545354070.

Almalech, M., 2009. Manipulation Strategies on collective unconsciousness. On black and white in ads. In: Azarova, Veronika (ed.). *Socio Semiotics/Cognitive Semiotics. XIII Early Fall School in Semiotics'2007; III Late Spring School in Semiotics'2008. Education and Culture – EU*, pp. 33 – 60. Sofia: New Bulgarian University, Southeast European Center for Semiotic Studies, New Bulgarian University Press. ISBN 9545354070.

Almalech, M., 2011. *Advertisements: Signs of femininity and their corresponding color meanings*. Sofia: Prof. Marin Drinov Academic Publishing House. ISBN 9789543220204.

Almalech, M., 2017a. Cultural Unit Green. *Language and Semiotic Studies*, vol. 3, no. 2, pp. 22 – 50. ISSN 2096-031X; doi.org/10.1515/lass-2017-030202.

Almalech, M., 2017b. Colour as Cultural Unit. Challenges and Developments. In: Thellefsen, Torkild; Soransen, Bent (eds.). *Umberto Eco in His Own Words. Semiotics, Communication and Cognition*, vol. 19, pp. 206 – 213. Berlin,

Boston: De Gruyter Mouton. ISBN 9781501507144; doi.org/10.1515/9781501507144-025.

Almalech, M., 2018a. The man becomes Adam. In: Martinelli, Dario (ed. in chief), Audronė Daubarienė, Simona. Stano, Ulrika Varankaité (eds.). *Cross-Inter-Multi-Trans: Proceedings of the 13th World Congress of the International Association for Semiotic Studies (IASS/AIS)*, pp. 476 – 485. Kaunas: IASS Publications & Kaunas International Semiotics Institute. ISBN 9786090215548; e-ISBN 978-609-02-1554-8; doi: 10.5755/e01.9786090215548.

Almalech, M., 2018b. The cultural unit black in the Old Testament. In: Gonigroszek, Dorota (ed.), Reviewer Aleksandra Majdzinska-Koczorowicz (University of Lodz). *Discourses on colour*, pp. 27 – 60. Piotrów Trybunalski: Uniwersytet Jana Kochanowskiego w Kielcach. ISBN 9788377261521.

Almalech, M., 2019. Rebranding Marlboro with colours. In: Zantides, Evripides (ed.). *Semiotics and Visual Communication III: Cultures of Branding*, pp. 146 – 156. Cambridge Scholar Publishing. Cyprus University of Technology. Lemesos. ISBN 9781527539730.

Almalech, M., 2021. Colors as a semiotic tool for Bible analysis. In: Jason van Boom, Thomas-Andreas Põder (eds.). *Sign, Method and the Sacred*. *New Directions in Semiotic Methodologies for the Study of Religion*. Religion and Reason, vol. 64, Semiotics of Religion, vol. 5, pp. 243 – 266. Berlin, Boston: De Gruyter. ISBN 9783110694727; doi.org/10.1515/9783110694925-014.

Almalech, M., 2023. Cultural Unit Red in the Old Testament. *Language and Semiotic Studies*, vol. 9, no. 1, pp. 104 – 142. ISSN 2751-7160; doi.org/10.1515/lass-2022-2010.

Berlin, B., & P. Kay., 1969. *Basic colour terms: Their universality and evolution*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press. ISBN 0520014421, 9780520014428.

Chafe, W., 1970. *Meaning and the structure of language*. Chicago & London: University of Chicago Press. ISBN-10 0226100561.

Dana, M., 1919 [2023]. *The ritual significance of yellow among the Romans*. University of Pennsylvania PH.D. Thesis; [2023] Legare Street Press. ISBN-10 1022340484; ISBN-13 978-1022340480.

Deleuze, G. & F. Guattari., 2004 [1980]. *A Thousand Plateaus*. Vol. 2. *Capitalism and Schizophrenia*. Brian MASSIMI (transl.). Minneapolis & London: University of Minnesota Press. ISBN-10 9780816614028; ISBN-13 978-0816614028.

Eco, U., 1996 [1985]. How culture conditions the colours we see. In: Blonsky, Marshall (ed.). *On Signs*, pp. 157 – 175. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1985. ISBN-10 0801830079

Gerganov, E., 1984. *Bulgarski normi na slovesni asotsiatsii*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Halliday, J. & Ch. Mattiessen., 2004. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold. ISBN-10 0340761679; ISBN-13 9780340761670.

Heider, E., 1972. Universals in colour naming and memory. *Journal of Experimental Psychology*, vol. 93, no.1, pp. 10 – 20. ISSN 0096-3445.

Hering, E., 1964 [1892]. *Outlines of a Theory of the Light Sens*e. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. ISBN 9780674649002. ISBN-13 978-0801830075.

Jacobson, R. & M. Halle, 1956 [2002]. *Fundamentals of language*. Mouton & 's-Gravenhage. ISBN 9783110172836.

Kay, P. & Ch. McDaniel, 1978. The linguistic significance of the meanings of basic color terms. *Language*, vol. 54, no. 3, pp. 610 – 646. ISSN 0097-8507; 1535-0665

Kay, P. & L. Maffim, 1999. Colour appearance and the emergence and evolution of basic colour lexicons. *American Anthropologist*, vol. 101, no. 4, pp. 743 – 760. ISSN 0002-7294.

Kent, H. & A. Rosanoff, 1910. A study of association in insanity. *American Journal of Insanity*, Part I, vol. 67 (1), pp. 37 – 96. Part II, vol. 67 (2), pp. 317 – 390. ISSN 1044-4815.

Kligman, G., 1988. *The Wedding of the Dead*: *Ritual, Poetics, and Popular Culture in Transylvania (Studies on the History of Society and Culture)*. Berkely, Los Angeles, London: University of California Press. ISBN 9780520318144.

Kress, G. & Th. van Leeuwen, 2002. Colour as a Semiotic Mode: Notes for a Grammar of Colour. *Visual Communication*, vol. 1, no. 3, pp. 343 – 368. ISSN 1470-3572.

Lotman, Y., 1994. The Text within the Text. Jerry Leo, Amy Mandelker (transl.), *Proceedings of the Modern Language Association of America*, *109*(3), pp. 377 – 384. ISSN 1938-1530.

Lüsher, M., 1969 [1948]. *The Lüsher Color Test*. Ian A. Scott (transl. and ed.). New York: Random House. ISBN-10 0394419863; ISBN-13 978-039-44-19862.

Munsell, A., 2008 [1905]. *A Color Notation. A measured color system, based on the three qualities Hue, Value and Chroma*. The Project Gutenberg EBook of *A Color Notation*, by Albert H. Munsell. EBook #26054.

Pastoureau, M., 2001. *Blue: The History of a Colour*. Princeton, N.J.: Princeton University Press. ISBN 9780691181363.

Rosch, E., 1973. Natural categories. *Cognitive Psychology*, 4, pp. 328 – 350. ISSN 0010-0285.

Rosenzweig, M., 1961. Comparisons among Word Association Responses in English, French, German and Italian. *American Journal of Psychology*, vol. 74, no. 3, pp. 347 – 360. ISSN 0002-9556.

Saunders, B., 1993. On the origin of the word 'basic' in Berlin and Kay's Basic colour terms. *Antropologische verkenningen*, vol. 12, no 1, pp. 35 – 50. ISSN 0922-1174.

Saunders, Barbara & Jaap van Brakel (eds.)., 2002. *Theories, Technologies, Instrumentalities of Colour Anthropological and Historiographic Perspectives*.

London, New York and Oxford: University Press of America. ISBN-10 0761822658; ISBN-13 978-0761822653.

Soloviov, S., 1979. *Izobrazitel'nye sredstva v tvorchestve F. M. Dostoevskogo*. Moskva: Sovetskij pisatel' [in Russian].

Turner, V., 1966. Colour Classification in Ndembu Ritual. In: Banton, Michael (ed.). *Anthropological Approaches to the Study of Religion*, pp. 47 – 84. London: Tavistock Publications Limited. ISBN 978-1315017570.

Underhill, J., 2009. *Humboldt, worldview and acknowledgements*. Edinburgh: Edinburgh University Press. ISBN-10 0748638423; ISBN-13 9780748638420.

Van Leeuwen, Th., 2011. *The Language of Colour*. London: Routledge Publishing Co. ISBN-10 0415495385; ISBN-13 978-0415495387.

Von Helmholtz, H., 1911. *Handbuch der physiologischen Optik* (*Handbook of physiological optics*). 3 ed. Hamburg: Verlag von Leopold Voss. ISBN (modern reprint): ISBN-13 978-1362701972; ISBN-10 1362701971.

Wierzbicka, A., 1990. The meaning of colour terms: Semantics, cultures and cognition. *Cognitive Linguistics*, vol. 1, no. 1, pp. 99 – 150. ISSN (print) 0936-5907.

ABBREVIATIONS

Colors

BCT — basic color terms
B&K — Berlin and Kay
PT — prototype terms
RT — rival terms of the prototype
TBFP — terms for the basic features of the prototypes
WCS —World Color Survey

PROF. D.SC. MONY ALMALECH
Scopus Author ID: 56267012800
Web of Science Researcher ID ODK-7820-2025
ORCID ID: 0000-0002-1382-2826
New Bulgarian University
Department New Bulgarian Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: m.almalech@nbu.bg
almalech@gmail.com

МИТОЛОГЕМИ (И МИТОВЕ), АРХЕТИПИ, КЕНОТИПИ, ПРОТОТИПНИ СИТУАЦИИ, ЕТАЛОНИ, СТЕРЕОТИПИ И СИМВОЛИ В ПОЛЕТО НА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯТА (С НЯКОИ ПРИМЕРИ ОТ ИБЕРОРОМАНСКОТО ЕЗИКОВО-КУЛТУРНО ПРОСТРАНСТВО)

ВЕРА КИРКОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

MYTHOLOGEMS (AND MYTHS), ARCHETYPES, KENOTYPES, PROTOTYPICAL SITUATIONS, STANDARDS, STEREOTYPES AND SYMBOLS IN THE FIELD OF LINGUOCULTURAL STUDIES (WITH EXAMPLES FROM THE IBERO-ROMANCE LINGUISTIC AND CULTURAL SPACE)

VERA KIRKOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The current work, part of a broader theoretical and applied linguocultural study, is an attempt to fill a long-observed gap in scientific literature, regarding the structuring and framing of a unified, accessible, coherent systematization of the key aspects of the subject matter of linguoculturology (language and cultural studies), with specific emphasis on the Ibero-Romance linguistic and cultural sphere.

Keywords: linguoculturology, mythologems, archetypes, kenotypes, prototypical situations, standards, stereotypes, symbols

Лингвокултурологията, за разлика от строгата лингвистика, оперира не само с езикови форми, но и с езиковото отражение на определени феномени със символично за дадена епоха значение.
Проф. д.ф.н. д-р хон. к. Стефана Димитрова

Встъпителни думи

Трудно, но важно в лингвокултурологията се явява уточняването на обекта и предмета на изследване и тяхното разграничаване от обекта и предмета

на изследване на други интегрални науки, тъй като в концепцията за взаимодействието между езика и културата се преплитат много научни интереси.

Позовавайки се на редица автори, Гинка Димитрова извежда обобщената дефиниция, която ситуира обекта на лингвокултурологията на границата с други науки и я позиционира като място, където застъпват полетата си езикознанието и културологията, като се прилага нов изследователски подход към създадените отношения (вж. Димитрова/Dimitrova 2008).

Като предмет на лингвокултурологията Г. Димитрова на базата на класификацията на типовете лингвокултурологични явления на В. А. Маслова (Маслова/Maslova 2001, 36 – 37) посочва, че това са единиците на езика, придобили символно, еталонно, образно-метафорично значение в културата, които обобщават резултатите на човешкото съзнание – архетипно и прототипно, зафиксирано в митовете, легендите, ритуалите, обредите, фолклорните и религиозните дискурси, поетичните и прозаичните художествени текстове, фразеологизмите и метафорите, символите и паремиите (пословиците и поговорките), при това не без уточнението, че една лингвокултурологична единица може едновременно да принадлежи на няколко семиотични системи. Така В. А. Маслова описва в предмета на изследване на лингвокултурологията девет типа лингвокултурологични единици и явления: 1. Безеквивалентна лексика; 2. Митологизирани езикови единици – архетипове, митологеми, кенотипове, обредно-ритуални форми на културата, поверия, ритуали и обичаи, закрепени във фразеологизмите, пословиците, образно-метафоричните единици, в които обикновено се съдържа митологема или архетип; 3. Паремиологичен фонд на езика; 4. Фразеологичен фонд на езика; 5. Еталони, стереотипи, символи; 6. Метафори и образи на езика; 7. Стилистичен строй на езика; 8. Речевото (в по-широк смисъл – комуникативното) поведение; 9. Речев етикет (Маслова/Maslova 2008).

За целите на настоящата разработка от предложената класификация на обхвата на изследователския интерес, описан в теорията на лингвокултурологията, са подбрани онези единици и явления, чиято непротиречива единна систематика и теоретична структурираност от лингвокултурологична гледна точка в научната литература се отчита като дефицит за разглежданото езиково-културно пространство.

Изложение: митологеми (и митове), архетипи, кенотипи, прототипни ситуации, еталони, стереотипи и символи в полето на линвокултурологията (с някои примери от иберороманското езиково-културно пространство)

Митологема (и мит)

Мит (и картина на света)

Преди да се въведат митологемите като понятие, е добре да се обърне внимание и на разбирането за митовете. Една възможна, доста изчистена, но

обхватна дефиниция се намира в Енциклопедията по психология и поведенческа наука на У. Е. Крейгхед и Ч. Б. Немероф, където митовете са определени като „традиционни истории, обикновено възникнали в далечното минало в примитивните, предрационални, преднаучни общества и отразяващи сериозен интерес към теми, които продължават да занимават човешкото съзнание, като създаването на Вселената, живота, смъртта и прераждането, с позоваване на свръхестественото, предшествениците и героите“ (Крейгхед и Немероф/Kreyghed, Nemerof 2008, 644).

Митът се разглежда на първо и основополагащо място сред изброените по-горе лингвокултурологични единици и явления и заради тясната му връзка с картината на света, която е основно поле на лингвокултурологията. Всяка езикова общност създава своя езикова картина, но индивидите я пречупват през собствените възприятия, интерпретират я, пресъздават я. Езиковата картина се изгражда върху наивната картина на света. Тя е и концептуална, но върху нашите лични представи. Всеки има в съзнанието си някаква картина на света – ако ще, по интуиция, по чувства. Върху нея е изградена концептуалната, а тя е отразена в езика. Иначе казано, езиковата картина на света е отражение на концептуалната, като интерпретацията е изградена в зависимост от личните представи на пишещите. Концептуалната картина се отразява в езиковата картина на света като система, а езикът е средство за предаване на действителността. Тъкмо във връзка с картината на света и мита В. Б. Касевич твърди, че лесно може да се види как наивната картина на света притежава по същество характеристиките на мита. Според него „наивната картина на света е в една или друга степен митологична“ (Касевич/Kasevich 1996, 79), защото класическият мит е опит да се опознае светът в неговата цялост, а от мита, като културен източник, често покълват специализираните видове познание.

Трябва да признаем, че липсва една-единствена теория, която да обясни напълно целия обхват на митовете или дори на един-единствен мит, затова се търси мащабност чрез определенията на различни учени. В опита си да даде по-пълна дефиниция на мита в Енциклопедията по психология и поведенческа наука на Крейгхед и Немероф са включени и постулатите на Юнг по темата: „митовете представляват наследено колективно безсъзнателно с универсален символизъм и архетипове, а не лично безсъзнателно“ (Крейгхед и Немероф/Kreyghed, Nemerof 2008, 644 – 645). Във връзка с Португалия и португалската култура такъв би бил митът за себастианизма, добре познат на всеки португалец – пословично е как португалците при проблем неволно все още се осланят на своя крал дон Себащиао[1], все още очакват (образно каза-

[1] След мистериозното изчезване на младия португалски крал дон Себащиао в Африка настъпва криза за наследяването на трона, която е последвана от т.нар. Испанско владичество (1580 – 1640) и попадането на Португалия и Испания под единното управление на Филипинската династия. За португалците това е тежък исторически

но) да ги спаси, да се върне, чакат го да дойде така, както се чака Годо (с безнадеждното очакване на някого, който никога не идва), еквивалентно евентуално на българското чакане/гонене на Михаля (със същия смисъл, както се чака Годо или се гони вятърът).

Митологема (и картина на света)

След обяснението на митовете може да се пристъпи към опит за постигане и на разбирането и за митологемите. Според „Речника на думите в българския език“ (онлайн версия) този термин произхожда от древногръцките думи μῦθος ‘мит, предание’ и λόγος ‘мисъл, причина’ и се използва за обозначение на митологически сюжети, сцени и образи, характеризиращи се с широко разпространение в културата на народите по света, като понятието навлиза в научните среди от К. Г. Юнг и К. Керени чрез монографията „Въведение в същността на митологията“ през 1941 г. Като примери са посочени митологемата за потопа и митологемата за първочовека (вж. РДБЕ/RDBE 2024).

В центъра на нашия свят е човекът с физическото си телесно присъствие, с душата си, с емоциите си, с мислите си, с речта си. В митологическите възприятия човекът е в центъра на сътвореното. Побира в себе си околния свят и разпростира себе си върху него (вж. Маслова/Maslova 2001). Има много нюанси и оттенъци в езиковата картина на света, като най-ярки сякаш си остават тъкмо митологемите, редом с художествените образи и метафорите. Именно в съдържателната страна на езика (и по-малко в граматиката) се проявява картината на света на даден етнос. В този ред на мисли е и формулираното от Е. Баутиста Наранхо съждение, че митологемата е „образцов разказ със символична трансцендентност, променлив разказ, който невинаги е свързан с историческото време (макар при преформулиране да се повлиява от историческите обстоятелства), но който може да пребъде в своите претворявания, като вади на сцената големите загадки на човешкото същество“ (Bautista Naranjo 2013, 1027, цит. по Viana 2022, 74). Такъв е Дон Кихот за испанците, както твърди току-що цитираната авторка, или дон Себащиао за португалците чрез мита за себастианизма (O Mito do Sebastianismo).

Архетип

Архетипът според речниковата дефиниция (вж. РДБЕ/RDBE 2024) е дума с гръцки произход, формирана от ἀρχή ‘начало’ и τύπος ‘образ’. Представлява първообраз или архаични характеристики от митологичните образи, които

период и надежда за спасението си намират в очакването по някакъв чудодеен начин дон Себащиао да се завърне и отново да поеме управлението. От това всенародно упование се възползват и престъпни умове, които фалшифицират идентичността и се самопровъзгласяват за дон Себащиао – така се ражда и митът за себастианизма, или O Mito do Sebastianismo (вж. Киркова/Kirkova 2021, 2025).

присъстват във всеки човек. Значенията му са доуточнени спрямо различните научни направления: 1. Във философията на Късната античност (Филон Александрийски) – първичен образ, идея; 2. В аналитичната философия на К. Юнг – вродени психични структури, образи (мотиви), съставящи съдържанието на т. нар. „колективно безсъзнателно“, които са в основата на общочовешката символика, залегнала в митовете, вярванията, съновиденията, художествените произведения; 3. Като литературен термин – най-старият текст на значим писмен паметник, от който произхождат останалите известни негови текстове (преписи); 4. В езикознанието – изходна езикова форма, реконструирана въз основа на по-късни видоизменени прояви на закономерности на фонетичните промени в родствени езици.

Според Г. Димитрова в основата на митологемата, за която стана дума преди малко, лежи архетип и при разглеждането на архетипа като базисно понятие в лингвокултурологията авторката ни връща до традициите на платонизма, откъдето то тръгва, за да поеме главната роля в аналитичната психология на Юнг. Юнг дефинира с наименованието *архетип* обобщено-образните схеми, формиращи света на човешките представи и преминаващи през цялата история на човечеството във вид на устойчиви мотиви, които се коренят в колективното безсъзнателно; първоначално архетипите са зададени на психическата дейност на всеки индивид (Димитрова/Dimitrova 2008).

Още едно принципно уточнение би следвало да се постави тук: според съществуващата представа за архетип всичко ново е обвивка на „първосъщностите“, чийто фонд си остава неизменен, като обезателно е да се поясни, че същността би могла да е нова, също както и явлението, и в този смисъл времето не само променя изначално зададените архетипи, но имайки една далеч по-фундаментална задача, създава нови типове, и то не само такива, които са обобщение на дадената епоха, но и други, придобиващи свръхвремево значение (вж. ФЕ/FE 2024) – това са кенотипи, които представляват следващото включено понятие.

Кенотип

Кенотипът (от гръцки καινός ‘нов’ и τύπος ‘образ, отпечатък’) като понятие, според Философската енциклопедия на Националната енциклопедическа служба на Русия (вж. ФЕ/FE 2024), в конкретния раздел позоваваща се на Михаил Епщейн и насочваща към неговия „Проективен речник на хуманитарните науки“, означава „новообраз“ или обобщено-образна схема на съзнанието, която няма прецеденти в колективното безсъзнателно и посвоему символично е относима към бъдещето (Эпштейн/Epshteyn 2017).

Епщейн съотнася новопоявилия се термин *кенотип* с митологемата и архетипа, но според него, ако в архетипа общото предшества конкретното, то в кенотипа общото е крайната перспектива на конкретното, което израства от историята и я надраства. Кенотипи могат да бъдат открити в художествената литература, но също и сред онези реалии на съвременния технологично ево-

люирал живот, чието значение излиза извън рамките на собствената им предметност (Эпштейн/Epshteyn 2017).

След подобни въвеждащи разсъждения според самия Епщейн се достига до една възможна дефиниция на кенотипа като познавателно-творческа структура, отразяваща нова кристализация на общочовешкия опит, придобит в конкретни исторически обстоятелства, без да се свежда до тях, а встъпващ като първообраз на потенциално възможното или онова, което е в процес на изграждане, т.е. явява се първообраз спрямо бъдещето. Така кенотипът е възможност да се универсализира новият исторически опит, защото за тези откриващи се измерения на културата е необходима терминология, която да не връща назад във времето, а да изпраща напред към бъдещето, като всичко това по никакъв начин не е в противоречие с Юнг, чието безсъзнателно е в състояние да твори новото, то не е исторически неподвижно, а е продуктивно. Според Епщейн е важно да може да се отделят консервативните слоеве от областта на архетипите от съзидателните и динамични слоеве, произвеждащи кенотипи. За пример тук може да послужи и португалският архитектурен стил мануелин, наречен така по името на крал дон Мануел I и посветен на откритията по море. Символно увековечено е да пребъде делото на краля, прославил се като Божия избраник и помазаник, тъй като името на архитектурния стил, назован в негова чест, бележи променилия се свят и навлиза като кенотип. Кенотип „без прецеденти в колективното безсъзнателно и посвоему символично относим към бъдещето“ (Эпщтейн/ Epshteyn 2017) спрямо тогавашния момент. А е доказан като такъв и спрямо днешния момент – монархът остава като архетип на преуспелия владетел, еталон за харизматичната имперска власт, кодиран езиково и в щастливото прозвище на благополучието дон Мануел Богопомазания или дон Мануел Прещастливия.

Прототип

За определяне на значението на прототипа (от гр. πρωτότυπος ‘първообраз’, през нем. *Prototyp* или фр. *prototype*) отново по логичен път е позоваването първо на речниковата дефиниция на думата в различните ѝ употреби в науките, които обаче извеждат общите ѝ характеристики на първичен модел, на базата на който се създават последващите копия, аналози и/или подобрени разновидности: 1. Първоначален образец, първообраз на нещо, обикновено предмет или идея; 2. *Литер. Изк.* Действително съществуващи лице или обект, чиито черти авторът използва при създаване на литературно, пластично или сценично произведение; първообраз; 3. *Техн.* Изработен в една или няколко бройки модел на ново изделие, машина или устройство, предназначен за серийно промишлено производство; първообраз; 4. *Филос.* Обобщение за понятие, явление, създадено въз основа на множество конкретни прояви, факти и подобни; архетип (срв. РДБЕ/RDBE 2024).

Ясно е, че може да се възприеме като някакъв стандарт и съществуващ модел на матрица, приета за форма на меродавност, в която всеки следващ

създаден обект може да се впише като копие или на базата на която да създаде по-усъвършенствана своя версия. Прототипът е „мисловен модел“ и „набор от общи характеристики“ според Енциклопедия „Консепто“ (вж. EC 2013 – 2024).

В лингвокултурологията по-конкретно обикновено предпочитанията са не да се говори точно за прототипи, а за прототипни образи и ситуации, зафиксирани във фразеологизми или други езикови единици, съпоставени с известните кодове на културата, в което според В. А. Маслова се състои основната задача на лингвокултурологията – да експлицира културната значимост на езиковите единици или т. нар културни знания, които са част от културната компетенция на говорещия на даден език (Маслова/Maslova 1997, 11). Прототипна ситуация от върховно значение за разстлалия се отвъд океана свят са Великите географски открития, позволяващи тласък на една нова митология с митологемата за Петата империя на духа, захранила работата на продуктивния отец Антонио Виейра (вж. Vieira 1696) и гениалния поет Фернандо Песоа (вж. Pessoa 1934), редом с други, провидели в изпълнението на месианското дело идването на Златния век до края на дните.

Еталон

Еталон според речниковата дефиниция е: 1. *Спец.* Точен образец, модел като мерна единица от дадена измерителна система, по който се изработват и сверяват съответните измерителни уреди; 2. *Спец.* Измерителен прибор или апарат с голяма точност, който служи за проверка на други такива прибори. // Контролно-измервателен уред, шаблон, изработен по определена система за широка употреба; 3. *Банк.* Количество метал, обикновено злато, който е стойността на една монетна единица в дадена монетна система; 4. *Прен. книж.* Мерило, образец за сравнение (РДБЕ/RDBE 2024).

Що се отнася конкретно до лингвокултурологията, еталоните, възприети като форма на меродавност и стандарт, отново са обвързани с езиковата картина на света и особено с наивната, като най-първична и дълбоко вкоренена. Според Г. Димитрова еталонът е „същност, измерваща свойствата и качествата на предметите и явленията, това е мярка на нещата, представена в образна форма“ (Димитрова/Dimitrova 2008), което често присъства имплицитно в кралските прозвища на иберороманските владетели, подобно на дон Мануел I Богопомазания или Прещастливия.

При използването на цялостни образи като еталони винаги изпъква някакво одобрително или неодобрително емоционално отношение на субекта към обозначеното по този начин. Във всяка национална езикова картина на света може да има и някои еталонни празноти, които невинаги да са добре обяснени логически (вж. Маслова/Maslova 1997, Маслова/Maslova 2001).

Стереотип

Има известна доза предизвикателство при опитите да се дефинират поня-

тия, които са често и почти произволно употребявани в ежедневието. Най-малкото заради това, че са с масова употреба в множество ситуации и волно или неволно смисълът им се разширява, повлиява и видоизменя ситуативно, обикновено по индивидуален усет, както стои въпросът със стереотипа.

За пръв път американският двукратен носител на наградата „Пулицър“ Уолтър Липман – писател, журналист и политически коментатор – успява да наложи широко термина *стереотип* (макар вече да е съществувал в друг контекст) в книгата си „Общественото мнение“ от 1922 г., за да му придаде познатите днес в психологията и социалните науки измерения, като възможност да се провокираме и да се огледаме малко по-критично в средата си, която иначе под напора на инерцията не поставяме под съмнение:

> Като погледнем назад, ще установим колко непряко познаваме средата, в която все пак живеем. Можем да забележим, че новината за нея стига до нас веднъж бързо, веднъж бавно; винаги обаче към онова, което мислим, че е истинската картина, се отнасяме тъй, сякаш е самата действителност около нас. По-трудно е да си представим това за нашите собствени убеждения, от които се ръководим в даден момент, ала стане ли дума за други хора и други времена, сами се ласкаем колко е лесно да видим, че напълно сериозно те възприемат някои абсурдни и нелепи представи за света (Липман/Lipman 2024, 14).

За стереотипа сякаш всеки има някакво свое схващане и опитът сочи, че е сложно да се обрамчи само за конкретиката на изучаваната дисциплина, без да има подсъзнателен натиск от предишни разбирания. Стереотипите обобщават възгледите за дадена група и затова няма как да бъдат верни за всеки отделен казус. Примери за стереотипи можем да открием в популярните съждения: че северните народи са студени; южните народи са мързеливи; французите и италианците са първокласни любовници; германците са технократи; че испанците са шумни; че на испанците само фиеста и сиеста им трябва; че португалците са меланхолични, много суеверни, фаталисти, все очакват да ги спаси някакво чудо (например дон Себащиао или Богородицата от Фатима) и прочее. Те се отнасят до манталитета, характера и навиците. Има и стереотипи по визуални физически белези: всички американци са дебели, средиземноморците са дребни и т.н.

По отношение на испанците и португалците, тъй като в настоящата работа акцентът е върху тях, може да се дадат много примери, идващи от представителите на тези нации, за да се избегнат спекулации с външните мнения (т.нар. автостереотипи, които са за предпочитане в случая). Дори само с едно произволно набиране в интернет търсачките на „испанци и шум“ излизат десетки статии по темата (при това изключвайки материалите на тема производствен и градски фонов шум като здравни проблеми). Тъй като проучвания сред населението на различни големи и малки градове сочат, че най-смущаващи са съседските шумове от говорене, скандали, битови сцени и

други подобни, интерес представлява един скорошен текст – „Защо испанците говорим толкова високо? Причините и последствията на нашето викане“ (вж. Macías 2023). В публикацията посредством три от най-знаменателните викове в испанската история авторът се опитва да даде находчиво обяснение за трайното високо говорене и големия шум, който произвеждат местните в ежедневието (и който най-вече с тона на гласа според него изненадва чужденците). За да обоснове своите заключения, се позовава на поета Леон Фелипе:

> Първо, онова „Земя!“, което членовете на екипажа на Колумб са изкрещели, когато са стигнали до Америка, т.е.: „Току-що открихме нов свят, свят с други измерения спрямо този, към който пет века по-късно, при голямото крушение на Европа, щеше да се наложи да се вкопчи надеждата на човека“. Второ, Дон Кихот и неговата „Справедливост, справедливост, справедливост!“. И последно, през 1936 г., когато по улиците на цяла Испания хората викаха „Идва вълкът!“, опитвайки се да предупредят останалите за опасностите на един настъпващ все по-близо и близо фашизъм (Macías 2023).

А за португалския фатализъм, за суеверността, непрекъснатите оплаквания, очакването да бъдат спасени по чудо и други стереотипи подкрепа намираме в думите на А. Батища-Бащош, един изключителен анализатор на манталитета и душевността на съвременниците си (а и не само):

> Обаче португалците са едни дребосъчни, затрупани с дечурлига мъртъвци. Вайкат се, окаяно се оплакват, само рядко протестират, рядко се възмущават: говорят тихо. Рахитични, суеверни, невежи, затлъстели, смесват минало, настояще и бъдеще, напиват се, храчат по земята, бият жените си, взаимно се обвиняват, атакуват се с примитивни митове, обитават ограничени пространства в заразни квартали, увеличават звука на радиото отвъд поносимите граници, по цяла седмица обсъждат футбол, вярват в лошия късмет и в чудото на Богородицата от Фатима, тълпят се и стават патетични с противната скромност на своите желания; отново се напиват. Ей ги на: малтретирани, засегнати, наранени, охулени, подчинени на пълната илюзия, че докато споделят неволите си, ги слушат с почтително разбиране и симпатия. И го правят без никакъв свян. Задоволяват се с това да изкарват на бял свят кирливите си ризи, та дори и публично. На опашката за трамвай, във вътрешността на претъпканите автобуси, в обърканата суматоха на вагоните на метрото, миризма на пот, на некъпани тела, отпадъци, нечистотии, смрадливи лица на трупове, безсмислени препирни, сплетни, суета, вицове и груби смешки, хитрости на дребно и гротескни навици. В неделя се разхождат на групи из търговските центрове (Батища-Бащош/Batishta-Bashtosh 2003, 38).

На базата на набор от добре познати местни стереотипи авторът изгражда колективен образ, за да може после да извади открояващите се единици, които разрушават тази представа и изпъкват на фона на общото. Похватът е ясен, примерът – красноречив.

Стереотипите се усвояват в хода на житейския опит, който се формира под въздействието на семейната среда, образованието и личните преживявания. Те са удобни тогава, когато липсва собствен прочит за дадена ситуация или събитие, улесняват, но биха могли и да са опасни поради липсата на обективна преценка. Изключително устойчиви са във времето, трудно подлежат на промяна.

Символ

За дефиниране на понятието *символ* (от гр. Σύμβολον), отново заради разноликата му употреба прибягваме до „Речника на българския език“ (вж. РБЕ/RBE 2024), откъдето се извеждат следните значения по сфери на интерес: 1. Графично изображение, което служи за условно обозначаване на предмет, явление и подобни; знак; 2. Предметно конкретизиран образ, който служи за условно обозначаване на някаква идея, представа, чувство и пр.; 3. Нещо (предмет, образ, действие и под.), което въплъщава, олицетворява друго нещо. // Човек, който е въплъщение, олицетворение на определена идея, качества и под.; 4. Предмет или изображение за означаване на принадлежност към нещо (определена нация, организация, партия и др.) или на длъжност, функция на някого; емблема, знак; 5. *Спец*. Условен знак за обозначаване на дадена единица, величина или действие. 6. *Литер. Изк.* Художествен образ, който се използва за условно обозначаване на някакъв предмет, явление, понятие или идея върху основата на сходство; 7. Символ верую (Символ на вярата) а) *Рел.* Религиозен текст, който излага накратко основните положения на християнската религия; верую, символ на вярата. Б) *Прен. Книж.* Убеждения, възгледи или разбирания по някакъв въпрос; верую, кредо.

Разбира се, значенията на символа в тази многоликост биха могли да се прецизират по области, но тук е важен конкретният интерес на лингвокултурологията. Маслова уточнява, че лингвокултурологията се ограничава само в рамките на културата, където символът може да бъде отнесен към стереотипните явления, характерни за съответната култура, защото символът, закодиран в контекста на различните култури, има различен смисъл в тях, той е знак, в който първичното съдържание се оказва форма за вторичното (Маслова/Maslova 2006).

Заключителни бележки

Теоретико-приложният интерес на лингвокултурологията към определени аспекти на познанието, залегнали в предмета ѝ на изследване, дисперсното им и неедностранчиво присъствие в научната литература по сфери на интерес, налагаше да се структурират и систематизират анализираните понятия от гледна точка на лингвокултурологията и спрямо конкретните нужди на ибероромансkото езиково-културно пространство, с цел да се запълни този трайно наблюдаван дефицит.

Литература

Батища-Бащош, А., 2003. *Застинал вътре в зимата човек*. София: Пет Плюс.

Димитрова, Г., 2008. *Тезаурусно моделиране на лингвокултурологичната терминология*. Варна: LiterNet. [https://liternet.bg/publish22/g_dimitrova/tezaurusyt/02.htm], 13.03.2024.

Эпштейн, М. Н., 2017. *Проективный словарь гуманитарных наук*. Москва: Новое литературное обозрение. [https://terme.ru/slovari/proektivnyi-slovar-gumanitarnyh-nauk-novoe-literaturnoe-obozrenie-2017-g.html], 22.03.2024.

Касевич, В. Б., 1996. *Буддизм. Картина мира. Язык*. Санкт-Петербург: Центр Петербургское Востоковедение.

Киркова, В., 2021. *Относно голия бразилски индианец*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. DOI: 10.7546/ATNBI.2021. ISBN 978-619-245-132-5.

Киркова, В., 2025. *Владетели и прозвища: лингвокултурологични ескизи на иберороманския свят*. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. ISBN 9786192455507.

Крейгхед, У. Е., Немероф, Ч. Б., 2008. *Енциклопедия по психология и поведенческа наука*. София: Наука и изкуство. ISBN 978-954-02-0310-2.

Липман, У., 2024. *Общественото мнение. Ролята на новините, медиите и пропагандата в модерната демокрация и парламентарните избори.* София: Изток-Запад. ISBN 978-619-01-1469-7.

Маслова, В. А., 1997. *Введение в лингвокультурологию*. Москва: Наследие.

Маслова, В., 2001. *Лингвокультурология*. Москва: Академия. [https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php], 26.11.2023.

РБЕ, 2024. *Речник на българския език (онлайн версия).* София: Институт за български език. [https://ibl.bas.bg/rbe/], 29.01.2025.

РДБЕ, 2024. *Речник на думите в българския език* (Тълковен, синонимен, етимологичен, двупосочен Английско-български речник) [http://rechnik.info/], 11.10.2024.

ФЕ, 2024. *Философская энциклопедия*. Москва: Национальная Энциклопедическая Служба. [https://terme.ru/termin/kenotip.html], 12.10.2024.

References

Batishta-Bashtosh, A., 2003. *Zastinal vatre v zimata chovek*. Sofia: Pet Plyus.

Bautista Naranjo, E., 2013. *La reescritura del mito de Don Quijote en la novela de lengua inglesa y de lengua francesa de los siglos XIX y XX. Estudio de literatura comparada y mitocrítica.* Madrid: Universidad de Castilla-La Mancha, Clásicos Dykinson.

Dimitrova, G., 2008. *Tezaurusno modelirane na lingvokulturologichnata terminologiya*. Varna: LiterNet. [https://liternet.bg/publish22/g_dimitrova/tezaurusyt/02.htm], 13.03.2024.

EC, 2013 – 2024. *Enciclopedia Concepto*. Buenos Aires: Editorial Etecé, 2013 – 2024. [https://concepto.de/prototipos-textuales/], 19.10.2024.

Epshteyn, M. N., 2017. Proektivnyj slovar' gumanitarnyh nauk. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie. [terme.ru/slovari/proektivnyi-slovar-gumanitarnyh-nauk-novoe-literaturnoe-obozrenie-2017-g.html], 22.03.2024.

FE, 2024. *Filosofskaya enciklopedia*. Moskva: Nacional'naya Enciklopedicheskaya Sluzhba. [https://terme.ru/termin/kenotip.html], 12.10.2024.

Kasevich, V. B., 1996. *Buddizm. Kartina mira. Yazyk*. Sankt-Peterburg: Centr Peterburgskoe Vostokovedenie.

Kirkova, V., 2021. *Otnosno goliya brazilski indianets*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov". DOI: 10.7546/ATNBI.2021. ISBN 978-619-245-132-5.

Kirkova, V., 2025. *Vladeteli i prozvishta: lingvokulturologichni eskizi na iberoromanskiya svyat*. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov". ISBN 9786192455507.

Kreyghed, U. E., Nemerof, Ch. B., 2008. *Entsiklopediya po psihologiya i povedencheska nauka*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 978-954-02-0310-2.

Lipman, U., 2024. *Obshtestvenoto mnenie. Rolyata na novinite, mediite i propagandata v modernata demokratsiya i parlamentarnite izbori*. Sofia: Iztok-Zapad. ISBN 978-619-01-1469-7.

Macías, C., 2023. "¿Por qué los españoles hablamos tan alto? Los motivos y las consecuencias de nuestros gritos". *El Confidencial. El Diario de los Lectores Influyentes*. Madrid: TITANIA COMPAÑÍA EDITORIAL, S. L. [https://www.elconfidencial.com/alma-corazon-vida/2023-08-16/por-que-espanoles-hablamos-alto-motivos_3718127/]19.02.2025.

Maslova, V. A., 1997. *Vvedenie v lingvokul'turologiyu*. Moskva: Nasledie.

Maslova, V., 2001. *Lingvokul'turologiya*. Moskva: Akademia. [https://gumer.info/bibliotek_Buks/Linguist/maslova/index.php], 26.11.2023.

Pessoa, F., 1934. *Mensagem*. Lisboa: Parceria António Maria Pereira. [https://www.cultuga.com.br/fernando-pessoa-livros-pdf], 24.08.2023.

RBE, 2024. *Rechnik na balgarskiya ezik* (online version). Sofia: Institut za balgarski ezik. [https://ibl.bas.bg/rbe/], 29.01.2025.

RDBE, 2024. *Rechnik na dumite v balgarskiya ezik (Talkoven, sinonimen, etimologichen, dvuposochen Angliysko-balgarski rechnik)* [http://rechnik.info/], 11.10.2024.

Viana, V., 2022. *As andanças do mito literário de Dom Quixote pelas páginas dos livros didáticos de espanhol.* São Paulo: ASSIS, [https://repositorio.unesp.br/entities/publication/0a497a7b-31bf-406b-8e1d-1d94beb863f6], 17.02.2025.

Vieira, A., 1696. "Sermão dos bons anos". *Sermoens do P. Antonio Vieira (Volume 11) [...] da Companhia de Jesu, Prègador de Sua Magestade. Undecima Parte, offerecida à Serenissima Rainha da Grã Bretanha.* Lisboa: Officina de Miguel Deslandes. [digital.bbm.usp.br/handle/bbm/4564], 22.01.2025.

Ас. д-р Вера Киркова
ORCID ID: 0000-0002-1379-612X
Web of Science Researcher ID: ACI-3709-2022
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по испанистика
София, България
E-mail: v.kirkova@uni-sofia.bg

Assist. Prof. Vera Kirkova, PhD
ORCID ID: 0000-0002-1379-612X
Web of Science Researcher ID: ACI-3709-2022
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Classical and Modern Languages
Department of Hispanic Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: v.kirkova@uni-sofia.bg

A/STEREOTYPIE DES RELATIONS HOMME-FEMME (DANS LES PROVERBES POLONAIS ET BULGARES)

DIMITRINA HAMZE
UNIVERSITE DE PLOVDIV « PAÏSSII HILENDARSKI »
PLOVDIV, BULGARIE

A/STEREOTYPICALITY OF MALE–FEMALE RELATIONS (IN POLISH AND BULGARIAN PROVERBS)

DIMITRINA HAMZE
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The inexhaustible and ever-inspiring topic of male–female relations reveals their complex, unequal, and, to a large extent, confrontational nature. Therefore, it is worth seeking ways to overcome the painful aspects within them in order to achieve relative harmony. One of the possible areas for finding such ways is the linguistic sphere, understood in the broadest sense of the term – encompassing not only language itself but also culture, mentality, communication, stereotypes, values, and more. These categories are not only "covalent" but also bear direct influence on intergender relations. The aim of the study is to prove that inevitable stereotyping can also generate anti-stereotypical energies within itself, that is, the stereotype can self-contradict and self-deconstruct. The main factor driving this process is cryptocommunication. The results of the study show that, despite their stability, proverbs are dynamic structures with "flexible" semantics that allow for various interpretations. The very object of stereotyping also has "a share of responsibility" for the establishment of a given stereotype. The existence of proverbs with opposing meanings contributes significantly to extracting the individually unique from the generally shared. Stereotyping stimulates the search in the deeper layers of what is said for the hidden psychological foundations underlying it, thus forming an important premise for improving communication between men and women. The methods used are: semantic-analytical, cognitive-pragmatic, psychological, and comparative.

Keywords: a/stereotypicality, man, woman, relations, proverbs, cryptocommunication, evaluation

L'homme, la femme et leurs relations constituent un thème éternel, qui n'est jamais passé de mode, puisque ces relations entretiennent la vie et dessinent l'avenir du monde. Les relations harmonieuses entre les sexes, si controversées de

nos jours, sont d'une importance essentielle pour la survie du genre humain et pour le sauver de l'autodestruction.

Le besoin d'amour se fait sentir plus que jamais. Dans son ouvrage *Poétique de l'amour*, Valeri Stefanov remarque que

« dans le monde contemporain, les gens confondent l'amour avec les intérêts, les attachements, les dépendances, les engagements moraux. […]. La consommation croissante des transgressions sexuelles, du mal et du sinistre est plus qu'évidente. Il n'est pas difficile de deviner que cela se fera au détriment de l'amour, conséquence de son déclin. Toutes les compassions, les peines de cœur, les politiques d'amitié, les corrections politiques ne valent pas une goutte d'amour humain » (Стефанов/Stefanov 2016, 10 – 11).

Les substituts contemporains de l'amour ne nous aident pas à vivre pleinement, à être véritablement heureux et à nous réaliser comme individus. La satisfaction que nous atteindrons ou non dans notre vie commune avec la personne choisie dépend dans une large mesure de notre capacité à équilibrer le stéréotypé et l'anti-stéréotypé. La stéréotypisation est inévitable, car le réflexe cognitif et la capacité de conceptualisation du sujet cherchent un appui et un catalyseur dans la perspective de la généralisation, de la synthèse de l'expérience acquise – ce qui engendre le stéréotype par la simplification inévitable et la mise en relief des caractéristiques dominantes, imposées par leur diffusion en masse et leur fréquence élevée. La stéréotypisation aide le sujet à s'orienter dans le monde, mais elle l'entrave également, car elle menace de l'engloutir complètement et de le sceller dans la limite du moule, de bloquer son épanouissement individuel, et par conséquent, de nuire aux relations interpersonnelles. Or, à toute action correspond une réaction égale et opposée. Le sujet a une nature antinomique – il oscille comme un pendule entre joie et douleur, peur et courage, ascension et déclin, optimisme et désespoir, jeunesse et vieillesse, vie et mort. C'est pourquoi son chemin de vie est inégal et ardu, rempli d'épreuves douloureuses. Trempé dans ce chemin, il devrait instinctivement chercher un contrepoids au stéréotype. Si une personne adopte une disposition à contester la norme admise, à examiner attentivement et à évaluer équitablement les qualités individuelles de l'Autre, elle insufflera une énergie anti-stéréotypée et jouera un rôle de correctif constant face au stéréotype. Il est important de comprendre que, même à l'intérieur du stéréotype lui-même, le sujet peut trouver un stimulus pour l'explorer et le dépasser.

1.0. Anatomie du stéréotype

L'origine du mot est révélatrice sur le plan sémantique – du grec *stereós* 'stanowiący bryłę' (un bloc massif) + *týpos* 'odcisk, ślad' (empreinte, trace).

Le stéréotype est avant tout un système de convictions de la masse, et les convictions individuelles reflètent en grande partie les attitudes sociales dominantes. C'est pourquoi il s'enracine si facilement et si durablement dans la conscience collective.

Le stéréotype a néanmoins ses aspects positifs :

1) Il nous pousse de lui-même vers une pensée anti-stéréotypée – c'est-à-dire

qu'il est enclin à s'auto-détruire de l'intérieur, à se renier. Un constat stéréotypé provoque toujours la question : *Pourquoi ? Quelles sont les raisons d'une telle affirmation ? Existe-t-il des causes psychologiques (et lesquelles) correspondant à un certain type de discours ou de comportement ?*

2) Le stéréotype est un stimulus pour la critique et l'autocritique. Les évaluations dans les parémies sont principalement critiques. Nul n'est parfait. Pourquoi devrions-nous nous offusquer lorsque nos défauts sont soulignés ? La critique est une occasion de nous améliorer et de vivre de façon plus harmonieuse.

3) Le choc entre les stéréotypes est, lui aussi, constructif. Un stéréotype attaqué par un anti-stéréotype, par exemple dans les proverbes, met explicitement en évidence l'inadéquation (l'inconsistance) d'un négatif absolu.

4) Un stéréotype négatif peut jouer un rôle positif – il constitue une technique psychologique pour renforcer l'attirance entre les sexes.

5) La vulnérabilité d'un stéréotype négatif (concernant les femmes) devient évidente lorsqu'il apparaît également dans l'espace masculin, même si c'est plus rarement le cas. Le simple fait qu'il existe est révélateur, et la différence quantitative n'est pas d'une grande importance.

6) L'existence de proverbes exprimant des points de vue opposés sur un même sujet (par exemple une qualité féminine) prouve le caractère incertain et relatif d'un stéréotype, c'est-à-dire le rend instable, vulnérable, et remet en cause sa validité.

7) Le nouveau, qui au départ se met en marche pour balayer un stéréotype vieilli, se stéréotype à son tour très rapidement. Alors, l'ancien reprend sa place, se réactualise et « fait tourner la roue » des alternances (Le nouveau vieillit et l'ancien se renouvelle). Cela devient une preuve du cycle conceptuel et philosophique dans le champ mental du sujet.

2.0. Les proverbes comme repères existentiels

Pourquoi choisissons-nous précisément les proverbes comme matériel illustratif ? Parce qu'ils sont un extrait imagé et expressif de l'expérience humaine totale, sous forme de sagesse synthétisée, destinée à être partagée avec le partenaire communicatif (le récepteur).

Je considère la parémiologie comme une partie de la phraséologie, et je la situe dans des limites larges, comme un territoire qui comprend non seulement les proverbes à proprement parler, mais aussi toutes sortes de sentences (aphorismes, maximes, phrases ailées) – créations de l'esprit à la fois collectif et individuel. Ayant acquis une popularité et une stabilité, certaines trouvailles d'auteurs deviennent propriété collective, c'est-à-dire qu'elles entrent dans le fonds parémiologique.

La tension émotionnelle, génératrice d'expressivité dans les proverbes, est palpable, bien que souvent masquée par l'apparente impassibilité de l'énoncé aphoristique. Souvent, sous la façade représentative, bouillonnent de sombres passions et se livrent de violentes batailles entre l'esprit et le cœur.

3.0. Le stéréotype s'auto-conteste

A. Forme stéréotypée – La femme est une menace

Dans la psyché masculine, la femme est quelque chose de redoutable, car le mystérieux, l'inconnu et l'inconnaissable inspirent la peur. Le sentiment de l'homme d'avoir un sol incertain sous ses pieds est en grande partie un processus inconscient, c'est-à-dire que ses réactions négatives ne contiennent pas d'intention malveillante ou discriminatoire envers le sexe féminin.

Voici quelques proverbes où l'image féminine suscite incompréhension, tension troublante, irritation et hostilité :

Mężczyźni nie potrafią poznać kobiet, ale wciąż próbują[1]. ('Les hommes ne parviennent pas à comprendre les femmes, mais ils continuent d'essayer.', 'Мъжете не успяват да разберат жените, но не спират да се опитват.');

Kobiety są tak trudne do przejrzenia, ponieważ każda z nich stanowi wyjątek od reguły. ('Il est difficile de comprendre les femmes, car chacune d'elles est une exception à la règle.', 'Трудно е да разбереш жените, защото всяка от тях е изключение от правилото.';

Chwiejną i zmienną jest zawsze kobieta ('La femme est toujours hésitante et changeante.', 'Жената винаги е колеблива и изменчива.').

Водата се води като жена.[2] ('L'eau se conduit comme une femme.');

Жената не е цвете да го помиришеш и познаеш какво е. ('La femme n'est pas une fleur qu'on sent et dont on devine la nature.').

L'homme tient coûte que coûte à être remarqué, surtout dans les relations entre les sexes. C'est simplement un besoin psychique naturel. C'est pour cette raison que les hommes provoquent, interpellent à chaque parole, comme s'ils criaient « Regarde-moi ! ». Il vaut mieux être remarqué par quelque chose de négatif et de provocateur, voire être rejeté, que de ne pas être remarqué du tout. La conscience de ne pas être vu, d'être oublié est une conscience d'abandon, d'impercebtilité, de non-existence et de non-réalisation.

Selon les observations de Karen Horney, l'homme ressent un besoin de « diminuer » l'importance des femmes, besoin incomparablement plus fort que le besoin équivalent chez les femmes. Lorsqu'on doute de la justesse de l'évaluation masculine du sexe féminin, il faut admettre que le dogme de l' « infériorité » des femmes découle de cette tendance masculine inconsciente. Cela signifie que l'envie masculine (au niveau inconscient) envers le principe féminin est extrêmement forte. C'est précisément elle qui est la cause de l'élan créateur masculin vers des manifestations intellectuelles, professionnelles et sociales éclatantes, comme réaction compensatoire (Хорни/Horney 1996, 31 – 32).

[1] Les proverbes polonais sont extraits des sources siuvantes, indiquées par des abréviations: SF, LP, SPP, PNW.

[2] Les proverbes bulgares sont extraits des sources siuvantes, indiquées par des abréviations : BNT, PS, BPIP.

La peur masculine du mystère féminin se déguise en acte d'accusation contre tous les défauts possibles du sexe féminin : stupidité, futilité, curiosité et commérage, débauche et infidélité, paresse et négligence, bavardage, méchanceté et jalousie, malveillance. L'homme veut en apparence noircir la femme, mais en réalité, il est irrésistiblement attiré par elle.

B. Forme stéréotypée – La femme est mauvaise, la femme est diabolique

Puisque l'inconnu inspire la peur, il est donc sombre, impénétrable, inaccessible, hostile, mauvais. L'impossibilité de percer l'énigme féminine s'associe à la méchanceté supposée de la femme. La comparaison de la femme avec le diable est une figure fréquente :

Strzeż się złej kobiety i nie ufaj dobrej. ('Méfie-toi d'une mauvaise femme et ne fais pas confiance à une bonne', 'Пази се от лоша жена и не вярвай на добрата');

Gdy się baba rozpanoszy, to i diabła wypłoszy. ('Quand la femme s'emporte, elle effraie même le diable.', 'Когато жената се развихри и дявола ще изплаши.);

Nie masz kobiety, której by zło nie skusiło ('Il n'y a pas de femme que le mal ne tenterait pas.', 'Няма жена, която да не е изкушена от злото.);

Aby oszukać kobietę, potrzebny był wąż, ale aby oszukać mężczyznę, wystarczyła kobieta. ('Pour tromper la femme, il faut un serpent, mais pour tromper l'homme, la femme suffit.', 'За да се излъже жената е била нужна змия, а за да се излъже мъжът е била достатъчна жената.');

Kobieta ze swym instynktem dręczenia jest i będzie zawsze zgubą mężczyzny ('La femme, avec son instinct de tourmenter, est et sera toujours fatale pour l'homme.', 'Жената със своя инстинкт да тормози е и ще бъде винаги пагубна за мъжа.').

Жената е голям дявол или по-лукава от дявола. ('La femme est un grand diable ou plus rusée que le diable.');

На жената дяволите в тилът ù са мътят. ('Les diables, dans la nuque de la femme, la trament.');

На жената дявола е парата, а на мъжът – жената. ('L'argent est le diable de la femme, et la femme est le diable de l'homme.').

Вода, огън и жена - страшно са зло. ('L'eau, le feu et la femme – voilà des maux redoutables.').

Пази, Боже, от жена, от огън и от вода! ('Dieu nous préserve de la femme, du feu et de l'eau !').

Вярвай кучката си, жена си не вярвай. ('Crois ta chienne, mais ne crois pas ta femme.').

C. Forme stéréotypée – La femme est belle, mais trompeuse, infidèle, vicieuse

Pour rendre plus supportable et « digeste » pour l'homme la perfection originelle et cosmique du principe féminin, il faut nécessairement l'équilibrer par un

défaut – d'où la tendance masculine à contrebalancer une qualité positive de la femme par un « contrepoids ». Ainsi, une grande beauté doit-elle être contenue ou réduite. Elle est généralement rachetée par diverses faiblesses et vices féminins :

Żona ładna zawsze zdradna. ('Une femme jolie est toujours infidèle.', 'Хубавата жена винаги е невярна.);

Uroda bez dobroci jest nic nie warta. ('La beauté sans bonté ne vaut rien.', 'Хубост без доброта нищо не струва.');

W ładnem ciele cnoty niewiele. ('Dans un beau corps, peu de vertu.', 'В красивото тяло добродетелта е малко.');

Niewiasta urodziwa, ale gniewna albo wrzaskliwa. ('Belle femme, mais colére-use ou criarde.' 'Хубава жена, но гневлива и креслива');

Urody dość, a serca mało. ('Beaucoup de beauté, mais peu de cœur.', 'Много хубост, но малко сърце');

Pięknością się człowiek nie naje. ('On ne se nourrit pas de beauté.', 'С хубост човек се не наяжда.');

Хубава жена – много познайници. ('Belle femme – beaucoup de connaissances.');

Хубост се ни яде, ни пие. ('La beauté ne se mange ni ne se boit.');

Хубостта хляб не дава. ('La beauté ne donne pas de pain.');

Отвънка гиздава, отвътре гнидава. ('Belle à l'extérieur, pou infestée à l'intérieur.');

Мома гиздосия, булка поразия. ('Fille coquette, épouse désastreuse.');

Не хвали ми хубавица, а хвали ми работница. ('Ne loue pas la belle, mais loue la travailleuse.');

Убавиня къща върти ли? ('La beauté fait-elle tourner la maison ?');

Хубостта са на чело не носи, а човещина. ('On ne porte pas la beauté sur le front, mais l'humanité.').

D. Forme stéréotypée – La femme est belle mais sotte

L'intelligence et la stupidité sont des catégories préférées et populaires, « commentées » de manière évaluative dans les proverbes. La stupidité est l'un des « équilibreurs » les plus fréquents de la beauté. L'intelligence est une priorité incontestée pour l'homme ; la femme est généralement représentée comme sotte, immature, frivole, naïve et superficielle :

U kobiety włos długi, a rozum krótki ('La femme a les cheveux longs mais l'intelligence courte.', 'На жената косата е дълга, а умът къс.');

Słodka idiotka (ironiquement, 'jolie idiote' – pour une femme très belle, douce mais peu intelligente et infantile, ирон. 'сладка идиотка' – за много красива, мила, но слабо интелигентна, инфантилна жена);

Piękna główka, ale czcza. ('Belle tête, mais vide.', 'Хубава главица, ама празна.');

Niewiasta piękna a głupia, jest jak złote kolce w pysku świni. ('Belle femme mais sotte comme un anneau en or dans la bouche d'un cochon.', 'Хубавата, но

глупава жена е като златна халка в устата на свиня.’);

Rozumu Bóg do urody nie przywiązał. (‘Dieu n’a pas lié beauté et intelligence.’, ‘Бог не е свързал красотата с ума’,),

Dużo na głowie, mało w głowie, jeszcze mniej w sercu – dziś się kobietą zowie. (‘Beaucoup sur la tête, peu dans la tête, encore moins dans le cœur – aujourd’hui cela s’appelle une femme.’, ‘Много върху главата, малко в главата, а още по-малко – в сърцето. Днес това се нарича жена.’).

Дългокоса – плиткоума/краткоума. (‘Cheveux longs – peu d’intelligence / courte intelligence.’);

Жената е дългокрака, но плиткоумна. (‘La femme est grande de jambes mais peu intelligente.’);

Убава глава, ама мозък няма. (‘Belle tête, mais de cervelle point.’);

Не хвали ми хубост, а ум. (‘Ne vante pas ma beauté, mais mon intelligence.’);

Очи на икони, ум на кокони. (‘Yeux d’icônes, cerveau de cocons.’).

Cependant, il existe aussi des proverbes qui reconnaissent et valorisent l’intelligence de la femme :

Mądra żona męża korona. (‘La femme sage est la couronne de l’homme.’, ‘Мъдрата съпруга е короната на мъжа.’).

Жена, която е умна и разумна, не оставя мъжа си да страда, (‘Une femme intelligente et raisonnable ne laisse pas son mari souffrir.’);

Хубавата жена е угодна на очите, а умната на сърцето. (‘Une belle femme plaît aux yeux, mais une femme intelligente plaît au cœur.’);

Умната жена струва повече от елмаз. (’Une femme intelligente vaut plus qu’un diamant.).

L’homme ressent que la femme le surpasse par son intuition, l’une des formes de son intelligence :

Są rzeczy, które kobieta lepiej widzi niż stu mężczyzn (‘Il y a des choses que la femme voit mieux que cent hommes.’, ‘Има неща, които жената вижда по-добре от сто мъже.’);

Intuicję natura dała kobiecie, aby mogła przeczuć u mężczyzn zamiary, które nie przemknęły im przez głowę (‘La nature a donné à la femme l’intuition pour pressentir les intentions de l’homme qui ne lui sont même pas passées par la tête.’, ‘Природата е дала на жената интуиция, за да предусети намеренията на мъжа, които дори не са му минали през главата.’).

E. Forme stéréotypée – La femme ne peut et ne doit pas gouverner (prendre des fonctions dirigeantes)

Le pouvoir et la domination sont typiquement des priorités masculines, mais il arrive que la femme prenne la barre. Si le pouvoir est manifeste et actif, il lui est contre-indiqué (cela peut même la pousser à la manipulation) et il est mal évalué – il a toujours un effet négatif sur la famille et la relation avec le mari.

Мъжът вил, сукал и най-после склонил. (‘L’homme a essayé, s’est entêté et finalement a cédé.);

*Жена мъжа не бие, а лесно му нав*ива. (‘La femme ne frappe pas l’homme, mais le manipule facilement.’);

Жена мъжа не бие, а накарва го по волята ù да ходи. (‘La femme ne frappe pas l’homme mais le pousse à agir selon sa volonté.’);

Жена му носи калпака. (‘La femme porte son chapeau.’).

Kto z babą wojuje, pewno pożałuje. (‘Qui lutte avec une femme le regrettera.’, ‘Който воюва с жена, той ще съжалява’);

Gdzie baba rządzi, tam diabeł błądzi. (‘Là où la femme gouverne, le diable déchaîne.’, Където жената управлява, там дяволът върлува.’);

Niewieście rządzić nie przystoi. (‘На жената не ѝ отива да управлява.’, ‘Il ne convient pas à une femme de gouverner.’).

Cependant, si la femme dirige habilement, délicatement et discrètement, et montre un respect marqué pour son partenaire, sa participation est très bénéfique pour les deux. Ce fait ressort clairement dans les proverbes polonais. Les hommes polonais reconnaissent, avec respect et sympathie, le pouvoir caché des femmes :

My rządzim światem, a nami kobiety (‘Nous dirigeons le monde, mais ce sont les femmes qui nous dirigent.’, ‘Ние управляваме света, а нас ни управляват жените.’);

My rządzim pieniędzmi, a nami kobiety. (‘Nous gérons l’argent, mais ce sont les femmes qui nous dirigent.’, ‘Ние управляваме парите, а нас ни управляват жените.’);

Mąż doradza, a przy żonie władza. (‘Le mari conseille, mais le pouvoir est dans les mains de la femme’, ‘Мъжът съветва, а властта е в ръцете на жената’;);

Mąż głową domu, a żona szyją. (‘L’homme est la tête de la maison, mais la femme en est le cou.’, ‘Мъжът е главата на семейството, а жената – шията.’).

F. Forme stéréotypée – La communication entre l’homme et la femme est explicitement exprimée. Nous percevons uniquement ce qui est verbalement visible

Cette forme stéréotypée contient en elle-même des impulsions anti-stéréotypées et nous dirige vers ses messages sous-jacents – c’est-à-dire vers les couches de cryptocommunication[1]. Le visible n’est pas ce que nous voulons dire ni ce que nous voulons que l’autre perçoive.

Les impulsions cryptocommunicatives sont alimentées par de nombreuses sources contextuelles, la plus importante étant sans aucun doute la psyché humaine qui les émet. Et ce n’est pas quelque chose de simple. (Par exemple, l’homme doit repousser, rejeter la femme pour pouvoir l’accepter). La cryptocommunication est un important facteur anti-stéréotypé.

[1] Ma proposition d’un terme qui indique les vecteurs de la communication invisible, latente, implicite, la communication qui se cache derrière ce qui est dit, prononcé.

La sémantique cryptée des proverbes en fait un bon matériau pour dépasser l'apparente stabilité des conclusions rationnelles sous forme de « sagesse éternelle ». Dans ce processus, les mots d'Erich Fromm nous aident : « On fait trop confiance uniquement à la collecte de données sur ce à quoi pensent les gens (ou croient devoir penser), au lieu d'étudier les forces émotionnelles derrière leur pensée » (Fromm 2006, 166).

3.1. De la certitude à la relativité dans l'évaluation du genre

On évalue le genre sur la base d'un modèle de valeurs accepté et établi dans l'espace socioculturel afin d'être plus adéquat et adaptatif. Mais lors de la formation de l'évaluation, il faudrait se poser des questions qui vont à l'encontre de sa stéréotypisation : selon quels critères procédons-nous, à quel moment du développement et de la vie du sujet du genre concerné l'évaluons-nous, évaluons-nous la qualité ou le phénomène de manière multi-aspectuelle ou au contraire unilatérale et « monochrome » ? Comment la position établie par la norme courante fonctionne-t-elle – au bénéfice ou au détriment de la femme ou de l'homme ?

4.0. Conclusion

Les parémies (proverbes) sont sémantiquement variables et polyinterprétables. Malgré leur relative stabilité et reproductibilité, elles sont des structures dynamiques sur le plan sémantico-perceptif.

La présence de proverbes avec un contenu sémantique opposé, d'une part, détruit la norme évaluative dominante et « suggère » une certaine égalité des sexes, et d'autre part, met en évidence, presque involontairement, l'unicité individuelle, perceptible précisément dans l'évaluation contrastée de certaines caractéristiques catégorielles.

Pour stabiliser un stéréotype, l'auto-évaluation de l'objet évalué, sa perception de soi est également essentielle. Si l'objet est la femme, il arrive souvent qu'elle contribue inconsciemment à l'établissement du stéréotype.

Il est important de se rappeler que les êtres humains doivent être évalués selon leurs qualités personnelles et leurs ressources spirituelles pour le développement personnel, et non selon des normes imposées. L'évaluation individuelle est la meilleure stratégie anti-stéréotype.

1. Si les deux sexes pensent qu'ils sont égaux dans leur similarité, un sexe sera toujours perdant. Mais s'ils comprennent qu'ils sont égaux et égaux en droits précisément dans leurs différences, ils pourraient vivre en harmonie et ne chercheraient pas de coupables. L'amour est la plus grande force égalisatrice en termes de valeurs – sans elle, les deux sexes ne fonctionnent pas pleinement.

2. La stéréotypisation inévitable de l'expérience vitale et mentale dans les proverbes a ses bons côtés – elle nous pousse à chercher les couches « sous-cutanées » de ce qui est exprimé et les raisons psychologiques sous-jacentes. Cela contribue indirectement à annuler les jugements contenus dans les proverbes et à déconstruire les évaluations universelles.

3. Un indicateur sûr de la présence d'une couche cryptocommunicative dans les proverbes, même à un niveau explicite, est fourni par les proverbes eux-

mêmes, qui se correspondent entre eux. Certains proverbes s'opposent à d'autres par leur contenu contrasté, et d'autres contiennent la contradiction en eux-mêmes selon un principe oxymorique – ceux avec une formulation ambivalente.

4. Le contexte conditionnant des parémies est un facteur cryptogène qui érode le stéréotype. Les signaux non verbaux sont soit inconscients, soit semi-conscients. Il n'est donc pas en notre pouvoir de contrôler notre expression non verbale. La constatation négative dans un proverbe ne signifie ni une caractéristique durable et immuable du genre, ni son ignorance. Très probablement, quelques minutes ou heures après son « explosion », l'auteur a déjà oublié l'objet de son observation et n'y revient pas consciemment.

5. La communication sur le genre est multidimensionnelle : explicite et implicite, directe et indirecte, consciente et inconsciente. La présence de couches cachées dans le proverbe montre la nature cryptocommunicative du genre : le sens du proverbe n'est pas seulement ce qui est écrit, mais ce que la psyché exprime derrière.

LISTE DES ABREVIATIONS

BNT – *Balgarsko narodno tvorchestvo w dvanadeset toma. Tom 12. Poslovici, pogoworki, gatanki*
BPIP – *Balgarski poslovici i pogovorki*
LP – *Lingwistyka płci. Ona i On w języku polskim*
PS – *Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi*
SF– *Słownik frazeologiczny*
SPP – *Słownik przysłów czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*
PNW – *Przysłowia są... na wszystko*

SOURCES EXTRAITES

Karwatowska, M., Szpyra-Kozłowska, J., 2010. *Lingwistyka płci. Ona i On w języku polskim*. Lublin: UMCS, skrót: LP.

Kłosińska, K., 2004: *Słownik przysłów czyli przysłownik. Pochodzenie, znaczenie, zastosowanie*. Warszawa: Swiat Książki, skrót: SPP.

Kubiak-Sokół, A., 2007. *Słownik frazeologiczny*. Warszawa: Imprint, skrót: SF.

Minkov, Ts. (comp.), 1963: *Balgarsko narodno tvorchestvo v dvanadeset toma. Tom 12. Poslovici, pogoworki, gatanki*. Sofia: Balgarski pisatel, abb. BNT.

Slaveykov, P. R., 2003. *Balgarski pritchi ili poslovitsi i harakterni dumi*. (red.) prof. Mihail Arnaudov. Sofia: „Zahariy Stoyanov", abb. PS.

Stoykova, S., 2007. *Balgarski poslovici i pogovorki*. Sofia: Kolibri, abb. BPIP.

Świerczyńska, D., 2003. *Przysłowia są... na wszystko*. Warszawa: PWN, skrót: PNW.

LITTÉRATURE/REFERENCES

Fromm, E, 2006. *Lyubov, seksualnost I matriarhat*. (Transl.) Rosen Angelov. Sofia: Zahariy Stoyanov.

Horney, K., 1996. *Zhenska psihologiya*. (Transl.) Eliana Vladimirova Sofia: Evraziya.

Płóciennik, I., Podławska, D., 2008. *Słownik wiedzy o języku*. Warszawa – Bielsko-Biała: Wydawnictwo Szkolne PWN.

Stefanov, V., 2016. *Poetika na lyubovta*. Sofia: IK Avliga.

ASSOC. PROF. DR. DIMITRINA HAMZE
ORCID ID: 0000-0002-3318-5254
Université de Plovdiv
Faculté de philologie
Département d' études slaves
Plovdiv, Bulgarie
E-mail: hamzed@uni-plovdiv.bg

ASSOC. PROF. DIMITRINA HAMZE, PHD
ORCID ID: 0000-0002-3318-5254
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Slavic Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: hamzed@uni-plovdiv.bg

Актуалните компоненти на концептите „смях“ и „усмивка“ (асоциативно-вербални характеристики)

Елка Петрова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив, България

The Contemporary Components of the Concepts “Laughter” and “Smile” (Associative-Verbal Characteristics)

Elka Petrova
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Plovdiv, Bulgaria

Abstract: The article presents the results of a directed chain associative experiment conducted in Bulgarian and English, aimed at revealing the linguocognitive features of the concepts “laughter” and “smile.” The analysis outlines the associative fields of both tokens, emphasising national, social, and cultural ideas reflected in the consciousness of contemporary speakers. The obtained data enable tracing the universal and culture-specific characteristics of emotional expression encoded in the two linguocultures.
Keywords: concept, laughter, smile, Bulgarian, English

Субективните преживявания на индивида и психофизиологичните, познавателните и поведенческите му реакции като обективно отношение към определени елементи, ситуации или събития от заобикалящата го действителност съставляват същността на комплексното понятие емоция. Смехът и усмивката са многоаспектен наднационален комуникационен инструмент, служещ за изразяване на основните човешки емоции, но същевременно са фиксирани в езика на отделните общества по специфичен начин. Поставени в контекста на стремежа на изследователите към изясняване на репрезентираните в езика универсални и етнокултурно обусловени представи за емоционалните преживявания на личността, *усмивката* и *смехът* могат да бъдат разглеждани като взаимосвързани когнитивни единици с висока семиотична плътност, със структурни и семантични слоеве, които се сформират в съзнанието на народа и индивида. Изследването ни е фокусирано именно върху описанието и анализа на актуалното асоциативно поле и етнокултурните ха-

рактеристики на концептите „смях“ и „усмивка“ в българската и английската лингвокултура въз основа на реализирания верижен насочен асоциативен експеримент в периода 01.02.2022 – 04.05.2022 година. Емоционалните концепти се актуализират в светогледа на даден народ чрез изключително широк спектър от вербални, а в някои случаи и невербални средства, което налага ограничението да се идентифицират и съпоставят единствено основните когнитивни признаци и културни значения на разглежданите концепти. Именно в пресечната точка между универсалното и етнокултурно специфичното се откроява необходимостта двата концепта – „смях“ и „усмивка“ – да бъдат разглеждани съвместно като проявления на единна емоционално-когнитивна категория.

Усмивката постепенно „преминава в смях“ (Darwin 1897, 194), изконно тя е слаб, зараждащ се смях, което обосновава родството ѝ със смеха и аргументира описанието на *смеха и усмивката* като компоненти от един клас (формиращи една група концепти), които изразяват човешките емоции. Като ключови характеристики на емоциите могат да бъдат изведени субективността и тяхната общовалидност, произтичаща от биологичните основи на човешката психика. Универсалните им черти са предопределени от факта, че в основата на психичните и поведенческите реакции на индивида към заобикалящата го реалност стоят чисто биологични процеси. Същевременно културата създава и налага система от определени правила, диктуващи допустимите в различните комуникативни ситуации реакции (емоции). В този контекст обединяваща се явява дефиницията на *емоциите* на Дахер Келтнер, Кейт Оутли и Дженифър Дженкинс: „емоциите са основани на биологични процеси, като същевременно са създадени в рамките на междуличностните ни отношения и са оформени от културата“ (Keltner, Oatley, Jenkins 2014, 5). Така биологичното и културното се срещат в езика – пространството, където емоцията получава своята форма, значение и културен отпечатък. Тази връзка насочва вниманието към начина, по който човешкото съзнание кодира и предава емоционалния опит чрез езика.

Съвременните лингвистични търсения се осъществяват по координатата на отношението *език – човек*, което предполага системното описание на езика през призмата на човешкото съзнание. Науката се развива в посока на интердисциплинарността и културоцентризма. Един от акцентите в изследванията е изясняването на съдържанието, обхвата и структурата на концептите, възприемани като ментални абстрактни единици, които съхраняват многовековния опит на човечеството под формата на универсални и национални специфични представи. От една страна, *концептът* се изучава и конструира като единица на концептуалната сфера, а от друга страна, като инструмент за разкриване на вътрешното единство и структурираността на езиковите системи. Не е приет прецизен алгоритъм, чрез който недвусмислено да бъдат дефинирани естеството, типологията и границите му. Ето защо смятаме за необходимо на първо място да рамкираме разбирането си за *концепт*, а именно:

когнитивна същност с висока семиотична плътност, със структурни и семантични слоеве, която се формира в съзнанието на народа и индивида, отразява „прочита“ на обекти и явления от реалния или идеалния свят, фиксирана е в езикова форма и представлява елемент на културата (Петрова/Petrova 2022, 31).

Липсата на консолидиращо мнение относно характера на концепта предопределя и многообразието в методологията, прилагана за неговия анализ, като преобладаващо тя е подчинена на целите и задачите на конкретния изследовател. Основните подходи могат да бъдат сведени до три. Първият е *когнитивно-семиологичен*, като при него езикът е възприеман като спомагателно средство, имащо второстепенна роля. Вторият подход е *когнитивно-семантичен*, и разглежда езика като структура от семантични единици, съчетаваща в себе си памет и въображение и съдържаща етнокултурно и семантично знание. При третия подход концептът е разглеждан като информационна структура, която отразява знанията и опита на човека. Като обединяващо звено между езиковата и културната семантика се приема психолингвистичният експеримент, при който се определят асоциативните връзки, концептосферичните полета, а така също честотността и съчетаемостта на анализираното понятие. Най-фреквентните експериментални методи, използвани в интердисциплинарните научни трудове, са: 1) асоциативен експеримент; 2) метод на *семантичен диференциал*; 3) метод за *завършване на изречението*; 4) методика на допълнението (на довършването); 5) метод на сбора и анализа на грешките на езика и др. За нас е важно, че особено място в съвременните лингвокогнитивни изследвания заема *асоциативният експеримент*, който реализира идеята за фундаменталното единство на психологическата основа на асоциацията и семантичните компоненти на значението. Данните от провеждането и анализа на един подобен експеримент могат да се разглеждат като актуално отражение на национално, социално и културно значимите идеи, фиксирани в съзнанието на съвременните носители на езика[1], като се следва и стремежът към улесняване на преподаването и усвояването на чужд език чрез опознаване на присъщите на носителите на езика мироглед и народопсихология.

Идентифицирането на асоциативните връзки е както категоричен метод за извеждане на актуалните компоненти на признаковия модел на концептите, така и средство за проследяването на функционирането на когнитивните и лингвокултурните модели. В проведения от нас асоциативен експеримент се включиха 363 участници (187 българи и 176 носители на английския език), разпределени в следните възрастови и полови групи: възрастови – 1) <18; 2)

[1] Потвърждение на това твърдение откриваме в статията на Йорданка Димова и Калина Камарска: *асоциативното поле на една или друга дума-стимул – това е не само фрагмент от вербалната памет на човека, но и фрагмент от образа на света* (Димова, Камарска/Dimova, Kamarska 2012, 47).

18 – 29; 3) 30 – 49; 4) >55; полови: 1) мъж; 2) жена; 3) друго. Бяха получени 2 193 асоциации (1304 на български език и 889 на английски език), от които 169 (83 на български език и 28 на английски език) не се повтарят. За целите на лингвокогнитивния анализ бяха взети под внимание всички дадени от респондентите неповтарящи се асоциации, дори и единичните.

Предвид на постулатите на статистиката задължително условие за получаване на валидни резултати от даден експеримент е участниците в него да бъдат поне две хиляди. По мнението на Красимира Василева обаче (позоваваща се на тезата на М. Палкин) *обзорът на резултатите от дългогодишни асоциативни изследвания ясно показва, че* ***броят на нови реакции рязко намалява, след като общият брой на реакции надхвърли сто****. Следователно, при положение че по-големият общ брой на реакциите не носи принципно (качествено) нови данни за анализа, сто реакции може да се смятат за напълно достатъчни, за да се направят необходимите изводи* (Василева/Vasileva 2012, 96). Така се аргументира достоверността на формираните изводи.

От участниците се изискваше да дадат отговор на следните въпроси:

Моля, напишете първите си три асоциации (думи, които ви идват наум) с думата **СМЯХ** (английски: *Please write your first three associations (words that first come to mind) with the word* ***LAUGHTER***);

Моля, напишете първите си три асоциации (думи, които ви идват наум) с думата **УСМИВКА** (английски: *Please write your first three associations (words that first come to mind) with the word* ***SMILE***;

Този тип въпроси ни позволяват да идентифицираме основните семантични връзки и смислови отношения в съзнанието на носителите на българския и английския език, които се актуализират при досега с думите стимули *смях/усмивка.*

Моля, напишете първите си три асоциации (думи, които първо ви дойдат наум) с думата **СМЯХ**, но които отговарят на въпроса „**КАКЪВ?**“ (английски: *Please write your first three associations (words that first come to mind) connected with the word* ***LAUGHTER****, but which are qualities?*).

Моля, напишете първите си три асоциации (думи, които първо ви дойдат наум) с думата **УСМИВКА**, но които отговарят на въпроса „**КАКВА?**“ (английски: *Please write your first three associations (words that first come to mind) connected with the word* ***SMILE****, but which are qualities?*).

Тази група въпроси имат за задача да позволят подбора на основните характеристики, включени в структурата на анализираните от нас концепти.

Експериментът беше реализиран изцяло в онлайн среда чрез Google формуляри, популяризиран чрез имейли и социални мрежи (Facebook, Instagram, Viber, WhatsApp, Skype) в периода 01.02.2022 г. – 04.05.2022 г. сред носители на българския и английския език.

Експериментът е анонимен и е достъпен на:

на български https://forms.gle/VJCVWQgSZvV6LUjXA;

на английски: https://forms.gle/RTK3YGaHCNQV81Px8.

За асоциативния експеримент ключова роля играе анонимността, което фактически не ограничава събирането на допълнителни идентифициращи участниците данни. Въпросите за възраст и пол имат пожелателен характер и са дадени с цел обща ориентираност на изследователя за достигнатия обхват на експеримента. Ето защо въз основа на резултатите от тях няма да сформираме изводи.

Важно е уточнението, че всеки опит за разбор на съвкупност от резултати, получени от подобен тип експерименти, неминуемо е маркиран от субективната гледна точка на техния изследовател. Следователно предложената от нас интерпретация на събрания материал дава израз само на един от възможните варианти за прочит на данните.

Концептуалните характеристики, изведени от резултатите в експеримента, са причислени към ядрото или периферията на анализираните от нас концепти въз основа на честотността им в отговорите на участниците в експеримента. Видно е, че ядрото и близката периферия на концепта *усмивка* и *смях* се състоят от следните когнитивни признаци:

В българския език „усмивка“: **ядро** – *смях* (186)[1], *красива* (187), *радост* (179), *щастие* (143), *загадъчна* (141), *слънце* (139), *душа* (162), *очи* (157), *лице* (144), *настроение* (128), *мама* (112), *бодрост* (109), *блясък* (108), *любов* (101); **близка периферия –** *весел* (94), *топла* (91), *чаровна* (89), *озаряваща* (88), *истинска* (88), *татко* (87), *приятел* (87), *дом* (65), *нежна* (64), *топлина* (61), *сигурност* (61), *комедия* (60), *добър* (56), *ден* (53), които съответно отразяват най-ярките особености на представата за усмивката в съзнанието на съвременния носител на езика.

В българския език „смях“: **ядро** – *радост* (183), *щастие* (180), *усмивка* (177), *семейство* (168), *приятели* (135), *весел* (138), *искрен* (135), *деца* (124), *силен* (118), *игра* (118), *забава* (109), *дом* (101); **близка периферия** – *настроение* (98), *доброта* (98), *заразителен* (97), *музика* (90), *слънце* (84), *естествен* (81), *гръмък* (77), *импулсивен* (71), *шеги* (63), *Friends* (61), *празник* (56), *Чудомир* (47).

В английския език „smile“: ядрото и периферията са с още по-голяма плътност: **ядро –** *happy* (174), *warm* (169), *wide* (158), *broad* (127), *shy* (98), *forced* (97), *laughter* (97), *radiant* (88), *bright* (86), *face* (84), *humour* (75), *mouth* (74), *eyes* (74), *win* (73); **близката периферия** – *Alice* (69), *baby* (69), *clown* (63), *comedy* (63), *lopsided smile* (63), *rueful smile* (62), *winning smile* (60), *grim smile* (60), *sheepish smile* (57), *humourless smile* (57), *apologetic smile* (55), *pleasure* (49), *wry smile* (47), *cat* (40), *sardonic smile* (35).

В английския език „laughter“: **ядро –** *smile* (168), *joy* (165), *haha* (159), *kind* (149), *mock* (138), *Friends (сериал)* (138), *snigger* (127), *harshly* (106), *friendly* (105), *grin* (99), *loud* (84), *love* (74); **близката периферия** – *party* (63),

[1] След всяка асоциация посочваме нейната честотност.

prank (62), *caper* (61), *bray* (61), *family* (59), *American pie* (54), *clown* (50), *Chaplin* (37), *belly laugh* (31), *jest* (29), *fleer* (20).

Взети заедно, ядрото и близката периферия свидетелстват за установената представа за усмивката и смеха в българския и английския език, докато далечната периферия изгражда многостранния им индивидуален облик в мирогледа на двата народа.

Семейството и щастието за българския народ са част от ядрото на двата концепта, докато в английски контекст те са изместени от компоненти на съвременната култура (сериали, актьори и др.) и са станали част от близката или далечната периферия. В отговорите на българските респонденти присъстват завидно количество асоциации с американски популярни сериали (пр. Friends), което свидетелства за междукултурното влияние. Не се срещат при българите асоциации с ономатопеичните образувания, докато в английския те са част от ядрото на смеха.

Прави впечатление, че в далечната периферия на концептите смях и усмивка в английския език със сравнително висока честотност се срещат названия на съвременни филми (*Annabelle* (34); *Monk* (32), *Holidate* (18)), които очевидно са оказали своето влияние върху културата и мирогледа на народа. Интересно е, че преобладава отрицателната конотация на концептуалните признаци в английския език. Асоциациите при англоговорещите препращат към страх, ужас, лицемерие, злост и др., докато за българите двете понятия се свързват с положителните емоции, с дома, сигурността, приятелите и семейството. Тези изводи се потвърждават от лексемите, формиращи ядрото и близката периферия на концептите *смях/усмивка – rueful smile, lopsided smile, apologetic smile, sardonic smile.*

Резултатите от експеримента потвърждават концептуалните признаци, изведени въз основа на сведенията от лексикографските източници и фразеологичните единици в други наши изследвания. За англоговорещите е подчертано влиянието на модернизацията, медиите и социалните мрежи за разлика от българите, където е запазена традиционната представа за смеха и усмивката като изразители на преобладаващо положителни емоции. Още веднъж се аргументира връзката между смеха и усмивката като концепти от един клас, като елементи на едно явление, защото са част от ядрото на асоциациите.

Признаците на концептите *смях/усмивка*, които са изведени на база на анализа на данните от проведения асоциативен експеримент, могат да се отнесат както към ядрото на концепта, така и към периферията (в зависимост от честотата на реакцията в отговорите на респондентите). Този извод се обосновава и с факта, че структурата на даден концепт не е строго фиксирана, а разпределението на специфичните характеристиките е в известна степен относително и условно.

Можем да обобщим, че резултатите от проведения асоциативен експеримент очертават специфичните когнитивни профили на концептите „смях“ и

„усмивка“ в българската и английската езикова картина на света. Те демонстрират, че универсалното преживяване на радост и социална близост се реализира чрез културно специфични модели на вербализация и оценъчност. Ето защо смехът и усмивката се утвърждават като културно кодирани емоционални концепти, функциониращи едновременно на биологично, когнитивно и комуникативно равнище.

Литература

Василева, Кр., 2019. *Концептът „любов“ в съвременната лингвокултура.* Велико Търново: Университетско издателство „Св. св. Кирил и Методий“. ISBN 978-619-208-205-5.

Димова, Й., Камарска, К., 2012. Вербалните асоциации на българските тийнейджъри за вещество. *Chemistry: Bulgarian Journal of Science Education*, т. 21, № 1, с. 45 – 59 (online). Достъпно на: https://azbuki.bg. ISSN 0861-9255.

Петрова, Е., 2022. *Концептът „мед“ в българската и чешката лингвокултура.* Саарбрюкен: GlobeEdit. ISBN 978-3-639-88601-6.

References

Darwin, Ch., 1897. *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. New York: D. Appleton and Co., edited.

Dimova, Y., Kamarska, K., 2012. Verbalnite asotsiatsii na balgarskite tiyneydzhari za veshtestvo. *Chemistry: Bulgarian Journal of Science Education*, vol. 21, № 1, pp. 45 – 59 (online). Available on: https://azbuki.bg. ISSN 0861-9255.

Keltner, D., Oatley, K., Jenkins, J.M., 2014. *Understanding Emotions*. Hoboken, NJ: Wiley.

Petrova, E., 2022. *The Concept of "Honey" in Bulgarian and Czech Linguoculture.* Saarbrücken: GlobeEdit. ISBN 978-3-639-88601-6.

Vasileva, Kr., 2019. *Kontseptat "lyubov" v savremennata lingvokultura*. Veliko Tarnovo: Universitetsko izdatelstvo "Sv. sv. Kiril i Metodiy". ISBN 978-619-208-205-5.

Докторант Елка Петрова
ORCID ID: 0000-0002-2364-9000
Publons ID: NQF-5604-2025
SSRN ID: 7735352
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по общо езикознание и история на българския език
Млад учен към НПД, Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив, България
E-mail: elkapetrova@uni-plovdiv.bg

ELKA PETROVA, PHD STUDENT
ORCID ID: 0000-0002-2364-9000
Publons ID: NQF-5604-2025
SSRN ID: 7735352
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of General Linguistics and History of the Bulgarian Language
Junior Researcher under the "Young Scientists and Postdoctoral Researchers" Programme
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: elkapetrova@uni-plovdiv.bg

ВИЗУАЛНИЯТ ЕЛЕМЕНТ В КРЕОЛИЗИРАНИЯ ТЕКСТ – КЛЮЧОВА РОЛЯ ИЛИ ВТОРОСТЕПЕНЕН ЕЛЕМЕНТ

КРИСТИАНА КОЛЕВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE VISUAL ELEMENT IN THE CREOLIZED TEXT – A KEY ROLE OR A SECONDARY COMPONENT

KRISTIANA KOLEVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: This study investigates the interplay between verbal and visual elements in creolized texts, focusing on how portraits influence the recognition of quotation authorship. The research aims to examine whether visual information can compensate for limited prior knowledge or reinforce partial recall among respondents. An empirical survey was conducted with 96 participants of different ages, educational backgrounds, and professional specializations, who were asked to identify the author of each quotation and indicate the factors guiding their responses. The article presents the methodology, analytical framework, and socio-demographic considerations, highlighting the role of visual cues in supporting interpretation and memory retention.

Keywords: creolized texts, visual elements, verbal elements, visual-verbal interaction, quotation attribution

В съвременната епоха на мултимодална комуникация текстът рядко съществува в чисто вербална форма. Все по-често той се комбинира с изображения, графики, схеми, фотографии и други визуални средства, които заедно изграждат единно семантично цяло – т.нар. креолизиран текст[1]. Терминът *креолизиран текст* принадлежи на Ю. Сорокин и Е. Тарасов. Според тях креолизираният текст „се състои от две нехомогенни части – вербална (ези-

[1] В поредица от предходни изследвания разгледахме обстойно съществуващата терминология в руската и българската научна литература, като част от световната изследователска парадигма, посветена на креолизацията и креолизираните текстове (вж. Колева/Koleva 2024, 2025).

кова/речева) и невербална (принадлежаща към други знакови системи, отличаващи се от естествения език)“[1] (Сорокин, Тарасов/Sorokin, Tarasov 1990, 180 – 181). И. Окунева и В. Латун разбират под понятието *креолизиран текст* „комбиниран текст, който съчетава вербални и невербални компоненти, както и аудиокомпоненти“ (Окунева, Латун/Okuneva, Latun 2017, 2), а по думите на М. Ворошилова в креолизирания текст вербалните и невербални елементи „образуват едно визуално, структурно, смислово и функционално единство, предназначено да въздейства комплексно на адресата“ (Ворошилова/Voroshilova 2011, 129). Присъствието на визуален компонент не е случайно: в условията на „визуална култура“ именно образът често се възприема по-бързо, по-емоционално и по-убедително от словото. Това поражда важния въпрос: каква е действителната роля на визуалния елемент в креолизирания текст? Ключов ли е той за конструирането на смисъл, или изпълнява по-скоро второстепенна допълваща функция? Отговорът на този въпрос е съществен не само за по-доброто разбиране на съвременната комуникация, но и за изясняването на начина, по който се формират, запаметяват и интерпретират културните значения и послания.

Фокусът на настоящото изследване е насочен към взаимодействието между вербалния и визуалния компонент в креолизирания текст, като целта е да се установи до каква степен визуалният елемент оказва влияние върху реципиента при разпознаването на авторството на цитати.

Интересът ни към темата е предизвикан от засиленото присъствие на креолизирани текстове от началото на века в съвременния свят, както и от необходимостта да се изясни ролята на визуалното оформление като фактор за интерпретация, възприемане и съхраняване на културно значими текстове.

Обект на изследването е въздействието на визуалния компонент върху процеса на разпознаване на авторството на цитати, което наложи изготвянето на непредставителна анкета[2], чиято цел е да провери дали визуалният елемент е ключов, или второстепенен елемент в креолизирания текст.

С помощта на приложението Google Forms бе изготвена анкетна карта, която бе публикувана в различни онлайн групи. Тя се състои от 11 креолизирани текста, подбрани на случаен принцип от публично достъпни интернет източници. Автентичността на всеки от тях е предварително проверена, за да се гарантира достоверността на анализа. Последните въпроси в анкетата са свързани с възрастта, пола и образованието на респондентите. Така детайлно изследваме различните гледни точки на анкетираните с оглед на отделните възрастови групи, степента на образование и проследяваме техните нагласи

[1] Тук и до края на настоящото изложение преводът от руски език е мой – К. К.

[2] Според социолозите под *непредставителна анкета* се разбира анкета с малък брой респонденти, подборът е случаен, обикновено респондентите доброволно се отзоват на поканата на изследователите да участват в изследването.

и възприятия. Ограниченият брой въпроси цели да гарантира по-голяма прецизност на резултатите, тъй като прекомерно дългите анкети крият риск от загуба на интерес и механично попълване на отговорите. Броят на респондентите, участвали в проучването, е 96. От тях 60 души са с висше образование, 9 души са със средно образование, 20 са средношколци, а 7 са учащи във ВУЗ. Попълването на анкетата от лица с различно образование е важно условие за получаването на обективни резултати.

Основната цел на изследването е да се установи доколко визуалният елемент влияе върху процеса на разпознаване на авторството на цитати в креолизирани текстове. В тази връзка се поставят две конкретни изследователски цели: първо, да се анализира ролята на визуалния компонент като инструмент, подпомагащ разпознаването на авторството на цитати, и второ, да се оцени степента на корелация между предварителните познания на анкетираните и способността им да идентифицират авторството.

За постигане на поставената цел се формулират следните основни задачи: провеждане на емпирично проучване чрез анкетиране на отзовалите се участници; представяне на 11 креолизирани текста, съдържащи едновременно цитати и портрети на съответните автори; обработка на събраните данни с оглед потвърждаване или отхвърляне на поставената хипотеза.

Формулираната работна хипотеза допуска: присъствието на портретно изображение на автора улеснява процеса на разпознаване на цитатите. В същото време се предполага, че степента на разпознаваемост е обусловена както от предварителните знания на анкетираните, така и от степента на актуалност на конкретната личност в културно-историческия контекст. Очаква се определени социално-демографски групи (например лица с по-високо образование или по-широка литературна осведоменост) да проявят по-добра способност за идентифициране на автори на цитати, като визуалната информация (портретното изображение) вероятно подпомага разпознаването при някои групи в по-голяма степен, отколкото при други. За да потвърдим или отхвърлим поставената хипотеза, след всеки креолизиран текст бе зададен следният въпрос, чиито резултати ще анализираме по-нататък: *Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?*, като се предоставят следните шест възможни отговора:

А) Знаех кой е авторът на цитата и веднага разпознах неговия портрет.

Б) Знаех кой е авторът на цитата, но не разпознах неговия портрет.

В) Чувал/а съм цитата, но не знаех чий е и само портретът ме насочи кой е авторът.

Г) Чувал/а съм цитата, но не знам чий е и не можах да разпозная портрета.

Д) Не съм чувал/а цитата, не знаех чий е, но портретът ме насочи кой е авторът.

Е) Не съм чувал/а цитата, не знам чий е и не можах да разпозная портрета.

Целта на този тип въпрос е да се установи кой фактор е определящ за процеса на разпознаване — предварителното знание на участника, визуалната информация (портретното изображение), тяхната комбинация или липсата на какъвто и да е подпомагащ елемент.

Анализ на резултатите от анкетно проучване

Първият креолизиран текст съдържа цитата на Христо Ботев „Тежко, брате, се живее между глупци неразбрани“. Резултатите от анкетата показват пълна разпознаваемост: всички респонденти (100%) правилно идентифицират автора, независимо от пола, възрастта, образователната степен или специалността. Този изключителен резултат свидетелства за неотменната ценност на Ботевото творчество като част от националната културна памет и за устойчивостта на неговия образ като символ на борбеност и национално самосъзнание.

На зададения въпрос „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ се очертава отчетливо доминиращ отговор. Най-голям дял заемат участниците, които посочват, че са знаели кой е авторът на цитата и веднага са разпознали неговия портрет (А – 68.8%). Значително по-малка, но все пак съществена група съставляват респондентите, които заявяват, че са чували цитата, но не са знаели чий е, и именно портретът ги насочва към правилното авторство (В – 20.8%). По-малък дял е на тези, които не са били запознати с цитата, не са знаели чий е, но се ориентират благодарение на портрета (Д – 8.3%). Едва 2.1% от анкетираните споделят, че са знаели кой е авторът на цитата, но не успяват да разпознаят неговия портрет (Б). Следва да се отбележи, че за отговорите Г и Е – респективно „Чувал/а съм цитата, но не знам чий е и не можах да разпозная портрета“ и „Не съм чувал/а цитата, не знам чий е и не можах да разпозная портрета“ – не са регистрирани отговори. Въпреки че мнозинството от анкетираните разчитат на предварителните си знания, при 29.1% (В и Д) именно визуалният компонент играе ключова роля за разпознаването. Това показва, че дори в случаи на силно установена в общественото съзнание авторова фигура, портретното изображение може да функционира като допълнителен ориентир и да потвърждава вече съществуващи знания.

Във втория креолизиран текст е включен знаковият за българската духовна история цитат на Паисий Хилендарски: „Четете и знайте, за да не бивате подигравани и укорявани от други племена и народи“. Почти всички респонденти 95 от 96 (≈ 99%) разпознават правилно автора на цитата, което свидетелства за силно вкоренено присъствие на Паисий Хилендарски в националната културна памет. На въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ повечето участници – 74% – посочват отговор А. Значително по-малка част избират В – 13.5%, и Д – 11.5%. Само 1% от респондентите дават отговор Е. Четвърт от анкетираните (В и Д – 25%) се ориентират основно благодарение на портретното изображение, което подчертава значени-

ето на визуалния елемент като вторичен, но ефективен инструмент за разпознаване.

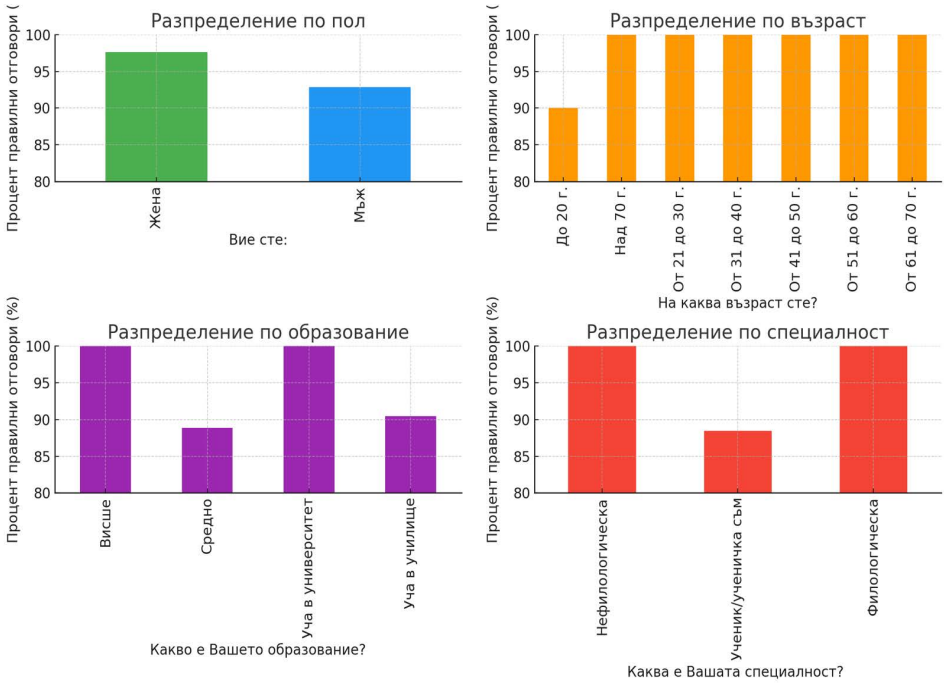

Фиг. 1

Жените демонстрират по-висока успеваемост от мъжете, макар и разликите да не са съществени. Разпознаваемостта на автора се увеличава с възрастта, което може да се обясни както с по-дълбоките културно-исторически познания на по-възрастните участници, така и с по-силната символна стойност на Паисий Хилендарски в тяхното образование и възпитание. Висшето образование предоставя значително предимство, но в този конкретен случай филологическата специалност не се оказва решаващ фактор, тъй като и филолозите, и нефилолозите показват изключително високи резултати. Тези данни потвърждават ролята на Паисий Хилендарски като емблематична фигура в българската културна и национална идентичност, чиято разпознаваемост надхвърля границите на специализираното знание.

Третият креолизиран текст, включващ цитата на Пенчо Славейков „За сърцата, що се любят, и смъртта не е раздяла“, заслужава специално внимание. Резултатите показват, че 77 от анкетираните (≈ 80%) правилно разпознават автора. На въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ се наблюдава отчетливо превъзходство на отговор А, който е избран от 64.6% от респондентите. Това показва, че за мнозинството предварителните

знания са решаващ фактор за правилното разпознаване. Съществен дял заема и групата на онези, които не са чували цитата, не са знаели чий е и не могат да разпознаят портрета (Е – 12.5%). По-малки, но еднакви по размер групи са отчетени при отговорите В – 6.3%, Г – 6.3%, и Д – 6.3%. Най-малък дял заема групата, посочила Б – едва 4%. 12.6% (В и Д) се ориентират основно по портретното изображение, докато 18.8% (Г и Е) не успяват да посочат верния отговор.

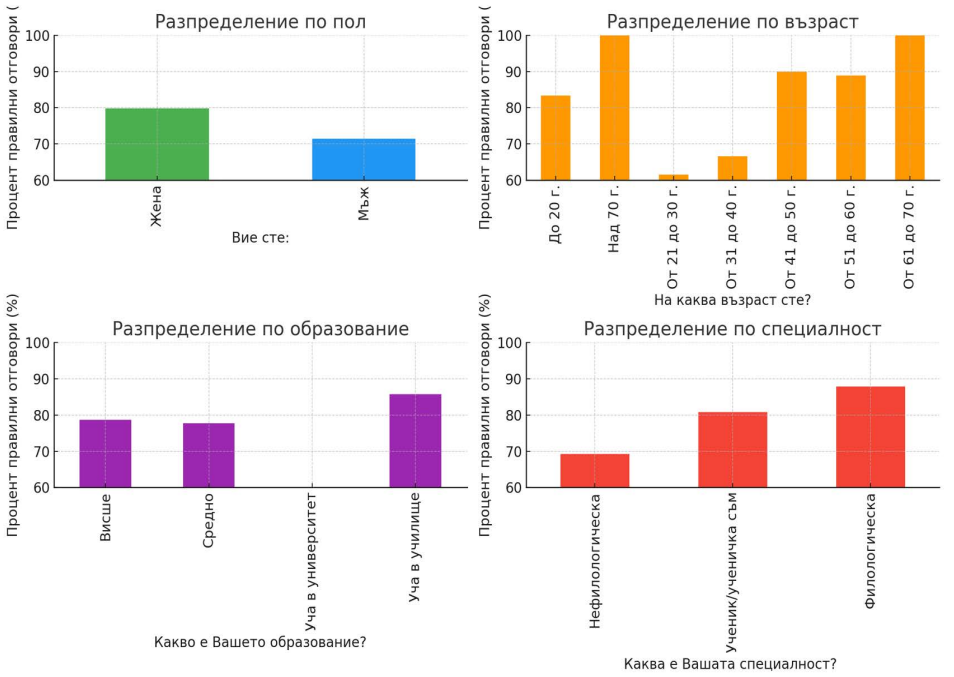

Фиг. 2

Анализът на социално демографските характеристики показва, че жените демонстрират по-висока разпознаваемост на авторството в сравнение с мъжете. Най-нисък процент правилни отговори се отчита сред групата на респондентите на възраст 21 – 30 години (61.54%). В същото време средношколците показват най-висока степен на разпознаване, което е показателно за ефективността на образователната система в този аспект. Отчетливо проличава и влиянието на филологическото образование, което се явява ключов фактор за правилното идентифициране на авторството.

Следващият креолизиран текст съдържа цитата на Пейо Яворов „Душата ми е стон, душата ми е зов. Кажете ми що значат среща и разлъка?“. Авторът е разпознат правилно от 87 респонденти (≈ 91%), което свидетелства за изключително висока степен на познаваемост. На въпроса „Кое твърдение е

най-близо до Вашето виждане?“ мнозинството от анкетираните посочва, че са разпознали както автора на цитата, така и неговия портрет (А – 65.6%). Отговор Е е избран от 6.3% от участниците. Сравнително малък е и делът на посочилите Г – 3.1%. 20.8% от участниците в анкетата се ориентират правилно, благодарение на портрета (В – 8.3%, Д – 12.5%), докато 4.2% разпознават цитата като принадлежащ на Пейо Яворов, но не разпознават неговия портрет – Б. Социално-демографските данни показват, че жените демонстрират по-висока успеваемост в сравнение с мъжете.

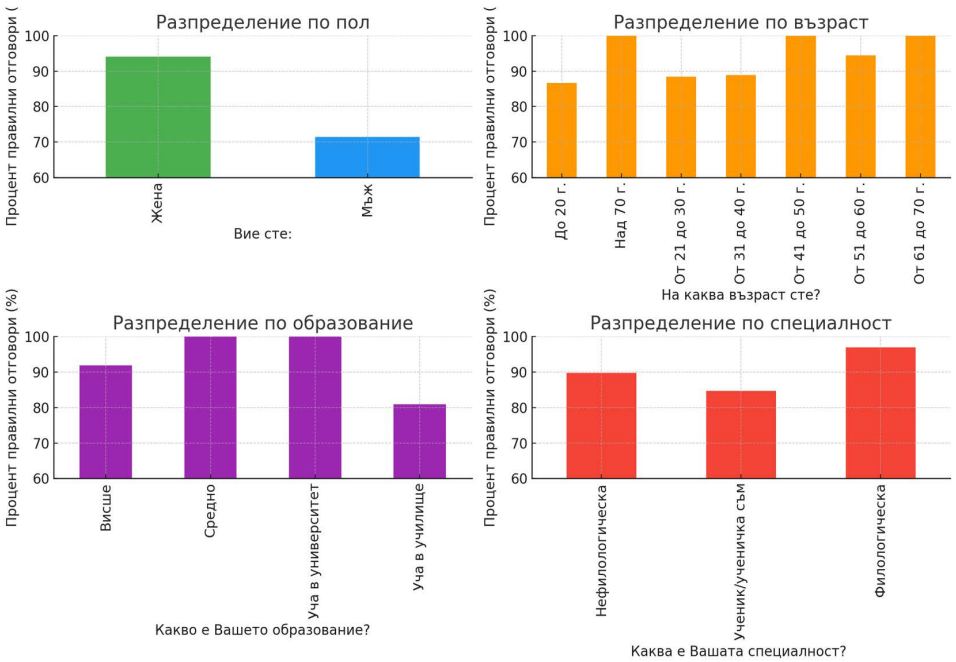

Фиг. 3

Най-ниски стойности се отчитат при респондентите на възраст до 20 години, докато групата със средно образование изненадващо показва високи резултати, в сравнение с предходните анализирани текстове. Наблюдава се също така положителен ефект на филологическата подготовка, която улеснява процеса на правилно разпознаване на авторството.

Представяме и анализа на креолизирания текст, съдържащ цитат на Христо Смирненски: „Ний всички сме деца на майката земя, но чужда е за нас кърмящата ѝ гръд…“. Авторството е разпознато от 75% от анкетираните, като са регистрирани и случаи на приписване на цитата на друг автор (Никола Вапцаров, Гео Милев). Отговорите на участниците показват ясно изразено предпочитание към отговор А – 58,3%. Това означава, че повече от половината респонденти се основават на предварителните си знания. Значително

по-нисък, дял заема отговор Е – едва от 7,4%. При 34.3% (В – 20.8%, Д – 13.5%) водещ ориентир е портретното изображение. Тези резултати подсказват, че визуалният компонент има съществено значение при възприемането на текста и компенсира липсата на предварителни знания у част от респондентите.

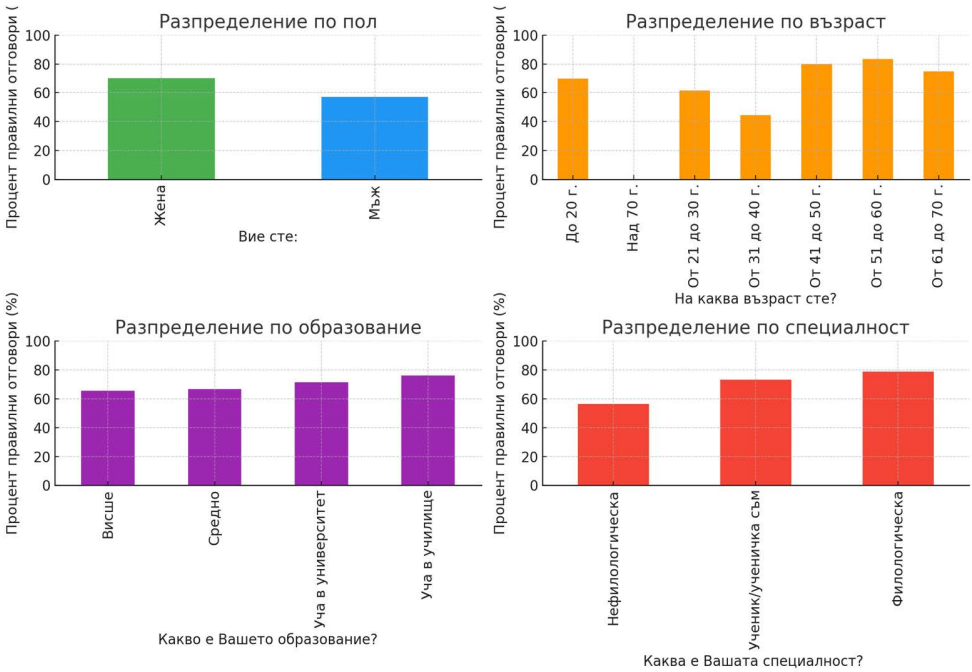

Фиг. 4

Анализът на социално-демографските характеристики разкрива отчетливи разлики: жените демонстрират по-висока степен на разпознаваемост в сравнение с мъжете, а най-високи резултати се наблюдават при участниците на възраст 51 – 60 години (83,33%). Прави впечатление, че учащите в училище постигат най-висок дял на правилни отговори, което може да се обясни с актуалното присъствие на Христо Смирненски в учебните програми. Отново ясно проличава и ролята на филологическото образование, което се откроява като значим фактор за успешното идентифициране на авторството, утвърждавайки връзката между професионалната подготовка и културната осведоменост.

Цитатът на Елин Пелин „Това, дето ми е на главата, не мога да сваля, но това, дето ми е в сърцето, не мога да извадя“, включен в следващия креолизиран текст, предоставя ценен материал за анализ на степента на разпознаваемост сред респондентите. Авторството е идентифицирано едва от 64 участници (≈ 67%), което представлява сравнително ниска стойност в сравнение с

други анализирани текстове. Това се дължи на факта, че в част от случаите цитатът се приписва от респондентите на различни автори, което разкрива затруднения при разпознаването. В отговор на въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ най-голям дял заемат участниците, посочващи отговор А – 42.7%. Значително по-нисък, но все пак съществен и равен помежду им е делът на респондентите, които посочват отговор Д – 18.8%, и Е – 18.8%, както и на тези, посочили В – 8.3%, и Г – 8.3%. 3.1% приемат, че знаят кой е авторът на цитата, но не могат да идентифицират портретното му изображение (Б). При 27,1% (В и Д) от анкетираните водещ фактор за правилния отговор е визуалният елемент.

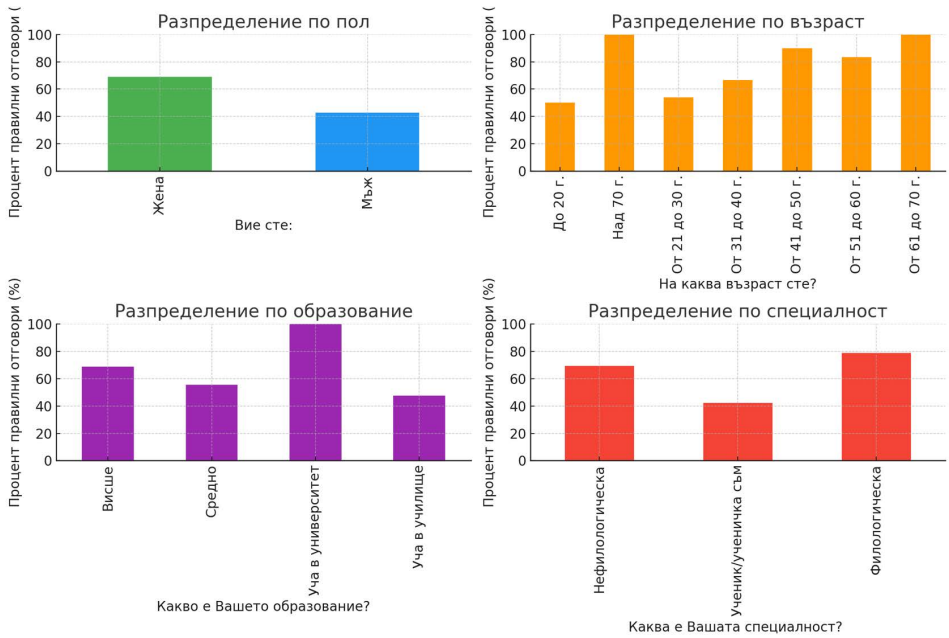

Фиг. 5

Демографският анализ показва по-висока разпознаваемост сред жените в сравнение с мъжете. Най-ниски резултати се отчитат в групата до 20-годишна възраст (50%). За отбелязване е, че въпреки присъствието на творчеството на Елин Пелин в учебните програми, учениците постигат най-слаби резултати, което може да бъде обяснено както с начина на преподаване, така и с по-ниската актуалност на автора сред младежите. Филологическото образование се откроява като ключов фактор, оказващ положително въздействие върху правилното разпознаване на авторството.

Особен интерес представляват резултатите от следващия креолизиран текст, съдържащ цитат от Фьодор Достоевски: „Красотата ще спаси света“. Въпреки че авторът и неговото творчество не са част от българската задъл-

жителната учебна програма, световната му популярност намира отражение в анкетата – ≈ 66% от анкетираните успяват да разпознаят правилно авторството. Разпределението на отговорите на въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ демонстрира, че най-голям дял заема отговор А – 36,5%, което го поставя като водещ избор, но без да доминира така категорично, както в предходни случаи. Следват респондентите, които са чували цитата, но не знаят чий е и не разпознават портрета (Г – 21.9%). 16.7% избират отговор Б. По-малък е делът на участниците, избрали отговор В – 10.4%, докато 12.4% заявяват, че не са чували нито цитата, нито разпознават изображението (Е). Отговор Д получава най-малък дял – едва 2,1%. Приблизително 12.5% (В и Д) твърдят, че идентифицират цитата благодарение на портретното изображение.

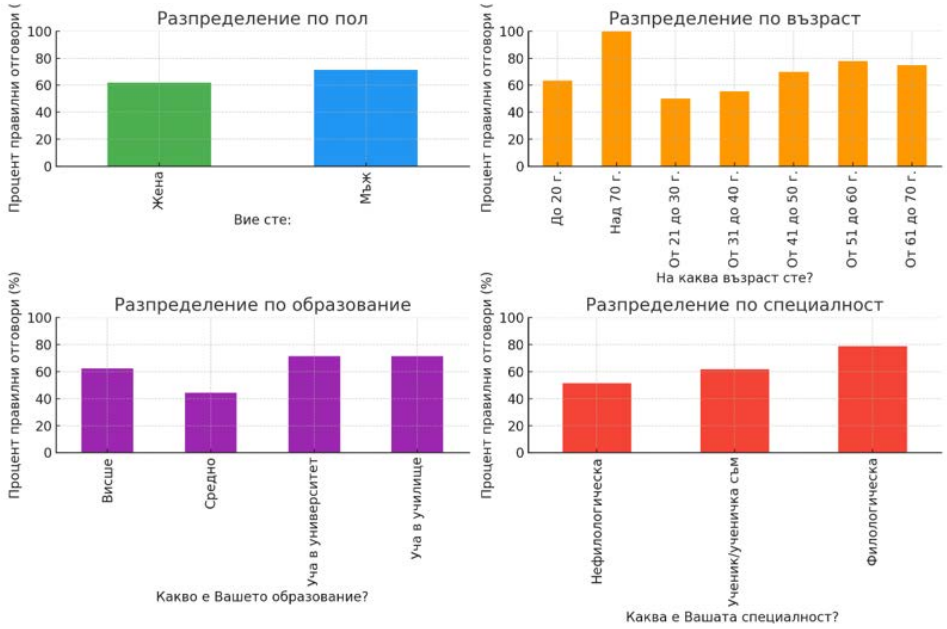

Фиг. 6

Прави впечатление, че в този случай мъжете демонстрират по-висока степен на разпознаваемост в сравнение с жените – тенденция, която се различава от резултатите при останалите анализирани текстове. Най-нисък процент правилни отговори се отчита сред респондентите на възраст от 21 – 30 години (50%), и това може да се свърже с ограниченото изучаване на Фьодор Достоевски в рамките на българското средното образование. Средношколците показват по-добри резултати в сравнение с нефилолозите, но остават под нивото на респондентите с филологическа подготовка, за които задълбоченото познаване на класическата литература изобщо и руската класическа литература в частност е част от професионалната компетентност.

Следващият креолизиран текст съдържа цитат на руския писател класик Лев Толстой: „Всеки иска да промени човечеството, но никой не се замисля как да промени себе си“. За разлика от предходните примери, тук процентът на правилно разпознаване е значително по-нисък – едва 47 от 96 респонденти (≈ 49%). В отделни случаи цитатът е погрешно приписан на друг автор. Отговорите на въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ показват сравнително по-различно разпределение на мненията в сравнение с предходните анализи. Най-голям дял заема отговор Е – 36.5%, според който участниците не са чували нито цитата, нито разпознават портрета. На второ място е посочен отговор А – 24%, при който респондентите разпознават както автора на цитата, така и неговия портрет. Отговор Г е избран от 14.6% от анкетираните, следван от Д – 9.4%, В – 8.3%, и Б – 7.2%. Тези данни показват по-голяма степен на разпиляване на отговорите и подсказват, че в случая визуалният и вербалният елемент не са достатъчни за постигане на категорично разпознаване.

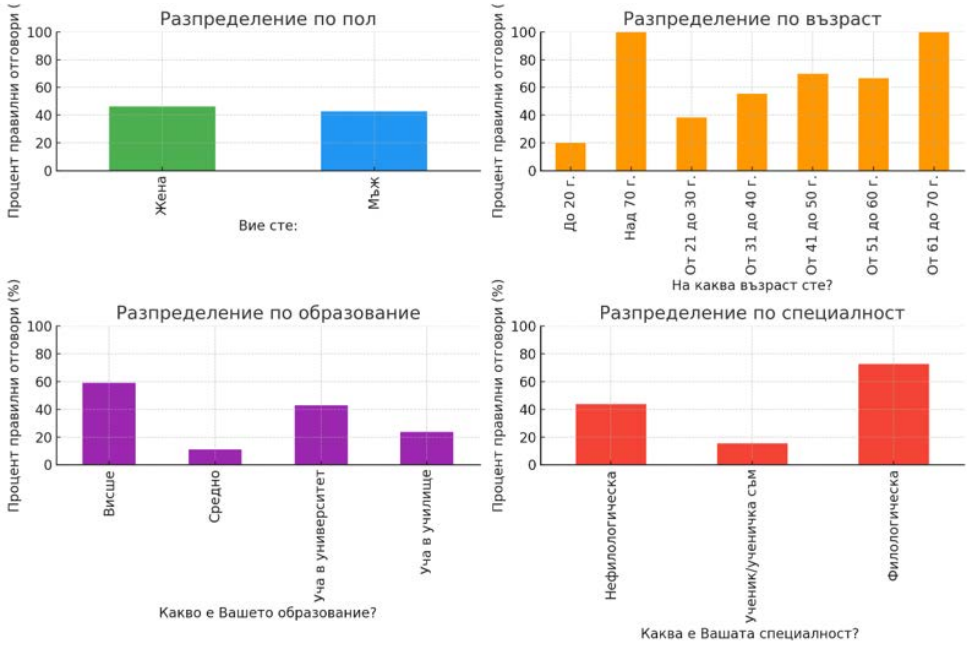

Фиг. 7

Приблизително 17,7% (В и Д) от участниците идентифицират автора благодарение на портретното изображение, което подчертава ролята на визуалния елемент в компенсирането на липсата на предварителни знания на част от анкетираните. Най-висока разпознаваемост демонстрират жените, представителите на по-високите възрастови групи и лицата с висше образование, особено тези с филологическа специалност. Най-ниски резултати се наблю-

дават сред участниците до 20 години, което вероятно се дължи на факта, че творчеството на Лев Толстой не е включено в учебните програми на българските училища.

Деветият креолизиран текст съдържа цитат на Алберт Айнщайн: „Животът е като карането на колело – спреш ли, изгубваш равновесие“. Резултатите показват изключително висока степен на разпознаваемост – почти всички респонденти (≈ 98%) успяват да идентифицират автора. Половината от тях се позовават на предварителните си знания (А – 50%), докато 48% (В – 24%, Д – 24%) извеждат правилния отговор благодарение на портретното изображение. Тази почти равностойна зависимост между вербалния и визуалния компонент разкрива, че Алберт Айнщайн функционира като културен символ, разпознаваем едновременно чрез словото и чрез образа си. Сравнително малка част от участниците избират отговор Е – 2%, демонстрирайки липса на разпознаваемост както на вербалния, така и на визуалния компонент.

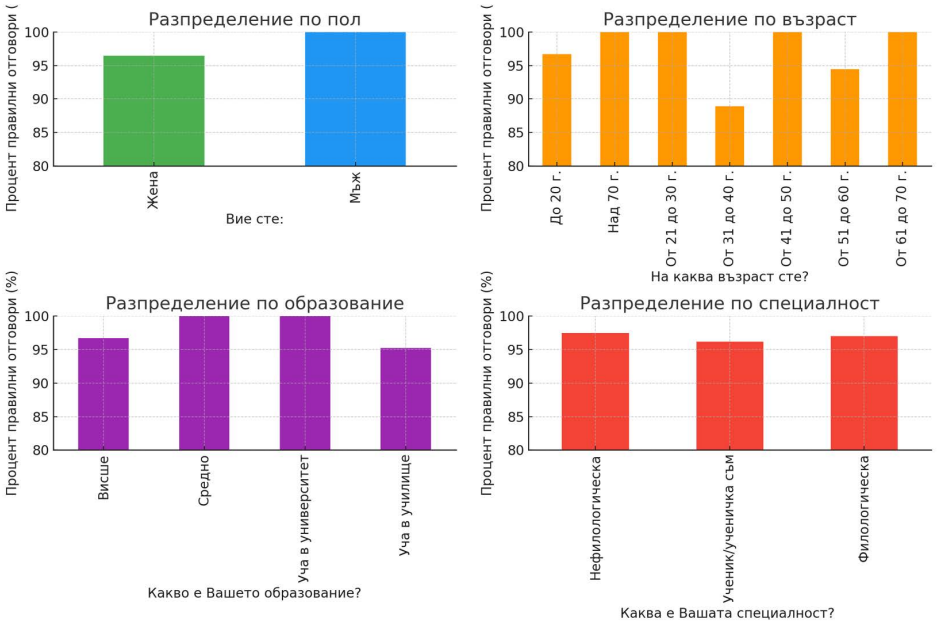

Фиг. 8

Най-високи резултати постигат мъжете, по-възрастните участници и лицата със средно образование, което подсказва, че популярността на Алберт Айнщайн надхвърля границите на академичната специализация. Разликите между филологическото и нефилологическото образование са минимални, което потвърждава хипотезата, че разпознаването на автора е свързано преди всичко с широката му публична и културна разпознаваемост, а не със специализирана подготовка.

Сравнително ниски нива на разпознаваемост се отчитат при следващия креолизиран текст с цитат на Зигмунд Фройд: „Първият признак на глупостта е пълното отсъствие на срам“. Едва 38 души (≈ 39.6%) са посочили Зигмунд Фройд, което свидетелства за изключително ниска степен на разпознаваемост в сравнение с предходните анализирани примери. Наред с това се наблюдават и няколко случая на погрешно приписване на цитата на друг автор (Паулу Коелю, Хорхе Букай). Резултатите показват ясно изразено превъзходство на отговор Е, който е избран от 46.9% от участниците. Това означава, че почти половината от анкетираните не разпознават автора на цитата нито чрез текста, нито чрез портрета. Втората по численост група е тази на респондентите, посочили отговор А – 20.8%. Съществен дял заемат и отговорите Г – 13.5%, и В – 8.3%. Отговор Б е посочен от 7.4% от респондентите, а най-нисък дял заема Д – 3.1%. 11.4% (В и Д) се ориентират благодарение на портрета.

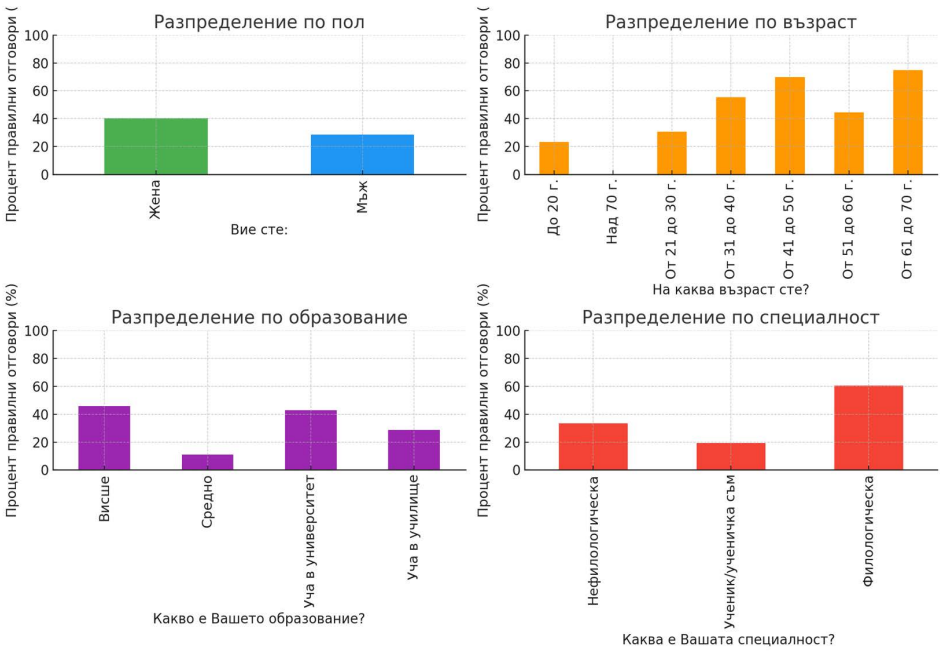

Фиг. 9

Най-висока разпознаваемост демонстрират жените, респондентите във възрастовата група 61 – 70 години и лицата с филологическо образование. Общата тенденция сочи, че разпознаваемостта е правопропорционална към повишаване на възрастта, но при групата над 70 години се наблюдава изключение, което вероятно се дължи на малкия брой анкетирани в тази категория. По-ниски резултати показват младите респонденти, лицата със средно образование и тези с нефилологическа специалност. Данните

подсказват, че автор като Зигмунд Фройд, чиято популярност е по-силно свързана с психологическите и философските среди, не е трайно присъстващ в масовата културна памет, което обуславя ниските нива на разпознаваемост.

Последният креолизиран текст от анкетата включва цитата „Дойдох, видях, победих“ на Юлий Цезар – една от най-емблематичните личности на Античността, чието име е символ на власт, политика и решителност. Този креолизиран текст позволява да се анализира как съвременните респонденти разпознават фигура, чиято културна устойчивост се основава не толкова на литературното наследство, колкото на историческата памет. Почти 84.5% от участниците идентифицират правилно тази емблематична личност. При анализа на отговорите на въпроса „Кое твърдение е най-близо до Вашето виждане?“ се установява, че почти половината от анкетираните знаят както автора на цитата, така и неговия портрет (отговор А – 49%). Това показва наличието на стабилни предварителни знания и висока степен на културна осведоменост по отношение на разглежданата личност. Около една четвърт от участниците (отговор Б – 24%) разпознават автора на цитата, но не и неговия портрет, което може да се тълкува като отслабена визуална асоциация с конкретното лице.

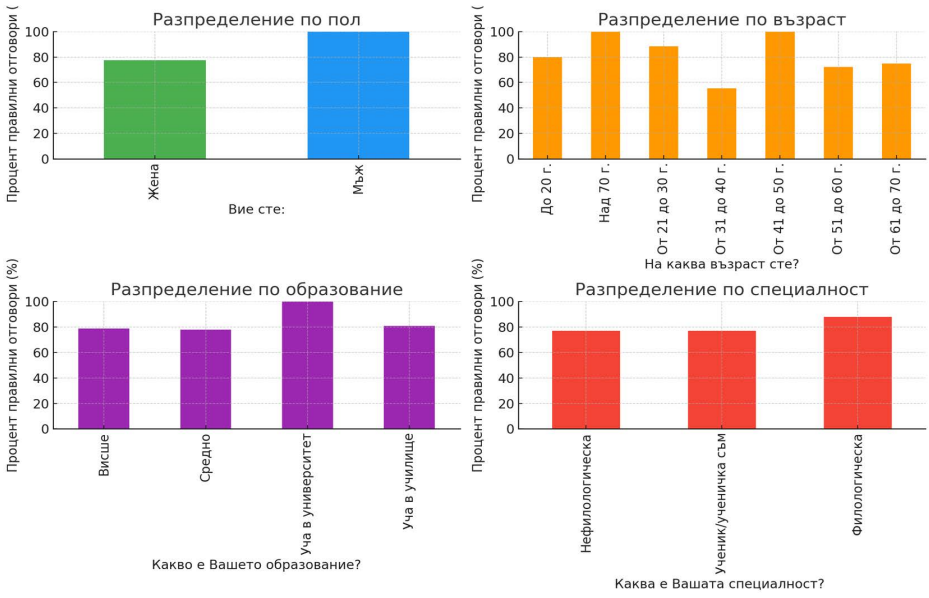

Фиг. 10

Допълнително 13.5% от респондентите споделят, че са чували цитата, но не са сигурни чий е и не разпознават портрета – Г, докато 6.3% посочват, че именно портретното изображение ги насочва към правилния автор – В. Значително по-малък е делът на тези, които не са чували цитата, но портретът им е помогнал (Д – 5.2%), както и на онези, които не разпознават

нито портрета, нито са чували цитата (Е – 2%). Тези данни показват ясно, че визуалният елемент подпомага процеса на разпознаване (В и Д – 11.5%), но водещ фактор остава предварителната известност на цитата и неговия автор. Най-висока степен на разпознаваемост демонстрират мъжете, по-възрастните респонденти и филолозите, докато по-ниски резултати се наблюдават сред по-младите участници, особено във възрастовата група 31 – 40 години, както и сред лицата с нефилологическо образование. Данните показват, че исторически фигури с глобално значение, какъвто е Юлий Цезар, продължават да бъдат широко разпознаваеми, но нивото на идентификация варира според възрастта и образованието на участниците.

Заключение

Анализът на резултатите от изследването показва ясно, че успешното разпознаване на авторството при креолизираните текстове се определя от комплексното взаимодействие между предварителните знания на анкетираните и визуалната подкрепа. Най-висока степен на успеваемост демонстрират респондентите с висше образование, по-възрастните участници и особено тези с филологическа компетентност, което потвърждава значението на образователната и професионалната подготовка за формирането на устойчива културна памет.

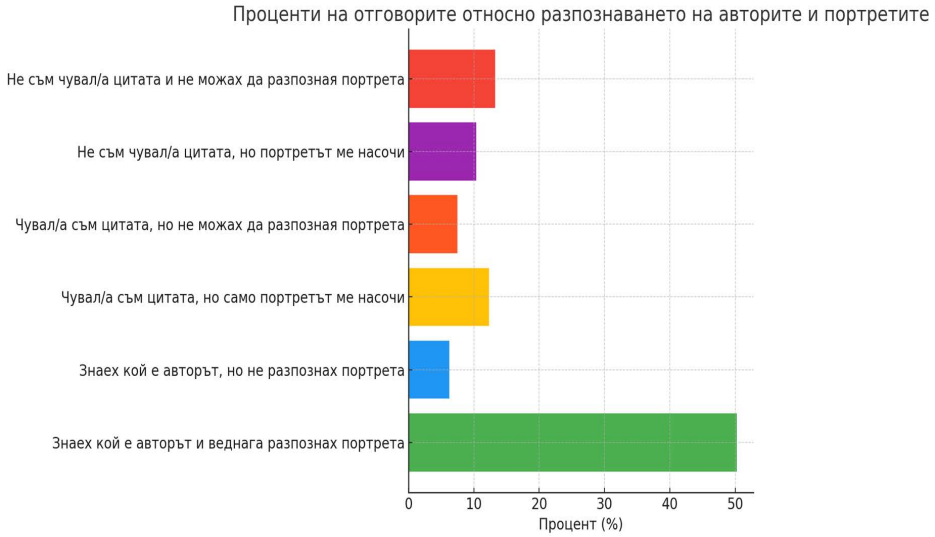

Фиг. 11

Анализът на данните също сочи, че портретното изображение играе ключова роля като компенсаторен фактор. Почти една четвърт от анкетираните (24.29%) се ориентират правилно благодарение на визуалния елемент. За част от респондентите портретът компенсира напълно липсата на знания —

11.08% от участниците, които никога не са срещали цитата, все пак идентифицират правилно автора чрез изображението. За друга група (13.21%) визуалният стимул играе ролята на катализатор, активиращ частични спомени или асоциации, което в крайна сметка води до правилен отговор. В този смисъл портретът функционира не само като допълнителен стимулатор, но и като средство за активиране на латентни ресурси.

От друга страна, повече от половината участници (53.82%) успяват да идентифицират автора без нужда от визуална подкрепа, което потвърждава, че предварителните знания продължават да бъдат основният фактор за успешното разпознаване. Макар визуалният елемент да е значим и в определени случаи решаващ, неговата роля е предимно подсилваща и компенсаторна, а не самостоятелно достатъчна.

В заключение може да се приеме, че креолизираните текстове, съчетаващи вербален и визуален елемент, предоставят неизследвано широки възможности за активиране на културната памет. Портретът на автора е мощен инструмент, засилващ разпознаваемостта, особено сред участниците с ограничени знания, но трайната културна осведоменост и образователната подготовка остават водещите детерминанти за правилното идентифициране на авторството.

Литература

Ворошилова, М., 2011. Креолизираният текст и аспектите на неговото изследване. *Проглас*, год. XX, №1, с. 125–139. ISSN 0861-7902.

Колева, К., 2024. Към въпроса за креолизирания текст. В: Липчева-Пранджева, Л. (ред.). *Докторантски дебюти*, с. 37 – 48. Пловдив: Пловдивско университетско издателство. ISBN 978-619-7768-21-3.

Колева, К., 2025. *Към въпроса за креолизираната символика (в съвременната научна литература на руски език)* (под печат)

Окунева, И., Латун, В., 2017. Особенности использования структурных компонентов креолизованных текстов в зарубежной учебной книге: моменты концептуальной инверсии. *Интернет журнал „Мир науки“*, год. V, № 2, с. 1 – 8. [10 март 2025]. https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-strukturnyh-komponentov-kreolizovannyh-tekstov-v-zarubezhnoy-uchebnoy-knige-momenty-kontseptualnoy/viewer

Сорокин, Ю., Тарасов Е., 1990. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция. В: Котов, Р. (ред.). *Оптимизация речевого воздействия*, с. 180 – 186. Москва: Наука.

References

Koleva, K. 2024. Kam vaprosa za kreoliziraniya tekst. In: Lipcheva-Prandzheva, L. (ed.). *Doktorantski debyuti*, pp. 37 – 48. Plovdiv: Plovdivsko universitetsko izdatelstvo. ISBN 978-619-7768-21-3.

Koleva, K., 2025. *Kam vaprosa za kreoliziranata simvolika (v savremennata nauchna literatura na ruski ezik)* (pod pechat)

Okuneva, I., Latun, V., 2017. Osobennosti ispol'zovaniya strukturnyh komponentov kreolizovannyh tekstov v zarubezhnoj uchebnoj knige: momenty konceptual'noj inversii. *Internet zhurnal „Mir nauki“* [online], vol. 5, № 2, pp. 1 – 8 [viewed 10 March 2025]. Available from: https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-ispolzovaniya-strukturnyh-komponentov-kreolizovannyh-tekstov-v-zarubezhnoy-uchebnoy-knige-momenty-kontseptualnoy/viewer

Sorokin, Ju., Tarasov E., 1990. Kreolizovannye teksty i ih kommunikativnaya funkciya. In: Kotov, R. (Ed.) *Optimizaciya rechevogo vozdejstviya*, pp. 180 – 186. Moskva: Nauka.

Voroshilova, M., 2011. Kreoliziraniyat tekst i aspektite na negovoto izsledvane. *Proglas*, vol. XX, № 1, pp. 125 – 139. ISSN 0861-7902.

ДОКТОРАНТ КРИСТИАНА КОЛЕВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по руска филология
Пловдив, България
E-mail: kristianadk2000@gmail.com

KRISTIANA KOLEVA, PHD STUDENT
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: kristianadk2000@gmail.com

FROG AND CRANBERRIES

HRISTIYANA SLAVOVA
UNIVERSITY OF NATIONAL AND WORLD ECONOMY
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This paper synthesizes Sociolinguistics and Memetics to analyze recurring internet trends, proposing their longevity depends on temporal selective pressure and a high degree of Contextual Competence. The study also suggests a formula, which aims to frame the meme as a cultural replicator successful due to the stability of its visual, textual, and intertextual elements. The case study, "Frog and Cranberries It Must Be Fall," demonstrates how an obscure ecological reference functions as a linguistic shibboleth within a Community of Practice. An exploratory experiment with a small group of randomly picked participants tentatively shows that while the meme initially filters outsiders, the required competence is acquirable through controlled exposure. Findings suggest that the most resilient digital trends are those that create powerful, self-filtering systems for group identity through semantic obscurity.

Keywords: Sociolinguistics, Memetics, Meme culture, Contextual competence, Community of Practice, Linguistic shibboleth, Semantic obscurity, Digital discourse, Intertextuality, Multimodality

Introduction

The language that underpins our digital lives is not the standard lexicon of textbooks but a dynamic, often absurd, system of in-jokes and fleeting references. In an attempt to grasp — at least partially — this phenomenon, this study dares to move slightly beyond the mere linguistic structure to explore the hidden properties of language that shape cultural reality. These properties operate both at the semantic level, where the activation of associative networks and the shaping of perception through semantic priming is evident (Meyer and Schvaneveldt 1971), and at the interpersonal level, where communication structures social interaction and influences behavior.

In digital spaces, particularly within closed groups defined as Communities of Practice (CoP) (Lave and Wenger 1991), this dynamic sometimes reaches an extreme. There, the construction of meaning often deliberately defies logical expectation, creating a localised semantics that is incomprehensible to outsiders. From a pragmatic perspective, the recurring textual and visual artifacts (memes) frequently appear to violate the core expectations of the Cooperative Principle (Grice 1975) by lacking clear quality, quantity, or relevance that would normally exist in everyday, regular communicative situations. Yet, this communicative breakdown,

when viewed through the lens of Critical Discourse Analysis (CDA), is actually highly functional: the power structure of the digital community rests entirely upon the specialised, unstated knowledge required to decode these semantic forms (Fairclough 2013). This mechanism of exclusion formalises the use of the meme as a linguistic *shibboleth*—a marker whose successful reproduction distinguishes the in-group from the out-group (DeCamp 1971).

This paper[1] argues that the longevity and exclusionary power of such recurring digital trends can only be understood by synthesizing Sociolinguistics with Memetics, a discipline rooted in evolutionary biology (Dawkins 1976). The meme is analysed not merely as a humorous artifact, but as a cultural replicator whose survival hinges on both predictable temporal selective pressure (the annual recurrence) and a specific level of Contextual Competence among its hosts. Following this introduction, Section 2 establishes the theoretical foundations. Section 3 presents a case study of a specific recurring internet trend, and Section 4 details the results of a small-scale experiment investigating the meme's function as a linguistic shibboleth. Ultimately, this analysis reveals how these self-filtering language systems maintain cultural boundaries and ensure the fitness of their most resilient memes, effectively demonstrating the survival of the fittest in the ecosystem of digital culture, as first articulated by Darwin (1859).

Theoretical Foundations: Genes and Grammar

To analyse the longevity and internal complexity of recurring internet trends, this study integrates two distinct yet parallel frameworks: the biological model of cultural evolution, or also known as *Memetics*, and the social study of language use, Sociolinguistics. This synthesis is founded on the principle that like biological organisms, linguistic structures and cultural units are subject to selection, replication, and environmental pressures.

Cultural Replicators and Selection

The theoretical basis for treating cultural trends as quantifiable units originates with Richard Dawkins (1976), who coined the term meme (from the Greek μιμημα, mimēma, an imitated thing). Dawkins proposed that culture evolves through a process analogous to Darwinian natural selection (1859), where the fundamental unit of inheritance is not the gene though, but the meme. According to Dawkins the success of any replicator—be it biological or cultural—is measured by three factors:

[1] The topic of this paper is inspired by an essay written for the classes with Prof. Dimitrova during the master's program "Language and Culture" (2022 – 2024) at the Department of English and American Studies at Sofia University. I am happy to have had the chance to learn from Prof. Dimitrova and I am grateful for her faith in me and my inexorably diverse research interests.

Longevity: The duration for which the meme survives in the cultural "meme-pool."

Fecundity: Its power to be rapidly copied and spread (replication rate).

Copying-Fidelity: The accuracy with which it is replicated, noting that cultural evolution often relies on mutation (or variation) for adaptation and survival.

The recurrence of a meme in a fixed annual cycle, as observed in this study's case, provides a clear example of a meme possessing exceptional longevity. Its predictable reappearance demonstrates that the calendar date acts as a reliable, external environmental selective pressure that ensures its guaranteed annual replication, thereby stabilising its survival against random cultural drift. The meme is, therefore, a highly fit replicator specifically adapted to a temporal niche.

The Grammar of Digital Discourse and Competence

While memetics explains *why* a meme survives, Sociolinguistics explains *how* its meaning is constructed and *who* is allowed to access that meaning. The context of an online community requires defining the localised "grammar" of interaction.

The specific closed Facebook group that is about to be investigated in this study functions as a Community of Practice (CoP) (Lave and Wenger 1991). The idea for this study was directly inspired by the researcher's experience as an insider who actively partook in this specific Facebook group. This personal access was crucial, allowing for an Ethnography of Communication approach (Hymes 1972) to be used to observe the Community of Practice's inherent semantic rules and communication structures firsthand. Within this framework, the continuous creation, sharing, and re-mixing of memes constitutes the shared practice that defines group membership. Successful participation requires contextual competence — the implicit knowledge of the group's history, in-jokes, and specific semiotic rules.

The structure of the meme itself is inherently multimodal (Kress and van Leeuwen 2021). Its meaning is derived from the interaction between the visual mode (the image, which acts as a stable template or vessel) and the textual mode (the overlaying caption, which provides the adaptive mutation). Crucially, this composite message is always intertextual, drawing its humor and resonance from referencing specific prior cultural texts—be they pop songs, historical figures, or other memes.

Formulaic View of Meme Structure

Building on the concepts of multimodality and intertextuality mentioned above, this study — apart from exploring the complexity of recurring internet trends and people's understanding of them — also wishes to propose a slightly mathematical/formulaic view of the meme's structure or rather the vessel for a meme trend, provided the latter may be called that way. This theoretical model aims to formalise the relationship between the visual and textual elements, accounting for the extreme flexibility observed across a meme trend.

This relationship can be viewed formulaically, where knowledge of one stable element allows a host to infer the entire meaning, even in heavily mutated versions. What this paper wishes to propose is the following formula for a meme trend ($\mathbf{M_T}$):

$$\mathbf{M_T=V+T+I}$$

Where:

V = The Visual Component (the image, GIF, or clip).

T = The Textual Component (the caption or overlaying words).

I = Intertextuality (the underlying cultural, phonetic, or historical reference required for comprehension).

Crucially, in a meme demonstrating high replicative fitness, any single element *(V, T, or I)* can serve as the stable constant that triggers recognition, while the other elements undergo mutation to adapt the joke to new contexts. This high capacity for variability around a recognisable constant is a hallmark of an enduring cultural replicator. The required recognition of this stable element in the formula is a direct measure of Contextual Competence.

A failure to immediately recognise this single stable constant results in a failure of comprehension. Therefore, the meme becomes a linguistic shibboleth (DeCamp 1971): an utterance whose correct interpretation serves as a simple, effective, and continuous test of in-group belonging. As discussed via CDA (Fairclough 2013), this specialised linguistic demand reinforces the power structure of the digital community by filtering those with the requisite cultural inheritance (the contextual knowledge) from those without it.

Case Study: ***Frog and cranberries it must Be fall***

This particular trend (as displayed visually in fig. 1 below) is not merely a seasonal joke but a pristine sample from the targeted digital ecosystem of the investigated closed facebook group “Wild Green Memes for Ecological Fiends”, functioning as an intellectual petri dish where the laws of memetic longevity and sociolinguistic filtration can be directly observed. Its fixed, calendar-based reemergence provides a clear opportunity to observe temporal selective pressure in action, and sheer absurdity without context serves as the perfect test of in-group knowledge. The following case study traces the meme's lifecycle from its obscure ecological origin to its establishment as a digital ritual, demonstrating how a single, linguistically awkward post became a high-fidelity shibboleth confirming membership within a dedicated Community of Practice.

Fig. 1

Trend Origin

The "Frog and Cranberries It Must Be Fall" meme originated from an unironic Facebook post shared on November 26, 2014, by the Peterson Field Guides account (fig. 1). The post featured a photograph of a small frog nestled among floating cranberries, captioned with the phrase that became the trend's title: "Frog and cranberries it must be fall."

The meme's inherent humor and subsequent memetic value stem from its non-sequitur quality and awkward syntax, which makes the statement opaque to the general public. The linguistic mechanism is not a traditional pun or parody, but a failure of communication based on a high barrier of entry. The joke requires Contextual Competence based on "extremely specific ecological knowledge" — the knowledge that the appearance of a frog among floating cranberries is a known sign of the season (more specifically for North America though, and more generally for the Northern Hemisphere) for those involved in nature observation due to the timing of the cranberry harvest. For the outsider, this connection is absent, causing the communication to fail and validating the trend's potential as a cultural filter.

Chronology and Evolution

The meme's success as a cultural replicator was secured through its rapid adoption by a specialised Community of Practice (CoP), notably the Facebook group "Wild Green Memes for Ecological Fiends." This community established the digital context necessary for the meme's annual, calendar-driven replication.

Analysing the trend's evolution demonstrates its replicative fitness against the backdrop of the proposed formula (M_T=V+T+I), and shows the following categories of replication and mutation:

High-Fidelity Replication: Artifacts that maintain the original image and text reinforce tradition and demonstrate low Copying-Fidelity Mutation rates.

Adaptive Mutation: Artifacts where one of the visible components mutates, most commonly the Visual element (V) or the Textual element (T), demonstrating the meme's high Fecundity and adaptability. This short-term mutation relies heavily on the Intertextual constant (I) (the obscure ecological fact) to ensure the joke remains legible to the in-group. While *I* is the anchor of competence in specific communicative situations, it can itself mutate over the trend's lifespan. Such mutation in *I* leads to semantic drift and the creation of new side-trends, which retain the original meme's structure but are anchored by a new cultural reference point.

Maximal Mutation: Artifacts where only one of the original elements (e.g., a simple reference to "Frog and cranberries") is preserved and used in a completely different context, demonstrating the high Contextual Competence required for minimal cues to trigger the full associative network.

Indexicality and Ritual

The meme's annual re-emergence, typically around the autumn months but particularly celebrated on the day of the autumn equinox, transforms the act of sharing from a casual post into a social ritual for the CoP. By reproducing the meme, members perform a subtle but powerful act of phatic communication: they index their shared history and membership within the ecologically informed in-group. For this specific trend, the day of the Autumn Equinox is of particular importance.

The meme thus operates as a continuous test of the Contextual Competence required to decode the community's localised semantics. For the insider, the statement "Frog and cranberries it must be fall" immediately accesses the shared associative network (cranberry bogs, brumation, ecological knowledge, and the history of the meme itself—a form of semantic priming). For the outsider, the utterance fails as communication, effectively establishing the community's boundary and reinforcing the power structure of knowledge within the group.

A Small-Scale Experimental Study

Following the structural analysis of the "Frog and Cranberries" trend (Section 3), this section details a small, exploratory experiment designed to test how an outsider group reacts to an intensely specific insider joke. It is important to be clear: given the limited sample size and the novel territory of digital semantics, these results should be viewed at best as preliminary observations, not conclusive findings. The main goal of the study is not to prove a theory as much as simply to observe and comment on the unfolding process: How exactly do people who don't "get it" start to acquire the Contextual Competence necessary to decode a digital shibboleth? This pilot study focuses on generating early hypotheses about how a lack of cultural inheritance might act as the primary filter.

Methodology and Participants

The study recruited 12 participants, all of whom were designated *Outsiders* due to their lack of prior exposure to the specific "Wild Green Memes for Ecological Fiends" Community of Practice (CoP). Participants were chosen at random and ranged widely in age (25 to 85) and occupation (students, workers, seniors). The only recruitment requirement was that they could use English freely to ensure capability for identifying and articulating both visual (V) and textual (T) elements (DeCamp 1971). Given the small, non-exemplary nature of the sample, the results are strictly considered preliminary observations from a pilot test, and in no way intend to be conclusive.

The participants were divided into two distinct groups to examine the efficacy of context delivery in triggering comprehension:

Batch Presentation Group (N=6): Participants were given a complete series of the meme trend's artifacts simultaneously and instructed to **"parse the most important information, elements, and context"** by cross-referencing the entire set in their own order.

Sequential Presentation Group (N=6): Participants were given the artifacts one-by-one, starting with the barest elements (e.g., only the phrase T, or only the frog and cranberries image V) (Meyer and Schvaneveldt 1971). Context was gradually established as more complete and stable versions of the meme were introduced.

The core experimental stimulus consisted of N1 maximally mutated meme artifacts from the "Frog and Cranberries" case study, and a subsequent set of N2 artifacts representing an offshoot side-trend based on the original structure to see if the participants could perhaps gauge the meaning of N2 only thanks to its connection to N1.

Findings

The initial results, though based on a limited sample size, appear to confirm that the retrieval of the meme's intertextual constant (I) is heavily dependent on the surrounding contextual density.

Decoding Efficiency and the Puzzle Effect

The *Batch Presentation Group* demonstrated a notably higher efficiency in the initial parsing phase. By having all memes available for simultaneous comparison, participants were able to treat the entire trend as a self-correcting semantic puzzle. The ability to go "back and forth on and compare pieces" allowed them to stabilise the I constant (the ecological reference) more rapidly by triangulating information from different V and T mutations (Lave and Wenger 1991).

The *Sequential Presentation Group*, relying on a slower introduction of data, required approximately four to five meme artifacts to fully grasp the meme's foundational concept and context. This suggests that without immediate access to

the entire memetic history, the semantic priming required to decode the non-sequitur takes longer to establish in Outsiders. Significantly, however, both groups ultimately converged on a shared understanding of all elements and how they interlock, demonstrating that the trend's internal logic is discernible, provided sufficient data is introduced.

The sequence of artifact presentation for the Sequential Group (N=6) was structured to gradually unveil the meme's constants, thereby testing the minimal data required for comprehension. Presentation began with Figure 2 due to its minimal context, offering only a slight hint of rhyme in its caption; unsurprisingly, this initial exposure appeared to be less helpful for immediate interpretation. Figure 3 was introduced next, as it shed preliminary light on the mysterious red fruit. This image featured minimal textual mutation from the starting point but was judged sufficient to enrich the participants' developing understanding from the first picture. Subsequently, Figure 4 was used to hint at the third important element: the season of autumn. It was noted that many participants' attention was drawn away from the new textual element by a distracting visual mutation (the headgear on the animal). This ambiguity was cleared up by Figure 5, which included the straight-up textual element of 'Must be fall.' After some thoughts out loud about the relationship between the fog and the capital of Australia, participants finally figured out the resemblance in sound (fog=frog, Canberra=cranberry). At this stage, most participants were observed to be successfully solving the puzzle, and ultimately arriving at the trend's foundational "catchphrase" and its semantic context.

Fig. 2

Fig. 3

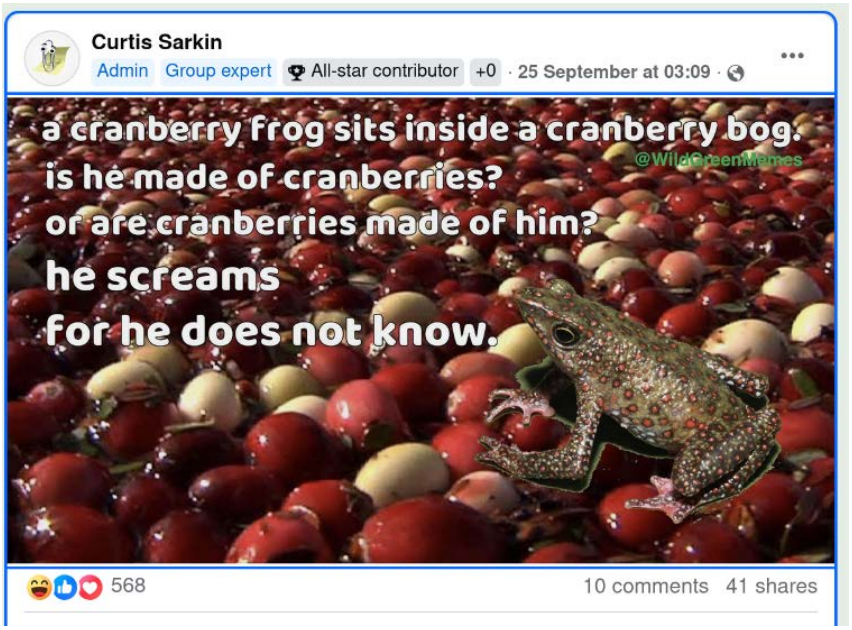
Curtis Sarkin
Admin
Group expert
All-star contributor
+0
· 25 September at 03:09 ·
a cranberry frog sits inside a cranberry bog.
is he made of cranberries?
or are cranberries made of him?
he screams
for he does not know.
@WildGreenMemes
568
10 comments
41 shares

Fig. 4

Pat Garfield · Follow
All-star contributor
· 22 September at 20:37 ·
Frogs and cranberries
IT MUST BE FALL
RESISTANCE IS FUTILE
1K
23 comments
78 shares

Fig. 5

The Shibboleth Transition

After achieving foundational comprehension of the original trend, participants were exposed to the side-trend mutations (artifacts where the original element has been replaced by a new one).

Next, the experiment shifted focus to the theme's adaptability. Figure 6 showed a completely new image, which seemed unrelated to the original Frog and Cranberries trend. However, when Figure 7 was introduced, participants began to figure out the connection. They correctly inferred a regional swap: if frogs mark autumn in the Northern Hemisphere, magpies appear to mark the season for the Southern Hemisphere. While this side-trend did not immediately seem as humorous in isolation, it was determined that this particular animal has a well-known, specific reputation that the Australian members of the CoP like to showcase. This successful transition tentatively suggests that the participants had acquired a flexible structural competence, allowing them to apply the meme's core logic (absurd seasonal marker) even when the intertextual element (I) was replaced.

Fig. 6

Like
Comment
Share
Sasha Ermichina
2 September at 14:07 ·
Happy spring
Don't forget to make friends with your local maggies! Or else…
I SMELL SPRING
OR IS THAT FEAR
115
11 comments 4 shares
Like
Share

Fig. 7

Northern hemisphere group members
Southern hemisphere group members
Tropical region group members

The participants successfully navigated the mutated side-trend with relative ease, suggesting that the effort invested in decoding the original trend established a flexible formulaic competence (Fairclough 2013). Once the formula was learned, the participants could apply this structural competence to subsequent iterations, even if the specific I constant had drifted.

Discussion

The results tentatively suggest that Contextual Competence is not a fixed trait but a skill that can be acquired through exposure, which then grants access to the CoP's semiotic filter (Grice 1975).

Following the full analysis, participants were shown the highly mutated versions that had originally been incomprehensible. They uniformly admitted to a feeling of immediate recognition, confirming that the initial semantic network had been entrenched. Participants reported feeling that "whenever they see whichever element, they will remember the original" meme. This anecdotal feedback suggests that the exposure effectively created a permanent semantic link where the visual, textual, or intertextual constants now function as powerful priming stimuli (Meyer and Schvaneveldt 1971), instantly retrieving the entire joke's context. This transition from decoding failure to acquired competence may indicate the mechanism of the meme as a linguistic filter: The original incomprehensibility acts as the Shibboleth that guards the CoP's boundary, but once the key to the pattern (V, T, or I) is learned, the individual has successfully acquired the necessary cultural inheritance for participation (Dawkins 1976). Some examples of follow-up memes to test the memory and association were as follows: **fig. 8, 9, 10 (below)**

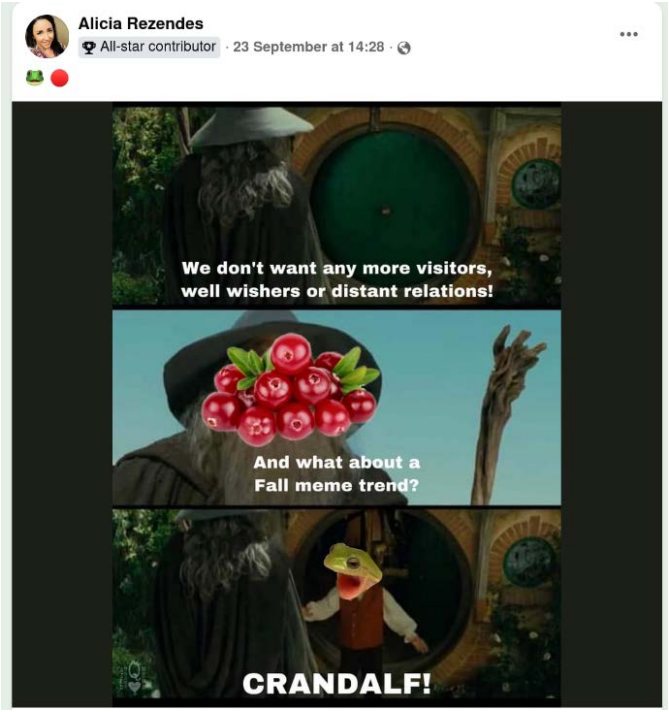
Alicia Rezendes
All-star contributor · 23 September at 14:28 ·
We don't want any more visitors,
well wishers or distant relations!
And what about a
Fall meme trend?
CRANDALF!

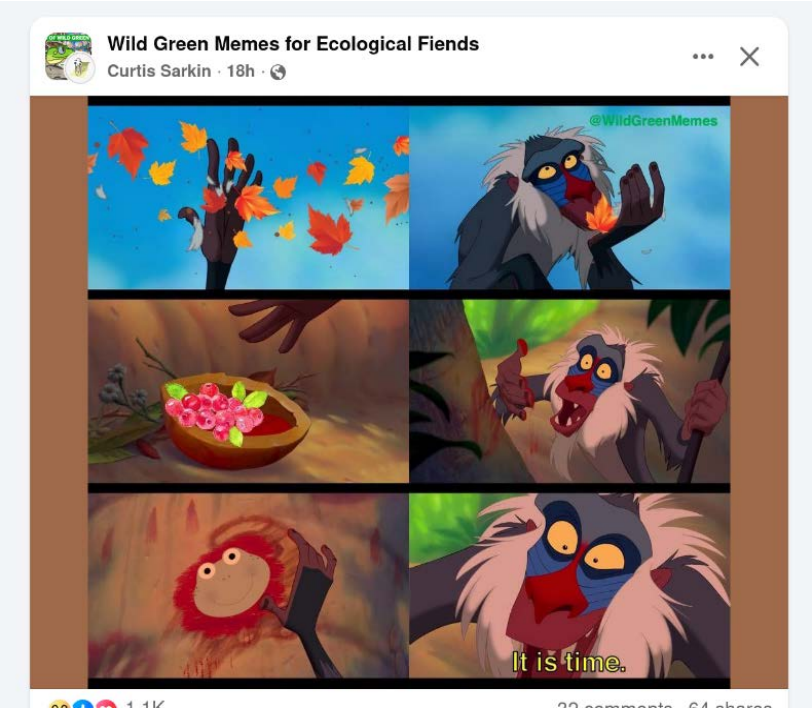
Wild Green Memes for Ecological Fiends
Curtis Sarkin · 18h ·
@WildGreenMemes
It is time.

Figure 8 was introduced to test the generalised association that had been established among the participants. Subsequently, when participants were presented with Figures 9 and 10, they were asked to provide the implied context for these follow-up memes, specifically addressing why and when such artifacts might be posted. The majority of respondents not only knew the external reference to the films (The Lord of the Rings and The Lion King imagery in the memes) but demonstrated a clear grasp of the trend's ritualistic function, consistently referring to the seasonal change and stating that the memes signify the onset of autumn and the recurrence of the annual joke. This suggests that the initial exposure successfully mapped the core intertextual connection onto the visual and textual constants.

Conclusion

This study was undertaken to analyze the enduring phenomenon of recurring internet trends, moving beyond a purely linguistic interpretation by synthesizing principles from Sociolinguistics and Memetics. It is proposed that the resilience and exclusionary function of these cultural units are products of a dual mechanism: their biological fitness as cultural replicators and their sociolinguistic function as high-fidelity boundary markers.

The longevity of the "Frog and Cranberries, It Must Be Fall" trend may be interpreted as an example of memetic fitness. Its annual reappearance suggests that the calendar acts as a reliable temporal selective pressure, potentially guaranteeing the meme's yearly replication and stabilisation against cultural drift. This recurrence appears to transform the act of sharing into a social ritual, one that indexes shared history and membership within the Community of Practice (CoP).

Structurally, the trend is thought to operate via the proposed MT=V+T+I formula. The stability of the Intertextual constant (I)—the obscure ecological fact—is believed to allow for extreme Adaptive Mutation in the visual (V) and textual (T) elements. This high replicative flexibility potentially necessitates a corresponding high degree of Contextual Competence from the host.

The small-scale experimental study, despite its acknowledged limitations, may have provided preliminary evidence for the meme's function as a linguistic shibboleth. The initial decoding failure among Outsiders indicated that the filter is based not on grammatical error, but on a lack of the necessary cultural inheritance (I). However, the successful acquisition of this competence by participants—particularly the high efficiency observed in the Batch Presentation Group when solving the "semantic puzzle"—might suggest that the mechanism is a barrier that can be learned, rather than an inherent quality. Once the formulaic competence was acquired, the visual, textual, and intertextual constants may function as powerful priming stimuli, instantly retrieving the entire joke's context.

To sum it up, the analysis is intended to place digital trends within a larger framework of cultural filtration. The meme's ultimate success might be attributed to its calculated semantic obscurity. The original incomprehensibility appears to function as the Shibboleth that guards the CoP's boundaries, creating a unique

selective environment where specialised knowledge is paramount. Further research, particularly large-scale longitudinal studies tracking the semantic drift of the I constant across different digital cultures, is warranted to fully map the evolutionary dynamics of these surprisingly resilient forms of communication.

REFERENCES

Darwin, C., 1859. *On the Origin of Species*. London: John Murray.

Dawkins, R., 1976. *The Selfish Gene*. Oxford: Oxford University Press.

DeCamp, D., 1971. 'On shibboleths'. *Language*, 47(2), pp. 522 – 523.

Fairclough, N., 2013. *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. 2nd edn. London: Routledge.

Grice, H. P., 1975. 'Logic and conversation'. In: Cole, P. and Morgan, J. L. (eds.). *Syntax and Semantics*: Vol. 3, Speech Acts, pp. 41 – 58. New York: Academic Press.

Hymes, D., 1972. 'Toward ethnographies of communication: The analysis of communicative events'. In: Giglioli, P. P. (ed.). *Language and Social Context*, pp. 21 – 44. Harmondsworth: Penguin Books.

Kress, G. and van Leeuwen, T., 2021. *Reading Images: The Grammar of Visual Design*. 3rd edn. London: Routledge.

Lave, J. and Wenger, E., 1991. *Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation*. Cambridge: Cambridge University Press.

Meyer, D. E. and Schvaneveldt, R.W., 1971. 'Facilitation in recognizing pairs of words: Evidence of a dependence between retrieval operations'. *Journal of Experimental Psychology*, 90(2), pp. 227 – 234.

JUNIOR LECTURER HRISTIYANA SLAVOVA
University of National and World Economy
Faculty of International Economics and Politics
Department of Foreign Languages and Applied Linguistics
Sofia, Bulgaria
E-mail: hristiyana.slavova@unwe.bg

CONTEXT, METAPHORS AND NARRATIVES: AN ANALYSIS OF BOLSONARO'S INAUGURATION SPEECH

HENRIQUE CARLOS DORES
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKY"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: This study examines Jair Bolsonaro's 2019 inaugural address through an integrated analytical framework combining Conceptual Metaphor Theory (CMT) and the Dynamic Model of Meaning (DMM). The analysis reveals sophisticated discourse strategies that leverage conceptual metaphors and contextual manipulation to legitimize a populist agenda. Specifically, the metaphors of JOURNEY, BUILDING, and CONFLICT are identified as foundational cognitive structures that simplify complex ideological concepts, framing the nation's future, the state, and political life in intuitively graspable terms. These metaphors are shown to be dynamically reinforced by the situational and private contexts, such as the post-assassination attempt atmosphere, military nostalgia, and evangelical conservatism. This dynamic interaction transforms the conventional meanings (coresense) of keywords like "God," "family," and "socialism" into politically charged, context-specific meanings (consense), thereby creating an "emergent common ground" that positions Bolsonaro as a divinely ordained saviour. The research concludes that Bolsonaro's discourse exemplifies core populist principles by seamlessly integrating cognitive simplicity with profound contextual resonance, making a radical political vision appear both self-evident and a sacred national duty.

Keywords: pragmatics, conceptual metaphor, context, political discourse, meaning, persuasion, narratives

Introduction

Presidential inauguration speeches represent crucial discursive moments that both reflect and construct a leader's political ideology while communicating governmental directions to local and international audiences. Jair Bolsonaro's 2019 inaugural address exemplifies how language can be deployed to legitimize power, polarize social identities, and mobilize ideological support. Drawing on the integrated perspectives of Critical Discourse Analysis (CDA) and Cognitive Linguistics (CL), this examination analyses Bolsonaro's rhetorical devices to reveal the calculated interplay of conceptual metaphor, framing techniques, and contextual dynamics in advancing a populist agenda.

The discourse relies fundamentally on constructing moral dichotomies between "the pure people" and a "corrupt elite," combined with nationalist revivalism and emotional appeals to fear and resentment. To theorize these mechanisms,

this investigation employs George Lakoff's conceptual metaphor theory (Lakoff & Johnson 1980) as its primary analytical framework. This perspective posits that metaphors systematically structure political reasoning through familiar cognitive patterns like NATION AS FAMILY and POLITICS AS WAR. These conceptual metaphors function not as mere rhetorical embellishments but rather as fundamental cognitive tools that shape how audiences comprehend complex socio-political realities, an approach particularly effective for analysing the persuasive power of contemporary discourse across diverse political contexts.

Complementing this cognitive approach, the analysis integrates Istvan Kecskes' dynamic model of meaning (2014), which conceptualizes context as continuously co-constructed through the interaction between prior experiences, including cultural and historical frames, and emergent situational properties. The framework proves particularly revealing for examining how Bolsonaro activates Brazil's authoritarian legacy, as well as military dictatorship nostalgia, alongside contemporary socio-economic anxieties and religious conservatism, thereby dynamically reshaping context to normalize radical ideological positions.

Theoretical Framework

The analysis integrates two complementary analytical paradigms: Conceptual Metaphor Theory (CMT) and the Dynamic Model of Meaning (DMM). This integration enables examination of both the cognitive architecture and pragmatic dynamics inherent in political communication, permitting comprehensive analysis of the discursive strategies in the text.

Conceptual Metaphor Theory (CMT), as pioneered by George Lakoff and Mark Johnson in their seminal work *Metaphors We Live By* (1980), instigated a paradigm shift in the understanding of metaphor. It reconceptualized metaphor from a mere flourish of ornamental rhetoric to a fundamental, indispensable structure of human cognition. The theory posits that abstract, complex, and often subjective "target domains" (such as time, love, or argument) are systematically comprehended by mapping them onto more concrete, physical, and experiential "source domains". These cognitive mappings are not arbitrary but are deeply grounded in recurring patterns of our embodied experiences and are shaped by our cultural surroundings. Consequently, CMT argues that metaphor is not just a linguistic device but a cognitive mechanism that fundamentally shapes how we perceive, think, and act.

Conceptual metaphors function as powerful rhetorical instruments within political discourse, purposefully framing complex issues, legitimizing actions, and mobilizing public sentiment. Foundational metaphors such as PURPOSEFUL SOCIAL ACTIVITY IS TRAVELLING ALONG A PATH TOWARDS A DESTINATION, which conceptualizes goals as destinations and difficulties as obstacles, and A NATION IS A BUILDING, which describes societal structure as an architectural form requiring stability or repair, provide intuitive frameworks for public policy. Similarly, the pervasive metaphor of POLITICS IS WAR frames political

opposition as an adversarial conflict, complete with attacks, defences, and victories. By rendering abstract political realities into concrete, experiential terms, the metaphors effectively simplify complexity, evoke emotional responses, and promote specific ideological and policy solutions.

The Dynamic Model of Meaning (Kecskes 2008) provides a pragmatic framework for understanding context-dependent meaning construction. The model contends that meaning emerges dynamically from the interplay of situational context (immediate physical, social, and linguistic environment) and private context (individual cognitive backgrounds, experiences, and attitudes). The model distinguishes between coresense (conventional word meaning within a linguistic community) and consense (context-specific meaning generated through context interaction). A central tenet is the creation of emergent common ground, i.e., the shared understanding dynamically built during communication as speakers transform coresense into context-specific consense.

The integration of CMT and DMM provides a holistic analytical lens. While CMT reveals the cognitive blueprints structuring discourse through metaphors, DMM reveals the pragmatic engine through which context dynamically redesigns meaning and fosters shared understanding. This synergy is indispensable for understanding the persuasive power embedded in political addresses.

Methodology

The present study adopts a qualitative, interpretive methodology grounded in Critical Metaphor Analysis (CMA) and informed by Kecskes' Dynamic Model of Meaning (DMM). The analytical process unfolds in four interrelated stages: contextual analysis, conceptual metaphor identification, narrative mapping, and interpretive synthesis. The objective of this method is to reflect the dynamic movement from situational conditions to cognitive and ideological meaning-making. The data consist of the full Portuguese text of Jair Bolsonaro's inauguration speech delivered on January 1, 2019, supported by English translations of key passages to ensure conceptual accuracy. The corpus was selected not only for its historical significance but also for its exemplary discursive articulation of populist ideology in a moment of national crisis.

The first stage involves a contextual analysis guided by the DMM's distinction between situational and private contexts. The situational context includes the socio-political environment surrounding Bolsonaro's election, marked by an assassination attempt, heightened public insecurity, and disenchantment with established parties, while the private context encompasses Bolsonaro's military ethos, evangelical affiliations, and conservative ideological grounding, along with the audience's shared belief systems. This stage establishes the interpretive conditions under which linguistic choices acquire political salience, preparing the ground for subsequent metaphor analysis.

The second stage applies the principles of Critical Metaphor Analysis (Charteris-Black, 2004) to identify metaphorical expressions that exhibit semantic ten-

sion between literal and figurative domains. These expressions are categorized into conceptual mappings that reveal recurring cognitive structures, particularly those of JOURNEY, BUILDING, and CONFLICT. The metaphors are then examined for their capacity to frame political reasoning, emotional appeal, and moral legitimacy within a populist paradigm.

The third stage consists of narrative mapping, in which the identified metaphorical structures are connected to broader ideological narratives, specifically, the populist triad of authoritarian leadership, anti-establishment sentiment, and moral nativism (Mudde & Kaltwasser 2013). Finally, the interpretive synthesis stage integrates findings from the previous phases to explain how contextual conditions and metaphorical cognition jointly generate an "emergent common ground."

Results and Discussion

The analytical application of the established theoretical framework to President Bolsonaro's inauguration speech reveals a sophisticated discursive machinery where context and metaphor dynamically interact to construct an efficient political narrative. Following Kecskes' Dynamic Model of Meaning, the analysis demonstrates how meaning arises from the complex interplay between situational context, private context, and linguistic choices, creating an "emergent common ground" that enables the normalization of radical ideologies.

The situational context proved particularly significant in shaping the speech's reception and interpretation. The inauguration occurred under unprecedented security measures following the near-fatal stabbing attempt during Bolsonaro's campaign, creating what Kecskes would term a "salient situational frame" that physically embodied the existential threat narrative central to the speech. Such contexts of perceived vulnerability create fertile ground for populist messaging. Furthermore, the event was staged amid profound public disillusionment with traditional political parties, particularly the Workers' Party (PT), fuelled by extensive corruption scandals and prolonged economic stagnation. This context primed the audience for the "anti-establishment saviour" narrative common to populist discourses across cultural contexts.

The private context, i.e. the "individual cognitive background" (Kecskes 2008) of both speaker and audience, proved equally crucial. Bolsonaro's military career (1973-1988) instilled a worldview predicated on hierarchy, discipline, and anti-communism, while his congressional history solidified his image as a hardline conservative. His alignment with Evangelical groups provided a shared religious vocabulary that creates powerful bonds through what Kecskes would call "prior experience frames" (Kecskes 2008). The audience's private context was characterized by similar conservative values, distrust of the left, economic anxieties, and strong Evangelical beliefs among a significant portion, creating what Kecskes terms a "private context convergence" that enabled effective communication.

This dynamic context interaction systematically transformed the coresense (Kecskes 2008), i.e., the conventional meaning of words, into powerful, context-

specific consense (Kecskes 2008) that served particular political functions. The transformation of "God" from a theological concept to an active political agent represents a prime example of this process. Bolsonaro's statement "*isso só está sendo possível porque Deus preservou a minha vida"* ("this is only possible because God preserved my life") reshaped the divine from abstract concept to direct intervenor in Brazilian politics. Similarly, "family" underwent a consense formation, transforming from kinship unit to sacred institution under attack, as evidenced in *"ideologias que destroem nossos valores e tradições, destroem nossas famílias, alicerce da nossa sociedade"* ("ideologies that destroy our values and traditions, destroy our families, the foundation of our society"), while the term "socialism" expanded into an umbrella concept for all perceived evils: *"o povo começou a se libertar do socialismo, da inversão de valores, do gigantismo estatal e do politicamente correto"* ("the people began to free themselves from socialism, from the inversion of values, from state gigantism and political correctness").

This consense generation facilitated an "emergent common ground" (Kecskes 2008), i.e., a shared understanding dynamically constructed during communication that positioned Bolsonaro as Brazil's providential saviour.

In regard to the conceptual metaphors identified, Jair Bolsonaro's inauguration speech exhibited a panoply of metaphorical clusters that served as the primary cognitive framework for his political vision. The journey metaphor has a central role in the speech, framing the nation's future as a collective movement along a path. This conceptual structure presents the conceptual metaphor PURPOSEFUL SOCIAL ACTIVITY IS TRAVELLING ALONG A PATH TOWARDS A DESTINATION, as seen in his assertion that *"Os primeiros passos já foram dados"* ("The first steps have already been taken") and *"Com este propósito iniciamos nossa caminhada"* ("With this purpose, we begin our journey"). Within this journey, the means themselves were conceptualized as paths, with Bolsonaro promising the task of *"pavimentando o caminho que nos levará a um futuro melhor"* ("paving the road that will lead us to a better future"). Conversely, difficulties were framed as impediments to motion, *"ao invés de criar pedágios e barreiras"* ("instead of creating tolls and barriers"), a metaphor that was used to position his administration as one that would remove obstacles rather than create them.

Complementing the journey, the building metaphors conceptualized the nation, family, and society as physical structures in need of construction and protection. The conceptual metaphor A NATION IS A BUILDING can be seen in the sentence *"Temos uma grande nação para reconstruir e isso faremos juntos"* ("We have a great nation to rebuild, and we will do this together") and in his personal dedication *"para construir o Brasil"* ("to build Brazil"). This metaphor was extended to the social fabric, where the family was shown as a building under threat from *"a desconstrução da família"* ("the deconstruction of the family"), and society itself was described as resting upon a foundation *"alicerce da nossa sociedade"* ("the foundation of our society"). This frame effectively cast political opponents as

wreckers and vandals, while positioning Bolsonaro as the necessary architect and builder.

Finally, the conflict metaphor defined the nation's challenges as enemies to be confronted and defeated. This was achieved by conceptually mapping challenges onto the domain of warfare, as in the commitment to face *"os desafios que vamos enfrentar"* ("the challenges we will face"). More specifically, abstract economic problems were personified as adversaries, with the government tasked to confront "os efeitos da crise econômica, do desemprego recorde" ("the effects of the economic crisis, of record unemployment"). This metaphorical framing of CRISIS IS AN ENEMY and UNEMPLOYMENT IS AN ENEMY served to militarize the government's approach to policy, rallying the population around a common foe and legitimizing a stance of unwavering combativeness.

These conceptual metaphors provide the blueprint for the intertwined narratives within Bolsonaro's speech. When examined through the lens of established populist theory, it becomes evident that his rhetoric serves as a quintessential example of this discursive style, as it consistently promotes three fundamental principles: authoritarianism, an anti-establishment stance, and nativism (Baider 2022; Mudde 2007; Mudde & Kaltwasser 2013).

Firstly, Bolsonaro's discourse exemplifies the populist principle of authoritarianism, which involves a charismatic leader presenting themselves as both the rescuer and embodiment of the people (Mudde & Kaltwasser 2013). He elevates this further by framing his authority not merely as a popular mandate but as a divine ordination. This is evident when he directly attributes his presidency to supernatural intervention, stating, *"e isso [servir a pátria na condição de presidente] só está sendo possível porque Deus preservou a minha vida"* ("this [serving as president] is only possible because God preserved my life"). He merges religious faith with civic duty, positioning himself as a guide for a nation under God, *"Respeitando os princípios do Estado Democrático, guiados por nossa Constituição e com Deus em nossos corações"* ("Respecting the principles of the Democratic State, guided by our Constitution and with God in our hearts"). This messianic persona is cemented in the speech's closing, which places divine authority above all else: *"Peço ao bom Deus que nos dê sabedoria para conduzir a nação. Que Deus abençoe esta grande nação. Brasil acima de tudo. Deus acima de todos"* ("I ask the good God to give us wisdom to lead the nation. May God bless this great nation. Brazil above everything. God above everyone").

Secondly, the address is built upon a stark anti-establishment stance, a hallmark of populism that constructs a dichotomy between a unified "people" and a corrupt "elite" (Mudde & Kaltwasser 2013). Bolsonaro constructs this dichotomy by vilifying socialism and the established political class. He explicitly names socialism as the ideological enemy, declaring *"o povo começou a se libertar do socialismo (...)"* ("the people have begun to free themselves from socialism (…)"). This opposition is further articulated through phrases that label establishment ideologies as destructive, such as *"ideologias nefastas"* ("nefarious ideologies"), *"gi-*

gantismo estatal" ("state gigantism"), and the assertion that the latter are "*ideologias que destroem nossos valores e tradições, destroem nossas famílias, alicerce da nossa sociedade"* ("ideologies that destroy our values and traditions, destroy our families, the foundation of our society"). He promises a radical break from this corrupt system, leveraging the building metaphor to vow *"um governo sem conchavos ou acertos políticos"* ("a government without backroom deals or political arrangements") and to declare *"Temos uma grande nação para reconstruir e isso faremos juntos (...)"* ("We have a great nation to rebuild, and we will do this together (…)").

Finally, while downplaying an explicitly ethnic nativism, the speech forcefully promotes a form of ideological and moral nativism (Mudde, 2007), associating certain ideas as foreign threats to Brazil's sacred, native culture. The nation itself is framed as a blessed entity requiring protection, as seen in the description of *"recursos minerais abundantes, terras férteis abençoadas por Deus e um povo maravilhoso"* ("abundant mineral resources, fertile lands blessed by God, and a wonderful people"). The call to protect the *"Pátria"* (Motherland) is directly tied to defending its traditional values from external ideological contamination, emphasizing the need to *"reestabelecer padrões éticos e morais que transformarão nosso Brasil"* ("restore ethical and moral standards that will transform our Brazil"). This vision of a purified nation is contrasted with a rejected model, implied by the promise to act *"ao invés de criar pedágios e barreiras"* ("instead of creating tolls and barriers"). In promoting these three principles – authoritarianism through a divine mandate, a stark anti-establishment stance, and a nativist defence of traditional values – Bolsonaro's speech aligns perfectly with the populist framework, using conceptual metaphors as the primary tool to render this ideology coherent and compelling.

Conclusions

This comprehensive analysis of Jair Bolsonaro's inaugural address, conducted through the dual frameworks of Conceptual Metaphor Theory (CMT) and the Dynamic Model of Meaning (DMM), lays bare a discursive approach aimed at legitimizing a populist political agenda. Far from being a mere articulation of policy directives, the speech functions as a deliberate architecting of a political reality, advantageously engineered to resonate with the anxieties, aspirations, and convictions prevalent within his electorate.

Central to this strategy is the interplay between cognitive framing and contextual manipulation. The conceptual metaphors identified, specifically, JOURNEY, BUILDING, and CONFLICT, furnish the foundational cognitive architecture that renders a complex ideological project intuitively accessible.

These metaphors recast the nation's trajectory as a collective odyssey, portray the state as an edifice in urgent need of radical reconstruction, and render political engagement as an incessant struggle against existential adversaries; they are instrumental in moulding the audience's comprehension and emotional investment in

Bolsonaro's vision, painting him as a prophetic guide, a master architect, and a wartime commander.

Crucially, the persuasive efficacy of these metaphors is amplified through their dynamic interaction with the prevailing context, a phenomenon elucidated by the DMM. The immediate situational backdrop, marked by the aftermath of an assassination attempt, coupled with the underlying private contexts of military reverence and evangelical conservatism, were not passive elements but active constituents of the rhetorical landscape. Bolsonaro's discourse adeptly leveraged these contexts to transmute the core semantic values of terms such as "God," "family," and "socialism" into a highly charged, politically resonant consense. Within this reconfigured semantic space, "God" emerges as an unequivocal political ally, "family" is depicted as a besieged bastion, and "socialism" becomes an expansive signifier for all perceived societal maladies. This process facilitated the emergence of a shared interpretive framework, an "emergent common ground," which unequivocally cast Bolsonaro as the divinely appointed saviour of a nation imperilled by a corrupt establishment and insidious foreign ideologies.

Ultimately, the address closely aligns with the foundational tenets of populist discourse, fostering an authoritarian ethos through the projection of a messianic, divinely sanctioned leadership persona, articulating an anti-establishment stance by positing a virtuous populace against a corrupt elite, epitomized by the Workers' Party and the spectre of "socialism", and advocating a form of ideological nativism that pledges to safeguard a sacred, traditional Brazil from both external and internal moral encroachments. This analysis demonstrates that the enduring resonance of this discourse derives from its seamless integration of cognitive simplicity with profound contextual relevance, thereby presenting a radical political vision as both self-evident truth and an imperative national duty.

REFERENCES

Baider, F., 2022. The Dynamic Model of Meaning Approach: Analyzing the interculturality of conspiracy theory in far-right populist discourses. In: I. Kecskes (Ed.). *The Cambridge handbook of intercultural pragmatics*, pp. 711 – 738. Cambridge University Press.

Charteris-Black, J., 2004. *Corpus approaches to critical metaphor analysis*. Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9780230000612

Fauconnier, G., 1997. *Mappings in thought and language*. Cambridge University Press.

Kecskes, I., 2008. Dueling contexts: A dynamic model of meaning. *Journal of Pragmatics*, 40 (3), pp. 385 – 406. https://doi.org/10.1016/j.pragma.2007.12.004

Kövecses, Z., 2017. Conceptual metaphor theory. In E. Semino & Z. Demjén (Eds.). *The Routledge handbook of metaphor and language*, pp. 13 – 27. Routledge.

Lakoff, G., 2004. *Don't think of an elephant!: Know your values and frame the debate*. Chelsea Green Publishing.

Lakoff, G., 2009. *The political mind: A cognitive scientist's guide to your brain and its politics*. Penguin Books.

Lakoff, G., Johnson, M.,1980. *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.

Mudde, C., 2007. *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9780511492037

Mudde, C., 2010. The populist radical right: A pathological normalcy. *West European Politics*, 33 (6), pp. 1167 – 1186.
https://doi.org/10.1080/01402382.2010.508901

Mudde, C., Kaltwasser, C. R., 2013. Populism. In M. Freeden, L. T. Sargent, M. Stears (Eds.). *The Oxford handbook of political ideologies*, pp. 493 – 512. Oxford University Press.

Mudde, C., Kaltwasser, C. R., 2017. *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press.

Musolff, A., 2004. *Metaphor and political discourse: Analogical reasoning in debates about Europe*. Palgrave Macmillan.

Presidência da República, 2019. *Discurso do Presidente da República, Jair Bolsonaro, durante cerimônia de posse no Congresso Nacional*. Biblioteca da Presidência da República. Retrieved November 26, 2023, from https://www.biblioteca.presidencia.gov.br/presidencia/ex-presidentes/jair-bolsonaro/discursos/discurso-do-presidente-da-republica-jair-bolsonaro-durante-cerimonia-de-posse-no-congresso-nacional-brasilia-df

ASSIST. PROF. HENRIQUE CARLOS DORES, PHD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Portuguese and Lusophone Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: doresh@uni-sofia.bg

ОБРАЗЪТ НА ВИНОТО. ОТ ПРОБЛЕМ НА ПРЕВОДА КЪМ ВЪПРОСИ ОКОЛО МАНИПУЛИРАНЕТО НА ИМИДЖА

ВЕСЕЛА ГЕНОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

THE IMAGE OF WINE. FROM TRANSLATION PROBLEMS TO ISSUES OF IMAGE MANIPULATION

VESSELA GUENOVA
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The problems of translation and reception of translated texts often extend beyond the field of translation studies. Our interdisciplinary reflection starts from a translation problem but goes far beyond its linguistic or cultural aspects to touch on a number of important aspects of sociology, cultural studies, psychology, or marketing strategies. Beyond the need for a correct translation, the analysis reaches results shared with other scientific fields, as they pertain to a (semi-innocent?) manipulation of the image of a specific French wine and its impact. After an initial contextualization of the general image of wine, the focus moves to the translation problem that led to the discovery of the manipulation described and analysed, and subsequently reflecting on the possibly manipulative image use. Finally, directions for future analyses of the problems of translating manipulative discourse are outlined.
Keywords: image, translation research, manipulation

Въведение

Проблемите на превода и на рецепцията на преводния текст нерядко надхвърлят и без това смътно очертаните граници на полето на транслатологията и преливат в различни области на човешкото познание и практики. Предложеният тук анализ на един на пръв поглед рутинен преводачески проблем е добър пример за това. Преводачът като най-задълбоченият и разсъдлив читател на текста, който превежда, нерядко се впуска в проучвания, граничещи понякога с истински разследвания, по следите на някой само привидно малозначителен текстов белег. Преводачът, който е и изследовател, понякога се изкушава да изследва някои от откритите от него в хода на тези разследвания смислови посоки. Изложеното по-долу проучване засяга, далеч отвъд

езиковите или културологичните аспекти на превода, редица важни аспекти на социологията, културологията, психологията или маркетинговите стратегии. В него анализът на дискурса надхвърля необходимото за коректния превод и достига до резултати, които принадлежат и на други научни области. Изследването на пример за превод на манипулативен дискурс е интердисциплинарно по самото си естество.

Тук ще говорим за образа на виното не какъвто се извежда от митологията или художествената фикция, а за неговия образ, схващан като имидж, като съчетание между спонтанно възникнала и съзнателно изграждана представа за виното в обществото. При това ще ограничим още повече предмета на изложението си, като ще засегнем една, както я определяме авансово, полуневинна имиджова манипулация около образа на съвсем конкретното вино Ventoux от Югоизточна Франция, от долината на р. Рона, и нейното въздействие върху рецепцията на този образ. Тази манипулация беше установена в хода на действие по превод на дискурс, описващ репутацията на това вино. Първо ще контекстуализираме образа на виното и неговото изграждане, след това ще се спрем на преводаческия проблем, довел до откриването на манипулацията, която ще опишем и анализираме накратко, за да завършим с кратък анализ на (не)манипулативната природа на тази имиджова употреба. В заключение ще набележим възможни посоки за анализ на проблемите на превода на манипулативен дискурс.

Имидж и образ, марка и репутация на виното

Повечето автори в областта на връзките с обществеността, маркетинга и психологията на масовите комуникации поставят знак за равенство между понятията „имидж“ и „образ“, като под последното се разбира специфичен образ, специално конструиран, за да изпълнява определени цели (Кършакова и др./Karshakova i dr. 2013, 153). Други правят разграничение между тези понятия, доколкото образът може да се разглежда като спонтанно и стихийно създаван в масовото съзнание, а имиджът – като плод на съзнателни и целенасочени комуникационни усилия. В такъв смисъл образът би бил родово понятие по отношение на имиджа.

Тъй като такова дефиниране не е нашата цел, тук ще възприемем тъждеството между образ и имидж със съответните уговорки за спецификите на образа като имидж: той е селектирано или специално конструирано субективно изображение, имитация на реалността, донякъде възникнала спонтанно, но и досъздадена с определена цел и за определена публика или публики. Този образ не е фиксиран, а напротив, той се изменя във времето в отговор на различни фактори, немалко от които са свързани с възприятията и потребностите на съответната публика. С други думи, имиджът или публичният образ се изгражда целенасочено въз основа на реални или измислени факти с цел да създаде в масовото съзнание определено отношение към дадения обект.

Образът на виното в (западно)европейския свят би могъл да се разглежда като първозададен от Омир с неговата възхвала на изключителното маронийско вино[1], с което Одисей опива циклопа Полифем (*Одисея*, Девета песен, 196 – 212). Това вино му е дарено в знак на благодарност от легендарния тракийски цар жрец Марон, чийто град Исмарос по-късно става известен в древния свят под името Марония[2]. *Маронийското* вино всъщност задава едно първо, по-обхватно имиджово ниво – това на средата, областта или дори държавата с традиции във винопроизводството, в която е произведено дадено вино. Това ниво присъства и днес като основополагащо в образа на виното. Затова се говори най-общо за френски, италиански или испански, аржентински, калифорнийски или австралийски вина, или у нас – за мелнишко, поморийско или станимашко вино. Всяка такава регионална или национална категория има свой образ, който е доста общ, неопределен и смътен, но при това добре осезаем. Този образ е доловим като своеобразна аура, която въздейства върху възприемането и приемането на едно вино. Всеки потребител може да охарактеризира с по няколко думи тези вина, да изрече елементи от наратива на този протообраз. Затова той често е склонен да се насочи към вино от някоя от тези категории, преди да стесни избора си и да го прицели към място на произход, сортов състав, определена марка и пр.

Днес образът на виното в колективното съзнание се свързва неизменно и с неговата марка. Марката като наименование, термин, символ, изображение или съчетание от тези елементи идентифицира и разграничава едно вино от всички останали: тя е знак за идентичност. На първо място, марката е *визуална* идентичност, възпроизвеждана на всички графични или иконични идентификатори (етикети, лого и др). Но тя е и *повествователна* идентичност,

[1] Взехме и козия мях с искрометното, тъмното вино,
който ми даде синът на Евантес Марòн и на Феба
жрецът, закрилящ Исмар, благодарен, че ний пощадихме
не само него, но още детето ведно със жена му
и му почетохме сана. Живееше в гъста дъбрава
на Аполон. Затова надари ме с блестящите дари –
даде ми седем таланта от злато, изкусно ковано,
даде ми кратер от чисто сребро и накрая напълни
амфори цели дванайсет грамадни за мене със сладко
вино без примес – божествен напитък. Не знаеше никой,
нито роб, нито робиня и никой друг в къщи за него,
тайната знаеха той, икономката, още жена му.
Жадни ли бяха да вкусят от сладостно вино червено,
смесваше чаша от него на двадесет водни стакана:
лееше пълният кратер из отвора мирис приятен,
чудноомаен. Че кой устояваше на питието?
С него грамадния мях аз напълних (...) (Омир/Homer 1971, 93, ст. 196 – 212).

[2] И днес в Беломорска Тракия има едноименна пещера, в която според легендата Одисей заедно с другарите си бил затворен от циклопа.

доколкото задейства диалектиката между постоянния характер на марката и нейната способност да удържа на думата си и да запазва нивото си, без да отслабва признаците за своето присъствие и съществуване (Boutaud 2015, 3). Наративът на и за виното разказва, предвещава и обещава неговия характер, предлага на слушателя и бъдещия му консуматор договор, в който му обрича най-често метафорично определени качества и осезателни възприятия. В този повествователен модус на идентичностния образ на виното то се свързва с умения, история, вкусове и знаменателни изживявания – такива са привилегированите повествователни регистри за имиджа на марката. Тези връзки се реализират като дискурсивни актове (а значи, подлежащи на превод) и като такива се основават на реалността или конструират своя реалност. Потребителите в крайна сметка ще се произнесат за съответствието между обещанията на този наратив, въплътени в имиджа на марката, и изпитанието на вкуса.

Виненият пазар е изключително конкурентен и всяко вино се стреми да се разграничи от останалите с нещо, да придобие и да запази своя собствена идентичност, да изгради свой образ – свой имидж, който да се разпознава и запомня. Реномето на производителя, известността на тероара, репутацията на наименованието (марката) служат като индикатори за качество за имиджа и оттам – за ценността на едно вино. Тези индикатори за качество са в основата на френската, а по-късно и европейската система на знаците за качество. Притежаването на подобен знак валидира виното като „гарантирано качествено“, принадлежащо към привилегирована група вина, които имат не просто утвърдено, а публично потвърдено качество. С него ценността на частната продукция (виното се произвежда от частни или евентуално от кооперативни изби и се предлага на пазара от частни търговци и/или от самите винопроизводители) се легитимира чрез позоваване на публична валидация, национална или, още по-добре, европейска. Така образът на виното се подплатява с легитимност, авторитет, гаранция за доверие и за качество.

Френските винопроизводители и винотърговци доста отрано осъзнават залозите на подобна легитимация. В края на XIX и началото на XX в. те са в тежка криза: филоксерата опустошава лозята им, качеството на виното пада рязко, а фалшификатите зачестяват. В търсене на решение още от 1905 г. се създава понятието „наименование за произход“[1], а с декрет-закон от 1935 г. се утвърждава официално т.нар. „контролирано наименование за произход“ (КНП) и се създава Национален институт по наименованията за произход, чиято задача е да определя, регистрира, опазва и контролира тези нови наименования. КНП не е нито търговска, нито запазена марка, а официално сертифициране на произход и умения, което се издава и контролира от публи-

[1] В исторически план първият опит за защита на наименование за произход е определянето от Козимо III Медичи през 1716 г. на териториите, в които може да се използва наименованието „Кианти“.

чен орган[1]. Предназначението на този национален знак за качество е да направи продуктите лесно разпознаваеми и да потвърди качеството им посредством публичната валидация на произхода и приложените умения за производството им. Подобни наименования съществуват и в редица други европейски държави.

През 1992 г. ЕС създава европейския знак за качество ЗНП (защитено наименование за произход), предназначен да защити европейските продукти, произведени или преработени в даден географски район от суровини от същия район и с прилагането на специфични, признати умения на местните производители. В рамките на общата организация на селскостопанските пазари френските КНП автоматично се регистрират и като европейски ЗНП[2] по утвърдена процедура, като ЗНП постепенно замества КНП (общоевропейската терминология замества националната). Дадено вино може да бъде сертифицирано да се ползва официално от тези наименования, когато качеството и характеристиките му доказано се обуславят от географската среда (природни и човешки фактори) и притежават установена репутация и известност.

Националното сертифициране (КНП) се извършва с национален указ, който утвърждава т.нар. продуктова спецификация на вината. Европейското сертифициране за ЗНП също се основава на тази спецификация. Какво се описва в продуктовата спецификация, обуславяща знака за качество? Аргументите за качество на дадена марка се насочват към добре определен и отграничен произход (сортов състав, географско ситуиране на лозята в определен район), много подробно разписани винопроизводствени практики (агротехнически параметри, напр. на засаждане, резитба, напояване, беритба, енологични практики), определяне на самия географски район и описание на природните и на човешките фактори, които допринасят за свързването на виното с конкретния географски район. В описанието на човешките фактори задължително се набляга на вековната лозаро-винарска традиция в района, като се привеждат позовавания на различни документи и публикации, в които тя намира потвърждение[3]. Специално се набляга на „репутацията“ на вината – тяхната публична известност и реноме, за които също се привеждат различни доказателства. Тази репутация се засвидетелства и доказва например с публикации, ранни свидетелства за производство, търговия и износ, както и с награди и отличия от различни индустриални изложения.

От проблем на превода към мистификация и манипулация: Британският институт за всеобщия гений

[1] Впоследствие КНП се разпростира и за други селскостопански продукти като сирене, плодове и зеленчуци, мед и пр., но се създава изрично за виното.

[2] Съответно регионалните вина преминават в ЗГУ (защитено географско указание).

[3] В някои спецификации се започва още от финикийците, донесли лозарството и винарството в Средиземноморието.

Конкретното преводаческо разследване във връзка с образа на виното е свързано именно с едно такова отличие. То започва в процеса на превод на стандартен европейски документ, който удостоверява внасянето на изменения в продуктовата спецификация на ЗНП на виното „Ventoux“. Към края на продуктовата спецификация в описанието на репутацията на вината Ventoux се открива следното позоваване (преводът е наш):

> „Репутацията на вината Ventoux съществува от дълго време. От втората половина на XIX век вината се изнасят извън територията на държавата. **На 4 юли 1860 г. Nicolas SAUTEL, търговец от Mazan, е отличен за превъзходното си вино със златен медал и „crown of genius“ („венец на гения“) от „British Institute of Universal Genius“ (Британски институт за всеобщия гений) в Лондон.“** (подчертаването е наше)[1]

Действително още през първата половина на XIX век (от 1834 г.), в разгара на промишлената революция във Франция, се организират редовно национални изложения на промишлени и селскостопански стоки, на които най-добрите производители в отделните категории са отличавани с медали и грамоти. Изложението от 1851 г. привлича и чуждестранни изложители и поставя началото на т.нар. „всеобщи изложения“ (expositions universelles), отворени за производители от цял свят. Всеобщото изложение в Париж през 1855 г. си поставя амбициозната цел да представи, освен други, френските винопроизводители и изключителното качество на техните вина; то става и повод за първата официална класификация на вината от Бордо от същата година. Логично изглежда отличието на Никола Сотел да се свързва с подобно международно изложение.

Преводаческият проблем тук е обусловен от полисемията в наименованието на награждаващата институция, както и в едното от двете връчени от нея отличия, при липса на диференциращ контекст. Това са две сериозни преводачески предизвикателства, чието преодоляване има преки последици за крайния смисъл, който ще бъде предаден в превода. Както [British Institute of] Universal Genuis, така и crown of genius (впрочем, вписани крайно небрежно с грешки във френския текст на официалната продуктова спецификация) могат да бъдат преведени по твърде различаващи се начини: универсален или всеобщ гений/всеобщ дух/световен дух; корона/венец на гения/на духа... Разбира се, тези варианти на превод не са тъждествени. Очевидно проблемът за избора на адекватни преводни съответствия може да бъде пре-

[1] La renommée des vins du « Ventoux » est ancienne. Dès la seconde moitié du XIXème siècle, les vins sont exportés au-delà du territoire national. **Ainsi, un négociant de Mazan, Nicolas SAUTEL, obtient le 4 juillet 1860 à Londres du « British Institute of Universal Genuis » une médaille d'or et une « crown of génius » pour son excellent vin.** https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52024XC01928

одолян само чрез внимателна вътрешнотекстова и извънтекстова (културологична) контекстуализация.

В рамките на необходимите за тази контекстуализация справки потърсихме повече информация за точното значение на наименованието, същността и наградите на този непознат за нас британски институт. Търсенето, проведено както в огромната база данни на ЕС, така и по-широко в Интернет и редица библиотечни ресурси, изненадващо доведе до крайно оскъдни резултати. Откри се още само едно вино, в чието описание се споменава отличие от същия институт, и само три документа, съдържащи определени сведения за него.

Първият от тях е изрезка от архивен британски вестник (*The Illustrated London News* от 1860, 621), очевидно от рубриката „съдебна хроника“. В кратката дописка се разказва как британският гражданин А. Мартин подал срещу двама французи, единият от които наричал себе си „граф дьо Немур“, жалба за кражба на мебели и друго обзавеждане. По твърдения на ищеца той бил срещнал въпросния „граф“ година и половина по-рано и виждайки, че той е в огромно затруднение, го приютил. Скоро след това (ноември 1859 г.) основал „Институт за всеобщия гений“, обзавел го и назначил „графа“ за секретар. Съдията не могъл да установи каква именно била дейността на този Институт, освен че имал между 25 и 30 членове, повечето от чужбина, и раздавал отличия. Няколко дни преди да се оплаче в съда, британецът заварил института затворен, а мебелите и оборудването – изнесени. Той успял да ги проследи до склад за мебели и се обърнал към съда, което довело до ареста на двамата французи. „Графът“ твърдял, че като секретар на института имал право да се разпорежда с вещите в него; г-н Мартин обаче доказвал, че ги е купил той още преди основаването му. След тричасово заседание съдията задържал и тримата (!) за една седмица. Тук дописката свършва, без да сме научили много нито за института, нито за дейността му.

Вторият източник се оказа много по-подробен. В известния литературен и публицистичен алманах *La Revue de Paris*, втори том от 1864 г., е публикувана дълга статия с ироничното заглавие „Дребните лондонски афери“ (Les petites industries de Londres), посветена именно на Британския институт за всеобщия гений (Rolland 1864, 140 – 149). От нея става ясно следното:

През 1859 и 1860 г. множество търговци, дребни производители и изобретатели от Франция, Белгия и Италия получават луксозно писмо с покана да представят продуктите или изобретенията си за оценяване и евентуално награждаване от Британския институт за всеобщия гений[1], който според своя

[1] Журналистът Ролан отбелязва: „… от десетина години насам подобни дружества вилнеят из Франция, без никой да се оплаче от тях“ (Rolland 1864, 146), и дава примери за помпозните им наименования: Национална академия на Англия, Национален институт на Англия, Историческо дружество на прогреса, Дружество за постоянните изложения и др. (преводът е наш – В. Г.).

устав е учреден, за да чества, отличава и прославя всички, които допринасят за напредъка в индустрията, изкуствата, литературата и науката, накратко, всички „гениални личности“ във всички възможни области. В писмото е приложен и уставът на институцията. В него подробно са разписани процедурите по изпращане на стоките, оценяване, награждаване, видовете и степените награди. Там също така мимоходом се споменава, че номинираните за награда кандидати стават членове на Института и като такива трябва да направят еднократна „социална“ финансова вноска за принос към неговите разходи. Данните на адресатите са взети от тогавашния Търговски справочник (Almanach Bottin) и от брошурите с имена на участници в различни регионални изложения. Особено внимателно са подбирани адреси на вече отличени с медал или, още по-добре, с поощрение участници – с презумпцията, че който не е получил награда, копнее да получи, а който е получил, иска да получи още.

Благообразният институт се помещава в красива викторианска сграда близо до бизнес квартала в центъра на Лондон, като всеки желаещ се приканва да го посети и разгледа. В рамките на 18 месеца Британският институт за всеобщия гений връчва цели 150 медала, с които отличава стоки и продукти от най-различни области: селскостопански, индустриални, битови и пр. Съответно също толкова пъти получава „еднократната социална вноска“ в размер на 300 франка (които днес биха съответствали на около 1500 евро[1]), или общо около 45 000 франка. Към това изпратените за оценяване стоки са възлизали на около 15 000 франка. Общо около 60 000 франка (около 300 000 евро). При това разходите на Института са незначителни: само за медали (от неблагородна сплав), пощенски и канцеларски разходи, като общата им сума не надхвърля 15 000 франка (45 000 евро).

За тези 18 месеца никой от наградените не се интересува по-подробно от процеса на селекция, никой не се оплаква, не възразява, не си иска парите обратно – всички са удовлетворени от отличията си. Разбира се, всъщност никой нищо не оценява – получените стоки се препродават и медалите и лавровите венци на гения се раздават (или по-точно, продават) щедро. Единствената причина този доходоносен бизнес да прекрати съществуването си, е алчността. Първо, на френския съдружник – аферист, който решава да загреби бизнеса само за себе си и една декемврийска нощ изкарва от Института цялата мебелировка и всички досиета на „отличени“ търговци и производители, за да продължи дейността му самостоятелно другаде. Второ, на британския му основател Мартин, който, вбесен от опита да бъде измамен, необмислено подава жалба до районния съдия. Съдията, от своя страна, отдавна е заподозрял Института в нечестни манипулации, но не може да предприеме нищо без официална жалба срещу двамата аферисти. Затова ги задържа за една седмица, през която със съдействието на посолствата на Франция, Ита-

[1] Съгласно Историческия калкулатор на валути (Edvinsson).

лия и Белгия се свързва с всички „наградени“ с информация за измамата и за възможността да си върнат парите, ако подадат жалба срещу организаторите. Нито един от 150-те наградени не подава жалба. Измамниците са освободени и изчезват безследно в лондонските потайности.

Около имиджовата манипулация на образа на виното

Всичко това не е нищо повече от една банална мошеническа история. Това, което обаче не е банално, е нейната продължаваща употреба за обществено валидиране на виното със ЗНП Ventoux въпреки множеството нива на проверки и сертификации, които са предвидени и за националния, и за европейския знак за качество.

Възможно ли е представителите на профсъюза на лозарите от Ванту, които са подготвяли досието за кандидатстване за националния знак за качество КНП (присъден през 1973 г.), да не са проверили това твърдение за отличие от Института за всеобщия гений? А официалните френски органи, които са предложили този знак да му бъде присъден (Националният институт по въпросите на произхода и качеството)? Възможно ли е при утвърждаването на европейския знак за качество ЗНП за това вино (което изглежда става автоматично, щом вече има утвърден такъв знак за качество на национално равнище) отново никой да не се е поинтересувал и да не е проверил това твърдение? Както стана ясно, самият отличен търговец със сигурност е знаел, че отличието е фиктивно, но очевидно е продължил да се позовава на него. Тези позовавания продължават и днес въпреки всякакви контролни органи, уж регулиращи движението по пътя към знаците за качество.

Но щом това мимолетно твърдение е лъжливо, дали няма още нещо лъжливо, вплетено в образа на прекрасното вино със ЗНП Ventoux? Щом публичната му валидация почива на глинени крака, може ли да се вярва първо на националния, а после и на европейския знак за качество? Лъжовно-манипулативен ли е образът, който тази грижливо изградена и стриктно структурирана валидация предлага?

На първо място трябва да се запитаме дали изобщо се касае за манипулация в случая. Според широко възприетата триъгълна аналитична схема на Ван Дайк (Van Dijk 2006) при теоретичния анализ на манипулацията в дискурса тя трябва да се анализира като социална форма на злоупотреба с власт, когнитивно манипулиране и контролиране на умовете и дискурсивно взаимодействие и въздействие чрез текст или разговор, или с други думи, като социален, когнитивен и дискурсивен феномен (Van Dijk 2006, 360). Лесно може да се установи, че отличието от Института за всеобщия гений функционира и в трите плоскости на феномена: дискурсивното му възпроизвеждане обуславя когнитивното манипулиране, а публичната общоевропейска валидация чрез своята доминация се вписва в злоупотребата с власт.

На езиково равнище манипулативната същност на наименованието на института и на връчваните от него награди е добре доловима. Британският

институт за всеобщия гений чрез самото си име претендира да има „всеобщ“ обхват и да отличава не просто производителите на качествени стоки, а „гениите“ на човечеството. Така натрупването на суперлативни елементи изгражда мнимия му авторитет. Наградите също са добре премислени. Златният медал не е нова награда, но гарантираната във времето скъпоценност на златото винаги прехвърля от ореола си на ценност върху наградения, единствен заслужил това отличие. Колкото до „венеца на гения“, той препраща към лавровия венец на безспорния победител в състезания или в завоевания, увенчаващ признатото му всеобщо превъзходство. И тук придаването на добавена ценност преминава през езиковите средства. Разбира се, това не е нов подход и не е непременно манипулативен, ако отразява действителна ценностна валидация, зад която стои реална и авторитетна институция.

Ван Дайк определя манипулацията като „комуникативна и интеракционална практика, при която манипулатор упражнява контрол над други хора, обикновено против волята им или в разрез с техните интереси“ (Van Dijk 2006, 360). В ежедневието манипулацията се възприема като „лоша“ практика, нарушаваща социалните норми. Ван Дайк обаче с основание предупреждава, че манипулацията е категория на наблюдателя, а не непременно на участника във взаимодействието. Без отрицателните асоциации тя би могла да бъде възприемана (и някои автори я приемат) като легитимна форма на убеждаване, при което събеседниците имат свободата да вярват и да действат по собствена преценка. Границата между манипулация и убеждаване е тънка и неясна и очевидно зависи от контекста на комуникацията, а един и същ дискурс може да бъде манипулативен в една ситуация и свободен от манипулация в друга. При недостатъчна осведоменост, която би позволила да се разпознае манипулация, участниците във взаимодействието се превръщат в пасивни жертви на манипулацията.

Твърдението за отличие, което се оказва псевдоотличие от псевдоавторитетна псевдоинституция, може да се разглежда и като принадлежащо към т.нар. от Стефана Димитрова „езикова демагогия“ (Димитрова/Dimitrova 1999) – „начин на общуване, който позволява към основното (и достоверно) съобщение да се добави някаква допълнителна и често съмнителна информация“, а също така преразпределяне и дозировка на информацията в текста. Езиковата демагогия е прагматично явление, което винаги е свързано с постигането на определена цел (Димитрова/Dimitrova 1999, 5, 6). В случая прагматичната цел очевидно е репутационна и рекламна.

Рекламата обаче с нейните различни и често манипулативни тактики рядко се възприема като чиста монета от таргетираната от нея публика, напомня Димитрова:

> Езиковата демагогия и дори чистата лъжа в рекламата се приемат от хората като нещо съвсем естествено и общоизвестно, затова те предизвикват силно възмущение и активна реакция само на думи. Хората по-скоро се подсмиват на то-

зи в известен смисъл дори наивен прийом и го считат за съставна част на обществените отношения: тези, които искат да спечелят, пресилват хвалбите за рекламирания обект; тези, към които е адресирана рекламата, се отнасят, общо взето, скептично към нея, а ако някой се е подлъгал, това си остава за негова сметка и той започва да трупа „отрицателен опит“[1].

Това означава, че езиковата демагогия в рекламата не функционира, както е изначално замислена, а по-скоро участва в консенсус за разпозната социална игра. Следователно тя реално няма как да постигне манипулиране на аудиторията, тъй като „всички знаят“, че рекламата разкрасява реалността и не може да ѝ се вярва.

Става все по-неясно и трудно определимо дали твърдението за отличено с медал вино на търговеца Сотел може да бъде класифицирано като имиджова манипулация, предназначена да подкрепи публичната валидация на образа на това вино на национално и на европейско равнище. То в никакъв случай не е решаващо за установяване и засвидетелстване на репутацията на виното, а е допълващо, доизграждащо, подкрепящо почти мимоходом тази репутация. Положителният образ на виното Ventoux е изграден от много години и утвърден назад в миналото. В този смисъл използването на невярното позоваване не отговаря на важна част от дефинираното съдържание на понятието за манипулация (да се въздейства върху хората противно на съзнателната им воля и интереси и в полза изцяло на манипулатора, вж. Van Dijk 2006, 361). Не е противно на интересите на любителите на вино да изберат едно вино, утвърдено като добро по множество значително по-обективни критерии.

В крайна сметка образът на виното, въпреки и отвъд всички гаранции и валидации, въведени и упражнявани за неговото отличаване, изглежда остава неуловим, неопределим, несигурен. Публичният имидж на виното не е нищо повече от един крехък, до голяма степен комерсиално обусловен конструкт без ясен референт. По парадоксален начин сякаш в това е и голяма част от магията му – в много по-голяма степен, отколкото в сладострастния му енологичен наратив за въздействието на виното върху сетивата[2].

---

[1] Димитрова/Dimitrova 1999, 27 – 28.

[2] Ще дам и кратка информация за третия документ, открит в рамките на проучването по Института за всеобщия гений. Касае се за брошура с антики, обявени за продажба на търг в аукционна къща през 2011 г. В нея под пореден номер 208 се предлага следният предмет:

„Диплома за връчено отличие. Лондон, 24 юли 1860 г. Продълговат лист пергаментова хартия с отпечатан герб на Обединеното кралство и рамка, червен восъчен печат, мастилен печат.

Връчване на златния медал на British Institute of Universal Genius за виното „Гренаш“ на г-н Сотел в Мазан, департамента Воклюз“.

Това е именно въпросната злощастна диплома за отличието на търговеца Никола Сотел, на която се позовава и до днес виното Ventoux за своята репутация.

Заключение

Така манипулативният (или, ако не манипулативен, то във всички случаи демагогски, неуловим и изплъзващ се) дискурс като проблем на превода може да надхвърли преводаческото поле и да стане повод за интердисциплинарно проучване, водещо до интересни и също така интердисциплинарни резултати.

В заключение нека се върнем към проблемите на превода, залегнали в основата на настоящото проучване, независимо че то бързо излиза извън полето на транслатологията и преводаческата практика. Макар в нашия случай проучването ни да позволи адекватен на смисъла и съдържанието на институцията и нейното отличие превод, избраният преводен вариант остана неповлиян от спецификите на манипулативния дискурс поради мястото си в текста (обикновено позоваване) и поради самите специфики на този текст (официален и нормативен).

Същевременно остават още немалко неразрешени въпроси около превода на манипулативен дискурс в по-общ смисъл, които би било интересно и плодотворно да бъдат изследвани в бъдеще. Те могат да се свържат, на първо място, с проблематиката на превода на оригинал с фактически грешки и неточности в него, които могат да подведат читателя в хода на рецепцията: какво да бъде поведението на преводача в такъв случай? Обикновено се препоръчва предпазливо решаване на подобни проблеми за всеки отделен казус. В друг контекст, ако дискурсът е откровено манипулативен, необходимо и/или допустимо ли е преводачът да сигнализира на читателите за това? И тук случаите са различни и е редно да се решават индивидуализирано. Ако се превеждат рекламни послания, може ли изобщо да се мисли за манипулация, или да се прави опит за превеждането ѝ? Важен е и по-общият методологически въпрос доколко преводачът трябва да се задълбочава в анализа на превеждания от него дискурс: до минимално необходимото за адекватен превод или до задълбочено разбиране и осмисляне на този дискурс в контекста на целия текст? Въпросите остават отворени, а тяхното интердисциплинарно изследване в различни контексти на манипулативния дискурс предстои.

Литература

Димитрова, Ст., 1999. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0246-9.

Досев, Вл., 2014. Социални, когнитивни и дискурсивни особености на медийната манипулация. *Реторика и комуникации*, с. 13.

Кършакова, Р., и др., 2013. Дефинитивни аспекти на понятието „имидж. *Научни трудове на Русенския университет*, том 52, серия 5.2, с. 151 – 156.

Омир, 1971. *Одисея*. София: Народна култура.

REFERENCES

Boutaud, J.-J., 2015. Le vin de marque ou l'art de négocier son image. *La marque et le vin. Vins de marques, marques des vins*, Actes des 6èmes Rencontres « Aujourd'hui, l'histoire des bourgognes » (Beaune, 09 mai 2015), Centre d'Histoire de la Vigne et du Vin, n°15, pp. 113 – 124.

Dimitrova, St., 1999. *Ezikova demagogiya*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian]. ISBN 954-02-0246-9.

Dosev, Vl., 2014. Sotsialni, kognitivni i diskursivni osobenosti na mediynata manipulatsiya. *Retorika i komunikatsii*, s. 13 [in Bulgarian].

Edvinsson, R. *Historical Currency Converter* [online] https://www.historicalstatistics.org/Currencyconverter.html [viewed 15 September 2025].

Homer, 1971. *Odiseya*. Sofia: Narodna kultura [in Bulgarian].

Karshakova, R., et al., 2013. Definitivni aspekti na ponyatieto "imidzh". *Nauchni trudove na Rusenskiya universitet*, tom 52, seriya 5.2, pp. 151 – 156 [in Bulgarian].

Rolland, A., 1864. Les petites industries de Londres. *Revue de Paris* [online], première année, seconde période, tome septième, pp. 140 – 149 [in French].
https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k424360c/f4.image [viewed 25 June 2025].

The Illustrated London News, 1860. *The Illustrated London News* [online], Volume 28; Volume 37. William Little, – London (England), 29.12.1860, p. 621.
https://books.google.bg/books?id=Y5g0AQAAMAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false [viewed 15 September 2025].

Van Dijk, T.A., 2006. Discourse and manipulation. *Discourse & Society* [online], Vol. 17, No. 3 (MAY 2006), pp. 359 – 383. https://jstor.org/stable/42889055, [viewed 3 May 2024].

ПРОФ. Д.Ф.Н. ВЕСЕЛА ГЕНОВА
ORCID ID: 0000-0001-7093-4050
Софийски университет „Св. Климент Охридски"
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Романистика"
София, България
E-mail: vgenova@uni-sofia.bg

PROF. D.SC. VESSELA GUENOVA
ORCID ID: 0000-0001-7093-4050
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Romance Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: vgenova@uni-sofia.bg

ДВОЙНИТЕ ЛИЧНИ ИМЕНА В ТРУДОВЕТЕ ПО БЪЛГАРСКА АНТРОПОНИМИЯ ДО 1990 Г.

РАДА ЛЕВКОВА
ВЕЛИКОТЪРНОВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ“
ВЕЛИКО ТЪРНОВО, БЪЛГАРИЯ

DOUBLE NAMES IN THE PUBLICATIONS IN BULGARIAN ANTHROPONYMY UNTIL 1990

RADA LEVKOVA
ST. CYRIL AND ST. METHODIUS UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO
VELIKO TARNOVO, BULGARIA

Abstract: The text aims at presenting the topic of double names in the publications of the Bulgarian anthroponymists until the year 1990. The first publication dates back to 1968. The authors from the stated period analyze various aspects of the problem of double names – origin, structure, spelling, the reasons for the choice of a double name, what the most popular double names and the most frequent components of double names are. Their conclusions are that double names were not specific for Bulgaria and their presence was due to foreign influence. Triple names were also found.

Keywords: double names, triple names, anthroponymy, Bulgarian personal naming system, 1990

Целта на настоящия труд е да бъде представена информацията за двойните лични имена (ДЛИ) в публикациите по българска антропонимия преди 1990 г. и да се направят изводи за мястото на ДЛИ в българската личноименна система през този период, за мотивите за избора им, както и за това кои са били най-честотните ДЛИ и най-популярните техни компоненти.

Кратка статия по темата публикува още през 1968 г. Любомир Андрейчин в сп. „Български език“. Той разяснява, че ДЛИ се срещат рядко у нас, но често в западните страни, като дава примери с известни личности, например Гьоте – Йохан Волфганг. В тези страни има множество носители на двойни и тройни имена, които обаче в ежедневието са известни само с едно лично име (ЛИ). Употребата и на двете ЛИ е свързана с нуждата от разграничение при съвпадение на първото ЛИ и фамилията на две лица. Уточнено е, че на български тези имена се изписват според правописа в съответния език – раздел-

но или с тире. Примери за ДЛИ у нас са тези на известни видни личности от миналото, които са станали монаси и са останали известни с двойно име, като първото от тях е светското, а второто е монашеското, напр. Константин-Кирил. Те се изписват с дефис. Разделно се изписват имената на владетелите Иван Асен, Михаил Асен и Константин Асен, тъй като тук втората част е всъщност родово име, т.е. от рода Асеневци. Л. Андрейчин обяснява, че в настоящето у нас се срещат ДЛИ, макар и рядко. Някои от тях приличат на имената на исторически личности, например *Петър-Асен* и *Иван-Владимир*, докато други не – *Мария-Златка*, *Зора-Маргарита*. Изписват се с дефис. Мотивите за избор на ДЛИ според него могат да бъдат различни, включително и уважението към исторически личности (Андрейчин/Andreychin 1968).

В първото издание на „Българска ономастика“ Николай Ковачев пише, че ДЛИ не са специфични за именника ни, макар и да са се срещали в миналото. Те се появяват след приемането на християнството – *Борис-Михаил, Мария-Десислава*. Авторът посочва, че ДЛИ у нас се срещат в дунавските градове, вероятно поради румънско влияние, и в селища, в които живеят католици. Коментира се и образуването им, което е най-вече от имената на дядовците и бабите на децата, като антропонимите може да се дадат неизменени, да се промени само един от двата или и двата. Други начини са: с повторение на основата, напр. *Веска-Весела, Людмила-Мила*, имена от типа на *Бистра-Капка, Светла-Зора, Вера-Надежда* и от разпадане на име композита – *Стани-Слав.* Авторът привежда данни за дела на ДЛИ в Пловдив, като споменава, че там има католическо население – двойни са 3,27% от МЛИ и 4,5% от ЖЛИ за периода 1901 – 1970 г. ДЛИ, които се срещат в регистрите на 99 български града[1] за същия период, са 1644, като 624 (38%) са мъжки и 1020 (62%) са женски. Открити са и 16 тройни имена, от които 3 мъжки и 13 женски. Н. Ковачев изрежда почти всички тройни имена, като отбелязва и населеното място (Ковачев/Kovachev 1982).

Н. Ковачев публикува и статия по темата. В нея разяснява по-разширено появата на ДЛИ след покръстването – едното ЛИ е официално име, носено от светец, а другото е неофициално славянско или прабългарско. Подобно е било и положението след покръстването в Русия. Друга причина е голямата детска смъртност и вярата, че ако детето има две имена, смъртта ще бъде заблудена (Ковачев/Kovachev 1984). Трябва да се уточни обаче, че ДЛИ, давани при опасност за живота, не са като тези в съвремието ни. В миналото при опасност за живота на детето се е вярвало, че трябва да му бъде сменено името (понякога още при раждането, а в други случаи по-късно). Така то остава официално записано с първото име, но започват да го наричат с друго (Кръстева-Благоева/Krasteva-Blagoeva 1999, 94 – 95). Н. Ковачев дава информация и за това, че в западните страни ДЛИ съществуват, за да бъде де-

[1] Става въпрос за 99-те бивши околийски града от старото административно деление, при което България е разделена на 99 околии.

тето закриляно от двама светци. Двойни имена, мирско и монашеско, са имали и монасите и монахините. Също така ДЛИ са получавали и владетели при възкачването им на престола. Н. Ковачев пише, че за ДЛИ от миналото няма достатъчно извори. Най-ранното е това на сина на кан Омуртаг – Енравота-Воин, IX в. При покръстването княз Борис I приема името на кръстника си, император Михаил. Двойни лични имена имат и други владетели и техни роднини. Обяснено е, че двойните имена на монашеството са от различен тип – монашеското име замества рожденото, за да се покаже преминаването от социалното към духовното. Сходна е ситуацията и с ДЛИ на владетелите. Н. Ковачев дава множество примери за приемането на монашески имена. На смъртния си одър Константин приема името *Кирил*, а светското име на брат му Методий е било *Страхота.* Османски документи показват, че през Средновековието почти не се срещат ДЛИ (Ковачев/Kovachev 1984).

След Освобождението отново се появяват двойните имена, като за това авторът сочи вероятно чуждо влияние (на католици и павликяни). Въпреки съществуващата по времето на социализма забрана на ДЛИ, все пак такива се откриват в актовете за раждане в 99-те бивши околийски града за периода 1901 – 1970 г. Това са 1353 ДЛИ – 528 мъжки лични имена (МЛИ) и 825 женски лични имена (ЖЛИ). Броят е различен от този в първото издание на „Българска ономастика“. Тук е посочено, че делът на двойните МЛИ е 39,02%, а на двойните ЖЛИ е 60,97%. В тази публикация за пръв път Н. Ковачев класифицира ДЛИ по произход. Обособяват се 4 групи: чуждо + чуждо, чуждо + домашно, домашно + чуждо, домашно + домашно. Над 50% от ДЛИ са образувани от две чужди по произход имена, което според автора е доказателство за чуждо, вероятно западноевропейско, влияние. Честотността на ДЛИ обикновено е единица, т.е. те са част от периферията на личноименната ни система. Повече от веднъж се срещат само 28 МЛИ (5,3% от двойните МЛИ) и 57 ЖЛИ (6,91% от двойните ЖЛИ). Н. Ковачев дава множество примери, като посочва честотността и града, например: *Иван-Александър* (3, Р, Сф, Ш[1]), *Петър-Георги* (3, Пд), *Стефан-Атанас* (3, Пд2, Сф); *Анна-Мария* (51, Бр, Вр, Пл3, Р4, Св, Сс, Сф37, Ш), *Димитринка-Митра* (7, С), *Ева-Мария* (4, Сф), *Евдокия-Дока* (5, Своге), *Елизабет-Мария* (3, Сф), *Люли-Вили* (3, Л), *Магда-Магдалена* (3, Сф), *Мария-Анка* (5, Сф). При МЛИ с най-висока популярност е *Иван-Асен*, а *Анна-Мария* и *Мария-Магдалена* са най-често срещаните двойни ЖЛИ (Ковачев/ Kovachev 1984). Мъжкото име можем да свържем с историята, а женските – с християнството.

[1] Съкращенията на населените места са следните: Бр – Бургас, В – Варна, Вр – Враца, ВТ – Велико Търново, ГО – Горна Оряховица, Дг – Димитровград, Их – Ихтиман, Кл – Казанлък, Л – Лом, Мх – Михайловград, Н – Никопол, Ом – Омуртаг, П – Попово, Пд – Пловдив, Пл – Плевен, Р – Русе, С – Своге, Св – Севлиево, СЗ – Стара Загора, Ст – Станке Димитров, Сф – София, Сщ – Свищов, Тб – Толбухин, Тк – Тутракан, Ш – Шумен (Ковачев/Kovachev 1984, 367 – 371).

Следва подробна информация за съчетаемостта на ЛИ като първи компонент, представена според четирите групи по произход на ЛИ. Така в първата група при двойните МЛИ най-голяма съчетаемост имат *Иван* (с 20 ЛИ като втора съставка), *Георги* (с 19), *Петър* (с 15), *Емил* (с 9), *Васил* (с 8), *Никола* (с 8), *Николай* (със 7). Във втората група най-често на първо място стои *Георги* (с 10 ЛИ като втори компонент), следват *Иван* (с 9), *Димитър* (със 7), *Петър* (със 7), *Александър* (с 6). В третата група на първо място са *Асен*, *Богдан*, *Владимир*, *Любомир* и *Пламен*, всички срещащи се в по 5 ДЛИ. В четвъртата група *Борис* и *Любен* се комбинират с най-много ЛИ, с по 4. При двойните ЖЛИ в първата група с най-много втори съставки се съчетава *Мария* (с 47), следват *Анна* (с 19), *Ана* (с 14), *Елена* (с 10). Във втората група фаворити са *Мария* (първа част на 14 ДЛИ) и *Елена* (6 ДЛИ). В третата група най-харесвано като първо е *Лилия* (съчетано с 10 ЛИ), следват *Румяна* (с 9), *Красимира* (със 7), *Роза* (със 7), *Здравка* (с 6), *Райна* (с 6) и *Светла* (с 6). В последната група най-често на първо място попадат *Красимира*, *Надежда* и *Румяна* (в по 4 ДЛИ) (Ковачев/Kovachev 1984).

След това Н. Ковачев пише, че най-популярните първи съставки при двойните МЛИ са *Иван*, съчетано с 20 ЛИ, *Георги* – с 19 и *Петър* – с 14, при двойните ЖЛИ това са *Мария* – съчетано с 47 ЛИ, и *Анна* – с 19 (Ковачев/Kovachev 1984). Данните, които предоставя преди това, обаче показват, че това са фаворитите само в първата група (чуждо + чуждо ЛИ), а същите имена се появяват и във втората група (чуждо + домашно). Така би трябвало *Иван* да е първа съставка на 29 двойни МЛИ, *Георги* – също на 29, *Петър* – на 21; *Мария* се комбинира с 61 ЛИ, а *Анна* с 21 (Ковачев/Kovachev 1984). Трябва да се има предвид, че до 1980 г. вкл. трите мъжки антропонима са едни от най-харесваните изобщо – *Иван* е на първо място, *Георги* – на второ, а *Петър* е на четвърто (Ковачев/Kovachev 1995, 594). При ЖЛИ *Мария* е на първо, но пък *Анна* остава извън първите 40 (Ковачев/Kovachev 1995, 596 – 597). За периода 1901 – 1970 г. *Анна* е на 52. позиция, т.е. името е сравнително популярно (Ковачев/Kovachev 1987б, 201). Броят на МЛИ, които като първи компонент се съчетават с повече от една втора съставка, е 86 (16,29%), а на ЖЛИ е 130 (15,74%) (Ковачев/Kovachev 1984).

Изводът е, че ДЛИ в българския именник не са обичайно явление и не е имало необходимост те да се утвърдят. След това е приведена информация и за тройните имена, регистрирани от Освобождението насам, като тук вече почти за всички е посочена и година на раждане. Ето няколко примера: *Асен-Чешко-Антон* (1924 г., Пд), *Димитър-Александър-Тодор* (1931 г., Тб), *Едуард-Лудвиг-Никола* (1947 г., Сф); *Ана-Мица-Елена* (Л), *Ана-Мария-Рита* (1908 г., Н), *Арлет-Мария-Магдалена* (1942 г., Сф), *Берт-Жени-Софи* (1902 г., Сф), *Вера-Любов-Надежда* (1896 г., Сф; 1908 г., Л). В заключение Н. Ковачев допуска евентуално обогатяване на личноименната ни система чрез ДЛИ, тъй като образуването на нови ЛИ чрез афиксация до голяма степен се

е изчерпало. Препоръчва обаче това да става с утвърдени славянски имена (Ковачев/Kovachev 1984).

В сравнение с първото издание, във второто издание на учебника на Н. Ковачев информацията за ДЛИ е по-разширена, като е основана на статията му (Ковачев/Kovachev 1987а). В „Честотно-тълковен речник на личните имена“ частта за двойните имена е съвсем кратка (Ковачев/Kovachev 1987б).

Изводи:

1. Присъствието на ДЛИ в българската личноименна система през периода до 1990 г. се свързва с чуждо влияние – на католици и павликяни, румънско и западно. В именника ни присъстват и тройни антропоними. Н. Ковачев пише, че ДЛИ могат да бъдат начин за обогатяване на именника ни, но препоръчва комбинациите да са от славянски имена.

2. Двойните ЖЛИ са с по-голям дял от двойните МЛИ. Същото важи и при тройните.

3. ДЛИ са анализирани по начин на образуване според произхода на съставките (чужд и домашен). Над половината ДЛИ са образувани от два чужди антропонима.

4. Начинът на образуване е анализиран и от други гледни точки: повторение на основата и в двата компонента; имена тип *Бистра-Капка*; разпадане на име композита.

5. ДЛИ на българите се изписват с дефис, а чужди – както са на съответния език (с дефис или разделно).

6. С най-голяма валентност при двойните МЛИ като първа съставка са *Иван, Георги* и *Петър*; при ЖЛИ са *Мария* и *Анна*. Тези антропоними, с изключение на *Анна*, са и едни от най-често срещаните за времето си. Най-честотното двойно МЛИ е *Иван-Асен*, а при ЖЛИ това са *Анна-Мария* и *Мария-Магдалена*. Тук има влияние на историята и на християнството.

7. Двойните и тройните антропоними показват голямо разнообразие на компонентите си и на комбинирането им.

8. Мотивите за избор на двойно име са почитта към исторически личности и кръщаването едновременно на двама възрастни роднини.

Въпреки забраната за избор на двойни имена от 1953 г. до 1990 г., такива все пак са били вписвани в регистрите. В статията беше представена информацията за тях, публикувана от българските езиковеди до 1990 г. Пръв върху този въпрос се е фокусирал Л. Андрейчин. Основно с темата се е занимавал Н. Ковачев – доайенът на българската ономастика. Възможно най-подробна информация за ДЛИ се открива в неговата статия „Двойни лични имена“, публикувана в сп. „Български език“ през 1984 г. Той разглежда техния произход и образуване, прави изводи за това кои са най-популярните двойни антропоними и най-честотните им компоненти, посочва и честотност на

имената. За мотив за избора им смята спазването на традицията за наричане на децата на бабите и дядовците им. Данните за двойните и тройните имена в периода до 1990 г., макар и не изчерпателни, са доста обемни. Темата е значима и в съвремието ни, когато забрана за избор на ДЛИ няма и се наблюдават немалко многокомпонентни имена (двойни, тройни и четворни).

Литература

Андрейчин, Л., 1968. Двойни лични имена. *Български език*, год. XVIII, № 6, с. 555 – 556. ISSN 0005-4283.

Ковачев, Н., 1982. *Българска ономастика*. Велико Търново: Печатница на Великотърновския университет „Кирил и Методий“.

Ковачев, Н., 1984. Двойни лични имена. *Български език*, год. XXXIV, № 4, с. 367 – 371. ISSN 0005-4283.

Ковачев, Н., 1987а. *Българска ономастика*. София: Наука и изкуство.

Ковачев, Н., 1987б. *Честотно-тълковен речник на личните имена у българите*. София: „Д-р Петър Берон“.

Ковачев, Н., 1995. *Честотно-етимологичен речник на личните имена в съвременната българска антропонимия*. Велико Търново: ПИК. ISBN 954-8258-35-8.

Кръстева-Благоева, Е., 1999. *Личното име в българската традиция.* София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-574-2.

References

Andreychin, L., 1968. Dvoyni lichni imena. *Balgarski ezik,* vol. XVIII, № 6, pp. 555 – 556. ISSN 0005-4283.

Kovachev, N., 1982. *Balgarska onomastika*. Veliko Tarnovo: Pechatnitsa na Velikotarnovskiya universitet „Kiril i Metodiy“ [in Bulgarian].

Kovachev, N., 1984. Dvoyni lichni imena. *Balgarski ezik,* vol. XXXIV, № 4, pp. 367 – 371. ISSN 0005-4283.

Kovachev, N., 1987a. *Balgarska onomastika*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Kovachev, N., 1987b. *Chestotno-talkoven rechnik na lichnite imena u balgarite*. Sofia: „D-r Petar Beron“ [in Bulgarian].

Kovachev, N., 1995. *Chestotno-etimologichen rechnik na lichnite imena v savremennata balgarska antroponimiya*. Veliko Tarnovo: PIK [in Bulgarian]. ISBN 954-8258-35-8.

Krasteva-Blagoeva, E., 1999. *Lichnoto ime v balgarskata traditsiya.* Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“ [in Bulgarian]. ISBN 954-430-574-2.

Гл. ас. д-р Рада Левкова
ORCID: 0000-0002-2186-046X
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
Филологически факултет

Катедра „Съвременен български език“
Велико Търново, България
E-mail: r.levkova@ts.uni-vt.bg

SENIOR ASSIST. PROF. RADA LEVKOVA, PHD
ORCID: 0000-0002-2186-046X
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo
Faculty of Modern Languages
Department of Modern Bulgarian Language
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: r.levkova@ts.uni-vt.bg

ИСТОРИЯ НА ЕЗИКА, ДИАЛЕКТИ, КОДИФИКАЦИЯ

O HISTORII I ROZWOJU PRASŁOWIAŃSKIEGO SŁOWA *ŽENA* W BUŁGARSZCZYŹNIE I POLSZCZYŹNIE NA TLE JĘZYKÓW SŁOWIAŃSKICH

JOANNA SATOŁA-STAŚKOWIAK
AKADEMIA HUMANISTYCZNO-EKONOMICZNA
ŁÓDŹ, POLSKA

ON THE HISTORY AND DEVELOPMENT OF THE PROTO-SLAVIC WORD *ŽENA* IN BULGARIAN AND POLISH AGAINST THE BACKGROUND OF SLAVIC LANGUAGES

JOANNA SATOŁA-STAŚKOWIAK
ACADEMY OF HUMANITIES & ECONOMICS
ŁÓDŹ, POLAND

Abstract: The subject matter of the article is the Bulgarian and Polish fate of the word *žena*, derived from the Proto-Slavic language. The text is comparative. It traces the process of changing the meaning of the Proto-Slavic word in both languages, describes new lexemes emerging in the history of both languages, along with their origin and meaning.

Keywords: the Proto-Slavic language, the Bulgarian language, the Polish language, Slavic languages, comparative linguistics

1. Wstęp

Dawne prasłowiańskie słowo *żena* (‘kobieta, żona’) w ciągu wieków przeszło różną drogę ewolucji znaczeniowej w języku bułgarskim i polskim. Choć oba języki odziedziczyły te same podstawy leksykalne po wspólnym przodku – języku prasłowiańskim, współczesne znaczenia tych wyrazów wyraźnie się różnią. W języku polskim słowo *żona* ograniczyło swoje znaczenie do kobiety pozostającej w związku małżeńskim, natomiast w języku bułgarskim *žena* nadal zachowuje szerszy sens – może oznaczać zarówno kobietę w ogólnym znaczeniu, jak i żonę, wszystko zależy od kontekstu. Podobne polsko-bułgarskie różnice dotyczą słowa *mąż*, które w polszczyźnie odnosi się głównie do małżonka, podczas gdy w języku bułgarskim *мъж* może być rozumiane zarówno jako mężczyzna w ogóle, jak i

jako mąż.[1] Te odmienności wskazują na interesującą i zróżnicowaną historię języków słowiańskich, w których te same źródła dały początek odmiennym współczesnym znaczeniom. Warte uwagi jest zatem: 1. prześledzenie procesów zmiany znaczenia prasłowiańskich słowa *żena* w historii rozwoju bułgarszczyzny i polszczyzny oraz porównanie tych zmian, a także 2. opisanie wyodrębniających się w historii obu języków nowych słów i znaczeń nawiązujących do tych pierwszych, prasłowiańskich określeń.

2.0. *Kobieta* w języku bułgarskim i polskim

Przez wieki w bułgarszczyźnie i polszczyźnie istniało wspólne słowo dla określenia dorosłego człowieka płci żeńskiej[2] – pol. *żena* (następnie *żona*), bułg. *жена*. Nadal słyszymy je we współczesnych językach słowiańskich: czes. *žena*, słow. *žena*, chorw. *žena*, serb. *жена*, ukr. *жінка,* bułg. *жена*, także w wersji form pochodnych, np. słoweń. *ženska* i ros. *женщина*, biał. *жанчына.*

2.1. Jak już tu wspomniano, **bułgarskie słowo** *жена*[3] a polskie *żona* wywodzi się z prasłowiańskiego *żena*, oznaczającego zarówno ‘kobietę’ jak i ‘żonę, partnerkę męża w związku małżeńskim’. Słowo prasłowiańskie pochodzi natomiast od indoeuropejskiego rdzenia **gen-* (‘kobieta’), od którego rozwinęły się: starogreckie *γυνή*, angielskie *queen* (królowa), ormiańskie *kin*, szwedzkie *kvin*, itd. (Klein 1966; Георгиев/Georgiev 1971; Derksen 2008; Beekes 2009).

Historia rozwoju bułgarszczyzny pokazuje, że pradawne dwa znaczenia, przypisane słowu *жена*, funkcjonowały w języku bułgarskim aż do epoki renesansu, gdzie w końcu je częściowo rozdzielono (w związku z rejestrem języka) i używać zaczęto w sytuacjach oficjalnych słowa *съпруга* lub *съпружница* na oznaczenia ‘kobiety, będącej w związku małżeńskim’. Słowa *съпруга* i *съпружница* (pol. *żona* lub *małżonka*) przyszły do bułgarszczyzny z języka rosyjskiego. Kobietę jako ‘dorosłego człowieka płci żeńskiej’ nadal opisuje w języku bułgarskim słowo *жена*, choć ma ono szersze niż w polszczyźnie znaczenie. Może oznaczać zarówno ‘kobietę’ w ogólnym sensie (każdą dorosłą osobę płci żeńskiej), jak i ‘żonę’ (kobietę będącą w związku małżeńskim). Konkretny sens słowa *жена* zależy od kontekstu wypowiedzi: np. ***моята жена*** oznacza ‘moja żona’, a np. ***една жена*** opisuje ‘jedną/pewną kobietę’. Zatem główna różnica między bułgarszczyzną a polszczyzną polega na tym, że polskie słowo *żona* jest dziś jednoznaczne (i określa tylko mężatkę), a bułgarskie *жена* ma znaczenie szersze, wymagające rozumienia kontekstu.

Wróćmy jeszcze do wspomnianego wyżej i używanego oficjalnie bułgarskiego słowa *съпруга* (‘małżonka, żona’). Utworzono je od męskiej formy *съпруг* (‘małżonek, mąż’). Wcześniej słowo *съпруг* było używane głównie w odniesieniu do jednego z dwóch wołów w zaprzęgu. W języku starobułgarskim oznaczało

[1] Temu zagadnieniu poświęcę kolejny artykuł.

[2] *Wielki słownik języka polskiego*, https://wsjp.pl/haslo/podglad/3950/kobieta/4891319/plec.

[3] *Речник на българския език (онлайн)*, https://ibl.bas.bg/rbe/lang/bg/жена/.

‘uprząż, połączenie, łączność’ i pochodzi od prasłowiańskiego **saprągъ*, pokrewnego czasownikom *впрягам* i *спрягам*. Dwa dawne woły w zaprzęgu stały parafrazą związku małżeńskiego. Określenia *съпруга* i *съпруг* używane są w bułgarszczyźnie głównie w stylu oficjalnym.

2.2. W polszczyźnie z językową dwuznacznością słowa *żena* postanowiono poradzić sobie w XV wieku. Z lat 70. XV wieku wywodzi się utwór, stanowiący przykład średniowiecznej liryki pasyjnej, realizującej motyw *Stabat Mater,* znany pod tytułem *Lament świętokrzyski*[1], zawierający ważny dla niniejszych rozważań fragment: *Zamęt ciężki dostał się mie, ubogiej żenie.* Należy w nim słowo *żenie* odczytywać już jako: „Ciężkie strapienie spotkało mnie, nieszczęsną **kobietę**” (a nie żonę!). To ważny polski przykład na oddzielenie w tym czasie znaczenia ‘żona’ i ‘kobieta’.

Już około XVI wieku polskie słowo *żona*, pochodzące od prasł. *Žena*, zaczęło oznaczać ‘małżonkę’, czyli kobietę zamężną (będącą w związku małżeńskim). Do tego czasu słowa *żona* i *mąż* zaznaczały różnice płciowe między dorosłymi ludźmi, a nie wyłącznie ich przynależność małżeńską. Zanim „żona” stała się „małżonką”, czyli partnerką dla męża, używano słowa *białogłowa* lub *białka* (to krótsza wersja słowa *białogłowa*). To ostatnie ma związek z noszoną przez kobiety na głowie białą chustą (nazywaną *podwika*/*podwiczka*/*podwijka*). Aleksander Brückner w *Encyklopedii staropolskiej* pisze, że *białka* w XVI i XVII wieku to „kukiełka z pszennej mąki. U Reja chłop idzie białki pokęsując; natomiast białym chlebem żartobliwie i kobiety przezywano” (Warnke 2019). Agnieszka Warnke (2019) zaznacza, że *podwika* jako ‘namitka’, czyli element stroju ludowego, istnieje w języku białoruskim.

Powtórzymy zatem – w XVI wieku w polszczyźnie *żona* traci część pierwotnego znaczenia, czyli *żona* ‘dorosły człowiek rodzaju żeńskiego’[2], zostaje wyłącznie ‘małżonką’, czyli osobą pozostającą z mężczyzną w związku małżeńskim.[3] Warto tu na chwilę zatrzymać się polskiemu synonimowi słowa *żona*. Słowo *małżonka* (bo o nim mowa) pochodzi od wyrazu *małżonek*, który w języku polskim pojawił się jako zapożyczenie ze staroczeskiego *mališen* → *mališenka*, a to z kolei wywodzi się z prasłowiańskiego *malъ* – ‘umowa’, ‘kontrakt’, ‘przymierze’ i *žena* – ‘kobieta’. Pierwotnie więc słowo to oznaczało dosłownie ‘kobietę związaną umową’ lub ‘kobietę objętą przymierzem’ (tj. małżeństwem). W językach słowiańskich doszło do połączenia tych dwóch elementów (***malъ* + *žena* → *mališena* → *małżonka***). Z czasem termin *małżonek* (mężczyzna) i *małżonka* (kobieta) zaczął być postrzegany jako forma oficjalna, bardziej uroczysta lub podniosła od słowa *żona* lub *mąż*.

[1] Od miejsca znalezienia rękopisu w klasztorze benedyktyńskim Św. Krzyża na Łysej Górze. Utwór znany jest także jako *Żale Matki Boskiej pod krzyżem* lub (od incipitu) lub *Posłuchajcie bracia miła…*

[2] *Wielki słownik języka polskiego*, wsjp.pl.

[3] Tamże.

2.2.1. W tym czasie (także w XVI wieku) pojawia się słowo *kobieta,* ale nie jest ono tożsame z używanym dziś określeniem, bo wówczas nie było neutralne znaczeniowo. Oznaczało niewiastę brzydką, niewartą uwagi, nierówną mężczyźnie, a nawet złą (Warnke 2019). Udowadnia to Franciszek Sławski, zwracając uwagę na nazbyt częste połączenie słowa *kobieta* z przymiotnikami *plugawa, nikczemna, szpetna* (Warnke 2019).[1]

Słowo *kobieta* jest jednym z bardziej tajemniczych określeń. Istnieje przynajmniej dwadzieścia różnych hipotez, tłumaczących jego pochodzenie. W niektóre hipotezy pochodzenia tego słowa trudno uwierzyć. Za jedną z bardziej prawdopodobnych (co nie oznacza pewnych) uważa się tę zaprezentowaną w *Słowniku etymologicznym języka polskiego* przez polskiego naukowca Aleksandra Brücknera[2], który wywiódł słowo *kobieta* od *kobъ*, czyli *chlew, koryto*. Zatem kobieta w pierwszym znaczeniu była tą, zajmującą się chlewem. Być może nawet w tym chlewie mieszkającą. To określenie było zatem obelgą. Jeszcze bardziej obelżywy wydźwięk ma przywoływane w dyskusji o pochodzeniu *kobiety* słowo *kobjeita*, czyli 'koza z chlewa'. Etymolog Aleksander Brückner zastanawiał się również nad wyborem przyrostka *-ieta*, na który według niego miały wpływ imiona żeńskie (*Bieta, Greta, Markieta*). Według badacza wyprowadzenie wyrazu *kobieta* możliwe jest tylko od rodzimego tematu *kob* – odrzuca on całkowicie możliwość obcego rodowodu. Badacz podkreślał także fakt, iż to nasz język „przekazał" słowo *kob* innym językom słowiańskim (Kubiak 2009).

Przeciwko teorii o pochodzeniu słowa *kobieta* od prasłowiańskiego słowa *kobъ* przemawia zdaniem niektórych badaczy fakt, iż w XVI wieku było ono niezwykle rzadko notowanym archaizmem. Dlaczego zatem miałby stać się podstawą kolejnego słowa? Karolina Kubiak, zaznacza, że w tej dyskusji językoznawców o *kobiecie* nie bez znaczenia jest sam przyrostek *-eta*, bo „w przyrostku *-eta* nie mogło dojść do pochylenia *e*, a do dzisiaj można spotykać jedną z wersji tego słowa w postaci *kobita* (wyraz taki notuje słownik Karłowicza, Kryńskiego i Niedźwieckiego (Karłowicz, Kryński, Niedźwiecki (red.) 1902, 383)) z *e* pochylonym, zbliżonym do *i*. Z samej formy tego słowa według specjalistów można wnioskować, iż nie może to być wyraz rodzimy – nie ma w nim choćby przegłosu przed *t*" (Kubiak 2009).

W literaturze przedmiotu czytamy o takich dociekaniach, w których prawdo-

[1] Słowo *kobieta* występowało także w literaturze sowizdrzalskiej, prześmiewczej, np. w satyrze Marcina Bielskiego *Sejm niewieści* z 1586 roku (wydanie wcześniejsze zachowało się jedynie we fragmentach). „Utwór, będący według Brücknera wyrazem oburzenia na zniewieściałość męską, prezentuje wizję świata rządzonego przez kobiety. Podczas obrad żeńskiego parlamentu zabiera głos Beata: *Mogą oni przezywać żony kobietami, / Aleć też nie do końca mają rozum sami*" (Warnke 2019).

[2] *Słownik etymologiczny języka polskiego* Aleksandra Brücknera, wydano w 1927 przez Krakowską Spółkę Wydawniczą. Zawiera 5850 haseł objaśniających około 26 260 jednostek leksykalnych, ułożonych w odmiennym od powszechnie stosowanego współcześnie porządku alfabetycznym.

podobna według niektórych badaczy jest hipoteza, jakoby słowo *kobieta* pochodziło od estońskiego *kabe*, czyli ‘pani’, albo starogórnoniemieckiej *gabetty*, czyli ‘towarzyszki łoża’, lub górnoniemieckiej *kebse* oznaczającej ‘konkubinę i nałożnicę’. W tej hipotezie słowo *kobieta* zapożyczono z innej rodziny języków. Wyprowadza się również czasem analizowany tu wyraz *kobieta* od niemieckiego słowa *Kopfweiss*, czyli *białogłowa*, bądź od fińskiego *kave*, czyli ‘kobieta, matka’, albo od prasłowiańskiego *kob-veta*[1], które oznacza miłą powierzchowność kobiet w znaczeniu ‘wieszczka, wróżka’. Ta ostatnia przychylna historia pochodzenia słowa *kobieta* kontrastuje z inną hipotezą, tłumaczącą prasłowiańskie słowo jako ‘wiedźma, czarownica’. Na wymienionych propozycjach historia słowa *kobieta* w polszczyźnie nie kończy się, bo istnieje również teoria, wspierana między innymi przez Jana Miodka (Miodek 2002), w której *kobieta* wywodzi się z toskańsko-łoskiego dialektu, a dokładnie od słowa *conbia* czy *conbitta*. Oznaczało ono ‘osobę budzącą pragnienie pieszczotliwego przylegania’ i jest połączeniem słów *concupire*, czyli ‘bardzo czegoś pragnąć’, i *ubito*, czyli ‘leżeć lub spać’. Sądzi się, że wyraz ten pojawił się za sprawą panowania królowej Bony i modzie na język włoski.[2] Nie ma jednoznacznie potwierdzonego słowa ***conbitta*** (ani ***conbita***) w języku włoskim, ani w jego toskańskim dialekcie. Ta teoria pojawia się **raczej jako językoznawcza ciekawostka** lub hipoteza, nie jako fakt.

W XVII wieku wyraz *kobieta* był już słowem neutralnym. Wyparł on wyraz *żona* ze znaczenia osoby płci żeńskiej. Bez pejoratywnych konotacji, polskie słowo *kobieta* istniało już także w następnym XVIII wieku. Do rozpowszechnienia tego słowa bardzo przyczynili się literaci. W II połowie XVIII wieku użył tego określenia pisarz Oświecenia Adam Naruszewicz, potem Ignacy Krasicki, a po nich romantycy: Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Kamil Norwid i Zygmunt Krasiński. Telimena – bohaterka poematu *Pan Tadeusz* Adama Mickiewicza – używa słowa *kobieta* w pełni je nobilitując: „Dość już tego – przerwała – nie jestem planetą / Z łaski Bożej, dość, Hrabio: ja jestem kobietą”.[3] Słowo *kobieta*[4] nie istnieje w żadnym innym języku, z wyjątkiem białoruskiego, ale do białoruskiego wyraz *кабета* przyszedł z polszczyzny (Brückner 1927) i nie jest głów-

[1] „Franciszek Sławski i Krystyna Długosz-Kurczabowa widzą tu prasłowiańskie cząstki **kob* ‘wróżba z lotu ptaków’ oraz **veta* ‘wróżka’. Jednak wówczas wróżeniem nie zajmowali się przedstawiciele szlachty, ale ludu. Mówiono o kobietach, mając na myśli chłopki i służące” (Warnke 2023).

[2] Do polszczyzny w czasie panowania królowej Bony weszło wiele słow włoskiego pochodzenia, na przykład *cebula, kapusta, pasternak, por, kalafior, pomidor, pomarańcza, facjata, impreza, fraszka, gracja, kareta, koral*.

[3] Zanim to jednak nastąpiło, mogła „kobieta” być podstawą szaleństwa, por. krzyczącego Gustawa z IV części *Dziadów* Adama Mickiewicza: „Kobieto! puchu marny! Ty wietrzna istoto!” (Warnke 2019).

[4] Jako ciekawostkę dodam, że w języku chińskim w słowie *trudność/kłopot* występuje ta sama para znaków, którą odnajdziemy w słowie *kobieta*.

nym określeniem, raczej rzadkością. Zdecydowanie częściej używana jest forma *жанчына*.

W XVIII wieku mężczyznę, posiadającego dużo kobiecych cech, określano słowem *żonkoś*[1]. Jeszcze w XIX wieku kawalerów nazywano *bezżennikami* (bez żeny) lub *bezżonkami* (bez żony). Kiedy kawaler zdążył oświadczyć się kobiecie, stawał się *żenichem*. Było również w tym czasie określenie *bezżenia* i odnosiło się do osoby bez stałego partnera (zarówno do mężczyzny nieżonatego, jak i kobiety niezamężnej).[2]

We współczesnym języku polskim od słowa *kobieta* tworzy się zdrobniałą formę *kobietka*, *kobieciątko*, zgrubiałą *kobiecisko*, i ironiczną bądź umniejszającą *kobiecina*. Za to inklinację mężczyzn do flirtowania z kobietami, nadmiernego się nimi interesowania określano jako *kobieciarstwo*, a samego mężczyznę *kobieciarzem*. W komedii z 1781 roku *Mężowie poprawieni przez swoje żony* Franciszka Zabłockiego czytamy: „Świat moralny, jak ludzkie mieniący się twarze. […] / A mężczyźni dziś na nim tacy kobiciarze!". Słowo *kobieciarz* choć dziś rzadkie, nadal istnieje w języku polskim.

3.0. Podsumowanie

3.1. Język zmienia się wraz z ludźmi, kulturą i czasem. Niektóre słowa znikają, inne zmieniają znaczenia, tracąc lub zyskując emocjonalne zabarwienie. Przykładem może być analizowane w tekście polskie słowo *kobieta*, kiedyś pogardliwe, dziś całkowicie neutralne znaczeniowo. W innych językach słowiańskich, jak bułgarski czy słowacki, odpowiedniki tego słowa (*жена*, *žena*) oznaczają zarówno 'kobietę', jak i w wybranych kontekstach 'żonę', także bez negatywnego nacechowania.

3.2. Śledzenie losów słów w różnych językach tej samej rodziny pokazuje jak wspólne rdzenie mogą prowadzić do różnych rozgałęzień znaczeniowych. Umożliwia to głębsze zrozumienie nie tylko języka, ale również kultury i historii. Porównania między językami pokrewnymi – jak polski, czeski, bułgarski czy słowacki – pozwalają zobaczyć które zmiany są lokalne, a które ogólniejsze, i jak wpływały na nie historia, społeczne role czy kontakt z innymi językami.

Od analizowanej w artykule prasłowiańskiej formy *žena* (polskiej *żona*) mamy dziś w polszczyźnie słowa *żonka* (deminutivum nomen), *małżeństwo*, *małżonka* (nomen), *ożenić* (verbum), imiesłów *ożeniony* (participium passivum). W przeszłości, przez około dwieście lat, istniało również polskie określenie, opisujące grupę kobiet, jak *żeńszczyzna* lub *żeńszczyna* (nomen). Natomiast do dziś używane są przymiotniki *żeński*, *żeńska*, *żeńskie*, w znaczeniu 'kobiecy'. Co stało się z *żeńszczyzną*? *Żeńszczyzna* zniknęła z polszczyzny, ale zachowała się w

[1] Przykłady podaję za *Słownikiem staropolskim* pod red. Urbańczyka oraz za Agnieszką Warnke (Warnke 2019).

[2] Szczegółowo wraz z innymi przykładami opisuje Agnieszka Warnke (Warnke 2019).

języku rosyjskim. Rosjanie nazywają kobietę *жéнщина* właśnie. W języku bułgarskim *жена* dała podstawy powstania takim wyrazom pochodnym, jak: *женски* (adiectivum), np. ***женски глас*** (pol. *kobiecy głos*), ***женски пол*** (pol. *płeć żeńska*); ***женствен*** **(**adiectivum**),** np. ***женствена походка*** (pol. *kobiecy chód*); ***женица*** (deminutivum lub **despectivum** nomen), np. *Какво разбира тази женица от политика?* (pol. *Co ta kobiecina może wiedzieć o polityce?);* ***женичка*** **(**deminutivum nomen), np. *Моята малка женичка винаги ме чака* (pol. *Moja mała kobietka zawsze na mnie czeka);* ***женкар*** (sarcasmus), np. *Той не мисли за сериозна връзка – просто е женкар* (pol. *On nie myśli o poważnym związku – po prostu jest kobieciarzem*); ***женитба*** (nomen), np. *Следва женитба* (pol. *Pora na ożenek, ślub*); ***женя се***[1] (verbum) (pol. *ożenić się)*.

3.3. Wybrane współczesne języki słowiańskie oraz odpowiedniki słów *kobieta* i *żona/małżonka* w tych językach:

Wybrany język:	Znaczenie ‘kobieta’	Znaczenie ‘żona’
polski	**kobieta**	**żona/małżonka**
czeski	žena	žena/manželka
słowacki	žena	žena/manželka
górnołużycki	žona	žona/małžonka
dolnołużycki	žona	žona/małžonka
rosyjski	женщина	жена
białoruski	жанчына	жонка
ukraiński	жінка	дружина
bułgarski	**жена**	**жена/съпруга**
serbski	жена	супруга/жена
chorwacki	žena	supruga/žena
słoweński	ženska	žena/soproga

LITERATURA

Beekes, R. S. P., 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. I – II. Leiden – Boston: Brill. ISBN Set 978-90-04-17418-4.

Brückner, A. (red.), 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.

Derksen, R., 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill. ISBN 978-90-04-15504-6.

Karłowicz, J., Kryński, A., Niedźwiecki, W. (red.), 1902. *Słownik języka polskiego*. T. II. Warszawa: Drukarnia “Gazety Handlowej”.

Klein, E., 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam – London – New York: Elsevier.

Kubiak, K., 2009. O pochodzeniu i zmianie znaczenia wyrazu „kobieta” na przestrzeni dziejów, czyli jak zmieniała się „kobieta” – krótki zarys historii

[1] Uwaga! Dotyczy **mężczyzny**, który się żeni. Dla kobiety używa się ***омъжа се*** **(pol. *wyjść za mąż*)**.

wyrazu. *Krytyczny Magazyn Internetowy* [online], № 56 luty [viewed 15 March 2025]. Available from: https://zanotowane.pl/1070/7291/.

Miodek, J., 2002. *Słownik ojczyzny polszczyzny*. Wrocław: Europa.

Warnke, A., 2019. Kobieta w języku polskim. *Culture.pl* [online], [viewed 15 March 2025]. Available from: https://culture.pl/pl/artykul/kobieta-w-jezyku-polskim

Warnke, A., 2023. Polszczyzna jest kobietą: rewolucyjna żeńska końcówka. *Polskie Radio* [online], [viewed 15 March 2025]. Available from: https://www.polskieradio.pl/13/10779/artykul/3359709,felieton-jezykowy-mezczyzna-byla-pierwsza.

Георгиев, Вл. И. (ред.), 1971. *Български етимологичен речник*. Том I. София: БАН.

REFERENCES

Beekes, R. S. P., 2009. *Etymological Dictionary of Greek*. Vol. I – II. Leiden – Boston: Brill. ISBN Set 978-90-04-17418-4.

Brückner, A. (red.), 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.

Derksen, R., 2008. *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill. ISBN 978-90-04-15504-6.

Georgiev, V. I. (Ed.), 1971. *Balgarski etimologichen rechnik*. Tom I. Sofia: BAN [in Bulgarian].

Karłowicz, J., Kryński, A., Niedźwiecki, W. (red.), 1902. *Słownik języka polskiego*. T. II. Warszawa: Drukarnia "Gazety Handlowej".

Klein, E., 1966. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the English Language*. Amsterdam – London – New York: Elsevier.

Kubiak, K., 2009. O pochodzeniu i zmianie znaczenia wyrazu „kobieta" na przestrzeni dziejów, czyli jak zmieniała się „kobieta" – krótki zarys historii wyrazu. *Krytyczny Magazyn Internetowy* [online], № 56 luty [viewed 15 March 2025]. Available from: https://zanotowane.pl/1070/7291/.

Miodek, J., 2002. *Słownik ojczyzny polszczyzny*. Wrocław: Europa.

Warnke, A., 2019. Kobieta w języku polskim. *Culture.pl* [online], [viewed 15 March 2025]. Available from: culture.pl/pl/artykul/kobieta-w-jezyku-polskim

Warnke, A., 2023. Polszczyzna jest kobietą: rewolucyjna żeńska końcówka. *Polskie Radio* [online], [viewed 15 March 2025]. Available from: https://www.polskieradio.pl/13/10779/artykul/3359709,felieton-jezykowy-mezczyzna-byla-pierwsza.

PROF. DR. HAB. JOANNA SATOŁA-STAŚKOWIAK
ORCID ID: 0000-0002-8821-2379
Akademia Humanistyczno-Ekonomiczna
Łódź, Polska
E-mail: jstaskowiak@ahe.lodz.pl

PROF. DR. HAB. JOANNA SATOŁA-STAŚKOWIAK
ORCID ID: 0000-0002-8821-2379
Academy of Humanities & Economics
Łódź, Poland
E-mail: jstaskowiak@ahe.lodz.pl

БЪЛГАРСКИТЕ ЕВАНГЕЛСКИ ПРЕВОДИ ПРЕЗ ВЪЗРАЖДАНЕТО И РУСКИТЕ ИЗДАНИЯ

ДИАНА ИВАНОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

BULGARIAN GOSPEL TRANSLATIONS DURING THE RENAISSANCE AND RUSSIAN EDITIONS

DIANA IVANOVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: Based on textual and linguistic analysis, the research proves that the New Bulgarian Bible translations, in addition to the Church Slavonic Bible, are also influenced by the two Russian translation versions of the 19th century. The three earlier translations into Bulgarian (by Theodosius Bystrichki, Peter Sapunov together with Father Seraphim, and Neophyte Rilski) compared their texts with the Russian New Testament translation published by the Russian Bible Society (1823). As a result of this individual Russian words, grammatical forms, and expressions permeated their translations. Specific examples from the Bulgarian translations of the Four Gospels are pointed out and analyzed, compared with 19th century Greek editions.

Keywords: Revival, textual tradition, linguistic characteristic, biblical translations, Russian versions, the Four Gospels

В контекста на специфичните културно-исторически условия на Българското възраждане през XIX век новобългарската книга продължава тенденцията на приемственост от предходните векове, запазвайки норми от традицията, от една страна, а от друга, под влияние на появилите се през XVII век дамаскини се допускат елементи и от живата говорима реч. Сред тази книжнина силно се открояват новобългарските преводи на Библията, които играят важна роля за националната идентификация и се превръщат във фактор за ускоряване на обществената консолидация, а също и за развитието и обогатяването на книжовния език и стиловото му издигане. След отпечатването на „Неделника“ („Кириакодромион“) на Софроний Врачански започват да се превеждат отделни книги от Стария и Новия завет за домашна употреба (т. нар. тетра или чети книги). Тези прояви се инициират и стимулират от Бри-

танското библейско дружество, основано в Лондон през 1804 г. (съкр. ББД[1]), което открива филиали в цял свят с цел да се отпечатва и разпространява Свещеното Писание на етническите езици, като поема и финансирането на тази дейност. ББД (с представител Робърт Пинкертън[2]) и създаденото Руско библейско дружество (съкр. РБД) през 1813 г. в Санкт Петербург дават тласък на превеждането и отпечатването на Библията на Балканите. През 1816 г. Р. Пинкертън (след пребиваване в Одеса) посещава Молдова, за да получи разрешение от молдовския митрополит за превод на Четириевангелието на румънски и български език. За преводач е препоръчан архимандрит Теодосий Бистрицки (от Бистрицкия манастир близо до Букурещ). В резултат на дейността на тези две дружества (и на открития по-късно Американски мисионерски съвет в Цариград[3]), както и на собствените си усилия, българите се сдобиват с преводи на говоримия език. Изданието на Теодосий Бистрицки е финансирано от Руското библейско дружество, но за това голяма е заслугата на мисионерите Бенджамин Баркър и Хенри Лийвс. Предвижда се да се преведе цялото Четириевангелие, но поради слабата компетентност на преводача работата върви бавно и се взема решение да се издаде само Евангелието на Матей. С помощта на редакторската намеса на РБД се отпечатва първото издание на новобългарски език[4]. Преди това обаче РБД подготвя преводи на руски език. Евангелието излиза през 1818 г., последвано от Псалтира, Петокнижието и книгата Рут, а целият Нов завет е отпечатан през 1823 г. (Чистович/Chistovich 1899). Скоро след излизането на първите печатни библейски книги на руски следва забрана от страна на Светия синод на Руската православна църква[5] и се спира по-нататъшната работа по отпечатването на цялата Библия, а през 1825 г. РБД е разтурено, но все пак преди това в Санкт Петербург е отпечатан редактираният от преводаческата комисия текст От Матея Святаго Благовествование (1823 г.).

Вторият новобългарски превод е Новий завет, сиреч четирите евангелия на четиритях евангелиста преведени от елински на български език[6]. Буку-

[1] По-късно разраснало се с клонове вече като Британско и чуждестранно библейско дружество (БЧБД).

[2] Р. Пинкертън посещава през 1816 г. Молдова и води разговори за превод на Св. Писание на румънски и български, понеже там са живеели много българи, и в 1817 г. молдовският митрополит Гавраил съдейства за българския превод, след което РБД взема такова решение.

[3] Американският съвет в Османската империя учредява т. нар. Константинополска станция през 1831 г.

[4] Повече за историята на новобългарските преводи на Библията вж. Марковски 1927.

[5] Преводът е отречен като протестантски. Той не намира разпространение по ред причини и негови печатни екземпляри не достигат до българите (единични бройки, изпратени до видни духовни лица, са запазени в Русия).

[6] Пълното заглавие е: Новий завет сиреч четирите евангелии на четиртях евангелиста, переведени от елинския на българския език, които ся употреблява сега в Болга-

рещ, 1828 г. – превод на Петър Сапунов от Трявна (ПС) и йеросхимонах Серафим от Ст. Загора (тогаваЕски Загра). П. Сапунов отбелязва, че като основен източник е използван елинският, т.е. елински катаревуса (най-вероятно преводна версия на БЧБД), но анализът показва, че другият основен източник е цсл. Библия (Иванова/Ivanova 1997, 201).

Връзките на БЧБД с българите обаче продължават и след евангелието от Матей се отпечатват следните издания[1]: Новый завет Господа нашего Исуса Христа. Смирна, 1840 г. (I изд.) – БЧБД възлага превода на Неофит Рилски (НР), препоръчан от търновския митрополит Иларион Критски (преводач на Библията на новогръцки). След отпечатването на Новия завет от Неофит Рилски мисионерите от БЧБД се обръщат към Константин Фотинов, много добър познавач на катаревуса, да се заеме с превода на Стария завет, който той успява да приключи малко преди смъртта си, а мисионерите на БЧББ да редактират и да отпечатат две от старозаветните книги – Псалтир (1855) и Битие (1857). Имайки предвид, че налице са цялостен превод на Новия завет от Неофит Рилски (с шест издания) и преведеният от К. Фотинов Стар завет, БЧБД решава да се издаде цялата Библия. За целта през 1864 г. се сформира преводаческа комисия, която започва работа по превода в Цариград. Като преводачи са ангажирани П. Р. Славейков – един от най-добрите познавачи на българския книжовен и народен език[2] по онова време, и Христодул Сичан-Николов Костов. Двамата имат опит в превеждането съответно на Новия и на Стария завет. След смъртта на К. Фотинов Хр. Сичан-Николов редактира и сглобява всички преведени старозаветни книги и те са издадени в три отделни тела (Иванова/Ivanova 1992, 117). В комисията участват и американските мисионери Илайъс Ригс и Албърт Лонг[3] (за ролята на Американския съвет при превеждането на Библията на български вж. Кларк/Klark 1971, 88 – 98; Кларк/Klark 2007) и което е много важно, познавачи на иврит и на катаревуса.

рията. Който с благословението на сегашнаго митрополита на сичката Угровлахия г. г. Григория при пресветлаго и превисокаго княза Григория Гика воевода наче да ся печати.

[1] При анализа ще се използват инициалите на преводачите, а за цариградското издание – ЦБ.

[2] Поради интереса си към фолклора и около събирателската си дейност на народни умотворения, а и покрай учителстването си П. Р. Славейков е принуден да променя непрекъснато местопребиваването си, при което той често губи ръкописните си материали (Бонева/Boneva 2020).

[3] Екзегетичната работа на целия превод извършват Албърт Лонг и Йелиас Ригс, като са сверявали точността на превода с гръцки, староеврейски и латински източници. Старият завет е редактиран от Е. Ригс и Хр. Сичан-Николов, а Новият завет е поверен на Лонг и Славейков. Последният е провел езикова и стилистична редакция на цялостния текст. За мисията на д-р Ал. Лонг сред българите и преводаческата му дейност върху Библията вж. монографията на Мария Пилева (Пилева/Pileva 2023).

След многогодишна работа на комисията е публикуван пълният превод на Библията в Цариград (1871 г.), като финансирането се поема от Американския мисионерски съвет (Несторова/Nestorova 1991, 80): Библия сиреч Священното писание на Ветхий и Новый завет. Цариград, 1871 г. (съкр. ЦБ).

Светият Синод на Руската православна църква[1] също се подготвя за преводаческа дейност на Библията, като отделни екземпляри от първите издадени библейски книги достигат до българските земи. Така, наред с цсл. Библия, новобългарските библейски преводи в известна степен се влияят и от руските преводи.

Разбира се, въпросът за източниците на конкретен превод остава един от най-трудните, тъй като самите преводачи дават съвсем лаконични сведения в това отношение. Така например П. Сапунов и П. Р. Славейков посочват, че превеждат от първообразното (т.е. от елински катаревуса), а Неофит Рилски – от цсл. Библия. Но това невинаги отговаря на действителността. Текстологичният и лингвистичният анализ показва, че Сапуновият превод се влияе в много висока степен от цсл. Библия, а Неофит Рилски прибягва до справки с много източници (гръцки, румънски, сръбски и руски преводи – вж. Иванова/Ivanova 1995). Оказва се, че наред с посочените източници, ранните новобългарски преводи (на Теодосий Бистрицки, на Петър Сапунов/отец Серафим и на Неофит Рилски) са сверявани и с руския евангелски текст, издаден от РБД, а в пълния превод на Библията, известна с наименованията „Цариградска“, „Славейкова“, „Протестантска“, се наблюдава влияние от синодалния руски превод – съкр. РСП (през 60-те години на XIX век се отпечатват отделни книги на Новия завет, вкл. и Евангелието[2]).

Наблюденията над превода на Теодосий Бистрицки освен силното влияние на цсл. текст посочват известно присъствие на елементи от руски източници, и то не епизодично, а системно и последователно, обхващащи наред с лексиката и определени синтактични конструкции, преводачески решения и др. Със сигурност източникът е изданието на РБД, тъй като там в много по-голяма степен се използва живата разговорна реч с присъствие на лексика от по-ниско стилистично равнище в противовес на архаичните цсл. форми. Тази констатация може да се илюстрира със следните примери:

Мт 3:17 Сеи есть Сн҃ъ мои возлюблены о немже благоволихъ (цсл.)

Тайжи есть Сн҃ъ мои возлюбленыи о коемъ все мое благоволенїе (ТБ)

Сей есть Сынъ Мой возлюбленый въ Коемъ все Мое благоволеніе (РБД)

На друго място Теодосий Бистрицки превежда цсл. израз: Мт 26:67 Пакости емѹ дѣаха с разговорното руско съответствие: *Заушаха ему*. Отбелязани

[1] Преводът е отречен като протестантски.

[2] Пет години по-късно, през 1876 г., излиза и руската синодална Библия в нейния пълен състав.

са и десетки други примери, в които намираме по-голямо сходство с руския, а не с цсл. превод:

Мт 7:6 и врацшеса расторгнѵтъ вы (цсл.)
и са врацатъ и растерзоватъ васъ (ТБ)
и обратившись не растерзали васъ (РБД)

Мт 7:23 и тогда исповѣмъ имъ ꙗкѡ николиже ѕнахъ васъ (цсл.)
и тога ще wбавламъ имъ каквѡ никога позначъ васъ (ТБ)
И тогда объявляю имъ: Я никогда не зналъ васъ (РБД)

Мт 18:28 Wбрѣте единаго ѿ клевретъ своихъ (цсл.)
Наиде единаго ѿ товарищеи своихъ (ТБ)
Нашелъ одного изъ товарищей своихъ (РБД)

Мт 6:32 вѣсть бо о҃цъ вашъ нб҃сныи ꙗкѡ требѵете сихъ свѣхъ (цсл.)
и почто ѕнаете о҃цъ вашъ нб҃сныи каквѡ во свѣхъ тѣиѕихъ имѣете нѵждѵ (ТБ)
потому что Отецъ Вашъ небесный знаетъ что вы имеете нужду во всемъ этомъ (РБД)

Мт 18:13 И аще бѵдетъ wбрѣсти ю (цсл.)
И ако слѵчится да наидетъ тѵю (ТБ)
И эсли случится найти ее (РБД)

На места при употребата на падежи се забелязват не църковнославянски, а руски окончания:

Мт 10:8 Болѧщыѧ исцѣлаите прокаженныѧ wчищаите (цсл.)
Болныхъ исцѣлаваите прокаженныхъ wчищаваите (ТБ)
Больныхъ исцѣляйте, прокаженныхъ очищайте (РБД)

Мт 4:21 И прешедъ ѿтѵдѵ видѣ ина два брата (цсл.)
И кога премина ѿтамѡ видѣ дрѵгихъ два брата (ТБ)
Отойдя оттуда, увиделъ другихъ двухъ братьевъ (РБД)

Мт 5:20 Ꙗко аще не избѵдетъ правда ваша паче книжникъ и фарисеи (цсл.)
Каквѡ ако не ѹмножетъ правда ваша выше книговникѡвъ и фарїсеевъ (ТБ)
Ежели праведность ваша не превзойдетъ (*праведности*) книжниковъ и фарисеевъ (РБД)

В превода на ТБ се наблюдава и спазване на падежното управление с определени предлози според нормите на руския език:

Мт 3:11 Азъ ѹбѡ крщаю вы водою (цсл.)
Азъ крщавамъ васъ в҃ водѣ (ТБ)
Я крещу васъ въ водѣ (РБД)

Не са рядкост и лексикалните съвпадения с руския превод:

Мт 3:4 прѣжїе (цсл.) – саранчи (ТБ) – саранчи[1] (РБД)
Мт 4:23 недѹгъ (цсл.) – немощти (ТБ) – немощь (РБД)
Мт 4:23 недѹгъ (цсл.) – болѣзнь (ТБ) – болѣзнь (РБД)
Мт 6:13 напасть (цсл.) – искѹшеніе (ТБ) – искушеніе (РБД)
Мт 7:6 бисеръ (цсл.) – жемчюги (ТБ) – жемчуга (РБД)
Мт 7:14 wбрѣтаютъ (цсл.) – находатъ (ТБ) – находятъ (РБД)
Мт 12:5 обаче (цсл.) – wднако (ТБ) – однако (РБД)
Мт 18:13 бѹдетъ (цсл.) – слѹчится (приключится) – случится (РБД)
Мт 18:28 клевретъ (цсл.) – товарици (ТБ) – товарищи (РБД)
Мт 24:6 кончина (цсл.) – конецъ (ТБ) – конецъ (РБД)
Мт 26:67 ѕа ланитѵ (цсл.) – по цекамъ (ТБ) – по щекамъ (РБД)

За влиянието на руски източници говорят и редица примери от следващите по хронология новозаветни преводи на български. Така напр. в гръцкия източник[2] някои изрази са „неразвързани“ (неразширени), макар че в повечето случаи смислово се подразбират, обикновено в старите славянски преводи (български, сръбски, руски) се предават буквално, със съответствията им и без разширения в текста, като се спазва пословният принцип. Така напр. в Мт 11:8 срещу гръцкия израз οἱ τὰ μαλακὰ φοροῦντες в старобългарските (стб.) паметници, а също в цсл. Библия стои мѧгкаѧ носѧщїи. Съобразявайки се както с гръцкия оригинал, така и с цсл. традиция, в Сапуновия и Неофитовия превод текстът е оставен без разширение – които носатъ мѣгките (ПС); които носатъ мегки те (НР). В ЦБ решението е друго – смята се за уместно текстът да се разшири и в превода се чете: *които носятъ мегкы* ***дрѣхы*** (срв. с руския превод – *Носящія мягкіе* ***одежды)***.

От същия характер е и примерът: *А ты кога правишь милостынѫ да не узнае* ***лѣва-та***_*ти рѫка* (Мт 6:3). На руски преводът също е разширен: *У тебя же когда творишь милостыню пусть* ***левая*** *рука твоя не знаеть*. В гръцките образци, както и в традиционните текстове, разширението ***лѣвата*** липсва (σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου – Тебѣ же творѧщю милостыню, да не увѣсть шюица твоа).

У Неофит преводът също е с разширение. В случая трудно може да се каже дали Неофит е повлиян от руския превод на РБД, или пък П. Р. Славейков е следвал Неофитовия превод[3]. По-скоро източникът и на Неофит, и на Славейков е именно руският евангелски текст в Новия завет (1823).

[1] Скакалци.

[2] В изследването като източник се използва критичното издание на *Новия завет* на гръцки (*Nestle,* A., K. Aland. Nowum Testamentum graece. Deutsche Bibelsgesellschaft. Stuttgart, 1988.

[3] До този извод стига и Венцислав Стойков: „Славейков, изглежда, използва изданието на Неофитовия НЗ (Нов завет – бел. Д.И.) с граждански букви, публикувано в Букурещ (1859)“ (Стойков/Stoykov 2021, 242).

С оглед на руско текстологично влияние може да се посочи и следният пример от ЦБ: Мт 4:6 Ангелы-тѣ ще заповѣдатъ *за тебе*. В случая цариградската комисия се води по гръцкия текст – решение, което съвпада и с руския превод: Ангеламъ своимъ заповедаетъ *от Тебя*, докато предходните преводи следват друга, по-стара славянска текстологична редакция, съдържаща разширен вариант на този стих: Ангелѡмъ своимъ ꙁаповѣсть тебѣ + сохранити тѧ (ТБ); + да тѧ пазѧтъ (ПС); + да те сохранѧтъ (НР).

Гръцкият израз в Мт 9:30 καὶ ἐνεβριμήθη αὐτοῖς в паметниците от стб. период се превежда по следния начин: И ꙁапрѣти имъ Їисусъ – със значение *заповяда им, накара ги, забрани им*. Точно такъв превод намираме и в преводите на П. Сапунов и на Неофит Рилски, докато в ЦБ текстът е разширен с пояснението *строго*: запрети им ***строго*** Іисусъ. Същото решение намираме и в руския превод (*и* ***строго*** *запретилъ имъ Іисусъ* (РБД); *и Іисусъ* ***строго*** *сказалъ имъ* (РСП).

В следващите три примера срещаме подобно разширение, съвпадащо с руските преводи:

Мт 10:29 καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ Πατρός ὑμῶν.

И ни единѣ ѿ нихъ падаетъ на ꙁемли безъ ѻ҃ца вашегѡ (ЕБ)

И ни одна изъ нихъ не упадаетъ на землю безъ ***воли*** Отца вашего (РБД, РСП)

И ни едно отъ тѣхъ нѣма да падне на земѩ-тѫ безъ ***волѩ-тѫ*** на Отца вашего (ЦБ)

Мт 13:47 καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ

И ѿ вс- когѡ рода собравшѣ (ЕБ)

И захватишему ***рыбъ*** всякого рода (РБД, РСП)

И събра отъ всякакъвъ видъ ***рибы*** (ЦБ)

Петър Сапунов и Неофит Рилски също са доуточнили смисъла на изречението, добавяйки думата *риби*, което навежда на мисълта за влияние от руските преводи на РБД.

В редица други случаи ЦБ стои също близо до руския превод, различен от ЕБ, в чийто текст намираме буквален превод – *събота*, който е първият ден в седмицата по еврейския календар.

Лк 24:1 Καὶ τὸ μὲν σαββατον[1]

Вѣ единѣ же ѿ *ссббѡтѣ* (ЕБ)

Въ първый же день *недѣли* (РБД)

И въ пьрвый-тъ день на *седмицатѩ-тѫ* (ЦБ)

[1] Σαββατον при евреите е първият ден в седмицата, за разлика от християнската религия.

Може да се отбележи, че Неофит Рилски също се придържа към това преводаческо решение, за разлика от П. Сапунов, който следва ЕБ: А въ една ѿ сѣбвѡтитѣ.

Заключение

Биха могли да се посочат още редица примери, от които проличава, че възрожденските преводачи са си служили не само с цсл. Библия, но са познавали и руските преводи и са се влияели от тях. Същевременно трябва да се подчертае, че тези случаи са по-скоро единични и изобщо не може да се твърди за някакво системно и постоянно използване на руските библейски източници. По-скоро проличава доминиращото влияние, което идва по линия на църковнославянската традиция – особено в лексиката и фразеологията в преводите на П. Сапунов и Неофит Рилски.

В стилистичното оформление на библейския текст Славейков е проявил широки познания върху новозаветния гръцки език, старата славянска библейска традиция, а същевременно и умение да използва най-подходящите изразни средства на съвременния български език. При превеждането той се представя като майстор и ваятел на книжовния език, облягайки се върху старинната книжнина с мярка и същевременно се проявява като новатор с реалистична прогноза и точен усет за най-перспективните езикови елементи, вграждайки ги с вещина в съвременната лексикална основа. В такъв аспект на признание може да се присъединим към оценката, която дава неговият син – Пенчо Славейков – за огромния принос на баща си при окончателното изграждане на българския книжовен език: „И това, което е бивало и другаде – напр. в Германия – става и у нас: преводът на Библията туря край на езиковата безредица, на боричкането на разни наречия за първенство и установява литературен език“. Днес, от дистанцията на времето, отново може да се потвърди фактът, че пълният превод на Библията от 1871 г. допринася за ускоряването на нормоутвърждаващите процеси и води до окончателното стабилизиране на книжовния език, на който успешно се създава новата българска литература.

Източници

Теодосий Бистрицки. От Матея Святаго Благовествование. Санкт Петербург, 1823 г.

П. Сапунов/Отец Серафим. Новый ѕаветъ, сиречь четиритѣхъ евангелїи на четиритѣхъ евангелиста. Бѣкрещъ, 1828.

Неофит Рилски. Новыи Ѕавѣтъ Господа нашего Іисвса Хрїста сега ново прѣведенны ѿ Неофѵта Іеромонаха П. П. Рылца. Въ Смирнѣ, 1840.

Библия сиречь Священното писание на Ветхий и Новий Заветъ. Вярно и точно преведено отъ първообразното. Цариградъ. В книгопечатницата на А. Х. Боджияна, 1871.

Новый завет господа нашего Иисуса Христа. Санкт Петербург. РБО, 1823. Издание фототипное.

Nestle, A., K. Aland. Nowum Testamentum graece. Deutsche Bibelsgesellschaft. Stuttgart, 1988.

Textus Receptus Καίνης Διαθήκης απαντα. Nowum Testamentum graece. Londinii. MCMXI.

Литература

Бонева, В., 2020. *Архивът на Петко Р. Славейков*: *Ръкописно наследство*. София: Faber. ISBN 6190011772; 9786190011774.

Иванова, Д., 1992. За новобългарските библейски преводи. *Език и литература*, № 5, с. 116 – 121. ISSN 0324-1270.

Иванова, Д., 1995. Неофитовият превод на Новия завет (с оглед на текстологичните му особености). *Български език*, № 3, с. 237 – 244. ISSN 0005-4283.

Иванова, Д., 1997. Преводът на Евангелието от Теодосий Бистрицки в историята на новобългарските преводи на Библията. *Българистични проучвания*, т. 2, с. 191 – 202. Велико Търново. ISBN 954-8258-86-2.

Иванова, Д., 2009. Руското библейско дружество и първите преводи на Библията на народен език сред православните славяни в началото на XIX век. В: *Юбилейна конференция (в чест на чл.-кор. проф. Т. Бояджиев, проф. В. Попова и проф. П. Пашов), 21 – 22 май, 2006*, с. 242 – 253. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Кларк, Дж., 2007. *Библията и българското Възраждане*. София: МаК. ISSN 97895485022.

Марковски, И., 1927. История на българския синоден превод на Библията (с оглед на българските преводи в миналото). *Годишник на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Богословски факултет*, 56, с. 1 – 58.

Несторова, Т., 1991. *Американските мисионери сред българите (1858 – 1912)*. София: УИ „Св. Климент Охридски“.

Пилева, М., 2023. *Мисията на д-р Лонг сред българите*. София: Боян Пенев – Институт за литература при БАН. ISBN 978-619-7372-69-4.

Стойков, В., 2021. Библията на български език през XIX век. *Годишник на Висшия евангелски богословски институт*, № 11. ISBN 978-954-9941-72-2.

Чистович, И., 1899. *История перевода Библии на русский язык*. 2 изд. Санкт-Петербург. Типография М. М. Стасюлевича (фототип. издание 1997). URL https://azbyka.ru/otechnik/Ilarion_Chistovich/istorija-perevoda-biblii-na-russkij-jazyk/

References

Boneva, V., 2020. *Arhivat na Petko R. Slaveykov*: *Rakopisno nasledstvo.* Sofia: Faber [in Bulgarian]. ISBN 6190011772; 9786190011774.

Chistovich, I., 1899. *Istoriya perevoda Biblii na russkij yazyk*. Sankt-Peterburg (Fototip. izdanie 1997). https://azbyka.ru/otechnik/Ilarion_Chistovich/istorija-perevoda-biblii-na-russkij-jazyk/

Ivanova, D., 1992. Za novobalgarskite bibleyski prevodi. *Ezik i literatura*, № 5, pp. 116 – 121. ISSN 0324-1270.

Ivanova, D., 1995. Neofitoviyat prevod na Noviya zavet (s ogled na tekstologichnite mu osobenosti). *Balgarski ezik*, № 3, pp. 237 – 244.

Ivanova, D., 1997. Prevodat na Evangelieto ot Teodosii Bistritski v istoriyata na novobalgarskite prevodi na Bibliyata. *Balgaristichni prouchvaniya*, vol. 2, pp. 191 – 202. Veliko Tarnovo. ISBN 954-8258-86-2

Ivanova, D., 2009. Ruskoto bibleysko druzhestvo i parvite prevodi na Bibliyata na naroden ezik sred pravoslavnite slavyani v nachaloto na XIX vek. In: *Yubileyna konferentsiya (v chest na chl.-kor. prof. T. Boyadzhiev, prof. V. Popova i prof. P. Pashov), 21 – 22 may, 2006*, pp. 242 – 253. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian]. ISSN 0005-4283.

Klark, **J. F., 1971**. *Bible Societes, American Missionares and the National Revial of Bulgaria*. New York, pp. 88 – 98.

Klark, **J. F., 2007**. *Bibliyata i balgarskoto Vazrazhdane*. Sofia: MaK. ISSN 97895485022.

Nestorova, T., 1991. *Amerikanskite misioneri sted balgarite* (*1858 – 1912*). Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian].

Pileva, M., 2023. *Misiyata na d-r Long sred balgatite*. Sofia: Boyan Penev – Institut za literature pri BAN [in Bulgarian]. ISBN 978-619-7372-69-4

Stoykov, V., 2021. Bibliyata na balgarski ezik prez XIX vek. *Godishnik na Visshiya evangelski bogoslovski institut*, № 11. ISBN 978-954-9941-72-2.

ПРОФ. Д.Ф.Н. ДИАНА ИВАНОВА
ORCID ID: 0000-0002-1998-2513
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски"
Филологически факултет
Катедра по български език
Пловдив, България
E-mail: dpivanova@uni-plovdiv.bg

PROF. D.SC. DIANA IVANOVA
ORCID ID: 0000-0002-1998-2513
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Bulgarian Language
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: dpivanova@uni-plovdiv.bg

БИБЛЕЙСКИТЕ ЦИТАТИ В „АЗБУКА ГРАЖДАНСКАЯ“ И „ЮНОСТИ ЧЕСТНОЕ ЗЕРЦАЛО“

ТАНЯ НЕЙЧЕВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE BIBLICAL QUOTATIONS IN THE "CIVIL ALPHABET" AND "THE HONEST MIRROR OF YOUTH"

TANYA NEYCHEVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: In Russia, when the civil alphabet was first introduced, a primer was published to teach reading this alphabet (1710). The same primer was included later in the first Russian textbook on etiquette, *The Honest Mirror of Youth* (1717). It contains a set of "moral teachings" declared as quotations from the Holy Scriptures. This study attempts to find out what the exact source of the biblical verses is. By comparing the "moral teachings" with some possible sources, several types were identified: literal quotations from the Moscow Bible, quotations with a greater or lesser degree of adaptation, as well as a considerable set of quotations literally corresponding to the Elizabeth Bible (published almost half a century later).
Keywords: civil alphabet, primer, Church-Slavonic, Slavic Bible

Въвеждането на гражданската азбука (1708 – 1710) е преломен момент в развитието на книжовния език в Русия. Разбира се, още през предходните десетилетия се набелязва все по-отчетливо тенденцията конфесионалната комуникативна сфера да се обслужва от църковнославянския език, светската сфера (най-вече деловите текстове) – от руския език, докато в междинния регистър, по мнението на повечето изследователи, е възможно използването както на единия, така и на другия език, а така също и на смесени варианти (по-подробно вж. Нейчева/Neycheva 2024, 42 – 46). Окончателна точка в процеса на разделяне поставя Петър I Велики. Скоро след като получава изработения по негова поръчка в Амстердам нов печатарски шрифт, в който външният вид на буквите е приближен до латиницата, използвана в Западна Европа, владетелят издава на 1 януари 1708 г. указ, постановяващ с този шрифт да бъде напечатана книгата *География, сиречь землемерие,* а за в бъ-

деще същият да се използва при издаването на „гражданските книги“. Аналогично указание откриваме и две години по-късно, собственоръчно написано от него в коректурния екземпляр на първия буквар, отпечатан с граждански шрифт, т. нар. *Азбука гражданская*[1]: „С тези букви да се печатат историческите и манифактурните книги. А онези, които са зачертани, да не се употребяват в горепосочените книги“. По този начин се регламентира не само новият външен вид на буквите, но и нов състав на азбуката, специално предназначена за книгите със светско съдържание.

Първият руски учебник по етикет, издаден през 1717 г. – *Юности честное зерцало или показание к житейскому обхождению* (ЮЧЗ), който едновременно с това е една от първите книги, отпечатани с гражданска азбука и на *руски* език, отдавна привлича вниманието на изследователите. Малцина обаче разглеждат по-задълбочено първата част[2] на тази книга, която в известен смисъл наистина създава впечатлението на механично добавена впоследствие към основния текст – тя е с отделна пагинация, поместена е преди заглавната страница, текстът в нея е на *църковнославянски* език и като цяло тази част може да бъде определена като буквар, идентичен по структура на буквариte от предишните епохи (за по-подробно описание вж. Moser 2020, 181 – 182). При това тази част не е съставена специално за ЮЧЗ, а представлява препечатка на друг буквар – споменатата *Азбука гражданская* (АГ) от 1710 г.

Буквариte[3] от XVI – XVIII в. по традиция съдържат няколко основни раздела, един от които представлява набор от текстове за четене (молитви,

[1] Книгата е без заглавен лист и съответно без официално заглавие. Представлява коректура с поправки, нанесени лично от Петър I, която е одобрена от него за печат на 29 януари 1710 г. Дигитално копие на изданието е достъпно на сайта на Президентската библиотека „Б. Н. Елцин“, https://www.prlib.ru/item/315769. *Азбука гражданская* е преиздавана многократно през следващите десетилетия както самостоятелно, така и в състава на *Юности честное зерцало*.

[2] Втората част на ЮЧЗ, която обикновено се смята за същинска и основна, е написана на *руски* език (с откъслечни църковнославянски елементи) и не е обект на представеното тук изследване.

[3] Традиционният църковнославянски буквар се характеризира с относително устойчива структура, която включва: предисловие, азбука или алфавит – буквите, подредени по азбучен ред; списъци със срички, подредени също по азбучен ред; списъци с думи (и понякога изречения) по азбучен ред; прозодия и списъци със съкратени думи под титла; таблици с числовото значение на кирилските букви; в края на буквара обикновено е поместен обширен раздел с текстове за четене. Такива са буквариte на Иван Фьодоров (1574), на Василий Бурцов (1634), на Симеон Полоцки (1679), както и издаденото по-късно *Первое учение отроком* на Феофан Прокопович (1753) и дори *Рибният буквар* на Петър Берон (1824). Разглежданият тук граждански буквар е построен по аналогична схема, но с някои особености, обусловени най-вече, макар и не единствено, от светския характер на въвежданата нова графична система. В книгата липсва предисловието, което традиционно въвежда в религиозния контекст на

десетте божии заповеди, блаженствата и т. н.). В АГ и ЮЧЗ също има подобен раздел, озаглавен **Нравоученія отъ священнаго писанія по алфавиту избраная**, в който текстовете са сведени до относително малко на брой откъслечни изречения, подредени по азбучен ред на заглавната дума. Точно на тези цитати, или „нравоучения“, е посветено настоящото изследване. Голямата особеност при тях е, че макар и да са безспорно на *църковнославянски* език, те са предадени със средствата на *гражданската* азбука – практика, която е нехарактерна не само за периода на създаването им, но и за по-късната традиция, в която се утвърждава разделението текстовете на църковнославянски език да се предават със стара кирилица, а текстовете на руски, дори тези, които принадлежат изцяло на конфесионалната сфера, да бъдат отпечатани с гражданска азбука.

В своето обширно изследване, посветено на ЮЧЗ, М. Мозер е осъществил подробна съпоставка на „езика и оформлението на буквара“ в самостоятелното издание на АГ от 1710 г. и в състава на ЮЧЗ от 1717 г. Прави впечатление, че описаните от него разлики между двата текста са минимални и се свеждат най-вече до променената форма на някои букви и променения състав на азбуката – премахнати са някои букви и са добавени други (Moser 2020, 183 – 213). Основната цел на представеното тук изследване обаче е поразлична – да проследи по какъв начин са предадени „нравоученията“ в двете споменати почти идентични издания и доколко точно те съответстват на библейския текст във вида, в който той битува в Русия по същото време. С други думи, задачите на изследването са няколко: да идентифицира произхода на цитатите (библейска книга, глава и стих), да ги сравни със съответните текстове в състава на утвърденото печатно издание на Библията по онова време – Московската Библия (1663), а при нужда – и с други достъпни източници, например по-ранната Острожка Библия (1581) и по-късната Елизаветинска Библия (1751); да открои евентуалните несъответствия и да потърси причината за тях.

Отначало следва да уточним какви именно „**нравоученія отъ священнаго писанія**“ са поместени в книгата. Първичният анализ показва, че по-голямата част от тях наистина са цитати от библейския текст, макар и без отпратка към източника. Наред с тях обаче се обособява малка група цитати, които не са от Свещеното Писание, без това да е обозначено по какъвто и да било

писмеността. В азбучната част паралелно са представени буквите на старата и на гражданската кирилица – очевидно се е предполагало, че новата азбука няма да измести изцяло старата, а двете ще продължат да се използват, всяка в своята комуникативна сфера – конфесионална или светска. Списъците със срички, както и всички останали раздели по-нататък, обаче са напечатани само с гражданска азбука. Липсват разделите прозодия и съкратени думи под титла, тъй като употребата на такива не се предвижда в гражданската азбука. В таблиците с числови обозначения паралелно са представени старите кирилски букви, арабските и римските цифри.

начин – най-често са откъси от текстове на отците на Църквата или на популярни руски духовни писатели. По език, стил и тематика те не се отличават съществено от библейския текст. В трета група могат да се обособят неконфесионалните цитати – сентенции, крилати фрази, поговорки и др., които не са много на брой, но все пак присъстват в текста. Извън трите изброени групи остават изреченията, чийто произход засега остава неустановен. Възможно е да са силно перифразирани или компилирани до неузнаваемост библейски цитати, сентенции, народни мъдрости и т. н., или пък да са дело на съставителя (който и да е той) на „нравоученията“.

Прави впечатление и нещо друго. Библейските цитати са предимно от две старозаветни книги – от неканоничната *Премъдрост на Иисуса, син Сирахов* (40 цитата) и от каноничната *Притчи Соломонови* (24 цитата) – и това е напълно естествено, защото точно те са с най-висока дидактична и възпитателна насоченост сред библейските книги и съответно са подходящ източник на поучения, които да бъдат включени в учебно помагало за младежи. От някои други библейски книги, предимно старозаветни и в голямата си част също учителни по характер (*Премъдрост Соломонова*, *Еклесиаст*, *Псалми*, *Иов*, *Товит*, *Левит*, *Исаиа*, *Изход*) са взети по един-два до три цитата. Целият Нов завет е представен само с два цитата от *Евангелието на Матея*.

В опит да установим конкретния източник на цитатите в АГ и ЮЧЗ, отначало ги съпоставихме с *Московската Библия (МБ)*. Както се оказа, в много случаи съвпадението е пълно, като се предава целият библейски стих или смислово завършена част от него:

Ѻгнь палящихъ оу҃гаситъ вода, и̑ млⷭ҇тыня ѡ҃чиститъ грⷯхи. (МБ)
Огнь палящь угасїтъ вода, ї̀ мїлостыня очїстїтъ грѣхї. (АГ)
Огнь палящь угаситъ вода, и мїлостыня очїститъ грѣхи. (ЮЧЗ)
Мⷭ҇жъ ба҃ръ притваряетъ сва҃ры, терпеливый же и̑ градⷭ҇ущаꙗ оу҃кротитъ. (МБ)
Мужь ярь прїтворяетъ сварꙑ. (АГ)
Мужь ярь прїтворяетъ сварꙑ. (ЮЧЗ)

При дословните цитати единствената разлика от първоизточника, която сама по себе си вече не е незначителна, е в това, че текстът е транслитериран, тоест предаден е със средствата на гражданската азбука. Премахнати са всички надредни знаци, липсващите в гражданската азбука кирилски букви са предадени с други (например ѧ, ѣ са обобщени в *я*, ѹ, ⷭ҇ – в *у*; въведена е различна дистрибуция на буквите ї и и, и др.). Промяната не засяга в посъществена степен езиковата основа на текста.

Освен дословните цитати, в АГ и ЮЧЗ има и такива, в които са пропуснати отделни думи или словосъчетания. Понякога се съкращават служебни думи, които осъществяват връзката с предишното изречение – тъй като цитатът е откъснат от контекста, те стават излишни. Такива са например някои съюзи, най-често *же* или *и*:

Зⷡ́кнстїю же дїⷡ́волею смр̀ть кни́де к мі́рѫ. (МБ)
Sавїстїю дїаволею смертьⷭ вн҃їде вⷭ мїрⷭ . (АГ)
Sавїстїю дїаволею смертьⷭ вн҃їде вⷭ мїрⷭ . (ЮЧЗ)
ѝ разоумѣ́й, ꙗ̀кш ѡ̀ всѣ́хѫ сі́хѫ приведе́тѫ тѧ̀ бг̀ѫ на сꙋ́дѫ (МБ)
Разумѣ҃и яко о всѣхⷭ сїхⷭ пр҃їведетⷭ богⷭ на судⷭ . (АГ)
Разумѣ҃и яко о всѣхⷭ сїхⷭ пр҃їведетⷭ тя богⷭ на судⷭ . (ЮЧЗ)

В други случаи отпадат по обясними причини думите, които в източника въвеждат пряка или косвена реч:

ѝ неразꙋмѣ́ꙗ ꙗ̀ко о᷈чи гдн҃ни тмⷡ́ми свѣтлѣ́ишаго слн҃ца є̀стѧ̀ (МБ)
Очї҃ господнї҃ тмамї҃ свѣтлѣ҃їшї҃ солнца еста (АГ)
Очи҃ господни҃ тмами свѣтлѣ҃иши солнца еста (ЮЧЗ)

Възможно е да бъде пропуснато обръщението *чадо*. Това съкращение всъщност е по-значимо, защото, макар и да не се променя смисълът на изказването, адресатът вече не е вярващият, не е „чедо“. Така той е изведен извън контекста на религиозното общуване.

Чⷡ́до заⷭтꙋпи ѫ̀ стⷭрⷭсти ѿ҃ца своегѡ̃ ... (МБ)
Заступї҃ вⷭ старостї҃ отца твоего … (АГ)
Заступи҃ вⷭ старости҃ отца твоего … (ЮЧЗ)

При предаването на текста от първоизточника, макар и рядко, се срещат промени в правописа, които не са резултат единствено от транслитерирането в друга графична система. Обикновено става въпрос за избор между слято или разделно изписване на някои думи, между единична и двойна съгласна или замяна на гласна. Намесата тук е по-сериозна и има характера на съзнателна езикова редакция с потенциал да промени изразявания смисъл, затова тези цитати не могат да бъдат приети без уговорки за дословни.

В примера по-долу (ако не го изтълкуваме като случайна грешка) можем да говорим на практика за лексикална замяна. В късния църковнославянски език съществува наречието *ктому* ‘занапред, повече, вече’ (Дьяченко/D’yachenko 2004, 274). То е запазено в АГ, но по-късно в ЮЧЗ е заменено със разделно изписаното словосъчетание *к тому* ‘към това, при това’, което променя до известна степен смисъла на изказването:

Чадо согрѣшилѧ ли є̀си, не приложи ктомꙋ̀ ѝ ѡ̀ предни҃хⷯ ти помолисѧ. (МБ)
Согрѣшїлⷭ лї҃ есї҃ , не пр҃їложї҃ ктому҃ ї҃ о преднїхⷭ тї҃ помолїс҃я . (АГ)
Согрѣшїлⷭ ли еси , не пр҃їложи҃ кⷭ тому и о преднїхⷭ ти помолїс҃я . (ЮЧЗ)

Във втората част на същото изречение се наблюдава замяна във фонетичния облик на думата *предних* > *преждних*, която може би е провокирана от желанието да се разграничат два омонима. В църковнославяски прилагателното *предний* може да означава както ‘преден’ в смисъл на местоположение, така и ‘предишен’ (Дьяченко/D’yachenko 2004, 481) и именно второто значение е реализирано в конкретния текст. За да бъде избегнато двусмислието, е

предпочетена формата *прежднй*, която се употребява единствено в значението ‘предишен’ (рус. *прежний*, срв. СЦРЯ/SCRY 1847).

Съзнателна изглежда и промяната в изписването на съществителното *истина.* Традиционният правопис (и църковнославянски, и руски) допуска, а в някои случаи дори вероятно изисква тя да бъде изписана с двойно *н* (CAP/SAR 1789 – 1794).[1] Тази особеност е отстранена при транслитерирането на текста с гражданска азбука.

до смр҃ти подвизаѧ́йсѧ по и́стинѣ ... (МБ)
До смерті подвізаїся по їстїнѣ … (АГ)
До смерти подвізаїся по истїнѣ … (ЮЧЗ)

Що се отнася до пунктуацията, и в АГ, и в ЮЧЗ е регламентирано използването на точка за край на изречението и на запетая за отделяне на простите изречения в състава на сложното, за обособяване и т. н. Това усъвършенстване и нормализиране при прехода от пунктуационната система на старата кирилица към новата гражданска азбука обаче в този свой най-ранен етап има и някои несъвършенства.

Ако се съди по промените, внесени в АГ и ЮЧЗ при предаването на цитатите, като задължително правило е било възприето да се обособяват всички причастия и причастни конструкции, независимо от ролята им в изречението. В повечето случаи това е напълно правомерно, поне от съвременна гледна точка, но понякога води до грешки, както например тук:

Чтѝй ѻ҃тцѧ̀ возвеселѝтсѧ ѡ҆ ча́дѣхъ ... (МБ)
Чтыї отца , возвеселїтся о чадѣхъ . (АГ)
Чтыи отца , возвеселїтся о чадѣхъ . (ЮЧЗ)
‘Почитащият бащата ще се зарадва за чедата’
Любя́й сн҃а своѐго оу҆частѝт ѥ҆мꙋҀҀ ра́ны … (МБ)
Любяї своего сына , участїтъ ему раны . (АГ)
Любяи своего сына , участїтъ ему раны . (ЮЧЗ)
‘Обичащият сина си по-често го наказва (участява раните му)’

И в двата случая (а в текста има и други подобни) е обособено субстантивирано деятелно причастие със зависимите от него думи, изпълняващо в изречението ролята на подлог, а не на определение. Запетаята, която се появява между подлога и сказуемото, има потенциала сериозно да промени смисъла на изречението.

[1] По данни от Националния корпус на руския език (Староруски подкорпус) форми на това съществително име във вида: *истинна, истинну, истинною* и др., се срещат редовно паралелно с *истина, истину, истиною* и др. в жития, повести, сказания още от XIV в., като особено се засилва тяхната честотност през XVII и началото на XVIII в., тоест в разглеждания тук период. В съвременния църковнославянски език, отново по данни на Националния корпус на руския език (Църковнославянски подкорпус), изписването с *нн* е окончателно отстранено.

На друго място словоредът и кратката форма на прилагателното *сладокъ* са подвели съставителя или редактора на текста, че то изпълнява ролята на предикатив (именна част на сказуемото), а не на съгласувано определение, както е в действителност:

Гортáнь слáдокъ оумножитъ дрꙋги своѧ ... (МБ)
'Сладкото гърло умножава приятелите си'
Гортань сладокъ, умножїтъ другї своя. (АГ)
Гортань сладокъ, умножїтъ други своя. (ЮЧЗ)
'Гърлото е сладко, умножава приятелите си'

Сериозно разночетене предизвиква излишният пунктуационен знак (точка), добавен в друг библейски стих и отделящ съгласуваното определение от определяната дума: *человѣку . мирну* 'мирният човек':

Ѡ смерте꙯ ꙗкѡ горка ти естъ пáмѧть, чл҃кꙋ мирнꙋ во имѣнїи его живꙋщꙋ: (МБ)[1]
С҃ смерте, яко горка тї естъ памятъ, человѣку. мїрну во їмѣнїї его жївущу. (АГ)
С҃ смерте, яко горка ти естъ памятъ, человѣку. мирну во имѣнїи его жївущу. (ЮЧЗ)

Най-буквалното възможно тълкуване след промяната би било: *'О, смърт, горчива е мисълта за теб, за човека, мирен* (или може би разбирано като *мирно*) *живеещ във владенията си'*.

Колкото и незначителни да изглеждат на пръв поглед описаните по-горе промени в правописа и пунктуацията, те все пак влияят до известна степен на качеството на текста в АГ и ЮЧЗ. Същото може да се каже и за промени-

[1] В синтактично отношение древният превод на този библейски стих (Сирах 41: 1) може да бъде изтълкуван по различни начини. Един от вариантите е да се разглежда като съдържащ дателен самостоятелен: *горка ти есть память, человеку мирну во имѣнии его живущу* 'горчива е мисълта за теб, докато мирният човек живее във владенията си' (с такава пунктуация стихът е фиксиран не само в Московската, но и в Острожката Библия (вж. https://azbyka.ru/otechnik/assets/uploads/ostrozhskaja-biblija/sirach.pdf), а също и в Синайския патерик от XVII в. (вж. https://nlr.ru/manuscripts/RA1527/elektronnyiy-katalog?ab=36ED9738-528F-41FF-B031-1396A4F1175D). При друго възможно тълкуване стихът се чете така: *горка ти есть память человеку мирну, во имѣнии его живущу* 'горчива е мисълта за теб за мирния човек, живеещ във владенията си' (в този вид го употребява през XVII в. авторът на духовна поезия Андрей Бялобоцки в епиграф към свое произведение http://lib.pushkinskijdom.ru/Portals/3/PDF/TODRL/21_tom/Gorfunkel/Gorfunkel%20-%200044.pdf).

Трети прочит с внасяне на редакция в текста (прил. *мирну* > нареч. *мирно*) е реализиран в по-късно време при издаването на Елизаветинската Библия (1751): *коль горька твоя есть память человѣку мирно во имѣниихъ своихъ живущу* '*колко е горчива мисълта за теб за човека, който мирно живее в своите владения*'. В никой от разглежданите варианти обаче съществителното *человѣку* не е заобиколено от двете страни с препинателни знаци, както в АГ и ЮЧЗ.

те в словореда, като там най-честата причина за разместването е напълно формална – да бъде изведена на първа позиция ключовата дума, тъй като „нравоученията“ са подредени по азбучен ред (под буква Г – *Господа*, под буква Я – *Языченъ* и др.):

Чтѝ гд҃а ѿ пра́ведныхъ твои́хъ тр҃удо́въ ... (МБ)
Господа чтї отъ праведныхъ трудовъ твоїхъ . (АГ)
Господа чти отъ праведныхъ трудовъ твоїхъ . (ЮЧЗ)
М҃ужъ гл҃зыченъ, не и҆спра́вится на земли҆· (ОБ)[1]
Языченъ мужъ не їсправїтся на семлї . (АГ)[2]

В първия от посочените примери има още една инверсия – *трудовъ твоихъ* вм. *твоихъ трудовъ*. Никое от тези размествания не води до промяна в смисъла.

В други случаи няма очевидно обяснение за промените в словореда и за причините, довели до някои от тях, можем да изкажем само предположения, например:

е҆ди́нъ бо вхо́дъ всѣ́мъ е҆сть в житїѐ подо́бенъ же и҆ и҆схо́дъ· (МБ)
Едїнъ есть̀ входъ всѣ̀мъ въ жїтїе , подобенъ же ї їсходъ . (АГ)
Едїнъ есть̀ входъ всѣ̀мъ въ жїтїе , подобенъ же и исходъ . (ЮЧЗ)

Пропускът на съюза *бо* ‘защото’ (който става излишен при откъсването на цитата от контекста) би поставил в непосредствена близост *единъ входъ всемъ есть*, което да се възприеме като ‘един вход има за всички’, т. е. *единъ* да се тълкува като съгласувано определение към *входъ*, вместо да се запази изконният смисъл ‘един е входът за всички’ – *единъ* като именна част на сказуемото. И все пак следва да подчертаем, че това е съвсем хипотетично обяснение за инверсията, докато при други цитати дори такова не може да бъде формулирано:

Го́ре гл҃ющимъ: ... тм҃у свѣ́тъ, а҆ свѣ́тъ тм҃у ... (МБ)[3]
Горе глаголющїмъ свѣ̀тъ тму , ї тму свѣ̀тъ . (АГ)
Горе глаголющїмъ свѣ̀тъ тму , и тму свѣ̀тъ . (ЮЧЗ)

Двете паралелни части – *тму свѣтъ* и *свѣтъ тму* – са идентични и няма основателна причина местата им да бъдат разменени. Би могло да се каже, че е цитирано по памет, но това се опровергава от всички останали буквални цитати (независимо дали са предадени изцяло, или в съкратен вид) в състава на АГ и ЮЧЗ.

[1] Цитатът е по Острожката Библия, тъй като публикуваното в интернет сканирано копие на Московската Библия, на което се позоваваме тук, е дефектно (липсват няколко страници).

[2] Съответният текст липсва в ЮЧЗ, тъй като липсва и буква Я, под която стихът е поместен в АГ.

[3] В АГ и ЮЧЗ библейският стих е значително съкратен в сравнение с източника. Тук разглеждаме само интересуващата ни част.

По-съществени промени, които несъмнено са със статуса на редакции, има в областта на словообразуването и словоизменението. Възможно е при цитирането да бъде заменен видът на глагола (нсв. *ослѣпляютъ* вм. св. *ослѣпятъ*); да бъде предпочетена друга форма на инфинитива (*клясти* вм. *кляти*); единственото число да бъде заменено с множествено; вместо пълната форма на прилагателно име или причастие да бъде използвана кратка форма или обратното; вместо минало време да се появи сегашно и др. Всички те могат да бъдат характеризирани като осъвременяване на текста за по-добро разбиране. Примерите са много на брой, тук ще покажем само няколко:

Мздѫ и дарове ослѣпляютъ очи премудрыхъ … (МБ)
Мзда ї дарове ослѣпляютъ очї премудрыхъ . (АГ)
Мзда и дарове ослѣпляютъ очи премудрыхъ . (ЮЧЗ)
Шепотника и двоязычника подобаетъ клѧти … (МБ)
Шепотнїка ї двоязычнїка подобаетъ клястї . (АГ)
Шепотнїка и двоязычнїка подобаетъ клястви . (ЮЧЗ)

Към сериозните и очевидно преднамерени промени в текста спадат пропуските на думи и словосъчетания, които са части на простото изречение. Възможно е от две еднородни части едната да бъде съкратена като излишна или подразбираща се (дублираща значението на първата), срв. *своя уста и языкъ – своя уста*:

Иже хранитъ своѧ оуста и ꙗзыка, соблюдаетъ ѿ печали дшу свою. (МБ)
Іже хранїтъ своя уста , соблюдаетъ отъ печалї свою душу . (АГ)
Иже хранїтъ своя уста , соблюдаетъ отъ печали свою душу . (ЮЧЗ)

Или се пропуска цяло словосъчетание (*неправедномъ заколениемъ* ‘неправедно жертвоприношение’), за да придобие изказването по-осъвременен, отдалечен от религиозния контекст и по-компактен вид:

Лучше хлѣбъ съ сластїю въ мирѣ, нежели домъ исполненъ блѧгомъ многимъ, и неправедномъ заколенїемъ со сваромъ. (МБ)
Лучше хлѣбъ съ сластїю въ мїрѣ , нежелї домъ їсполненъ блага со сваромъ . (АГ)
Лучше хлѣбъ съ сластїю въ мїрѣ , нежели домъ исполненъ блага со сваромъ . (ЮЧЗ)

Аналогично отдалечаване от християнската тематика се наблюдава в друг случай, когато е съкратено косвеното допълнение *отцу своему* (което едновременно може да бъде тълкувано като ‘своя баща’ и ‘своя небесен Отец’):

Хранитъ законъ сынъ разумный, а иже пасетъ несытость, досаждаетъ оцу своему. (МБ)
Хранїтъ законъ сынъ разумныї , а їже хранїтъ несытость , досаждаетъ . (АГ)
Хранїтъ законъ сынъ разумныи , а иже хранїтъ не сытость , досаждаетъ . (ЮЧЗ)

Най-ярки са може би замените на думи и изрази, които не могат да бъдат пропуснати. Понякога причината е достатъчно очевидна – нещо е остаряло и станало трудноразбираемо, както в случая *поборетъ по тебѣ:*

до смр҃ти подвизаи́мсѧ по и́стинѣ, и̑ гд҃ь бг҃ъ побо́ретъ по тебѣ· (МБ)

До смерті подвїзаїся по їстїнѣ , ї господь поможетъ ті . (АГ)

До смерти подвїзаїся по истїнѣ , и Господь поможетъ ти . (ЮЧЗ)

Или думата се използва в руски с ново значение, различно от по-архаичното значение в църковнославянски, и ако бъде оставена в този си вид, ще затъмни смисъла за читателя, както в следващия пример с *безумныхъ* ‘неразумни, безразсъдни’ (но не и ‘безумни, умопомрачени’):

Жертвы безумныхъ мерзость гн҃и, ... (МБ)

Жертвы нечестївыхъ , мерзостї господевї . (АГ)

Жертвы нечестївыхъ , мерзости господеви . (ЮЧЗ)

Други лексикални замени не могат да бъдат обяснени по подобен начин и следва да се тълкуват като преднамерено „редактиране“ на смисъла. В показаното по-долу нравоучение думи, които имат идентично значение в църковнославянски и руски, каквито са *приступаеши* ‘започваш, пристъпваш’ и *искушение,* са заместени от *хощещи* ‘искаш’ и *смирение* без наложителна езикова причина. В комбинация с пропуска на обръщението *чадо* и замяната на *богу* с *господу* (с две значения ‘господар, властелин’ и ‘Бог, Господ’) библейският стих придобива много по-светски смисъл:

Чадо а̑ще прист҃у́пѧеши работати гд҃еви бг҃у, оу҃готови дш҃у твою къ и̑ску҃шенїе· (МБ)

‘Чедо, ако започваш да работиш за Господ Бог, приготви душата си за изкушения.’

Аще хощеші работаті господевї , уготовї душу твою во смїреніе . (АГ)

Аще хощеши работати господеви , уготови душу твою во смїреніе . (ЮЧЗ)

‘Ако искаш да работиш за Господ/господаря, приготви душата си за смирение.’

Отново с намерение цитатът да бъде по възможност отдалечен от християнското и доближен до светското, се пропускат части от стиха, заменят се думи, правят се компилации. Ще ги представим накратко:

та́йнꙋ бо цр҃евꙋ скры́ти бл҃го є̑сть.

дѣ́ло же бж҃ïе ѿкры́ти и и̑сповѣ́дати че҆стно є̑сть· (МБ)

‘Да скриеш тайната на царя, е добро/добре.

Да разкриеш и проповядваш Божието дело, е достойно.’

Таїну цареву добро храніті . (АГ)

Таину цареву добро храніти . (ЮЧЗ)

‘Да пазиш тайната на царя, е добро’ или *‘Пази добре тайната на царя’*

Є҆лма великъ є̑си, толма смирѧ́йсѧ, и̑ пре҆д гдемъ wбрѧ́щеши блгд҃ть·(МБ)

‘Колкото по-велик си, толкова се смирявай и ще добиеш благодат пред Господа’

Елїко высокъ есї , толїко смїряї себе . (АГ)
Елїко высокъ еси , толїко смїряи себе . (ЮЧЗ)
‘Колкото по-висок си, толкова повече се смирявай.’

В последния пример чрез съкращаване на втората част от изречението се тушира религиозният контекст, замяната на съюза *елма – толма* с *елико – толико* прави текста по-лесно разбираем, а промяната на *великъ* с *высок* със сигурност отпраща към йерархичната стълбица, която изгражда в държавата си Петър Велики.

По-специално внимание ще обърнем на един случай, в който поради стремежа ключовата, заглавната дума в нравоучението да бъде *обличение*, в АГ е използвано само пояснението към един библейски стих, без самият стих да бъде цитиран:

Кажа́й злы́м, прїе́млетъ себѣ́ досажде́нїе.
ѡблича́й же нечести́ва, поро́чна сотвори́тъ себе·
Ѡбличе́нїм же нечести́вымъ мозо́лїе и́мъ·(МБ)
‘Който наказва злите, сам получава неприятности,
който разобличава нечестивите, сам себе си опорочава,
(защото, разобличавайки нечестивите, сами се наранява)’
Облїченїе нечестївому раны ему . (АГ)[1]

Изцяло откъснато от контекста (и с наложителната замяна на неподходящото за руския читател *мозолие* ‘рани’, рус. ‘мазоли’ с *раны*) изречението става окончателно неразбираемо и с променен смисъл. Вместо да се подразбира, че който изобличава нечестивите, сам се наранява, се получава, че изобличаването на нечестивия нанася рани на нечестивия. В Елизаветинската Библия същият стих и пояснението към него са в значителна степен редактирани, за да се предаде истинският смисъл:

Наказоу́ма́й злы́м прїи́метъ себѣ́ безче́стїе,
ѡблича́ма́й же нечести́ваго поро́чна сотвори́тъ себѣ́
(*ѡбличе́нїм бо нечести́вомоу ра́ны е́моу). (ЕБ)

Впрочем чрез последния пример стигаме до една много интересна особеност на „нравоученията“. Както вече се убедихме, голяма част от тях са цитирани по текста на Московската Библия – дословно или с повече или помалко съществени редакции. Друга група библейски стихове в АГ и ЮЧЗ обаче показват разночетения с текста на МБ, които изненадващо се откриват в издадената десетилетия по-късно Елизаветинска Библия (1751 г.), напр.:

Ѿкрыва́й та́инꙋ погꙋблметъ вѣ́рꙋ, и́ не и́матъ ѡбрѣ́сти дрꙋга противꙋ дш҃и своє́й· (МБ)
Ѻкрываї таїну , погубляетъ вѣрность , ї не їматъ обрѣстї друга . (АГ)
Откpываяи таину , погубляетъ вѣрность , и не иматъ обрѣсти друга . (ЮЧЗ)

[1] Думата *обличение* е изписана с омега, която по-късно отпада от азбуката, затова съответното нравоучение липсва в текста на ЮЧЗ.

Ѻ҃крыва́й та҃йнам погубля́етъ вѣ́рность и̑ не ѡ҃бра́щаетъ дроу́га проти́воу доуши̑ свое́м҃. (ЕБ)
Иже хранитъ своѧ оустѣ̀ и̑ ꙗзы́къ, соблюдаетъ ѿ̑ печа́ли дш҃и̑ свою. (МБ)
Іже хранїтъ своя уста , соблюдаетъ отъ печалї свою душу . (АГ)
Иже хранїтъ своя уста , соблюдаетъ отъ печали свою душу . (ЮЧЗ)
Иже храни́тъ своѧ оустѣ̀, соблюда́етъ свою̀ доу́шоу. (ЕБ)
Жертвы безꙋмныхъ мерзость гⷭ҃и, ... (МБ)
Жертвы нечестївыхъ , мерзостї господевї . (АГ)
Жертвы нечестївыхъ , мерзости господеви . (ЮЧЗ)
Же́ртвы нечести́выхъ ме́рзость гд҃еви, ... (ЕБ)

Възниква въпросът кой е източникът на тези разночетения, тъй като възможността библейските цитати, поместени в един буквар (АГ и ЮЧЗ), да са послужили като авторитетен източник на редакции при изданието на Елизаветинската Библия, е в крайна степен невероятна. От това логично следва изводът, че като извор на цитати за „нравоученията“ е бил използван и друг паметник. Ще напомним, че през първите десетилетия на XVIII в. актуалната печатна Библия в Русия е именно Московската. Освен в печатен вариант обаче старозаветните книги по онова време са разпространени в множество ръкописни сборници (основно в църквите и в манастирските библиотеки), всеки от които със своите особености. Първата библейска комисия, която започва да работи върху сверяването на Московската библия с еврейските, гръцките, латинските текстове, е назначена с указ на Петър I през 1712 г. и продължава работата си с известни прекъсвания до средата на века, когато въз основа на извършения огромен труд е издадена Елизаветинската Библия. Очевидно в работата на комисията е бил привлечен и сборникът (сборниците), послужил като източник на цитатите в АГ и ЮЧЗ, който за момента остава неустановен.

Източници

АГ / Азбука гражданская: *Азбука гражданская с нравоучениями*. Москва, январь 1710. Цифрово копие достъпно на: https://prlib.ru/item/315769?

ЕБ / Елизаветинская Библия: *Библия сиречь Книги Священнаго Писания Ветхаго и Новаго Завета.* Санкт-Петербург: Синодальная типография, 1751. Цифрово копие достъпно на: archive.org/details/1762_20211101/page/n5/mode/2up

МБ / Московская Библия: *Библия сиречь Книги Ветхаго и Новаго Завета по языку словенску.* Москва: Печатный двор, 1663. Цифрово копие достъпно на: https://commons.wikimedia.org/

ОБ / Острожская Библия: *Библия сиречь Книги Ветхаго и Новаго Завета по языку словенску.* Острог: Друкарня Ивана Федорова, 1581. Цифрово копие достъпно на: https://azbyka.ru/otechnik/Biblia/ostrozhskaja-biblija-1581-goda/

ЮЧЗ / Юности честное зерцало: *Юности честное зерцало, или Показание к житейскому обхождению.* Санкт-Петербург, 1717. Цифрово копие достъпно на: https://runivers.ru/lib/book4769/60565/

SOURCES

Civil Alphabet / Azbuka grazhdanskaya: *Azbuka grazhdanskaya s nravoucheniyami*. Moskva, yanvar 1710. (Rukopisi Sinoda. Kollekcii) [in Russian and Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://www.prlib.ru/item/315769?

Elizabeth Bible / Elizavetinskaya Bibliya: *Bibliya sirech Knigi Svyashhennago Pisaniya Vethago i Novago Zaveta.* Sankt-Peterburg: Sinodalnaya tipografiya, 1751 [in Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://archive.org/details/1762_20211101/page/n5/mode/2up

Moscow Bible / Moskovskaya Bibliya: *Bibliya sirech Knigi Vethago i Novago Zaveta po yazyku slovensku.* Moskva: Pechatnyj dvor, 1663 [in Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://commons.wikimedia.org/

Ostrog Bible / Ostrozhskaya Bibliya: *Bibliya sirech Knigi Vethago i Novago Zaveta po yazyku slovensku.* Ostrog: Drukarnya Ivana Fedorova, 1581 [in Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://azbyka.ru/otechnik/Biblia/ostrozhskaja-biblija-1581-goda/

The Honest Mirror of Youth / Yunosti chestnoe zercalo: Yunosti chestnoe zercalo, ili Pokazanie k zhiteyskomu obhozhdeniyu. Sankt-Peterburg, 1717. [in Russian and Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://runivers.ru/lib/book4769/60565/

ЛИТЕРАТУРА

Дьяченко, Гр., 2004. *Полный церковнославянский словарь* (со внесением в него важнейших древнерус. слов и выражений). Сост. свящ. Григорий Дьяченко. [Репр. воспр. изд. 1900 г.]. Москва: Отчий дом. ISBN 5-86809-048-9. Цифрово копие достъпно на: https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavyanskij-slovar/#source

Нейчева, Т., 2024. *Когато славянският език стана църковнославянски. Разновидностите на църковнославянския език в Русия през Петровата епоха*. Пловдив: УИ „Паисий Хилендарски“. ISBN 978-619-202-957-9. Цифрово копие достъпно на: https://www.academia.edu/122572351/

САР, 1789 – 1794. *Словарь Академии Российской.* Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук. Т. I – VI. Цифрово копие достъпно на: http://dic.feb-web.ru/rusdict/search/search.htm

СЦРЯ, 1847. *Словарь церковно-славянскаго и русскаго языка.* Санкт-Петербург: Императорская Академия Наук. Т. I – IV. Цифрово копие достъпно на: http://dic.feb-web.ru/rusdict/search/search.htm

Moser, M., 2020. *„Юности честное зерцало“ 1717 г. У истоков русского литературного языка.* Wien: LIT VERLAG GmbH & Co. KG, 2020. ISBN 978-3-643-66012-1 (PDF). Достъпно на: https://www.lit-verlag.de/media/pdf/5f/92/98/9783643510129.pdf

REFERENCES

D'yachenko, Gr., 2004. *Polnyj cerkovnoslavyanskij slovar' (so vneseniem v nego vazhneyshih drevnerus. slov i vyrazhenij)*. Sost. svyashh. Grigoriy Dyachenko. [Repr. vospr. izd. 1900 g.]. Moskva: Otchiy dom [in Russian and Church-Slavonic]. Digital copy available at: https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Djachenko/polnyj-tserkovnoslavyanskij-slovar/#source

Moser, M., 2020. Moser, M. *„Yunosti chestnoe zercalo" 1717 g. U istokov russkogo literaturnogo yazyka*. Wien: LIT VERLAG GmbH [in Russian]. ISBN 978-3-643-66012-1 (PDF). Digital copy available at: https://www.lit-verlag.de/media/pdf/5f/92/98/9783643510129.pdf

Neycheva, T., 2024. *Kogato slavyanskiyat ezik stana tsarkovnoslavyanski. Raznovidnostite na tsarkovnoslavyanskia ezik v Rusia prez Petrovata epoha*. Plovdiv: UI „Paisiy Hilendarski" [in Bulgarian]. ISBN 978-619-202-957-9. Digital copy available at: https://www.academia.edu/122572351/

SAR, 1789 – 1794. *Slovar' Akademii Rossiyskoy*. Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya Nauk. Vol. I – VI. Digital copy available at: http://dic.feb-web.ru/rusdict/search/search.htm

SCRY, 1847. *Slovar' cerkovno-slavyanskago i russkago yazyka.* Sankt-Peterburg: Imperatorskaya Akademiya Nauk. Vol. I – IV [in Russian]. Digital copy available at: http://dic.feb-web.ru/rusdict/search/search.htm

Д-р Таня Нейчева
Web of Science Researcher ID: IUN-0848-2023
ORCID ID: 0000-0003-0117-8524
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски"
Департамент за езикова и специализирана
подготовка на чуждестранни студенти
Пловдив, България
e-mail: neycheva@uni-plovdiv.bg

Tanya Neycheva, PhD
Web of Science Researcher ID: IUN-0848-2023
ORCID ID: 0000-0003-0117-8524
Department of Language and Specialized
Training of Foreign Students
Plovdiv, Bulgaria
e-mail: neycheva@uni-plovdiv.bg

СЛАВЯНОБЪЛГАРСКИЯТ ЕЗИК В ЕЗИКОВАТА СИТУАЦИЯ НА БЪЛГАРСКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ (СТРУКТУРНО-ФУНКЦИОНАЛЕН СТАТУС И РАЗВИТИЕ)

АТАНАСКА ТОШЕВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE SLAVONIC-BULGARIAN LANGUAGE IN THE LANGUAGE SITUATION OF THE NATIONAL BULGARIAN REVIVAL (STRUCTURAL-FUNCTIONAL STATUS AND EVOLUTION)

ATANASKA TOSHEVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The article determines some specific features of the functioning of the Church-Slavonic language in Bulgaria at the end of the 18th and the beginning of the 19th century. The scholars themselves distinguish this hybrid type of literary language, referring to it as Slavo-Bulgarian. The linguistic hybrids strengthen their position in the Bulgarian historiography and mark the period between the decline of the Church Slavonic tradition and the beginning of the linguistic revival. The separation of the Slavonic-Bulgarian language began from the addenda to Paissii's and Spiridon's numerous manuscripts and versions of Slav-Bulgarian History to the 19th century. During the time of the Bulgarian national revival, in the course of some 120 years of historiographical writings, separate stages of the penetration and determination of the folk and colloquial foundation in the historiographers' style of the mixed bookish type can be observed. It was a process which took place in the formation of the literary norm of the Bulgarian language.

Keywords: the Slavonic-Bulgarian language, language situation, linguistic hybrid, historiography of the Bulgarian national revival

Сравнително-типологичното изучаване на славянските книжовни езици в ареала на Slavia Orthodoxa през XVIII – първата половина на XIX век предполага установяване на съвкупността от всички книжовноезикови формации, в това число и техните функционални варианти. Всички изследователи на книжовноезиковите и литературните процеси през Българското възраждане

са единодушни, че книжовната продукция през XVIII век „се отличава с хетерогенния си характер на езиковата структура“ (История/Istoriya 1989, 57). Но що се отнася до интерпретацията и класификацията на езиковите факти и участието им при характеризиране на езиковата ситуация в този период, мнението на учените се различава. По-голямата част от изследователите помества книжовната продукция в рамките на три (с малки вариации) писменоезикови системи: традиционен среднобългарски книжовен език, църковнославянски език и книжовен език на народна основа, представен в дамаскините (Минчева/Mincheva 1982, 1985; Иванова-Мирчева, Харалампиев/Ivanova-Mircheva, Haralampiev 1999; Велчева/Velcheva 1985). В развитието на новобългарския език от втората половина на XVIII – първата половина на XIX век авторите на академичната „История на новобългарския книжовен език“ открояват три тенденции: архаична, представена в „История славянобългарска“ на Паисий Хилендарски, средна – в „Автобиографията“ на Софроний Врачански, и съвременна, представена в „Рибния буквар“ на Петър Берон (История/Istoriya 1989, 18 – 35).

Докато учените са единодушни по отношение на традиционния книжовен език и книжовния език на народна основа, то мястото и спецификата на църковнославянския език в системата на българската писмена култура през посочения период се оценяват от лингвистите далеч не еднозначно. Емблематичен в това отношение е въпросът за езика на „История славянобългарска“, като и до днес продължава дискусията на учените за двете противоречиви тенденции на Паисиевото съчинение – за народната и църковнославянска основа на неговия език. Напълно основателно в последно време вниманието на изследователите се спира върху проблема за избраната от Паисий (и върху социолингвистичните фактори на този избор) писменоезикова система от съществуващите през втората половина на XVIII век писмени идиоми, намиращи се в динамично равновесие помежду си. Правилната интерпретация на този избор ще даде решение на въпроса не само за езика на „История славянобългарска“, но и за по-нататъшното развитие на българския книжовен език и участието на църковнославянския език в това развитие (Мирчева/Mircheva 1999/2000, 3 – 8).

Задълбочените изследвания върху езика на Паисий показват както наличието на много народни форми, така и изобилие от църковнославянски елементи (употребата на безпадежни и предложни конструкции не е норма, липсва последователна замяна на инфинитива с лични *да*-конструкции, новобългарските форми на местоименията съжителстват с архаични, липсват членни форми, определяните като преизказни аористни форми се редуват с форми в минало неопределено време със запазен спомагателен глагол в 3 л. ед. и мн. ч. и др.), т. е. езикът на Паисиевата „История“ не би могъл да се квалифицира като „прост български език“, нито като нормиран църковнославянски език и следователно авторът ѝ не е следвал една еднородна езикова норма, принадлежаща на двете посочени езикови формации. Корелацията на

книжовни и некнижовни форми и конструкции налага извода, че езикът на „История славянобългарска“ се отличава с хетерогенен състав на изразните средства, предопределени до голяма степен от компилативния характер на съчинението. Този хибриден вариант на църковнославянския език в България през втората половина на XVIII – началото на XIX век може да бъде наречен *славянобългарски*, според определението на самите книжовници[1], тъй като в състава му се наблюдава съотнасяне на книжовни, църковно*славянски*, и некнижовни, народно-разговорни *български*, форми, конструкции и граматични категории.

Становището, че „употребеният от Паисий език е „славенобългарски“, в който се гледа интересна борба между черковнославянски и чисто български форми“ (Балан/Balan 1898, 8), е изказано още в зората на българската историческа лингвистика, но идеята за отделянето на славянобългарския език като компонент на езиковата ситуация в България през втората половина на XVIII век принадлежи на Пенка Филкова. Този език, определен от изследователката като българска разновидност на богослужебния църковнославянски език, допълва характеристиката на езиковата ситуация в България през посочения период (Филкова/Filkova 2002, 21 – 28).

Съществува основание да се предположи, че книжовниците създават една особена езикова формация, съдържаща в различните произведения в различни пропорции елементи от църковнославянския език и народно-разговорната реч. Смесването на основни елементи от двете езикови системи е различно при различните автори и зависи от тематиката, жанра и книжовните им умения. Анализът на съотношението между говорими и традиционни черти е сложен за прецизиране, което е една от основните причини, препятстващи обособяването на тази езикова формация в историята на българския книжовен език.

В България през XVIII век църковнославянският език участва активно в реализацията на този хибриден езиков тип, наречен от самите книжовници „славянобългарски“. Боян Вълчев с основание изразява недоумение защо изследователите на българския книжовен език игнорират настоятелните твърдения на самите книжовници за славянобългарския език на техните съчинения – от втората половина на XVIII в. до 30-те години на XIX в. *славянобългарски* присъства като определение към думите *език*, *граматика*, *история*, *книжовност*, *школа* и т. н. Авторът аргументирано предлага обособява-

[1] Самият Паисий използва определението *славянобългарски* за назоваване на своя труд, то присъства в заглавията и съчиненията и на редица други български възрожденски книжовници до средата на XIX: „*Славеноболгарское* детоводство“ (1835 г.) на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, „Предуведомление за *славяноболгарската* граматика“ (1835 г.) на Неофит Рилски, „Грамматика *славено-болгарска*“ (1836 г.; 1845 г.) на Христаки Павлович, „Буквар *славеноболгарский*“ (1865 г.) на Натанаил Зографски и др.

не на отделен славянобългарски период в развитието на новобългарския книжовен език, обхващащ втората половина на XVIII в. и първата четвърт на XIX в. и характеризиращ се със смесване на църковнославянски и народни езикови елементи. Този период заема специфично място в историята на българския книжовен език, тъй като контрастира както с предшестващия, така и със следващия период (Вълчев/Valchev 2001, 80 – 81).

Функционирането на славянобългарския език създава условия за появата на новия модерен български език, противопоставен на църковнославянския, което определя и неговата значимост и престиж в периода на прехода към нов тип култура. Появата и развитието на историографията е най-характерното и важно явление в историята на българската литература през XVIII в., тъй като бележи прехода от стара към нова книжнина, от конфесионален към секуларен тип култура. Призвани да осъществят този преход, да прехвърлят мост към формиращите се модерни общества, историографските съчинения се превръщат в най-необходимия за този период жанр, който съчетава в себе си елементи на летопис, художествено повествование и публицистика (Боева/Boeva 1983, 65 – 59; Робинсон/Robinson 1963, 139). Появата на първите ранновъзрожденски *Истории*[1], последвани от многобройните преписи и преправки на „История славянобългарска“[2], е резултат от стремежа към национално самосъзнаване след дългата епоха на османското владичество и други чужди политически, културни и религиозни влияния. Това търсене на опора в историята е подчинено на просветителски и възрожденски идеи и бележи процеса на постепенно демократизиране на българската книжнина както по съдържание, така и по език. Един от инструментите за усвояване на новите идеи е именно утвърждаването в историографските съчинения на славянобългарския език.

Сравнително-типологичното изучаване на славянските книжовни езици в ареала Slavia Orthodoxa показва функционирането на църковнославянския като книжовен език, който измества средновековните традиционни езици. През XVIII в. той не само присъства в литературата като самостоятелен книжовноезиков тип, но изпълнява и ролята на език посредник при формирането на смесените книжовноезикови модели. За разлика от стандартния (богослу-

[1] След „История славянобългарска“ (1762 г.) на отец Паисий Хилендарски за сравнително кратък период от време се появяват Зографската „История в кратце о болгаро-славенском народе“, запазена в препис от 1785 г., и „История во кратце о болгарском народе славенском“ (1792 г.) на йеросхимонах Спиридон Рилски.

[2] До края на XVIII в. се появяват около десетина преписа на Паисиевата *История*, а от Рилската преправка от 1825 г. тръгва широко разпространената през XIX в. редакция на т. нар. преработки, преправки, сглоби и царственици, които до края на века надхвърлят 40. В преправките съчиненията и историческите възгледи на Паисий Хилендарски и Спиридон Рилски взаимно се допълват и обогатяват, получавайки нов, пълноценен живот, за да се стигне до първото печатно издание през 1844 г. – „Царственик“ на Христаки Павлович.

жебния) църковнославянски език, който репродуцира образцовите конфесионални текстове, хибридният църковнославянски език свободно синтезира книжовни и некнижовни езикови елементи и поражда нови, предимно светски текстове, които нямат непосредствен формално-семантичен образец (Живов/Zhivov 1988, 49 – 98). Диагностичният модел на хибридните езици може да бъде представен като модел на съотносителни системи, които могат да бъдат разслоени, т. е. да бъдат отделени елементите, принадлежащи на изходните езикови системи с присъщата им граматична семантика. Корелацията може да бъде осъществена както на равнището на граматичните категории, така и на равнището на изразните средства (Заполская/Zapolskaya 1996, 18 – 24).

При разграничаването на изходните книжовноезикови системи в смесения славянобългарски език особена значимост придобиват именно тези различителни признаци, които реализират максимална дистанция между тези системи. Такива актуализирани признаци са определени граматични категории в именната (смесването на падежни и аналитични форми, засилена употреба на предлози, неправилна употреба на падежни форми и др.) и глаголната система (изместване на инфинитива от *да*-конструкции, употреба на перфектни и преизказни форми, образуване на бъдеще време и др.), отделни синтактични конструкции (съжителство на традиционни съюзни средства със съюзни връзки, присъщи на говоримата реч, незавършени в структурно отношение конструкции, липса на ясна граница между изреченията, наличие на елиптични изречения, подчертано предпочитание към паратактични конструкции). Показателни в случая са формите с проява на аграматизъм (отсъствие на дадена граматична категория) или хиперкоректни форми (излишна реализация на граматични категории), които не влизат в сферата на естествената езикова компетентност на книжовниците.

Автономността на славянобългарския език се осъзнава от авторите на историографски съчинения през втората половина на XVIII – началото на XIX в. Формирането на този „смесен“ книжовноезиков тип зависи от съотношението между книжовните и некнижовните езикови елементи. Сложността и динамиката на това съотношение затруднява обособяването на хибридните варианти като самостоятелен книжовноезиков тип. Както справедливо отбелязва Найда Иванова, „филологическата наука е затруднена да възприеме непредубедено „смесените“ книжовни норми, съществували само преди двеста години, защото те са много по-еластични и много по-малко стабилни, отколкото това допускат съвременните езикови представи и навици“ (Иванова/Ivanova 1998, 62).

Смесените книжовноезикови типове имат доминираща роля в периода на преориентация на културните ценности, когато се зараждат историографията, светската проза и поезия, граматическата и научната литература, първите библейски преводи и периодиката. Разнообразната книжовна продукция,

реализирана в рамките на смесения книжовноезиков тип[1], се отличава не само със своя жанрова специфика, но и с различна организация на езиковите средства както по отношение на степента на участие на разногенетичните подсистеми, така и при избора и редуването на отделни техни компоненти. Но независимо от по-големите или по-малки разлики всички писмени реализации се обединяват от тенденцията към все по-последователно доминиране на народната говорна основа. Според историците на езика нормализацията на българския книжовен език през Възраждането преминава през етап, при който народната говорна основа се утвърждава в рамките на смесения книжовноезиков тип до средата на XIX в., за да обхване до края на века цялата писмена практика[2] (Иванова/Ivanova 2015, 57 – 64).

Историографските съчинения на Българското възраждане представят най-плътната и продължителна линия, реализирана в рамките на славянобългарския книжовноезиков тип[3]. В течение на 120 години от появата на Зографската чернова през 1762 г. и Първия Софрониев препис през 1765 г. до печатния вариант на Христаки Павлович през 1844 г. и Банския препис през 1882 г. в многобройните преписи и преправки на „История славянобългарска“ могат да се проследят отделните етапи на навлизане и установяване на народната говорна основа в смесения славянобългарски език, както и участието му в изграждането на книжовната норма на българския език.

Литература

Балан, Ал. Теодоров, 1898. *Трем на българската словесност. Св. I, Паисий*

[1] Освен историографските съчинения, в рамките на смесения книжовноезиков тип се реализират прозаическите съчинения на Йоаким Кърчовски и Кирил Пейчинович, славянобългарските граматики на Неофит Бозвели и Емануил Васкидович, на Неофит Рилски и Христаки Павлович, публицистичните статии на Константин Фотинов в списание „Любословие“, първите преводи на библейските книги от Теодосий Бистрицки и Петър Сапунов и др.

[2] Когато печатните издания започват да оказват активно влияние върху книжовноезиковите процеси, славянобългарският език е вече изместен от новобългарското направление.

[3] В преписите и особено в преправките на Паисиевата *История* структурната и съдържателна промяна намира проява и по отношение на езика – увеличават се вариантите и се включват нови езикови елементи. Но въпреки реализираните промени книжовниците следват в по-голяма или по-малка степен славянобългарския език на Хилендарския монах и йеросхимонах Спиридон Рилски (Тошева/Tosheva 2013, 146 – 162; Тошева/Tosheva 2014, 541 – 548). Промените в езика не могат да бъдат квалифицирани като смяна на езиковата концепция. Те засягат не толкова наличието или отсъствието на варианти, реализиращи противопоставянето „традиционно/ново“, а промяната на количественото съотношение между тези варианти. По този начин те синтезират езикови елементи по отношение на народно-разговорните форми с наддиалектен характер, които подготвят формирането на книжовноезиковата норма на новобългарския език.

Хилендарски. История славяноболгарская. Пловдив: Печатница Хр. Г. Данов.

Боева, Л., 1983. *Развитие жанров в русской и болгарской литературах XVII и XVIII вв.* София: Издателство на БАН.

Велчева, Б., 1985. За езика на българската книжнина от XV до XVIII в. *STUDIA BALCANICA, 18. Из културното развитие на балканските народи (XV – XX в.)*, с. 142 – 151. София.

Вълчев, Б., 2001. Славянобългарският период – неизбежен етап в развитието на новобългарския книжовен език. В: Попова, В. (ред.). *Традиция и съвременност в българския език*, с. 79 – 82. София: УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 954-07-1525-3.

Живов, В. М., 1988. Роль русского церковнославянского в истории славянских литературных языков. В: Горшкова, К. В., Хабургаев, Г. А. (ред.). *Актуальные проблемы славянского языкознания*, с. 49 – 88. Москва: Издательство МГУ.

Заполская, Н. Н., 1996. Структурно-функциональный статус гибридных вариантов славянских литературных языков (Библия Ф. Скорины). *Научные доклады филологического факультета МГУ*, вып. 1, с. 18 – 33.

Иванова, Н., 1998. Проблеми и подходи в изследването на сръбския книжовен език от XVIII и началото на XIX в. *Съпоставително езикознание*, № 3 – 4, с. 61 – 71. ISSN 0204-8701.

Иванова, Н., 2015. Методологически коментари към изследването на славянобългарския и славяносръбския език от последните десетилетия на XVIII до средата на XIX век. *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“.* Т. 53, кн. 1. сб. А, Филология, с. 50 – 66. ISSN 0861-0029.

Иванова-Мирчева, Д., Харалампиев, Ив., 1999. *История на българския език*. Велико Търново: Фабер. ISBN 9549541320.

История, 1989. Георгиева, Е.; Жерев, Ст.; Мурдаров, В.; Попова, В.; Първев, Хр.; Русинов, Р.; Станков, В.; Цойнска, Р. *История на новобългарския книжовен език*. София: Издателство на БАН.

Минчева, А., 1982. Езиковата ситуация в българските земи през XVIII век и Паисиевата „История славеноболгарская“. *Старобългаристика*, № 4, с. 37 – 43. ISSN 0204-4021.

Минчева, А., 1985. Въпроси на нормата в ранния етап на формирането на новобългарския книжовен език. *Годишник на Софийския университет „Климент Охридски“*, том 74, 3. Факултет по славянски филологии. София, с. 149 – 161.

Мирчева, Ел., 1999/2000. Към въпроса за старобългарската традиция в изграждането на новобългарския книжовен език (Неофит Рилски). *Български език*, № 1, с. 1 – 12. ISSN 0005-4283.

Робинсон, А. Н., 1963. *Историография славянского Возрождения и Паисий Хилендарский*. Москва: Издательство АН СССР.

Тошева, А., 2013. Структурно-функционален статус на славянобългарския език на „История славянобългарска“ (към типологията на хибридните варианти на църковнославянския език). *Проглас*, № 2, с. 146 – 162. ISSN 0861-7902.

Тошева, А., 2014. Структурно-функционален статус на славянобългарския език („История во кратце о болгарском народе славенском“ на йеросхимонах Спиридон). *Езици на паметта в литературния текст*, с. 541 – 548. Велико Търново: Фабер. ISBN 978-619-00-0111-9.

Филкова, П., 2002. Паисиевата „История славяноболгарская“ в контекста на езиковата ситуация през XVIII век. *Научни трудове на ПУ „Паисий Хилендарски“*. Т. 40, кн. 1, Филология, с. 21 – 28. ISSN 0861-0029.

REFERENCES

Balan, Al. Teodorov, 1898. *Trem na balgarskata slovesnost. Sv. I, Paisiy Hilendarski. Istoriya slavyanobolgarskaya*. Plovdiv: Pechatnitsa Hr. G. Danov [in Bulgarian].

Boeva, L., 1983. *Razvitie zhanrov v russkoj i bolgarskoj literaturah XVII i XVIII vv*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Russian].

Filkova, P., 2002. Paisievata „Istoriya slavyanobolgarskaya“ v konteksta na ezikovata situatsiya prez XVIII vek. *Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“*. Vol. 40, book 1, Filologiya, pp. 21 – 28 [in Bulgarian]. ISSN 0861-0029.

Istoria, 1989. Georgieva, E.; Zherev, St.; Murdarov, V.; Popova, V.; Parvev, Hr.; Rusinov, R.; Stankov, V.; Tsoynska, R. *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: Izdatelstvo na BAN [in Bulgarian].

Ivanova, N., 1998. Problemi i podhodi v izsledvaneto na srabskiya knizhoven ezik ot XVIII i nachaloto na XIX v. *Sapostavitelno ezikoznanie*, № 3 – 4, pp. 61 – 71 [in Bulgarian]. ISSN 0204-8701.

Ivanova, N., 2015. Metodologicheski komentari kam izsledvaneto na slavyanobalgarskiya i slavyanosrabskiya ezik ot poslednite desetiletiya na XVIII do sredata na XIX vek. *Nauchni trudove na PU „Paisiy Hilendarski“*. Vol. 53, book 1. sb. A, Filologia, pp. 50 – 66 [in Bulgarian]. ISSN 0861-0029.

Ivanova-Mircheva, D., Haralampiev, Iv., 1999. *Istoriya na balgarskiya ezik*. Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian]. ISBN 9549541320.

Mincheva, A., 1982. Ezikovata situatsiya v balgarskite zemi prez XVIII vek i Paisievata „Istoriya slavenobolgarskaya“. *Starobalgaristika*, № 4, pp. 37 – 43 [in Bulgarian]. ISSN 0204-4021.

Mincheva, A., 1985. Vaprosi na normata v ranniya etap na formiraneto na novobalgarskiya knizhoven ezik. *Godishnik na Sofiyskiya universitet „Kliment Ohridski“*, vol. 74, 3. Fakultet po slavyanski filologii. Sofia, pp. 149 – 161 [in Bulgarian].

Mircheva, El., 1999/2000. Kam vaprosa za starobalgarskata traditsiya v izgrazhdaneto na novobalgarskiya knizhoven ezik (Neofit Rilski). *Balgarski ezik*, № 1, pp. 1 – 12 [in Bulgarian]. ISSN 0005-4283.

Robinson, A. N., 1963. *Istoriografiya slavyanskogo Vozrozhdeniya i Paisij Hilendarskij*. Moskva: Izdatel'stvo AN SSSR [in Russian].

Tosheva, A., 2013. Strukturno-funktsionalen status na slavyanobalgarskiya ezik na „Istoriya slavyanobalgarska" (kam tipologiyata na hibridnite varianti na tsarkovnoslavyanskiya ezik). *Proglas*, № 2, pp. 146 – 162 [in Bulgarian]. ISSN 0861-7902.

Tosheva, A., 2014. Strukturno-funktsionalen status na slavyanobalgarskiya ezik („Istoriya vo krattse o bolgarskom narode slavenskom" na yeroshimonah Spiridon). *Ezitsi na pametta v literaturniya tekst,* pp. 541 – 548. Veliko Tarnovo: Faber [in Bulgarian]. ISBN 978-619-00-0111-9.

Valchev, B., 2001. Slavyanobalgarskiyat period – neizbezhen etap v razvitieto na novobalgarskiya knizhoven ezik. In: Popova, V. (ed.). *Traditsiya i savremennost v balgarskiya ezik*, pp. 79 – 82. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski" [in Bulgarian]. ISBN 954-07-1525-3.

Velcheva, B., 1985. Za ezika na balgarskata knizhnina ot XV do XVIII v. *STUDIA BALCANICA, 18. Iz kulturnoto razvitie na balkanskite narodi (XV – XX v.)*, pp. 142 – 151 [in Bulgarian]. Sofia.

Zapolskaya, N. N., 1996. Strukturno-funkcional'nyj status gibridnyh variantov slavyanskih literaturnyh yazykov (Bibliya F. Skoriny). *Nauchnye doklady filologicheskogo fakul'teta MGU*, vyp. 1, pp. 18 – 33 [in Russian].

Zhivov, V. M., 1988. Rol' russkogo cerkovnoslavyanskogo v istorii slavyanskih literaturnyh yazykov. In: Gorshkova, K. V., Haburgaev, G. A. (eds.). *Aktual'nye problemy slavyanskogo yazykoznaniya*, pp. 49 – 88. Moskva: Izdatel'stvo MGU [in Russian].

ДОЦ. Д-Р АТАНАСКА ТОШЕВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски"
Филологически факултет
Катедра по руска филология
Пловдив, България
E-mail: a_tosheva@uni-plovdiv.bg

ASSOC. PROF. ATANASKA TOSHEVA, PHD
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: a_tosheva@uni-plovdiv.bg

Българският правопис като конкуренция на концепции и модели (80 години от отечественофронтовската правописна реформа)

Владислав Миланов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
София, България

Bulgarian Orthography as a Competition of Concepts and Models (80 Years since the National Front Spelling Reform)

Vladislav Milanov
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Sofia, Bulgaria

Abstract: This article, which forms part of a broader study dedicated to the language of the Bulgarian National Revival, traces the competition among various ideas and proposals concerning the organization of Bulgarian orthography. The discussion focuses on the concepts of K. Velichkov, I. Vazov, M. Drinov, and St. Omarchevski, as well as on the work of the philological commissions that were purposefully established to formulate proposals for the emerging graphic system and the overall structure of Bulgarian spelling. The paper also comments on the so-called Fatherland Front spelling reform and the contemporary orthographic decisions codified in the two dictionaries published after the year 2000. The online platform BERON is briefly presented as one of the significant achievements of modern Bulgarian linguistics — both as a synthesis of theoretical accomplishments and as a practical undertaking of societal importance, given that orthography functions as a user-oriented phenomenon. The article offers a comprehensive overview of the interplay and competition among the complex linguistic processes that have shaped the contemporary form of Bulgarian orthography.

Keywords: competition, orthographic models, orthographic concepts, Bulgarian language revival, contemporary linguistic situation

Правописът на българския език има сложна и динамична съдба. В съвременния си вид той се установява след много спорове и предложения от страна на възрожденските и следосвобожденските книжовници и общественици. Историята му е описана най-пълно от проф. Русинов (Русинов/Rusinov 1981),

а представените в този материал изводи следват неговата типологична класификация и класификацията на проф. Боян Вълчев[1], представена пред студентите задочници през 2016 година в рамките на лекционния му курс по история на новобългарския книжовен език. Преди техните изследвания, разбира се, има и други проучвания, посветени на темата (Балан/Balan 1890, 242 – 286, 511 – 542; Мирчев/Mirchev 1975, 73 – 79, ИНБКЕ/INBKE 1989 и др.).

Настоящият текст обобщава най-важните правописни идеи, довели да неговото съвременно състояние. Не са обект на анализ така наречените правописни школи от третата четвърт на деветнадесети век, тъй като функциите им са достатъчно анализирани в множество проучвания, но за повече прегледност прилагам в табличен вид[2] основните предложения на школите (Пловдивска, Търновска, Каравелова и Дринова) по отношение на фонетичните и морфологичните предложения за основата на правописа, за да послужат като обяснение за основата на идеите, разгърнали се по-късно:

Звукове	Букви					
	Пловдивска школа, хетерогенна, с източнобългарска ориентация	Търновска школа, единна говорна основа с източнобългарска ориентация	Л. Каравелова, единна говорна основа със смесена ориентация	Н. Първанов, единна говорна основа със западнобългарска ориентация	М. Дринов, хетерогенна, с общобългарска основа	Т. Иванчев, хетерогенна, с общобългарска ориентация
е	е, ѣ (ѣ)	е (ѣ)	е (ѣ)	е (ѣ)	е (ѣ)	е (ѣ)
и	и, ъı, і	и, ь, і	и	и	и	и
о	о	о	о	о	о	о
у	у	у	у	у	у	у
ъ, ъ	ъ, ж, ѫ	ъ, ж, ѫ (а у П. Берон)	ж, а, я (в гл. окончания)	ъ, ь, ж	ъ, ж, ѫ	ъ, ж, а, я (в гл. окончания)
а, ја	я (и за ѧ) (ѣ)	я (ѣ)	я (ѣ)	ја (ѣ)	я (ѣ)	я (ѣ)
у, ју	ю	ю	ю	у	ю	ю

Морфологични категории		Правописни решения					
		Пловдивска школа	Търновска школа	Л. Каравелов	Н. Първанов	М. Дринов	Т. Иванчев
Окончания на съществителни от ж. р.	им. п	а	а	а		а	а
	вин. п.	ж	а	а		а	а
Членни форми за м. р.	една			+ (ът)	+ (ат)	+ (ът)	
	дне	+	+				+
Окончания на съществителни в мн. ч.	нечленувани	и, ъ	и, ь	е		и	и
	членувани	и	е	е		е	е
Глаголни окончания	правописе	ж, ѫ	ж, ѫ	а (я)		ж, ѫ	а (я)
	окончания				-м, -ме	-нй	-ият, -ия
Окончания на прилагателни	им. п.		ыят іят ыи іи				
	вин. п.						
Местоимения	лични 3 л.	той	той	той	он	той	той
	кратки	мя, тя, ся	ма, та, са мт, ть, съ	ма, та, са	ме, те, се	ме, те, се	ме, те, се

[1] Концепциите на проф. Боян Вълчев отразяват фактологично подредбата на правописните идеи в Академичната история на новобългарския книжовен език (ИНБКЕ/INBKE 1989, 347 – 369) и затова ги приемам така, както професорът ги представи пред студентите задочници в своя лекционен курс, който посещавах заради иновативните концепции по редица въпроси на книжовния език. Всичко това обаче е повод да не приема някои от коментарите му за последните два речника на българския език от 2002 г. и от 2012 г. Извън определенията за двата речника, които професорът представи в рамките на лекционния си курс, смятам, че двата кодификационни труда много премерено установяват актуалните правописни положения, като ги съобразяват с динамиката на езиковите процеси, определяни често в речника като *масова практика*. Речникът от 2002 г. например премахва редица дублетни форми, като преди това стъпва на сериозна статистика за употребата им в речта на езиковите носители; изданието от 2012 г. пък отразява частични промени, свързани най-вече с употребата на главните и малките букви и на слятото, полуслятото и разделното писане.

[2] Препечатка от История на новобългарския книжовен език (ИНБКЕ/INBKE 1989, 347 – 363).

До средата на 19. век в българската печатна продукция се използва съвсем закономерно черковнославянската азбука, а първата граматика, както е известно в науката, излиза с граждански шрифт през 1858 г. Става дума за **„Основа за българска граматика“**, която отразява по същество принципите на пловдивската правописна школа, чийто ярък представител е Йоаким Груев. Първите опити да се въведе гражданската азбука датират още от 20-те – 30-те години на 19. век и убедителен пример за това е Анастас Кипиловски, който отпечатва с граждански шрифт посветителното писмо на своя знаменателен труд **„Свещенное цветообрание или 104 священни истории, избрани от ветхиат и новиат завет“**, отпечатано през 1825 г., въпреки че в основната част на книгата е използвана черковнославянската графика. Конкуренцията между двата графични модела е закономерна и продължава дълго време в историята на българския правопис. Тази конкуренция, разбира се, не е само на графично равнище. Тя се изразява през различните периоди от книжовноезиковото развитие в сложни процеси на надмощие и на заглъхване на черковнославянския език в диалектите. В началото на Българското езиково възраждане закономерно е по-силно изразена, защото книжовниците от втората половина на 18. век и в началото на следващия век възприемат черковнославянския език като старобългарски и в търсене на нормативна система често предпочитат да използват езикови модели от него. Като се има предвид и спецификата на българската действителност да се връща често към доказани в миналото работещи модели, не бива да категоризираме в логиката на крайностите появата на архаизатори като Г. Раковски, който съзнателно се връща в текста си към по-старите езикови модели. По-различно стоят обстоятелствата около Христаки Павлович, който под влиянието на Ю. Венелин застава на коренно противоположни позиции от утвърдените в първото издание на своята граматика концепции за езика: отхвърля употребата на членните морфеми, утвърждава падежите, като удвоява употребата им, и др.

Всъщност по това време именно той като че ли преобръща тенденцията. Христаки Павлович е знаменателна фигура на Българското възраждане, на която лингвоисториографията дължи пълно и задълбочено изследване. През 1833 г. той отпечатва изцяло с граждански шрифт книгата си **„Аритметика или наука числителна“** и макар че по-късно се отказва от средствата на тази азбука, тя все пак поставя началото на нова тенденция в българската графика. Следващите му книги са напечатани с черковнославянски шрифт и това е част от цялостното преосмисляне на книжовноезиковите му възгледи, насочени към архаиката на езика и отразяване на по-старото му състояние.

Христаки Павлович, който е един от теоретиците на традиционното начало в графиката и в правописа, поддържа фонетичния правопис, за разлика от Найден Геров, определян като защитник на новобългарската книжовна школа, който застава крайно зад т. нар. етимологичен правопис. Единственото изключение в писмената практика на представителя на т. нар. черковнос-

лавянска школа, известно днес на лингвистичната историография, е първото печатно издание на История славяноболгарская от Паисий Хилендарски – **„Царственник или история болгарская“** от 1844 г.

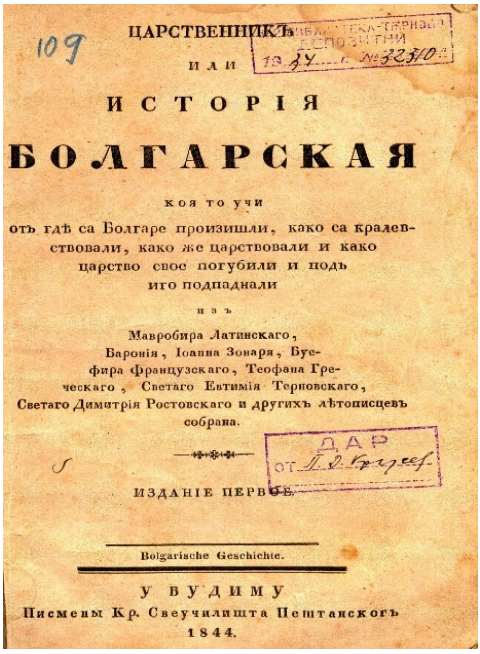

ЦАРСТВЕННИКЪ
ИЛИ
ИСТОРІЯ
БОЛГАРСКАЯ
КОЯ ТО УЧИ
ОТЪ ГДѢ СА БОЛГАРЕ ПРОИЗИШЛИ, КАКО СА КРАЛЕВ-
СТВОВАЛИ, КАКО ЖЕ ЦАРСТВОВАЛИ И КАКО
ЦАРСТВО СВОЕ ПОГУБИЛИ И ПОДЪ
ИГО ПОДПАДНАЛИ
ИЗЪ
Мавробира Латинскаго,
Баронія, Іоанна Зонаря, Бу-
фира французскаго, Теофана Гре-
ческаго, Светаго Евтимія Терновскаго,
Светаго Димитрія Ростовскаго и другихъ лѣтописцевъ
собрана.
ИЗДАНІЕ ПЕРВОЕ.
Bolgarische Geschichte.
У ВУДИМУ
Писменыи Кр. Свеучилищта Пештанскогъ
1844.

Интересен и много важен за науката факт е, че Неофит Рилски публикува своята **„Болгарска граматика“** от 1835 г. в духа на времето на черковнославянски език, но там, където се позовава на други източници, отпечатани на граждански шрифт, запазва този шрифт и предава писмото с него. Така черковнославянската азбука дълго е използвана от книжовниците при отпечатването на текстовете им. В процеса на работа обаче се открояват някои съществени проблеми, които неминуемо затрудняват използването на шрифта за нуждите на българския език. Тук ще бъдат отбелязани само някои от най-съществените пречки за използването на тази графика: несъответствието между двете системи най-първо се изразява в липсата на знак за записване на фонемата ъ. Тази фонема се оказва препъникамък за голяма част от българските книжовници и затова през 20-те – 30-те години на века са направени първите опити да бъде преодолян този проблем. Вече стана ясно от анализа на текста, че д-р Петър Берон използва румънската графема *а* с дъгичка отгоре за означаване на фонемата ъ, но само когато е под ударение, а книжовници като Васил Априлов и Анастас Кипиловски я модифицират, като добавят черта на мястото на дъгичката. Васил Ненович търси опора в старобългарските букви *Ѫ* и *Ѭ* и ги използва последователно, като не се съобразява с етимологичната им употреба в две от най-значимите си произведения: **Священная история церковна** (1825) и **Буквар за децата** (1826). На етимоло-

гичното му място използва големия юс например Неофит Рилски, докато Христаки Павлович избягва юсовете и не ги причислява към системата на българската графика в първото издание на своята граматика, а във второто издание, в което изцяло променя възгледите си под влиянието на концепциите на Юрий Венелин, ги определя **като гнус и като квас фарисейска редом с членовете**.

Най-оживени за този период се оказват споровете за броя на буквите, които ще изградят системата на новооформящата се азбука: Петър Берон използва 42 букви в своя Буквар, Иван Богоров представя модел на азбука само от 34 букви, като спрямо съвременната графична система в неговото предложение фигурират *Ы, Ж, Ѣ*.

Проблематичното изписване на фонемата ъ води до различни предложения, но като че ли Иларион Макариополски в своя труд **„Православное учение“** от 1844 г. осъзнато, позовавайки се на научните знания за състоянието на старобългарския език, отбелязва гласната фонема ъ с три букви и обвърза тези графични начертания с етимологията: ъ, ъ и *Ж*. Споровете обаче не спират дотук и всичко това води до увеличаването на книгите, издадени с граждански шрифт, и към средата на 19. век количествено те започват да вземат превес. Важно е да се добави и фактът, че списание „Любословие“ излиза на граждански шрифт и така създава широка основа, върху която да се разгърнат многогласията по отношение на правописната и графичната система. Тук е много важно да се подчертае ключовата роля на списанието и на неговия авторитет сред възрожденците като трибуна за изразяване на мненията.

Особено е мястото в тези многогласия на **Гаврил Кръстевич**, който в своите писма за мъчностите на българското правописание отбелязва: *И голямо нещо ли е да имами три или четири единозвучни гласни, кога Гърци-ти имат за і шест, а Французи-ти и Англичане-ти несравнително по много, не токмо за і* , но и за *а,* и за *е*, и за *о*, и за *ю*.

Гаврил Кръстевич с право обобщава, че „... Априлов не е нищо при ползата, която можем да имаме от една така изобилна азбука, която според нас, трябва да се съставлява от следващите 38 писмена:

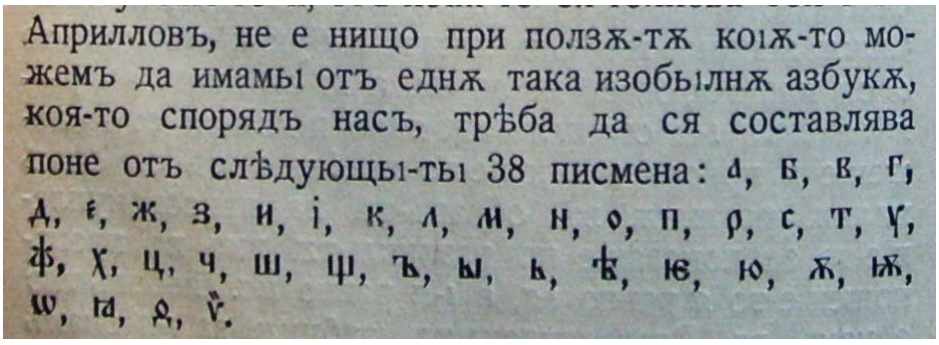
Априловъ, не е нищо при ползѫ-тѫ коіѫ-то можемъ да имамы отъ еднѫ така изобылнѫ азбукѫ, коя-то спорядъ насъ, трѣба да ся составлява поне отъ слѣдующы-ты 38 писмена: а, б, в, г, д, е, ж, з, и, і, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ъ, ы, ь, ѣ, ю, ѭ, ѫ, ѧ, ѵ.

В системата от различни предложения се вписват и други български книжовници. **Йоаким Груев** предлага 34 букви, като към днешните, както вече беше отбелязано, добавя и *Ы, Ж, Ѣ̀, Ѥ*. Предложението му предвижда в чуждите думи да се използват и буквите *Ф* и *θ*. **Иван Момчилов** пък предлага система на азбуката, изградена от 35 букви: съвременните, към които добавя *Ы, Ж, Ѣ̀, Θ*; обединяват се в своята идея за графичната система **Любен Каравелов**, **Христо Ботев** и **Стефан Стамболов**, според които азбуката трябва да съдържа 32 букви: към запазените в съвременността графеми добавят още две: Ъ, Ж.

В своята класическа студия „**За новобългарското азбуке**“, отпечатана през 1870 година, Марин Дринов предлага графична система с 31 букви, като мотивирано добавя следните графеми: *Ж, Ѣ̀, Щ*, а глайдът *й* не се възприема като отделна буква в неговото предложение. В концепцията му по-късно се променя отношението към графемата *щ*. Дриновият правопис, разпространяван основно чрез „Периодическо списание“, намира широка подкрепа и в продължение на няколко десетилетия изпълнява ролята на официален правопис.

Тези концепции функционират в състояние на заглъхване и надмощие до 1945 г. и с малко прекъсване между 1921 и 1923 година, когато се налага Земеделският правопис на Стоян Омарчевски, който предлага да бъдат премахнати буквите **Ѣ**, **Ъ**, **Ь**, оформя съвременния облик на българската графична система, към която през 1945 г. комисията предлага да бъдат изоставени и буквите Ж и Ѣ, за да придобие азбуката съвременния си облик.

Друга важна особеност, която отбелязва проф. Боян Вълчев в лекционния си курс, е, че през цялото Българско възраждане азбука, правопис и изграждане на книжовния език се възприемат като едно неделимо цяло и когато се говори за правопис, се разбира и книжовен език и обратното (Вълчев/Valchev 2016). Съвсем закономерно се разширява кръгът от въпроси, които засягат в трудовете си възрожденците. Така в споровете им намират място и теми като определителния член и проблемите около неговото изписване, ликвидната метатеза, рефлексите на старобългарската ятова гласна, формите на възвратното и на кратките местоимения. Все по-осъзната е ролята на правописа като регулатор при решаването на въпросите около **редукцията**, **глаголните окончания**, **определителния член**, **формата на съществителните имена от женски род на -*а***.

Постепенно книжовниците осъзнават, че назрява необходимостта от унифициране на правописните процеси, и през 90-те години са направени такива опити, свързани най-вече със създаването на т. нар. **филологическа комисия** от 1892 година; със създаването на проекта на Константин Величков от 1895 г.; с проекта на народния поет Иван Вазов от 1899 г. и с проекта на Тодор Иванчев, също от 1899 година.

В състава на Филологическата комисия се включват утвърдени имена на езиковедите от първото българско поколение: **Ал. Теодоров-Балан**, **Л. Ми-**

летич, **Ив. Георгов**, **Ив. Шишманов** и **Стоян Аргиров**. Задачите на Комисията са важни, защото трябва да отговорят на важни въпроси, свързани с взаимоотношението между правописа и книжовния език. Като едно от забележителните решения на тази първа по рода си институционализирана правописна общност се налага компромисът между традицията и съвременните постижения на науката, като се прокарва своевременно фонетичното начало и постепенно се налага морфологичният принцип. Стремежът на езиковедите от тази комисия е да бъде създаден правопис, който да може да се поддържа дълго време, като се отчита непрекъснато променящият се книжовен език. В предложението на именитите езиковеди са включени следните идеи: азбука от 28 букви (днешните и замяна на *й* – *і*); предлага се да бъдат изоставени юсовете и да не се изписват краесловните ерове; ятовата гласна се пише на етимологичното си място, където се произнася като *я*. Определителният член за мъжки род в единствено число е **-*ът*** при имената без предлог по модела **подлог – сказуемно определение – пряко допълнение**; *-а* при имената в позиция след предлог. Този мащабен проект е предложен от Любомир Милетич, но в духа на времето очаквано **не е приет** от Марин Дринов, Иван Вазов, Стоян Михайловски, д-р Кръстьо Кръстев, Алеко Константинов, Найден Геров и други. Организирани са дори протести, за да не бъде приет проектът, в много периодични издания се появяват критики срещу него.

Проектът на Константин Величков изоставя буквите за ятовата гласна[1] и за големия юс. Правилото за членуването е запазено като съвременното правило, запазват се и краесловните ерове. На 9 февруари 1895 г. е проведено първо за годината заседание на Правописна комисия за българския език, а за председател е определен Константин Величков. Издига се идеята за нов проект, напълно отхвърлящ буквата ѣ от азбуката, но тази идея е подкрепена само от списание „Български преглед“. Действащ остава Дриновият правопис с ѣ на етимологичното си място, което е утвърдено по-късно и с правописното упътване на министър Тодор Иванчев от 1899 г.

Проектът на народния поет Иван Вазов, който е министър на народната просвета през 1898 г., въвежда някои от следните правописни постановки: *ь* в средисловие не означава фонемата ъ, а функционира **само като знак за мекост**. Ятовата гласна се изписва на етимологичните си места, както се изписва и големият юс. Етимологично се изписват *Ѫ* и *ЬѪ* и в глаголните окончания за първо и второ спрежение. Вазовият правопис повтаря някои от идеите на Марин Дринов, но патриархът на българската литература не успява да наложи своята концепция, тъй като освобождава министерския пост. През 1899 г. министър на просветата става Тодор Иванчев, който обнародва

[1] От началото на 20. век отношението към въпроса с ѣ започва да добива и политически измерения. Левите политици – комунисти и земеделци, приемат графемата като символ на отчуждението на интелигенцията от масите и настояват за пълното ѝ изхвърляне от азбуката.

като официален правопис на Министерството **„Упътване за общо правописание“**. Така през същата година е установен първият български официален правописен модел, известен още като **Дриновско-Иванчевски правопис**.

Една от най-мащабните платформи за правописа, утвърдена в условията на конкуренция, е идейната платформа на Учебния комитет и комисия, в които членове са професорите Александър Теодоров-Балан, Беньо Цонев, Любомир Милетич и Иван Шишманов. Те издават **„Упътване за общо правописание“**, в което най-общо регламентират следните правила: ятовата гласна се пише на етимологичното си място; *ь* се заменя в средисловието на думата с фонемата *ъ*; запазват се краесловните ерове, големият в средисловие се пише според етимологията; налагат се следните глаголни окончания: -а/-я, -ат/-ят; правилата за членуването и за ликвидната метатеза са предложени с облика, който е познат и днес в българския правопис.

В поредицата от правописни реформи **Земеделският правопис (1921 – 1923) на Стоян Омарчевски** заема специално място. В специално формирана комисия, в която участие вземат професорите Александър Теодоров-Балан, Беньо Цонев, Стефан Младенов, А. Дорич, Ат. Атанасов и М. Влайков, са направени следните предложения: изоставят се буквите *ъ* и *ь*; вокал *ъ* се отбелязва само с графемата за големия юс; изоставя се ятовата гласна и се заменя с графемата *я* или *е* според изговора; въвежда се така нареченото еуфонично правило за членуването; въвеждат се сегашните деятелни причастия на *-ещ, -ащ, -ящ*.

Съвременният български правопис е формиран през 1945 година от т. нар. отечественофронтовска комисия, в която са включени 25 души – езиковеди, интелектуалци, писатели и др., като Ал. Балабанов, Ал. Теодоров-Балан, А. Разцветников, В. Василев, Вл. Георгиев, Г. Караславов, Г. Цанев, Д. Осинин, Е. Пелин, Ив. Леков, Ив. Хаджов, К. Мирчев, К. Петканов, Л. Андрейчин, Л. Стоянов, Н. Джеров, Н. Лилиев, Ст. Илчев, Ст. Младенов, Ст. Попвасилев, Ст. Стойков, Ст. Романски, Хр. Радевски, Т. Самодумов, Т. Траянов, С. Чукалов.

Някои от по-важните решения, които взема комисията, са свързани с премахването на *ѣ*; отстраняването на големия юс и замяната му с *ъ*; премахнати са краесловните ерове в края на думата, където нямат звукова стойност. Малкият *ь* се запазва като знак за мекост пред *о*; остава в сила правилото за употребата на пълен и кратък член при съществителните имена от мъжки род[1]; отпадат от употреба някои форми на винителния падеж при личните

[1] Акад. Балан, който е член на Комисията, но не се включва в нейната работа, остава недоволен от решението за членуването, затова уговаря някои от министрите да не приемат решението да стъпи на принципа „кой както желае“, а да оставят старото състояние. Това е причината днес мнозина противници на правилото да го обвиняват и да настояват за премахването на това правило, като смятат, че академикът едва ли

имена, титли и обръщения от мъжки род: *Повикаха Ивана*; *Търсеха г-на генерала*.

През 2025 година се навършват 80 години от тази последна голяма правописна реформа. Определяна като най-голямата и като последната реформа, тя съществено променя облика на конкуриращите се преди нея идеи, като установява съвременната графична система. Наименованието ѝ ми се струва идеологически обвързано, но в същото време от дистанцията на годините това все повече ще се заличава и вероятно в бъдеще ще се наложи по-коректното определение за първообраза на съвременния български правопис през съчетанието *най-голямата правописна реформа*.

През 2002 година излиза *Нов правописен речник на българския език*, в който са премахнати дублети от типа *казах* и *казАх*; *писах* и *писАх*; при дублетите *мляко* и *млеко* е отстранена западнодиалектната форма. През 2012 година пък е отпечатан последният *Официален правописен речник на българския език*.

И двата речника са дело на сериозни усилия на езиковедите от Секцията по съвременен български език в Института за български език. Като кодификационни документи те определят съвременния облик на българския правопис и на българската пунктуация. А правописът е потребителско явление, затова е много сложна преценката, която налага облика на съответната дума или употребата на съответния препинателен знак. Речник се прави много трудно. И това не се обяснява само с определението за „винаги закъсняващата кодификация“, а заради съвкупността от всички елементи, които служат на кодификаторите като мотивация за направения избор. Днес вече не се работи с фишове, а със съвременни електронни корпуси, които осигуряват надежден и лесен достъп до употребите на думите в различни сфери на общуването.

Похвална и навременна е инициативата на Секцията по съвременен български език да направи и онлайн вариант на речника от 2012 г. с множество функции, които са особено полезни за потребителите. В контекста на това изследване е важно да се отбележи името на електронната платформа – БЕРОН. Проектът БЕРОН, осъществен от екип от водещи изследователи лингвисти от Секцията по съвременен български език към Института за български език „Проф. д-р Л. Андрейчин“, е проект с национално значение, който съизмерва българската лингвистика с най-добрите постижения на езиковедската наука в света. На пръв поглед това изречение е по-подходящо за заключителната част на текста, но то е неизбежно и в началото, когато трябва да се подчертаят мащабите на изследователската инициатива. Тези мащаби не са преувеличени, защото трудът на колегите от Секцията, от една страна, представя в съвременен дигитален вид българската правописна и правоговорна

е бил в състояние да налага една толкова спорна за езика категория като членуването.

система, от друга страна, е свръхмодерен източник за езиковите носители, които са потребители на българския правопис и на българския правоговор и много бързо могат да правят справки по проблеми, които ги интересуват в практиката и пораждат въпроси и/или колебания. Проектът БЕРОН е епохален проект. В съвременната ни действителност се очертават няколко подобни научно-практически постижения, които са от полза за науката, но са потребни най-вече на езиковите носители. Друг подобен проект с такива мащаби е изготвеният от езиковеди от Катедрата по български език Идеографски диалектен речник на българския език, който събира и съхранява диалектната лексика.

Проектът БЕРОН се появява във време, в което все повече носители предпочитат да работят с електронни ресурси, защото така бързо и достъпно проверяват различни езикови казуси. Редом с информацията от Служба „Езикови справки“ към Института той остава един от малкото надеждни източници, чрез които се осъществяват справките по езикови въпроси. Тук е мястото да се подчертае, че появата му е част от съвременната езикова политика в България, и да се обвърже тази поява с изискванията на времето и с потребностите на съвременните езикови носители, които са най-активните потребители на българския правопис.

За специалистите по история и по теория на книжовните езици е повече от ясно, че изпълнението на проекта БЕРОН (Български езикови ресурси онлайн) (2022 – 2024) е замислено и е осъществено в съответствие с изискването в теорията (Haugen 1972; Dokulil 1952; Daneš 1986; Garvin 1993) кодификацията да намира широко разпространение сред езиковата общност. В това отношение колегите от Секцията по съвременен български език са показали във времето, че достойно изпълняват своята кодификаторска функция и че решенията, които са резултат от сложни процеси на динамиката на езиковия развой, са сложни, но обективно мотивирани. Всеки езиковед знае колко трудно е да се прави речник. Не всеки езиковед обаче може да си представи колко трудно е да правиш речник с официален кодификационен характер, по който да следват пътя си граматиките, учебниците по български език, обществото и администрацията в своята представителна комуникация. С тази задача колегите от години се справят успешно и така успяват да защитят не само авторитета на институцията, но и да удовлетворят нуждите на обществото, което очаква от кодификатора достъпен и ефективен начин да се осведомява по въпроси на/за речта в нейната ежедневна употреба. Ето защо спазването на посоченото изискване се прилага за пръв път в такъв голям мащаб чрез посредничеството на онлайн технологията, което в максимална степен осигурява успешното действие на унифициращата функция на книжовния език като ефективно средство за общуване.

Появата на забележки по повод на платформата е плод на действителността, в която живеем. Българинът като цяло обича да критикува. Рядко обаче си дава сметка какво стои зад появата на един толкова сложен и раз-

гърнат ресурс, чийто обект е не каквото и да е от действителността, а гъвкавият език, който ежедневно променя елементи от своите равнища, като следва важни за обществото динамични състояния. Една от критиките е, че се появява късно. Неоснователна критика. В езика нищо не е късно, а науката за езика винаги проверява процесите, преди да ги представи в официален кодификационен документ. Освен това платформата не е просто електронен вариант на хартиен речник, а е система с разгърнати възможности, която отговаря на изискванията езиковите явления да не се представят сами за себе си, а да се разгръщат в системни мрежи, обусловени от спецификата на българската реч. И тук ясно личи, че при представянето на съдържанието с нормативен характер екипът от Секцията за съвременен български език (под ръководството на проф. д-р Р. Станчева) в максимална степен се е съобразил с логиката на онлайн средата.

Друга много модерна и адекватна стратегия е озвучаването на материала. За пръв път правоговорът на думите е предаден с озвучаването им. Представен по този начин, той не само съответства на съвременните електронни езикови ресурси, но има добавена стойност за изучаването на български в чуждоезикова среда (на първо място в българските неделни училища зад граница, както и в университетите в чужбина). Ползите са безспорни и за българските журналисти, които често са изправени пред въпроси, свързани с изговора на определена дума.

Друг фактор, който много натоварва разработването на подобен тип платформи, е свързан с решението на екипа за **избор на контекст при представяне на отделните лексеми**, което е трудна задача, но е част от възможностите при търсенето на потребителите. Логиката на азбучния линеен ред, типичен за съдържанието на хартиен носител, е заменена с логиката на вертикалния контекст. Така всяка търсена дума се представя в граматичен контекст – чрез показване на всички думи от същия формоизменителен тип. За целта екипът е разработил изцяло нов ресурс: *Думи от същия формоизменителен тип*, което означава, че специалистите са извършили обособяване на типовете (746 – вж. https://beron.mon.bg/beron) според нормите, представени в словника. И тук трябва да се подчертае, че е извършена много работа, свързана с удостоверяване на формите на думите според реалната им употреба, за да се представят действащите морфологични норми. Зад ресурса *Думи от същия формоизменителен тип* стои граматичен речник на формоизменението. Тази дейност изисква не само време. Тя изисква много висока професионална експертност, която съчетава знанията по граматика, по лексикология и по лексикография. Съпътстващи тази дейност са експертните решения на специалистите по компютърна обработка и приспособяване на речниковия материал. Убеден съм, че в работата си колегите са се сблъсквали с въпроси както от практически характер, така и с редица въпроси от теоретично естество. Продуктът обаче показва еднородност и висока ефективност. За всеки българин в страната и извън пределите ѝ той ще бъде най-

вярно, най-точно, лесно и достъпно средство за проверка и за повишаване на езиковата култура. Показването на думите в групи, структурирани според формоизменението им, пък е с голям потенциал за обучението по български език във и извън страната и за изследователски цели, тъй като подпомага системното осмисляне на характерни особености на правописа, правоговора и граматиката. Като става дума за практическата полза, но и за повишаване на езиковата култура, не може да не се отбележи, че показването при търсене на дума с информация по критериите **дублетност и омонимия** не само добавя знания за употребата ѝ, но и допълва знанието на потребителите на платформата, като го разширява и задълбочава.

Безспорен принос, който е резултат от дългогодишните живи наблюдения на кодификаторите върху българската реч, е ресурсът „Особености на думата“. Той съдейства във връзка с често наблюдавани в езиковата практика отклонения от книжовните правила за спазването на конкретни правописни, правоговорни и граматични норми, при които се наблюдава динамика.

В заключение ще си позволя да обобщя, че платформата БЕРОН е съвременен труд с епохално значение и с актуална реализация. Ползите за обществото и за науката трудно могат да бъдат оценени с думи, защото са свързани едновременно с много и различни фактори като **високата обществена значимост на платформата, максималната достъпност до книжовните правила и книжовните форми на думите, чрез което се осъществява езиковата политика по отношение на стабилността на книжовните норми**. Високата надеждност на информацията, предоставена от ИБЕ, който наблюдава нормите и ги кодифицира, също е сред водещите фактори, които допълват значимостта на ресурсите. Към нея ще добавя ефекта върху образователните институции и върху администрацията, като освен всичко това е създадена чрез средствата на съвременните технологии много добра основа за надграждане и обогатяване със съдържание и функционалности.

Позволих си да проведа анкета в края на учебния семестър с повече от 150 студенти от Софийския университет, които са използвали платформата. Категорична е ползата за младите хора от нея в два аспекта: образователен и граждански. Посочен е един-единствен недостатък: не може да се осъществи търсене по грешно изписан вариант.

Платформата БЕРОН показва и доказва, че мисията на колегите от Секцията по съвременен български език е достойно дело, изпълнено с най-висок професионализъм, което ще достигне до всеки българин, който през знанията по правопис и правоговор изразява още по-силно идеите си и така общува грамотно. Проектът е изпълнен свръхпрофесионално, задълбочено и прецизно, а това вече е гаранция, че българското общество има съвременен източник, от който да проверява своите въпроси и да успокоява своите езикови тревоги.

Позволявам си да посветя този текст на именитата българска езиковедка професор д.ф.н. Стефана Димитрова, защото през изследванията си, посвете-

ни на конкуренцията между езиковите модели, тя съизмерва постиженията на българското езикознание с най-добрите световни лингвистични образци. Нейните приноси са незаобиколим ориентир, който позволява на изследователите да разгръщат мащабите на мисълта си върху сложния свят на българския език. А Българското езиково възраждане продължава да бъде най-чистата епоха, в която при условия на конкуренция между езиковите модели, което означава при условия на справедлив диалог между езиковите явления в нелеки процеси на заглъхване и доминация, се (въз)ражда съвременният български книжовен език. Конкуренцията на съвременните езикови модели е проекция на възрожденското преустройване на света и на езика ни и в този смисъл езиковата ситуация днес отдавна е открила своите корени, като в тях е вплела и обичта към всичко родно като необходима предпоставка за обичта към българското слово.

Литература

Вълчев, Б., 2016. *Лекционен курс по история на новобългарския книжовен език, четен пред студенти българисти в СУ „Свети Климент Охридски“ през 2016 г.*

ИНБКЕ, 1989. Георгиева, Е. (отг. ред.). *История на новобългарския книжовен език*. София: БАН.

Русинов, Р., 1985. *История на българския правопис*. София: Наука и изкуство.

References

Daneš, Fr., 1986. Values and attitudes in language standardization. In: Chloupek, J., Nekvapil, J. (eds.). *Reader in Czech Sociolinguistics*, pp. 206 – 245. Praha: Academia. Available at: https://api.pageplace.de/preview/DT0400.9789027278920_A24760451/preview-9789027278920_A24760451.pdf [Accessed: 15 October 2024].

Dokulil, M., 1952. K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace (Příspěvek k diskusi). *Slovo a slovesnost*, vol. 13, № 3 – 4, pp. 135 – 140. Available at: http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=684 [Accessed: 15 October 2024].

Garvin, P., 1993. A conceptual framework for the study of language standardization. *International Journal of the Sociology of Language*, 100/101, pp. 37 – 54. Available at: https://www.degruyter.com/document/doi/10.1515/ijsl.1993.100-101.37/html?lang=en [Accessed: 15 October 2024].

Haugen, E., 1972. *The ecology of language*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

INBKE, 1989. Georgieva, E. (ed.). *Istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik*. Sofia: BAN [in Bulgarian].

Rusinov, R., 1985. *Istoriya na balgarskiya pravopis*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Valchev, B., 2016. *Lektsionen kurs po istoriya na novobalgarskiya knizhoven ezik, cheten pred studenti balgaristi v SU „Sveti Kliment Ohridski“ prez 2016 g*.

Източници

https://beron.mon.bg/beron

Доц. д-р Владислав Миланов
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по славянски филологии
Катедра по български език
София, България
E-mail: vladislavmilanov77@abv.bg

Assoc. Prof. Vladislav Milanov, PhD
Sofia University “St. Kliment Ohridski”
Faculty of Slavic Studies
Department of Bulgarian Language
Sofia, Bulgaria
E-mail: vladislavmilanov77@abv.bg

Употребата на предлози в Словото на пророк Даниил за Второто пришествие от Райковския дамаскин, препис от текст на Йоаким Кърчовски

Георги Митринов
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
Българска академия на науките
София, България

The Use of Prepositions in the Word of the Prophet Daniel about the Second Coming in the Raikovski Damaskin, a Transcript from a Text by Joachim Karchovski

Georgi Mitrinov
Institute for Bulgarian Language “Prof. Lyubomir Andreychin”
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria

Abstract: The article examines the use of prepositions *во, у* in a text from the book of the Bulgarian renaissance writer Joakim Kirchovski „Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова“ (1814) and in his transcript of a Rhodope dialect, included in the Raikovski Damaskin (1859). There is a verbatim transcript with the use of prepositions characteristic of the south-western Bulgarian dialects, included in the text from Joakim Kirchovski's book. In other examples, the Rhodope scribe has replaced prepositions uncharacteristic of the local dialect with ones that were in use. The review gives an opportunity to present the specificity of the work of the Middle Rhodope Renaissance scribes when writing religious Christian texts.

Keywords: Middle Rhodope Renaissance MS monuments, history of the Bulgarian language, Bulgarian dialectology, prepositions, Greek graphic system

Тъй като темата за среднородопските възрожденски писмени паметници с гръцко писмо е слабо разработена, всяка нова публикация по въпроса е важна за разкриване спецификата на тези писмени паметници и за откриването на техните първоизточници. Откритието на словашкия българист И. Шимко, че първоизточникът на Σλόβο φτόροε ζαραδί γόσποδοβατα σαδόβιαι

σφετάγω προρόκα данїíла 1860 от Райковския дамаскин е Слово второе свѧтагѡ пророка Данїила (с. 25 – 46), включено в книгата на българския възрожденски книжовник Йоаким Кърчовски „Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова“ (1814) (Шимко/Shimko 2021, 68 – 70), дава възможност да бъдат съпоставяни двата текста. От друга страна, представя нови данни за писмените източници, от които са преписвани текстовете в късните възрожденски среднородопски дамаскини с гръцко писмо. Така се хвърля нова светлина по дискусионни въпроси относно първоизточниците на тези среднородопски дамаскини и авторството на преписите. Съпоставката на двата текста с кирилско и с гръцко писмо дава възможност да се представят подходите на преписвачите при преписването на един възрожденски религиозен християнски кирилски текст на български език с гръцка графика. Така се разкрива спецификата при предаването на фонетични, граматични и лексикални особености от изходния текст в преписа. Изключително важен е въпросът за графичните особености предвид това, че кирилската и гръцката графична система имат свои съществени отлики.

Вече бе разгледана употребата на лексика, нехарактерна за родопските говори, в Σλόβο φτόροε ζαραδί γόσποδοβατα σαδόβιαι σφετάγω προρόκα данїíла 1860 от Райковския дамаскин (Митринов/Mitrinov 2021, 121 – 129). Направена бе съпоставка на употребата на такава лексика в двата писмени източника: Райковския дамаскин и книгата на Йоаким Кърчовски „Повѣсть ради страшнагѡ и вторагѡ пришествїѧ Хрїстова“ (Митринов/Mitrinov 2022, 55 – 67; Митринов/Mitrinov 2025, 37 – 49). Резултатите се оказаха доста интересни. Макар да преобладава дословното преписване на текста от книгата на Йоаким Кърчовски, се откриват и опити за замяна на нехарактерна за родопските говори лексика с такава, която да е разбираема за местните българи християни.

Наред с употребата на диалектна лексика в двата писмени паметника, характерна съответно за югозападните и за родопските български говори, се откриват различия на фонетично, морфологично и синтактично ниво в двата проучвани текста. В досегашни публикации, в които се съпоставят текстове на едно слово, включени в различни писмени паметници, кирилски и такива с гръцко писмо на български език, се обръща внимание на текстологични особености, на предаването на графичните особености, както и на употребата на лексика, свързана предимно с църковна терминология (Димитрова/Dimitrova 2015, 123 – 136; Димитрова/Dimitrova 1998, 442 – 451). По-слабо или почти не се засяга темата за фонетичните и граматичните особености. Настоящата публикация разглежда употребата на предлози в изходния текст и отбелязването им в преписа на родопски говор с гръцка графика. Като цяло се налага мнението, че текстът е преписван дословно, но се откриват и примери със замяна на предлози от изходния текст, характерни за югозападните български говори, с техни варианти, характерни за родопските говори или за други български говори. Налице са изпуснати и добавени пасажи от изход-

ния текст в преписа му на среднородопски говор с гръцка графика, свързани с употребата на предлози *во*, *у* ‘в’.

Най-често в проучваното слово от Райковския дамаскин, изписано на родопски говор с гръцка графика, предлогът *в* е заменян с вариант *у*, както е в изходния текст. За езика на творбите на Йоаким Кърчовски е характерна широка употреба на предлог *у*, като са отбелязани негови 13 значения (Цойнска/Tsoynska 1979, 247 – 249). Това се обуславя от факта, че в книгите на възрожденския книжовник са залегнали особености на югозападните български говори, от който край на българското езиково землище е родом (Цойнска/Tsoynska 1979, 17, 25). За сравнение: в Тихонравовия дамаскин, създаден през XVII в. от няколко преписвачи, предлогът *у* е включен със седем значения, докато предлогът *в* е с 14 (РКБЕНО/RKBENO 2012, 65 – 67; 1039 – 1041). Според изследователите в текстовете на сборника се откриват особености на народно-разговорния език на населението от градовете и големите манастири в района на Средна Стара планина, в ареала Етрополе – Луковит – Тетевен, притежаващ основните диалектни черти на централните, преходни по тип, балкански говори по ятовата граница (РКБЕНО/RKBENO 2012, X – XI).

Важно е да се отбележи, че обичайна за източните български говори, към които спадат родопските (централнорупските), е преимуществената употреба на предлога *в*, докато за някои западни български говори е характерна употребата на предлога *у* (Стоянов/Stoyanov 1980, 453). По данни от БДА предлогът *у* със значение ‘в’ е разпространен в говори от Софийско, Пернишко, Радомирско, Кюстендилско, Дупнишко, Самоковско, ½ Елинпелинско (БДА/BDA 1975, к. 311); Брезнишко, Трънско, Берковско, Врачанско, Монтанско, Белоградчишко, Кулско, Видинско, Ломско (БДА/BDA 1981, к. 393). Употребата му е характерна за мизийските говори с териториално разпространение в Североизточна България (Стойков/Stoykov 1993, 103; БДА/BDA 1966, к. 290). Като цяло ареалът на разпространение на предлога *у* в българската езикова територия обхваща западните български говори и мизийските говори (Младенов/Mladenov 1987, 118).

В повечето примери от текста в Райковския дамаскин среднородопският книжовник машинално е пренесъл нехарактерния за родопските говори предлог *у* вм. *в*. Открива се употреба на предлога със следните значения[1]:

За означаване на преход към ново състояние, в което се оказва някой; *в*:

Ѝ ПОТЕЧѢ РѢКА̀ ѻ҃ГНЕННА, ТА́А РѢКА̀ ВРІЕ СТРА́ШНѠ Ѝ КЛОКО́ТИ ТАА̀ КЪ ДА̀ ЗАВЛЕЧѢ ГРЪ́ШНИТЕ *ѻ҃У* ВѢ́ЧНА МѪ́КА; ДА СѢ МѪ́ЧАТЪ СО́СЪ ДЇА́ВОЛЫ (25)

…η ποτέτζε ρεκά όγνενα τάε ρεκά βριε στράσνϗ η κλοκότη τάε στε δα

[1] В представения илюстративен материал първо е даден пример от изходния кирилски текст и след него е изписан пример от преписа на родопски говор с гръцка графика.

ζαβλετζέ γρέσνιτε ѫ βέτζνα μόκα δα σα μότζετ σας διάβολε (147)

…и потече река огнена, тае река врие страшну и клокоти, тае ште да завлече грешните *у* вечна мока да са мочет сас дьаволе (147);

ВЬ́ІЕ СЛѢ́ПЪ ОУ҃МЪ НЕ ВИ́ДИТЕ ТІ́Е ОУ̂ЗДЬ̀І ЩО̀ ВЬ̀І ЗАѪЗДИ́ЛЪ ДЇА́ВОЛЪ; И̂ ВЬ̀І ВЛЕЧѢ̀ *ОУ̂* ВѢ́ЧНА МѪ́КА (27)

...βίε σλέπι ѫмѫβε νι βίδιτε τιέ ѫστι, στό βι ζаѫ́στι διάβολат η βαβλέτζε ѫ βέτζνα μάκα (148)

…вие слепи умуве ни видите тие усти што ви заусти диаволат и вавлече *у* вечна мака (148).

За означаване на място, вътре в което нещо става или се намира; *у, в, вътре в*:

И̂ ТРЬ̀І ДНЬ̀І СѢ́ДѢЛЪ ПРИ ГЛА́ДНИ А̂РСЛА́НИ *ОУ* ѦА҃МА ДЛАБО́КА ЗАТВО́РЕНЪ (27)

…η ѫ τρη δνη σιδέλ πρη γλάδνη αρσλάνε, ѫ έμα δλιπόκα ζατβόρεν (147)

…и у три дни сидел при гладни арслане *у* ема длибока затворен (147);

А̂ ДРѪ́ГЇИ *ОУ̂* ФѪ́РНИ ГЬ̀І ПЕКЛѢ̀ ЖИ́ВЫ; И *ОУ̂* КАЗА́НИ ГЬ̀І ВАРИ́ЛЕ: И̂ НА ЧА́РКОВЫ ГЬ̀І ВРЪТЕ́ЛЕ (35)

...α δρѪ́γη ѫ φѫрѪ́νια χη πέκαλη ζίβη η ѫ καζάνια χη βαρίλη η να τζέρкѫβε χι βαρτέλη (151)

…а други *у* фуруня хи пекали и *у* казаньа хи варили и на черкуве хи вартели (151);

ТІ́Е ЧОВЕ́ЦЫ СѢ̀ СЛЕ́ПИ И̂ ОУ҃МЪ НИ́ХНИ СЛЕ́ПЪ; И̂ КОМѪ̀ МѪ̀ ХО́ДИ ОУ҃МЪ ТА́МѾ И̂ ВА́МѾ ПО ПО́МЫСЛИ ГРѢ́ШНИ, ТОГА́И ДѪ̀ША̀ Е҃ ВРЪЗА́НА *ОУ̂* ТЕМНИ́ЦЫ СТРА́ШНИ (31)

…τιε τζιѫβέτζη σα σλέπη γιѫμ νίχνη σλέπ η κόμѫ μѫ χόδη τάμѫ η βάμ πο πομύσλη γρέσνη, τѫγάφ δѫσά ε βόρζανα ѫ τεμνίτζη στράσνη (149)

…тие чьувеци са слепи, йум нихни слеп и кому му ходи таму и вам попому зли грешни, тугаф душа е ворзана *у* темници страшни;

ТІ́Е СѢ̀ ДАЛЕ́КѪ̀ ПО́ДЪ ЗЕ́МЛѦ ЗАТВОРЕ́НИ ОУ̂ ТЕМНИ́ЦЫ СТРА́ШНИ (31)

...τίε σα δελέκ пот ζемлέ ζатвόρενη ѫ τемнίτζη στράσνη (149)

…тие са делек пот земле затворени *у* темници страшни (149);

ТОГА́И ДѪ̀ША̀ Е҃ ВРЪЗА́НА ОУ̂ ТЕМНИ́ЦЫ СТРА́ШНИ (31)

…τѫγάφ δѫσά ε βόρζανα ѫ τεμνίτζη στράσνη (149)

…тугаф душа е ворзана у темници страшни (149);

И МНѾ́ГѪ̀ С҃ТИИ МѪ́ЧЕНИЦЫ ОУ̂ СМРЪДЕ́НИ ТЕМНИ́ЦЫ СѢ̀ ПРЕДСТА́ВИЛЕ (36)

...η μλόγѫ σφετή μѫτζενίτζη ѫ σмέртενη τεвнίτζη σα πριѫστάвελη (151).

…и млогу сфети мученици *у* смертени тевници са прьуштавели (151).

За означаване на лице или среда, в която се проявява някакво действие или явление; *у, всред*:

ТА́КА КАЗҳ́Е ДЕКА̀ Ѐ ЧОВЕ́КҲ ОУ᷈МЪ ТА́МѠ МҲ Ѐ Й̀ ДҲША́ТА, А̀ ДЕРЖЍ ОУ᷈МЪ *ОУ̀* СЕБѐ, ДАСѐ ДА НЕ́МА ГРЪ́ШНИ ПО́МЫСЛИ (33)

...такά κάζхва δέκа τζхвέκат ихм, тάмх η δхσέта еа даρζή ихм х᷈ σέπε да νέма γρέσνη πόμησλη (150)

…така казува дека чувекат йум, таму и душета еа даржи йум *у* себе да нема грешни помисли (150);

… А̀МА̀ ТІЕ ХР҃ТЇА́ННИ И᷈МАЛЕ Й̀ НО́СИЛЕ *ОУ̀* НИ́ХНИ ОУ̀СТЫ̀ Й̀ НИ́ХНО СР҃ЦЕ И᷈МА ХР҃ТО́ВО (39)

...амά тιе χριστιάνε ημάλη η νόσιλι х᷈ τέχνι хстά νίχνο σόρτζε ήμε χριστόвх (152)

…ама тие християне имали и носили *у* техни уста нихно сорце име христову (152);

ЗАТОВА̀ Й̀ ХР҃ТО́СЪ *ОУ̀* НИ́ХНИ ДҲ́ШИ Й̀ СЪ́ДЪЛЪ Й̀ ЖИ́ВАЛЪ ХР҃ТО́СЪ Й̀ ЙМЪ ДА́ЛЪ СИ́ЛА Й̀ КРЪ́ПОСТЬ (39)

...ζατхвά η χριστός х᷈ τέχνη дх́ση σιδέл η να ζιвх χριστός η ημ δάл σίла η κρέποστ (152)

…затува и христос *у* техни души сидел и на живу христос и им дал сила и крепост (152);

А̀ КО́И ЧОВЕ́ЦЫ НЕ́МАТЪ ЧИ́СТА ВЪ́РА, ОУ̀ НИ́ХЪ ЖИВЕѐ ДЇА́ВОЛЪ (42)

...α κхτρή τζιλέτζη νέмат τζήστα βέρα, х᷈ τεχ ζιвέе διάβολ (153)

…а кутри чилеци немат чиста вера, *у* тех живее дьавол (153);

А̀ ТІЕ ЛЮ́ТЇИ S ВЪ́РИ Ѡ̀ СТА́ГѠ ЙМА́ЛЕ СТРА́ХЪ Ѡ̀ НЕГѠ̀: ЗА ЩО̀ ВО ОУ̀СТА̀ НО́СИЛЪ МЛ҃ТВИ Й̀ И᷈МАЛЪ БГА *ОУ̀* НЕГО́ВА ДҲША̀ (27)

…амή тίе лих́дη ζвέρхве хт σφετάγο ημάλη στράχ хт νέγх, ζαστό φάφ хстάта мх νόσιл мόлпа η ημάл пόγ х᷈ νέγхвата дх́се (147)

…ами тие льуди зверуве ут сфетаго имали страх ут негу, зашто фаф устата му носил молба и имал бог *у* негувата душе (147).

В единичен случай предлог *у* е заменен в преписа с вариант *о*, което може да се приеме за непоследователност на преписвача на текста.

ЗАЩО̀ ОУ̀ НИ́ХЪ Й̀ ОУ̀ НИ́ХНИ ДҲ́ШЫ СЪДЪ́ЛЪ ХР҃ТО́СЪ (36)

...ζαστό *о* νίχνη дх́сι σιδέл χριστός (151)

…зашто *о* нихни души сидел Христос (151).

За означаване на средство, чрез което се извършва действието; *в*, *на*:

СЕГА̀ ЧОВЕ́ЦЫ КА́КѠ СЛЕ́ПИ НА СЕ́КО SЛО̀ ТРЪ́ЧАТЪ КА́КѠ ТЬ̀ НА СИДЖИ́РИ ПА́ ТЕ ГЬ̀ ВИ́КАТЪ ДА ГЬ̀ ВРЪ́ЗАТЪ, Й̀ ОНЬ̀ ХО́ДАТЪ Й̀ ТРЪ́ЧАТЪ ДА ГЬ̀ ВРЪ́ЗАТЪ ОУ̀ СИДЖИ́РИ (27-28)

…сигά τζιхвέτζη κατό σλέπη νὰ φσέκακвх ζλό ταρτζάτ κάτο τιέ νὰ σιντζήρετ κάтх τζὶ τι γι βίκат δα χη βαρζάт х᷈′ σιντζίρετ (148)

…сига чьувеци като слепи на фсекакву зло тарчат като тие на синджирет кату чи ти ги викат да хи варзат *у* синджирет (148).

Открива се замяна на употребения в изходния текст предлог *у* с предлози *ут* и *на* в преписа на родопски говор с гръцка графика. Причините за замяната могат да са свързани с непознаване на характерните особености на югозападните български говори, залегнали в основата на изходния текст, от страна на среднородопските книжовници или пък с това, че преписвачите са се стремели да направят текста по-разбираем за носителите на местния родопски говор. Има и примери, в които са изпуснати пасажи от изходния текст или отделни думи, включително предлози, вероятно поради слаба езикова грамотност и невъзможност да се преведе кирилският текст, който включва специфични буквени знаци, буквени титли и др.

В няколко примера среднородопският книжовник е проявил творчество и е заменил предлога *у* с *ут* (*от*). Навярно е преценил, че така текстът ще стане по-разбираем за читателите и слушателите от Среднородопието, за чийто говор не е характерна употребата на предлога *у* с представеното в изходния текст значение:

СЛ҃ШАЙТЕ ВЬІЕ ЩО НИКО́И ПА́ТЪ НЕ СѢ МО́ЛИТЕ Б҃Г҃А НѢ СЛ҃ШАТЕ ЩО ВѢ ОУ̂ЧѢ Х҃РТО́СЪ *ОУ̂* С҃ТО́Е ЕѴА́ГГЕЛІЇЕ А̂МѢ ХО́ДИТЕ БЕ́ЗЪ СТРА́ХЪ Б҃ЖЇЙ (27)

…слꙗ́сентє вήє ζастó νήкоη пóт νή са мóлитє μпóгꙗ νη слꙗсéтє стó βη ꙗ́тζη χристóς ꙗт сфетó еυáггелиꙗ αμη χóдитє μпις стрáχ μпóζηη (147)

…слушейте вие зашто никои пот ни са молите богу ни слушете што ви учи христос *ут* сфето еуаггелиу ами ходите бис страх божии (147);

А̂МА̀ ТІЕ С҃ТІИ *ОУ̂* ТЕ́ЖКИ МА́҃КИ ПѢ́АЛЕ ПѢ́СНИ Б҃ЖЇИ (39)

…αμά тιέ сфеттζη ꙗт тέсκη μάκη πέλη πέсνη μпóζηη (152)

…ама тие сфетци *ут* тешки маки пели песни божии (152);

Й̂ ѠЖЕ́ВЕЛЕ СИ́ТЕ ОУ᷈МРЕ́НИ ТА́МѠ *ОУ̂* С҃ТЫ́Й ГРА́ДЪ І̂ЕРꙖСАЛИ́МЪ (38).

…η ꙗζηβέλι βρꙗ́т ꙗμρέληтє τάμꙗ *от* сфетή γράδα ιέρꙗсαλημ (152)

…и уживели врут умрелите таму *от* сфети града Иерусалим (152).

Посочените промени в преписа на родопски говор водят до промени в семантиката на синтактичната конструкция, свързана с употребата на предлозите *у* и *ут* (*от*).

В повече примери предлогът *у* е заменен с предлога *на* – пак в контекст, при който в среднородопските говори не се употребява предлогът *у*:

СЕ́КИИ ДЕ́НЬ ДАВА́ТЕ НА ДЇА́ВОЛА ХЇЛЇА́ДИ: ВА́ШЫ ГРѢ́ШНИ РЕ́ЧИ Й̂ ЗБО́РОВИ Й̂ СИ́ТЕ ВА́ШИ РЕ́ЧИ ГРѢ́ШНИ ГѢ ПИ́ШЕ ДЇА́ВОЛЪ *ОУ̂* НЕГО́ВИ ТЕВТЕ́РИ (27)

…сéκηη δεν δάβατε να διάβολα βάσητε ρέτζη γρέσνη χꙗратή η ζпóροβη η сήτε βάση ρέτζη γρέσνη χη πήσꙗβα διάβολат *να* νέγꙗβητια τεφτέρε (147-148)

…секии ден давате на дьавола вашите речи грешни хурати // и зборови и сите ваши речи грешни хи писува дьаволат *на* негувитьа тефтере (147-148);

Й МѪ̀ ЗАБИ́ЛЕ ОУ̂ РѪ́КИ И ОУ̂ НО́ГИ ГОЛЕ́МИ КЛИ́НЦЫ (37)

…η μѫ ζαμπήλι *να* ρακήτε μѫ η *να* νѫγήτε μѫ γѫλέμη πιρόνε (152)

…и му забили *на* раките му и *на* нугите му гулеми пироне (152);

ЗАТОВА̀ НЕВЪ́РНИТЕ ГѢ̀ ФРЪЛА́ЛЕ *ОУ̂* О᷾ГИНЬ, ДА ЙЗГО́РАТЪ, А̂ О᷾ГИНЬ НЕ МОЖЕ́ЛЪ ДА ГѢ̀ ЙЗГО́РИ (40)

…ζατѫβά βέρνητε χη φάρλελη *να* оган да ηζγѫρέτ, а όган νέ могал да χη ηζгорéва (152)

…затува верните хи фарлели *на* оган да изгурет, а оган не могал да хи изгорева (152);

КО́Й НЕ МИ́ЛѪЕ НИ́ЩО ѠВО́Й ВЪ́КЪ ТІЕ МО́ЖАТЪ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ *ОУ̂* РА́Й, ТА́КА КАЗѪ́Е КО́Й МИ́ЛѪЕ НЕ́ЩО ѠВО́Й ВЪ́КЪ ТІЕ НЕ МО́ЖАТЪ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ *ОУ̂* РА́Й (30)

…коή νη μήλѫβα νιστѫ от βоή βέκ τιέ νη μόζет да флéзат *να* пóзηраι такα каζѫβа коή μήλѫβа нéстѫ ѫт βоή βек τιέ νη мóзет да флéзат *να* пóзηраι ζастó са дѫсмáне μпóгѫ (149)

…кои ни милува ништу от вои век, тие ни может да флезат *на* божирай така казува кой милува нешту ут вои век тие ни может да флезат *на* божирай зашто са душмане богу (149).

С подобна употреба – за означаване на място, към което е насочено действието, предлогът е засвидетелстван и в Тихонравовия дамаскин (РКБЕНО/RKBENO 2012, 509).

А̂ ТІЕ ДЇА́ВОЛИ СѢ̀ МО́ЛИЛЕ НА ХРТ̄А̀, ДА ЙМЪ ДАДѢ̀ ЙЗИ́НЪ, ДА ВЛЕ́ЗАТЪ *ОУ̂* СВИ́НИ; А̂ БЕЗЪ ЙЗИ́НЪ НЕ МО́ЖЕЛЕ ДА ВЛЕ́ЗАТЪ *ОУ̂* СВИ́НИТЕ; КОГА̀ НЕ МО́ЖЕ ДЇА́ВОЛЪ ДА ВЛЕ́ЗЕ БЕЗЪ ЙЗИ́НЪ *ОУ̂* СВИ́НИ; ТО́ Й ХИ́ЧЪ НЕ МО́ЖЕ ДА ВЛЕ́ЗЕ *ОУ̂* КА́ЩА Й̂ *ОУ̂* ДО́МЪ БЖ̄ЇЙ (42)

…пáк тéе диáволе са мóлηлη на χристá да χми даδé ηζην да флéζат *на* сфинiéтѫ, тó χíтζ νι мóζе да флéζе *фаф* кóста η *фáф* δóм пóζηη (153)

…пак тее дьаволе са молили на Христа да хми даде изин да флезат *на* сфиньете аку бес господоф ни може дьавол да флезе *на* сфиниету, то хич ни може да флезе *фаф* кошта и *фаф* дом божии (153).

В случая не става ясно защо среднородопският книжовник е предпочел да замени предлог *у* от изходния текст с нетипичния за родопските говори предлог *на*, вместо с *в* (*фаф*) само в първата част на пасажа.

Засвидетелствани са и други примери, при които употребеният в изходния текст предлог *у* е заменен в преписа на родопски говор с гръцка графика с характерния за местния говор облик *ф* (*фаф*):

ѠХЪ БЕЗѪ́МНЇЙ Й̂ МѪ́ЖИ Й̂ ЖЕ́НИ СИ КѪ́ПАВА̀ТЪ СА́МИ ВЪ́ЧНА МѪ́КА; СА́МИ ВЛА́ЗАТЪ *ОУ̂* О᷾ГИНЬ (28-29)

…ωχ πεσγιѫ́μνη η μѫ́ζε η ζένη σι κѫ́πιѫβατ σαμή βέτζνα μάκα σαμή φλήζατ *φαφ* óγανετ (148)

…ох бесйумни и муже и жени си купьуват сами вечна мака сами флизат *фаф* оганет (148);

КОГА̀ НЕ МО́ЖЕ ДЇА́ВОЛЪ ДА ВЛЕ́ЗЕ БЕЗЪ ЙЗИ́НЪ *ОУ̂* СВИ́НИ; ТО́ Й̂ ХИ́ЧЪ НЕ МО́ЖЕ ДА ВЛЕ́ЗЕ *ОУ̂* КА́ЩА Й̂ *ОУ̂* ДО́МЪ БЖЇЙ (42)

акѫ́ μπες γοσποδοφ νι μόζε διάβολ δα φλέζε να σφινήετѫ, τό χίτζ νι μόζε δα φλέζε *фаф* кόστα η *фάф* δόμ πόζηη (153)

аку бес господоф ни може дьавол да флезе на сфиниету, то хич ни може да флезе *фаф* кошта и *фаф* дом божии (153).

Откриват се примери, при които вероятно поради недобро разчитане на изходния текст в преписа част от текста с нехарактерна за местния родопски говор употреба на предлог *у* е била променена:

Й̂ *ОУ̂* СМРЪ́ДЕНИ ТЕМНИ́ЦЫ ГѢ̀ ЗАТВОРА́ЛЕ Й̂ МНѠ́ГѪ СТІ́И МѪ́ЧЕНИЦЫ *ОУ̂* СМРЪДЕ́НИ ТЕМНИ́ЦЫ СѢ̀ ПРЕСТА́ВИЛЕ (35-36)

…η ονηη σμέρτενη τεβνήτζη χη ζατβάρελη η μλόγѫ σφετή μѫτζενήτζη ѫ σμέρτενη τεβνήτζη σα πριѫστάβελη (151)

…и онии смертени и млогу сфети мученици *у* смертени тевници са прьуштавели (151);

ЙМЪ ВЛЕ́ГОЛЪ БЛѪ́ДНЫЙ ДЇА́ВОЛЪ Й̂ ГѢ̀ ВЛЕ́ЧЕ *ОУ̂* МѪ́КИ ВѢ́ЧНЇИ, А̂ ѺНѢ̀ КА́КѠ СЛЕ́ПИ, ВИ́ДАТЪ ВЕРИ́ГИ Й̂ ОУ̂ЗДЫ ДЇА́ВОЛСКЇЙ (41)

…ή φλέζε πλѫ́δνѫ διάβολ ή̔ χη βλετζέ όνηη κατό σλέπη νι βίδατ βεριѫ́γη η ѫ̔ζδη διάβѫλτζκη (153)

…и флезе блудну дьавол и хи влече, онии като слепи не видат верьуги и узди дьаволцки (153);

НЕ МО́ЖЕ ДЇА́ВОЛЪ ДА ВЛЕЗѢ̀ ПРИ ХРТА: ОУ̂ ВѢ́РНЇИ ХРТЇАНИ ЖИ́ВЕЕ ХРТО́СЪ А̂ КО́И ЧОВЕ́ЦЫ НЕ́МАТЪ ЧИ́СТА ВѢ́РА, ОУ̂ НИ́ХЪ ЖИВЕѢ̀ ДЇА́ВОЛЪ (42-43)

…νη μόζε διάβολ δα φλέζε πρι χριστά νη μόζε διάβολ δα φλέζε *να* βέραν τζιλέκ *να* βέραν χριστιάν ζίφ ε χριστός α κѫτρή τζιλέτζη νέματ τζήστα βέρα ѫ τέχ ζιβέε διάβολ (153)

…ни може дьавол да флезе при христа, ни може дьавол да флезе *на* веран чилек *на* веран християнин жиф е Христос а кутри чилеци немат чиста вера, *у* тех живее дьавол (153)

В отделни примери, при които в изходния текст не е засвидетелствана употреба на предлог *у*, преписвачът е включил предлога в преписа на родопски говор с гръцка графика, макар употребата му да не е характерна за говора. Вероятна причина е неправилното разчитане на текста:

Й̂ БЫ́ЛЪ ЧИ́СТЪ КА́КѠ АГѢ̀ЛЪ БЖЇЙ; Й̂ ТРѢ̀ ДНѢ̀ СѢ̀ДѢЛЪ ПРИ ГЛА́ДНИ А̂РСЛА́НИ *ОУ̂* ѢѪ̈МА ДЛАБО́КА ЗАТВО́РЕНЪ (26-27)

…η πήλ τζης κατѫ́ άγγελ πόζηη η ѫ τρή δνή σιδέλ πρη γλάδνη αρσλάνε ѫ έμα τληπόκα ζατβόρεν (147)

…и бил чис кату ангел божии и *у* три дни сидел при гладни арслане *у*

ема тлибока затворен (147);

ѺЛЕ ЧѮ́ДО ДИ́ВНО Ѝ МНО́ГѮ ГОЛЕ́МО! ТА́КОВЇИ СИ́ЛНЇИ Ѝ СТРА́ШНИ А̀РСЛА́НИ, Ѝ *ѾУ* ТРЬ̀ ДНЬ̀ ГЛА́ДНИ НЕ ГО̀ ЙЗЕ́ЛЕ, А̀МЬ̀ МѮ СѢ̀ ПОКЛОНИ́ЛЕ Ѝ НО́ГИ МѮ̀ ЛИЗА́ЛЕ (26)

…ολελε τζϧ́δϧ δήβνϧ η μλόγϧ γϧλέμϧ τακίβα αρσλάνε στράσνη η *ϧ* τρί δνη γλάδνη αμή μϧ σα πϧκλϧνήλη η νϧγίτε μϧ λήζαλη (147)

…олеле чуду дивну и млогу гулему такива арслане страшни и *у* три дни гладни ами му са пуклунили и нугите му лизали (147).

Може да се предположи, че във втория пример наличието на буквена титла ѾУ е затруднило преписвача при разчитането на изходния текст, поради което е заменил буквеното съчетание в текста на родопски диалект с предлог ѫ (у).

В отделни случаи, вероятно поради недобро разчитане на изходния текст, преписвачът е променил цял пасаж, като в преписа е отпаднала употребата на предлог *у*:

ОУ҃МЪ ДОВО́ДИ *ОУ̀* ЧОВЕ́ЦЫ Ѝ А̀ГГ҃ЛЫ Ѝ ДЇА́ВОЛИ; НЕЗАѮ́ЗДЕНЪ ОУ҃МЪ ДОВО́ДИ НА ЧОВЕ́ЦЫ ДЇА́ВОЛИ (32)

…τϧγάφ νήχνι ιϧμ νέζασϧζτεν χόδι πο λόσι η γρέσνι πόμισλη γιϧμ τα βόδι αγγελη η διάβολη (150)

…тугаф нихни йум незасузтен ходи по лоши и грешни помисли йум та води ангели и дьаволи (150).

Открива се единична употреба в изходния текст на предлога *во*, който също е характерен за езика на произведенията на Йоаким Кърчовски, наред с варианта *въ*. Засвидетелствани са пет негови значения (Цойнска/Tsoynska 1979, 234), но в проучвания препис на родопски говор с гръцка графика среднородопският книжовник го е заменил с вариант *фаф*:

ИМАЛЕ СТРАХЪ ѾУ НЕГѾ: ЗА ЩО̀ *ВО* ОУ̀СТА̀ НО́СИЛЪ МЛ̄ТВИ Ѝ И҃МАЛЪ БГ̄А *ОУ̀* НЕГО́ВА ДѮ̀ША̀ (27)

…ημάλι στράχ ϧτ νέγϧ, ζαστό *φαφ* ϧστάτα μϧ νόσιλ μόλπα η ημάλ πόγ *ϧ* νέγϧβατα δϧ́σε (147)

…имали страх ут негу, защото *фаф* устата му носил молба и имал бог *у* негувата душе (147).

Заключение

Представените данни за употребата на предлога *у* и замяната му с други предлози в преписа на словото на пророк Даниил в Райковския дамаскин – среднородопски възрожденски писмен паметник, са допълнение към фактологията за създаването на среднородопската дамаскинска книжнина от средата на XIX в. Съпоставените граматични особености на преписа с тези на изходния текст, в основата на който са залегнали югозападни български говори, изяснява въпроси относно възникването и разпространението на българската дамаскинска книжнина в райони на българското езиково землище, отдалечени от големите български културни и просветни центрове през Въз-

раждането. Това касае като цяло книжовната дейност в Среднородопието. Виден е стремежът на преписвача да предаде дословно текста от първоизточника, но в редица случаи са налице промени, с които се цели да се направи той по-разбираем за носителите на местните български говори.

Литература

БДА ОТ IV, 2016. *Български диалектен атлас*. Обобщаващ том IV. Морфология. София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“.

БДА, 1966. *Български диалектен атлас*. Т. 2. Североизточна България. Част първа – Карти. Част втора – статии, коментари, показалци. София: Издателство на БАН.

БДА, 1975. *Български диалектен атлас*. Т. 3. Югозападна България. Част първа – Карти. Част втора – статии, коментари, показалци. София: Издателство на БАН.

БДА, 1981. *Български диалектен атлас*. Т. 4. Северозападна България. Част първа – Карти. Част втора – статии, коментари, показалци. София: Издателство на БАН.

БЕР, 1971. *Български етимологичен речник*. Т. 1, А – З. София. Издателство на БАН.

Димитрова, М., 1998. Към въпроса за новобългарските преводи на дамаскинови слова. В: Милтенова, А., Ангушева-Тиханова, А. (ред.). *Медиевистика и културна антропология. Сборник в чест на 40-годишната творческа дейност на проф. Донка Петканова*, с. 442 – 451. София: Мнемозина. ISBN 954-8829-10-X.

Димитрова, М., 2015. Езикови вариации в късната проповед (XIX в.). Проблеми на издаването и включването в лексикални тезауруси. В: *Информатика, граматика, лексикология*, с. 123 – 136. София: Графис – Ал. Жеков.

Митринов, Г., 2021. Диалектни особености на Словото на пророк Даниил в Райковския дамаскин. *Българска реч*, № 2, с. 121 – 129. ISSN 1310-733X.

Митринов, Г., 2022. За граматичните промени в късните адаптации на недамаскинови слова през XIX век при употребата на местоименни форми (Райковски дамаскин). *Български език*, т. 69, № 4, с. 55 – 67. ISSN 0005-4283.

Митринов, Г., 2025. Още за замяната на неродопски диалектни особености в словото на пророк Даниил от Райковския дамаскин. *Български език*, т. 72, № 2, с. 37 – 49. ISSN 0005-4283.

Младенов, М. Сл., 1987. Тревогата в мене беше голяма. В: *Между диалектното и книжовното*, с. 117 – 119. София: Наука и изкуство.

Младенов, М. Сл., 2008. Ятовата граница в светлината на нови данни (Към въпроса за диалектното разчленение на българския език). В: *Диалектология, балканистика, етнолингвистика. Лингвистично наследство*, с. 104 – 123. София. УИ „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-2684-7.

РКБЕНО, 2012. *Речник на книжовния български език на народна основа от XVII век (върху текста на Тихонравовия дамаскин)*. София: Валентин Траянов. ISBN 978-954-9928-62-4.

Стойков, Ст., 1993. *Българска диалектология*. София: Издателство на БАН. ISBN 954-430-161-5.

Стоянов, Ст., 1980. *Граматика на българския книжовен език*. София: Наука и изкуство.

Цойнска, Р., 1979. *Езикът на Йоаким Кърчовски*. София. Издателство на БАН.

Шимко, Ив., 2021. Към възприемането на първите български печатни произведения в късните дамаскини. *Българска реч*, № 2, с. 65 – 74. ISSN 1310-733X.

REFERENCES

BDA OT IV, 2016. *Balgarski dialekten atlas*. Obobshtavasht tom IV. Morfologia. Sofia: Izdatelstvo na BAN „Prof. Marin Drinov".

BDA, 1966. *Balgarski dialekten atlas*. Vol. 2. Severoiztochna Bulgaria. Chast parva – Karti. Chast vtora – statii, komentari, pokazaltsi. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

BDA, 1975. *Balgarski dialekten atlas*. Vol. 3. Yugozapadna Bulgaria. Chast parva – Karti. Chast vtora – statii, komentari, pokazaltsi. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

BDA, 1981. *Balgarski dialekten atlas*. Vol. 4. Severozapadna Bulgaria. Chast parva – Karti. Chast vtora – statii, komentari, pokazaltsi. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

BER, 1971. *Balgarski etimologichen rechnik*. Vol. 1, A – Z. Sofia. Izdatelstvo na BAN.

Dimitrova, M., 1998. Kam vaprosa za novobalgarskite prevodi na damaskinovi slova. In: Miltenova, A., Angusheva-Tihanova, A. (Eds.). *Medievistika i kulturna antropologia. Sbornik v chest na 40-godishnata tvorcheska deynost na prof. Donka Petkanova*, pp. 442 – 451. Sofia: Mnemozina. ISBN 954-8829-10-X.

Dimitrova, M., 2015. Ezikovi variatsii v kasnata propoved (XIX v.). Problemi na izdavaneto i vklyuchvaneto v leksikalni tezaurusi. In: *Informatika, gramatika, leksikologia*, pp. 123 – 136. Sofia: Grafis – Al. Zhekov.

Mitrinov, G., 2021. Dialektni osobenosti na Slovoto na prorok Daniil v Raykovskia damaskin. *Balgarska rech*, № 2, pp. 121 – 129. ISSN 1310-733H.

Mitrinov, G., 2022. Za gramatichnite promeni v kasnite adaptatsii na nedamaskinovi slova prez XIX vek pri upotrebata na mestoimenni formi (Raykovski damaskin). *Balgarski ezik*, vol. 69, № 4, pp. 55 – 67. ISSN 0005-4283.

Mitrinov, G., 2025. Oshte za zamyanata na nerodopski dialektni osobenosti v slovoto na prorok Daniil ot Raykovskia damaskin. *Balgarski ezik*, vol. 72, № 2, pp. 37 – 49. ISSN 0005-4283.

Mladenov, M. Sl., 1987. Trevogata v mene beshe golyama. In: *Mezhdu dialektnoto i knizhovnoto*, pp. 117 – 119. Sofia: Nauka i izkustvo.

Mladenov, M. Sl., 2008. Yatovata granitsa v svetlinata na novi danni (Kam vaprosa za dialektnoto razchlenenie na balgarskia ezik). In: *Dialektologia, balkanistika, etnolingvistika. Lingvistichno nasledstvo*, pp. 104 – 123. Sofia. UI „Sv. Kliment Ohridski". ISBN 978-954-07-2684-7.

RKBENO, 2012. *Rechnik na knizhovnia balgarski ezik na narodna osnova ot XVII vek (varhu teksta na Tihonravovia damaskin)*. Sofia: Valentin Trayanov. ISBN 978-954-9928-62-4.

Shimko, Iv., 2021. Kam vazpriemaneto na parvite balgarski pechatni proizvedenia v kasnite damaskini. *Balgarska rech*, № 2, pp. 65 – 74. ISSN 1310-733H.

Stoyanov, St., 1980. *Gramatika na balgarskia knizhoven ezik*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Stoykov, St., 1993. *Balgarska dialektologia*. Sofia: Izdatelstvo na BAN. ISBN 954-430-161-5.

Tsoynska, R., 1979. *Ezikat na Yoakim Karchovski*. Sofia. Izdatelstvo na BAN.

ДОЦ. Д-Р ГЕОРГИ МИТРИНОВ
Българска академия на науките
Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин"
Секция за история на българския език
София, България
E-mail: g_mitrinov@abv.bg

ASSOC. PROF. GEORGI MITRINOV, PHD
Bulgarian Academy of Sciences
Institute of Bulgarian Language "Prof. Lyubomir Andreychin"
Section for the History of the Bulgarian Language
Sofia, Bulgaria
E-mail: g_mitrinov@abv.bg

МИЗИЙСКИЯТ ЕЗИКОВ АРЕАЛ В БЪЛГАРИЯ ВЪВ ФОКУСА НА СЛАВИСТИКАТА И БАЛКАНИСТИКАТА

КРАСИМИРА КОЛЕВА
МЕЛИТОПОЛСКИ ДЪРЖАВЕН ПЕДАГОГИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ „БОГДАН ХМЕЛНИЦКИ“
МЕЛИТОПОЛ – ЗАПОРОЖИЕ, УКРАЙНА

THE MOESIAN LINGUISTIC AREA IN BULGARIA IN THE FOCUS OF SLAVIC AND BALKAN STUDIES

KRASIMIRA KOLEVA
MELITOPOL STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY "BOGDAN KHMELNYTSKY"
MELITOPOL – ZAPORIZHIA, UKRAINE

Abstract: The object of the study is the densely populated and ethnically mixed area of the Moesian o-dialects (95 settlements in North-East Bulgaria and 10 positions from the so-called "Zagore Wedge" in the southern part of the Eastern Balkan mountain range). The analysis is based on systematic field work over many years by Slavists and the author using the traditional "Programme for the collection of material for the Bulgarian dialect atlas" (1955), the modern complex digital programme for the Kleiner Balkansprachatlas (1996 – 1997), and takes into account the methodology of areal linguistics.

Keywords: Balkan dialectology, areal linguistics, Moesian dialects

Мизия (по името на тракийското племе *мизи*) е историко-географска област между долния Дунав (Истър), Стара планина (Хемус) и Черно море (Евксински понт). Преобладаващата ѝ част днес е в границите на Република България, а Северна Добруджа е в пределите на Румъния, но името не се свързва с административен или политически контекст. Както е известно, засвидетелствано е в римско време. В научната традиция то се използва като маркер на територия, част от Източната Римска империя, населена със славянски племена след 4. век и с Аспаруховите прабългари от края на 70-те – началото на 80-те години на 7. век. В нашия лингвистичен дискурс в мизийския ареал живее компактно старо местно българско население. От територията на архаичните мизийски говори започва основният изоглосен сноп с посока североизток – югозапад, свързващ диалектите на българския език в етническите му граници, доказателство за единството му в миналото и днес.

Поради миграционни процеси от различен характер днешният ареал на мизийските говори е стеснен и не е затворен.

Във фокуса на изследването е гъсто населената и етнически смесена територия на мизийските *о*-диалекти (95 селища в Североизточна България и 10 пункта от т.нар. „загорски клин“ в южната част на Източните Балкани). Анализът е резултат от дългогодишна системна теренна работа на редица слависти и балканисти и на участието ми в национални и международни научни проекти. Емпиричният материал е записан по традиционната академична „Програма за събиране на материал за българския диалектен атлас“ (1955) и по комплексната е-програма за Kleiner Balkansprachatlas (1996 – 1997). Приложена е методологията на ареалната лингвистика.

Балканистиката като комплексна интердисциплинарна хуманитарна дисциплина е сравнително ново научно направление. Славистиката има подълги традиции, а диалектологията се развива значително след Първата световна война. Езиковите теренни проучвания на Балканите се осъществяват от слависти, които до началото на XX век работят главно по научни проекти на двата големи научни центъра по онова време – Виенската академия на науките и Руската академия на науките.

Българският език като славянски и централен в балканския езиков съюз са обект на изследване през XX век от слависти, като Юрий Венелин, Виктор Григорович, Ватрослав Ягич, Ватрослав Облак.

Редица български книжовници, сред които Неофит Рилски, Христодул Сичан-Николов, Гаврил Кръстевич, Партений Зографски, Петко Славейков, Марин Дринов, също имат принос за проучването на българските диалекти.

Характерен за целия просвещенски период е интересът към корените, към „старината“ и идеята за славянското единство, но липсва системен подход.

В края на 19. и началото на 20. век учени от европейски мащаб, като Константин Иречек и особено Любомир Милетич, Беньо Цонев, Александър Теодоров-Балан и Димитър Матов, започват системни проучвания на българските говори и подготвят школа. Техните ученици и последователи – Стефан Младенов, Кирил Мирчев, Цветан Тодоров и др. – продължават изследванията. Това е началото на диалога между учените, който се оказва много продуктивен за науката.

Периодът от края на 19. до началото на 21. век е характерен с динамика не само в езиковите процеси, но и в методологията на проучванията. През втората половина на миналия век българската диалектология се превръща във водеща в славистиката и балканистиката в резултат на усилията на Стойко Стойков, който поставя началото на ареалните изследвания на българския език. Неговите ученици Максим Славчев Младенов, Тодор Бояджиев, Иван Кочев, Христо Холиолчев, Василка Радева и др., които също приобщават към школата на Стойко Стойков следващото поколение слависти, доразвиват мащабния проект за проучването на българския език в контекста на единството на диалектите му в етническите граници на езика на Балканите.

Тук представям хронологията на този своеобразен диалог върху материал от едни от най-важните за историята на славистиката и балканистиката български говори – мизийските.

Във фундаменталния си труд за източните български говори Любомир Милетич класифицира езика на местното българско население в два основни типа *о*-диалект (североизточен диалект) и *ът*-диалект (югоизточен диалект) въз основа на членната морфема за мъжки род (Miletič 1903). Ученият проучва североизточните говори цялостно. Той вече е изследвал Чергедските молитви на седмоградските българи. За него *о*-говорите в Дунавската равнина, в Шуменско, Съртовете и др. са стари, автохтонни, някога обхващали цяла Мизия – от Черно море до р. Искър на запад. Разпространението на *о*-говора в Южна България по посока на Одрин и в Странджа той смята за ново и го нарича „загорски“ клин в Странджа и Тракия.

Милетич разглежда източните български говори отново две години след излизането на „Das Ostbulgarische“ (Милетич 1905) след публикуването на „Диалектни студии. Поправки и допълнения към Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“ от Беньо Цонев (Цонев/Tsonev 1904). Дискусията между двамата диалектолози за границата между източните и западните български говори и за характерните им особености поставя на дневен ред и въпроса за основната диалектна делитба на българския език, за миграционните процеси върху българското езиково землище и свързаните с него езикови изменения.

Георги Попиванов възприема класификацията на Милетич и Цонев и в допълнението си към Милетичевия труд използва термина *шуменски говор* (Попиванов/Popivanov 1940).

Въз основа на данните от Българския диалектен атлас (БДА/BDA 1966) се ревизират отделни схващания и на Милетич, и на Цонев по темата. Вече не може да се говори за „рупаланщини“ в Северна България (според Б. Цонев) или за „загорски“ клин в Южна България (според Л. Милетич), за южни преселници на север и за северни – на юг, тъй като североизточнобългарският и югоизточнобългарският *о*-говор не са откъснати един от друг, а чрез *о*-говора на селата, намиращи се по старопланинските проходи, образуват неразкъсваемо единство/континуум/цялостен ареал на източнобългарско *о*-наречие, което трудно можем да се отдели както от балканските, така и от тракийските говори (Кочев/Kochev 1991, 77 – 78).

В обобщаващия си труд върху българските диалекти от 1968 г. Стойко Стойков се придържа към класификацията на Милетич. В характеристиката за мизийските говори е очертан стесненият ареал на тези североизточни говори, без да се посочва детайлната им класификация. За основен техен представител е посочен шуменският говор в границите, очертани от Милетич – „Шуменско, Съртовете на изток, в селата Каспичан, Кюлевча, Марковча и пр.“ (Стойков/Stoykov 1993, 105). Ученият подчертава, че „като типичен мизийски диалект той пази най-добре старите им характерни особености“ (пак

там). Вече се споменава, че шуменският говор е представен като сартски и същински шуменски.

Монографията на Иван Кочев „Гребенският говор в Силистренско“ излиза през 1969 г. (Кочев/Kochev 1969). В нея се очертават границите между *гребенския* и *капанския* говор в мизийския ареал – термини, свързани с етнографски, а не с териториални характеристики.

В комплексното изследване на Добруджа през 1970 – 1971 г. Максим Сл. Младенов прави класификация на разпространените в ареала говори от мизийски тип, посочвайки четири подтипа: *гребенски, капански* (етнографски названия), *шиковски* (в Силистренско) и *шуменско-преславски* в с. Нова Черна, Тутраканско, и Соколово, Добричко (Младенов/Mladenov 1974, 397). Тази класификация е илюстрирана с особености на всички езикови равнища в съпоставителен план, без да се описват поотделно тези говорни подтипове. Няма сведения и за селищата, откъдето са се преселили тези мизийци. Известно е обаче, че наименованието *шиковци* (< частицата за бъдеще време), споменато от Милетич, назовава преселниците от Сърта на североизток (Касабов/Kasabov 2012, 37 – 50).

За първи път в диалектологията се обособява *шуменско-преславски подтип*, различен, както се подразбира, от сартския.

Максим Младенов очертава и ареала на капанския говор в Разградско в следващото комплексно проучване на Североизточна България през 1974 – 1977 г., посветено на капанците (Младенов/Mladenov 1985, 311 – 312).

Обобщаващият том на Българския диалектен атлас включва: встъпителна част (БДА/BDA 1988) и три части – Фонетика, Акцентология и Лексика – с 367 карти, коментари и показалци (БДА/BDA 2001). Той дава пространствения модел на българския език на диалектно равнище. Това е точна, подробна и прецизна картина на българските диалекти от цялата езикова територия, а не приблизителна и най-обща представа, която съществува до създаването на БДА.

В най-новата Карта на диалектната делитба на българския език (Карта БАН/Karta BAN 2014) днешните мизийски говори са уточнени като *източномизийски*, което препраща към по-старата и по-широка териториална картина в географската област Мизия, простираща се и на запад от ятовата зона. От север на юг диалектните типове са:

– *гребенски говор* – по долното течение на р. Дунав (Русенско, Силистренско), *капански говор* – в Лудогорието (Разградско);

– *шуменски говор* – от Шуменското плато до Преславския балкан (Шуменско, Преславско);

– *сартски* – в Сартовете – Мадарско – Провадийското плато (Новопазарско, Провадийско).

Диалектите по южните склонове на Източна Стара планина са маркирани като подбалкански. Присъствието на мизийско население в Севернокарнобатско (т. нар. загорци) не е отбелязано специално.

Проучвайки продължително и подробно всеки пункт в центъра на мизийския ареал – Шуменския край (територия, която включва географски райони с ясни граници), и изучавайки езика и културата на населението му, предлагам по-детайлна характеристика, която се опира на убеждението, че езиковите и вътрешноезиковите граници представляват и естествени граници. Миграционните процеси, ако не са документирани, могат да се установяват по данните на патриархалния език (спомените за рода, унаследената антропонимна система, традиционните практики, които се описват с репертоара на домашния/майчиния език). При анкетиране на възрастни хора тези данни са лесно разпознаваеми.

Естествените граници в изследвания регион са високите плата и големите реки, чиито долини са гъсто населени.

Източната част на Дунавската равнина има най-голяма площ в сравнение с останалите два дяла и се отличава от тях с разнообразния си платовидно-хълмист релеф и с по-голямата си надморска височина (Лилякското плато – 517 м, Шуменското плато – 502 м, Мадарското плато – 431 м, Провадийското плато – 389 м).

Границата между Дунавската равнина и Предбалкана преминава по вододела между Голяма река и Черни Лом и нейния вододел спрямо левия приток на река Врана – Лилякска река. Оттук на изток е северният склон на Преславската планина, след това по южната периферия на долината на река Камчия се достига до Черно море.

В ареала протичат две големи реки – Камчия, единствената старопланинска река, която се влива в Черно море, и Врана, която е неин ляв приток.

Река Камчия се образува от сливането на реките Голяма (лява) Камчия и Луда (дясна) Камчия. Протича в източна посока в широка долина между Авренското (Момино) плато на север и Камчийската планина на юг. По долината ѝ се прокарва границата между Дунавската равнина и Предбалкана. Басейнът на реката на северозапад и север граничи с басейна на река Русенски Лом и Провадийска река, на запад – с басейна на река Янтра, а на юг – с басейна на река Тунджа и реките Айтоска, Хаджийска, Двойница и Фъндъклийска, вливащи се в Черно море. Басейнът на Камчия обхваща части на шест области в България – южните части на Варненска и Шуменска област, най-северните части на Бургаска област (Карнобатско, Сунгурларско), източната част на Търговищка област (част от Герлово и течението на р. Врана), североизточната част на Сливенска област (част от Герлово) и най-южните окрайнини на Разградска област (Лудогорието).

Река Врана пресича в североизточно направление западната част на Преславската планина с дълбок пролом. След пролома долината ѝ става широка и тя постепенно завива на югоизток. В долното си течение протича по южното подножие на Шуменското плато. Влива се отляво в река Голяма Камчия до село Хан Крум.

В центъра на ареала е Шуменското плато. На север е Лилякското плато, на югоизток – Каспичанско-Провадийските съртове (< тур. ‘плато’). На югозапад – Преславската планина, а на северозапад – Върбишката планина. Между тях протичат Врана и Камчия (Камчийската долина). Котловината между Преславската и Върбишката планина е Герлово, която се свързва с Ришката котловина, по която става преселването на загорците (Географски речник/Geografski rechnik 1980).

Това е макроареалът на шуменския говор. Концентрацията на старото местно население в Съртовете и между Шуменското плато и Преславската планина дава основание да се очертаят два микроареала – *съртски* и *шуменско-преславски* без рязка граница между тях.

Ако се направи класификация на шуменския говор, като се имат предвид и микроареалите на запад – северозапад, може да се използва териториалното деление по водните граници, които са добре очертани. Мизийските диалекти в тези по-широки граници, в които има и смесено население, могат да се определят като *камчийски* (*горно-* и *долнокамчийски*). Това е възможна класификация по аналогия на подялбата на югозападните български говори по течението на р. Вардар на горно- и долновардарски, към която се придържа Стоян Романски в изследването си „Долновардарският говор“, издадено през 1932 г.

С оглед терминологично единство в синхронен план се придържам към установената двудялба на шуменския говор на шуменски и съртски, но приемам центърът на макроареала да бъде по-точно определян като *шуменско-преславски тип*.

В 10 пункта от т. нар. „загорски клин“ в южния дял на Източна Стара планина диалектът на българското население е мизийски *о*-говор.

Комплексното проучване през 2006 г. на селата между Карнобат и Сунгурларе – Зимен, Сигмен, Невестино, Искра, Огнен, Лозарево, Костен, Климаш, Прилеп и Подвис – дава възможност за анализ на днешната езикова ситуация половин век след експедицията за първия том на Българския диалектен атлас (БДА/BDA 1964). В него повечето от тях са изследвани като селища със старо българско автохтонно население по данни на Любомир Милетич, който в края на XIX век „главно въз основа на наречието“ посочва, че това са „преселници от Провадийско и Шуменско“, и ги причислява към селищата от т.нар. „загорски клин“ с посока североизток – югоизток (Милетич/Miletich 1903, 1989). Според учения на изток от ятовата граница има два типа говори, различаващи се на първо място по изговора на членната морфема за мъжки род: *о-мизийски диалект* на североизток и *ът-балкански диалект* на югоизток. Разпространението на *о*-говора в Южна България с посока Одрин и в Странджа е ново и очертава т. нар. *загорски клин* в Странджа и Тракия. Началото му е през 15. – 16. век (Гандев/Gandev 1972), когато се датира преселването на „полянците“ от Дунавската равнина в Задбалканското поле, където те започват да се наричат „загорци“. След публикуването на „Das Ostbulgarische“ между автора ѝ – Любомир Милетич – и опонента му –

Беньо Цонев – се разгръща дискусия (Цонев/Tsonev 1904; Милетич/Miletich 1905). По данните за БДА става ясно, че не може да се говори за „рупаланщини“ в Северна България (според Б. Цонев) или за „загорски клин“ в Южна България (според Л. Милетич), за южни преселници на север и за северни – на юг, тъй като североизточнобългарският и югоизточнобългарският *о*-говор не са откъснати един от друг, а чрез *о*-говора на селата по проходите в Източна Стара планина те образуват непрекъснат ареал на източнобългарско *о*-наречие. То трудно може да се отдели както от балканските, така и от тракийските говори. Съвременната наука доказва, че редица черти, за които спорят двамата учени, не са разгледани от тях като израз на по-обща закономерност, характерна в миналото за по-старите периоди от развитието на езика – вокално-консонантното взаимодействие (Кочев/Kochev 1991, 76 – 78). Модерната ареална лингвистика, развивайки фундаменталните проучвания на двамата диахронисти и диалектолози, прецизира класификацията на говорите в българския диалектен континуум и дава възможност да се очертае характеристиката на говорната група на загорците в контактната зона на североизточните и югоизточните говори (Бояджиев/Boyadzhiev 1991; Сакар/Sakar 2002), да се открояят вътрешнодиалектните им различия (БДА/BDA 1964) и да се направи паралел с останалите български говори (БДА/BDA, т. 1 – 3, 2001).

Като имам предвид публикациите и данните от терена, лично събрани на експедиции в Шуменския край и в селищата със загорци в Карнобатско, Сунгурларско и Странджа през периода 2000 – 2006 г., прилагайки интердисциплинарен подход, очертавам загорския микроареал между Сунгурларе и Карнобат като континуант на шуменския говор на север от Балкана.

Данните от трите синхронни среза (края на 19., средата на 20., края на 20./началото на 21. век) показват динамиката и статиката в диалекта, който споделя тенденциите на българския език по цялата му територия и същевременно има вътрешен развой. На границата на две столетия (и хилядолетия) трендът е особено интересен. Той има значение не само за описанието на явленията в микроареала, но и в макроареала, като се има предвид специфичната демографска и социолингвистична характеристика на този край. Езиковите факти са съпоставими с резултатите от миграционните процеси на Балканите и дават отговор на по-широк кръг въпроси, свързани с вътрешноезиковите граници, интерференцията, преходните и смесените говори. Те са ключ за решаването на спорни и недоизяснени проблеми от сферата на етнологията и културната антропология.

Проучваните селища са със старо смесено население. Те са възникнали в резултат на принудителни масови преселвания от мизийския ареал през първите векове на турското робство. Причините са: въстанията, непрекъснатите войни на Османската империя с европейските страни и турската колонизация в Лудогорието и Тозлука, довела до обезбългаряването им. Чрез непрекъснати постепенни преселвания на юг през балканските проходи при с. Ас-

парухово (Ченге) и при с. Риш (Чълъкавак) много преселници от Шуменско и Провадийско се настаняват в Тракия чак до Одринско, в Бургаско и в Странджа. Това са т. нар. „загорци“. Такива загорци се срещат в Карнобатско и Айтоско по пътя, по който е станало преселването им от север на юг. Езиковият и етноложкият анализ (БДА/BDA 1964; Стойков/Stoykov 1993) установяват, че през XV – XVI век компактно българско население „полянци“ преминава от Северна България през лесно проходимите пътища на Източна Стара планина и се заселва в Карнобатско (Подвис, Прилеп, Костен, Лозарево, Климаш, Невестино, Сигмен, Искра, Огнен и Терзийско), в Сливенско (Трапоклово, Драгоданово и Горно Александрово), в Ямболско (Стралджа, Зимница), в Бургаско (Караново и Русокастро) и по северните склонове на Странджа (Черноморец, Росен, Извор и Зидарово).

При проучванията на Карнобатския край за Българския диалектен атлас са включени две села: Скала (2579) в Сунгурларско и Сигмен (2599) в Карнобатско. Различията между тях и загорските селища са факт, който показва границите на т.нар. „загорски клин“ на запад и на юг. Извън обсега на атласа са останали няколко села, за които днес има етноложки данни за присъствието на загорци – Венец, Вълчин и Зимен.

С този микроареал се разширява ареалът на шуменския говор, а ареалната характеристика на Мизия става пълна и прецизна (Колева/Koleva 2014).

Литература

БДА, 1964. *Български диалектен атлас. Т. I. Югоизточна България. Част I. Карти. Част II. Статии, коментари, показалци.* София: БАН.

БДА, 1966. *Български диалектен атлас. Т. II. Североизточна България. Част I. Карти. Част II. Статии, коментари, показалци.* София: БАН.

БДА, 1988. *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Встъпителна част.* София: БАН.

БДА, 2001. *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. Т. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика.* София: БАН.

Бояджиев, Т., 1991. *Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска Тракия)*. София: БАН.

Гандев, Хр., 1972. *Българската народност през XV век. Демографско и етнографско изследване.* София: Наука и изкуство.

Географски речник, 1980. Мичев, Н., Михайлов, Ц., Вапцаров, И., Кираджиев, Св. *Географски речник на България.* София: Наука и изкуство.

Карта БАН, 2014. *Карта на диалектната делитба на българския език.* София: АИ „Марин Дринов“.

Касабов, Й., 2012. Шиковци като хърцои в Южна Добруджа. В: Гоев, А. (ред.). *Народна култура на балканджиите*, т. 9, с. 37 – 50. Габрово: АЕК „ Етър“. ISBN 978-954-400-788-1.

Колева, Кр., 2014. *Шуменският говор.* Шумен: УИ „Еп. Константин Преславски“.

Кочев, Ив., 1969. Гребенският говор в Силистренско. *Трудове по българска диалектология*, кн. V, София: БАН.

Кочев, Ив., 1991. Любомир Милетич и проблемите на българското езикознание. *Македонски преглед*, № 2, с. 73 – 79.

Милетич, Л., 1905. Източнобългарските говори. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, кн. 21, с. 1 – 102. София: Българско книжовно дружество.

Милетич, Л., 1989. *Източните български говори.* София: БАН.

Младенов, М. Сл., 1974. Характеристика на говорите [в Добруджа]. В: Василева, М. (ред.). *Добруджа. Етнографски, фолклорни и езикови проучвания*, с. 396 – 426. София: Наука и изкуство.

Младенов, М. Сл., 1985. Характеристика на капанския говор. В: Тодоров, Д. (ред.). *Капанци. Бит и култура на старото население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания*, с. 311 – 338. София: БАН.

Попиванов, Г., 2002. Особености на шуменския говор. Допълнение към описанието му в „Das Ostbulgarische“ на проф. Л. Милетич. *Сборник на БАН*, т. 34, с. 329 – 468. София: БАН.

Сакар, 2002. *Сакар. Етнографско, фолклорно и езиково изследване*. Ред. Е. Мицева. София: АИ „Проф. Марин Дринов“. ISBN 954-430-910-1.

Стойков, Ст., 1993. *Българска диалектология.* София: БАН.

Цонев, Б., 1904. Диалектни студии. Поправки и допълнения към Милетичевата книга „Das Ostbulgarische“. *Сборник за народни умотворения, наука и книжнина*, т. 20, с. 1 – 96. София: БАН.

REFERENCES

BDA, 1964. *Balgarski dialekten atlas. Vol. I. Yugoiztochna Bulgaria. Part I. Karti. Part II. Statii, komentari, pokazaltsi*. Sofia: BAN.

BDA, 1966. *Balgarski dialekten atlas. Vol. II. Severoiztochna Bulgaria. Part I. Karti. Part II. Statii, komentari, pokazaltsi*. Sofia: BAN.

BDA, 1988. *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Vstapitelna chast*. Sofia: BAN.

BDA, 2001. *Balgarski dialekten atlas. Obobshtavasht tom. Vol. I – III. Fonetika. Aktsentologia. Leksika*. Sofia: BAN.

Boyadzhiev, T., 1991. *Balgarskite govori v Zapadna (Belomorska) i Iztochna (Odrinska Trakia)*. Sofia: BAN.

Gandev, Hr., 1972. *Balgarskata narodnost prez XV vek. Demografsko i etnografsko izsledvane*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Geografski rechnik, 1980. Michev, N., Mihaylov, Ts., Vaptsarov, I., Kiradzhiev, Sv. (eds.). *Geografski rechnik na Bulgaria*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Karta BAN, 2014. *Karta na dialektnata delitba na balgarskia ezik*. Sofia: AI „Marin Drinov“.

Kasabov, Y., 2012. Shikovtsi kato hartsoi v Yuzhna Dobrudzha. In: Goev, A. (ed.). *Narodna kultura na balkandzhiite*, vol. 9, pp. 37 – 50. Gabrovo: AEK „Etar“. ISBN 978-954-400-788-1.

Kochev, Iv., 1969. Grebenskiyat govor v Silistrensko. *Trudove po balgarska dialektologia*, vol. V, Sofia: BAN.

Kochev, Iv., 1991. Lyubomir Miletich i problemite na balgarskoto ezikoznanie. *Makedonski pregled*, № 2, pp. 73 – 79.

Koleva, Kr., 2014. *Shumenskiyat govor*. Shumen: UI „Ep. Konstantin Preslavski“.

Miletič, L., 1903. Das Ostbulgarische. *Südslavische Dialektstudien*, S. 65 – 145. Wien: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.

Miletich, L., 1905. Iztochnobalgarskite govori. *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina*, vol. 21, pp. 1 – 102. Sofia: Balgarsko knizhovno druzhestvo.

Miletich, L., 1989. *Iztochnite balgarski govori*. Sofia: BAN.

Mladenov, M. Sl., 1974. Harakteristika na govorite [v Dobrudzha]. In: Vasileva, M. (ed.). *Dobrudzha. Etnografski, folklorni i ezikovi prouchvania*, pp. 396 – 426. Sofia: Nauka i izkustvo.

Mladenov, M. Sl., 1985. Harakteristika na kapanskia govor. In: Todorov, D. (ed.). *Kapantsi. Bit i kultura na staroto naselenie v Severoiztochna Bulgaria. Etnografski i ezikovi prouchvania*, pp. 311 – 338. Sofia: BAN.

Popivanov, G., 2002. Osobenosti na shumenskia govor. Dopalnenie kam opisanieto mu v „Das Ostbulgarische“ na prof. L. Miletich. *Sbornik na BAN*, vol. 34, pp. 329 – 468. Sofia: BAN.

Sakar, 2002. *Sakar. Etnografsko, folklorno i ezikovo izsledvane*. Ed. E. Mitseva. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“. ISBN 954-430-910-1.

Stoykov, St., 1993. *Balgarska dialektologia*. Sofia: BAN.

Tsonev, B., 1904. Dialektni studii. Popravki i dopalnenia kam Miletichevata kniga „Das Ostbulgarische“. *Sbornik za narodni umotvorenia, nauka i knizhnina*, vol. 20, pp. 1 – 96. Sofia: BAN.

Д-р Красимира Колева
ORCID ID: 0000-0001-9584-8722
Мелитополски държавен педагогически „Богдан Хмелницки“
Център по българистика
Мелитопол – Запорожие, Украйна
E-mail: k.koleva@shu.bg

Krasimira Koleva, PhD
ORCID ID: 0000-0001-9584-8722
Melitopol State Pedagogical University “Bogdan Khmelnytsky”
Center for Bulgarian Studies
Melitopol - Zaporizhia, Ukraine
E-mail: k.koleva@shu.bg

МЕТОДИКА НА (ЧУЖДО)ЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

Как схващанията на Стефана Димитрова за езиковата демагогия подпомагат критичното използване на изкуствен интелект (ИИ) в образованието

Татяна Ангелова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
София, България

How Stefana Dimitrova's Views on Linguistic Demagogy Support the Critical Use of Artificial Intelligence (AI) in Education

Tatyana Angelova
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Sofia, Bulgaria

Abstract: The text poses as a research problem the issue of distinguishing between reliable and unreliable information in texts generated by artificial intelligence (AI). To solve the problem, theoretical concepts from Stefana Dimitrova's linguistic pragmatics on linguistic demagogy and communicative failures are applied. As indicators of unreliable information, the so-called AI hallucinations, cases of discrepancy between the illocutionary intention of the user/sender of the query/prompt and the perlocutionary result in the AI-generated text are analyzed. The significance of Stefana Dimitrova's arguments is directly related to the development of critical thinking among AI users. This proves to be a key tool for the responsible use of AI in education, including the so-called study mode of ChatGPT and Gemini. The study is a first step in the process of applying the Common European Framework for AI Literacy in Bulgarian language teaching.
Keywords: linguistic demagogy, communicative failures, AI in education

Уводни думи

Големите езикови модели станаха изключително популярни във връзка с така наречения изкуствен интелект (ИИ). Но нека да бъдем точни: всъщност това още не е интелект. На този етап специалистите твърдят, че след като работи с алгоритми, той не е интелект. Въз основа на огромни бази данни ИИ

е в състояние да прави с изключителна скорост асоциации на изказвания, отговарящи в повечето случаи на приемливост в речевата комуникация. Има изследвания върху това, че ИИ предсказва думата и евентуалния ѝ езиков контекст въз основа на огромната база данни. Тези характеристики правят големите езикови модели предмет на засилен научен интерес. Няма да се спираме на многобройните функции, с които ИИ се използва в икономиката, масовото изкуство, преводите, книгоиздаването, музикалната индустрия, визуалните изкуства. Ще обърнем специално внимание на приложението му в образованието, и то в училищното образование.

Напоследък в съвременната образователна практика се налага все по-силно интересът към изкуствения интелект и неговото използване от учениците и от учителите. Процесът на навлизане и използване в образованието е не само изключително динамичен, но и непрогнозируем. За съжаление, приложението на ИИ в образованието изпреварва разумното и целенасочено овладяване на инструментите и функциите, които той предлага. За модела Chat GPT вече има и учебен модул, а това стимулира още повече използването му от учениците. Според изследвания в САЩ почти 75% от учащите използват ИИ. По данни на Chegg Global Student Survey 2025 в изследване сред 11 000 студенти от 15 държави 80% споделят, че са използвали AI за академична подкрепа. Най-често – 67%, за съставяне на резюме и обяснения, а 42% за организиране на задачи и подготовка. В проучване на американски университет 40 на сто от студентите признават, че са преписвали с помощта на AI. А 89 на сто го използват при писане на домашни работи (вж. Университети връщат устния изпит 2025).

За България има ограничен брой изследвания за популярността на Chat GPT сред учениците. Аз самата съм ръководителка на една магистърска теза (защитена отлично) с тема за умно използване на ИИ при подготовка по български език на ученици от прогимназията. Поради този факт няма да привеждаме конкретна информация.

Какви предимства има приложението на ИИ в образованието?

Ключово място има схващането за персонализирано учене, при което обучаваният управлява своята подготовка в зависимост от силните и слабите места и критично решава какво може самостоятелно да направи. Несъмнено е, че не може да бъдат пренебрегнати възрастово-психологическите характеристики на обучаваните. При по-малките ученици следва да има много внимателно включване на елементи от самостоятелна работа под контрола на учителя и на родителя. При по-големите ученици, които имат вече комуникативна компетентност и придобит речев опит, може да се прилага саморегулираното учене. Това е централно понятие в Рамката за оценяване на ОИСР.

Един от най-често използваните езикови модели е Chat GPT. Налице е вече версия Chat GPT 5, в която е интегриран учебният модул в Chat GPT. Той е замислен като помощен инструмент за учениците и за студентите. Целта е да се подпомогне персонализираното учене, при което учещият открива слаби

места в познанието си, критични точки, липси, които не са отстранени в класната стая или в аудиторията, и по тази причина е нужна самостоятелна работа. В много от случаите се оказва, че обяснението на сложно понятие, например съставно сказуемо за ученик в 6. клас, се оказва трудно за разбиране при работа в клас, но при заявка към Chat GPT може да се окаже, че обяснението на чатбота да бъде разбираемо и подкрепено с примери. Стига учещият да знае какво да заяви и критично да оцени получената информация. Това критично оценяване става чрез справка с учебника по български език за 6. клас. Така може да се постигне и управляване на собственото учене или саморегулирано учене, за което се говори в международната програма за оценяване на учениците PISA.

И обратно, не е добра идея учещият да поиска от чатбота да му напише домашното по немски език, без след това ученикът да провери написаното. Такава ситуация говори за привикване към умствена леност, а това, от своя страна, няма да доведе до овладяването на чуждия език. Да оставим настрани реакцията на учителя, който ще санкционира направеното. Друг е въпросът как да постъпи учителят по немски. Може би ще накара ученика да открие грешките и да направи справка защо са грешки? А може би просто ще накаже ученика за използването на чатбота? Би било най-лошо да забрани използването на чатбота. Забраната не довежда до желания резултат – да се учи умно. Бихме искали да приведем два примера за умно използване на Chat GPT.

Единият пример е с момче в 7. клас, което пише трансформиращ преразказ, за да се упражни за изпита. А след това момчето дава заявка на чатбота да изпълни същата задача. Сравнява написаното от себе си и от бота, прави си изводи. Обсъжда със своята учителка изникналите въпроси. Ето така се развива критическо мислене. И това е действителен случай, споделен с мен.

Моят съвет към родителите на по-малките ученици е да следят използването на чатбота внимателно, да контролират този процес, като насочват децата за справка с учебника, с други допълнителни ресурси. При по-големите ученици е полезно да се провокира дискусия, както е направила една учителка по български език и литература. Нейните ученици от 10. клас не били доволни от тестовите задачи и оспорили получените оценки от контролната работа. Учителката поискала помощ от чатбота и той ѝ дал варианти за решение на проблема. В клас учителката споделила със своите ученици информацията от чатбота. Десетокласниците били шокирани, че „госпожата“ ползва Chat GPT. Разгоряла се дискусия за тестовите задачи, за отговорите, за това какво се проверява, кои задачи са сполучливи, как да се решават...

И това е само късче от съвременната картина на българското училищно образование.

Какви рискове има от използването на ИИ от учениците?

а) Липсват умения да се проверява критично предлаганата от ИИ информация;

б) Липсват умения да се обработва и осмисля предлаганата информация, тя се използва наготово, което води до умствен мързел по думите на Н. Чомски;

в) Реална е опасността от закърняване на уменията да се търсят самостоятелно познавателни решения;

г) Липсва социална и комуникативна зрялост, което се изразява в безкритично използване на инструментите на ИИ.

д) Липсва консултация с учителя, с учебника;

е) Липсват умения за разграничаване на истинни твърдения и факти от фалшиви/съчинени от ИИ халюцинации.

Специалистите са единодушни, че в много от случаите ботовете се справят отлично. Има ученици, които при писане на есе постигат много добри резултати при поставянето на тезата, привеждането на аргументи и сглобяването на цялостния текст. Има данни и за изпитни есета, които са оценени високо, макар че са създадени от чатбот. Но в крайна сметка текстът не отразява познавателната дейност на пишещия, а ловкото използване на подходящите заявки.

Оказва се, че е значим проблем идентифицирането на достоверно от недостоверно в създаденото от чатбота, на който е дадена заявка/запитване. Това е съществено както за учещия, така и за обучаващия го. Има приложения, които се използват за идентифициране на авторството на даден текст – дали е писан от бот, или от човек. Добър пример е българското приложение https://isgen.ai/bg, а СофтУни организира курсове, в които професионално се представят тези проблеми (вж. https://ai.softuni.bg).

В нашето изложение си поставяме като **изследователски въпрос** как може да се обоснове теоретически разграничаването на достоверна информация от лъжлива, т.нар. халюцинации, допускани от ИИ.

Тезата, която защитаваме в изложението си, е свързана със схващанията на Стефана Димитрова за езиковата демагогия. Те се оказват път към продуктивни решения на проблема.

Ще коментираме на първо място семантичния обем на понятието.

„Понятието *езикова демагогия* не отразява напълно житейския смисъл на думата *демагогия.* То е свързано с онзи начин на общуване, който позволява към основното (и достоверно) съобщение да се добави някаква допълнителна и често съмнителна информация. При това езиковите форми се изграждат така, че тази допълнителна информация по възможност да не бъде обсъждана веднага. Тя безапелационно се налага на съзнанието на слушащия и прави част от съобщеното съдържание, защитено от дискусия“. За Ст. Димитрова е важно езиковата демагогия да не се оценява еднозначно, по скалата *добро – лошо*. Важен е резултатът от общуването. Тя специално подчертава, че езиковата демагогия „е свързана с преразпределянето и дозировката на информацията в един или друг текст“ (Димитрова/Dimitrova 1999, 6). По-нататък тя заключава с основание, че: „Езиковата демагогия е прагматично явление, тя

винаги е свързана с постигането на определена цел. Това може да бъде желанието да внушим на слушателя някаква форма на поведение, да го предизвикаме да извърши една или друга постъпка. Освен това тя е плод на стремежа ни да подобрим собствения си имидж и да засилим по този начин влиянието си върху околните“ (Димитрова/Dimitrova 1999, 6).

„Всеки говорещ иска да постигне определено самоутвърждаване и да повиши или най-малкото да поддържа авторитета си в средата, в която живее и общува“ (Димитрова/Dimitrova 1999, 6).

Ако отнесем тези разсъждения към ситуациите, в които се използва чатбот, ще посочим първо, че макар това да е невронна мрежа, ботът няма съзнание (все още) на говорещ, на него му е заложено от създалите го хора да изпълни възложената задача на всяка цена. Ето защо често се наблюдават т. нар. халюцинации, измислици, неверни факти. Поднася се убедено невярна информация. Изкушавам се да дам пример от разработка на моя магистрантка, която беше питала Chat GPT за библиография, и той беше посочил като заглавие „Съвременни тенденции в езиковото образование“ от Татяна Ангелова, издание от 2024 г. А аз не съм писала такава книга. Обсъждахме с магистрантката нуждата от много грижлива проверка на библиографията. При това темата на студентката беше свързана с използването на изкуствения интелект в помощ на обучението по български език в 5. клас.

На много места в специализираната литература се говори за ласкателствата на ботовете, за „подмазвачеството“ (Василев/Vasilev 2025). И тези явления могат да бъда обяснени със схващането за езикова демагогия. Разбирането на Ст. Димитрова, че има смесване на основна с допълнителна информация, която „не се обсъжда веднага“ (Димитрова/Dimitrova 1999, 6), а е съмнителна, се оказва продуктивно за анализа на генерирани от ИИ текстове. В случаите с използване на ИИ често потребителят няма достатъчна когнитивна зрялост, за да открие допълнителната информация, която не е достоверна, но звучи приемливо за четящия. Почти всички ползватели посочват, че ИИ се стреми да получи одобрение, да се хареса, дори да ласкае потребителя. Едно от обясненията е, че това е заложено от програмистите – заданието да бъде изпълнено на всяка цена, без да се признава за възможна грешка, заблуда и т.н. Причина за халюцинациите – на модела му е зададено да изпълни задачата, той я изпълнява на всяка цена, защото борави с алгоритми, а не е човек.

„Разработчиците на AI имат и користни мотиви да създават чатботове, които да ласкаят: в търсене на източници на приходи някои от тях интегрират реклама в продуктите си, а потребителят може да сподели с AI информация, която би била полезна за рекламодателите. Ако бизнес моделът на компанията се основава на платени абонаменти, тя печели от това, че потребителят продължава да взаимодейства с чатбота и да плаща за него“ (Василев/Vasilev 2025).

Тези разсъждения подкрепят нуждата от проучване как потребителят да отчита това влияние на чатботовете, как да се преодолява ефектът от това

поведение на чатботовете. В един друг коментар на журналист попадаме на следното: „Взима информация от реалния живот и ти дава достатъчно, за да накара хората да повярват“. А проф. Уеб Кийн го нарича „ласкателство“ (sycophancy) – когато AI се съгласява с убежденията и желанията на потребителя, дори за сметка на истината. Това създава илюзия за интимност и подтиква към антропоморфизиране („ботът е човек“) (Гогов/Gogov 2025).

Във всички подобни ситуации на използване на изкуствения интелект е полезно за потребителя да разграничава основната от допълнителната информация, ако следваме дефиницията на Ст. Димитрова. Основна информация ще бъде това, което интересува потребителя, напр.: *Каква е същността на саморегулираното учене като понятие*. Допълнителна информация ще бъде коментарът на чатбота колко е добре, че потребителят се стреми да си създаде такъв тип учене, че е похвално такова старание и т.н. Немаловажна роля имат и клишираните изрази за приемливост на изказа.

Помощ при критичния анализ на генерираната от ИИ продукция може да ни окаже постановката на Ст. Димитрова за комуникативните несполуки от книгата ѝ „Лингвистична прагматика“. За Ст. Димитрова от концептуална гледна точка комуникативните несполуки са примери за нарушение или неспазване на Принципа за кооперативността на П. Грайс (Димитрова/Dimitrova 2009, 159). Димитрова твърди с основание: „Речевият акт се смята за успешен, когато не е съпроводен от комуникативни несполуки или когато те са в минимално количество и лесно се коригират в процеса на речевото общуване. И обратно – речевият акт е неуспешен, когато в него преобладават комуникативните несполуки. Комуникативните сполуки се определят като постигане на перлокутивния ефект, т.е. като осъществяване на комуникативните цели на говорещия, при което резултатът от комуникацията съвпада с планирания предварително в съзнанието на продуктора образ на резултата. Комуникативните несполуки са свързани с липсата на перлокутивен ефект, с провал на комуникативните цели на говорещия“. По-нататък авторката продължава: „За постигането на дадена комуникативна цел най-голямо значение има лингвистичната компетентност на говорещия и умението му да взема прагматични решения с оглед на комуникативната ситуация и с отчитане на личностните характеристики на адресата“ (Димитрова/Dimitrova 2009, 159).

Ако приведем илюстративен пример с използването на ИИ, то можем да коментираме следното. На Chat GPT-4 задавам запитване: *Аз съм преподавателка по български език. Искам да си припомня правописните правила на българския книжовен език*. *Нужни са ми за занятие със зрелостници.* Чатботът предложи информация от Официалния правописен речник на Института за български език при БАН, издание от 2012 г. На Gemini подадох същата заявка в режим „Насочено учене“. Той се справи по-добре. Но не бях удовлетворена от обяснението кога даден израз се пише слято, полуслято и разделно. В този случай имаше известни комуникативни несполуки с лингвистичната точност на обясненията. Вж. пример 1 и пример 2.

Пример 1
Главни и малки букви
С главна буква се пишат:
Имена на лица, животни, географски обекти: Иван, Дунав, София.
Празници: Великден, Коледа, Нова година.
Институции и организации: Народно събрание, ООН.
Заглавия на книги, филми и др. – само първата дума и собствени имена: „Под игото“, „Бай Ганьо“.

Пример 2
Съгласни
Уподобяване (асимилация):
Звънливи → беззвучни (град → [грат], сребро → [срепро]).
В писмена форма се запазва правописът, а не произношението.
Йотация – пред „я, ю, й, е“ често има „й“ звук (място, пюре, йод).

Ученикът, ако се предовери на чатбота, ще използва „звънливи“ вместо звучни съгласни. А обяснението за йотация изобщо не е вярно. В такъв случай е много важно учителят да се намеси и да мотивира ученика да ползва учебника.

Но когато подадох заявка/запитване през втората сесия: *Направи ми тестови задачи върху правописните правила, които посочи*, той не се справи. Посочваше думи, които не съществуват в българския език, с „грешки“, които не могат да се окачествят като грешки. Това беше комуникативен провал. Причината за това е може би недостатъчната база данни на български език. Но имах несполучлив опит и с Chat GPT на български. Вж. по-долу:

Пример 3
Попълни липсващата буква: „Учителят обясни урока на Петър___.“
А) и
Б) й
В) ии
✓ Правилен отговор: **Б) й**

Ст. Димитрова обобщава, че авторите, които изследват комуникативните несполуки, посочват два основни критерия за описването им: „1) източници, причини за комуникативните несполуки; 2) последици от комуникативните несполуки“. (Димитрова/Dimitrova 2009, 160). Ст. Димитрова приема за универсална в руската лингвистика класификацията на О. Н. Ермакова и Е. А. Земская, авторки на първата типология на комуникативните несполуки, базирана върху причините за тяхната поява. Тези причини са: „1) устройството на езика – има се предвид амбивалентността на дадени изрази, което поражда информационна заблуда; 2) различията между хората; 3) действието на праг-

матичните фактори; 4) метакогнитивни реакции на адресата“ (Димитрова/Dimitrova 2009, 161).

Нека приложим тези разсъждения върху емпиричен материал от продукция, генерирана от ИИ. Най-често се случва да влияе устройството на езика – добър пример е „скАла за оценяване“ и „планинска скалА“. Ботът се обърква и смесва двете лексеми. Показателен е случаят с несполучливите тестови задачи за правопис върху българския книжовен език. Този случай можем да коментираме с *първата причина*. По отношение на *втората причина* можем да коментираме, че чатботът по различен начин схваща някои понятия, логически отношения между единично и общо. Важно е в случая запитването да бъде подадено максимално точно, изискванията са да се посочи ролята на отправителя, неговите цели, контекстът да бъде подробен и тогава изпълнението на заданието от чатбота ще бъде успешно. *Третата причина* може да бъде илюстрирана със старанието на чатбота да получи одобрение. Но всъщност се поражда неразбиране, комуникативна несполука. В моя случай с правописните правила той предложи да направи таблица. Тя липсваше, нямаше откъде да се изтегли. Към *четвъртата причина* може да се отнесат случаите, когато чатботът не разбира заявката, иска уточнение, изразява чувства. При моя молба да редактира написаното чатботът реагира: „Как да науча?“. Нещо, което ме шокира.

В известна степен можем да заключим, че комуникативните несполуки могат да се идентифицират като индикатори за неприемливо използване на ИИ. Не по-малко важни са като индикатори клишираните изрази, които допадат на потребителя. Напр. *Дай всичко от себе си, за да постигнеш успеха.* На трето място, разбира се, е „дървеният“ изказ на генерираните от ИИ текстове. Несъмнено е, че не можем да изчерпим възможните индикатори за това, че даден текст е генериран от ИИ. Има разработени приложения, чрез които да се идентифицира дали текстът е генериран от ИИ, или от човек. Но не във всички случаи те са надеждни.

Тук няма да се спираме на случаи, когато приложението на ИИ е особено успешно. Това е тема на друго изследване.

В крайна сметка можем да обобщим, че се потвърждава нашето допускане за продуктивността на теоретическите схващания, защитавани от Стефана Димитрова, за лингвистичната прагматика при критическото оценяване на генерирана от ИИ продукция. Не е изненадващ този извод, защото при подаване на заявките/запитванията или т.нар. промптове се изисква точно описване на речевата ситуация – роли на отправителя, предмет на общуването, цели и условия на общуването. Специалистите съветват да се опише детайлно контекстът. В организираните от СофтУни курсове за базово използване на ИИ в образованието се коментират професионално точно тези изисквания към заявките/запитванията (инженерство на промптовете). В обучението по български език понятието за речева ситуация е ключово и това познание може да бъде използвано в два плана: като информация и

като приложението ѝ в речевото общуване (декларативни знания и процедурни знания).

Несъмнено е, че има ограничения на анализа. Те най-вече са свързани с недостатъчния обем на емпиричен материал, с динамичност на процеса – приложението на ИИ в обучението по български език, с ограничения брой предиктори. Бихме посочили като аспекти на възможна дискусия необходимостта да се обучават и учителите, и учениците в отговорно използване на ИИ. Има вече разработена рамка за AI грамотност (AI Literacy 2025).

Тя е дело на експерти от цял свят и подлежи на обсъждане и на творческо приложение в началното и средното училище. В нея подробно се уточняват дефинициите, знанията, уменията и нагласите, областите на AI грамотност.

Съществени *въпроси за дискусия* са належащата нужда от проучване на начините, по които се прилага ИИ в училище, необходимостта да се обучават в AI грамотност учениците. Да се стимулират учителите „в крачка“ да придобиват AI грамотност и да я използват творчески в работата си. Не по-малко важен остава проблемът за етичното и отговорно използване на ИИ. Да се предотвратява преписването, използването наготово на ИИ в обучението, което води до умствена леност, до закърняване на личностни умения. Да се подкрепя, да се насърчава културата на използване на ИИ като помощник, като ментор, като инструмент за ефективна преподавателска и изследователска работа в образованието. Изкушавам се да направя сравнение с появата на интернет и широкото му навлизане в съвременния ни свят. Интернет провокира нова парадигма в образованието, аналогично е и с ИИ. Но от нас, хората, зависи как ще „работи“ тази парадигма.

Изводи

Несъмнено е, че ключова роля има и изграждането на критическо мислене у учениците, които използват ИИ да прилагат стратегии и техники за проверка на факти и твърдения. Безалтернативни си остават експертното мнение от научната литература, проверката на адекватност между проблем, начина за решаването му и резултата.

Можем да заключим, че обръщането към лингвистичните схващания на Стефана Димитрова се оказва продуктивно за решаване на съвременни въпроси в областта на образованието по български език в контекста на прилагане на ИИ в училище.

Литература

Василев, Е., 2025. Идентифициран е най-големият проблем на ChatGPT и другите чатботове с изкуствен интелект (достъпно на www.kaldata.com), видяно на 29.09.2025.

Гогов, Ст. (ред.), 2025. Подмазвачеството на AI не е случайност, а стратегия за печелене на пари (достъпно на:

https://it.dir.bg/tehnologii/podmazvachestvoto-na-ai-ne-e-sluchaynost-a-strategiya-za-pechelene-na-pari), видяно на 29.09.2025.

Димитрова, Ст., 1999. *Езикова демагогия*. София: Наука и изкуство. ISBN 954-02-0246-9.

Димитрова, Ст., 2009. *Лингвистична прагматика*. София: Велес. ISBN 978-954-302-025-6.

Университети връщат устния изпит, за да преборят AI 2025 (достъпно на https://www.marica.bg/plovdiv/obrazovanie/universiteti-vrashtat-ustniq-izpit-za-da-preborqt-ai)

References

AI Literacy 2025. Empowering Learners for the Age of AI. An AI Literacy Framework for Primary and Secondary Education. Available at https://ailiteracyframework.org/wp-content/uploads/2025/05/AILitFramework_ReviewDraft.pdf, last visit Sept 29. 2025.

Dimitrova, St., 1999. *Ezikova demagogiya*. Sofia: Nauka i izkustvo. ISBN 954-02-0246-9.

Dimitrova, St., 2009. *Lingvistichna pragmatika*. Sofia: Veles. ISBN 978-954-302-025-6.

Gogov, St. (ed.), 2025. *Podmazvachestvoto na AI ne e sluchaynost, a strategia za pechelene na pari* (available at https://it.dir.bg/tehnologii/podmazvachestvoto-na-ai-ne-e-sluchaynost-a-strategiya-za-pechelene-na-pari), last visit 29.09.2025.

Vasilev, E., 2025. *Identifitsiran e nay-golemiyat problem na ChatGPT i drugite chatbotove s izkustven intelekt* (available at https://www.kaldata.com), last visit 29.09.2025.

Приложения за откриване на текстове, генерирани от ИИ или от човек

https://copyleaks.com/ai-content-detector

https://gptzero.me

Режим на учене: Study Mode ChatGPT, https://chatgpt.com/features/study-mode

Проф. д-р Татяна Ангелова
ORCID ID: 0000-0003-3707-7485
Софийския университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра по методика на чуждоезиковото обучение
E-mail: angelova@slav.uni-sofia.bg

PROF. TATYANA ANGELOVA, PHD
ORCID ID: 0000-0003-3707-7485
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of Methodology of Foreign Language Teaching
E-mail: angelova@slav.uni-sofia.bg

ЕМОЦИОНАЛНО-СМИСЛОВИЯТ ПОДХОД В УСВОЯВАНЕТО НА ЧУЖДИЯ ЕЗИК

МИЛЕНА СТОЙКОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE EMOTIONAL-SEMANTIC APPROACH IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

MILENA STOYKOVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: Of all the definitions of the human being – homo sapiens (the rational human), homo faber (the creating, producing human), homo ludens (the playing human) – it is with no less justification that homo communicans (communicating man) can be chosen as the defining one. This is because the natural mode of human existence lies in the inseparable connection with other people, whereby the individual becomes a human solely through communication. In accordance with the fundamental principles implied by its very name, the emotional-semantic approach to foreign language acquisition in a non-linguistic environment, as outlined by I. Y. Shehter, is based on the idea of focusing on the semantic and emotional levels of information processing in the acquisition of a foreign language. This approach emphasizes the priority of oral and dialogic communication over written and, in particular, grammatical components. And most importantly: both the teacher and the learner must regard the role of culture in this process as significant and fundamental.

Keywords: anthropocentrism, humane-personal pedagogy, culture, authenticity, foreign language learning in a non-target-language environment, emotional-semantic approach, speech

Язык вообще есть только тогда, когда он употребляется.
Г. О. Винокур

Да, мы не можем выиграть у искусственного интеллекта на его поле: ему не нужно отдыхать, он хранит множество информации и так далее. Но зато мы умеем мыслить.
Татяна Черниговская

От всички названия на човека – homo sapiens (разумният човек), homo faber (създаващият, произвеждащият човек), homo ludens (играещият човек) – с не по-малко основание може да бъде избрано за определящо homo communicans – общуващият човек. Защото естественият начин на съществуване на човека е в неотделимата му връзка с другите хора, а самият индивид става човек единствено в общуването – в него, благодарение на него и заради него (по Ю. В. Гусев).

Понастоящем без преувеличение може да се каже, че антропоцентризмът продължава да е най-влиятелната и устойчива тенденция в научното пространство и един от най-разпространените начини за самоидентификация на изследователите. Още по-интересното е, че благодарение на хипостазирането и понятийната си аморфност днес антропоцентризмът обема всички възможни предпочитани понятия и термини в хуманитаристиката: езикова и културна картина на света, вторична езикова картина на света, поликултурна езикова личност, интеркултурна и интерезикова комуникация, кроскултурно пространство, поликултурие, концептосфера, етноцентризъм, етноконцептосфера, иновации (иновативни стратегии и тактики, използване на кроскултурните възможности на киберпространството…) и най-вече – неочаквано, но факт – ИИ. ИИ е всеизвестна и брандова/трендова абревиатура за днешния гарант за успех на всяко начинание във всяка област на живота – изкуствения интелект, във всички негови трансформации и мимикрии.

С антропоцентризма също се аргументира необходимостта от притежаване на строго определени професионални компетентности във всяка област на познанието и се оценява според тях. От друга страна, се разрешава непрекъснатото им „обогатяване“ със задължителен характер. Така с публикуването от Департамента по езикова политика в Страсбург на монографията „Общоевропейски компетентности за владеене на чужд език: изучаване, обучение, оценка“ през 2001 г. и последвалото приемане за задължителна на Европейската езикова рамка за владеене на езиците се въвеждат изискванията за компетентностите в Индивидуалния езиков паспорт според Европейската езикова рамка за владеене на езиците за различните етапи и степени на обучение (предучилищно, прогимназиално, гимназиално), в различни условия. Тези компетентности следва да бъдат необходим резултат от пълноценното овладяване на чужд език, а така също инструмент за обучаемия самостоятелно да определя нивото на владеене на чуждия език. Научните спорове около филтрирането на характеристиките на понятията *учене, изучаване, усвояване, овладяване, владеене* на език, роден или чужд, са актуални и днес. Смята се, че усвояването и овладяването на чужд език са различни процеси, които в съвкупност позволяват постигане на владеенето му. Под усвояване се разбира процесът на натрупване на средства, необходими за общуването. Овладяването на чуждия език представлява процес на превръщане на чуждия език в нематериален продукт, който субектът възприема като ментален лост в общуването и себеизразяването. Авторът на настоящото изложение споделя

особено мнение, когато става дума за преподаване на чужд език в извънезиковата му среда: дългогодишната ми практика филтрира понятията до най-точно описващото същността на чуждоезиковото обучение – усвояване. Усвояването предполага осъзнато, осмислено изучаване на културните и речеви явления и действия в целевия език, което означава, изхождайки от значението на самата дума *усвоявам*: „възприемам, преработвам, оползотворявам, прилагам“. Най-важното е осъзнатото и смислено придобиване на знания и осмисленото му (не механично) запомняне, което предполага и предоставя възможност за развитие на способността да се мобилизира придобитото знание в реалното общуване, в автентични ситуации и контексти. Такива възможности предоставя емоционално-смисловият подход в усвояване на чужд език в извънезиковата му среда – предмет на анализ по-нататък в изложението.

Към настоящия момент продължава набъбването на списъка с компетентности или на прогнози при недостига и/или липсата им, напр.: социално-историческа; недостиг на комуникативна компетентност; изоставане на комуникативната компетентност поради ограничена социална активност; ограничена социокултурна (социолингвистична) компетентност; функционална компетентност; прагматична компетентност; стратегийна компетентност; компетентност за компютърно опосредствана комуникация; дискурсна компетентност и др. В обобщение: „… за индивида основа на всяка себереализация е да овладее средствата и начините за комуникация с цялото множество от субекти и обекти в свят с вечно разширяващ се хоризонт“ (Кирова/Kirova 2004).

За щастие (професионално), предлаганите дескриптори „са с препоръчителен, не задължителен характер“, макар да „се оценяват като понятни, полезни и съответстващи на изискванията на специалистите в различни образователни отрасли и обучителни етапи, на преподаватели – носители и неносители на езика, с различен езиков и педагогически опит“ (Кирова/Kirova 2024). И още: „Въпреки разпространената представа, Европейската езикова рамка не е инструмент за стандартизация, а инструмент, който цели да се улеснят проектите за образователна реформа. Това означава, че предложените илюстративни дескриптори могат да бъдат полезни на учителя в процеса на оценяване, без да се фокусират върху езиковия тест и изобщо не се споменават тестовите задачи. В отговор на новите потребности на динамичната обществена среда се налага дообогатяването на съществуващите илюстративни скали с дескриптори с нови илюстративни скали с дескриптори. Това води до създаването на ново издание на рамката – т.нар. **Разширен том (Council of Europe Common 2020)**. Концептуалната рамка на CEFR от 2001 г. остава валидна“[1].

[1] Вж. https://abcdar.com/magazine/XXVIII/Dzl_2024_br28_09_Ludmila_Kirova_Obuchenie_na_migranti-evropeiska_ramka.pdf

За образователната ни система – на всяко ниво, във всяка форма – и преди, и днес се твърди, че е фокусирана върху личността. Неслучайно повече от четвърт век лингвистичните изследователски търсения – мащабни и локални, частни и общи – са посветени на формирането на езиковата личност в условията на многоезичие. А както вече обобщихме – многоезичието е в поликултурността и междукултурното общуване. Защото чуждоезиковото обучение априори е междуличностно общуване – и в сакрална, и в професионална тоналност. Познанията за културата на социума посредством езика са възможни единствено във и като резултат от общуване, не комуникация. Знайно е: въпреки че днес се употребяват като абсолютни синонимитермини, общуването и комуникацията понятийно се раздалечават: „Общуването задължително предполага комуникация (насочено предаване на информация) като характерен, но един от елементите, без да се изчерпва с нея. В противен случай се обеднява понятието «общуване»“ (Гусев/Gusev 1980).

Общуването е в правопропорционална зависимост от разбирането. Разбирането се постига при осмисляне на значението на социокултурната и духовната същност на човека. Езикът (владеенето му) може да гарантира изчерпателно и цялостно разбиране, само ако включва както рационалните компоненти от човешкото съзнание, така и – и най-вече – асоциативната вертикална и хоризонтална характеристика на менталното пространство, съградено от културната среда.

В цитираната по-рано монография (Council of Europe 2001) се определя основната задача на езиковото образование: „В процеса на общуване се задействат всички аспекти на човешката личност (...) В рамките на междукултурния подход основната задача на езиковото образование е положителното развитие на личността и самосъзнанието ѝ в резултат на придобиване на нов езиков и културен опит. При това преподавателите и обучаващите се сами определят как да интегрират различните компоненти с цел оптимален резултат“ (Монография/Monografiya 2003, 1).

„Описаните изисквания за осъществяване на комуникация не бива да потискат желанието за изучаване на чужд език у хора, изпитващи трудности в обучението, или у хора с ограничени възможности за възприятие/моторика. Използването на подходящи методи и стратегии позволява на младите хора, изпитващи трудности в обучението, да постигнат значителни резултати в изучаването на чужди езици (…) Ако има решимост и мотивация, хората са способни да преодолеят всички трудности на пътя на общуването, създаването и разбирането на текстове“ (Монография /Monografiya 2003, 95).

И това позволение за „безпредел“ при избора на дидактичните методи и похвати е налице от 2001 г. понастоящем и както става ясно и от анализа на Л. Кирова, не е била задължителна никога, според Европейската езикова рамка за владеене на езиците, тестовата форма на контрол и проверка на знания и умения в процеса на обучение на чужд език. Акцентът на задължителност е в целите и крайните резултати: усвояваме културата на чуждия език,

за да постигнем максимално възможен комфорт на общуване. Задачата на преподавателя: да предизвиква непрекъснато интереса на обучаващия се – не само в началото на обучителния процес – за изследване, разбиране на, вникване в, до приемане на изучаваната чужда култура като своя. Културата в най-необятната ѝ същност, чието ядро е менталността и възприемането на живота и света на носителите ѝ. В тази благодатна почва покълва и разцъфтява при добросъвестно, разнообразно на речеви форми и модели отглеждане дървото на постигането на литературните, музикалните, архитектурните, историческите и т.н. събития и реалии. Безотлагателно и без уговорки и забележки трябва да се заяви, че осъществяването на културния диалог, усвояването на културата на изучаемия език, постигането на междукултурното общуване в учебния процес без учебник е възможно, а обучение само с учебник – недостатъчно, в степен до безсмислено. В обобщение: от 1909 г. насам, след „Френската стилистика“ на Ш. Байи (Балли/Bally 1961), в която преподавателят по френски език като чужд чупи схоластичните стереотипи в разбирането за и на езика; след К. Д. Ушински (Ушинский/Ushinskiy 2023), който през 1868 г. заявява, че под образование не разбира безкрайни занятия с четене на книги без връзка с живота, а развиващо и възпитаващо обучение – активно обучение, формиращо светоусещане и духовно разбиране на живота, става ясно, че не бива да се водят занятия за езика, а на езика. „Ученето по книга представлява едно вяло и бавно движение, което не може да те възпламени; докато живото слово те и учи, и упражнява едновременно“ (Монтен/Monten 1975, 187).

Днес продължава да се води диалог относно същността на професионализма на преподавателя по чужд език. Днес да си профи, не е само да знаеш и да притежаваш всички трафаретно задължителни компетентности, да си „креативен, иновативен, интегриран, стем“… Днес преподавателят, в това число и по чужд език, трябва да е адекватен – да притежава и/или да се учи на висока адаптивна способност, гъвкавост, непримирима и неуморна професионална потребност да не изостава от културните еволюции или революции, моделиращи речта на усвояваната чужда култура и да ги включва в преподавателската си дейност като най-важна потреба. За да е знанието пожелано, а не поневолно. Защо днес? Адекватността в професионализма е константа векове наред: „Да обучаваш, значи да се учиш двойно“ (Жозеф Жубер).

В началото на 20. век В. А. Сухомлински и от средата на 20. век и понастоящем Шалва Амонашвили развиват хуманно-личностната педагогика, според която обучаемият и обучаващият са равнопоставени личности, културно обогатяващи се и допълващи се, и само в тази равнопоставеност се постига разбиране и приемане на другия и на културата му чрез езика/речта. Вече почти век тази система от приложени, не само приложими опити се усъвършенства, но и насърчава и обогатява други подобни ней обучителни системи, не теоретико-дидактично-методични постулати, а действащи алгоритми за усвояване на чуждата култура чрез/през чуждия език. Такъв е емоционално-

смисловият метод – подход в чуждоезиковото обучение, основаващ се на изграждане на мотивационно-подбудителна площадка за развиване на речевите способности на обучаемите: придобиване на умения за общуване в условия , близки до автентичните. От 1959 г. и понастоящем И. Ю. Шехтер оформя идеите си в учебници по английски, немски и френски език, в това число и учебници по специализиран чужд от изброените езици. И тези учебници съдържат живия опит на практ̀ика И. Ю. Шехтер, изградил система в езикови училища „Живой язык“ на преподаване на английски, немски, френски език за различни нива, форми на обучение, в извънезикова среда. От началото на 21. век по тази система се преподава и в университетите в САЩ. Учебните комплекси на И. Ю. Шехтер включват както учебници, така и Ръководство за преподавателя по чужд език по емоционално-смисловия метод. В съответствие с принципните постановки, заложени в самото му название, се развива идеята за ориентиране към смисловото и емоционалното ниво на преработване на информацията при усвояване на чуждия език с постъпателно устно и диалогично изпреварване на писмената и особено граматичната компонента. Изхождайки от аксиомата за единството и комплементарността на механизмите, осигуряващи различните видове реч, работата по постигането на всеки от тях се строи като сегмент от формирането на цялостна функционална система на речевото общуване като единство от смисловъзприятие и смислоизразяване. Основните стълбове на емоционално-смисловия подход: 1. Предоставяне на условия за общуване, максимално близки до естествени; 2. Съотнасяне на езиковия материал в съзнанието на обучаемия с извънезиковата реалност като необходимо условие за актуализация на смислообразуването; 3. Заявяване на координатите „Аз – тук – сега“ във всички видове занятия като най-важно условие за субективно-личностното емоционално „присвояване“ на чуждия език; 4. Преимуществен постоянен акцент върху съдържанието на изказването.

Текстовата основа е задължителна за всеки етап от усвояването на чуждия език. Още на начален етап се търси прагматичният аспект – в диалогичната реч: емоционална наситеност на текста, динамичност, постигнати с усилителни елементи, междуметия, възклицания, въпросителни конструкции, привличат вниманието на обучаемия, въздействайки върху мислите и чувствата му.

Събитийността е основен принцип при избора на диалогичен текст с прозрачна структура, в която ясно се вижда завръзката на действието, кулминацията и развръзката. Съществено условие е сюжетът, залегнал в текста, да е с обобщен, не частен характер, за да позволи речевото поведение да бъде пренесено в други подобни ситуативни условия без затруднение. Описаните диалогични текстове са в основата на обучението по устна реч, както и за усвояване на четенето на глас. Излишно би било да се споменава, че става дума за неучебни, автентични аудио-визуални форми на текста. Наблюдаваната в последното десетилетие тенденция за създаване и предлагане на ау-

дио-визуален продукт в киберпространството, съчетаващ писмен текст – титри – и устен текст, предлага нови възможности за комплементарно усвояване на четене и слушане с разбиране, каквато е и същността на емоционално-смисловия похват. Както казва И. Ю. Шехтер, да забравим средновековието в методиката на чуждоезиковото обучение – зубренето на правила, думи, определения и пр.; учебниците с текстове, губещи своята актуалност много често веднага след издаването им. Живата действителност изисква култура и автентичност. И най-важното: и преподавателят, и обучаемият да приемат мисълта за важността на културата в този процес за значителна и основополагаща.

В интервю от 14.09.2015 г. самият И. Ю. Шехтер споделя: „Смисълът е царят и богът на пораждането на речта... Има два вида съзидание: от човека – строителство, и от природата – развитие. Езикът е жива, не изкуствена система, тя може да бъде отгледана, а не построена... Категорично не бива да се започва с граматика. Може да се знае граматиката, но да няма умения нито за говорене, нито за разбиране на речта. Знаят се правила, как се образува Past Perfect, например, учат се наизуст, упражняват ги в отделни фрази, най-често с цел хубава оценка... Желанието да се говори възниква във връзка с житейски изменения и необходимостта от приспособяване към тях и последващото им управляване… В психологията това се казва мотив. Всяка реч е мотивирана. Немотивираните изказвания са нарушение на баланса на мозъка. Вторият важен момент на речта е целта. Какво искате да постигнете с вашето изказване. Ако има желание за общуване, а няма цел – това е социално натоварващ член на обществото… Вие като учител трябва да се осланяте на волята и интелекта на обучаемите, дори в самото начало на обучителния процес… Аз не съм случаен човек в тази област. И към своя метод на преподаване вървя години наред, бидейки в самия център на образователния процес… И днес плановете ми са да постигна важността на ролята на емоциите в усвояване на езика, емоциите са по-древни от интелекта… Безгранично уважение към личността, вяра в човешкия разум, желание да помогнем на всеки да заговори на чуждия език със свободата да се изяви и да остане самият себе си – ето фундамента на емоционално-смисловия подход в обучението, който за десетилетия практика е доказал своята ефективност. Благодарение на него хиляди хора са придобили увереност във възможностите си, заговорили са на чуждия език, който впоследствие става за тях СВОЙ“[1].

Защо този подход е успешен в усвояването на чуждия език, особено в извънезиковата му среда? В основата на подхода на И. Ю. Шехтер е твърдението, че усвояването на чуждия език трябва да се уподобява на генерирането на реч на родния език – умение, което човек придобива в детството. Затова най-важният етап по емоционално-смисловия метод е началният. Обучаемите участват в етюди, сценки и импровизации, като едновременно усвояват

[1] https://www.shekhter.ru/home/shekhter

нов лексикон и създават ситуации за използването му. И най-важното: поставят се не учебни (когато задачата е обучаващите се да си спомнят думи и да построят фрази от тях, както е при традиционното обучение), а практически задачи – да се осъществи речеви комуникативен акт с използване на арсенала от достъпни средства на усвоявания език. Главната цел на този етап е да се премахне страхът от говорене на чуждия език или да се вдигне прословутата езикова бариера, да се постигне увереност у говорещия в качеството му на субект в комуникативно-речевия процес, да се формира опит в реално всекидневно общуване, което много рядко е скучно, сиво и безинтересно. Интересна особеност на този първи етап е липсата на домашна работа и пренос на основното натоварване в учебната аудитория при ежедневни занятия по три часа. Последното всъщност е нерядка практика за всяко начало на обучение по чужд език, независимо от възрастта на обучаемите и целта на обучението. Същността на втория етап е в коригиране на лексико-граматичното построяване на фразата в речта, което се постига доста по-леко предвид стабилната „проговорена“ основа. Паралелно се усвояват и четенето, и писането, и отработването на майсторското ораторско умение, основите на което са заложени в началния етап. На третия етап учебният процес се усложнява: нараства времето за дискусии с критическо мислене и изразяване на позиции по предоставени автентични аудио-визуални материали с културни реалии, с разкази с впечатления от филми, изложби, посещаване на виртуални музеи и т.н.

Детайлът е най-важен, както казва Борис Тимофеевич Евсеев: такова обучение могат да водят преподаватели, които не само отговарят на всички гореспоменати изисквания за професионална пригодност, но най-вече: „Ученикът не е съд, който трябва да се напълни; ученикът е факел, който трябва да се запали. Но да го запали може само този, който сам гори!“ – ректорът на Академията на руския балет „А. Я. Ваганова“ Николай Цискаридзе.

След дългогодишни опити екипът на руския учен П. Гаряев доказва убедително, че „вълновите геноми на животинския и растителния свят се управляват от един универсален механизъм – на речта“ (Гаряев/Garyaev 1994).

В заключение и за обобщение се позовавам на убедителните аргументи на Розалия Александрова за професионалната ѝ вяра в Словото:

„***Изводи***, които мисля, че предизвикват към ново отношение не само творците на езика и езикознанието, литературата и литературознанието в съвременния свят, но и всички, които творят словото или просто го използват в ежедневието си: 1. Днес не може да се върви напред, запазвайки прогресивната тенденция в развитието на световните езици и литератури, без да се отчита информационната същност на човешкото слово; 2. Човешкото слово с видимата и невидимата си същност може да създава и руши светове; 3. Човечеството се нуждае на този етап от развитието си от човешкото слово, чийто носител е националният език – националният език е безценно богатство, което съхранява душевността и физическото здраве на нацията. То трябва

да бъде защитавано; 4. Отношението към чуждия език трябва да бъде равнопоставено както към собствения, защото всеки език е част от духовната матрица на Земята (планетарния интелект) и играе неповторима, индивидуална роля в оцеляването на целия човешки род; 5. Хората, които се занимават със словото професионално, както и с науката за езика, могат да не станат апостоли, но мисията им е апостолска. Те са стожери на градивните езикови модели в езика и литературата ни. Това значи преди всичко лична информационна хигиена и отношение на разбиране и подкрепа за положителните тенденции в развитието на езика и литературата, личността, нацията и човечеството; 6. Принципът на глобализацията не трябва да променя горните положителни тенденции, а хармонично да ги усъвършенства и задълбочава.

И Словото ще заблести с отблясъците на словото на ежедневието, човечността, на новите предизвикателства, новите светове и старите нови идеали и въжделения. За да я има Земята. За да ни има нас самите“ (Александрова/Aleksandrova 2006).

Литература

Александрова, Р., 2006. За блясъка на Словото и Словото. *Електронно списание LiterNet*, 28.01.2006, № 1 (74) [02 септември 2025] https://liternet.bg/publish10/raleksandrova/slovoto.htm

Балли, Ш., 1961. *Французская стилистика*. Москва: Иностранная литература.

Гаряев, П., 1994. Волновой геном. *Энциклопедия русской мысли*. Т. 5. Москва. ISBN 5-85617-100-4.

Гусев, Ю., 1980. *Психология общения.* Текст лекций спецкурса [сост. Гусев Г. В.]. Москва. *Культура общения* [04 септември 2025] https://sociology.mephi.ru/docs/kulturologia/html/gusev.html

Кирова, Л., 2004. Изисквания за компетентност в съвременната езикова комуникация. *Електронно списание LiterNet*, 06.05.2004, № 5 (54) [02 септември 2025] https://liternet.bg/publish3/lkirova/competence.htm

Кирова, Л., 2024. Обучението на мигранти в контекста на общата европейска референтна рамка за езици: учене, преподаване, оценяване. Обща европейска езикова рамка: обучение, преподаване, оценяване: разширен том с нови дескриптори, 2020. Ключови аспекти. *Е-списание в областта на хуманитаристиката X – XXI в.*, год. XII, брой 28. ISSN 1314-9067 https://www.abcdar.com/magazine/XXVIII/Dzl_2024_br28_09_Ludmila_Kirova_Obuchenie_na_migranti-evropeiska_ramka.pdf

Монография, 2003. *Общеевропейские компетенции владения иностранным языком: Изучение, обучение, оценка.* Департамент по языковой политике, Страсбург. Московский государственный лингвистический университет (русская версия).

Монтен, М., 1975. *Опити*. Том 1 – 3. София: Наука и изкуство.

Ушинский, К., 2023. *Избранные педагогические сочинения.* Москва: НЭБ Свет.

Шехтер, И., 1990. *О коммуникативной ценности обучения речи и эмоционально-смысловом подходе к человеку*. Москва: Институт психологии АПН СССР.

Шехтер, И. *Любой урок иностранного языка напоминает Ионеско*. [07 септември 2025] https://www.shekhter.ru/home/shekhter/

REFERENCES

Aleksandrova, R., 2006. Za blyasaka na Slovoto i Slovoto. *Elektronno spisanie LiterNet*, 28.01.2006 [online], № 1 (74) [viewed 02 September 2025] Available from: https://liternet.bg/publish10/raleksandrova/slovoto.htm

Bally, Sh., 1961. *Frantsuzskaya stilistika*. Moskva: Inostrannaya literatura.

Garyaev, P., 1994. Volnovoy genom. *Enciklopediya russkoj mysli*. Vol. 5. Moskva. ISBN 5-85617-100-4.

Gusev, Ju., 1980. *Psihologiya obshheniya*. Tekst lektsij spetskursa [sost. Gusev G. V.]. Moskva. *Kul'tura obshheniya* [online] [viewed 04 September 2025] Available from: https://sociology.mephi.ru/docs/kulturologia/html/gusev.html

Kirova, L., 2004. Iziskvaniya za kompetentnost v savremennata ezikova komunikatsiya. *Elektronno spisanie LiterNet*, 06.05.2004, № 5 (54) [online] [viewed 02 September 2025] Available from: liternet.bg/publish3/lkirova/competence.htm

Kirova, L., 2024. Obuchenieto na migranti v konteksta na obshtata evropeyska referentna ramka za ezitsi: uchene, prepodavane, otsenyavane. Obshta evropeyska ezikova ramka: obuchenie, prepodavane, otsenyavane: razshiren tom s novi deskriptori, 2020. Klyuchovi aspekti. *E-spisanie v oblastta na humanitaristikata X – XXI v.*, vol. XII, № 28. ISSN 1314-9067 https://abcdar.com/magazine/XXVIII/Dzl_2024_br28_09_Ludmila_Kirova_Obuchenie_na_migranti-evropeiska_ramka.pdf

Monografiya, 2003. *Obshheevropejskie kompetencii vladeniya inostrannym yazykom: Izuchenie, obuchenie, ocenka*. Departament po yazykovoj politike, Strasburg. Moskovskij gosudarstvennyj lingvisticheskij universitet (russkaya versiya).

Monten, M., 1975. *Opiti*. Vol. 1 – 3. Sofia: Nauka i izkustvo.

Shehter, I., 1990. *O kommunikativnoj cennosti obucheniya rechi i emotsional'no-smyslovom podhode k cheloveku.* Moskva: Institut psihologii APN SSSR.

Shehter, I. *Lyuboj urok inostrannogo yazyka napominaet Ionesko*. [viewed 07 September 2025] Available from: https://www.shekhter.ru/home/shekhter/

Ushinskiy, K., 2023. *Izbrannye pedagogicheskie sochineniya*. Moskva: NEB Svet.

ГЛ. АС. Д-Р МИЛЕНА СТОЙКОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по руска филология
Пловдив, България
E-mail: milenalub@abv.bg

SENIOR ASSIST. PROF. MILENA STOYKOVA, PHD
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: milenalub@abv.bg

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ МЕЖДУ ФОРМА И ЗНАЧЕНИЕ И ИЗУЧАВАНЕТО НА АНГЛИЙСКИ ЕЗИК

РОСЕН СТОИЧКОВ
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

INTERACTION BETWEEN FORM AND MEANING AND LEARNING ENGLISH

ROSSEN STOITCHKOV
SOFIA UNIVERSITY “ST. KLIMENT OHRIDSKI”
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The paper explores the interface between grammatical constructions and their semantics as well as their pragmatic and illocutionary functions through a detailed investigation of the syntagmatic structure of a number of lexicalized multi-word strings of a various degree of idiomaticity. It is suggested that such syntactic constructions are highly productive and structured and must not be relegated to the periphery of grammar as borderline phenomena, but rather as part and parcel of communicative competence and language fluency. Implications for teaching and learning English as a foreign language are discussed throughout the paper.

Keywords: grammatical constructions, semantics, pragmatics, idiomaticity, English language teaching, language learning

Изучаващите английски език прекрачват прага на учебната стая убедени в силата на универсалната граматика и на генеративно-трансформационните правила. Те очакват, че след като граматиката им бъде представена нагледно и обяснена, ще имат необходимите комуникативни умения и безпроблемно ще използват езика.

Постепенно обучаемите осъзнават, че правилата не са достатъчни, когато трябва да се изразяват в устна и писмена форма. Освен на нивото на морфосинтактичната структура граматиката функционира чрез сложни взаимоотношения между елементите на синтактичната конструкция, където синтактика, семантика и прагматика действат в синергично единство. Добре познатата в лингвистиката триада на Чарлс Морис е постулирана в края на 30-те години

на миналия век (вж. Morris 1938). Все още обаче традицията на формалния подход „граматиката заради самата граматика“ просъществува.

Като преподавател, в началото на всеки курс наблюдавам следната ситуация по отношение на епистемологичните очаквания на изучаващите английски:

(1) Лексикални знания: думи и техните значения, правилното им произношение, в какво обкръжение се използват и как функционират в различни контексти;

(2) Граматични знания: правила за свързване на думите в синтактични конструкции;

(3) Знания за семантична интерпретация, с помощта на които значението на всяко изказване може да бъде семантически декодирано като сбор от значенията на отделните лексикални и граматични компоненти.

Във връзка с тези очаквания възникват два основни проблема: (1) поставяне на рязка граница между лексикон и граматика, което изключва наличието на многопластов континуум между свободно комбинирания синтаксис и отделните лексеми, и (2) редукционистко тълкуване на отношението *интерпретатор – знак*, т. е. от отделните елементи към цялостната лексикално-граматична конструкция, без да се отчитат контекстуални и прагматични фактори. Който владее граматиката и лексиката, не може само въз основа на тези знания да знае как да се изразява по естествен начин, доближавайки се максимално до стила на говорене и писане на носителите на съответния език като роден. Това се дължи на факта, че „някои когнитивни репрезентации се активират *наготово* от лексикона, а други се комбинират *на място за съответния случай* чрез деривация в класическия синтактичен и семантичен смисъл“ (Стаменов/Stamenov 2021, 78).

От гледна точка на семиотиката всеки езиков израз, свободно или рестриктивно-идиоматично конструиран, е закодирал част от действителността. Всъщност това представлява „запаметена [...] по определен начин някаква семиотическа информация и тя може по принцип да бъде декодирана“ (Дянков/Dyankov 1975, 65). Цитираният автор стига до един ключов за семантиката извод: „... сигнификацията е всъщност акт на запаметяване на определена информация за някакви неща, а знакът или системата от знаци е вече овеществен посредством определени езикови средства акт на запаметяване“ (Дянков/Dyankov 1975, 64).

Ще илюстрирам заключението на Богдан Дянков със следния пример: един среднонапреднал обучаем може да познава прилагателното *extraordinary* и съществителното *achievement* като самостоятелни лексикални единици, но словосъчетанието *an extraordinary achievement* да не е съхранено в неговия лексикон като устойчив концепт, който обобщава идеята за постижение, което е изключително, впечатляващо и заслужаващо специално внимание. Това е свободно словосъчетание, което не налага специфични селективно-комбинаторни ограничения. Въпреки това, то е рекурентно и конвенционали-

зирано въплъщение на идеята за изключителност, изумителност и значимост. Неговата устойчивост не се гради върху системно-езикови принципи, а е знаково мотивирана и може да се разглежда като акт на запаметяване на семиотична информация. Ето защо фразата трябва да заема особено място в лексикона като единна лексикална и семантична единица. Освен това, обучаемият трябва да може да контекстуализира с конкретни примери семантичното съдържание на словосъчетанието в различни области на човешката дейност:

(1) Спорт: победа в международно състезание или поставяне на световен рекорд.

His gold medal at the Olympics was an extraordinary achievement.

(2) Наука: откритие, което революционизира дадена научна област.

The Nobel Prize winner's research on climate change is considered an extraordinary achievement in the scientific community.

(3) Образование:

Completing her PhD in just three years is truly an extraordinary achievement.

(4) Изкуство: създаване на произведение, което печели множество награди и признания.

He won the Academy Award for Best Director in 1992, which was an extraordinary achievement.

По този начин словосъчетанието намира своето място в лексикона като отделна лексикална единица, която се използва като комуникативна формула за назоваване на събитие, което е извън рамките на обичайното. Нещо повече, като отделна семантична единица то проектира сложни синтактични конструкции с различен строеж и е мощно средство за стимулиране на продуктивните умения на обучаемите.

В преподавателската си практика често се сблъсквам с липсата на осъзнаване от страна на обучаемите на необходимостта от знания за холистичното значение на синтактичните конструкции и за техните прагматични и илокутивни функции. Сред изучаващите английски език битува убеждението, че ако знаеш думите и граматиката, можеш да кажеш всичко.

Във всеки език има изобилие от изрази, които са трудни за осмисляне въпреки наличието на основни граматични и лексикални знания. Който иска да научи чужд език, трябва да развива стратегии за интерпретация и езиково кодиране на всяко изказване като отделна езикова единица, в която лексиката и синтагматиката се подчиняват на цялостния смисъл. Той трябва да бъде подготвен за неочаквани употреби на лексиката и за синтактични конструкции с необичаен строеж, които могат да изглеждат дори неправилни, ако обучаемият няма достатъчно езиков опит и/или не е подготвен да разбира смисъла на изказванията, като ги съпоставя директно с тяхната прагматична функция и с илокутивното намерение на говорещия, без подробно да анализира морфосинтактичната им структура. Изучаващият чужд език трябва от самото начало да приеме един основополагащ принцип – „... изразяването на нещо

на който и да е език е подчинено винаги на прагматични решения“ (Димитрова/Dimitrova 2009, 170).

С други думи, освен познаването на основната граматика и достатъчен речник, обучаемите трябва да умеят да разрешават семантични проблеми, когато има нарушена корелация между смисъл и лексикално-граматично моделиране. В противен случай, резултатът е „инертност“ на знанията (вж. Whitehead 1929), липса на усет към контекстуалните фактори и скованост на изказа, които произтичат от съзнанието, че с думи може да се изрази само онова, което позволява нормативната граматика и генеративно-трансформационните правила. Това се оказва пречка за постигане на висока комуникативна компетентност. Изучаващият чужд език се изправя пред един парадокс – лексикалната комбинаторика и морфосинтактичната структура толкова често не се подчиняват на правилата на универсалната граматика, че в действителност изобилието от „изключения“ се оказва основата на овладяването на езика.

Тезата за семантико-прагматичната мотивираност на граматичните конструкции е широко застъпена в научната литература (вж. Bolinger 1977, Wierzbicka 1988, Димитрова/Dimitrova 2009, Дянков/Dyankov 1975). За съжаление, преподаването и изучаването на чужди езици все още далеч не се гради на семантични и прагматични принципи. За да се постави езиковото обучение изцяло на семантична основа, преподаватели и обучаеми трябва да си служат със специфичен семантичен метаезик, с помощта на който да се тълкуват значението и употребата на граматичните конструкции. Тук ще се позова на разбирането на Вежбицка за граматичните конструкции като начин на кодиране на определено значение, което може да бъде разкрито и ясно формулирано: “Every grammatical construction encodes a certain meaning, which can be revealed and rigorously stated [...]” (Wierzbicka 1988, 3). Лингвистката стига до още по-впечатляващото заключение, което напълно синхронизира с моето гледище, а именно, че не съществуват поотделно граматично значение и лексикално значение, а граматични и лексикални средства за изразяването на някакъв смисъл, като между двата типа значение няма ясна граница: “There is no such thing as ‘grammatical meaning’ or ‘lexical meaning’. There are only lexical and grammatical means of conveying meaning – and even here no sharp line can be drawn between the two” (Wierzbicka 1988, 8).

Атомистката прескриптивна парадигма така, както е представена в структуралистичната и генеративистката традиция, има своето място в дефинирането на езиковата компетентност, но не е в състояние да обясни широтата на идиоматизирани, изключително продуктивни лексикално-граматични конструкционни модели, които трудно се обясняват с генеративно-трансформационния инструментариум. Това са мултивербални единици, които трябва да бъдат заучени като индивидуални цялости, имащи граматична структура, която обикновено интерпретираме чрез прилагането на общи граматични правила.

Синтагматични построения като *a New Year's resolution, wide awake, fast asleep, short of money, hard to please, a foolish thing to do, all of a sudden, all along, from all walks of life* се отличават с непредсказуема лексикална комбинаторика и/или синтагматична аномалия. Който не знае, че те са обичайни начини на изразяване, няма да може да предскаже тяхната употреба. Това, което знаем за останалата част от граматиката на английския език, не би ни позволило да предвидим, че дадените изрази са приемливи. Те имат граматична структура, която не може да бъде лесно анализирана, ако прилагаме обичайните правила на граматиката. Изброените фрази обикновено с лека ръка се причисляват към идиомите. Безспорно те имат идиосинкретична структура, но въпросът дали са същински идиоми, е труден за разрешаване (вж. Makkai 1972).

Всеки език изобилства от синтактични модели, чиято семантика невинаги корелира с формалната структура. За изучаващия английски език решението е подобни изрази да бъдат съхранени в лексикона като отделни семантични единици, в които лексикалното и граматичното значение избледняват до структурни компоненти, изразяващи цялостен смисъл и задължителна прагматична компонента. Ще се спра на част от изброените примери.

Словосъчетанието *a New Year's resolution* (‘новогодишно обещание’) следва правилата на граматиката и може да бъде разбрано, ако се знаят употребените думи, но въпреки това самата идея зад тази синтагматична конфигурация може да не е напълно ясна. Непредсказуем е и изборът на съществителното *resolution* пред съществителните *decision* и *promise*. Това е понятие, което отразява традицията, при която хората си поставят цели или правят обещания към себе си в началото на новата година, обикновено свързани с подобряване на различни аспекти от живота им. Тези обещания могат да включват здравословни промени, личностно развитие, професионални цели и други подобрения. Примери за такива обещания могат да бъдат: да започна да спортувам; да спра да пуша; да науча нов език; да спестя повече пари; да прекарвам повече време със семейството си и т. н. Тази практика е популярна в много култури и е начин хората да се мотивират и да работят върху себе си през новата година.

За да осмислят израза като конвенционална комуникативна формула, обучаемите се нуждаят от подробен анализ на семантиката на словосъчетанието. Задължително е да се използва неговият потенциал за стимулиране на езиковата продукция. Обучаемите могат да споделят собствените си новогодишни обещания: *I am going to exercise regularly*; *I am going to give up smoking*; *I am going to start learning a new language*.

По този начин се постига затвърждаване на конструкцията *be going to + verb* за изразяване на бъдещи планове, както и на съответните глаголно-именни словосъчетания, описващи взетите решения, а изразът *a New Year's resolution* се осмисля като културно-социален феномен, а не като случайна синтактична конфигурация. Фразата има свой собствен живот благодарение на

прагматичната си функция и на екстралингвистичния и културния контекст на нейната употреба. Това я прави цялостна семантична единица или концепт, разпознаваем в определено езиково общество. С увереност бих нарекъл подобен израз „фраза-термин“ в съзвучие с Поули и Сайдър (вж. Pawley, Sider 1983).

Словосъчетанията *wide awake* и *fast asleep* също са предизвикателство за изучаващия английски. Лексемите *wide* и *fast* са формално разпознаваеми като прилагателни, но не и като наречия. Тяхната употреба като наречия в позиция пред прилагателно със значение *completely* и съответно *deeply* е ограничена само в няколко словосъчетания, където значението им е фразеологически свързано: *wide awake, wide open* и *fast asleep*. За изучаващия английски *fast* е семантически обяснимо в ролята на наречие в позиция след глагол – например в словосъчетанието *run fast*.

От гледна точка на прагматиката, ако тези изрази се съпоставят с техните по-буквални съответствия *completely awake* и *deeply asleep*, те могат да се считат за по-натоварени, тъй като в лексикално отношение са по-рестриктивно селектирани и се отличават с висока честота на употреба в ежедневната реч. Те носят специфична конотация на пълна будност и високо ниво на осъзнатост и съответно състояние на непробудност, която е разбираема и призната в англоезичните култури. В подкрепа на прагматично-експресивния компонент на словосъчетанието *wide awake* ще посоча честата му употреба като заглавие на песни, романи, филми и дори като топоним (https://en.wikipedia.org/wiki/Wide_Awake#Songs). Фразата *fast asleep* също е предпочитано заглавие на песни, макар и не в такъв мащаб. Интересно е, че е предпочетена за заглавие на книга с научно съдържание, посветена на проблемите със съня (https://fast-asleep.com/). В този ред на мисли ще се позова на начина, по който Богдан Дянков дефинира прагматиката в своя труд „Семантика и логика“: „... към сферата на прагматиката спада преди всичко подборът на значите [...] с оглед на тяхната прегледност, компактност, икономичност или пък удобство при боравенето с тях, а дори и с оглед на тяхната красота“ (Дянков/Dyankov 1975, 68).

Словосъчетанието *short of money* се отличава с аномален морфосинтактичен строеж, а семантичното му декодиране далеч не е безпроблемно. Фразата притежава силна прагматична натовареност. В английския език едва ли има по-кратко, по-точно, по-ясно и по-експресивно средство за обозначаване на финансов недостиг. В това отношение много показателно се оказва наблюдението на Богдан Дянков: „При конструирането на знаци и знакови системи от особено значение в прагматическо отношение е условието за простота, т. е. съответната семиотическа информация да бъде закодирана и емитирана при помощта на минимална съвкупност от елементарни, първични знаци, както и от не особено усложнени знакови конструкции“ (Дянков/Dyankov 1975, 68). Освен това, изразът има потенциал да задейства различни илокутивни функции, с които обучаемите трябва да се запознаят:

(1) Предоставяне на информация:

In our latest financial report, it shows that we are currently short of money due to unexpected costs associated with the new product launch.

(2) Молба:

A: What's the matter?

B: Well, the truth is that I'm a bit short of money for the rent this month.

A: Let me see what I can do.

(3) Извинение:

A: I won't be able to join you for dinner tonight. I am short of money.

B: No problem. Money can be tight sometimes. Let's plan something else soon.

Синтактичният строеж на мултивербалната единица – прилагателно *hard to please* – също е трудно за осмисляне от изучаващите английски. Конструкции с инфинитивна форма след прилагателни като sorry/happy/eager са лесно разпознаваеми в изречения от типа: *I'm sorry to bother you*; *We were happy to help them*; *He's eager to start learning Italian*.

В пример като *My cousin Paul is hard to please* формалната структура е подвеждаща – подлогът всъщност е логическият обект на действието в инфинитивна конструкция и трябва да се направи „синтактичен компромис“. Трансформирането на изречението в страдателна конструкция би направило значението по-достъпно: *It is difficult for anybody to please my cousin Paul*. Това е показателен пример как семантичната структура и прагматичната натовареност издигат една синтактична конструкция в ранг на единна лексикализирана структура за означаване на социално легитимиран концепт – „лице с високи стандарти или специфични изисквания, които са трудни за изпълнение“. Прагматичният и илокутивният заряд на лексикално-граматичната единица се състоят в способността ѝ да изразява недоволство или разочарование от нечий перфекционизъм или дребнавост. Пълният обем от смисли, синтезиран в тази кратка фраза, не може да се обясни само с една, дори и с няколко думи, защото тя не описва просто качество, а тип житейска нагласа и социално поведение. Тя обединява в една експресивна цялост редица еднословни прилагателни като *demanding, fussy, uncompromising, choosy*.

Дидактическият ѝ потенциал също трябва да бъде използван. Обучаемите могат да бъдат провокирани да съчиняват изречения, описващи характерното поведение на човек, който е вечно недоволен. В задачата може да се уточни, че изказванията трябва да бъдат във формата, в която те са артикулирани от лице, отговарящо на подобен поведенчески профил. Предварително могат да бъдат зададени отделни рубрики, където изказванията да бъдат разпределени:

(1) Постоянна критика:

I don't like the way you cooked the pasta. It's too soft.

(2) Високи стандарти:

This hotel room is not up to my standards. I need a better view and more amenities.

(3) Непостоянство в мненията:
I thought we agreed on going to Italy for our holiday, but now you want to go somewhere else?
(4) Липса на благодарност:
Thanks for the gift, but I already have something similar.
(5) Сравнение с други:
Your cooking is OK, but my mom cooks much better.
(6) Търсене на перфекционизъм:
I know it's a small mistake, but it still bothers me.

Ще разгледам още един последен пример – изразът *a foolish thing to do*. В него не се наблюдава някакво сложно синтактико-семантично взаимодействие, освен употребата на инфинитивна конструкция, но по силата на своята рекурентност и функционалност трябва да се превърне в част от фразовия репертоар на обучаемия. Изразът има свой собствен живот като част от колективната памет на езиковата общност. Коментарът на семантиката не е излишен от дидактическа гледна точка. Накратко може да се обобщи, че изразът се използва, за да опише действие или решение, което е неразумно, безсмислено или лишено от здрав разум, например ако някой е направил грешка или е предприел действие, което очевидно няма да доведе до положителен резултат. Фразата е идеален стимул за усъвършенстване на комуникативната компетентност на обучаемите. Например след задаване на изречение образец може да се постави задача за съставяне на изречения, в които фразата се употребява в non-defining relative clause като дискурсивен маркер: *Tom decided to give up his job, which was a foolish thing to do*. От обучаемите може да се очакват примери, имитиращи синтактичната структура на подобно сложно изречение, като глаголите могат да бъдат с различна темпоралност: *Angela spends all her savings on lottery tickets, which is a foolish thing to do*.

За всяка от коментираните в това изложение синтактични конструкции бихме могли да си зададем два въпроса:

(1) Дали изразът проявява свойства, които са напълно предсказуеми от известните свойства на неговия лексикален състав и неговата граматична структура?

(2) Дали изразът заслужава да бъде включен във фразеологичен речник?

Категоричният отговор е предизвикателство за лингвистите и езиковите педагози. Подходът към анализа на примерите разглежда синтактиката в по-широк семиотичен ракурс – като езиково реализиран акт на закодиране и запаметяване на семиотична информация. Формалното преподаване и изучаване на граматиката, без да се отчита ролята на семантиката и прагматиката и без да се култивира една по-широка семиотична осъзнатост на езиковите средства, в дългосрочен план възпрепятства постигането на висока комуникативна компетентност. Немислимо е да се овладее един език на високо ниво, ако се разчита само и единствено на теоретичната граматика в херметизиран

вид. Синтактичните конструкции трябва да се превърнат в „акт на запаметяване“, за да намерят своето място в езиковия репертоар на говорещия и да бъдат разпознаваеми в обществото и културата, които си служат със съответния език. Преподаването и усвояването на граматиката на чужд език биха се освободили от излишната си тежест, ако граматиката се възприема като средство, което е в услуга на пренасянето на семиотична информация и се интерпретира в нейната съотнесеност с извънезиковата действителност и с езиковата личност.

Литература

Димитрова, Ст., 2009. *Лингвистична прагматика*. София: Велес. ISBN 978-954-302-025-6.

Дянков, Б., 1975. *Семантика и логика*: *Някои гранични проблеми на онтологията, семантиката и логиката.* София: Наука и изкуство.

Стаменов, М., 2021. Конструкциите с предикативи за психически състояния в българския език – номенклатура и диференциални характеристики. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie*, № 10, с. 76 – 113. ISSN 2449-8297.

References

Bolinger, D., 1977. Meaning and Form. London: Longman. ISBN 05-822-9104-6.

Dimitrova, St., 2009. *Lingvistichna pragmatika*. Sofia: Veles [in Bulgarian]. ISBN 978-954-302-025-6.

Dyankov, B., 1975. *Semantika i logika: Nyakoi granichni problemi na ontologiyata, semantikata i logikata*. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

Makkai, A., 1972. *Idiom Structure in English*. The Hague: Mouton.

Morris, C., 1938. Foundations of the Theory of Signs. In: Neurath, O. (Ed.). *International Encyclopedia of Unified Science*. Vol. 1, No 2, pp. 1 – 59. Chicago: Chicago University Press.

Pawley, A., Syder, F., 1983. Two Puzzles for Linguistic Theory: Nativelike Selection and Nativelike Fluency. In: Richard, J., Schmidt, R. (Eds.). *Language and Communication*, pp. 191 – 225. London: Longman.

Stamenov, M., 2021. Konstruktsiite s predikativi za psihicheski sastoyaniya v balgarskiya ezik – nomenklatura i diferentsialni harakteristiki. *Zeszyty Cyrylo-Metodiańskie (Cyrillo-Methodian Papers*), No 10, pp. 76 – 113 [in Bulgarian]. ISSN 2449-8297.

Whitehead, A., 1929. *The Aims of Education.* New York: McMillan.

Wierzbicka, A., 1988. *The Semantics of Grammar.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. ISBN 90-272-3019-6.

Д-р Росен Стоичков
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Департамент за езиково обучение и продължаваща квалификация

Център за изучаване на чужди езици
София, България
E-mail: rsstoichko@uni-sofia.bg

ROSSEN STOITCHKOV, PHD
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Department of Language Teaching and Continuing Qualification
Centre for Foreign Language Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: rsstoichko@uni-sofia.bg

ЗА ЯВЛЕНИЕТО РЕКУРСИВНОСТ В ШВЕДСКОТО КОМПОЗИЦИОННО СЛОВООБРАЗУВАНЕ В КОНТЕКСТА НА ЧУЖДОЕЗИКОВОТО ОБУЧЕНИЕ

ЕЛЕНА СТОЙНЕВА-НИКОЛОВА
СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“
СОФИЯ, БЪЛГАРИЯ

SWEDISH RECURSIVE COMPOUNDS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

ELENA STOYNEVA-NIKOLOVA
SOFIA UNIVERSITY "ST. KLIMENT OHRIDSKI"
SOFIA, BULGARIA

Abstract: The article explores Swedish recursive compounds and how they could be incorporated in the process of teaching the Swedish language while taking into consideration the specifics of the Bulgarian language. As compounding is not so frequent in Bulgarian word formation, and recursion is an almost unknown phenomenon, the approach proposed here is that the Bulgarian learner should start by trying to identify all the roots in the recursive compound and then define if they belong to the head or to the modifier. It is emphasized that the role of the linking element as well as the ability to figure out the right relation between the head and the modifier are also quite important. The conclusion is that recursive compounds should be introduced to learners after they get used to identifying and analyzing compounds consisting of only two roots. An algorithm facilitating the process could be put into practice.
Keywords: Swedish compounds, recursion, foreign language teaching, Bulgarian learners

Явлението рекурсивност е характерна особеност на композиционното словообразуване в шведския език. Настоящата статия разглежда прояви на рекурсивност в субстантивното композитообразуване, като се фокусира върху предизвикателствата, които те пораждат у изучаващите шведски език българи. Предлагат се някои подходи за преодоляване на проблемите и се достига до изводи, които могат да бъдат използвани в приложната лингвистика.

Същност и характерни особености на сложните думи. Според Л. Бауер (Bauer 2009, 543 – 558) сложната дума може да бъде дефинирана по ортографичен, фонологичен, морфологичен, синтактичен и семантичен начин. Ха-

рактерните особености на сложната дума, включително рекурсивността, са представени по-долу според възгледите на Бауер, като тук са допълнени с примери на шведски език.

1. Фонологични особености: обикновено, за разлика от фразите, сложните думи имат фонологичната структура на една-единствена дума. Такъв е случаят и в шведския език, тъй като тоналният акцент, който се използва, когато се произнасят сложни думи, показва, че две (или повече) отделни думи са се обединила в една сложна.

2. Наличие на свързващ елемент (интерфикс) между двата компонента, напр. в шведски *universitetsbibliotek* ‘университетска библиотека’.

3. Липса на вътрешна флексия. В общия случай липсата на вътрешна флексия е характерна за сложните думи, напр. *partiledare* ‘партиен лидер’.

4. Наличие на опорен компонент. Често в сложните думи е налице опорен компонент, който е носител на основното значение на целия композит. Сложната дума *vinterkläder* ‘зимни дрехи’ е вид *kläder* ‘дрехи’, а не вид *vinter* ‘зима’ и затова *kläder* ‘дрехи’ е опорният компонент. Така *vinterkläder* ‘зимни дрехи’ е хипоним на *kläder* ‘дрехи’, а *kläder* ‘дрехи’ е хипероним на *vinterkläder* ‘зимни дрехи’, *sommarkläder* ‘летни дрехи’ и т.н.

5. Подредба на компонентите в сложните думи. В повечето езици наличието на опорен компонент предполага, че той ще се намира или в началото, или в края на сложната дума. Най-често опорният компонент е в дясната част на сложната дума, както е и в шведския език, напр. *jullov* ‘коледна ваканция’.

6. Рекурсивност, т.е. способността на сложната дума да участва като компонент в друга сложна дума, което е характерно за езици като германските, включително и за шведския език, напр. *hus* ‘къща’ – *sjukhus* ‘болница’ – *universitetssjukhus* ‘университетска болница’.

7. Семантика на сложните думи.

7.1. Ендоцентричност и екзоцентричност. При някои сложни думи е налице опорен компонент и сложната дума е негов хипоним, т.нар. ендоцентрични сложни думи – напр. *universitetsbibliotek* ‘университетска библиотека’. Други сложни думи не са хипоним на нито един от компонентите на сложната дума, т.нар. екзоцентрични сложни думи, сред които са и сложните думи от т.нар. тип бахуврихи, или притежателни сложни думи, напр. *Rödluvan* ‘Червената шапчица’.

7.2. Равноправност между компонентите. Основите компоненти понякога са синтактично равноправни и в парафразата могат да бъдат свързани съчинително със съюза *и*, напр. *sötsur* ‘сладко-кисел’.

7.3. Наличие на разнообразни семантични отношения между компонентите на ендоцентричните сложни думи, което е особено характерно за германските езици, включително за шведския език.

Сложните думи в шведския език най-често представляват ендоцентрични съществителни имена с подчинително отношение между основите. Точно върху тях са наблюденията и анализите, извършени в настоящата статия.

Дистрибуция. Всяка проява на явлението рекурсивност, при което сложна дума влиза като компонент в образуването на нова сложна дума, в шведското словообразуване е свързана с наличието на минимум три коренни морфеми в сложната дума. Това означава, че поне единият от двата компонента, участващи в сложната дума, е оформен чрез композиция.

Възможни са следните прояви на явлението рекурсивност в шведския език:

Първи компонент: сложна дума
Втори компонент: коренна морфема
Пример: *arbetskraft/s/brist* ‘недостиг на работна ръка’; *Nobelpris/tagare* ‘Нобелов лауреат’

Първи компонент: коренна морфема
Втори компонент: сложна дума
Пример: *strid/s/flygplan* ‘изтребител’

Първи компонент: сложна дума
Втори компонент: сложна дума
Пример: *människohandel/s/nätverk* ‘мрежа за трафик на хора’

Следователно особено голям ще бъде броят на коренните морфеми (най-малко четири) в случаите, когато и двата компонента са оформени чрез композиция, защото тогава всеки един от тях ще включва по минимум две коренни морфеми.

Броят на коренните морфеми в шведските композити с лекота може да достигне четири и повече. Следователно чрез композиционния словообразувателен начин в шведския език има възможност за създаване не просто на дълги, а на свръхдълги думи[1]. Като дълга в шведски може да се приеме дума, надхвърляща 7 графични знака, а свръхдългата би надхвърляла 14 знака (вж. Thelander 1997, 282). Пример за свръхдълга дума е напр. *människosmugglingsnätverk* ‘мрежа за контрабанда на хора’, състояща се от 25 знака.

Анализът на различни корпуси показва, че при явлението рекурсивност най-често само първият компонент е сложна дума (вж. Стойнева/Stoyneva 2018, Стойнева/Stoyneva 2025). Останалите два случая се срещат по-рядко, т.е. самият опорен компонент много по-рядко представлява сложна дума.

Трудности, свързани с явлението рекурсивност. Случаите на сложно съществително, съдържащо повече от 3 коренни морфеми, са показателни за явлението рекурсивност в шведското образуване на сложни думи. Както вече

[1] Ж. Бояджиев (Бояджиев/Boyadzhiev 2007, 173) отбелязва, че в немския език могат да се срещнат „километрични“ сложни думи. Това твърдение е валидно и за друг германски език – шведския.

беше посочено, според Бауер тази способност на сложната дума да участва като компонент в друга сложна дума, е характерна за германските езици. Кои са проблемните моменти, които явлението рекурсивност предизвиква по време на обучението за българи?

Най-напред трябва да се има предвид, че е налице междуезикова асиметрия, която се дължи на разликата в активността на различните морфологични словообразователни начини в двата езика. Композиционният начин е по-характерен за германските езици, включително за шведския, отколкото за славянските, в това число и за българския.

Прекалено голямата дължина и прекалено големият брой коренни морфеми в рамките на една сложна дума затруднява възприемането и би могло да доведе до трудности в тълкуването. Конкретните наблюдения върху работата с български студенти показва няколко основни предизвикателства, които ще бъдат отбелязани по-долу.

1. Психологическа бариера, дължаща се на езиковата асиметрия между двата езика – в българския композитообразуването е много по-слабо застъпено, а проявите на рекурсивност са сведени до минимум. Дължината на шведската дума и по-точно наличието на свръхдълга дума води най-напред до проблеми с произнасянето ѝ. Тук в по-изгодна позиция са онези, които вече са се сблъсквали с явлението рекурсивност в някой друг германски език, най-често немски.

2. Определянето на границата между първия и втория компонент. Проблематични се явяват коренните морфеми, които са позиционирани в средата. Те са морфемите, при които отнема време, за да бъдат правилно разпознати като част от първия или от втория компонент. Неправилното определяне на принадлежността на коренните морфеми в средната част би могло да доведе до: неправилно произнасяне на сложната дума и невъзможност за слушателя да я възприеме и разбере; неправилно декодиране и невъзможност да бъде разбрано значението на цялата сложна дума. Така например при *arbetskrafts-invandring* ‘трудова миграция’ колебание може да се очаква при отнасянето на *kraft* към единия от двата компонента – следва да бъде към първия, а не към втория компонент. Аналогичен е случаят в примера *bostadsområde* ‘жилищен район’ и коренната морфема *stad*.

3. Декодиране и превод на български език. Декодирането на цялата сложна дума предполага много точно определяне на семантично-синтактичните отношения между първия и втория компонент, а в шведския език, както беше вече споменато, възможностите за тълкуване са разнообразни (вж. Söderbergh 1971; Thorell 1981; Teleman, Hellberg, Andersson 1999)[1]. След декодира-

[1] Проблемът за значението на сложните думи и до каква степен то може да бъде предвидено според Р. Либер и П. Щекауер (Lieber, Štekauer 2009, 22) е сред основните теми на изследване, свързани с композиционното словообразуване в рамките на различни школи и езици.

нето на сложните думи, трудност представлява и превеждането им на български език. От една страна, трябва да се открие подходящото именно словосъчетание за превод на български език, чрез което адекватно да се предадат семантичните отношения между компонентите, а от друга, трябва да се избягва тромавостта и многократната употреба на предлози, които неизменно присъстват при превода на шведски думи с повече от 3 коренни морфеми (вж. Стойнева/Stoyneva 2025), напр. *datalagringsperiod* ‘срок на съхраняване на данните’, *viseringsförenklingsavtal* ‘споразумение за облекчаване на визовия режим’.

Сложните думи демонстрират как на практика се прилага законът за езиковата икономия. Съгласно ономасиологичния модел на Щекауер (вж. Štekauer 2016) в случая е избрана конкретна стратегия за назоваване и при нея е предпочетено тенденцията към езикова икономия да надделее над тенденцията към прозрачност при изразяването (семантична прозрачност), облагодетелствайки говорещия/пишещия, но за сметка на слушащия/четящия. Когато се добави и явлението рекурсивност, предизвикателствата за слушащия/четящия допълнително се увеличават.

Подходи за решаване на проблемите, породени от явлението рекурсивност в шведското композитообразуване

1. От по-простото към по-сложното. При въвеждането и усвояването на сложни думи би трябвало да се спазва принципът за надграждане. Подходът тук по-конкретно би бил най-напред да се работи върху усвояването на сложни думи с минимален брой коренни морфеми, т.е. само две. Това би означавало, че първо се въвежда *sjukhus* ‘болница’ и едва след усвояване на принципите за образуване на сложна дума от две коренни морфеми се преминава към въвеждане на *universitetssjukhus* ‘университетска болница’, при която вече е налице рекурсивност.

С оглед на последователността при анализа на сложната дума най-напред фокусът би трябвало да бъде върху разчленяването на сложната дума, т.е. върху определянето на коренните морфеми, а след това върху определянето на семантичните отношения. За най-накрая остават начините на предаване на български език.

2. Преодоляване на психологическата бариера. При внезапната и понякога плашеща среща с дълги думи би трябвало да се подхожда от познатото към непознатото и тогава на преден план отново излиза определянето на

П. Щекауер (вж. Štekauer 2005) предлага метод за изчисляване на т.нар. степен на предвидимост (англ. *predictability rate*), т.е. той смята, че предвидимостта на значението на новообразуванията може да бъде представена количествено. Според него (Štekauer 2005, 257) когато става въпрос за новопоявила се сложна дума, чието значение не е повлияно от контекста, макар да има много потенциални възможности за извличане на значението, обикновено само едно-две от тези значения са важни.

всички коренни морфеми в сложната дума. Специален фокус тук трябва да има върху коренните морфеми, разположени в средата, за да се постигне правилното им определяне или към първия, или към втория компонент. Като за начало следва да се има предвид, че в повечето случаи сложната дума е в първия, а не във втория компонент, както беше посочено по-горе.

3. Наличието на интерфикс. Изследванията показват (Thorell 1981, 40), че когато първият компонент е разширен до композиционно оформено съществително, е необходимо по-ясно очертаване на границите между първия и втория компонент и това се постига посредством използването на интерфикса *s*. В тези случаи интерфиксът отразява семантичните отношения вътре в думата и ни помага да маркираме границата между компонентите вътре в композитите. Според Юсефсон (Josefsson 1998, 64 – 67) наличието на интерфикс в този случай е свързано с изразяване на асиметрия вътре в самия композит, напр. в *centralbankspolitik* ‘политика на Централната банка’ в първата основа са налице две коренни морфеми и самата основа е образувана посредством композиция, а *s* маркира къде е краят на първия компонент и къде започва вторият. Аналогично в сложното съществително *arbetskraftsinvandring* ‘трудова миграция’ отново е използван интерфиксът *s*, за да се маркира краят на първия компонент, и точно този маркер може да бъде употребен от обучаващите се, за да определят коректно първия и втория компонент.

4. Декодиране и превод. Тук работата на нива би трябвало да се запази, като всеки компонент най-напред се декодира и едва след това се пристъпва към определяне на семантичните връзки между двата компонента. Влиянието върху превода е свързано с връзката между броя на коренните морфеми в шведския и броя на пълнозначните думи в българското съответствие, както и повишаването на броя на предлозите. В примери като *gränsförvaltningskapacitet* ‘капацитет за управление на границите’ и *människorättskränkning* ‘нарушаване на правата на човека’ е видно, че на всяка коренна морфема в шведския съответства по една пълнозначна дума в българския, а сред типичните предлози при превода се открояват *за* и *на*. Остава изискването да се следи за коректното изразяване на отношенията, които в шведския език са най-разнообразни, а в българския при превода вместо предложно именно словосъчетание може да се използва и атрибутивно словосъчетание, напр. *civilskyddsmekanism* ‘механизъм за гражданска защита’. Следва да се отбележи, че при превода невинаги на всяка коренна морфема в шведски съответства пълнозначна дума в български, напр. *sjöfartsskydd* ‘морска сигурност’ (броят на пълнозначните думи в български е по-малък), *sjöräddningskapacitet* ‘капацитет за спасяване на хора в морето’ (броят на пълнозначните думи в български е по-голям).

Предизвикателствата, свързани с рекурсивността са много близки до предизвикателствата, които по принцип са характерни за сложните думи, изградени само от две коренни морфеми. Затова може да бъде използван представеният вече алгоритъм от стъпки (вж. Стойнева/Stoyneva 2025, 149 – 152)

при превода на шведски композити на български език, който цели постигането на функционални преводни еквиваленти чрез фокусирането върху най-проблемните моменти: определяне на границата между компонентите; определяне наличието/липсата на интерфикс; определяне на точното значение на компонентите; определяне на семантичните отношения между компонентите; избор на вариант за изразяване на семантичните отношения на български език; подбор на предлог в случай на предложно свързване.

Не бива да се подценява фактът, че рекурсивността води до усложняване на процеса по прилагане на предложения алгоритъм. При установяване на рекурсивност най-ефективно би било да се работи на нива. Първоначално алгоритъмът следва да се приложи към самия компонент, който представлява сложна дума. На следващ етап ще трябва да се премине отново през алгоритъма, като вече се работи с компонентите в рамките на „по-дългата“ сложна дума.

Изводи и препоръки при наличие на рекурсивност

Препоръчва се по време на чуждоезиковото обучение по шведски език на най-ранен етап да се въведат някои основни словообразователни принципи. Това ще позволи да се надгражда от по-простото към по-сложното по напълно естествен начин и когато вече е отработен модел за декодиране на по-кратките сложни думи, съставени само от две коренни морфеми, то подходът при наличие на рекурсивност ще бъде сходен. Думите, в които се наблюдава явлението рекурсивност, би трябвало да се появят на малко по-късен етап в обучението, за да се овладеят най-напред основите на композитообразуването, което в български е много по-слабо застъпено. При изготвянето на помагала и учебници по шведски език, предназначени за българи тази езикова асиметрия между двата езика задължително трябва да бъде взета под внимание. Прилагането на изводите и препоръките, предложени в настоящата статия, биха довели до по-висока ефективност в усвояването на шведските сложни думи, съставени от повече от три коренни морфеми.

Литература

Бояджиев, Ж., 2007. *Увод в общото езикознание*. София: Парадигма. ISBN 954-9536-35-1.

Стойнева, Е., 2018. Шведските сложни съществителни от областта на икономиката и техните български съответствия. *Петнадесета научна конференция на нехабилитирани преподаватели и докторанти във Факултета по класически и нови филологии*, с. 16 – 24. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISSN 2738-8158.

Стойнева, Е., 2025. *Сложни съществителни имена в шведския език в съпоставка с българските им съответствия. Въз основа на корпус от обществено-политическа лексика.* София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“. ISBN 978-954-07-6083-4.

REFERENCES

Bauer, L., 2009. Typology of Compounds. In: Lieber, R., Štekauer, P. (eds.). *The Oxford Handbook of Compounding*, pp. 540 – 560. Oxford: Oxford University Press.

Boyadzhiev, Zh., 2007. *Uvod v obshtoto ezikoznanie*. Sofia: Paradigma [in Bulgarian]. ISBN 954-9536-35-1.

Josefsson, G., 1998. *Minimal Words in a Minimal Syntax. Word Formation in Swedish.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins. ISBN 9027227403.

Lieber, R., Štekauer, P., 2009. Introduction: status and definition of compounding. In: Lieber, R., Štekauer, P. (eds.). *The Oxford Handbook of Compounding*, pp. 3 – 18. Oxford: Oxford University Press.

Söderbergh, R., 1971. *Svensk ordbildning*. Stockholm: Läromedelsförlagen.

Štekauer, P., 2016. Compounding from an onomasiological perspective. In: Ten Hacken, P. (ed.). *The semantics of compounding*, pp. 54 – 68. Cambridge: Cambridge University Press. ISBN 978-1-107-09970-8.

Štekauer, P., 2005. *Meaning predictability in word formation: Novel, context-free naming units*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins. ISBN 9027215634, 9789027215635.

Stoyneva, E., 2018. Shvedskite slozhni sashtestvitelni ot oblastta na ikonomikata i tehnite balgarski saotvetstvia. *Petnadeseta nauchna konferentsia na nehabilitirani prepodavateli i doktoranti vav Fakulteta po klasicheski i novi filologii*, pp. 16 – 24. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISSN 2738-8158.

Stoyneva, E., 2025. *Slozhni sashtestvitelni imena v shvedskia ezik v sapostavka s balgarskite im saotvetstvia. Vaz osnova na korpus ot obshtestveno-politicheska leksika.* Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kliment Ohridski“ [in Bulgarian]. ISBN 978-954-07-6083-4.

Teleman, U., Hellberg, S., Andersson, E., 1999. *Svenska Akademiens grammatik*, vol. 2 Ord. Stockholm: Svenska Akademien.

Thelander, K., 1997. Den långa svenskan. *Språket lever!* Falun: Scandbook AB, pp. 281 – 287. ISBN 91-1-966072-3.

Thorell, O., 1981. *Svensk ordbildningslära*. Stockholm: Esselte Studium.

ГЛ. АС. Д-Р ЕЛЕНА СТОЙНЕВА-НИКОЛОВА
ORCID ID: 0000-0001-8050-5495
Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Факултет по класически и нови филологии
Катедра „Германистика и скандинавистика“
София, България
E-mail: elena.stoyneva@uni-sofia.bg

SENIOR ASSIST. PROF. ELENA STOYNEVA-NIKOLOVA, PHD
ORCID ID: 0000-0001-8050-5495
Sofia University "St. Kliment Ohridski"
Faculty of Classical and Modern Philology
Department of German and Scandinavian Studies
Sofia, Bulgaria
E-mail: elena.stoyneva@uni-sofia.bg

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ В ОБУЧЕНИИ СИНТАКСИСУ РУССКОГО ЯЗЫКА

НАДЕЖДА СТОЙКОВА
ШУМЕНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЕПИСКОПА КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСКОГО
ШУМЕН, БОЛГАРИЯ

MODERN APPROACHES TO TEACHING RUSSIAN SYNTAX

NADEZHDA STOYKOVA
KONSTANTIN PRESLAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN
SHUMEN, BULGARIA

Abstract: The article examines contemporary approaches to teaching Russian syntax: functional-systemic, competence-based, linguocultural, and holistic. Each method focuses on developing linguistic, communicative, and cognitive competencies by combining theory with practice. Examples of exercises and the use of digital technologies, online platforms, and artificial intelligence systems for personalized learning and motivation enhancement are provided. The combined application of these approaches is considered an effective way to master syntax and develop analytical and creative skills.

Keywords: Russian syntax, functional-systemic approach, competence-based approach, linguocultural approach, holistic approach, digital learning

Развитие русской синтаксической науки связано с трудами таких учёных, как М. В. Ломоносов, А. Х. Востоков, Ф. И. Буслаев, А. А. Потебня, Ф. Ф. Фортунатов, В. В. Виноградов и др. В современной лингвистике выделяют несколько основных направлений изучения синтаксиса: логико-грамматическое, историко-психологическое, формально-грамматическое и более позднее структурно-семантическое. Эти подходы рассматривали предложение как форму выражения мысли, объект грамматического анализа и единицу, объединяющую форму и содержание. В. В. Виноградов внёс значительный вклад, разработав классификацию предложений и словосочетаний, идеи которого развили его ученики, что отразилось в академических грамматиках XX века. Во второй половине XX века русская синтаксическая наука акцентировала внимание на семантическом и функционально-коммуникативном анализе, изучении речевых регистров и композиционных особенностей текста. Таким образом, изучение синтаксиса прошло путь от логико-грамматических и психологических концепций к формально-грамматическому, структурно-семан-

тическому и функционально-коммуникативному подходам, обеспечив целостное понимание синтаксической системы русского языка (Николова/Nikolova 2002, 14 – 16).

История становления русского синтаксиса свидетельствует о многообразии подходов и направлений, каждое из которых обогащало представления о структуре и функциях предложения. Накопленный опыт исследований XIX – XX вв. позволил сформировать целостное понимание синтаксической системы и заложил основу для дальнейших методологических поисков. В то же время развитие современного языкознания поставило новые задачи, связанные с изменением образовательных приоритетов и коммуникативных потребностей общества. В условиях трансформации педагогических и методических технологий возникает необходимость переосмысления традиционных концепций и поиска инновационных решений. Именно поэтому особое внимание уделяется современным подходам в обучении синтаксису русского языка.

Поиск в лингвистических справочниках позволил выделить несколько ключевых подходов, обеспечивающих внедрение теории и практики. Среди них особое место занимают функционально-системный, компетентностный, лингвокультурный и холистический подходы, каждый из которых ориентирован на комплексное развитие языковой, когнитивной и коммуникативной компетенции учащихся. Применение указанных подходов в обучении синтаксису способствует интеграции усвоения морфосинтаксических особенностей русского языка с формированием речевых навыков и развитием осознанной синтаксической компетенции.

Функционально-системный подход

В своих исследованиях Э. Л. Миронова подчеркивает, что методика преподавания русского языка ставит важную задачу интеграции трёх видов компетенций: языковой, лингвистической и коммуникативной. Это позволяет преодолеть разобщённость традиционной структуры школьного курса, включающей лингвистическое описание языка, правописание и развитие связной речи. Лингвистическая компетенция рассматривается не только как знание словаря и грамматики, но и как способность к эффективному речевому общению в различных сферах. Функционально-системный подход, который рассматривает язык как взаимосвязанную систему единиц, развивает навыки восприятия и производства речи, а также обеспечивает формирование коммуникативной компетенции. Такой подход предполагает преодоление ориентации на объект, соотнесение учебного материала с психическим и речевым развитием ребёнка, а также обучение языку через практическую коммуникацию.

Обучение синтаксису, ориентированное на функционально-системный подход, направлено на системное освоение синтаксических категорий, формирование культуры мышления, а также на развитие творческой и интеллек-

туально компетентной личности. В его основе лежат принципы проблемного и развивающего обучения, использование аутентичных текстов и упражнений, моделирующих условия восприятия и порождения высказываний. Практическая работа по этому подходу включает разнообразные упражнения: вставка пропущенных слов, определение грамматической основы, синтаксический разбор, редактирование текста, перестройку предложений, работу с подлежащим и сказуемым, а также анализ стихотворений. Эти упражнения направлены на понимание смысловых и функциональных особенностей главных членов предложения, развитие навыков речевого взаимодействия и формирование осознанного владения языком. Таким образом, функционально-системный подход обеспечивает целостное освоение языка, сочетая формальные, семантические и коммуникативные аспекты, что способствует всестороннему развитию личности и повышению эффективности учебного процесса (Миронова/Mironova 2015).

Компетентностный подход

Помимо функционально-системного подхода, значительное внимание в современном обучении синтаксису русского языка уделяется компетентностному подходу. В своей статье Ч. М. Болотова рассматривает этот подход с акцентом на формирование языковой, лингвистической, коммуникативной и социокультурной компетенций учащихся, а также на развитие их синтаксических навыков и речевых умений. В современном образовании ключевыми являются интеграция языковой, лингвистической, коммуникативной и социокультурной компетенций, что позволяет не только овладеть нормами языка, но и эффективно применять их в речевой практике.

Особое внимание уделяется формированию навыков работы с текстом: анализ синтаксических конструкций, словарная работа, построение сложных и простых предложений, перефразирование и преобразование конструкций. Системное освоение языка строится на дидактических материалах, учитывающих трудности усвоения, необходимость дифференциации внешне сходных явлений и использование знаний в нестандартных ситуациях. В статье показано, что работа над текстами и упражнениями способствует развитию речевых навыков, расширению словарного запаса и формированию способности к конструктивной переработке языкового материала. Компетентностный подход позволяет определить уровень владения языком учащихся по языковым, лингвистическим, коммуникативным и социокультурным аспектам, а также организовывать учебный процесс с учётом формирования самостоятельной и осознанной работы с языковым материалом (Болотова/Bolotova 2016).

Лингвокультурный подход

В дополнение к компетентностному подходу, направленному на формирование языковой, лингвистической, коммуникативной и социокультурной

компетенций, современная методология обучения синтаксису русского языка включает и лингвокультурный подход. Этот подход, как отмечает А. А. Сысолятина, ориентирован на развитие интеграционного и когнитивного потенциала учащихся, а также на активное вовлечение их в речевую деятельность посредством сочетания вербальных, визуальных и когнитивных средств. В научных исследованиях уделяется внимание продуктивности лингвокогнитивного подхода к обучению синтаксису. Интегративная методическая модель представляется ведущим способом расширения интеграционного пространства личности. Демонстрация возможности передачи образов эмоциональной сферы в вербальной форме осуществляется через языковые единицы разных уровней. Изучение синтаксиса средствами лингвокогнитивного подхода характеризуется развитием междисциплинарных связей между лингвистикой и смежными науками, формированием когнитивного пространства учащегося и осмыслением эмоционального опыта посредством языка. Исследование сложноподчинённого предложения сосредоточено на его семантической структуре и способах репрезентации эмоциональных состояний в языковой форме. Продуктивный подход к обучению определяется включением когнитивно-ориентированных, культурно-ориентированных и деятельностно-ориентированных методов. Практическая реализация обучения опирается на использование видеофрагментов, картин, презентаций и других визуальных материалов, способствующих моделированию синтаксических структур и эмоциональных ситуаций и повышающих эффективность усвоения материала. Лингвокультурный подход получает обоснование как современная междисциплинарная стратегия обучения синтаксису, ориентированная на развитие интеграционного и когнитивного потенциала учащихся, а также на их активное включение в процесс речевой деятельности.

Анализ визуальных и вербальных средств при изучении сложноподчинённых предложений выявляет, что образно-представительные и ключевые слова формируют дополнительное значение, а визуализация в сочетании с вербальными элементами способствует выявлению смысловых связей между частями сложного предложения. Результаты анализа подтверждают роль визуальных образов в осознании значения союзов и союзных слов, а также в соотнесении элементов предложения между собой. Дополнительный эффект проявляется в формировании так называемого «языкового танца» – способности синтезировать смысл через визуально-вербальные средства. Экспериментальные данные демонстрируют возможности выражения учащимися чувств и идей с помощью визуализации и их влияние на углублённое понимание синтаксической структуры.

Междисциплинарные средства, включая мини-картины, видеофрагменты, презентации и другие наглядные материалы, обеспечивают комплексное представление о языке и развитие субъективной картины мира учащихся. Применение когнитивно-ориентированных методов способствует повышению эффективности усвоения материала, стимулированию самостоятельного

мышления и интеграции междисциплинарных знаний. Таким образом, продуктивность интегративного подхода к обучению синтаксису русского языка подтверждается сочетанием визуальных, вербальных и когнитивных средств, что способствует развитию речевой, когнитивной и эмоциональной компетентности учащихся (Сысолятина/Sysolyatina 2011).

Холистический подход

В процессе изучения языка основное внимание традиционно сосредоточено на развитии четырёх базовых навыков: аудирования, устной речи, чтения и письма. Однако представление синтаксиса, как раздела лингвистики, изучающего организацию слов в значимые структуры и правила их объединения в предложения, в учебном процессе остаётся недостаточным.

Применение холистического (целостного) подхода к обучению синтаксису ориентируется на учащегося и его познавательную активность. Данный подход предполагает рассмотрение студентов как целостных личностей, включающих умственные, эмоциональные и физические компоненты развития, при этом приоритет получает внутренняя мотивация обучаемых. Роль преподавателя определяется не только передачей знаний, но и стимулированием интереса к предмету, созданием благоприятной образовательной среды и поддержкой активного участия студентов в учебной деятельности. Методическое обеспечение целостного подхода включает разнообразие видов учебной активности: мозговой штурм, групповое обсуждение, презентации, проектную деятельность и индивидуальные задания. Центральное место занимает самостоятельное формирование студентами значимых словосочетаний, выявление синтаксических структур и их компонентов, что способствует осознанному усвоению материала и формированию навыков практического применения синтаксиса. Особая значимость придаётся использованию уже известных студентам слов и конструкций для освоения новых синтаксических типов. Процесс построения предложений обеспечивает наблюдение обязательных и факультативных элементов, формулирование правил построения фраз и анализ различных синтаксических структур. Практическая реализация знаний осуществляется через работу с аутентичными текстами (газеты, журналы) и через создание собственных предложений и текстов, что способствует развитию письменной речи и повышению уровня синтаксической компетенции. Таким образом, целостный подход к обучению синтаксису представляет собой эффективную методологическую стратегию, обеспечивающую активное вовлечение студентов в образовательный процесс, соединяющую теоретическое освоение синтаксиса с практическим применением, способствующую росту мотивации, формированию аналитических навыков и развитию способности к самостоятельному созданию синтаксических структур, что делает изучение языка более продуктивным и осмысленным (Нецветаева, Кочеткова/Necvetaeva, Kochetkova 2021).

Функционально-системный подход обеспечивает интеграцию языковой,

лингвистической и коммуникативной компетенций, формирует навыки восприятия и производства речи, сочетает теоретическое освоение синтаксиса с практическим применением. Компетентностный подход ориентирован на системное формирование языковых, коммуникативных и социокультурных навыков, развитие способности к осознанной самостоятельной деятельности с языковым материалом. Лингвокультурный подход расширяет когнитивный и интеграционный потенциал обучающихся через сочетание вербальных, визуальных и когнитивных средств, стимулирует аналитическое и творческое осмысление языка. Холистический подход акцентирует внимание на активной познавательной деятельности и целостном развитии личности, обеспечивая формирование навыков практического применения синтаксиса через разнообразные виды учебной активности.

Сравнительный анализ показывает, что комбинированное применение этих методов позволяет повысить эффективность обучения, обеспечивая всестороннее развитие синтаксической компетенции, когнитивных и коммуникативных навыков, а также формирование осознанного владения языком [Табл. 1]:

Метод	**Основные цели**	**Формирование компетенций**	**Практическая реализация**	**Ключевые преимущества**
Функционально-системный	Интеграция языковой, лингвистической и коммуникативной компетенций	Языковая, коммуникативная	Работа с аутентичными текстами, синтаксический разбор, моделирование речи	Сочетание теории и практики, развитие речевых навыков
Компетентностный	Формирование языковой, коммуникативной, лингвистической и социокультурной компетенций	Языковая, коммуникативная, социокультурная	Анализ текстов, построение предложений, перефразирование, трансформация конструкций	Осознанная самостоятельная деятельность, системное усвоение языка
Лингвокультурный	Развитие интеграционного и когнитивного потенциала	Когнитивная, междисциплинарная	Визуализация, презентации, моделирование синтаксических структур	Развитие аналитических и творческих навыков, междисциплинарные связи
Холистический	Активная познавательная деятельность, целостное развитие личности	Личностная, когнитивная, коммуникативная	Мозговой штурм, проектная работа, групповое обсуждение	Мотивация, осознанное усвоение материала, практическое применение синтаксиса

Современные методы обучения русскому синтаксису – функционально-системный, компетентностный, лингвокультурный (лингвокогнитивный) и холистический – обладают как преимуществами, так и определёнными ограничениями.

Среди существующих недостатков можно выделить следующие: высокая сложность восприятия для студентов при использовании лингвокультурного и холистического подходов, необходимость значительных временных и ресурсных затрат для внедрения комплексных методов, ограниченность применения некоторых подходов в рамках стандартных учебных программ, а также низкая мотивация при формально-структурных методах из-за отсутствия связи с практической речевой деятельностью.

Сравнительный анализ методов по критериям эффективности, доступности и адаптивности к различным уровням знаний показывает, что:

Функционально-системный и компетентностный подходы обладают высокой эффективностью и подходят для широкого диапазона уровней подготовки студентов, обеспечивая системное освоение языка и развитие речевых компетенций.

На основе этих подходов проводились практические задачи с группой болгарских студентов, изучающих русский язык на продвинутом уровне. Целью было изучить эффективность различных упражнений для развития навыков синтаксического анализа и построения сложных предложений. В рамках практических задач студентам были предложены следующие виды упражнений:

1. упр. Студенты работали с аутентичными текстами – новостными статьями и литературными отрывками. Им предлагалось определить подлежащее, сказуемое, дополнения, определения и обстоятельства в каждом предложении. Это упражнение способствовало развитию навыков анализа структуры предложения и пониманию взаимосвязи его компонентов.

2. упр. Составление сложных предложений. На основе простых предложений студенты объединяли их в сложные, при этом сохраняли логическую и смысловую связь между частями. Задача помогала развивать умение строить текст последовательно и грамотно, используя разнообразные синтаксические конструкции.

3. упр. Перефразирование предложений. Студенты практиковали преобразование предложений из активного залога в пассивный и наоборот. Это упражнение способствовало освоению различных способов выражения действия в русском языке и расширению их синтаксической гибкости.

4. упр. Моделирование речи. Студентам предлагалось написать мини-диалоги или короткие рассказы, используя заранее определённые синтаксические конструкции. Данное упражнение позволило применить полученные знания на практике и развить навыки творческого использования языка в письменной форме.

Лингвокултурный подход имеет высокий потенциал для развития когнитивных и междисциплинарных навыков, но требует значительных усилий при реализации и адаптации к разным уровням подготовки.

В рамках лингвокультурного подхода болгарским студентам предлагались упражнения, направленные на развитие не только языковых, но и культурных компетенций. Основная цель таких упражнений – помочь учащимся понять взаимосвязь языка и культуры, а также освоить особенности синтаксических конструкций в русском языке.

1. упр. Сравнение предложений на русском и болгарском языках. Студенты анализируют предложения на двух языках, выявляя синтаксические различия. Это упражнение способствует более глубокому пониманию структуры русского языка и помогает осознать специфические особенности построения предложений в разных культурных контекстах.

2. упр. Анализ текста с культурными маркерами. Студенты работают с текстами, содержащими культурные реалии и традиции. Особое внимание уделяется сложноподчинённым предложениям, отражающим культурные особенности, привычки или исторические реалии. Такое упражнение развивает умение интерпретировать текст не только с языковой, но и с культурной точки зрения.

3. упр. Составление предложений с идиомами и устойчивыми выражениями. Студенты создают собственные предложения, используя фразеологизмы и устойчивые выражения (например, «дать зелёный свет»). Это упражнение направлено на освоение функциональной роли конструкций и понимание их переносного значения в речи.

Выполнение этих упражнений способствует формированию комплексной языковой и культурной компетенции, позволяя студентам не только овладеть синтаксисом, но и глубже понять традиции и культурные особенности русского языка.

Холистический подход стимулирует мотивацию и активное участие студентов, однако его внедрение может быть ограничено ресурсами и временем на обучение.

В рамках холистического подхода студентам предлагаются упражнения, направленные на комплексное развитие языковых навыков через интеграцию различных синтаксических конструкций в связное повествование. Основная цель таких упражнений – формирование умений строить тексты целостно, учитывая логику, смысл и разнообразие синтаксических форм.

1. упр. Групповое построение текста. Студенты по очереди добавляют предложения с заранее заданной синтаксической структурой, например, придаточные условия. Это упражнение развивает навыки координации действий в группе, умение поддерживать логическую и смысловую связь между предложениями, а также закрепляет изученные синтаксические конструкции.

2. упр. Игра «Синтаксическая цепочка». Каждый студент дополняет предложение новой синтаксической конструкцией, сохраняя общий смысл и логическую последовательность текста. Игра стимулирует творческое мышление, позволяет закреплять разнообразные формы выражения мысли и способствует развитию гибкости речевой активности.

3. упр. Проектная работа. Студенты выполняют написание эссе или короткого рассказа, используя различные синтаксические формы: сравнительные конструкции, вводные конструкции, деепричастные обороты. Данное упражнение помогает интегрировать знания в единое целое, формируя умение создавать связный, грамматически корректный и стилистически разнообразный текст.

Применение холистического подхода способствует развитию целостного восприятия языка, улучшает навыки синтаксического анализа и построения текста, а также формирует уверенность студентов в использовании разнообразных языковых средств.

Анализ позволяет выделить современные подходы к обучению синтаксису, которые являются наиболее актуальными в современном образовательном контексте. Сочетание функционально-системного и компетентностного подходов оказывается особенно эффективным, так как обеспечивает интеграцию теоретического изучения синтаксиса с его практическим применением, способствует формированию универсальных компетенций и учитывает различный уровень подготовки студентов. Лингвокультурный и холистический подходы целесообразно включать как дополнение для стимулирования когнитивного развития, творческого мышления и мотивации. Таким образом, современное обучение синтаксису русского языка требует сочетания методов, обеспечивающих комплексное развитие языковой, когнитивной и коммуникативной компетенции, а также активное вовлечение студентов в речевую деятельность, что делает образовательный процесс более эффективным и осмысленным.

Современное обучение русскому синтаксису основывается и на активном внедрении цифровых технологий, включая игровые платформы, программные тренажёры и системы искусственного интеллекта. Эти инструменты обеспечивают индивидуализацию и адаптивность образовательного процесса, повышают мотивацию студентов и способствуют формированию навыков самостоятельного анализа синтаксических конструкций. Применение ИИ позволяет анализировать ошибки, предлагать персонализированные упражнения и оптимизировать траекторию усвоения материала.

В образовательном процессе подготовка студентов-русистов активно поддерживается использованием интерактивных и информационно-коммуникационных технологий (ИКТ), включая игровые платформы (Kahoot, Quizlet, Duolingo), программные тренажёры (Lingualeo, Brainly) и системы искусственного интеллекта (ChatGPT). Применение этих инструментов обеспечивает формирование синтаксической компетенции через разнообразные учеб-

ные действия: выполнение тестов, работу с карточками, перефразирование, анализ ошибок и построение сложных конструкций. Использование технологических средств обучения способствует оптимизации когнитивной нагрузки, повышению продуктивности учебной деятельности и углублению аналитических навыков, необходимых для освоения сложных синтаксических структур русского языка.

Перспективы интеграции информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и интерактивных методов обучения синтаксису включают разработку гибридных образовательных моделей, сочетающих традиционные методики с современными технологическими средствами. Такая интеграция позволяет одновременно сохранять научную основу обучения, развивать речевую и когнитивную компетенции, а также стимулировать творческое и критическое мышление. В долгосрочной перспективе применение ИИ и автоматизированных платформ способствует созданию динамических, адаптивных и персонализированных систем обучения, которые учитывают индивидуальные особенности учащихся и обеспечивают более глубокое и осознанное освоение синтаксиса русского языка.

Современные подходы к преподаванию русского синтаксиса в образовательном пространстве тесно связаны с внедрением ИКТ и интерактивных методов обучения. Использование онлайн-платформ, программных тренажёров и систем искусственного интеллекта позволяет адаптировать учебный процесс под индивидуальные потребности студентов, моделировать разнообразные синтаксические конструкции и обеспечивать мгновенную обратную связь. Такой технологический подход стимулирует активное вовлечение обучающихся, развивает аналитические и коммуникативные навыки, а также создаёт условия для интеграции теоретического изучения языка с практическим применением. В долгосрочной перспективе сочетание традиционных методик с цифровыми инструментами формирует динамическую, персонализированную систему обучения, способствующую глубокому и осознанному освоению синтаксиса русского языка.

Литература

Болотова, Ч. М., 2016. Компетентностный подход при обучении синтаксису русского языка. *Вестник Бишкекского гуманитарного университета*, № 1 (35), с. 36 – 9. ISSN 1694-8122, eISSN 1694-8130.

Миронова, Э. Л., 2015. Реализация функционально-системного подхода на этапе обучения синтаксису. В: Скрябина, О. А. (ред.). *Актуальные вопросы обучения русскому (родному) языку. Материалы Межрегиональной конференции. Часть 2*, с. 71 – 75. Рязань: Рязанский государственный университет им. С. А. Есенина. ISBN 978-5-88006-860-9.

Нецветаева, В. О., Кочеткова, Л. Г., 2021. Целостный подход в обучении синтаксису. В: *Юридическая наука в XXI веке: актуальные проблемы и перспективы их решений. Сборник научных статей по итогам работы*

круглого стола №10 со всероссийским и международным участием, с. 261 – 263. Шахты: Конверт. ISBN 978-5-6047189-9-5.

Николова, А. Д., 2002. *Синтаксис современного русского языка: курс лекций*. Шумен: УИ «Епископ Константин Преславски». ISBN 954-577-128-3.

Сысолятина, А. А., 2011. Лингвокогнитивный подход к обучению синтаксису как интегративная методическая модель. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*, № 1 (3), с. 83 – 86. ISSN 2541-7606.

REFERENCES

Bolotova, Ch. M., 2016. Kompetentnostnyj podhod pri obuchenii sintaksisu russkogo yazyka. *Vestnik Bishkekskogo gumanitarnogo universiteta*, № 1 (35), pp. 36 – 9. ISSN 1694-8122, eISSN 1694-8130.

Mironova, E. L., 2015. Realizaciya funkcional'no-sistemnogo podhoda na etape obucheniya sintaksisu. In: Skryabina, O. A. (ed.). *Aktual'nye voprosy obucheniya russkomu (rodnomu) yazyku. Materialy Mezhregional'noj konferencii. Chast' 2*, pp. 71 – 75. Ryazan': Ryazanskij gosudarstvennyj universitet im. S. A. Esenina. ISBN 978-5-88006-860-9.

Necvetaeva, V. O., Kochetkova, L. G., 2021. Celostnyj podhod v obuchenii sintaksisu. In: *Yuridicheskaya nauka v XXI veke: aktual'nye problemy i perspektivy ih reshenij. Sbornik nauchnyh statej po itogam raboty kruglogo stola № 10 so vserossijskim i mezhdunarodnym uchastiem*, pp. 261 – 263. Shahty: Konvert. ISBN 978-5-6047189-9-5.

Nikolova, A. D., 2002. *Sintaksis sovremennogo russkogo yazyka: kurs lekcij*. Shumen: UI «Episkop Konstantin Preslavski». ISBN 954-577-128-3.

Sysolyatina, A. A., 2011. Lingvokognitivnyj podhod k obucheniyu sintaksisu kak integrativnaya metodicheskaya model'. *Vestnik Vyatskogo gosudarstvennogo gumanitarnogo universiteta*, № 1 (3), pp. 83 – 86. ISSN 2541-7606.

ДОЦ. Д-Р НАДЕЖДА СТОЙКОВА
ORCID: 0000-0002-3315-3707
Researcher ID: C-1122-2017
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского
Факультет гуманитарных наук
Кафедра русского языка
E-mail: n.stoykova@shu.bg

ASSOC. PROF. NADEZHDA STOYKOVA, PHD
ORCID: 0000-0002-3315-3707
Researcher ID: C-1122-2017
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Faculty of Humanities
Department of Russian Language
E-mail: n.stoykova@shu.bg

ЛИТЕРАТУРА, КУЛТУРА, ПРЕВОД

Психологически и културологични подходи към Българското възраждане (някои съображения)

Румяна Дамянова
Институт за литература
Българска академия на науките
София, България

Psychological and Cultural Approaches to the Bulgarian Revival (Some Considerations)

Rumyana Damyanova
Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, Bulgaria

Abstract: The paper outlines some methodological terms of reference in the works of recent years on the literature and culture of the Bulgarian Revival Three problematic fields are outlined, which mark the achievements of Bulgarian science about the Revival and the possible directions of present day investigations the method, self-reflecting culture, sensitivity, and realization. The inter-disciplinary nature of the research approaches link literary history with Psychology, Sociology and Cultural Anthropology (T. Kuhn, J. Asman) which could be effectively supported by the theory of A. Maslow.
Keywords: disciplinary matrix, Bulgarian Revival, social resonance, literature, culture, methodology

Разбирам задачата на своето изложение като опит да се даде отговор на един въпрос: може ли да се очертае силуетът на една „дисциплинарна матрица“ (Т. Кун[1]) на изследванията на Българското литературно и културно

[1] Терминът е въведен още през 1970 г. от **Kuhn. T.** The Structure of Scientific Revolutions. Second edition, enlarged. Chicago (на български Т. Кун. Структурата на научните революции. София, ИК „Петър Берон“, 1996). В настоящия текст се визира статията на Д. Господинов „Иван Д. Шишманов и дисциплинарната матрица на изследванията на Българското възраждане“ – В: „Иван Д. Шишманов – форумът. Шишманови четения. Книга 1. 2005, 19-31. Като основен акцент в нея е разгледан подходът на Шишманов, чрез който се търси и доказва сходство с европейския Ренесанс, за да се обяснят българските процеси през Възраждането; разглежда се и тезата

възраждане? Матрица, която да подреди представите за явленията през XIX век като **процес** и като **етап** в изграждане на колективно мислене и „колективно съзнание“ (според определението на Дюркем), като **менталност** (т.е. системи на мислене и мироглед) и като **емоционална картина на преживяванията** на възрожденския човек. Но за да се улови динамиката на случващото се през Възраждането, такава матрица трябва да очертае профила на **поведението** на човека като част от социума, това, което още в края на XIX в. Льо Бон нарече „психология на тълпата“, а вече през първите десетилетия на XX в. бе силно заострено с появата на бихейвиоризма и поведенческата психология. При навлизане в дебрите на поведенческите модели обаче, задължително е да се погледне към базовите изяви през Възраждането, свързани най-вече с **образованието** и **възпитанието** на възрожденския човек. Към основополагащите и донякъде гъвкави в своята представителност и оформеност понятия за възрожденското време се налага като незаобиколимо понятието **идентичност**. Разбирайки идентичността не само като аз-идентичност, но и като изграждаща се национална идентичност, т.е. „колективна идентичност“ (Я. Асман), всеки изследовател неизбежно ще започне своите наблюдения от патетичния повик на Паисий Хилендарски: „Българино, знай своя род и язик…“, за да премине през Богоровото „Да направим първо българе, пък после България!“, и съвсем не накрая да спре в излязлата през 1871 г. първа значима студия от възрожденец за границите на възрожденското време – Марин Дринов и известната статия „Отец Паисий, неговото време, неговата история и учениците му“ (Периодическо списание, I, № 4), опирайки се на

на Г. Д. Гачев в „Ускоренное развитие литературы“ (1964 г., превод на български през 1979 като „Ускореното развитие на културата“) Д. Господинов изследва основно подхода на Шишманов да съпостави Българското възраждане и европейския Ренесанс, също и възможността за влияния, като прави категоричния извод: „Затова трайно залегналата в дисциплинарната ни матрица аналогия между европейския Ренесанс и Българското възраждане и моделът, според който българската култура минава през всички периоди, характерни за европейската култура, но ускорено, сгъстено и затова чрез синкретични форми (Г. Гачев, Н. Генчев), следва да бъдат премахнати като неадекватни и подвеждащи“ (с.30). Патосът на неговата теза е в твърдението: „Когато културата на Българското възраждане се изследва извън предпоставени тези и предварително зададени решения (че непременно е налице Ренесанс или че развитието неизбежно е уникално) могат да се прояснят съществени, специфични страни от нейното развитие“ (с. 31). Настоящият текст, като има предвид иманентните специфики на Българското възраждане и своеобразието на процесите, както и натрупания методологически опит в продължение на десетилетия, открива по-скоро диалог между отделните изследователски подходи, отколкото противопоставяне, както и възможности за успоредно или съпътстващо разчитане на процесите на различни изследователски езици, чрез които може да се постигне пълнота в представяне на богатата и сложна картина на явленията през Българското възраждане.

представите за колективно цяло като процес на обединяване на „разглобените българи“.

Безспорно към подходите на психологията и културологията не само наравно, но и често изместващи ги, се появяват и подходите на историческата социология и антропологията. Основен пласт – от най-ранните след възрожденското време и до съвременните – научноизследователски интереси е откриването за науката на нови имена и прояви през Възраждането, непознати или малко познати, на документи и материали (писма, дневници, ръкописи, скици, кондики). Проследяването на процеси, явления и изяви е канавата на водещия изследователски литературноисторически метод, обогатен с постиженията на изворознанието и текстологията, много често станал база за литературнотеоретични анализи и наблюдения чрез системно мислене върху възрожденските явления, находчиво определен терминологично от М. Неделчев като „литературноисторическа реконструкция“.

Очевидна е **интердисциплинарността на изследователските подходи**, характерна за съвременните научни търсения и наложена от самата специфика на възрожденските литературни и културни процеси, които вече изискват не само реконструирането им, но и прагматичния поглед към тяхната „употреба“ или „ползата“ от тях за историята на манталитетите. Човекът на XXI век не само се опира (все още) на вярата, че „в миналото са корените на настоящето“ (Д. Талев), и пази паметта „Българино, знай…“, но и настоятелно търси опора в определянето на собствената си принадлежност. Именно поради това е важно реализирането на тази интердисциплинарност да разполага с обновяващ се корпус от факти, документи и новооткрити ръкописи (своевременно дигитализирани според условията на съвременната наука), чието интерпретиране ще очертае един по-различен образ на науката за Българското възраждане, характерен за модерното методологическо мислене на XXI век.

Очевидна е и трудността при очертаване (изграждане, обособяване) на профила на възможна дисциплинарна матрица за изследванията на литературното и културното Българско възраждане именно заради нейната богата векторност на процеси, явления и изяви, която изисква адекватни подходи. Още по-трудно е днес, от дистанцията на XXI век, когато историческите и естетическите критерии, с които се подхожда към отминал период, неизбежно се повлияват от съвременните образи и представи и се водят от главоломно променящите се манталитети, повлияни и често насочвани от ръста на модерните технологически открития.

Но ако се очертаят **проблемни полета**, които сами да открояят и проблемите, и направеното в българската наука за Възраждането – през призмата на изследване на психологическите нагласи и културното поведение през този период, този профил на изследване ще придобие контур.

Първото поле: **това е методът**. Стана ясно, че той е комплексен и интердисциплинарен. Българското възраждане, въпреки опитите на някои истори-

ци да проблематизират неговата сложност и обособеност, както и историческата му креативност, е период не само сложен, но и невероятно богат като обект за научна интерпретация и затова изисква не по-малко сложен научен инструментариум. Комплексността на изследователския метод се създава от първопроходците в българската хуманитарна наука.

Учителите. На първо място това е Иван Д. Шишманов, който съзира и ясно формулира наложителната нужда литературната история да се обедини с изследователските възможности на психологията и социологията, за да укрепи своя методологически постамент. Още в 1926 г., пишейки за психосоциологическия метод в литературната критика, който осмисля и постулира две години по-късно и за литературната история, Шишманов очертава и неговите възможности, но и неговите граници. Разглеждайки задачите на критиката от „психо-социологическо гледище“, той на практика набелязва границите на властта на критическото четене, посочвайки изходния тезис за наблюдение преди всичко върху личността. Вече в капиталната му статия „Психосоциологичният метод в литературната история. Нужда от една нова наука: литературна социология“ (*Училищен преглед*, 1928, № 1, с. 1 – 16) ще бъдат обособени и два нови термина, които десетилетия по-късно ще станат обект на активно изследване в българската хуманитарна наука. Това са *литературната личност* и *общението между личността и публиката*. В тази статия, определена от самия него като „програмна“, стои и формулата, позабравена през годините, но активизираща своя потенциал в последните десетилетия: „И тъй, *психологията и социологията* са двата най-яки стълба на литературната история“ (Шишманов/Shishmanov 1966, 290). Тази негова формулировка е базисна, когато трябва да мислим в посоката на заявеното като методология и изследователски подходи към литературноисторически или културни феномени от епохата на Българското възраждане. Приел като водещи в своите наблюдения позициите на Френсис Бейкън и Иполит Тен, на Жан-Мари Гийо и Теодюл Рибо, Иван Д. Шишманов смело и категорично разширява границите на своята методология. Според него значеща остава средата, като социокултурният контекст моделира и променя литературните процеси, а психоаналитичният метод на Зигмунд Фройд става водещ при проучване на творческата личност. Шишманов въвежда и понятието *социален резонанс* – един вид ориентиращи пулсации на възприемане/невъзприемане на дадено произведение в конкретна социална среда, с което дава храна на хуманитаристичните изследвания за столетие напред…

И ако Иван Д. Шишманов създава темела на българската хуманитаристика, давайки размах и простор на идеи, непознати дотогава, то Боян Пенев е ученият, наследил пиетета към възрожденското време, но който и с талант, и с богата литературна култура преобръща представи и гради нови образи на възрожденските книжовници, внасяйки непознати дотогава щрихи, и убедително строи един нов пантеон на българската словесност и мисловност.

Пишейки за Йосиф Брадати, той го очертава като „първата по-крупна личност, която срещаме на прага на нашата нова книжнина“, акцентира върху заниманията му с въпросите за морала и нравствеността, които го правят значеща личност за периода на прехода между XVIII – XIX век, между старо и ново. Обръщането към душевния живот на човека, към механизмите на приемане или неприемане на вид поведение в обществото поставя личността вече в позицията на сила, моделираща различни видове поведение, които да обяснят настъпващите промени в съзнанието на човека от XVIII – XIX век. До оценката на Б. Пенев тълкуването на словата на Йосиф Брадати е преди всичко в исторически аспект, като се отчитат рефлексите на морала и нравственото поведение. Но фразата на учения за Неофит Бозвели като една от ярките възрожденски личности – че „все още изглеждат малко странни подобни задачи да се изучават не само филологически и библиографски, да се говори за тях не само патетично, но да се изучават и психологически представителите на нашето Възраждане – да се изучават психологически в смисъл и на индивидуална психология“ (Пенев/Penev 1977, 546), че е време да се обърне внимание **и** на мотивациите на поведението на личността – е знаменателна за времето. Тя остава затворена в лекциите на Боян Пенев, докато неговият ученик Борис Йоцов не ги издава в знак на почит и преклонение пред ментора.

Все в първите десетилетия на XX век, когато вече са заявени идеите и на Ив. Д. Шишманов, и на Б. Пенев, излиза и една студия на Михаил Арнаудов, която набелязва не само основните акценти в психологическото тълкуване на литературните процеси, но дава и ясна формулировка – „литературна психология“[1]. На нея специално внимание обръща Шишманов в споменатата вече своя базова статия за „двата най-яки стълба на литературната история“ – психологията и социологията.

В научните изяви на М. Арнаудов се наблюдава нещо, което не може да бъде открито у никого от предходниците или следовниците му: той интерпретира една област от научното знание и опит с методологията на друга област от научното знание и опит, постигайки един вид **сътрудничество на творческите роли на теоретика и историка на литературата**. Същевременно той търси и открива социални и психологически проекции в разкриване на спецификата на творчеството и проявите на личността. Това е загатнато в „Увод в литературната наука. Задачи – история – съвременно състояние“ (1920 г.; 1942, второ, преработено и допълнено „Основи на литературната наука“). Още в този труд Арнаудов обособява няколко насоки: за „Литературната личност с вътрешните предпоставки за творчество“ (в която заявява за възможностите, които би дало изследването на психологията на творческия процес), за „Литературното произведение с неговите родови

[1] Вж. Арнаудов, М. Развой на литературната психология. *Годишник на Софийския университет, Историко-филологически факултет*, № 12, 1916, с. 1 – 58.

формално-художествени и мирогледни основи“ **(**употребява израза „литературна морфология“) и за „литературната еволюция“ (проблем, видян в сложната детерминираност на обществото, културата, твореца, творчеството).

Разбира се, една от най-крупните изследователски изяви на М. Арнаудов е прилагането и осмислянето на „емпиричеcката метода“ – подход, който ще прерасне в изследователска база за бъдещата психография на П. К. Яворов, а също така за десетилетия ще даде насока на литературноисторическите търсения за Възраждането.

Важно е да бъде отбелязан и капиталният му труд „Психология на литературното творчество“ (1931).

Сред постановките на Арнаудов може да се очертаят три, които впоследствие, а и особено в днешния ден на науката, обособяват отделни изследователски полета: за ролята на средата, която по това време споменава и Боби Скинър, определяйки я като фактор, който може да бъде манипулиран[1]; въображение и памет – може да се приемат тези думи за най-ранни отгласи на тълкуването на функционалността на паметта (благодарение на Пиер Нора и групата около него се заговори за „места на памет“, за „културната памет“ и проч.); за раждането на въображението и неговата моделираща роля, както и за появата на онзи „български глас“ (по аналогия с „Глас едного българина“), който определя в немалка степен облика на възрожденския период. А този облик може да бъде затворен и между възгласа на отец Неофит Рилски „Докога сон глубокий?“ и интереса на Христаки Павлович към „душевните наши движения и хотения“. Един своеобразен мост в тълкуването на поведението на личността творец на Възраждането в по-ново време бе осъществено от историческата наука с книгите на Николай Генчев и Светла Страшимирова. Важен етап в подхода към Възраждането, опиращ се на литературноисторически и културологични подходи, е изследването на сложния проблем за нравствеността – едно начало, осъществено от Иван Радев и Румяна Радкова. С интереса към отделния факт, заложен още от Ю. Тинянов с основополагащата студия „Литературният факт“ през 20-те години на XX век, а също и с навлизащия в българската хуманитаристика академизъм с изследванията на Йордан Иванов, Борис Йоцов, Петър Динеков и други науката за Възраждането придобива плътност и нова дълбочина. Важен момент, който в немалка степен променя подхода и дава простор за нови научни търсения, е постепенното навлизане на френската културология и европейската социолингвистика през 60-те, 70-те и 80-те години на XX век и мощното включване на българската хуманитарна наука с трудове на Стефана Димитрова, Михаил Виденов, Ангел Пачев, Красимира Алексова и др. в тълкуване на функцио-

[1] Б. Скинър написва своя основен труд през 1925 г., но на български излиза доста късно: Скинър, Б. *Отвъд свободата и достойнството*. София, 1996. Точният цитат за връзката на средата с поведението на личността и за възможността да се повлиява е „средата може да се манипулира“ (с. 38).

налността, лингвистичната прагматика и комуникативната ситуация. Постепенно науката за Възраждането навлиза в сложно изследователско поле, в което си дават среща социолингвистични и културологични подходи, чрез които се разкриват специфични за историческото време социални проекции на творческо общуване чрез писма, дневници, предговори, послеслови, посвещения и други паратекстови форми. По един или друг начин също и социалнопсихологическото присъства в разработките на всички изследователи на литературата и културата на Българското възраждане през последните десетилетия в търсене именно на корените на българската менталност и идеология – това, което предложи Вилхелм Дилтай във „Философия на светогледите“: да се откроят етапите на изграждане на културните пластове през мисленето и поведението на културата. Не по-слабо е и методологическото заявяване на Фердинанд Тьонис с тезата за „взаимното разбиране“, оказала се твърде важна и донякъде лична за възрожденския човек.

И така, и психологията, и културологията имат свои подходи, които варират **от** конкретните експерименти (най-вече в експерименталната психология), **през** тълкуването на опита и културните практики **до** решаването на генералната опозиция *култура – цивилизация*.

Второто поле: **самовглеждаща се култура (психически опит, културни практики и стандарти)**. И ако създателите на българската хуманитарна мисъл от края на XIX и първите десетилетия на XX век поставят въпроси, които и до днес очакват някои от своите отговори, то какво да се каже за Освалд Шпенглер и класическия му труд „Залезът на Запада“ с дълбинните изследвания на динамиката на промените в преживяванията на отделната личност и проекциите им върху обществото, с психическия опит като социално познаваем или обратно – вътре в себе си?

И предимно в това поле аз виждам възможностите на интердисциплинарното четене, говорене или писане за Възраждането. През такава призма може би могат да се разтълкуват намеренията и колебанието, да се проследят убежденията и съмненията, както и възможността/невъзможността нещо да се промени в менталността и поведението на възрожденския човек. Един такъв подход изисква дълбинна структура на анализ, който се опира най-вече на словесността. В словесността възрожденецът изрича и своите решения, и своите колебания за избори, за изяви, дори за ролята на институциите – доколко и как изглеждат през погледа на съвременниците и следовниците. Но словесността е и дълбокият кладенец на възрожденските ценности, детерминирани от историческото време от наследеното, но и от новите реалности.

Но за да започне разгръщането на дълбинни процеси или генерални решения през възрожденското време може би най-правилно и реално като изследователска призма е **разкриването на мотивацията – идеи, причини, пречки**. Може би така ще може да се обясни например заглъхналата поетическа мощ на Найден Геров и Добри Чинтулов след завръщането им от Оде-

са в края на 40-те години на XIX век или резигнацията на Васил Априлов към българите, „които спят дълбок сън“, или личния избор на д-р Петър Берон, или различните перипетии в личните съдби и реализираните/нереализираните обещания през Възраждането!

Важна методологическа опора за подобни наблюдения може да бъде **пирамидата на Ейбрахам Маслоу** – психолог и философ, който още през 1943 г. написва капиталния си труд „Теория на човешката мотивация“, а по-късно – през 1964 г., създава и „Религия, ценности и пикови (върховни) преживявания“. В тази втора книга той се интересува от „самореализиращите се хора“, а трудът е един вид „ръководство за действие“. Тези „**самореализиращи се хора**“ периодично изпитват екстаз и блаженство, защото в своята реализация откриват смисъл – това са техните пикови преживявания, а те са креативни. В книгата си „Психология бытия“[1] той изгражда тази пирамида на душевно движение и поведение, като в основата обаче на всяка съзнателна човешка дейност поставя условието „Преодоляване на дефицита и стремеж към развитие – два типа мотивация“. Интересно е какво представлява пирамидата.

Тя е едно творение, опряно и състоящо се от отделни пластове, които издават и личностно, и социално преживяване при протичане на различни процеси и явления. Но показват и самоутвърждаването на отделната личност като част от социума.

Като най-долен пласт Маслоу поставя „Психология на здравето“– това са т. нар. физиологически потребности. Следва ниво на сигурност – това е необходимостта на човека от защита – лична, социална, на колектива. Тук има интересна глава: „Потребност от знание и страх от познание“. С този пласт Маслоу сякаш загатва за изначалния екзистенциален страх на човека като водещ и непреодолим аргумент на постъпки и разбирания. По-нагоре в тази пирамида са социалните контакти, изразени чрез появата на социалните форми на общуване, също икономически и културни. На това ниво на размисъл за социалното и психологическото здраве на една група вече може да се мисли за „пиковото преживяване като преживяване на идентичността и всичко, свързано с този механизъм“. Самото очертаване на възможностите на „пиковото“, върховното преживяване като апотеоз, но и като граница в преживяването на идентичността, вече е призма, която дава поглед към дълбинността на мотивациите в поведението на човешката личност.

Важна част в такова построяване на възможната личностна мотивация е **самооценката** – възлов момент от възможността на човека да осмисля своето битие, опознавайки го. Накрая **е самоактуализацията** (термин, въведен още от Курт Голдстейн) с идеята „аз съм важен“, аз имам значение за своето време – това е етапът на утвърждаването на личността. В тази част като подглава може да се види „Творчество и самоактуализация“. Изключителната

[1] Вж. Маслоу, А. *Психология бытия*. Москва: Рефлбук, Киев: Ваклер, 1997. Всички цитати в текста са от това издание, а преводите са мои – Р. Д.

важност на механизма на самоактуализацията доразвива идеите и от другите книги на Маслоу. В такава посока са също и модерните търсения в изследванията на осъзнаването на емоциите[1] и техния креативен смисъл в текстовете на Ж. Делюмо.

Интересно в теорията на Е. Маслоу е заявеното: „Изначален критерий на мотивацията и до днес приемлив за всяко човешко същество, с изключение на психолозите бихейвиористи, е субективният критерий. Мотивацията – това е моят стремеж към нещо или моята потребност от нещо, или моята жажда за нещо, или моето желание за нещо, или моето усещане за недостиг на нещо“ (Маслоу/Maslou 1997, 45). Вече бихейвиористкото тълкуване на мотивациите привнася към експериментално-психологическия и социалния момент наблюдението на поведението в колектива, в групата, големия социум. Теорията на Маслоу дава невероятни възможности да се открояят отделни поведенчески нагласи, да се набележат и да се обяснят някои механизми в социалното поведение, някои светогледни или поведенчески странности. Ключов етап в неговите наблюдения е осмислянето на ценностите, което би отговорило на фундаментални въпроси от типа „Какво е това добър живот?“, „Какво е това добър човек?“ (Маслоу/Maslou 1997, 186).

Едва ли е възможно очертаването, а дори и само набелязването на евентуални перспективи в изложението по тази тема. Но като пристрастеност, породена не само от лични занимания, но и от властно налагащите се в литературознанието методи на психологизма и социалната мотивация, бих определила и **още едно поле**: **на чувствителност и реализация**. По отношение на случващото се през епохата на Българското възраждане – вярата в утопиите и срещата с действителността (алюзия с книгата на Елена Налбантова „Възрожденският човек – утопии и реалности“ (2001), също и „Модерните потреби на Възраждането“ на Лидия Михова (2000), изводите в труда на Десислава Лилова „Възрожденските значения на националното име“ (2004), както и някои изследвания на Николай Чернокожев, Антония Велкова-Гайдарджиева, Юлия Николова, Николай Аретов, Надежда Александрова, Пламен Антов и други), изследвайки чувствителността на възрожденския човек, която е силно социално детерминирана, може да бъдат обяснени механизмите на неговата реализация: личностна, творческа, социална, политическа, революционна. Ако се приеме един алгоритъм – през текстовете, т.е. през словесността, да се разчетат отделни акценти в мирогледа, поведението, да се набележат отделни прояви на менталността, но видени през призмата на психосоциалното изследване на емоциите на възрожденеца – възможностите са много и различни, гледните точки също, а както е видно – и методологическата ориентация е богата.

[1] Вж повече в Дамянова, Р. *Емоциите в културата на Българското възраждане*. София: Сиела, 2008.

Но подобни наблюдения имат смисъл специално за възрожденския период, ако бъде установено и още нещо – от какво са детерминирани възрожденските прояви, какви са мирогледните критерии и може ли да ги определим като ценност, дали с книгата на Даниел Голман „Емоционалната интелигентност“ не се дава отговор на въпроса доколко и как умеят да живеят хората от XIX век? Голман говори за „емоционална грамотност“, което вече открива хоризонт за оценка на духовните ценности, разстила едно ново и интересно поле на интерпретации върху субектността като важен фактор и за присъствието на човека в социума.

Литература

Маслоу, А., 1977. *Психология бытия.* Москва: Рефлбук, Киев: Ваклер.

Пенев, Б., 1977. *История на новата българска литература. Лекции в четири тома. Том втори. Българската литература през първата половина на XIX век.* София: Български писател.

Шишманов, Ив., 1966. *Избрани съчинения. Том 2*. София: Издателство на БАН.

References

Maslou, A., 1977. *Psihologiya bytiya*. Moskva: Reflbuk, Kiev: Vakler.

Penev, B., 1977. *Istoriya na novata balgarska literatura. Lektsii v chetiri toma. Tom vtori. Balgarskata literatura prez parvata polovina na XIX vek*. Sofia: Balgarski pisatel.

Shishmanov, Iv., 1966. *Izbrani sachineniya. Tom 2*. Sofia: Izdatelstvo na BAN.

Проф. д.ф.н. Румяна Дамянова
Българска академия на науките
Институт за литература
Секция „Литература на Българското възраждане“
София, България
E-mail: damianova3@abv.bg

Prof. DLitt. Rumyana Damyanova
Bulgarian Academy of Sciences
Institute for Literature
Department “Literature of the Bulgarian Revival”
Sofia, Bulgaria
E-mail: damianova3@abv.bg

Живототворчески модели в художествения натюрел на Владислав Ходасевич

Зоя Иванова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Пловдив, България

Life-Creating Models in Vladislav Khodasevich's Artistic Still Life

Zoya Ivanova
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Plovdiv, Bulgaria

Abstract: This piece of research outlines the life-creating strategies of N. Petrovska, V. Bryusov, and Muni, which fit into the model of the cultural and aesthetic paradigms of the era, presented by V. Khodasevich in his book *Necropolis*. The narrator, using the power of his artistic nature, values the symbolist conventions and axiological perceptions of the demiurges of symbolism. He points out how the reality of life and artistic interpretations intertwine and exist in synchrony within the framework of one reality. Khodasevich expresses his negative attitude towards the described life-creating models, as he recognizes in them the destructive tendencies of symbolist culture.
Keywords: life-creating model, still life, symbolism, modernist culture, the Silver Age

Вл. Ходасевич е един от представителите на руската литературна мисъл, живял и творил в контекста на Сребърния век. В пространството на художественото слово той заявява своето присъствие като поет, критик, публицист, мемоарист, преводач. С очарованието на творческия си натюрел лирикът пленява и интригува както съвременници и колеги като А. Бели, В. Вайдле, Вл. Набоков, така и литературоведите – Н. Богомолов, Ю. Колкер, С. Бочаров, В. Шубински и други.

В периода на емиграцията си в Париж Ходасевич се опитва да възкреси атмосферата на Сребърния век, като остойностява символистките конвенции и аксиологичните перцепции на нейните демиурзи. През 1939 г. писателят селектира под заглавието „Некропол“ спомени за свои съвременници, които отговарят в тематично и художествено отношение на модернистичните търсения от краевековието XIX – XX век. Поетът Е. Евтушенко споделя, че това

е „една от най-хубавите мемоарни книги в руската литература“ (Евтушенко/Evtushenko 2009, 63).

В „Некропол“ Ходасевич осмисля от позицията на литературен историк различни живототворчески стратегии, като ги анализира и валоризира, за да представи модела на културната и естетическата парадигма на епохата. Показва как литературното време е белязано от съвпадането и преплитането на житейските мотиви с тези, получени в резултат на художествен замисъл. Книгата приютява текстове като „Краят на Рената“ (На Нина Петровска), „Брюсов“, „Андрей Бели“, „Муни“, „Гумильов и Блок“, „Гершензон“, „Сологуб“, „Есенин“ и „Горки“. В настоящия текст са щрихирани живототворческите модели на Н. Петровска, Брюсов и Муни, тъй като те най-осезаемо се вписват в контекста на символистичната култура и са повлияни от нея.

В „Краят на Рената“ авторът отбелязва, че „... историята на символистите се е превърнала в история на разбити животи...“, а тази афирмация е с профетична функция, предвещаваща края на символистката епоха (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Ходасевич инициира нарацията за писателката Н. Петровска – пример за жертва на своето време, с датата и мястото на нейната кончина. Още тук повествователят представя своя замисъл, който разгръща по-нататък в текста за това, че символизмът е не само „художествена школа, литературно течение“, а се е трансформирал в нещо много по-дълбоко, в екзистенциална потребност от сливане „на живота и творчеството“, в сила, мотивираща двете страни на личността – на „човека“ и на „писателя“– да се съревновават за победа. Н. Петровска е въплъщение на всички онези, чийто „талант да живеят“ превъзхожда творческите им възможности, а нейната лична история е свидетелство за надмощието на човешката природа, на емоционалното над рационалното начало (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Драматизмът на житейските проблеми бележи миналото на писателката Петровска. Затова тя прекъсва връзката си с него и се идентифицира като представител на новооткритата реалност, тази – на символизма, макар и „да възприема единствено декадентската му страна“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Н. Претровска се вписва успешно в легендата на модернистичната култура не само като реален образ, следващ модела, по който „изкуството се превръща в действителност, а действителността в изкуство“, но и като прототип (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Нейната съдба се преплита с житейската участ на героинята на Брюсов – Рената от романа „Огненият ангел“. По тази причина наименованието на първия поместен в „Некропол“ спомен – „Краят на Рената“ – съдържа в семантичното си поле конотацията на символизма, а именно – трансформирането на живота в изкуство и обратно. Петровска, изкушена от модните перспективи на културната среда на Сребърния век, се интегрира в нея така, че „се превръща в един от централните възли, една от главните примки на тази мрежа“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Тя заинтригува Блок, инспирира не само Брюсов, но и Ходасевич, и Бели, като предизвиква тяхното възхищение.

Повествователят се обръща към паметта си и съживява спомените за писателката отпреди двадесет и шест години, „вижда я като добра и зла, податлива и инатлива, страхлива и смела, послушна и своеволна, правдива и лъжлива“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). В качеството си на критик и анализатор авторът открива в противоречивата ѝ амбивалентна натура онази „неизменна“ черта, която я превръща в жертва на времето – стремежът ѝ към „всичко или нищо“ или устремеността към абсолюта. Ходасевич увековечава и оправдава действията на своята героиня, като посочва, че тя не е отговорна за характера на живототворческия си модел, който силно е повлиян от настроенията на епохата и по-точно от нейните декадентски нюанси. Той припознава в символизма структура, подобна на „орден“, в който всеки „член“ трябва да се „движи, колкото е възможно по-бързо и по-надалече“, „да гори“ и да се превъплъщава като на театрална сцена. Н. Петровска в стремежа си да трупа „преживявания“ се превръща в жертва на собствената си игра. Ходасевич наблюдава емоционалната еволюция на писателката, която започва от обикновено възхищение, впоследствие то се трансформира във влюбване и накрая преминава в любов, а след това постепенно метаморфозира в разочарование и желание за отмъщение. Разгръщането на този сантиментален модел е провокирано най-напред от отношението на А. Бели, а по-късно от позицията и действията на В. Брюсов спрямо нея. Младата Н. Петровска, водена от човешките си инстинкти, се опитва да въвлече поета Бели в света на плътските желания, на порочните пристрастия. Това начинание обаче се оказва неуспешно, понеже възвишена като неговата душа разпознава в любовта единствено извор на творческо вдъхновение. Съответно писателката, отхвърлена от поета символист, се съгласява да участва в сценария на Брюсов, който ѝ „предлага съюз – против Бели“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Постепенно тази игра еволюира в страстен роман, послужил за основа на произведението „Огненият ангел“ – пример за сливането на реалността с творчеството. Портретът на героинята от „Краят на Рената“ се преплита с този на епохата. В плен на декадентската игра Петровска се оказва неспособна да продължи живота си извън литературния контекст на „Огненият ангел“. Тя не успява да се освободи и отграничи от ролята си на Рената и пренася играта в реалността, слива се с нея и създава една нова истина, тази на смъртта. Вярна на нещастната участ на своята героиня, писателката я следва и в решението да сложи край на земния си път. Живототворческият модел на Нина е отхвърлен от Ходасевич и в посветения на Брюсов спомен: „Знаех и виждах страданията на Нина и по този повод два пъти разговарях с Брюсов. По време на втората беседа му казах нещо, което толкова го оскърби, че ми се струва, това не го е разказал даже на Нина. Ние престанахме да се поздравяваме“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Ходасевич се концентрира върху описанието на отрицателните черти в характера на Брюсов, станали причина за разрушителния ефект на живототворческата му стратегия. Според повествователя недостатъците на теурга на

символизма се дължат на взаимодействието на наследствените фактори с декадентската страна на модернистичното му съзнание. Ходасевич започва нарацията „Брюсов“ чрез спомена за първата си среща с московския поет и забелязва несъответствие между очаквания и реалния му външен вид. При представянето на живототворческите нагласи на портретирания авторът се фокусира най-напред върху отделни фрагменти от фамилната легенда. Той посочва, че дядото на поета е потомък на крепостни селяни, който успешно се реализира като търговец, но лишава от наследство бащата на Брюсов – Яков Кузмич, белязан като „свободомислещ“, „фантазьор“ и „дори стихописец“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Ходасевич идентифицира у поета символист следите на родовата култура и отпечатъка на еснафския произход. Мемоаристът включва в нарацията описанието на семейната среда, на дома, на взаимоотношенията на Брюсов със съвременниците, с колегите, с жените, а по-късно и с елита на съветската власт. Повествователят разпознава дома на създателя на „Огненият ангел“ като отражение на живототворческия му модел. Стените са декорирани с картините на Шестьоркин – „един от първите руски декаденти“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Домът е не само място за обитаване, но е и локус за емблематичните ежеседмични поетически сбирки в сряда, т.е. тази семейна обител се превръща в пример за съчетанието на творчеството с ежедневието. По време на литературните срещи „се творяха съдбите, ако не на всерусийския, то поне на московския модернизъм. В ранната си младост аз бях чувал за тях, но не смеех и да мечтая за проникване в подобно светилище“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Ходасевич признава ненадминатите литературни умения на символиста Брюсов, но посочва и оценката на свои колеги за таланта му като лирик, които го поставят след творци като Балмонт, Сологуб, Блок. Авторът на „Некропол“ напомня за приноса на Валери Брюсов при създаването на периодичните издания „Скорпион“ и „Весы“, отбелязвайки, че московският символист сам определя правилата, „сключва съюзи, обявява войни, събира и разделя, помирява и скарва“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Зад лидерските умения на създателя на „Огненият ангел“ портретиращият откроява аксиология, отличаваща се с диктаторски нюанси. Ходасевич се вглежда в личността на Брюсов и спира вниманието си повече върху неговите слабости и негативни страни. Така например московският поет демонстрира „учителско отношение“ към утвърдените вече поети, но не като знак за приемственост, а като израз на автокрация (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Характерът на живототворческия му модел е следствие и от липсата на респект към жените и околните: „Той не обичаше хората, защото най-вече не ги уважаваше“, а жените или по-точно тяхната любов му служи единствено като средство за вдъхновение. „Възможно е действително да е почитал любовта. Но любовниците си не забелязваше“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Ходасевич представя собствените си възприятия за ролята на поета теург в обществото чрез отрицанието на живототворческия модел на Брюсов. Амбивалентната

му същност, експлицирана в „изисканата вежливост“ и в „любовта към дърпане, обуздаване, сплашване“, провокира възмущението на наратора (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Писателят не приема „смъртните грехове“ на философско-естетическата система на символизма, станали основа за житейските стратегии на Нина Петровска, на поетесата Надежда Львова, на Брюсов (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Живототворческият модел на московския лирик е експресивен, белязан от динамиката на емоциите и усещанията, от мотивите на любовта и смъртта. В модернистичното му съзнание любовта се трансформира в „идея за чувство“, в творчески стимул, в средство за разгръщане на писателското въображение, за вдъхновение (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Героините си той определя като „жрици на любовта“, без самоличност и без „човешко лице“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Така например, след като „Огненият ангел“ е финализиран, за автора приключва както литературният, така и житейският сюжет с Нина Петровска и той, затваряйки страниците на илюзиите, отново се завръща към реалността. Ходасевич не приема стратегията на Брюсов, черпещ творчески инспирации от суицидния акт, но и осъзнава, че с бездействието си и с ненамесата си се е превърнал в негов съучастник:

„Частица от съучастие в престъплението на Брюсов лежеше върху мнозина от нас, виждащи всичко и ненаправили нищо, за да спасим Надя“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Авторът на „Некропол“ разпознава живототворческия модел на поета символист като антитеза на този на Н. Петровска, тъй като при Брюсов побеждава „литературният талант“ в човека. За да остойности себе си в контекста на литературното битие, за да се превърне в „герой на епохата“, символистът теург се доверява на амбицията си и пренася в жертва на изкуството „няколко живи хора“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

„Аз искам да живея така, че за мен да има два реда в историята по всеобща литература. И ще ги има“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Докато според критериите на Ходасевич творецът остава в паметта единствено ако успее да проникне „в сърцата на хората“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Отново през маниера на противопоставянето авторът внушава деструктивната сила на живототворческия модел на В. Брюсов. Мемоаристът е антитеза на московския поет и в типично битови практики като играта на карти: „Мисля, че хората се познават много добре зад картите, във всеки случай не по-зле, отколкото по почерка“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). В играта се проявява характерът на участниците в нея, техните творчески и прагматични заложби, уменията да вземат решения, да реагират, да мислят, да рискуват. Според преценката на автора на „Некропол“ Брюсов не се вписва в света на „хазартните игри“, където се изисква изострена сетивност и интуиция, докато в „търговските игри“, където трансцендентното е заменено от логиката на материалното, той постига единение със себе си. Ходасевич сякаш умишлено „приземява“ образа на поета символист, за да внуши пагуб-

ната сила и декадентския акцент в живототворческия му модел. Мемоаристът се ръководи от субективните си нагласи при представянето на автора на „Огненият ангел“, породени от различните им представи за реалността. Все пак Брюсов, макар и негативно остойностяван, е известен със своя интелект, ерудиция, филологически компетенции, богато литературно и поетическо творчество. Чрез интонацията на критично-оценъчната си перцепция мемоаристът заявява неприемливата си позиция към създадената от Брюсов „ужасна книга“ „Опыты“, защото е отражение на конвенцията за „пренареждането и комбинациите“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Тази лирична творба съдържа стихове с нееднакви „метрика и строфи“ и нейният автор „се радва, когато „открива“, че в руската литература няма стихотворение, написано в чист първи пеон“, но Ходасевич открито демонстрира оригиналността на своя творчески натюрел, заявявайки себе си за създател на „такова стихотворение“, останало обаче извън поетическите сборници (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Тук мемоаристът признава силата на таланта си и осъзнава, че ако публикува стихотворението, написано в пеон, „би бил единствен пример в историята на руската литература“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Повествователят се съизмерва със символите на модернистичната култура и с параметрите на лиричното изкуство. Удовлетворен е, че получава признание за таланта си лично от един от демиурзите на символизма. Макар и да се стреми към постигане на обективност и неутралност на наративния модел, Ходасевич не успява да се откъсне от личните си пристрастия и предубеденост. Той не крие неодобрението си към Брюсов и към живототворческите му възприятия, тъй като не приема различна от собствената си аксиологична система. За да насити образа на Брюсов с тъмните нюанси на художествената си палитра, повествователят представя и политическите му пристрастия. Московският поет изразява симпатиите си по отношение на новото държавно управление, продиктувани според наратора от стремежа му към власт. Убеден в безсмислието на този поведенчески акт, авторът обобщава: „Независимо от всичкото му усърдие, болшевиките не го ценяха“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Това заключение е доста субективно предвид изявеното присъствие на Брюсов на социалистическата културна сцена:

„През време на гражданската война Брюсов завеждаше Московската книжна палата, отдела на научните библиотеки в Народния комисариат по просвета, ръководеше там също и Литературния отдел, работеше в Госиздат, в Държавния учебен съвет, четеше лекции в Московския държавен университет и т.н.“ (Тимофеев/Timofeev 1961, 139 –140). Критикът негативизира и всеотдайното отношение на Брюсов към труда: „служеше с волева прецизност, присъща винаги на работата му, с каквото и да се захващаше“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

В заключение би могло да се отбележи, че мемоаристът, анализирайки живототворческите модели на Н. Петровска и на В. Брюсов, ги отхвърля, тъй като провижда в тях деструктивните тенденции на символистичната култура.

Макар че в единия побеждава човекът, а в другия – творецът, то и двата типа стратегии са оцветени в декадентските нюанси на епохата.

Следващият портрет, представен в галерията от образи на Ходасевич, е този на поета Самуил Кисин с литературен псевдоним Муни. Писателят демонстрира близост със своя протагонист, за да потвърди сякаш още веднъж принадлежността си към символистичното културно пространство: „Ние бяхме само неопитни момчета по на двадесет, двадесет и няколко години, неволно загребали същата онази капка на отвъдната стихия, за която бе писал поетът“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Авторът датира спомена за Муни от годината на тяхното запознанство и след това разгръща неговата „несложна“ и кратка житейска легенда, която е препратка към фамилната история на В. Брюсов. Кисин е съпруг на сестрата на демиурга на символизма и макар да не е със статут на създател на литературното време, той е носител на онази колективната идентичност, която го прави популярен сред съвременниците. Както писателката Н. Петровска, така и Муни олицетворява символисткото животостроителство.

„Познаваше го цялата литературна Москва от края на деветстотната и началото на деветстотин и десетата година. Без да играе забележима роля в нейния живот, той беше по-скоро един от онези, които съставляваха „фона“ на събитията от онова време“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Кисин не е особено продуктивен като литератор, но въпреки това Ходасевич спира вниманието си върху представянето на личността му, тъй като „той с целия си облик изразяваше нещо дълбоко характерно за онова време, в което протече краткият му живот“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.). Да се идентифицираш с принадлежността си към културната епоха, е критерий за хомеостатичност[1]. Муни е горд, че е част от колективното модернистично самосъзнание и споделя пред Ходасевич в ироничен комуникативен модел, че „все пак“ и той е „бил“, и той е живял във времето на символистката култура, където „всичко ни изглеждаше двусмислено и двузначещо“: „Ние живеехме в реалния свят и в същото време – в някакво особено негово мъгляво отражение, където всичко беше „това и не това“. Всяко нещо, всяка стъпка, всеки жест сякаш се отразяваха условно, проектираха се в друга плоскост, на близък, но неосезаем екран. Явленията се превръщаха във видения. Всяко събитие над явния си смисъл придобиваше и втори, който трябваше да се разшифрира. Това не ни се удаваше лесно, но знаехме, че именно той е истинският“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Муни в духа на мистиката и енигматиката на символистките перцепции живее в света на виденията, предчувствията, илюзиите. Той се отдалечава от реалността и ментално акустира на брега на привиденията. Когато види по

[1] Хомеостаза е термин, въведен през 1932 г. от Уолтър Кенън. Тук се използва в значение на състояние на подобно съществуване в системата на символизма, на неразличност.

улицата приближаваща се каляска, предрича счупването на нейната ос. Вървейки по улицата, предчувства появата на издателя В. Антик и след това наистина го среща. Кисин сякаш обитава паралелни светове и това провокира в душата му усещане за несигурност. Животът му, подчинен на илюзорната креативност, излиза извън рамките на материалната култура: „Символистичният бит“, който създадохме, т.е. символизмът, се превърна за нас не само в метод, но и просто (макар и изобщо не само прост!) в начин на живот – той си правеше с нас неприятни шеги“ (Ходасевич/Hodasevich 1939, е.р.).

Ходасевич сякаш за момент излиза от границите на епохата, за да осъзнае и посочи нежеланите суицидни последици от различните живототворчески стратегии, подчинени на мистичните настроения и трансцендентни нагласи. Те са причина за отказа на Муни от адаптация към предизвикателствата на реалния живот, в това число и към войната, в която трябва да вземе участие. Той се спасява от действителността, като се потапя в света на творчеството, създавайки трагедията „Обуреваемый негр“. Тя е типичното предсказание за собствената му съдба. На финала протагонистът загива, попадайки под трамвая. Верен на символистката си същност, Муни се превръща в жертва на живототворческия си модел, плод на модернистичната култура на Сребърния век.

В обобщение би могло да се посочи, че Ходасевич анализира и интерпретира естетическите модели на портретираните лица, които съчетават реалното с мистичното и обединяват живота с творчеството, за да открои деструктивната им същност. Без значение дали ще победи човекът, или творецът в тези стратегии на символистката култура, авторът ги развенчава. Разпознава в тях илюзия, в жертва на която се превръщат човешки съдби.

Литература

Евтушенко, Е., 2009. За Ходасевич. В: Ходасевич, В., *Некропол*, с. 62 – 63. София: Захари Стоянов. ISBN 9789540903279.

Тимофеев, Л. И., 1961. Литературата през периода на Великата Октомврийска Социалистическа революция и на Гражданската война (1917 – 1920) В: Метченко, А. И., (ред.). *История на руската съветска литература*. Том I, с. 139 – 140. София: Наука и изкуство.

Ходасевич, Вл., 1939. *Некрополь* [online]
<http://az.lib.ru/h/hodasewich_w_f/text_0020.shtml>

References

Evtushenko, E., 2009. Za Hodasevich. In: Hodasevich, V., *Nekropol*, pp. 62 – 63. Sofia: Zahari Stoyanov [in Bulgarian]. ISBN 9789540903279.

Hodasevich, Vl., 1939. *Nekropol* [online] [in Russian]. Available from: <http://az.lib.ru/h/hodasewich_w_f/text_0020.shtml>

Timofeev, L. I., 1961. Literaturata prez perioda na Velikata Oktomvriyska Sosialisticheska revolyutsiya i na Grazhdanskata voyna (1917 – 1920). In:

Metchenko, A. I. (ed.). *Istoriya na ruskata savetska literatura*. Vol. I, pp. 139 – 140. Sofia: Nauka i izkustvo [in Bulgarian].

АС. Д-Р ЗОЯ ИВАНОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по руска филология
Пловдив, България
E-mail: zivanova@uni-plovdiv.bg

ASSIST. PROF. ZOYA IVANOVA, PHD
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: zivanova@uni-plovdiv.bg

ALLÉGORIE ET SYMBOLE DANS *LE VOYAGE D'OCTAVIO* DE MIGUEL BONNEFOY : LIMITES DE L'INTERPRÉTATION

PAVLINA RIBAROVA
UNIVERSITÉ DE VELIKO TARNOVO « STS CYRILLE ET METHODE »
VÉLIKO TARNOVO, BULGARIE

ALLEGORY AND SYMBOL IN MIGUEL BONNEFOY'S *OCTAVIO'S JOURNEY*: LIMITS OF INTERPRETATION

PAVLINA RIBAROVA
UNIVERSITY OF VELIKO TARNOVO "ST. ST. CYRIL AND METHODIUS"
VELIKO TARNOVO, BULGARIA

Abstract: This study focuses on Miguel Bonnefoy's first novel *Octavio's Journey*, with the aim of studying the values of allegory and the scope of the symbol. We will highlight the relevance of the work's message by emphasizing the semantic polyphony that the numerous correspondences ensure. We will demonstrate that the multiple interpretative references it presumes, far from making the message diffuse, solidify it and give it a particular power. Constructed as an allegorical painting of ethical antinomy centered on writing, the novel questions fundamental human values in order to rehabilitate them.

Keywords: Miguel Bonnefoy, parable, allegory, symbol, holiness, letterism, writing, nature

Le premier roman de Miguel Bonnefoy, auteur francophone d'origine vénézuelo-chilienne, représente un tableau du Venezuela de la première moitié du XXe siècle, servant de fond à un développement narratif fort allégorique. Don Octavio, homme illettré sans origines, s'engage sur un chemin dont il ne connaît pas la nature mais qui se révèle, au fur et à mesure des événements survenus, comme une voie de la connaissance éclairée menant au salut et à la sainteté. L'évolution du protagoniste est précédée de l'histoire du citronnier du Seigneur, puisée dans l'œuvre du poète et homme politique vénézuélien Andrés Eloy Blanco, révélatrice des spécificités du folklore local. L'introduction du protagoniste est doublée par une réflexion fort poétique sur l'illettrisme et ses répercussions sur l'état psychologique et social d'une personne. Gardant la focalisation zéro, la narration poursuit les péripéties d'Octavio : simple paysan illettré au début, il s'engage sur la voie de

l'amour, vit ses Lumières, passe par l'épreuve du crime moral, connaît la misère puis la magnanimité, atteint la sagesse et, fidèle à l'humilité et au labeur, voit sa chair changer en bois avant de se transformer tout entier en symbole vivant.

Selon le Dictionnaire Larousse en ligne, l'allégorie représente l'expression d'une idée par une métaphore (image, tableau, etc.), continuée par un développement ; en même temps, le terme allégorie référerait à une œuvre littéraire ou artistique utilisant ladite forme d'expression.

En poursuivant l'évolution de la personnification au cours de l'histoire littéraire, S. Atanassov précise que celle-ci est de nature rhétorique, une métaphore développée ; il met en relief la nécessité d'une intrigue, d'une action qui impliquerait la personnification, pour que l'œuvre donnée puisse être qualifiée d'allégorique (Atanassov 2022, 16). De son côté, A. M. Boadas, ayant constaté chez M. Bonnefoy une nette tendance à réécrire les mythes classiques, avance l'hypothèse que son but serait la création de nouveaux mythes et de nouvelles légendes (Boadas 2019, 134 – 135). C'est dans la lumière d'un croisement des conceptions mentionnées que nous lirons *Le voyage d'Octavio* en tant que texte allégorique. Nous y étudierons les symétries narratives et les manifestations symboliques pour parvenir à une interprétation possible de ce premier roman de M. Bonnefoy à caractère parabolique prononcé, notre but étant de mettre en relief la concordance des procédés littéraires et l'amplification de la puissance du message qu'elle assure.

SYMETRIES NARRATIVES : PARALLELES ET SOUDURES

Le roman est tissé de plusieurs binômes narratifs qui se présentent en parallèle, en antinomie ou convergeant jusqu'à former une unité. Ainsi, au tout début, lit-on le résumé de la préhistoire de l'action, à savoir :

> Dans le port de La Guaira, le 20 août 1908, un bateau en provenance de La Trinidad jeta l'ancre sur les côtes vénézuéliennes sans soupçonner qu'il y jetait aussi une peste qui devait mettre un demi-siècle à quitter le pays. […] Au bout d'un mois, lorsque la maladie approcha les portes de la capitale, on sortit en grande procession le premier saint en bois. (Bonnefoy 2015, 7)

Les mêmes lignes figurent tout près de la fin du dernier chapitre, insérés en tant que sujet d'une pièce de théâtre, elle-même ayant pour scène l'ancienne église, lieu central de l'œuvre (cf. ibid.,123). Or, y sont présents la plupart des éléments clés de l'histoire – au sens allégorique, aussi bien qu'au sens littéral : le port symbolisant le voyage et la frontière entre l'eau et la terre ; l'appellation La Trinidad signifiant, outre la désignation possible de plusieurs lieux géographiques, la Sainte Trinité ; la localisation de l'action au Venezuela ; la peste, communément associée au fléau divin ; le saint en bois, figure centrale qui concentre les sens littéral, symbolique et allégorique. Quant à la grande procession, nous la retrou-

vons dans le passage identique (cf. ibid., 123), mais son écho demeure, à quelques paragraphes de sa première apparition, en tant qu'absence :

> Pendant la saison des pluies, on abattit le citronnier dont l'écorce s'était peuplée de vers comme la ville d'hommes. Il fallut plusieurs mulâtres pour porter l'arbre en procession jusqu'à un terrain isolé. Nul ne sortit pour accompagner le cortège, nul ne passa la tête aux portes. Non loin des maisons, on fit un feu qui rappela la peste d'hier. La fumée ferma le ciel pendant trois jours. Pour la dernière fois, les cloches sonnèrent à grandes volées. Et c'est ainsi qu'un demi-siècle après l'arrivée du navire en provenance de La Trinidad, il ne resta qu'une forte odeur de citron et une église dressée au milieu des cyprès, comme un mât solitaire et triste, debout sur une terre sans ancêtres.[1] (Bonnefoy 2015, 12)

Le cortège fastueux (derrière la statue du saint) et le cortège humble (derrière l'arbre abattu ayant déjà servi) représentent également un binôme de symétrie narrative qui agit en accord avec un troisième, encadrant lui aussi le développement narratif : à la p. 13, la description de l'église dressée à la place du citronnier abattu, est bâtie en symétrie syntaxique et sémantique avec celle de la statue du Nazaréen, p. 118 ; l'église se dresse « comme un mât solitaire et triste, debout sur une terre sans ancêtres », tandis que la statue est traînée « comme un porc sur une charrette », « au milieu d'un siècle sans croyance ». D'autres manifestations de symétrie sont retrouvables aussi bien au niveau de la phrase qu'au niveau du texte entier. L'auteur se sert largement de figures antithétiques telle « En dix mois, on fit reculer dix ans de peste » (ibid., 9), ainsi que de mises en abyme. Par exemple, en décrivant le comportement de Venezuela, la future bien-aimée et professeure d'Octavio, l'auteur insère en abyme l'une des idées majeures du roman, celle d'une refondation spirituelle à l'échelle humaine, l'accès à laquelle dépendrait notamment du maniement habile de l'écriture. Venezuela s'arrête au milieu de la rue « pour raconter la vie d'un immeuble dont elle connaissait une moitié de l'histoire et inventait le reste » (ibid., 33). La symétrie se manifeste aussi, au sein du même épisode, à travers la juxtaposition de l'odeur végétale, celle d'une terre humide, de Venezuela et l'odeur « d'un demi-siècle de silence » qu'Octavio porte (cf. ibid., 32). Certaines structures présentent une symétrie, tout en étant éloignées l'une de l'autre. Ainsi, la description métaphorique de l'hôte de la rivière et de l'interdépendance mystique entre son corps et l'eau – « Comme deux corps qui se partageaient le même muscle, ils semblaient liés par un miracle qui aussitôt les séparait [...] » (ibid., 75) et le moment douloureux et honteux de la séparation entre Octavio et Venezuela – « Un vide s'était ouvert comme un paysage, devant eux, entre eux, une ouverture qui se fermait déjà […] » (ibid., 66) se trouvent distancés de onze pages, et pourtant fonctionnent en écho.

[1] Il est à noter que plusieurs éléments dans ce tableau se rapprochent d'une esquisse de la scène biblique au moment de la crucifixion.

C'est un parallèle également qui enserre le chapitre IX. La forme de boucle que ce choix de l'auteur lui confère se marie pleinement à son rôle de nœud dramatique dans le développement narratif. En effet, il s'agit de l'épisode où Octavio est élu, lors d'une réunion dans l'église entre les membres de la société criminelle secrète de Guerra, pour participer au vol du pétroglyphe de Campanero dans la maison de Venezuela. Suite à son consentement tacite, il sera pris en flagrant délit par sa bien-aimée et contraint, par conséquent, de fuir les lieux pour un temps indéfini. Après la révélation de l'amour et de l'écriture, cette période sera la deuxième grande partie de son voyage : celle de la rédemption. Le chapitre IX se clôt (p. 61) par une consigne sur l'itinéraire détaillée, littéralement identique à celle par laquelle il commence (p. 55) :

> Tu prends les chemins verts en remontant la côte, tu serres à droite au niveau de la pompe à essence, puis à gauche aussitôt après le feu rouge cassé. Tu dois dépasser le terrain de baseball et la petite forêt de manguiers que tu auras sur ta droite. Tu prends immédiatement la première rue en biais qui ne porte aucun nom. L'immeuble n'est ni le premier ni le deuxième. C'est celui du fond, celui qui est caché derrière les quatre palmiers les plus hauts de la rue. (Bonnefoy 2015, 55 / 61)

À la page 55, au commencement du chapitre, ce passage est soudé à la référence aux scènes antérieures des visites répétées d'Octavio chez Venezuela. Le lecteur ne se rend pas compte du vrai émetteur des indications, d'autant plus qu'elles semblent formulées par quelqu'un de proche – Venezuela, ou la voix intérieure d'Octavio lui-même. Suivies par l'évocation des moments de révélation à la fois de l'amour et de l'écriture, ces premières lignes exercent le pouvoir d'entraîner le lecteur dans les perceptions du protagoniste. S'y trouvent soudés l'acte amoureux et l'acte du lettrisme (cf. ibid., 55 – 57). Soudés sont aussi le travail manuel et celui de l'écriture nouvellement découvert comme une révélation (cf. ibid., 57 – 59). Ce n'est pas par hasard que les paragraphes décrivant l'union, dans la perception d'Octavio, entre la chose littéraire et la chose matérielle du labeur, aboutissent aux deux images allégoriques de la littérature, présentées, elles aussi, en mise en abyme :

> [Octavio] tomba par hasard sur une allégorie de la littérature et découvrit qu'on la représentait comme une grande dame drapée de soieries, muette et blanche, une lyre à la main devant une assemblée de marbre. […] La littérature devait aussi bien représenter ceux qui ne la lisent pas, pour exister comme l'air et comme l'eau, et toujours autrement. » (ibid., 58 – 59)

Elles sont suivies immédiatement par l'annonce du vol prévu ; Bonnefoy l'introduit moyennant une autre mise en abyme allégorique, en mettant dans la bouche du personnage de Guerra un discours prônant la nécessité de rendre à l'âne la sauvegarde de l'art (l'âne s'identifiant incontestablement à Octavio). Juste

après, la suite dramatique des événements se dessine clairement aux yeux du lecteur. Nous penserons à un glissement de la focalisation qui, étant devenue interne à un moment donné, est brusquement remise à zéro à la p. 61, lorsque les mêmes lignes, déjà finales du chapitre, remettent le contenu narratif sur une nouvelle voie.

Au niveau des procédés, dans le chapitre X, ce moment dramatique est reflété par une bifurcation en juxtaposition : « À l'entrée du théâtre, on offrait le programme. Au même instant, sur le parvis de l'église, Guerra distribuait des cagoules en toile noire qui ne laissaient apparaître que les yeux […] » (ibid., 63) laquelle annonce une soudure antithétique en clôture du chapitre, traduite par un échange de rôles touchant à une confusion d'essences – celui entre la maison de Venezuela, devenue brusquement lieu de drame et de silence, et la musique devenue lieu. « De l'autre côté de la ville un requiem venait de s'achever. » (ibid., 66).

Après cet épisode de culmination, le développement se poursuit au-delà de la scission. Celle-ci sera dépassée, laissant libre voie à la découverte, à l'expérience authentique, puis aux retrouvailles et finalement à l'union du protagoniste avec sa vraie nature. Octavio vivra ses jours de vagabondage et de mendicité, trouvera et perdra un ami en la figure de l'enfant auquel il apprendra l'écriture de son prénom, atteindra le torrent infranchissable privé de source, le traversera et demeurera en serviteur auprès de l'hôte mystérieux. Un parallèle antinomique révélateur pour l'interprétation générale du roman est celui entre l'église de Saint-Paul et la cabane de l'hôte de la rivière. Toutes les deux sont humbles de l'extérieur et riches à l'intérieur, et qui plus est, d'une richesse vicieuse : le trésor dans la première était accumulé par le voleur Guerra, tandis que l'intérieur de la deuxième est devenu luxueux suite au nouveau goût néfaste pour les biens matériels qui détruira, telle une érosion, l'inconnu sans nom. Octavio veillera au chevet de sa dégradation morale et physique, le portera sur son dos jusqu'à sa dissolution dans l'eau, et voyagera sur son chemin de retour, ayant atteint, toute son humilité gardée, un degré de sainteté. La remontée morale que représente la deuxième partie du roman est tracée par les manifestations du deuxième élément de plusieurs binômes allégoriques. La dernière traversée du torrent, lorsque l'hôte de la rivière qu'Octavio porte sur son dos rajeunit pour redevenir enfant dans une transformation où la Bible se marie au panthéisme et au surnaturel à la fois, définit le chemin de retour comme une voie vers la plénitude retrouvée. L'ancien mendiant voyagera en guérisseur et en professeur. Il trouvera son ancienne maison occupée par d'autres et en repartira avec la table sur son dos, qu'il trouve plus lourde, car marquée de nouvelles cicatrices, celles du pain pétri, de l'oignon tranché, des pleurs dans le chagrin (cf. ibid.,103 – 104). La plénitude s'annonce déjà liée à la matière du bois – « Il prit le chemin d'autrefois, le dos voûté, le cœur plein d'échardes, laissant derrière lui les jours d'ignorance et de solitude […] » (ibid.,104), la signification d'« écharde, n.f. » étant « petit fragment de bois ou d'un autre corps ayant pénétré accidentellement sous la peau » (cf. Larousse). Octavio retournera dans l'ancienne église et découvrira le trésor accumulé par Guerra, ainsi que la statue du Nazaréen de Saint-Paul. Suit un effondrement qui laisse le bras d'Octavio coincé entre les

gravats. Pendant sa convalescence, le protagoniste refera le geste qu'il avait fait à l'époque pour cacher son handicap (l'illettrisme) : il se sciera la paume, cette fois pour avoir la preuve de la transformation incroyable se produisant dans son corps. « Au cœur de lui-même, le bois était plein. Plus d'os, plus de muscles, plus de veines : un automne à l'intérieur de lui. » (Bonnefoy 2015, 121). Lorsque la statue est retrouvée à son tour avec un bras cassé suite au même effondrement, il sera question de la rajeunir – en écho narratif de la transformation miraculeuse de l'hôte de la rivière – ce qui remet Octavio au travail, cette fois auprès du symbole en bois avec lequel il finira par faire corps. Vivant.

Le lecteur se rend compte qu'Octavio et la statue du Nazaréen ont voyagé l'un vers l'autre pour aboutir à la plénitude de leur unité. Cette union s'accomplit sur le fond de la transformation de l'ancienne église en théâtre où se jouera la pièce dont le commencement reprend, comme nous l'avons indiqué au début, les premières lignes du roman. Cette dernière mise en abyme suggère une remise en question des conceptions communément établies : celle de l'humain et du divin, de l'esprit et de la matière, de la religion et de l'art, de l'histoire politique et des légendes, ainsi que de la nature dans toutes ses manifestations. Nous renouerons avec l'hypothèse de A. M. Boadas sur la tentation chez M. Bonnefoy de retravailler d'anciens mythes, tout en insistant que, vu le rôle crucial que l'écrivain accorde à l'humilité naturelle qui se dégage, tels l'odeur de citron et le parfum de la statue, comme élément essentiel de tout ce travail de reconstruction mentale, les nouvelles légendes qu'il créerait auraient le pouvoir d'élargir les modèles de pensée de ses contemporains. Quant aux binômes structurels et sémantiques étudiés plus haut, ils assurent la cohérence poétique du roman à laquelle le message véhiculé est redevable pour son éloquence.

FONCTIONNEMENT DU SYMBOLE

En résumant les modalités de l'allégorie, S. Atanassov rappelle que le terme d'allégorie serait réservé aux cas de relation conditionnelle entre le signifiant et le signifié, tandis que leur relation intrinsèque porterait l'appellation symbole (cf. Atanassov 2022, 13 – 14). Selon la même étude, l'Antiquité tardive aurait vu s'affirmer une variation de l'allégorie en rapport avec une façon d'interprétation particulière plutôt qu'avec l'écriture auctoriale : l'allégorèse (cf. ibid.). Celle-ci s'imposerait par la nécessité de distinguer les événements ayant eu lieu réellement, de ceux produits par l'imagination de l'auteur (cf. ibid., 15 – 16). Dans le contexte de la présente étude sur *Le voyage d'Octavio* de M. Bonnefoy, nous trouvons particulièrement intrigante la précision fournie par S. Atanassov concernant l'interprétation hiérarchisée de la Bible. La signification littérale, historique, serait augmentée de trois autres niveaux sémantiques : tropologique (moral), allégorique (des groupes d'événements sans lien apparent se trouvent mis en relation) et anagogique (des réalités et événements séculaires se trouvent investis de référentialité transcendante) (cf. ibid.,15). En citant T. Todorov, C. Vandeldorpe rappelle les différences établies entre l'allégorie et le symbole, à savoir la transparence, la

dépendance et le caractère conventionnel et appris de l'une, et l'opacité, l'indépendance et la naissance inconsciente de l'autre, grâce à laquelle il serait susceptible d'être compris à retardement et de provoquer un travail d'interprétation infini. L'auteur rappelle aussi que l'allégorie est encore parfois identifiée à l'ensemble de la rhétorique, tandis que le symbole n'a que difficilement réussi à se hisser au rang d'une figure formellement reconnue (cf. Vandendorpe 1999, 81 – 82). Nous avancerons que *Le voyage d'Octavio* se prête à tous les niveaux d'analyse sémantique selon la classification de S. Atanassov. Tissé de plusieurs éléments se rapportant à différentes catégories de la théorie littéraire, son entité se présente comme un ensemble d'images aussi stylisées que vivantes, dont chacune est riche en signification. Nous pourrions grouper les figures symboliques dans le roman en personnages-symboles, habitations-symboles, objets-symboles et phénomènes-symboles, tout en relevant que c'est le fonctionnement d'un réseau de symboles semi-visible qui assure la cohérence expressive du texte et son caractère poétique puissant. Pour ne citer qu'un seul parmi les nombreux exemples, voici la phrase « La journée était claire, sans l'encre d'un nuage. » (Bonnefoy 2015, 31).

Quant aux éléments mystérieux, nous voudrons suggérer que chez Miguel Bonnefoy ils sont antithétiques par leur essence, car tout en paraissant surnaturels, ils se révèlent profondément liés à la nature – environnante, aussi bien qu'humaine. C'est par ce moyen que l'œuvre raccourcit la distance du merveilleux au mystique, rendant le second plus éloquent. Ainsi, la relation à la rivière mérite une attention à part. Infranchissable avant l'arrivée d'Octavio, et symbolisant probablement l'existence, elle agit différemment sur les personnages : Octavio peut la traverser plusieurs fois, portant sur son dos personnes et fardeaux ; les visiteurs la traversent, grâce à lui, sans s'en trouver affectés ; enfin l'hôte, chez qui la pureté serait originelle, ne traverse la rivière qu'une seule fois et s'en trouve dissous, rajeuni et sauvé (les séductions des biens matériels et du luxe l'ayant rendu malade au préalable). L'identification possible entre l'hôte de la rivière et l'enfant ayant mystérieusement disparu dans la forêt, reste un mystère à explorer. Un dédoublement de la personnification entre le personnage d'Octavio et l'hôte de la rivière est une autre piste de réflexion qui mérite de faire l'objet d'une étude ultérieure. Pour l'instant, nous nous contenterons de relever que c'est l'apparition, suivie de la disparition et de l'enfant, et de l'hôte, qui provoquent chez le protagoniste une prise de conscience émotionnelle de sa vocation en progression, et de conclure que l'interaction entre phénomènes et personnages joue un rôle décisif dans l'ensemble, ce qui valorise de surcroit la vie en tant que thème majeur du roman. Notons qu'en ce qui concerne les manifestations communes de la religion, l'auteur prend ses distances : engagé plutôt du côté du vivant que du côté strictement humain, il mentionne les orateurs religieux comme un détail privé de crédibilité dans le paysage social (cf. Bonnefoy 2015, 85). Il faut noter que la personnification dans l'œuvre étudiée se trouve approfondie par une certaine complexité de l'interprétation. Nous pouvons mentionner ici la fausse parenté entre le personnage d'Octavio et celui de Guerra, antithétiques au fond : tous les deux accumulent

plusieurs rôles et présentent des similitudes apparentes, mais en réalité le protagoniste est successivement serviteur, élève, amant, mendiant, nomade, porteur, guérisseur, travailleur et finalement la vie invisible que la statue-symbole recèle, tandis que Guerra, de stature physique similaire, n'est que l'apparence de toutes les formes de l'existence terrestre d'Octavio. Octavio l'illettré se transforme en une union entre le Sauveur et la Croix, après avoir été employé par les brigands, après avoir appris le Verbe auprès de la femme-terre Venezuela et suite au parcours de sa propre voie des bonnes œuvres, laquelle, d'ailleurs, avait été sienne d'avant la lettre. Or, aucune des étapes de cette évolution, y compris l'évolution elle-même, n'est univoque. La bonté timide d'Octavio l'illettré en avait fait un humble serviteur d'une bande criminelle ; son amour pour Venezuela s'en est trouvé fatalement marqué ; le lettrisme apparaît, certes, comme une révélation et une prise de conscience, mais pas forcément comme la garantie de la bonne voie à suivre. La transformation d'Octavio en la statue du Nazaréen est, sans doute, la culmination de la parabole. Prise en parallèle avec la transformation de l'hôte sous l'effet purifiant de l'eau-vie, celle-là apparaît comme une réplique de celle-ci. Si la dissolution de l'hôte dans le cours de la vie ne laisse aucune trace, comme si elle ne relevait que de l'esprit, la solidification d'Octavio est bien la marque – cachée, mais matérielle – de la persistance de la vie. Sa ténacité accomplit le rôle de la résurrection : « Temistocles Jerez ne chercha plus. Il fut peut-être le seul à comprendre que, sous le bois de la statue, le cœur d'Octavio battait encore. » (Bonnefoy 2015, 123).

Il s'impose de conclure que le fonctionnement des symboles dans *Le voyage d'Octavio* atteint un degré exceptionnel d'intensité, où les moyens stylistiques convergent à tous les niveaux de la narration.

CONCLUSION

Sur le gros plan, le roman se construit comme un tableau allégorique de l'antinomie éthique, centré sur l'écriture. Celle-ci s'interprète à la fois comme un secret et comme une révélation. L'illettrisme d'Octavio vient rappeler que le Verbe qui est Dieu est avant la lettre. Par sa polyphonie sémantique, le roman-parabole de Miguel Bonnefoy, œuvre allégorique explorant les limites du fonctionnement symbolique et des procédés narratifs, invite à revisiter les idées fondamentales de la foi chrétienne sous un nouveau jour psychologique. En même temps il sensibilise les lecteurs à certains aspects de la nature humaine qui s'avèrent fondamentaux dans plusieurs domaines de la réalité personnelle et sociale. Par la maîtrise des moyens d'expression, l'écrivain réussit à intégrer un profond questionnement philosophique à une histoire écrite à l'échelle humaine, qui, plutôt que de réécrire des mythes, manifeste le pouvoir d'avoir raison des illusions.

BIBLIOGRAPHIE/REFERENCES

Atanassov, S., 2022. *Srednovekovieto – dalechno i blizko*. Sofia: Iztok-Zapad. [in Bulgarian]. ISBN 978-619-01-1048-4.

Boadas, A. M., 2019. Poétiques du réalisme merveilleux chez Jacques Stéphen Alexis et Miguel Bonnefoy. *Il Tolomé*o, Vol. 21 / Décembre 2019.

Bonnefoy, M., 2015. *Le Voyage d'Octavio*. Paris : Payot et Rivages. ISBN 978-2743629410.

Caminade, E., 2016. « Le Voyage d'Octavio » de Miguel Bonnefoy. *L'Or des livres*, Décembre 2016. https://l-or-des-livres-blog-de-critique-litteraire.over-blog.com/2016/12/le-voyage-d-octavio-de-miguel-bonnefoy.html Consulté le 4.08.2025.

Cordoba, P., 2005. Hérésie et allégorie dans l'auto sacramental. *Critique*, Août 2005 (699-700), p. 608-618. URL : www.cairn.info/revue-critique-2005-8-page-608.htm

Dictionnaire Larousse : https://www.larousse.fr/dictionnaires/francais-monolingue

Fermín, D., 2014. Miguel Bonnefoy reconstruye los mitos. *El Universal*. URL http://www.eluniversal.com/arte-y-entretenimiento/140512/miguel-bonnefoy-reconstruye-los-mitos

Mabanckou. A., 2015. Voyage au bout du Venezuela. *Jeune Afrique*, Février 2015. https://miguelbonnefoy.fr/voyage-au-bout-du-venezuela/

Reverzy, E., 2011. Le fruit caché. L'allégorie entre l'ancien et le nouveau. *Romantisme. Revue du XIX siècle*. Février 2011, n°152, p. 3 – 12.

Todorov, T., 1971/1978. *Poétique de la prose, suivi de Nouvelles recherches sur le récit*. Editions du Seuil, 1971-1978, 189 pages, ISBN : 2-02-002-037-8 (première publication) ; ISBN : 2-02-005693-3.

Vandendorpe, C., 1999. Allégorie et interprétation. *Poétique*, Février 1999, n°117, p. 75 – 94.

PAVLINA RIBAROVA
Docteur en Histoire de la littérature française
Maître de conférences en Langue et littérature françaises
ORCID ID: 0000-0002-9163-5559
Université de Veliko Tarnovo « Saints Cyrille et Méthode »
Faculté des lettres
Département de langues romanes
Veliko Tarnovo, Bulgarie
Courriel : p.ribarova@ts.uni-vt.bg

SENIOR LECTURER PAVLINA RIBAROVA, PHD
ORCID ID: 0000-0002-9163-5559
University of Veliko Tarnovo "Sts Cyril and Methodius"
Faculty of Letters
Veliko Tarnovo, Bulgaria
E-mail: p.ribarova@ts.uni-vt.bg

НОМИНАЦИЯ, ПРЕДИКАЦИЯ И ХУДОЖЕСТВЕНО-ЕСТЕТИЧЕСКА ФУНКЦИЯ НА СЛОВОТО В ТЕКСТА НА ПРИКАЗКАТА „МАЙЧИНА СЪЛЗА“ ОТ АНГЕЛ КАРАЛИЙЧЕВ

РУСИ РУСЕВ
РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „АНГЕЛ КЪНЧЕВ“
РУСЕ, БЪЛГАРИЯ

NOMINATION, PREDICATION, AND THE ARTISTIC-AESTHETIC FUNCTION OF LANGUAGE IN THE FAIRY TALE *MOTHER'S TEAR* BY ANGEL KARALIYCHEV

RUSI RUSEV
UNIVERSITY OF RUSE ANGEL KANCHEV
RUSE, BULGARIA

Abstract: This study examines the processes of nomination and predication in the creative generation and co-creative reception of literary texts by individuals as cultural subjects. Through analytical observations of Angel Karaliichev's fairy tale *Mother's Tear*, the research reveals the author's individual orientation of these processes along a specific value scale, and their role in activating and realizing the artistic-aesthetic function of language. The article also highlights distinctive features of the writer's idiolect and idio-style.

Keywords: nomination, predication, artistic-aesthetic function, idio-style, idiolect

Проблемът за ролята, която номинацията и предикацията играят в активирането и осъществяването на художествено-естетическата функция на словото при разгръщане на текстопораждащия процес и възприемането на литературната творба, е изключително интересен както от психолингвистична, така и от лингвоестетическа гледна точка. Неговото задълбочено проучване е свързано и с разкриването на уникалните черти на индивидуалния стил и идиолекта на дадена литературно-творческа личност.

Целта на настоящото изследване е да открои в най-общ план същността на този проблем с аналитичните си наблюденията върху текста на приказката на Ангел Каралийчев „Майчина сълза“.

Психолингвистиката различава в мисловно-речевата дейност на текстопораждащата личност два акта – тези на номинацията и предикацията. Пър-

вият от тях е насочен към обозначаване на определени същности, а вторият – към установяване на връзки между тях. Докато предикацията осигурява избора (или създаването) на структурата на изказването, номинацията осигурява избора (или създаването) на номинативни единици, които запълват тази структура (Кубрякова/Kubryakova 1986, 97 – 109). Следователно посредством двата акта се извършва номинативно-синтактичното разгръщане на съответното текстово цяло, което при художествения текст става с оглед на конструиране на неговото съдържание като жанрово-стилистична и познавателно-естетическа същност.

В зависимост от обозначавания обект се обособяват два типа номинация – елементна и събитийна (ситуативна, пропозитивна). Елементната номинация обозначава определени елементи от действителността (реална или въображаема): лице, вещ, качество, отношение, процес и пр. Тя се осъществява чрез дума или словосъчетание. Номинат на събитийната номинация е някаква микроситуация, която включва няколко елемента, намиращи се в конкретни отношения помежду си. Външната форма на пропозитивната номинация най-често е изречение. В състава на текста елементната номинация се отнася към ситуативната като част към цяло (Гак/Gak 1977, 257 – 262).

Ще направим и още едно терминологично уточнение. Тук под художествено-естетическа функция на словото ще разбираме неговата способност да представя резултатите от художественото мислене и въображение на дадена творческа личност и реализацията на тази способност в процеса на литературната комуникация, при която словото придобива „необикновена степен на многозначителност“ (Сепир/Sepir 1993, 195). Художествено-естетическата функция е реализация на възможностите на художественото слово да активира личностното общуване между автор, текст и читател, при което последният започва да открива смисли и назовавайки ги, естетически да преживява словесно моделирания от автора художествен образ на света (по-подробно вж. Русев 2011, 22).

В съдържателния слой на анализирания текст се открояват шест художествени обекта, които функционират като основни номинати: *лястовичето*, *старата лястовичка*, *дъждът*, *димитровчето*, *гърнето* и *майчината сълза*.

Естетическият номинативен акт в началото на творбата е насочен към обозначаване на елементите на художественото пространство. Повествованието започва с пропозитивната номинация *Заръмоля дребен есенен дъждец* (Каралийчев/Karaliychev 1979, 63 – 64). Значението на описателното название *дребен есенен дъждец* съдържа семите „*малък по размер*” и „*слаб по сила*”. Характерното за тях е, че те се повтарят, защото участват в строежа на семантичната структура както на прилагателното *дребен*, така и на съществителното *дъждец*. Същите семи откриваме и в семантиката на първоначалната номинация на лястовичето. Срв.: *Сви се малкото птиче-лястовиче в дъното на гърнето и затрепера от студ*. В семантичната структура на номинативната единица признакът „*малък по размер*” е последователно трик-

ратно актуализиран чрез прилагателното *малък* и умалителните съществителни *птиче* и *лястовиче*. Така авторът поставя определен акцент върху смисловата и емоционалната доминанта в изграждането на образа на лястовичето – много малко, немощно, беззащитно, страдащо.

Прилагателното *есенен* не само характеризира дъжда. То съсредоточава вниманието ни върху сезона, в който природното явление се случва, и задава посоката на по-нататъшното разгръщане на номинативния акт. Ето защо в следващите три изречения мястото на подлога се заема от названията *жълтият листак в градината*, *големите гроздови зърна под лозниците* и *моравото димитровче*. В семиотичен аспект обозначените художествени обекти са едни от отличителните знаци на есента. Осъществената по този начин номинация актуализира в семантиката на текста конотативните признаци: „мрачно", „влага", „студено", „неуютно", „тъга", „самота" и др. под.

Глаголът сказуемо *заръмоля* усилва зрителната представа, създадена от атрибутивното словосъчетание *дребен есенен дъждец*, със звукови характеристики. А словоредът и фонетичната организация на цялото изречение доизграждат визуалния и слуховия образ на падането на дъжда и шумоленето на малките капки. Контактната позиция на началната синтаксема по отношение на заглавието активира асоциацията на есенния дъждец със сълзите.

Следователно посредством номинацията и предикацията Ангел Каралийчев формира още в самото начало на литературната творба синтактично-смислова единица, която задава определена образно-семантична перспектива и естетическа тоналност на художествения текст.

В следващите четири изречения глаголните номинации обозначават физическите промени, предизвикани от дъжда у назованите елементи на художественото пространство. Жълтият листак светва, гроздовите зърна набъбват и кожицата им започва да се пука, моравото димитровче навежда цветовете си към гърнето, в което самотното лястовиче трепери от студ и мъка. Чрез извършваната номинация и предикация авторът продължава да изгражда зрителни и слухови образи. Интересно е, че посочените художествени обекти се въвеждат последователно в изобразяваното пространство, като се следва посоката на падането на дъжда – по вертикалата, от горе надолу. Така повествователят и читателят заедно „откриват" малкото лястовиче, в резултат на което дистанцията между тях се скъсява. Читателят неусетно се приобщава към света на приказката.

Посредством назоваването на гроздовите зърна, гърнето и лястовичето и обозначаването на техни признаци, действия и отношения с останалите елементи на художествената действителност в образно-семантичната структура на текста се формира смисълът „*нарушена цялост*". Срв.: *Големите гроздови зърна под лозницата набъбнаха и кожицата им <u>взе да се пука</u>. Наведе моравото димитровче цветове над търкулнатото в шумата <u>пукнато гърне</u>* (подчерт. наше – Р. Р.). При лястовичето е нарушена както целостта на семейното му обкръжение, така и неговата физическа цялост. То е останало

само, без своите близки, и е сакато. За да предаде по-осезателно дисхармонията, настъпила в живота на малкото птиче, Ангел Каралийчев използва повторна пропозитивна номинация. Срв.: *Всички си отидоха. Отлетяха на юг неговите две сестричета. Изгуби се майчицата му в топлите страни*. Първото изречение обозначава дадения факт обобщено, а останалите две го конкретизират. Употребените елементни номинации съвместяват гледните точки на лястовичето и на повествователя. Те отразяват обичта и привързаността на птичето към членовете на неговото семейство, мъката му по тях, а също така и емоционалната съпричастност на разказвача. Най-тежко лястовичето преживява отсъствието на своята майка. Силата на неговата болка е изразена от умалително-гальовното название *майчицата му* и глагола *изгуби се*, чиято семантика е конотативно по-богата, отколкото тази на глагола *отлетяха*. Ето защо след повторната пропозитивна номинация е употребено въпросителното изречение *Кой ще го стопли в тая дъждовна нощ?*, което има характер на вметната синтактична единица. Това е болезненият вопъл на самотно страдащото лястовиче и в същото време – реторичният въпрос на съчувстващия разказвач.

По-нататък повествователят вербализира имплицирания в предходното изречение смисъл – *оставиха го само*, като по този начин подчертава смислово-емоционално изобразявания признак *само*, и обяснява причината, поради която близките на птичето отлитат на юг без него. Отново е използвана повторна пропозитивна номинация, с която се обозначава физическото състояние на лястовичето. Срв.: *Оставиха го само в гърнето, защото беше сакато и не можеше да лети.* (...) *Най-напред се опита да раздвижи крилца, но не можа, защото изгореното крило беше изсъхнало*. В първото изречение признакът се описва по-общо, а във второто – по-конкретно, детайлно, което води до неговото визуализиране и до усилване на експресивността му.

Емоционално-експресивната натовареност на признака *„сакато”* се мотивира и от още няколко фактора. На първо място – от смяната на времевия ракурс на повествованието. Продължаването на разказа в плана на ретроспекцията дава възможност поредната отличителна черта на лястовичето да се постави на определена степен на градация – птичето е малко, беззащитно, само, сакато. Неслучайно последният признак е доминиращ в използваните названия на лястовичето до края на литературната творба. Другият мотивиращ фактор е начинът, по който е назовано лястовичето в дадения контекст. Срв.: *Докато старата лястовичка смогна да грабне рожбата си от огъня, един въглен падна в гняздото и парна лястовичето по дясното крило. Голото пиле примря от болка.* Използваното название *голото пиле* прави по-експресивен и въздействен образа на физическата болка на лястовичето и поражда ответна емоционална реакция у читателя. Третият фактор е драматизмът на изобразената ситуация, в която самоотвержената лястовичка-майка спасява рожбата си от избухналия през лятото пожар, но не успява да

я предпази докрай от нещастието. Всичко това извиква състраданието на повествователя и на читателя към осакатеното лястовиче.

Очевидно е, че посредством номинацията и предикацията авторът престроява езика от „плоскостта на разсъдъка и неговата логика върху плоскостта на чувството и неговата логика“ (Казанджиев/Kazandzhiev 1960, 40). Ето как удивително точно Илия Волен характеризира това престрояване като ярка отличителна черта на идиолекта и индивидуалния стил на Ангел Каралийчев: *Появи се нов писател, оригинален писател. Със свой свят, със свой език, със свой пейзаж. Той предложи на читателя една действителност, въздигната в поезия, една поезия, превърната в живот; реализмът на Каралийчев е реализъм на чувствата. Авторът разказва понесен, зашеметен от чувствата, от игривия поток на ритъма, от песенност. Лиричен, романтичен, приказен, легенден и винаги поетичен. Тоя лирик често ни изненадва с психологическото си проникновение, с чувството си за драматичното, с високото си обобщение. Езикът му е свеж, сочен, единствен, кипнал от образност* (Волен/Volen 2005, 180).

Друг съществен аспект на ролята, която разглежданите семантични процеси играят в осъществяването на художествено-естетическата функция на словото, е разширяването на *образно-семантичния обем на макрообразите*.

Използвайки повторната пропозитивна номинация, авторът установява конкретно пространствено отношение между моравото димитровче и пукнатото гърне, на чието дъно се намира сакатото лястовиче. Срв.: *Наведе моравото димитровче цветове над търкулнатото в шумата пукнато гърне*; *Виж какво хубаво димитровче е склонило чело над входа на гърнето*; *Наквасеното димитровче тежко отпусна цвят над гърнето*. Заеманото от димитровчето положение, обозначено с лексемите синоними *наведе*, *склонило*, *отпусна*, стимулира асоциирането на есенното цвете със старата лястовичка в момента, когато тя е спасила своето птиче от огъня, пренесла го е в новото гнездо и седи над него с *клюмнала глава*. Позата на птицата изразява голямата ѝ мъка и загриженост. Една от доминиращите черти в образа на лястовичката е грижовността ѝ към нейната сакатa рожба. В резултат на породената асоциативна връзка макрообразът на димитровчето се обогатява в образно-семантичен план. Ето защо цветето функционира в художествения контекст на творбата като символ на голямата майчина грижа за сиротното пиле. Неслучайно именно по него се търкулва сълзата на кахърната майка.

В цялостната образно-семантична организация на анализирания текст моравото димитровче, пукнатото гърне, лястовицата и сакатото лястовиче формират едно образно-семантично поле, в което гърнето се естетизира като заместител на отсъстващото майчино тяло. Оказва се, че отлитайки на юг, любящата майка е осигурила своето предметно-символно присъствие при рожбата си.

И накрая ще обърнем внимание на авторефлексивостта на художественото слово, която се активизира в съдържателен план от номинацията и предикацията.

В диалога, който майчината сълза води с лястовичето, и в нейния разказ са употребени названията *Великия океан, дясното око, девет дена*. Всяка от тези езикови единици насочва вниманието към себе си като резултат от осъществен някога, някъде и от някого номинативен акт; към онези контексти, в които тя е употребявана, преди да стане елемент на конкретната езиково-естетическа структура и да се превърне в словообраз, подчинявайки се на авторовите интенции. Именно поради това обозначените от посочените названия художествени обекти функционират и със своите универсални символни значения, които се индивидуализират в текста. Океанът е символ на морето на живота, което трябва да се прекоси, а също така и на Великата майка (Купър/Kupar 1993, 147). Дясното око символизира доброто, числото девет – напрежението и успешния край на усилията (Шевалие, Геербрант/Schevalie, Geerbrant, т. I, 1996, 252 – 255; Шевалие, Геербрант/Schevalie, Geerbrant, т. II, 1996, 126 – 130). Предикатите, които свързват посочените названия с именната номинация *майчина сълза*, са: *родих се*, *летях*, *уморена съм*, *чакам да капна* и *заспя*. Образуваната с тях образно-семантична цялост дава възможност майчината сълза да се интерпретира като символ на безграничната майчина любов, доброта, грижовност и себеотдаване.

Трогателен е финалът на приказката, когато лястовичето поема *отмалялата майчина сълза*. Тук, на дълбинното смислово равнище на текста, се реактивира древно тотемно действие – ритуалното поглъщане на Другия, за да се сдобиеш с неговата сила и да оцелееш. Поглъщайки майчината сълза, лястовичето възстановява чрез нейната топлина целостта на своето съществуване и заспива успокоено. Магическият реализъм на Ангел Каралийчев разширява референтността на естетическото послание, въплътено в литературната творба – топлината на майчината сълза генерира животворната енергия на майчинството изобщо.

След направените анализационни наблюдения се налага изводът, че при пораждането на художествения текст номинацията и предикацията се ориентират от автора по определена ценностна скала, което е важно условие за реализиране на художествено-естетическата функция на словото.

Литература

Волен, И., 2005. *Вникване. Есета, бележки, размисли*. София: Литературен форум. ISBN 954-9502-43-0.

Гак, В. Г., 1977. К типологии лингвистических номинаций. В: Серебренников, Б. А., Уфимцева, А. А. (ред.). *Языковая номинация (Общие вопросы)*. Москва: Наука.

Казанджиев, Сп., 1960. *Срещи и разговори с Йовков*. София: Наука и изкуство.

Каралийчев, А., 1979. *Най-тежкото имане*. София: Народна младеж.

Кубрякова, Е. С., 1986. *Номинативный аспект речевой деятельности*. Москва: Наука.

Купър, Дж. К., 1993. *Илюстрована енциклопедия на традиционните символи*. София: Петър Берон. ISBN 954-402-005-5.

Русев, Р., 2011. *Словото – начин на живот*. Русе: Лени-Ан. ISBN 978-954-8190-86-2.

Сепир, Э., 1993. *Избранные труды по языкознанию и культурологии*. Москва: Прогресс – Универс.

Шевалие, Ж., Геербрант, А., 1995. *Речник на символите*. Том I. София: Петриков.

Шевалие, Ж., Геербрант, А., 1995. *Речник на символите*. Том II. София: Петриков.

REFERENCES

Gak, V. G., 1977. K tipologii lingvisticheskih nominatsij. In: Serebrennikov, B. A., Ufimtseva, A. A. (eds.). *Yazykovaya nominaciya (Obshhie voprosy)*. Moskva: Nauka.

Karaliychev, A., 1979. *Nay-tezhkoto imane*. Sofia: Narodna mladezh.

Kazandzhiev, Sp., 1960. *Sreshti i razgovori s Yovkov*. Sofia: Nauka i izkustvo.

Kubryakova, E. S., 1986. *Nominativnyj aspekt rechevoj deyatel'nosti*. Moskva: Nauka.

Kupar, Dzh. K., 1993. *Ilyustrovana entsiklopedia na traditsionnite simvoli*. Sofia: Petar Beron. ISBN 954-402-005-5.

Rusev, R., 2011. *Slovoto – nachin na zhivot*. Ruse: Leni-An. ISBN 978-954-8190-86-2.

Sepir, E., 1993. *Izbrannye trudy po yazykoznaniyu i kul'turologii*. Moskva: Progress – Univers.

Shevalie, Zh., Geerbrant, A., 1995. *Rechnik na simvolite*. Vol. I. Sofia: Petrikov.

Shevalie, Zh., Geerbrant, A., 1995. *Rechnik na simvolite*. Vol. II. Sofia: Petrikov.

Volen, I., 2005. *Vnikvane. Eseta, belezhki, razmisli*. Sofia: Literaturen forum. ISBN 954-9502-43-0.

ДОЦ. Д-Р РУСИ РУСЕВ
Русенски университет „Ангел Кънчев“
Факултет по природни науки и образование
Катедра по български език, литература, история и изкуство
Русе, България
E-mail: rusev_rd@abv.bg

ASSOC. PROF. RUSI RUSEV, PHD
University of Ruse Angel Kanchev
Faculty of Natural Sciences and Education
Department of Bulgarian Language, Literature, History, and Art
Ruse, Bulgaria
E-mail: rusev_rd@abv.bg

РОДНО, ЧУЖДО, ИЗВЪНЗЕМНО ИЛИ НЕВЕДОМОТО ЧУЖДО И НЕВЪЗМОЖНАТА ДРУГОСТ В „БАЛКАНСКИ СИНДРОМ“

СТАНКА ПЕТРОВА-ХРИСТОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

NATIVE, FOREIGN, ALIEN OR THE UNKNOWN FOREIGN, AND THE IMPOSSIBLE OTHERNESS IN THE *BALKAN SYNDROME*

STANKA PETROVA-HRISTOVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The article is an interpretation of the opposition native – foreign in Stanislav Stratiev's play *Balkan Syndrome*. The closed communist society seethes with its vices on the verge of its collapse, but the West is demonized and closed, so it can't be an alternative to the communist states. Moreover, for the Balkan person the West is unknown and invisible, therefore, an alien appears closer to him, for whom man, in turn, is outside any framework of normality.
Keywords: Stanislav Stratiev, play, native, foreign, communism, West, transition

Пиесата на Станислав Стратиев „Балкански синдром“ е създадена в края на 80-те години на XX век. По жанр произведението се определя като комедия, като в него се откриват някои черти, характерни за театъра на абсурда. Сред тях са липсата на последователна и единна сюжетна линия, засилено използване на символика, както и липса на логическа връзка между някои от репликите. Станислав Стратиев използва и похвата „театър в театъра“, разработен трипластово – пиесата започва със сцена от двама актьори, прекъсната от втора актьорска група, излязла от публиката, която на свой ред привлича самата публика в играта чрез диалога – постоянно се обръща към нея и я въвлича в действието, като с този похват размива границата между актьори и публика и съответно между изкуство и действителност.

Заглавието на творбата сигнализира за съвкупност от симптоми на заболяване, характерни за държавите на Балканския полуостров, за манталитета на хората, наричани с общото название „балканци“, но развитието на дейст-

вието в България го локализира в нашата страна. Пиесата е написана в две действия. Първото е съсредоточено преди всичко върху политическата ситуация в България от края на 80-те години, а второто отразява проявата на националните ни нрави и манталитет на фона на тази среда. Внимателното вглеждане в проблемите, поставени в творбата, извежда на преден план един по-дълбинен пласт, скрит зад хумора. Той е свързан с политиката по време на създаването на пиесата – периода на преосмисляне на комунистическия строй и на опита за реформирането му, започнал от промените в СССР по времето на Горбачов, известни като „перестройка“. България по това време е една от страните от източния комунистически блок, който е единен в законите, защитаващи диктатурата като форма на управление, както и на дефинираните идеали в услуга на комунистическия строй, довели до защита на посредствеността като удобно за манипулиране качество и в ущърб на правата на личността.

Опозицията *родно – чуждо* съществува индиректно, нейното разработване по този начин също отразява политиката в България по времето на комунизма. Но присъствието ѝ, макар и дискретно, също е многопластово, тъй като съществен аспект от него е свързан с похвата „театър в театъра“. На преден план остава проблематичното, симптоматичното родно, което е негативният член от противопоставянето. То доминира в горния слой на творбата до степен, в която не позволява на чуждото да се прояви. Единственият възможен негов корелат изглежда едно извънземно, чиито идеали са съвсем различни от тези на хората.

Основен проблем в „Балкански синдром“ е персонажът, действащите лица, които проблематизират обхвата на сцената. Първите откъслечни реплики на излезлите на сцената актьори са прекъснати от виковете на жена от публиката, която крещи: „Помощ! Крадец! Крадец!...“. Жената, крадецът и двама граждани се качват на сцената, лампите светват и авторът изрично отбелязва в ремарките: „Сцената светва, спектакълът се прекъсва“. Но следващите реплики свидетелстват, че спектакълът продължава с диалог между хората, излезли от публиката. Това неусетно подменя актьорите, а с тях и пиесата. Участието на хора от салона в диалога всъщност измества играта от актьорите към публиката и проблематизира отношението между реалност и фикция, между истина и игра. Представянето на актьорите като част от публиката, което започва с досаден скандал, прекъснал играта на други актьори, претендира, че не е игра, а действителност, и поне до първите реплики на втората актьорска група, излязла от зрителския салон, дори да не подвежда напълно зрителите, ги разколебава в преценката дали кражбата е действителна. Целта на въвеждането на хора от салона на сцената не е просто екстравагантен художествен похват, а заблуда на публиката, макар и краткотрайна, което премахва границите между действителност и игра, за да може действителността да се покаже като игра, но и да се подчертае, че тя е такава, каквато се разиграва в пиесата.

Размиването между игра и действителност е заявено и с привличането на публиката в диалога, с обръщането към хората от нея, които са в ролята на представителна извадка на обществото. Героят Бяла врана казва: „Исках да говоря с хората“, и запитан с кои хора, отговаря: „С тези. С моите съвременници“, като изрично е отбелязано в ремарките, че сочи публиката. Бяла врана се обръща към салона с думите „Уважаеми съвременници!“. Своеобразният диалог е подет и от мъжа, представил се за метеоролог, и отново е отбелязано в ремарките „Към публиката“. Другият мъж – математикът, съставил известната задача с басейна и чрез нея познат на всички, минали през средното училище, както и героинята, назована Жена с проблем, повтарят същото обръщение. В този похват отекват политическите събития от времето.

Пиесата излиза през 1987 година, когато при управлението на Михаил Горбачов става актуална като основна линия в политиката на СССР т. нар. „перестройка“, рефлектирала и в България. Другата най-често срещана дума по това време е „гласност“ – смекчаването на цензурата при комунистическия режим и промяната в отношението към личността, към човека извън властта. В контекста на политическата ситуация излизането на хора от зрителския салон на сцената и възможността да говорят отразява обръщането към проблемите на малкия човек, които се оказват проблеми на комунистическото общество. С този акт героите изразяват възможността всеки да бъде чут, преосмислянето на отношението към човека. За промяната в политиката, която до този момент е защитавала единствено приближените на властта, намеква Жена с проблем с репликата си към Директора на театъра: „Нали има гласност? Защо ни запушвате устата?“. В подкрепа на нейните думи звъни телефон и след кратък разговор с Директора той усмихнат дава думата на качилите се на сцената, защото „Сега вее друг вятър“.

Дошло е времето да бъде изслушан всеки и хората започват да говорят. Математикът е посъветван от ученик да преустрои математиката, защото е времето на „перестройката“. В отговор той изрежда различни области от икономиката, изкуството, от всякакви сфери на живота, които трябва да се преустроят, гради хаотични връзки между тях, изреждането внушава, че нищо не е наред, че трябва да се преустрои всичко, за да се стигне накрая до момента „да се преустрои малката правда“ и до заключението, че „тогава ще пропадне всичко“. Понятията „голяма правда и малка правда“, отнасящи се съответно до интересите на комунистическата държава и до правата на личността, са тема в едно от есетата на Георги Марков[1], в което писателят дисидент полемизира с изопачаването на техните значения – в комунистическия свят голямата правда се оказва в услуга на хората от властта, а правдата на малкия човек не се зачита и това се оправдава с интересите на държавата. Във време, когато самата система потиска правата на личността, като налага цензура в културата и политиката, забрана за излизане извън страната, опит-

[1] Вж. *За голямата и малката правда* на сайта https://kultura.bg.

ва се да следи и контролира думи и действия и разпределя ползите според близостта на човека до властта, то следва загатнатото прозрение, че след преустройството на малката правда „ще пропадне всичко“, ще настъпи краят на комунизма, защото даването на действителни права на човека ще доведе до отхвърлянето на този социален ред.

Репликите на втората група актьори изваждат на показ изражданието на ценностите в комунистическото общество. Разказът на Бяла врана е съпоставка за начина, по който е възприеман крадецът преди четири поколения и във времето, когато е писана пиесата. Бяла врана е назован така, защото е единственият честен човек в квартала, той не само че е сам в своята различност, но търпи негативи от нея – хората го избягват и сблъсъкът между дефинираните ценности и реалността е толкова голям, че той не може да възпита децата си. Изречението „В буквара пише едно, във вестниците друго, а в живота става трето и четвърто“ обръща едно неколкократно повторено изречение в разказа на Хайтов „Мъжки времена“ – „Едно е да ти се иска, друго е да можеш, а пък трето и четвърто да го направиш“. Тази обърната парафраза препраща към историята, описана в известния разказ, и по този начин прави още веднъж съпоставка между миналото и настоящето. В „Мъжки времена“ важна роля за развитието на действието има дадената дума, докато в „Балкански синдром“ не устното обещание, а написаните във вестниците твърдения са лъжа, дори утвърдените в буквара азбучни истини се разминават с действителността. В съвременността словото е изгубило истинността си, не съответства на това, което назовава; нареждането на ценностите в обществото е преосмислено, преобърнато съобразно ползата; думата няма тежест и чест вече не е авторитетно понятие.

Героят Бяла врана е различен и забележим с това, че в общество, в което кражбата е превърната в норма, той е неудачник в очите на своите съвременници. Между имената на Митьо Белия и Бяла врана съществува смислова връзка, която се гради на забележимостта, на контраста на белия цвят и оттам – на отличаването на притежателя му. Аналогията между единствения крадец в миналото, на когото дори правнуците са избягвани, и Бяла врана поставя знак за равенство в отношението на обществото към тях и показва обърнатите ценности в съвременността. Бяла врана е недолюбван заради своята честност: „Всички ме гледат накриво, приятелите ме напуснаха“. Неговите опити да престъпи закона са стремеж да се социализира, да премахне различията, които го изолират от останалите, „за да мога да гледам децата си в очите“. В желанието си да бъде приобщен, той минава на червена светлина и е наказан като престъпник, но това не го прави равен на другите, а го превръща в изкупителна жертва на властта, на която са ѝ необходими такива като него, за да влязат в статистиката. В началото на монолога на Бяла врана неговото престъпление е противопоставено на кражбите на хора, които имат власт и заради това действията им остават безнаказани: „Аз не мога да изпратя сина си посланик само защото тукашното уиски се е влошило. Не мога

да продавам държавни служби. Не мога да раздам и сто декара гора, като уредя по този начин фамилията си до девето коляно. Обаче и аз съм човек. И на мене ми се иска да направя нещо, което е забранено от закона“. Тези думи свидетелстват за двойните стандарти по времето на комунизма, за изместването на голямата правда от интересите на държавата към хората с власт и незачитането на интересите на малкия човек. Но от монолога на героя и от социалния вакуум, в който той се намира, става ясно също, че не само носителите на властта крадат, а и всички останали, че кражбата е повсеместна практика в държавата, след като Бяла врана търпи социална изолация и да бъде забелязан и чут става възможно единствено чрез кражба. С присвояването на чужда вещ той става „като другите“, извършва акт на своеобразна социална инициация, с който парадоксално реабилитира своето човешко достойнство и вече може да бъде изслушан.

Прилагането на неписани двойни стандарти води до усещане за несправедливост. През комунизма на теория са дефинирани идеални условия за живот и защита на всички хора, основна презумпция е, че всички са равни, но участващите във властта първи опровергават идеята за равенство, което превръща идеалите в параван, в оправдание за извършените кражби. Животът показва, че хората не са равни – едни се оказват по-големи заради костюма на властта, а други – заради по-добрите умствени и физически способности от останалите, въпреки които получават еднакви възнаграждения с тях. Това дава тласък на всеки, на когото се удаде възможност, да нарушава законите в своя полза и с времето кражбите се превръщат в начин на живот. Статистиката показва, че те постепенно се увеличават и през определени години от времето на комунизма се превръщат в норма (Иванов/Ivanov 2024, 37 – 77). Хората на материално отговорни длъжности, които могат да прикрият престъплението си, крадат и стават все повече. В такъв контекст думите на Бяла врана, че всички крадат, отразяват действителността във време, когато присвояването на държавни пари и вещи е обичайна практика, въпреки че се наказва от закона. По повод на това Георги Марков пише: „Кражбите са едно от най-типичните явления, придружаващи строителството на социализма или комунизма в цяла Източна Европа. (...)[1] С течение на времето, от средата на 50-те години насам, присвояването на обществени средства или просто краденето от държавата се превърна в обществено явление. Всеки гражданин, който по някакъв начин докосваше меда, се опитваше най-малко да си оближе пръстите“ (Марков/Markov 1990, 550, 554).

Опороченото от системата общество е разобличено с думите на всеки един от актьорите от втората група. Бяла врана говори за кражбите, Жена с проблем – за реалност, в която идеалите са мъртви, Метеорологът (Втори мъж) – за лъжите и празните ласкателства, а Математикът (Първи мъж) – за необходимостта от обръщане на социалния ред. Но въпреки насърчаването

[1] С многоточие в скоби отбелязвам пропуснат текст от цитата.

на гласността, обществото все още не е готово казаното да остане ненаказано. Неслучайно Директорът се опасява, че ще понесе последствия заради тях. При желанието им да говорят, той възкликва: „Вие какво? Искате и аз да имам проблеми, така ли?“. И неговият страх не е напразен – по времето на перестройката все още няма свобода на словото, затова едва след позвъняване „отгоре“ им дава думата. В този контекст никак не е случайна и липсата на собствени имена при героите, които подлагат системата на критика – анонимността ги предпазва от разправата на властта с тях. Всеизвестно е, че през комунистическия режим всякакви изказвания срещу режима и управляващите застрашаваха свободата и живота на човека. Едни от най-ярките примери за това са редакторът на хумористичния вестник „Щурец“ Райко Алексиев и музикантът Александър Николов (Сашо Сладура) – първият арестуван заради карикатура на Сталин и убит в затвора, а вторият – за вицове, осмиващи властта, и загинал в лагера за политически затворници „Слънчев бряг“ край Ловеч. Липсата на собствени имена, от друга страна, разкрива незачитането на личността на човека, пренебрежението от системата, за която най-важно е подчинението, а не личните качества, не ерудицията и таланта.

Дръзките думи на героите с нарицателни имена са примесени с неясноти, двусмислици и със странности в поведението, които излизат от рамките на нормалното. Такова е говоренето на Бяла врана с ватмана – „Хем е забранено, хем е напълно безопасно“; двусмисленото обръщение на Метеоролога към публиката, при което преносното значение на фразеологичното словосъчетание „правя вятър“ се смесва с атмосферното явление, за да стане ясно, че названието Метеоролог е каламбурно; монологът на Математика изглежда изпълнен с алогични, механично свързани фрази, с които обаче той прави равносметка на състоянието на важни сфери в държавата като икономиката, счетоводството, търговията, както и поезията – това фино изкуство, което със средствата на словото разкрива вътрешния живот на личността. Действията на Жена с проблем, назована с име, което представлява игра на думи, внушават идеята за психическо страдание, за заболяване. От една страна, буквално изтълкувани, думите ѝ я представят точно като жена със здравословен проблем – тя описва как буквално търси героите от пиесите, които е изгледала. Но от друга, става ясно, че некомерсиалните мечти и идеали, които всеки човек би следвало да има и да се стреми да постигне, вече нямат носители в действителността, те не са цел за никого, освен за тази жена. А когато само един-единствен човек от обществото преследва някакви идеали, то името му се превръща за всички останали в диагноза.

Четиримата герои проявяват признаци на лудост не само с думите и действията си, тя е декларирана по време на диалога – „Сега пък се прави на луд.“, „Пак се прави на луд.“ – казва Жена с проблем за Бяла врана; „Вие не сте добре... Елате да си полегнете, елате... (...) Полудя!“ са думите на Директора за Математика. Заявената лудост и проявите ѝ в поведението им позво-

лява на героите безнаказано да говорят истината, да се обръщат директно към зрителите, без това да е обидно. Лудият не носи отговорност, а думите, излезли от устата му, се приемат с усмивка, те нямат правна тежест, защото той е извън нормите, подобно на шута в кралския двор на Запад.

Темата за лудостта е подета отново във второ действие при появата на извънземното. Описанието на обществения ред в неговия свят изглежда толкова невероятно, че кумът го възприема като измислица и казва познатата вече фраза „Прави се на луд“. Когато позвънят на Директора от „третия пръстен на Сатурн“ на свой ред той е обявен за луд. При това връщане към лудостта се прави съпоставка между родното и чуждото. Чуждото е видяно до такава степен различно, че се определя като симулация („Прави се на луд.“), а от своя страна, извънземните възприемат в лицето на Директора родното като болестно състояние („Луд“). Тази крайно негативна оценъчност илюстрира не само два противоположни свята, но и взаимното им отричане. За да изрази разликата между тях, авторът с блестящо чувство за хумор въплъщава чуждото в образа на едно извънземно. То е дотолкова различно в своите принципи и чувство за чест, че не само не разбира нашето общество, но не е попадало на друго такова в целия Космос. Извънземното, което е дошло на Земята, за да се запознае с човешката цивилизация, казва:

„Проучвал съм четири галактики и няколко мъглявини. Но за първи път нищо не мога да разбера.“ (...) „Най-елементарното – обществено-икономическия строй, в който сте сега...“ (...) „Месарят получава банани, защото дава на продавача в „Плод и зеленчук“ месо.“ (...) „Продаваш в магазина телевизор, срещу което ти поправят колата в сервиза.“ (...) „Място в жилищна кооперация получаваш срещу място в университета?“.

На заключението на извънземното, че „по всички правила на политикономията това е феодализъм, затворено стоково стопанство“, кумът отговаря: „Аркадаш, според мене ти много се задълбочаваш. Щом ти трябва за отчет, пиши там, че сме в комунизма, и това е. К’во му плащаш?... И ти добре, и ние добре!... Ти за отчетите мене питай!...“.

Обръщението „аркадаш“ свидетелства за свойския начин, по който е прието извънземното. Думата от турски произход показва балканското, намеква за наследени от миналото нрави, за угодничене, употребата ѝ е с цел да внуши усещане за близост, за приобщаване със същество, което се оказва нечий служител, защото системата така работи. Едно от значенията на „аркадаш“ – „другар“ напомня за обръщението през комунизма. С него е изразен стремежът за приобщаване на чуждото, попаднало на родна територия. Свойското говорене и показването на физическа близост от страна на кума, с когото „излизат прегърнати“, изглежда като опит за културна асимилация, за превръщане на извънземното в „наш човек“. С думите „Щом ти трябва за отчет,“ (...) „Ти за отчетите мене питай!...“ е демонстриран определеният като феодален модел за изграждане на връзка на принципа „услуга за услуга“, за да стане то длъжник на кума, те са намек и за подправяне на отчетите, за усвое-

ния модел за измами при работа с документи. Представянето на чуждото в лицето на извънземно на пръв поглед буди смях, но то изразява и степента на отдалеченост на комунистическото общество от нормалността.

С чуждото може да се асоциира и показаното четири пъти начало на „истинската пиеса“, студената зимна вечер, с която започва представлението. На пръв поглед изглежда, че тя няма никаква връзка с всичко останало, което се случва на сцената. И наистина – в нея участват различни герои и те никъде не се срещат с втората група, с тези, които представят родното освен индиректно отново чрез зрителите. Вторият път началото на претендиращото за автентично представление е прекъснато от човек от публиката, който обвинява актьорите, че правят халтура, защото той е от Бели Искър и „там такива работи няма“. Намесва се Жена-символ от публиката, която спори с мъжа: „Ама вие не можете ли да разберете, че те играят друго!... На пръв поглед само е едно, обаче в действителност е съвсем друго... И престанете с тези вълци – вълците са символ!...“.

Нима думите на тази жена са случайни и тя е поредният образ на заплената от театъра зрителка, която тълкува всичко заплетено като форма на изкуството, или нейната реплика по чеховски (Новицкий/Novitskij1933, 169)[1] има някаква по-особена роля? В българската художествена литература вълкът носи негативни конотации. Образът му обикновено е отрицателен още в народните приказки, с които растат децата, а в училищния период героят от стихотворението „Вълкът“ на Христо Смирненски през комунистическия период се тълкуваше като образ на капиталиста. Един възможен символ на виещите в далечината вълци в контекста на ясно заявената политическа ситуация в „Балкански синдром“ е образът на западния човек и на капиталистическия свят, който се определяше от комунистическото мислене като „прогнилия Запад“. В затвореното комунистическо общество лицето на Запада е предварително зададено от официално наложеното от властта мнение, на малкия човек му е забранено да има връзка с другия и да гради впечатления сам. Това е времето на разделението между Изтока и Запада – на Желязната завеса и на Студената война.

Невидима завеса се спуска между двете групи герои – те играят в различни сцени, с различни диалози и между тях няма никаква явна връзка. Така изобретателно са пресъздадени два паралелни свята, разделението между Изтока и Запада. Интерпретацията може да бъде подкрепена от съдържанието на постоянно прекъсваната начална сцена на спектакъла. На фона на жестоката критика на българското общество се очертава нещо неясно и заявено

[1] „Ако в първо действие на сцената виси пушка, то тя непременно трябва да гръмне до края на представлението“. С тази известна мисъл, повтаряна от него в различни варианти, Чехов се противопоставя на вмъкването на твърдения или вещи, които нямат отношение към по-нататъшното действие, независимо дали става въпрос за драматургично произведение, или разказ.

като чуждо с бомбетата, които носят героите. Бомбето се свързва с Англия, а една от най-известните публични личности, носили този тип шапка, е министър-председателят на Великобритания Уинстън Чърчил. Чърчил е ключова фигура не само в политическите събития, които разделят света след Втората световна война, но има принос и за налагането на термините Желязна завеса и Студена война. Намекът за чуждо пространство е подчертан чрез репликата на мъжа от Бели Искър, с която той оспорва уместността на бомбетата: „Я се погледнете как сте облечени – кой ходи така в планината? Какви са тези бомбета?“. Мъжът от Бели Искър отрича достоверността на търсения от героите топоним. Думите „аз съм от Бели Искър и там такива работи няма“ отпращат отново към територията на символите, в която белият цвят се свързва с Англия и със Запада въобще.

В този контекст разиграването на две различни пиеси, между които няма видима връзка, може да се разглежда като проява на опозицията родно – чуждо. Чуждото е сложно и неоднозначно – официално утвърденото мнение за него, както и политическото и физическо разделение между Изтока и Запада е претворено със символи – отделяне на сцената с мъжете в снежната виелица от основната част на представлението; внушението за далечно и студено със зимната картина в планината, облеклото и оспорването на твърдението, че Бели Искър е крайна цел на пътя на героите – всичко това може да се разглежда като един прикрит с художествени средства образ на Западния свят. Но самото изграждане на сцената със символи, а не направо, показва карикатурно и осмива не Запада, а изградения за него образ, създаден от властта, и по този начин подлага на съмнение авторитета на тази власт. Увенчаването на сцената с далечен вълчи вой на пръв поглед въвежда в действието страх и неизвестност, но всъщност в него се долавя насмешката на автора – отношение, в което официалното мнение за чуждото е подложено на критика. Западът е представен не какъвто е, а според мълвата за него, което е още една причина да не е показан явно и да се разкрива в подтекста. В повтарящата се сцена той по-скоро е загатнат от действията на героите като неоткрита територия. И заради изградените за него митове на отрицанието, заради официалното му демонизиране той не се проявява явно като опозиция на родното – от една страна, не е достатъчно познат, от друга, заради утвърдената негативна представа за Западния свят, той не може да бъде противопоставен на българското, показано от автора като зло. Тъй като пиесата отразява разпада на комунистическия строй и показва отрицателното, ескалирало в него до степен на кипеж, до състояние на ерупция, то балканското и в частност българското общество не може да бъде корелат на Запада. Затова явната опозиция на родното става възможна единствено чрез комичното вмъкване на извънземното, представено като лице на един непостижим модел на мислене, който не съществува на Земята.

Опозицията родно – чуждо в „Балкански синдром“ е усложнена с две степени на чуждото. Първата от тях е само загатната, показана имплицитно,

за нея не се говори открито, затова Станислав Стратиев въвежда положителния пример на чуждото с декларативно идеализирания образ на едно нереално същество, на извънземно, което е белязано с положителен знак и се противопоставя на отрицателното родно. Представителят на извънземната цивилизация е от общество, в което „кражбата е непозната“ и „Посветен – седма степен“; служител, който трябва да даде реален отчет за човешката цивилизация. Съществото с това описание е антипод на хората, но те не го възприемат като възможна алтернатива за влизане в нормалното (независимо от факта, че въвличането му в действието е комичен намек за невъзможността редът от неговия свят да съществува на Земята), а като обект за културна асимилация, изразена с телесен жест – кумът от сватбата излиза от сцената прегърнат с извънземното. Въплъщението на положителни качества в образа на жител от друга планета изразява тяхната непостижимост за представителите на родното, степента на отдалеченост от нормалните човешки отношения. В първо действие героите само говорят за тази отдалеченост, а във второ тя е показана с агресията на сватбарите, нахлули в театъра. С тях на сцената излиза балканският манталитет. Прекъснали подновената за трети път начална сцена на спектакъла, сватбарите се обличат в костюмите от реквизита, с което въвеждат в действието карнавалното. Преобличането символизира обръщането на социалния ред. В контекста на времето, в което е написана пиесата, то изглежда като предусещане на събитията, настъпили в обществото само две години след перестройката – падането на комунизма, което доведе до разместване на социалните слоеве и до низ от политически сътресения в държавата.

Трансформацията става в отсъствието на Директора, който изоставя прекъснатото представление и отива с кума Каратанасов да пита дали театърът е нает за сватбата. Докато сватбарите се разхождат по сцената в костюми на благородници, бащата на булката, бай Цончо с корона и царска мантия е седнал на трон. Според думите му той е взел короната, за да не се карат другите за нея, „за да има мир“. С това нелепо оправдание той се опитва да прикрие желанието си да бъде лидер, да ръководи тези, които са „като децата“, както сам казва, но съучастието му в разграбването на театралния реквизит и преобличането му като цар не го прави по-различен от тях, а само показва неговия местен авторитет. Бай Цончо иска да му донесат сноп пръчки, с които възпроизвежда легендата за хан Кубрат[1] и нейното послание за единството със счупването на една пръчка и устойчивостта на снопа на външен натиск. Желанието му да бъде владетел обаче създава пародиен ефект, тъй като той не може да излезе от своя образ. Докато говори за единството на народа, той се превръща в помирител на двама души, разделени от своите предразсъдъци, които при повелята „Ха сега, целунете се!“ разкриват докрай взаимната си непоносимост – „Едва сдържайки отвращението си, и двамата

[1] В някои варианти на легендата снопът е от стрели.

се приближават и се прегръщат и целуват. Печо си трие устата“. Самото послание за единството на народа на фона на опита сватбата да се проведе в театъра се трансформира в илюстрация на шуробаджанащината.

За разлика от първо действие, в което героите са назовани нарицателно, във второ сватбарите имат относителна индивидуалност с личните имена, които са така подбрани, че възприемателят придобива определена представа за носителите им. Нито един от тримата – Печо, Йовчо и бай Цончо – няма фамилия и това създава усещане за непосредственост, за безцеремонност, изгражда очакване за отношение към околния свят, с който тези герои са винаги на „ти“. Техните имена сигнализират, че носителите им присвояват света с присъствието си, движат се във всякаква среда като принадлежащи на нея, за бързата им приспособимост. Еднаквите наставки на имената ги свързват по национална принадлежност и манталитет, а действията им завършват впечатлението за техните образи като стихийни и първични. Дадените условни титли при бай Цончо и баба Кера изразяват почтителното отношение на другите от тяхното общество, техния локален социален статус. Бай Цончо е старейшината на рода, както се изразява кума за него, а знахарката баба Кера замества лекаря и предсказва бъдещето, нейният авторитет е висок, тъй като тя притежава специални умения, от които другите са зависими. Титлата „баба“ свидетелства и за нейния житейски опит. Тя не изчислява възрастта си в години, а според времето на митовете и забраните, създавани от цензурата. По този начин героинята се превръща в свидетел на знакови събития през комунистическия период, които рефлектират в съзнанието на хората и се помнят преди всичко с това, че са забранени заради западния си произход, а самата забрана се крепи на измислени мотиви, чрез които Западът се демонизира. На базата на такова манипулативно създадено противопоставяне политиците от страните в Източна Европа представят комунистическия строй като утопия. Промяната на забраните или тяхното отпадане създава легенди за тях, които се помнят и разказват. Баба Кера е носител на тези легенди.

Кумът е назован в ремарките само със своята сватбарска титла, но при срещата си с Директора на театъра се представя с фамилията Каратанасов и Директорът се обръща към него по този начин, а булката Цонка го назовава бате Дечо. Конкретната идентификация съответства на неговата роля на ключова фигура на сватбата, на свидетел на любовта между младоженците, каквато всъщност се оказва, че липсва, защото Цонка обича своя приятел от детството – Георги. При думите на Цонка „Бате Дечо, разваляй сватбата, не мога, любов...“ кумът отговаря: „Каква любов, то ако беше толкова хубаво, щяха да я продават в Кореком!“. Отговорът му свидетелства, че чувствата за него нямат висока стойност. Неговата роля на убиец на любовта между Цонка и Георги прозира във фамилията му Каратанасов, от която първата част *Кара-* – черно, и с изпадането на „А“, което дава отрицателната представка в Атанасов (от Атанас ‘безсмъртен’), значението на названието се обръща и то става сродно със смъртта.

За разлика от булката Цонка и нейният възлюбен Георги, младоженецът не само че няма име, но той въобще отсъства и никой от героите дори не го споменава. Единственото, което се знае за него, е, че е софиянец и това е основният мотив на бащата да го предпочете за съпруг на дъщеря си. Със сключването на брак булката ще придобие правото да живее в София, което е ограничено през комунистическия период и поради това особено търсено. Затова целта на бай Цончо е да ожени дъщеря си за софиянец и с този мотив той отказва да даде Цонка на влюбеното в нея извънземно. Изборът на бащата между софийско жителство и изключителната възможност за брак с извънземно по комичен начин илюстрира залитанията на човека по забраненото, което става особено желано, само защото е трудно достъпно.

Първият директор на театъра е един от героите, които участват и в двете действия на пиесата. Той се оказва лицето, което, въпреки своята анонимност, понася наказание за случилото се. Като ръководител на известна институция като Сатиричния театър, където се развива действието (мястото е посочено в реплика на кума: „Ей го – това тука „Раковска“ ли е?… „Раковска“!... Свиваш в уличката и веднага!...“), той не може да остане неизвестен и се оказва пешка в йерархията, фигура, с която е илюстрирано как работи системата. Той не смее да изгони сватбарите, без да провери дали някой повисшестоящ не е разрешил празненството в театъра, а по-късно е уволнен заради допускането му. Докато баба Кера му обяснява, че приема заплащане за гледане на боб и кафе във валута, му се обаждат по телефона и го уволняват под предлог, че създава валутни афери, суеверия и хаос. От тези аргументи става ясно, че всичко е известно на по-висшестоящите, и то от момента, в който се случва. Сцената е комично пресъздадена илюстрация на доносничеството през комунистическия период, когато от държавните служби можеше да бъде нает всеки, за да следи и да предава информация за конкретна личност или да се ослушва дали някой от обкръжението му не говори нещо против властта.

Героите, представители на родното, може да се разделят на две групи. Първата от тях обединява хора като Бяла врана, Жена с проблем, Математика, Метеоролога, Жена-символ и Директора, които говорят за социалните проблеми на обществото и търпят негативите от тях, а втората – действащите, сватбарите, нахлули стихийно в театъра, които с появата на сцената и с преобличането си се трансформират и обръщат социалния ред. Сред тях са и такива хора като баба Кера, които оцеляват при всякакви условия и винаги намират начин да се възползват от ситуацията. Оставането на чуждото на заден план, явното му въплъщение в извънземно същество е белег за агресивността и всеобхватността на родното, което не е в състояние да влезе в креативни конкурентни отношения и превзема нови територии със своята стихийност и първичност, с културен щурм. Сватбата, с която провинциалната младоженка Цонка се жени за безименен и отсъстващ столичанин, символизира новото начало на промените, настъпващи с перестройката, кипежа

в българското общество, наричан в медийното пространство „преход“, проточил се десетилетия наред и оставил в небитието немалко илюзии. На пръв поглед пиесата представлява низ от забавни ситуации и комични диалози, но по-внимателното вглеждане в нея разкрива политическа сатира, в която театърът се превръща в символичен образ на държавата.

Литература

Иванов, С., 2024. *От кражби до убийства. Криминалните престъпления в България (1944 – 1989)*, София: Сиела. ISBN 978-954-28-4603-1.

Марков, Г., 1990. *Задочни репортажи за България*. София: Профиздат. https://m3.chitanka.info/cache/dl/Georgi_Markov_-_Zadochni_reportazhi_za_Bylgarija_-_2898.pdf [посетен на 23.9.2025 г.].

Марков, Г., 2016. За голямата и малката правда. *Култура*, 16. 04. 2016. https://kultura.bg [посетена на 29.8.2025 г.].

Новицкий, П. И., 1933. *Современные театральные системы*. Москва: Государственное издательство художественной литературы.

References

Ivanov, S., 2024. Ot krazhbi do ubiystva. Kriminalnite prestapleniya v Balgaria (1944 – 1989). Sofia: Siela [in Bulgarian]. ISBN 978-954-28-4603-1.

Markov, G., 1990. *Zadochni reportazhi za Balgaria*. Sofia: Profizdat. https://m3.chitanka.info/cache/dl/Georgi_Markov_-_Zadochni_reportazhi_za_Bylgarija_-_2898.pdf [Viewed 23.9.2025].

Markov, G., 2016. Za golyamata i malkata pravda. *Kultura*, 16. 04. 2016. https://kultura.bg [Viewed 29.8.2025].

Novitskij, P. I., 1933. *Sovremennye teatral'nye sistemy*. Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo khudozhestvennoj literatury [in Russian].

Гл. ас. д-р Станка Петрова-Христова
ORCID ID: 0009-0008-9850-2274
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“
Филологически факултет
Катедра по българска литература и теория на литературата
Пловдив, България
E-mail: medievistika@uni-plovdiv.bg

Senior Assist. Prof. Stanka Petrova-Hristova, PhD
ORCID ID: 0009-0008-9850-2274
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Bulgarian Literature and Literary Theory
Plovdiv, Bulgaria
E-mail: medievistika@uni-plovdiv.bg

НЕИЗВЕСТНОЕ ОБ ИЗВЕСТНОМ: БОЛГАРСКИЕ ПЕРЕВОДЧИКИ В РЕТРОСПЕКТИВЕ

МИЛЕНА КАЛУДОВА
ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ПЛОВДИВ, БЪЛГАРИЯ

THE UNKNOWN ABOUT THE KNOWN: BULGARIAN TRANSLATORS IN RETROSPECTIVE

MILENA KALUDOVA
UNIVERSITY OF PLOVDIV PAISII HILENDARSKI
PLOVDIV, BULGARIA

Abstract: The present study is dedicated to the translation work in Bulgaria and provides an overview of the works of some of the leading translators of the last century. Special attention is paid to translators from Slavic languages and their contributions to the development of translation theory in Bulgaria. The study also aims to highlight some unknown pages from the history of Bulgarian literary and cultural life in the twentieth century.
Keywords: translation, Bulgarian translators, translation studies, interpretation

История переводческого дела в Болгарии – одна из самых интересных областей нашего исторического и культурного развития.

Известно, что в самом начале появления древнеболгарских литературных памятников наряду с подлинниками присутствовал и перевод. И, конечно, первыми гениальными переводчиками являются первосоздатели славянской письменности – братья Кирилл и Мефодий. Их заслуга огромна и состоит прежде всего в том, что они сохраняли целостность оригинала, его неповторимую свежесть, самобытность, уникальность. Они не разрешали себе механически делать безукоризненные копии выбранных ими для перевода произведений. Будучи в полном смысле слова новаторами, они творчески „пересоздавали“, „воссоздавали“ оригинальные книги живым, выразительным, точным и эмоциональным языком.

Все началось с перевода самых нужных христианских богослужебных книг. После перевода Библии они стали расширять круг переводов и переводили ряд сборников рассказов о жизни не только святых, но и о жизни светс-

ких, мирских людей, однако увиденных глазами монахов и иноков. Это преимущественно поучительные сочинения, раздумья о трагедиях человеческих, о страданиях, о голгофе обыкновенных людей.

Эти притчи и духовные внушения раскрывали совершенно новый мир перед читателями. На еще недостаточно отработанном в литературном отношении языке Кирилл и Мефодий, а также их ученики, последователи – миссионеры добра и справедливости, должны были передать и лирические, но и драматические, философские откровения древних мыслителей и пророков, дать первую духовную пищу славянам. И это известно всему миру. Как хорошо выразил это Давид Кугультинов в своей „Оде“, посвященной болгарскому языку:

Я видел торжество во славу Языка
И лики мудрецов над волнами народа.
И букву „Аз“ несла могучая река
И в сердце у меня рождалась эта ода.
Я много праздненств знал и вынес на плечах,
Но праздник Слова был передо мной впервые.
Был строен Алфавит. И буквиц череда
Парила над землей как брошенные зерна.
И я благословил безумие труда
И рукотворный ключ к стезе нерукотворной.

Лучше сказать нельзя. Кирилл и Мефодий вручили всем духовным людям ключ к „стезе нерукотворной“.

Переводная литература стала началом славянской культуры. Литературный труд имел тогда только одну модификацию – это был переводческий труд. Наряду с богослужебными книгами стали появляться научные сочинения в области истории, философии, естественных наук, грамматики, географии, математики и т. д. В годы Возрождения мощным потоком хлынула педагогическая учебная литература, которая сыграла огромную роль в деле воспитания и образования молодого поколения.

Известно, что первый расцвет болгарской литературы, в том числе и переводной, это IX и X век – век поистине культурной революции, век новой светлой эры в развитии Болгарии. Среди переводчиков той поры можно назвать имена выдающихся болгарских просветителей. Это Константин Преславский, Иоанн Экзарх, Климент Охридский, Пресвитер Григорий и Иоанн, Феодосий Тырновский, Патриарх Евфимий и т. д. Старца Иоанна называли „вторым творцом“ за исключительные достижения в его переводческом искусстве. О Дионисии говорили: „от Бога имел дар переводить чудесно и умело с греческого на славянский“. А Иоанн Экзарх, будучи и практиком, и теоретиком перевода, создал первую болгарскую и славянскую теорию переводческого искусства. Его теоретические суждения звучат современно, близ-

ко – они актуальны и сегодня: „не голые звуки, а значение слов“. Переводчика он видел, как „сотворца“. Его мысли, объяснительные заметки становились правилами техники переводческой деятельности его последователей-учеников.

Такой же была и позиция Патриарха Евфимия в XIV веке, основателя Тырновской школы. Он „исправлял“ книги, сравнивая их с греческими оригиналами. Его знаменитая реформа языка и правописания доказала монументальность его дела.

В период XVI – XVIII веков увеличиваются переводы, а отдельные книги имели десять и больше переводов, осуществленных разными людьми в разных монастырях.

Известно, что еще на заре нашего Возрождения к русской литературе обращались такие культурно-общественные деятели, как Иоаким Груев, Елена Мутева, Стефан Захариев, Андрей Петкович, Димитр Маринов, Драган Манчев, Добри Войников, Стефан Изворский, Атанас Кипиловский, Илия Блысков. Они переводили произведения Вельтмана, Карамзина, Крылова, Фонвизина, Ломоносова, Державина, Гоголя… Ярче всех был поэт и публицист Райко Жинзифов, который перевел „Слово о полку Игореве“ и немало стихотворений Тараса Шевченко. Первая болгарская поэтесса Елена Мутева была и первой переводчицей с греческого и русского. Она перевела произведение А. Вельтмана „Райна княгиня“, оду Державина „Бог“, Сборник восточных сказок. Памятной осталась встреча Григоровича с ней, его отзыв известен уже многим.

Целая плеяда культурных и революционных деятелей внесла свой вклад в переводную литературу нашей страны. И начало этому положили Любен Каравелов и Христо Ботев. Они понимали масштабность и величие миссии переводчика и относились с чувством большой ответственности к своей задаче. Л. Каравелов переводил произведения Шевченко, Крылова, Марко Вовчок, Некрасова, Добролюбова, Яковенко, а Хр. Ботев – Герцена, Костомарова, Липранди.

Болгарские историки литературы довольно подробно рассмотрели вопрос о месте и роли первого среди первых – Петко Славейкова, который оставил глубокий след в духовной жизни болгар. Он переводил произведения Венелина, Крылова, Пушкина, Батюшкова, Лермонтова, Гоголя, Никитина, Плещеева, Кольцова, Жадовской, Тургенева, Шевченко, Пыпина, Благовещенского. Тут надо упомянуть еще Нешо Бончева, Савву Радулова, Иоакима Груева, Найдена Герова.

Всем известно, что после Освобождения нашей страны от турецкого ига вовсю развернулся талант болгарских культурных деятелей: писателей, поэтов, переводчиков, издателей, учителей – популяризаторов русской и западноевропейской художественной литературы. Первыми были Иван Вазов, Константин Величков, Кирилл Христов; вслед за ними Елисавета Багряна, Дора Габе, Мария Грубешлиева, Людмил Стоянов, Пенчо Славейков, Геор-

гий Бакалов и одновременно с ними Димитр Подвырзачов, Николай Лилиев, Георгий Ковачев, Стилиян Чилингиров, Йордан Ковачев, Георгий Михайлов, Гео Милев, Валерий Петров, Стоян Коледаров, Асен Расцветников, Ангел Каралийчев, Христо Радевский, Никола Фурнаджиев, Ангел Тодоров, Станка Пенчева, Лиляна Стефанова, Лычезар Станчев, Асен Босев… и еще несколько десятков имен известных переводчиков, ставших посланцами мастеров художественного слова других стран.

С каждым годом увеличивалось и число периодических изданий: газет, журналов, литературных листков, бюллетеней, которые печатали переводы с русского, славянских и западноевропейских языков. Собранный нами материал показывает, что из трехсот пятидесяти изданий только десятка два не печатали переводов произведений русских писателей. А такие издания, как „Българска сбирка“, „Български преглед“, „Мисъл“, „Работнишко дело“, „Златорог“, „Славянски глас“, „Ново време“, „Изкуство и критика“, „Мир“, „Зора“, „Заря“, „Пладне“, „Демократически преглед“, „Народна култура“, „Народна младеж“, „Литературен фронт“, „Българо-съветска дружба“, „Българо-съветско единство“, „АБВ“, „Антени“, „Пулс“, „Везни“ и многие другие выделяли особое место русским писателям. Особенно после создания Союза болгарских переводчиков деятельность переводчиков и расширяется, и углубляется. Появляются такие журналы, как „Факел“ и „Панорама“, которые являются эпохой в развитии нашей культуры. Более того. Речь идет не только о литературных изданиях, но и обо всех газетах и журналах, которые каждый день информировали болгарского читателя о культурных событиях как в нашей стране, так и за рубежом. Трудно определить масштабы реального присутствия русского художественного слова у нас. Но это присутствие и это отражение являются ярким доказательством глубокого и искреннего интереса болгарских переводчиков к русской классике и тем самым являются значительным вкладом (я бы сказала колоссальным) в культурную историю нашего народа. Заслуга Союза болгарских переводчиков еще и в том, что он объединил всех, посвятивших себя этому важному делу. Ежегодно он организовывал обсуждение вопросов, связанных с переводческим искусством, выпускал серии книг, посвященных самым крупным деятелям. Но, к сожалению, многие имена остались вне поля зрения исследователей и историков литературы.

Собранный нами в течение нескольких десятков лет материал (разумеется неполный) показывает, что из всех 17000 переводчиков больше 7000 переводили произведения писателей России и народов многонациональной русской державы (сведения с середины XIX века и до 1990 г.). К ним надо добавить больше 300 переводчиков с нераскрытыми псевдонимами. Кроме того, нами собрана библиография произведений анонимных переводчиков, представивших свыше 25000 писателей, поэтов, литературных критиков, публицистов, ученых. Эти факты являются доказательством того, что дело болгарских переводчиков поистине серьезно, ответственно, масштабно. Час-

то переводчики находились в тесной связи или прочных дружеских отношениях с писателями и переводили прямо с их рукописи. Они преодолевали ряд трудностей, но добивались издания любимого произведения или автора. Например, рассказ В. Короленко „Чудная“ был переведен и напечатан у нас задолго до его появления в России, ряд произведений Льва Толстого, Горького. Мало кто знает, что Георгий Шопов, например, переводил произведения Льва Толстого, посланные ему самим автором. Или такой факт: многие издатели и переводчики поддерживали постоянный контакт с авторами и печатали их произведения с заметкой „специально“ для газеты. Нередко политические комментарии сопровождались словами: из Нью-Йорка, Женевы, Рима, Парижа. При этом наблюдается постоянный интерес к определенному жанру или писателю. Удивляет такой факт, например, что многие газеты печатали переводы произведений Льва Толстого, Чехова, Горького, Короленко, Зощенко, Аверченко, Ильи Эренбурга, Ильфа и Петрова, Дорошевича, Куприна и т. д. Но, к сожалению, эти переводы не вошли в библиографии, посвященные писателям. Обычно они ограничивались только изданиями. Это неполное и в какой-то степени неверное представление о месте русских писателей в нашей переводной литературе. Наоборот, нам кажется, что именно этот факт и говорит о том, что нет провинциальной литературы, что в любом болгарском городе интеллигенция, читатели знакомились с творчеством того или иного писателя, а значит у них уже вырабатывался определенный художественный вкус.

Интересным является еще один немаловажный факт, когда переводчик годами обращался преимущественно или единственно к одному и тому же писателю. Это означало и любовь, и преклонение, и верность любимому писателю, с одной стороны, но и ответственность переводчика перед читателями за его популяризацию – с другой. Так, например, Райко Жинзифов переводил Шевченко, Васил Кынчев – Короленко, Ангел Жаров – Некрасова, Кольо Пешев – Паустовского, Любомир Дойчев – Зощенко, Христо Досев – Льва Толстого, Михаил Маджаров – Льва Толстого (поэтому и перевел романы „Анна Каренина“ и Война и мир“), Рафаил Делов – Пушкина, Георги Райчев – Крылова, П. Панайотов – Горького, Васил Колевский – Маяковского, Соня Константинова – Паустовского, Иван Разбунов – Скитальца, М. Думанов – Тэффи. Думая над этим, не можем не вспомнить слова Маршака: „Перевод – дитя любви“, ведь это и есть прямая иллюстрация к сказанному талантливейшим русским поэтом и блестящим переводчиком.

Не менее интересными являются так называемые „творческие дуэты“ – в течение долгих лет два таланта шли рядом в поисках метких слов или удачных находок, жили одним дыханием, охвачены были одной и той же творческой страстью, одной и той же языковой лихорадкой, но в конечном счете добивались желаемого поэтического решения. Они оправдывают слова Петра Андасарова: „В мир слов трудно войти, но и жить трудно“. А им удалось это на славу. Мы, читатели, не перестаем удивляться этим творческим

дуэтам. И вряд ли когда-нибудь узнаем, как работали Атанас Далчев и Александр Муратов, Григор Ленков и Любен Любенов, Димитр Подвырзачов и Георгий Миндов, Генри и Нина Левенсон, Михаил Берберов и Александр Миланов, Георгий Жечев и Марко Марчевский, Георгий и Елена Костовы, но они заслуживают специального исследования. Отдельные их заметки, признания, короткие упоминания в интервью или сказанное в дружеской беседе слово – все это надо собрать, раскрыть, напечатать, потому что оно поможет следующим поколениям переводчиков. Новая смена нуждается в таких искренних, умных, полезных уроках. Хочется верить, что молодое поколение займется этим и поможет глубже раскрыть и личность, и дело мастеров переводческого искусства. Большая часть этих творческих дуэтов имеет свои маленькие или большие тайны, свои специфические приметы, свои творческие открытия. Столь разные по профессии, возрасту, предпочтениям, жизненному и профессиональному опыту, знаниям тонкостей обоих языков – они все же сумели постичь что-то новое, оригинальное, сумели создать свою духовную атмосферу и остаться верными оригиналу.

Не надо забывать, что свыше пятисот переводчиков владеют несколькими языками. Но об этом мало кто знает. Насколько шире и глубже тогда их кругозор, знания, подготовка, умение находить точные слова или сочетания, эквиваленты и обороты речи, эпитеты, синонимы и их оттенки и многое другое. Так, напр., Александр Муратов переводил с 14-и языков (300 авторов); Елисавета Багряна с 15-и (105); Гео Милев с 7-и (90); Йордан Милев с 13-и (130); Блага Димитрова с 14-и (110); Марко Ганчев – с 12-и (145); Атанас Далчев – с 12-и (400); Стоян Бакырджиев – с 14-и (110); Димитр Пантелеев с 14-и (150); Стефан Гечев – с 11-и (250); Ангел Тодоров с 10-и (225); Димитр Дублев с 11-и (140); Кирилл Кадийский с 11-и (280); Пенчо Симов с 9-и (360); Симеон Владимиров с 11-и (90); Марин Георгиев с 8-ми (100); Мария Грубешлиева с 8-и (100); Крыстьо Станишев с 12-и (320); Валерий Петров с 8-и (50), но зато у него „свой Шекспир“; Андрей Германов с 5-и (140); Елка Хаджиева с польского и русского (160); Иван Николов с русского и туркменского (150); Димитр Стефанов с 10-и (170); Найден Вылчев с 7-и (150); Георгий Бакалов с 5-и (210); Христо Радевский с 5-и, (110); Радой Ралин с 7-и (160); Пырван Стефанов с 8-и (180); Людмил Стоянов с польского и русского (100); Николай Антонов с 7-и (160); Дора Габе с 8-и (70); Невена Стефанова, Лиляна Стефанова, Станка Пенчева, Димитр Полянов Георгий Жечев, Георгий Михайлов, Крум Йорданов, Иван Добрев. Трудно перечислить всех, но нельзя не подчеркнуть, что к этому перечню относятся Николай Кынчев, Невяна Кынчева, Пенка Кынева, Николай Зидаров, Анатолий Чирков, Стоян Коледаров, Георгий Ковачев, Божидар Божилов, Димо Боляров, Алексий Андреев, Георгий Борисов, Димитр Методиев, Иван Давидков, Михаил Маринов, Борис Мисирков, Нино Николов, Кузман Савов, Никола Инджов, Тодор Харманджиев, Христо Черняев, Филип Гинев, Иван Теофилов, Донка Минчева, Лиляна Минкова, Сидер Флорин, Фьодор Неманов, Иван Троянс-

кий, Лиляна Герова, Борис Миндов, Надя Чекарлиева, Иван Цанев, Матей Шопкин, Гюлчин Чешмеджиева, Йордан Янков, София Яневска, Недялка Христова, Здравка Петрова, Руси Шемелеков, Виолета Манчева, Борис Христов, Василка Хинкова, Манол Наков, Драгомир Шопов, Любен Велчев, Петр Велчев, Любомир Огнянов-Ризор, София Бранц, Елена Николова-Руж и многие другие. Лишь определенные круги, наверное, знают, что Светослав Колев – один из самых активных переводчиков. И вряд ли им известно, что он переводит с 40 языков. Перечислим лишь небольшую часть: албанский, английский, белорусский, венгерский, голландский, греческий, датский, испанский, итальянский, литовский, молдавский, немецкий, норвежский, португальский, румынский, русский, сербский, словенский, финляндский, французский, украинский, шведский, эстонский… Перевел произведения более 120 авторов. Он является уникальным явлением в болгарской переводческой школе. Колев не филолог, а с самого младшего возраста самостоятельно изучал языки. Он как бы провоцирует самого себя, проверяя до какой степени может справиться с очередной заманчивой задачей – перевести нового незнакомого автора, раскрыть новый незнакомый мир, показать неведомые стороны национального характера и духовности другого народа, заинтриговать читателей новыми посланиями.

История раскрывает еще одну очень интересную сторону развития переводческого дела у нас: нередко целые фамилии связаны с переводом и переводческим искусством. И начинается эта традиция еще со Славейковых. Петко, Пенчо, Иван и Рачо – каждый из них оставил свой след в духовной культуре нашего народа. И если немало страниц посвящено колоссальному делу отца и сына Петко и Пенчо Славейковых, то Иван и Рачо оставались вне поля зрения культурной общественности. Иван переводил с английского и французского, Рачо с русского и французского. Их традиции продолжали: Георгий, Борис и Стефана Бакаловы; Димитр, Еким, Иван, Стоян, Любомир, Стефан и Кира Андрейчины; Владимир, Илия, Борис, Димитр, Рашко и Никола Блысковы; Никола, Коста, Илия, Савва и Стефан Бобчевы; Павел, Харитон, Христо и Невена Генадиевы; Генри, Лилия, Нина и Евгений Левенсон; Гео, Леда, Мила Милевы и Никола Попов (муж Леды), Георгий и Иван Жечевы, Димитр, Здравко и Анна Подвырзачовы… еще несколько десятков семейных творческих связей.

Один из самых ярких примеров т.н. семейного переводческого климата – это фамилия Юруковых. Данаил Юруков и его дети Георгий, Васил и София были поклонниками русской и французской литературы. Они были не только переводчиками, редакторами, но и издателями и популяризаторами лучших образцов русского и французского художественного слова. Слава знаменитой „мозаики современных романов“ – одно из крупнейших дел в области переводческого дела у нас, принадлежит обаятельной, высокообразованной женщине Софии Юруковой. Ее девизом были знаменательные слова: „печатать и издавать безукоризненные с нравственной и художественной точки

зрения романы первомастеров“. Она основательница переводческой школы и требовала от всех высокой культуры и творческой дисциплины. Удивляют ее энергия, последовательность и чувство ответственности при выполнении своего долга – всегда удовлетворять духовные потребности читателей и воспитывать у них подлинный художественный вкус.

Эту традицию продолжили позже такие библиотеки и серии как: „Нов свят“, „Световна класика“, „Избрани романи“, „Върхове на съветската поезия“, „100 шедьоври на сонета, баснята, елегията, славянската любовна лирика“, „Поетичен глобус“, „Световна фантастика“, „Руска муза“, „Световни поети“, „Разкази от цял свят“, „Майстори на разказа“, „Панорама“.

И не на последнем месте надо сказать также об анонимных переводчиках, о которых раньше совершенно не упоминалось. К сожалению, в наше время о них тоже не говорят. А этот вопрос – одна из самых любопытных и в известной мере загадочных сторон нашей культурной жизни. Ею пока никто еще не заинтересовался.

Первой попыткой заговорить об этом стала наша публикация „Указателя анонимных переводов произведений русских и советских поэтов, писателей и критиков“ (1979) г. в Научных трудах Пловдивского университета как первый выпуск дополнительной части „Словаря болгарских переводчиков русских и советских поэтов, писателей и критиков“ (1984 г.), охватывающего период с 1820 по 1980 г. (в четырех томах с двумя указателями) (см. Калудова/Kaludova 1979, 1983, 1984).

В этом первом выпуске сообщается около 1000 имен русских и советских авторов и подчёркивается, что анонимные переводчики предлагали прежде всего произведения уже знакомых писателей, поэтов, публицистов, ученых. Напр., Лев Толстой – больше 200 произведений, М. Горький – больше 50. Вслед за ними: Чехов, Луначарский, Тургенев, Маяковский, писатели, поэты, ученые XVIII, XIX и XX веков.

Еще тогда было отмечено, что анонимный переводчик ничем не отличается от других, уже известных, деятелей. Произведения, которые он переводил и предлагал редакторам и издателям, находили горячий прием и оказывали влияние на художественный вкус болгарских читателей. Анонимный переводчик не оставался равнодушным, безучастным к своему делу. На страницах периодической печати есть многочисленные заметки, отзывы, оценки, дополнения, подписанные коротко „от преводача“. Напр., чаще всего встречаем: *написано за вестника*; *изпратено специално за изданието*; *специално написана статия*; *от Москва, от Бон или Вашингтон*; *от Украйна или Узбекистан*; *по телефона*; *от нашия специален кореспондент*; *на гости ни са…*; *гостува „Огонек“* или *гостува ни „Литературная газета“*; *преведохме за вас*; *нови преводи…* и многое другое. Часто выбираются подходящие рубрики или дополняются сведения об уже известном авторе или об его популярном у нас произведении.

Дальше картина меняется быстро и масштабно. Уже не 1000, а в списке – больше 25000 имен фамилий русских деятелей, произведения которых перевели анонимные переводчики. Если добавить и имена известных переводчиков (больше 7000 со списками их переводов художественных и научных сочинений вошло в Словарь, подготовленный нами к печати), то, кажется, можно положить начало серьезной информации о работе болгарской творческой интеллигенции в этом самом важном направлении – в духовной культуре двух славянских народов.

Совершенно неизвестно широкой читательской аудитории, например, то, что число анонимно переведенных произведений Льва Толстого – 590, Чехова – 350, Тургенева – 90, Горького – 420, Эренбурга – 370, Николая Тихонова – 120, Тэффи – 85, и т. д.

Но мало кто знает, что Михаил Зощенко занимает особое место в нашей духовной жизни. За 60 лет (с 1926 до 1986 года) его анонимные переводчики печатали свои переводы на страницах 55 газет и журналов (больше всего на страницах газет „Демократически сговор“, „Зора“, „Пладне“, „Щит“ „Утро“, „Дневник“, „Север“, „Утринна хасковска поща“, „Заря“, „Свободна реч“, „Черно море“, „Шуменско слово“, „Труд“, „Горчив смях“, „Младежки преглед“ и др. За эти годы на страницах периодической печати появилось больше 500 его произведений: „Нервни хора“, „Човек без предразсъдъци“, „Крадци“ (5 раз) или „Любов“, „Бедност“, „Кражба“ (7 раз), „Кучешки нюх“ (9 раз), „Сватба“ (12 раз), в разные годы и в разных газетах. Подобная участь и у Аркадия Аверченко. Его переводили с 1911 по 1985 год. 30 газет и журналов напечатали на своих страницах около 200 его произведений. Чаще всего его имя появлялось в таких изданиях как „Реч“, „Смях“, „Зора“ Юг“, „Черно море“, „Свободна реч“, „Седмичен преглед“ и др. (Напоминаем, что наши исследования ограничились периодом с 1820 по 1989 год.)

И еще один интересный и мало знакомый факт. Болгарскую общественность интересовали статьи, оценки, встречи, подлинные истории, позже и их воспоминания крупнейших советских журналистов и обозревателей, которые в силу обстоятельств жили и работали в разных далеких странах. Годами длились их встречи с болгарскими читателями, а некоторые из них еще и бывали в нашей стране. Тут пойдет речь только об анонимных переводах их публикаций. Спартак Белов, Федор Бреус, Давид Заславский, Эрнст Генри, Геннадий Герасимов, Генрих Боровик и еще несколько десятков публицистов, журналистов, ученых оставили глубокий след в культурной истории наших двух народов. Их заметки, очерки, репортажи, воспоминания, статьи воспринимались читателями прежде всего как послания добра и справедливости, как знаки исторической правды и гражданского долга. Приведем только несколько примеров.

С 1919 по 1969 г. фамилия Давида Заславского часто появлялась на страницах наших газет (напечатано около 130 его статей, очерков, фельетонов, басен и др.). В них он писал о В. Гюго, Г. Гейне, А. Чехове, Т. Шевченко,

Нине Думбадзе, Хр. Ботеве и др. Запомнились такие заголовки как: „Весна в Болгарии“, „Димитровград“, „В новой Чехословакии“, „О памятниках в Брюсселе“, „Корни великой дружбы“ и многое другое. Или Спартак Беглов – за 42 года (с 1948 по 1989 г.) на страницах 34 газет было напечатано около 300 его работ. Несколько только заголовков приведем в качестве иллюстраций к написанному до сих пор: „Разные судьбы – один подвиг“, „Положение славян в США“, „Встреча в Крыму“, „Единство не фраза, а дело“, „США и Китай“, „Право на жизнь“, „Ключ к „русской загадке“, „Битва в пути“, „Полезный диалог“, „Могучая сила человеческих критериев“ и т. д.

Исследуя свыше четырехсот пятнадцати газет и журналов (в течение более 60 лет), закономерно приходим к выводу, что анонимных переводчиков нельзя считать полностью анонимными, потому что они нам оставили положительные знаки о совместной работе двух славянских народов в этом направлении. Часто встречаются такие замечания как: *с разрешения автора*; *в письме к нам*; *послано самим автором*; *написано в связи с…* и. т.д. Это дает нам основание думать, что иногда между автором и его переводчиком существовали самые близкие творческие отношения.

С уверенностью можем сказать, что анонимные переводчики были постоянными сотрудниками той или иной газеты, а не только эпизодически участвовали в ее издании. Бросается в глаза их постоянство в выборе автора, жанра, проблематики. Обычно произведения, которые они переводили, или раскрывают сложные человеческие отношения или это закодированные послания читателю о правде и справедливости, доброте и гуманности. Коротко обозначенное *от переводчика* уже приобретает совершенно другое значение: это его выбор, следовательно это и его ответственность. В таком смысле совершенно прав Любомир Илиев, известный переводчик с немецкого языка, категорически утверждающий, что „в переводе нет анонимности“. Не можем не согласиться с ним, что „такой переводчик имеет свое определенное интеллектуальное лицо, что он обладает огромной творческой энергией. Он просто совершает свой бесшумный ненавязчивый труд“. Достаточно только раскрыть страницы таких газет как: „Пладне“, „Заря“, „Зора“, „Бургаски фар“, „Шуменска заря“, „Славянски глас“, „Отечествен фронт“, „Народна младеж“, „Народна куртура“, „Литературен фронт“, „Отечествен глас“, „Софийска правда“ и еще несколько десятков изданий, и мы убедимся, что эти люди имеют прямое отношение как к периодическим изданиям, так и к читателям. Нельзя не подчеркнуть, что некоторые из этих газет просуществовали от 5 до 40 лет, что на их страницах напечатаны тысячи рассказов, стихотворений, очерков, новелл, романов. Только сопоставительный анализ текстов (дело будущих исследователей переводческого дела) докажет, чтó остается анонимным и чтó принадлежит перу одного или другого уже известного переводчика. Смею заверить молодое поколение, что это интереснейшая, заманчивая и благодатная работа и что стоит ею заняться. В качестве примера можно указать на газету „Мир“. Она выходила с 1894 по 1943 год, вышло

13007 номеров, и рассказов в ней почти столько же. Работа будущих переводчиков и исследователей заполнит пробелы или сможет объяснит причину анонимности. Об этом „говорят“ т. н. „белые пятна“ на страницах некоторых газет: зачеркнутые или уничтоженные цензурой (или по другим причинам) материалы. Например, „Работнически вестник“, „Свободно мнение“, „Добруджа“. Более того – Цензурный комитет запретил газеты „Наши дни“, „Народно знаме“. Тут можно сослаться на десятки газет. Все это связано каким-то образом с работой анонимных переводчиков. И это тоже очень любопытно, интересно.

Страницы этих и многих других изданий раскроют будущему исследователю новые имена, новые факты и тогда „незнакомые знакомые“ переводчики станут известны всей болгарской общественности, а не только узкому кругу исследователей. Ждут своих „открывателей“ Ана Беливанова, Невена Розева, Ружа Стефанова Танева, Стефан Чотоклиев, Евгения Димитрова, Георгий Палашев, Васил Павурджиев, Стефана Попова-Бакалова, Михаил Пенов, Леонид Паспалеев, Белчо Белчев, Исак Наимович, Харалан Ангелов, Пелин Велков, Вера Желязкова, Пенка Чолчева, Елисавета Консулова-Вазова, Вера Танчева, Мария Янчева, Веселин Ханчев, Жак Битев, Д. Темков, Ценко Цветанов, Вера Любенова, Никола Толчев, Дамян Тодоров, Иван В. Цанев, Вера Грозева, Владимир Мусаков Иван Енев, Иван Данчов, Белчо Белчев, Калина Изворова, Елена Танкова, Иван Арнаудов…

Правда заставляет нас раскрыть еще одну страницу этой, пока еще не написанной, книги о переводчиках. И она опечалит нас. К сожалению, немало переводчиков прошло трудную дорогу или же стало жертвой жестокой действительности. Всем известна трагическая гибель Гео Милева „бесследно исчезнувшего“, в действительности жестоко убитого без суда, без приговора, без общественной огласки обвинения. Но мало кто знает, что и Васил Карагьозов погиб вместе с ним. Министра Василия Кынчева убил молодой человек, недовольный своей тяжкой участью. Димчо Дебелянов погиб на фронте в расцвете сил. Цветан Марангозов и Атанас Славов были в эмиграции. Георгий Рупчев долгие годы был в инвалидной коляске и диктовал свои переводы близким друзьям (он перевел произведения больше 20 поэтов с английского, русского, французского). Константин Константинов жил и умер в духовной изоляции. Его не печатали, и он отдал все свои силы переводам, но зато его и теперь считают одним из классиков в этом деле. Георгий Ленков переводил с 11 языков. В его духовном арсенале произведения свыше 160 поэтов. Его блестящие, великолепные переводы стали и его духовным завещанием родине. Перевод романа „Евгений Онегин“ считается совершенным гениальным претворением Пушкинского шедевра. Он умер из-за ошибки врача. К сожалению, такова судьба и Цветана Стоянова – одного из самых одаренных болгарских писателей и переводчиков. Совершенно другой была судьба Владимира Свинтилы, переводившего с девяти языков. Его считали „ходячей энциклопедией“. Писатель новеллист, литературовед, искусство-

вед, публицист – он провел несколько лет в лагере „Куциян“, но ужасные условия не сломили его. Спасла его нравственная выдержка и великая любовь к книге, жажда творчества.

Генчо Савов – журналист, провел целых 11 лет в Старозагорской тюрьме, приговоренный к тюремному заключению по ложному обвинению в шпионской деятельности. Переводчик с четырех языков, он переводит больше 20 писателей. Поэты-переводчики Благой Димитров, Марко Ганчев и Валерий Петров были в опале, потому что не поддержали протестной декларации Союза по поводу нобелевской премии Солженицына. Отказ подписать „правильную линию“ на длительное время предопределило их судьбу. Спасла их чистая совесть, творчество, активная переводческая работа в прямом и переносном смысле. Как говорил Иван Динков: „в поэзии не все названо, но все безошибочно найдено“, т.е. из всего сказанного выше можем заключить, что в таких случаях важнее всего „ощущение значительного“.

Но какова бы ни была судьба болгарских переводчиков – счастливая, спокойная, деловая или трудная, драматическая, она в конечном итоге оказывается в историческом плане счастливой. Потому что их переводы в руках у читателей, эти переводы переиздаются, эти переводы – послания будущему. Поэтому переводчики заслуживают и благодарности, и низкого поклона за их благословенный труд, за блестящее слово, за высокие достижения, за их талант.

Автор – переводчик, переводчик – автор: невидимые нити связывают их и этим как бы перебрасывают мосты, по которым идут читатели – благодарные и завороженные магией их слова. „Издревле сладостный союз поэтов меж собой связует“ – писал когда-то Пушкин. И этот союз „чудо из чудес“ расширяет духовную планету, обогащает душу человека и хочется верить, что сделает его чище, благороднее, добрее. И общественность, и историческая литературная наука все еще в долгу у „глашатаев“ верного и нужного, правдивого и красивого, смелого слова. А „наука – это прежде всего совесть“ утверждает Валентин Распутин. Память, а не забвение, гласность, а не инертность, благодарность, а не безразличие. История подсказывает нам хорошие уроки в этом отношении. Ведь в Армении уже больше 1500 лет отмечается день переводчика, и вся страна преклоняется перед его духовным подвигом. А благодарный венгерский народ построил на своей земле памятник Вазову – памятник переводчику Шандора Петефи.

Не покидает нас вера, что дело переводчиков занимало и всегда будет занимать по праву свое законное место в культурном развитии нашего народа и тем самым сблизит его с другими народами еще сильнее, еще лучше.

Разрешите закончить словами Доджогийна Цедева из его стихотворения, посвященного переводчикам:

Благодаря Ви,
че съумяхте да разклоните из цялата земя

тънката пътека, започнала от моята юрта.
Благодаря Ви,
че съумяхте да доведете
хиляди преплетени по цялата земя пътеки
до моята юрта.

(Перевели: Александр Федотов и Георгий Константинов)

Молодые переводчики, идите по этим тонким тропинкам-дорожкам смело, талантливо, ответственно, одухотворенно. Расширяйте границы нашей духовной географии! Потомство будет вам благодарно. Своим талантом, своим трудом докажите слова Лермонтова: „Все в жизни есть, забвенья только нет!“.

Литература

Калудова, М., 1979. Кратък показалец на преводачите на руските и съветските писатели в България. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“*, т. 17, кн. 5, с. 281 – 478.

Калудова, М., 1983. *Кратък показалец на руските и съветски поети, писатели и критици, превеждани в България*. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, 338 с.

Калудова, М., 1983 – 1984. *Речник на преводачите на руските и съветски писатели в България*. В 4 тома. Пловдив: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

Калудова, М., 1984. Показалец на анонимните преводи на руски и съветски писатели. Част I. *Научни трудове на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“* – Филология, т. 22, № 1, с. 9 – 166.

References

Kaludova, M., 1979. Kratak pokazalets na prevodachite na ruskite i savetskite pisateli v Bulgaria. *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“*, vol. 17, book 5, pp. 281 – 478.

Kaludova, M., 1983. *Kratak pokazalets na ruskite i savetski poeti, pisateli i krititsi, prevezhdani v Bulgaria*. Plovdiv: Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“, 338 p.

Kaludova, M., 1983 – 1984. *Rechnik na prevodachite na ruskite i savetski pisateli v Bulgaria*. V 4 toma. Plovdiv: Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“.

Kaludova, M., 1984. Pokazalets na anonimnite prevodi na ruski i savetski pisateli. Chast I. *Nauchni trudove na Plovdivskiya universitet „Paisiy Hilendarski“ – Filologiya*, vol. 22, № 1, pp. 9 – 166.

Доц. Милена Калудова
Пловдивский университет им. Паисия Хилендарского
Филологический факультет

Кафедра русской филологии
ул. Царя Асена, д. 24
Пловдив 4000, Болгария
E-mail: milena.kaludova@gmail.com

ASSOC. PROF. MILENA KALUDOVA
University of Plovdiv Paisii Hilendarski
Faculty of Philology
Department of Russian Studies
24 Tsar Asen Str.
Plovdiv 4000, Bulgaria
E-mail: milena.kaludova@gmail.com

АУДИОВИЗУАЛЬНЫЙ ПЕРЕВОД – ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ И ТЕХНИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ (НА МАТЕРИАЛЕ СЕРИАЛА „ЛЮБОПЫТНАЯ ВАРВАРА“ – 2012 Г.)

ИРЕНА ПЕТРОВА
ШУМЕНСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЕПИСКОПА КОНСТАНТИНА ПРЕСЛАВСКОГО
ШУМЕН, БОЛГАРИЯ

AUDIOVISUAL TRANSLATION – LINGUISTIC AND TECHNICAL FEATURES (BASED ON DATA FROM THE TV SERIES "CURIOUS VARVARA" – 2012)

IRENA PETROVA
KONSTANTIN PRESLAVSKY UNIVERSITY OF SHUMEN
SHUMEN, BULGARIA

Abstract: The article presents the linguistic features and technical parameters of the translation of audio-visual works on data from a Russian serial. The object of this study is a specific type of translation, called audio-visual translation (AVT), which is understood as the process of translation and adaptation of audio-visual works for viewers, users from other countries and/or cultures. The characteristics of audiovisual works and the difficulties they can cause in the translation process are discussed. The difficulties a translator might encounter in the process of subtitling as a way of embedding text in an audiovisual work are outlined.
Keywords: audiovisual translation, audiovisual work, script, subtitling

Лингвистическая теория определяет перевод как специфическую сферу речевой коммуникации, в которой взаимодействуют и влияют друг на друга различные языки, культурные коды и способы их передачи и раскодирования. Перевод – это процесс и результат транслирования содержания с одного языка на другой – язык перевода; перевод – это «процесс преобразования речевого произведения на одном языке в речевое произведение на другом языке» (Бархударов/Barhudarov 1975, 27). Перевод предполагает передачу идентичного смысла, призванного привести к идентичному воздействию на языке перевода. Конечный продукт должен представлять собой также равноценный, соответствующий исходному, текст на языке перевода. По своей сути перевод – это культурное взаимодействие, в ходе которого перед пере-

водчиком стоит задача передать не только смысл, но и создать конечный продукт, «функционально адекватный в принимающей культуре... Таким образом, переводчик выполняет роль медиатора: он сначала декодирует сообщение исходного текста, затем перекодирует его средствами другого языка с учетом адресата. Перевод превращается из преодоления чисто лексического барьера в результат взаимодействия между текстом, контекстом и участниками перевода» (Гамбье/Gambier 2016, 59).

В последние годы вопросы, связанные с переводом аудиовизуальных произведений разных жанров и назначений, являются предметом активных исследований. Под аудиовизуальными произведениями понимается продукция киноиндустрии, телевидения и видеоконтента в целом: фильмы, телепередачи, видеоигры, музыкальные клипы и т. д. В современном обществе эти средства передачи информации играют важную роль в экономической и культурной жизни общества. Они являются не только источником развлечений, но и средством передачи идей, ценностей, образов и понятий, культурных кодов, а в индустрии – средством рекламы и расширения круга потребителей.

Объектом данного исследования является особый вид перевода, называемый аудиовизуальным переводом (АВП), под которым понимается процесс перевода и адаптации аудиовизуальных произведений для зрителей, потребителей из других стран и/или культур, а также предназначенный для слабовидящих и слабослышащих людей. Он включает в себя: перевод вербального и невербального содержания аудиовизуального произведения; адаптацию графического и звукового оформления; при необходимости – изменение сюжета, добавление новых персонажей, изменение визуального и музыкального оформления и другие модификации, необходимые для того, чтобы сделать произведение понятным и привлекательным для целевой аудитории – носителей другого языка и представителей другой культуры или людей с ограничениями в восприятии. Из сказанного следует, что аудиовизуальный перевод – это не просто межъязыковая трансформация, а посредничество между различными семиотическими системами (Chaume 2012, 2020; Gottlieb 1992 и др.).

АВП одна из наиболее динамично развивающихся областей переводческой деятельности, объектом которой является текст, воспроизводимый одновременно с передачей видеоконтента, а каналы передачи информации могут быть письменными (субтитры, интертитры, супратитры и т. д.), устными (закадровый дубляж, закадровый перевод, частичный дубляж и т. д.) или одновременно и письменными, и устными. АВП с его разновидностями – самый распространенный тип передачи контента с одного языка на другой. Согласно исследованиям компаний, анализирующих мировой рынок лингвистических услуг, в тройку лидеров по востребованности входят: субтитрирование – 68,4 %, машинный перевод и постредактирование – 71,5 %, перевод и локализация – 97,5 % (The 2021 Nimdzi 100).

АВП направлен на ретрансляцию вербальных и визуальных компонентов аудиовизуального произведения, а ее (ретрансляции) объектами в аудиовизуальном произведении являются текст – сценарий, звуковые эффекты, изображения, фон, воспроизводимые одновременно с переводом видеоконтента. Аудиовизуальными произведениями, подлежащими АВП, могут быть: художественные и документальные фильмы, анимационные фильмы, демонстрируемые в кинотеатрах и транслируемые по телевидению или в Интернете; сериалы; телевизионные выпуски новостей (включая субтитры и движущийся текст/супратитры); театральные постановки; радиоспектакли (записанные и живые); выступления актеров; музыкальные клипы; рекламные ролики; компьютерные игры; все многообразие интернет-материалов; сайты компаний и т.д.

В процессе данного вида перевода переводчик учитывает различные отношения между слуховым, визуальным и вербальным содержанием аудиовизуального произведения. Эти отношения могут быть: взаимодополняющими (например, знак одной системы повторяет или подчеркивает знак другой системы); дополняющими (например, музыка создает напряженную атмосферу); независимыми (например, увеличение изображения никак не влияет на повествование и не взаимодействует с ним); противоречивые (жест может противоречить речи); дистанцирующие (например, для создания юмористического эффекта или сложного образа); критические (заставляющие зрителя занять ту или иную позицию); поддерживающие (изображение помогает понять логику событий) (Millan 2012).

АВП обладает рядом уникальных характеристик, которые отличают его от обычного письменного и устного перевода и оправдывают его рассмотрение как отдельного вида перевода. Одной из главных его особенностей, по мнению Дж. Невеса, является полисемантическая природа аудиовизуальных произведений – объекта перевода (Neves 2005). Это означает, что такие произведения могут передавать множество смыслов и интерпретаций как вербальными, так и невербальными и визуальными средствами, что требует более сложного подхода к анализу и синтезу ретранслируемой информации.

В отличие от традиционного перевода, где основное внимание уделяется тексту или речи, АВП предполагает работу с параллельными каналами восприятия – звуком (речь, музыка, шум), изображением и текстом. Это требует владения различными стратегиями перевода для семантического анализа и синтеза, которые могут объединить эти элементы в единое, подлежащее восприятию и пониманию, эквивалентное содержание. Они (элементы) взаимодействуют и влияют друг на друга, способствуя тем самым формированию общего посыла и восприятия аудиовизуального произведения. Синхронизация вербальных и невербальных компонентов определяет успех и адекватность перевода, а впоследствии – восприятие, декодирование и понимание аудиовизуального произведения зрителем/пользователем. Адекватность перевода – главная задача переводчика, поскольку, как отмечает В. К. Комис-

саров, «адекватный перевод обеспечивает выполнение прагматических задач акта перевода на максимально возможном для достижения этой цели уровне эквивалентности, не нарушая норм, соблюдая жанрово-стилистические требования к текстам данного типа» (Комиссаров/Komissarov 1999, 9).

АВП работает с различными потоками информации и данных, которые фиксируются в аудиовизуальном тексте. Это означает, что аудиовизуальный текст-сценарий мультимодален, полисемиотичен и представляет собой взаимодействие и взаимопроникновение различных семиотических кодов: акустико-вербальный – диалоги, монологи, голоса за кадром; акустико-невербальный – музыкальная партитура, звуковые эффекты, шумы; визуально-невербальный – изображения, фотографии, кинесика; визуально-вербальный – вставленные титры, интертитры, изображения букв, экранов, заголовков новостей и пр. и т.д. (по: Delabastita 1989). Задача переводчика аудиовизуального текста – донести эту мультимодальность и полисемиотичность до зрителя, носителя языка и культуры, отличных от языка оригинала произведения. С другой стороны, как уже говорилось выше, аудиовизуальный текст перевода также полисемантичен, поскольку получатели аудиовизуального произведения одновременно являются зрителями, слушателями и читателями. Это означает, что декодирование информации происходит на нескольких уровнях, а ее обработка зависит от скорости и адекватности восприятия и работы анализаторов.

Кроме того, на АВП влияют отношения, возникающие между лингвистической и аудиовизуальной системами. Эти отношения могут быть сложными и многоуровневыми, затрагивающими культурные, социальные и эстетические аспекты. «Во многих случаях все это усугубляется необходимостью переводчика знать... общий «референциальный мир» аудиовизуальных произведений. Иными словами, переводчик аудиовизуального произведения должен учитывать не только линейный и последовательно обработанный семантический контекст речи, но и некие «надречевые» общие визуальные и смысловые конструкции» (Козуляев/Kozulyaev 2025).

Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что, несмотря на вышеупомянутые задачи, которые необходимо решить и которые выходят за рамки лингвистики, на первом плане и главной целью в процессе перевода остается адекватная передача полисемиотического и полисемантического содержания.

В процессе перевода аудиовизуального произведения переводчик сталкивается с рядом трудностей технического характера, а также с трудностями, связанными со структурой текста и использованными языковыми единицами. От выбора адекватных переводческих трансформаций лексических единиц и грамматических конструкций, а также различных способов и стратегий перевода зависит успех перевода и выявляется профессионализм переводчика. Переводческие трансформации – это «многочисленные и качественно разнообразные языковые преобразования, которые осуществляются для до-

стижения переводческой эквивалентности, несмотря на различия в семантической и формальной системах двух языков» (Бархударов/Barhudarov 1975, 190).

Далее будет проанализирован выбор переводческих решений и трансформаций, которые могут быть использованы при переводе с помощью субтитров, с учетом трудностей, связанных со структурой текста субтитров (который становится аудиовизуальным текстом, скриптом языка перевода) и техническими требованиями к их встраиванию в видеоконтент. Как известно, процесс наложения, распознавания, обработки субтитров в аудиовизуальном произведении с помощью специального программного обеспечения называется субтитрированием.

Анализ переводческих решений проводится на основе аудиовизуальных фрагментов текста первого сезона сериала «Любопытная Варвара» 2012 года в процессе перевода с русского на болгарский язык. Главная героиня сериала – Варвара Ивановна Слуцкая, учительница на пенсии. С первых же кадров становится ясно, что она любит читать криминальные романы. Она чрезвычайно любопытна и везде сует свой нос. Она переезжает жить к своему сыну, который женат и у него двое детей. Поначалу ее отношения с невесткой складываются не очень гладко. С ней возникают разногласия на кухне и по поводу воспитания внуков. Однажды, возвращаясь домой, Варвара Ивановна обнаруживает в лифте труп. Дело об убийстве ведет друг семьи ее сына. Но Варвара Ивановна начинает собственное расследование.

Предпереводческий анализ, заключающийся в ознакомлении со всеми эпизодами, чтобы составить первоначальное впечатление о сюжете и действии в целом, об аудиовизуальном тексте и выстроить логические связи между сценами, отвечает на вопросы, связанные с коммуникативной ситуацией и экстралингвистическими факторами, отраженными в сценарии: кому, как, для чего предназначен сериал. Анализируется аудитория, которой может быть интересен фильм. Делается вывод о том, что он включает в себя элементы криминального фильма и комедии; рассчитан на массового зрителя; действие происходит в наши дни. В ходе анализа влияния содержания и структуры исходного текста аудиовизуального произведения на его восприятие и понимание зрителем становится очевидным, что переводческие трансформации должны осуществляться на основе лингвистических особенностей: возможные трудности на уровне лексики и идиоматики, использование коротких, опущенных звуков, слогов, частей слов, незаконченных предложений (эллипсисов), характерных для разговорной речи, большое разнообразие невербальных средств, выразительность и образность речи, наличие сцен без языкового сопровождения, наличие голосов на заднем плане, музыкальное оформление, различные шумы, мешающие пониманию речи персонажей, субтитры, имеющие (или не имеющие) отношение к действию, расположение персонажей в кадре и т.д.

Одной из переводческих трансформаций является эллипсис. Например,

при переводе реплики одного из соседей Варвары Ивановны, который удивленный настойчивостью женщины в поисках убийцы и других загадочных происшествий, произносит: «Варвара Ивановна, да вы у нас прямо Шерлок Холмс в юбке!». Мы можем предложить следующий перевод: „Като Шерлок Холмс сте!“. В русском варианте акцентируется необычность женщины-сыщика («в юбке»). В субтитре эта часть опускается: болгарский зритель и так видит на экране женщину, а избыточное уточнение перегружало бы субтитр. Кроме того, перевод длинной реплики может не поместиться в одном субтитре.

Примером компрессии при переводе может послужить реплика, когда муж Варвары, Ивановны, уставший от ее постоянного отсутствия, выражает раздражение по поводу ее любопытства и участия в расследованиях: «Ты бы хоть иногда сидела дома спокойно, а не бегала по всему посёлку с этими своими расследованиями!». Реплика длинная и эмоциональная, но ее основное содержание сводится к просьбе «сидеть дома». В субтитре на болгарском языке происходит сжатие, что соответствует ограниченному времени чтения: «Стой си вкъщи понякога!».

Экспликацию как переводческую стратегию можно использовать в эпизоде, когда дочь Варвары Ивановны шутливо упрекает мать за упрямство и стремление действовать наперекор обстоятельствам: «Ну, Варвара-варварка!». В этом случае можно использовать реплику «Ех, Варвара-вироглавка!» или «Ех, непокорна Варвара», поскольку каламбур «Варвара-варварка» основан на созвучии, которое теряется в болгарском языке. Переводчик раскрывает смысл – передает через характеристику „вироглавка/непокорна“, сохраняя оттенок иронии и эмоциональную окраску.

Культурная адаптация уместна в ситуации, когда один из персонажей иронизирует над тем, что Варвара Ивановна и ее подруги устраивают «расследование» в стиле известных сыщиков: «Ну, прямо сериал „Следствие ведут Колобки“!». Необходимо отметить, что советская анимация – пародия на детектив «Следствие ведут Колобки» – не имеет широкой известности в Болгарии. Чтобы не вызвать непонимания у зрителя, переводчик заменяет культурно-специфическую отсылку на более общую („криминален сериал“), сохраняя иронию: «Като в криминален сериал!».

В эпизоде, в котором сотрудник полиции упрекает Варвару в том, что она вмешивается в официальное расследование, и произносит: «Ты опять лезешь не в своё дело!», при переводе уместна модуляция или замена образа при сохранении смысла. Русское устойчивое выражение «лезть не в своё дело» передано через болгарское «пъхаш си носа», которое более краткое и естественное для разговорной речи: «Пак си пъхаш носа където не трябва». Использованная переводческая стратегия повышает динамичность диалога и сохраняет экспрессивность, смысл и характер отношений между персонажами.

Примером трансформации на уровне перевода лексики может служить разговорное замечание дворничихи дома, в котором живет семья Слуцких,

«Ломается зараза!» в адрес грузового лифта, которым она предлагает воспользоваться Варваре Ивановне, чтобы доставить багаж в квартиру ее детей. Она выражает недовольство, раздражение тем, что грузовой лифт, недавно отремонтированный, очень часто ломается. Грубое, просторечное слово «зараза» можно перевести как «пущината» – «Чупи се пущината!». Через эту лексическую трансформацию показано, что женщина обычная, с не очень высокой культурой, но она все же человек из народа, она добрая и хочет помочь.

Другим примером лексической трансформации является перевод реплики Варвары Ивановны перед выходом на прогулку и, опасаясь заблудиться в незнакомом городе, произносит «У меня идиотический топографизм». Использование окказионализма вместо нейтрального «топографическая дезориентация» или уничижительного «топографический кретинизм», а также инверсия призваны сформировать отношение зрителя и подчеркнуть эту черту героини, а также вызвать комический эффект. В болгарском языке есть выражение «топографска дисфункция», которое соответствует русскому, но при переводе комический эффект восприятия должен быть сохранен, например, выражением «топографски кретинизъм/идиотизъм».

Неполное предложение использовано в ответе на приведенное выше замечание дворничихи «Ну, не наговаривайте… Привыкнете». В данном случае опущено продолжение «на себя» – ‘сказать о ком-либо о себе что-либо несправедливое, обвинить несправедливо’. Мы наблюдаем пример неполного предложения, характерного для разговорной речи, которое создает динамику повествования, выстраивает образ женщины как человека, такого же, как все, выражает ее доброе отношение к главному герою. Переводческая трансформация может быть такой: «Не се косете!» или «Защо говорите/не говорете така!?», сохраняя при этом воздействие и смысл реплики. В данном случае трансформация заключается в использовании аналогичного выражения в языке перевода, передающего смысл реплики в исходном языке.

Переводческую трансформацию на основе безэквивалентной лексики наблюдаем при переводе реплик в эпизоде, когда Варвара Ивановна гуляет с внуком в парке. Она предлагает ему мороженое и произносит: «– Ну что, по пломбирчику?». Слово «пломбир» означает «высококачественное мороженое из цельного молока или сливок с вкусовыми добавками, самое популярное в России». Название происходит от французского курорта Пломбер, где оно впервые было приготовлено. Слово «пломбир» крайне редко встречается в болгарском языке в качестве номинации для обозначения вида мороженого. Поэтому здесь уместно перевести его нормативным словом «сладолед»: «– По едно сладоледче?». В данном случае прием генерализации используется в качестве переводческой трансформации, когда единица с более узким значением трансформируется в единицу с более широким значением в языке перевода.

В другом эпизоде, во время спора Варвары Ивановны с невесткой, речь идет о том, чем кормить детей. Невестка высказывает мнение, что старается кормить детей овощами. Главная героиня предлагает сосиски и говорит: «– На овощах… далеко не уедешь!», подчеркивая, что для полноценного питания, особенно для детей, недостаточно только овощей, нужно еще и мясо. Контекст, в котором произнесены эти строки, вполне понятен зрителю, но на болгарском языке дословный перевод фразы звучал бы довольно неуклюже и искусственно: «– На зеленчуци… няма да стигнеш далеч.» Необходима эквивалентная замена выражения, характерного для болгарского языка, например: «Само на зарзават не се живее».

В процессе субтитрования (одновременно с переводом) переводчик также должен учитывать технические параметры переводимых реплик. Например, в ситуации, когда внучка любуется своей бабушкой, диалог выглядит так: «– Ого, да ты у нас с ноутом! – Да, надо идти в ногу со временем. Старый правда, но какая разница!». Последняя реплика главной героини произносится в том же кадре. В данном случае уместно поместить ее в новый субтитр, так как в противном случае будут нарушены параметры количества строк (2), количества знаков (43) и тайминга (1500 – 8000 миллисекунд) перевода. Кроме того, времени, в течение которого субтитр отображается, будет недостаточно для того, чтобы глаз зрителя успел воспринять информацию и декодировать ее в смысл. В результате возникнут трудности с пониманием всей ситуации. Перевод мог бы звучать так: «– Еха, и ти си с лаптоп! – Трябва да съм в крак с времето.» в форме диалога и «Старичък е, но няма значение.» – в последующем субтитре.

Трудности перевода также вызывают реплики, произносимые двумя и более персонажами одновременно, речь за кадром, наличие музыки или посторонних шумов, заглушающих голос героя. В момент встречи Варвары Ивановны с сыном они одновременно произносят реплики: «– Ромка! – Мамуля!». Выход из ситуации можно найти, проследив за расположением персонажей в кадре. Варвара Ивановна стоит лицом к зрителю, а сын (Ромка) – спиной к ней. Также можно проследить за синхронизацией в программе субтитров и увидеть, кто начинает говорить первым – в данном случае это мать: «– Ромка! – Майче!»

Примером того, как шум за кадром искажает восприятие речи героини, может служить момент, когда Варвара Ивановна встречает дворничиху, находящуюся за кадром. Та окликает ее по имени: «– Варвара Ивановна!». Главная героиня идет к ней и, теперь уже тоже за кадром, произносит «– Давайте знакомиться! – Да се запознаем!». Несмотря на то, что герои находятся за кадром, их речь переведена, и, согласно правилам субтитрования, текст выделен курсивом.

В другом эпизоде дворничиха, которая знает всех и все о них, комментирует проходящую мимо девушку, но, чтобы ее не подслушали, она говорит шепотом и очень быстро. Такая манера произносить реплики крайне затруд-

няет работу переводчика, который не справляется с переводом, так как не слышит и не понимает речь героини. В этом случае ему крайне необходимо иметь сценарий/скрипт на русском языке, чтобы точно и адекватно перевести текст.

Приведенные примеры иллюстрируют сложность АВП и ответственность переводчика, который, на наш взгляд, может быть квалифицирован как соавтор аудиовизуального произведения в процессе перевода на другой язык.

При субтитрировании существуют обязательные условия, которые должны быть соблюдены для обеспечения адекватного, четкого и логического восприятия и понимания содержания. Одним из них при аудиовизуальном переводе является необходимость последовательного и размещения текста перевода в соответствующем кадре текста и звука исходного варианта.

При АВП адаптация исходного текста происходит в тех случаях, когда действие или контекст, в котором оно происходит, не существует или воспринимается иначе в культуре носителей языка перевода. Здесь задача переводчика состоит в том, чтобы передать ситуацию как можно ближе к оригиналу, но при этом сделать ее понятной и адекватной на языке перевода. Следовательно, переводчик должен также локализовать аудио- и видеоконтент, учитывая особенности носителей языка и культуру народа-носителя языка перевода, адаптировать культурному контексту страны, что представляет собой передачу культурного сценария. Локализация и адаптация приводят к тому, что аудио- и видеоконтент становится не только понятным, но и близким (почти «родным») для аудитории.

Аудиовизуальный перевод – это важный инструмент передачи информации и культуры, который может оказывать большое влияние на аудиторию и зрителей. В отличие от устного или письменного перевода, при АВП важно обращать внимание на то, как текст будет восприниматься адресатом. Перевод предполагает преодоление культурных барьеров, предоставляя зрителям возможность познакомиться с различными культурными контекстами и перспективами. Переводческие стратегии при АВП обусловлены сюжетной ситуацией, характерами персонажей и техническими ограничениями субтитров. При АВП необходимо учитывать внешние ограничения, которые выходят за пределы языка и относятся к построению, структуре и смыслу визуального ряда произведений. В этом заключается мультимодальность текста перевода аудиовизуального произведения.

Аудиовизуальный перевод представляет собой задачу, выходящую за привычные рамки письменного и устного перевода. Он требует глубокого понимания полисемантических аспектов аудиовизуальных произведений. Переводчик должен не только в совершенстве владеть обоими языками, но и уметь анализировать и синтезировать информацию из разных каналов восприятия, обращать внимание на сложные взаимодействия между языковой и аудиовизуальной системами, быть знакомым с переводческими трансформациями и владеть широким спектром переводческих стратегий.

Литература

Бархударов, Л. С., 1975. *Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода*. Москва: Международные отношения.

Гамбье, И., 2016. Перевод и переводоведение на перекрестке цифровых технологий. *Вестник СПбГУ.* Сер. 9. 2016, вып. 4, с. 56 – 74.

Козуляев, А. В., 2025. Аудиовизуальный полисемантический перевод как особая форма переводческой деятельности. URL: http://www.russian-translators.ru/about/editorial/audiovizualnyperevod/ (30.04.2025).

Комиссаров, В. Н., 1999. Переводоведение в XX: некоторые итоги. В: Гончаренко, С. Ф. (отв. ред.). *Тетради переводчика. Научно-теоретический сборник*. Москва: МГЛУ, с. 4 – 20.

References

Barhudarov, L. S. 1975. *Yazyk i perevod. Voprosy obshhey i chastnoy teorii perevoda*. Moskva: Mezhdunarodnye otnoshenia [in Russian].

Chaume, F., 2012. *Audiovisual Translation: Dubbing*. Manchester, St. Jerome. Available at: http://www.trans.uma.es/Trans_18/Trans18_251-280_rese%C3%B1as.pdf

Chaume, F., 2020. Audiovisual Translation: Research and Use. In: M. Baker & G. Saldanha (Eds.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*, pp. 12 – 20. London – New York: Routledge.

Delabastita, D., 1989. Translation and mass-communication: Film and T.V. translation as evidence of cultural dynamics. *Babel Revue internationale de la traduction / International Journal of Translation*, 35 (4), pp. 193 – 218. URL: https://www.researchgate.net/profile/Dirk-Delabastita/publication/233578733_Translation_and_mass-communication_Film_and_TV_translation_as_evidence_of_cultural_dynamics/links/567ad69d08ae051f9addf038/Translation-and-mass-communication-Film-and-TV-translation-as-evidence-of-cultural-dynamics.pdf (25.09.2025)

Gambye, I., 2016. Perevod i perevodovedenie na perekrestke tsifrovyh tehnologij. *Vestnik SPbGU*. Ser. 9, vol. 4, pp. 56 – 74 [in Russian].

Gottlieb, H., 1992. Subtitling – A New University Discipline. In: *Teaching Translation and Interpreting: Training, Talent and Experience. Papers from the First Language International Conference, Elsinore, Denmark, 31 May – 2 June 1991*, pp. 161 – 170). John Benjamins Publishing Company.

Komissarov, V. N., 1999. Perevodovedenie v XX: nekotorye itogi. In: Goncharenko, S. F. (Ed.). *Tetradi perevodchika. Nauchno-teoreticheskij sbornik*. Moskva: MGLU, pp. 4 – 20 [in Russian].

Kozulyaev, A. V., 2025. *Audiovizual'nyj polisemanticheskij perevod kak osobaya forma perevodcheskoj deyatel'nosti*. URL: http://www.russian-translators.ru/about/editorial/audiovizualnyperevod (30.04.2025)

Millan, C., 2012. The position of audiovisual translation studies. In: Millan, C., Bartrina, F. (Eds.). *The Routledge Handbook of Translation Studies*. Rout-

ledge, pp. 45 – 59.

Neves, J., 2005. *Audiovisual Translation: Subtitling for the Deaf and Hard-of-Hearing*. Unpublished doctoral dissertation, Roehampton University, United Kingdom. http://roehampton.openrepository.com/roehampton/bitstream/10142/12580/1/neves%20audiovisual.pdf (23.09.2025).

The 2021 Nimdzi 100: *The Ranking of Top 100 Largest Language Service Providers*. (2021) Retrieved from https://www.nimdzi.com/nimdzi-100-2021/#nimdzi-100. (24.09.2025).

ДОЦ. Д-Р ИРЕНА ПЕТРОВА
ORCID ID: 0000-0002-4113-3403
Шуменский университет им. Епископа Константина Преславского
Факультет гуманитарных наук
Кафедра русского языка
Шумен, Болгария
E-mail: irena.petrova@shu.bg

ASSOC. PROF. IRENA PETROVA, PHD
ORCID ID: 0000-0002-4113-3403
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Faculty of Humanities
Department of Russian Language
Shumen, Bulgaria
E-mail: irena.petrova@shu.bg

TABULA GRATULATORIA

Честит юбилей!

Скъпа професор Димитрова,

За мен Вие бяхте и си оставате любимият преподавател и ръководител не само за това, че с компетентна сила и увереност ме водехте по пътя на познанието, но и заради винаги обективната Ви оценка и доброжелателното човешко отношение.

Благодаря Ви за всичко!

С обич!

Проф. д-р Тотка Иванова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Уважаема професор Димитрова,

Поздравявам Ви с Вашия юбилей и Ви желая здраве и все така силна любов към словото! Винаги съм се възхищавала на Вашия талант да откривате източника на съвременните филологически (любословски) идеи! Благодаря Ви за Вашата отзивчивост, с която откликнахте на моя молба за съвет във връзка с историята на идеите за връзката език – менталност при изследването ми на концепти на руската култура/литература! Нека Ви топли благодарността на Вашите ученици!

Проф. д.ф.н. Дечка Чавдарова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Честит юбилей, многоуважаема проф. д.ф.н. Стефана Димитрова!

От сърце Ви желая здраве, щастие и дълголетие, за да продължаваме да следваме недостижимите Ви научни постижения! Бъдете все така ведра и неуморима, за да продължите с Вашия невероятен дух и идеи да разпространявате знание и мъдрост! Благодаря, че бяхте до мен и колегите ми във важни за нас моменти и ни подкрепяхте с мъдрост и професионализъм!

Скъпа професор Димитрова, благодаря Ви за всичко! Благодаря за примера, който давате! На многая лета!

С огромно уважение!

Гл. ас. д-р Дияна Николова
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

НА ЮБИЛЕЙ СТЕФАНЫ ДИМИТРОВОЙ
(В ДУХЕ РУБЕЖА XVIII И XIX СТОЛЕТИЙ)

Мой слабый стих Ее достойно не прославит;
Она от всех похвал, сравнений далека.
Филолог всяк перо свое оставит,
И ритор и пиит при Ней без языка.

Где были Вы – там мысли чисты,
Трудов своих вкушают плод русисты;
Где Вы – там царствует закон науки,
И надо прочь бежать ученой скуке…

Премудростью Ее внушенный,
Без страха, ум наш просвещенный
Идет вслед истине святой!

Тщась выразить свое Вам преклоненье,
Поем согласно наше поздравленье,
Слова благословенны вышнего завета –
На многая, на многая Вам лета!

Гл. ас. ТАНЯ АТАНАСОВА
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Скъпа проф. Стефана Димитрова,

Вие сте един от най-обаятелните, ерудирани и сладкодумни езиковеди, които в захлас съм слушала да говорят за науките за езика с проникновение, дълбоко познание, мъдрост и любов. Нямах щастието да бъда Ваш студент, но имах честта да рецензирате мой труд и съм изключително благодарна за това нежно докосване до вселената Стефана Димитрова.

Желая Ви дълголетие, крепко здраве, много признателност и любов сред близки, приятели и колеги и неизчерпаемо вдъхновение! С обич!

Доц. д-р ВЕСЕЛА ЧЕРГОВА
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

От името на Катедрата по български език на Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св.Климент Охридски“ искаме да поздравим проф. Стефана Димитрова за нейния 90-годишен юбилей и да ѝ пожелаем много здраве, научен ентусиазъм и енергичност за бъдещи езиковедски

проекти. Изразяваме своето дълбоко уважение и признателност за цялостната ѝ научна дейност, своя респект към езиковедските ѝ приноси не само в българската, но и в световната лингвистика. Неоспоримият авторитет на проф. Стефана Димитрова е повод за самочувствие на българските учени и е пример за много изследователи, които продължават да работят в областта на езикознанието. Пожелаваме успех във всички начинания.

На многая лета, проф. Димитрова!

Катедрата по български език
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Уважаема проф. Димитрова,

В периода на моята хабилитация имах честта да се запозная с Вас и привилегията моята научна продукция да бъде оценена от изтъкнат учен, вдъхновяваща личност и човек с голямо сърце. Искрено се радвам на възможността още веднъж да изразя своята дълбока благодарност за Вашата отзивчивост, подкрепа, ценни съвети и висока оценка.

Позволете ми да Ви отправя най-сърдечни поздрави по случай юбилейната Ви годишнина и да Ви пожелая здраве, благополучие и още много нови научни постижения.

С уважение и признателност!

Проф. д-р Мийрям Салим
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Скъпа проф. Димитрова,

Позволете ми да Ви поздравя най-сърдечно по случай Вашия юбилей!

Пожелавам Ви здраве, радост, както и много нови лингвистични идеи на хоризонта! Продължавайте да ни вдъхновявате не само с текстовете си и с лекциите си, но също така и с прекрасното си отношение на професионалист и с топлата си човечност!

На многая лета!

Проф. д-р Петя Осенова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Скъпа проф. Димитрова,

Изключително съм щастлива, че имам възможността да Ви поздравя с няколко думи за Вашия юбилей.

За мен Вие сте сред най-уважаваните и ценни български лингвисти. Винаги съм се възхищавала на ерудицията и сладкодумието Ви, на завидната Ви смесица от компетентност и човешка топлота, с които сте ме впечатлили още на първата ни среща преди години. За мен Вашите трудове са непостижима сплав от най-висша интелектуалност и традиционна ценност, от непреходност и новаторство.

Да сте продуктивна още дълго! Да сте сред нас като един от най-обичаните колеги, с които се стремят да се съизмерват успешните личности от нашата филологическа колегия!

Бъдете здрава!

Проф. д.ф.н. Вера Маровска
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Уважаема проф. Димитрова,

Честита кръгла годишнина!

Желая Ви да бъдете здрава и щастлива още дълги години и все така да получавате благодарностите и уважението на своите колеги и ученици!

Вие бяхте начело на Катедрата по руски език в Шуменския университет в разцвета на нейното израстване, като запазихте най-добрите академични традиции, въведени от нейните основатели и първи лектори. Ние, Вашите колеги, последователи и ученици, се радваме на Вашата доброжелателност и подкрепа, спазваме и поддържаме тези традиции на колегиалност, уважение към студентите, обич към научното познание и педагогическия труд.

Приемете моя поклон!

С най-дълбоко уважение и признателност!

Доц. д.ф.н. Дамян Митев
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“

Животът е странно и вълнуващо преживяване – събира ни неочаквано с хора, които сме очаквали непрестанно. Най-голямата привилегия в живота ми е да бъдете част от моя професионален път!

Годините не променят дълбочината на Вашия ум и на Вашата сърдечност. Бъдете щастлива с професионалната си удовлетвореност, а и със срещите през живота си! Пожелавам Ви здраве и сили, за да продължите все така успешно да бъдете за младите пример за академизъм, професионално достойнство и добронамереност!

Проф. д-р Мария Илиева
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Скъпа проф. Димитрова,

Честит юбилей! Поднасям Ви своето дълбоко уважение за Вашите респектиращи научни постижения и големия Ви принос в развитието на съвременното езикознание. Вие сте един от жалоните в българската езиковедска русистика, придържащи я здраво към славистичната орбита и към високите критерии в изследователския труд.

Приемете и най-искрената ми благодарност за подкрепата Ви във важни за моето научно израстване моменти. Бъдете здрава, окрилявайте младите хора с всеотдайната си любов към науката!

Доц. д-р Цветана Ралева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

За мен проф. Стефана Димитрова е учен, който разказва приказки за езика. Нейното слово е толкова спокойно, езиковедски и житейски мъдро; толкова увлекателно и леко звучат нейните лекции, като интригуващ разказ, който те грабва неусетно и в който забравяш, че присъстваш на лекция по езикознание.

Пожелавам си още много години да имаме изключителната привилегия да присъстваме на незабравими срещи с проф. Стефана Димитрова!

Благодаря Ви, проф. Димитрова!

На многая лета!

Доц. д-р Петя Несторова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Многоуважаема и скъпа проф. д.ф.н. Димитрова,

Честит празник! От сърце Ви желая здраве, бодрост на духа, вдъхновение и обич! Благодаря за всички книги и срещи! За споделеното знание, за очертаните научни пътеки и посоки, за школата от ученици, за искриците на идеи, сърдечност и доброта! Благословени и плодотворни години напред!

С уважение!

Доц. д-р Красимира Петрова
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Уважаема проф. Димитрова,

Вие сте един от онези редки учени, на които искам да приличам – топла, харизматична, дълбока, истинска лингвистична Вселена! Едни Ваши думи често звучат в мислите ми – че децата не могат да бъдат пречка за нищо. Ето

такава сила ми дадохте, за да мога след години да пренеса българския език отвъд Океана – без страх, без притеснения. Бог да Ви пази здрава и нека още дълго да Ви има!

На многая и благая лета!

Гл. ас. д-р Илияна Димитрова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“
University of Illinois Urbana-Champaign, САЩ

Уважаема проф. Димитрова,

Приемете моите лични и на колегите от поверената ми катедра благопожелания за здраве, вдъхновение, творческо дълголетие и лично добруване. Вашето име е запазена марка сред филологическата ни гилдия, пример за многостранни изследователски интереси и научна етика.

Благодаря за житейския шанс да Ви познавам лично при участията ни в конференции и научни журита. На многая лета!

Проф. д-р Даниела Кох-Кожухарова
Ръководител на катедра „Чужди езици и приложна лингвистика“
Университет за национално и световно стопанство

Уви, не можах да се включа с текст в сборника. Но монографията, която обмислях, преживявах и писах повече от 20 години, е пряко свързана с проф. Димитрова. Докато работех, водех въображаеми диалози с нея – запалено обяснявах, представях си въпросите ѝ, нахално си измислях одобрението и деликатното ѝ мълчание. По-късно си ѝ го признах. Ето толкова е важна тя за мен. Благодарна съм! Още повече – за всичките ни реални срещи и живи разговори!

Искам да кажа всичко. Затова не се колебая да го направя съвсем лично. Защото съм убедена, че уважението към един наистина голям учен е всъщност нещо просто. То несъмнено идва след академичните признания, но не съвпада задължително с тях. Само може щастливо да ги допълва. Тогава може да дойде и обичта!

Прегръщам Ви и с ума, и със сърцето си, скъпа проф. Димитрова!

Доц. д-р Майя Кузова
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Скъпа проф. Димитрова!

Както всички, които имат щастието да Ви познават и да черпят мъдрост и вдъхновение от срещите си с Вас, и аз Ви изказвам своето дълбоко възхище-

ние и благодарност, че съм сред хората, които огрява Вашият дух! Сигурно ще повторя казаното от други, но не познавам друг човек с такава щедра и отворена към всички душа, с такова естествено човешко разбиране на другите и с такова искрено желание да им помагате и да им показвате, че продължавате да вярвате в тях!

Бъдете и Вие щастлива, че дори сега – на Вашата достолепна възраст – сте бодра, жизнена, със заразяващо ведър дух и вдъхновение и с несекващ интерес към живота и към своите и чуждите научни занимания!

За всички нас е чест да работим съвместно с Вас – такъв изключителен човек и учен, който и на тази внушителна 90-годишна възраст респектира, вдъхновява и очарова слушателите с мъдрата си и сладкодумна реч!

Бъдете жива и здрава още дълги години!

Гл. ас. Невена Алексиева
Софийски университет „Св. Климент Охридски“

* * *

Своите най-сърдечни благопожелания към проф. Стефана Димитрова изказват и **доц. д-р Христина Дейкова** (Българска академия на науките) и **проф. д.ф.н. Валентин Гешев** (Софийски университет „Св. Климент Охридски“).

ЕЗИК, ТЕОРИЯ, ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Юбилеен сборник
в чест на проф. д.ф.н. Стефана Димитрова

2025

Българска
Първо издание

Енчо Тилев
предпечатна подготовка

Валентина Ангелова
дизайнер на корицата

Формат 70 x 100/16
Тираж: 130 бр.
Печатница: „Макрос“, гр. Пловдив
www.makros.net

Издател: Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
София, 1113, бул. „Шипченски проход“ 52, бл. 17

ISBN 978-619-90884-9-4 (print)
ISBN 978-619-7835-00-7 (online)

http://ibl.bas.bg